PROCEEDING BOOK

KARADENİZ 12. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

RİZE

3 - 5 MART 2023

KARADENİZ

12. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

KARADENIZ

12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

March 3-5,2023

Rize

ISBN : 978-625-6393-31-8

ACADEMY GLOBAL PUBLISHING HOUSE

KARADENIZ
12TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
MARCH 3-5, 2022
RIZE

Edited By
ASSOC. PROF. DR. IVAYLO STAYKOV

CONGRESS ORGANIZING BOARD
Head of Organizing Board: *Dr Gültekin Gürçay*
Organizing Committee Member: *Prof. Dr. Ali Bilgili*
Organizing Committee Member: *Prof. Dr. Həcər Hüseynova*
Organizing Committee Member: *Prof. Dr. Naile Bilgili*
Organizing Committee Member: *Doç. Dr. Nazilə Abdullazadə*
Organizing Committee Member: *PROF. DR. BAŞAK HANEDAN*
Organizing Committee Member: *Prof. Dr. Hülya Çiçek*
Organizing Committee Member: *Dr. Mehdi Meskini Heydarlou*
Organizing Committee Member: *Prof. Dr. Dwi Solisworo*
Organizing Committee Member: *Prof. Dr. Dody Hartando*
Organizing Committee Member: *Prof. Dr. Raihan Yusoph*
Organizing Committee Member: *Assoc. Prof. Dr. Ivaylo Staykov*
Organizing Committee Member: *Assist. Prof. Dr. K. R. Padma*
Organizing Committee Member: *Dr. Amaneh Manafidizaji*
Organizing Committee Member: *Aynurə Əliyeva*

All rights of this book belong to Academy Global Publishing House
Without permission can't be duplicate or copied.
Authors of chapters are responsible both ethically and juridically.
Academy Conference–2023 ©

Issued: 15.03.2023
ISBN: 978-625-6393-31-8

CONFERENCE ID

KARADENIZ
12TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

DATE – PLACE
MARCH 3- 5, 2022
RIZE

ORGANIIZATION
ACADEMY GLOBAL CONFERENCES

EVALUATION PROCESS
All applications have undergone a double-blind peer review process.

PARTICIPATING COUNTRIES
Turkey – Azebaijan- United Kingdom – Malaysia- Nigeria – India – Algeria – Italy – Kazakhstan - Indonesia - Ra – Lebanon – Egypt – Poland – Bangladesh – Canada – Japan – Ghana – Cyprus – France – Iran – Croatia – Thailand – Nepal – Spain – Israel – Eritrea – Portugal – Romania – Russia – Switzerland - Latvia – Tanzania - Georgia – Slovakia – Kuwait - Czech Republic - Saudi Arabia – China - west Africa – Australia – Pakistan - Jordan

PRESENTATION
Oral presentation

PERCENTAGE OF PARTICIPATION
45% FROM Turkey And 55% From Other Counteries

LANGUAGES
Turkish, English, Russian, Persian, Arabic

Scientific & Review Committee

Dr. Gulmira ABDİRASULOVA – Kazakhstan

Prof. Dr. Yunir ABDRAHIMOV – Russia

Doç. Dr. Nazilə Abdullazadə - Azerbaijan

Dr. Omid AFGHAN - Afghanistan

Dr. Maha Hamdan ALANAZİ - Saudi Arabia

Aynurə Əliyeva - Azerbaijan

Dr. Dzhakipbek Altaevich ALTAYEV - Kazakhstan

Doç. Dr. Abdulsemet AYDIN – Türkiye

Doç. Dr. Mehmet Fırat BARAN - Türkiye

Dr. Amina Salihi BAYERO – Nigeria

Prof. Dr. Ali BILGILI – Türkiye

Prof. Dr. Naile BİLGİLİ – Türkiye

Prof. Dr. Başak HANEDAN - Türkiye

Dr. Baurcan BOTAKARAEV - Kazakhstan

Dr. Ahmad Sharif FAKHEER - Jordania

Doç. Dr. Abbas GHAFFARI – Iran

Dr. Gültekin GÜRÇAY – Türkiye

Prof. Dr. Gulzar İBRAGİMOVA - Azerbaijan

Doç. Dr. Dilorom HAMROEVA - Ozbekstan

Dr. Dody HARTANTO - Indonesia

Dr. Mehdi Meskini HEYDALOU – Iran

Prof. Dr. Həcər HUSEYNOVA - Azerbaijan

Dr. Bazarhan İMANGALİYEVA - Kazakhstan

Dr. Keles Nurmaşulı JAYLIBAY - Kazakhstan

Dr. Mamatkuli JURAYEV – Ozbekistan

Dr. Kalemkas KALIBAEVA – Kazakhstan

Dr. Bouaraour KAMEL – Algeria

Prof. Dr. Hülya Çiçek KANBUR - Türkiye

Doç. Dr., İradə Kərimova - Azerbaijan

Prof. Dr. Emine KOCA – Türkiye

Prof. Dr. Fatma KOÇ - Türkiye

Prof Dr. Bülent KURTİŞOĞLU - Türkiye

Prof. Dr. Natalia LATYGINA - Ukraina

Sonali MALHOTRA - India

Dr. Alia R. MASALİMOVA - Kazakhstan

Prof. Muntazir MEHDI - Pakistan

Dr. Amanbay MOLDIBAEV - Kazakhstan

Assist. Prof. K. R. PADMA – India

Doç. Dr. Sevinc Sadıqova - Azerbaijan

Doç. Dr. Yeliz ÇAKIR SAHİLLİ - Türkiye

Dr. Ayslu B. SARSEKENOVA - Kazakhstan

Doç. Dr. Könül Səmədova - Azerbaijan

Dr. Bhumika SHARMA - India

Dr. Gulşat ŞUGAYEVA – Kazakhstan

Prof. Dr. Dwi SULISWORO – Indonesia

Assoc. prof. Ivaylo STAYKOV, Bulgaria

Dr. K.A. TLEUBERGENOVA - Kazakhstan

Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA – Kirgizia

Dr. Hoang Anh TUAN - Vietnam

Dr. Botagul TURGUNBAEVA - Kazakhstan

Dr. Dinarakhan TURSUNALİEVA - Kirgizia

Prof. Dr. Raihan YUSOPH -Philippines

Prof.Dr. Akbar VALADBIGI - Iran

Dr. Yang ZİTONG - China

KARADENIZ 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
KARADENIZ 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
March 3 - 5, 2023
Rize

CONFERENCE PROGRAM
Online Presentation

Join Zoom Meeting
https://us02web.zoom.us/j/82788231932?pwd=MjIxQmdHcTNwQXpUT3pnRUJCV1BFdz09

Meeting ID: 827 8823 1932
Passcode: 350323

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- To be able to make a meeting online, login via https://zoom.us/join site, enter ID instead of "Meeting ID
- or Personal Link Name" and solidify the session.
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- Speakers must be connected to the session **10 minutes before** the presentation time.
- All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- During the session, your camera should be turned on **at least %70** of session period
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

TECHNICAL INFORMATION

- Make sure your computer has a microphone and is working.
- You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.
- Before you login to Zoom please indicate your name surname and hall number,

exp. H-..., S- ... NAME SURNAME

04. 03. 2023	10: 00 – 12: 00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323
HALL: 1 SESSION: 1	**MODERATOR: DR. ÖĞR. ÜYESİ, AYSEL ARSLAN**
MEHMET ASLAN *DOÇ. DR. BÜLENT ALCI*	MESLEKİ VE TEKNİK LİSE ÖĞRETMENLERİNİN 21.YY BECERİLERİ ALGILARI İLE OKUL YÖNETİCİLERİNE YÖNELİK 21.YY BECERİLERİ ALGILARI ARASINDAKİ İLİŞKİ
PROF.DR, SAİT BULUT PHD STUDENT, GÜLHAN ÖZBAKIR DEMİREL GRADUATE STUDENTS, ZEYNEP KUBİLAY	INVESTIGATION OF THE EFFECT OF GARDEN-BASED EDUCATIONAL PRACTICES ON THE ACADEMIC MOTIVATION OF VOCATIONAL HIGH SCHOOL STUDENTS TO LEARN IN BIOLOGY
PROF.DR, SAİT BULUT PHD STUDENT, GÜLHAN ÖZBAKIR DEMİREL GRADUATE STUDENTS, ZEYNEP KUBİLAY	INVESTIGATION OF VOCATIONAL HIGH SCHOOL STUDENTS' ATTITUDES TO THE ENVIRONMENT
DR. ÖĞR. ÜYESİ, SENEM ÇOLAK YAZICI BARIŞ GÜNDOĞDU	KİMYA ÖĞRETMENLERİNİN DERSLERİNDE TEKNOLOJİ KULLANIMI VE TERS-YÜZ SINIF MODELİ KULLANIM DURUMLARININ İNCELENMESİ
AYSİMA DURMAZ ŞÜKRÜ ALTUNTAŞ ZEYNEP ALTUNTAŞ	TRADITIONAL APPROACHES AND INNOVATIVE PRACTICES IN SOCIAL STUDIES EDUCATION
DR. ÖĞR. ÜYESİ, AYSEL ARSLAN	ORTAÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNİN BAŞARI MOTİVASYONLARI
DR. ÖĞR. ÜYESİ, AYSEL ARSLAN	ÖĞRETMEN ADAYLARININ DİJİTAL OKUMA ÖZYETERLİKLERİ
DR. ÖĞR. ÜYESİ EMRAH ÖZBUĞUTU	OPINIONS OF SCIENCE TEACHERS ON THE 7TH GRADE SCIENCE TEXTBOOK
DR. ÖĞR. ÜYESİ AYŞE ARSLAN ÇAVUŞOĞLU	ALMANCA ÖĞRETMENLİĞİ MÜFREDATINDA YER ALAN ALMANCA ÖĞRETİMİNDE YAKLAŞIMLAR DERSİNE YÖNELİK DERS PLANI ÖNERİSİ

04. 03. 2023	10: 00 – 12: 00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323
HALL: 2 SESSION: 1	**MODERATOR: DOÇ. DR. HÜSEYİN TUTAR**
MİHAELA CUREA MARİLENA MİRONİUC MARİA CARMEN HUİAN	ACHILLES HEEL OF THE FINANCIAL STATEMENTS
DR.ÖĞR.ÜYS. ZEKERİYA ŞAHİN DR.ÖZGÜR ARLI	IMPORTANCE OF DIGITAL TRANSFORMATION AND EMPLOYEE COLLABORATION RELATIONS FOR SUSTAINABILITY IN BUSINESSES
DOÇ. DR. HÜSEYİN TUTAR	KALKINMA AJANSLARININ YEREL AKTÖRLER ARASINDAKİ İŞ BİRLİĞİNİN GELİŞİMİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ
ARŞ. GÖR. PINAR SARP ARŞ. GÖR. DR. SELÇUK YEKE	İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİNDE YENİ DÖNÜŞÜM: İNSAN & KÜLTÜR DEPARTMANI
DR, DİDEM GEZMİŞOĞLU ŞEN	YENİ NESİL İKİNCİ EL MAĞAZA ATMOSFERİNİN ANLIK SATIN ALMA DAVRANIŞINA ETKİSİ
ASSOC. PROF. DR. ALİ APALI TUĞBA ÇULCU	ADVENTURE OF ACCOUNTING PROFESSION DURING THE PAST CENTURY
ASSOC. PROF. DR. ALİ APALI TUĞBA ÇULCU	ACCOUNTING FINDINGS IN THE BABYLONIAN KING AMMI-SADUQA'S ORDINANCE
DR. ÖĞR. ÜYESİ, TUBA GÜLCEMAL DOÇ. DR. ZEKAİ ŞENOL	BORSALAR ARASINDAKİ VOLATİLİTE YAYILIMLARI: BRICS+T ÜLKELERİ ÖRNEĞİ
DR. ÖĞR. ÜYESİ BORA ÖÇAL	TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLET DEMİRYOLLARI TEKNİK PERSONELİNİN DEMİRYOLU LOJİSTİK FAALİYETLERİ HAKKINDAKİ FARKINDALIKLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ
DR.ÖĞR.ÜYESİ ARİFE ÖZDEMİR HÖL	RELATIONS BETWEEN CLEAN ENERGY AND PRECIOUS METALS: FREQUENCY DOMAIN CAUSALITY TEST
DR. GÜVEN ŞAHİN	TARIM ÜRÜNLERİNDE MARKALAŞMA VE BUNLARIN KATMA DEĞERLİ HALE GETİRİLMESİ: TÜRKİYE ELMALARI ÖZELİNDE BİR İNCELEME

04. 03. 2023	10: 00 – 12:00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323
HALL: 3 SESSION: 1	**MODERATOR: DR. ÖĞR. ÜYESİ, YASİN SÖĞÜT**
DR.ÖĞR.ÜYESİ ALİ İSKENDER	EXAMINATION OF ENGLISH POSTERS PREPARED BY THE MINISTRY OF CULTURE and TOURISM
ÖĞR. GÖR. DR., ZUHAL DEMİR	KİMLİK VE 'ÖTEKİ'LİĞİN İNŞASINDA GAZETELERİN ROLÜ: İLETİŞİM ÇALIŞMALARINDA VARLIK VERGİSİ
DR. ÖĞR. ÜYESİ, YASİN SÖĞÜT	YENİ MEDYADA POPÜLER ALANLAR: NETFLİX "YOU" DİZİSİNDE BİREYE EĞLENCE VE KÜLTÜR ÖNERMELERİ
MEHMET EMİN DEREÇİNELİ	DİN OLGUSUNA SEMİH KAPLANOĞLU FİLMLERİ ÜZERİNDEN METAFORİK ÖĞELER BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRME: 'BUĞDAY FİLMİ ÖRNEĞİ'
YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİSİ FATİH KILIÇ	TWITTER'IN BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİ TARAFINDAN HALKLA İLİŞKİLER ARACI OLARAK KULLANILMASI: SAKARYA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĞİ
ŞEYMA NUR ATASOY DR. ÖĞR. ÜYESİ SÜLEYMAN BALCI	THE IMPORTANCE OF PSYCHOLOGICAL RESILIENCE TO ACHIEVE CAREER MATURITY FOR INDIVIDUALS
ARŞ. GRV. DR AYTEKİN ÇELİK ÖĞR. GRV. ENGİN TURĞUT	PSYCHO-SOCIAL CRITIQUE OF "GENERATION Z" IN SEARCH OF "EFFORTLESS LIFE" IN THE FOCUS OF BYUNG CHUL HAN'S CONCEPTUALIZATION OF "PALLIATIVE SOCIETY"
DR. ASLIHAN B. ÖZTÜRK ÇIPLAK	PROPERTY CRIMES, POVERTY AND SOCIAL EXCLUSION: A QUALITATIVE RESEARCH WITH JUVENILE OFFENDERS FROM TURKEY

04. 03. 2023	10: 00 – 12:00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323

HALL: 4 SESSION: 1	MODERATOR: DOÇ. DR. YASIN ULUTAŞ
YL. ÖĞR. SÜMEYRA UÇAR	İSLAM FELSEFE GELENEĞİNDE KIDEM HUDÛS TARTIŞMALARI VE İMAM MÂTÜRÎDÎ'NİN ÂLEMİN KIDEMİ KONUSUNDA FİLOZOFLARI ELEŞTİRİSİ
DOÇ. DR. YASİN ULUTAŞ	REASONS THAT LEAD TO TAKFİRİ THOUGHT (HARİCİ EXAMPLE)
DR. MEHMET SULHAN	ROGER GARAUDY'NİN EKONOMİ VE MÜLKİYET ANLAYIŞI
DR. MEHMET SULHAN	WİLLİAM JAMES'İN PRAGMATİZMİ BAĞLAMINDA DİN
EDA GÜNAY	STATES AND MAQAMS IN EARLY TİME SUFİSM
ASSOC. PROF. DR. ABDULKERİM BİNGÖL	KUR'AN'IN HİYERARŞİYE YAKLAŞIMI
ASSOC. PROF. DR. YAKUP YÜKSEL	KUR'AN'DA LÂ YESTEVÎ İLE BAŞLAYAN ÂYETLERİN KONUSU VE İÇERDİĞİ MESAJLAR
ASSOC. PROF. DR. YAKUP YÜKSEL	MÜFESSİR TÂHİR B. ÂŞÛR'UN İSRÂ SÛRESİ'NİN 70. ÂYETİ HAKKINDAKİ YORUMLARI
DR. ÖĞR. ÜYESİ RAMİ İBRAHİM MAHMUT	THEOLOGICAL PERSPECTIVES ON EARTHQUAKES IN ISLAM
DR. ÖĞR. ÜYESİ RAMİ İBRAHİM MAHMUT	REINCARNATION IN NUSAYRIS THOUGHT

04. 03. 2023	10: 00 – 12:00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323
Öngörü Yöntemleri Özel Oturumu (Special Session for Forecasting Methods)	
HALL: 5 SESSION: 1	**MODERATOR: Prof. Dr. Erol Eğrioğlu**
EMİNE KÖLEMEN ÖZLEM KARAHASAN TURAN CANSU PROF. DR. EREN BAŞ PROF. DR. EROL EĞRİOĞLU	DÜNYADAKİ TATLI SU KULLANIM MİKTARLARININ GEÇİTLİ TEKRARLAYAN BİRİM YAPAY SİNİR AĞI İLE ÖNGÖRÜSÜ
PROF. DR. EREN BAŞ PROF. DR. EROL EĞRİOĞLU	Pİ-SİGMA YAPAY SİNİR AĞI İÇİN YENİ BİR SAĞLAM ÖĞRENME ALGORİTMASI
PROF. DR. EREN BAŞ PROF. DR. EROL EĞRİOĞLU	BULANIK REGRESYON FONKSİYONLARI YAKLAŞIMLARI İLE BIST100 ÖNGÖRÜSÜ
PROF. DR. EROL EĞRİOĞLU PROF. DR. EREN BAŞ	GERİ BESLEMELİ Pİ-SİGMA YAPAY SİNİR AĞI İLE GİRESUN RÜZGAR HIZI ÖNGÖRÜSÜ
PROF. DR. EROL EĞRİOĞLU PROF. DR. EREN BAŞ	OTOMATİK ÖNGÖRÜ YÖNTEMİ İLE GİRESUN GÜNLÜK MİNİMUM SICAKLIK ÖNGÖRÜSÜ
ÖZLEM KARAHASAN TURAN CANSU EMİNE KÖLEMEN PROF. DR. EROL EĞRİOĞLU PROF. DR. EREN BAŞ	OECD ÜLKELERİNİN TATLI SU KULLANIM MİKTARLARININ WİNSORİZE DENDRİTİK NÖRON MODEL YAPAY SİNİR AĞI İLE ÖNGÖRÜSÜ
TURAN CANSU ÖZLEM KARAHASAN EMİNE KÖLEMEN PROF. DR. EROL EĞRİOĞLU PROF. DR. EREN BAŞ	İSTANBUL AYLIK SU TÜKETİMİNİN UZUN KISA SÜRELİ HAFIZA İLE ÖNGÖRÜSÜ

04. 03. 2023	10: 30 – 12:00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323
HALL: 6 SESSION: 1	**MODERATOR: Kehinde Augustina Odukoya**
NUNTAPORN AUKKANIT	EFFECT OF DIFFERENT OILS ON QUALITY OF DEEP-FRIED DOUGH STICK
ABTEHAL Y. ANAAS MOHD NAZMI BIN ABD. MANAP	ASSOCIATION BETWEEN SINGLE NUCLEOTIDE POLYMORPHISM OF CALPAIN1 GENE AND MEAT TENDERNESS TRAITS IN DIFFERENT GENOTYPES OF CHICKEN: MALAYSIAN NATIVE AND COMMERCIAL BROILER LINE
AMIR SABER GHARAMALEKI, BEITOLLAH ALIPOUR ZEINAB FAGHFOORI AHMAD YARIKHOSROUSHAHI	PROPHYLACTIC EFFECTS OF DAIRY KLUYVEROMYCES MARXIANUS YAS THROUGH OVEREXPRESSION OF BAX, CASP 3, CASP 8 AND CASP 9 ON HUMAN COLON CANCER CELL LINES
KHAIRUL BARIAH SULAIMAN TAJUL ARIS YANG	COLOR CHARACTERISTICS OF DRIED COCOA USING SHALLOW BOX FERMENTATION TECHNIQUE
AHMED M. S. HUSSEIN SAHAR Y. AL-OKBI	EVALUATION OF BAKERY PRODUCTS MADE FROM BARLEY-GELATINIZED CORN FLOUR AND WHEAT-DEFATTED RICE BRAN FLOUR COMPOSITES
MAMTA KUMARI SHASHI JAIN	SCREENING OF POTENTIAL SOURCES OF TANNIN AND ITS THERAPEUTIC APPLICATION
KUBRA SAYIN DERYA ARSLAN	ANTIOXIDANT PROPERTIES, ASCORBIC ACID AND TOTAL CAROTENOID VALUES OF SWEET AND HOT RED PEPPER PASTE: A TRADITIONAL FOOD IN TURKISH DIET
DEWI FATMANINGRUM ADE WIRADNYANI	INADEQUACY OF MACRONUTRIENT AND MICRONUTRIENT INTAKE IN CHILDREN AGED 12-23 MONTHS OLD: AN URBAN STUDY IN CENTRAL JAKARTA, INDONESIA

04. 03. 2023	10: 30 – 12:00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323
HALL: 7 SESSION: 1	**MODERATOR: Naeem Ahmed**
MAJEED MOHAMMED MIDHIN CLARE FINBURGH	TOM STOPPARD: THE AMORALITY OF THE ARTIST
YESUSELVI MANICKAM TAN SOON CHIN	ASSESSMENT ON COMMUNICATION STUDENTS' INTERNSHIP PERFORMANCES FROM THE EMPLOYERS' PERSPECTIVE
AHMED USMAN EGYE HAMZA MUHAMMAD	ANALYSIS OF POVERTY REDUCTION STRATEGIES AS MECHANISM FOR DEVELOPMENT IN NIGERIA FROM 1999-2019
SAMIA AIT ALI YAHIA	ANALYSIS OF STELES WITH LIBYAN INSCRIPTIONS OF GRANDE KABYLIA, ALGERIA
NAEEM AHMED	SOCIAL WORK PRACTICE TO LABOUR WELFARE: A PROPOSED MODEL OF FIELD WORK PRACTICUM AND ROLE OF SOCIAL WORKER IN INDIA
SAYANTAN KHANRA ROJERS P. JOSEPH	ADOPTION AND DIFFUSION OF E-GOVERNMENT SERVICES IN INDIA: THE IMPACT OF USER DEMOGRAPHICS AND SERVICE QUALITY

04. 03. 2023	10: 30 – 12:00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323

HALL: 8 SESSION: 1	**MODERATOR: Khodr Fakih**
ASMA MEHAN	PUBLIC SQUARES AND THEIR POTENTIAL FOR SOCIAL INTERACTIONS: A CASE STUDY OF HISTORICAL PUBLIC SQUARES IN TEHRAN
SAULE MUSSABEKOVA	ORENSIC MEDICAL CAPACITIES OF RESEARCH OF SALIVA STAINS ON PHYSICAL EVIDENCE AFTER WASHING
KHADIJA ALI	SEXUAL AND GENDER BASED CRIMES IN INTERNATIONAL CRIMINAL LAW: MOVING FORWARDS OR BACKWARDS?
FAHAD ALANAZI ANDREW JONES	A METHOD TO ENHANCE THE ACCURACY OF DIGITAL FORENSIC IN THE ABSENCE OF SUFFICIENT EVIDENCE IN SAUDI ARABIA
UMAR UBANDAWAKI	CONTROLLING YOUTHS PARTICIPATION IN POLITICS IN SOKOTO STATE: A CONSTRUCTIVE INCLUSIVENESS FOR GOOD GOVERNANCE IN NIGERIA
DINI DEWI HENIARTI	MILITARY COURT'S JURISDICTION OVER MILITARY MEMBERS WHO COMMIT GENERAL CRIMES UNDER INDONESIAN MILITARY JUDICIARY SYSTEM IN COMPARISON WITH OTHER COUNTRIES
ARMEN YEZEKYAN	THE LEGAL PROCEDURE OF ATTESTATION OF PUBLIC SERVANTS
KHODR FAKIH	THE OMBUDSMAN: DIFFERENT TERMINOLOGIES SAME MISSIONS

04. 03. 2023	10: 30 – 12:00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323

HALL: 9 SESSION: 1	**MODERATOR: Marzieh Talebzadeh Shoushtari**
MOHAMED M. ELSHERBINY	THE EFFECTIVENESS OF COGNITIVE BEHAVIOURAL INTERVENTION IN ALLEVIATING SOCIAL AVOIDANCE FOR BLIND STUDENTS
MARZIEH TALEBZADEH SHOUSHTARI	THE EFFECTIVENESS OF METAPHOR THERAPY ON DEPRESSION AMONG FEMALE STUDENTS
A. GAGAT-MATUŁA	FAMILY RELATIONSHIPS AND COPING WITH THE STRESS OF YOUNG PEOPLE FROM MIGRANT FAMILIES WITH CEREBRAL PALSY
ASIF ALI DAUD SALIM FARUQUIE	A QUASI-SYSTEMATIC REVIEW ON EFFECTIVENESS OF SOCIAL AND CULTURAL SUSTAINABILITY PRACTICES IN BUILT ENVIRONMENT
ABDULKAREEM HUSSEIN BIBIRE	JOB SATISFACTION AND MOTIVATION AS PREDICTORS OF LECTURERS' EFFECTIVENESS IN NIGERIA POLICE ACADEMY
AKM REZAUL KARIM TANIA SHARAFAT ABU YUSUF MAHMUD	COGNITIVE EMOTION REGULATION IN CHILDREN IS ATTRIBUTABLE TO PARENTING STYLE, NOT TO FAMILY TYPE AND CHILD'S GENDER
ASMITA SHUKLA SOMA PARIJA	IMPACT OF PERSONALITY AND LONELINESS ON LIFE: ROLE OF ONLINE FLOW EXPERIENCES

04. 03. 2023	10: 30 – 12:00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323
HALL: 10 SESSION: 1	**MODERATOR: Katerina Antoniou**
ASHKAN EBADI ANDREA SCHIFFAUEROVA	GENDER DIFFERENCES IN RESEARCH OUTPUT, FUNDING AND COLLABORATION
JAWAD ALZEER	SWISS SCIENTIFIC SOCIETY FOR DEVELOPING COUNTRIES: A CONCEPT OF RELATIONSHIP
MIHO TSUKAMOTO	ACADEMIC LOSS IN JAPANESE SOCIETY: SUICIDE AND HARASSMENT
AHMAD KHOIRUL UMAM	DEMOCRATIZATION, MARKET LIBERALIZATION AND THE RAISE OF VESTED INTERESTS AND ITS IMPACTS ON ANTI-CORRUPTION REFORM IN INDONESIA
M. AMINU SANDA K. EWONTUMAH	ORGANIZATIONAL INVOLVEMENT AND EMPLOYEES' CONSUMPTION OF NEW WORK PRACTICES IN STATE-OWNED ENTERPRISES: THE GHANAIAN CASE
KATERINA ANTONIOU	DE-SECURITIZING IDENTITY: NARRATIVE (IN)CONSISTENCY IN PERIODS OF TRANSITION

04. 03. 2023	10: 30 – 12:00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323

HALL: 11 SESSION: 1	**MODERATOR: AHMAD H. ABDELGWAD**
R. SEKULA	MATERIAL CONCEPTS AND PROCESSING METHODS FOR ELECTRICAL INSULATION
ALLURU GOPALA KRİSHNA THELLA BABU RAO	PERFORMANCE ASSESSMENT OF CARBON NANO TUBE BASED CUTTING FLUID IN MACHINING PROCESS
AYMEN LAADHARİ	AN IMPLICIT METHODOLOGY FOR THE NUMERICAL MODELING OF LOCALLY INEXTENSIBLE MEMBRANES
AHMAD H. ABDELGWAD	MICROSTRIP PATCH ANTENNA ENHANCEMENT TECHNIQUES
LOCHAN BASYAL	EMAIL BASED GLOBAL AUTOMATION WITH RASPBERRY PI AND CONTROL CIRCUIT MODULE: DEVELOPMENT OF SMART HOME APPLICATION
SHAIBU BAANNI AZUMAH WILLIAM ADZAWLA	EFFECT OF UREA DEEP PLACEMENT TECHNOLOGY ADOPTION ON THE PRODUCTION FRONTIER: EVIDENCE FROM IRRIGATION RICE FARMERS IN THE NORTHERN REGION OF GHANA
NURLIANI, IDA ROSADA	STRATEGY IN CONTROLLING RICE-FIELD CONVERSION IN PANGKEP REGENCY, SOUTH SULAWESI, INDONESIA
AYUKO ITSUKI SACHIYO ABURATANI	COMPARATIVE ANALYSIS OF SOIL ENZYME ACTIVITIES BETWEEN LAUREL-LEAVED AND CRYPTOMERIA JAPONICA FORESTS

04. 03. 2023	14: 00 – 16:00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323
HALL: 1 SESSION: 2	**MODERATOR: ASSOC. PROF. DR. OKAN SEZER**
YUSUF AKBABA FATMA NECMİYE KACI	IN VITRO CYTOTOXIC AND ANTIBACTERIAL ACTIVITY OF SUBSTITUTED TETRAHYDRONAPHTHALEN-1-YL-PHENETHYL UREAS: SYNTHESIS AND BIOLOGICAL EVALUATION
DOÇ. DR. DİLEK ÇAVUŞOĞLU PROF. DR. KÜRŞAT ÇAVUŞOĞLU PROF. DR. EMİNE YALÇIN PROF. DR. KÜLTİĞİN ÇAVUŞOĞLU	SOME ASPECTS OF THE PHYTOTOXIC ACTION OF FUSARIC ACID ON CERTAIN PHYSIOLOGICAL, CYTOGENETIC, BIOCHEMICAL, MOLECULAR AND ANATOMICAL PARAMETERS OF ALLIUM CEPA L. BULBS
DOÇ. DR. DİLEK ÇAVUŞOĞLU PROF. DR. KÜRŞAT ÇAVUŞOĞLU	AN OVERVIEW INTO THE POTENTIAL ROLE OF CORONATINE, A BACTERIAL TOXIN, IN MITIGATING SALT STRESS IN ONION ROOTS
АБДУЛЛАЕВА ШАХЛА АЯЗ	FUNGAL DISEASES OF VEGETABLES IN THE CENTRAL CITIES OF AZERBAIJAN
TUĞÇE AKMAN PROF. DR. ZEHRANUR YÜKSEKDAĞ DR. ÖĞR. ÜYESİ TUĞBA KILIÇ ÖĞR. GÖR. DR. BERAT ÇINAR ACAR	SCREENING OF BIOFILM FORMATION IN CHICKEN DELIVERED LACTIC ACID BACTERIA
ASSIST. PROF. DR. ATA ESKİN	DETERMINATION OF THE LETHAL CONCENTRATIONS OF STERNBERGIA LUTEA (L.) (ALLIACEAE, AMARYLLIDOIDEAE) METHANOL EXTRACT ON GALLERIA MELLONELLA LARVAE (L.) (LEPIDOPTERA: PYRALIDAE)
PROF. DR. İSMÜHAN POTOĞLU ERKARA ASSOC. PROF. DR. OKAN SEZER	ETHNOBOTANICAL VALUE OF ELAEAGNUS ANGUSTIFOLIA L. (ELEAGNACEAE) WHICH SHOWS NATURALLY DISTRIBUTION IN AND AROUND ESKISEHIR
PROF. DR. İSMÜHAN POTOĞLU ERKARA ASSOC. PROF. DR. OKAN SEZER	POLLEN MORPHOLOGY IN Cotinus coggygria Scop. (ANACARDIACEAE) SAMPLE ACCORDING TO ERDTMAN METHOD
ASSOC. PROF. DR. OKAN SEZER PROF. DR. İSMÜHAN POTOĞLU ERKARA	POLLEN MORPHOLOGY IN Chaenomeles speciosa (Sweet) Nakai (ROSACEAE) SAMPLE ACCORDING TO WODEHOUSE METHOD
ASSOC. PROF. DR. OKAN SEZER PROF. DR. İSMÜHAN POTOĞLU ERKARA	ETHNOBOTANICAL RESEARCHES ON Hypericum montbretii Spach THAT SHOWS NATURALLY DISTRIBUTION IN ESKISEHIR AND ITS SURROUNDINGS

04. 03. 2023	14: 00 – 16:00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323
HALL: 2 SESSION: 2	**MODERATOR: DR. ÖĞR. ÜYESİ AHMET CAF**
Z. F. DJUMAEVA	ON THE REPRODUCTION OF SOME FORAGE PLANTS OF THE GENUS ONOBRYCHIS(FABACEAE) IN THE ARID ZONE OF UZBEKISTAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ AHMET CAF	YOĞUN KAR YAĞIŞI OLAN İLLERDE BİTKİSEL TASARIMIN İRDELENMESİ
PROF. DR. İSMET YILDIRIM ZİRAAT MÜHENDİSİ MUSTAFA SÖNMEZ ZİRAAT MÜHENDİSİ BATUHAN ŞİMŞEK	FINDIKTA KÜLLEME HASTALIĞINA (Erysiphe corylacearum BRAUN & TAKAM) KARŞI DOĞA DOSTU İLAÇLAMA PROGRAMLARI
ARAŞ.GÖR.DR., ELİF ÖZER DOÇ.DR., CÜNEYT DİNÇER	FARKLI HAMMADDELERDEN ALTERNATİF KEFİR ÜRETİMİ
DR. ÖĞRETİM ÜYESİ, NERGİS KAYA	ARONIA MELANOCARPA VE VITIS VINIFERA ÇEKİRDEĞİ EKSTRAKTI TİCARİ FORMÜLASYONUNUN ANTİ-SİTOTOKSİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

04. 03. 2023	14: 00 – 16:00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323
HALL: 3 SESSION: 2	**MODERATOR: Prof. Dr. Naile BİLGİLİ**
K.R.PADMA K.R.DON	MENTAL HEALTH DISRUPTION AND LIFE STYLE CHANGE AMONG HEALTH CARE WORKERS DURING CORONA PANDEMIC
ÖĞR. GÖR. DR. FATMA ZEHRA GENÇ PROF. DR. NAİLE BİLGİLİ	THE EFFECT OF OTAGO EXERCISES ON FEAR OF FALLING, BALANCE, EMPOWERMENT AND FUNCTIONAL MOBILITY IN THE ELDERLY: A RANDOMIZED CONTROLLED TRIAL
ÖĞR. GÖR. DR. ARZU USLU ÖĞR. GÖR. DR. FATMA ZEHRA GENÇ	HEALTH EFFECTS OF IRISIN HORMONE AND NURSING
ARAŞTIRMA GÖREVLİSİ, PERVİN KÖKSEL DOKTOR ÖĞRETİM ÜYESİ, AYŞE TOPAL HANÇER	GERİATRİK CERRAHİ VE PERİOPERATİF YÖNETİMİ
DİLARA GÖZDENUR KÖSE VUSLAT ÖZTÜRK DR.ÖĞR.ÜYESİ MUSTAFA CİHANGİROĞLU DR.ÖĞR.ÜYESİ MUSTAFA ÇAPRAZ DR.ÖĞR.ÜYESİ AYLİN ÇAPRAZ DR.ÖĞR.ÜYESİ MEHMET ALİ GÜL DR.ÖĞR.ÜYESİ DUYGU TOZCU DOÇ. DR. AKIN TEKCAN	INVESTIGATION OF VITAMIN D RECEPTOR GENE BSMI VARIANT IN COVID- 19 PATIENTS WITH PANCREAS INVOLVEMENT
VUSLAT ÖZTÜRK DİLARA GÖZDENUR KÖSE DR.ÖĞR.ÜYESİ MUSTAFA ÇAPRAZ DR.ÖĞR.ÜYESİ MUSTAFA CİHANGİROĞLU DR.ÖĞR.ÜYESİ AYLİN ÇAPRAZ DR.ÖĞR.ÜYESİ DUYGU TOZCU DR.ÖĞR.ÜYESİ MEHMET ALİ GÜL DOÇ. DR. AKIN TEKCAN	COVID-19'LU HASTALARDA PANKREAS TUTULUMU İLE VDBP GENİ rs7041 VARYANTI İLİŞKİSİNİN ARAŞTIRILMASI

04. 03. 2023	14: 00 – 16:00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323
HALL: 4 SESSION: 2	**MODERATOR: DR. ÖĞR. ÜYESİ, AHMET ERMAN ARAL**
DR. NAJM AL-DEEN M. YASEEN REAKANY	CIVIL SOCIETY IN THE NEW IRAQ (A STUDY ON THE ROLE OF CIVIL SOCIETY IN PROMOTING DEMOCRATIC TRANSITION IN POST-2003 IRAQ)
DR. ÖĞR. ÜYESİ, AHMET ERMAN ARAL	ÇAY KÜLTÜRÜNÜN KORUNMASINDA YENİ BOYUTLAR: UNESCO VE SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASI SÖZLEŞMESİ
DR. ÖĞR. ÜYESİ, YASİN AKYILDIZ	CURRENT PRACTICES ON SUBSTANCE ADDICTION
DR. ÖĞR. ÜYESİ, MEHMET SİNAN TAM	GÖSTERİŞÇİ TOPLUM VE POPÜLER KÜLTÜR BAĞLAMINDA INSTAGRAM'DA KAHVE TÜKETİMİNİN PAYLAŞIMI
DR. TOLGA KÖROĞLU	ANTROPOLOJİ, KÜLTÜREL ANTROPOLOJİ VE SOSYOLOJİ ÜZERİNE
YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİSİ SÜLEYMAN İLERİ DR. ÖĞR. ÜYESİ ELVAN ATAMTÜRK	SOSYAL HİZMET ALANI VE ELEŞTİREL PERSPEKTİF OLARAK ENDÜSTRİYEL SOSYAL HİZMET

04. 03. 2023	14: 00 – 16:00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323
HALL: 5 SESSION: 2	**MODERATOR: DR. ÖĞR. ÜYESİ, GÖZDE TEKİN**
ARŞ. GÖR. FATMA ÖZTAT	İBN RÜŞD'ÜN BİLİM FELSEFESİNE KATKILARI: BURHAN METODU
DR. ÖĞR. ÜYESI, GÖZDE TEKİN	GELENEKSEL BİLGİ VE AKTARIM BAĞLAMINDA KÜLTÜREL MİRAS UNSURU OLARAK KARADENİZ'DE YAYLACILIK GELENEĞİ
ÖĞR.GÖR.DR. RASİM BAĞIRLI	JOHNSON TSANG CREATED WITH CERAMIC PORTRAITS ON ARTISTIC LANGUAGE
SERKAN YAR	SÖMÜRGECİLİK SONRASI ÇEVİRİ METİNLERDE ÇEVİRMENİN 'GÖRÜNÜRLÜĞÜ' VE 'GÖRÜNMEZLİĞİ'
YL. ÖĞRENCISI, NURCİHAN ATA	ÇORÛMÎ'NİN "REDDİ BATIL" ESERİNDE ŞÎA'NIN SAHÂBE VE EHL-İ BEYT HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİNE TENKİTLERİ
GÜLTEN AKGÜL	THE THEME OF FAMILY IN THE NOVELS OF PRIDE AND PREJUDICE BY JANE AUSTEN AND YAPRAK DÖKÜMÜ BY REŞAT NURİ GÜNTEKİN
FERAY SARI	KISSA-İ KERİB GÂZÎ VE MERD-İ HİCÂZÎ ÜZERİNE

04. 03. 2023	14: 30 – 16:00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323
HALL: 6 SESSION: 2	**MODERATOR: Iorgos Hadjichristou**
IBRAHIM ABDEL GADIR MALIK DAFALLA SIDDIG DAFALLA ABDELAZIM IBRAHIM	ROCK SLOPE STABILIZATION AND PROTECTION FOR ROADS AND MULTI-STOREY STRUCTURES IN JABAL OMAR, SAUDI ARABIA
IORGOS HADJICHRISTOU	HYBRID LIVING: EMERGING OUT OF THE CRISES AND DIVISIONS
RAMIN JAVADZADEH EMAD JAVADZADEH	LOCATING CRITICAL FAILURE SURFACE IN ROCK SLOPE STABILITY WITH HYBRID MODEL BASED ON ARTIFICIAL IMMUNE SYSTEM AND CELLULAR LEARNING AUTOMATA (CLA-AIS)
AHMED T. FARID MUHAMMED RIZWAN	PREDICTION OF IN SITU PERMEABILITY FOR LIMESTONE ROCK USING ROCK QUALITY DESIGNATION INDEX
REZA ZIAIE MOAYED HAMIDREZA RAHMANI	EFFECT OF NANO-SIO2 SOLUTION ON THE STRENGTH CHARACTERISTICS OF KAOLINITE
IRFAN AHMAD TAHIR SIDDIQUI RASHID AHMAD KHAN TAHIR MUNIR BUTT	ROOT GROWTH OF MORUS ALBA AS AFFECTED BY SIZE OF CUTTINGS AND POLYTHENE LOW TUNNEL
BEATE NIEMANN FABIAN PRAMEL	RENEWED URBAN WATERFRONT: SPATIAL CONDITIONS OF A CONTEMPORARY URBAN SPACE TYPOLOGY

04. 03. 2023	14: 30 – 16:00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323

HALL: 7 SESSION: 2	**MODERATOR: Khawtar Hasan Ahmed**
AESLINA ABDUL KADIR ABBAS MOHAJERANI FELICITY RODDICK JOHN BUCKERIDGE	DENSITY, STRENGTH, THERMAL CONDUCTIVITY AND LEACHATE CHARACTERISTICS OF LIGHT-WEIGHT FIRED CLAY BRICKS INCORPORATING CIGARETTE BUTTS
MEHDI SAEIDMANESH RAZALI ISMAIL	CHANNEL LENGTH MODULATION EFFECT ON MONOLAYER GRAPHENE NANORIBBON FIELD EFFECT TRANSISTOR
KRISHNAIAH ARKANTI RAMULU MALOTHU	EXPERIMENTAL STUDY ON MECHANICAL PROPERTIES OF COMMERCIALLY PURE COPPER PROCESSED BY SEVERE PLASTIC DEFORMATION TECHNIQUE-EQUAL CHANNEL ANGULAR EXTRUSION
DARIUSH SEMNANI HOSSEIN GHAYOOR	DETECTING AND MEASURING FABRIC PILLS USING DIGITAL IMAGE ANALYSIS
HABIB SHABAN	SYNTHESIS AND CHARACTERIZATION OF RECYCLED ISOTACTIC POLYPROPYLENE NANOCOMPOSITES CONTAINING DATE WOOD FIBER
KHAWTAR HASAN AHMED SASHA OMANOVIC	THE INFLUENCE OF SURFACE POTENTIAL ON THE KINETICS OF BOVINE SERUM ALBUMIN ADSORPTION ON A BIOMEDICAL GRADE 316LVM STAINLESS STEEL SURFACE
ULNAZIYA ISSABAYEVA MOHAMED KHEIREDDINE AROUA	REMOVAL OF COPPER AND ZINC IONS ONTO BIOMODIFIED PALM SHELL ACTIVATED CARBON

04. 03. 2023	14: 30 – 16:00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323

HALL: 8 SESSION: 2	MODERATOR: NGUYEN MINH TUAN
YAHIA I. MOHAMED AHMED I. MARZOUK MOHAMED A. YACOUT	ISOLATION AND IDENTIFICATION OF DIACYLGLYCEROL ACYLTRANSFERASE TYPE- 2 (GAT2) GENES FROM THREE EGYPTIAN OLIVE CULTIVARS
NGUYEN MINH TUAN YEN CHUNG-RUEY	EFFECT OF VARIOUS POLLEN SOURCES TO ABILITY FRUIT SET AND QUALITY IN 'LONG RED B' WAX APPLE
JAFAR KHAN KASI AJAB KHAN KASI MUZAMIL BOKHARI	ELECTROCHEMICAL PERFORMANCE OF CARBON NANOTUBE BASED SUPERCAPACITOR
MOHD SIDEK AHMAD ZAINON MOHD NOOR ZAIDAH ZAINAL ARIFFIN	ISOLATION AND IDENTIFICATION FIBRINOLYTIC PROTEASE ENDOPHYTIC FUNGI FROM HIBISCUS LEAVES IN SHAH ALAM
SHWETA KUMARI PARMJIT S. PANESAR MANAB B. BERA	STATISTICAL MODELING FOR PERMEABILIZATION OF A NOVEL YEAST ISOLATE FOR B-GALACTOSIDASE ACTIVITY USING ORGANIC SOLVENTS
ALI MOHAMADI SANI	INHIBITORY EFFECT OF HELICHRYSUM ARENARIUM ESSENTIAL OIL ON THE GROWTH OF FOOD CONTAMINATED MICROORGANISMS
MOUNA MALLEM, MAJID TLIDJANE	INFLUENCE OF THE FIELD TYPE (MOUNTAIN AND PLAIN) ON THE CUPRIC STATUS OF LAMBS

04. 03. 2023	14: 30 – 16:00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323

HALL: 9 SESSION: 2	MODERATOR: KADRY M. SADEK
PARCHAMI A. FATAHIAN DEHKORDI RF	SEX DIFFERENCES IN THYROID GLAND STRUCTURE OF RABBITS
ISMAIL I. ABO GHANEMA KADRY M. SADEK	OLIVE LEAVES EXTRACT RESTORED THE ANTIOXIDANT PERTURBATIONS IN RED BLOOD CELLS HEMOLYSATE IN STREPTOZOTOCIN INDUCED DIABETIC RATS
AHMAD KHALESIZADEH ALIREZA VAKILI MOHSEN DANESH MESGARAN REZA VALIZADEH	THE EFFECTS OF GARLIC OIL (ALLIUM SATIVA), TURMERIC POWDER (CURCUMA LONGA LINN) AND MONENSIN ON TOTAL APPARENT DIGESTIBILITY OF NUTRIENTS IN BALOOCHI LAMBS
AGATA KOWALSKA RADOSŁAW K. KOWALSKI ZDZISŁAW ZAKĘŚ	THE EFFECT OF SELECTIVE CYCLOOXYGENASE (COX) INHIBITORS ON JAPANESE MEDAKA (ORYZIAS LATIPES) REPRODUCTION PARAMETERS
ALI NOURI EMAMZADEH	THE RELATIONSHIP BETWEEN EXCRETA VISCOSITY AND TMEN IN SBM
E. RAMARAJ, A. PADMAPRIYA	PRAGATI NODE POPULARITY (PNP) APPROACH TO IDENTIFY CONGESTION HOT SPOTS IN MPLS
S. ASADZADEH VOSTAKOLAEI	EFFECT OF L-ARGININE ON NEUROMUSCULAR TRANSMISSION OF THE CHICK BIVENTER CERVICIS MUSCLE

04. 03. 2023	14: 30 – 16:00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323
HALL: 10 SESSION: 2	**MODERATOR: KIRANMAI S.RAI**
ÅSA SMEDBERG	TO DESIGN HOLISTIC HEALTH SERVICE SYSTEMS ON THE INTERNET
ELHAM RASTEGARI AMIRMASOOD RAHMANI SAEED SETAYESHI	PERVASIVE COMPUTING IN HEALTHCARE SYSTEMS
S.S.MOHANAVALLI SHEILA ANAND	SECURITY ARCHITECTURE FOR AT-HOME MEDICAL CARE USING SENSOR NETWORK
ALIREZA SHIRVANI SHADI EBRAHIMI MEHRABANI	EXPLORING THE APPLICATION OF KNOWLEDGE MANAGEMENT FACTORS IN ESFAHAN UNIVERSITY'S MEDICAL COLLEGE
SALAMA MEGHRICHE, AMER DRAA MOHAMMED BOULEMDEN	ON THE ANALYSIS OF A COMPOUND NEURAL NETWORK FOR DETECTING ATRIO VENTRICULAR HEART BLOCK (AVB) IN AN ECG SIGNAL
KIRANMAI S.RAI	NEUROGENIC POTENTIAL OF CLITORIA TERNATEA AQUEOUS ROOT EXTRACT–A BASIS FOR ENHANCING LEARNING AND MEMORY
MAHMOOD AHMAD, GHULAM MURTAZA SONIA KHILJEE MUHAMMAD ASADULLAH MADNI	VALIDATION AND APPLICATION OF A NEW OPTIMIZED RP-HPLC-FLUORESCENT DETECTION METHOD FOR NORFLOXACIN
SANAE KAEWNOPPARAT NATTHA KAEWNOPPARAT	FORMULATION AND EVALUATION OF VAGINAL SUPPOSITORIES CONTAINING LACTOBACILLUS

04. 03. 2023	14: 30 – 16:00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323
HALL: 11 SESSION: 2	**MODERATOR: KIRANMAI S.RAI**
SANDHYA RIJAL SAROJ ADHIKARI RAMESH R. PANT	NON-TİMBER FOREST PRODUCTS AND LİVELİHOOD LİNKAGES: A CASE OF LAMABAGAR, NEPAL
ERIC HAWKINSON EDGARAS ARTEMCIUKAS	SIMPLIFIED MOBILE AR PLATFORM DESIGN FOR AUGMENTED TOURISM
NGONO MINDZENG TERENCIA	COMMUNITY BASED TOURISM AND DEVELOPMENT IN THIRD WORLD COUNTRIES: THE CASE OF THE BAMILEKE REGION OF CAMEROON
ELDAH EPHRAIM BUBA	AN EVALUATION OF TOURISM EDUCATION IN NIGERIA'S HIGHER INSTITUTIONS
BITA MASHAYEKHI MOHAMMAD ARA	ACTIVITY-BASED COSTING IN THE HOSPITALITY INDUSTRY: A CASE STUDY IN A HOTEL
CHUKIAT CHAIBOONSRI SATAWAT WANNAPAN	ASYMMETRICAL INFORMATIVE ESTIMATION FOR MACROECONOMIC MODEL: SPECIAL CASE IN THE TOURISM SECTOR OF THAILAND
MAJA MARTINOVIC VALENTINA ZARKOVIC HRVOJE MALJAK	POTENTIAL OF CROATIA AS AN ATTRACTIVE TOURIST DESTINATION FOR THE RUSSIAN MARKET
CHUTIMA KLAYSUNG	BEHAVIORS AND FACTORS AFFECTING THE SELECTION OF SPA SERVICES AMONG CONSUMERS IN AMPHAWA, SAMUT SONGKHRAM, THAILAND

05. 03. 2023	10: 00 – 12: 00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323

HALL: 1 SESSION: 1	**MODERATOR: Prof. Dr. Murat KİBAR**
PROF. DR. MURAT KİBAR	RANDEVULU KASTRASYON YAPILAN KEDİLERDE TESTİS İÇİ LİDOKAİN VE PROKAİN UYGULAMASININ HEMODİNAMİK DEĞERLERE ETKİLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI
PROF. DR. MURAT KİBAR	KÖPEKLERDE MEDETOMİDİN/KETAMİN ANESTEZİSİNİN VE BUNUN ATİPAMEZOL İLE ETKSİNİN TERS ÇEVRİLMESİNİN EKOKARDİOGRAFİK DEĞERLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ
DR. ZEHRA ALBAY	HIGH PRESSURE APPLICATIONS IN REDUCED-FAT CHEESE
ARŞ. GÖR. DR. ESRA ESİN YÜCEL PROF. DR. CEMAL KAYA	EFFECT OF TANNASE ENZYME APPLİCATİON ON COLOR AND SENSORY PROPERTİES OF BLACK TEA EXTRACTS
DR. ÖĞR. ÜYESI SERTAN ÇEVİK	KADMİYUM STRESİNE MARUZ BIRAKILAN ARPA TOHUMLARINDA DIŞSAL ASKORBAT UYGULAMASININ ÇİMLENME PARAMETRELERİ ÜZERİNE ETKİLERİNİN İNCELENMESİ
ASSOCIATE PROFESSOR, SEVDA BORAN TORUN	THE PERFORMANCE OF WOOD MATERIAL DURING NATURAL WEATHERING
ASSIST. PROF. DR. MEHMET EMIN ŞEKER ASSIST. PROF. DR. AYÇA AKTAŞ KARAÇELİK	DETERMINATION OF PHENOLIC CONTENTS AND ANTIOXIDANT ACTIVITIES OF THREE PLANTS COLLECTED FROM GİRESUN

05. 03. 2023	10: 00 – 12: 00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323
HALL: 2 SESSION: 1	**MODERATOR: DR. ÖĞR. ÜYESİ, HALİM BAŞ**
FERİDUN KAYA OKAN YETİŞENSOY FATİH AYDIN MEVA DEMİR KAYA	YAPAY ZEKÂ KORKUSU ÖLÇEĞİNİN TÜRKÇE' YE UYARLAMA ÇALIŞMASI
ÖĞRETMEN, NİL AYKOL DOÇ. DR., ÖNER USLU	PSİKOLOJİK İHTİYAÇLARA DUYARLI ÖĞRETİM STİLİ ÖLÇEĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ
DOÇ. DR., ÖNER USLU ÖĞRETMEN, NİL AYKOL	ÖĞRETME MOTİVASYONU ÖLÇEĞİNİN PSİKOMETRİK ÖZELLİKLERİNİN ÖĞRETMENLER İÇİN İNCELENMESİ
UĞUR NADİR DEMİRBİLEK PROF. DR., MEHMET BAHADDİN ACAT	SOSYAL BECERİLERİN İLKÖĞRETİM SOSYAL BİLGİLER DERS PROGRAMINDA YER ALMA DURUMU
DR. ÖĞR. ÜYESİ, HALİM BAŞ	DETERMINING STRATEGIES TO REDUCE THE SOCIAL EXCLUSION OF INTERNATIONAL STUDENTS: EVALUATION WITH FUZZY DEMATEL
DR. ÖĞR. ÜYESİ BUĞRA ÇAĞATAY SAVAŞ DR. ÖĞR. ÜYESİ MUHAMMET MAVİBAŞ ARŞ. GÖR. BURAK KARABABA	SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİNDEKİ ÖĞRENCİLERİN SPORCU KİMLİĞİ DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ

05. 03. 2023	10: 00 – 12: 00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323
HALL: 3 SESSION: 1	**MODERATOR: Dr. Tuğba ASLAN**
DR. TUĞBA ASLAN	BECOMING THE KNOWLEDGEABLE TO REPAIR THE PEERS IN L2 CONVERSATIONS
DR. TUĞBA ASLAN	GENDER PATTERNS OF TEACHERS PORTRAYED IN TURKISH EFL COURSEBOOKS
ÖĞRETMEN, BURCU SAĞSÖZ DOÇ. DR. MELTEM YALIN UÇAR	ORTAOKUL ÖĞRETMENLERİNİN LİSANSÜSTÜ EĞİTİME YÖNELİK GÖRÜŞLERİ
ÖĞRETMEN ÖMRÜYE DURMUŞ YEŞİL DOÇ.DR. MELTEM YALIN UÇAR	ÖĞRETMENLERİN ETWİNNİNG PROJELERİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ (DİDİM ÖRNEGİ)
ÖĞRETMEN, FERİDE EYRİ DOÇ. DR. MELTEM YALIN UÇAR	MESLEK LİSESİ ÖĞRENCİLERİNİN EDEBİYAT DERSİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ
ARŞ. GÖR. ABDULKADİR OKCU	SOSYAL BİLGİLER 6. VE 7. SINIF DERS KİTAPLARININ TÜRKİYE YETERLİLİKLER ÇERÇEVESİ KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ
KAMİLE KILIÇKAYA PROF. DR ALİ MEYDAN	6. SINIF SOSYAL BİLGİLER DERS KİTABINDA YER ALAN BEŞERİ COĞRAFYA İLE İLGİLİ BAZI KAVRAMLARA İLİŞKİN ÖĞRENCİLERİN YETERLİLİKLERİNİN BELİRLENMESİ

05. 03. 2023	10: 00 – 12: 00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323
HALL: 4 SESSION: 1	**MODERATOR: DR. ÖĞR. ÜYESİ HALİL KANADIKIRIK**
DR. ÖĞR. ÜYESİ HALİL KANADIKIRIK	FROM GIFT TO POWER: ON THE RELATIONSHIP BETWEEN THE IRRATIONAL CONSUMPTION AND THE LEGITIMACY OF POLITICAL AUTHORITY
DR.EMİNE ATEŞ TAN	ÖĞRENME TEORİSİ ÇERÇEVESİNDE DEMOKRAT PARTİ VE NATO'YA GİRİŞ SÜRECİ
HAMZA TÜRKMEN	ÖRTÜLÜ ÖRGÜTLERİN ORTAYA ÇIKARILMASINDA SOSYAL AĞ ANALİZİ YÖNTEMLERİNİN KULLANILMASI
DR. FATİH GÜLER	DEPREM AFETİ ETKİLERİNİN AZALTILMASINDA TAVŞANCIL BELEDİYESİ ÖRNEĞİ: İSTİSNA MI? ÜTOPYA MI? PARADOKS MU?
DR. FATİH GÜLER	DOĞAL AFETLER NEDENİYLE SEÇİMLERİN GERİYE BIRAKILMASI
Asst. Prof. Dr. İLHAN BİLİCİ INSTRUCTOR ÖZLEM UTKU BİLİCİ	A MODERATE ATTEMPT TO CRITICALLY ANALYSE A DISCOURSE: A REPRESENTATIVE EXAMPLE OF A POLITICAL SPEECH
DOKTORA ÖĞRENCİSİ, GÜLŞAH ÇETİN	ECONOMIC APPROACH WITHIN THE FRAMEWORK OF TAX COMPLIANCE
FAHMİ BABAYEV	THE INCREASING IMPORTANCE OF THE ECONOMY IN AZERBAIJAN-TURKEY RELATIONS
FAHMİ BABAYEV	ASSESSMENT OF MİLİTARY RELATİONS BETWEEN AZERBAİJAN AND ISRAEL
HİKMATULLAH WAHIDI	AN ANALYSIS ON THE PROBLEM OF THE MUNICIPAL PERSONNEL SYSTEM IN AFGHANISTAN
YÜKSEL KÜÇÜKER	BİR İNGİLİZ RAPORUNA GÖRE TÜRK-YUNAN MÜBADELE ALT KOMİSYONUN SAMSUN VE TRABZON'DAKİ FAALİYETLERİ

05. 03. 2023	10: 00 – 12: 00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323
HALL: 5 SESSION: 1	**MODERATOR: DOÇ.DR., BÜLENT EŞİYOK**
CHEMS EDDINE BOUKHEDIMI	IMPACT OF NATIONALITY ON THE WILLINGNESS TO PAY FOR ORGANIC FOOD: INTERNATIONAL SURVEY
DOKTOR ÖĞRETİM ÜYESİ, GÜRKAN ATEŞ	SERMAYE PİYASALARINDA KÜÇÜK YATIRIMCILARIN KORUNMASI YÖNELİK ÇALIŞMA
DR. ÖĞR.ÜYESİ BORA YILDIRIM	A SUSTAINABLE DESIGN PROPOSAL FOR PLASTIC PACKAGING
DR. ÖĞR. ÜYESİ YUSUF DİNÇ	BDS 701 KAPSAMINDA BAĞIMSIZ DENETİM RAPORLARINDA YER ALAN KİLİT DENETİM KONULARI: BIST İMALAT SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA
DR. ÖĞR. ÜYESİ YUSUF DİNÇ	BAĞIMSIZ DENETİMDE ZORUNLU ROTASYON UYGULAMASININ BAĞIMSIZ DENETİM KALİTESİ ÜZERİNE ETKİSİ: BİST İMALAT SEKTÖRÜNDE BİR ARAŞTIRMA
DOÇ.DR., BÜLENT EŞİYOK	GİRDİ TEDARİK STRATEJİSİ PLANI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
DR. ÖĞR. ÜYESİ, BUKET ÇATAKOĞLU AYDIN	AÇIK BANKACILIK UYGULAMALARININ HUKUKİ BOYUTU
ARAŞTIRMA GÖREVLİSİ, BÜKRE ASLAN SAVAŞAN PROF. DR., ATİLLA AKBABA	VEJETARYEN VE VEGAN RESTORAN ARAŞTIRMALARININ BİBLİYOMETRİK ANALİZİ
ASST. PROF. DR. RAFET BEYAZ	ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN TOP MANAGEMENT MARKETING CAPABILITIES AND BRAND VALUE
EMİN GÜLDEN ÖĞR. GÖR. SELMA LUBABE ERDOĞAN	LEZZET ALGISINDA GÜNCEL BİR AKIM - GASTROFİZİK
PHD STUDENT BAĞDAGÜL GÜMÜŞ AKYOL ASST. PROF. SİNAN YILMAZ	STEWARDSHİP THEORY AND FEATURES THE STEWARD MUST HAVE

05. 03. 2023	10: 30 – 12:00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323
HALL: 6 SESSION: 1	**MODERATOR: GERGELY HORVÁTH**
LASZLO VARI	FREEDOM WITH LIMITATIONS: THE NATURE OF FREE EXPRESSION IN THE EUROPEAN CASE-LAW
EREZ COHEN	THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON THE DEVELOPMENT OF ISRAEL ADVANCED CHANGES
GERGELY HORVÁTH	THE TWO LAYERS OF FOOD SAFETY AND GMOS IN THE HUNGARIAN AGRICULTURAL LAW AUTHORS: GERGELY HORVÁTH
MARÍA JOSÉ BENÍTEZ JIMÉNEZ	JURISPRUDENCIAL ANALYSIS OF TORTURE IN SPAIN AND IN THE EUROPEAN HUMAN RIGHTS SYSTEM
MOHSEN DAVARZANI EHSAN LAME MOHAMMAD TAGHI HASSAN ZADEH	REVIEWING THE RELATION OF LANGUAGE AND MINORITIES' RIGHTS
ADA YURMAN	THE SOCIAL REACTION TO THE WADI SALIB RIOTS (1959) AS REFLECTED IN CONTEMPORARY ISRAELI PRESS
DIYA SARKAR PRAFULLA C. MISHRA	AN ANALYTICAL STUDY ON THE POLITICS OF DEFECTION IN INDIA
ISAIAS TEKLIA BERHE	THE ETHIO-ERITREA CLAIMS COMMISSION ON USE OF FORCE: ISSUE OF SELF-DEFENSE OR VIOLATION OF SOVEREIGNTY
MARISA CATARINA DA CONCEIÇÃO DINIS	DIRECTORS' DUTIES, CIVIL LIABILITY, AND THE BUSINESS JUDGMENT RULE UNDER THE PORTUGUESE LEGAL FRAMEWORK

05. 03. 2023	10: 30 – 12:00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323
HALL: 7 SESSION: 1	**MODERATOR: ASSOC. PROF. DR. YOKO SUGANUMA OI**
DR. ABA-CARINA PÂRLOG	READING AGAINST THE GRAIN: TRANSCODIFYING STIMULUS MEANING
DARIA N. PODVIGINA, TATIANA V. CHERNIGOVSKAYA	TOP-DOWN INFLUENCES TO MULTISTABLE PERCEPTION: EVIDENCE FROM TEMPORAL DYNAMICS
LECTURE MAY GEORGE	THE EFFECTS OF THE INFERENCE PROCESS IN READING TEXTS IN ARABIC
ROSE SHAYEGHI PEJMAN HOSSEINIOUN	THE RELATIONSHIP BETWEEN IRANIAN EFL LEARNERS' MULTIPLE INTELLIGENCES AND THEIR PERFORMANCE ON GRAMMAR TESTS
ASSOC. PROF. DR. YOKO SUGANUMA OI	EFFICACY OF SELF-ASSESSMENT IN WRITTEN PRODUCTION AMONG HIGH SCHOOL STUDENTS
AZIZEH CHALAK NILOUFAR NASRI	THE INTERPLAY OF LOCUS OF CONTROL, ACADEMIC ACHIEVEMENT, AND BIOLOGICAL VARIABLES AMONG IRANIAN ONLINE EFL LEARNERS
DR. AZIZEH CHALAK FIROUZEH BAKTASH	AN INVESTIGATION ON STUDENTS' RETICENCE IN IRANIAN UNIVERSITY EFL CLASSROOMS
CHAIWAT TANTARANGSEE	A SURVEY OF 2ND YEAR STUDENTS' FREQUENT ENGLISH WRITING ERRORS AND THE EFFECTS OF PARTICIPATORY ERROR CORRECTION PROCESS
PROF. DR. ROWLAND M. BRUCKEN	BOTSWANA AND NATION-BUILDING THEORY
PHD. CAN. ABDUL AMIR HAZBAVI	PERCEPTION AND IMPLEMENTATION OF MACHINE TRANSLATION APPLICATIONS BY THE IRANIAN ENGLISH TRANSLATORS

05. 03. 2023	10: 30 – 12: 00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323
HALL: 8 SESSION: 1	**MODERATOR: ASSIS. PROF.KATHARINA BUTTENBERG**
HELENE ELLER	CORPORATE GOVERNANCE AND CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY: RESEARCH ON THE INTERCONNECTION OF BOTH CONCEPTS AND ITS IMPACT ON NON-PROFIT ORGANIZATIONS
ASSIS. PROF.KATHARINA BUTTENBERG	0 THE INFLUENCE OF CONSUMER AND BRAND-ORIENTED CAPABILITIES ON BUSINESS PERFORMANCE IN YOUNG FIRMS: A QUANTITATIVE CAUSAL MODEL ANALYSIS
PROF. DR. MOSSES E. LUFUKE	ENVIRONMENTAL IMPACT OF TRADE SECTOR GROWTH: EVIDENCE FROM TANZANIA
PISIT POTJANAJARUWIT	THE CORPORATE VISION EFFECT ON RAJABHAT UNIVERSITY BRAND BUILDING IN THAILAND
NARONG ANURAK	PUBLIC RELATIONS FOR THE FACULTY OF MANAGEMENT SCIENCE IN SUAN SUNANDHA RAJABHAT UNIVERSITY
DR. CHARAWEE BUTBUMRUNG	CUSTOMER RELATIONSHIP MANAGEMENT ON SOCIAL MEDIA AFFECTING BRAND LOYALTY OF SIAM COMMERCIAL BANK IN BANGKOK
DR. SUPAPORN WIMONCHAILERK	CREATE AND DESIGN VISUAL PRESENTATION TO PROMOTE THAI CUISINE
MANANYA MEENAKORN	THE QUALITY OF WORKING LIFE AND THE ORGANIZATIONAL COMMITMENT OF MUNICIPAL EMPLOYEE IN SAMUT SAKHON PROVINCE
JINGYA LIU YUE WU JIABIN LUO	OPTIMISATION OF INTERMODAL TRANSPORT CHAIN OF SUPERMARKETS ON ISLE OF WIGHT, UK
NAZIRA KAKULIA	THE CHARACTERISTICS OF TRANSFORMATION OF INSTITUTIONAL CHANGES AND GEORGIA

05. 03. 2023	10: 30 – 12:00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323
HALL: 9 SESSION: 1	**MODERATOR: DR. FURY KHRISTIANTY FITRIYAH**
MÁRIA HUDÁKOVÁ MÁRIA LUSKOVÁ	RISK MANAGEMENT THROUGH CONTROLLING IN INDUSTRIAL ENTERPRISES OPERATING IN SLOVAKIA
DR. FURY KHRISTIANTY FITRIYAH	THE ROLE OF THE INTERNAL AUDIT UNIT IN DETECTING AND PREVENTING FRAUD AT PUBLIC UNIVERSITIES IN WEST JAVA, INDONESIA
HOSSEIN TAHERIAN FAR ALI BAZAEE	EVALUATING EFFICIENCY OF NINA DISTRIBUTION COMPANY USING WINDOW DATA ENVELOPMENT ANALYSIS AND MALMQUIST INDEX
JAVAD ELKAIE BEHJATI MEHRZAD MINOUEI	THE MODEL TO CALCULATE THE COST OF MONEY TO THE BREAKDOWN OF DEPOSITS AND BANKING SERVICE
KUPPUSAMY SINGARAVELLOO ZAHRA KAMIAB	THE RELATIONSHIP BETWEEN HUMAN VALUES AND SERVICE QUALITY WITH THE MEDIATING ROLE OF MOTIVATION: A QUANTITATIVE STUDY ON MALAYSIAN COMMERCIAL BANKS
PHD. SITI MUTMAINAH ASSIS. PROF. SLAMET SUGIRI	THE INFLUENCE OF CONGRUENCE BETWEEN INCENTIVE SYSTEM AND LOCUS OF CONTROL ON TEAM PERFORMANCE: AN EXPERIMENT
ASSOS. PROF. DR. SUNAITAN AL MUTAIRI	ANALYSIS OF DELAYS DURING INITIAL PHASE OF CONSTRUCTION PROJECTS AND MITIGATION MEASURES
DR. BARBORA CHMELÍKOVÁ	FINANCIAL DECISION-MAKING AMONG FINANCE STUDENTS: AN EMPIRICAL STUDY FROM THE CZECH REPUBLIC
MOHAMMAD IRFAN	A STUDY OF ISLAMIC STOCK INDICES AND MACROECONOMIC VARIABLES
WONG HOCK TSEN	THE IMPACT OF EXCHANGE RATE VOLATILITY ON REAL TOTAL EXPORT AND SUB-CATEGORIES OF REAL TOTAL EXPORT OF MALAYSIA

05. 03. 2023	10: 30 – 12:00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323
HALL: 10 SESSION: 1	**MODERATOR : T. SOLONCHAK**
ASSOC. PROF. DR. DIVYA SHARMA	TRUE DETECTIVE AS A SOUTHERN GOTHIC: A STUDY OF ITS MUSIC-LYRICS
MOHAMMED S. ASSIRI	DEVELOPMENT OF A RATING SCALE FOR ELEMENTARY EFL WRITING
PREMVADEE NA NAKORNPANOM	THE CODE-MIXING OF JAPANESE, ENGLISH AND THAI IN LINE CHAT
TINATIN KURDGHELASHVILI	SPEECH ACTS AND POLITENESS STRATEGIES IN AN EFL CLASSROOM IN GEORGIA
DR. ASMA ALYAHYA	DIALOGUE JOURNALS AS AN EFL LEARNING STRATEGY IN THE PREPARATORY YEAR PROGRAM: LEARNERS' ATTITUDES AND PERCEPTIONS
LECTURE KURALAY KENZHEKANOVA PHD. CAN. AKMARAL DALELBEKKYZY	MYTH IN POLITICAL DISCOURSE AS A FORM OF LINGUISTIC CONSCIOUSNESS
S. PESINA T. SOLONCHAK	THE SIGN IN THE COMMUNICATION PROCESS
HAIYAN WANG	THE COMPARATIVE ANALYSIS OF MICRO-READING AND TRADITIONAL READING BASED ON SCHEMA THEORY
RESS. ASSIS. IVANA ŠIMONOVÁ	STUDENTS´ KNOWLEDGE, OR RANDOM CHOICE IN ESP?
SUWAREE YORDCHIM, TOBY J. GIBBS	ERROR ANALYSIS OF ENGLISH INFLECTION AMONG THAI UNIVERSITY STUDENTS

05. 03. 2023	10: 30 – 12:00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323
HALL: 11 SESSION: 1	**MODERATOR: ASSIS. PROF. DR. SHOJI KATAGIRI**
SOHEILA RAEISI MENG LINGJIE	THE IMPORTANCE OF CUSTOMER ENGAGEMENT AND SERVICE INNOVATION IN VALUE CO-CREATION
ASSIS. PROF. DR. SHOJI KATAGIRI	ROLE OF ICT AND WAGE INEQUALITY IN ORGANIZATION
DR. KATI SKARP ASSIS. PROF. DR. KEIJO VARIS ASSIS. PROF. DR. JUHA KETTUNEN	EVALUATION OF TOP-DOWN AND BOTTOM-UP LEADERSHIP DEVELOPMENT PROGRAMS IN A FINNISH COMPANY
IBRAHIM HAMIDU MAGEM	A REVIEW OF THE ANTECEDENTS AND CONSEQUENCES OF EMPLOYEE ENGAGEMENTC
ASSIS. PROF. DR. MANUELA NAYANTARA JEYARAJ	VIABILITY OF SMART GRIDS FOR GREEN IT SUSTAINABILITY: CONTEMPLATED WITHIN THE CONTEXT OF SRI LANKA
WEN-SHAN LIN SHU-LU HSU	A FRAMEWORK FOR INVESTIGATING REVERSE LOGISTICS CAPABILITY OF E-TAILERS
EJAZ ALI MUHAMMAD YOUNAS TAHIR SAEED	IMPACT OF MODERATING ROLE OF E-ADMINISTRATION ON TRAINING, PERFROMANCE APPRAISAL AND ORGANIZATIONAL PERFORMANCE
MOHAMMED ALI AHMED PROF. DR. VAUGHAN COFFEY BO XIA	THE REQUIREMENTS OF DEVELOPING A FRAMEWORK FOR SUCCESSFUL ADOPTION OF QUALITY MANAGEMENT SYSTEMS IN THE CONSTRUCTION INDUSTRY
LEANDI STEENKAMP	RISK IN THE SOUTH AFRICAN SECTIONAL TITLE INDUSTRY: AN ASSURANCE PERSPECTIVE
PHD. SHASHWAT GANGWAL	ANALYZING THE EFFECTS OF ADDING BITCOIN TO PORTFOLIO

05. 03. 2023	14: 00 – 16: 00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323
HALL: 1 SESSION: 2	**MODERATOR: DR. ÖĞRETİM ÜYESİ FUAD SELAMZADE**
MURAT KARA DR. ÖĞRETİM ÜYESİ, ESRA KILIÇ	KOVİD-19 DÖNEMİNDE TÜRKİYE EKONOMİSİNİN MAKRO EKONOMİK GENEL GÖRÜNÜMÜ
DR. BURAK BÜYÜKOĞLU	THE EFFECTS OF BUDGET DEFICIENCIES ON FINANCIAL DEVELOPMENT AND GROWTH IN EUROPEAN UNION CANDIDATE COUNTRIES
DOÇ. DR. FATMA NUR YORGANCILAR ATATOPRAK TAHSİN AYATA	THE EFFECT OF EXCHANGE RATE FLUCTUATIONS AND THE AMERICAN CENTRAL BANK (FED) INTEREST DECISIONS ON THE CENTRAL BANK OF THE REPUBLIC OF TURKEY INTEREST DECISIONS
DOÇ. DR. FATMA NUR YORGANCILAR ATATOPRAK	AN EVALUATION FOR ELECTRONIC TRADE PROJECTS IN TURKEY
DR. ÖĞR. ÜYESİ BURAK SERTKAYA	A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE COVID-19 PANDEMIC AND THE RUSSIA- UKRAINE WAR WITH THE 2010-12 EUROPEAN DEBT CRISIS: THE CASE OF EU COUNTRIES
DR. MERAL ÇABAŞ	FOURIER APPROACH TO THE RELATIONSHIP OF FOREIGN DIRECT INVESTMENTS AND ECOLOGICAL FOOTPRINT IN TURKEY
DR. ÖĞRETİM ÜYESİ FUAD SELAMZADE	ESKİ SSCB ÜLKELERİNİN MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI: 1991-2021
DR. ÖĞRETİM ÜYESİ FUAD SELAMZADE	ESKİ SSCB ÜLKELERİNİN SAĞLIK STATÜSÜ PERFORMANS DEĞİŞİMİNİN ÖLÇÜLMESİ: 2005-2014

05. 03. 2023	14: 00 – 16: 00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323
HALL: 2 SESSION: 2	**MODERATOR: DR. ÖĞR. ÜYESİ YILDIRAY YILDIRIM**
ASSIST. PROF. DR., ABDÜLHAKİM BAHADIR DARI ASSIST. PROF. DR., CANER ÇAKI	HONG KONG PROPAGANDA IN THE PROCESS OF THE CHINESE CULTURAL REVOLUTION
ÖĞR.GÖR.DR. BARIŞ EMRE SÖNMEZ	TERRA-COTTA UNGUENTARIUM LOCATED IN URGUP MUSEUM
DR. ÖĞRENCİSİ YASEMİN TURAN	SASANI EFFECTS OF THE SAMANIDS AT THE STATE ORGANIZATION
DR. ÖĞR. ÜYESİ, YILDIRAY YILDIRIM	ERZURUM VİLAYET SALNAMELERİNE GÖRE BAYBURT'UN TARİHİ COĞRAFYASI VE BUNUN ÜRETİME ETKİSİ (1870-1901)
DR. GÜLCAN ÖZBEK DR. ÖĞR.ÜYESİ, OSMAN AYTEKİN	AN EVALUATION OF THE ETNOGRAPHIC MUSEUM IN ARTVIN-HOPA AND BORJGALO ETNOGRAPHY MUSEUM IN BATUUM-ACARA IN TERMS OF THE COMMON COMPONENTS
TUĞBA TÜFEKÇİOĞLU DR. ÖĞR. ÜYESİ, ZEHRA ÖZBULUT PROF. DR. ESVET AKBAŞ	İNSAN KEMİKLERİNDEN ESER ELEMENT ANALİZİYLE PALEODİYETİN BELİRLENMESİ: VAN KALESİ HÖYÜĞÜ ÖRNEĞİ
DR. TUĞBA MEMİŞOĞLU BAYKAL	ANALYSIS OF PEDESTRIAN TRAFFIC ACCIDENTAL RISK AREAS WITH SPATIAL HOT SPOT CLUSTERING METHODS: CASE STUDY OF TURKEY

05. 03. 2023 14: 00 – 16:00 - Time zone in Turkey (GMT+3)

Meeting ID: 827 8823 1932 Passcode: 350323

HALL: 3 SESSION: 2 **MODERATOR : Dr. Beşir DAĞ**

PHD. CANDİDATE ÖMER FIRAT TURŞUCULAR	A MINI REVIEW ON APPLICATIONS OF PERSONAL PROTECTIVE EQUIPMENTS (PPE) AS TECHNICAL TEXTILES PRODUCTS
PHDC, ERDAL YEŞİLBAŞ PROF. DR., TUĞRUL OKTAY	A STUDY ON THE AVIATION SAFETY MANAGEMENT TRAINING NEEDS OF STATES: ANALYSIS OF AVAILABLE ICAO RESOURCES
GÖKHAN BUDAK	THE ADDED RESISTANCE CALCULATIONS OF A SHIP IN REGULAR HEAD WAVES
ASSİST. PROF. DR., CANER ÇAKI ASSİST. PROF. DR., ABDÜLHAKİM BAHADIR DARI	THE ROLE OF THE TANGSHAN EARTHQUAKE IN HUA'S CULT LEADERSHIP PROPAGANDA
DR, ÖMER EKMEKCİOĞLU	SHORT-TERM METEROLOGICAL DROUGHT FORECASTING USING HYBRID DATA-DRIVEN TECHNIQUES
DR. ELİF DAŞ	ELECTRO-OPTICAL PERFORMANCE OF COPPER NANOPARTICLES DECORATED CARBON BLACK-SILICON SCHOTTKY JUNCTION
DR. BEŞİR DAĞ	SYNTHESIS, CHARACTERIZATION AND EVALUATION OF ANTIMICROBIAL ACTIVITIES OF SILVER NANOPARTICLES FROM SEAGULL (ELAEAGNUS ANGUSTIFOLIA) FRUIT
BEŞİR DAĞ, MEHMET FIRAT BARAN, AYŞE BARAN	SYNTHESIS OF GREEN SYNTHESIS AND SELENIUM NANOPARTICLES AND INVESTIGATION OF THE EFFECTS ON BIOLOGICAL APPLICATIONS
ASSIST. PROF. DR, MELİHA ÇETİN KORUKÇU	SYNTHESIS OF NEW [Pd(NHC)(3-Cl-py)Br 2] COMPLEXES AND COMPARISON OF THEIR CATALYTIC ACTIVITIES WITH [Pd(NHC)(py) Br 2] COMPLEXES
EMRE KAHRAMANOGLU	A SYSTEMATIC NUMERICAL INVESTIGATION FOR A MECHANISM TO IMPROVE THE COMFORT OF SHIPS

05. 03. 2023 14: 00 – 16:00 - Time zone in Turkey (GMT+3)

Meeting ID: 827 8823 1932 Passcode: 350323

HALL: 4 SESSION: 2	MODERATOR: K. Kurt
K. KURT	THE HIGH ENERGY ERA DYNAMICS OF THE UNIVERSE
A. I. KESKİN	PROPOSAL FOR A TWO-STAGE EARLY UNIVERSE MODEL
MERT GÜLŞAN TURAN TOPSELVİ DOÇ. DR. HAYATİ MAMUR	ATIK ISININ GERİ ÇEVRİMİNDE TERMOELEKTRİK JENERATÖRLERİN KULLANILMASI İÇİN EĞİTİM SETİ UYGULAMASI
ONUR EMRE GÖLEN DOÇ. DR. HAYATİ MAMUR	GÖZLEMLEME AMAÇLI TASARLANAN SABİT KANATLI İNSANSIZ HAVA ARACI UYGULAMASI
ARAŞTIRMA GÖREVLİSİ, EYYUP ENSAR BAŞAKIN PROF. DR., MEHMET ÖZGER	NASA POWER SİSTEMİNDE SUNULAN UZAKTAN ALGILAMA VERİLERİNİN YER GÖZLEM VERİLERİ İLE UYUMUNUN İNCELENMESİ
ARAŞTIRMA GÖREVLİSİ, EYYUP ENSAR BAŞAKIN PROF. DR., MEHMET ÖZGER	NASA POWER SİSTEMİNDE SUNULAN UZAKTAN ALGILAMA VERİLERİ KULLANILARAK REFERANS EVAPOTRANSPİRASYON TAHMİNİ
DR. ÖĞR. ÜYESİ YAŞAR SELÇUK ERBAŞ DOÇ. DR. BUKET ÖZDEMİR IŞIK PROF. DR. FATİH BEKTAŞ ARŞ. GÖR. SABİHA KAYA	REKREASYON İÇİN COĞRAFİ BİLGİ SİSTEMLERİ YAZILIMI KULLANIMININ ÖNEMİ
DR., HASAN HÜSEYİN GÜL DR., NURDAN YENİAY KOÇER	SİMETRİK VE SİMETRİK OLMAYAN DAĞILIMLAR ALTINDA SIRALI KÜME ÖRNEKLEMESİ VE DOUBLE SIRALI KÜME ÖRNEKLEMESİNE DAYALI PARAMETRE TAHMİNİ
DR., HASAN HÜSEYİN GÜL DR., NURDAN YENİAY KOÇER	SIRALI KÜME ÖRNEKLEMESİ VE MIXED DOUBLE SIRALI KÜME ÖRNEKLEMESİNE DAYALI PARAMETRE TAHMİNİNİN BAZI SİMETRİK VE SİMETRİK OLMAYAN DAĞILIMLAR ALTINDA İNCELENMESİ
MUSTAFA AKTAŞ VEYSEL DURAK ZAHİDE TANRIKULU HİKMET GÜZEL MERVE ULULAR	ATIK ISI GERİ KAZANIMININ KURUTMA VERİMİNE ETKİSİNİN BELİRLENMESİ
Lecturer Mert DEMİR	DETECTION OF TOXIC MUSHROOM BY MACHINE LEARNING
Lecturer Mert DEMİR	FAST DIAGNOSIS OF PARASITES WITH MACHINE LEARNING ASSISTED MICROSCOPE
DR. ÖĞR. ÜYESİ, OSMAN PALANCI	İŞBİRLİKÇİ OYUN TEORİSİNDEKİ BİR ÇÖZÜM KAVRAMI OLAN ALEXİA DEĞERİ ÜZERİNE

05. 03. 2023 14: 00 – 16:00 - Time zone in Turkey (GMT+3)

Meeting ID: 827 8823 1932 Passcode: 350323

HALL: 5 SESSION: 2	**MODERATOR: Doç. Dr. Ümit AYATA**
SELMAN FARUK GAYRETLİ PROF. DR. NİLGÜN GÖRER TAMER	İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ BAĞLAMINDA KORUNAN ALANLARIN GELECEĞİ ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK BİR DEĞERLENDİRME
ASSİSTANT PROFESSOR, KERİM KOÇ	UNCOVERING PRE-CONSTRUCTION RISK FACTORS AFFECTING CONSTRUCTION LABOR PRODUCTIVITY
DR.ÖĞR.ÜYESİ. UĞUR DEMİRBAĞ	TURHAL GELENEKSEL KONUTLARININ CEPHE BİÇİMLENİŞİ
DR.ÖĞR.ÜYESİ. UĞUR DEMİRBAĞ	ZİLE'DEKİ GELENEKSEL KONUTLARDA CUMBA ÖRNEKLERİ
PROF. DR. MEHMET ŞÜKRÜ GÜNEY PH. D. STUDENT EMRE DUMLU YİĞİT KALYONCU	EXPERIMENTAL STUDY OF THE EVOLUTION OF THE BREACH AND THE DİSCHARGE THROUGH THE BREACH RESULTING FROM PIPING DUE TO THE SEEPAGE AT THE BOTTOM OF EARTH-FILL DAM WITH CLAY CORE
DR. ÖĞRETİM ÜYESİ GÖKSEL ULAY DOÇ. DR. ÜMİT AYATA	THE EFFECT OF SODIUM HYPOCHLORITE (NACLO) CHEMICAL ON COLOR PARAMETERS OF SCOTS PINE (PINUS SYLVESTRIS L.) WOOD
DR. ÖĞRETİM ÜYESİ GÖKSEL ULAY DOÇ. DR. ÜMİT AYATA	INVESTIGATION OF SOME SELECTED SURFACE PROPERTIES OF HEAT TREATED PINK IVORY (BERCHEMIA ZEYHERI (SOND.) GRUBOV) WOOD

05. 03. 2023	14: 30 – 16:00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323
HALL: 6 SESSION: 2	**MODERATOR: ASSIS. PROF. DR. PONGTHEP BUNRUENG**
ASSIS. PROF. DR. PONGTHEP BUNRUENG	A DEVELOPMENT OF ENGLISH PRONUNCIATION USING PRINCIPLES OF PHONETICS FOR ENGLISH MAJOR STUDENTS AT LOEI RAJABHAT UNIVERSITY
SAEEDEH SHAFIEE NAHRKHALAJI	EFL TEACHERS' METACOGNITIVE AWARENESS AS A PREDICTOR OF THEIR PROFESSIONAL SUCCESS
HAIYAN WANG	LEARNER AUTONOMY BASED ON CONSTRUCTIVISM LEARNING THEORY
ASSIS. PROF. DR. HAIYAN WANG	ON THE RELATIONSHIP BETWEEN LANGUAGE OUTPUT AND SECOND LANGUAGE ACQUISITION
ASSOC. PROF. DR. CHANOKPORN ANGSUVIRIYA	LINGUISTIC DEVICES REFLECTING VIOLENCE IN BORDER–PROVINCES OF SOUTHERN THAILAND ON THE FRONT PAGE OF LOCAL AND NATIONAL NEWSPAPERS
HOSSEIN AHMADI OGHOLGOL NAZARI	GRADING AND SEQUENCING TASKS IN TASK-BASED SYLLABUS: A CRITICAL LOOK AT CRITERION SELECTION
HANAN YOUSEF NISREEN NAJI AL-KHAWALDEH	THE IMPACT OF GENDER DIFFERENCES ON THE EXPRESSIONS OF REFUSAL IN JORDANIAN ARABIC
ASSIS. PROF. DR. NAJIBA OULED OMAR ASSIS. PROF. DR. AZZA HARBAOUI HENDA BEN GHEZALA	OPINION MINING AND SENTIMENT ANALYSIS ON DEFT
ISRAA A. QARI	EVALUATION OF PRAGMATIC INFORMATION IN AN ENGLISH TEXTBOOK: FOCUS ON REQUESTS
MOHSEN MAHMOUD ROWSHANZAMIR	INDIVIDUALISTIC AND SOCIAL MORAL CONCERNS IN HAWTHORNE'S NOVELS

05. 03. 2023	14: 30 – 16:00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323
HALL: 7 SESSION: 2	**MODERATOR: PROF. DR. JIHONG WANG**
AMENEH ZARE SHAHIN NEMATZADEH, SHAHLA RAGHIBDOUST IRAN KALBASSI	AUTISTIC CHILDREN AND DIFFERENT TENSE FORMS
ORDABEK KHOZHAMBERDIYEV	THE IMPORTANCE OF THEATRICAL LANGUAGE IN THE CREATIVENESS OF THE ACTOR
PROF. DR. JIHONG WANG	WORKING MEMORY CAPACITY IN AUSTRALIAN SIGN LANGUAGE (AUSLAN)/ENGLISH INTERPRETERS AND DEAF SIGNERS
ASSIS. PROF. DR. NUTTANUCH MUNSAKORN	AWARENESS OF READING STRATEGIES AMONG EFL LEARNERS AT BANGKOK UNIVERSITY
ESMAEIL HASSANNEJAD	DEVELOPING ESL STUDENTS' WRITING
MASOUD SAEEDI ASSOC. PROF. DR. MANSOUR TAVAKOLI PROF. DR. SHIRIN RAHIMI KAZEROONI VAHID PARVARESH	DO C-TEST AND CLOZE PROCEDURE MEASURE WHAT THEY PURPORT TO BE MEASURING? A CASE OF CRITERION-RELATED VALIDITY
AGNÈS GARLETTI	EVALUATION PATTERN OF COGNITIVE PROCESSES IN LANGUAGE IN WRITTEN COMPREHENSION
ANNA MIRZAIYAN VAHID PARVARESH MAHMOUD HASHEMIAN MASOUD SAEEDI	CONVERGENCE AND DIVERGENCE IN TELEPHONE CONVERSATIONS: A CASE OF PERSIAN
UZAIR MUHAMMAD ASSIS. PROF. DR. KASHIF BILAL ASSIS. PROF. DR. ATIF KHAN DR. M. NASIR KHAN	AGHAZ : AN EXPERT SYSTEM BASED APPROACH FOR THE TRANSLATION OF ENGLISH TO URDU
DR. ALIYA ISAEVA DR. ANAR SULTANIAROVA	N. A. NAZARBAYEV AND PECULIAR FEATURES OF ETHNIC LANGUAGE PROCESSES IN KAZAKHSTAN

05. 03. 2023	14: 30 – 16:00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323
HALL: 8 SESSION: 2	**MODERATOR: NATTAPOL POURPRASERT**
LECTUREAKIKO KONDO DR. AKIO KONDO	PRESENT STATE OF LOCAL PUBLIC TRANSPORTATION SERVICE IN LOCAL MUNICIPALITIES OF JAPAN AND ITS EFFECTS ON POPULATION
KATERINA ANTONIOU	DE-SECURITIZING IDENTITY: NARRATIVE (IN)CONSISTENCY IN PERIODS OF TRANSITION
NATTAPOL POURPRASERT	GLOBALIZATION AND PUBLIC POLICY ANALYSIS: A CASE STUDY OF FOREIGN POLICY OF ASEAN MEMBER STATES
ASSIS. PROF. DR. MUSTHAYA PATCHANEE	AN APPLICATION OF GEOGRAPHIC INFORMATION SYSTEM TO SELECT AREAS FOR SANITARY LANDFILL IN BANG NOK-KHWAEK MUNICIPALITY
YANANDA SIRAPHATTHADA	FACILITATING FACTORS FOR THE SUCCESS OF MOBILE SERVICE PROVIDERS IN BANGKOK METROPOLITAN
ASSIS. PROF. DR. MIHO TSUKAMOTO	COLLAPSE OF FAMILY SYSTEM OF JAPANESE TOMB CULTURE
CHAIWAT TANTARANGSEE	CORRECTION OF FREQUENT ENGLISH WRITING ERRORS BY USING CODED INDIRECT CORRECTIVE FEEDBACK AND ERROR TREATMENT: THE CASE OF READING AND WRITING ENGLISH FOR ACADEMIC PURPOSES II
ASSIS. PROF. DR. ABDULFATAH A RAJI	ARABIC LITERATURE AS A TOOL FOR EDUCATIONAL TRANSFORMATION IN NIGERIA
PEARL K. ATUHAIRE SYLVIA KAYE	THROUGH THE LENS OF FORCED DISPLACEMENT: REFUGEE WOMEN'S RIGHTS AS HUMAN RIGHTS
ASSIS. PROF. DR. PETRONELLA JONCK ASSIS. PROF. DR. FREDA VAN DER WALT	JUXTAPOSING SOUTH AFRICA'S PRIVATE SECTOR AND ITS PUBLIC SERVICE REGARDING INNOVATION DIFFUSION, TO EXPLORE THE OBSTACLES TO E-GOVERNANCE

05. 03. 2023	14: 30 – 16:00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323
HALL: 9 SESSION: 2	**MODERATOR: ASSIS. PROF. DR. BYUNG-KON KIM**
SEYED ERFAN HOSSEINI MOHAMMAD K. ALIZADEH, AMIR MESBAH	EVALUATION OF SHEAR STRENGTH PARAMETERS OF AMENDED LOESS THROUGH USING COMMON ADMIXTURES IN GORGAN, IRAN
ASSIS. PROF. DR. BYUNG-KON KIM	A STUDY ON THE DEVELOPING METHOD OF THE BIM (BUILDING INFORMATION MODELING) SOFTWARE BASED ON CLOUD COMPUTING ENVIRONMENT
ASSIS. PROF. DR. A. A VELÁSQUEZ J.BAENA	SIMULATION AND PARAMETERIZATION BY THE FINITE ELEMENT METHOD OF A C SHAPE DELECTROMAGNET FOR APPLICATION IN THE CHARACTERIZATION OF MAGNETIC PROPERTIES OF MATERIALS
YASER REZAPOUR ARMIN JABBARIEH FATEMEH BEHFAR AHADOLLAH AZAMI AIDIN SHAMSALGHORAYI	YASER REZAPOUR, ARMIN JABBARIEH, FATEMEH BEHFAR, AHADOLLAH AZAMI, AIDIN SHAMSALGHORAYI
J. SCHMIDT O. KORNADT	CONVECTION THROUGH LIGHT WEIGHT TIMBER CONSTRUCTIONS WITH MINERAL WOOL
SHIRONG LI XUEPING XIANG	THE ESTABLISHMENT OF CAUSE-SYSTEM OF POOR CONSTRUCTION SITE SAFETY AND PRIORITY ANALYSIS FROM DIFFERENT PERSPECTIVES
KARAM Y. MAALAWI LECTURE HANAN E.M EL-SAYED	STABILITY OPTIMIZATION OF FUNCTIONALLY GRADED PIPES CONVEYING FLUID
WEIFENG WANG HENGBIN ZHENG XIANWEI ZENG	OPTIMUM DESIGN OF LAUNCHING NOSE DURING INCREMENTAL LAUNCHING CONSTRUCTION OF SAME-SPAN CONTINUOUS BRIDGE
ASSIS. PROF. DR. PAUL OSMOND	APPLICATION OF “STREAMLINED” MATERIAL ACCOUNTING TO ESTIMATE ENVIRONMENTAL IMPACT
ASSIS. PROF. DR. ANISH H. GANDHI DR. HARIT K. RAVAL	SPRINGBACK SIMULATIONS OF MONOLITHIC AND LAYERED STEELS USED FOR PRESSURE EQUIPMENT

05. 03. 2023	14: 30 – 16:00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323
HALL: 10 SESSION: 2	**MODERATOR: ASSIS. PROF. DR. R. RAFIEMANZELAT**
AHMAD SHARIF AHMADI YOSHITAKA KAJITA	EVALUATION OF URBAN LAND DEVELOPMENT DIRECTION IN KABUL CITY, AFGHANISTAN
ASSIS. PROF. DR. R. RAFIEMANZELAT	INFLUENCE OF PLACE IDENTITY ON WALKABILITY: A COMPARATIVE STUDY BETWEEN TWO MIXED USED STREETS CHAHARBAGH ST. ISFAHAN, IRAN AND DEREBOYU ST. LEFKOSA, NORTH CYPRUS
ASSIS. PROF. DR. BEATE NIEMANN, FABIAN PRAMEL	RENEWED URBAN WATERFRONT: SPATIAL CONDITIONS OF A CONTEMPORARY URBAN SPACE TYPOLOGY
PHILIP SPERANZA	URBAN ECOLOGICAL INTERACTION: AIR, WATER, LIGHT AND NEW TRANSIT AT THE HUMAN SCALE OF BARCELONA'S SUPERILLES
PROF. DR. EZENWA CHINENYE AMANAMBA	PERFORMANCE EVALUATION OF A 'PRIORITY-CONTROLLED' INTERSECTION CONVERTED TO SIGNAL-CONTROLLED INTERSECTION
SUN AILU ZHAO WANMIN	DISCUSSION ABOUT FREQUENT ADJUSTMENT OF URBAN MASTER PLANNING IN CHINA: A CASE STUDY OF CHANGSHOU DISTRICT, CHONGQING CITY
YIORGOS HADJICHRISTOU	HYBRID LIVING: EMERGING OUT OF THE CRISES AND DIVISIONS
SATYAVATI SHUKLA LAKHAN V. RATHOD MOHAN V. KHIRE	EFFECTS OF URBANIZATION ON LAND USE/LAND COVER AND STREAM FLOW OF A SUB-TROPICAL RIVER BASIN OF INDIA
ASSIS. PROF. DR. LUBNA SHAHEEN	RAPID URBANIZATION AND THE CHALLENGE OF SUSTAINABLEURBAN DEVELOPMENT IN PALESTINIAN CITIES
M.BILAL BAGBANCI, OZLEM KOPRULU BAGBANCI	URBAN REFORMS OF TANZIMAT: EARLY URBANIZATION AND TRANSPORTATION PRACTICES IN THE FORMATION PROCESS OF TURKISH RECONSTRUCTION SYSTEM(1839-1908) IN BURSA THE FIRST CAPITAL CITY OF OTTOMAN EMPIRE

05. 03. 2023	14: 30 – 16:00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 827 8823 1932	Passcode: 350323
HALL: 11 SESSION: 2	**MODERATOR: KALU RAM MEENA**
KHOLOD M. ABUALNAJA	NUMERICAL TREATMENT OF MATRIX DIFFERENTIAL MODELS USING MATRIX SPLINES
AHMAD THANYAN AL-SULTAN	AIRPORT CHECK-IN OPTIMIZATION BY IP AND SIMULATION IN COMBINATION
SHIKHA MAHESHWARI AMIT SRIVASTAVA	APPLICATION OF INTUITIONISTIC FUZZY CROSS ENTROPY MEASURE IN DECISION MAKING FOR MEDICAL DIAGNOSIS
KUMAR NEERAJ RANJAN HALDAR	PREPARATION AND CHARACTERIZATION OF POLYANILINE (PANI)-PLATINUM NANOCOMPOSITE
KALU RAM MEENA ADITI KAR GANGOPADHYAY SATRAJIT MANDAL	ESTIMATION OF THE MEAN OF THE SELECTED POPULATION
AHMAD ALHAWARAT MUSTAFA MAMAT MOHD RIVAIE ISMAIL MOHD	A NEW MODIFICATION OF NONLINEAR CONJUGATE GRADIENT COEFFICIENTS WITH GLOBAL CONVERGENCE PROPERTIES
MOHSEN ZAHRAEI	SOME RESULTS ON THE GENERALIZED HIGHER RANK NUMERICAL RANGES
KHOLOD M. ABUALNAJA	NUMERICAL TREATMENT OF MATRIX DIFFERENTIAL MODELS USING MATRIX SPLINES

16. Uluslararası "Gelenekselden Çağdaşa Sanat Serüveni" Karma Sergi	
Gercek Muhabbet	Ayse DENİZLİ TÜZÜN
Gökyüzünde Süzülen	Ayse DENİZLİ TÜZÜN
Varlik Alani– Realm Of Existence	Ayfer KEÇECİ
“İnhilal Iii.” (Bölünme)	GÖKÇEN ŞAHMARAN CAN
Yeryüzünden Başka Bir Yer Yok	Ayşegül Türk
Bekleyiş	Didar Ezgi Özdağ
Gelenekselden Çağdaşa	Dilber YILDIZ
Nereye? / To Where?	Duygu Ebru Öngen Corsini
Diversity	Ecem HATİPOĞLU KİRİŞ
Mısır Püskülü / Corn Tassel	Elif Özgen
Kapılar /Doors	Elif Özgen
Sessiz / Silence	Eşref AKMEŞE
Arayış /Guest	Eşref AKMEŞE
Çoruh	Esra ORHAN YILMAZ
Arayış	İhsan Tahir Erdal
----------	Uğur YILDIZ
Meraklı/Curious	Metin Kar
Içeride/Inside	Metin Kar
Lale Ve Karanfilin Bütünleşmesi-25x25-	Mikail SEVİNDİK
Korozyon	Nazan ÖZCAN
Giz	Ulviye ÖZÖNDER AYDIN

Soneda	Ulviye ÖZÖNDER AYDIN
Buket/ Bouquet	Valide PAŞAYEVA

CONTENTS

KİMYA ÖĞRETMENLERİNİN DERSLERİNDE TEKNOLOJİ KULLANIMI VE TERS-YÜZ SINIF MODELİ KULLANIM DURUMLARININ İNCELENMESİ ---------- 1
ORTAÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNİN BAŞARI MOTİVASYONLARI ---------- 15
ÖĞRETMEN ADAYLARININ DİJİTAL OKUMA ÖZYETERLİKLERİ ---------- 24
FEN BİLGİSİ ÖĞRETMENLERİNİN 7. SINIF FEN BİLGİSİ DERS KİTABINA YÖNELİK GÖRÜŞLERİ ---------- 31
İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİNDE YENİ DÖNÜŞÜM: ---------- 46
İNSAN & KÜLTÜR DEPARTMANI ---------- 46
BABİL KRALI AMMİ-ŞADUQA FERMANINDA MUHASEBE BULGULARI ---------- 59
MUHASEBE MESLEĞİNİN SON YÜZYILDAKİ SERÜVENİ ---------- 69
BORSALAR ARASINDAKİ VOLATİLİTE YAYILIMLARI: BRICS+T ÜLKELERİ ÖRNEĞİ ---------- 83
YENİ MEDYADA POPÜLER ALANLAR: NETFLİX "YOU" DİZİSİNDE BİREYE EĞLENCE VE KÜLTÜR ÖNERMELERİ ---------- 94
DİN OLGUSUNA SEMİH KAPLANOĞLU FİLMLERİ ÜZERİNDEN METAFORİK ÖĞELER BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRME: 'BUĞDAY FİLMİ ÖRNEĞİ' ---------- 102
TWITTER'IN BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİ TARAFINDAN HALKLA İLİŞKİLER ARACI OLARAK KULLANILMASI: SAKARYA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĞİ ---------- 110
PSİKOLOJİK DAYANIKLILIK ÖZELLİKLERİNİN BİREYLERİN KARİYER OLGUNLUĞU KAZANMALARINDAKİ ÖNEMİ ---------- 125
BYUNG CHUL HAN'IN "PALYATİF TOPLUM" KAVRAMSALLAŞTIRMASI ODAĞINDA "STERİL HAYAT" ARAYIŞINDAKİ "Z KUŞAĞI"NIN PSİKO-SOSYAL KRİTİĞİ ---------- 137
PROPERTY CRIMES, POVERTY AND SOCIAL EXCLUSION: A QUALITATIVE RESEARCH WITH JUVENILE OFFENDERS FROM TURKEY ---------- 147
TEKFİRÎ DÜŞÜNCEYE GÖTÜREN SEBEPLER (HARİCİLER ÖRNEĞİ) ---------- 157
REASONS THAT LEAD TO TAKFİRİ THOUGHT (HARİCİ EXAMPLE) ---------- 157
ERKEN DÖNEM TASAVVUFUNDA HALLER VE MAKAMLAR ---------- 170
STATES AND MAQAMS IN EARLY TİME SUFİSM ---------- 170
MÜFESSİR TÂHİR B. ÂŞÛR'UN İSRÂ SÛRESİ'NİN 70. ÂYETİ HAKKINDAKİ YORUMLARI ---------- 177
KUR'AN'DA *LÂ YESTEVÎ* İLE BAŞLAYAN ÂYETLERİN KONUSU VE İÇERDİĞİ MESAJLAR ---------- 184
GÖSTERİŞÇİ TOPLUM VE POPÜLER KÜLTÜR BAĞLAMINDA INSTAGRAM'DA KAHVE TÜKETİMİNİN PAYLAŞIMI ---------- 192
ANTROPOLOJİ, KÜLTÜREL ANTROPOLOJİ VE SOSYOLOJİ ÜZERİNE ---------- 207
ÇORÛMÎ'NİN "*REDDİ BÂTIL*" ESERİNDE ŞÎA'NIN SAHÂBE VE EHL-İ BEYT HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİNE TENKİTLERİ ---------- 215
ÖĞRETME MOTİVASYONU ÖLÇEĞİNİN PSİKOMETRİK ÖZELLİKLERİNİN ÖĞRETMENLER İÇİN İNCELENMESİ ---------- 223
SOSYAL BECERİLERİN İLKÖĞRETİM SOSYAL BİLGİLER DERS PROGRAMINDA YER ALMA DURUMUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ ---------- 229
ORTAOKUL ÖĞRETMENLERİNİN ---------- 238
LİSANSÜSTÜ EĞİTİME YÖNELİK GÖRÜŞLERİ ---------- 238
ÖĞRETMENLERİN e-TWINNING PROJELERİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ (DİDİM ÖRNEGİ) ---------- 252
MESLEK LİSESİ ÖĞRENCİLERİNİN EDEBİYAT DERSİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ ---------- 262

6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Yer Alan Beşeri Coğrafya İle İlgili Bazı Kavramlara İlişkin Öğrencilerin Yeterliliklerinin Belirlenmesi ---------- 270
ARMAĞANDAN İKTİDARA: İRRASYONEL TÜKETİMİN SİYASAL OTORİTENİN MEŞRUİYETİ İLE İLİŞKİSİNE DAİR ---------- 291
ÖĞRENME TEORİSİ ÇERÇEVESİNDE ---------- 302
DEMOKRAT PARTİ VE NATO'YA GİRİŞ SÜRECİ ---------- 302
VERGİ UYUMU ÇERÇEVESİNDE EKONOMİK YAKLAŞIM ---------- 308
THE INCREASING IMPORTANCE OF THE ECONOMY IN AZERBAIJAN-TURKEY RELATIONS ---------- 314
ASSESSMENT OF MİLİTARY RELATİONS BETWEEN AZERBAİJAN AND ISRAEL ---------- 322
AFGANİSTAN'DA BELEDİYE PERSONEL SİSTEMİNİN SORUNU ÜZERİNE BİR ANALİZ ---------- 329
BİR İNGİLİZ RAPORUNA GÖRE TÜRK-YUNAN MÜBADELE ALT KOMİSYONUNUN SAMSUN VE TRABZON'DAKİ FAALİYETLERİ ---------- 341
PLASTİK AMBALAJLARDA SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞE YÖNELİK BİR TASARIM ÖNERİSİ ---------- 348
AÇIK BANKACILIK UYGULAMALARININ HUKUKİ BOYUTU ---------- 363
VEJETARYEN VE VEGAN RESTORAN ARAŞTIRMALARININ BİBLİYOMETRİK ANALİZİ ---------- 379
ÜST YÖNETİM PAZARLAMA YETENEKLERİ VE MARKA DEĞERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ ---------- 389
KOVİD-19 DÖNEMİNDE TÜRKİYE EKONOMİSİNİN MAKRO EKONOMİK GENEL GÖRÜNÜMÜ ---------- 399
AVRUPA BİRLİĞİNE ADAY ÜLKELERDE BÜTÇE AÇIKLARININ FİNANSAL GELİŞMEYE VE BÜYÜMEYE ETKİLERİ ---------- 414
THE EFFECT OF EXCHANGE RATE FLUCTUATIONS AND THE AMERICAN CENTRAL BANK (FED) INTEREST DECISIONS ON THE CENTRAL BANK OF THE REPUBLIC OF TURKEY INTEREST DECISIONS ---------- 423
TÜRKİYE'DE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR EKOLOJİK AYAK İZİ İLİŞKİSİNE FOURİER YAKLAŞIM ---------- 439
ESKİ SSCB ÜLKELERİNİN MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI: 1991-2021 DÖNEMİ ---------- 450
ESKİ SSCB ÜLKELERİNİN SAĞLIK STATÜSÜ PERFORMANS DEĞİŞİMİNİN ÖLÇÜLMESİ: 2005-2014 ---------- 460
ÇİN KÜLTÜR DEVRİMİ SÜRECİNDE HONG KONG PROPAGANDASI ---------- 469
ÜRGÜP MÜZESİ'NDE BULUNAN PİŞMİŞ TOPRAK UNGUENTARİUMLAR ---------- 476
SÂMÂNOĞULLARININ DEVLET TEŞKİLATINDA SÂSÂNÎ ETKİLERİ ---------- 487
ERZURUM VİLAYET SALNAMELERİNE GÖRE BAYBURT'UN TARİHİ COĞRAFYASI VE BUNUN ÜRETİME ETKİSİ (1870-1901) ---------- 502
İNSAN KEMİKLERİNDEN ESER ELEMENT ANALİZİYLE ---------- 513
PALEODİYETİN BELİRLENMESİ: VAN KALESİ HÖYÜĞÜ ÖRNEĞİ ---------- 513
ARTVİN- HOPA'DAKİ ETNOGRAFYA MÜZESİ İLE BATUM-ACARA'DAKİ BORCĞALO ETNOGRAFYA MÜZESİ'NİN ORTAK BİLEŞENLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ ---------- 527
DEPREME DİRENÇLİ KENT OLUŞTURMA AÇISINDAN TAVŞANCIL BELEDİYESİ ÖRNEĞİ: İSTİSNA MI? ÜTOPYA MI? ---------- 554
DOĞAL AFETLER NEDENİYLE SEÇİMLERİN GERİYE BIRAKILMASI ---------- 563
JOHNSON TSANG'IN SERAMİK PORTRELERLE OLUŞTURDUĞU ---------- 575
SANATSAL DİL ÜZERİNE ---------- 575
GİRDİ TEDARİK STRATEJİSİ PLANI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME ---------- 586
KUR'AN'IN HİYERARŞİYE YAKLAŞIMI ---------- 595

KİMYA ÖĞRETMENLERİNİN DERSLERİNDE TEKNOLOJİ KULLANIMI VE TERS-YÜZ SINIF MODELİ KULLANIM DURUMLARININ İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi, Senem ÇOLAK YAZICI
Düzce Üniversitesi, -0000-0002-2326-8996
Barış GÜNDOĞDU
Düzce Üniversitesi, -0000-0001-5384-7502

ÖZET

Covid-19 salgını ile yüz yüze eğitime ara verilmesi, kaçınılmaz olan, teknolojinin eğitime entegrasyonu sürecini hızlandırmıştır. Covid-19 döneminde teknolojiyi kullanan 11 kimya öğretmeni ile yürütülen bu çalışmada, öğretmenlerin kimya derslerinde teknoloji kullanımına yönelik görüşleri, eğitime teknoloji entegrasyon modelleri, ters yüz sınıf modeli hakkında bilgileri ve modeli kullanma durumları ile birlikte, derslere teknoloji entegrasyonunun arttırılmasına yönelik görüşleri nitel araştırma desenlerinden durum çalışması desenine göre incelenmiştir. Elde edilen bulgular ışığında araştırmaya katılan öğretmenlerin derslerde teknoloji kullanılması gerektiğini düşündükleri (f:10;%90.9) ve derslerde teknolojiyi kullandıkları (f:8;%72.7) görülmekte olup; ağırlıklı olarak kullanmakta oldukları teknoloji aracının akıllı tahta olduğu (f:8; %50), dersin içeriğine uygun yazılımların sadece bir öğretmen tarafından seçildiği sonucuna ulaşılmıştır. Alt yapı yetersizliğinin (f:4;%44.4) teknoloji kullanımı önündeki önemli engellerden olduğu, ders süresi ile müfredat uyumsuzluğu, bilgi yetersizliği ve öğrenci mevcudunun teknoloji kullanımı konusunda öğretmenleri kısıtladığı sonucuna da ulaşılmıştır. Genel olarak eğitime teknoloji entegre yöntemler ve eğitime teknoloji entegrasyon modellerinden ters yüz sınıf modelinin öğretmenler tarafından bilinmediği, modeli bildiğini belirten öğretmenlerin (f:3;%27.3) ise altyapı yetersizliğinden dolayı derslerinde ters yüz sınıf modelini kullanmadıkları fakat kalıcı öğrenme sağlaması, zaman tasarrufu sağlaması, öğrenenin kendi öğrenme hızında öğrenmesine imkan vermesi ve malzeme gerektirmemesi gibi avantajları olduğunu bildikleri görülmüştür. Sonuç olarak elde edilen veriler öğretmenlerin derslerinde teknolojik araçlar kullandıkları fakat eğitime teknoloji entegrasyon yöntemleri hakkında bilgi sahibi olmadıkları görülmüş olup, teknoloji kullanımının sınıf ortamının bir parçası olarak, planlı ve amaçlı şekilde üst düzey düşünme becerilerini teşvik edilebilmesi için öğretmenlerin bu konuda yeterli bilgi düzeyine ulaşması konusunda eğitimler verilmesi, konuya dair çalışmalar yapılması ve alanyazına kazandırılması gerektiği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kimya Eğitimi, Ters-Yüz Sınıf Modeli, Eğitime Teknoloji Entegrasyonu

GİRİŞ

Teknoloji çağına doğan ve dijital yerliler olarak da adlandırılan günümüz öğreneninin geleneksel yöntemlerle ders anlatımına ilgisiz olması nedeni ile derslerde teknoloji kullanımı kaçınılmaz hale gelmiştir (Şendağ, 2021;Van eck, 2006). Pandemi döneminde zorunlu uzaktan eğitim ise bu süreci hızlandırmış daha önce ders anlatımında teknolojiden yararlanmayan birçok öğretmen dersin tamamını teknoloji aracılığı ile işlemiş ve bu sayede yenilikçi teknolojik

yaklaşımlar ortaya çıkmıştır (Lapitan ve ark., 2023). Öğretmenlerin teknoloji kullanma becerileri artmış aynı zamanda derslerde teknoloji kullanımının avantajlarını deneyimleme imkânları olmuştur (Şenyurt ve Şahin, 2022). Özellikle kimya gibi uygulamalı derslerde maliyet açısından satın alınamayan kimyasallara ihtiyaç duyulan veya tehlikeli deneylerin sınıf ortamına taşınmasında, soyut kavramların somutlaştırılmasında, zamandan tasarruf gerektiren durumlarda ve fiziki imkânsızlığın önüne geçilmesi gereken zamanlarda teknolojinin faydası konusunda öğretmenlerin farkındalıkları ve derslerde teknoloji kullanımları artmıştır.

Derslerde teknoloji kullanımı ile derse teknoloji entegrasyonu birbirinden farklı süreçlerdir. Teknoloji kullanımında gelişigüzel, plansız ve sonradan akla gelen uygulamaların genelde öğretmenler tarafından (öğretmen merkezli) düşük düzey düşünme görevlerinin tamamlanması için formalite icabı kullanımı söz konudur. Derse teknoloji entegrasyonunda ise teknoloji kullanımı sınıf ortamının bir parçası olarak öğrenciler tarafından (öğrenci merkezli) planlı ve amaçlı şekilde üst düzey düşünme becerilerinin teşvik edilmesinde kullanılmaktadır (Dinçer, 2020). Eğitimde teknolojinin öğrenim çıktılarına etkisinin istendik yönde olması ancak eğitime teknolojinin entegrasyonu ile mümkündür.

Günümüzde online ve yüz yüze eğitimin bir arada olduğu eğitime teknoloji entegrasyonunda harmanlanmış öğrenme türlerinden biri olan Ters Yüz Sınıf Modeli (TES) sıklıkla kullanılmaktadır (Agirman ve Ercoskun, 2022; Aşiroğlu, 2023). TES modelinde öğrenenin kendi öğrenme hızında öğretmen tarafından hazırlanan veya paylaşılan teorik bilginin öğrenilmesine imkân sağlayan teknolojik materyaller öğrenciler ile paylaşılır. Burada öğretmen; öğrencilere geri bildirimlerde bulunur, çevrimiçi ders materyalleri hazırlar ve öğrenci çalışmalarını değerlendirir (Aşiroğlu, 2023). Öğrenen sınıf ortamına gelmeden terminolojiyi ve konunun ana hatlarını kendi öğrenme hızına göre, zamandan ve mekândan bağımsız olarak öğrenir (Lapitan, 2023). Ön bilgilere sahip olarak sınıf ortamına gelen öğrenci öğretmene, öğrenenin hızına uygun aktiviteler ve yöntemler kullanma imkânı tanımaktadır. TES modeli derslerde konu anlatımına ayrılan sürenin sınıf içi etkinliklerde kullanılmasına imkân tanıyan bir yöntem olup aynı zamanda öğrencilerin araştırma ve sorgulama yapmalarına ve daha zor problemlerin çözümüne odaklanabilecekleri zamanı sınıfta kullanmalarına imkân tanımaktadır (Tomory ve Watson, 2015). Böylece kendi öğrenme hızında konuyu öğrenen öğrenci ile derste üst düzey aktiviteler ile konunun yapılandırılması mümkün olmaktadır. Okul dışında öğrenenin teknolojik içerikler yolu ile konuyu öğrenmesi aktif öğrenme, öğrenci merkezli olması ve süreç içinde öğrenenin bilgiyi kendi kendine yapılandırıyor olmasının ise yapılandırmacı öğrenme ile ilişkili olduğu görülmektedir (Ceylan ve Hamzaoğlu, 2022). Planlı olarak uygulanan süreç sonunda öğrenenin başarısı, problem çözme becerisi, üst düzey düşünme becerilerinin arttığı yönünde alanyazında birçok çalışma bulunmaktadır (Aksoy, 2022; Karaismailoğlu, 2022; Koç-Deniz, 2019). Özetle TES modelinin kullanımında sınıf içerinde geçirilen zaman hatırlama ve anlama gibi alt düzey öğrenmelerden ziyade Bloom Taksonomisine göre uygulama, analiz etme, değerlendirme ve yaratma basamaklarına odaklanır (Anand, 2021).

Öğrenme gerçekleşebilmesi için öğrenenin bireysel farklılıkları, derse yönelik motivasyonları, öğrenme stilleri, öğrenme ihtiyaçları ve hızları dikkate alınmalıdır (Arıcı, 2022). TES modeli öğrenenin ihtiyacına göre dizayn edilebilecek bir model olması açısından özellikle Kimya

öğretiminde yaygınlaştırılması gereken yöntemlerden biridir. Nja ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilen çalışmada (2022) kimya konularının öğretiminde TES modelinin kullanımının öğrencilerin kimya dersine olan tutumları üzerine etkisinin pozitif yönde olduğu bulunmuştur.

Çalışmanın amacı, kimya öğretmenlerinin derslerinde teknoloji ve ters yüz sınıf modeli kullanım durumlarının betimlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın alt problemleri aşağıda sıralanmıştır.

Kimya öğretmenlerinin (KÖ) derslerinde teknoloji kullanımına yönelik görüşleri ve kullanma durumları nasıldır?
Kimya öğretmenlerinin derslerinde teknoloji kullanmama nedenleri nelerdir?
Kimya öğretmenlerinin eğitime teknoloji entegrasyon modelleri ve Ters Yüz Sınıf Modeli hakkında bilgi durumlar nasıldır?
Kimya öğretmenlerinin derslerde teknolojiye yer verme ile ilgili genel önerileri var mıdır?

METOT

Yöntem ve Katılmcılar

Bu çalışmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Alan yazında durum çalışmasını belirlenen süre içinde birbirine bağlı durumların derinlemesine incelendiği, durumlara bağlı tema ve kodların oluşturulduğu nitel araştırma yaklaşımıdır (Creswell, 2007). Bu çalışmada kimya öğretmenlerinin derslerde teknoloji kullanımını ve ters yüz sınıf modeli kullanımını ilgilendiren parametreler ile ilgili derinlemesine bilgi alınması amaçlandığı için araştırmanın amacına uygun olarak durum çalışması deseni tercih edilmiştir.

Çalışma 2022-2023 eğitim –öğretim yılında Türkiye'nin farklı bölgelerinde bulunan 11 kimya öğretmeni ile yürütülmüştür. Örneklem seçiminde ise farklı özelliklere sahip grupların ortak veya paylaşılan bir fenomeninin olup olmadığını ve bu çeşitliliğe bağlı ortaya konulan problemin farklı boyutlarını gösterebilmek amacı ile maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi kullanılmış olup farklı okul türlerinde görev yapmakta olan öğretmenlere ait bilgi toplanarak araştırmaya dahil edilmiştir (Gündoğan ve Özgen, 2020).

Çizelge 1. Demografik verilerine göre öğretmenlerin frekans, yüzde ve kodları

Demografik Özellik		Kimya Öğretmenlerinin Numarası	f	%
Cinsiyet	Kadın	KÖ1,KÖ2,KÖ3,KÖ4,KÖ5,KÖ6,KÖ8,KÖ9,KÖ10	10	90.9
	Erkek	KÖ7	1	9.1
Yaş	21-35	KÖ2,KÖ3	2	18.2
	36+	KÖ1,KÖ4,KÖ5,KÖ6,KÖ7,KÖ8,KÖ9,KÖ10,KÖ11	9	81.81
Mezuniyet Derecesi	Lisans	KÖ2,KÖ9,KÖ11	3	27.3
	Tezli YL	KÖ1,KÖ5,KÖ6	3	27.3
	Tezsiz YL	KÖ3,KÖ4,KÖ7,KÖ8,KÖ10	5	45.5
Hizmet Yılı	1-5	KÖ2	1	9.1
	6-10	KÖ3,KÖ6,KÖ7	3	27.3
	11-15	KÖ1,KÖ4,KÖ5,KÖ8,KÖ10,KÖ11	6	54.5
	16+	KÖ9	1	9.1

Görev Yeri	İl	KÖ1,KÖ4,KÖ8,KÖ9,KÖ11	5	45.5
	İlçe	KÖ2,KÖ3,KÖ5,KÖ6,KÖ7,KÖ10	6	54.5
Mezun Olunan Program	Kimya Eğitimi	KÖ2,KÖ3,KÖ4,KÖ6,KÖ7,KÖ8,KÖ9,KÖ10	8	72.7
	Kimya Bölümü	KÖ1,KÖ5,KÖ11	3	27.3
Çalıştığı Okul Türü	Anadolu Lisesi	KÖ1,KÖ2,KÖ3,KÖ5,KÖ6,KÖ8,KÖ9,KÖ11	9	81.81
	İmam Hatip Lisesi	KÖ4	1	9.1
	Meslek Lisesi	KÖ10	1	9.1

Araştırma kapsamında 10 kadın, 1 erkek olmak üzere toplam 11 kimya öğretmeninden veri toplanmış olup, öğretmenlerin 9 tanesi 36+ yaşında, 2 tanesi ise 21-35 yaş aralığındadır. Eğitim bilgileri incelendiğinde kimya eğitimi (f:8; %72,7) ve kimya bölümünden (f:3; %27,3) mezun oldukları, lisans ve tezli yüksek lisans mezuniyet derecesinde 3'er (%27,3) öğretmenin olduğu, 6 (%54,5) öğretmenin ise tezsiz yüksek lisans mezunu olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan kimya öğretmenlerinin hizmet yılları incelendiğinde ağırlıklı olarak çalışma sürelerinin 11-15 (f:6; %54,5) yıl arasında olduğu ve birçoğunun ilçelerde (f:6; %54,5) ve Anadolu liselerinde (f:9; %81,8) görev yapmakta oldukları görülmektedir (Çizelge 1).

Veri Toplama Aracı ve Verilerin Analizi

Veriler yazar tarafından geliştirilen "yazılı görüş formu" ile Google forms aracılığı ile katılımcılardan alınmıştır. Google forms aracılığı ile öğretmenlere sunulan görüş formu gönüllü katılım formu, demografik veriler ve öğretmenlerin görüşlerinin toplandığı bölüm olmak üzere 3 farklı bölümden oluşmaktadır. Demografik verilerin alındığı bölümde öğretmenlerden karşılaştırmada kullanabilmek amacı ile cinsiyet, yaş, mezuniyet derecesi, hizmet yılı, mezun olunan program, çalıştıkları kurum ve derslerini alan öğrenci sayıları sorulmuştur. Öğrenmen görüşleri 5 evet/hayır sorusu olmak üzere 8 açıklama sorusu olmak üzere toplam 13 soru ile toplanmıştır. Form katılımcılara gönderilmeden soruların anlaşılırlığını teyit etmek ve geçerlilik çalışması yapmak amacı ile çalışma, eğitim bilimleri alanından 1 akademisyen tarafından soruların anlaşılırlığı açısından incelenmiştir.

BULGULAR

Birinci araştırma problemi "Kimya öğretmenlerinin (KÖ) derslerinde teknoloji kullanımına yönelik görüşleri ve kullanma durumları nasıldır?" için kimya öğretmenlerine 4 soru sorulmuş ve bulgular analiz edilmiştir.

İlk olarak kimya konularının anlatımında teknolojiden faydalanılması gerektiğini düşünüyor musunuz? Sorusu yöneltilerek öğretmenlerin teknoloji kullanımına yönelik görüşleri alınmıştır. Araştırmaya katılan 11 öğretmenin %90,9'unun kimya konularının anlatımında teknolojiden faydalanılması gerektiğini belirttiği görülürken, %9,1'inin faydalanılması gerektiğini düşünmediği görülmektedir (Çizelge 2)

Çizelge 2. Kimya konularının anlatımında teknolojiden faydalanılması gerektiğini düşünüyor musunuz?

Cevap	Kimya Öğretmeni	Frekans (f)	Yüzde (%)

Evet	KÖ1, KÖ2, KÖ3, KÖ4, KÖ5, KÖ6, KÖ7, KÖ9, KÖ10, KÖ11	10	90.9
Hayır	KÖ8	1	9.1

Bir diğer soruda öğretmenlere derslerinde teknoloji kullanıp kullanmadıkları sorulmuş olup (Çizelge 3.) araştırmaya katılan öğretmenlerden %72.7'sinin kimya derslerinde teknolojiden yararlandıkları, %27.3'ünün ise derslerinde teknolojiden faydalanmadıkları yönünde cevap verdikleri görülmektedir.

Çizelge 3. Derslerinizde teknoloji kullanıyor musunuz?

Cevap	**Kimya Öğretmeni**	**Frekans (f)**	**Yüzde (%)**
Evet	KÖ3, KÖ4, KÖ5, KÖ6, KÖ7, KÖ9, KÖ10, KÖ11	8	72.7
Hayır	KÖ1, KÖ2, KÖ8	3	27.3

Derslerde teknoloji kullandığını belirten öğretmenlerin derste teknoloji kullanımı konusundaki bilgilerini ölçmek amacıyla hangi teknoloji aracını kullandıkları sorulmuştur. Bir önceki soruda derste teknolojiden faydalanmadığını belirten KÖ1 kodlu öğretmenin dahi kullanmakta olduğu bir teknolojik araca ilişkin bilgi verdiği görülmektedir. Öğretmenlerin %50'sinin (f:8) akıllı tahta kullanımını derste teknoloji kullanımı olarak belirttikleri görülürken, %18.8'i (f:3) bilgisayar kullanımını teknolojik alet olarak nitelendirmiştir. Animasyonlar, PDF kitaplar, mobil uygulamalar, telefon ve projeksiyon kullanımı ise %6.3 (f:1) ile derslerde kullanıldığı belirtilen diğer uygulamalardır (Çizelge 4).

Çizelge 4. Kimya konularının anlatımında hangi teknoloji aracını kullanıyorsunuz?

Kod	**Örnek İfade**	**Öğretmen**	**Frekans (f)**	**Yüzde (%)**
Akıllı Tahta	Akıllı tahta	KÖ1, KÖ4, KÖ5, KÖ6, KÖ8, KÖ9, KÖ10, KÖ11	8	50.0
Bilgisayar	Bilgisayar, projeksiyon	KÖ3, KÖ7, KÖ9	3	18.8
Animasyonlar	Bilgisayar animasyonları, PDF kitaplar Mobil uygulamalar, Telefon/ Bilgisayar Ph ölçen cihaz	KÖ3	1	6.3
PDF Kitap	Bilgisayar animasyonları, PDF kitaplar Mobil uygulamalar, Telefon/ Bilgisayar Ph ölçen cihaz	KÖ3	1	6.3
Mobil Uygulama	Bilgisayar animasyonları, PDF kitaplar Mobil uygulamalar, Telefon/ Bilgisayar Ph ölçen cihaz	KÖ3	1	6.3
Telefon	Bilgisayar animasyonları, PDF kitaplar Mobil uygulamalar, Telefon/ Bilgisayar Ph ölçen cihaz	KÖ3	1	6.3
Projeksiyon	Bilgisayar, projeksiyon	KÖ7	1	6.3

Bu problem sorusu başlığı altında öğretmenlere sorulan son soru hangi konunun anlatımında teknolojiden yararlandıkları olmuştur. Öğretmenlerin tüm konularda (f:4; %40) teknolojiden

faydalandıklarını belirttikleri bulgusu elde edilmiştir. KÖ3 kodlu öğretmenin ifadesi örnek olarak aşağıda sunulmuştur.

"Atom Modelleri-Animasyonlar, Organik Kimya- Akıllı tahta, Tüm konular-EBA/EBA akademik destek, Periyodik Cetvel- Dijital Periyodik Cetvel, Element adları /Bileşik adlandırma - Mobil Uygulamalar, Elektrokimya -Voltmetre kullanımı (KÖ3)"

İkinci sırada teknolojiden en fazla yararlanılan konu ise deneyler (f:2; %20) olarak belirtilmiştir. Bu başlık altındaki örnek ifade "*Laboratuvar sıkıntımız olduğu için internetten deney uygulamaları izleyebiliyorum* (KÖ10)."

Görsellik içeren konularda teknoloji kullanımını bu başlık altında verilen cevaplara örnek olarak vermek mümkündür (Çizelge 5).

Çizelge 5. Hangi konunun anlatımında teknolojiden yararlanıyorsunuz?

Kod	**Örnek İfade**	**Öğretmen**	**Frekans (f)**	**Yüzde (%)**
Tüm konular	Tüm konularda	KÖ1, KÖ3, KÖ4, KÖ6	4	40
Deneyler	Akıllı tahta, deney gösterileri, animasyonlar	KÖ9, KÖ10	2	20
Görsellik içeren konular	Madde Bilgisi, karışımlar, kimya her yerde, periyodik sistem, gazlar… gibi görsel öğelerin olduğu konular	KÖ5, KÖ7	2	20
İlgisiz cevap	Akıllı tahta	KÖ2, KÖ10	2	20

Araştırma kapsamındaki ikinci alt problemi olan "Kimya öğretmenlerinin derslerinde teknoloji kullanmama nedenleri nelerdir?" sorusuna yönelik öğretmenleri 1 soru yöneltilmiştir. Burada elde edilen bulgularda öğretmenlerin teknoloji kullanımı konusundaki en büyük engelin altyapı yetersizliği olduğu görülürken (f:4; %44,4), ikinci nedenin 2'şer frekans (%22,2) ile ders süresi ve müfredat uyumsuzluğu kkonusunda bilgi yetersizliği olduğu bulgusu elde edilmiştir (Çizelge 6).

Çizelge 6. Dersinizde teknoloji kullanmama nedeniniz nedir?

Kod	**Örnek İfade**	**Öğretmen**	**Frekans (f)**	**Yüzde (%)**
Altyapı yetersizliği	Okulumda teknoloji konusunda yeterli altyapı ve donanım bulunmamakta	KÖ2, KÖ5, KÖ7, KÖ8	4	44.4
Ders süresi ve müfredat uyumsuzluğu	Okulumda internet yok, ders saatim ve müfredat yeterli değil	KÖ1, KÖ2	2	22.2
Bilgi yetersizliği	Teknoloji bilmiyorum	KÖ1, KÖ4	2	22.2
Öğrenci mevcudu	Sınıfların kalabalık olması, Ders saat süresi ile müfredatın uyumlu olmaması, benim teknoloji kullanmada yeterli olamam gibi sebeplerden. Mümkün olduğu kadar akıllı tahtadan yararlanmaya çalışıyorum.	KÖ1	1	11.1

Teknoloji kullanmama nedenlerine ilişkin verilen cevaplara ilişkin örnek ifadeler aşağıda yer almaktadır.

"Okulumda teknoloji konusunda yeterli altyapı ve donanım bulunmamakta (KÖ7)."

Bazı öğretmenlerin verdikleri cevapların ise üç koda ait bilgileri barındırmakta olduğu görülmüştür. "Sınıfların kalabalık olması, Ders saat süresi ile müfredatın uyumlu olmaması, benim teknoloji kullanmada yeterli olmamam gibi sebeplerden.", "*Mümkün olduğu kadar akıllı tahtadan yararlanmaya çalışıyorum."* ifadesi ile KÖ1 kodlu öğretmenin Ders süresi ve müfredat uyumsuzluğu, Bilgi yetersizliği ve Öğrenci mevcudu olmak üzere üç kodu kapsayacak cevap verdiği görülmekle beraber benzer şekilde farklı kodlara uygun cevap veren öğretmenler bulunmaktadır.

Üçüncü alt problemimiz olan "Kimya öğretmenlerinin eğitime teknoloji entegrasyon modelleri ve Ters Yüz Sınıf Modeli hakkında bilgi durumları nasıldır?" sorusuna ilişkin beş soru sorulmuş, bu sorular ve analiz bulguları aşağıda sunulmuştur.

Çizelge 7. Eğitime teknoloji entegre yöntemler, metotlar ve yaklaşımlar hakkında bilginiz var mı?

Cevap	Kimya Öğretmeni	Frekans (f)	Yüzde (%)
Evet	KÖ2, KÖ3	2	18.2
Hayır	KÖ1, KÖ4, KÖ5, KÖ6, KÖ7, KÖ8, KÖ9, KÖ10, KÖ11	9	81.8

Birinci soruda öğretmenlerin eğitime teknoloji yöntem ve metotlara ilişkin bilgilerini sorgulamak amacıyla "Eğitime teknoloji entegre yöntemler, metotlar ve yaklaşımlar hakkında bilginiz var mı?" sorusu sorulmuş sadece 2 öğretmenin Evet cevabını verdiği görülmüştür. Elde edilen bulgular ışığında öğretmenlerin %81,8'nin söz konusu yöntemlere ilişkin bilgisinin olmadığını söylemek mümkündür (Çizelge 7).

Çizelge 8. Bildiğiniz teknoloji entegre yöntemler, metotlar ve yaklaşımlar nelerdir?

Kod	Örnek İfade	Öğretmen	Frekans (f)	Yüzde (%)
Stem	Stem	KÖ2	1	50
Ters yüz öğrenme	Ters yüz öğrenme	KÖ3	1	50

Yine araştırma sorusu ile paralel olarak öğretmenlere "Bildiğiniz teknoloji entegre yöntemler, metotlar ve yaklaşımlar nelerdir?" Sorusu sorulduğunda bir önceki soruda teknoloji entegre yöntemleri bildiğini belirten öğretmenlerin STEM ve Ters Yüz Öğrenme cevaplarını verdikleri görülmektedir (Çizelge 8). Bir sonraki soruda öğretmenlere Ters-Yüz Sınıf modeli hakkında bilgilerinin olup olmadığı sorulmuş olup 3 (%27,3) öğretmenin bu konuda bilgi sahibi olduğunu belirttikleri bulgusu elde edilmiştir (Çizelge 9).

Çizelge 9. Ters-yüz sınıf modeli hakkında bilginiz var mı?

Cevap	Kimya Öğretmeni	Frekans (f)	Yüzde (%)
Evet	KÖ1, KÖ2, KÖ3	3	27.3

Hayır	KÖ4, KÖ5, KÖ6, KÖ7, KÖ8, KÖ9, KÖ10, KÖ11	8	72.7

Ters yüz sınıf modelinin ne olduğu ile ilgili soruya ise bu modeli bildiğini belirten (KÖ1, KÖ2 ve KÖ3) öğretmenlerin cevap verdikleri görülmüş ve öğretmenlerin cevapları aşağıda sunulmuştur.

Teorik kısımların kayıt altına alınması 'derslerde uygulamaların arttırılması (KÖ1).

Bir konuya ait ön öğrenmeyi okul dışı ortamda gerçekleştirip, devamı olan etkinlikleri okulda yapmak (KÖ2).

Daha önce kaydedilen ders videolarının öğrencilere izletildiği öğrenme modelidir (KÖ3).

Ters yüz sınıf modelini bilen öğretmenlerin derslerinde bu modeli kullanma durumlarının incelendiği bir diğer soruda ise öğretmenlere ters yüz sınıf modelini kullanıp kullanmadıkları sorulmuştur. Daha önce model hakkında bilgisi olduğunu ileten (KÖ1, KÖ2 ve KÖ3) üç öğretmenden sadece bir tanesinin ilgili modeli dersinde kullandığını belirttiği bulgusu elde edilmiştir (Çizelge 10).

Çizelge 10. Ters-yüz sınıf modelini derslerinizde kullanıyor musunuz?

Cevap	**Kimya Öğretmeni**	**Frekans (f)**	**Yüzde (%)**
Evet	KÖ3	1	9.1
Hayır	KÖ1, KÖ2, KÖ4, KÖ5, KÖ6, KÖ7, KÖ8, KÖ9, KÖ10, KÖ11	10	90.9

Öğretmenlerin ters yüz sınıf modelinin avantajlarına ilişkin algılarını ölçmek için “Ters-yüz sınıf modelinin avantajları nelerdir?” sorusu sorulmuş olup, model hakkında bilgisi olduğunu belirten fakat derslerinde kullanmayan iki öğretmenin de derslerde kullanımına yönelik avantaja ilişkin bilgi verdiği görülmektedir. Öğretmenlerin ifadeleri aşağıda sunulmuştur.

Öğrencilerin katılımı artırılarak kalıcı öğrenme sağlanabilmesi (KÖ1)

Zaman kazandırabilir, kalıcı öğrenme sağlayabilir, bireysel hız dikkate alınır (KÖ2)

Kimya dersinde hazırlık malzeme gerektiren deney çalışmalarında bu yöntemi uyguluyorum. Zamandan mekândan malzemeden tasarruf sağlıyor (KÖ3).

Öğretmenlerin ters yüz sınıf modelini derslerinde kullanmama nedenlerinin incelendiği soruda ise modeli bilmiyor olmalarının en önemli neden olduğu bulgusu elde edilirken daha önce konu ile ilgili bilgisi olduğunu fakat kullanmadığını belirten öğretmenlerin ise alt yapı yetersizliğinden dolayı ters yüz sınıf modelini derslerinde kullanmadıklarını belirttikleri görülmektedir (Çizelge 11).

Çizelge 11. soruya cevabınız hayır ise Ters-yüz sınıf modelini derslerinizde kullanmama nedeniniz nedir?

Kod	**Örnek İfade**	**Öğretmen**	**Frekans (f)**	**Yüzde (%)**

Konu hakkında bilgi sahibi olmama	Yöntem hakkında bilgim yok	KÖ4, KÖ5, KÖ7, KÖ8, KÖ9, KÖ11	6	75
Alt yapı yetersizliği	Tüm öğrencilerin ulaşabileceği alt yapının olmaması, okullarda bu uygulamalar için uygun ortam ve zamanlama yapılamaması	KÖ1, KÖ2	2	25

Araştırılan son alt problemde ise kimya öğretmenlerinin derslerde teknolojiye yer verme ile ilgili genel önerilerinin olup olmadığı var ise neler olduğu incelenmiştir. Araştırmaya katılan 11 öğretmenden 3 tanesinin öneride bulunmadığı görülürken, bu soru altında verilen cevapları hizmet içi eğitim verilmeli (f:4; %50,0), uygulanabilir/ulaşılabilir olması (f:3; %37,5), ilgi çekici olması (f:1; %12,5) olmak üzere üç kod altında toplamak mümkündür (Çizelge 12).

Çizelge 12. Öğretmenlerin derslerine teknolojiyi entegre etmelerini teşvik edebilecek önerileriniz nelerdir?

Kod	**Örnek İfade**	**Öğretmen**	**Frekans (f)**	**Yüzde (%)**
Hizmet içi eğitim verilmeli	Hizmetçi eğitimler verilerek öğretmenler teşvik edilebilir.	KÖ3, KÖ7, KÖ8, KÖ11	4	50.0
Uygulanabilir/ulaşılabilir olmak	Uygulanabilir olmalı, tüm öğrencilere ulaşılabilir olmalı.	KÖ1, KÖ2, KÖ5	3	37.5
İlgi çekici olması	Gençlerin ilgisini daha çok çekmesi olur	KÖ9	1	12.5

SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Zorunlu uzaktan eğitim döneminde öğretmenler farklı teknolojik platformlar aracılığı ile ders içerikleri hazırlayarak eğitim öğretimin devam etmesini sağlamışlardır. İlk ve orta kademede Eğitim Bilişim Ağı (EBA) aracılığı ile daha önce derslerinde teknolojiyi kullanmamış öğretmenler dahi bu alanda tecrübe edinmişlerdir (Elçiçek, 2022). Bu çalışmada özellikle uzaktan eğitim döneminde teknoloji kullanımını tecrübe etmiş kimya öğretmenlerinin uzaktan eğitim dönemi dışında derslerinde teknoloji kullanımına yönelik görüşleri, eğitime teknoloji entegrasyon modelleri ve ters yüz sınıf modeli hakkında bilgi düzeyleri ve ilgili teknolojileri kullanma durumları araştırılmıştır. Araştırma 4 alt problemden oluşmaktadır. Derslerde teknoloji kullanımına yönelik görüşleri, derslerinde teknoloji kullanım durumları, varsa kullandıkları teknolojik araçlar, teknolojiden faydalandıkları konu irdelendiğinde, öğretmenlerin 10 (%90,9) frekans ile derslerde teknoloji kullanılması gerektiğini düşündükleri sonucuna ulaşılmıştır. Şenyurt ve Şahin (2022) tarafından yapılan çalışmada öğretmenlerin web 2.0 araçlarını kullanmanın eğitim için avantajlı olduğunu düşündükleri sonucuna ulaşmışlardır. Aynı çalışmada öğretmenlerin salgın döneminde teknoloji kullanma becerilerinin arttığı sonucu da elde edilmiş olup, öğretmenlerin tecrübe edindikleri uygulamaların kullanımını desteklemeleri de araştırmamızda elde edilen bulguyu desteklemektedir. Araştırmaya katılan 8 (%72,7) kimya öğretmeni derslerinde teknolojiden faydalandığını belirtirken 3 (%27,3) öğretmenin derslerinde teknolojiden faydalanmadıkları görülmektedir. Bu durumun derslerde teknoloji kullanılması gerektiğini düşünüyor olsalar dahi yüz yüze eğitim kadar verimli olmadığını düşünmelerinden kaynaklandığını söylemek mümkündür (Çelik, 2022). Öğretmenlerin derslerinde kullandıkları teknolojik araçlar sorulduğunda ise 8 öğretmenin Akıllı

Tahta kullanımını derslerde teknoloji kullanımı olarak nitelendirdikleri görülmekle beraber bu başlık altında sadece bir öğretmenin Bilgisayar animasyonları, PDF kitaplar, Mobil uygulamalar, Telefon/ Bilgisayar, pH ölçen cihaz şeklinde farklı uygulamalar kullandığını belirttiği görülmüştür. Öğretmenlere kimya konularından hangi konularda teknolojiden yararlandıkları sorulduğunda ise daha önce akıllı tahta kullandığını belirten (KÖ1, KÖ4, KÖ6) 3 öğretmen ve bir önceki soruda farklı teknolojik uygulamadır sıralayan 1 öğretmen olmak üzere toplam 4 (%40) öğretmenin tüm konularda teknolojiden faydalandığını belirttiği sonucu elde edilmiştir. Verilen cevapların detayları incelendiğinde KÖ3 kodlu öğretmen dışındaki 3 öğretmenin derslerinde sadece akıllı tahta kullandıkları ayrıca konularla ilişkili farklı teknolojik uygulama ve içeriklere yer vermediklerini söylemek mümkündür. Akıllı tahta aracılığı ile öğretmen kendi bilgisayarında daha önce hazırlamış olduğu ders içeriğini öğrencilerle paylaşabileceği gibi aynı zamanda internete bağlanarak farklı uygulamaları da kullanabilmektedir (Adigüzel, Gürbulak ve Sariçayir, 2011). Bu noktada akıllı tahta cevabını veren öğretmenlerin her iki şekilde de akıllı tahtayı kullanmış olmaları mümkündür. Diğer teknolojiden yararlanıldığı belirtilen konular ise 2'şer (%20) frekans ile deneyler ve görsellik içeren konulardır. Bu soru için KÖ10 kodlu öğretmenin "*Laboratuvar sıkıntımız olduğu için internetten deney uygulamaları izleyebiliyorum*" şeklinde verdiği yanıt öğretmenin teknoloji kullanımını kendi yetkinliğini arttırma noktasında kullanmakta olduğu söylenebilir. Birçok soyut kavramı içeren deneysel ve teorik bölümden oluşan kimya dersinde teknoloji laboratuvar ortamına taşınması mümkün olmayan deneylerin teknoloji aracılığı ile sınıf ortamına taşınması ve somutlaştırılması mümkün olmaktadır (Bilgi ve Şahin, 2012; Çolak Yazıcı, 2022). Özellikle yüz yüze eğitimin mümkün olmadığı durumlarda deneyler için kullanılabilecek animasyonlar, sanal laboratuvarlar söz konusu alandaki eksiğin kapatılmasını sağlayabilir.

Öğretmenlerin derslerinde teknoloji kullanmamaları konusundaki ilk nedenin alt yapı yetersizliği olduğu görülürken, Başaran ve ark. (2021) tarafından gerçekleştirilen araştırmaya göre öğretmenler uzaktan eğitim döneminde karşılaştıkları sorunlarda yine teknolojik yetersizliğin ilk sırada olduğu görülmektedir. Birçok öğretmen ve öğrenci teknolojik cihaza ve internete ulaşma konusunda sorun yaşamıştır; bu durumun eğitimde fırsat eşitsizliğine neden olduğunu söylemek mümkündür (Özdoğan ve Berkant, 2020). Sezgin (2021) tarafından gerçekleştirilen "Acil Uzaktan Eğitim Sürecinin Analizi: Öne Çıkan Kavramlar, Sorunlar ve Çıkarılan Dersler" başlıklı makalede dijital uçurumun pandemi döneminde derslerde teknoloji kullanımı önündeki engellerden olduğu vurgulanmaktadır. Öğretmenlerin teknoloji kullanmama nedenleri olarak verdikleri diğer cevaplar ise ders süresi ile müfredat uyumsuzluğu olup alan yazındaki birçok çalışma derslerde teknolojinin doğru kullanımının zaman tasarrufu sağladığını göstermekte olup (Anand, 2021), öğretmenlere bu noktada teknolojinin doğru kullanımı konusunda eğitim verilmesi gerektiği görülmektedir. Kendisini derste teknolojiden yaralanma konusunda yetersiz gören öğretmenlerin sayısı 2 (%22,2) olup, yine teknolojik yetersizliklerde olduğu gibi özellikle pandemi döneminde öğretmenlerin derste teknoloji kullanımı konusunda yaşadıkları en büyük sorunlardan biri teknolojik bilgi eksikliği olup öğretmenlerin hizmet içi eğitimlerle desteklenmesi konusunda bir çok araştırma sonucu bulunmaktadır (Başaran ve ark., 2021; Demir ve Özdaş, 2020).

Üçüncü alt problemimiz olan Kimya öğretmenlerinin eğitime teknoloji entegrasyon modelleri ve Ters Yüz Sınıf Modeli hakkında bilgi durumlar nasıldır? Sorusuna ilişkin 5 soru sorulmuş olup, ilk sorumuz öğretmenlerin eğitime teknoloji entegre yöntemler, metotlar ve yaklaşımlar hakkındaki bilgileri üzerinedir. Araştırmaya katılan öğretmenlerden sadece ikisinin (%18,2) ilgili yöntemler hakkında bilgisi olduğunu belirttiği görülürken diğerlerinin bilgisinin olmadığını belirttikleri görülmektedir. Teknoloji entegre yöntemleri bildiğini belirten öğretmenler Stem ve Ters yüz öğrenme yöntemlerini teknoloji entegre metotlar olarak belirtmişleridir. Ters Yüz Sınıf Modeli hakkında bilgilerinin olup olmadığının incelendiği soruda ise sadece 3 öğretmen yöntemi bildiğini belirtmiş ve yöntem ile ilgili şu şekilde açıklamalarda bulunmuşlardır;

Teorik kısımların kayıt altına alınması 'derslerde uygulamaların arttırılması (KÖ1).

Bir konuya ait ön öğrenmeyi okul dışı ortamda gerçekleştirip, devamı olan etkinlikleri okulda yapmak (KÖ2)

Daha önce kaydedilen ders videolarının öğrencilere izletildiği öğrenme modelidir (KÖ3).

Daha önce teknoloji entegre yöntemleri bilmediğini belirten öğretmenlerin ters yüz sınıf modelini biliyor olmaları, TES modelinin teknoloji entegrasyon modellerinden olduğunu bilmemelerinden kaynaklandığı söylemek mümkündür. TES modelini bildiğini belirten öğretmenlerin ilgili yöntemi kullanma durumlarının incelendiği soruda ise yöntemi bildiğini belirten öğretmenlerden sadece birinin TES modelini derslerinde kullandığını belirttiği görülmüştür. Öğretmenlerin TES modelinin avantajlarına yönelik bilgilerinin incelendiği soruda ise daha önce modeli bildiğini belirten 3 öğretmen *Öğrencilerin katılımı artırılarak kalıcı öğrenme sağlanabilmesi (KÖ1), Zaman kazandırabilir, kalıcı öğrenme sağlayabilir, bireysel hız dikkate alınır (KÖ2), Kimya dersinde hazırlık malzeme gerektiren deney çalışmalarında bu yöntemi uyguluyorum. Zamandan mekândan malzemeden tasarruf sağlıyor (KÖ3)* şeklinde cevap vermiştir. Bu durum öğretmenlerin modelin avantajlarını bilmemelerine rağmen derslerinde kullanmadıklarının göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bir diğer soruda ise modeli bildiğini fakat kullanmadığını belirten öğretmenler neden olarak altyapı yetersizliğine vurgu yapmışlardır. Modeli kullanmadıklarını belirten diğer 6 öğretmenin ise TES modeli hakkında bilgi sahibi olmadığını ve bu nedenle derslerinde kullanmadıkları yönünde bilgi verdikleri görülmektedir. Bu alt problem altında verilen cevaplar incelendiğinde öğretmenlerin genel olarak derslerinde teknoloji kullandıkları fakat daha planlı ve programlı bir kullanımın söz konusu olduğu, derse teknoloji entegrasyon modelleri hakkında bilgi sahibi olmadıkları görülmektedir.

Son araştırma sorumuz olan öğretmenlerin derslerinde teknolojiye yer verme ile ilgili önerileri sorulduğunda ise, bu konuda araştırmaya katılan 11 öğretmenden sadece 8 tanesinin öneride bulunduğu görülürken diğer 3 öğretmen önerisi olmadığını belirtmiştir. Öneri belirten 8 öğretmenden 4 (%50) tanesinin hizmet içi eğitimlerin derse teknoloji entegrasyonunu arttıracağını düşündüğü görülmekte olup 3 (%37,5) öğretmen ulaşılabilir ve uygulanabilir olmasının önemli olduğunu belirtmiştir. 1 (%12,5) öğretmen ise içeriklerin ilgi çekici olması gerektiğini belirtmiştir. Öğretmenlerin sunmuş oldukları öneriler Sezgin (2021) tarafından

yayınlanan makalede ele alınan sorunlarla örtüşmekte olup bu sorunların çözümüne yönelik atılacak tüm adımların derslerde teknoloji kullanımını arttıracağını belirtmek doğru olacaktır.

5. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Derste teknoloji kullanımı ve derse teknoloji entegrasyonu birbirinden farklı kavramlar olup çalışmamızdan elde edilen bulgular ışığında öğretmenlerin derslerinde teknoloji kullandıkları fakat teknoloji kullanan öğretmenlerin dahi teknolojik bir aletin ders sırasında kullanılmasının derste teknoloji kullanımı olarak düşündükleri ve dersin ve konunun yapısına uygun uygulama kullanmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Derslerinde teknoloji kullanan öğretmenlerin süreci planlı olarak yürütmedikleri ve TES modeli gibi derse teknoloji entegrasyon modelleri hakkında bilgi sahibi olmadıkları görülmektedir.

Şu ana kadar derslerinde teknoloji kullanan ve bu alanda belli bir bilgi birikimi edinen öğretmenlerin tecrübelerini kullanabilecekleri eğitime teknoloji entegrasyon modelleri hakkında eğitim almalarının ve teknoloji kullanımı konusundaki fırsat eşitliğinin sağlanmasının teknoloji kullanımının istendik davranış oluşturma konusundaki etkisini arttıracağı, başarı, motivasyon, problem çözme becerisi gibi alanlara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Adigüzel, T., Gürbulak, N., & Sariçayir, H. (2011). Akıllı Tahtalar Ve Öğretim Uygulamaları/Smart Boards And Their Instructional Uses. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *8*(15), 457-472.

Agirman, N., & Ercoskun, M. H. (2022). History of the Flipped Classroom Model and Uses of the Flipped Classroom Concept. *International Journal of Curriculum and Instructional Studies*, *12*(1), 78-88.

Aksoy, İ., & Aydın, A. (2022) Ters Yüz Sınıf Modelinin 7. Sınıf Fen Bilimleri Dersi Aynalarda Yansıma ve Işığın Soğrulması Ünitesinin Öğretilmesine Etkisi. *Karaelmas Eğitim Bilimleri Dergisi*, *10*(2), 203-223.

Anand, S. A. A. (2021) Flipped pedagogy: Strategies and technologies in chemistry education, *Materials Today: Proceedings*, 47 (1) 240-246. https://doi.org/10.1016/j.matpr.2021.04.133

Arıcı, D. S. (2022). *Ters Yüz Edilmiş Yöntemle (Flipped Class-Room) Eğitim Etkinliğinin Değerlendirilmesi* (Doctoral dissertation, Marmara Universitesi (Turkey)).

Aşiroğlu, S. (2023). Ters Yüz Öğrenme Uygulamalarında Öğretmen Adaylarının Pedagojik Yeterliklerinin Gelişimi: Bir Eylem Araştırması. *Yaşadıkça Eğitim*, 37(1), 34-64. https://doi.org/10.33308/26674874.202337148.

Başaran, M., Ülger, I. G., Demirtaş, M., Elif, K. A. R. A., Geyik, C., & Vural, Ö. F. (2021). Uzaktan eğitim sürecinde öğretmenlerin teknoloji kullanım durumlarının incelenmesi. *OPUS International Journal of Society Researches*, *17*(37), 4619-4645.

Bilgi, M., & Şahin, M. (2012). Elementlerde aktiflik kavramının öğretilmesinde bilgisayar destekli öğretim materyali kullanılmasının öğrenci başarısı üzerine etkisi. *Türk Fen Eğitimi Dergisi,* 9(4) 146-166.

Ceylan, E., & Hamzaoğlu, E. (2022). Türkiye'de Fen Bilimleri Eğitimi Alanlarında Ters Yüz Öğrenme Yaklaşımının Kullanıldığı Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi. *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi*, *6*(1), 31-43.

Creswell, J. W., Hanson, W. E., Clark Plano, V. L., & Morales, A. (2007). Qualitative research designs: Selection and implementation. *The counseling psychologist,* 35(2), 236-264.

Çelik, B. (2022). Öğretmenlerin Uzaktan Eğitime Yönelik Tutumlarının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi: Aydın İli Örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi* Dergisi , (61), 23-51. Retrieved from https://dergipark.org.tr/en/pub/maeuefd/issue/68192/904883

Çolak Yazıcı, S. (2022). Kimya Konularında Bilgisayar Destekli Öğretim Yönteminin Kullanımı İle İlgili Tezlerin Betimsel İçerik Analizi Yöntemi ile İncelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22 (4), 1379-1396. DOI: 10.17240/aibuefd.2022.22.74506-1100588

Demir, F., & Özdaş, F. (2020). Covid-19 sürecindeki uzaktan eğitime ilişkin öğretmen görüşlerinin incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, *49*(1), 273-292.

Dinçer, S. (2020).Öğretim Teknolojileri, Ankara, *Pegem Akademi*

Elçiçek, M. (2022). Uzaktan Eğitim Engelleri: Bir Meta-Sentez Çalışması. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 5 (1) , 35-45. DOI: 10.32329/uad.937271

Gündoğan, S. & Özgen, H. (2020). The relationship between the quality of school life and the school burnout. *International Journal of Evaluation and Research in Education*, 9(3) 531 – 538. https://doi.org/ 10.11591/ijere.v9i3.20686.

Karaismailoğlu, F. (2022). Ters yüz sınıf modeli çerçevesinde gerçekleştirilen 3D modellemenin fen bilgisi öğretmen adaylarının uzamsal yetenekleri ve akademik başarıları üzerine etkisinin incelenmesi (Doctoral dissertation, Marmara Universitesi (Turkey)).

Koç-Deniz, H. (2019). Matematik dersinde oyun ve etkinlik destekli ters yüz sınıf modelinin öğrenci başarısına, problem çözme ve problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme becerilerine etkisi, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ,

Lapitan, L.DS., Chan, A. L. A., Sabarillo, N. S., Sumalinog, D. A. G., Diaz, J. M. S. (2023) Design, implementation, and evaluation of an online flipped classroom with collaborative learning model in an undergraduate chemical engineering course, *Education for Chemical Engineers*, 43 58-72. https://doi.org/10.1016/j.ece.2023.01.007

Nja, C. O., Orim, R.E., Neji, H.A., Ukwetang, J.O., Uwe, U.E., Ideba, M.A., (2022) Students' attitude and academic achievement in a flipped classroom, *Heliyon*, 8 (1) 08792-08806. https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e08792

Özdoğan, A. Ç., & Berkant, H. G. (2020). Covid-19 pandemi dönemindeki uzaktan eğitime ilişkin paydaş görüşlerinin incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, *49*(1), 13-43.

Ryan, M. D., & Reid, S. A. (2015). Impact of the Flipped Classroom on Student Performance and Retention: A Parallel Controlled Study in General Chemistry. *Journal of Chemical Education*, 93(1), 13–23. doi:10.1021/acs.jchemed.5b00717

Sezgin, S. (2021). Acil uzaktan eğitim sürecinin analizi: Öne çıkan kavramlar, sorunlar ve çıkarılan dersler. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *21*(1), 273-296.

Şendağ, S. (2021). Öğretim Teknolojileri. Etkili ve Eğlenceli Öğrenme Deneyimi Rehberi. *Nobel Akademi* (Sayfa: 80)

Şenyurt, Y. S. & Şahin, Ç. (2022). Covid-19 Salgınında Uzaktan Eğitim Sürecinde Web 2.0 Araçlarının Kullanımı İle İlgili Sınıf Öğretmenlerinin Görüşleri. Uluslararası Bilim ve Eğitim Dergisi, 5 (1) , 34-49. DOI: 10.47477/ubed.1082738

Tekin, D. (2020). Kimyanın temel kanunları, kimyasal hesaplamalar ve mol kavramı ünitelerinin yapılandırmacılık temelli ters yüz edilmiş sınıf modeli ile öğretimi (Doctoral dissertation, Marmara Universitesi (Turkey))

Tomory, A. & Watson, S. L. (2015). Flipped classrooms for advanced science course. *Journal of Science Education and Technology*, 24(6), 875-887.

Van Eck, R. (2006). Digital Game-Based Learning: It's Not Just the Digital Natives Who Are Restless. *Educause Review*, 41, 1-16.

ORTAÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNİN BAŞARI MOTİVASYONLARI

Dr. Öğr. Üyesi, Aysel ARSLAN
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, – ORCID ID: 0000-0002-8775-1119

ÖZET
Başarılı bir öğrenme için öğrencilerin motive olmaları ve eğitim sürecine etkin olarak katılmaları gerekmektedir. Öğrencilerin öğrenmeye yönelik motivasyonlarının sağlanması için öncelikle başarılı olacaklarına inanmaları önem arz etmektedir. Öğrendiklerinin yaşamlarının içinde gerekli olduğuna inanmaları onların beklentilerini karşılanmasıyla alakalıdır. Bu beklentilerin de değer taşımaları motivasyonlarının üst düzeyde olmalarına yardımcı olmaktadır. Başarı motivasyonu beklenti ve değer teorileriyle doğrudan bağlantılıdır. Her kademedeki öğrencinin başarı motivasyonunun yüksek olması öğrenme başarıları ile pozitif ilişkilidir. Bu çalışmada ortaöğretim öğrencilerinin başarı motivasyonlarının cinsiyet, sınıf düzeyi, gelir düzeyi, anne ve baba eğitim durumu değişkenlerine göre incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmada tarama modelleri içinde yer alan betimsel araştırma deseni kullanılmıştır. Araştırmanın örneklem grubunu 2022-2023 akademik yılı güz döneminde Sivas il merkezinde yer alan liselerde öğrenimlerini sürdüren 588 kadın, 553 erkek olmak üzere toplamda 1143 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırma verileri Eccles, Wigfield, Harold ve Blumenfeld (1993), Wigfield ve Eccles'in (2000) beklenti-değer teorisi kapsamında açıkladıkları başarı motivasyonunu temel alarak Sarıtepeci'nin (2018) lise düzeyinde uyarladığı *"Başarı Motivasyonu Ölçeği"* kullanılarak elde edilmiştir. 10 madde ve iki alt boyuttan oluşan ölçeğin iç tutarlığı .83 bu çalışmada ise .89 olarak hesaplanmıştır. Verilerin analizinde betimleyici istatistikler, Kolmogorov-Smirnov normallik testi, bağımsız gruplar t testi, tek yönlü varyans analizi (Oneway ANOVA) ve pearson korelasyon analizi kullanılmıştır. Elde edilen bulgularda öğrencilerin puan ortalamalarının cinsiyet, sınıf düzeyi ve gelir düzeyine değişkenlerine göre anlamlı farklılık gösterdiği ($p<.05$), anne ve baba eğitim düzeyi değişkenlerine göre ise göstermediği ($p>.05$) saptanmıştır.
Keywords: Motivasyon, Başarı, Öğrenci, Ortaöğretim

1. GİRİŞ
Motivasyon kavramı insanın hemen her türlü bilişsel ve davranışsal alanlarla ilişkilidir. Bu nedenle de farklı konu ve olgularla ilişkisi araştırılmaktadır (Karaman, Nelson, & Cavazos Vela, 2018). Bunun en önemli nedeni farklı nedenlerle de olsa bireylerden yüksek başarı beklentisinin olmasıdır (Karaman & Smith, 2019). Başarı motivasyonunun düzeyi ile akademik başarının da ilişkili olduğu kabul edilerek öğrencilerin başarı motivasyonlarının artıracak etkenler araştırılmaktadır (Liao, Ferdenzi, & Edlin, 2012). Başarı motivasyonunun bireyin öznel iyi oluşu, kullandığı öğrenme stratejileri, mesleki seçimleri vb. birçok konuyla ilişkilidir (Li, Lan & Ju, 2015). Başarı motivasyonu yordayıcılarının ve faktörlerinin bilinmesi öğrencilerin akademik başarıları üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir (Martinez, 2001).
Başarı motivasyonuyla ilgili çalışmaların öncülerinden olan McClelland (1961) başarı motivasyonu teorisi üç farklı ihtiyacı karşılayacak şekilde ele alınmıştır. Bunlardan ilki Başarılı olmak için ihtiyaç, ikincisi üye olmak için ihtiyaç ve sonuncusu ise İktidar olmak için ihtiyaçtır. Bu ihtiyaçların her birini birey yaşamı boyunca karşılama çabasında olabilir. Bunları edinebilir ve kendi isteklerine uygun olarak şekillendirebilir (Karaman & Watson, 2017). Başarı

motivasyonu bireyin hedefledikleri başarıya ulaşmaları konusunda kararlı olmalarını karşılaştıkları olumlu ya da olumsuz etkenlerin onları asıl hedeflerinden uzaklaşmamalarını sağlamaktadır (Neumeister & Finch, 2006). Bireylerin başarılı olmak istemelerinde başarıya olan hissettikleri ihtiyaç, başarma ihtimalleri ve başarıya verdikleri değer önemlidir (Schunk, 2009).

Bireylerin öğrenmeleri üzerinde başarılı olabileceklerine olan inançları ile başarısız olacaklarına ilişkin kaygıları doğrudan etki etmektedir. Bu durum başarı motivasyonu ile ilişkilidir (Karaman & Smith, 2019). Öğrencilerin hedefledikleri başarı için harcadıkları zaman ve emeği doğru olarak ayarlaması da başarı motivasyonuyla bağlantılıdır (Ülgen, 1994). Başarı motivasyonunu etkili kullanan öğrenciler başarısızlık yaşadıklarında bunun nedenlerini doğru olarak belirleyerek gerekli önlemleri alabilir (Açıkgöz, 2003). Başarılı olmayı amaçlayan öğrenciler başarılı olacaklarına inandıklarında daha fazla gayret ve çaba göstermektedir (Akbaba, 2006). Öğrencinin başarılı olma ihtiyacının üç temel yönü bulunmaktadır (Fidan, 1985):

Zihinsel olarak yaşadıkları belirsizlik

Kendini tam olarak yetenekleri ölçüsünde gerçekleştirme

Sosyal çevre tarafından kabul edilme

Alan yazında bireylerin öğrenmeleri ile başarı motivasyonunun ilişkisinin incelendiği araştırmalar yer almaktadır (Arda, 2016; Çetin, 2015; Wood, 2014). Genel olarak yapılan çalışmalarda öğrencilerin başarı motivasyonları ile akademik başarıları arasında pozitif bir ilişkinin olduğu ve öğrenme süreçlerinde daha aktif oldukları bulgusuna ulaşılmaktadır (Ahmed & Bruinsma, 2006). Moore (2003) öğrencilerin başarı motivasyonlarının artırılması için kullanılan bazı temel ilkeleri ifade etmiştir. Bu ilkeler şu şekilde şu şekildedir:

Öğrencilerden her zaman oldukları durumdan daha iyisini yapmaları beklenmelidir.

Öğrencilerin sergilemesi beklenen davranışlarda öncelikle onlara rol model olunmalıdır.

Öğrencilerle onlara ilişkin beklentilerin ne olduğu paylaşılmalıdır.

Hem okul ikliminin hem de okul ikliminin öğrenciler açısından olumlu olması sağlanmalıdır.

Öğrencilerin derslere ve etkinliklere etkin bir şekilde katılımları sağlanmalıdır.

Öğrencileri özsaygılarını zedeleyecek davranışlardan kaçınılarak özsaygılarının gelişimi desteklenmelidir.

Öğrencilerin yetenek ve ilgileri doğrultusunda etkinlikler yapabilmelerine olanak sağlanmalıdır.

Öğrencilerin sahip oldukları merak duyguları desteklenmeli ve diri tutulmalıdır.

Öğrenciler arasında olumlu rekabet ortamı oluşturulmalıdır.

Öğrencilerin başarılı olmalarında motivasyonlarının etkisi her kademede önem arz etmektedir.

Farklı etkenlerin olumlu ya da olumsuz etkisi ve ilişkisi araştırılmaktadır. Bu çalışmada ortaöğretim başarı motivasyonlarının farklı değişkenlerle ilişkisinin araştırılması amaçlanmıştır. Bun amaç doğrultusunda aşağıda yer alan soruların yanıtı aranmıştır.

Ortaöğretim öğrencilerinin;

Başarı motivasyonları puan ortalamalarının düzeyi nedir?

Başarı motivasyonları ile cinsiyet, sınıf düzeyi, gelir düzeyi, anne ve baba eğitim düzeyleri arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

Başarı motivasyonu ölçeğinden aldıkları toplam puan ilke alt boyutları arasındaki ilişkinin yönü ve düzeyi nedir?

2. YÖNTEM

Bu bölümde çalışmanın yöntemiyle ilgili bilgiler yer almaktadır.

2.1. Araştırma Modeli

Araştırma nicel tarama modeline uygun olarak yürütülmüştür. Tarama deseninde araştırılan konu ve olayalar var olduğu şekliyle betimlenmektedir. Örneklem seçiminde ise basit seçkisiz örnekleme yöntemine başvurulmuştur. Veriler 2022-2023 eğitim yılı güz döneminde toplanmış olup katılımcı gönüllülüğüne riayet edilmiştir.

2.2. Örneklem Grubu

Araştırmanın örneklem grubunu 2022-2023 akademik yılı güz döneminde Sivas il merkezinde yer alan liselerde öğrenimlerini sürdüren 588 kadın, 553 erkek olmak üzere toplamda 1143 öğrenci oluşturmaktadır. Örneklem grubuna ait betimsel bilgiler Çizelge 1'de sunulmaktadır.

Çizelge 1. Çalışma Grubuna İlişkin Demografik Bilgiler

Değişken		n	%
Cinsiyet	Kadın	588	51.4
	Erkek	555	48.6
Sınıf	9.Sınıf	288	25.2
	10.Sınıf	366	32.0
	11.Sınıf	357	31.2
	12.Sınıf	132	11.5
Gelir	Çok iyi	69	6.0
	İyi	554	48.5
	Orta	452	39.5
	Düşük	68	5.9
Anne Eğitim	İlkokul	273	23.9
	Ortaokul	323	28.3
	Lise	300	26.2
	Üniversite	197	17.2
	Lisansüstü	50	4.4
Baba Eğitim	İlkokul	117	10.2
	Ortaokul	179	15.7
	Lise	406	35.5
	Üniversite	349	30.5
	Lisansüstü	92	8.0

Araştırmaya dâhil olan katılımcıların demografik bilgilerine bakıldığında kadın ve erkek öğrencilerin sayılarının birbirine yakın olduğu, sınıf düzeyi açısında 9, 10 ve 11. sınıflarda nispeten dengeli bir dağılım varken 12. S02ınıflarda katılımın daha düşük olduğu görülmektedir. Algılanan gelir düzeylerini iyi ve orta olarak ifade eden öğrencilerin ağırlıkta olduğu, annesi ortaokul mezunu ve babası lise mezunu olan öğrencilerin sayısının diğer gruplardan daha fazla olduğu bulgusuna ulaşılmaktadır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırma verileri Eccles, Wigfield, Harold, Blumenfeld (1993), Wigfield ve Eccles'in (2000) beklenti-değer teorisi kapsamında açıkladıkları başarı motivasyonunu temel alarak Sarıtepeci'nin (2018) lise düzeyinde uyarladığı *"Başarı Motivasyonu Ölçeği"* (BMÖ) kullanılarak elde edilmiştir. 10 madde Beklenti ve Değer (BD=8 madde) ve Başarı Yönelik

İnanç (BYİ= 2 madde) şeklinde adlandırılan iki alt boyuttan oluşan ölçeğin iç tutarlığı .83 bu çalışmada ise .89 olarak hesaplanmıştır.

2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma verileri Sivas il merkezinde yer alan liselerde öğrenimlerini sürdüren 588 kadın, 553 erkek olmak üzere toplamda 1143 öğrenciden gönüllü katılıma riayet edilerek toplanmıştır. Verilerin analizinde betimleyici istatistikler, Kolmogorov-Smirnov normallik testi, bağımsız gruplar t testi, tek yönlü varyans analizi (Oneway ANOVA) ve pearson korelasyon analizi kullanılmıştır. Bu çalışmada ölçekle ilgili elde edilen bulgular aşağıda yer alan Çizelge 2'de yer almaktadır.

Çizelge 2. BMÖ Betimsel İstatistikleri

BMÖ	n	En düşük puan	En yüksek puan	$\bar{x}$	Mad. ort. (1-5)	Mad. ort. (100)	sd	Skewness	Kurtosis	Cron. Alfa
BD	1143	8	40	26.96	3.37	**67.40**	7.55	-.690	.341	.886
BYİ	1143	2	10	6.41	3.21	**64.10**	2.16	-.303	-.505	.644
Toplam	1143	10	50	33.36	3.34	**66.72**	9.04	-.642	.367	.891

Yukarıdaki Çizelge 2 incelendiğinde ölçek puanlarının orta düzeyde olduğu görülmektedir.

3. BULGULAR

Bu bölümde elde edilen bulgulara yer verilecektir.

Katılımcıların BMÖ'den aldıkları puan ortalamalarının cinsiyet değişkeni açısından incelenmesi sonucunda elde edilen bulgular Çizelge 3'te sunulmuştur.

Çizelge 3. Cinsiyet Değişkeni Bulguları

BMÖ	Cinsiyet	n	$\bar{x}$	sd	t	df	*p*
BD	Kadın	588	27.59	6.96	2.894	1141	.004*
	Erkek	555	26.30	8.09			
BYİ	Kadın	588	6.58	2.01	2.706	1141	.007*
	Erkek	555	6.23	2.30			
Toplam	Kadın	588	34.15	8.36	3.044	1141	.002*
	Erkek	555	32.53	9.65			

***p*<.05**

Çizelge 3'te ölçeğin toplamı, BD ve BYİ alt boyutlarında cinsiyet etkenine göre kadın öğrenciler lehine olmak üzere anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir ($p<.05$).

Katılımcıların BMÖ'den aldıkları puan ortalamalarının sınıf düzeyi değişkeni açısından incelenmesi sonucunda elde edilen bulgular Çizelge 4'te sunulmuştur.

Çizelge 4. Sınıf Düzeyi Değişkeni Anova Testi

BMÖ	Sınıf	n	$\bar{x}$	sd	Varyans kaynağı	df	F	*p*	Anlamlı Farklılık
BD	9.Sınıf[1]	288	27.18	7.70	Gruplar arası	3	33.64	.000*	
	10.Sınıf[2]	366	28.76	6.72					

	11.Sınıf[3]	357	27.00	7.09	Gruplar içi	1139			**1>4, 2>4, 3>4, 2>1, 2>3, 2>4**
	12.Sınıf[4]	132	21.39	7.96	Toplam	1142			
BYİ	9.Sınıf[1]	288	6.45	2.23	Gruplar arası	3	7.192	.000*	**1>4, 2>4, 3>4,**
	10.Sınıf[2]	366	6.64	2.10					
	11.Sınıf[3]	357	6.43	2.09	Gruplar içi	1139			
	12.Sınıf[4]	132	5.64	2.21	Toplam	1142			
Toplam	9.Sınıf[1]	288	33.63	9.40	Gruplar arası	3	29.92	.000*	**1>4, 2>4, 3>4, 2>3**
	10.Sınıf[2]	366	35.39	8.15					
	11.Sınıf[3]	357	33.43	8.48	Gruplar içi	1139			
	12.Sınıf[4]	132	27.02	9.32	Toplam	1142			

***p*<.05**

Çizelge 4'teki bulgularda sınıf düzeyi değişkenine göre ölçeğin tüm boyutlarında ve toplam puanında anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir (*p*<.05). Sınıf düzeyi açısından ölçekten alınan puanların sıralaması **10>9>11>12** şeklindedir.

Katılımcıların BMÖ'den aldıkları puan ortalamalarının gelir düzeyi değişkeni açısından incelenmesi sonucunda elde edilen bulgular Çizelge 5'te sunulmuştur.

Çizelge 5. Gelir Düzeyi Değişkeni Anova Testi

BMÖ	Gelir	n	x̄	sd	Varyans kaynağı	df	F	*p*	Anlamlı Farklılık
BD	Çok iyi[1]	69	24.00	9.29	Gruplar arası	3	23.915	.000*	**3>1, 3>2, 3>4, 2>1, 2>4**
	İyi[2]	554	26.93	7.49					
	Orta[3]	452	28.34	6.73	Gruplar içi	1139			
	Düşük[4]	68	21.03	7.74	Toplam	1142			
BYİ	Çok iyi[1]	69	5.70	2.38	Gruplar arası	3	6.823	.000*	**3>1, 3>4, 2>1, 2>4**
	İyi[2]	554	6.51	2.27					
	Orta[3]	452	6.53	1.96	Gruplar içi	1139			
	Düşük[4]	68	5.57	1.99	Toplam	1142			
Toplam	Çok iyi[1]	69	29.70	11.06	Gruplar arası	3	21.667	.000*	**3>1, 3>4, 2>1, 2>4**
	İyi[2]	554	33.44	9.21					
	Orta[3]	452	34.85	7.84	Gruplar içi	1139			
	Düşük[4]	68	26.60	8.99	Toplam	1142			

***p*<.05**

Çizelge 5'teki bulgularda ölçeğin tüm boyutlarında ve toplam puanında anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir (*p*<.05). Gelir düzeyi açısından ölçekten alınan puanların sıralaması **Orta>İyi>Çok iyi>Düşük** şeklindedir.

Katılımcıların BMÖ'den aldıkları puan ortalamalarının anne eğitim durumu değişkeni açısından incelenmesi sonucunda elde edilen bulgular Çizelge 6'da sunulmuştur.

Çizelge 6. Anne Eğitim Değişkeni Anova Testi

BMÖ	Anne Eğitim	n	x̄	sd	Varyans kaynağı	df	F	*p*	Anlamlı Farklılık
BD	İlkokul[1]	273	27.18	7.43	Gruplar arası	4	1.334	.255	-
	Ortaokul[2]	323	26.40	7.50					
	Lise[3]	300	27.54	7.06		1138			

	Üniversite[4]	197	27.04	8.06	Gruplar içi				
	Lisansüstü[5]	50	25.62	9.13	Toplam	1142			
BYİ	İlkokul[1]	273	6.45	2.16	Gruplar arası	4	1.356	.247	-
	Ortaokul[2]	323	6.29	2.11					
	Lise[3]	300	6.60	2.08	Gruplar içi	1138			
	Üniversite[4]	197	6.38	2.29					
	Lisansüstü[5]	50	5.96	2.43	Toplam	1142			
Toplam	İlkokul[1]	273	33.63	8.99	Gruplar arası	4	.1.498	.201	-
	Ortaokul[2]	323	32.70	8.91					
	Lise[3]	300	34.11	8.44	Gruplar içi	1138			
	Üniversite[4]	197	33.42	9.66					
	Lisansüstü[5]	50	31.58	10.86	Toplam	1142			

Çizelge 6'daki bulgularda ölçeğin tüm boyutlarında ve toplam puanında anlamlı farklılık olmadığı belirlenmiştir (p>.05). Anlamlı farklılık olmasa da anne eğitim açısından ölçekten alınan puanların sıralaması **Lise>İlkokul>Üniversite>Ortaokul>Lisansüstü** şeklindedir.
Katılımcıların BMÖ'den aldıkları puan ortalamalarının baba eğitim durumu değişkeni açısından incelenmesi sonucunda elde edilen bulgular Çizelge 7'de sunulmuştur.

Çizelge 6. Baba Eğitim Değişkeni Anova Testi

BMÖ	Baba Eğitim	n	x̄	sd	Varyans kaynağı	df	F	*p*	Anlamlı Farklılık
BD	İlkokul[1]	117	26.78	7.61	Gruplar arası	4	.397	.811	-
	Ortaokul[2]	179	27.34	6.12					
	Lise[3]	406	27.15	7.30	Gruplar içi	1138			
	Üniversite[4]	349	26.78	8.18					
	Lisansüstü[5]	92	26.34	8.65	Toplam	1142			
BYİ	İlkokul[1]	117	6.47	2.17	Gruplar arası	4	.292	.884	-
	Ortaokul[2]	179	6.55	1.91					
	Lise[3]	406	6.39	2.17	Gruplar içi	1138			
	Üniversite[4]	349	6.36	2.25					
	Lisansüstü[5]	92	6.33	2.23	Toplam	1142			
Toplam	İlkokul[1]	117	33.25	9.27	Gruplar arası	4	.393	.813	-
	Ortaokul[2]	179	33.88	7.42					
	Lise[3]	406	33.54	8.74	Gruplar içi	1138			
	Üniversite[4]	349	33.12	9.74					
	Lisansüstü[5]	92	32.66	10.25	Toplam	1142			

Çizelge 7'deki bulgularda ölçeğin tüm boyutlarında ve toplam puanında anlamlı farklılık olmadığı belirlenmiştir (p>.05). Anlamlı farklılık olmasa da anne eğitim açısından ölçekten alınan puanların sıralaması **Ortaokul>Lise>İlkokul>Üniversite>Lisansüstü** şeklindedir.
BMÖ toplamı ve alt boyutlarındaki ilişkinin düzey ve yönünün tespitini belirlemek amacıyla yapılan Pearson Korelasyon sonuçları Tablo 12'dedir.

Çizelge 8. BMÖ Toplam Puan ve Alt Boyutları Korelasyon Analizi Sonuçları

	Toplam	BF	DF
Toplam	1.00	.982**	.751**
BD		1.00	.613**
BYİ			1.00

BMÖ toplam puanları ile BD (r=.982), DF (r=.751) alt boyutları arasında pozitif yönde yüksek düzeyde bir ilişki olduğu görülmektedir. Ölçeğin BD alt boyutu ile BYİ alt boyutu arasında (r=.613) pozitif yönde orta düzeyde bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Ölçek puanlarının orta düzeyde olduğu görülmektedir. Ergin ve Karataş'ın (2018) araştırmasında öğrencilerin başarı motivasyonları yüksek düzeyde olarak saptanmıştır. Ölçeğin toplamı, BD ve BYİ alt boyutlarında cinsiyet etkenine göre kadın öğrenciler lehine olmak üzere anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir. Ergin ve Karataş'ın (2018) çalışmasında bu çalışmayla uyumlu olarak kadın öğrencilerin motivasyonlarının erkeklerden daha üst düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer bir bulgu da Arda (2016) tarafından yapılan çalışmada elde edilmiştir.

Sınıf düzeyi değişkenine göre ölçeğin tüm boyutlarında ve toplam puanında anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir. Sınıf düzeyi açısından ölçekten alınan puanların sıralaması **10>9>11>12** şeklindedir. Ergin ve Karataş (2018) tarafından yapılan çalışmada bu çalışmanın sonuçlarına benzer şekilde alt düzeydeki sınıflarda eğitim alan öğrencilerin daha yüksek başarı motivasyonuna sahip olduğu saptanmıştır.

Ölçeğin tüm boyutlarında ve toplam puanında anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir. Gelir düzeyi açısından ölçekten alınan puanların sıralaması **Orta>İyi>Çok iyi>Düşük** şeklindedir.

Ölçeğin tüm boyutlarında ve toplam puanında anlamlı farklılık olmadığı belirlenmiştir. Anlamlı farklılık olmasa da anne eğitim açısından ölçekten alınan puanların sıralaması Lise>İlkokul>Üniversite>Ortaokul>Lisansüstü şeklindedir. Ölçeğin tüm boyutlarında ve toplam puanında anlamlı farklılık olmadığı belirlenmiştir. Anlamlı farklılık olmasa da anne eğitim açısından ölçekten alınan puanların sıralaması **Ortaokul>Lise>İlkokul>Üniversite>Lisansüstü** şeklindedir.

BMÖ toplam puanları ile BD ve DF alt boyutları arasında pozitif yönde yüksek düzeyde bir ilişki olduğu görülmektedir. Ölçeğin BD alt boyutu ile BYİ alt boyutu arasında pozitif yönde orta düzeyde bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Başarı motivasyonunun farklı etkenlerle ilişkisi araştırılabilir. Farklı sınıf seviyelerindeki düzeyleri belirlenebilir.

KAYNAKÇA

[1] Açıkgöz, K. (2003). *Aktif öğrenme.* İzmir: Biliş.

[2] Ahmed, W. & Bruinsma, M. (2006). A structural model of self-concept, autonomous motivation and academic performance in cross-cultural perspective. *Electronic Journal of Research in Educational Psychology, 4*(3), 551-576.

[3] Akbaba, S. (2006). Eğitimde motivasyon. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 13,* 343-361.

[4] Arda, L. (2016). *Başarı odaklı motivasyon ölçeğinin ortaokul 8. sınıf öğrencilerinde psikometrik özelliklerin değerlendirilmesi ve çeşitli değişkenlere göre incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Nişantaşı Üniversitesi, İstanbul.

[5] Çetin, B. (2015) Predicting academic success from academic motivation and learning approaches in classroom teaching students. *Contemporary Issues in Education Research, 8*(3), 171-180.

[6] Eccles, J., Wigfield, A., Harold, R., & Blumenfeld, P. (1993). Age and gender differences in children's self-and task perceptions during elementary school. *Child Development, 64*(3), 830-847.

[7] Ergin, A., & Karataş, H. (2018). Üniversite öğrencilerinin başarı odaklı motivasyon düzeyleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 33*(4), 868-887.

[8] Fidan, N., (1985). *Okulda öğrenme ve öğretme.* Ankara: Alkım Kitabevi.

[9] Karaman, M. A., Nelson, K. M., & Cavazos Vela, J. (2018). The mediation effects of achievement motivation and locus of control between academic stress and life satisfaction in undergraduate students. **British Journal of Guidance & Counselling, 46**(4), 375-384. https://doi.org/10.1080/03069885.2017.1346233

[10] Karaman, M. A., & Smith, R. (2019). Turkish adaptation of achievement motivation measure. *International Journal of Progressive Education, 15*(5), 185-197. https://doi.org/10.29329/ijpe.2019.212.13

[11] Karaman, M.A.,& Watson, J. (2017). Examining associations among achievement motivation, locus of control, academic stress, and life satisfaction: A comparison of u.s. and ınternational undergraduate students. *Personality and Individual Differences, 111,* 106-110. https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.02.006

[12] Liao, H. A., Ferdenzi, A. C., & Edlin, M. (2012). Motivation, self-regulated learning efficacy, and academic achievement among international and domestic students at an urban community college: A comparison. *The Community College Enterprise, 18*(2), 9-38.

[13] Li, Y., Lan, J., & Ju, C. (2015). Achievement motivation and attributional style as mediators between perfectionism and subjective well being in Chinese University students. *Personality and Individual Differences, 79,* 146-151. https://doi.org/10.1016/j.paid.2015.01.050

[14] Martinez, P. (2001). Improving student retention and achievement. *Learning, 1195*(12/01), 3000. Retrieved from https://core.ac.uk/download/pdf/4153982.pdf

[15] McClelland, D. C., & Mac Clelland, D. C. (1961). *Achieving society* (Vol. 92051). Simon and Schuster.

[16] Moore, S. (2003). Writers' retreats for academics: Exploring and increasing the motivation to write. *Journal of Further and Higher Education, 27*(3), 333-342.

[17] Neumeister, K. L. S., Finch, H. (2006). Perfectionism in high-ability students: relational precursors and ınfluences on achievement motivation. *The Gifted Child Quarterly; Summer, 50*(3), 238–251. https://doi.org/10.1177/001698620605000304

[18] Sarıtepeci, M. (2018). Beklenti-değer teorisini temel alan başarı motivasyonu ölçeğini uyarlama çalışması. *Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi, 4*(1), 28-40.

[19] Schunk, D. H., (2009). *Öğrenme teorileri: Eğitimsel bir bakışla* (Çeviri Editörü: Dr. Muzaffer Şahin), 5. Baskıdan Çeviri, Ankara: Nobel Yayınevi.

[20] Wigfield, A., & Eccles, J. S. (2000). Expectancy–value theory of achievement motivation. *Contemporary Educational Psychology, 25*(1), 68-81.

ÖĞRETMEN ADAYLARININ DİJİTAL OKUMA ÖZYETERLİKLERİ

Dr. Öğr. Üyesi, Aysel ARSLAN
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi,– ORCID ID: 0000-0002-8775-1119

ÖZET
Örgün eğitimle birlikte edinilen beceriler arasında yer alan okuma, bireyin gelişiminde anahtar rolüne sahip beceriler arasındadır. Okuma sadece belirli sembollerle yazılanları keşfetmek ve anlamak değildir. Aynı zamanda okunulanları zihinde yapılandırma ve yazılanlara gönüllü olarak katkı sağlamaktır. Okuyucu, yazılı metinleri anlamanın yanı sıra önemini ve değerini ölçme ve yorumlamaktır. Metinden yola çıkarak yeni bilgiler türetmektir. Farklı sorular sorarak, araştırarak bildiklerini ve dünyayı sorgulamaktır. Okuyucu hayal gücünü kullanarak düşüncesini geliştirmektedir. Birey okurken zihinsel, dilsel, sosyal ve duygusal becerilerini üst düzeye çıkarmaktadır. Okuma bilişüstü becerilerin kullanıldığı bir alan olup okumaya ilişkin öz-yeterliğin gelişmiş olması da istenilen sonucun alınmasında önem arz etmektedir. Günümüzde özellikle dijital alanda yapılan okumalarda da başarı buna bağlıdır. Bu çalışmada öğretmen adaylarının okuma öz-yeterliklerinin cinsiyet, sınıf düzeyi, ikamet yeri, anne ve baba eğitim durumu, mezun oldukları lise türü, branş değişkenlerine göre incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmada tarama modelleri içinde yer alan betimsel araştırma deseni kullanılmıştır. Araştırmanın örneklem grubunu 2022-2023 akademik yılı güz döneminde İç Anadolu Bölgesinde yer alan Eğitim Fakültesine öğrenimlerini sürdüren 361 kadın, 106 erkek olmak üzere toplamda 467 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırma verileri Akkaya ve Çıvgın'ın (2020) geliştirdiği *"Dijital Okuma Öz-Yeterlilik Ölçeği"* kullanılarak elde edilmiştir. 18 maddeden oluşan ölçeğin iç tutarlığı .815 bu çalışmada ise .755 olarak hesaplanmıştır. Verilerin analizinde betimleyici istatistikler, Kolmogorov-Smirnov normallik testi, bağımsız gruplar t testi, tek yönlü varyans analizi (Oneway ANOVA), Tukey analizi kullanılmıştır. Elde edilen bulgularda öğrencilerin puan ortalamalarının cinsiyet, sınıf düzeyi, ikamet yeri, anne ve baba eğitim düzeyi, mezun olunan lise türü, branş değişkenlerine göre anlamlı farklılık gösterdiği ($p<.05$) saptanmıştır.
Keywords: Dijital Okuma, Öz-yeterlik, Öğrenci, Üniversite

GİRİŞ
Okuma, bireylerin yaşamlarında gelişimleri için en önemli becerilerden biridir. Yazı icat edildiği günden itibaren okuma da hayatın içinde yer almış ve tüm toplumlarda okumanın nitelikli olması ve yaygınlaşması yönünde çabaların olduğu görülmektedir. Okuma ile farklı toplumların, çağların, kültürlerin içinde yaşayan insanların bilgileri zaman ve mekândan bağımsız olarak diğer insanlara ulaşmıştır. Okuma, sembollerle oluşturulmuş bir şifrenin anlamının çözülmesi olarak da ifade edilebilir. Okumanın zihinsel boyutu kadar fiziksel boyutu da bulunmaktadır. Bir sembolün algılanması, kavranması, önceki bilgilerle ilişkilendirilerek anlam üretilmesi zihinsel boyutla ilişkiliyken sembollerin görülmesi, odaklanılması fiziksel boyutla ilişkilidir (Güneş, 2016). Yaşadığımız dönemde bilgiye erişimin öneminin artmasıyla birlikte okumanın zihinsel boyutu daha fazla dikkat çekmektedir. Okuma sadece yazılardaki anlamı keşfetme, anlamlandırma, okuduklarını zihinde yeniden yapılandırma olmayıp tüm bunların yanı sıra okunulanların anlamına kendi bilgisi dâhilinde katkı sunmaktır. Okuyucu okuduğu metnin anlamını keşfetmenin yanı sıra bu bilgilerin

önem ve değerini ölçmekte, değerlendirerek yorumlamakta, yeni anlam çerçeveleri oluşturarak bilginin genişlemesini sağlamakta, yeni ve özgün bilgiler sunmaktadır. Tüm bunları yaparken de metne ilişkin sorular sorarak hem kendini hem de dünyayı sorgulamaktadır.

Okuma ve okuduğunu anlama öğretim programlarının üzerinde durduğu temel konular arasında yer almaktadır. Öğretim programlarında yer alan kazanımların öğrencilere edindirilmesinde okumanın büyük bir önemi bulunmaktadır. Günümüzde öğretim araçlarında çeşitlilik artsa da okuma becerisi öğrencilerin eğitim süreçlerinde hala ana etmenlerden arasındadır. Okuma becerisi gelişmemiş veya az gelişmiş öğrencilerin okuduğunu tam ve doğru anlaması, yorumlaması mümkün olmamaktadır (Özdemir, 1967). Öğrencilerin okuduklarını kavramaları, anlamaları, yorumlamaları, eleştirel değerlendirmede bulunmaları, metinler arasında ilişki kurabilmeleri, kelime hazinelerini geliştirmeleri, okuduklarından zevk alabilmeleri eğitimin temel amaçları arasında yer almaktadır (Demirel, 1996). Okuma sadece okul ve eğitim ortamlarıyla ilişkili bir beceri değil bireyin yaşantısının her döneminde ihtiyaç duyduğu bir beceridir (Yılmaz, 2006).

Okuma becerisi temelde matbu yayınlardan okuma olarak ele alınmakla birlikte günümüzde dijital araçların gelişmesi neticesinde okuma türlerinde çeşitliliğin olduğu görülmektedir. Teknolojiyle ilişkili olan tüm bu okuma türleri dijital okuma olarak adlandırılmaktadır. Dijital okuma; televizyon, tablet, bilgisayar, telefon, e-kitap, e-tabela, ekran gibi birçok teknolojik araç üzerinden yapılan okumalar olarak tanımlanmaktadır. Dijital okuma, dijital araçlardan yapılan okumaların zihinde anlam oluşturmasıdır. İnternetin yaygınlaşması ile dijital okuma sayesinde birey çok geniş bir bilgi yelpazesine çok kısa sürede ulaşmaktadır. Öğrencilerin öğrenmesi istenen bilgilere ilişkin bilgilere erişimin kolaylaşması öğrenme sürecini olumlu etkilemektedir. Ancak teknoloji kullanımındaki yetersizlikler, gereksiz bilginin edinilmesi, doğru bilginin ayırt edilememesi, metin içinde hareketli uyaranların ilgiyi dağıtması gibi nedenlerle dijital okumadan beklenilen verim elde edilemeyebilir. Ekranda yer alan metnin sınırlı bir kısmı görülmekte ve görülmeyen kısmın görülerek algılanması için çok fazla çaba gerekmektedir. Dijital araçlarla yapılan okumalarda dikkatin üst düzeyde olması, karşılaştırma yapılması, eleştirel düşünmenin gelişmesi vb. önemlidir. Bu becerilerin gelişmesi ise zaman almakta ve dışarıdan müdahale sınırlı olabilmektedir.

Dijital okuma özellikle gençler arasında çok daha yaygın durumdadır. Teknolojinin gelişmesinin neticesi olan dijital okuma günümüzde eğitimin temel kavramları arasında yerini almıştır. Dijital okuma konusunda öğrencilerin kendilerine güvenmeleri, öz-yeterlik düzeylerinin gelişmiş olması gerekmektedir. Bu durum dijital okuma kavramı ile farklı kavramlar birlikte ele alınmaya başlanmasını beraberinde getirmiştir. Dijital okuma öz-yeterliği de bu kavramlardan biridir. Öğrencilerin dijital okuma konusunda öz-yeterlik düzeylerinin üst düzeyde olmasının daha başarılı okuma yapmaları ve dolayısıyla da akademik başarıları üzerinde etkili olacağı kabul edilmektedir. Öğrencilerin dijital okuma öz-yeterliklerinin gelişmiş olması eğitimin her kademesinde önem arz etmektedir. Dijital okuma öz-yeterliği üzerinde farklı etkenlerin olumlu ya da olumsuz etkisi ve ilişkisi araştırılmaktadır. Bu çalışmada öğretmen adaylarının dijital okuma öz-yeterlik düzeylerinin farklı değişkenlerle ilişkisinin araştırılması amaçlanmıştır. Bun amaç doğrultusunda aşağıda yer alan soruların yanıtı aranmıştır.

Öğretmen adaylarının;

Dijital okuma öz-yeterlik puan ortalamalarının düzeyi nedir?

Dijital okuma öz-yeterlik ile bilgisayar, akıllı telefon, tablet, cinsiyet, sınıf düzeyi, ikamet yeri, anne ve baba eğitim düzeyleri, mezun olunan lise türü, branş arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

2. YÖNTEM

Bu bölümde çalışmanın yöntemiyle ilgili bilgiler yer almaktadır.

2.1. Araştırma Modeli

Araştırma nicel tarama modeline uygun olarak yürütülmüştür. Tarama deseninde araştırılan konu ve olayalar var olduğu şekliyle betimlenmektedir Araştırmada tarama modelleri içinde yer alan betimsel tarama araştırma deseni kullanılmıştır. Veriler 2022-2023 eğitim yılı güz döneminde toplanmış olup katılımcı gönüllülüğüne riayet edilmiştir.

2.2. Örneklem Grubu

Araştırmanın örneklem grubunu 2022-2023 akademik yılı güz döneminde İç Anadolu Bölgesinde yer alan Eğitim Fakültesine öğrenimlerini sürdüren 361 kadın, 106 erkek olmak üzere toplamda 467 öğrenci oluşturmaktadır. Örneklem grubuna ait betimsel bilgiler Çizelge 1'de sunulmaktadır.

Çizelge 1. Çalışma Grubuna İlişkin Demografik Bilgiler

Değişken		n	%
Bilgisayar Sahibi Olma	Yok	129	27.6
	Var	338	72.4
Akıllı Telefon Sahibi Olma	Yok	72	15.4
	Var	234	84.6
Tablet Sahibi Olma	Yok	345	73.9
	Var	122	26.1
Cinsiyet	Kadın	361	77.3
	Erkek	106	22.7
Günlük internet kullanma süresi	0-2 saat arası	40	8.6
	3-4 saat arası	140	30.0
	5-6 saat arası	211	45.2
	7-8 saat arası	52	11.1
	9 saat ve üzeri	24	5.1
Sınıf	2.Sınıf	96	20.6
	3.Sınıf	309	66.2
	4.Sınıf	62	13.3
İkamet	Köy	43	9.2
	İlçe	88	18.8
	Şehir	236	50.5
	Büyükşehir	100	21.4
Anne Eğitim	İlkokul	245	52.5
	Ortaokul	102	21.8
	Lise	74	15.8
	Üniversite	46	9.9
Baba Eğitim	İlkokul	142	30.4
	Ortaokul	102	21.8
	Lise	147	31.5
	Üniversite	76	16.3
	Anadolu	307	65.7
	Fen	20	4.3
	Sağlık	14	3.0

Mezun Olunan Lise Türü	İmam-Hatip	58	12.4
	Teknik	20	4.3
	Diğer	48	10.3
Branş	Sosyal Bilgiler	68	14.6
	Okul öncesi	94	20.1
	Müzik	30	6.4
	Resim	35	7.5
	PRD	150	32.1
	Sınıf	28	6.0
	Fen	62	13.3

Araştırmaya dâhil olan katılımcıların demografik bilgilerine bakıldığında; katılımcıların %72.4'ünün bilgisayar, %84.6'sının akıllı telefon, %26.1'inin tablet sahibi olduğu görülmektedir. . Katılımcıların %45. 2'sinin günlük 5-6 saat arasında internette vakit geçirdiği saptanmıştır. Kadın öğrencilerin katılımcıların %77.3'lük erkek öğrencilerinse %22.7'lik kısmını oluşturmaktadır. En fazla katılımcının 3. sınıfta eğitim almakta (309), şehirde ikamet etmektedir (236). Anne eğitim düzeyi ilkokul olan grubun (245) ve baba eğitim düzeyi lise olan grubun (147) sayısının diğerlerinden daha yüksek olduğu görülmektedir. Katılımcıların %65.7'lik bir kısmının Anadolu Lisesi mezunu olduğu, altı farklı branşta eğitim aldığı ve en fazla katılımcının PRD branşında eğitim aldığı belirlenmiştir 2.3. Veri Toplama Araçları Araştırma verileri Akkaya ve Çıvgın'ın (2020) geliştirdiği "Dijital Okuma Öz-Yeterlilik Ölçeği" kullanılarak elde edilmiştir. 18 maddeden oluşan ölçeğin iç tutarlığı .815 bu çalışmada ise .755 olarak hesaplanmıştır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırma verileri Akkaya ve Çıvgın'ın (2020) geliştirdiği "*Dijital Okuma Öz-Yeterlilik Ölçeği"* (DOÖYÖ) kullanılarak elde edilmiştir. 18 maddeden oluşan ölçeğin iç tutarlığı .815 bu çalışmada ise .755 olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada ölçekle ilgili elde edilen bulgular aşağıda yer alan Çizelge 2'de yer almaktadır.

Çizelge 2. DOÖYÖ Betimsel İstatistikleri

DOÖYÖ	n	En düşük puan	En yüksek puan	$\bar{x}$	Mad. ort. (1-5)	Mad. ort. (100)	sd	Skewness	Kurtosis	Cron. Alfa
Toplam	467	39	86	62.44	3.47	**69.38**	9.38	.121	-.483	.755

Yukarıdaki Çizelge 2 incelendiğinde ölçek puanlarının orta düzeyde olduğu (69.38<70) görülmektedir.

2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma verileri İç Anadolu Bölgesinde yer alan bir üniversitenin Eğitim Fakültesinde öğrenimlerini sürdüren 361 kadın, 106 erkek olmak üzere toplamda 467 öğrenciden gönüllü katılıma riayet edilerek toplanmıştır. Verilerin analizinde betimleyici istatistikler, Kolmogorov-Smirnov normallik testi, bağımsız gruplar t testi, tek yönlü varyans analizi (Oneway ANOVA) analizi kullanılmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde elde edilen bulgulara yer verilecektir.

Katılımcıların DOÖYÖ'den aldıkları puan ortalamalarının cinsiyet değişkeni açısından incelenmesi sonucunda elde edilen bulgular Çizelge 3'te sunulmuştur.

Çizelge 3. Bilgisayar, Akıllı Telefon, Tablet Sahibi olma ve Cinsiyet Değişkenleri Bulguları

Değişkenler		n	x̄	sd	t	df	*p*
Bilgisayar Sahibi Olma	Yok	129	62.16	10.26	-.384	465	.701
	Var	338	62.55	9.04			
Akıllı Telefon Sahibi Olma	Yok	72	9.86	8.37	-2.552	465	**.011***
	Var	234	62.91	9.49			
Tablet Sahibi Olma	Yok	345	62.25	9.48	-.757	465	.450
	Var	122	62.98	9.12			
Cinsiyet	Kadın	361	63.19	9.69	3.220	465	**.001***
	Erkek	106	59.89	7.77			

***p*<.05**

Çizelge 3'te ölçekten alınan puan ortalamalarının bilgisayar sahibi olma ve tablet sahibi olma değişkenlerine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermediği (*p*>05) belirlenmiştir. Katılımcıların akıllı telefona sahip olma değişkenine göre aldıkları puanların akıllı telefonu olan öğrenciler lehine anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği saptanmıştır (*p*<.05). Araştırmaya katılan öğrencilerin puanlarının cinsiyet değişkenine göre kadın öğrenciler lehine olmak üzere anlamlı düzeyde farklılaştığı sonucu elde edilmiştir (*p*<.05).

Katılımcıların DOÖYÖ'den aldıkları puan ortalamalarının sınıf düzeyi değişkeni açısından incelenmesi sonucunda elde edilen bulgular Çizelge 4'te sunulmuştur.

Çizelge 4. Sınıf Düzeyi, İkamet Yeri, Anne ve Baba Eğitim Düzeyi Değişkenleri Anova Testi

Değişkenler		n	x̄	sd	Varyans kaynağı	df	F	*p*	Anlamlı Farklılık
Sınıf Düzeyi	9.Sınıf[1]	96	60.50	8.23	Gruplar arası	2	3.043	**.049***	**2>3**
	11.Sınıf[2]	62	63.15	63.15	Gruplar içi	464			
	12.Sınıf[3]	309	61.94	61.94	Toplam	466			
İkamet Yeri	9.Sınıf[1]	43	61.91	9.71	Gruplar arası	3	.762	.516	-
	10.Sınıf[2]	88	63.77	9.82					
	11.Sınıf[3]	236	62.07	8.72	Gruplar içi	463			
	12.Sınıf[4]	100	62.38	10.35	Toplam	466			
Anne Eğitim	İlkokul[1]	245	63.19	9.68	Gruplar arası	3	1.515	.210	-
	Ortaokul[2]	102	61.06	8.57					
	Lise[3]	74	62.59	9.73	Gruplar içi	463			
	Üniversite[4]	46	61.26	8.70	Toplam	466			
Baba Eğitim	İlkokul[1]	142	63.63	9.45	Gruplar arası	3	2.770	**.041***	**1>2**
	Ortaokul[2]	102	60.45	8.30					
	Lise[3]	147	63.10	10.28	Gruplar içi	463			
	Üniversite[4]	76	61.61	8.41	Toplam	466			

***p*<.05**

Çizelge 4'teki bulgularda sınıf düzeyi değişkenine göre öğrencilerin aldığı puan ortalamalarının anlamlı düzeyde farklılaştığı (p<.05) görülmüştür. Anlamlı farklılık **11.>12. Sınıf** şeklindedir. Ancak ikamet yeri ve anne eğitim durumu değişkenlerine göre farklılaşmadığı (p>.05) saptanmıştır. Ayrıca öğrencilerin baba eğitim durumu değişkeni açısından puanlarının anlamlı düzeyde farklılaştığı belirlenmiştir (p<.05) Farklılık **İlkokul>Ortaokul** şeklindedir.
Katılımcıların DOÖYÖ'den aldıkları puan ortalamalarının branş düzeyi değişkeni açısından incelenmesi sonucunda elde edilen bulgular Çizelge 5'te sunulmuştur.

Çizelge 5. Branş Düzeyi Değişkeni Anova Testi

Değişkenler		**n**	**x̄**	**sd**	**Varyans kaynağı**	**df**	**F**	***p***	**Anlamlı Farklılık**
Mezun Olunan Lise	Anadolu	307	62.00	9.20	Gruplar arası	5	2.032	.073	-
	Fen	20	60.20	10.59					
	Sağlık	14	67.43	10.68	Gruplar içi	461			
	İmam-Hatip	58	64.90	8.70					
	Teknik	20	62.60	9.04	Toplam	466			
	Diğer	48	61.71	10.08					
Branş	Sosyal Bil.[1]	68	61.65	11.86	Gruplar arası	6	2.239	**.038***	**7>1, 7>4, 7>5**
	Okul Önc.[2]	94	63.64	10.14					
	Müzik[3]	30	62.47	7.06	Gruplar içi	460			
	Resim[4]	35	60.29	7.29					
	PRD[5]	150	62.05	8.92					
	Sınıf[6]	28	59.00	5.73	Toplam	466			
	Fen[7]	62	65.19	8.92					

***p<.05**

Çizelge 5'teki bulgularda ölçekten alınan puanlarda mezun olunan lise türü açısından anlamlı farklılık anlamlı farklılık olmadığı (p>.05), branş değişkeni açısından ise olduğu belirlenmiştir (p<.05). Anlamlı farklılık olan gruplar **Fen>Sosyal Bilgiler, Fen>Resim, Fen>PRD** şeklindedir.

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Ölçek puanlarının orta düzeyde olduğu görülmektedir.
Ölçekten alınan puan ortalamalarının bilgisayar sahibi olma ve tablet sahibi olma değişkenlerine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermediği belirlenmiştir. Katılımcıların akıllı telefona sahip olma değişkenine göre aldıkları puanların akıllı telefonu olan öğrenciler lehine anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği saptanmıştır. Çıvgın'ın (2020) araştırmasında dijital araçlara sahip olmanın öğrencilerin dijital okuma öz-yeterliklerini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Araştırmaya katılan öğrencilerin puanlarının cinsiyet değişkenine göre kadın öğrenciler lehine olmak üzere anlamlı düzeyde farklılaştığı sonucu elde edilmiştir. Çıvgın (2020) tarafından yapılan çalışmanın bulgularında cinsiyet değişkeni açısından erkek öğrenciler lehine anlamlı farklılık olduğu bulunmuştur.
Sınıf düzeyi değişkenine göre öğrencilerin aldığı puan ortalamalarının anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmüştür. Anlamlı farklılık 11.>12. Sınıf şeklindedir. Çıvgın (2020 tarafından

yapılan araştırmada elde edilen bulgularda sınıf düzeyinin anlamlı farklılık oluşturduğu görülmüştür.

İkamet yeri değişkenine göre öğrenci puanlarının anlamlı olarak farklılaşmadığı saptanmıştır. Çıvgın'ın (2020) yaptığı araştırmada yaşanılan coğrafi bölge açısından anlamlı farklılık olduğu görülmüştür.

Öğrencilerin puanları anne eğitim düzeylerine göre farklılaşmazken baba eğitim düzeyine farklılaştığı belirlenmiştir. Farklılık İlkokul>Ortaokul şeklindedir. Çıvgın'ın (2020) çalışmasında da anne eğitim durumu açısından öğrencilerin dijital okuma öz-yeterlikleri arasında anlamlı farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Baba eğitim durumunda ise eğitim düzeyi arttıkça öğrencilerin puan ortalamalarının da anlamlı düzeyde arttığı belirlenmiştir.

Ölçekten alınan puanlarda mezun olunan lise türü açısından anlamlı farklılık anlamlı farklılık olmadığı belirlenmiştir. Branş değişkeni açısından öğrenci puanlarında anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Anlamlı farklılık olan gruplar Fen>Sosyal Bilgiler, Fen>Resim, Fen>PRD şeklindedir. Çıvgın'ın (2020) çalışma bulgularında branş değişkeninin anlamlı farklılık ortaya koyduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışma var olan teknolojik araçlardan yola çıkılarak yapılmıştır. Daha farklı teknolojik araçlar ortaya çıktığında bu çalışmanın tekrarı yapılabilir.

Farklı ve daha kapsamlı bir katılımcı grubuyla çalışmalar yapılabilir.

Öğretmen adayları ve öğretmenlerin dijital okuma düzeylerinin birlikte ele alındığı çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

[1] Akkaya, N., & Çıvğın, H. (2020). Dijital okuma öz yeterlilik ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. Güneş, F. ve Işık, AD (Ed.), *Girişimcilik ve Yenilikçilik* içinde. 20-29.

[2] Çıvgın, H. (2003). *Eğitim fakültesi öğrencilerinin dijital okuma yeterliliklerinin çeşitli değişkenler açısından değerlendirilmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

[3] Demirel, Ö. (1996). *Türkçe programı ve öğretimi.* Ankara: Usem Yayınları.

[4] Güneş, F. (2016). Kağıttan ekrana okuma alanındaki gelişmeler (From Paper to Screen Developments in the Field of Reading. *Bartın University Journal of Faculty of Education, 5*(1), 1-18.

[5] Özdemir. E. (1967). *İlkokul öğretmenleri için Türkçe öğretimi kılavuzu.* Ankara: Ansiklopedi Yayınları.

[6] Yılmaz, M. (2006). *İlköğretim 3. sınıf öğrencilerinin sesli okuma hatalarını düzeltmede ve okuduğunu anlama becerilerini geliştirmede tekrarlı okuma yönteminin etkisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

FEN BİLGİSİ ÖĞRETMENLERİNİN 7. SINIF FEN BİLGİSİ DERS KİTABINA YÖNELİK GÖRÜŞLERİ

OPINIONS OF SCIENCE TEACHERS ON THE 7TH GRADE SCIENCE TEXTBOOK

Dr.Öğrt. Üyesi Emrah ÖZBUĞUTU

Siirt Üniversitesi, - ORCID:0000-0003-3507-2680

ÖZET

Bu araştırma fen bilgisi öğretmenlerinin 7. Sınıf fen bilgisi ders kitabına yönelik görüşlerini belirlemek amacıyla yapılıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak Kuş ve Gökbulut (2022) tarafından geliştirilen "Matematik ders kitabı görüşme formu" kullanılmıştır. Yarı yapılandırılış olarak hazırlanan bu form uzman görüşleri doğrultusunda fen bilgisi ders kitaplarına yönelik görüşleri belirlemek amacıyla uyarlanmıştır. Araştırmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması yapılmıştır. Google formlar aracılığıyla toplanan veriler betimsel içerik analizi ile analiz edilip yorumlanmıştır. Araştırmaya 2022-2023 öğretim yılı bahar döneminde çeşitli şehirlerde fen bilgisi öğretmenliği yapan 44 öğretmen katılmıştır. Araştırma sonucunda kitabın genel yapısı ile ilgili olarak baskı kalitesi, yazım dili, kazanımlar, öğrenci gelişimi, hedef davranışların öğrenci seviyesine uygunluğu açısından öğretmenlerin yeterli gördüğü, bununla beraber çoklu zeka kuramına uygunluğu, hazırlık çalışmaları, bireysel öğrenme, örnek çeşitliliği, tekrar imkanı, soru sayısı ve çeşitliliği açısından yetersiz olduğu ve ek kaynağa ihtiyaç olduğu belirlenmiştir. Ayrıca öğretmenler örnekler, etkinlikler ve soru sayısı artırılmalı ve kitaplar öğrenci seviyesine uygun olmalı şeklinde önerilerde de bulunmuşlardır.

Anahtar Kelimeler : Fen bilgisi öğretmenleri, Fen bilgisi ders kitabı, Görüşme formu

ABSTRACT

The aim of the research is to determine the opinions of the science teachers about the 7th grade science textbook. Research data were collected with the 4th grade mathematics Textbook interwiew form developed by Kuş and Gökbulut (2022). This semi-structured form was adapted to determine the views on science textbooks in line with expert opinions. Case study, one of the qualitative research methods, was used in the research data analyzed descriptively. The data collected through Google forms were analyzed and interpreted with descriptive content analysis. 44 science teachers who work in several cities province and who teach 7th grade were participated in the research in the fall term of 2022-2023 academic year. As a result of the findings, it was concluded that the science teachers found the general structure of the science textbook print quality, written language, achievements, student development, in terms of suitability of target behaviors to student level sufficient. However, it was determined that it was insufficient in terms of its suitability for the theory of multiple intelligences, preparatory studies, individual learning, sample diversity, repetition opportunity, number and variety of questions, and additional resources were needed. In addition, teachers also made suggestions

that the number of examples, activities and questions should be increased and the books should be suitable for the level of students.

Keywords : Science teachers, Science textbook, Interwiew form

1. GİRİŞ

Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle birlikte eğitim alanında da gelişeler yaşanış ve bunun sonucunda görsel ve işitsel materyallerin önemi de artmıştır. Program geliştirme aşamalarında ve sınıf içerisinde en önemli öğretim materyali ise şüphesiz ki ders kitaplarıdır. Ders kitabı, müfredat içersinde bulunan konuları, bir plan ve düzen dahilinde içersinde bulunduran en temel bilgi kaynağıdır. Bu durumdan dolayı da sınıf içerisinde en fazla kullanılan materyal olma özelliği taşımaktadır (Yücel ve Karamustafaoğlu 2020). Günümüzde bilgiye ulaşma yönünden öğrenciler arasında çok fazla çeşitlilik ve eşitsizlik bulunmaktadır. Son yıllarda okullarda kitaplarının ücretsiz dağıtılması sayesinde öğrenciler arasında bir farklılık gözetilmeksizin her öğrenci ve ailesinin kısa yoldan ve kolaylıkla bilgiye ulaşmasını sağlayan ders kitapları, öğretmen ve öğrencilere bir standart getirmektedir. Ders kitapları ülkenin benimsediği öğretim programlarına paralel olarak bilgileri düzenleyip ve bir plan dahilinde öğrencilere sunar. Bu yönüyle ders kitaplarının tamamlayıcılık görevi de bulunmaktadır (Ünsal ve Güneş, 2002).

Eğitimciler, ders kitaplarındaki bilgilerin öğrencilere aktarılmasında en etkili kaynak ve öncelikli kullanılan materyal olarak değerlendirmektedirler (Gökkaya, 2003). Sınıf içinde kullanılması önerilen araç gereçler olmasının yanında kitabın sınıf içersindeki yerinin çok önemli olduğu, öğretmenlerin çoğu etkinliğe kitapla başlayıp kitapla sürdürdüğü bilinmektedir (Ceyhan ve Yiğit, 2004). İyi hazırlanmış bir ders kitabı, hem öğretmenlere hem de öğrencilere büyük yarar sağlar, eğitim ve öğrenme etkinliklerinde öğretmen ve öğrencilere kılavuzluk eder.

Fen bilgisi derslerinin işlenmesine kaynaklık eden ders kitaplarında, bilimsel süreçlerin öğrenciler tarafından kullanılması için ne kadar fırsat tanındığı dolayısıyla verilerin ne ölçüde işe koşulduğu önem arz etmektedir (Özdemir ve Yanık 2017).

Araştırmanın önemi ve amacı

Derslerin uygulayıcısı olan öğretmenlerin, ders kitaplarına yönelik düşüncelerinin tespiti önem taşımaktadır. Her açıdan yeterli bir ders kitabı, öğretmen ve öğrencilerin vazgeçmeden sık sık kullandıkları bir materyali haline dönüşecektir. Bu nedenlerden dolayı yapılan bu çalışmanın en öneli gerekçelerinden biri öğretmenlerin ders kitabı ile ilgili olumlu veya olumsuz düşüncelerinin belirlenmesidir. Öğretim faaliyetleri sırasında kullanılan ders kitaplarındaki eksikliklerin ve hataların bütün boyutlarıyla değerlendirilmesi ve geliştirilmesinin sağlanması, özellikle öğretmen görüşleri doğrultusunda mümkün olacaktır. Bu nedenlerden dolayı araştırma, fen bilgisi ders kitabının geliştirilmesi ve var olan eksikliklerinin giderilmesi yönüyle önem taşımaktadır.

Yapılan bu araştırmada fen bilgisi öğretmenlerinin 7. sınıf fen bilgisi ders kitabına yönelik görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıda belirtilen alt problemlere cevaplar aranmıştır.

Fen bilgisi öğretmenlerinin, fen bilgisi ders kitaplarının;

1. Genel yapısına yönelik görüşleri nelerdir?
2. Öğretim programına uygunluğuna yönelik görüşleri nelerdir?
3. İçerisindeki etkinliklere yönelik görüşleri nelerdir?
4. İçeriği hakkında görüşleri nelerdir?
5. Ölçme değerlendirme boyutu ile ilgili görüşleri nelerdir?
6. Kullanımı esnasında karşılaşılan sorunlar nelerdir?
7. Etkili kullanımını arttırmak için yapılması gerekenler nelerdir?

2.YÖNTEM

2.1.Araştırma modeli

Araştırmada araştırma modeli olarak nitel araştırma desenlerinden durum çalışması yapılmıştır. Durum çalışmasında bir ya da birkaç durumun doğal ortam koşullarında, gözlemler, görsel ve işitsel materyaller, mülakatlar, dokümanlar gibi farklı araştırma kaynaklarının kullanarak incelendiği; incelenen durumun detaylı ve derinlemesine ele alındığı ve betimlendiği bir yaklaşımdır (Creswell, 2013). Araştırmada yarı-yapılandırılmış görüşme formu ile elde edilen veriler ise betimsel analiz tekniğiyle analiz edilmiştir.

2.2.Evren örneklem

Araştırmaya Türkiye'nin farklı şehirlerinde görev yapmakta olan toplam 44 fen bilgisi öğretmeni katılmış olup katılımcılara ait demografik bilgilerin frekans ve yüzde dağılımları Çizelge 1 'de verilmiştir.

Çizelge 1. Fen bilgisi öğretmenlerine ait demografik bilgiler

		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	24	53
	Erkek	20	47
Mesleki kıdem	0-5 yıl	18	27,3
	6-10 yıl	8	24,2
	11-15 yıl	8	18,2
	16-20 yıl	6	30,3
	21 yıl ve üzeri	6	
Görev yaptığı şehir	Batman	4	27,3
	Bitlis	5	24,2
	Diyarbakır	5	18,2
	Hatay	3	27,3
	İzmir	4	24,2
	Mardin	4	18,2
	Rize	3	27,3
	Siirt	10	24,2
	İstanbul	3	18,2
	Şanlıurfa	3	30,3

Toplam	44	100

2.3.Veri toplama aracı

Araştırmada Kuş ve Gökbulut (2022) tarafından geliştirilen "Matematik ders kitabı görüşme formu" kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış şekilde oluşturulan bu görüşme formu fen bilgisi öğretmenliği bölümünde görevli ve alanında uzman iki akademisyen ile milli eğitimde görevli iki öğretmen tarafından değerlendirilmiş olup fen bilgisi ders kitaplarına yönelik olarak yarı yapılandırılmış form şeklinde uyarlanmıştır. Görüşme formunun birinci kısmında öğretmenlerin demografik bilgilerini belirlemek amacıyla sorular sorulup, ikinci kısımda ders kitaplarına yönelik olarak hazırlanan sekiz açık uçlu soru bulunmaktadır. İkinci kısımdaki sorular; ders kitaplarının genel yapısını, kitabının Fen Bilgisi Programına uygunluğu, kitapta yer alan etkinliklerin uygunluğunu, kitabın uygulanması sırasında karşılaşılan problemleri, ders kitabının içeriği hakkında görüşleri, ders kitabında bulunan ölçme değerlendirme ile ilgili görüşleri, kitabın etkili kullanımını arttırmak için kitap yazarlarına önerileri ve genel olarak kitaplara yönelik önerileri belirlemeye yönelik sorular bulunmaktadır.

2.4.Verilerin toplanması

Uzman görüşleri doğrultusunda hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu Google formlara aktarılıp düzenlendikten sonra doküman şeklinde fen bilgisi öğretmenlerine ulaştırılmıştır. Veriler online olarak toplanmış olup katılımcılara toplanan verilerin hangi amaçla kullanılacağı hakkında da bilgi verilmiştir.

2.5.Verilerin analizi

Bu araştırma, 7. sınıf fen bilgisi ders kitabına yönelik fen bilgisi öğretmenlerinin görüşlerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Nitel araştırmada elde edilen bulgular, araştırma probleminin detaylı olarak ele alınmasını ve gerçekliğin farklı yönlerinin derinlemesine analiz edilmesine imkân tanır. Bu bağlamda nitel araştırma sonucunda elde edilen verilerin; birçok yönüyle en ince ayrıntısına kadar raporlaştırılması gerekli ve önemlidir. Özellikle farklı kodların nasıl oluştuğu, kodlardan kategorilere nasıl ulaşıldığı ve kategorilerin temaları oluşturma süreci nitel bir araştırmada mutlaka bulunmalıdır (Baltacı, 2019). Bu araştırmada nitel araştırma verilerinin raporlaştırma süreci dikkate alınarak toplanan verilerinin analiz edilmesi aşamasında ilk işlem olarak fen bilgisi google dokümana verdikleri cevaplar bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Daha sonra aktarılan bu veriler office exel uygulamasına dönüştürülüştür. Formu yanıtlayan her öğretmen için; Ö1, Ö2, Ö3… şeklinde farklı kod isimler kullanılarak ayrı dosyalar oluşturulup, toplanan veriler analizleri yapabilmek için hazırlanmıştır. Fen bilgisi öğretmenlerinin 7. Sınıf Fen bilgisi ders Kitabına yönelik sorulara verdikleri cevaplar betimsel içerik analizine tabi tutulmuştur. Bu analizde, bulgular düzenlenip yorumlanmış ve okuyuculara belirli bir düzen ve sistem dahilinde sunuluştur. Betimsel analizde toplanan veriler betimlenip, yorumlanarak, neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde analiz edilerek araştırmanın amacı doğrultusunda aranılan cevaplara ulaşılır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Fen bilgisi öğretmenlerinin verdikleri cevaplarından elde edilen verilerin betimsel içerik analizi sonuçlarına uygun olacak şekilde benzerliklerine göre gruplandırılmıştır.

Fen bilgisi öğretmenlerinin görüşme formundaki cevaplar birbirinden bağımsız olacak şekilde alan uzmanı iki öğretim elemanı tarafından incelenmiş ve görüşleri doğrultusunda kodlar belirleniştir. İki bağımsız kodlayıcının herhangi bir etkileşime girmeden farklı ortamlarda aynı verilerin farklı ve benzer yanları sayısal olarak karşılaştırılır ve en az %70 oranında tutarlık sağlaması beklenir (Çepni ve Geçit, 2020). Bu araştırmada Miles ve Huberman (1994) tarafından geliştirilen güvenirlik formülü kullanılmış ve iki alan eğitimcisi uzmanın kodları karşılaştırıldığında %88 oranında benzer olduğu belirlenmiştir. Belirlenen kodlar, araştırmanın amaçları ve görüşme sorularına uygun şekilde yedi tema oluşturulmuştur. Temalar oluşturulurken Kuş ve Gökbulut (2022) tarafından oluşturulan temalar esas alınmıştır. Ayrıca araştırmanın güvenilirliğini artırmak için öğretmenlerin ifadeleri kod isimler (Ö1, Ö2, Ö3…) belirtilerek doğrudan alıntılar yapılarak verilmiştir.

Araştırmanın geçerliliğini artırmak amacıyla verilerin analizlerinde konu olabildiğince detaylı aynı zamanda da konunun ana fikrin verilmesine dikkat edilmiştir. Ayrıca fen bilgisi öğretmenlerin katılımında gönüllülük esas alınmış olup soruları içtenlikle cevaplamaları ve araştırılan konuyu tam olarak yansıtmaları beklenmiştir. Bütün bu sonuçlar ışığında görüşme formu geçerlik ve güvenirlik açısından bu araştırmada kullanıma uygundur.

3. BULGULAR

3.1.Birinci alt probleme ait bulgular

Fen bilgisi öğretmenlerinin "Fen bilgisi ders kitaplarının genel yapısını nasıl değerlendiriyorsunuz?" sorusuna verdikleri yanıtların içerik analizi sonuçları Çizelge 2'de verilmiştir.

Çizelge 2. Fen bilgisi öğretmenlerinin kitabın genel yapısına ilişkin görüşleri ve frekans değerleri

	Uygun (Yeterli)	Orta düzeyde(Geliştirilmeli)	Sadeleştirilmeli	Uygun değil (Yetersiz)	Kavram yanılgısı
Görseller açısından	14	14		12	4
Baskı kalitesi açısından	28	9		7	
Yazım dili açısından	27	9	4	2	2
Çizelge ve grafikler açısından	18	10		11	5

Çizelge 2 incelendiğinde görseller açısından fen bilgisi öğretmenlerinin 14'ü uygun olduğunu, 14' orta düzeyde ve geliştirilmesi gerektiğini,12 uygun olmadığını ve 4 öğretmeninde kavram yanılgılarına sebep olduğunu belirtmişlerdir. Baskı kalitesi açısından 28 öğretmenin uygun dediği, 9 öğretmenin orta düzeyde ve geliştirilmeli dediği ve 7 öğretmenin ise yetersiz dediği, yazım dili açısından 27 öğretmenin yeterli ve uygun dediği, 9 öğretmenin orta düzeyde ve geliştirilmeli dediği, 4 öğretmenin sadeleştirilmeli dediği, 2 öğretmenin uygun değil ve 2 öğretmeninde kavram yanılgılarına sebep oluyor dediği, Çizelgelar ve grafikler açısından

öğretmenlerin 18'inin uygun ve yeterli dediği, 11'inin uygun değil ve yetersiz dediği, 10'unun orta düzeyde ve geliştirilmeli dediği, 5'inin ise kavram yanılgısına sebep olduğunu söylediği görülmektedir.

Bazı fen bilgisi öğretmenlerinin görüşme formuna verdikleri cevaplardan doğrudan alıntılar aşağıda verilmiştir.

Bazı cümlelerin devrik olması nedeniyle öğrencilerde kavram yanılgısının oluştuğunu düşünüyorum, bence bu durumun düzeltilmesi gerekiyor.(Ö10)

Müfredatla uyumlu fakat öğrencilerin daha kolay anlayabileceği bir şekilde olabilir.(Ö20)

Konu anlatım iyi fakat soru sayısı yetersiz ve deney düzeneği veya malzemeleri diğer okullar açısından uygun olmayabilir.(Ö29)

Görseller artırılabilir çünkü bireysel farklılıklar göz önünde bulundurulalı bazı öğrencilerin görsel hafızaları daha kuvvetli olduğundan dolayı konuyu daha iyi anlamaları sağlanmış olur.(Ö40)
Baskı kalitesi orta düzeyde eski kitaplara yani önceki dönemde verilen kitaplara oranla biraz daha iyileştirilmiş durumda daha ancak daha da iyi olabilir.(Ö4)
Çizelge ve grafikler az, gerekli ve yeterli açıklama yok öğretmenlerin anlatımına ihtiyaç duyuluyor.(Ö5)

3.2. İkinci alt probleme ait bulgular

Fen bilgisi öğretmenlerinin " Fen bilgisi kitabının Fen bilgisi Programına uygunluğu hakkında görüşleriniz nelerdir?" sorusuna verdikleri yanıtların içerik analizi sonuçları Çizelge 3'te verilmiştir.

Çizelge 3. Fen bilgisi öğretmenlerinin kitabın fen bilgisi programına uygunluğu hakkındaki görüşleri ve frekans değerleri

	Yeterli(Anlaşılır, sorun yok, iyi)	Orta düzeyde (Geliştirilmeli)	Yetersiz
Kazanımlara uygunluğu açısından	14	14	12
Çoklu zeka kuramına uygunluğu açısından	11	8	25
Hazırlık çalışmaları açısından	12	14	18
Öğrenci gelişimi açısından	23	10	11
Hedef davranışların öğrenci seviyesine uygunluğu açısından	23	8	13

Çizelge 3 incelendiğinde, fen bilgisi öğretmenlerinin kazanımlara uygunluğu açısından; 14'ünün yeterli (anlaşılır,sorun yok, iyi) dediği, 14'ünün orta düzeyde geliştirilmeli dediği, 12 'sinin ise yetersiz dediği, Çoklu zeka kuramına uygunluğu açısından; 11'inin yeterli (anlaşılır,sorun yok, iyi) dediği, 8'inin orta düzeyde geliştirilmeli dediği, 25'nin ise yetersiz dediği, Hazırlık çalışmaları açısından; 12'sinin yeterli (anlaşılır,sorun yok, iyi) dediği, 14'ünün orta düzeyde geliştirilmeli dediği, 18'inin ise yetersiz dediği, Öğrenci gelişimi açısından; 23'ünün yeterli (anlaşılır,sorun yok, iyi) dediği,10'unun orta düzeyde geliştirilmeli dediği,11'inin ise yetersiz dediği, Hedef davranışların öğrenci seviyesine uygunluğu açısından; 23'ünün yeterli (anlaşılır,sorun yok, iyi) dediği, 8'inin düzeyde geliştirilmeli dediği, 13'ünün ise yetersiz dediği görülmektedir.

Bazı fen bilgisi öğretmenlerinin görüşme formuna verdikleri cevaplardan doğrudan alıntılar aşağıda verilmiştir.

Fen bilgisi programına uygun.Öğrencilerin verilen etkinlikleri çözebilmesi adına ders kitabını tekrar amaçlı gözden geçirmesi gerek.Konu kısmı pek detaylandırılmadığı için öğrenci için ders kitabı sadece verilen ödev profilinde (Ö3)
Okulun bulunduğu bölge çevresel etkenler ve sınıfın mevcudunun fazla olması programın uygunluğunu karşılayamıyor.(Ö39)
Gayet uygun çünkü her şey örnekler ve uygulamalı deney ve sorulardan oluşuyor.(Ö14)
Kazanımlara tam uygun olmasa da uygun denilebilir ama eksik konular ve eksik bilgiler yer alıyor.(Ö24)
Çoklu zeka kuramına uygun değil. Sadece bir kaç zeka türüne hitap edebiliyor.(Ö22)
Hazırlık çalışmaları açısından yeterli değil. İçerisinde fazla soru yok ayrıca soru çeşitliliği de yeterli değil.(Ö18)

3.3. Üçüncü alt probleme ait bulgular

Fen bilgisi öğretmenlerinin " Kitapta yer alan etkinlikler hakkında düşünceleriniz nelerdir?" sorusuna verdikleri yanıtların içerik analizi sonuçları Çizelge 3'te verilmiştir.

Çizelge 4. Fen bilgisi öğretmenlerinin kitaptaki etkinliklere yönelik görüşleri ve frekans değerleri

	Uygun (Yeterli)	Orta düzeyde(Geliştirilmeli,kısmen)	Uygun değil (Yetersiz,zor)
Dikkat çekicilik açısından	10	22	12
Bireysel öğrenme açısından	11	10	23
Günlük hayatla ilişkilendire düzeyi açısından	19	16	9
Etkinlik malzemelerinin kolay bulunması açısından	19	14	11

Çizelge 4 incelendiğinde, fen bilgisi öğretmenlerinin dikkat çekicilik açısından; 10'unun uygun dediği, 22'sinin orta düzeyde, kısmen iyi veya geliştirileli dediği, 12'sinin ise uygun değil (yetersiz,zor) dediği, Bireysel öğrenme açısından; 11'inin uygun dediği, 10'unun orta düzeyde,

kısmen iyi veya geliştirilmeli dediği, 23'ünün ise uygun değil (yetersiz,zor) dediği, Günlük hayatla ilişkilendire düzeyi açısından; 19'unun uygun dediği, 16'sının orta düzeyde, kısmen iyi veya geliştirilmeli dediği, 9'unun ise uygun değil (yetersiz,zor) dediği, etkinlik malzemelerinin kolay bulunması açısından 19'unun uygun dediği, 14'ünün orta düzeyde, kısmen iyi veya geliştirilmeli dediği, 11'inin ise uygun değil (yetersiz,zor) dediği görülmektedir.

Bazı fen bilgisi öğretmenlerinin görüşme formuna verdikleri cevaplardan doğrudan alıntılar aşağıda verilmiştir.

Yazının çokluğundan ziyade etkinlik ve görsellerle desteklenmesi ve deneylere bolca yer verilmesi gerekiyor.(Ö38)
Etkinliklerde kullanılan malzemeler kolay ulaşılabilir ancak bu etkinliklerin çocukların daha sonradan soru çözümlerine bir fayda sağlamadığını düşünüyorum.(Ö6)
Etkinlikler öğrenci düzeyine uygun ama daha da öğrenciye göre uygun hale getirebilir.(Ö24)
Etkinlikler çoğunlukla orta seviye de daha da ilgi çekici hale getirilebilir.(Ö32)
Bireysel öğrenme için uygun olduğunu düşünmüyorum. Bazı etkinlikle öğrencilere zor gelebiliyor ve kesinlikle öğretmen desteğinin olması gerektiğini düşünüyorum.(Ö36)
Evet tamamen olmasa da çoğunlukla günlük hayatla ilişkilendirildiği yerler var. (Ö31)

3.4. Dördüncü alt probleme ait bulgular

Fen bilgisi öğretmenlerinin " Ders kitabının içeriği hakkında görüşleriniz nelerdir?" sorusuna verdikleri yanıtların içerik analizi sonuçları Çizelge 5'te verilmiştir.

Çizelge 5. Fen bilgisi öğretmenlerinin ders kitabının içeriğine ilişkin görüşleri ve frekans değerleri

	Uygun (Yeterli)	Orta düzeyde(Geliştirilmeli,kısmen yeterli)	Uygun değil (Yetersiz,zor)
Örnek çeşitliliği açısından	9	17	18
Tekrar imkanı açısından	11	15	18

Çizelge 4 incelendiğinde, fen bilgisi öğretmenlerinin Örnek çeşitliliği açısından; 9'unun uygun dediği, 17'sinin orta düzeyde(geliştirilmeli,kısmen yeterli) dediği, 18'nin ise Uygun değil (Yetersiz,zor) dediği, Tekrar imkanı açısından; 11'inin uygun dediği, 15'inin orta düzeyde(geliştirilmeli,kısmen yeterli) dediği, 18'nin ise uygun değil (Yetersiz,zor) dediği görülmektedir.

Bazı fen bilgisi öğretmenlerinin görüşme formuna verdikleri cevaplardan doğrudan alıntılar aşağıda verilmiştir.

Bazı ünitelerde içerik yeterli konu anlatımı ve deneyler öğrencilerin anlayabileceği düzeyde ama her ünitede bu açıklık yok.(Ö43)
Biraz daha teorik günlük hayatla ilişkilendirme konusunda zayıf. Etkinlik yönünden yetersiz.(Ö22)
Öğrencilerin verilen etkinlikleri çözebilmesi adına ders kitabını tekrar amaçlı gözden geçirmesi gerek.Konu kısmı pek detaylandırılmadığı için öğrenci için ders kitabı sadece verilen ödev profilinde(Ö3)
Bazı konularda örnekleme çeşitliliği eksik. Öğrencinin konuyu anlamasında yetersiz kalıyor.(Ö38)
Tekrar amaçlı kullanılabilecek bir kitap olmadığını düşünüyorum.(Ö6)
Tekrar etmede anlaşılır bir dile sahip. Fakat örnek, etkinlik, alıştırma açısından eksik.(Ö14)

3.5. Beşinci alt probleme ait bulgular

Fen bilgisi öğretmenlerinin "Ders kitabında ölçme değerlendirme ile ilgili görüşleriniz nelerdir?" sorusuna verdikleri yanıtların içerik analizi sonuçları Çizelge 6'da verilmiştir.

Çizelge 6. Fen bilgisi öğretmenlerinin ders kitabı ile ilgili ölçme ve değerlendirmeye ilişkin görüşleri ve frekans değerleri

	Uygun (Yeterli)	Orta düzeyde(Geliştirilmeli,kısmen)	Uygun değil (Yetersiz,zor)
Sayı açısından	14	5	25
Çeşitlilik açısından	15	9	20
Öğrenci yeterliliği açısından	23	8	13

Çizelge 6 incelendiğinde fen bilgisi öğretmenlerinin kitap içerisindeki ölçme ve değerlendirme ile ilgili olarak, sayı açısından ; 14'ünün uygun ve yeterli dediği, 5'inin Orta düzeyde(geliştirilmeli,kısmen yeterli) dediği, 25'inin ise uygun değil (Yetersiz,zor) dediği, Çeşitlilik açısından; 15'inin uygun ve yeterli dediği, 9'unun Orta düzeyde(geliştirilmeli,kısmen yeterli) dediği, 20s'inin ise uygun değil (Yetersiz,zor) dediği, Öğrenci yeterliliği açısından; 23'ünün uygun ve yeterli dediği, 8'inin Orta düzeyde(geliştirilmeli,kısmen yeterli) dediği, 13'ünün ise uygun değil (yetersiz,zor) dediği görülmektedir.

Bazı fen bilgisi öğretmenlerinin görüşme formuna verdikleri cevaplardan doğrudan alıntılar aşağıda verilmiştir.

Değerlendirme ve çalışma soruları güzel oluyor.Ders kitaplarının sonunda da karma tekrar testleri olursa daha güzel olacak.(Ö16)
Yetersiz olduğunu düşünüyorum. Hem teori kısmı hem de günlük hayatla ilişkilendirme ileri etkinlik soru bakımından yetersiz.(Ö23)

Ölçme değerlendirme açısından yetersiz daha fazla soru ve etkinlik olmalı ayrıca soruların zorluk seviyesi artırılmalı.(Ö4)
Ölçme ve değerlendirme kısmının çocukları sınava hazırlama konusunda yetersiz olduğunu düşünüyorum.(Ö6)
Yeterli değil yeni nesil soru hiç yok ama sınavlarda öğrenciden beklenen yeni nesil soruları çözmesi.(Ö12)
Soru çeşitliliği açısından yetersiz ancak öğrenci seviyesine uygun olduğunu düşünüyorum.(Ö36)

3.6. Altıncı alt probleme ait bulgular

Fen bilgisi öğretmenlerinin " Kitabın uygulanması sırasında karşılaştığınız problemler nelerdir?" sorusuna verdikleri yanıtların içerik analizi sonuçları Çizelge 7'de verilmiştir.

Çizelge 7. Fen bilgisi öğretmenlerinin kitabın uygulaması sırasında karşılaşılan güçlüklere ilişkin görüşleri ve frekans değerleri

	Evet	Hayır	Bazen
Ek kaynağa ihtiyaç var mı?	32	7	5
Kitap yeterli mi?	9	28	7
Verilen bilgiler yeterli mi?	18	26	

Çizelge 7 incelendiğinde fen bilgisi öğretmenlerinin kitabın uygulanması sırasında karşılaştıkları güçlüklere ilişkin, Ek kaynağa ihtiyacı ile ilgili olarak 32'sinin evet yeterli dediği, 7'sinin hayır dediği, 5'inin bazen dediği, kitabın yeterliliği ile ilgili olarak; 9'unun evet dediği, 28'inin hayır dediği, 7'sinin bazen dediği, verilen bilgilerin yeterliliği ile ilgili olarak; 18'inin evet dediği, 26'sinin ise hayır yetersiz dediği görülmektedir.

Bazı fen bilgisi öğretmenlerinin görüşme formuna verdikleri cevaplardan doğrudan alıntılar aşağıda verilmiştir.

Bazı görsellerde ek açıklama yapmak gerekiyor yeterince net anlatılmamış.(Ö34)
Büyük oranda yeterli. Ders içerisinde öğretmen katkısına açık olması öğrencilerin takibini kolaylaştırmakta.(Ö10)
Bence kitap yeterli değil ekstra soru çözümleri ve bilgi için ekstra kaynak kitaba ihtiyaç duyuluyor.(Ö6)
Çoğu konuda bilgiler yeterli olsa da bazı önemli konularda verilen bilgiler artırılabilir.(Ö21)
Teorik kısmının fazla olması öğrencinin derste sıkılmasına sebep oluyor.(Ö27)
Verilen bilgiler yeterli ,hatta bazen fazla ayrıntıya bile giriliyor.(Ö24)

3.7. Yedinci alt probleme ait bulgular

Fen bilgisi öğretmenlerinin "Kitabın etkili kullanımını arttırmak için kitap yazarlarına önerileriniz nedir?" sorusuna verdikleri yanıtların içerik analizi sonuçları Çizelge 8'de verilmiştir.

Çizelge 8. Fen bilgisi öğretmenlerinin kitabın etkili kullanılmasına yönelik yazarlara ilişkin önerileri ve frekans değerleri

		Frekans	Yüzde
Konular açısından	Örnekler artırılmalı	6	
	Konu ağırlıklı olmalı	3	
	Detaylı bilgi	3	
	Bilgiler açık olmalı	1	
	Kısa metinler	1	
	Sade bir dil	1	
	Günlük hayatla ilişkili	3	
	Eğlenceli olmalı	3	
Sorular açısından	Soru sayısı artırılmalı	4	
	Soru kalitesi artırılmalı	3	
	İlgi çekici olmalı	3	
	Sınavlara hazırlayıcı olmalı	3	
	Sürekli güncellenmeli	3	
Seviye açısından	Seviyeye uygun olmalı	8	
	Hedeflere uygun olmalı	2	
Etkinlikler açısından	Artırılmalı	10	
	Malzemeler bulunabilmeli	4	
	Görsellik artırılmalı	4	
Toplam		65	100

*Bazı öğretmenler birden fazla öneride bulunmuştur.

Çizelge 7 incelendiğinde fen bilgisi öğretmenlerinin kitabın etkili kullanılmasına yönelik yazarlara ilişkin önerileri ile ilgili olarak; 6'sının örnekler artırılmalı dediği, 3'ünün günlük hayatla ilişkili konulardan bahsedilmesinin gerektiği, 4'ünün soru sayısının artırılması gerektiğini, 8'inin seviyeye uygun olması gerektiğini, 10'unun etkinliklerin artırılası gerektiğini, 4'ünün görsellik artırılmalı dediği görülmektedir.

Bazı fen bilgisi öğretmenlerinin görüşme formuna verdikleri cevaplardan doğrudan alıntılar aşağıda verilmiştir.

Öğrenciden beklenen hedeflere göre düzenlenmelidir. Yeni nesil sorular eklenebilir. Bilgiler açık ve net verilmeli.(Ö12)
Günlük hayatla ilişkisi daha çok artırılmalı, etkinlik, soru bakımından sayı artırılmalı, grafik Çizelge yorumlama artırılmalı, değişkenler her konuya eklenmeli. Öğrenciler bağımlı bağımsız değişken mantığını anlamalı.(Ö21)
Öğrenci seviyesine uygun çoklu zekaya göre düzenlenmeli. Daha fazla etkinlik ve soru eklenmeli.(Ö27)
Test, etkinlik ve görselleri çeşitlendirip daha fazla yer vermeleri(Ö31)
Yazılan yazıların çocuklara hitap şeklinde olması ,yazı dan çok görsellerle eğlenceli hale getirilmesini isterdim(Ö40)

Soyut kelimeler azaltılmalı örnekler artırılmalı ünite yerleri değiştirmeli ve daha ilgili çekici olmalı.(Ö2)
Soru sayısı arttırılabilir.Etkinlikler arttırılıp konu az daha detaylı anlatılabilir.(Ö32)
Yazım dili bazı konularda öğrencilerin anlaması için yeterli değil ek olarak açıklama yapmak zorunda kalınabiliyor.Örnek çeşidi ne kadar fazla olursa öğrenci de kalıcılık o kadar fazla olacak o nedenle etkinliklerin sayısı arttırılabilir.Konularla alakalı oyun, tiyatro ,şarkı gibi farklı etkinlikler de eklenebilir.(Ö15)
Günümüz öğrencilerinin ihtiyaçlarına uygun tasarlanması gerektiğini düşünüyorum. Öğrenciye alternatif kaynak almayacak düzeyde yeterli gelmeli. Ayrıca dili açık ve anlaşılır olmalı ve kaliteli baskı kullanılmalı.(Ö11)
Günlük hayatla ilişkisi daha çok artırılabilir. Örnek çeşitliliği artırabilir. Yazım dili daha anlaşılır yazılabilir. Konular paragraf şeklinde değil de madde madde olacak şekilde verilebilir.(Ö1)

TARTIŞMA VE SONUÇ

Yapılan bu araştırmada fen bilgisi öğretmenlerinin 7. sınıf fen bilgisi ders kitabına yönelik görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Öğretmen görüşleri doğrultusunda toplanan verilerin analizi sonucunda fen bilgisi öğretmenlerinin ders kitaplarının genel yapısı ile olarak büyük çoğunluğunun özellikle baskı kalitesi ve yazım dili açısından yeterli gördükleri anlaşılmıştır. Ders kitabının görseller ile Çizelge ve grafikler açısından öğretmenlerinin büyük bir kısmının orta düzeyde, geliştirilmeli ve yetersiz oldukları yönünde görüş bildirdikleri belirlenmiştir. Bazı öğretmenlerin ise yazım dili, görseller ile Çizelge ve grafikler açısından kavram yanılgılarına neden olabileceği yönünde de görüşler bulunmaktadır. Yapılan bu araştırmanın sonucu Kuş ve Gökbulut (2022), Ildırı (2009) ve Karaca Gün (2009) 'ün yaptıkları çalışmaların bulguları ile benzerlik göstermektedir. Ayrıca Kırbaşlar, Güneş, Avcı, ve Atalar (2012) yaptıkları çalışmada ders kitaplarının kavram yanılgılarına sebep olmalarıyla birlikte, kavram yanılgısının asıl kaynağı olabileceğini de ifade etmişlerdir. Yazım dilinin, görseller ile Çizelge ve grafikler öğrencinin dersi ve konuları daha iyi bir şekilde kavramaları açısından önem taşımaktadır. Uçar ve Somuncuoğlu Özerbaş (2016) yaptıkları çalışmalarında ders kitapları tasarlanırken sözcüklerin tasarım ilkelerine uygun olacak şekilde koyu, italik, renkli ve çarpıcı olması gerektiğini belirtmişlerdir.

Araştırma sonucunda fen bilgisi kitabının Fen bilgisi Programına uygunluğu hakkında görüşlere bakıldığında fen bilgisi öğretmenlerinin çoğunluğunun öğrenci gelişimi açısından ve hedef davranışların öğrenci seviyesine uygunluğu ile ilgili olarak yeterli düzeyde gördüklerini belirlenmiştir. Kitabın çoklu zeka kuramına uygunluğu açısından ise yetersiz ve orta düzeyde olduğu görüşünün hakim olduğu da belirlenmiştir. Ayrıca hazırlık çalışmaları ve kazanımlara uygunluğu açısından da yetersiz ve orta düzeyde olduğu ve geliştirilmesi gerektiği yönünde genel bir görüşün olduğu da tespit edilmiştir.

Araştırma sonucunda fen bilgisi öğretmenlerinin kitapta yer alan etkinlikler hakkında düşüncelerine bakıldığında etkinliklerin günlük hayatla ilişkilendire düzeyi ve etkinliklerde kullanılan malzemelerin bulunabilirliği açısından yeterli düzeyde olduğu, dikkat çekicilik ile

özellikle bireysel öğrenme açısından yetersiz olduğu öğretmen görüşleri doğrultusunda belirlenmiştir.

Fen bilgisi öğretmenlerinin ders kitabının içeriği hakkında görüşlerine bakıldığında örnek çeşitliliği ve tekrar yapma olanağı açısından öğretmenlerin çok büyük bir kısmının yetersiz ve geliştirilmeli yönünde görüş bildirdikleri belirlenmiştir.

Fen bilgisi öğretmenlerinin ders kitabındaki ölçme değerlendirme ile ilgili görüşlerine bakıldığında öğrenci yeterliliği açısından uygun olduğu, çeşitlilik ve sayı açısından ise yetersiz ve geliştirilmesi yönünde görüşlerin daha fazla olduğu belirlenmiştir. Dinçer (2019) yaptığı çalışmasında Fen Bilimleri ders kitaplarında kullanılan öğretim ve ölçme değerlendirme yöntem ve tekniklerinin; ezberci anlayıştan uzak, yapılandırmacı yaklaşımı temele alan, öğrencilerin etkinliklerde aktif rol üstlenebileceği problem çözme becerilerini geliştirmeyi hedeflediği yönünde bulgulara ulaşmıştır. Öğrenci yeterliliklerine göre bakıldığında bu iki çalışma benzerlik göstermektedir.

Yapılan bu araştırma sonucunda öğretmenlerinin kitabı yeterli bulmayarak ek kaynağa ihtiyaç duydukları ve verilen bilgilerin yeterli olmadığı yönünde görüş bildirdikleri belirlenmiştir. Yücel & Karamustafaoğlu (2020) yapmış oldukları çalışmalarında öğretmenlerin ders kitaplarının kavram ve kazanımları yeterli düzeyde karşılamadığı ve başka kaynaklara ihtiyaç duyulduğunu tespit etmişlerdir. Bu çalışmalar bu yönleriyle benzerlik göstermektedir. Ayrıca bu çalışma ile sonuçları açısından benzerlik gösteren çalışmalarda mevcuttur (Karamustafaoğlu, Salar Celep, 2015; Uzuntiryaki ve Boz, 2006).

Fen bilgisi öğretmenlerinin kitabın daha etkili olasına yönelik olarak önerilerine bakıldığında özellikle etkinliklerin, soru sayısının ve örneklerin artırılması gerektiğini ifade etmişleridir. Can ve Ekin (2020) yaptıkları çalışmada kazanımlara yönelik etkinlik sayılarının arttırılması ve etkinliklerin öğrencilerin gelişim seviyelerine göre tekrar düzenlenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu yönüyle yapılan araştırmalar benzerlik göstermektedir.

ÖNERİLER

Ders kitabı öğretmenler tarafından yapılan eleştiriler dikkate alınarak güncelleme çalışmaları yapılmalıdır.
Sınıfın düzeyine uygun etkinliklere önem verilerek seviyeye uygun güncellemeler yapılabilir.
Öğretmenlere ölçme ve değerlendirme konusunda ek bilgilere ulaşabilecekleri kaynaklar önerilebilir.
Ders kitabında daha sade bir dil ile yazılmış kısa metinler günlük hayatla ilişkilendirilerek verilebilir.
Ders kitabındaki soru sayıları artırılabilir.

KAYNAKÇA

Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2010). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı (6. Baskı)*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.

Bengü, D.N. (2019). *İlkokul 4. Sınıf Fen Bilimleri Ders Kitabındaki Etkinliklerin İncelenmesi.* (Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel Eğitim Anabilim Dalı Sınıf Eğitimi Bilim Dalı. Edirne

Can, S. & Ekim, A.G. (2020). 6. Sınıf Fen Bilimleri Ders Kitabında Bulunan Etkinliklerin Fen Öğretim Programındaki Hedef ve Kazanımlarla İlişkisinin ve Yeterliliğinin İncelenmesi . *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi, 14(*32), 249-265. doi: 10.29329/mjer.2020.258.13

Ceyhan, E.,& Yiğit, B. (2004). *Konu alanı ders kitabı incelemesi.* Ankara: Anı Yayıncılık

Creswell, J. W. (2013). *Qualitative Inquiry & Research Design: Choosing among Five Approaches* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE

Gökkaya, K. (2003). *Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu-Sosyal Bilgiler*. Ankara: Gündüz Eğitim Yayıncılık.

Ildırı, A. (2009). *İlköğretim Beşinci Sınıf Matematik Ders Kitabında Ve Öğrenci Çalışma Kitabında Yer Alan Problemlerin İncelenmesi ve Bu Problemlere İlişkin Öğretmen Görüşlerinin Belirlenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi.

Karaca Gün, C. (2009). *Ortaöğretim Dokuzuncu Sınıf Matematik Ders Kitabına İlişkin Öğretmen ve Öğrenci Görüşleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karamustafaoğlu, S. & Salar Celep, A. (2015). Ortaokul 5. sınıf fen bilimleri ders kitabına yönelik öğretmen görüşleri. *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi, 1*(2), 93-118.

Kırbaşlar, G., Güneş, Z., Avcı, F. & Atalar, A. (2012). Fen ve teknoloji ders kitaplarında "madde ve değişim" öğrenme alanındaki bazı kavramların ve örneklendirmelerin incelenmesi. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi, 18*(2), 61-83.

Kuş, S. & Gökbulut, Y. (2022). 4. sınıf matematik ders kitabı hakkında öğretmen görüşleri. *Turkish Studies - Education, 17*(4), 745-766. https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.57836

Özdemir, G. & Yanık, B. (2017). Beşinci sınıf fen bilimleri ders kitabında yer alan etkinliklerin veriler açısından incelenmesi . *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* , Cilt: 18 Özel Sayı , 203-221 .

Türnüklü, A. (2000). Eğitim bilim braştırmalarında etkin olarak kullanılabilecek nitel bir araştırma tekniği: görüşme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi. 24*(24), 543-559.

Uçar, C. & Somuncuoğlu Özerbaş, D. (2017). Ortaokul 5. Sınıf Fen Bilimleri Ders Kitabının Görsel Tasarım İlkeleri Açısından Değerlendirilmesi . *Kastamonu Eğitim Dergisi , 25* (4) , 1373-1388 . Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/kefdergi/issue/30766/332473

Uzuntiryaki, E. & Boz, Y. (2006). Öğretmen adaylarının ders kitabı kullanımıyla ilgili görüşleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 31*(1), 212-220.

Ünsal,Y.& Güneş, B. (2003). Bir kitap inceleme çalışması örneği olarak MEB ilköğretim 6. sınıf fen bilgisi ders kitabına fizik konuları yönünden eleştirel bir bakış. *G. Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 23*(3)115-130.

Yücel, M. & Karamustafaoğlu, S. (2020). Ortaokul 5. ve 6. sınıf fen bilimleri ders kitapları hakkında öğretmen görüşleri. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 9*(1), 93-120.

Yıldırım, A., & Simsek, H. (1999). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara,

KURALLAR:

Tüm bildiriler (Türkçe ve İngilizce) bu yazım kuralları ile yazılmalıdır.

Fotoğraf, resim, şekil gibi benzer kullanımlar "**Görsel**" olarak belirtilmelidir.

Çizelge yerine "**Çizelge**" kullanılmalıdır.

Çizelge ve Görsellerin açıklamaları **11** Punto olarak yazılmalıdır.

Tüm **metin** 1,15 satır aralığı, **12** punto ve Times New Roman karakteriyle yazılmalıdır.

Bildiri içinde kullanılacak fotoğraflar JPEG formatında (300dpi) olmalıdır.

İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİNDE YENİ DÖNÜŞÜM: İNSAN & KÜLTÜR DEPARTMANI

Arş. Gör. Pınar SARP

İstanbul Kültür Üniversitesi, - 0000-0003-3022-5182

Arş. Gör. Dr. Selçuk YEKE

Ardahan Üniversitesi, - 0000-0002-1953-6222

ÖZET

İşletmelerde geleneksel insan kaynakları yönetimi departmanları günümüz iş hayatındaki işgücü beklentilerini ve taleplerini yerine getirmekte zorlanmaktadır. Geleneksel İK'nın rutin, kuralcı ve dışsal motivasyon politikaları mevcut işgücünün tatmin düzeyini aşağı çekmekle birlikte, yeni işgücünün işletmelere kazandırılmasında da etkin bir role sahip değildir. Ancak son zamanlarda insan kaynakları yönetimi alanında birtakım dönüşümler gerçekleşmeye başlamıştır. Bu dönüşümlerden birisi de insan kaynakları fonksiyonunun İnsan & Kültür fonksiyonuna evrilmesine yöneliktir. Türkiye'de bu dönüşüm henüz tam anlamıyla başlamamış olup, geçiş sürecini tamamlayan birtakım şirketlerin varlığı söz konusudur. Bu doğrultuda bu çalışmada insan kaynakları fonksiyonundan İnsan & Kültür fonksiyonuna geçiş sürecinin temelinde yatan sebepler, insan kaynakları yönetimi ile İnsan & Kültür fonksiyonu arasındaki farklar/örtüşen noktalar ve İnsan & Kültür fonksiyonuna ihtiyaç duyulma gerkçeleri araştırılmıştır. Bu kapsamda 4 insan kaynakları uzmanı ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Ayrıca İnsan & Kültür fonksiyonuna ilişkin 6 iş ilanı incelenmiştir. Yapılan görüşmelerden elde edilen veriler ve incelenen iş ilanları çözümlenerek analiz edilmiştir. Yapılan analizin sonucunda insan kaynakları fonksiyonundan İnsan & Kültür fonksiyonuna geçiş sürecinin temelinde yatan faktörler, geleneksel İK yönetimi ile İnsan & Kültür fonksiyonu arasındaki farklar/örtüşen noktalar ve İnsan & Kültür Departmanına ihtiyaç duyulma gerekçeleri ortaya konulmuştur. Son olarak, araştırma amacıyla ilişkili olduklarından dolayı, İnsan & Kültür Departmanına yönelik çalışanların bakış açıları, İnsan & Kültür fonksiyonunu ifade eden anahtar kelimeler, İnsan & Kültür Departmanı'nda görev yapması beklenen çalışan profili ve İK yönetimine dair gelecekteki öngörüler de tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnsan Kaynakları Yönetimi, İnsan & Kültür Departmanı, Örgüt Kültürü

1.GİRİŞ

İnsan kaynağını yönetmek hayal edilenden daha hızlı değişmektedir. Çevresel değişiklikler, insan kaynakları profesyonellerinin sürekli zorluklarla karşı karşıya geldiğini göstermektedir. Klasik insan kaynakları fonksiyonlarından farklı olarak işletme değerleri ve insan odağının ön plana çıkması, yeni işyeri tasarımlarının yaygınlaşmasını ön plana çıkarmaktadır. Çalışanı odağına alarak, farklılıklardan bir bütün oluşturmak, değişik perspektiflere sahip çalışanlarla özgür ve yaratıcı çalışma meydana getirmek ve entelektüel bilgi seviyesinin eşit olduğu

insanlarla güçlü bir ekip oluşturmak yoğun rekabetin yaşandığı iş dünyası için güçlü önermelerde bulunmaktadır. Böylece İnsan & Kültür Departmanına duyulan ihtiyaç gün geçerek artmaktadır. Buradan hareketle bu araştırmada, İnsan Kaynakları Departmanından İnsan & Kültür Departmanına olan evrim, değişimin gerekçeleri ve iki departman arasındaki ortak/farklı yönler açıklanmaya çalışılmıştır.

2. TEORİK ÇERÇEVE

Geçmişten bugüne iş dünyasının dinamikleri sürekli değişmektedir. Eğitim düzeyinin artması, küresel anlamda sınırların kalkması, kuşakların değişmesi, teknolojik gelişmeler vb. unsurlar işin yapılış şeklini etkileyen önemli öncüllerdir. Özellikle son yıllarda insanlar nesnelerle çalışmak yerine giderek artan bir şekilde fikirler ve kavramlarla çalışmaya başlamışlardır. Bu durum İnsan Kaynakları Departmanının mevcut durumunu ve geleceğini de etkilemektedir. Söz konusu değişimi anlayabilmek için tarihsel evrime bakmakta fayda vardır. Personel yönetimi 1980'li yıllardan itibaren insan kaynakları yönetimine doğru değişime uğramıştır. Personel kelimesi içerik olarak sade olup, çok fazla bir anlam ifade etmemektedir. Personel yönetimi esaslarını anlamak, Bilimsel Yönetim anlayışından geçmektedir. Bilimsel yönetim anlayışında bir işi yapmanın en iyi tek bir yolu olduğuna inanılır. Bilim adamları, labaratuvar deneylerinde kullandıkları, hipotezler oluşturup test eden ve teoriler öneren tekniklerin işyerinde verimliliği artırmak için kullanılabileceğine inanıyordu (Taylor, 1972). Bu bağlamda işletmeler çalışanlarına işin iyi yapılması için hem gerekli araçları hem de bir eğitim sağlama yükümlülüğü altındaydı. İşletmelerde çalışanları makine gibi ele alan bu anlayışta, ekonomik motivasyonların verimi artırmak için yeterli olduğu düşüncesi ileri sürülmekteydi. Bu anlayış ise çalışanların sosyal bir varlık olduğu düşüncesini göz ardı etmişti. Elton Mayo ve Fritz Roethlisberger'in Western Elektrik firmasının Hawthorne fabrikasında çalışanlar üzerinde 1924-1932 yılları arasında yaptıkları sosyal deneyler insan kaynakları yönetimi alanında farklı bir perspektifi ortaya çıkarmıştır (Ferris vd., 2004). Durkheim, Janet ve Pareto gibi teorisyenlerin, psiko sosyal tekniklerine yönelik çalışmalarından yararlanan Mayo, çalışılan yerlerin ekonomik ve teknik bir mekân olmaktan ziyade, sosyal bir düzeni de ele aldığını belirtmektedir. Bu yüzden, iş yeri sorunlarının çözümünde rasyonel ekonomik verimlilik anlayışı ile insan isteklerinin/ihtiyaçlarının dengelenmesinin önemli bir faktör olduğunu ileri sürmektedir (Kaufman, 2014). Bunun yanısıra insan kaynakları yönetimine geçişi hızlandıran diğer faktörler küreselleşme, rekabetin artması, teknolojik gelişmeler, emek sektöründen bilgi yoğun sektöre geçiş, maddi problemler, işgücünün yaşlanması, hizmet sektörünün yaygınlaşması, esnek politikaların uygulanması vb. olarak belirtilmektedir (Dessler, 2013). Japon yönetim sisteminde kalite kontrol, Kaizen felsefesi gibi metotların başarılı olmasının da insan kaynakları geçiş sürecinde faydalı olduğu ileri sürülmektedir (Demirkaya, 2006). Literatürde, İKY kavramının yaygınlaşmasında Harvard Üniversitesinin 1981 senesinde yüksek lisans programına İnsan Kaynakları Yönetimi dersinin eklenmesinin, kilometre taşlarından biri olduğu düşünülmektedir (Benligiray, 2020).

İnsan kaynakları yönetimi (İKY) araştırmasının temel ilkelerinden biri, insan kaynakları (İK) uygulamalarının bireyler ve kuruluşlar üzerindeki etkisinin en iyi şekilde, yerinde İK uygulamalarının, konfigürasyonunu veya sistemini inceleyerek anlaşılmasıdır. Başka bir ifadeyle İnsan Kaynakları Yönetimi, öncelikle, işletmelerin hedeflerine ulaşmasına yardımcı

olmayı amaçlayan "planlanmış İK dağıtımları ve faaliyetleri modeli"ne odaklanmaktadır (Wright ve McMahan, 1992). İnsan kaynakları yönetiminin temel fonksiyonları ise; (a) işe alma, seçme ve değerlendirme; (b) gelişmeyi yönlendiren politikalar ve (c) bir kuruluşun politikalarını ve uygulamalarını bilgilendiren değerleri belirleyen kapsayıcı insan kaynakları felsefeleri ve (d) ücret yapısı ve son olarak (e) iş sağlığı ve güvenliği gibi faktörleri içermektedir (Jackson, 1995). Fakat değişen iş yapısı, Z kuşağının iş hayatına girmesi, farklılıkların yönetimi ve küreselleşmeyle birlikte insan kaynakları yönetimi de ihtiyacı karşılayamamaktadır. Bu durum ise İnsan ve Kültür departmanının doğmasına zemin hazırlamaktadır. İnsan ve Kültür departmanının gelişimini hızlandıran faktörleri aşağıdaki gibi ele almak mümkündür (Chiavenato, 2001; Deloitte, 2022):

- Bürokratik yapıların ortadan kalkması; emir komuta zincirine sahip katı hiyerarşi yerini özerkliğe ve esnekliğe dayalı entegre ekip ağlarına bırakmaktadır. Değişime adapte olabilmek için esnek ve uyarlanabilir yapıların varlığı gereklidir. Kalıcılığa, geçmişe yapılan vurgular yerini yeni ürün ve hizmet anlayışına ve yeniliğe bırakmaktadır.

- Ekip çalışmasının ön plana çıkması; bireysel emeğe yapılan vurgu zamanla yerini takım sinerjisine bırakmıştır. Bu nedenle aynı örgüt kültürü ve değerleri paylaşan takım arkadaşları işletmeler için vazgeçilmez niteliktedir.

- Esnek çalışma yapıları; dijitalleşme ve teknolojik gelişmeler sayesinde full time çalışma uygulamaları yerini yarı zamanlı ve uzaktan çalışmaya bırakmıştır.

- Z Kuşağının iş hayatına girmesi; önceki kuşaklardan farklı olarak deneyimlerini kişiselleştirme isteği, değer görme beklentisi ve iş değiştirme konusunda risk alma eğilimi farklı bir yaklaşımın ele alınmasını gerektirmektedir.

Yukarıda bahsedilen öncüller kapsamında, zamanında aksiyon alabilmek, ofisten uzakta çalışanları planlayabilmek, örgüt kültürü ve değerini benimseyen takım arkadaşlarını bir araya getirebilmek aktif bir İnsan & Kültür Departmanının oluşumunu elzem hale getirmiştir.

İnsan & Kültür Departmanının ortaya çıkış noktası örgüt kültürüne uygun çalışanların istihdam edilmesine yöneliktir. Kültüre uygun çalışan seçimi, İnsan & Kültür Departmanının en temel hedefidir. İşletmeyi başarıya taşıyacak temel kaynak olan işgücünün, gerek iş analizleri neticesinde ulaşılan iş gereklerine, gerekse örgüt kültürüne uygun olarak seçilmesi, temel amaç olmaktadır. Doğru çalışan seçimi, işletmenin başarıya taşınmasında önemli bir unsur olup, yapılan hatalar kısa ve uzun vadede birçok probleme ve verimliliğin düşmesine neden olabilmektedir (Berzek, 1993). Örgüt kültürünün çalışan seçimine en önemli katkısı, sürecin temel felsefesini etkilemesidir. Seçim sürecinin ilk aşamasında, rolün tanımlarını yerine getirebilecek birden çok adayın toplanması, en uygun adayın belirlenmesi problemini meydana getirirken, günümüzde artık işletmeler, iş gerekleri ve rol tanımlarına uygunluğun yanında, örgüt kültürü ve değerlerine uyum sağlayabilecek adayları belirlemeye çalışmaktadırlar (Güzelcik, 1999). Bunun yanı sıra İnsan & Kültür Departmanı; insan kaynaklarını daha iyi yönetebilmek için çalışanlarını daha iyi motive eden, heyecan verici bir fiziksel çalışma ortamı oluşturmak ve çalışanlarını güçlendirebileceği bir zemin hazırlamak için çalışmalar yapmaktadır. İşletmenin içinde oyun alanları yaratmak, uzaktan çalışma fırsatları sunmak, ofis

kahvaltısı ve motive edici hediyeler sunmak çalışanların kendisini değerli hissetmesi açısından geleneksel insan kaynakları yönetiminden ayrılmaktadır. Farklı kültürlere sahip insanların aynı örgüt atmosferinde birleşmesini sağlamak, çalışanların bağlılıklarının arttırılabileceği bir işveren markası yaratmak departmanın başlıca görevleri arasındadır.

3. METODOLOJİ

3.1 Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Geleneksel İK yönetiminden İnsan & Kültür Departmanına geçiş sürecini ve İnsan & Kültür Departmanına ihtiyaç duyulma gerekçelerini ortaya koyabilmek araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra geleneksel İK ile İnsan & Kültür fonksiyonu arasındaki farkları/örtüşen noktalarını belirlemek ve İnsan & Kültür Departmanına yönelik çalışanların bakış açılarını ortaya koymak da amaçlanmıştır. Geleneksel İK yönetiminin günümüz çalışma koşulları çerçevesinde işgücünün ve işletme çevresinin beklentilerine cevap vermekte artık zorlandığı ve insan kaynaklar alanında yeni bir oluşumun gerekliliği görülmeye başlanmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada İnsan & Kültür fonksiyonu ile başlayan oluşumun ortaya çıkma gerekçeleri, geleneksel İK yönetiminden farkları/örtüşen noktaları, iş hayatında İnsan & Kültür Departmanına yönelik bakış açıları, beklenen çalışan profilleri ve İnsan & Kültür fonksiyonu ifade eden anahtar kelimeler ortaya konulmuştur. Araştırma kapsamında 4 insan kaynakları uzmanı ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Ayrıca insan & kültür fonksiyonuna ilişkin 6 iş ilanı incelenmiştir. Görüşmelerin gerçekleştirildiği insan kaynakları uzmanları İnsan & Kültür Departmanında görev yapmaktadır. Uzmanlar İnsan & Kültür Departmanın hayata geçirilmeden önce geleneksel İK departmanlarında da görev yapmıştır. Örneklem seçiminde katılımcıların her iki fonksiyon kapsamında görev yapmış olmalarına özellikle dikkat edilmiştir. Uzmanların her iki fonksiyon kapsamında da görev yapmış olmaları geleneksel İK ile İnsan & Kültür arasındaki farkları net şekilde görebilmeleri ve İnsan & Kültür Departmanına ihtiyaç duyulma sebeplerini daha net aktarabilmeleri adına oldukça önemlidir. Görüşmelerin yanı sıra iş sitelerinde yer alan İnsan & Kültür fonksiyonuyla ilgili iş ilanları da incelenmiştir. Türkiye'de İnsan & Kültür Departmanları yeni oluşmaya başladığından dolayı, şu aşamada ilgili iş ilanlarının sayısının çok fazla olmadığını belirtmek gerekmektedir. Bu araştırma kapsamında şu ana kadar 6 iş ilanı incelenmiş olup, yeni iş ilanları yayınlandıkça ilerleyen çalışmalar için veri toplama süreci de devam edecektir.

3.2 Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda veri toplamak amacıyla görüşme (mülakat) ve doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Görüşme yöntemi katılımcıların inançları, görüşleri kişisel deneyimleri ve davranışlarıyla ilgili detaylı bilgi toplayabilmek için esnek ve uygun bir nitel veri toplama tekniğidir (Ryan vd., 2009). İnsan & Kültür Departmanları yeni bir oluşum olarak iş hayatında yerini almaya başlamış olup, konuya ilişkin henüz akademik bilgiler istenilen noktada değildir. Dolayısıyla İnsan & Kültür Departmanına ilişkin keşfedici bilgiler ortaya koyabilmek, insan kaynakları alanında yeni bir sürece ışık tutmak, bu süreçte insan kaynakları uzmanlarının görüşlerine ve deneyimlerine başvurmak ve başka çalışmalara zemin hazırlamak adına görüşme yönteminden yararlanılması gerektiği düşünülmektedir.

Görüşme soruları yapılandırılmış şekilde hazırlanmıştır. İnsan & Kültür fonksiyonuna yönelik literatür derinlik henüz sağlanmadığı için internet kaynakları, bloglar, iş ilanları, şirket açıklamaları gibi ikincil kaynaklardan yararlanarak, aynı zamanda araştırmacıların İnsan & Kültür fonksiyonuna yönelik öngörüleri de dikkate alınarak görüşme soruları hazırlanmıştır. Bu kapsamda katılımcılara 5 temel soru yöneltilmiştir. Bu sorular geleneksel İK yönetiminden İnsan & Kültür Departmanına geçiş sürecini, İnsan & Kültür Departmanına ihtiyaç duyulma gerekçelerini, geleneksel İK ile İnsan & Kültür fonksiyonu arasındaki farkları/örtüşen noktalarını, İnsan & Kültür fonksiyonu kapsamında en çok vurgulanan anahtar kelimeleri ve İnsan & Kültür Departmanının ortaya çıkış amacını yansıtıp yansıtmadığına yöneliktir. Görüşmeler esnasında temel sorulara verilen cevaplar dışında vurgulanan bazı hususlar da söz konusudur. Bu hususlar İnsan & Kültür Departmanında görev yapması beklenen çalışan profilleri ve insan kaynakları alanında gelecekte olması beklenen gelişmeleri kapsamaktadır.

İş ilanlarında yer alan veriler ise doküman incelemesi neticesinde elde edilmiştir. Doküman incelemesi, araştırmada hedeflenen olgu veya olaylar hakkında bilgi içeren yazılı-işitsel-görsel materyallerin analizini içermektedir. Doküman incelemesi, tek başına bir araştırma yöntemi olabileceği gibi, diğer nitel yöntemler kullanıldığında ek bir veri toplama kaynağı olarak da kullanılabilir (Sığrı, 2018). İş ilanlarından elde edilen verilerin görüşmelerden elde edilen temel verileri destekleyici nitelikte olduğu söylenebilir. Veri toplama aracı olarak hem görüşme hem de doküman incelemesi yönteminden yararlanılması araştırmanın güvenilirliğini artıran temel bir faktör olarak düşünülebilir. Üçgenleme olarak ifade edilen iki ya da daha fazla veri toplama yönteminin veya iki ya da daha fazla veri kaynağının araştırma sürecinde birlikte kullanılması güvenilirliğin sağlanmasında önemli bir kriterdir (Mays ve Pope, 2000). Bu araştırmada en az iki farklı veri toplama yöntemi kullanılmış olup, bu doğrultuda üçgenlemenin gerçekleştiği söylenebilmektedir.

3.3 Araştırmanın Bulguları

Görüşmelerden ve iş ilanlarından elde edilen veriler kodlama yöntemiyle çözümlenerek temel bulgular elde edilmiştir. Görüşme soruları yapılandırılmış şekilde hazırlanmış olup, bu çerçevede cevap aranacak sorular önceden belirlenmiştir. Sorulara verilen cevaplar açık kodlama yoluyla analiz edilmiş ve her soru kapsamında temel bulgular ortaya konulmuştur. Bu doğrultuda geleneksel İK yönetiminden İnsan & Kültür Departmanına geçiş süreciyle ilgili olarak elde edilen bulgular Çizelge 1'de yer almaktadır.

Çizelge 1. İK yönetiminden İnsan & Kültür Departmanına geçiş süreci

Geleneksel İK Yönetiminden İnsan & Kültür Departmanına Geçiş Süreci	Yüksek çalışan sirkülasyonu
	Z kuşağının beklentileri ve talepleri
	Çalışanı elde tutmak için iş fırsatlarının ve çalışma ortamının geliştirilme gerekliliği
	Kişilerin mutlu olacakları ve aidiyet hissedecekleri işyeri beklentisi

	Farklı kültürleri adapte etme ihtiyacı
	Açık iletişim ve ulaşım kolaylığının çalışanlar üzerindeki olumlu etkisi
	İnsanların robot gibi görülmesi

İnsan kaynakları yönetiminde İnsan & Kültür Departmanına geçiş sürecinin temelinde genel olarak yüksek çalışan sirkülasyonunun, başta Z kuşağı olmak üzere çeşitli işgücünün yeni beklentilerinin ve taleplerinin, çalışanları elde tutmak için iş fırsatlarının ve çalışma ortamının geliştirilme gerekliliğinin, çalışanların mutlu olacakları ve aidiyet hissedecekleri işyeri beklentisinin, farklı kültürden çalışanları iş ortamına adapte etme ihtiyacının, açık iletişim ve ulaşım kolaylığının çalışanlar üzerindeki olumlu etkisinin ve insanları robot gibi gören bir anlayışın yer aldığı tespit edilmiştir. Araştırma bulgularından olan İnsan & Kültür Departmanına ihtiyaç duyulma gerekçeleri Çizelge 2'de yer almaktadır.

Çizelge 2. İnsan & Kültür Departmanına ihtiyaç duyulma gerekçeleri

İnsan & Kültür Departmanına ihtiyaç duyulma gerekçeleri	Çevredeki gelişmelerin kolayca görülmesi, görünürlüğün artması
	Şirketi benimsetme
	Ortak frekansta buluşabilmek
	Çalışanın şirketin parçası olması, işin sahibi haline getirilmesi
	Güzel zaman geçirme arzusu (fun at work), sosyal etkileşim
	Duygu/davranışın artan önemi
	Fikrini rahatça ifade etme, önerilerini ve şikâyetlerini söylemen için gerekli ortamı oluşturma gerekliliği

Tablo 2'den anlaşılacağı üzere, İnsan & Kültür Departmanının kurulmasını gerektiren birtakım gerekçeler mevcuttur. Araştırma sonucunda ortaya çıkan bu gerekçeler dış çevreden kaynaklandığı gibi işletme içi unsurlardan kaynaklı olarak da ortaya çıkmaktadır. Dış çevredeki gelişmelerin kolayca görülmesi, görünürlüğün artması, şirketi benimsetme çabası, hem çalışanlar hem de yöneticiler açısından ortak frekansta buluşabilmek, çalışanın şirketin parçası olma ve işin sahibi haline getirilme düşüncesi, iş ortamında güzel zaman geçirme arzusu ve etkileşim oluşturma, duygu/davranışın artan önemi, fikrini rahatça ifade edebilme, önerileri ve

şikâyetleri söyleyebilmek için gerekli ortamın oluşturma gerekliliği İnsan & Kültür Departmanının kurulmasını gerektiren başlıca gerekçeler olarak ortaya çıkmıştır. Geleneksel İK yönetimi ile İnsan & Kültür fonksiyonu arasındaki farklar ve örtüşen noktalar ise Çizelge 3'de yer almaktadır.

Çizelge 3. Geleneksel İK Yönetimi ile İnsan & Kültür Fonksiyonu Arasındaki Farklar/Örtüşen Noktalar

Geleneksel İK Fonksiyonu	İnsan & Kültür Fonksiyonu
Temel amaç iş pozisyonunu doldurmak	Temel amaç kültüre uygun aday seçimi
Alt fonksiyon	Temel departman
Fayda odaklılık	
Özlük işleri, bordrolama gibi işlerde aynı iş süreçleri	
Rutin ve rasyonel işler	İşe alımda davranış-kültür uyum kriteri
Sadece çalışma performansının önemi	İşe girdikten sonra iş arkadaşları ve liderlerden geribildirim alınması
Fikir danışmama, kendi uygulamalarını benimsetme çabası	Çalışan bağlılığını sağlama, çalışanların önemsenmesi
Teknik özelliklerin önemi	Fikir sunma kolaylığı, ulaşılabilirlik, herkesi temsil etme
İş odaklılık	Esnek çalışma, süre odaklılık yerine görev bitirme odaklılık
Rasyonel işe alım süreçleri	Kültüre dayalı işe alım süreçleri
Keskin kenarlı bir kare	Yumuşak kenarlı bir çember
Yönetime destek veren	Çalışana destek veren
	Başka fonksiyonların işine müdahale edilmemesi
	Şirket içi uygulamalarda şirket kültürüne yönelik bilgilendirme yapılması
	Yetenek yönetimi
	Eşitlik, sıfır hiyerarşi, görev paylaşımı

	Yüksek etkileşim gücü
	Kültürün güçlü etkisi, yazılı kültür, birliktelik duygusu, kolektif eylemler, bilgi paylaşımı

Geleneksel İK yönetimi ile İnsan & Kültür fonksiyonu arasında birçok temel farklılıklar bulunmasının yanı sıra, ortak paydada buluştukları birkaç durum da söz konusudur. Temel farklılıklar incelendiğinde, iki fonksiyonun amacının birbirinden net bir şekilde ayrıldığı görülmektedir. Geleneksel İK yönetiminin temel amacı iş pozisyonunu teknik özelliklere sahip işgücüyle doldurmak iken, İnsan & Kültür fonksiyonunu temel amacı ise organizasyon kültürüne uygun aday seçimi yaparak, çalışanların davranışlarının kültüre uygun olmasını sağlamaktır. Bu doğrultuda geleneksel İK yönetiminde rutin ve rasyonel işlerin gerçekleştiği ve sadece çalışanların performansına bakılarak değerlendirmelerin yapıldığı görülmektedir. İnsan & Kültür fonksiyonunda ise beşeri ve kültürel yetkinliklerin önemi daha fazla olup; esnek çalışma, fikir sunma kolaylığı, sıfır hiyerarşi, geribildirim alabilme, ulaşılabilirlik, kolektif hareket etme, birliktelik duygusu ve yüksek etkileşim gibi insanı ön plana alan yaklaşımlar söz konusudur. İnsan & Kültür çatı departman olarak algılanmış olup, İK ise İnsan & Kültür'ün içinde yer alan alt bir fonksiyon olarak düşünülmektedir. Geleneksel İK yönetiminde iş odaklılık üzerine faaliyetlerin gerçekleştirildiği, çalışanların fikirlerine danışılmadığı ve kendi uygulamalarını çalışanlara benimsetme çabasının olduğu söylenebilmektedir. İnsan & Kültür kapsamında ise çalışanlara değer verildiği, onların fikirlerine başvurulduğu, çalışanların işe ve kuruma bağlılıklarının önemsendiği görülmektedir. Bu doğrultuda geleneksel İK yönetiminin üst yönetime destek verdiğini, İnsan & Kültür çerçevesinde ise çalışanlara destek verildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. İnsan & Kültür fonksiyonunda kültüre vurgu yapılmış olup; yazılı kültür, bilgi paylaşımı, şirket kültürüne yönelik bilgilendirmeler, kültüre dayalı işe alım süreçleri ve davranış-kültür uyumu gibi kültürün önemsendiği olgular ve faaliyetler söz konusudur. İki fonksiyon arasında birçok temel farklılıklar bulunmasına rağmen, birkaç ortak noktaları da bulunmaktadır. Her iki fonksiyonun da fayda odaklılık üzerine faaliyetlerini gerçekleştirdiği söylenebilmektedir. Ayrıca özlük işleri, bordrolama gibi rasyonel süreçlerin de her iki fonksiyon kapsamında aynı şekilde yerine getirildiği tespit edilmiştir. İki fonksiyon arasındaki temel farklılıkları ve örtüşen noktaları açıkladıktan sonra, İnsan & Kültür fonksiyonu kapsamında en çok vurgulanan anahtar kelimeleri de ortaya koymak İnsan & Kültür fonksiyonunu net bir şekilde anlamlandırabilmek adına önemlidir. İnsan & Kültür fonksiyonu kapsamında en çok vurgulanan anahtar kelimeler Çizelge 4'de yer almaktadır.

Çizelge 4. İnsan & Kültür Fonksiyonunu İfade Eden Anahtar Kelimeler

İnsan & Kültür Fonksiyonunu İfade Eden Anahtar Kelimeler	Örgüt kültürü
	Yetenek yönetimi
	Çalışan bağlılığı
	Sosyal etkileşim

	Sosyal uyum
	Eşit ve ortak frekans oluşturma
	Dış çevreye açıklık
	Yetenek keşfi
	Talebe göre hareket etme
	Kapsayıcılık
	Farklılıkların yönetimi

Tablo 4'de yer alan İnsan & Kültür fonksiyonunu ifade eden anahtar kelimeler incelendiğinde; örgüt kültürü, yetenek yönetimi, çalışan bağlılığı, sosyal etkileşim, sosyal uyum, eşit ve ortak frekans oluşturma, dış çevreye açıklık, yetenek keşfi, talebe göre hareket etme, kapsayıcılık ve farklılıkların yönetimi kavramlarının İnsan & Kültür fonksiyonunu temsil eden anahtar kelimeler oldukları tespit edilmiştir. Anahtar kelimelerin odak noktasında çalışanların psikolojik iyi oluşlarının, kültür ve çalışan uyumunun, yeni yetenekleri işletmeye kazandırma çabasının ve herkesi temsil edecek yönetim anlayışının bulunduğu görülmektedir. Yukarıda ifade edilen anahtar kelimelerin iş hayatında fiili olarak mevcut olup olmadığını anlayabilmek için İnsan & Kültür Departmanına yönelik çalışanların bakış açılarını da görmek gerekmektedir. İnsanların bakış açısına göre İnsan & Kültür Departmanının asıl işlevini yerine getirip getiremediğine yönelik bilgi sahibi olmak mümkün olabilmektedir. Çizelge 5'de İnsan & Kültür Departmanına yönelik çalışanların bakış açıları yer almaktadır.

Çizelge 5. İnsan & Kültür Departmanına Yönelik Çalışanların Bakış Açıları

İnsan & Kültür Departmanına Yönelik Bakış Açıları	"Görev tanımları yönetime göre şekilleniyor"
	"Hem İK hem İnsan & Kültür işleri birlikte yürütülüyor"
	"İnsan & Kültür'ün amacı sektöre göre değişkenlik gösteriyor"
	"Değişime ve yeniliğe açık şirketlerde esas amaca yönelik işleyiş söz konusu"
	"Değişime ve yeniliğe açık şirketlerde insana önem veriliyor"
	"İki işi birlikte yapmak moral bozuyor, ana faaliyetlerde odak kaybı yaşıyoruz"

Tablo 5'de yer alan çalışanların bakış açıları incelendiğinde; İnsan & Kültür Departmanının henüz asıl işlevlerini tam anlamıyla yerine getiremediği anlaşılmaktadır. Asıl işlevini yerine getirebilmesi için üst yönetimin net bir şekilde destek vermesi önemlidir. Ayrıca İK fonksiyonundan net ve keskin bir şekilde ayrılıp, görev tanımlarının esas amaca yönelik olarak düzenlenmesi gerekmektedir. Sektör yapısının da İnsan & Kültür Departmanının gerçek işlevini yerine getirip getirmemesi üzerinde etkili olmaktadır. Hem İK hem İnsan & Kültür Departmanının işlerini yerine getirmek çalışanların odak kaybı yaşamasına, moralinin bozulmasına ve iş tatmininin azalmasına neden olabilmektedir. Değişime ve yeniliğe açık şirketlerde İnsan & Kültür Departmanının gerçek işlevini daha net bir şekilde yerine getirdiğine yönelik bir algı söz konusudur. Start-up, scale-up gibi esnek ve çevik şirketlerde İnsan & Kültür fonksiyonlarının daha net görüldüğü ifade edilmektedir. İnsan & Kültür Departmanı kapsamında açılan iş ilanlarına bakıldığında yine İK faaliyetlerinin de yerine getirilmesi talep edilmektedir. Örnek olarak; "İK süreçlerine destek vermek", "performans yönetim süreçlerine destek vermek", "çalışan özlük dosyalarının hazırlanması ve güncel tutulması", "gündelik ve aylık bazda genel İK aktiviteleri üzerine rapor düzenlemek" gibi görev tanımlarının yerine getirilmesi beklenmektedir. Ancak bunun dışında bazı iş ilanlarında İnsan & Kültür Departmanı kapsamında açılan iş pozisyonun temsil edecek görev tanımları da mevcuttur. Örnek olarak; "insan & kültür strateji ve politikaları oluşturmak", "oryantasyon eğitim süreçlerinin planlanması" gibi görev tanımları İnsan & Kültür fonksiyonunun temel amacına hizmet edebilmektedir. İnsan & Kültür Departmanı kapsamındaki görev tanımlarını yerine getirmesi beklenen çalışanların genel profili Çizelge 6'da yer almaktadır.

Çizelge 6. İnsan & Kültür Departmanı'nda Görev Yapması Beklenen Çalışan Profili

İnsan & Kültür Departmanı'nda Görev Yapması Beklenen Çalışan Profili	Kişisel sorumluluk ve öz kontrol
	Eleştiriye açıklık
	Sosyal etkileşim
	Heyecanlı, tutkulu, enerjik ve efektif
	Duygusal ve sosyal zeka
	Değişime ve yeniliğe açıklık
	İç motivasyon ve kültürel uyum becerisi
	Pozitiflik
	İletişim ve organizasyon becerisi
	Güler yüzlü ve eğlenceli
	Adapte olabilen

Tablo 6'da yer alan çalışan profilleri incelendiğinde; İnsan & Kültür Departmanında görev yapabilmek için çalışanların sorumluluk düzeyinin yüksek olması, öğrenmeye açık olması, duygusal ve sosyal zekâsının yüksek olması, kendini motive edebilmesi, kültürel uyum becerisine sahip olması, pozitif ve güler yüzlü olması, işini eğlenerek yapması, heyecanlı ve tutkulu olması, eleştiriye açık olması, iletişim ve organizasyon becerisine sahip olması ve iş çevresine adapte olabilmesi gerekmektedir. Araştırmada ortaya çıkan son bulgu ise İK yönetiminin geleceğine dair öngörülerin ortaya konulmasına yöneliktir. Elde edilen veriler çerçevesinde İK yönetimine dair gelecekte olması beklenen gelişmeler Çizelge 7'de yer almaktadır.

Çizelge 7. İK Yönetimine Dair Gelecekteki Öngörüler

İK Yönetimine Dair Gelecekteki Öngörüler	İnsan & Kültür Departmanının artacağına yönelik düşünceler
	"Personel yönetimi 1", "İK 2", "İnsan & Kültür 3"
	Yapay zekâlı İnsan & Kültür Departmanı

İK yönetimine dair gelecekteki öngörüler genel olarak İnsan & Kültür Departmanlarının yaygınlaşacağı yönündedir. Bununla birlikte departmanlarda işgücünün yanı sıra yapay zekâ gücünden de yararlanılacağına yönelik beklentiler söz konusudur. İK yönetiminin geçmişten geleceğe yönelik evrimi dikkate alındığında ise İK yönetiminin ilk olarak personel yönetimi ile başladığı, daha sonra İK çatısının oluştuğu ancak günümüzde ise bu çatının yeterli olmadığı ve İnsan & Kültür fonksiyonuna ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir. Bu süreç ise kronolojik olarak "Personel yönetimi 1", "İK 2" ve "İnsan & Kültür 3" şeklinde ifade edilmektedir.

4. SONUÇ

Bu çalışmada temel olarak geleneksel İK yönetiminden İnsan & Kültür Departmanına geçiş sürecini ve İnsan & Kültür Departmanına ihtiyaç duyulma gerekçelerini ortaya koyabilmek amaçlanmıştır. Bu amaç etrafında geleneksel İK ile İnsan & Kültür fonksiyonu arasındaki farkları/örtüşen noktalarını belirlemek ve İnsan & Kültür Departmanına yönelik çalışanların bakış açıları da ortaya konulmuştur. Bu çalışmayla birlikte geleneksel İK yönetiminin hem mevcut çalışanların hem de işgücü adaylarının beklentilerini ve taleplerini karşılamakta zorlandığı ve bu doğrultuda İnsan & Kültür Departmanına ihtiyaç duyulduğu görülmüştür. Günümüzde İnsan & Kültür Departmanları yavaş yavaş işletmelerde yer almaya başlamakla birlikte, görev tanımları ve faaliyetler bakımından henüz İK yönetiminden net bir şekilde ayrılmadığı anlaşılmaktadır. Tek bir çatı altında hem İK hem de İnsan & Kültür faaliyetlerinin yerine getirildiği, bu durumun da çalışanlar üzerinde olumsuz etki bıraktığı söylenebilmektedir. Bu çerçevede çalışanların işletmelerden beklentisi İnsan & Kültür Departmanının oluşturulması, kültür ve çalışan odaklı faaliyetlerin yürütülmesi, İK süreçlerinin ise İnsan &

Kültür Departmanı içerisinde alt fonksiyon şeklinde yerine getirilmesi yönündedir. Nitekim bu tarz bir organizasyon yapılanması ile taleplere ve ihtiyaçlara cevap verilebileceği düşünülmektedir. İnsan & Kültür fonksiyonu kapsamında gerçekleşen faaliyetlerin esas olarak çalışanın psikolojik iyi oluşu, tatmini ve motivasyonu üzerine kurulu olduğu söylenebilmektedir. İşe alım süreçlerinden eğitim süreçlerine kadar organizasyon kültürüne uygun işgücünün işletmelere kazandırılması ve işgücü davranışlarının organizasyon kültürüne uygun olacak şekilde biçimlendirilmesi İnsan & Kültür fonksiyonunda ön plana çıkan temel özelliktir. Geleneksel İK yönetiminin ise teknik ve rasyonel görev tanımlarını barındırdığı, teknik özelliklere sahip işgücünün daha çok önemsendiği ve ağırlıklı olarak görev performansına göre değerlendirmelerin yapıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla iki fonksiyon arasında temel farklılıklar söz konusu olup, İnsan & Kültür Departmanında yerine getirilmesi beklenen faaliyetlerin çalışanların ve işletmelerin daha yüksek ve verimli bir performansa ulaşmalarında önemli bir rol oynayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Benligiray, S. *İnsan Kaynakları Yönetimine Giriş*. H. Z. Tonus ve D. Paşaoğlu Baş (Ed.), İnsan Kaynakları Yönetimi (s. 3-37). T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, 2020.

Berzek, M. M. *Human Resources Management*, Marmara University Training and Aid Foundation Publication, Mega Basım Yayın A.Ş., İstanbul, 1993.

Chiavenato, I. Advances and Challenges in Human Resource Management in the New Millennium, Public Personnel Management, 30, 1, 17-26, 2001.

Demirkaya, H. Tarım Toplumundan Bilgi Toplumuna İnsan Kaynakları Yönetiminde Değişim, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 0, 27, 1-23, 2006.

Deloitte, Welcome to Generation Z, 2022.

Dessler, G. *Human Resource Management*, 13. Baskı, Pearson, 2013.

Ferris, G. R., Hall, A. T., Todd Royle, M., Martocchio, J. J. Theoretical Development in the Field of Human Resources Management: Issues and Challenges for the Future, Organizational Analysis, 12, 3, 231-254, 2004.

Güzelcik, E. *Küreselleşme ve İşletmelerde Değişen Kurum İmajı*, Sistem Yayıncılık, Şirket Kültürü Dizisi, No:222, İstanbul, 1999.

Jackson, S., Schuler, R. Understanding Human Resource Management in the Context of Organizations and Their Environments, Annual. Review Psychology, 46, 237-264, 1995.

Kaufman, B. E. The Historical Development of American HRM Broadly Viewed, Human Resource Management Review, 24, 196-218, 2014.

Mays, N., Pope, C. Qualitative Research in Health Care: Assessing Quality in Qualitative Research, BMJ, 320, 50-52, 2000.

Ryan, F., Coughlan, M., Cronin, P. Interviewing İn Qualitative research: The one-to-one Interview. International Journal of Therapy and Rehabilitation, 16(6), 309-314, 2009.

Sığrı, Ü. *Nitel Araştırma Yöntemleri,* Beta Yayınevi, İstanbul, 2018.

Taylor, F. W. *The Principles of Scientific Management*, Hurper & Brothers, New York, 1972.

Wright, P. M., McMahan, G. C. Theoretical Perspectives for Strategic Human Resource Management. Journal of Management, 18, 2, 295-320, 1992.

BABİL KRALI AMMİ-ŞADUQA FERMANINDA MUHASEBE BULGULARI

Doç. Dr. Ali APALI

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi,. - 0000-0002-3521-0150

Bilim Uzm. Tuğba ÇULCU

tugba-culcu@hotmail.com.- 0000-0003-1388-5533

ÖZET

Bu çalışmanın konusu Babil Kralı Ammi Şaduqa'nın fermanıdır. Çalışmanın konusu doğrultusunda, Mebrure TOSUN ve Kadriye YALVAÇ'ın orijinal metinden tercüme ettiği eserinden ferman incelenerek, muhasebe tarihi çalışmaları kapsamında elde edilen mali ve muhasebe bulgularının literatüre kazandırılması çalışmanın temel amacı olarak belirlenmiştir. Ayrıca muhasebe tarihi çalışmaları kapsamında Mezopotamya Kanunları ile ilgilenen taraflara bilgi aktarmak çalışmanın tali amacı olmuştur.

Çalışma sonucunda Ammi Şaduqa fermanında borç-alacak ilişkileri, borçlanmaların faizli olarak işlendiği, faizlerin hem gümüş gibi değerli madenlerle hem de buğday gibi hububatlarla gerçekleştiği ortaya çıkmıştır. Bunun yanında fermanda, satış işleminin, tüccarlığın varlığı, yollukların olduğu, masraf veya maliyet kavramlarının varlığı, alış bedelinin yanında alış giderlerinden de bahsedildiği anlaşılmıştır. Ayrıca vergi kavramının lojistik ve ticaret merkezlerinin varlığı tespit edilmiştir. Son olarak çalışmada ödeme olarak Mana ve Şegel olarak adlandırılan araçların kullanıldığı ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mezopotamya, Babil, Ammi Şaduqa Fermanı, Muhasebe Tarihi.

ACCOUNTING FINDINGS IN THE BABYLONIAN KING AMMI-SADUQA'S ORDINANCE

The subject matter of the present study was the Babylonian King Ammi-Saduqa's ordinance. In line with the subject matter of the study, the primary purpose was to review the ordinance in the work translated by Mebrure TOSUN and Kadriye YALVAÇ from the original text and add financial and accounting findings obtained within the scope of accounting history studies to the literature. In addition, the secondary purpose of the study was to relay information to parties who engaged in Mesopotamian Laws within the scope of accounting history studies.

As a result of the study, it was found that in Ammi Saduqa's ordinance, there were debt-assets relations, loans were processed with interests and interests were charged through both precious metals like silver and cereals like wheat. In addition, the ordinance mentioned the presence of sale transaction, merchandise, transportation allowances, expenses or cost concepts, purchase prices and purchase expenses. The ordinance also mentioned the presence of tax concept, as well as logistics and trade centers. Finally, the study found that tools called "mana" and "segel" were used as payment.

Keywords: Mesopotamia, Babylon, Ammi Saduqa's Ordinance, Accounting History.

GİRİŞ

Eski Babiller, Mezopotamya'nın Babil kenti merkezli kurulmuş bir devlettir. On bir kral ile yaklaşık üç asır hüküm süren Babillerin en iyi bilenen kralı Hammurabi'dir. Altıncı kral olan Hammurabi'ye kadar olan krallar hakkında çok fazla bilgi tespit edilememiştir. Eski Babil krallarından Hammurabi'den yaklaşık yüz yıl sonrasında kral olan Ammi-Şaduqa (M.Ö.1584-1563) toplumda çeşitli konularda anlaşmazlıkların önüne geçebilmek amacı ile bir ferman yayınlamıştır.

Ammi Şaduqa Fermanı çalışmanın konusu olarak belirlenmiştir. Bu ferman incelenip, muhasebe tarihi bakış açısı ile fermanda yer alan mali ve muhasebe bulgularının tespit edilip, literatüre katkı sağlanması araştırmanın temel amacı olmuştur. Bu doğrultuda çalışmada öncelikle ferman ile ilgili bazı bilgiler aktarılıp, devamında fermanın bütün maddelerinde tek tek mali ve muhasebe bulguları hakkında açıklamalar yapılacaktır.

ARAŞTIRMA VE BULGULAR

Mezopotamya, doğuda Zagros Dağları, batıda Lübnan Dağları ve Filistin, Güneyde ise Basra Körfezi ve kuzeyde Toros Dağları ile Fırat ve Dicle nehirlerinin verimli topraklarının olduğu bölge olup, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu bölge yazının icadından ilk yazılı kanunlara kadar farklı bilim dallarının gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Bölgenin en önemli şehirlerinden biri Babil kentidir. Babil kenti birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır.

2000 yıl kadar ayakta kalan Babil kentinin başlıca evreleri şu şekildedir (Sargon, 1991: 391; Keleş, 2021: 805);

Akkad İmparatorluğu (M.Ö. 2334-1894),
Eski Babil Krallığı (Amurrular, M.Ö. 1894-1595),
Kassitler (M.Ö. 1595-1174),
Asur Hakimiyeti (M.Ö. 745-626),
Yeni Babil Krallığı (Keldanililer, M.Ö. 626-539),
Ahamiler (İran Hakimiyeti, M.Ö. 539-332),
İskender-Selevki (M.Ö. 332-275).

Babil krallığı, Mezopotamya bölgesinin orta doğusunda, bugünkü Irak'ta Bağdat şehrinin güneyinde kurulan bir imparatorluktur (Sarı, 2016:3). Çeşitli sülale ve milletlerin hüküm sürdüğü krallığın Amurru dönemi (M.Ö. 1894-1595) Eski Babil Krallığı olarak kabul edilmektedir.

I. Babil sülalesi olarak bahsedilen dönem, Amurru kökenli bir sülale tarafından kurulur. İlk kral Sumuabum'dur ve Hammurabi'nin babası Sin-mubalit'in saltanatının sonuna değin devam eder (Konar, AUZEF).

Eski Babil döneminin en önemli kralı Hammurabi'dir. Bu kral kendi ismiyle anılan Hammurabi Kanunları ile tanınmaktadır. Babiller döneminin diğer yazılı kurallarından birisi de Ammi Şaduqa Fermanı'dır. Fermanın bir nüshası British Müzede bulunmasının yanında daha sağlam olanı İstanbul'da bulunmaktadır. İlk olarak 1958 yılında F.R. Kraus tarafından 260 sayfa olarak neşredilmesinin yanında, Türkçe'ye çevrilmesini M.Tosun ve K.Yalvaç (1973) tarafından yapılmıştır.

Ferman toplamda 20 maddeden oluşmaktadır. Fermanın birinci maddesinin başı bulunmamaktadır. Ayrıca ikinci ve üçüncü maddelerin de bazı satırlarında kırık olduğu için tam olarak anlamsal bütünlük sağlanamasa da genel olarak maddelerin içeriği hakkında bilgi edinilebilmektedir. Ferman maddelerinin içeriğinde, 1. madde, para toplama, 2-7. maddelerde ödünç verme, 8-9. maddelerde sarayla ilgili işler, 10-12. maddelerde belirli kişilerle ilgili borç bakiyeleri, 12-13. maddeler mahsul borçları, 14-16. maddeler birahane işleten kadınları, 18-19. maddeler borç yüzünden köle olma adayı olanları, 20. maddede ise devlet görevlilerinin halka geçici verdiği ürünlerle ilgili konular işlenmiştir. Fermanın konularına göre mali ve muhasebe bulguları tespit edilen maddeleri aşağıda sırasıyla incelenecektir[1].

[1] Bu çalışmada incelenen Urukagina Kanunu, Ur-Nammu Kanunu, Ana Ittısu Kanunu ve Lipit İstar Kanunu'ndan alınan kanun maddelerinin tamamı "Prof. Dr. Mebrure TOSUN ve Doç. Dr. Kadriye YALVAÇ'ın Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı" isimli orijinal eserin tercümesi olan kitaptan doğrudan alıntılanmıştır.

"….. Kral adaleti memlekette tesis ettiği için, serbesttir, musaddinu (verdirten, zorla alan, toplayan, belki mültezim (vergi memuru)) ….-na çağırmayacak (istekte bulunmayacaktır)" (M.1, 1-7. Satırlar).

Fermanın birinci maddesinin ilk üç satırı ve altıncı satırının bir kısmı okunamamasına rağmen maddenin içeriğinin para toplama veya vergi toplama ile ilgili olduğu tahmin edilmektedir. Eseri tercüme eden (Tosun ve Yalvaç, 1989: 267)'e göre altıncı satırda yer alan ifadenin vergi ya da para toplayan olma ihtimali üzerinde durulmaktadır.

"Tahıldan veya gümüşten bir Akkad'lıya veya bir Amurru'luya …. Faizle veya ödünç olarak …. verirse bir vesika tanzim ederse kral adaleti memlekette tesis ettiği için tableti kırıktır (geçerli değildir). Arpa ve gümüş, tablet sebebiyle (tablete dayanarak) verdirilmeyecektir" (M 2., 8-17 Satır).

İkinci maddenin onuncu ve on birinci satırlarının baş tarafı okunamadığı için bir anlam kopukluğu oluşmasına rağmen yine de maddenin genel olarak anlatmak istediği anlaşılmaktadır. Maddede kralın toplumsal düzeni sağlamak için belirlediği hükmün aksine bir sözleşme olsa (anlaşma sağlansa) bile bu iktisadi anlaşmanın geçerli olmadığı anlatılmaktadır. Maddede, ödeme aracı olarak tahıl, arpa ve gümüş üzerinden ödemenin yapılmasının yanında faiz ve borçlanma kavramları da yine muhasebe olayını ortaya çıkaran bulgulardır.

"Eğer artık ay(-ın) (hasad ayı, 13.ay) 2. Gün (ün)de Ammi-ditana'nın[2] kral olduğu yıl, damqi-ilisu udinim surunu (udinim kentini çeviren duvarlar) tahrib ettiği (yıl)da ikinci defa geri istetirse …borç alan kimse (onu) alacaklısına verecektir" (10-22 kırık) (M.3, 1-22. Satırlar).

Üçüncü maddenin altıncı satırı ile onuncu satırdan yirmi ikinci satıra kadar tüm satırlar kırık olduğu için okunamamıştır. Ancak maddeden muhasebe alanını ilgilendiren borç-alacak ilişkisinin olması bakımından ilgilendirdiğini ifade etmek mümkündür.

"Musaddinu, Akkad'lıya veya Amurru'luya …istekte bulunmayacaktır. Bulunursa ölecektir" (M.4, 23-26. Satır).

Dördüncü maddenin sadece ikinci satırında okunamayan bir kısım bulunmakta olup, bu kısımda konu akışı ve diğer maddelerden yola çıkılarak mali bir işlem olduğu tahmin edilmektedir. Bunun bir kanıtı olmamasına rağmen konu bütünlüğü açısından yine de bu madde verilmiştir.

"Eğer bir adam tahıl veya gümüşü (faizli) borç olarak verirse ve vesika tanzim ettirirse fakat vesikayı elinde alıkoyup, "borç ve melqutum[3]) olarak "kat'iyen vermedim, sana verdiğim tahıl

[2] Bu tarih ile fermanın tarihinin öğrenildiği notu düşülmektedir.
[3] Faiz karşılığında ödünç verilen borç anlamında kullanılmaktadır (Tosun ve Yalvaç, 1989: 267).

ve gümüşü satış fiatı karşılığı veya faizsiz ödünç, olarak başka bir sebep için (sebeple) verdim" derse, tüccardan gümüş ve tahılı alan adam tabletin muhtevasına göre vereni inkâr eden, şahitler getirecek, tanrının önünde ifade verecekler tableti inkâr ettiği için altı katını ödeyecektir. Eğer mükellefiyetini yerine getirmeğe gücü yetmiyorsa, ölecektir" (M.5, 27-43 Satırlar).

Bu madde ticari hayattaki yapılan sözleşmenin ne derece önemli olduğunu anlatmaktadır. Eğer yapılan sözleşmenin aksine hareket edilirse ve aksine hareket edildiği ispatlanırsa bu durumda tutarın altı katı ceza ile karşılaşması gerektiğinden ya da ödeyememesi durumunda da ölüm cezasına çarptırılacağından bahsedilmektedir. Muhasebe açısından borç alacak ilişkisinin belgeye dayandırılması, ödeme aracından bahsedilmesi öne çıkmaktadır. Madde toplu olarak incelendiğinde muhasebe işlemlerini gerektiren bir durum söz konusudur.

"Tahıl, gümüş veya malı satın almak için yol (parası) olarak (bir yere giderken yapacağı masrafların karşılığı olarak) veya ortaklık olarak faizsiz borç alan bir Akkad'lı veya Amurru'lunun tanzim ettiği tablet (vesika) kırılmayacak (bu ferman nedeni ile iptal edilmeyecektir) bu sözleşme dolayısı (borcunu) ödeyecektir" (M. 6).

Fermanın altıncı maddesinde değerli bir maden, tahıl veya herhangi bir malın ticaretinin yapılmasında ortaya çıkan maliyeti doğrudan muhasebe alanının çalışma alanına girmektedir. Ayrıca faizsiz borç işlemi sonucu sözleşmenin önemi öne çıkmaktadır. Öyle ki bu sözleşme, ferman hükmünden bile daha önemli olmuştur.

"Tahıl, gümüş veya malı satış fiatına (satış fiatı karşılığı), yol (parası) (yapacağı masraflar karşılığı) veya ortaklık (sermayesi) olarak bir akkad'lıya veya bir Amurru'luya veren ve mühürlü belge tanzim ettiren (kimse), tanzim ettirdiği belgesinde süresini aşarsa, gümüş faiz getirecektir. Tüccar -bu ibareyi- yazdırırsa veya ilave bir anlaşma yaparsa, bu anlaşmaya göre (borcunu) döndürmeyecek (vermeyecek), aldığı parayı, gümüşü (geri) verecek fakat (ilave) anlaşmalardan Akkad'lı ve Amurru'lu serbesttir (kurtulmuştur)" (M. 7).

Yedinci madde de bir önceki madde gibi mali olayları içerisinde barındırmaktadır. Bir ticari faaliyet ile birlikte mal alış-satış işlemi, ticarete konu olan ürünler tahılı gümüş veya herhangi bir mal ve ortaklık işi yani sermaye kavramından bahsedilmektedir. Ayrıca hem ticari faaliyetin sözleşmeye yani belgeye dayanması, hem de faiz işlemi muhasebe bulgularını işaret etmektedir. Ticaret yapan taraf olan tüccar ile birlikte yine kayıt işlemi ile anlaşmaya dayalı bir olayın varlığı muhasebe olayını doğurmaktadır. Diğer yandan ödeme aracı olarak para ve gümüşten bahsedilmesi muhasebenin temel kavramlarından işlemin paraya dayanmasına yönelik önemli bir bulgudur.

"Babil ….ticaret merkezi Borsippa ….ticaret merkezi isin ….ticaret merkezi Larsa, ticaret merkezi Ida-maraz, ticaret merkezi Malgu …. Şitullum …..iş (sermaye-)sinin yarısı, sarayda satış fiatı olarak onlara verilecektir. Yarısını (kendisini) tamamlıyacaktır. Şehrin rayiç fiatına göre, satış fiatından sarayda onlara verilecektir" (M. 8).

Sekizinci maddede ticaret merkezleri ile sermaye ve satış fiyatı öne çıkmaktadır. Bunun yanında piyasaya göre rayiç bedelin tespit edilmesi yine muhasebenin konuları arasındadır.

"Sarayın satılık malını satan bir tüccar, bir vergi yükümlüsünün bakiye borçlarına mahsuben, sanki saraydan satılık mal almış gibi, saraya mühürlü bir vesika tanzim ederse ve vergi mükellefinin mühürlü vesikasını alırsa, bu vesikanın içindekilerine göre satılık mal ona verilmezse veya kral vergi mükellefinin vergi borçlarını affettiği için, o da ona bir şey vermezse, bu tüccar tanrı önünde "bu vesikaya göre vergi yükümlüsünden hiçbir şey almadım" diye (yemin edecek), temize çıkacaktır. (Bu yeminle) temize çıktıktan sınıra vergi yükümlüsünün vesikasını ortaya getirecek, bir araya gelecekler, vesikanın muhtevasına göre satılık maldan, vergi yükümlüsünün tüccara düzenlendiği vesika muhtevasına göre, vergi yükümlüsünün (işlediği topraktan devlete hisse (vergi) veren kimse oluyor) vermesi gereken kadar muaftır" (M. 9).

Dokuzuncu madde vergi konusu etrafında oluşturulmuştur. Öncelikle maddede öne çıkan husus vergi affıdır. Bu vergi affı belki de tarihin yazılı halde hükme bağlanan ilk vergi aflarından biridir. Vergi affının yanında vergi mükellefiyeti ve vergi konusundaki uzlaşmanın da bulguları bulunmaktadır. Ayrıca vergiden muaf tutulması gereken kısım ya da vergi istisnasına işaret eden husus da maddenin sonunda yer almaktadır. Tarih boyunca muhasebe kayıtlarının tutulmasının esasında vergi konusu olduğu göz önünde bulunursa bu maddede de muhasebe bulgularının güçlü olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır. Diğer yandan alım satım işlemleri, ticari vesikaların olması muhasebe işlemlerini doğuran bir olay olarak kabul edilmelidir. Ayrıca tüccar, ticari mal, bakiye borç kavramları gibi muhasebe ilmi kapsamındaki ifadeler yine muhasebeyi hatırlatan kavramlardır.

"Saraya ait keçi, koyun, sığır çobanlarının elinde olan memleketin ….-si, yemin ederek …..kabul edeceklerdir. Her bir inek ölüsü için ….. derisi ile birlikte tahıl ve 1, 2/3 MANA 5 şekel yün, her bir keçi ölüsü için ….derisi ile birlikte 2/3 MANA keçi yünü saraya vereceklerdir. Kral memlekette adaleti tesis ettiği için (af ilan ettiği için) bunların bakayası alınmayacaktır. Memleketin …..-si, ……doldurulamayacaktır" (M.10).

Fermanın onuncu maddesinin bir kısmı okunamamaktadır. Ancak buna rağmen maddenin konususun yine bir önceki madde gibi vergi olduğu anlaşılmaktadır. Canlı hayvanlardan alınan

vergi ve verginin yanında yine vergi affına atıf yapıldığına dair bulgular bulunmaktadır. Daha önce de bahsedildiği gibi vergi konusu muhasebenin amaçlarından geleneksel olanıdır. Diğer yandan ödeme aracı olarak MANA ve şekel olarak isimlendirilen ödeme araçlarının kullanıldığı anlaşılmaktadır.

"Bir musaddinum'un (vergi toplayanın) tahsil etmesi için görevlendirildiği bir hammalın bakaya borcu affedilmiştir. Zorla alınmayacaktır" (M.11).

Madde on bir kısa ancak önemli bir muhasebe olayını ortaya koymaktadır. Vergi toplayan bir memurun varlığının yanında beden işçisi olan hamaldan vergi toplanmasından bahsedilmektedir. Ayrıca yine vergi borcunun kalanının affedilmesi yine vergi affı konusunun varlığını göstermektedir.

"Kira karşılığı tahıl olarak ödenen bakiye borçlar ve Suhum (yer adı) sırtlarının tahıl bakiye borçları, kral memlekette adaleti tesis ettiği için affedilmiştir, tahsil edilmeyecektir. Suhum'un evlerine çağrı olmayacaktır" (M.12).

On ikinci maddede kira bedelinin tahıl gibi ayni bir ödeme aracı ile yapıldığı ve Suhum olarak bahsedilen yerleşim yerindeki tahıl bakiye borçları affedilmiştir. Bu maddede de benzer şekilde ödeme işlemi muhasebe bulgusu olarak değerlendirmek gerekir.

"Babil ve çevresinin yabancı tımar sahipleri, balıkçılar, askerler, muskenum'lar ve devletten toprak kiralayanların tahıl, susam yağı ve ufak tefek mahsullerini kendileri ile paylaşan paylaştırıcı, kral memlekette adaleti tesis ettiği için serbest bırakılmıştır. Paylaştırılmayacaktır. Satılık ve iş için kullanılan tahıl, eski usule göre bölüşecektir" (M.13).

On üçüncü maddede tımarlı bir sistemin varlığı ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında çeşitli meslek sahipleri ile maddi olarak yoksul olanların ve devletten kiralama işlemi yapanlardan bahsedilmektedir. Bu durum iktisadi hayat ile ilgili önemli bilgileri aktarmaktadır. Mahsulün arazinin sahibi ile araziyi işleyen arasında adil paylaştırılmasına atıf yapılmaktadır. Maddenin sonunda ise tarlanın icar verilmesi bir başka bulgudur.

"(Meyhanecinin) saraya olan gümüş ve arpa sorumluluğunu ödemesi gereken, şehir dışında bulunan bir meyhaneci kadın, kral memlekette adaleti tesis ettiği için, musaddinum (onun) bakiye borçlarını istemeyecektir" (M.14).

On dördüncü maddede gümüş ve arpa olarak hem nakdi hem de ayni ödeme araçlarının kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca yine vergi sisteminin varlığından bahsedilmesinin yanında bir vergi affından bahsetmek mümkündür.

"Bira ve tahılı borç veren biracı kadın, ne borç verdiyse (borç verdiklerinin hiçbirini) istemeyecektir" (M. 15).

On beşinci maddede bira ve tahılı borç vermesinin karşılığında ortaya çıkan borcun kral tarafından af edildiği ve ödemenin yapılmamasından bahsedilmektedir.

"Bir meyhaneci kadın ve bir tüccar, doğru olmayan (sahte) bir mühür ….ölecektir" (M. 16).

On altıncı maddenin bir kısmı okunamamaktadır. Ancak kalan kısımlarından anlaşıldığı kadarı ile yasal bir onay işleminde sahtecilik yapmanın cezasının ölüm olduğu anlaşılmaktadır. Bu maddede bir ticari işlemin olması muhasebe işlemini gerektiren bir durumdur.

"Üç yıl için ……..kiralayan asker veya balıkçı, (mükellefiyetlerini) yerini getirmediyse o yıl, kral memlekette adaleti tesis ettiği için, (bulunduğu) şehrin bölüşme ölçülerine göre 1/3 veya yarısını asker veya balıkçıya verecektir" (M. 17).

On yedinci maddenin de bir kısmı okunamamaktadır. Okunamayan kısmın bir kiralama işleminin konusu olan bir duran varlık olduğunu tahmin etmek yerinde olacaktır. Bu duran varlığın bedeli ödenmemesi durumunda elde edilen gelirin paylaşılmasına yönelik bir düzenleme olduğu anlaşılmaktadır. Hem kiralama hem de ödeme işlemleri muhasebe işlemlerini gerektiren bir olaydır.

"Eğer bir Numhia'lı, bir Emut-balum'lu, bir İda-maraz'lı, bir Uruk'lu, bir İsin'li, bir Kisura'lı veya bir Malgum'lu hür adam, bir borçla yükümlü ise ve (bundan dolayı) kendisini, karısını veya (çocuklarını) gümüş (para) için, hizmete ve hizmetkarlığa vermiş ise, kral memlekette adaleti tesis ettiği için, serbesttir. Özgürlüğü (tekrar) verilir" (M.18).

On sekizinci madde borcunu işgücü ile yani hizmet ederek ödeyen özgür insanların yine borçlarının affedilmesine yönelik bir düzenlemedir.

"Eğer Nuhia'lı, Emut-balum'lu, İda-maraz'lı, Uruk'lu, İsin'li, Kisura'lı veya Malgum'lu hür bir adamın evinde doğan bir erkek veya kadın köle, gümüş için verilmişse (satılmışsa) veya hizmete verilmişse …..veya hizmetkarlığa bırakılmışsa özgürlüğü verilmeyecektir" (M.18).

On dokuzuncu maddede köle satışında affın söz konusu olmadığına yönelik bir düzenlemeden bahsedilmektedir. Dönemin şartlarında köle satışları ticari bir işlem olarak değerlendirildiğinde satış işleminin gümüş ile yapılması muhasebenin mali olay kısmını ilgilendirmektedir.

"Eğer bir rabianu veya bir vali, bir asker veya bir balıkçının evine (kendisi için) hasat veya bir iş yaptırmak üzere zorla tahıl, gümüş veya yün verirse ve ölürse, asker veya balıkçı……olan, kendisine verilenleri muhafaza edecektir (geri vermeyecektir)" (M.20).

Fermanın son maddesi olan yirminci maddede güçlü olan kamu görevlilerinin zorla depoladıkları mal ve değerli madenlerin sahiplerinin ölmeleri durumunda geri verilmemesinden bahsedilmektedir. Bu son madde de diğer maddeler gibi krallıkta yaşam süren kişilerin iktisadi ve mali hayatını düzenlemeye yöneliktir.

SONUÇ

Araştırmada incelenen Ammi- Şaduqa Fermanı toplam yirmi maddeden oluşmaktadır. Fermanın büyük çoğunluğu ticari hayat ile ilgili işlemleri açıklık getirmek ve toplumsal çelişkileri önlemek amacı ile hazırlanmıştır. Fermanın sadece bir maddesinde (dördüncü madde) açık bir şekilde mali veya muhasebe bulgusuna rastlanılmamıştır. Diğer maddelerde genel olarak mali, iktisadi ve muhasebe bulgularına rastlamak mümkündür.

Kanunda öncelikle borç ve alacak ilişkileri sürekli işlenmektedir. Bilindiği üzere muhasebe işlemlerinin içerisinde mali olaylar sonucu ortaya çıkan borç alacak ilişkilerinin takibi muhasebeyi ilgilendiren konuların başında gelmektedir. Fermanın birçok maddesinde çeşitli sebeplerle ortaya çıkan borç alacak ilişkisi bulunmaktadır.

Sözleşmeli işlemler fermanda yer alan diğer bir konudur. Sözleşmenin varlığı o derece önemsenmektedir ki fermandan daha fazla geçerli olduğundan bahsedilmektedir. Fermanda faizli işlemlere yönelik hükümler de bulunmaktadır. Faizli işlemler muhasebeyi ilgilendiren diğer bir husustur.

Fermanın en dikkat çekici hususlarından biri de vergi ve borç aflarıdır. Ammi-Şaduqa toplumsal huzuru sağlamak amacı ile hem kendi alacağı olan vergi gelirlerinden vazgeçmiş hem de kişiler arasındaki bazı borçları affetmiştir. Belki de tarihte en erken vergi affı düzenlemesine yönelik olan bu husus aynı zamanda vergi sistemine yönelik ve vergi toplayan kişilerin varlığını da işaret etmektedir.

Fermanda lojistik ve ticaret hayatının yoğun olduğu yerleşim birimlerinin ismi de geçmektedir. Bu kentler arasında lojistik işlemlerinde hem yolluk giderleri hem de bu giderlerin malın maliyetini arttırıcı unsur olduğu anlaşılmaktadır.

Ticari mal olarak dönemin şartlarında köle (insan), bira, küçük ve büyük baş hayvan, tahıl ve değerli madenlerin olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu ürünlerden de çeşitli durumlarda vergi alındığı yine ortaya çıkmaktadır.

Ödemeler genellikle değerli maden ve tahıl gibi hububatlarla gerçekleştirildiği tespit edilmektedir. Ödeme araçlarının isimleri mana ve şekel olarak adlandırılmıştır. Hatta cezaların da ödemesinin bu birimler ile yapılması gerektiğinden bahsedilmektedir.

KAYNAKÇA

Keleş, H., (2021). Babil Hukuk Kuralları ve Yahudilik. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *16*(8), 803-816.

Konar, E., (2022). Anadolu ve Mezopotamya Tarihi. www.auzef.edu.tr.

Sargon, E., (1991). *Babil*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, *4*, 392-395, www.islamansiklopedisi.org.tr.

Sarı, İ., (2016). *Babil İmparatorluğu.* Net Medya Yayıncılık, Antalya.

Tosun. M., ve Yalvaç, K., (1989). *Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı.* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara.

MUHASEBE MESLEĞİNİN SON YÜZYILDAKİ SERÜVENİ

Doç. Dr. Ali APALI

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi,. - 0000-0002-3521-0150

Bilim Uzm. Tuğba ÇULCU

tugba-culcu@hotmail.com.- 0000-0003-1388-5533

ÖZET

Mali tarihin en önemli belgelerinden birisi olarak bilinen muhasebe belgeleri, sorumluluk ve hesaplaşma gereksiniminin zorunlu belirtisi doğrultusunda oluştuğu ve bu gereksinim sonucunda da muhasebe mesleğinin ortaya çıktığı bilinmektedir. Ticari hayatın gelişmesiyle birlikte muhasebe sistemi gelişme göstermiş ve yüzyıllar boyunca kullanılmıştır. Türk muhasebe tarihinde en uzun süreli kullanılan sistem merdiven yöntemidir. Merdiven yöntemi Tanzimat sonrasında dönemin ihtiyaçları ile yerine çift taraflı muhasebe sistemine bırakmış ve bu doğrultuda yeni sistemin öğrenilmesi yine muhasebe mesleğini icra edenlere kalmıştır.

Cumhuriyet ilan edildikten sonra ilk yasal düzenleme 1924 Anayasası'nın kabulüdür. Sonrasında Türk Medeni Kanunu (1925) kabul edilmiş ve modern bir içtimai yapı oluşturulmaya başlanmıştır.

Muhasebe düşüncesi ve muhasebe mesleğinde son asırda tamamen etkileyecek asıl yasal düzenlemelerin 1926-1930 seneleri arasında üç vergi yasası ile bir dönüşüm yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu dönemdeki kanunlar; Kazanç Vergisi Kanunu, Muamele Vergisi Kanunu ve Dahili İstihlak Vergisi Kanunu olarak sıralanmaktadır.

1950 sonrasında artan işletme sayılarıyla beraber muhasebe mesleğine olan ihtiyaç belli bir düzeyde artış göstermesi, mesleğin örgütlenmesi çabalarının da yeniden başlamasına sebep olmuştur.

Cumhuriyet Dönemi'nde muhasebe mesleği çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın amacı Cumhuriyet Dönemi'nde muhasebe mesleğini araştırmak ve muhasebe tarihi çalışmaları yapacak kişilere katkı sağlamaktır. Çalışma konu bakımından Cumhuriyet Dönemi ile zaman bakımından da 1923-2023 ile sınırlandırılmıştır. Bunların dışında kalan konu ve zaman çalışmayla ilgili olsa da kapsam dışında bırakılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe Tarihi, Muhasebeci, Muhasebe, Cumhuriyet Dönemi

ADVENTURE OF ACCOUNTING PROFESSION DURING THE PAST CENTURY

ABSTRACT

It is known that accounting documents which are one of the most significant documents of financial history formed in line with the imperative indication of the need for responsibility and revenge. And as a result of that need, accounting profession emerged. Together with the development of business life, accounting system began to develop and it has been used for centuries. In the Turkish accounting history, the system used for the longest period of time was staircase method. Staircase method was replaced by two-sided accounting method in line with the requirements of the era after the Reforms. Accordingly, the new system also had to be learned by those who professed accounting.

The first legislative regulation after the declaration of the Republic was the acceptance of the 1924 Constitution. Then the Turkish Civil Code (1925) was adopted and a modern social structure began to be formed.

With the thought of accounting and actual legislative regulations that would completely affect accounting profession during the past century, a transformation was experienced with three tax laws between 1926 and 1930. The laws during this period were aligned as Income Tax Law, Transaction Tax Law and Internal Consumption Tax Law.

Certain increase in the need for accounting profession together with the increasing number of enterprises after 1950 restarted the efforts for organizing the profession.

Subject matter of the study was accounting profession during the Republic Period. Accordingly, the study aimed to investigate accounting profession during the Republic Period and contribute to those who would conduct research on accounting history. The study was limited to the Republic Period in terms of subject matter and the years 1923 and 2023 in terms of time. Although the subject matter and time outside that were related to the study, they were excluded from the scope.

Keywords: Accounting History, Accountant, Accounting, Republic Period

GİRİŞ

Tarih boyunca hesaplaşmanın farklı türlerde yapıldığı ve bu hesaplaşma ihtiyacının neticesinde muhasebe mesleğinin ortaya çıktığı bilinmektedir. Muhasebe kayıtlarının siyakat yazı ve rakamları ile Osmanlı Devleti'nde 500 sene süresince kullanılan merdiven yöntemi ile yazılmıştır. Kayıtların siyakat yazısı ile yazılmasının sebeplerinden birisinin de herkes tarafından okunamadığı için belgelerde gizlilik esasının sağlanmasıdır. Alt alta kaydedildiği

için merdiven yöntemi adını alan ve sürekli geliştirilerek kullanılan kayıt sistemi toplamda 1100 sene kullanılmıştır. Daha sonra tek taraflı yöntem olarak da bilinen Merdiven Yöntemi zamanın ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kaldığı düşünülerek terkedilmiş ve çift taraflı kayıt yöntemine geçilmiştir. Çift taraflı kayıt yöntemi ilk olarak devlet muhasebesinde kullanılmaya başlanmıştır. Ancak bu yöntemin uygulamasını yapacak herhangi bir muhasebecinin olmaması, kanunda bulunmasına karşın yöntemin uygulanmamasına sebep olmuştur. Çift taraflı kayıt yönteminin eğitim eksikliğinden uygulanamaması, muhasebenin alt yapısının hazır hale gelmesinde zaman almıştır. Kayıtlar bilgili, güvenilir, dürüst kişiler tarafından yapılmaktadır. Muhasebe mesleğinin öğretilmesi için usta-çırak ilişkisi küçük yaşlardan itibaren yeni kişilerin yetiştirildiği bilinmektedir. Fakat çift taraflı kayıt yöntemi döneminin başlaması ile ticaret ve muhasebe öğretiminin orta seviyede bulunan okullarda kapsamlı ve hızlı bir şekilde uygulamaya konulmuştur. 1913 senesinden sonra bazı illerde uygulamalı ticaret okulları açılmış ve muhasebe mesleğine duyulan ihtiyacın giderilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Daha sonra çalışma alanlarının genişletilmesi amacı ile özel sektörde de muhasebeye ihtiyaç duyulmuş ve çift taraflı kayıt yönteminin kullanılması zamanla yaygınlaşmıştır.

Çalışmada öncelikle konu ile ilgili literatür taranmış, konuya en yakın çalışmalardan örnekler yer alacaktır. Sonrasında cumhuriyetin ilk yıllarında muhasebe mesleği ve mesleği ilgilendiren önemli kanunlar hakkında bilgi verilecektir. Devam eden kısımda 1950'li yıllardan sonraki muhasebe mesleği ile ilgili tespit edilen hususlar aktarılacaktır.

LİTERATÜR

Literatürde konu ile ilgili en yakın ilişki içerisinde yer alan çalışmalardan örnekler aşağıda yer almıştır. Literatürdeki örneklerden seçimler yapılırken konu, zaman ve ilişki kısıtları dikkate alınmıştır.

Gücenme Gençoğlu (2009), çalışmasında Türkiye'de harf devrimi ve muhasebe eğitime yönelik muhasebe uygulamalarının etkisini ortaya çıkarmayı amaç edinmiştir. Çalışma sonucunda bilim dilinde oluşan yabancılaşma aynı amaçla ilerlediğinden bu duruma karşın batı dilinde kullanılan kavramların da aynı kalmasının Türkiye'nin yapısı için uygun olmadığı tespit edilmiştir. Genellikle kavramlar hakkında konuşurken farklı terimler kullanıldığı ve bu durumun da muhasebe diline karmaşık bir biçimde yansıdığı ortaya çıkmıştır

Güvemli (2011), çalışmasında Türkiye'de muhasebe meslek teşkilatı ve kuruluşunun gelişimini açıklamayı amaç edinmiştir. Çalışma sonucunda muhasebe mesleğinin yasalaşması 1932 yılından sonra başlamış olduğu, yasalaşmayla Serbest Muhasebeci, Serbest Muhasebeci Mali

Müşavir ve Yeminli Mali Müşavir olarak üç kademe olduğu, zamanla da TÜRMOB bünyesinde bulunan muhasebe mesleği kademelerinin toplanması ve oda sayılarının zamanla çoğaldığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Arıkan ve Güvemli (2013), çalışmalarında Türkiye'de muhasebe mesleğinin gelişimi ve İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası hakkında inceleme yapılmasını amaç edinmiştir. Osmanlı devlet muhasebesinde doğan muhasebe mesleğine ilişkin, XIX. asrın ikinci döneminde, çift taraflı kayıt yöntemine dayalı işletmecilik anlayışı ile çağdaşlaşmanın ilk hamlesinin yaşandığı, muhasebe eğitimine önem verildiği, İstanbul'da olan muhasebecilerinde mesleğin gelişmesinde büyük oranda katkılarının olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Güvemli, Aytulun ve Şişman (2013), çalışmalarında Türk muhasebe mesleğinin doğuşunu kısa bir biçimde ortaya koyarak, Cumhuriyet Dönemi'nden sonra yapılan çalışmaların incelenmesi ile Türkiye Muhasebe Uzmanları Derneği'nin kurulduğu ortamı saptamaya çalışılması ve kuruluşuna yönelik açıklamaların yapılmasını amaç edinmiştir. Türk muhasebe mesleğinin doğuşu Cumhuriyet Dönemine ait gerekli bilgiler verilmiştir. Ayrıca yasal düzenlemelerden denetime yönelik sonuçlar alınmadığı için mesleğin gelişim gösterdiği büyük şehirdeki muhasebeciler ve akademisyenler ve devletin üst seviyesindeki denetim teşkilatlarının yöneticileriyle Türkiye Eksper Muhasipler ve İşletme Organizatörleri Birliği adıyla halihazırda Türkiye Muhasebe Uzmanları Derneği'nin kurulduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Erol ve Atmaca (2015), çalışmalarında yükseköğretimde lisans seviyesindeki muhasebe eğitiminin verildiği fakülteleri ele alarak karşılaştırma yapılmasını amaç edinmiştir. Çalışmada fakültelere göre dağılımda ilk sıranın İİBF'lere ait olduğu, Türkiye'de bu fakültelerde muhasebe ve işletme finans eğitimlerinin alındığı ve öğrenci sayısal ve gelişmelerin hızlı ilerlediği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Güvemli (2018), çalışmasında Tanzimat öncesinden başlayarak, yeni ticaret kanunun başladığı döneme kadar muhasebe mesleğini açıklamayı amaç edinmiştir. Çalışma sonucunda yüz elli senelik yalnızlığın 1839-1989 senelerini kapsadığı, bu süreçte muhasebecilerin bir teşkilatının bulunmadığı ve 2011 senesinde Türk Ticaret Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle her şeyin ele alındığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Aslan, Apak, Erol ve Ayboğa (2023), çalışmalarında Türk muhasebe mesleğinin kronolojik olarak incelenmesini amaç edinmiştir. Çalışmada Cumhuriyet Dönemi'nden sonra muhasebe mesleğinde yeni bir döneme girildiği, farklı türde yaşam düzenlemelerine gidildiği, muhasebe

meslek elemanlarının yetiştirilmesinde ve işletmecilik alanlarında önemli gelişmelerin yaşandığı sonuçlarına varılmıştır.

Bu çalışmaları artırmak mümkündür. Ancak bu başlık altında verilmeyen çalışmalar da incelendiğinde bir bütün halinde cumhuriyetin son yüz yılı kapsamında benzer bir çalışma tespit edilememiştir. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzüncü yılı hasebiyle bu çalışmanın literatüre kazandırılması amaçlanmıştır.

CUMHURİYET'İN İLK DÖNEMİNDE MUHASEBE MESLEĞİ

Muhasebe mesleğinin doğuşu ve gelişme göstermesi iki bölüm olarak oluşmaktadır. Bunlardan birincisi Osmanlı'nın klasik döneminde devlet muhasebesinde çalışan kişilerin oluşturmuş olduğu muhasebe mesleğidir. İkincisi ise Tanzimat Dönemi ile başlayan zamandır. Devlette ve işletmelerde çift taraflı kayıt sistemine geçiş süreci yaşanmıştır. Yoğun bir eğitim verilen bu dönemin Cumhuriyet'e kadar devam ettiği bilinmektedir. (Güvemli vd., 2013: 46).

Cumhuriyet ilan edildiği zaman tüccarlar güçsüz ve zayıftır. Onların çift taraflı kayıt sistemini uygulaması ve sahip çıkması beklenemez bir durumdur. Türk girişimcilerin esnaf seviyesinde olduğu anlaşılmaktadır. Sermaye birikimleri bulunmamakta, olanlarında az sayıda olduğu bilinmektedir. Türk tüccarını temsil edecek güce sahip değillerdir. Yabancı kuruluşların defter kayıtlarını kendi dillerinde tuttuğu görülmektedir (Güvemli ve Aslan, 2019: 63).

Türk muhasebe mesleğindeki yüz elli yıllık büyük yalnızlık ilk 84 sene Osmanlı zamanında (1839- 1923), 66 yıllık dönemi de (1923-1989) Cumhuriyet döneminde yaşanmıştır. Batılılaşmanın ikinci hamlesinin başlaması Cumhuriyet döneminde, mesleğin teşkilatlanması ve bir sisteme kavuşması için birçok fırsat olmuş, fakat bu fırsatlardan faydalanılamamıştır (Güvemli, 2018: 41).

XIX. asrın ikinci yarısına kadar devlet muhasebesinde çalışan kişilerin çift taraflı kayıt sistemine adaptasyonu çıkan sorunlardan birisi olmaktadır. Bu adaptasyon süresince, çift taraflı kayıt sistemine geçmeye ilişkin yasal düzenlemelerin yapıldığı ve eski sistemle yeni düzenin bir süre paralel bir biçimde uygulanacak olması için karar alındığı anlaşılmaktadır. Bu paralel uygulamanın devletteki süreci için genç muhasebecilerin sağlandığı, özel kesim için de XIX. asrın ikinci yarısında çift taraflı kayıt sistemine bağlı olarak bir muhasebe mesleğinin doğması, vergicilik kararı, eğitim ve yayınlanan kitapların açılması ile gözlemlenmiştir. Özel kesimde muhasebe mesleğinde gelişmeler XX. asrın ilk yarısında görülmektedir (Güvemli., 2013: 26-27).

Cumhuriyet ile beraber muhasebe mesleği çoğunlukla Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi usta-çırak ilişkisinden biraz farklı olduğunun belirtilmesinde fayda olacaktır (Aslan vd., 2023: 8). Cumhuriyet Dönemi ile beraber Türk işletmelerinde görev ve yeni kurularak organize edilmiş devlet işletmelerinin hesaplama işleriyle görevli olan muhasebe mesleğinin gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır. Çoğunlukla kamuya dönük (üçüncü kişiler) hizmet vermeye hazır bir muhasebe yapısının olduğu görülmektedir. Bu yapı, ancak işletmecilik anlayışını kaliteli ve hızla gelişmesiyle kendini kabul ettirmekte ve gelişmenin önünü açmaktadır. Fakat işletmecilik anlayışının hızlı ve nitelikli bir biçimde gelişmesiyle kendini kabul ettirme ve gelişmenin önünü açma durumuna gelmiştir. Fakat işletmelerin büyük olmaması ve işletme sahiplerine ait bilgilerin ve tecrübelerin yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Özel kesim işletme anlayışı kendi bünyesinde muhasebe mesleğine sahip çıkmaya hazır olmadığı için işletmelerde çalışan muhasebe elemanlarının da kendi teşkilatlanmalarını Cumhuriyet ile beraber kurabileceği sayıya ve yeterlilik düzeyine de sahip olamamışlardır. Devlet kuruluşlarının devletçilik anlayışı çerçevesinde büyüdüğü ve hesap işlerinin git gide daha nitelikli muhasebe elemanlarını istihdam etmeye başladığı bilinmektedir. Fakat bu muhasebe elemanlarının devlette çalıştığı ve meslek teşkilatlanmasını yapamayacağı anlaşılmaktadır (Güvemli, 2013: 139).

İşletmeler büyüyerek kaliteli muhasebe eleman sayılarının arttığı ve muhasebe mesleğinden kamuya dönük olarak hizmet sağladığı ayrıca mesleği yapan kişilerde teşkilatlanmayı sağlama girişiminde bulunarak devleti ikna edebilme kabiliyetine ulaşabilmektedirler. Fakat bu durumun zamanla olabileceği ortaya çıkmaktadır (Güvemli, 2013: 139).

Muhasebe mesleğinin teşkilatlanmasında muhasebe kayıt sistemi ile raporlama ve denetim olarak iki grupta oluşması mesleğin özelliği gereği olarak görülmektedir. İki grup arasındaki bağlantı, denetimin yapılması ile ilgili görevli kişilerin muhasebe bilgisinin yeterli olmasından kaynaklanmaktadır. İki grupta olan işlevlerin temelde muhasebede birleşmesi, ilk grubun işi muhasebe kayıtlarının yapılması ve raporlanmasını sağlamaktır. İkinci grubun işi de muhasebe kayıt sisteminin denetimini gerçekleştirmektedir. Denetlemenin, bankacılık, vergicilik, gibi amaçlar doğrultusunda ve halka açılmada pay senetlerini satın alanların güvenilir ve doğru bilgi gereksinimin karşılanması gibi türlü amaçlar için yapılmaktadır (Güvemli, 2013: 140).

Vergi sisteminin batı ile bütünleşmiş olması 1923 senesinden sonra uygulanan karma ekonomi anlayışının hâkim olduğu zamanda gerçekleştiği bilinmektedir. Önemli gelişmelerin olduğu bir dönem olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde muhasebe yönünden yapılan her şey yüz yılın son zamanlarına kadar muhasebe düşüncesinin etkisinde kalmıştır (Güvemli, 2018: 42).

Cumhuriyet Dönemi'nde çift taraflı kayıt sisteminin öne çıkarılması ve kayıt sistemine dayalı bir ekonominin oluşturulması düşünülmemektedir. Yani çift taraflı kayıt sisteminden faydalanılır görünüyor, fakat çift taraflı kayıt yöntemi öne çıkarılmamış ve gereken önem verilmemiştir. Çift taraflı kayıt yöntemine gereken önemi vermeden, ilk defa kayıt düzeninden vergi alma düşüncesinin oldukça cesaret isteyen bir iş olduğu anlaşılmaktadır. Cumhuriyet kayıt kültürünün noksanlığına karşın çift taraflı kayıt yöntemine ilişkin bir denemeyi cesaret ile uygulamaya konulduğu bilinmektedir (Güvemli ve Aslan, 2019: 69).

1923 senesinden sonra ilk yasal düzenlemenin 1924 Anayasası'nın kabulü olmuştur. Daha sonra Türk Medeni Kanunu 1925 yılında kabul edilmiş ve çağdaş bir toplumsal yapının oluştuğu görülmeye başlanmıştır. Bu yasa ile beraber yapılan işlerin 1850 yılında kabul edilen fakat şartların elverişli olmaması sebebiyle gereği gibi uygulanamamış ve o zamanın şartlarına göre düzenlenerek Türk Ticaret Kanunu adı ile yürürlüğe konulmuştur. (Güvemli, 2013: 141).

1926 Tarihli Türk Ticaret Kanunu'nda bulunan çift taraflı kayıt sisteminin temel defterleri, henüz geniş bir uygulama alanında bulunamamıştır. Bu sebeple, vergi yasalarının düzenlenmesiyle sorumlu kişilerin, her yasaya o verginin hesaplanması ve tahsilini basitleştireceği sanılan defter ekleme yolunu seçtikleri anlaşılmaktadır. Ticaret kanununda bulunan günlük defter, envanter defterinin yanı sıra satış defteri, fatura defteri, ambar defteri gibi defterlerin eklendiği görülmektedir. Türk muhasebe tarihinde çok defterli dönem olarak adlandırılan bir süreç yaşandığı bilinmektedir (Güvemli, 2018: 44).

Muhasebe düşüncesi ve muhasebe mesleği tüm asır süresince etkileyecek asıl yasal düzenlemeler 1926-1930 seneleri arasında üç vergi yasası yayınlanmıştır. Vergi- muhasebe beraberliğinin gündeme getirilmesi ve muhasebe mesleğinin inkişaf süreci Maliye Vekâleti'ne yönlendirmesini sağlayan bu vergi yasaları (Arıkan ve Güvemli, 2013: 43) Kazanç Vergisi Kanunu, Muamele Vergisi Kanunu ve Dahili İstihlak Vergi ve Resimleri Kanunu'dur. Muhasebe uygulamalarını etkisi altına alan ve özel kesim daha fazla ağırlıklı olarak muhasebe mesleğinin gelişmesine yol açan bu vergi yasalarından aşağıda bahsedilmektedir (Güvemli vd., 2013: 28).

Kazanç Vergisi Kanunu

Tüccar ve esnaf yıllık kazanç tutarının tahmin ve takdir edilmesi ile oluşturulan temettü vergisi, II. Mahmut zamanında ortaya çıktığı bilinmektedir. Vergi sisteminde yapılan yenilikler dâhilinde sanat, ticaret, serbest meslek ve emek vergileri 1863'de tahrir esasına göre temettü

vergisi adı ile toplanmıştır. 1926 tarihli Kazanç Vergisi Kanunu'na kadar adı temettü vergisi olarak kalmıştır (Şahin, 2013: 55).

Çağdaş bir vergi olduğu bilinmektedir. Ancak muhasebe anlayışı için aynı şeyin söylenmesi mümkün değildir. Çünkü bu yasanın 15. maddesinde yükümlülerin Ticaret Kanunu'nda yazılı olan defterler ile birlikte büyük defterin ve kazanç muamele defterinin de tutulmasının mecburi olduğu yazmaktadır. Ticaret Kanunu'nda yer almayan ve büyük defter kaydının yapılmasının istenmesi tamamlayıcı bir özellik taşımaktadır. Fakat çift yanlı kayıt yönteminde bulunan defter sisteminin kâr- zararı saptamaya daha uygun olmasına karşın, kâr ve zararı saptamaya yönelik bir diğer defterin zorunlu kılınmasının muhasebe bilgi seviyesinin yetersizlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Yasa ile beraber Türk Ticaret Kanunu'ndaki noksanlığı büyük defteri mecburi hale getirerek, gidermekle kalınmayarak kopya defterinin yerine, belgeleri sene içerisinde toplamak ve sene sonunda ciltlemekle yetinilmemesi gerektiği uygun görülmektedir. Cumhuriyet Dönemi'nin devrimci kadrolarıyla muhasebe anlayışı noksanlığına karşın, beyannameye dayalı kazanç vergisinin yürürlüğe girmesi ile büyük bir atılım gerçekleştirmişlerdir. Sadece bu durum ile yetinmeyerek, bir yıl sonrasında aynı bağlamda Muamele Vergisi'ni kabul ettikleri bilinmektedir (Güvemli, 2013: 145).

Muamele Vergisi Kanunu

Katma Değer Vergisi Kanunu'na öncülük yapma niteliğine sahip bu yasanın uzun zaman boyunca yürürlükte kaldığı bilinmektedir. Aylık beyannameye bağlı olarak, satış, gelir üzerinden muayyen bir yüzde ile uygulandığı anlaşılmaktadır. Muamele Vergisi Kanunu'nun Kazanç Vergisi Kanunu'na öngördüğü beyan usulü, muhasebe kaydındaki bilgilerle vergi toplanması ve muhasebede gerekli olan farklı defterlerin tutulması gibi esasları benimsemektedir (Arıkan ve Güvemli, 2013: 44).

Muamele vergisi çeşitli değişikliklere rağmen istenilen sonucu vermemiştir. Hem iktisadi yaşam üzerinde farklı etkileri giderilmemiş, hem de verim ve istenilen düzeye yükseltilemediği anlaşılmaktadır (Dikmen, 1945: 115).

Muhasebe bilgisinin az olmasından kaynaklı ve vergi koruyucunun tecrübesizliğinden oluşan bu defter yükünün, şüphesiz işletmelerin muhasebe bölümlerini ağır bir yük altına soktuğu görülmektedir. Fatura uygulamasının ayrıca Türk muhasebe dünyası içerisinde kabul görmesi bu yasa ile gerçekleşmiştir (Güvemli, 2013: 146).

Dahili İstihlak Vergisi Kanunu

Muhasebe mesleğinin gelişimini vergiciliğe yönelten bu üç temel vergi yasasının, beyan usulünü getirerek modern vergicilik anlayışına uygun bir düzen yapılmıştır. İşletmeciler ve mali idarenin hazır olmaması, uygulamayı gerçekleştirecek kaliteli ve yeterli muhasebecinin olmamasına karşın yine de cumhuriyet yöneticilerinin cesareti ile yasalar yürürlüğe konulmuştur. Muhasebe mesleğini öğrenen kişiler için eğitimde tedbirler alınmış, ilk olarak ticaret liseleri yurda yaygınlaştırılmıştır. Hemen sonrasında ise 1936 -1945 senelerinde İstanbul Üniversitesi'ne bağlı İktisat Fakültesi kurulmuştur (Arıkan ve Güvemli, 2013: 44).

Yükümlülerin, satın alma ya da üretilen malların miktarlarının kaydedildiği ambar defterinin, üretilen ve satın alınan malların miktar ve tutarının kaydedildiği satış defterinin ve satış faturalarının içeriğinin kaydedildiği fatura defterinin tutulması zorunluluğunun getirildiği anlaşılmaktadır (Güvemli vd., 2013: 30).

Bu vergi yasalarında muhasebe defterleri öngörülmüş ve uygulamada tutulmuştur. Dolaysıyla 1949 Vergi Reformu'na kadar sürdürülmüş ve Vergi Usul Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle vergi yasalarının kendi muhasebe defterlerini belirleme dönemi de bitmiştir. Burada önemli olan, 1949 Vergi Reformu'nun özü, Kazanç Vergisi Kanunu'nun üçe ayrılması şeklindedir. Zira kazanç vergisinde öngörülmüş şahıslardan toplanan veriler için Gelir Vergisi Kanunu, bu üç yasadaki usul hükümlerinin Vergi Usul Kanunu ve kazanç vergisinin kuruluşlara dönük yüzü için de Kurumlar Vergisi Kanunu onaylanmıştır. Ayrıca 1949 Vergi Reformu, vergi- muhasebe beraberliğini güçlendiren bir tesiri olmuştur (Arıkan ve Güvemli, 2013: 45).

Dahili istihlak vergisi, kazanç vergisi ve muamele vergisi kadar yaygın değildir. Muhasebe bilgilerine bağlı olduğu ve ticaret kanunu haricinde özel defterlerin de tutulması istendiği görülmektedir. Bu verginin de 1950 yılına kadar uygulamada kaldığı anlaşılmaktadır (Güvemli vd., 2013: 31).

1930-1940 yılları arasında yaşananlar, muhasebe mesleğinin yönünün vergicilik ağırlıklı olarak gelişmesinin önünü açmıştır. 1940- 1950 yılları arasındaki olaylar ise, önceki on yılın gelişme doğrultusunu sağlamlaştırıcı adımların atıldığı bir dönem olmuştur (Arıkan ve Güvemli, 2013: 46).

Osmanlı'da devlet muhasebesinin organizasyonu dâhilinde doğan muhasebe mesleğinin, işletmecilik anlayışı çerçevesinde gelişen muhasebe mesleğine yerine bırakmaya başladığı bilinmektedir. Muhasebe mesleğinin zamanla gelişme göstermesiyle devlet mesleği yasal bir düzenleme içerisine girmiştir (Güvemli vd., 2013: 46). Muhasebe mesleğinin işletmecilik anlayışı içerisinde gelişme göstermesi ve teşkilatlanmasıyla, mesleğe katkı verilmesi amacıyla

Esper Muhassipler ve İşletme Organizatörleri Birliği ismiyle Türkiye Muhasebe Uzmanlar Derneğinin kurulduğu bilinmektedir (Aslan vd., 2023: 9).

1950 YILI SONRASI MUHASEBE MESLEĞİ

1950 yılından sonra muhasebe mesleği belirgin bir biçimde özel kesimde vergiciliğe dönük olarak ağırlıklı olarak görülmeye başlanmıştır. Liberal İktisat politikaları ile özel kesimin bu yapıyı benimsemesi de iktisadi Devlet Teşekkülleri'nin zamanla özelleştirilmesi bu yapıyı sağlamlaştırdığı anlaşılmaktadır (Arıkan ve Güvemli, 2013: 46).

1950 yıllarından sonra başlayan liberalleşme adımlarıyla birlikte özel sektöre daha fazla ağırlık verilmiştir. Bu durum çoğu yeni işletmenin oluşmasına katkı sağlamıştır. İşletme sayılarının artması sonucunda işletmelerin vergi beyannamelerinin düzenlenmesi sorununun ortaya çıktığı ve muhasebeciye olan gereksinimin arttığı bilinmektedir (Aslan vd., 2023: 9).

Kâra dayalı işletmecilik anlayışı tamamıyla ekonomiye hâkim olmaya başlamış ve büyük işletmelerin çoğalmasıyla muhasebe mesleğinin özel kesim işletmelerinde iki taraflı gelişme süreci yaşamaya başladığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, büyük işletmelerin çoğalmasıyla birlikte, kâr amaçlı işletmecilik anlayışının muhasebeciye olan beklentinin artması ile maliyet ve finans yönetimi departmanlarının, işletme içerisindeki ağırlığının zamanla artmasından kaynaklanmaktadır. İkincisi de, küçük ve orta işletmeler (KOBİ) bünyesinde çalışan muhasebecilerin meslekte ağırlıklarının görülmesidir (Arıkan ve Güvemli, 2013: 47).

İşletmecilik anlayışıyla başlayan gelişmelerin muhasebeci ihtiyacını artırmasıyla, işletmecilik öğreten eğitim kurumları da çoğalmıştır. Ayrıca İktisadi ve Ticari İlimler Akademileri'nin kuruluşundan sonra bu okullardan mezun olan kişilerin gereksinimlerinin karşılanması yönünde çalışmalar sürdürülmüştür. Yüksek öğretim kurumlarında bilgi sahibi olan mezunlar bu dönemde devlet kesiminden daha fazla özel işletmelerde çalışmaya başlamışlardır (Arıkan ve Güvemli, 2018: 47).

Meslek kanunu tekniğine 1949 Vergi Reformu esnasında gündeme gelen ve Vergi Usul Kanunu hazırlanırken bu yasanın dâhilinde yer verilmiş, ancak bu durumun farklı bir yasal düzenlemenin gerektirdiği fark edilmiştir. Böylece muhasebenin vergi ile birlikteliği, Maliye Bakanlığı tarafından incelenmeye başlanmıştır. Maliye Bakanlığı'nın da bu konu kapsamındaki ilk girişimi 1956 senesinde olmuş ve taslak hazırlandığı görülmektedir. Yasalaşmayan bu hazırlık ile bakanlığın daha sonra yapılacak olan çalışmalarının ana temelini oluşturduğu anlaşılmaktadır (Arıkan ve Güvemli, 2013: 47).

1960 yılından sonra muhasebe uygulamalarında Amerikan etkilerinin artması sonucunda muhasebede genel kabul görmüş, muhasebe ilkelerin oluşturulmasına ve yayınlanmasına, Tekdüzen Hesap Planının oluşturulmasına ve uygulanmasına neden olmuştur. Ayrıca gelir tablosu ve bilançonun kullanılmaya başlaması gibi önemli reformların hayata geçirilmesinin bu dönemde olduğu anlaşılmaktadır (Aslan vd., 2023: 14).

1966 senesinden sonra Serbest Mali Müşavirlik Kanun tasarısı hazırlandığı, bu tasarının da Büyük Millet Meclisi gündemine kadar geldiği, fakat yasalaşma sansı olmayan o süreçteki en ciddi girişimlerden birisinin olduğu bilinmektedir. Bu konunun daha sonraki yıllarda, tekrar gündeme geldiği görülmektedir (Arıkan ve Güvemli, 2013: 48).

Muhasebe mesleğinin yasalaşma çabaları devam ederken diğer taraftan da muhasebecilerin bir araya gelmesi ve dernekleşme esasına göre teşkilatlanma girişimlerinde bulundukları bilinmektedir. İstanbul, çoğu konuda olduğu gibi bu konuda da öncülük yapması ve bu kentte çalışan muhasebecilerin dernekleşme çabalarını sürdürmektedir. Bu girişimler ile Muhasebeciler Mali Müşavirler Birliği Derneği 1976 senesinde kurulmuştur. Bu dernek kısa bir süre içinde başka şehirlerde şube açarak gelişmiş, İstanbul ve Anadolu'da muhasebe mesleğinin teşkilatlanma isteğinin göstermesi yönünden önem teşkil etmektedir (Arıkan ve Güvemli: 2013: 49).

1989 senesinde kabul edilen muhasebe meslek yasasının çıktığı bilinmektedir. Yasa ile birlikte zamanla örgütlenmenin başlama çabalarının oluştuğu, mesleğin saygınlığının korunmaya çalışıldığı, unvanların eğitim ve sertifikasyonunun yapılarak mesleğin uygulama kalitesinde yükselmenin sağlanması gibi etkinin olması beklenmektedir (Aslan vd., 2023: 12).

1994 senesinde bilanço esasına ilişkin tabi işletmeler için tek düzen hesap planına geçildiği görülmektedir. Maliye Bakanlığı 213 Sayılı Vergi Usul Kanunu'nun 175 ve tekrar eden 257. maddelerinde kendilerine verilmiş olan yetkiye göre 1. Seri No.lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği (MSUGT) yayınlandığı bilinmektedir. Adı geçen tebliğin tek düzen hesap planı dâhilinde muhasebenin temel kavramlarına ve mali tabloların düzenlenmesi esaslarına yer verilmektedir. Bu düzenlemeyle Maliye Bakanlığı işletmeler yönünden tek düzen hesap planı sistemini düzenleyerek, etkili bir vergi kontrolü olanağı oluşturacak, vergi muhasebe sistemini kurmayı amaç edindikleri anlaşılmaktadır (Öz ve Çevikcan, 2010: 118).

2000 yılından sonra muhasebe mesleği, zamanla ülke içerisinden dışa doğru açılmaya çalıştığı bir dönem olmaktadır. Bu dönemde standartlaşma çalışmalarının hızlı ilermiş ve TURMOB örgütünün yapılanmasının tamamlandığı dikkat çekmektedir. Ayrıca muhasebe mesleğinde etik

çalışma ve rekabet konuları kriterlerinin piyasada kabul görüldüğü anlaşılmaktadır. 2011 yılı ile birlikte muhasebe dünyasında yeni bir döneme girildiği ve kırılma noktasının olduğu bilinmektedir. Küreselleşme etkisinde oluşturulan yeni Türk Ticaret Kanunu piyasasının işleyiş biçiminde maliye kurallarından daha fazla piyasanın kurallarının geçerli olduğu ve maliye odaklı muhasebeden daha fazla ticari odaklı muhasebenin ön planda olacağı bir yapı öngörülmektedir. Kısaca bu noktada Osmanlı'da Devlet muhasebesi ile başlayan ve Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde vergiciliğin etkisi altında olan, muhasebeyi ticari alanda daha fazla yoğunlaşmasına neden olan Yeni Türk Ticaret Kanunu, muhasebede yeni bir soluk olmaktadır (Aslan vd., 2023: 12).

Muhasebe mesleğinin süreç dâhilinde kaydetme aşamasında ilk olarak kayıt tutma ve raporlama boyutu, daha sonra kayıt tutma, raporlama ve analiz etme boyutu kazandırılmıştır. Son aşamasında da bu boyutlara ek olarak uygunluk denetimi ve faaliyet denetimlerinin yapılması, analiz boyutunda yol gösteren bir kimliğinin olduğu görülmektedir (Aslan vd., 2023: 15).

SONUÇ

Muhasebe mesleğinin gelişmesi iki bölüm olarak ortaya çıkmaktadır. Bunlar; Osmanlı'nın klasik dönemimde devlet muhasebesinde görevli olan kişilerin oluşturduğu muhasebe mesleği ve Tanzimat Dönemi ile başlayan dönem olduğu anlaşılmaktadır. Muhasebe mesleğinin gelişimi için verilen yoğun eğitim sürecinin Cumhuriyet Dönemi'ne kadar sürdüğü görülmektedir. Cumhuriyet ilan edildiğinde tüccarların güçsüz ve zayıf olması çift taraflı kayıt sistemine sahip çıkılmasını da güçleştirdiği tespit edilmiştir.

Devlet muhasebesinde çalışan kişilerin çift taraflı kayıt sistemine alışma süreci oluşan sorunlardan birisi olmuştur. Bu alışma sürecinde, çift taraflı kayıt sistemine geçilmesine dair yasal düzenlemeler yapılmış ve eski sistemle yeni sistem bir süre aynı doğrultuda uygulanması karar alınmıştır. Bu süreç içerisinde genç muhasebeciler sağlanmış ve özel kesim muhasebe mesleğinde de gelişmelerin olduğu dikkat çekmektedir. Çift taraflı kayıt sistemine gereken önemin verilmediği söz konusu olmuş ve bu duruma bağlı olarak ilk defa kayıt düzeninden vergi alma düşüncesinin cesaret isteyen bir iş olduğu anlaşılmaktadır.

1923 senesinden sonra ilk yasal düzenlemenin 1924 Anayasası'nın kabulü olarak bilinmektedir. 1925 yılında Türk Medeni Kanunu kabul edilerek çağdaş bir toplumsal yapının oluştuğu ortaya çıkmaktadır. Bu yasanın 1850 yılında kabul edilen fakat bazı şartların elverişli olmaması sebebiyle gereği gibi uygulanamadığı ve o zamanı şartlarına göre Türk Ticaret Kanunu adı ile

yürürlüğe konulduğu görülmektedir. 1926-1930 senelerinde üç vergi yasasının yayınlandığı bilinmektedir. Bunlar; Kazanç Vergisi Kanunu, Muamele Vergisi Kanunu ve Dahili İstihlak Vergi ve Resimleri Kanunu olarak sıralanmaktadır. Bu kanunların muhasebe uygulamalarını etkisi altına aldığı ve daha fazla özel kesimde muhasebe mesleğinin gelişmesine yol açtığı ortaya çıkmaktadır.

1950 yılından itibaren muhasebe mesleğinde belirgin olarak özel kesimde vergiciliğe dönük bir anlayış ağırlıklı olarak görülmektedir. Bu dönemde birçok yeni işletme oluşmuş ve bunun sonucunda da vergi beyannamelerinin düzenlenmesi sorunu ortaya çıkmıştır. Bu durumun da muhasebe mesleğine duyulan ihtiyacın artmasına neden olduğu bilinmektedir.

2000 yılından sonra muhasebe mesleğinin ülke içerisinden dışa doğru açılması söz konusu olmuştur. Bu dönemde TÜRMOB örgütünün yapılanması tamamlanmıştır. 2011 yılı ile beraber muhasebe dünyasında yeni bir döneme girilmiştir. Bu dönemin ayrıca muhasebe mesleği için bir kırılma noktası olduğu da dikkat çekmektedir.

KAYNAKÇA

Arıkan, Y., ve Güvemli, B. (2013). Türkiye'de Muhasebe Mesleğinin Gelişimi ve İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (5), 33-67.

Aslan, M., Apak, S., Erol, M. ve Ayboğa, H. (2023). Türk Muhasebe Mesleği Üzerine Kronolojik Bir İnceleme (1839-2020). *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (24), 1-16.

Dikmen, O. (1945). Türkiye'de Muamele Vergisinin İnkişafı. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, *5*(1-4).

Erol, M. ve Atmaca, M. (2015). Türkiye'de Lisans Düzeyinde Muhasebe Eğitiminin Gelişimi. *Muhasebe ve Finans Tarihi Derg*isi (9). İstanbul: MUFTAV

Gücenme Gençoğlu, Ü. (2014). Türkiye'de Harf Devriminin Muhasebe Eğitimi ve Muhasebe Uygulamalarına Etkisi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD), 1* (1), 30-37

Güvemli, O. (2011). Türkiye'de Muhasebe Meslek Örgütünün Kuruluşu ve Gelişmesi. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (1), 129-145.

Güvemli, O. (2013). Cumhuriyet Döneminde Muhasebe Mesleğinin Örgütlenmesi Üzerine. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (4), 136-151.

Güvemli, O. (2018). Türkiye Muhasebe Mesleğinde Yüz Elli Yıllık Yalnızlık (1839-1989). *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (14), 23-63.

Güvemli, O., ve Aslan, M. (2019). Cumhuriyet'in Muhasebesi. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (17), 61-72.

Güvemli, O. , Aytulun, A. ve Şişman, B. (2013). Türkiye'de Muhasebe Mesleğinin Gelişmesi ve İlk Meslek Örgütlenmesi: Türkiye Muhasebe Uzmanları Derneği- 1942. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (4) , 19-49

Öz, E. ve Çevikcan, F. (2010). Vergi Kanunlarıyla Getirilen Düzenlemelerin Muhasebe Uygulamasına Etkisi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 2*(1), 113-128.

Şahin, H. (2013). Osmanlı Vergi Sisteminde Reform ve Temettü'Vergisi. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 37*(1), 45-57.

BORSALAR ARASINDAKİ VOLATİLİTE YAYILIMLARI: BRICS+T ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi, Tuba GÜLCEMAL
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0003-4806-8568
Doç. Dr. Zekai ŞENOL
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0001-8818-0752

ÖZET

Bu çalışmada Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika (BRICS) borsaları ile Türkiye (BIST100) getiri volatiliteleri arasındaki dinamik bağlantılılık ilişkileri TVP-VAR (Zamana göre değişen parametreli VAR) analizi kullanılarak 6 Ocak 2015-2 Aralık 2022 tarihleri arası günlük verileriyle incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre toplam volatilite yayılımının zamana göre değiştiği, özellikle Covid-19 döneminde önemli derecede arttığı, Güney Afrika ve Brezilya borsalarının volatilite yayıcısı Çin, Türkiye ve Hindistan borsalarının volatilite alıcısı oldukları, Çin borsasının diğer borsalarla volatilite ilişkisinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar portföy yönetimi, yatırım kararları, risk yönetimi, finansal piyasaların istikrarı gibi konular bakımından önem ifade etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Volatilite Yayılımı, Borsalar, BRICS-T Ülkeleri, TVP-VAR

1. GİRİŞ

Volatilite (oynaklık) kavramı literatürde finansal varlıkların fiyatlarındaki ani artış ve düşüşler olarak tanımlanmaktadır. Volatilite, piyasaya yeni haberlerin ulaşması ve yatırımcıların sonraki davranışlarının alım satım işlemlerini etkilemesi nedeniyle beklenen bir sonuçtur. Piyasaya ulaşan bilgi sonrası piyasa katılımcılarının zincirleme ortak hareketi finansal varlıkları denge fiyat seviyesine gelmeye zorlayacaktır.

Bir piyasada ortaya çıkan volatilitenin diğer bir piyasayı etkilemesi durumuna volatilite yayılımı denilmektedir. Piyasalar arası volatiliteyi ölçmek, farklı finansal piyasalar arasındaki ilişkiyi görmek, portföy çeşitliliği, optimizasyonu, uluslararası çeşitlendirme ve portföy riskini azaltma dolayısıyla yatırım kararlarında oldukça etkilidir.

Küreselleşme, bilgi ve iletişim araçlarının artması ve yaygınlaşması, artan rekabet, yüksek kazanç isteği, finansal piyasalarda zamanla artan riskler piyasalar arası volatilite yayılımlarının artmasına sebep olmaktadır. Volatilite yayılımları portföy yönetimini, yatırım kararlarını, risk

yönetimini, piyasa istikrarı gibi kavramları doğrudan etkileyebilmektedir. Bu bakımdan volatilite yayılımlarının ölçülmesi, modellenmesi, tahmini gibi konular yatırımcılar, portföy yöneticileri, risk yöneticileri, düzenleme ve denetleme otoriteleri bakımından önem ifade etmektedir.

Portföy riskinin azaltılmasında finansal varlık çeşitlendirmesi olduğu kadar finansal piyasa çeşitlendirmesi de söz konusudur. Bu bakımdan bağlantılıkları ve volatilite yayılımları az olan piyasalardan oluşturulacak portföylerle riskleri azaltmak mümkün olabilmektedir. Küresel piyasaların arasındaki korelasyon arttıkça sistematik risk de artmakta ve çeşitlendirmenin faydaları azalmaktadır (Longin ve Solnik, 2001).

Günümüzde, bir ülkenin yerel piyasaları küresel piyasalar ile entegre olmuş durumda ve piyasalar arası korelasyonlar oldukça yüksek ve sermayeler uluslararası düzeyde serbest hareket edebilmektedir. Küreselleşme ile birlikte özellikle finansal kriz dönemlerinde volatilite hızla artmakta ve volatilite yayılımlarının tespiti ve ölçümü finansal krizler için piyasalar veya finansal varlıklar kapsamında erken uyarı sistemi olabilir. Diebold ve Yılmaz'a göre (2009) hisse senedi oynaklık yayılmaları kriz zamanlarında artmakta; fakat hisse senedi getiri oynaklıklarında böyle bir durum görülmemektedir.

Bu çalışmanın amacı BRICS ülkeleri ve Türkiye'nin hisse senedi piyasa endeksleri oynaklıkları arasındaki dinamik bağlantılılık ilişkilerini Diebold ve Yılmaz (2009, 2012, 2014) tarafından literatüre kazandırılan ve Antonakakis vd. (2019) tarafından geliştirilen Zamanla Değişen Parametreli Vektör Otoregresif (TVP-VAR) modeli ile Covid-19 dönemini de kapsayacak biçimde incelemektir.

İlerleyen kısımlarda literatüre yer verilerek sonrasında çalışmada kullanılan veri ve metodolojiden bahsedilmiştir. Son bölümde çalışmanın sonuçlarına değinilmiştir.

2. DENEYSEL ÇALIŞMALAR

Literatürde, krizin bulaşıcılık etkilerini inceleyen çalışmaların çoğu Diebold ve Yılmaz'ın da belirttiği gibi (2009, 2012) finansal piyasalar arası bağlantılılığı ve volatilite yayılımını VAR-temelli yaklaşımlarla anlamaya çalışmışlardır. Diebold ve Yılmaz (2009), 19 ülkenin hisse senedi piyasaları arasındaki getiri ve oynaklık yayılımını, VAR modelinden elde edilen tahmin hatası varyans ayrıştırmaları ile net, yönlü ve toplam yayılma olmak üzere hesaplamışlardır. Çalışmalarının neticesinde getiri ve volatilite yayılmalarında farklı davranış dinamikleri olduğunu getiri yayılmalarının artan bir eğilim gösterdiğini, ani bir patlama olmadığını; volatilite yayılmaların da ise belirgin ani patlamalar şeklinde olduğu sonucunu elde etmişlerdir.

Şimşek (2016), BRICS ülkeleri ile Türkiye (BIST100) borsa endeksi arasındaki ilişkiyi 2008 - 2015 dönemini esas alarak GARCH modelleri ile inceleyerek BIST100'ün en fazla Hindistan ve Güney Afrika ülkeleriyle ilişkisi bulunduğunu savunmuştur.

Bajo-Rubio, Berke ve McMillan (2017), BIST 100 ile DAX (Alman Borsası) ve S&P (ABD Borsası), emtia piyasaları, Amerika Doları ve Euro kuru arasındaki getiri ve oynaklık yayılımlarını 1999-2006 ile 2007-2015 dönemleri olmak üzere günlük veri kullanarak Diebold ve Yılmaz (2012) yayılım endeksi aracılığıyla incelemişlerdir. Diebold ve Yılmaz'ın (2012) çalışması dönemsel olarak Ocak 1999-2010 dönemini ve ABD pay piyasasını, tahvil, döviz ve

emtia piyasaları arasındaki volatilite yayılımını incelerken Baio-Rubio, Berke ve McMillan (2017) Dot-com kriz dönemi ve likidite kaynaklı finansal kriz dönemlerinde varlıklar arası yayılımın nasıl çeşitlendiğini incelemişlerdir. Volatilite yayılım endeksinin finansal kriz döneminde, dot-com dönemindekinin neredeyse iki katı fazla ölçüde gerçekleştiği ve yayılmaların dot-com döneminde aynı varlık sınıfları arasında gözlemlendiği finansal kriz döneminde ise farklı varlık türlerinde çapraz yayılmaların olduğu ve karşılıklı piyasa bağlantılılığının da arttığı gibi çarpıcı sonuçlar elde edilmiştir. Her iki çalışmanın bulguları da göstermektedir ki 2008 finansal kriz döneminde volatilite yayılımları da artmıştır.

Çelik, Özdemir ve Gülbahar (2018) NIMPT ülke borsalarının getiri ve volatilite yayılımlarını 28.01.2013-26.01.2017 döneminde VAR-EGARCH modeli ile inceleyerek, BIST'in diğer ülkeler üzerinde etkisinin olduğu; Nijerya borsası hariç diğer ülke borsalarında negatif bilgi şoklarının daha fazla oynaklığa sebep olduğu ve kaldıraç etkisi en yüksek ülkelerin Türkiye ve Meksika olduğu, en yüksek volatilite kalıcılığına sahip ülkenin de Meksika olduğu tespit edilmiştir.

Ergün ve Karabıyık (2020) 19 ülkeye ait hisse senedi endekslerinde 2000-2019 dönemine ait günlük veriye dayanarak oynaklık ve getiri yayılmalarının Diebold ve Yılmaz (2009) yayılım endeksini kullanarak yaptıkları çalışmada yayılımın en yüksek olduğu ülkelerin ABD ve İngiltere olduğunu tespit etmişlerdir. BIST'deki getiri ve fiyat oynaklıklarının nedeninin büyük bir kısmının ise kendi iç şoklarından kaynaklandığı bulgusuna ulaşmışlardır.

Diebold ve Yılmaz (2009) yayılım endeksini kullanarak 11 pay piyasası arasındaki getiri ve volatilite yayılımını araştıran başka bir çalışma da Gül ve Suyadal (2022) tarafından Covid-19 dönemini esas alan bir çalışmadır. Covid 19 öncesi ve sonrası dönem kıyaslaması yaparak Covid-19 sonrası dönemde getiri yayılım endeksinin %29.6'dan %36.6 'ya yükseldiği tespit edilmiştir. Covid-19 dönemindeki volatilite yayılım endeksindeki artış %23.6 olmuştur.

Arı (2022) Ukrayna-Rusya Savaşının küresel piyasalar üzerindeki etkisini, zamanla değişen varyans-kovaryans yapısına sahip TVP-VAR modeliyle analiz ederek; Rusya borsa endeksinin oynaklığının panele dahil edilmesiyle toplam bağlantılılık endeksinin artarak %81,44'e ulaştığını tespit etmiştir.

Dağlı ve Çelik (2022) enerji piyasalarındaki emtiaların getiri ve volatilite yayılımı 2008-2020 yılları arası VAR-EGARCH analiziyle araştırmışlardır. Çalışmada doğalgaz getiri serisinin diğer enerji emtialarının fiyatlarından etkilendiği bulgusuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte doğalgaz getiri serisinin hiçbir enerji emtiasını etkilemediği ve ısıtma yağı hariç diğer emtialar arasında karşılıklı yayılım olduğu tespit edilmiştir.

Şenol ve Koç'un (2022) Diebold ve Yılmaz (2012) volatilite yayılım endeksini kullanarak MSCI Dünya endeksi ve diğer bencmark kabul edilen emtialar ve bitcoin arasındaki volatilite yayılımını incelemişlerdir. Elde ettikleri bulgulara göre faiz ve MSCI dünya endeksi volatilite yayıcısı, dolar endeksi, altın, petrol ve bitcoin volatilite alıcısıdır.

Şenol ve Karaca (2022) Covid-19 sürecinde Endonezya, Brezilya, Güney Afrika, Hindistan ve Türkiye'den oluşan kırılgan beşli ülke borsaları ile ABD, İngiltere, Fransa, Almanya ve Japonya'dan meydana gelen gelişmiş ülke borsaları arasındaki volatilite yayılımlarını Diebold ve Yılmaz (2012) incelemişlerdir. Çalışmada Covid-19 döneminde volatilite yayılımının

önemli ölçüde arttığı, Brezilya ve İngiltere borsalarının volatilite yayıcısı, Endonezya ve Japonya borsalarının volatilite alıcısı oldukları görülmüştür.

Literatür incelendiğinde pandemi dönemini, geçmişteki kriz dönemlerinin öncesini sonrasını ele alarak farklı finansal varlıklar ve piyasalar arası volatilite ve getiri yayılımı üzerindeki etkisini araştıran farklı çalışmalar mevcuttur. Genellikle gelişmiş piyasalar veya tek piyasa ele alınarak finansal varlıklar arası yayılımlar ölçüldüğünden, bu çalışmanın BRICS ülkelerini ve Türkiye piyasasını ele alması, metodolojik olarak TVP-VAR yöntemini ve dönem olarak 2015'ten günümüzü esas alması ayırt edici özellikleridir.

3. METODOLOJİ

Analizde BRICS ülkelerinin ve Türkiye borsa endekslerinin dinamik bağlantılılığını ve yayılımın yönünü belirlemek amacıyla Brezilya (BOVESPA), Rusya (RTSI), Hindistan (NSEI), Çin (SSEC), Güney Afrika (JTOPI), Türkiye (BIST 100) borsa endekslerine ait 6 Ocak 2015- 2 Aralık 2022 dönemine ait günlük veri kullanılmıştır. Günlük veriler aşağıdaki formülle sürekli bileşik getiri şeklinde hesaplanarak analize dahil edilmiştir:

$$r_t = 100 * [ln(P_t) - ln(P_{t-1})] \quad (1)$$

r_t ,getiri serisini, P_t *(t)* dönemindeki endeksin kapanış fiyatını, P_{t-1} *(t-1)* zamandaki kapanış fiyatını ifade etmektedir.

Analiz yöntemi olarak Primiceri (2005) ve Del Negro ve Primiceri'nin (2015) zamana göre değişen parametreli VAR (TVP-VAR) modeli kullanılmıştır. TVP-VAR modeli, zamanla değişen bir varyans-kovaryans matrisinden oluşmaktadır. Model aşağıdaki gibi ifade edilmektedir (Antonakakis vd.,2020:4-7).

$$y_t = A_t Z_{t-1} + \varepsilon_t \qquad \varepsilon_t|\Omega_{t-1} \sim N(0, \Sigma_t) \quad (2)$$

$$vec(A_t) = vec(A_{t-1}) + \xi_t \qquad \xi_t|\Omega_{t-1} \sim N(0, \Xi_t) \quad (3)$$

$$Z_{t-1} = \begin{pmatrix} y_{t-1} \\ y_{t-2} \\ y_{t-\rho} \end{pmatrix} \qquad \dot{A}_t = \begin{pmatrix} A_{1t} \\ A_{2t} \\ A_{\rho t} \end{pmatrix}$$

Yukarıda Ω_{t-1} , t-1'e kadar olan bilgileri temsil ederken y_t ile Z_{t-1} ise m x 1 ve mp x 1 vektörlerini açıklamaktadır. A_t ve A_{it}, m x mp ve m x m boyutlu matrisleri ifade etmektedir. ε_t ve ξ_t sırasıyla m x 1 vektör ve m^2px1 boyutlu matrisini, zamana bağlı değişen varyans-kovaryans matrisler Σ_t ve Ξ_t ise m x m ve m^2pxm^2p boyutlu matrislerdir. $vec(A_t)$, m^2px1 boyutlu vektör olan A_t'nin vektör halidir. Wold Ayrıştırma teoremine dayalı olarak, vektör hareketli ortalama (VMA) gösterimi:

$$y_t = \dot{J}(M_t(Z_{t-2} \dot{+} \eta_{t-1}) + \eta_t) \quad (4)$$

$$= \dot{J}(M_t(M_t(Z_{t-3} + \eta_{t-2}) + \eta_{t-1}) + \eta_t) \quad 5$$

.

.

$$= \dot{J}\left[M_t^{k-1} Z_{t-k-1} + \sum_{j=0}^{k} M_t^j \, \eta_{t-j}\right] \quad 6$$

$$M_t = \begin{pmatrix} A_t & \\ I_{m(p-1)} & 0_{m(p-1)xm} \end{pmatrix} \quad 7$$

M_t bir mp × mp boyutlu matris olup bir mp × 1 boyutlu vektör olup, J bir mp × m boyutlu matrisi ifade etmektedir. Vektör hareketli ortalamaların limiti alınır.

Koop vd. (1996) ve Pesaran ve Shin (1998)'e göre genelleştirilmiş etki-tepki fonksiyonlar (GIRF) ile genelleştirilmiş tahmin hatası varyans ayrıştırmalarının (GFEVD) temelinde zamana bağlı değişen katsayılar ile zamanla değişen varyans-kovaryans matrisleri kullanılmaktadır.

İkili j'den i'ye yönlü bağlılığı ifade eden ve j değişkeninin i değişkeni üzerindeki etkisini tahmin hata varyans payını gösteren GFEVD ($\widetilde{\varphi_{ij,t}}$ (H)) aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$\widetilde{\varphi_{ij,t}}(H) = \frac{\sum_{t-1}^{H-1} \psi_{ij,t}^2}{\sum_{j=1}^{m} \sum_{t-1}^{H-1} \psi_{ij,t}^2} \quad 8$$

$\sum_{ij=1, i\neq j}^{m} \widetilde{\varphi_{ij,t}}(H) = 1$ ve $\sum_{ij=1}^{m} \widetilde{\varphi_{ij,t}}(H) = m$ ise payda tüm şokların kümülatif etkisini ifade eder, pay kısmı da i değişkeninde oluşan bir şokun kümülatif etkisini göstermektedir. Genelleştirilmiş tahmin hatası varyans ayrıştırmaları kullanılarak toplam bağlantılılık endeksi aşağıdaki gibi hesaplanır:

$$C_t(H) = \frac{\sum_{ij=1, i\neq j}^{m} \widetilde{\varphi_{ij,t}}(H)}{\sum_{ij=1}^{m} \widetilde{\varphi_{ij,t}}(H)} * 100 = \frac{\sum_{ij=1, i\neq j}^{m} \widetilde{\varphi_{ij,t}}(H)}{m} * 100 \quad 9$$

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Görsel 1, 6 Ocak 2015- 2 Aralık 2022 dönemindeki Brezilya (BVSP), Rusya (RTSI), Hindistan (NSEI), G.Afrika (JTOPI), Türkiye (BIST100), Çin (Shangay) Borsası'na ait günlük getiri grafiklerini göstermektedir.

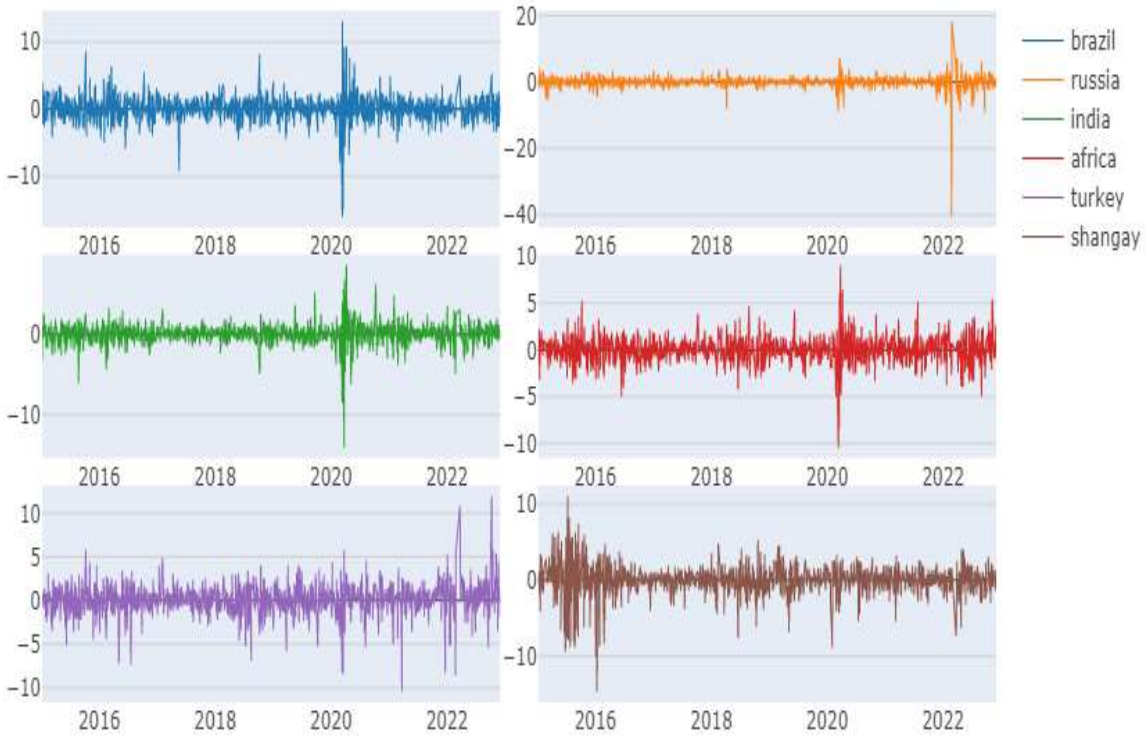

Görsel 1. Brezilya, Rusya, Hindistan, G.Afrika, Türkiye, Shangay Borsası

Borsa endekslerine ait getiri hareketleri incelendiğinde pandemi nedeniyle yaşanan belirsizlikler nedeniyle endeks getirilerinde yaşanan dalgalanmalardan Şangay ve Rusya'nın ayrıştığı görülmektedir. Rusya-Ukrayna savaşı nedeniyle 2022'nin Şubat ayında Rusya Borsa'sının -40.467 ile Şangay Borsası'nın 2016 Ocak ayında -14.670 ile bir volatilite şoku yaşadığı görülmektedir.

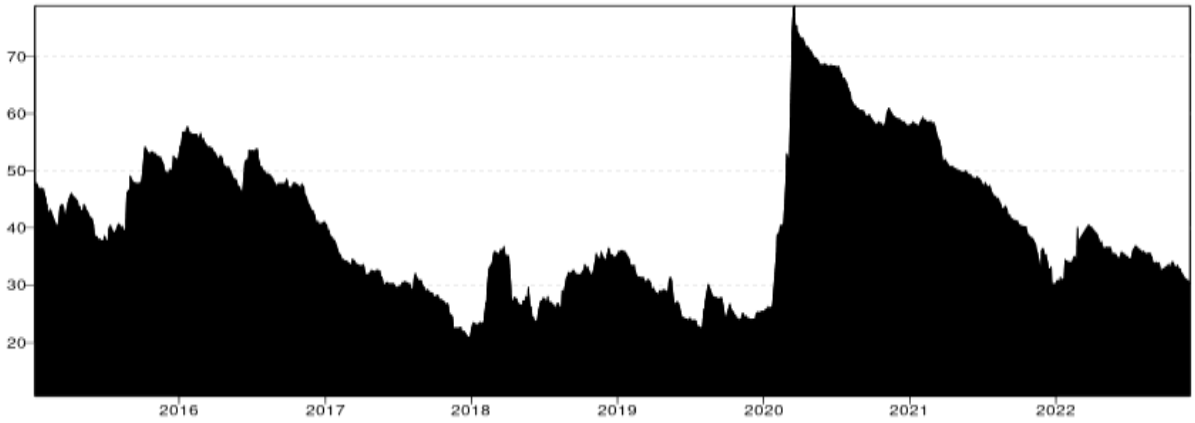

Görsel 2. Dinamik Toplam Bağlantılılık

Getiri serilerinin dinamik toplam bağlantılılık seviyeleri 2016 ve 2017 yıllarında %50 seviyelerindeyken 2018 ve 2019 yıllarında %30'lu seviyelere düşmüştür (Görsel 2). Covid-19'un başlangıcı kabul edilen tarih olan Mart 2020'de en yüksek seviyelere ulaşmış, Covid-19

salgınının borsalarda ortaya çıkarttığı ilk korku ve panik havasının zamanla geçmesine paralel şekilde volatilite yayılımı zamanla azalmıştır. Tüm dönemi kapsayan volatilite yayılımı %33,7 olarak ortalama yayılımın biraz altındadır.

Çizelge 2. Ortalama Dinamik Bağlantılılık Tablosu

	Brezilya	**Rusya**	**Hindistan**	**G.Afrika**	**Türkiye**	**Çin**	**Diğerlerinden**
Brezilya	66.56	9.97	5.94	9.52	6.91	1.11	33.44
Rusya	10.74	61.44	6.66	12.64	6.67	1.85	38.56
Hindistan	6.97	7.21	63.18	12.43	6.96	3.25	36.82
G.Afrika	8.96	11.66	10.63	56.16	7.89	4.70	43.84
Türkiye	7.49	7.23	7.07	9.49	67.77	0.96	32.23
Çin	1.89	2.52	4.39	7.18	1.53	82.49	17.51
Diğerlerine	36.06	38.60	34.69	51.25	29.95	11.86	202.41
Kendisi Dahil	102.61	100.04	97.87	107.41	97.72	94.36	cTCI/ TCI
NET	2.61	0.04	-2.13	7.41	-2.28	-5.64	40.48 /33.7
NPT	4.00	3.00	2.00	5.00	1.00	0.00	

Çizelge 2.'de yer aldığı gibi BIST100'de meydana gelen yayılımın %67.77'si kendisi tarafından açıklanırken %32.23'ü BRICS ülke borsalarından kaynaklanmıştır. BIST100 endeksi üzerinde G.Afrika 9.49 değeri ile en yüksek etkiye sahipken, Çin 0.96 ile en düşük etkiye sahiptir. Net yayılıma bakıldığında BIST100 endeksi net volatilite alıcısıdır.

G.Afrika Borsası 43.84 ile diğerlerinden en çok etkilenen 1.sıradaki piyasa iken; Rusya 38.56 ile diğer ülkelerden en çok etkilenen 2.sıradaki piyasaya sahiptir. Diğer ülkelerden an az etkilenen (17.51) Çin (Şhangay) Borsası'dır. Brezilya kendisinden sonra en çok Rusya'dan (9.97) ; Rusya kendisinden sonra en çok G.Afrika'dan (12.64) ; Hindistan kendisinden sonra en çok G.Afrika'dan (12.43); G.Afrika Borsası sırasıyla Rusya'dan (11.66), Hindistan'dan (10.63), Brezilya (8.96) ve Türkiye'den (7.89) etkilenmektedir.

Toplam dinamik bağlantılılık ilişkisine göre 43.84 değeri ile diğer borsa endekslerinden en çok etkilenen ve 51.25 değeri ile diğer borsa endekslerini en çok etkileyen Güney Afrika (JTOPI) borsa endeksi olmuştur.

Çizelgede yer alan borsanın kendisinden yayılan volatilite ile kendisini etkileyen volatilitenin farkını gösteren NET rakamlarının pozitif olması o piyasanın net volatilite yayıcısı, negatif olması ise net volatilite alıcısı olması şeklinde değerlendirilir. Bu durumda Brezilya ve Rusya ve G.Afrika net volatilite yayıcısı iken; Hindistan, Türkiye ve Şangay piyasaları net volatilite alıcısıdır.

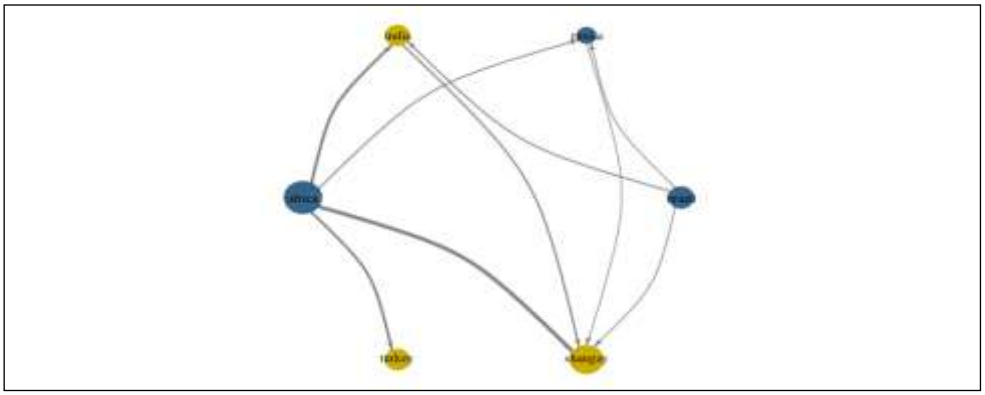

Görsel 3. Ağ Analizi

İki piyasa arasındaki okun kalınlığı ve yönü, volatilite yayılımının yönü ve gücünü ifade etmektedir. Böylece daha kalın oklar, daha güçlü bir ilişkiyi göstermekte iken, okun yönü de yayılımın yönünü vermektedir. Görsel 3.'de G.Afrika'dan, Çin'e giden ok, ortalama olarak G.Afrika'nın Çin'e ve Hindistan'a net bir şok ileticisi olduğunu ifade etmektedir. Dairenin boyutunun büyüklüğü, piyasalar arasında şokların göndericisi olarak sistemi ne derece etkilediğini göstermektedir. Ayrıca dairelerin mavi renk olması şok yayıcısı, sarı renk olması şok alıcısı olduğunu ifade etmektedir. En güçlü şok yayıcı G.Afrika sonra Brezilya ve Rusya'dır. En güçlü şok alıcısı Çin, daha sonra Hindistan ve Türkiye'dir.

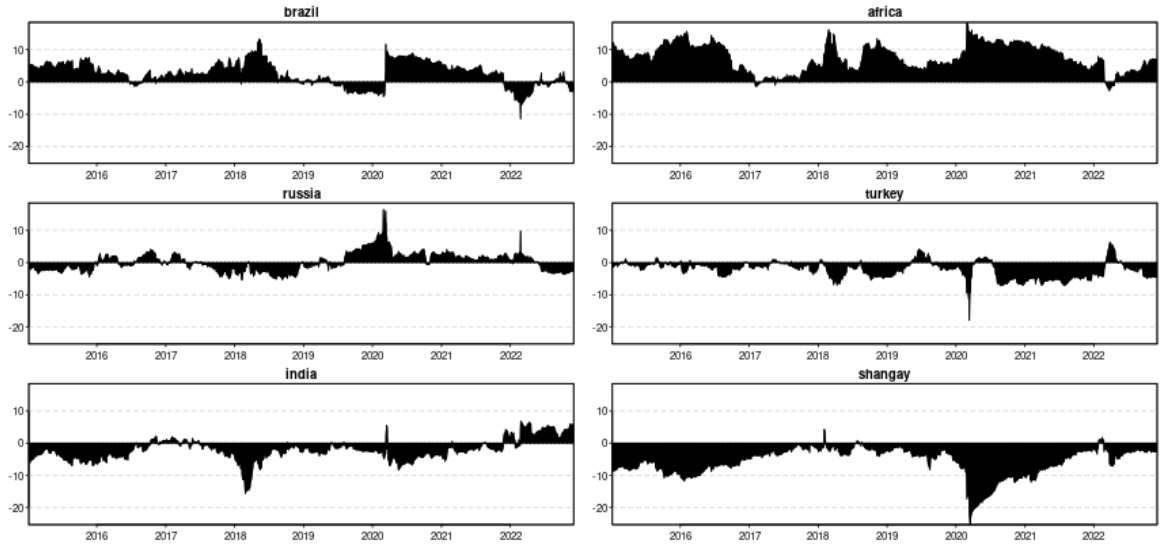

Görsel 4. Net toplam yönlü bağlantılılık

Görsel 4'deki sıfır (0) çizgisinin üzeri volatilite iletimini, altı ise volatilite alımını göstermektedir. G. Afrika ve Brezilya'nın örneklem döneminin büyük kısmında volatilite yaydıkları buna karşın Türkiye, Hindistan ve Çin borsasının ise volatilite aldıkları görülmektedir.

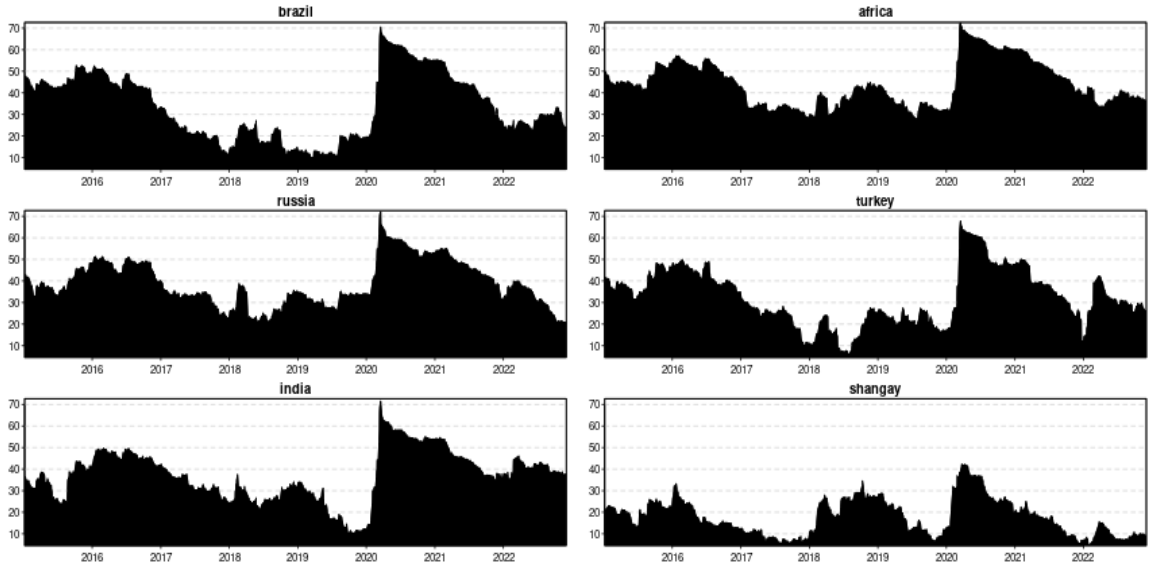

Görsel 5. Diğerlerinden Toplam Yönlü Bağlantılılık

Görsel 5'de borsaların diğer borsalardan aldıkları yayılımlar Görsel 6'da ise diğer borsalara yaptıkları yayılımlar görülmektedir. Buna göre Çin borsasının diğer borsalardan düşük düzeyde volatilite aldığı ve ilettiği anlaşılmaktadır.

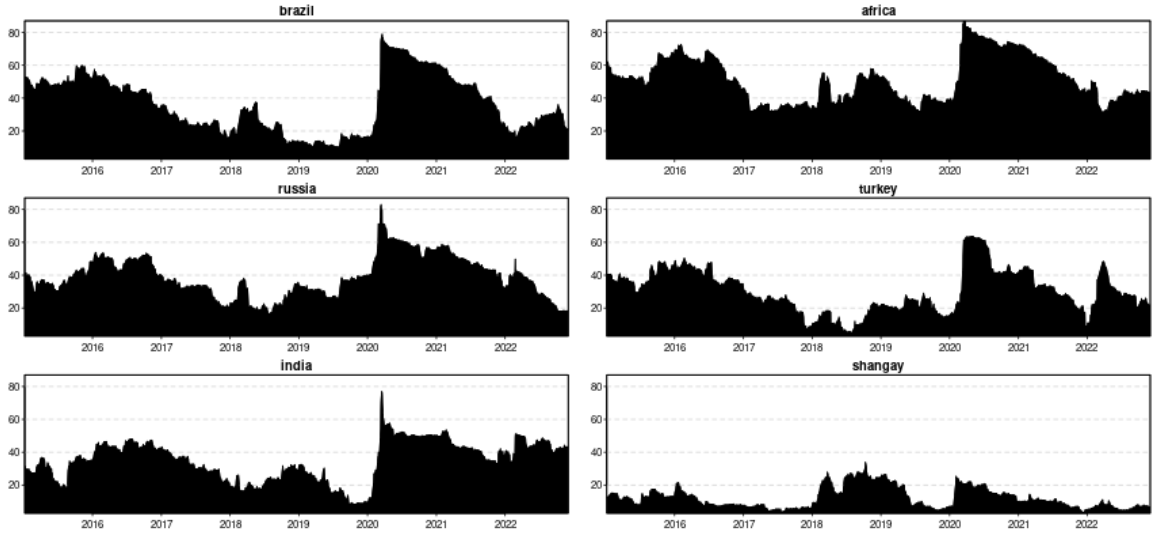

Şekil 6. Diğerlerine Toplam Yönlü Bağlantılılık

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Finansal piyasalar arasında artan entegrasyon, küreselleşme, iletişim araçlarının gelişmesi gibi etkenler borsalar arasında volatilite yayılımlarının artmasına sebep olmaktadır. Volatilite yayılımları yatırırım kararları, portföy yönetimi, risk yönetimi gibi konular bakımından önem ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışmada, Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye

(BRICS+T) ülke borsaları arasındaki volatilite yayılımları TVP-VAR yöntemiyle araştırılmıştır.

Çalışmada BRICT+T ülke borsalarının ortalama volatilite yayılımı %33,7 çıkmıştır. Bu oran ortalama yayılımın (%50) biraz altındadır. Bu sonuç portföy riskini yönetmede kısmi imkan sağlamaktadır. Covid-19 sürecinde volatilite yayılımının önemli derecede yükseldiği görülmüş, salgınla ilgili tehlikenin azalışıyla birlikte volatilite yayılımının azaldığı anlaşılmıştır. Güney Afrika, Brezilya ve Rusya borsalarının net volatilite yayıcısı, Çin, Türkiye ve Hindistan borsasının net volatilite alıcısı oldukları anlaşılmıştır. Çin borsasının düşük düzeyde volatilite yaydığı ve aldığı ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan portföy riskinin azaltılması bakımından Çin borsası imkan sağlamaktadır. Elde edilen sonuçlar yatırımcılar, portföy yöneticileri, risk yöneticileri, piyasa gözetim ve denetim otoriteleri bakımından önem ifade etmektedir.

KAYNAKÇA

Antonakakis, N., Chatziantoniou, I., ve Gabauer, D. Refined Measures of Dynamic Connectedness based on Time-Varying Parameter Vector Autoregressions, Journal of Risk and Financial Management, 13(4), 84. doi:10.3390/jrfm13040084, 2020.

Arı, Y. The comparison of range-based volatility estimators and an application of TVP-VAR-based connectedness, Journal of Life Economics. 9(3): 147-157, DOI: 10.15637/jlecon.9.3.03, 2022.

Bajo-Rubio, O., Berke, B. ve McMillan, D. The behaviour of asset return and volatility spillovers in Turkey: a tale of two Crises, Research in International Business and Finance, 41(C), 577-589. Doi: https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2017.04.003, 2017.

Çelik, İ. , Özdemir, A. ve Gülbahar, S. D. Gelişmekte Olan Ülkelerde Getiri ve Volatilite Yayılımı: NIMPT Ülkelerinde VAR-EGARCH Uygulaması, Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar,(636),9-24.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/fpeyd/issue/47987/607070, 2018.

Dağlı, S.Ş. ve Çelik, İ. Return And Volatility Spillover Between Energy Commodities: Evidence From the VAR-EGARCH Model, Gaziantep University Journal of Social Sciences, *21*(4), 2187-2207. DOI: 10.21547/jss.1089183, 2022.

Diebold, F.X. ve Yılmaz, K.. Better to Give than to Receive: Predictive Directional Measurement of Volatility Spillovers, International Journal of Forecasting, *28*(1), 57-66, 2012

Ergün, Z. C. ve Karabıyık, C. Türkiye ve Dünya Hisse Senedi Piyasaları Arasındaki Getiri ve Oynaklık Yayılımlarının Ölçülmesi: Yayılma Endeksi Yaklaşımı, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, *27*(3), 741-758. DOI: 10.18657/yonveek.686545, 2020.

Gül, Y. ve Suyadal, M. Covid-19'un pay piyasaları arasındaki getiri ve volatilite yayılımlarına etkisi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (50) , 350-368 . DOI: 10.30794/pausbed.1061814, 2022.

Koop, G., Pesaran, M. H. ve Potter, S. M. Impulse response analysis in nonlinear multivariate models, Journal of Econometrics, 74(1), 119-147,1996

Longin, F. ve Solnik, B. Extreme Correlation of International Equity Markets, The Journal of Finance, 56, 649-676,https://doi.org/10.1111/0022-1082.00340, 2001

Pesaran, H. H. ve Shin, Y. Generalized impulse response analysis in linear multivariate models. Economics letters, 58(1), 17-29, 1998.

Şenol, Z. ve Karaca, C. COVID-19 sürecinde borsalararası volatilite yayılımları: Kırılgan Beşli ve gelişmiş ülke piyasaları örneği. Uluslararası Yöntemi İktisat ve İşletme Dergisi, 18(2), 449-469. http://dx.doi.org/10.17130/ijmeb.979135 2022.

Şenol, Z. ve Koç, S. Borsa, faiz, döviz kuru, altın, petrol ve bitcoin arasındaki volatilite yayılımları, Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, (35), 31-46. DOI: 10.18092/ulikidince.1036345, 2022.

Şimşek, M. Borsa İstanbul (BIST) ve BRICS Ülkelerinin Hisse Senedi Piyasalarının İlişkisi Üzerine Bir İnceleme, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 5(3), 520-536. 2016.

YENİ MEDYADA POPÜLER ALANLAR: NETFLİX "YOU" DİZİSİNDE BİREYE EĞLENCE VE KÜLTÜR ÖNERMELERİ

Dr. Öğr. Üyesi, Yasin SÖĞÜT

Giresun Üniversitesi,– ORCID ID 0000-0001-5327-9234

ÖZET

Dünyada internetin gelişim dijitalleşmenin hızlanması iletişim araçlarında gelişimi tetiklemiştir. Medyanın teknoloji ile gelişiminin yeni bir kavramı olarak tanımlanan yeni medya mecrasında dijital platformlar önemli bir alanda yer almaktadır. Dijital platformaların geniş hedef kitlelere ulaşması etkinliklerini daha da arttırmaktadır. Bu platformaların başında gelen Netflix özellikle genç kitleye yönelik çok farklı kategolerinde farklı sayıda içerikler üretmektedir. Üretilen içeriklerin kültürel, sosyal ve iletişim boyutunda ortaya çıkardığı dönüşüm yeni bir dijital kültür dünyasının oluşmasını temellendirmektedir. Bu noktada çalışmada genç kitleye yönelik hazırlanan belirli bir izlenme puanını aşmış You dizisinin yayınlanan 3 sezonu örneklem olarak seçilmiştir. Çalışmanın amacı örneklem olarak seçilen içeriklerde eğlence ve kültürel önermelerin ne sıklıkta ve nasıl kategorize olarak yapıldığının anlaşılmasıdır. Bu kapsamda iletişim çalışmaları alanında sıkça kullanılan kavramsal çerçeveleme ve anlatı analizi yöntemleri kullanılarak değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışma sonucunda dizi içeriklerinde zorbalık, takıntılılık, depresyon ve cinsel saldırı ile birlikte hassas sevgi duygusunun nefretle özendirilmesi başlıklarının yer aldığı anlaşılmaktadır. Popüler ve tipik gençlik dizilerinin aksine, bu dizi yalnızca eğlence için değil, aynı zamanda gençlerin aşk, sevgi ve aile kurma gibi duygularını sapıklık, zorbalık, psikopatlık gibi olumsuz duygularla zedelemektedir. Çalışmanın dijital ortamlarda yayınlanan içeriklerle oluşturulan dijital kültürün neleri barındırdığının anlaşılması adına da önemli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yeni medya, Dijitalleşme, Popüler Kültür, İletişim Çalışmaları

ABSTRACT

The development of the internet in the world and the acceleration of digitalization have triggered the development of communication tools. Digital platforms take an important place in the new media medium, which is defined as a new concept of the development of the media with technology. Reaching digital platforms to large target audiences further increases their effectiveness. Netflix, which is at the forefront of these platforms, produces a different number of content in very different categories, especially for the young audience. The transformation of the produced content in the cultural, social, and communication dimensions is based on the formation of a new digital culture world. At this point, the 3 seasons of the TV series You, which exceeded a certain viewing score, which was prepared for the young audience, were chosen as a sample. The study aims to understand how often and how categorical entertainment and cultural propositions are made in the content selected as a sample. In this context, evaluations were made using conceptual framing and narrative analysis methods, which are frequently used in communication studies. As a result of the study, it is understood that the

content of the series includes the titles of bullying, obsession, depression, and sexual assault, as well as encouraging the sensitive feeling of love with hatred. Contrary to popular and typical youth dramas, this series is not only for entertainment, but also harms young people's feelings of love, affection, and family formation with negative emotions such as perversion, bullying, and psychopathy. It is thought that the study is important to understand what the digital culture created with the contents published in digital media contains.

Keywords: New media, Digitalization, Popular Culture, Communication Studies

1. GİRİŞ

Tarih boyunca askeri, ekonomik, siyasi ve sosyal alan büyük değişimlerin öncü alanlarıdır. Laton görmek anlmını idea bağlamıyla karşılamış ve görmek eymenin önemine işaret etmiştir [1] (Gökberk, 1974: 68). Ardından gelişen düşünce dünyasında görme eylemini bir gerçeklik sanlallık meselesi içinde yorumlarak simulasyon olarak değerlendirmekte mümkündür [2] (Baudrillard, 2014). Dolayısıyla görmek sadece rasyonel bir durumun izahında öte etkilere sahiptir [3] (Eagleman, 2013). Dönemsel değişimler yeni eski çatışması neticesinde yeniden yeni bir düşüncenin kendisini üretmesini sağlamaktadır. Düşünce bağlamında gerçekleşen büyük değişiklikler, zamanla toplumsal alanda hareketlilikleri berberinde getirip, ekonomiden kültüre, sanattan sosyal davranışlara kadar bütüncül değişimi tetiklemektedir. Medyanın teknolojiylenin gelişimiyle yaşadığı hızlı ilerleme dönüşüm sürecinin ana taşıyıcı faktörü olarak değerlendirilmektedir. İletişimin yaşadığı hem fiziki hemde düşünsel dönüşüm süreci medyanın ana fonksiyonları anlamında da büyük yenilikler getirmektedir. Geleneksel ve yeni medya olarak kavramsallaşan bir yeni tanımla biçimi oluşmaktadır. Bu süreçte toplumun kitlesellikten çıkarak daha bireysel olarak bilgilendirilmesi ve bireyinde giderek dijital platformlar vasıtasıyla yeni medya mecrsında toplumsal yaşamda yer edinmesi mümkün olmaktadır.

Yüz yüze (doğal) iletişimin dönüştüğü ve yerini (sanal) dijital iletişimin aldığı bir mecralar alemi ortaya çıkmıştır. Yeni medyanın oluşan teknolojik gelişim neticesinde elde ettiği yeni mecralarla ekonomik, sosyal ve politik konularda toplumu yönlendiren hatta algı ve davranışlarını yeniden oluşturma veya etkileme gücü bulunmaktadır. Yeni medyanın bu gücü birey açısından olumlu ve olumsuz yönlere sahiptir. Özellikle gözüetim toplumu meselesinin üzerine eleştirel yaklaşımlarda sadece gözetlenenin nasıl ve neler yapması gerektiğine odaklanmaının başka bir sorun olduğu ve gözetleyeninde incelemesi gerektiği fikri üzerine yoğunlaşılmaktadır [4] (John Berger, 2006: 8). Yeni medyanın enformasyonla etki gücünün artması doğal bir süreç ve olgudur. Bu gücü sağlayan temel güç iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve internetin çok geniş bir coğrayay erişim sağlamasından başka birşey değildir. Yeni medyanın özellikle hedef kitlesinin genç yaş grubu olduğu düşünüldüğünde toplumun değişim ve dönüşümü açısından bu yeni mecra üzerindeki platformların içeriklerinde nelere yer verdiği önemli bir konu olarak görülmektedir. Çalışmanın amacı yeni medyanın güclü mecralarıdan olan “Netflix” dijital platformunda yayınlanan gençlik dizisi “You” üzerinden bir içerik analizi yapılmaktadır. Burada dizi içeriklerinde hedef kitleye ne ve nasıl mesajlar verildiği tespit edilerek kavramsal çerçeveleme ile anlatı analizi yapılmaktadır.

2. YENİ MEDYADA İÇERİKSEL DEĞİŞİMLER VE TOPLUM

21. yüzyılda dünyanın neredeyse tamamında insanlar bilgisayarlar sayesinde her an her istediklerini izlemekte, istedilerine erişmekte veya satın alabilmektedirler. Yeni medya da ilk dikkat çeken mecra sosyal medyadır. Bu mecra özellikle gözetleme ve insanları bir yönüyle izleme ve teshis etme gibi bulut bir alan gibi kullanılmaktadır. Medyanın bu yönü kitlelelerin hem izleme hemde yönledirme anlamında ciddi bir tehlikeye maruz kaldıklarını göstermektedir [5] (Baban, 2012: 76-77). Bu içeriklerin başında geleneksel medyada belirli gün ve saatte erişilen tekrarı olmayan diziler bulunmaktadır. Yeni medyada artık dijital platformlar sayesinde estenilen dizi veya filmin sınırsız bir şekilde erişilmesi ve izlenmesi mümkün bir hale ulaşmıştır [6] (Yanık, 2017: 791). yeni medya mecralarının bu tarz büyük avantajları izleyiciyi geleneksel medyadan bu mecralara (internette yayınlanan dizilere) yönlendirmiştir. Böylelikle izleyici haftada bir defa izleme şansı bulduğu veya kaçırdığı bir bölüm yerine birden fazla bölüm izleme olanağına erişmektedir. Böylelikle izleyicinin medya ile olan iletişim süresi artarak bu içeriklerden anlam üretim veya düşünce ekseninde yeni önermeler (reklamlar vb.) yeni medya açısından çok daha mümkün hale gelmektedir [7] (Benjamin, 2012: 84). Yeni medya, bu yönüyle topluma genel mesaj veren değil, bireyleri merkeze alan ve tutum davranış üzerine bireysel tercihleri etkileme potansiyeline ulaşmaktadır [8] (Yanık, 2016). Böylelikle bir dizikileme ve insanların tercih ve yapıları kaydederek onlara istikamet, öneri ve zaafiyetleri üzerinden yol çizmek bu yeni medyanın en tehlikeli özellikleri arasında sayılabilir [9] (Niedzviecki, 2010: 38). Yeni medya aslında bir mutluluk vaadeinde bulunmaktadır [10] (Manovich, 2001).

Bu noktada yeni medya araçları metaverse gibi yeni ve daha güçlü mecralar üretmektedir. Bu yönüyle birey buralarda nesneleşme konumuna düşebilmektedir [11] (Berger, 2014: 51). Yeni medyanın tüm bu bakış açısından hali hazırda en güçlü mecrası dijital platformların kendisidir. Bu platformlar içerisinde en popüler olanlarının başında Netflix gelmektedir. Netflix hedef kitlesi açısından genç kitleye dair çok sayıda farklı içerikler üretilen ve ilgi çeken bir platform konumundadır. Üretilen içeriklerde kültürel mesajların yanında, sosyal hayata dair pratiklerle toplumsal dönüşümü tetikleyen yeni bir dijital kültür dünyasının izleri görülmektedir. Dolayısıyla bu platformda yayınlanan içeriklerin bir örneklem sahası olarak seçilmesi doğru bir analiz için önem arz etmektedir. Bu açıdan önemli bir örneklem sahası olarak bu platformdaki gençlik dizileri görülmektedir. Netflix platormunun içerisinde yer alan dizilerin büyük bir kısmı gençlik dizileridir. Hedef kitlenin toplumun oluşumunda ve dönüşümünde temel faktör olan gençlerdir. Bu noktada yeni medyanın hayatın tüm alanına daha uzun sürelerde ve güncel olarak yerleşmesi toplumun dönüşümünde büyük bir etken olduğunun göstergesi olmaktadır. You dizisi bu kapsamda içeriksel açıdan hem psikoloji, hem iletişim hemde sosyolojik olarak ele alınması geren önemli bir dizidir [12] (Yeni Kimlik, 2022).

2.1. Araştırma Örneklem ve Amacı

Çalışma kapsamında, 2018 yılında başlayan ve halen 4. sezonu devam eden You Dizisinin bitmiş olan ilk 3 sezonundan örneklemler seçilmiştir. Rasgele örneklem yöntemi ile her sezondan 2 bölüm toplam 6 bölüm ayrıntılı bir şekilde analiz edilmiştir. Çalışmanın amacı,

Yeni medya mecrasının popüler alanlarında eğlence ve kültürel açısından bireye önermeler yapılıp yapılmadığının anlaşılmasıdır.

2.2. Araştırma Soruları

AS1: Netflix dizisi «You» içeriklerinde ne kadar eğlence ve kültürel önermeler bulunmaktadır?

AS2: Bu eğlence ve kültür önermeleri hangi duygular üzerinden tasvir edilmektedir?

AS3: İletişim açısından birey dizi içerisinde anlamsal bağlamda hangi duygu ve sosyal etkileşime özendirilmektedir?

2.2. Araştırma Yöntem ve Önemi

İçerik analizinin yanısıra, kavramsal Çerçeveleme ve Anlatı Analizi: Bu çalışmada "You" dizisi ilgili bölümleri iletişim çalışmaları alanında sıkça kullanılan içerik analizi, kavramsal çerçeveleme ve anlatı analizi yöntemleri kullanılarak değerlendirmeler yapılmıştır. Berger'e göre içerik analizi, örneklem alınarak bir iletişim sağlama (haber programı, sanat vb.) herhangi bir öğenin (şiddet,derece) açısından ölçmeyi amaçlayan bir araştırma yöntemidir (Yumlu, 1994: 75). Günümüzde dünyanın içinde bulunduğu ekonomik, sosyal ve siyasal tehlikeler düşünüldüğünde, kendini büyük bir karmaşadan arındırmak isteyen bireyin kaçmaya çalıştığı yeni medya mekanları «dijital platformlardır». Bu noktada yeni medya mecraları bireyin iletişim, duygu, düşünce ve kimlik başlıklarında ortaya çıkarabileceği değişimlerin tartışılması ve geleceğe dair beklenti ve tehditlerin değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır.

3. BULGULAR

Çalışma kapsamında incelenen örneklem You dizisidir. Dizinin yayınlanan 3 sezonunda içeriklerde yer alan karakterler aşağıda sırasıyla verilmiştir. İlk sırada yer alan Joe tüm dizi boyunca ana kişilik ve örnek olarak hayatını seyrettiğimiz karakterdir. Diğer 2,3 ve 4 sırada yer alan isimler dizinin ana karakterlerini oluştururken diğerleri belirli sezonlarda yer almaktadır.

«You» Dizisi İçerikler Değerlendirme Sonuçları

Çizelge 1. You Dizisi Karakterleri

Dizi (Karakter)	Karaketer İsimleri
You (Ana)	Joe Goldberg
You (Yardımcı)	Beck
You (Yardımcı)	Love Quinn

You (Yardımcı)	**Marienne Bellamy**
You (Yan)	**Ellie Alves**
You (Yan)	**Theo Engler**
You (Yan)	**Peach Salinger**
You (Yan)	**Delilah Alves**
You (Yan)	**Dr. Nicky**
You (Yan)	**Candace Stone**

Yapılan analizler sonucunda örneklem seçilen sezon 1 (bölüm 1- bölüm 6) içerisinde ana karakter Joe ve Beck'tir. Joe ana karakteri dizi toplam süresi 46 dakika içinde 40 dk. süre alarak 32 sahnede görülmektedir. Beck ana karakteri dizi toplam süresi 46 dakika içinde 32 dk. süre almış ve toplam 24 sahnede bulunmuştur. Bölümün içeriksel bağlamlarına bakıldığında "Sevgi, Cinsellik, Zevk, Şiddet, Zorbalık, Yardımseverlik, Sosyal Medya Kullanımı, Dijital İzler" başlıklarında mesajlar taşıyan sahneler bulunduğu anlaşılmaktadır.

Çizelge 2. You Dizisi İçerikler Değerlendirme Sezon 1

Sezon/ Bölüm	**Ana Karakterler**	**Süre (dk) (Oyuncu)**	**Sahne Sayı**	**Bölümün İçerik Bağlamları**
Sezon 1/B1	**Joe Goldberg** **Beck**	**40 Dk.** **32 Dk.**	**32** **24**	**Sevgi, Cinsellik, Zevk, Şiddet, Zorbalık, Yardımseverlik, Sosyal Medya Kullanımı, Dijital İzler**
Sezon 1/B6	**Joe Goldberg** **Beck** **Peach**	**39. Dk.** **30. Dk.** **19. Dk.**	**30** **21** **16**	**Psikopatlık, Cinsellik, Zevk, Şiddet, Zorbalık, Lezbiyenlik, Sevgi, Sosyal Medya Kullanımı, Dijital İzler**

Çalışma kapsamında yapılan analizler sonucunda örneklem seçilen sezon 1 (bölüm 2- bölüm 7) içerisinde ana karakter Joe, Love ve Will'dir. Joe ana karakteri dizi toplam süresi 45 dakika içinde 39 dk. süre alarak 31 sahnede görülmektedir. Love ana karakteri dizi toplam süresi 45 dakika içinde 22. süre almış ve toplam 22 sahnede yer alabilmiştir. Bu bölümde Will karakteri de ön plana çıkan karakterler arasındadır. Will 45 dakika içinde 10 dk. süre alarak 11 sahnede görülmektedir. Bölümün içeriksel bağlamlarına bakıldığında "Psikopatlık, Cinsellik, Eşcinsellik, Şiddet, Sevgi, Sosyal Medya Kullanımı, Dijital İzler, Canilik (İnsan Eti)"

başlıklarında mesajlar taşıyan sahneler bulunduğu anlaşılmaktadır. Özellikle cinsellik ve eşcinsellik bağlamında bu sezon ve bu bölüm özelinde çok sayıda yan karakter ve sahne yer aldığı gözlenmektedir. Ayrıca bölüme özel dikkat çeken bir alt bağlamda insan eti yenmesi ve bu önermenin açıkça sahnelerde gösteriliyor olmasıdır. Özellikle gençlerin hedef kitlede yer aldığı bir dizi içeriğinde insan etinin tüketilmesinin önerilmesi veya gösterilmesi dikkat çekici bir mesajdır. Burada önemli bir noktada cinsel alanda fıtrattan uzak ve sorunlu içeriklerin karakter davranışlarında bir defalık masum basit hata veya denemeler olarak yer alması olarak görülmektedir. Lezbiyen bir davranış ve cinsel dürtünün normalleştirme gibi bir yöntemi tevessül edildiği ve gençlerin bu noktada içeriklerle beslendiği anlaşılmaktadır.

Çizelge 3. You Dizisi İçerikler Değerlendirme Sezon 2

Sezon/ Bölüm	Ana Karakterler	Süre (dk) (Oyuncu)	Sahne Sayı	Bölümün İçeriksel Bağlamları
Sezon 2/B2	**Joe Goldberg** **Love** **Will**	**39. Dk.** **23. Dk.** **10. Dk.**	**31** **22** **11**	**Psikopatlık, Cinsellik, Eşcinsellik, Şiddet, Sevgi, Sosyal Medya Kullanımı, Dijital İzler, Canilik (İnsan Eti)**
Sezon 2/B7	**Joe Goldberg** **Love** **Delilah** **Mio**	**36. Dk** **24. Dk.** **15. Dk.** **14. Dk.**	**33** **21** **13** **12**	**Psikopatlık, Cinsellik, Zevk, Şiddet, Zorbalık, Sevgi, Sosyal Medya Kullanımı, Dijital İzler,**

Son olarak incelenen sezon 3 (bölüm 3- bölüm 8) içeriklerinde, yapılan analizler sonucunda örneklem seçilen sezon 1 içerisinde ana karakter Joe ve Love'dır. Joe ana karakteri dizi toplam süresi 46 dakika içinde 38 dk. süre alarak 29 sahnede görülmektedir. Love ana karakteri dizi toplam süresi 46 dakika içinde 27 dk. süre almış ve toplam 24 sahnede yer alabilmiştir. Bölümün içeriksel bağlamlarına bakıldığında "Psikopatlık, Şizofren, Zevk, Şiddet, Zorbalık, Sevgi, Sosyal Medya Kullanımı, Dijital İzler" başlıklarında mesajlar taşıyan sahneler bulunduğu anlaşılmaktadır. Bölümün kendi içinde anlamsal analiz açısından şiddet, zorbalık gibi vahşi bir karakteri önerdiği ve onu ilgi çekici olarak göstediği tespit edilmiştir. Ayrıca normal bir davranış biçimi dışında psikopatlık ve anksiyete bozukluğu kişiliklerin iyi, masum

ve güç para elde etmek noktasında yaptıkları eylemlerin özendirici biçiminde içeriklerde sahnelendiği anlaşılmaktadır.

Çizelge 4. You Dizisi İçerikler Değerlendirme Sezon 3

Sezon/ Bölüm	Ana Karakterler	Süre (dk) (Oyuncu)	Sahne Sayı	Bölümün İçeriksel Bağlamları
Sezon 3/B3	Joe Goldberg Love	38. Dk. 27. Dk.	29 24	Psikopatlık, Şizofren, Zevk, Şiddet, Zorbalık, Sevgi, Sosyal Medya Kullanımı, Dijital İzler,
Sezon 3/B8	Joe Goldberg Love	38. Dk. 27. Dk.	29 24	Psikopatlık, Şizofren, Zevk, Şiddet, Zorbalık, Sevgi, Sosyal Medya Kullanımı, Dijital İzler,

4. SONUÇ

Çalışma sonucunda dizi içeriklerinde zorbalık, takıntılılık, depresyon ve cinsel saldırı, canilik (insan eti parçalama ve yenmesi) eşcinsellik, lezbiyenlik, sosyal medya ve dijital izlerle nasıl mahremiyet ve kişisel bilgi edinileceği ile birlikte sevgi duygusunun yerine nefretle özendirilmesi başlıklarının yer aldığı anlaşılmaktadır. Popüler ve tipik gençlik dizilerinin aksine, bu dizi yalnızca eğlence için değil, aynı zamanda gençlerin aşk, sevgi ve aile kurma gibi duygularını sapıklık, zorbalık, psikopatlık gibi olumsuz duygularla zedelemektedir. Çalışmanın dijital ortamlarda yayınlanan içeriklerle oluşturulan dijital kültürün neleri barındırdığının anlaşılması adına da önemli işaretler gösterdiği düşünülmektedir. Yeni medya mecrası dijital ortamlar hakkında insan, iletişim, davranış, yaşam tarzı etkileri ve gerçeklik dönüşümünün tehlikeleri ve tehditleri hakkında daha geniş kapsamlı çalışmaların yapılması gerekmektedir. Netflix gibi başka dijital platformların etkileri anlamak ve bir çözüm üretmek adına insana duygu ve bilinç okuryazarlık düzeyini nasıl arttırabileceği dair bilgilendirmelerin yapılacağı küçük gruplardan oluşacak küçük toplantılar yapılmalıdır. Ayrıca insanlara dijitalleşme ile gelen kültüre dair nelere dikkat edilmesini izah eden geniş kapsamlı çalışmaların yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

[1] Gökberk, M. (1974). Felsefe Tarihi, Ankara: Bilgi Yayınevi.

[2] Baudrillard, J. (2014). Simülakrlar ve Simülasyon, Ankara: Doğu-Batı Yayınları..

[3] Eagleman, D. (2013). Incongnito: Beynin Gizli Hayatı, İstanbul: Domingo Yayınları.

[4] Berger, J. (2006). Görme Biçimleri, İstanbul: Metis Yayınları.

[5] Baban, E. (2012). "McLuhan ve Baudrillard'ın Penceresinden Sosyal Medyanın Etkisi İfadenin Esareti Gözetlenen Toplum ve Kayıp Kimlik Sendromu", Tolga Kara ve Ebru Özgen (ed.), Sosyal Medya / Akademi, İstanbul: Beta Yayınları, s. 57-79.

[6] Yanık, A. (2017). "Bir Süperpanoptikon Olarak Yeni Medya: Yeni Medya Işığında Gözetimin Eleştirisi", Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 5 (2): 785-800.

[7] Benjamin, W. (2012). Son Bakışta Aşk, İstanbul: Metis Yayınları.

[8] Yanık, A. (2016). "Yeni Medya Nedir Ne Değildir?" Journal of International Social Research, 9 (45): 898-910.

[9] Niedzviecki, H. (2010). Dikizleme günlüğü, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

[10] Manovich, L. (2001). The Language of New Media, Cambridge: The MIT Press.

[11] Berger, J. (2014). Görme biçimleri. (18. Baskı). (Yurdanur S. Çev.). İstanbul: Metis Yayıncılık.

[12] https://yeni-kimlik.com/you-dizisi.html (Erişim tarihi: 22.01.2023)

DİN OLGUSUNA SEMİH KAPLANOĞLU FİLMLERİ ÜZERİNDEN METAFORİK ÖĞELER BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRME: 'BUĞDAY FİLMİ ÖRNEĞİ'

Mehmet Emin DEREÇİNELİ[1]

Özet

Din olgusu toplumların anlayış yapılarına göre farklılık göstermekle beraber; toplumların sosyo-kültürel anlayışı üzerinden şekillenmektedir. Din olgusunun topluluklar üzerinden çeşitlilik göstermesinin yanı sıra kendi içerisinde de değişimler yaşayarak aynı milletler içerisinde farklı anlamlar ve söylemlerle ifade edilmektedir. Türk toplumunun dini anlayış ritüelleri çerçevesinde din olgusu ele alındığında geçmişten günümüze kadar gelen süreçte din anlayışında çeşitli farklılıklar yaşamış olduğu gözlemlendiği tespit edilmiş olup, din olgusunun kendi içerisinde dogmatik değer ve kurallara göre değil; toplumun kültürel anlayış yapısına göre biçimlendiği analiz edilmiştir. Türk toplumunun anlayış yapısı Türk Sinemasına da yansımış ve toplumun kültürel değerleri yönetmenlerin bakış açısına göre farklı çerçevelerde ele alınmıştır. Bu çalışma; yönetmenlik hayatının başlangıcından itibaren filmlerinde dini konu ve olgulara gönderme yapan Semih KAPLANOĞLU'nun Buğday filmini din olgusu bağlamında metaforik ve metanomik öğeler üzerinden değerlendirmedir.

Araştırmada Semih Kaplanoğlu'nun Buğday filmi bağlamında diğer filmlerine de gönderme yaparak bireylerin davranış ve tutumları mitolojik (dini) simge ve sembollere göre çözümlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Olgusu, Türk Sineması, Semih KAPLANOĞLU, Buğday, Metafor

Giriş

Birey yaşamını sürdürdüğü hayattaki gerçekliği metaforlar aracılığıyla fark eder. Metaforlar insanların yaşamış olduğu hayatı anlamlandırmakla beraber bireylerin hayata bakış açısını oluşturmada bir harita işlevi görür. İnsanların yaşamı boyunca şahit oldukları olaylar silsilesi, metafor ve metanom kavramları ile nesne ve objelere iletilmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında metafor kavramı sadece toplumun dilini değil; ayrıca kültürünü ve kültürün

[1] **Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sinema ve Televizyon Anabilim Dalı Orcid I.D. 0000 – 0001 – 7905 – 6442**

şekillenmesinde rol alan din anlayışını da temsil etmektedir. Bu çalışmada din olgusu bağlamında Semih Kaplanoğlu filmlerinden olan '*Buğday'* filmindeki metaforlar din çerçevesinde analiz edilmesi amaçlanmış olup; kullanılan yöntem Buğday filminde kullanılan dini metaforların ne olduğu ve hangi simge ve sembollerle kullanıldığını tespit etmek amacıyla yapılan durum saptamaya yönelik bir çalışmadır. Araştırmada kuramsal olarak din olgusu ile metafor kavramı incelenmiş olup; Türk toplumundaki din anlayış yapısının Türk sinemasına nasıl yansıdığı açıklanmıştır.

Din Olgusu ve Metafor

Toplumların maddi – manevi her alanda oluşturdukları simge ve semboller birer kültür öğesidir. Kültürün meydana gelmesinde ve yeniden biçimlenmesinde toplumun demografik yapısı, sosyo-ekonomik yapısı rol almakla beraber toplumların kültürünün iskeletini oluşturan en önemli yapıt din ve inanç sistemidir. Bir toplum ister gelenekselci, isterse de modern anlayış yapısına sahip olsun dinsiz ve inançsız olamaz. Bu çıkarıma göre toplumların kabul ettikleri ve değer verdikleri din olgusu gelenek – görenek çerçevesiyle beraber şekil alıp birer örf – adet kurallarına dönüşür. Örf – adet kuralları; doğaüstü güçlere, büyü, fal, nazar gibi soyut kavramlar üzerinden bağlantılı olabileceği gibi, toplumların ele alış biçimlerine göre farklılık göstermektedir. Örneğin; din olgusu bağlamında örf – adet kuralları hukuk sistemi üzerinden değerlendirilirse teokratik yönetim ön plâna çıkarken; somut özellikler üzerinden değerlendirilirse birer toplumsal norm anlayışına dönüşmektedir. Bu kavramların ortak özelliği ise toplumların dini anlayış yapısını simge ve semboller üzerinden gösteren bir metafor özelliği taşımasıdır. Din tarihçilerinden biri olan Pettazzoni; metaforik öğelerin kurgu yoluyla oluşturulmuş basit bir söyleniş olmadığını, taşıdığı simge ve sembollerin gerçek bir anlam ve hikâyesi olduğunu dile getirmiştir. [2] Bu bağlamda metaforların oluşturulma sebeplerinden ziyade; metaforik öğelerin hangi amaçlar çerçevesinde oluşturulup kullanıldığının izah edilmesi gerekmektedir.[3]

Çünkü metaforlar toplumun sosyal anlayışı üzerinden oluştuğu gibi din olgusu bağlamında soyut ancak kabul görülmemiş ritüeller üzerine de kurulmaktadır. Bu kapsamda metaforik öğeler anlatılan hikâyede kişileştirilen gerçeklikten önce, dile getirilen öykünün gerçek olması gerekmektedir. Böylelikle gerçeğin/gerçekliğin korunabilmesi ve metaforlar üzerinden gelecek

[2] Pettazzoni; *The Truth of Myth İn. Secret Narrative: Reading İn The Of Myth* Sayfa 99 – 102
[3] Mehmet Şükrü Nar, *Günümüz Toplumunda Mitler: Anadolu Efsaneleri Üzerinde Genel Bir Değerlendirme* Sayfa 50 – 60

kuşaklara aktarılması, metaforik öğelerin geçmiş ile gelecek arasında bir köprü oluşturmasını sağlar. Böylelikle metaforlar geçmişten kalan bir iz yerine, sürekli olarak yaşanılan tarihsel sürecin bir parçası haline dönüşür.[4]

Türk Toplumunun Dini Anlayış Yapısı

Sosyologlara göre Türk toplumunun anlayış yapısının temel öğesi tarihi yapıt olarak toplumun konuşmuş olduğu dil anlayışından ziyade; örf ve adetlere bağlı kalınan kültür anlayışıdır. Toplumun kültür anlayışının temelini oluşturan unsur ise din ve inanç sistemidir. Türk toplumunun din anlayışına bakıldığında gelenekselci Türk toplumu ve modern Türk toplumu olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu durum üzerinden Türk toplumunun dini anlayış yapısı gelenekselci Türk toplumunda daha baskındır.Gelenekselci Türk toplumunun dini ritüellerine bakıldığında tabiattaki bazı gün, ay, yıl, mevsimlerin kutsal sayılması ve törenler düzenlemeleri, hacı, hoca ulema gibi din önderlerini hayattayken kendilerini öldükten sonra mezarlarını ziyaret edilmesi, bireylerin üzerindeki kütü günlerin geçmesi ve istediklerine ulaşabilmesi için türbelere ve ağaçlara çaput bağlanması, adak adamak, kurşun dökmek gibi uygulamaların ağırlıklı olarak yapıldığı görülürken aynı zamanda mistik öğelerin bulunması İslâmiyet öncesi Türk toplumunun anlayış yapısını ve Şamanizm dinini temsil etmektedir.[5]

Türkiye'de kırsal kesimden kentsel alana yapılan iç göçlerin sonucu olarak gelenekselci din anlayışının yoğunlaşmış olduğu görülmüş olup; toplumun her kesimine yayılmıştır. Bu durum aynı zamanda dini akımlar üzerinden Suudi Arabistan, Sudan, Filistin, ülkelerdeki dini değişim ve dönüşümleri Türkiye üzerinden öykünmeye çalışması, Türk toplumunun formel anlayış biçiminden ayrılıp öze dönemeyişimizin sonuçlarını tasvir etmektedir. [6] Bu durumun en iyi örneklemi kadınların giymiş olduğu elbiseler üzerinden kadınlara damgalanan kimlik oluşumudur. Giyim – kuşam üzerinden kurgulanan bu bakış açısı, toplumun sosyo-kültürel olarak değişim ve dönüşüm probleminden ziyade; bireylerin isteğe bağlı ve gönüllülük esasına dayalı olan bir kişisel tercih anlayışıdır. [7]

Türk toplumunun dini anlayış yapısı genel çerçeveden değerlendirildiğinde geleneksel din anlayışı modern din anlayışı ile sentezlenmiş olup; sosyo-kültürel anlamda toplumun dini

[4] Malinowski *Büyü, Bilim ve Din* Kabakçı Yayınevi İstanbul 2000 Sayfa 49
[5] Elizabeth Özdalga, *Modern Türkiye'de Örtünme Sorunu: Resmi Lâiklik ve Popüler İslâm* 1998 Sayfa 47 – 48
[6] Ünver Günay – Harun Güngör, *Başlangıcından Günümüze Türklerin Dini Tarihi* Ankara Berikan Yayınevi Sayfa 483 2015
[7] Stephan Hunt, *Religion and Every Life*, London 2005 Sayfa 12

anlayış sistemine yeni bir bakış açısı ekleyerek geçmiş ile gelecek arasındaki din anlayışına ahlâki normlara uygun biçimde bir köprü oluşturmuştur.

Türk Toplumunun Dini Anlayış Yapısının Türk Sinemasına Yansımaları

Yönetmenler tarafından din olgusu farklı bakış açılarıyla ele alındığı için Türk toplumunun dini anlayışı Türk Sinemasında nesnel ve objektif bir biçimde yer almamıştır. Türk sinemasının ilk yıllarında modernlik kavramı ön plâna çıkmış olup; din genellikle ilerlemeyi engelleyici unsur olarak görülmüştür.[8]

Buna göre; Türk sinemasının ilk yıllarında Muhsin Ertuğrul'un çekmiş olduğu *'Nur Baba*(Boğaziçi Esrarı – 1922), *Ankara Postası,* (1929), *Bir Millet Uyanıyor'* adlı filmlerde Hacı, Hoca, Şeyh, İmam, Molla gibi karakterler vatan haini, düşman olarak tasvir edilmiştir. 1950'li yıllarda İmam – Hatip ve İlâhiyat Fakülteleri'nin açılmasıyla beraber din kavramı kurumsallaşmıştır. Metin Erksan çekmiş olduğu '*Gecelerin Ötesi'*(1960) filminde toplumsal gerçekçilik çerçevesinde ele aldığı sosyo- kültürel anlayışın içine din kavramını da katmıştır. 1961 Anayasası'nın getirmiş olduğu serbestlikle beraber din kavramı, Batıcı Marksist anlayışı üzerinden irdelenmiş ve 1960 – 1970'li yıllar arasında Ulusal Sinema Akımı ve Yerli Sinema Akımı etrafında din, çeşitli yönetmenler tarafından tartışılmıştır.[9] 1970'li yıllarda ise din kavramı Hoolywood sineması içerine girmiş ve Hoolywoood sinema kalıpları çerçevesinde ele alınmıştır.[10] Nejat Özön bu durumu *din ticareti* olarak değerlendirirken, İbrahim Yenen ise; *ticari kazanç aracı* olarak değerlendirmiştir.[11] Bu dönemde din anlayışı sinemalarda dini mabet ve tasavvufi bakış açısı ile dolu olup; ses, miksaj, kurgu, oyuncu, dekor, kostüm, makyaj, senaryo gibi unsurlar dikkate alınmamıştır. Bu dönemdeki sinema dili, bir bütünlük anlayışından yoksun olup; bozuk düzenin devamı niteliğindedir.[12] 1970'ten günümüze gelen süreçte ise Türk Sinemasındaki din olgusu sosyal bir gerçeklik anlayışı içerisindedir. Bu anlayış sisteminde sosyal ve kültürel temalar dini açıdan ele alınıp analiz edilmektedir.

---

[8] İbrahim Yenen, *Toplumsal Tezahürleri Bağlamında Türk Sinemasında Din, Dindarlık ve Din Adamı Olgusu* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara, 2011, Sayfa 35 - 36
[9] Esin Coşkun, *Türk Sinemasında Akım Araştırması* Phoenix Yayınevi Ankara 2009 Sayfa 56
[10] Nejat Özön, *Sinema Sanatına Giriş,* Agora Kitaplığı İstanbul 2008 Sayfa 211 – 212
[11] Halil Uzdu, *Türk Sinemasında Din İmgesi Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Bakış Denemesi* Sayfa 35, 2016
[12] Wollen Peter, *Sinemada Göstergeler ve Anlam*, Metis Yayınları, 2002 Sayfa 145 – 150 İstanbul

Semih Kaplanoğlu Filmlerinin Genel Özellikleri

Semih Kaplanoğlu dünya sinemasıyla lise yıllarında tanışmış olup; en çok beğendiği, kendi sinema anlayışının alt yapısını oluşturan yönetmen ve filmi Andrey Tarkovski'nin *Ayna* filmi olmuştur. Semih Kaplanoğlu Ayna filmi hakkında şu sözleri dile getirir:

'Ayna filmi sinemaya olan bakışımı bir taraftan yerle bir ederken bir taraftan da yeniden inşa etti. Sinemanın insanın düşüncelerini nasıl kuşattığını ve yönlendirdiğini Ayna filmini izlediğimde anladım.'[13] Semih Kaplanoğlu Türk sinemasıyla 200'li yılların başlangıcında buluşur. Çekmiş olduğu *'Herkes Kendi Evinde'* ve *'Meleğin Düşüşü'* filmleriyle izleyici kitlesi oluşturmayı başaran Kaplanoğlu, sadece seyircinin değil aynı zamanda yönetmenlerin de dikkatlerini üzerine çekmiştir. Meleğin Düşüşü filminden sonra '*Yusuf Üçlemesi'* filmleriyle ön plâna çıkan Semih Kaplanoğlu; kullanmış olduğu sinema dili ve çok katmanlı anlatı yapısı sayesinde Türk Sinemasına yeni bir bakış açısı kazandırmıştır.[14] Semih Kaplanoğlu'nun tüm filmlerinde kullanılan anlatı yapısı benzerlik göstermektedir. Yönetmenin senaryo çalışmaları incelendiğinde ele alınan karakterlerin sıradan insan olduğu tespit edilmiştir. Yönetmen bu konuda, sıradan insanların hayat hikâyelerinin daha çok dikkatini çektiği vurgulamış ve konu aramak ve senaryolaştırmak için uzaklara gitmenin gerekmediğini dile getirmiştir.

Ayrıca Semih Kaplanoğlu filmlerinin kendisinden izler taşıdığı gözlemlenmiş ve *Bal* filminde yer alan okul sahnesini yönetmen, çocukluğunda yaşamış olduğu bir olayı filme aktarmıştır. [15] Semih Kaplanoğlu filmlerini metaforik unsurlar üzerine oluşturduğu söylenebilir. Bu bağlamda Kaplanoğlu, diğer yönetmenlerden ayrılıp özgün bir anlatı yapısına sahiptir. Nurdan Gürbilek bu konuda şunları dile getirir:

'Semih Kaplanoğlu kılı kırk yararak ele aldığı metinden ince bir ustalıkla birbirinden bağımsız iki metaforik öğeleri bir araya getirerek birbirine uyumlu yeni bir metaforik anlam oluşturur. Bu sayede Semih Kaplanoğlu sineması yeni anlatım dünyaları oluşturarak metaforik öğeler çerçevesinde yeni kapılar açar.'[16]

[13] Uygar Şirin, *Yusuf'un Rüyası: Semih Kaplanoğlu Söyleşisi*, Timaş Yayınları 2010 Sayfa 12 – 13 İstanbul
[14] Musa Ak, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo, Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi* Sayfa 30 – 33
[15] Uygar Şirin, *Yusuf'un Rüyası: Semih Kaplanoğlu Söyleşisi*, Timaş Yayınları 2010 Sayfa 10 – 15 İstanbul
[16] Nurdan Gürbilek, *Yer Değiştiren Gölge*, Metis Yayınları Sayfa 45 – 50 ,1995

Buğday Filminin Dini Bağlamda Metaforik Analizi

METAFOR	ANLAMI
Buğday	Yaşanılan Bölge, Elif
M Maddeciği	Dört Element
Cemil Akman	Dini anlamda evliya ve peygamberlere gönderme yapmaktadır.
Taşlar	Geçmiş evliya ve peygamberlerin hayatından izler taşımaktadır.
Sınır Çizgisi	Galaksi Sistemi
Bebek	Yeniden Doğum
Cami	Kutsal Mekân, Temiz Alan
Karınca	Bereket

Semih Kaplanoğlu'nun Buğday adlı filminde 16 adet metaforik özellik olmasının yanı sıra 8 tanesi dini içerikli metaforik özellik taşımaktadır. Film içerisinde metaforlar birden fazla tekrar etmesiyle beraber sahneler boyunca farklı anlamlar taşıdığı için metaforik özelliklere sahip olmakla beraber metanomik özeliklere de sahiptirler. Buğday metaforu film başlangıcından itibaren farklı anlamlara sahip olduğu için metafor olmasının yanı sıra metanomik özelliği de vardır. Ağırlıklı olarak filmin başlangıcından itibaren yaşanılan toprak anlamını ifade etmesiyle beraber, Profesör ile Cemil Akman'ın buğday hakkındaki konuşmasında Elif'e benzeterek batıl ile zahiri, doğru ile yanlışı, iyi ile kötüyü, günah ile sevabı ayıran erkek ile kadını ayıran ince bir çizgiye bir çizgiye benzetilmiştir. Filmin son sahnesinde ise bir avuç buğday M Maddeciği'nin vücut bulmuş halidir. M Maddeciği metaforu da filmde karşımıza üç şekilde çıkmaktadır. Birincisi, film başlarında Cemil Akman'ın yazmış olduğu tezde ortaya atılır. Cemil Akman'ın yazdığı *Genetik Kaos ve M Maddeciği* adlı tezinde dünyaya kusurlu gelen bireylerin kusursuz bir ürün oluşturamayacağı haberini vermiştir. Böylelikle izleyici filmin içerisinde yaşanılan kaosun nasıl oluşmuş olduğunu öğrenmiş olur. İkincisi ise, Cemil Akman'ın mahkeme kayıtlarında ortaya çıkar. Bu sahnede Cemil Akman; hayat içerisinde M Maddeciğinin var olduğunu yaşam döngüsüne uyum sağladığını söylerken, insanın üretmiş olduğu ürünlerin hiçbirinde M Maddeciğinin var olmadığını ve bu sebepten dolayı ürünlerin yaşam döngüsüne uyum sağlayamadığı gibi yaşam döngüsünü de bozduğunu dile getirir. Cemil

Akman M Maddeciğinin olağanüstü ve her şeyi kusursuz yaratan bir yaratıcı tarafından oluşturulduğunu söyler. Bu durum M Maddeciğinin metaforik özellik olarak ontolojik metafor kavramı içerisinde yer aldığını göstermektedir.

Bu konuyu günümüz şartları altında değerlendirildiğinde; her şeyin kuralı ve kanunu yerli yerinde iken insanların yapmış olduğu hırs sebebiyle birbirleri arasında yapılan savaşlar, sömürgecilik, sanayi devrimi, küreselleşen dünya bilgisayar ortamında üretilen mikrop ve bakteriler vb. doğaya zarar verecek her türlü ürün filmde gösterilen distopik ve ütopik yaşamın aslında o kadar da uzak olmadığı, insanlar bu şekilde devam ettiği müddetçe yaşanılan hayatın siyah ve beyaz renklerden oluşup kutuplara ayrılacağının mesajını iletmektedir. Din konusunun dışında kalmış olsa bile bu konuyu en güzel betimleyen metafor iğne metaforudur. Buğday filminin 2017 yılında yapılmış olması iğne metaforu üzerinden değerlendirildiğinde 2020 yaşanılan Covid dönemindeki benzer bir hadisenin geleceğe dair bir gönderme olarak anlamlandırılabilir. Profesör ile Cemil Akman'ın ilk buluşmalarında profesörün Cemil Akman ile beraber yolculuğa çıkma ısrarı sonucu Cemil Akman'ın vermiş olduğu *'Sen benim yolculuğuma dayanamazsın.'* cevabı Hızır A.S. ile Hz. Musa'nın yaşamış olduğu olaya gönderme yapmaktadır. Cemil Akman'ın kayığı kırmasıyla profesör ile beraber ölü taklidi yapmaları her ne kadar içerisinde bulunulan sistemi eleştirmek olsa da sahnenin devamında gölde bulunan yeni doğmuş bir bebek üzerinden dini bağlamda dolaylı olarak yönetmen, ölümle beraber yeniden doğmayı tasvir etmektedir. Bu sahneyi Cemil Akman ile profesörün otobüs sahnesinde geçen *'Şu an rüyadayız. Öldüğümüz zaman uyanacağız.*' konuşması desteklemektedir. Açlığını bastırması için Cemil Akman'ın profesörün karnına taş bağlaması Hz. Muhammed peygamberin açlığını bastırmada kullanmış olduğu tekniği uygulaması O'na gönderme yaparken, Cemil Akman'ın karantina bölgesindeki insanlar tarafından taşlanırken profesörün onun önüne geçip korumaya çalışması, Hz. Muhammed (s.a.v.) peygamberin Taif'te taşlanmış olduğu olaya gönderme yapmaktadır. Filmin son sahnesinde yer alan karınca metaforu gösteren ile gösterilen arasında bir kod oluşturup bereket anlamını taşırken, karınca yuvasının etrafına çizilen daire ise galaksi sistemini temsil etmektedir.

Sonuç

Yapılan çalışmanın sonucunda Buğday filminde yer alan metaforik kavramların filmin anlatı dilini güçlendirmesini sağlayan simge ve semboller olduğu saptanmıştır. Filmde yer alan metaforik kavramların büyük çoğunluğunu Semih Kaplanoğlu'nun diğer filmlerinde olduğu

gibi Buğday filminde de dini öğeler oluşturmaktadır. Buğday filminde insanoğlunun varoluşu ile yeryüzünde bulunduğu konum arasında bir bağ olduğu vurgulanmak istenmiş olup; bireylerin bir arayış içerisinde olduğu gösterilmiştir. Semih Kaplanoğlu sahip olduğu donanım ile tecrübeyi kültürüyle sentezlemiş ve Türk sinemasına yeni bakış açısı kazandırmıştır.

Kaynakça

Ak, M. (2012). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo,Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. 30 - 33.
Coşkun, E. (2009). *Türk Sinemasında Akım Araştırması.* Ankara: Phoenix Yayınevi.
Güngör, Ü. G.-H. (2015). *Başlangıcından Günümüze Türklerin Dini Tarihi.* Ankara: Berikan Yayınevi.
Gürbilek, N. (1995). *Yer Değiştiren Gölge.* İstanbul: Metis Yayınları.
Hunt, S. (2005). *Religion and Every Life.* Londra: Routledge Publisher.
Malinowski. (2000). *Büyü, Bilim ve Din.* İstanbul: Kabakçı Yayınevi.
Nar, M. Ş. (2014). Günümüz Toplumunda Mitler: Anadolu Efsaneleri Üzerinde Genel Bir Değerlendirme. *Kıbrıs Uluslararası Üniversitesi Folklor ve Edebiyat Dergisi* , 50 - 60 .
Özdalga, E. (1998). *Modern Türiye'de Örtünme Sorunu: Resmi Lâiklik ve Popüler İslâm.* İstanbul: Sarmal Yayınları.
Özön, N. (2008). *Sinema Sanatına Giriş.* İstanbul: Agora Kitaplığı.
Peter, W. (2004). *Sinemada Göstergeler ve Anlam.* İstanbul: Metis Yayınevi.
Pettazzoni. (1984). The Truth Of Myth İn. Secret Narrative: ReadingİN The of Myth. 99 - 102.
Şirin, U. (2010). *Yusuf'un Rüyası: Semih Kaplanoğlu Söyleşisi* (s. 10 - 15). içinde İstanbul: Timaş Yayınları.
Şirin, U. (2010). *Yusuf'un Rüyası: Semih Kaplanoğlu Söyleşisi.* İstanbul: Timaş Yayınları.
Uzdu, H. (2016). Türk Sinemasında Din İmgesi Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Bakış Denemesi. *Kafkas Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* , 35.
Yenen, İ. (2011). Toplumsal Tezahürleri Bağlamında Türk Sinemasında Din, Dindarlık, Din Olgusu. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi* , 35 - 36.

TWITTER'IN BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİ TARAFINDAN HALKLA İLİŞKİLER ARACI OLARAK KULLANILMASI: SAKARYA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Öğrencisi Fatih KILIÇ

Sakarya Üniversitesi, Orcid id: 0000-0001-5814-8065

ÖZET

Hızlı ve iki yönlü bir iletişim sağlaması nedeniyle kurumlar hedef kitleleriyle etkileşim halinde olmak için Twitter hesapları açmayı tercih ediyorlar. Bu kurumların arasında yerel yönetimlerin önemli bir birimi olan büyükşehir belediyeleri de vardır. Büyükşehir belediyeleri kamusuyla iletişimde kalmak için Twitter'ı kullanmaktadır. Bu çalışmada büyükşehir belediyelerinden biri olan Sakarya büyükşehir belediyesinin Twitter hesabından yapılan paylaşımların takipçileri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırmanın çalışma grubu Sakarya büyükşehir belediyesinin Twitter hesabının takipçileridir. Araştırma kapsamına giren 128 takipçiye anket uygulanmıştır. Bu araştırmada nicel bir araştırma yöntemi olan anket yöntemi tercih edilmiştir. Anket katılımcıları rastlantısal yolla seçilmiştir. Anket katılımcıları ile Twitter direkt mesaj üzerinden iletişim kurulmuştur. Anket Google forms üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma sayesinde büyükşehir belediyelerinin Twitter'ı daha efektif ve kamuoyuna daha faydalı bir şekilde nasıl kullanılabileceği gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halkla ilişkiler, Twitter, Belediyeler

GİRİŞ

20. yy'ın gelişiyle beraber teknolojik buluşlar artmış elektrik, lamba, telefon gibi teknolojik araçların günlük yaşantıya girmesiyle yazılı dönemden sonra elektronik döneme geçilmiştir. Bu dönemle birlikte dijitalleşme ortaya çıkmıştır. Elektronik dönemle birlikte gelen dijitalleşme bize bilişim çağı denilen döneme sokmuştur (Öztürk, 2015).

Bilişim çağıyla birlikte iletişim teknolojileri çeşitlenmiş yeni medya, sosyal medya, sosyal ağlar gibi kavramlar ortaya çıkmıştır (Başlar, 2013). Yeni medya beraberinde geleneksel medyanın tek yönlü iletişiminin aksine iletişim ortamının paylaşılması yeniliğini getirerek kullanıcıları daha sosyal ve kendi aralarında çok daha etkileşimli bir hale getirmiştir (Öztürk, 2015).

2000'li yılların başlamasıyla hayatımıza girmeye başlayan sosyal medya Dünya ve Türkiye genelinde insanların hayatında büyük bir yer edinmeye başlamıştır. Günlük yaşantıyı farklı yönlerden etkileyen sosyal medya araçlarının, günümüze kadar gelen geleneksel iletişim ve haberleşme araçlarından en büyük farkı insanlara daha kolay ve daha kullanışlı geri bildirim fırsatı sunması olmuştur (Göçoğlu, 2014).

Dijk'in yeni medya tanımında yeni medyada 3 özelliğe dikkat çeker bunlar; karşılıklı etkileşimin olması, entegre edilebilir olması ve dijital kodlar ile yapılmasıdır. Yeni medya için dijital medya, interaktif medya ve multimedya gibi tanımlamalarda kullanılmaktadır. Bu

tanımlamalara baktığımızda yeni medya ve geleneksel medya arasındaki fark daha anlaşılabilir duruma gelmektedir. Örnek vermek gerekirse yeni medya içinde değerlendirdiğimiz Twitter'da insanlar paylaşım yapabilir ve bu paylaşımlara başka Twitter kullanıcıları tweetleriyle cevap verebilir veya paylaşımı yapan kullanıcıya mesaj yazarak interaktif bir iletişimde bulunabilirler. Ancak geleneksel medya araçlarında ses, görüntü ve yazı sadece aktarılır interaktif bir iletişim sağlanamaz (Yıldırım, 2014).

Sosyal medya, gündemi takip ettiğimiz, bilgiye kolayca erişebildiğimiz, bilgilerimizi paylaşabildiğimiz, sohbet ettiğimiz, eğlendiğimiz, boş zamanlarımızı değerlendirdiğimiz, alışveriş yapabildiğimiz, kıymetli bir araç haline gelmiştir (Solmaz, Tekin, Herzem, & Demir, 2013). İnsan yaşamını böylesine çok yönlü etkileyen bir ortama hızlı bir şekilde erişebilmek fazlaca insanın bu siteleri kullanmasına ve bu ortamlar sayesinde tanıdığı veya tanımadığı insanlar ile iletişim kurmasına, onların fikirlerini ve görüşlerini öğrenebilmesine olanak sağlamıştır.

İnternet ve sosyal medya hayatlarımızda kalıcı bir yer edindi. Kamu, özel ve sivil toplum kuruluşları Twitter hesapları sayesinde ilgili kamuoyuyla doğrudan ve karşılıklı etkileşim kurmaya başlamış ve bunu bir halkla ilişkiler faaliyeti olarak değerlendirmişlerdir. Yönetime halkın doğrudan veya dolaylı yollardan katılımı demokrasinin temel yapı taşlarındandır (Keskinbıçkı, 2019). Bu katılım yeni iletişim teknolojilerinin getirdiği sosyal medya olanakları sayesinde yeni bir boyut kazanmıştır. Bu olanakları tüm kamu yönetimleri içinde ilk kullanan kamu kurumlarından biri belediyelerdir. Belediyelerin mesaj panoları ve tartışma odaları ile başladıkları uygulamalar günümüzde Twitter gibi sosyal medya araçlarıyla devam etmektedir. (Yağmurlu, 2013)

Gün geçtikçe akıllı telefonların hızlı bir şekilde artan kullanımı ve mobil servis sağlayıcılarının internet hizmetlerine yaptığı alt yapı yatırımları insanların internete mobil olarak erişimini sağlamıştır. Bu alt yapı yatırımlarıyla beraber sosyal medya siteleri kullanıcılarının mobil olarak sitelerini kullanabilmeleri için akıllı telefonlara uygun uygulamalar geliştirmişlerdir (Aslanyürek, Gürdal, Dursun, Tunçel, & Ayan, 2015). Bu uygulamalar sayesinde vatandaşlar ve büyükşehir belediyeleri mekan gözetmeksizin etkileşimli bir iletişim kurma imkanına sahip olmuşlardır.

Bir il belediyesinin büyükşehir belediyesi olması için toplam nüfusu son nüfus sayımına göre en az 750.000 kişi olmalıdır (TBMM, 2004). Böyle büyükçe bir kamuoyuna sahip büyükşehir belediyeleri için Twitter gibi bir sosyal medya uygulaması büyükşehir belediyelerinin hizmet etmesi gereken vatandaşlar ile daha iyi bir etkileşim kurmasında önemli bir araçtır. Twitter sayesinde büyükşehir belediyeleri yaptıkları hizmetleri, alt yapı çalışmalarını, düzenledikleri ve düzenleyecekleri kültür sanat etkinliklerini, projelerini hizmet etmekle yükümlü oldukları halk kitlesiyle paylaşarak kitlesini bu durumlardan haberdar etmesinin yanı sıra kendi halk kitlesinden geri dönüşler alabilmektedir. Bu ise daha demokratik bir ortamda insanların davranışlarını anlayarak onlara kulak vererek belediyenin daha iyi hizmet etmesini sağlamaktadır. Twitter'ı geleneksel medyada olduğu gibi direk bir iletişim faaliyeti olarak kullanmak yerine bu etkileşimli ortamı belediyelerin kamusuyla karşılıklı diyalog kurabilecek halde kullanması daha etkili olacaktır.

AMAÇ

Bu araştırma Sakarya büyükşehir belediyesi örneği üzerinden, büyükşehir belediyelerinin kendi hedef kitlesiyle nasıl daha etkili iletişim kuracağını ve iletişim kurarken hangi hataları yapmaması gerektiğine ışık tutmayı amaçlamaktadır.

ÖNEM

Bu çalışmanın büyükşehir belediyelerine doğru Twitter kullanım stratejileri belirlemesi yönünde yol gösterici olması beklenmektedir. Mekandan bağımsız olarak hızlı bir şekilde insanların Twitter üzerinden kendi belediyeleriyle iletişime geçebilmesi ve bu iletişim sürecinin en doğru şekilde yapılması için bu çalışma önemlidir.

KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu araştırmanın kuramsal çerçevesi medya ve propaganda kuramı çerçevesinde oluşturulmuştur. Medyanın bilinçli bir şekilde bir propaganda aracı olarak kullanıldığı, dışarıda emperyalizmi ve içeride egemenliği desteklediği görüşünün önde gelen savunucusu Noam Chomsky'dir. Noam Chomsky'nin görüşüne göre, medyanın ana önceliği propagandadır. Sınıf çatışması ve zenginliğin belirli bir azınlıktaki zümrenin elinde tutulması ve medyanın üstlendiği görevi yapabilmesi için sistemli bir propaganda düzeni gereklidir (Chomsky'den aktaran Tekinalp & Uzun, 2009).

Propaganda modelinde medya, haberleri ve bu haberlerin çözümlemelerini yerleşik ayrıcalık kalıplarını destekleyecek, ayrıcalıklı azınlık sınıfın çıkarlarına fayda sağlayacak şekilde ortaya koyarak ve bu ayrıcalık kalıpları hakkındaki bütün tartışmaları sınırlayıcı bir ortam sağlayarak, nerdeyse kendileri arasında iç içe geçmiş devlet ve özel firmaların çıkarları doğrultusunda hizmet vermektedir. Propaganda modelinde haberler kâr amacı güden şirketlerin çıkarları, reklamcılar, haber kaynağı olarak görülen hükümet ve uzmanlar gibi çeşitli süzgeçler kullanılarak ortaya konmakta ve bu doğrultuda yayınlamaktadır (Chomsky'den aktaran Tekinalp & Uzun, 2009).

Chomsky propaganda kuramını açıklamak için medyadaki içeriklerin dilbilimsel ve içeriksel çözümlemesini yaparak farklı örneklerden faydalanmaktadır. Chomsky, demokratik toplumu korumak için demokratik toplumlardaki medya araçları üzerinden gelişen düşünce denetimini sonlandırmak ve benlik savunması üzerinde durur. Medya gerçeği kitabında Chomsky Amerika Birleşik Devletleri'nin kendisine muhalif devletlerle yandaşı olan devletlerin veya toplulukların medyada kamuoyuna nasıl yansıtıldığını inceler ve medya organlarının Amerika Birleşik Devletleri taraftarı açık propaganda işlevini kanıtlar. Medya organlarının ceza verme, rızanın imalatı, olayları çarpıtma, olaylara bilerek göz yumma, kamuoyunu temel sorunlardan uzaklaştırma, kişileri veya kurumları kısıtlama, aykırılaştırma, gibi yöntemlerle ABD'yi nasıl Dünya'nın süper gücü ve en iyisi olarak gösterdiğini bilimsel olarak açıklar. Kitap ABD halkının medya demokrasisi ile nasıl kandırıldığını, ABD kötü bir durumda olsa bile mevcut durumda hiçbir sorun yokmuş gibi gösterildiğini, demokratik hakları sayesinde halkın kendi istediği insanları yönetici olarak seçtiklerini anlatır (Tekinalp & Uzun, 2009: 177-178).

Chomsk'ye göre ABD ve yandaşı olan devletlerde yüksek ve orta kesimdeki insanlar medya ve kültür pazarını tekellerine aldıkları için o toplumların sosyal, siyasal ve ideolojik yapılarını biçimlendirmektedirler. Genel olarak piyasanın ekonomik gücü devletler kadar güçlü bir denetim mekanizmasıdır. Piyasanın bu gücü medya organları olarak karşımıza çıktığı için

medya kendi sınıf çıkarları için propaganda sistemleri uygulayan bir araca dönüşmüştür (Tekinalp ve Uzun 2009:178).

Chomsky'nin medya ve propaganda kuramında genel olarak medyanın tekelleşmesi vurgusu yapılsa da yeni medyanın getirdiği yenilikler Chomsky'nin ele aldığı geleneksel medyadaki tekelleşmenin önemini yavaş yavaş göz ardı etmemize neden olmuştur. Artık her bireyin bir medya aracı sahip olabildiği ve bu medya araçlarından kendi fikirlerini açık bir şekilde anlatabildiği bir dönemdeyiz. Bu durum demokratik bir toplum yapısının gerekliliklerinden biri olan insanların özgürce düşüncelerini dile getirebilmesinin önünü açmıştır. Yeni medya araçlarında iletişimin tek yönlü yerine çift yönlü bir iletişimin olması ve bu araçlara erişimin kolaylıkla sağlanması yeni medyayı geleneksel medyanın önüne geçirmiştir. İnsanlar geleneksel medya araçlarındaki gibi yönetimlerin vermek istediği mesajlara maruz kalsa da artık bu mesajlara anlık geri bildirimler yapabiliyorlar ve hızlı bir şekilde iyi veya kötü tepkilerini yeni medya araçlarıyla gösterebiliyorlar. Bu geri dönüşleri doğru bir şekilde değerlendirerek paylaşımlarını bu geri dönüşlere göre yapan büyükşehir belediyeleri kamuları nezdinde iyi bir imaj ve algı oluşturacaktır.

Twitter'ı özellikle siyasilerin etkin bir şekilde kullanması ve insanların buradan enformasyonlara maruz kalmasıyla kolay bir şekilde örgütlenebilmesi Twitter'ın diğer sosyal medya platformlarına göre daha ciddi bir platform olarak algılanmasına sebep olmaktadır. Bu platformda paylaşılan içeriklerde bu algılamadan dolayı ciddiye alınmakta ve bir nevi geleneksek medyadaki gazetelerin konumunu almaya başladı. Özellikle yazılı bir platform olması, karakter sınırının olması, bilginin diğer platformlara göre hızlı yayılması bilinçli ve gündemi takip eden insanları Twitter'a yönlendirdi. Bu yönlendirme sonucunda hem bilgiyi üreten hem de bilgiyi yayan insanlar aynı ortamda bir araya geldi. İnsanlar Twitter üzerinden örgütlenip hızlı bir şekilde iletişim kurduğu için bu durum yönetimlerin daha da şeffaf olmasını ve söylemlerinde daha dikkatli olmasını gerekli kıldı.

Nasıl ki Chomsky ABD'nin medyada nasıl bir propaganda süreci işlediğini ve insanlar üzerinde bunun nasıl bir etki oluşturduğunu gözlemlediyse, aynı şekilde bu çalışmada bu kuramsal çerçeveye bağlı kalınarak Sakarya büyükşehir belediyesinin Twitter hesabından yapılan paylaşımların belediyenin Twitter hesabını takip eden insanlarda nasıl bir etkiye neden olduğu incelendi. Araştırmayı bu kuramsal çerçevede yaparak büyükşehir belediyelerinin Twitter hesaplarını takip eden insanlara verilen mesajların önemi ve bu mesajların etkileri incelendi.

LİTERATÜR TARAMASI

Literatüre bakıldığında Twitter'ın belediyeler tarafından halkla ilişkiler aracı olarak kullanılması konusunda birçok çalışma bulunmaktadır.

Bu akademik çalışmalardan ilki Demirtaş (2012)'ın "Yerel Yönetimlerde Bir Halkla İlişkiler Çalışması Olarak Sosyal Paylaşım Ağlarının Kullanımı: Üsküdar Belediyesi Örneği" isimli çalışmasıdır. Demirtaş makalede günümüz halkla ilişkiler anlayışında sıklıkla kullanılan çift yönlü iletişim modelinin kullanılmasına olanak sağlayan sosyal medya araçlarından olan Twitter ve Facebook sitelerini belediyelerin nasıl kullandığını, ne tür paylaşımlar yaptığını araştırmıştır ve Üsküdar belediyesi özelinde incelemeler yapmıştır. Bu incelemelerini yaparken örneklemini Üsküdar belediyesinin Twitter ve Facebook takipçileri arasından seçmiştir.

Demirtaş bu çalışmada sürekli ve hızlı bir şekilde güncellenebilmesi sayesinde hızlı bir iletişim ağı sağlayan sosyal medya ortamlarının gün geçtikçe insanlar tarafından daha çok kullanıldığını ve bu hızlı süratli iletişim sayesinden insanların her olayı ya da fikri sosyal medyada söylemekte ve bu fikirleri tartışmakta. Yani gerçek dünya süratli bir şekilde sanal dünyaya taşınmakta. Medyanın dijital olarak dönüşmesi daha etkileşimli bir ortam sunmuştur. Bu yeni ortamda yerel yönetimlerin önemli bir organı olan belediyelerde yer edinmiştir. Araştırma sonucu elde edilen bilgiler neticesinde, sosyal medya araçlarını etkili ve aktif bir şekilde kullanan, bölge halkı ile iletişim halinde bulunan yerel yönetimlerin, bu etkileşimli iletişim neticesinde halkın sorunlarına süratli bir şekilde çözüm bulma ve halkın dileklerini yerine getirme olanağına sahip oldukları görülmektedir.

Demirtaş'ın çalışması bu çalışmayla bazı yönlerden benzerlik göstermekte. Demirtaş çalışmasında Üsküdar belediyesi özelinde sosyal paylaşım ağlarından Facebook ve Twitter'ı ele almış. Bu çalışmada ise sadece Twitter'ı inceledik. Ayrıca incelenen belediye ise Sakarya büyükşehir belediyesi. Belediye türlerinin farklı olması farklı bulgulara neden olacak ve Demirtaş'ın araştırmasından bu zamana değin belediyelerin sosyal medya paylaşımlarının etkisi ne durumda onu göreceğiz.

Memiş (2015)'in "Yerel E-Katılımın Yeni Aracı Olarak Sosyal Ağlar: Facebook ve Twitter Örnekleri" başlıklı çalışması da bu konuda yapılan çalışmalardan bir diğeridir. Bu çalışmada Memiş örgütlerin ve bireylerin süratli bir şekilde iletişim ve etkileşim kurmasını sağlayan sosyal ağları ele alarak belediye başkanları ve belediye örgütleri özelinden incelemiştir. Çalışmada yerel katılımın önemini ve sosyal ağların etkileşimli ortamının yerel katılımda nasıl bir etki oluşturduğunu incelemiştir.

Çalışmada, içerikler niteliksel içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Sosyal medya hesaplarına belediyelerin web sayfaları üzerinden ulaşılmış. Çalışmanın sonuç kısmında belediye başkanları ve belediyeler Twitter ve Facebook'u enformasyon sağlayan bir araç olarak kullanıldığından bahsetmekte. Memiş'in yaptığı niteliksel içerik analizi sonuçlarına göre belediye başkanlarının kişisel olarak %8'nin, belediyelerin ise %27'sinin Facebook hesabı olduğu ve bu hesapların ağırlıklı olarak 2011 ve 2012 yıllarında açıldığı saptanmıştır. Sonuç olarak Memiş'in çalışmasında sosyal ağların yerel yönetimlerde önemli bir katılım ortamı oluşturulduğu saptanmıştır. Vatandaşların belediyelerine bu etkileşimli sanal ortamdan yararlanarak ulaşması sayesinde belediyeler hizmetlerini süratli bir şekilde ilgili yerlere ulaştırmıştır.

Bu çalışmanın araştırmaya katkısı yerel yönetimlerde Twitter'ın beraberinde getirdiği etkileşimli ortamın kamunun yönetimdeki katılımının ne ölçüde olduğunu göstermek. Memiş bu çalışmayı sosyal ağlardan Facebook ve Twitter özelinde yapmıştır ve belediyelerin yanı sıra belediye başkanlarının hesaplarını da incelemiştir. Bu çalışmada ise sadece bir büyükşehir belediyesi ve o büyükşehir belediyesinin Twitter hesabı üzerine bir araştırma yapıldı.

Tarhan (2012)'ın "Büyükşehir Belediyelerinin Sosyal Medya Uygulamalarına Halkla İlişkiler Modellerinden Bakmak" isimli çalışmasında Tarhan iletişim teknolojilerindeki yeni gelişmelerin halkla ilişkiler uygulamaları için sunduğu yeni fırsatları anlatmış ve belediyelerin sosyal medya ağlarından birisi olan Twitter'ı kullanarak kendi kamularını bilgilendirdiğini söylemiştir. Ayrıca kamuların Twitter sayesinde belediye başkanlığına gitmeden dilek, öneri ve

şikayetlerini yetkililere ulaştırabilme ve bunlara süratli bir şekilde cevap alma kolaylığına eriştiklerini belirtmiştir. Tarhan ayrıca Twitter'ın sağladığı iki yönlü iletişime de değinmiştir.

Tarhan çalışmasının sonuç ve öneriler kısmında Twitter'ın belediye yönetimleri ile kamularının mesai saati gözetmeden etkileşim kurabildiğini söylemektedir. Çalışmada incelenen büyükşehir belediyelerinin Twitter hesaplarındaki mesajlara konularına göre bakıldığında mesajların genellikle ulaşım, hizmet, altyapı, etkinlik ve sosyal hizmetler konuları üzerine olduğu belirlenmiştir. Bu durum belediyelere bu konular üzerinde istek, dilek veya öneri geldiğini göstermekte ve belediyenin bu konular hakkında çalışmalar yürüttüğünü göstermektedir. Ayrıca bulgulardan bir diğeri ise Mesajların %62.7'sinin belediyelerin uygulamaları ve aldığı kararların kamularına aktarılmasına yönelik kamuyu bilgilendirme modeli çerçevesinde tek yönlü bir şekilde gerçekleştirdikleri saptanmıştır. Belediyelerin kamularının dilek, şikayet, öneri, sorularını ve cevapları içeren diyalogları geliştirmeye yönelik iki yönlü simetrik model çerçevesinde değerlendirilebilecek mesajların oranın ise %37.3 olduğu görülmüştür. Bu durum belediyelerin ve kamularının sosyal ağlardan yeterli düzeyde yaralanamadığını göstermiştir.

Bu çalışmanın araştırmaya katkısı büyükşehir belediyelerinin ve kamularının iki yönlü iletişim sağlayan Twitter'ı iki yönlü simetrik model çerçevesinde yeterli ve yararlı düzeyde kullanamadığının tespitidir. Kurumlar halk ile hızlı bir şekilde iki yönlü bir iletişim ortamı sağlayan sosyal medyayı daha efektif kullanmalı ve bu sosyal medya hesaplarının farklı mecralardan tanıtımı yapılarak sosyal ağlardan elde edilecek maksimum faydayı elde etmesi gerekmektedir.

Bir diğer kıymetli çalışma ise Sayılganoğlu (2018)'nun "Kurumsal İletişim Bağlamında Belediyelerde Kurumsal Twitter Hesabı Kullanımı" isimli makaledir. Bu çalışmada belediyelerin kurumsal iletişim bağlamında Twitter hesaplarını nasıl kullandıkları incelenmiştir. Belediyeler ve kamuları arasında sağlanan iletişimin ne kadar önemli olduğunu ve belediyelerin bu iletişim sürecinde kurumsal Twitter hesaplarını nasıl kullandıklarını incelemiştir.

Belediyelerin halkla ilişkiler birimlerindeki geleneksel iletişim uygulamalarının yerini çevrimiçi iletişim araçları ve kurumsal sosyal medya uygulamaları almıştır. Halkla ilişkiler ve çevrimiçi iletişim çerçevesinde değerlendirildiğinde bu tür uygulamalar belediyelerin geleneksel halkla ilişkiler uygulamalarına göre, daha süratli ve daha az bütçeyle yapılabilecek uygulamalardır. Kurumsal Twitter hesapları ise kurumsal sosyal medya uygulamalarından bir tanesidir. Vatandaşların sosyal medyayı kullanım oranı ve yoğunluğu gün geçtikçe artarak devam etmekte bu sebepten ötürü kurumsal iletişim stratejilerinin bu platformlar üzerinden gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Araştırmada incelenen belediyelerin kurumsal Twitter hesaplarından paylaştıkları iletiler incelendiğinde içerik olarak birbirinden farklı konularda olduğu görülmüş bu da belediyelerin kurumsal Twitter hesaplarını farklı biçimlerde kullandıklarını ortaya çıkarmaktadır. Sayılganoğlu araştırması neticesinde Twitter hesapları incelenen belediyelerin bu hesapları kamularıyla etkileşim kurmaktan ziyade yaptıkları faaliyetlerin tanıtımını ve kamusunu bilgilendirici bir araç olarak kullandığı sonucuna ulaşmıştır.

Çalışmanın araştırmaya katkısı ilçe belediyelerinin kurumsal Twitter hesaplarını kamularıyla etkileşim kurmaktan ziyade daha çok vatandaşı bilgilendirmeye yönelik faaliyetler için kullandığı yönündeki bulgulardır.

Yağmurlu (Yağmurlu, 2013)'nun "Diyalojik İletişim Çerçevesinde Ankara Büyükşehir Belediyesi Sosyal Medya Uygulamaları" isimli makalesinde sosyal medyanın değerlendirilmesinde diyalojik kuramın önemli kuramsal temel oluşturacağından bahsediliyor. Bu çalışmaya göre iki yönlü simetrik halkla ilişkiler modeliyle bağdaştırılan diyalojik iletişim kavramı daha çok çevrimiçi uygulamalar üzerinden tartışılır. Çalışmada Ankara Büyükşehir Belediyesinin sosyal medya uygulamaları ve kurulan iletişimin diyalojik olması tartışılmıştır. Belediyenin web sitesinde bulunan üç sosyal medya hesabı, Belediye Başkanı İbrahim Melih Gökçek'in Twitter hesabı, Belediyenin Facebook ve Twitter hesapları diyalojik kuram çerçevesinde değerlendirilmiştir. Belediyenin sosyal medya hesapları, internet uygulamalarının diyalojik ilkeleri yönünden başarılı bulunmuştur. Fakat kamu ile kurulan iletişimin diyalojik olma düzeyi yeterli bulunmamıştır. Belediyenin Twitter hesabı incelenen üç hesap içerisinde, diyalojik iletişim açısından en başarılı uygulama olarak tespit edilmiştir

Diyalojik iletişim ile halkla ilişkiler modelleri arasında ilişki kurulmaktadır. Halkla ilişkiler modellerinden olan iki yönlü simetrik model, halkla ilişkilerin etik uygulamalarını oluşturmaktadır. Bu modeli uygulayan kurumlar kamuyla iyi ilişkiler kurmak, karşılıklı anlayışı geliştirmek ve tartışmaları yönetmek için diyalogdan ve araştırmadan faydalanır. Diyalojik halkla ilişkiler etkili ve karşılıklı faydaya dayalı kişilerarası iletişim için bir aracı oluşturur. İnsanlarla diyalojik iletişim süreci içerisinde olmak, kişisel güven ve iletişim oluşturmak anlamına gelir. Bu süreç risk, güven ve çoklu bir etkileşim içermektedir.

Çalışmanın araştırmaya katkısı Ankara Büyükşehir Belediyesinin sosyal medya hesaplarından kurulan iletişimin diyalojik düzeyde yeterli bulunmamasıdır. Belediyenin kurumsal Twitter hesabı daha çok kamuya belediyenin yaptığı projeleri, faaliyetleri, aldığı kararları aktarmak, kamuyu bilgilendirmek için tek yönlü bir iletişim aracıymış gibi kullanılmıştır. Sosyal medyanın getirdiği etkileşimli ortamdan yeterli düzeyde faydalanılamadığına dair bulgulardır.

Durusoy (2018)'un "İki Yönlü Simetrik İletişim Çerçevesinden Kadıköy ve Datça Belediyeleri Twitter Kullanımı" başlıklı çalışmasında ise ağırlıklı olarak Web 2.0 teknolojileri dönemi ile birlikte internet, sosyal ağlar, kamusal alan ve katılımcı demokrasi yoğun bir şekilde tartışılmaktadır. Bu tartışmaların ortaya çıkmasıyla halkla ilişkiler, çatışmaları yönetmek, iç ve dış paydaşlar ile ilişki geliştirmek için, araştırmayı ve diyaloğu kullanan iki yönlü simetrik model üzerinden ilişkilendirilmektedir. Bu çalışmadaki amaç ise Kadıköy ve Datça Belediyeleri ile kamuları arasında Twitter'ın nasıl kullanıldığını anlamak ve iki yönlü simetrik model açısından kuramsal çerçeveye uygunluğunu incelemektir.

Sosyal ağların insanlar tarafından kolay ulaşılabilir yapısı sayesinde bireyler ve kurumlar hayatın günlük akışı içerisinde sosyal ağlardan faydalanmaktadır. Hızla yaygınlaşan sosyal ağların, birey ve toplum üzerinde oluşturduğu etkileri tespit edebilmek için yeterli zamanın geçtiğini söyleyebilmek zordur. Bu alanda yapılan bilimsel çalışmalar son derece yeni ve sayılı olmasına rağmen sosyal medya ağlarına çok farklı anlamlar yüklendiği görülmektedir. Sosyal ağlar üzerinden enformasyon sağlanması, bilginin edinilmesini daha kolay hale getirmiştir. Sosyal ağlar geleneksel kitle iletişim araçlarına göre daha az manipülatif ve daha etkileşimli iletişim araçlarıdır. Sosyal ağların; mekânsal ve zamansal tüm sınırların aşılabildiği, düşüncelerin özgürce dile getirilip tartışıldığı, kullanıcılarının kitle toplumunun parçası olmadığı, bireysel var olduğu, bireysel benliği öne çıkaran, farklı alt kimliklerin tanındığı,

hiçbir kimliğin ayrıcalıklı veya üstün olmadığı ve otoriterleşmeye imkan tanınmayan bir iletişim alanı olduğu öne sürülmektedir.

Çalışmanın araştırmaya katkısı iki yönlü simetrik iletişimi sağlayan alanların varlıkları, vatandaşların belediyelerin karar alma süreçlerine karar alma süreçlerine katılımları için gereklidir ama tek başına yeterli değildir. Oluşan bu alandan verimli bir şekilde faydalanmak için belediyelerin karar alma süreçlerinde kamularının görüşlerini önemseyen yapısal değişiklikler gerekmektedir. Belediyelerin sosyal ağları nasıl daha etkin kullanabileceğinin araştırılması için kaynak ayırmasının önemli olduğu yönündeki bulgulardır.

Solmaz ve Görkemli (2012)'nin "Büyükşehir Belediyeleri ve Sosyal Medya Kullanımı" isimli yaptıkları çalışmada Türkiye'de bulunan büyükşehir belediyelerinin günlük yaşamın bir parçası haline gelen sosyal medyayı kamularıyla iletişim kapsamında nasıl kullandıkları araştırılmıştır.

Çalışmanın araştırmaya katkısı Türkiye'de bulunan 16 Büyükşehir Belediyesi'nin hemen hepsinin sosyal paylaşım ağlarında yer almakta ve katılımcı kültüre katkı sağladığı yönündeki bulgulardır. Bu çalışmaya göre kamunun düşüncelerinden haberdar olmak ve kamuyu etkilemek isteyen büyükşehir belediyeleri sosyal paylaşım ağlarına katılmalıdır.

Kaygısız ve Sarı (2015)'nın yaptığı "Belediyelerin Sosyal Medya Kullanımı: Burdur Belediyesi ve Burdur İlçe Belediyeleri Üzerine Bir Araştırma" başlıklı çalışmada insanların vaktinin büyük bir kısmını gün içinde sosyal medyada geçirmesi nedeniyle özel kurumlar ve kamu kurumlarının sosyal medyayı yeni bir iletişim ve yeni bir tanıtım aracı olarak kullandığına değinilmiş ve geleneksel kitle iletişim araçlarının aksine sosyal medyanın daha fazla kişiye ulaşma imkanı sağlamasından ötürü ve düşük maliyetinden dolayı işletmeler tarafından artık daha çok tercih edildiğine vurgu yapılmıştır. Bu sebepten işletmeler sosyal medya uzmanı kişilerle çalışmaya başlamış ve bu işe gerekli önemi veren işletmeler başarıya ulaşmıştır. Buna rağmen yerel yönetimlerdeki bilinçli sosyal medya kullanımının düşük olması ve bununla birlikte bazı yerel yönetimlerin hiçbir sosyal medya hesabının bulunmaması dikkat çeken bir unsurdur. Belediye yönetimleri tarafından kullanılan sosyal medya şu anda yöneticilerin halkla buluştuğu zaman çekilen fotoğraflardan ileriye gitmemektedir.

Çalışmanın araştırmaya katkısı, Belediyelerin kurumsal Twitter ve Facebook hesapları incelendiğinde iki yönlü simetrik model çerçevesinde iletişim sağlamaktan daha çok kamuyu bilgilendirmeye yönelik kullanılmış olmasının ortaya çıkarılmasıdır. Sosyal medya bireylere ve kurumlara etkileşimli bir ortam sağlayan bir araçtır. Kurumlar sosyal medyanın sağladığı iki yönlü simetrik iletişimden faydalanmalıdır sadece kamuyu bilgilendirme amacı yönünde kullanmamalıdır.

Bir diğer çalışma ise Uysal (2019)'ın "Ankara, İstanbul ve İzmir Büyükşehir Belediyeleri'nin Twitter Kullanımına Yönelik eğilimleri ve Takipçilerinin Tepkileri Üzerine Bir Analiz" başlıklı çalışmasıdır.

Uysal'ın bu çalışması iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, sektörler ve sektör dışı faaliyetler bağlamında üç büyükşehir Belediyesinin Twitter kullanım eğilimleri incelenmektedir. İkinci bölümde Büyükşehir Belediyelerinin Twitter paylaşımlarına takipçilerin beğeni, yorum ve retweet olarak verdikleri tepkiler karşılıklı olarak analiz edilmektedir. Bu incelemeler ve analizler neticesinde Büyükşehir belediyelerinin bir sosyal

medya platformu olarak Twitter'ı nasıl kullandıkları öğrenilmesi ve takipçilerinin paylaşımlara yönelik tepkilerinin ölçülmesi amaçlanmaktadır. Büyükşehir Belediyelerinin çeşitli sektör ve farklı alanlarda sorumluluklarının bulunması nedeniyle, yapılan paylaşımlar sektör veya sektör dışı hizmet alanları ile ilgili olanlar şeklinde gruplandırılmıştır. Bunun için, 14 sektör grubu ve 5 sektör dışı faaliyet alanı grubu oluşturulmuştur. Analizler ve değerlendirmeler bu gruplandırma temelinde yapılmıştır.

Araştırma sonucunda büyükşehir belediyelerinin doğrudan kendi kurumsal hesaplarından yaptıkları Twitter paylaşımlarının en yüksek retweet edilme oranı İstanbul Büyükşehir Belediyesine aittir. Bilişim, teknoloji, medya ve haber sektörlerinde ise Ankara Büyükşehir Belediyesi en yüksek retweet ortalamasına sahiptir. İzmir Büyükşehir Belediyesi meteoroloji, iklim, anma, kutlama, özel günler ve temenniler alanında yapılan faaliyetlerle ilgili paylaşımlarda yüksek retweet ortalamasıyla dikkat çekmektedir. Geriye kalan 15 sektör ve sektör dışı faaliyet alanında İstanbul Büyükşehir Belediyesinin paylaşımları diğer Büyükşehir Belediyelerinin paylaşımlarına göre daha fazla retweet ortalamasına sahip olmuştur.

Şenyurt (2016)'un "Belediyelerin Halkla İlişkiler Uygulamalarında İnternetin ve Sosyal Medyanın Kullanımı: Konya Merkez İlçe Belediyeleri Üzerine Bir İnceleme" başlıklı çalışmasında ise diğer yerel yönetim birimlerinin aksine belediyelerin hizmet sunduğu halkın içinden doğan ve o halkın bir parçası olduğu birimlerden biri olduğuna denilmiştir. Bu açıdan, halkla ilişkiler faaliyetlerinin üzerinde durulması gereken önemli bir konu olduğuna değinilmiştir. Bu nedenle belediyelerin hizmet alanlarının genişlemesi neticesinde belediyelerin yapacağı faaliyetlerde ve alacağı kararlarda kamusunun katılımını sağlaması gerekli hale gelmektedir.

Şenyurt'a göre çevrimiçi halkla ilişkiler kapsamında değerlendirilen sosyal medya uygulamaları ve web sayfaları belediyelerin halkla ilişkileri açısından önemli bir noktada yer almaktadır. Belediyelerin geleneksel kitle iletişim araçları yerine yeni iletişim teknolojilerinden yararlanması, kamuları ile iki yönlü ve etkileşimli bir şekilde iletişim kurmasına imkan tanıyacaktır.

Bu çalışmanın araştırmaya katkısı belediye yönetimiyle kamusu arasında karşılıklı iyi niyet ve anlayışın gelişmesinde, belediye hizmetlerinin daha kaliteli ve kamunun yararına yönelik yürütülmesinde, kamuyla diyalog kurularak gerçekleştirilen iki yönlü simetrik halkla ilişkiler anlayışının benimsenmesi ve uygulanması büyük bir önem arz etmesidir

YÖNTEM

Bu çalışmada araştırma yöntemi olarak niceliksel yöntem tercih edilmiştir. Çalışmanın faydalı bir şekilde yapılması ve net veriler elde edilebilmesi ve özellikle Twitter'ı aktif olarak kullanan bir örneklem oluşturulabilmesi amacıyladır.

Problem Cümlesi

Büyükşehir belediyelerinin Twitter hesaplarını doğru bir şekilde yönetiliyor mu ve daha iyi nasıl yönetilebilir?

Araştırma Modeli

Bu çalışmada online anket çalışması yapılmıştır.

Evren

Bu araştırmanın evreni Sakarya Büyükşehir Belediye'sinin kurumsal Twitter hesabındaki 10.164 takipçiyi kapsamaktadır.

Örneklem

Araştırma örneklemi, Sakarya Büyükşehir Belediyesi kurumsal Twitter hesabındaki takipçilerden oluşmaktadır. Sakarya Büyükşehir Belediyesinin kurumsal Twitter hesabının seçilmesinin nedeni, araştırmacının, örneklemini oluşturan örnekleme kolaylıkla ulaşabilmesi ve böylece araştırmanın gerçekleşebilmesini olası kılmasıdır.

Örneklem Grubu, Sakarya Büyükşehir Belediyesinin kurumsal Twitter hesabını takip eden 128 kişidir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada, "Yerel Yönetimlerde Bir Halkla İlişkiler Çalışması Olarak Sosyal Paylaşım Ağlarının Kullanımı: Üsküdar Belediyesi Örneği" isimli çalışmada kullanılan anket izin alınarak kullanılmıştır (Demirtaş,2012). Anket toplam 8 sorudan oluşmaktadır. Bu sorulardan sadece ilki ankete katılanların cinsiyetini öğrenmeye yönelik olan sorudur. Geriye kalan 7 soru ise Sakarya Büyükşehir Belediyesinin kurumsal Twitter hesabıyla ilgili sorulardır.

Veri toplama süreci, Sakarya Büyükşehir Belediyesinin kurumsal Twitter hesabındaki takipçilere Twitter üzerinden direkt mesaj yoluyla Google Forms linkinin gönderilmesiyle yapılmıştır.

Varsayımlar

1. Twitter yerel yönetimlerde halkla ilişkiler aracı olarak kullanılabilir.

2. Belediyeler Twitter sayesinde kamularıyla iki yönlü iletişim sağlayabilir.

3. Belediyelerin Twitter takipçileri belediyelerin çalışmalarından Twitter sayesinde haberdar olabilir.

4. Belediyelerin Twitter takipçileri belediyeye istek, görüş ve önerilerini Twitter aracılığıyla hızlı bir şekilde iletebilir

Sınırlılıklar

Bu araştırma 21-22 Aralık 2019 tarihinde ve Sakarya Büyükşehir Belediyesi kurumsal Twitter hesabı takipçileri ile sınırlıdır.

Araştırma Bulguları ve Değerlendirmesi

Sakarya Büyükşehir Belediyesi kurumsal Twitter hesabını takip eden 128 Twitter kullanıcısı Google Forms üzerinden gönderilen anketi cevaplamıştır.

Tablo 1. Cinsiyetiniz

Cinsiyetiniz	N	%
Kadın	83	64,8

Erkek	45	35,2
Toplam	**128**	**100**

Ankete katılanların %64,8'i (83) kadındır, %35,2'si (45) ise erkektir. Katılımcıların çoğu kadındır.

Tablo 2. Twitter'da Sakarya Büyükşehir Belediyesi'ni ne sıklıkla takip ediyorsunuz?

Takip etme sıklığı	N	%
Her zaman	29	22,7
Çok nadir	44	34,4
Ara sıra	55	43
Toplam	**128**	**100**

Twitter'da Sakarya Büyükşehir Belediyesi'ni ne sıklıkla takip ediyorsunuz? sorusuna katılımcıların %43'ü (55) Ara sıra, %34,4'ü (44) Çok nadir, %22,7'si (29) Her zaman seçeneğini işaretlemiştir. Katılımcıların çoğunluğu %43'ü (55) seçeneğini işaretlemiştir.

Tablo 3. Hangi Konularda Paylaşım Sağlıyorsunuz?

Hangi konularda Paylaşım Sağlıyorsunuz	N	%
Sohbet Amaçlı	34	26,6
Şikayet	32	25
Acil Durumlar	23	18
Talep ve İstekler	39	30,5
Toplam	**128**	**100**

Hangi konularda paylaşım sağlıyorsunuz? sorusuna katılımcıların %30,5'i (39) Talep ve istekler, %26,6'sı (34) Sohbet amaçlı, %25'i (32) Şikayet, %18'i (23) Acil durumlar seçeneğini işaretlemiştir. Katılımcıların çoğu (%30,5) Talep ve istekler yönünde paylaşımlarda bulunmaktadır.

Tablo 4. Sakarya Büyükşehir Belediyesi'nin faaliyetleri ile ilgili her türlü bilgiye Twitter'dan ulaşabiliyor musunuz?

Cevaplar	N	%
Evet	35	27,3

Bazen	65	50,8
Hayır	28	21,9
Toplam	**128**	**100**

Sakarya Büyükşehir Belediyesi'nin faaliyetleri ile ilgili her türlü bilgiye Twitter'dan ulaşabiliyor musunuz? sorusuna katılımcıların %50,8'i (65) Bazen, %27,3'ü (35) Evet, %21,9'u (28) Hayır seçeneğini işaretlemiştir. Takipçilerin çoğunluğu (%50,8) Sakarya Büyükşehir Belediyesi'nin faaliyetleri ile ilgili her türlü bilgiye Twitter'dan ulaşabiliyor musunuz sorusuna Bazen cevabını vermiştir.

Tablo 5. Sakarya Büyükşehir Belediyesi'ne Twitter aracılığı ile yaptığınız şikayet, bilgilendirme ya da öneriler ile ilgili olarak size geri dönüş süresi nedir?

Cevaplar	**N**	**%**
Anında	8	6,3
Gün içinde	22	17,2
1 hafta içinde	41	32
1 haftadan fazla	25	19,5
Yanıtsız	32	25
Toplam	**128**	**100**

Sakarya Büyükşehir Belediyesi'ne Twitter aracılığı ile yaptığınız şikayet, bilgilendirme ya da öneriler ile ilgili olarak size geri dönüş süresi nedir? sorusuna katılımcıların %32'si (41) 1 hafta içinde, %25'i (32) Yanıtsız, %19,5'i (25) 1 haftadan fazla, %17,2'si (22) Gün içinde, %6,3 (8) Anında seçeneğini işaretlemiştir. Katılımcıların çoğu (%32) 1 hafta içinde seçeneğini işaretlemiştir.

Tablo 6. Sakarya Büyükşehir Belediyesi'nin Twitter paylaşımlarını nasıl buluyorsunuz?

Cevaplar	**N**	**%**
Çok iyi	13	10,2
İyi	44	34,4
Orta	43	33,6
Fikrim Yok	28	21,9
Toplam	**128**	**100**

Sakarya Büyükşehir Belediyesi'nin Twitter paylaşımlarını nasıl buluyorsunuz? Sorusuna katılımcıların %10,2'si (13) Çok iyi, %34,4'ü (44) İyi, %33,6'sı (43) Orta, %21,9'u (28) seçeneğini işaretlemiştir. Katılımcıların çoğu (%34,4) Paylaşımların iyi olduğunu belirtmiştir.

Tablo 7. Twitter'da ki paylaşımlar Sakarya Büyükşehir Belediyesi ile iletişiminizde ne kadar etkili oluyor?

Cevaplar	N	%
Çok etkili	18	14,1
Orta	55	43
Az	19	14,8
Fark etmedim	36	28,1
Toplam	**128**	**100**

Twitter'da ki paylaşımlar Sakarya Büyükşehir Belediyesi ile iletişiminizde ne kadar etkili oluyor? Sorusuna katılımcıların %14,1'i (18) Çok etkili, %43'ü (55) orta, %14,8'i (19) Az, %28,1'i (36) Fark etmedim cevabını vermiştir. Katılımcıların çoğu (%43) Orta etkide olduğu belirtmiştir.

Tablo 8. Twitter'da ki paylaşımlar Sakarya Büyükşehir Belediyesi'ne olan güven ve sempatinizi arttırdı mı?

Cevaplar	N	%
Evet çok	26	20,3
Biraz	54	42,2
Hayır	23	18
Fark etmedim	25	19,5
Toplam	**128**	**100**

Twitter'da ki paylaşımlar Sakarya Büyükşehir belediyesi'ne olan güven ve sempatinizi arttırdı mı? Sorusuna katılımcıların %20,3'ü (26) Evet çok, %42,2'si Biraz, %18'i (23) Hayır, %19,5'i (25) Fark etmedim seçeneğini işaretlemiştir. Katılımcıların çoğu (%42,2) Biraz cevabını vermiştir.

SONUÇ

Twitter yerel yönetimlerin önemli bir organı olan Büyükşehir belediyelerinin kamusuyla etkileşimli bir şekilde iletişim kurması için önemli bir araçtır. Ancak anket sonuçlarına bakıldığında Sakarya Büyükşehir belediyesinin bu etkileşimli ortamı yeterli ölçüde kullanamadığı görülmektedir. Tablo 5'te görüldüğü üzere katılımcıların çoğu geri dönüş süresini bir hafta içerisinde olarak işaretlemiştir bu Sakarya Büyükşehir belediyesinin bu etkileşimli ortamı faydalı bir şekilde kullanamadığını göstermektedir. Katılımcıların çoğu Tablo 6'da ki sonuca göre paylaşımların iyi olduğunu düşünmektedir bu sonuç iyi olarak gözükebilir ancak bu durum belediyenin Twitter hesabının daha çok tek taraflı bir iletişim aracı olarak kullanıldığını göstermektedir.

Ankete katılanların büyük çoğunluğu Twitter hesabı üzerinden belediyenin faaliyetlerinden haberdar olamadıklarını söylemişlerdir. Sakarya Büyükşehir Belediyesi Twitter hesabından faaliyetlerini paylaşmalı bu tür paylaşımlar Sakarya Büyükşehir Belediyesi'ni kamusunun gözünde daha çalışkan bir belediye olarak gösterecektir. Katılımcıların çoğu hangi konuda paylaşım sağlıyorsunuz sorusuna talep ve istekler olarak cevap vermiş. İnsanların talep ve isteklerine Twitter gibi bir ortamda geri dönüşün bir hafta içerisinde olması yerine en süratli şekilde mümkünse anında olması gerekmektedir çünkü bu etkileşimli ortamın amacı budur. Ankete katılanların büyük çoğunluğu Twitter'da Sakarya Büyükşehir Belediyesi'ni takip sıklığı olarak ara sıra seçeneğini işaretlemiştir. Bu sonuçtan tek taraflı bildirimde bulunulan paylaşımlar yaptığı çıkarımı yapılabilir.

ÖNERİLER

Kurumsal Twitter hesaplarının iki yönlü iletişim anlayışıyla yönetilmesi kamuyla iyi ilişkiler geliştirilmesine olanak sağlayacaktır.

Sakarya Büyükşehir Belediyesi Twitter hesabını daha aktif bir şekilde faydalı veya ilgi çekici paylaşımlar yaparak kullanmalıdır. Takipçilerine hızlı bir şekilde geri dönüşler sağlamalı onları cevapsız bırakmamalı. Twitter hesabında bilgilendirici paylaşımlarının yanı sıra ilgi çekici, öğretici, eğitici, şaşırtıcı, eğlendirici paylaşımlarda bulunarak Twitter'daki takipçi sayısını artırabilir. Ayrıca yapacağı paylaşımlar etkileşimi destekleyecek, altına cevap yazılacak ve diğer insanlar ile paylaşılmak istenen içerikler olursa Twitter'dan yüksek fayda sağlanabilir. Twitter üzerinden projeler yapılarak bu etkileşimli ortamdan faydalanılabilir.

Kaynakça

Aslanyürek, M., Gürdal, S. A., Dursun, S., Tunçel, E., & Ayan, S. M. (2015, Aralık). Sosyal Medya Gerçeği ve Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Sosyal Medya Algısının Değerlendirilmesi. *Electronic Journal of Vocational Coleges*, s. 1-8.

Başlar, G. (2013). Yeni Medyanın Gelişimi ve Dijitalleşen Kapitalizm. *XV. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri* (s. 775-784). Antalya: İnternet Teknolojileri Derneği.

Demirtaş, M. (2012, Eylül). Yerel Yönetimlerde Bir Halkla İlişkiler Çalışması Olarak Sosyal Paylaşım Ağlarının Kullanımı: Üsküdar Belediyesi Örneği. *e- journal of New World Sciences Academy* , s. 291-314.

Durusoy, H. (2018, Mart). İki Yönlü Simetrik İletişim Çerçevesinden Kadıköy ve Datça Belediyeleri Twitter Kullanımı . *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, s. 615-644.

Göçoğlu, V. (2014). *Kamu Politikası ve Sosyal Medya İlişkisi (Yüksek Lisans Tezi).* Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı. Ankara: Haccettepe Üniversitesi.

Kaygısız, Ü., & Sarı, S. (2015). Belediyelerin sosyal medya kullanımı: Burdur Belediyesi ve Burdur İlçe Beldiyeleri Üzerine Bir Araştırma. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, s. 309-317.

Keskinbıçkı, B. (2019). *Yeni Medya ve Demokrasi İlişkisi: Yeni Medyanın Demokrasiyi İşlevselleştirme Potansiyeli Üzerine Bir Çalışma.* Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.

Memiş, L. (2015, Nisan 1). Yerel E-Katılımın Yeni Aracı Olarak Sosyal Ağlar: Facebook ve Twitter Örnekleri . *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bİlimler Fakültesi Dergisi* , s. 209-242.

Öztürk, Ş. (2015, Ağustos 6). Sosyal Medyada Etik Sorunlar. *Selçuk İletişim, 9*(1), s. 287-311.

Sayılganoğlu, S. (2018, Ekim). Kurumsal İletişim Bağlamında Belediyelerde Kurumsal Twitter Hesabı Kullanımı. *ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 389-406.

Solmaz, B., & Görkemli, H. N. (2012, Aralık 11). Büyükşehir Belediyeleri ve Sosyal Medya Kullanımı. *Akdeniz İletişim Dergisi*, s. 9-20.

Solmaz, B., Tekin, G., Herzem, Z., & Demir, M. (2013, 1 6). İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Bir Uygulama. *Selçuk İletişim Dergisi*, s. 23-32.

Şenyurt, G. (2016, Mayıs 20). Belediyelerin Halkla İlişkiler Uygulamalarında İnternetin ve Sosyal Medyanın Kullanımı: Konya Merkez İlçe Belediyeleri Üzerine Bir İnceleme. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi ELektronik Dergisi* , s. 44-67.

Tarhan, A. (2012, Güz). Büyükşehir Belediyelerinin Sosyal Medya Uygulamalarına Halkla İlişkiler Modellerinden Bakmak. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, s. 79-101.

TBMM. (2004, Temmuz 10). *Yasama Bölümü*. Ekim 31, 2019 tarihinde T.C. RESMİ GAZETE: https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/07/20040723.htm adresinden alındı

Tekinalp, Ş., & Uzun, R. (2009). *İletişim Araştırmaları ve Kuramları.* İstanbul: Beta Basım Yayım.

Uysal, Y. (2019, Eylül 30). Ankara, İstanbul ve İzmir Büyükşehir Belediyeleri'nin Twitter Kullanımına Yönelik Eğilimleri ve Takipçilerinin Tepkileri Üzerine Bir Analiz. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , s. 239-258.

Yağmurlu, A. (2013, Mart 1). Dİyalojik İletişim Çerçevesinden Ankara Büyükşehir Belediyesi Sosyal Medya Uygulamaları. *Selçuk İletişim Dergisi* , s. 95-115.

Yıldırım, A. (2014). *Halkla İlişkiler Faaliyetlerinde Yeni Medya Yaklaşımları: Türkiye'de Merkezi Kamu Kurumlarının Twitter Kullanım Pratikleri (Yüksek Lisans Tezi).* Halkla İlişkiler ve Tanıtım Ana Bilim Dalı. KOCAELİ: Kocaeli Üniversitesi.

PSİKOLOJİK DAYANIKLILIK ÖZELLİKLERİNİN BİREYLERİN KARİYER OLGUNLUĞU KAZANMALARINDAKİ ÖNEMİ

Şeyma Nur ATASOY
Kırıkkale Üniversitesi,
0000-0003-1572-9833
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman BALCI
Kırıkkale Üniversitesi,
0000-0001-9374-8808

Özet

İnsanlar yaşamları boyunca birçok problemle karşı karşıya kaldığı gibi mesleki olgunluk sürecinde de birçok problem ortaya çıkabilir. Mesleki olgunluk bireyden içinde bulunduğu dönemin gerekliliklerini uygun stratejileri kullanarak tamamlayıp bir sonraki evreye sağlıklı ilerlemesini içerir. Bazı insanlar bu süreci başarıyla tamamlarken bazıları da karşısına çıkan engellerden dolayı ilerlemede güçlük yaşayarak kendini köşeye sıkışmış hissedebilir. Bu süreci sağlıklı bir şekilde sürdürmedeki önemli faktörlerden biri de psikolojik dayanıklılıktır. Psikolojik olarak dayanıklılık düzeyi yüksek bireyler yaşamlarında karşılaştıkları güçlükler karşısında çözümler üreterek güçlükleri aşma çabası sergilerken, psikolojik olarak dayanıklılık düzeyi az olan bireyler güçlükler karşısında kısa sürede vazgeçme eğilimindedirler. Psikolojik dayanıklılık dinamik bir süreçtir ve zamanla geliştirilebilir. Psikolojik dayanıklılık düzeyinin geliştirilmesi; kişinin kendini keşfetmesine, kendine uygun alternatifler üretmesine, kendine uygun stratejileri kullanarak karşılaştığı engellerin üstesinden gelmesine katkıda bulunabilir. Ayrıca, psikolojik dayanıklılık düzeyinde ilerleme sağlanmasıyla, birey kendisine uygun mesleki alternatiflere ve bunlara uygun kariyer özellikleri geliştirmeye karar verebilir ve böylece bireyin kariyer olgunluğuna destek olabilir. Bu çalışmada, literatürde ulaşılan yayınların ışığında psikolojik dayanıklılık özelliklerinin bireylerin kariyer olgunluğu kazanmalarındaki önemi vurgulanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Psikolojik dayanıklılık, kariyer olgunluğu, kariyer gelişimi

THE IMPORTANCE OF PSYCHOLOGICAL RESILIENCE TO ACHIEVE CAREER MATURITY FOR INDIVIDUALS

ABSTRACT

As people face many problems throughout their lives, many problems may arise in the process of career maturity. Career maturity includes that the individual completes the requirements of the period he is within by using appropriate strategies and move on to the next stage in a healthy way. While some people have successfully complete this process, others may have feeled stuck and lost the power to progress due to difficulties they encountered. One of the important factors for maintaining this process in a healthy way is psychological resilience. While individuals who have high level of psychological resilience struggle by producing solutions against the

difficulties they encounter in their lives; individuals with low level of psychological resilience tend to give up more quickly. Psychological resilience is a dynamic process and can be developed over time. Developing the level of one's psychological resilience can contribute the person to discover oneself, to produce suitable alternatives, to overcome the obstacles by using suitable strategies. In addition, by making progress in the level of psychological resilience, the individual can decide to develop suitable career alternatives and career characteristics suitable for them, thus supporting the individual's career maturity. In this study, the importance of psychological resilience characteristics for achieving career maturity is emphasized in the light of the publications reached in the literature.

Keywords: Psychological resilience, career maturity, career development

Psikolojik Dayanıklılık Nedir?

Alanyazın incelendiğinde psikolojik dayanıklılığın çeşitli tanımları dikkat çekmektedir. Çetin, Yeloğlu, Basım (2015) göre psikolojik dayanıklılık kavramını, bireylerin yaşamında karşılaştıkları zorluklar ve sıkıntılarla baş edebilme hem kendilerini hem de olumsuz durumları düzeltebilme, aynı zamanda da kendini iyileştirme yeteneği olarak tanımlamaktadır. Masten (2018)'e göre ise psikolojik dayanıklılık, insanın işlevlerine veya gelişimine yönelik tehdit oluşturan önemli olumsuzluklara karşı başarıyla uyum sağlama potansiyelini ifade eder. Psikolojik dayanıklılık sürecinin dinamik bir yapıya sahip olması, zorlayıcı bir olayla karşı karşıya kalınca baş etme becerilerinin kullanılmasını, uyum yeteneğini sağlıklı bir şekilde hayata geçirebilmesi gibi süreçleri kapsamaktadır. Bu tanımlardaki ortak özellikler şu şekildedir (Ağırkan ve Kağan, 2017; Yılmaz ve Sipahioğlu, 2012):

Psikolojik dayanıklılık gelişimsel bir süreçtir ve başarı elde etme kişinin yeteneklerinin gelişmesine ortam sağlar.
Kişilik özellikleri ve çevresel faktörlerin birbiriyle olan ilişki sürecini kapsar
Psikolojik dayanıklılık dinamiktir ve zamanla artabilir veya azalabilir.
Stres yaratan durumlar ve başa çıkma yeteneği arasında dengede bir konumdadır.
Karşılaşılan risk faktörlerini yok eden veya etkisini azaltan; koruyucu faktörlerinde dayanıklılığı artıran bir etkisi bulunmaktadır.
Psikolojik dayanıklılık kavramı, yaşam geçişlerindeki önemli faktörlerden birisidir.

Psikolojik dayanıklılık 6 faktörü içermektedir (Çetin ve diğerleri, 2015: 83):

Benlik algısı: kişinin kendini keşfetmesi, duygu düşünce ve davranışlarının farkında olmasını içerir.
Gelecek algısı: kişinin geleceğe yönelik olumlu tutumlarıdır.
Yapısal stil: kişinin güçlü taraftarı, kendini kontrol etme becerisi, özgüven gibi noktaları içerir.
Sosyal yeterlilik: kişinin çevresinden aldığı destek miktarıdır.
Aile uyumu kişinin aile üyelerinden gördüğü destek ve aile uyumunu içerir.
Sosyal destek: kişinin sosyal ağlarının gücüdür.

Psikolojik Dayanıklılığa Sahip Bireylerin Özellikleri

Psikolojik dayanıklılığın, bireysel ya da bir kişilik özelliği olmaktan çok zamanla öğrenilen uygun ortamlarla beraber geliştirilen bir davranış olduğu savunulmaktadır (Alikaşifoğlu ve Ercan, 2009; Çavuşoğlu ve Yalçın, 2018). Alanyazın incelendiğinde psikolojik olarak dayanıklı olan bireylerin birçok özelliği olduğu ortaya konmuştur. Bu bireyler sorunları karşısında yılmadan çözüm üretebilen, iletişim kurmakta problem yaşamayan, mücadeleci, kendini geliştirebilen ve öz kontrolü sağlayabilen kişilerdir. Bunun yanında geleceğe güven duyan değişim ve gelişime açık, empati yeteneği kuvvetli kimselerdir. Kolay uyum sağlayan ve iyimser olan insanların psikolojik dayanıklılıkları daha yüksektir (Eryılmaz, 2012; Erarslan, 2014). Bu kişilerin farkındalıkları yüksektir ve kolay uyum sağlayabilirler. Hayata karşı olumlu bir tutum sergilerler ve mizah seviyeleri yüksektir. Söz konusu özellikler tek başlarına mücadele etmede etkili olsalar dahi gerçek psikolojik dayanıklılık için davranışsal, bilişsel ve duygusal üç özelliğin bir arada hareket etmesi şarttır (Couto, 2002:48).

Psikolojik Dayanıklığın Olumlu Sonuçları

Alanyazın incelendiğinde Psikolojik olarak dayanıklı olmanın sonuçlarında iyi insan ilişkilerinin kurulması, destek almaya ve vermeye istekli olma, aile ilişkilerinin pozitif seyirde ilerlemesi gibi maddeler vardır. Sağlam kişilerin sorunlarla baş etme gücü yüksektir. Suça yönelme daha azdır bunu yanında yardım etmeye isteklidirler ve empati yeteneği gelişmiştir. Yaşamdan keyif alırlar benlik saygısı yüksektir. Gizir (2007), psikolojik dayanıklılık araştırmalarında bahsedilen olumlu sonuçlar ile ilgili yeterlik faktörlerini maddelemiştir. Bunlar: Akademik başarı, olumlu sosyal ilişkiler ve yeterlilik, düşük duygusal sorunlar veya semptomlar, düşük davranış sorunları, psikopatoloji var olmaması, psiko-sosyal uyum bileşenlerinin var olmasıdır.

Mesleki Olgunluk

Meslek seçimi yapma süreci birçok faktörden etkilenir. Kişiler bu süreci doğru bir şekilde tamamlarken birçok sorunla karşılaşabilir. Bu sorunları çözerek doğru karar verme sürecinde birçok beceri gerekir. Kişiler bu becerileri geliştirip doğru yerde kullanmalıdır. Kariyer gelişim sürecinde her basamak bir "görev takımı" olarak düşünülmektedir.

Çünkü toplum belirli bir olgunluğa ulaşmış kişilerden bazı "mesleki tutum ve mesleki gelişim görevlerini üstlenmelerini beklemektedir (Ömeroğlu, 2014). Her bir dönemin kendine özgü kazanılması gereken bilgi, beceri ve tutumu vardır. Birey, mesleki gelişim görevlerinden bir diğerine geçmeden, önceki dönemin beklentilerini başarıyla tamamlamalıdır. Kariyer olgunluğu, mantıksal çerçevede incelendiğinde meslek seçiminden bir sonraki basamakta gelir. (Bernard-Phera, 2000; Akt. Ömeroğlu, 2014).

Kişilerin kendilerine uygun meslek seçmesi, seçilen mesleğe karşı geliştirdiği tutum ve başaracağım hissi mesleki benlik kavramıyla da doğrudan ilişkilidir. Kendine uygun mesleği seçmek, mesleki doyum yaşamak, edindiği meslekte ilerleyebileceği düşüncesine ulaşmak, mesleğinden haz almak mesleki olgunluğun gelişmesiyle mümkündür. Bu bağlamda Mesleki gelişim görevlerinin yerine getirilip getirilmemesi mesleki olgunluk kavramını karşımıza çıkarır. Mesleki olgunluğu ilk kez Super kullanmıştır. Mesleki olgunluk, mesleki gelişimin hangi seviyede olduğuyla ilgilidir. Mesleki olgunluğun derecesi kişinin gözlenebilen mesleki

tutum ve davranışlarıyla, yaşı itibarıyla gözlemlenmesi gereken davranışların karşılaştırılmasıyla belirlenir (Kuzgun, 2014).

Mesleki olarak olgunlaşmış birey, meslekler hakkında bilgiye sahiptir ve bu doğrultuda mesleki seçim yapabilir, seçenekleri eleyebilir. Kendi okul öncesinden itibaren mesleki yolculuk başlar. Bireyin yaşam dönemleri değiştikçe mesleki kararları da değişir. Bu değişime uyum sağlayıp hayat kararlarına yönelik aksiyon alabilen bireyin mesleki olgunluğa sahip olduğu söylenebilir. Bu bağlamda kişi ne kadar kendini tanır kişisel farkındalığını artırırsa kariyer yolculuğunda kendisine uygun olan seçeneklere o derece yönelebilir.

Psikolojik dayanıklılık özelliklerinin bireylerin kariyer olgunluğu kazanmalarındaki önemi

Mesleki olgunluk bireyin içinde bulunduğu dönem özelliklerini sağlıklı bir şekilde yerine getirebilmesi ve ondan beklenen davranışları hayata geçirebilmesini ifade eder. Psikolojik dayanıklılık, bireyin yaşına özel gelişimsel görevleri ve sosyokültürel çevreye özgü beklentileri (ritüelleri öğrenme, okulda uygun davranma gibi) başarma ya da bu görevlerde yeterlik bazında değerlendirilmektedir (Masten, 2001; Özcan, 2005; Erarslan, 2014). Mesleki olgunluk sağlıklı seçim yapmayı, seçenekleri iyi analiz etmeyi ve kendisi için en uygun seçeneğe gitmeyi kapsar bu bağlamda karşılaşılan sorunların üstesinden gelebilmek, çözüm yolları bulabilmek bu süreçte psikolojik olarak sağlam olmayı da beraberinde getirir. Yüksek psikolojik dayanıklılık beraberinde okulda başarıyı da getirmektedir. Yüksek işe yarama, çalışma isteği ve başarı psikolojik dayanıklılığın sonuçlarındandır (Özcan, 2005; Gizir, 2016) mesleki olgunluk sürecini psikolojik sağlamlılığa sahip olarak yürütebilmek, ihtiyaçları analiz edebilmek ve buna yönelik yardım isteyebilme gücüne sahip olmak kişilerin hedeflediği sonuca daha emin bir şekillide ulaşmasına ortam sağlamaktadır. Alanyazın incelendiğinde sağlam kişiler, zorlukları öğrenme ve eğitimle ilgili fırsatlara ve montörlere ulaşma için bir fırsat olarak değerlendirir (Alvord ve Grados, 2005). Sağlamlığı yüksek olan bireyler, sosyal destek almanın ve diğerleriyle kişisel ve sosyal düzeyde iyi ilişkiler kurmanın tadını daha fazla çıkarmaktadır (Masten ve Tellegen, 2012). Mesleki olgunluk sürecini psikolojik sağlam olarak geçirmek karşılaşılan durumları başarıyla atlatmak kişinin hayatını daha mutlu ve kaliteli bir şekilde sürdürmesine de ortam sağlar, yaşam doyumunu artırır. Hayatı daha keyifli ve anlamlı bir şekilde de sürdürmesine destek olur.

Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışmanın amacı son yıllarda yapılan araştırmalardan yararlanarak psikolojik dayanıklılık özelliklerinin, bireylerin kariyer olgunluğu kazanmalarındaki önemine vurgu yapmaktır. Bu doğrultuda, sistematik derleme yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışmada sistematik derleme çalışmasından yararlanılarak üniversite öğrencilerinin kariyer kararı verme sürecindeki psikolojik dayanıklılıkları, kariyer olgunlukları ile ilgili makaleler ve tezler değerlendirilmeye alınmıştır. Bu çalışmalara ulaşmak için akademik veri tabanları kullanılmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

Psikolojik dayanıklılık özellikleri üniversite öğrencilerinin kariyer olgunluğu üzerinde nasıl bir etkiye sahiptir?
Psikolojik dayanıklılığın üniversite öğrencilerinin kariyer kararı verme sürecine etkisi nedir?
Belirlenen araştırma soruları çerçevesinde yürütülen sistematik derleme sürecinde tarama yapılırken aramalarda 'psikolojik dayanıklılık, kariyer kararı verme ve mesleki olgunluk' aramaları yapılmıştır. Belirlenen tarihler arasında yayınlamış değerlendirilmeye alınan 30 araştırmanın 7 tanesi psikolojik dayanıklılık, 5 tanesi mesleki olgunluk, 3 tanesi de kariyer kararı vermeyle ilgilidir.

Araştırmaya Dahil Etmeme Kriterleri:

Araştırma kapsamında değerlendirmeye alınan araştırmalara karar verirken araştırmaların, üniversite öğrencileriyle yapılan çalışmalar olmasına dikkat edilmiş olup, üniversite öğrencisi olmayan bireyler yapılan çalışmalar dahil edilmemiştir.

Bulgular

Araştırma kapsamında incelenen 30 çalışmanın, 15'i çalışmanın türü, yayınlandığı yıl, çalışmanın adı ve araştırmacının adı gibi ana başlıklar altında analiz edilmiş ve elde edilen bilgiler aşağıda sunulmuştur.

Psikolojik sağlamlılıkla ilgili incelenen 7 çalışma aşağıda verilmiştir.

Üniversite	Araştırmacının adı	Çalışmanın adı	Yıl	Yayın Türü
Southwest Jiaotong Uni. Zhejiang Uni. Sapienza Uni.	Yanhui Mao, Mei Xie, Mengyao Li, Chenxi Gu, Yiping Chen, Zhenyu Zhang, Chuanyu Peng	Promoting academic self-efficacy, positive relationships, and psychological resilience for Chinese university students' life satisfaction	2023	makale
19 Mayıs Üniversitesi	Nurdan Doğru Çubuker	pozitif Psikoterapiye Dayalı Geliştirilen Psikoeğitim Programının Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılık ve Travma Sonrası Gelişimleri Üzerine Etkisi	2021	Doktora Tezi
Marmara Üniversitesi	Muhammet Enes Kaya Furkan Onur Eken Durmuş Ümmet	İçgörü ve Bilişsel Esnekliğin Psikolojik Dayanıklılık Üzerindeki Yordayıcı Etkisinin İncelenmesi	2021	Makale
Karachi Üniversitesi	Amreen Malik, Anila Amber	Psychological Well-being as a Predictor of Resilience Among University Students.	2021	makale

Yıldız Teknik Üniversitesi	Suna Göksel Oflas	Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılık Düzeylerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine Kültürlerarası Duyarlılığa ve Risk Faktörlerine Göre Yordanması	2017	Yüksek Lisans Tezi
Arel Üniversitesi	Pınar Damran Akyıldırım	Üniversite Öğrencilerinde Benlik Saygısı Algılanan Sosyal Destek ve Psikolojik Sağlamlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi	2017	Yüksek Lisans Tezi
Gazi Üniversitesi	Zahide Tonga	Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılıklarının Karar Stratejileri ve Durumluk Sürekli Kaygı Düzeylerine Göre İncelenmesi	2014	Yüksek Lisans Tezi

Yukarıda verilen kaynakların analizi sonucunda aşağıdaki bilgilere ulaşılmıştır.

Mao, Xie, Li, Gu, Chen, Zhang, & Peng (2023) yaptıkları araştırmada akademik öz-yeterlik, olumlu ilişkiler ve psikolojik dayanıklılığın üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu üzerindeki etkilerini incelemiştir. Örneklem Güneybatı Çin'deki 1.089 üniversite öğrencisinden oluşmaktadır akademik öz-yeterliğin, üniversite öğrencilerinin yaşam doyumunu pozitif olarak yordadığını bulmuşlardır.

Doğru Çubuker (2021)'in yaptığı Pozitif Psikoterapiye Dayalı Geliştirilen Psikoeğitim Programına 13 deney, 13 öğrenci de kontrol grubuna seçilmiştir. Katılan öğrencilerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin, katılmayanlara göre anlamlı olarak yüksek olduğu görülmüştür.

Kaya ve diğerleri (2021) tarafından 18-44 yaş aralığındaki bireyler ile (248 kadın, 142 erkek) bilişsel esneklik ve içgörünün psikolojik dayanıklılık üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Verilerin analizi sonucunda bireylerin içgörü ve bilişsel esneklik puanları arttıkça psikolojik dayanıklılık puanlarının da arttığı sonucuna varılmıştır.

Malik ve Amber (2021) yaptıkları araştırmada Karaçi'deki üniversite lisans öğrencileri arasında psikolojik iyi oluş ve dayanıklılık arasındaki öngörülebilir ilişkiyi incelemiştir. Örneklem, 300 lisans öğrencisinden oluşmuştur; bulgular psikolojik iyi oluşun yılmazlığın pozitif yordayıcısı olduğunu göstermiştir. Ayrıca kız öğrencilerde psikolojik iyi oluş ve sağlamlığın erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Oflas (2017), araştırmasında üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin toplumsal cinsiyet rollerine, kültürlerarası duyarlılığa, risk faktörlerine ve kişisel değişkenlere göre ilişkisini incelemiştir. Araştırmanın örneklemini 529 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırma bulguları, toplumsal cinsiyet rolleri, kültürlerarası duyarlılık düzeyi ve risk

faktörlerine sahip olma değişkenlerinin, öğrencilerin psikolojik dayanıklılık düzeylerini anlamlı olarak yordadığını göstermektedir.

Damran ve Akyıldırım (2017) yapmış olduğu araştırmada, üniversite öğrencilerinde benlik saygısı, algılanan sosyal destek ile psikolojik sağlamlık arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Araştırma (36 erkek ve 113 kadın) toplam 148 kişi üzerinde yapılmıştır. Çalışma neticesinde benlik saygısı, algılanan sosyal destek ve psikolojik sağlamlık arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Tonga (2014) tarafından yapılan bu araştırmanın amacı, Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılıklarının Karar Stratejileri ve Sürekli Kaygı Düzeylerine Göre İncelenmesidir. Böylece, (321 kadın 214 erkek) 535 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırma sonucunda Bireylerin psikolojik dayanıklılık düzeyleri arttıkça kararsızlık stratejisini kullanma düzeylerinin azaldığı, psikolojik dayanıklılık düzeyleri azaldıkça da kararsızlık stratejisini kullanma düzeylerinin arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kariyer olgunluğu ve kariyer kararı verme yetkinliği ile ilgili yapılan çalışmalar aşağıda verilmiştir.

Üniversite	Araştırmacının adı	Çalışmanın adı	Yıl	Yayın Türü
İstanbul Aydın Üniversitesi	Emine Erdoğan	Üniversite Öğrencilerinin Kariyer Kararı Verme Yetkinlik Düzeyleri İle Öz Yeterlikleri Ve Kariyer Stresleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi	2022	Yüksek lisans tezi
São Paulo – SP and Salvador	Priscila Rezende Da Costa Marcelo Aparecido Alvarenga Alessandra Demite Gonçalves de Freitas Flávio Santino Bizarrias	Borderless Career And Protean Career: The Role Of The Attitudes Of The Maturity In The Career Of University Students	2019	Makale
Polytechnic University	Mahoro Ishihara Ryota Watanabe	Work Values And Career Maturity Among Undergraduates At Polytechnic University	2019	makale
Kobe Üniversitesi Meisei Üniversitesi	Kohei Shimamoto Koji Yamamoto	Acquisition Of Life Skills And Its Influence On The Career Maturity Of University Student Judo Players	2019	makale
Yakın Doğu Üniversitesi	Basak Bağlama Huseyin Uzunboylu	The Relationship Between Career Decision-making Self-efficacy And Vocational Outcome Expectations Of Preservice Special Education Teacher	2017	Makale
Sakarya üniversitesi	Serkan Altuntaş Abdullah Atlı Ali Kış	Öğrencilerin Mesleki Olgunluk Düzeylerinin Cinsiyetlerine Göre Meta Analizi	2016	Makale

Çukurova Üniversitesi	Oğuzhan Kırdök	Bilişsel Bilgiyi İşleme Yaklaşımına Göre Geliştirilen Mesleki Karar Verme Programının Sınanması	2010	Doktora Tezi

İncelenen çalışmalar sonucunda ulaşılan bilgiler şu şekildedir:

Erdoğan (2022)'ın araştırma sonuçlarına göre kariyer kararı verme yetkinlik düzeylerinin okuduğu bölüme istekli girme durumu değişkenine göre, kendini tanıma, kariyer tercihi boyutlarında okuduğu bölüme istekli giren öğrencilerin puan ortalamaları ile okuduğu bölüme istekli girmeyen öğrencilerin test puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Bu bulgu okuduğu bölüme istekli girme düzeyi yükseldikçe kariyer karar verme yetkinliği düzeylerinin de yükseldiği söylenebilir

Bağlama ve Uzunboylu (2017) yaptıkları araştırmada özel eğitim öğretmen adaylarının kariyer kararı verme öz yeterlikleri ile mesleki sonuç beklentileri arasındaki ilişkiyi incelemek için 156 öğrenciye ulaşmıştır. Çalışma kariyer kararı verme yetkinliği ile mesleki sonuç beklentileri arasında orta düzeyde anlamlı ilişki bulmuştur. Bunun yanında kariyer kararı verme yetkinliğinin mesleki sonuç beklentilerini önemli ölçüde yordadığı tespit edilmiştir. Bu noktada bireylerin kariyer kararı verme yetkinliği arttıkça mesleki sonuç beklentilerinin de arttığından ve kariyer kararı verme yetkinliğinin önemli bir etken olduğundan bahsedilebilir.

De Costa, Alvarenga, Freitas, Bizarrias, (2019) yaptıkları araştırmada kişinin kariyer olgunluğuna ilişkin tutumlarının, çağdaş sınırsız kariyer anlayışları ile nasıl ilişkilendirildiğinin anlaşılması amaçlanmıştır. São Paulo – SP ve Salvador – BA şehirlerinde bulunan iki özel üniversiteden üniversite öğrencilerine anket uygulanmış, Bu çalışma, çok yönlü ve sınırsız kariyere ilişkin çağdaş kavramların daha iyi açıklığa kavuşturulmasına yönelik teorik katkının yanı sıra, kariyer yönlendirme programlarının geliştirilmesini teşvik etmiştir.

Ishihara ve Watanabe, (2019) araştırmalarında Polytechnic Üniversitesi'ndeki 98 lisans öğrencisinin oluşturduğu bir örneklemde iş değerleri ve kariyer olgunluğu incelemiştir. Karar verilen ve verilmeyen meslek grupları arasında kariyer olgunluğu açısından farklılıklar olduğu, karar verilen grupta kariyer olgunluğunun anlamlı olarak daha yüksek olduğu, ayrıca "kendini gerçekleştirme" " topluma katkı" ve "ödüllendirme" gibi kavramlar mesleki olarak olgun grupta olgunlaşmamış gruba göre önemli ölçüde daha yüksek çıkmıştır. Lisans öğrencileri arasında kariyer olgunluğunu geliştirmenin önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır

Shimamoto ve Yamamoto,(2019) yaptıkları araştırmada 510 üniversite judo oyuncusu (erkek: 408, kadın: 102) üzerinde yaşam becerilerinin kariyer olgunluğu üzerindeki 4 yönü üzerindeki etkisini yapısal denklemle incelemiştir. Hedefe ulaşma becerilerinin hem erkek hem de kadın üzerinde önemli bir pozitif etkiye sahip olduğunu bulmuşlardır. Kariyer olgunluğu ile Benzer şekilde, kendini kontrol etme becerileri ve hedefe ulaşma becerilerinin de anlamlı bir pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Altuntaş, Atlı ve Kış (2016), meta analiz çalışmasında, mesleki olgunluk düzeyinin cinsiyet değişkeni açısından etki büyüklüğünü belirlemek amacıyla (5034 kız, 5880 erkek) 10914 öğrenciye ulaşmışlardır. Araştırma sonucuna göre mesleki olgunluk düzeyinin kızlar lehine anlamlı farklılıklar gösterdiği bulunmuştur.

Park (2015) 70 Üniversite öğrencisi üzerinde yaptığı çalışmada mesleki olgunluk ile kariyer kararsızlığı arasında negatif bir ilişki olduğunu, proaktif kişilik ile mesleki olgunluk arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Kariyer kararsızlığının mesleki olgunluğu olumsuz düzeyde etkilediği araştırma sonuçlarına göre bulunmuştur.

Kırdök, (2010) Deney grubunu oluşturan 15 kız 14 erkek, kontrol grubunu oluşturan öğrenciler 17 kız, 13 erkek öğrenciden oluşmaktadır. Geliştirdiği mesleki grup rehberliği programının öğrencilerin mesleki olgunluklarını artırmada etkili olduğunu tespit etmiştir.

Sonuç

Bu makale psikolojik sağlamlılık bileşenlerine vurgu yaparak kariyer olgunluğu sürecindeki önemine değinmektedir. Meslek seçim sürecine etki eden faktörler ve kariyer olgunluğu üzerine alınyazın çalışmalarına bakıldığına, kişinin kendini tanıma sürecine girip benliğini keşfettiği noktada değişimin başladığı ve sağlıklı karar verme sürecine girdiği görülmektedir. Mesleki olgunluk sürecinde bireyler birçok alternatiflerle karşı karşıya kalabilir bunun sonucunda yanlış seçimlere yönelebilir Mesleki olgunluğa ulaşan kişilerin kendi kariyer yolculuklarında daha emin adımlar atarak seçenekleri eleyebilir ve kendine en uygun karara yönelebilir. Bu kararın sonucuna bağlı olarak yaşam doyumunun artacağı yapılan araştırmalarla desteklenmiştir. Mesleki olgunluğa ulaşamamış bireyler bu noktada tıkanabilir ve sağlıklı seçimler yapamayabilir. Bu noktada psikolojik sağlamlılığın yüksek olması, süreçte karşılaşılabilecek engellerin üstesinden gelmek adına önemli bir noktada olduğunu görmekteyiz. Yapılan araştırmalarda Psikolojik sağlamlılığın geliştirilebilir olduğu görülmüştür. Koruyucu faktörleri artırıp, risk faktörlerini azalttığımız noktada bu gelişimin başlayabilir. Bu noktada kişilerin bilgi eksiklerini tamamlaması, alternatif yollar arayabileceği kaynaklara ulaşması, kararsız kaldığı noktaların iyileştirilmesi, sosyal destek kanallarına sahip olması, motivasyonunu artırarak devam edebilme gücüne ulaşması önemlidir. Kişi bu noktada kendini farklı açılardan ele alır ve kendi yetenek ilgi ve hayattan beklentilerini doğru keşfettiği noktada doğru meslek seçimine yaklaşabilir. Koruyucu faktörlerin de artmasıyla kişiler mesleki olgunluk basamaklarını başarıyla tamamlayarak yaşının getirdiği yeni görevleri üstlenebilir. Süreçte kazandırılmak istenen psikolojik dayanıklılık özellikleri psikoeğitim programları ve odak çalışmalarla desteklenerek artırılabilir. Okuyuculara psikolojik sağlamlığın bileşenleri, kariyer olgunluğunun temeli ve gelişimi noktasında bir dayanak oluşturarak katkı sağlayabilir.

Kaynakça

Ağırkan, M. ve Kağan, M. (2017). Üniversite öğrencilerinin değer yönelimleri ile psikolojik dayanıklılık düzeyleri arasındaki ilişki. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 19(3), 225-245.

Akyıldırım, P. D. (2017). Üniversite öğrencilerinde benlik saygısı algılanan sosyal destek ve psikolojik sağlamlık arasındaki ilişkinin incelenmesi (yüksek lisans tezi), İstanbul Arel Üniversitesi.

Alikaşifoğlu, M. ve Ercan, O. (2009). Ergenlerde riskli davranışlar. *Türk Pediatri Arşivi*, 44,1-6.

Altuntaş, S., Atlı, A. ve Kış, A. (2016). Öğrencilerin mesleki olgunluk düzeylerinin cinsiyetlerine göre meta analizi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* (31), 88-106.

Alvord, M. K. ve Grados, J. J. (2005). Enhancing Resilience in Children: A Proactive Approach. *Professional Psychology: Research And Practice*. 36(3), 238-

Malik, A., ve Amber, A. (2021). Psychological Well-being as a Predictor of Resilience Among University Students. *Pakistan Journal of Psychological Research*, 36(4), 571–586.

Bağlama, B. ve Uzunboylu, H. (2017). Özel eğitim öğretmen adaylarının kariyer kararı verme öz yeterlikleri ile mesleki sonuç beklentileri arasındaki ilişki. *Güney Afrika Eğitim Dergisi* , 37 (4).

Cotu, D. (2017). Duygusal Esneklik Nedir? H. B. Press içinde, Resilience. Cambridge: Optimist Yayınları

Couto, D. (2002). How Resilience Works. *Harvard Business Review*, 80: 46-55.

Çavuşoğlu, S. ve Yalçın, M. (2018). Banka çalışanlarının kişilik özelliklerinin psikolojik dayanıklılık düzeylerine etkisi. *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 49-76.

Çetin, F., Yeloğlu, H. O. ve Basım, H. N. (2015). Psikolojik dayanıklılığın açıklanmasında beş faktör kişilik özelliklerinin rolü: Bir kanonik ilişki analizi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 30(75), 81-92.

De Costa, P. R., Alvarenga, M. A., De Freitas, A. D. G. & Bizarrias, F.S. (2019). Borderless Career and Protean Career: The Role of The Attitudes of the Maturity in the Career of University Students. Intern. *Journal of Profess. Bus. Review*, 4.

Doğru Çubuker, N. (2021). Pozitif Psikoterapiye Dayalı Geliştirilen Psikoeğitim Programının Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılık ve Travma Sonrası Gelişimleri Üzerine Etkisi. Doktora tezi, On dokuz Mayıs Üniversitesi,

Erarslan, Ö. (2014). Üniversite öğrencilerinde psikolojik sağlamlık ile depresif belirtiler ve yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkide benlik saygısı, pozitif dünya görüşü ve umudun aracı rolünün incelenmesi. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erdoğan, E. ve İşözen, H. (2022). Üniversite Öğrencilerinin Kariyer Kararı Verme Yetkinlik Düzeyleri İle Öz Yeterlikleri Ve Kariyer Stresleri Arasındaki İlişki. In 4 th International Congress on Multidisciplinary Social Sciences (p. 65).

Erdoğmuş, N. (2003). *Kariyer geliştirme kuram ve uygulama.* Nobel Yayın Dağıtım, Ankara

Erarslan, Ö. (2014). Üniversite öğrencilerinde psikolojik sağlamlık ile depresif belirtiler ve yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkide benlik saygısı, pozitif dünya görüşü ve umudun aracı rolünün incelenmesi. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Eryılmaz, S. (2012). Üniversite öğrencilerinde psikolojik sağlamlığı yordamada yaşam doyumu, benlik saygısı, iyimserlik ve kontrol odağının incelenmesi. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Gizir, C. A. (2007). Psikolojik sağlamlık, risk faktörleri ve koruyucu faktörler üzerine bir derleme çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*. 3(28), 113-128.

Ishihara,M. Watanabe,R. 渡邊 椋太, & 石原 まほろ. (2019). Work Values and Career Maturity Among Undergraduates at Polytechnic University. 技能科学研究, 35, 1. https://doi.org/10.20580/jptsci.35.0_1

Kaya, M. E., Eken, F. O. & Ümmet, D. (2021) İçgörü ve Bilişsel Esnekliğin Psikolojik Dayanıklılık Üzerindeki Yordayıcı Etkisinin İncelenmesi. *Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi*, 3(1), 22-29.

Kırdök, O. (2010). Bilişsel bilgiyi işleme yaklaşımına göre geliştirilen mesleki karar verme programının sınanması. Yayınlanmamış doktora tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Kuzgun, Y. (2000). *Meslek danışmanlığı kuramlar uygulamalar*. Nobel Yayın Dağıtım. Ankara.

Kuzgun, Y. (2014). *Meslek gelişimi ve danışmanlığı*. Nobel Yayınları. Ankara.

Mao, Y., Xie, M., Li, M., Gu, C., Chen, Y., Zhang, Z., Peng, C. (2023). Promoting academic self-efficacy, positive relationships, and psychological resilience for Chinese university students' life satisfaction. *Educational Psychology*, 43(1), 78–97.

Masten, A. S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist*, 56(3), 227-238

Masten, A. S. ve Tellegen, A. (2012). Resilience in Developmental Psychopathology: Contributions of the Project Competence Longitudinal Study. *Development and Psychopathology*, 24(2), 345-361.

Masten, A. S. (2018). Resilience theory and research on children and families: past, present, and promise. *Journal of Family Theory & Review*, 10(1), 12-31.

Oflas, S. G. (2017). Üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin toplumsal cinsiyet rollerine kültürlerarası duyarlılığa ve risk faktörlerine göre yordanması. Doktora tezi,Yıldız Teknik Üniversitesi.

Ömeroğlu, S. (2014). Polis akademisi öğrencilerine yönelik kariyer uyumu programının etkililiğinin değerlendirilmesi. Yüksek lisans tezi, Ankara üniversitesi eğitim bilimleri enstitüsü, Ankara.

Özcan, B. (2005). Anne-babaları boşanmış ve anne-babaları birlikte olan lise öğrencilerinin yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler açısından karşılaştırılması. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Özyürek, R. (2013). *Kariyer psikolojik danışmanlığı kuramları: Çocuk ve ergenler için kariyer rehberliği uygulamaları.* Nobel Yayınevi: Ankara

Park, İ.J. (2015). Proaktif kişilik, kariyer kararsızlığı ve kariyer olgunluğu arasındaki ilişkilerde duygulanım döngüsünün rolü. *Psikolojide Sınırlar*, 6, 1754.

Shimamoto, K., & Yamamoto, K. (2019). Acquisition of life skills and its influence on the career maturity of university student judo players. *Taiikugaku Kenkyu (Japan Journal of Physical Education, Health and Sport Sciences),* 64, 335–351.

Tekin, E. (2011). Askeri Hastanelerde Çalışan Hemşirelerin Psikolojik Dayanıklılık Ve Tükenmişlik Düzeylerinin Belirlenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara

Tonga, Z. (2014). Üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıklarının karar stratejileri ve durumluk sürekli kaygı düzeylerine göre incelenmesi (yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi.

Yeşilyaprak, B. (2011). *Mesleki rehberlik ve kariyer danışmanlığına giriş.* B. Yeşilyaprak (Ed.). Mesleki rehberlik ve kariyer danışmanlığı kuramdan uygulamaya (ss. 1-41). Ankara: Pegem Akademi.

Yılmaz, H. ve Sipahioğlu, Ö. (2012). Farklı risk gruplarındaki ergenlerin psikolojik sağlamlıklarının incelenmesi. *İlköğretim Online,* 11(4), 927-944.

BYUNG CHUL HAN'IN "PALYATİF TOPLUM" KAVRAMSALLAŞTIRMASI ODAĞINDA "STERİL HAYAT" ARAYIŞINDAKİ "Z KUŞAĞI"NIN PSİKO-SOSYAL KRİTİĞİ

Arş. Gör. Dr. Aytekin ÇELİK

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, aytekin65@icloud.com- ORCID ID 0000-0001-7335-2224

Öğr. Gör. Engin TURĞUT

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, enginturgut@yyu.edu.tr- ORCID ID 0000-0002-1990-4988

Özet

Halil Cibran *Acı Üzerine* adlı şiirine, "Acınız, anlayışınızı kuşatan kabuğun kırılışıdır. Meyvenin çekirdeğinin güneşe çıkması için kabuğunun nasıl kırılması gerekliyse, siz de acıyı tatmalısınız" diye başlamaktadır. Hayatın linear olmayışına işaret eden bu yaklaşım, kozmik sistemde anlamın, ancak zıddın anlaşılmasıyla oluşmasına işaret etmektedir. Diyalektiğin temelini oluşturan zıtlık, varlık aleminin ve hayatın anlaşılmasının yegâne yoludur. Dolayısıyla acı, başka bir deyişle "yoksunluk" mutluluk hissini bireye tanımlayan yegâne şeydir. Bu konuyu derinlikli bir analizle ele alan Byung-Chul Han'a göre, modern dönem insanı, acısız bir dünyayı ontolojik bir anayasal hak olarak görmektedir. Bunun narsist bireylerin "her iyilik benim hakkımdır" şeklindeki büyüklenmeci tutumlarının ve inançlarının bir tezahürü olarak acıya verdikleri doğal bir tepki olduğu söylenebilir. Byung bu irrasyonel toplumu, palyatif toplum olarak tanımlamakta ve bu toplumun temel özelliklerinden birini de acıyı anlamsız görmeleri olarak tanımlamaktadır. Palyatif, tıpta kullanılan bir Latince kökenli kavramdır. Sağlıkta, temeldeki hastalığın giderilemediği kronik hastalıklarda, hastanın çektiği acının giderilmesine yönelik yüzeysel tedavi için kullanılmaktadır. Başka bir deyişle, bireyin canlılığı (bitkisel olsada) adına, "yaşamı"nı feda etmesine neden olan bir acısızlık arayışı olduğu da söylenebilir.

Yeni iktidar teknikleri ve tüketimin yaygınlaşması sonucunda bir çeşit demokrasi krizine giren modern insan, "sınırsız özgürlük krizi"nden dolayı tam da neo-liberal düzleme denk bir şekilde kendi köleliğinin gönüllü taşıyıcısı haline gelmiştir. Erich Fromm'un "özgürlükten kaçan" insanı başka bir deyişle Byung'un "modern insanı", aslında özgürlüğünü ve anlamı, ontolojik sorumluluk bilincinin ağırlığından kaçmak için, feda ederek nevrotik kaygıları göğüslemeyi tercih etmektedir. Ancak yapabilme özgürlüğü, daha fazla ruhsal tükenişle birlikte mutluluğu tüketimle gelen temel bir hakka indirgemektedir. Palyatif toplumun mensubu olan bireyler bu "acı"dan kaçınmak ve mutluluğu tecrübe edebilmek için tüketimi araçsallaştırma yoluna meyletmektedirler. Guy Debord'un Feuerbach'tan aktardığı sözüyle çağımız, "tasvirin nesneye, kopyanın asıla, temsilin gerçeğe, dış görünüşün öze tercih edildiği bir dönemdir". Buna karşın, kendini özgür zanneden performans öznesi, tüketim azalması ve norm karşısında şaşkınlık yaşamaktadır. Bu şaşkınlığın en çok görüldüğü alan ise, "Z Kuşağı"nın kendi kültürel ve çağcıl uzamını yaşadığı dijital mecralardır. Bu çalışmada "Z Kuşağı"nın irrasyonel bir biçimde ve realiteden uzak olarak arayış içine girdiği "acısız hayat" arayışı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Palyatif Toplum, Acı, Z Kuşağı, Özgürlükten Kaçan İnsan

Psycho-Socıal Crıtıque Of "Generatıon Z" In Search Of "Effortless Lıfe" In The Focus Of Byung Chul Han's Conceptualızatıon Of "Pallıatıve Socıety"

Khalil Gibran started his poem 'On Pain' as follows: "Your pain is the breaking of the shell that encloses your understanding. Even as the stone of the fruit must break, that its heart may stand in the sun, so must you know pain". This approach, which points to the non-linearity of life, points to the formation of meaning in the cosmic system only by understanding the opposite. Contradictory, which forms the basis of dialectics, is the only way of understanding the realm of existence and life. Therefore, pain (deprivation) is the only thing that defines the feeling of happiness for the individual. According to Byung-Chul Han, who deals with an in-depth analysis of this issue, modern man sees a painless world as an ontological constitutional right. It can be said that this is a natural reaction of narcissistic individuals to pain as a manifestation of their grandiose attitudes and beliefs that "every good is my right". Byung defines this irrational society as a palliative society and states that one of the main characteristics of this society is that they see pain as meaningless. Palliative is a Latin-based concept used in medicine. In health, it is used for superficial treatment to relieve the suffering of the patient in chronic diseases where the underlying disease cannot be eliminated. In other words, it can be said that a search for painlessness causes the individual to sacrifice his "life" for the sake of his survival (even if it is a persistent vegetative state).

Modern man, who has entered into a kind of crisis of democracy as a result of new power techniques and the spread of consumption, has become a voluntary carrier of his own slavery, which is equivalent to the neoliberal plane precisely because of the "crisis of unlimited freedom". Erich Fromm's "freedom-escaping" man, in other words, Byung's "modern man", actually prefers to face neurotic anxieties by sacrificing his freedom and meaning in order to flee the weight of ontological responsibility consciousness. But the freedom "to do" reduces happiness to a fundamental right that comes with consumption and with greater spiritual exhaustion. Individuals who are members of the palliative society tend to instrumentalize consumption in order to avoid this "pain" and experience happiness. In the words of Guy Debord, quoted from Feuerbach, our era is "an era in which description is preferred over the object, copy over original, representative over truth, appearance over essence are preferred". On the other hand, the subject of performance, who thinks he is free, is surprised by the decrease in consumption and norm. The area where this bewilderment is most visible in digital media, where "Generation Z" experiences its own cultural and contemporary space. In this study, the search for a "painless life" which "Generation Z" seeks irrationally and away from reality, is discussed.

Keywords: Palliative Society, Pain, Generation Z, Freedom-Escaping Man

1. Giriş

Her türlü dışsal baskıdan ve normlarla belirlenmiş sınırlardan azade bir hayat sürmek isteyen modern dönem insanı, "mükemmel bir ben" ve daha iyi bir performans sergilemek adına büyük bir içsel baskı altındadır. Modern teknolojik dünyada enformasyona ulaşımın kolaylaşması,

insanın "kültürlenme" sürecini hızlandırmış ve bireyin benlik inşası noktasında içsel bir baskı aracına dönüşmüştür. Bu sürecin içindeki ve kendini daimî bir şekilde yenileyen bu performans öznesi, neo-liberal döneme has bir projedir. Byung-Chul Han'a göre, neo-librel dönem bireyi, bu dönemin projesi olarak *özne* (Subjeck) değil, bağımsız bir biçimde kendini her daima yeniden tasarlayan *proje* (Projekt)-dir (Byung, 2020:11). Öyle ki bütün küresel kapitalist dünya bir gösteri sahnesi, birey de performans kuklasıdır. Artık hemen hemen tüm insanlar aynı gösterinin sahnelendiği dünyada hem performansını sergilemeyi bekleyen oyuncu hem de sergilenen oyunun kritiğini yapan seyircidir. Kendi otantikliğinden sıyrılmış olan "ben" varoluşsal olarak kendine ait "an" da tutsaktır ve performansına odaklıdır. Bunun neticesinde tarihsel bilgi, bilgelik ve özgünlük tarih sahnesinden yavaş yavaş itilmektedir. Dolayısıyla "yaşanmış olan", modern üretim tekniklerinin egemen olduğu her alandan, yerini bir temsile bırakarak ayrılmaktadır (Debord, 2014:34). Guy Debord'un da işaret ettiği gibi "gerçeklik" artık imajlar gerçekliğidir, yapaydır. Anlamın yitirildiği böylesi bir sahnede "üretilmiş mitik hakikat" yapay olarak "yoksunluğun" terbiye edici yanını devre dışı bırakarak *algofobik* (acı korkusu) bir kültür imal etmektedir. Algofobi ise, *daimî-anestezi* ihtiyacı yaratarak *acı*dan kaçınmayı gerektirmektedir. Acı veren her hal ve durumdan kaçınmak, her tür alternatif yoldan ayrılmayı ve dolayısıyla insani canlılığın yitirilmesini berberinde getirmektedir ki; bu çağın demokrasisi bile *palyatif bir demokrasidir* (Byung, 2022:13). Diğer bir deyişle, acıdan kaçınarak acısız olduğu düşünülen tercihler arasında seçim yapılan öz belirlemeci daraltılmış bir özgürlüktür. İnsani canlılık (farkındalık) açısından zayıflamış olan birey, Erving Goffman'a göre, oynadığı role inanan performans öznesidir ve oyun sırasında sergilediği performansa dair beklediği "inandılar mı?" sorusunu ters çevirerek, ne kadar inandırıcıyım diye başlayabilmektedir. Bu nedenle kendini oyununa tamamen kaptırabilir ve kendisi oyundaki onunun hakikat olduğuna samimi bir şekilde ikna olabilir (Goffman, 2018:29). Merter (2014: 41), bireyi "rasyonel aktiviteler" içine girdikçe "rol gardırobundan" oynayacağı role uygun bir kostüm seçerek hayat sahnesine çıkan bir performansçı gibi betimler. Günlük yaşamda rasyonel aktiviteler içinde en sık kullanılanlarına Jung'un ifadesiyle "persona" yani 'maske' denilmektedir (Avatar). Birey kendisini bir performans öznesine dönüştürdüğü andan itibaren 'maske'ler takarak özgün bir varlık olmaktan uzaklaşarak kendisinden beklenen performansı sergileyen bir kuklaya dönüşmeye mahkumdur. Sosyal bir bukalemun olan bu kişilik Gergen'nin (1991) ifadesiyle "pastiş kişilik" dir (Alt: Sayar, 2011: 36). Bu durumun en yaygın bir şekilde gözlemlendiği kuşak ise, gözlemlendiği kadarıyla, bugünün genç neslidir denilebilir.

Yukarıdaki resmin odağından bakıldığı vakit görünen özne, bilindik adlandırılmasıyla Z Kuşağı'dır. Bu çalışmanın odağını teşkil eden Z Kuşağı, 1990'lı yılların sonlarından 2010 yılına kadar doğmuş olanları kapsadığı varsayılmaktadır (Marriam Webster). Dijital dünyaya doğmuş olan Z Kuşağı, dijital okur-yazar olmasa bile dijital yerli olarak kabul edilir. İyi huylu, pervasız ama risk almaktan korkan bu nesil, 60'lı ve 70'li yılların kuşaklarına göre, daha yavaştır ve doyumu erteleme oranı düşüktür. Doyumu beslemeye yönelik tavırları ve a-politik duruşları onları kendinden önceki kuşaklardan ayıran en önemli özelliktir. Hiççi ve hazcı bir tavırla her türlü acıyı reddeden, dolayısıyla da sorumluluktan kaçan bir nesildir. Sayar (2011: 35) Seligmandan alıntılayarak şu ifadelerle bugünün toplumunu şu şekilde ifade eder: "daha geniş sosyal destek ağlarından gittikçe daha da uzaklaşarak, 'haz adacıkları'na dönüşen bireylerin pazar ekonomisinin pençesine düştüğünü ve artık tüketmeye şartlandırıldıkları eşya ile aynı şey

haline geldikleri" belirtir. Bu nesilin, PEW Araştırma Merkezi'nin 2020 Mayıs ayında yayımlamış olduğu bir çalışmaya göre, kendinden önceki kuşaklara nazaran, eğitime erişim imkânı daha fazladır[1]. Alanyazın yöntemiyle yapılmış olan bu çalışma ile 1996 yılı sonrası doğmuş olan ve Z Kuşağı olarak adlandırılan kesimin hayat algılarını ve tutumlarını, Byung Chul Han'ın *Palyatif Toplum* kavramı odağında ele alınmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve

Byung Chul Han'ın ortaya attığı "Palyatif Toplum" kavramı, acı toleransı düşük insan kuşağını imlemek için kullanılmıştır. Byung'a göre modern toplumlarda, geleneksel toplumlarda ki anlayışın tersine bir algı oluşmuştur. Acının kaçınılan ve kaçınılması gerektiği öğretisi insanlara empoze edilirken hazzın tatmininin ve mutluluğun ontolojik temel bir hak olarak görülmesi dayatılmaktadır. Postmodern dünyada acı çekmek, artık insanın varoluşsal greçekliğinin bir parçası olmaktan çıkarak duygusal varlığımızın istenmeyen bir parçası gibi görülerek budanmak istenen dikenli dallar olarak görülmektedir (Sayar, 2011: 230). İnsanlar artık ruhsal gelişme ve arınmak adına çile çekmeyi gereksiz ve anlamsız bularak acıdan kaçınmaktadırlar. Dolayısıyla "insani canlılık" yok olmaya yüz tutarken bir "ölememişler" toplumu ortaya çıkmaya başlamıştır. Byung'un cümleleriyle ifade edilecek olursa; "ölemeyecek kadar canlı ve yaşayamayacak kadar ölüyüz". Hem bireysel hem sosyal hem de siyasal alanda duyarsız insanlar ve duyarsızlık mevcuttur. Öyle ki, acı veren tartışmalardan kaçınan insanlardan müteşekkil algofobik ve a-politik bir ortam gelişmektedir. Buna karşı acının diyalektik olarak, tinin daha yüksek bilgi ve bilinç düzeyine erişmesini sağladığı varsayılmaktadır. Bu noktada tinin esas özelliği var olabilmeyi, çelişki (acı) içerisinde sürdürebilme becerisidir. Hegel'e göre tin, insanın gelişmesi sırasında kendi ile çelişir ve ikiye ayrılır. Kendine karşıt bir dünya kurmakla gelen bu bölünme, çok acı vericidir ancak insanda ruhsal oluşum ve gelişim sağlar (Hegel, 1986: 297,299). Ruhun bölünme ile girdiği çelişki, acının olumsuzluğunu da beraberinde getirmektedir. Ruh, çelişkiyle gelişerek mevcudu aşmaktadır. Dolayısıyla "acı, diyalektik oluşumun motorudur ve acı veren dönüşümler olmazsa ruh vasatta kalır" (Byung, 2022: 49). İnsan ruhu, kendi yılanını kendi koynunda taşımaktadır. Başka bir deyişle ikili bir varlık taşır ve ancak bölünme ile gelen ıstırap sonucu (acı) kendini tanımaya vakıf olabilir. Nietzche'ye atf edilen anonimleşmiş, "beni öldürmeyen şey beni güçlendirir" ifadesi tamda bu noktada insanlık için önemli bir mesaj taşır; "Bizi öldürmeyen her acı bizi güçlendirir". Bireyin gelişimi canlılığına bir delil olarak gösterilebileceği gibi stabilliği de cansızlığına bir delil olarak gösterilebilir. Dolayısıyla "ruh, gücünü olumsuzla karşı karşıya kalmakta gösterir. Olumsuzluktan kaçmaya çalışan olumluluk ise 'ölü varlık' haline gelir" (Hegel, 1986:37). Hegel'in savına göre, yalnızca acının olumsuzluğu ruhu canlı tutar. Byung'da ise, "acı, hayattır" (2022:49). Acıyı olumsuzlamak, canlılığı yok etmektir ki bu, bilgiyle ilintili bir sürecin parçasıdır. Zira deneyim, empatik aşamaları devreye sokan acılı bir değişim ve dönüşüm sürecidir. Öyleyse acı olmadan bilginin olamayacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Acı veya başka bir deyişle yoksunluk, ruhun kendi ile baş başa kalmasını ve düşünme eylemini devreye sokmasını hızlandırmaktadır.

[1]Yetişkinliğin zirvesinde ve belirsiz bir gelecekle karşı karşıya: Z Kuşağı hakkında şimdiye kadar bildiklerimiz https://www.pewresearch.org/social-trends/2020/05/14/on-the-cusp-of-adulthood-and-facing-an-uncertain-future-what-we-know-about-gen-z-so-far-2/ Erişim Tarihi: 14.02.2023

Freud (2008: 112) kaygı üzerine yaptığı değerlendirmelerinde, her türlü kaygının "toksik" asıllı olduğunu belirterek gerçek kaygının dışsal tehlike ihtimalinin oluşturduğu acı algısına karşı tepki olduğunu ifade etmiştir. Kaygı oluşturan acı algısı bireyin kendinin bu acıya karşı koruyucu olması muhtemel olan olasılıkları değerlendirmesine katkı sağlayarak bireyin düşünsel kıvraklığının önünü açar. "Acı, düşünmeyi derinleştirir" (2022: 50) diyen Byung'a göre acı çekebilmek ve bunun neticesinde düşünebilmek insana ait en önemli vasıftır. Yine Byung (2022: 46) "ruh acı karşısında güzeli tahayyül eder" ifadesiyle 'acı' bireyin düşünme serüvenindeki alternatif iyinin ortaya çıkmasını ve sanatsal harikaların ortaya çıkış nedeni olarak ifade edilmiştir. Ancak düşünmek için enformasyonun bilgiye ve bilgeliğe dönüşmesi çağımız açısından zor görünmektedir. Yukarıda da değindiğimiz gibi, günümüz iletişim teknolojileri bireyi enformasyon bombardımanına tutarak düşünme fasılalarını işgal etmektedir. Dolayısıyla düşünme ve derinleşme, yerini yüzeyselleşmeye bırakmaktadır. Düşünme ve derinleşme yönüyle hesap makinesinden (kaydedici alet) ayrılan insan, canlılık gösterir. Burada insanın ontolojik olarak acıyla, bilgi üzerinden olan bağı ön plana çıkmaktadır. İnsanın ontolojik ve bilişsel evrimi acı yoluyla öğrenmek zorunda kaldığı için, büyüyen beyninin evrimidir. Beyin, insanla ve çevreyle girdiği etkileşimde "zor" ile gelişmiştir. Oysa *Palyatif Toplum,* acıyı redderek/yok sayarak kognitif gelişime ket vurmaktadır. Ussal gelişme, ancak bağ kurma yoluyla olduğu için, acının zorunlu kıldığı deneyimler arası geçiş öğrenmenin esasını teşkil etmektedir. Zira akletmek, "kontrollü bağ kurmayı" (Nişanyan, 2009: 15) gerekli kılar. Ontolojik olarak "zor"a mecbur olan insan, zor sayesinde sürekli bir terakki içindedir. Bu anlamda insanın acıyla olan ilişkisi, içsel olan kadar, varlığa dair fikirlerinin şekillenişidir. Şüphesiz her insan acının ne olduğunu kendi deneyim penceresinden az çok bilmektedir. Dolayısıyla düşüncede ya da ruh hali, nesneye yönelimde başlamaktadır. Burada asıl önemli olan yönelme halinde, belirlenmedir. İnsan içine boca edilmiş olduğu "şeyler" evreninde belirlenmiş bir varlıktır. Byung'un cümleleriyle söylenecek olursa: "Düşünce öncesi erişilmiş dünya hazırımızda değildir. Ona atılmış durumdayız, onun tarafından *belirlenmişizdir*. Ruh hali *üzerimize çöken*, hâkim olamadığımız bir şeydir" (2022: 54).

Byung'da acı, hakikatin ete kemiğe bürünmüş halidir ve ona göre palyatif toplum, hakikati olmayan, gerçek dışı bir toplumdur. Burada işaret ettiği şey ise bilinç bağlamında hayatı var eden şeylerin gerçekle ilintili "bağ"lar olduğu-dur. Eğer bağlar koptuğunda acı veriyorsa o bağlar gerçektir. Dolayısıyla "*hakiki olan her şey acı vericidir"* (Byung, 2022:41). Hakikat aracı olarak acı söz konusu olduğu zaman, acısız anestezik toplumların hakikatla bağı kopmuş olur. İnsan bilincinin ana korku alanı, düzenin (kozmos) düzensizlik (kaos) tarafından tehdit edildiği alandır. Farklılıklarda ortaya çıkan diyalektik ahengin, tektiplilikle tehdit edildiği günümüz teknolojik dünyası, benzerliğin cehennemidir. Bu konuda, "palyatif toplum, hakikat yoksunu ve 'aynının cehennemi' bir toplumdur" diyen Byung, sözlerini şöyle sürdürmektedir: "Hayat düzeninin örgüsü ancak acıların 'Ariadne Yumağı'[2]nda kendini açığa vurur. Hayatın düzeni acının düzenidir. Acı ancak gerçek bir aidiyetin tehdit altında olduğu yerde belirir. Yani acı olmadığında körüzdür, hakikate ve bilgiye ulaşamayız" (2022: 41,42).

[2] Yunan mitolojisinde Girit kralı Minos'un kızı Ariadne'nin Teseus'a hediye ettiği, onun Minotor'un labirentlerinden çıkmasını sağlayan ip yumağı

3. Z Kuşağı: Dijital Anestezikler ve Duyusal Amputasyon

Ontolojik bir varlık olarak insan, varoluşun baskısına tahammül etmekte zorlandığı için kaçış içerisine girebilir. Ruhu terbiye edilmekten uzak ve estetik görgüsü az olan bireyler için kaçış, tek seçenek gibi görünebilir. Z Kuşağı da bu tuzağa düşmüş olan kendinden önceki modern kuşakların ardılı olarak, tuzağın içine doğmuştur. Varlık baskısı, bir çeşit kaygı hali yaratarak "hareket ettirici gerilim" oluşturmaktadır. Freud'a göre kaygı, acıdan kaçınma sonucu ortaya çıkan bir tepkidir ve "zor" ile mücadele etmenin *kaçma, savunma* ve *karşı koyma* gibi üç türlü yolu vardır (Freud, 2008: 112). Byung'un da işaret ettiği gibi Z Kuşağı, anestezik bir toplum olarak, "acıdan kaçınma" davranışını modern teknolojik araç üzerinden sağlamaktadır.

Öte yandan çağımızda söylem, "hal"in yerini almış durumdadır. Hemen hemen her düzeyde insanlar artık sadece olayı tartışmakla (konuşmak) yetinmektetedirler. "Foucault 1966'da şunu beyan ettiğinde karakteristik olarak peygambervari bir noktaya parmak basıyordu: 'Dilin varlığının, ufkumuzda gitgide daha büyük bir ışıltıyla parlamayı sürdürmesi itibarıyla insan yok oluş sürecindedir.' Fakat böyle bir ufku idrak eden 'biz' kimlerdik ki?" (Spivak, 2016: 66). Gayatri Chakravorty Spivak'ın, Foucault'dan alıntıladığı sözle anlatmaya çalıştığı gibi, insanlar artık efektif olarak etki üretmek yerine söylem ile ikincil tatmin yoluna gitmektedirler. Z Kuşağı da böyle bir kaçış ve tatmin yoluna gidiyor olabilir. "Eğer her şey konuşulursa ve her şey dile yüklenirse bu, "hal"in ortadan kalkmasıdır; artık sosyal gerçekliğin yerini, entelektüel aktivite almıştır ve bu bir çeşit PR meselesidir (like, beğeni vb.). İnsanlar, sosyal gerçekliğin ruh halini yaşamak durumundan, konuşma ve dil üzerinden pazarlama durumuna geçmiştir ki, bunun müsebbibi ve taşıyıcısı, 'konuşmanın' demokrasi olduğu savıyla kakafoni oluşturmaya çalışan batılı egemenlerdir" (Çelik, 2022: 107). "Dijital iletişimin küresel galaksisinde, pazar kuramları ve ulus-aşırı şirketler bir 'kopuş ruhu' yaratıyor. Yalnız, uzak, endişeli ve boş: Bu sözcükler bireysel benliğin küreselleşen dünyadaki duygusal sınırlarını çiziyor" diyen Sayar sözlerini şöyle sürdürmektedir: "Bir istikrarlı özden mahrum sürekli değişen benliği sosyal bir bukalemundur" (Sayar, 2011: 36). İkincil tatminler, hakikat ve halin yerine ikame edilen hayal ve söylem, Z Kuşağı'nın gerçeklikle bağını kopararak uzaklaşırken yalnızlaşmasına neden olmaktadır. Z Kuşağı gerçek korku nesnelerinin yerine nevrotik kaygı unsurlarını ikame ederek gerçeklik ile kendi arasındaki uçurumu derinleştirmektedir. Gerçeğe temas etmeden gerçeğin imgelerine karşı "pasif agresif" bir tepki geliştirmeyi tercih etmektedir. Bütün bunlar neticesinde ortaya çıkan varoluşsal boşluk acısını dindirmek için ise bir nevi geçici haz unsuru olan narkoz etkisine maruz kalmayı tercih etmektedir.

Arayüzünde, kapitalist iktisadi bir amacın saklı olduğu bu süreç, Z Kuşağı'nın "görülüyorum öyleyse varım" mottosuyla performans odağında kendine ve kültürüne yabancılaşmasını hızlandırmıştır. Bunun sebebi, "çalışıp-tüketirken" (Sayar, 2011: 38) tüketimdeki amaçsal sapma sonucu benliğin hazzın merkezileşmiş olmasıdır. Geçmiş kuşaklarda çalışmanın amaçları arasında gözetlenen bireyin kendine bakan yönlerinin yanında ötekilere faydası da gözetilirken bugününün kendi hazlarına yönlendirilen "üretimi" sadece sembolik araçları elde etmek için yapılmaktadır. Sembolik araçların "tüketime" el verdiği oranda anlam ifade etmesiyle de neo-liberal dönem bireyi daha fazlası için sosyal çevresinden, değerlerinden ve kültüründen uzaklaşarak yalnızlaşmayı ve yabancılaşmayı tercih etmiştir. Artık yabancılaşma belirli bir üretim bağlamında üretilenden ayrı düşme durumunu aşmıştır. İnsan salt ürettiğine

değil, kendi ontolojik varlığından ve kendi kültüründen uzaklaşmıştır. Ayrıca gerçeklik bağlamında sanatsal ve kültürel bir kategori olan gösteri, hayatın genel kategorisi halini almıştır. Neo-liberal dönemdeki yabancılaşma, Frankfurt Okulu'nun ana eleştiri alanlarının başında gelen, kültürün metalaşması durumunun ötesine geçmiştir. İlişkilerde yaşanan şeyleşme, toplumun nesnel evriminin geldiği noktayı gözler önüne sermektedir. Bu yabancılaşmayı Marxist yaklaşımdan ayıran şey, ihtiyaçlar hiyerarşisindeki üst basamaklarda olmakla alakalı bir hayat kategorisi olmasıdır. Hegel'e göre, "kendini gerçekleştiren yabancılaşır; yabancılaşan gerçeklikten uzaklaşır" (Hegel, 1986: 296). Hegelyan yabancılaşma savı, biraz da kendini gerçekleştirebilmek adına modern dünyanın hayat standardı ve imkanları ile ilintilidir. Tüketerek mutlu olabileceğine inanan birey, tüketimin kısır döngüsüne girdiği oranda krize tutulmaktadır. Bireyleşme aşamasında kendi potansiyeli yerine tüketimi ikame eden insan, tüketimle mutluluğu yakalayamadığı için sürekli tüketmeye yönelmektedir. Dolayısıyla bir kısır döngü içerisine düşmektedir. Böylece hayat kontrol dışına çıkmakta ve yabancılaşma süreci hızlanmaktadır (From, 1981: 74). Karakterin kendisi de bir tüketim kategorisine dönüşerek kişiliksiz kişilikler ortaya çıkmaktadır. Yukarıda adı geçen kısır döngü palyatif toplumda, tüketime dayalı dijital narkotiklerle, düşerken uçma hissi yaratmaktadır.

Bu bağlam içerisinde gösteri toplumu jenerasyonu olarak Z Kuşağı, küresel kapitalist üretim sisteminin yabancılaştırıcı etkisini en çok yaşamış olan nesil olabilir. Zira neo liberal toplumdaki gösteri, somut şekilde yabancılaşmayı beslemektedir. Guy Debord'a göre, "gösteri yabancılaşma imalatına tekabül eder" (Debord, 2014:45). Ancak burada ayırdına varılması gereken asıl şey, gösterinin kendisinin iktisadi bir üretim şekli olmasıdır. Marx'ın işaret ettiği yabancılaşma, insanın ürettiği ile ayrı düşmesidir. Fakat bu üretim iktisadi bir üretim olarak bir sahne performansıdır. Dolayısıyla gösteri, imaj haline geçmiş olan bir üretimin sermayesidir. Evrensel bir kategori olarak sermayenin gösteri ile iç içe geçmesi, yalnızca kendi şartları içerisinde anlaşılacak bir şeye dönüşmesine neden olmuştur. Bir bütün olarak hayatın taşındığı siber uzam, hayatı hem var hem yok dünyasında bariz bir nitelik kaybına ve tatminsizliğe neden olmaktadır. Meta fetişizminin yeni ve farklı bir boyuta taşınması olarak da tanımlanabilecek bu süreç, psiko-sosyal açıdan kriz görünümündedir.

Bu sarmal hareket aslında bir kaçışın insan kitleleri üzerinde vardığı noktayı göstermesi bakımından önemlidir. Anastezik kaçış toplumu, her yaşam alanının hakikat yükünü "yeni ritüellere" devşirmiştir. Çağcıl sembolik eylemler olan ritüeller, toplumun taşıyıcılığını yaparlar. Ritüelleri bu manada gelecek nesle kültürel hayat aktarımı modeli olarak ele alırsak, palyatif toplumda döneme uygun ritüellerin olması zorunluluğu doğmaktadır. Toplumsal ilişkilerin, "yeni dostlar" (ağ toplumu) arasında, yeni modellerle yürümesi sembolik algının zorlamasından doğmaktadır. Yeni rezonans (Sağlıklık halin korunabilmesi için gerekli asgari düzeydeki hareketlilik) acıdan kaçan ve narsist bir salınım türüdür. Bu anestezik toplum dijital dünyanın sıfırladığı rezonansından dolayı depresiftir. Byung'a göre anestezik toplum bireyi, "narsizminden dolayı ötekini içerisinde taşımadığı için, düşük rezonans salınımına sahiptir ve rezonansın sıfırlanması depresyon oluşturur" (Byung, 2021:19). İnsan psikolojik açıdan hareketin detokslayıcı etkisine bağımlı bir varlıktır. Ancak hareketsiz toplumsallaşan modern birey, bio ritmini şaşırdığı için, rezonans sıfırlaması yaşamaktadır. Adeta *Matrix* evreninde yaşayan biyolojik pillerin yaşamlarının, bitkiselde olsa, uzatılması için ortaklaştırılmış bilinçle aynı rüyanın içindeki suni yaşam tecrübeleri yoluyla yaşadıklarına inandırarak motive edilmeye

ihtiyaç duymaktadırlar. Yani, telkin edileni tecrübe ettiğini sanan, kendine anlatılan rüyayı kendisi görmüş gibi inanan bir nesil sağlıklı halini koruması için gerekli olan asgari şartları yerine getirdiğine kendini ikna etmektedir. Burada Erikson'un "psikososyal gelişim" evrelerinde gerçekleştirmesi gereken sosyal gelişim görevlerini yerine getiremeyen ve bir sonraki aşamaya geçemeyen (Yeşilyaprak, 2016: 37) bireyin yaşaması gereken gelişimsel krizleri de narkozun etkisiyle by-pass ederek kendini ikincil tatmin araçlarının kucağına atarak kendine aldatmaktadır. Dolayısıyla her türlü durumda acıdan kaçmanın bir yolunu bulurken "hayatı" ıskalamaktadır.

Mariya Backardjieva, dijital araç temelli yeni sosyalleşme biçimini, "hareketsiz toplumsallaşma" olarak tanımlamaktadır (2003: 291). Siber uzamı bir aynaya benzeten Byung'a göre ise, günümüz toplumunda bir hareket/salınım krizi vardır. Byung, insanın ötekisiz yaşadığı bu süreç için, şunları düşünmektedir: "Depresyon rezonansın sıfır noktasında meydana gelmektedir. Günümüz topluluk krizi bir rezonans krizidir. Dijital iletişim, insanın kendisinin konuşup kendisinin dinlediği yankı odalarından oluşmaktadır öncelikle. Beğeniler, arkadaşlar ve takipçiler bir rezonans zemini oluşturmamaktadır. Kendiliğin (yalnızlık) yankısını güçlendirmektedirler sadece (2021: 19). Oysa ritüeller kültürel olanın cisimleştirme süreçleridir ki bedenin mutlak manada işin içinde olmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla dijital dünya, bir engelilik dünyasına benzemektedir. Öteki olmadan yaşanılan hayat, duvara karşı konuşma eylemine benzer nitelikte bir monologdan ibarettir. Buna karşın insan benlik oluşturma ve sürdürme süreçlerinde gerçekliğe ihtiyaç duymaktadır.

Hareketsiz sosyalleşme ile birey konfor alanına yerleşirken, sosyal gerçeklikten uzaklaşıp yalnızlaşmaktadır (Binark, 2007:23). Kesintisiz her ortama ulaşma ve bilgi edinme imkânı sağlayan dijital mecralar, emek harcanmadan yaşam imkânı ile birlikte gerçekliği silikleştirmektedir.

Aynı şekilde, kolay bilgi edinme süreçleri beynin kapasitesi üzerinde olumsuz etki yaratarak küçülmesine sebep olmaktadır. Beyin konfor alanında gelişme göstermeyen (Youtube.com 11.11.2018) bir organ olduğu için, beşerin insanlaşmasını taşıyan tarihsel süreç tersine dönmüştür. Teknolojik aletlerin insan bedeninin uzantıları kabul eden Marshall McLuhan'a göre, teknolojik gelişme işlevsel insan bedenin yerine geçer ve işlev organı ampute edilir. Artık duyu ve mimi yok olur (1994:3-94).

4. Sonuç

İletişim teknolojilerinin hiper bir hızla gelişmesi, insanların gündelik hayatına da aynı süratle etki ederek baş döndürücü bir etki yaratmıştır. Teknolojinin belirlediği hayatlar, teknolojinin gelişme hızı ve yeni normali bağlamında değişmektedirler. Marx'ın belirttiği gibi tüm insani yapıları insanlar kurar, ancak insan eliyle yapılmış olan bu sistemler insanı belirlemeye başlamaktadırlar. Dolayısıyla modern dönemin sosyal ilişkileri, tekniğin olanaklarından ayrı düşünülemez. Küresel düzlemde artan refahla birlikte, ciddi bir insani gerileme göze çarpmaktadır. Çünkü kendi varlığı teknoloji ile birlikte geri plana itilmiş olan insanın hayatın acımasız şartları karşısında toleransı düşmektedir.

Küresel kapitalist sistemin elinde bir oyuncağa dönüşmüş olan birey, dayatılan modellerle küçük hazların ve geçici anestezik etki eden oyuncakların peşine düşmektedir. Oysa insan iki

boyutlu bir varlık olarak çile ile öğrenen ve bunu kendi hayatına uygulayan bir varlık olduğu oranda hayvandan ayrılmaktadır. Hemen her toplumun kadim kültüründe var olan emek ve olgunlaşma süreçleri yerini, mutluluk odaklı ancak anlam üretmekten uzak bir hayata bırakmıştır.

Mutluluğu ontolojik yasal bir hak ve zorunluluk olarak telakki eden çağcıl birey, beşikte bebek misali nazlı bir hayat sürerken, insani varlığı ve ileriye dönük gelişmesi tersine dönmüştür. Ruhen ve bedenen doğal gelişimin uzağına düşmüş olduğu için temeldeki hastalığını saklamak adına tali çareler aramaktadır.

İbn Haldun, *Mukaddime* adlı meşhur eserinin ikinci cildinde, *Bedevilik* ve *Hadarilik* (Hazerilik) kavramları üzerinden bir tipoloji ile insanların imkanlar karşısında aldığı konumlanmanın, insan hayatı üzerindeki etkilere odaklanmaktadır. Buna göre, "Badiye", yani çölde yaşayan göçebe bedeviler, "Medine" de yani şehirde, yerleşik hayatta yaşayan insanlardan daha cevvaldirler. Yerleşik hayat, konfor üreterek acısız bir hayat sunmaktadır. Buna karşın çölün göçebe hayatında insanlar acı ve ile sınandığı için çeviktirler. Medeniyette yaşayan yerleşik toplumlarda nesilden nesile devam eden rahat, rehavete neden olarak, karaktere dönüşmektedir. Tam tersi bir biçimde, göçebe toplumların "rahatsız" hayatı da nesilden nesile devam ederek - *hazır ol*! - bir karaktere dönüşmektedir. Medeni olmayı modern olmak sanan günümüz insanı da tıpkı İbn Haldun'un tarif ettiği biçimde, tekniğin imkanlarına erişimi oranında zihnen ve bedenen gerilemektedir. İçbükey aynadan kendini izlerken edindiği narsistik dürtülerle, normatif bir biçimde acıdan kaçınırken ve mutluluğu ararken kendine ontolojik olarak kötülük etmektedir.

Modern dönemde özgür insanın diyalektiği, mutluluk avına çıkarken kendi eliyle kendi yalnızlaşmasını ve yabancılaşmasını ürettiği oranda, "gönüllü kulluk" sistemlerine angaje olmasıdır. İnsanın mutluluğu ararken içine düştüğü böylesi bir paradoks, birey ve toplum üzerinde kötü sonuçlar doğurmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma hem bireyin içine düştüğü durumu hem de toplumun geldiği noktayı gözler önüne sermesi açısından önemlidir.

Kaynakça

Bakardjieva, M., Virtual Togetherness: An Everyday Life Perspective . Media, Culture&Society, 25 (3), 291-313, 2003.

Binark, M., *Yeni Medya Çalışmalarında Yeni Sorunlar ve Yöntem Sorunu*. (M. Binark, Dü.) Dipnot Yayınları/Ankara, 2007.

Byung, C.H., *Psikopolitika: Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri* (Çev.: Haluk Barışcan), Metis Yayınları/İstanbul 2020.

Byung, C.H., *Palyatif Toplum,* (Çev.: Haluk Barışcan), Metis Yayınları/İstanbul, 2020.

Byung, C. H., *Ritüellerin Yok Oluşuna Dair* (Çev.: Çağlar Tanyeri), İnka Yayıncılık/İstanbul, 2021.

Canan, S. (11 Kasım 2018). Konfor Bizi Çürütür-Sinan Canan (Video). Youtube. https://www.youtube.com/watch?v=LypPT2I6xPU Erişim Tarihi: 28.02.2023

Çelik, A., *Gayatri Chakravorty Spivak'ın Madun Kavramı Bağlamında Filistinli Kimliğinin Batı Medyasında Temsil Edilişi,*Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2022

Debord, G., *Gösteri Toplumu* (Çev.: Ayşen Ekmekçi & Okşan Taşkent), Ayrıntı Yayınları/İstanbul, 2014.

Goffman, E., *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu,* (Çev.: Barış Cezar), Metis Yayınları/İstanbul, 2018.

Freud, S., *Psikanaliz Üzerine* (Çev.: A. Avni Öneş), Say Yayınları/İstanbul, 2008.

Fromm, E., *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum*. (N. Arat, Çev.), Say Yayınları/İstanbul, 1981.

Hegel, G. W. F., *Tinin Görüngübilimi* (Çev.: Aziz Yardımlı), İdea Yayınları/İstanbul, 1986.

https://www.merriam-webster.com/dictionary/Generation%20Z (Erişim tarihi: 14.02.2023)

McLuhan, M. & Lapham, L.H., (1994). Understanding Media: Extensions of Man, The MIT Press, 1994.

Merter, M., *Psikolojinin Üçüncü Boyutu: Nefs Psikolojisi ve Rüyaların Dili*, Kaknüs Yayınları/İstanbul, 2014.

Nişanyan, S., *Nişanyan Sözlük: Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*, Liber Yayıncılık/İstanbul, 2009.

Sayar, K., *Terapi: Külltürel Bir Eleştiri* (2. Baskı), Timaş Yayınları/İstanbul, 2011.

Spivak, G. C., *Madun Konuşabilir mi?* (Çev.: Dilek Hattatoğlu, Gökçen Ertuğrul, Emre Koyuncu), Dipnot Yayınları/Ankara, 2016.

Yeşilyaprak, B., *21. Yüzyılda Eğitimde Rehberlik Hizmetleri* (26. Baskı), Nobel Akademik Yayıncılık/Ankara, 2016.

PROPERTY CRIMES, POVERTY AND SOCIAL EXCLUSION: A QUALITATIVE RESEARCH WITH JUVENILE OFFENDERS FROM TURKEY

MALA YÖNELİK SUÇ, YOKSULLUK VE SOSYAL DIŞLANMA: TÜRKİYE'DE SUÇA SÜRÜKLENEN ÇOCUKLARLA NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Dr. Aslıhan B. Öztürk Çıplak

Hacettepe University, aslihanburcu@gmail.com- 0000-0001-8702-3288

Abstract

The present study aims to understand property crimes of juveniles in Turkey in the context of poverty and social exclusion with qualitative method. Focus group interviews were carried out in the Ankara- Sincan Juvenile Detention Center with 58 juvenile offenders between 14-18 who were involved in property crimes. The narratives, which were interpreted with strain theory, showed that poverty was not experienced only as economic deprivation but also as social exclusion more intensely by underclass children in the late capitalist era of big cities. They thought that people look down them because of their poverty which was easily seen from their appearances and neighbourhoods. Growing anger towards 'rich people' as a consequence of exclusion and humiliation were used to legitimize their offending behaviors.

Keywords: *Property crimes, juvenile offenders, strain theory, poverty, social exclusion, focus group interview.*

Özet

Bu çalışma, Türkiye'de çocukların sürüklendiği mala yönelik suçları; yoksulluk ve sosyal dışlanma bağlamında anlamayı amaçlamaktadır. Bu amaçla nitel araştırma tasarımı kullanılarak Ankara Sincan Çocuk Tutukevinde, mala karşı suçlara sürüklenen 14-18 yaşları arasında 58 çocuk suçlu ile odak grup görüşmeleri yapılmıştır. Gerilim kuramı bağlamında yorumlanan anlatılar, yoksulluğun, sınıf- altı çocuklar tarafından sadece ekonomik yoksunluk olarak değil, aynı zamanda geç kapitalist dönemin kentsel alanlarında, çocuklar tarafından daha derinden hissedilen sosyal dışlanma olarak deneyimlendiğini göstermiştir. Görünüşlerinden ve mahallelerinden kolayca anlaşılan yoksullukları nedeniyle insanların onları küçümsediğini düşünmektedirler. Dışlanma ve aşağılanma sonucunda, "zengin insanlara" karşı büyüyen öfke, suç davranışlarını meşrulaştırmak için kullanılmaktadır.

Anahtar sözcükler: *Mala yönelik suçlar, suça sürüklenen çocuklar, gerilim kuramı, yoksulluk, sosyal dışlanma, odak grup görüşmesi.*

Introduction

The main aspect of this research is that persistent poverty in such urban areas that bring about social exclusion, provides a basis for property offending by adolescents. Property crimes that are prevalent among juvenile offenders should be comprehended with the social and cultural consequences of unequal socio-economic structure of the post-industrial capitalism.

Poverty, Underclass and Property Crimes: Perspective of Strain Theory

Unemployment, poverty and inequality have increased in the era of neoliberalism, which has grown in post-industrial capitalist system based on insecurity, flexibility, subcontracting in the labor market, deindustrialization, labor saving and growth of the informal sector (Buğra & Keyder, 2003; Jordan, 1996). Some researchers discuss criminal behaviors in relation to social inequalities (Currie, 2003; Peterson, Krivo, & Velez, 2001; White & Cunneen, 2006). Frustration, exclusion and alienation as a result of conflict between aspiration of economic success and restricted socio-economic resources may have influence on underclass adolescents to involve in property crimes, as these crimes are significantly related to inequalities in production, distribution and consumption in the era of post-industrial capitalism.

Modern strain theory has been widely used to explore the relation between poverty and crime in criminal justice studies. Poverty, deprivation, discrimination as well as family problems, educational and occupational failures are discussed to cause social strains, which weaken social ties and commitment to social values. Agnew (2001, 2006), a significant scholar of general strain theory, suggests that stressors help to increase negative emotions like anger, fear and frustration which is channelized through crimes to reduce strains. Stealing goods or money, using drugs or committing violent crimes are ways of dealing with those social tensions. He emphasizes that perception of unjust treatments is likely to lead to crimes. If the strain is thought to be unfair, undeserved, disrespectful, harming and severe to cope with, moral values are likely fail and criminal coping strategies may stand out as a result.

The correlation between social inequalities, deprivation and poverty with property crimes has long been examined (Cloward and Ohlin, 1960; Hannon, 2002; Hooghe, Vanhoutte, Hardyns, and Bircan, 2011; Hope, Bryan, Trickett, and Osborn, 2001; Merton, 1968; Spitzer, 1975; Wilson, 1990). Some researchers (Messner, 1989; Ostrowsky and Messner, 2005; Passas, 1997) point out to relative deprivation as a significant factor to prompt property crimes. They assume that property crimes are motivated by social comparison among those whose aspirations and expectations have been restrained by inequalities.

In the process of de-industrialization, a new section of poor people appeared, defined as ‘underclass’ which currently relies mostly on state benefits with little or no hope of upward social mobility (MacDonald, 1997). Underclass youth accounts for a marginalized, potentially dangerous group who are unemployed or working in the informal sector irregularly with low wages and low status. They mostly grow up in marginalized poor urban neighborhoods with inadequate living standards. Alienation, exclusion and feelings of despair regarding a better future (Bessant, 1995; Hagan, 1992; White and Cunneen, 2006; Wilson, 1990) has shown to cause social problems, such as getting involved in crimes, drug addiction, and welfare dependency (Auletta, 1999; Murray, Health, and Unit, 1990).

Although Murray and others (1990) stresses cultural factors to explain underclass phenomena, others such as Dahrendorf (1987) and Wilson (1990) pinpoint the economic sphere as the basis of the

underclass. According to Dressel and Porterfield (2015, 33), the term underclass is 'a segment of working class marginalized through the logic of capital accumulation'. They criticize the homogenization of economically marginalized people, which emphasize social marginalization of those with a significant concern of criminal behaviors. Similarly, Farnworth and others (1994) state that underclass should be regarded as 'a condition of unremitting poverty' rather than behavioral definition.

Urban Youth in Poverty and Property Crimes in Turkey

Turkey has experienced a rapid urban development as well as an increase of income inequality and urban poverty after the 1980's due to the amalgamation of Turkish economy with globalization and neoliberalism (Keyder, 2005). During 2000's, neoliberal construction accelerated by dissolution of agricultural sector and oppression of labour as flexible and insecure forms of employment were legalized (Özdemir, 2017). According to the 2021 statistics (TUIK, 2022a), income share by the lowest 20 percent is 6,1 while the highest 20 percent is %46,7. Data shows that 14,4 percent live in relative poverty (i.e. persons living with less than 50 percent of the national median income). These numbers indicate social inequality in terms of distribution of wealth and the risk of social exclusion dramatically.

Moreover, mass migration from rural areas to big cities has accelerated in the last decades. By 2000, the rural population rate was 35 percent (TUIK, 2005), by 2022 the rate decreased to 6,6 percent (TUIK, 2023), which means that there is rapid migration to urban areas. New comers in cities most likely suffer from poverty and social exclusion. Moreover, as Keyder (2005) states, the social and material capital of new migrants is largely insufficient for social and economic integration, which increases the risks of temporary work in the informal sector, if not unemployment and poverty. Survival in cities usually means having unstable and insecure lives due to failure of social policies.

In order to understand the relation between new poverty and property crimes in Turkey, social assistance should also be taken into account. Starting from 2002, when the ruling Justice and Development Party came to power, social policy has been developed based on liberal residualism and social assistants have been proliferated by the state, local municipalities along with charities of religious orientation (Buğra and Keyder, 2006). As a result, especially among the urban poor, the motivation to work and to get a good education has been decreasing. Unemployment periods got longer due to dependency on social assistants and devaluation of productivity, which indicates to an upcoming poverty culture (Demir-Şeker, 2011; Kutlu, 2015).

Although a direct correlation between juvenile crime and poverty was not found in studies conducted in Turkey, some studies showed that juveniles driven to crimes mainly come from poor families (Cankurtaran-Öntaş, 2004; Hancı, 2002; Zeren et al., 2013). Poverty appears as a real risk factor for adolescents regarding property crimes, which are far more prevalent than other crimes regarding juvenile

offences. The statistics show that the juvenile suspects, who are accused of property crimes aged between 12-18, consists 27,2 percent of overall juvenile court cases (TUIK, 2022b).

Method

A qualitative research design was employed to achieve an in-depth understanding of the experiences and perspectives of juvenile offenders. Therefore, focus group interviews were conducted which enable expressions of those with similar lives (Krueger and Casey, 2014) due to the formation of group dynamism as they were staying as groups in the wards of prisons. Hence, the groups of juveniles of the same wards were placed in the same group, which facilitated rich interactions.

Ten focus group interviews, each composed of six to eight male juveniles, were carried out with 58 juveniles covering all of the juvenile inmates of property crimes, who were imprisoned in the Ankara Juvenile Correctional Center, a type of open prison, and the Ankara Juvenile Detention Center, which is a closed prison. All of them accepted to participate in the interviews after the aim and ethics of the research were told, thus informed consent was taken orally. The main reason behind full participation was assumed to be their enthusiasm to talk to anyone coming from outside of the prison that showed them interest but also the group dynamics of the wards itself.

Participants

The participants (58 in total) were all boys aged between 14 and 18; the mean age is 16,6. Most of them used to reside in poor districts of Ankara such as Çinçin, Hıdırlıktepe, Yenidoğan, and to live in slums lacking adequate living conditions. Only six of them were used to attend school while the rest had quitted. The majority of them had worked at least for some time before their conviction, only sixteen of which had not worked before. All of those with previous work experiences had worked as apprentices or headworkers mostly in small-scale production units such as joiner's workshops, vehicle repair shops, supermarkets, hair styling salons, tailor shops and textile mills, or as waiters in cafés and restaurants. Few of them had worked in marginal jobs, such as recycled garbage collectors, sellers and shoe polishers in the streets. Those who had worked stated that they had been working for short periods and quitted their jobs easily as they were low paid, had low status jobs with poor working conditions, in which they did not see a future for obtaining better living conditions.

Procedure

Interviews started by asking them their most-liked features, as a warming-up activity. Thereafter, semi-structured interview forms were applied. The form is consisted of questions regarding demographic information; their views on poverty, wealth, inequality, social exclusion and their motivation of committing property crimes.

Each interview lasted about one hour and a half. Due to strict prohibition to use any recording device, an assistant was in charge of taking notes during the interviews. The written notes were revised together after the interviews.

Analysis

Open and axial coding procedures were applied for analysis of the findings in assistance with the peers' reviews. The themes occurred after the analyses were interpreted using different research findings and discussions in the literature.

Findings and Discussion

Social Exclusion and Poverty

Spatial and neighborhood dimensions of social exclusion which include degradation of housing and environment along with poor local services can be observed mostly in deprived areas of cities (Percy-Smith, 2002). Concentration of poverty at spatial level gives rise to stigmatization of the areas as 'crime prone' where the most financially and socially deprived people are settled. Young people living in those areas are more likely to have a negative perception about themselves and commit crimes (White and Cunneen, 2006).

Some of the districts where the participants were living are known as 'criminal areas' in Ankara. The bad reputation of those areas is regarded an aspect of exclusion by the participants.

If I had a job, a good income, stability, a decent neighbourhood, a house… Poverty starts corruption. All we can think of is this sort of things, they envy others mostly. Everywhere in Altındağ is rough.

When we say we live in Yenidoğan, people distance from us. Rich come to Yenidoğan, Çinçin to buy drugs. Most of them are genuine. Some run away when they see you.

Jobs that do not require qualifications or that have 'unclean' labels were another source of social exclusion. The participants stated that they experienced humiliation and violence while working in low status jobs.

When I am collecting paper, they shout from apartment blocks 'dustman, dustman don't scatter the rubbish' they say. As we pass by them they run away, as if we are going to put them in the sack and kidnap.

If we were to be offered good jobs, no one would say no. Should be fun, not tiring. We go to the trade masters, we get beaten, we go to the markets, and the customers push us around.

Studies on the conditions of poor children and youngsters show that material deprivation causes to being mocked and exclusion; comparison leads to jealousy, anger and shame. Such experiences among friends

from different social groups have negative consequences on peer acceptance and self-confidence (Aksungur, 2006; Boratav, 2005; Hoek, 2005; Ridge, 2002; Weinger, 1998). Similarly, the quotes indicate the considerations of being inferior, insulted and unwanted because of their 'poor appearances'.

They exclude you. When you enter a place, they look at your clothes.

They say 'look at that'. They say 'you don't have anything, so what the hell are you doing next to me?'

They look down on the poor, disgrace them, embarrass and degrade them. I get in fights then I am accused, left defenceless. Rich has a lawyer but mine is from the bar that doesn't care about me.

Underclass youth feels social exclusion much more when they are in encounter with 'rich' people. They see their self-images through the eyes of 'rich' people in a negative way based on deprivation and exclusion they experience, as shown in a research carried out in a poor urban district of Ankara (Aksungur, 2006) as the following quotes reflect.

Rich are insulting. Poor think about rich's living.

Rich see poor as inferior or thieves.

Hostility towards the Upper Classes

Consumption patterns of upper classes could possibly reveal relative deprivation which manifest as negative feelings, anger and bullying towards people from upper classes. In some studies, anger is found to be associated with delinquency in general (Broidly, 2001; Hay and Evans, 2006; Lin, 2011). Regarding property crimes, depression, aversion, jealousy and anger are found to be significant factors because of high inequalities and relative deprivation (Capowich, Mazerolle, and Piquero, 2001; Neckerman and Torche, 2007). Anger seems to provide a strong motivation for crimes against property from their point of view.

I swear at them if they are driving brand new cars. How can they afford these cars? I would say, is this money they earn is legit?

Are they going to eat and drink, and the poor will stand there and watch?

Relative deprivation of young homeless people is found to have a significant factor for their violent offending (Baron, 2003). Making comparisons which eventually may induce feeling inferior and humiliated could be handled with using or just fantasying violence against wealthier people. In this research, signifiers of poverty and wealth are seen to increase strains in the moments of encounters which support the argument (Agnew, 1997) that strain is more likely to occur when people compare themselves with those who have higher economic and social status.

If a rich man passes by him, he just grabs the rich. I immediately think about doing bad things to them.

I think of beating them. I dream of dressing my clothes to him and his clothes to me.

When a poor sees a rich, he beats, kills and do whatever he thinks.

Look at my clothes then look at his. If someone shows interest in me, then they say 'look at his appearance'. Then how can you avoid fighting?

Conclusion

According to the research, crimes against property become a kind of revenge taking from upper classes as a result of poverty and social exclusion which may be also be regarded as compensation mechanism to get over being degraded face. Some of the participants thought that they had the right to use violence and commit property crimes, which seem then rather impulsive reactions against the inequalities and social exclusion. Crimes replace legitimate ways of having social status based on approved means for whom without social and economic power.

As strain theories suggest, experiences of social exclusion, humiliation and frustration seem to increase the likelihood of turning to hostility towards the upper classes, which were used as an argument to justify crimes against property. Property crimes are seen as risky challenge strategies of underclass adolescents against poverty, inequalities and exclusion. In light of all of these narratives and discussions, it is concluded that poverty and social exclusion carry serious risks for property crimes for the underclass adolescents that make the adolescents feel alienated from society and, consequently, from social norms.

References

Agnew, R. (1997). The nature and determinants of strain: Another look at Durkheim and Merton. In N. Passas and R. Agnew (Eds.), 25-51. The Future of Anomie Theory. Boston: Northeastern University Press.

Agnew, R. (2001). Building on the foundation of general strain theory: Specifying the types of strain most likely to lead to crime and delinquency. Journal of Research in Crime and Delinquency 38 (4), 319-361.

Aksungur, U. (2006). Experiences of Social Exclusion of the Youth Living in Altındağ Ankara. Master thesis. Middle East Technical University.

Auletta, K. (1999). The Underclass: New York: Overlook Press.

Baron, S. (2003). Self-control, social consequences, and criminal behaviour: Street youth and the general theory of crime. Journal of Research in Crime and Delinquency 40 (4), 403-425.

Bessant, J. (1995). The discovery of an Australian 'juvenile underclass'. Australian and New Zeland Journal of Statistics 31 (1), 32-48.

Boratav, H. B. (2005). Negotiating youth: Growing up in inner-city Istanbul. Journal of Youth Studies 8 (2), 203-220.

Broidly, L. M. (2001). A test of general strain theory. Criminology 39 (1), 9-35.

Buğra, A., and Keyder, C. (2003). New poverty and the changing welfare regime of Turkey: Report prepared for United Nations Development Programme (https://www.undp.org/turkiye/publications/new-poverty-and-changing-welfare-regime-turkey)

Buğra, A., and Keyder, C. (2006). The Turkish welfare regime in transformation. Journal of European Social Policy 16 (3), 211-228.

Cankurtaran-Öntaş, Ö. (2004). Çocuk hakları ve sosyal hizmetin güçlendirme yaklaşımı açısından suça yönelen çocuk-polis ilişkisi [Rights to children and juvenile offenders-police relations on the basis of empowerment approach]. PhD diss. Hacettepe University.

Capowich, G. E., Mazerolle, P., and Piquero, A. (2001). General strain theory, situational anger, and social networks: An assessment of conditioning influences. Journal of Criminal Justice 29, 445-461.

Cloward, R. A., and Ohlin, L. E. (1960). Delinquency and opportunity: A theory of delinquent gangs. New York: Free Press.

Currie, E. (2003). Crime in market society. In F. T. Cullen and R. Agnew (Eds.), Criminological Theory: Past to Present. US: Roxbury Park.

Dahrendorf, R. (1987). The erosion of citizenship and its consequences for all us. New Statesman, 12-15.

Demir-Şeker, S. (2011). The Dynamics of Poverty in Turkey. PhD diss. Middle East Technical University, Ankara.

Dressel, P., and Porterfield, J. (2015). Beyond upper class: An essay on up-front politics. Journal of Sociology and Social Welfare 20 (1), 27-46.

Farnworth, M., Thornberry, T. P., Krohn, M. D., and Lizotte, A. J. (1994). Measurement in the study of class and delinquency: Integrating theory and research. Journal of Research in Crime and Delinquency 31 (1), 32-61.

Hagan, J. (1992). The poverty of a classless criminology: The American society of criminology 1991 presidential address. Criminology 30, 1-19.

Hancı, H. (2002). Çocuk ve ergen suçluluğu. [Juvenile delinquency]. Adli Tıp ve Adli Bilimler Dergisi [Journal of Forensic Medicine and Forensic Sciences] 237-263.

Hannon, L. (2002). Criminal opportunity theory and the relationship between poverty and property crime. Sociological Spectrum 22 (3), 363-381.

Hay, C., and Evans, M. M. (2006). Violent victimization and involvement in delinquency: Examining predictions from general strain theory. Journal of Criminal Justice 34 (3), 261-274.
Hoek, T. (2005). Growing up in poverty while living in an affluent society: Personal experiences and coping strategies of Dutch poor children. In J. Goddard, S. McName, and A. James (Eds.), The Politics Of Childhood. New York: Palgrave-Macmillan.
Hooghe, M., Vanhoutte, B., Hardyns, W., and Bircan, T. (2011). Unemployment, inequality, poverty and crime: Spatial distribution patterns of criminal acts in Belgium 2001-06. British Journal of Criminology 51 (1), 1-20.
Hope, T., Bryan, J., Trickett, A., and Osborn, D. R. (2001). The phenomena of multiple victimization: The relationship between personal and property crime risk. British Journal of Criminology 41, 595–617.
Jordan, B. (1996). A Theory of Poverty and Social Exclusion. New York: Wiley.
Keyder, Ç. (2005). Globalization and social exclusion in İstanbul. International Journal of Urban and Regional Research 29 (1), 124-134.
Krueger, R. A., and Casey, M. A. (2014). Focus Groups: A Practical Guide for Applied Research. US: Sage.
Kutlu, D. (2015). Türkiye'de Sosyal Yardım Rejimin Oluşumu [Formation of social assistance regime in Turkey]. Ankara: Nota Bene.
Lin, W. H. (2011). General strain theory and juvenile delinquency: A cross-cultural study. (PhD Thesis), University of South Florida. Retrieved from http://scholarcommons.usf.edu/etd/3208
MacDonald, R. (1997). Dangerous youth and the dangerous class. In R. MacDonald (Ed.), Youth: the 'Underclass' and Social Exclusion. New York: Routledge.
Merton, R. K. (1968). Social Theory and Social Structure: Free Press.
Messner, S. F. (1989). Economic discrimination and societal homicide rates: Further evidence on the cost of inequality. American Sociological Review 54, 597-611.
Murray, C. A., Health, I. E. A., and Unit, W. (1990). The Emerging British Underclass. UK: Institute of Economic Affairs.
Neckerman, K. M., and Torche, N. (2007). Inequality: Causes and consequences. Annual Review of Sociology 33, 335-357.
Ostrowsky, M. K., and Messner, S. F. (2005). Explaining crime for a young adult population: An application of general strain theory. Journal of Criminal Justice 33, 463−476.

Özdemir, Y. (2017). Turkey: A conventional peripheral agent of neoliberal globalization. In R. Westra (Ed.) The Political Economy of Emerging Markets: Varieties of BRICS in the Age of Global Crises and Austerity. US: Routledge.
Passas, N. (1997). Anomie, reference groups, and relative deprivation. In N. Passas and R. Agnew (Eds.) The Future of Anomie Theory. Boston, MA: Northeastern University Press.
Percy-Smith, J. (2002). Introduction: The contours of social exclusion. In J. Percy-Smith (Ed.), Policy Responces to Social Exclusion. USA: Open University Press.
Peterson, R. D., Krivo, L. J., and Velez, M. B. (2001). Segregation and youth criminal violence. In S. O. White (Ed.) Handbook of Youth and Justice. US: Springer.
Ridge, T. (2002). Childhood Poverty and Social Exclusion: From a Child's Perspective. UK: The Policy Press.
Spitzer, S. (1975). Toward a Marxian theory of deviance. Social Problems 22, 638-651.

TUIK (2022a). Survey of income and living conditions 2021 (Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2021. (https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2021-45581#:~:text=Toplam%20gelir%20i%C3%A7erisinde%20en%20y%C3%BCksek,puan%20azalan%20m%C3%BCte%C5%9Febbis%20geliri%20olu%C5%9Fturdu.)

TUIK (2022b). Statistics of Children Incoming or Brought to the Security Unit, 2021 (Güvenlik Birimine Gelen veya Getirilen Çocuk 20oldu İstatistikleri, 2021) (https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Guvenlik-Birimine-Gelen-veya-Getirilen-Cocuk-Istatistikleri-2021-45586#:~:text=Su%C3%A7a%20s%C3%BCr%C3%BCklenen%20%C3%A7ocuklar%C4%B1n%20%36%2C6's%C4%B1%20yaralama%20olay%C4%B1na%20kar%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1&text=Bu%20%C3%A7ocuklar%C4%B1n%20%36%2C6',cinsel%20su%C3%A7lar%20su%C3%A7lar%C4%B1%20isnat%20edildi.)

TUIK (2023). Address Based Population Registration System Results (Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2022) (https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2022-49685#:~:text=Y%C4%B1ll%C4%B1k%20n%C3%BCfus%20art%C4%B1%C5%9F%20h%C4%B1z%C4%B1%202021,y%C4%B1l%C4%B1nda%20binde%207%2C1%.&t

Weinger, S. (1998). Poor children 'know their place': Perceptions of poverty, class and public messages. Journal of Sociology and Social Welfare 15 (2), 100-118.

White, R., and Cunneen, C. (2006). Social class, youth crime and justice. In B. Goldson and J. Muncie (Eds.), Youth Crime and Justice (pp. 17-29). London: SAGE Publications.

Wilson, W. J. (1990). The Truly Disadvantaged: The Inner City, the Underclass, and Public Policy. US: University of Chicago Press.

Young, J. (1999). The Exclusive Society: Social Exclusion, Crime and Difference in Late Modernity. UK: SAGE.

Zeren, C., Arslan, M. M., Yengil, E., Karanfil, R., Akçan, R., and Oksuz, M. (2013). Socio-demographic characteristics of juvenile delinquents in Turkey. The Journal of Forensic Psychiatry and Psychology 24 (6), 688-698.

TEKFİRÎ DÜŞÜNCEYE GÖTÜREN SEBEPLER (HARİCİLER ÖRNEĞİ)
REASONS THAT LEAD TO TAKFİRİ THOUGHT (HARİCİ EXAMPLE)

Doç. Dr. Yasin ULUTAŞ
Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
Temel İslam Bilimleri Bölümü
Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7912-6500

ÖZET

İslam'ın doğuşundan itibaren Müslümanlar inanç ile ilgili sorunlarını Hz. Peygamber'e arz ediyorlardı, Hz. Peygamber de onların zihnini tatmin eden cevaplar veriyordu. Ancak Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanlar, Hz. Peygamberin kendilerine bıraktığı vahiy ve sünnetten faydalanmaya devam etseler de, çıkan yeni sorunlar karşısında canlı olarak hakemlik eden Hz. Peygamberden mahrum kaldılar. İnsan, fıtratı gereği meydana gelen olayları farklı algılamaya müsait olunca, özellikle ellerinde açık, kesin bir delil olmayan konularda aralarında bazı ihtilaflar ortaya çıktı. Müslümanlar arasında ilk çıkan ihtilaflar dini değil siyasiydi. Çünkü kimin hangi yolla devleti idare edeceği ile ilgili vahiy ile belirlenmiş kesin bir delile sahip değillerdi. Hz. Peygamber'den sonra iktidara gelen raşid halifelerde bu ihtilafları bir zenginlik olarak görerek ötekileştirme aracı olarak kullanmadılar. Zamanla İslam devletinin içerisine yerleşen bazı Emevilerin yasal olmayan uygulamaları toplumun bazı kesimlerinde rahatsızlık uyandırmış, kendilerini yeterince devlette temsil edilmediğini düşünen bir kesim ayaklanarak Hz. Osman'ı şehit etmişlerdir. Bu elem verici olaydan sonra dini bir deyimle ifade edecek olursak "Fitnenin kapısı açılmış", Müslümanlar arasında birçok iç savaş yaşanmıştır. Çok geçmeden siyasi ihtilaflar yüzünden Müslümanlar arasında çıkan bu iç savaşların sonuçları siyasi mecrasından koparılarak dini bir zeminde tartışılmaya başlanmıştır. Hz. Ali meydana gelen bu siyasi ihtilafların ortasında kalmış, bütün bilgi birikimiyle Müslümanları bir çatı altında toplamaya çalışmışsa da ömrü buna yetmemiştir. Bu dönemde yerleşik hayata geçmek istemeyen, Kuran-ı Kerim'i parçacı ve literal bir şekilde okuyup anlayan, kendi yorumunu mutlak doğru kabul eden, kendisi gibi düşünmeyen herkesi tekfir eden bir grup ortaya çıkmıştır. Bunlar, kendilerini tevhid ehli diğer Müslümanları da Müşrik görerek sürekli ana akım Müslümanlarla savaşmışlardır. Haricî olarak adlandırılan bu gruplar, ameli imandan bir parça kabul ederek günah işleyenleri veya farklı düşünenleri tekfir ettikleri için aralarında birçok ihtilaf meydana gelmiş, bu ihtilaflar neticesinde kendi aralarında çok sayıda gruplara ayrılmışlardır. Haricî olarak bilinen bu grupların takındığı tutum, toplumun dinamiklerine ve ilahi vahyin öğretileri ile uyumlu olmadığı için toplumun bir kesimi üzerinde etkili olmuşsa da toplumun geneli üzerinde etkili olmamıştır. Tarihi süreç içerisinde harici gruplar varlığını devam edemeyerek tarih sahnesinden çekilmişlerdir. Ancak onların ortaya koyduğu tekfiri literal zihniyet, iktidara gelmek için her yolu meşru gören değişik bazı gruplar içerisinde varlığını günümüze kadar sürdürmüştür. Bu tekfiri zihniyet, Müslümanların vahdetini engelleyen temel etkenlerden biri olduğunu söylemek mümkündür. Çalışmamızın amacı bu tekfiri zihniyeti doğru tanıyıp tanıtarak Müslümanların birliğine bir nebze katkı sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Haricilik, Tekfir, Düşünce, Etken.

ABSTRACT

Since the birth of Islam, Muslims have been addressing their religious problems to Hz. They were presenting to the Prophet, Hz. The Prophet gave answers that satisfied their minds. However, After the death of the Prophet, Muslims Although they continued to benefit from the revelation and sunnah left by the Prophet to them, the Prophet, who acted as a lively referee in the face of new problems. They were deprived of the Prophet. When people were able to perceive the events that occurred differently due to their nature, some conflicts arose between them, especially on issues for which they did not have clear and conclusive evidence. The first conflicts among Muslims were political, not religious. Because they did not have a definite proof determined by revelation about who would rule the state and in which way. Hz. Rashid caliphs who came to power after the Prophet saw these conflicts as a wealth and did not use them as a means of othering. The illegal practices of some Umayyads, who settled in the Islamic state over time, aroused discomfort in some parts of the society, and some who thought that they were not adequately represented in the state rose up and attacked the Prophet. They killed Osman. After this tragic event, to put it in a religious idiom, "the door of strife has been opened", many civil wars have taken place among Muslims. Soon, the results of these civil wars, which broke out among Muslims due to political conflicts, were separated from their political media and started to be discussed on a religious basis. Hz. Although Ali was caught in the middle of these political conflicts and tried to gather Muslims under one roof with all his knowledge, his life was not enough. During this period, a group emerged that did not want to settle down, read and understand the Qur'an in a fragmentary and literal way, accepted its own interpretation as absolute truth, and made takfir of anyone who did not think like it. Seeing themselves as polytheists and other Muslims who are people of tawhid, they constantly fought against the mainstream Muslims. Since these groups, which are called Kharijites, accept deeds as a part of faith and commit sins or those who think differently, many conflicts have arisen among them, and as a result of these conflicts, they have divided into many groups among themselves. Although the attitude of these groups, known as external, was not compatible with the dynamics of the society and the teachings of divine revelation, it was effective on a part of the society, but it did not affect the society in general. In the historical process, external groups could not continue their existence and withdrew from the stage of history. However, the takfiri literal mentality they put forward has continued to exist among some groups that see every way as legitimate to come to power. It is possible to say that this takfiri mentality is one of the main factors hindering the unity of Muslims. The aim of our study is to contribute to the unity of Muslims by recognizing and introducing this takfiri mentality correctly.
Keywords: Kalam, Harici, Takfir, Thought, Reasons.

GİRİŞ

İslam dini, Hz. Peygamberin tebliğ çalışması ile başlamış, İslam toplumunda meydana gelen sorunlar herhangi bir gruplaşmaya yol açmadan ilahi vahyin ışığında ve Hz. Peygamberin beşeri feraseti ile çözülmekteydi. Hz. Peygamberin vefatı ile beraber Müslümanlar arasında hayatın değişik alanlarında birçok ihtilaf meydana geldi. Bu ihtilaflar ilk iki halife döneminde çözüldüğü düşünülse de olaylar üçüncü ve dördüncü halife döneminde ihtilaflar yeniden alevlenmiş, gruplaşmalar meydana gelmiş nihayetinde Müslümanlar arasında birçok iç savaş meydana gelmiş ve bu savaşlarda içerisinde birçok sahâbinin de olduğu yüzbinlerce insan

öldürülmüştür. Bu ölümler İslam toplumunda bir daha kapanmamak üzere derin yaralar açmıştır.

Genelde şöyle bir kanat vardır: Bir fikir, düşünce doğru ise yayılır, yanlış ise zamanla kaybolur. Bu akli çıkarım her zaman geçerli değildir. Fikirler üzerinde doğduğu zeminle doğrudan ilişkilidir. Şayet bir fikir veya düşünce yayılma zemini bulmuşsa her halükarda toplumda yayılır. Tıpkı su gibidir. Suyun çıktığı zemin bir çukur olursa yayılmaz. Ancak düz bir zeminse olabildiğince yayılır. Hz. Peygamber ve ilk iki halife döneminde de harici fikirler veya olaylara harici bakış açısıyla bakanlar vardır. Ancak bu düşünceler o dönemde yayılma zemini bulamıyordu. Örneğin Müslüman olduğunu söyleyen ve Hz. Peygamber'in ordusunda da yer alan bir adam, ganimet taksiminde Hz. Peygamber'e "adil ol" diye bilmiştir.[1] Müslüman olduğunu iddia eden bu adam adaletin ne olduğunu Hz. Peygamber'den daha mı iyi biliyordu ki Hz. Peygamberi uyarıyordu? Diğer bir deyim ile ifade etmek gerekirse Peygamber olarak kabul ettiği kişiyi adaletsiz olmakla suçluyordu. Peki, bir peygamberin adaletsiz olmayacağını anlayamamış mıydı? Hayır! O, anlayışı kıt olayları tek taraflı değerlendiren ve yorumunun kesin tek doğru olduğunu düşündüğünden dolayı böyle bir sonuca varmıştı.

Bu ve benzerleri Hz. Peygamber döneminde kendi kıt düşüncelerini uygulama sahası bulamadılar. İlk iki halife döneminde de istediği şeyi elde edemediler. Ancak üçüncü halifenin bazı yanlış uygulamaları onlara amaçlarını gerçekleştirme imkânı vermiştir. Daha sonra yerine geçen 4. Halife de meydana gelen siyasi gruplaşmayı önleyememiş, ilk önce Hz. Ayşe, Talha ve Zübeyir'in liderlik ettiği grupla savaşmış, daha sonra da Muâviye'nin liderlik ettiği Şam ordusuyla savaşmıştır. Ancak Şam ordusu dağılmak üzereyken Amr b. As'ın teklifi ile Kur'ân-ı Kerim'in bazı yaprakları kılıçlara sarılarak aramızda Kur'an hakem olsun şeklinde çağrıda bulunmuşlardır. Hz. Ali, bu çağrının bir hileden ibaret olduğunu söylemişse de ordusundaki anlayışı kıt olan bazı insanları ikna edemediği için savaşa ara verilmiş, hakemler tayin edilmiş, ancak sonuçta herhangi bir başarı elde edilememiştir. Hakemlerin herhangi bir neticeye varamaması neticesinde Hariciler, hakem fikrini benimseyenleri tekfir ederek hüküm yalnız Allah'ındır demek suretiyle hakeme razı olanları tekfir ederek Hz. Ali'den ayrılarak kendileri gibi düşünmeyen ve kendilerine katılmayanları din dışı ilan ederek öldürmeye başlamışlardır.

HARİCİLİK

Haricilik; İslam düşünce tarihinde kendisi gibi düşünmeyen ve kendilerine katılmayan diğer Müslümanları ilk kez tekfir eden, öldüren ve mallarına el koyan grubun adıdır. Haricî olarak adlandırılan bu grupların hem siyasi hem de dini yönü olduğunu söyleyebiliriz. Bu gruplar dini nasları ve olayları lafızcı yüzeysel okumalara tabi tutarak karar vermişlerdir. Yorumlarında hata yapma ihtimalini asla düşünemedikleri için kendi düşüncelerinin mutlak doğru olduğunu kabul ederek, kendileri gibi düşünmeyen diğer Müslümanların mürtet olduklarına karar vermişlerdir. Olayları ve nasları bütüncül ele alamadıkları için sürekli sığ tartışmalara girip parçalanmışlardır. Bu özelliklerinden dolayı itikadi ve siyasi düşüncelerini ilmi delillerle ortaya

[1] Anlatıldığına göre Müslümanlar Huneyn savaşı esnasında birçok ganimet elde etmişlerdi. Savaştan sonra Cirâne denilen yere gelindiğinde Hz. Peygamber elde edilen ganimetleri paylaştı. Ancak Hz. Peygamberin bu paylaşımını adil bulmayan Hurkûs b. Züheyr diğer bir adı da Zülhuveysıra olan adam Hz. Peygambere adil ol demiştir. Hz. Peygamber, ben adil olmaz isem kim adil olur demiştir. İşte ilk harici olan adamın bu adam olduğu söylenir. Hz. Ali ile savaşanların başında bu adam gelir. Geniş bilgi için İbn Kayyim el-Cevzi'nin Telbisü'l-İblis adlı eserine bakınız. İbn Kayyim el-Cevzi, *Telbisü'l-İblis, nşr. Ahmed Ekrem (Beyrut: Dârü'l-Kalem,1403), 88-89.*

koyacak âlimlerde yetiştirememişlerdir. Daha çok ibadet edip Ku'rân okumayı ve dini naslardan anladıklarını tebliğ etmeye önem vermişlerdir. Onlarla savaşanlar genellikle onların bu zafiyetlerinden faydalanmışlardır.[2] Bunların bir kısmı sert tabiatlı olup yerleşik hayata uyum sağlayamamışlardır. Harici düşünceyi ortaya çıkaran birçok neden vardır. Bu nedenler esas itibari ile siyasi ve dini nedenlerdir. Ancak bu nedenlere ilaveten örften, toplumun yapısından ve münafıkların da gayretlerinin etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Harici gruplar İslam toplumuna telafisi mümkün olmayan zararlar vermişlerdir. Haricilik adıyla anılan bu insanlar zamanla tarih sahnesinden çekilmişler, ancak temsil ettikleri düşünce, İslam dünyasının çeşitli bölgelerinde farklı adlarla varlığını sürekli koruya bilmiş, halen günümüzde de varlığını devam ettirmektedir. Çünkü bu düşüncenin beslendiği damarlar, kaynaklar ve ortam her zaman var olmuştur ve var olmaya devam etmektedir. Bu nedenle Haricilerin kendileri yok olsa da temsil ettiği düşünce günümüzde Müslümanlar arasında canlılığını korumaktadır. Bu düşüncenin ortadan kaldırılması için beslendiği kaynaklar ve zeminin ortadan kaldırılması gerekir. Bu çalışmada haricilik düşüncesini doğuran etkenler üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

HARİCİLİĞE GÖTÜREN SEBEPLER

Her toplumda sığ düşünen, olayları yüzeysel değerlendiren, parçacı yaklaşan kişiler veya gruplar bulunabilir. Ancak bu sığ görüşlerini yayacak bir zemini bulamadıkları zaman kendilerini ifade edip yeterli taraftar bulamazlar. Bu tür gruplar daha çok otorite boşlukları, kargaşa, toplumsal huzursuzluklar meydana geldiğinde yayılma zemini bulabilirler. Harici düşünce ilk iki halife döneminde merkezi otoritede zafiyetler fazla bulunmadığı için yayılacak zemini yakalayamamışlardır. Hz. Osman'ın hilafette olduğu ikinci altı yılında devlet, idare edilirken toplumun dinamiklerine yeterince riayet edilmediği için toplumun bir kesiminin tepkisi ile karşılaşmıştır. Örneğin bu durum, Beni Haşim ile Beni Ümeyye kabileleri arasındaki siyasi rekabettin meydana gelmesinde etkili olmuştur.[3] Hz. Osman'ın en fazla eleştirilen yönü, hazineden akrabalarını mal vermesi ve onları devletin önemli makamlarına getirmesidir. Bu tutumu eleştirilince Hz. Osman bunu sıla-i rahim ile açıklamıştır.[4] Hz. Osman'ın hilafeti döneminde yaptığı bazı uygulamalar neticesine kendisine karşı oluşan muhalefet sebebiyle Mısır ve Irak'tan gelen bir grup tarafından öldürüldü.

Hz. Osman öldürüldükten kısa bir süre sonra Hz. Ali halife oldu. Ancak Hz. Osman'ın Şam valisi Hz. Ali'yi Osman'ın öldürülmesinden sorumlu tutarak isyan etti. Hz. Ali ile Sıffinde yapılan savaşta yenilmek üzere iken Kur'ân-ı Kerim'den bazı sahifeler kılıçlara bağlanarak Kur'ân aramızda hakem olsun denilimiştir. Hz. Ali bunun bir hile olduğunu söylemesine rağmen ordusunda sözü dinlenmiyor. Bu olay üzerine Hz. Ali kerhen de olsa hakem fikrini kabul ediyor, ancak hakemin belirlenmesinde de Hz. Ali'ye itiraz ediliyor ve Yemenli olup savaşa katılmayan Ebû Musa el-Eş'ari'nin hakem olması kabul ettiriliyor. Tahkim hakemlerin anlaşmazlığı ile sonuçlanınca hakemi dayatanlar Hüküm Allah'ındır, deyip başta Hz. Ali olmak üzere hakem atamayı kabul edenleri tekfir edip ordudan ayrılmışlar. Gittikleri yerde kendisi

[2] Muhammed Ebû Zehra, *İslam'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi*, çev. Hasan Karakaya-Kerim Aytekin (İstanbul: Hisar Yayınları, 1983),80-87.
[3] Ethem Ruhi Fığlalı, Hariciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/1-4 (Temmuz 1975), 228.
[4] Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahya el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf,* çev. Musa K. Yılmaz (İstanbul: TYEKB Yayınları, 2020),3/545.

gibi düşünmeyenleri tekfir edip öldürmüşler. Yapılan bütün ikna çalışmalarına da olumsuz cevap vermişlerdir.[5]

Muâviyye taraftarlarının Kur'an hakem olsun teklifi daha önce Cemel savaşında Hz. Ali karşı tarafa yapmıştır. Hz. Ali bu teklifinde samimi idi. Ancak Muaviye ve taraftarları böyle değildiler. Hz. Ali'nin deyimi ile onlar, "*Vallahi onlar Kur'an ehli değillerdir. Fakat onlar Kur'ân'ı alet ederek hile ve tuzak kurmaktalar*."[6] Hz. Alinin bu uyarılarına rağmen Eş'as b. Kays ve Yemenliler tahkimde ısrar ettiler. Hakem tayinini dahi Hz. Aliye bırakmadılar. İnsanları Hz. Ali'den soğutan Ebû Musa el-Eş'ari'nin hakem olmasını sağladılar. Bazıları da tahkime karşı çıkıyorlardı. Hz. Ali de bu görüşte idi. Ancak tahkimi isteyenlerin ısrarı karşısında Hz. Ali tahkime razı olmuştur.[7] Çünkü tahkime karşı çıkanlar azınlıktaydılar. Tahkim başarısızlıkla sonuçlanınca tahkimi savunanlarla, karşı çıkanlar arasında sert tartışmalar ve düşmanlık meydana geldi.[8]

Tahkim Hz. Ali'nin ordusu için tam bir tuzak ve nifak olmuştur. Bunun bir tuzak olabileceğini niçin düşünememişlerdir sorusunu farklı şekilde cevap vermek mümkündür. Yemen ilk Müslüman olan ve çeşitli medeniyetlere sahiplik yapmış bir ülkedir. Müslümanlar Şam, Irak, İran ve Mısır gibi ülkeleri fetih ederken Yemenlilerden faydalanıp çok asker almışlardır. Yemenliler şöyle düşünmüş olabilir. Biz ülkeler alınırken ordunun bel kemiğini oluşturmamıza rağmen devleti Kureyş idare ediyor şeklinde bir düşünceye sahip olabilirler. Diğer bir deyim ile ifade edecek olursak Yemenliler devlet idaresinde kendilerini yeterince temsil edilmediklerini düşünmüş olabilirler. Bu düşüncelerini de açıkça dile getirmiş olmayabilirler. Bu amaçla hilafet konusunda önce Cemel savaşının çıkmasına sonra da Sıffin savaşının çıkmasının alt yapısını hazırlamış olabilirler. Bu düşünceyi dolaylı bir şekilde destekleyen karineler de mevcuttur. Örneğin Yemenden getirilen yıllık hazine vergisi başkent Medine yerine Mekke'ye götürülüp Hz. Aişe, Zübeyir ve Talha'ya teslim ediliyor. Onlarda bu yüklü hazine vergisi ile bir ordu kurup isyan ediyorlar. Örneğin Yala b. Münye Yemen'den getirdiği 400 develik bir yükü Mekkeye getirip Talha ve Zübeyir'e vermiştir.[9] Hz. Aişe'nin binip Basra'ya gittiği Asker adındaki deve de Yemenden getirilmiştir.[10] İkinci emare ise Eş'as b. Kays ile ilgilidir. Anlatıldığına göre Hz. Osman onu Azerbaycan'a vali olarak atamış, Hz. Ali de kısa bir süreliğine yerinde bırakmış daha sonra da azlederek edindiği mal yüzünden hakkında soruşturma açmıştır. Bunun üzerine o da Muâviye ile antlaşma yoluna gittiği söylenmiştir. Ayrıca Hz. Ali'nin öldürülmesinde parmağı olduğu söylenmiştir. Hz. Ali'yi öldüren İbn Mülcem Kufe'de onun yanında kalmış, onun İbn Mülcem ile ilişkisi yüzünden Hz. Ali öldürüldükten sonra Hucur b. Adiyy "*Ey kör adam, onu sen öldürdün*" diye suçlamıştır. Yine İbn Mülcem'in amcas Afif, "*Ey kör, bu senin işin ve senin planındır*," demiştir. Hakem olarak tayin edile Ebû Mûsâ Hz. Ali'nin Kûfe valisidir. Ancak insanları Hz. Ali'nin ordusuna katılmaktan men eden biridir ve bu yüzden azledilmiştir. Ancak daha sonra tahkime taraftar olanların ısrarıyla hakem seçilmiştir.[11] Ayrıca

[5] Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf,2/97-111.*
[6] Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf,2/97.*
[7] Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf,2/104-106.*
[8] Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf,2/109-111.*
[9] Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf,2/25.*
[10] Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf,2/26.*
[11] Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf,2/32,79, 223.*

Muaviye tarafının Eş'as b. Kays ile daha önce anlaşarak Kur'ân'ın hakem olması istendiği ifade edilmiştir.[12]

Yukarıdaki olayları tahlil ettiğimizde Haricilerin büyük bir kısmı Hz. Osman'a muhalefet edenlerin içerisinde bulunmuş, Daha sonra meydana gelen Cemel ve Sıffin gibi savaşlarda da bulunmuşlardır. Tahkim olayından sonra da Hz. Ali'den ayrılmışlardır. Bunların çıkış siyasi nedenlerden dolayıdır. Ancak siyasi duruşlarını devam ettirmek için dini nasları kendi siyasi düşüncelerini destekleyecek şekilde yorumlamışlardır.[13] Tahkim hadisesinde sonra ortaya çıkan harici düşünceyi doğuran etkenleri şöyle ifade etmek mümkündür.

2.1. Cehâlet

Hariciliği oluşturan birçok etken vardır. Bu etkenlerin bir kısmı siyasi veya kişisel gibi gözükmektedir. Ancak bu etkenlerin belki de en önemlisi genel itibari ile cahil ve bilgisiz olması nedeniyle Hariciler, başta münafıkların ve Hz. Osman'ı öldürme olayına iştirak edenlerin yönlendirmelerine açık hale gelmişlerdir. Kendileri gibi düşünmeyen bütün Müslümanları karşılarına alıp tekfir etmeleri, nakle veya akla dayalı bir delil ile değil, daha çok münafıkların yönlendirmesi ve cehaletleri sebebiyle olmuştur.[14] Tahkimi kabul etmenin küfür olduğunu savunmaları[15]cehaletlerinden kaynaklanmaktadır. Onlara göre Kur'an-ı Kerim'in bu konudaki hükmü gayet açıktı ve hiçbir yorumu kabul etmiyordu. Çünkü şüphede olan, yaptığı işin doğru olup olmadığını bilmeyen biri ancak hakeme başvurabilir. Hâlbuki Allah'ın rızasını gözeterek savaşmışlardı. Kur'an'a parçacı yaklaşarak, düşüncelerini desteklediğini düşündükleri "*Hüküm sadece Allah'ındır*," ayetini slogan haline getirerek yaymaya çalıştılar.[16] Hariciler, bu katı tutumuyla Kur'an'ın müşriklere karşı kullandığı dışlayıcı dili, ilk kez Müslüman kardeşlerine karşı kullandılar. Söz konusu ayet şöyledir: *"De ki: Şüphesiz ben, Rabbimden (gelen) kesin bir belge üzereyim. Siz ise onu yalanladınız. Sizin acele istediğiniz azap benim elimde değil. Hüküm yalnızca Allah'a aittir. O, hakkı anlatır. O, hakkı batıldan ayrıt edenlerin en hayırlısıdır"* (el-En'âm 6/57). Müşriklerin batılda olduğunu anlatan bu dili, Hariciler, Müslümanlara karşı kullanmaya başlayınca doğal olarak kendisi gibi düşünmeyen Müslümanları da müşrik olarak görmeye başladılar.

Cehaletleri sebebiyle Kur'an'ın bazı ayetlerini amaçları doğrultusunda yorumladılar. Düşüncelerine ters gelen ayetleri ise görmemezlikten geldiler. Oysaki onların dediği gibi, Kur'an-ı Kerim tahkimi yasaklamamıştır. Aksine bazı durumlarda hakeme başvurmayı emretmektedir. Nitekim eşler arasında çıkan ihtilafı çözmek için hakeme başvurmayı Allah şöyle buyurarak emreder: *"Eğer karı-kocanın arasının açılmasından endişe ederseniz, erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin. İki taraf (arayı) düzeltmek isterlerse, Allah da onları uzlaştırır. Şüphesiz Allah, hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdardır,"* (Nisâ 4/35). Haricilerin dar bir çerçevede yanlış düşünce üretmesinin birçok sebebi olmakla birlikte onları yönlendiren ilk liderler, Hz. Peygamber'in yakınında bulunmamış ve ondan

---

[12] İrfan Abdülhamid, *İslam'da İ'tikadi Mezhepler ve Akaid Esasları,* çev. Mustafa Saim Yeprem (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014), 87.
[13] Mehmet Kubat, "Hariciliğin Doğuşunda Münafıkların Rolü", *Din Bilimleri Akademik Dergisi* 6/1 (2006), 126.
[14] Kubat, *Hariciliğin Doğuşunda Münafıkların Rolü,* 127.
[15] Ahmed Emin, *Fecrü'l-İslam*, çev. Ahmed Serdaroğlu (Ankara: Kılıç Kitabevi, 1976), 371.
[16] Emin, *Fecrü'l-İslam*, 368-369.

yeterince ders almamışlardır. Haricileri yönlendirenler yeterli düzeyde hadis bilgisine ve Arap dilinin mantığını ve kullanım inceliklerini bilmediklerinden dolayı bu hatalara düşmüşlerdir.[17] Nahrevan'da savaş devam ederken Haricilerden olan Ferve b. Nevfel el-Eşc'aî'nin şu sözü onların cehaletini bütün çıplaklığıyla ortaya koymaktadır: "*Allah'a yemin olsun ki, hangi gerekçeyle Ali ile savaştığımızı bilmiyoruz.*"[18] Haricilerin savunduğu tekfiri düşünceyi besleyen birçok sebep olabilir. Ancak bunların en önemlisi cehalettir. Çünkü bu sebep diğerlerine kaynaklık etmiştir.

2.2. Hukuki ve Siyasi Endişeler

İlk Haricilerin önderlerinden bazıları Hz. Osman'ın öldürülmesine iştirak etmişlerdir. Nitekim tahkime ilk karşı çıkan kişilerden biri, Hurkus b. Züheyr olup Hz. Osman'ın öldürülmesine iştirak etmiştir. Muhtemelen Hariciler Hz. Osman'ın açık bir biçimde Kur'an'ın hükümlerini çiğnediğini ve bundan dolayı da öldürüldüğünü düşünüyorlardı. Kendileri de bu olaya karıştıkları için yargılanmaktan korkuyorlardı.[19] Çünkü başlangıçta tahkime karşı çıkmamışlar. Ancak Hz. Osman'ın öldürülmesinin doğru bir olay olup olmadığı konuşulmaya başlandığını fark ettiklerinde şiddetle tahkime karşı çıkmışlardır.[20] Onlar tahkimden sonra kendilerinin haklı tarafta olduğunu karşı tarafında bağı ve haksız olduğunu iddia ederek Allah'ın şöyle buyurduğunu söylemişlerdir: *"Eğer inanlardan iki grup birbirleriyle savaşırlarsa aralarını düzeltin. Eğer biri ötekine karşı haddi aşarsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar haddi asan tarafa karşı savaşın. Eğer dönerse, artık aralarını adaletle düzeltin ve adaletli davranın. Çünkü Allah adaletli olanları sever."* (Hucurat 49/9). Hz. Ali'nin de daha önce onlara aynı şeyi söylediğini, ancak kendilerinin bunu kabul etmediğini ifade etmesine rağmen onlar, tahkime razı olmakla Ali'nin küfre düştüğünü, hatasını kabul edip tövbe etmeden kendisine katılmayacaklarını belirterek Hz. Ali'nin ordusuyla Nahrevan'da çatışmışlardır.[21]

Yine Haricilerin liderlerinden biri olan Nâfi b. Ezrâk, Abdullah İbn Zübeyir'e gönderdiği mektupta Hz. Osman hakkında şöyle demektedir: "*Osman öldürüldüğü gün ordaydım. Yemin ederim şayet mazlum olarak öldürülmüş olsaydı, onu öldürende, terk eden de, kâfir olurdu. Şayet onu öldüren hidayette ise, onu terk edenler de hidayettedir. Onu halife yapanlar, yardım edenler ve destek olanlar kâfir oldu. Biliyorsun baban, Talha ve Ali ona karşı insanların en şiddetli olanlarıydı. Onlar, Onu öldürenler ve terk edenler arasındaydılar. Sen babana, Talha ve Osman'a tabi oldun".*[22]

Hariciler, Hz. Osman'ın öldürülmesindeki etkin rollerinin ortaya çıkmaması için kargaşanın devam etmesini istemiş olabilirler. Nitekim Cemel savaşından önce Hz. Ali ile Hz. Aişe konuyu anlaşarak çözme iradesini ortaya koyduklarında Hz. Ali'nin "*Osman'ın katli ile ilgili olaya katılanlar, bu cemaatten ayrılsın; onların hiçbiri bizimle gelmesin*" demesi üzerine Abdullah İbn Sebe'nin "*bu sulh gerçekleşirse sonumuz olur. Osman'ın kanına karşı bizim kanımız*

---

[17] Kubat, *Hariciliğin Doğuşunda Münafıkların Rolü, 127.*

[18] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, Tarih-i Taberî, thk. Muhammed Ebû Fazl İbrahim (Kahire: Dârû'l-Me'ârif, 1967), 5/86.

[19] Abdülhamid, *İslam'da İ'tikadi Mezhepler ve Akaid Esasları, 83:İbn Kesir, Bidaye, VII,194.*

[20] W. Montgomeri Watt, İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri, çev. Ethem Ruhi Fığlalı (2010), 17. https://turuz.com/book/title/Islam+Dushuncesinin+Teshekgul+Devri-Montgomery+Watt-Ethem+Ruhi+Fighlali--410s

[21] et-Taberî, *Tarih-i Taberî,* 5/84.

[22] Nâfi b. Ezrâk, "Risâletü Nâfi İla Necde ve İbn Zübeyir", el-Kamil fî Luğeti ve'l-edeb, thk. Abdülhamid Hendâvî (Riyad: Vizâretü'l-evkaf es-Suudiyye, 1998), 3/104-107.

istenecektir. Öyle ise bu sulhun gerçekleşmemesi için bir hile düşünmeliyiz. İnsanların arasını bozup karışıklığa sebebiyet vermeliyiz. Yarın karşı karşıya geldiklerinde harbi başlatmalıyız. Düşünmelerine fırsat vermeyiniz. Böylece beraber olduğunuz kimse, harpten kaçmaya fırsat bulamayacak; Allah da; Ali'yi, Talha'yi ve Zübeyir'i istemediğimiz o anlaşmayı yapamayacak kadar meşgul edecek" dediği ifade edilmiştir.[23]

İslam devleti, kabilecilik kültürünün kuvvetli olduğu bir coğrafyada kurulmuştur. Bu coğrafyada kabileler arası rekabet hiç eksik olmamıştır. İslam bu rekabeti takva ve İslam'da öncelik ile aşmaya çalıştı. Ancak Hz. Osman'ın İlk Müslümanları değil kendi akrabalarını idareci olarak ataması diğer başta Yemen'li olmak üzere birçok büyük kabilenin tepkisini çektiğini söylemek mümkündür. Hz. Osman'ın bu tutumu, kabileler arası rekabetlere yol açmıştır. Bu kabileler, özellikle hilafet görevinin Kureyş kabilesine tahsis edilmesinden rahatsız olduklarını söyleyebiliriz. Ancak kendilerini ifade edebilecekleri siyasi bir zemin olmadığı için Kureyş kabileleri arasında çıkarılan siyasi ihtilafları körükleyerek Kureyş kabilelerini siyaseten yıpratmayı amaçlamış olabilirler. Yıpranan Kureyş kabilelerini dışlayıp kendilerine bir iktidar çıkarabilirler mi arayışına girmiş olabilirler. Bunun içinde Haricileri siyasi amaçları doğrultusunda yönlendirmiş olabilirler.

2.3. Bedevî Kültür ve Kabileler Arasındaki Rekabet

Hariciler'in omurgasını "**Kurrâ**" olarak bilinen bir grup gelir ki bunlar takva sahibi insanlardan oluşuyordu. Bunlar Hz. Osman'ın yönetimi sırasında meydana gelen olaylardan Cemel ve Sıffin savaşlarından rahatsız olup, Hz. Peygamber dönemindeki ideal bir yönetim meydana getirmek amacıyla ortaya çıkmışlardır.[24] Hariciler İslam toplumunda mutlak adaleti sağlamak düşüncesiyle "*Hüküm ancak Allah'ındır*." Soluğanı ile birçok bedeviyi saflarına katmışlardır. Hariciler genelde samimi, dindar, cesaretli ve sorumsuz davranışlarıyla öne çıkmışlardır. Bunlar slogan haline getirdikleri sözleri sürekli tekrar ederek kendilerine din edinmişlerdir. Kendi yorumlarını kesin doğru olarak algıladıkları için yanılabileceklerini hiç düşünmemişlerdir. Bu dönemde meydana gelen olumsuzlukları sürekli anlatarak taraftar toplamışlardır.[25] Cahiliyye döneminde Araplar direniş psikolojisine ve ferdi bağımsızlığa çok önem verirlerdi. Ancak İslam dini gelince onların bu reflekslerini törpüledi. Hariciler bu bedevi kültürün etkisiyle iç savaşlar neticesinde yıpranan merkezi otoriteye karşı bir direnç göstererek tıpkı Hz. Peygamber dönemindeki adil bir toplumu meydana getirmek amacıyla isyan ettiler.[26] Ancak unuttukları bir şey vardı ki, bu da Hz. Peygamberin tebliğ ettiği bilgi birikiminden yoksun olmalarıydı. Hz. Ali, Haricileri ikna etmek için çok çaba sarf etti. Bu çaba neticesinde bir kısmı vazgeçti. Ancak büyük bir kısmı tutarsız davranışlarda bulunup insanları tekfir ederek öldürmeye devam ettiler. Bunun üzerine Hz. Ali onlarla savaştı ancak kökünü kurutamadı. Aksine Hariciler çöl bedevilerini de kendi saflarına katmayı devam ettiler.[27]

Hariciler bir yönüyle takvalı dindar olurken, diğer yönü ile sertlik, çılgınlık, taşkınlık zorbalık hoşgörü, şefkat ve merhametten uzak olmaları şeklindeki çelişkili durumda olmalarının

[23] Kubat, *Hariciliğin Doğuşunda Münafıkların Rolü, 123.*
[24] Abdülhamid, *İslam'da İ'tikadi Mezhepler ve Akaid Esasları, 79.*
[25] Muhammed Ebû Zehra, *İslam'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi*, çev. Hasan Karakaya-Kerim Aytekin (İstanbul: Hisar Yayınları, 1983), 72.
[26] Abdülhamid, *İslam'da İ'tikadi Mezhepler ve Akaid Esasları, 80.*
[27] Ebû Zehra, *İslam'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi*, 73.

sebebini belki de şudur: Köken itibariyle Haricilerin çoğu bedevi, azı da şehirlerdendi. Bedeviler çöllerde zor şartlar altında yaşamaktaydılar. İslam geldikten sonra da onların bu durumu kayda değer bir şekilde değiştirilemedi. İslam bu bedevilerin kalbine girmişti. Ancak ilimden uzak dar düşüncelerini değiştirememişti. Bunlar çöllerde yaşadıkları için taşkın ve atılgan, dar görüşlü oldukları için mutaassıp ve daha önce fakir oldukları için de zahit bir hayat yaşamışlardır. Fakirlikten gelen birinin nefsini iman terbiye eder. Vicdanını sağlam bir inanç kaplarsa nefsani arzulardan uzaklaşır. Onların çoğu çöllerde yaşadıkları için bu zorlu hayat onlara sertliği, kaba kuvveti ve kaba olmayı sağlamıştır. Şayet bolluk içerisinde yaşasalardı bu sertlikleri bir nebze törpülenebilirdi.[28]

Hariciliği doğuran sebeplerden bir de cahiliye döneminde de aktif olan kabileler arasındaki siyasi rekabettir. Hariciler sadece hakkı savunmak için isyan etmemişler aksine Hilafetin Kureyş kabilesinin tekelinde olmasına da karşı çıkmışlardır. Örneğin Rebia Kabileleri ile Mudar kabileleri cahiliye döneminden beri rekabet halindeydiler. İslam gelince bu durumun üstü küllenmişse de tamamıyla ortadan kalkmamıştır. Haricilerin çoğu Rebia kabilelerine mensupturlar. Bunlar, halife olan insanların Mudar kabilesine mensup olduğunu görünce iktidarı onlara kaptırdıklarını düşünmeye başlamışlardır.[29] Çünkü Kureyş kabilesi Mudar kabilesinin en önemli kolu durumundaydı. Rebia kabileleri Hz. Ali'nin ordusunun bel kemiğini oluşturuyorlardı. Bu durum Mudar kabilelerine mensup olanları tedirgin ettiği söylenebilir. Bazı rivayetlerde Hz. Ali'nin R'bia kabilelerini diğer kabilelerden üstün tuttuğu ile ilgili rivayetler bu gerçeği dile getirmektedir. Aslında bu düşünce kendisini Ridde savaşlarında da göstermiştir. Araplar Kuryeş Kabilesinin liderliğindeki merkezi idarenin hâkimiyeti altına girmek istememişlerdir. Cahiliye dönemindeki kabile bağımsızlığını devam ettirmek istemişlerdir. Bu kabilevi bağımsızlık düşüncesi Hariciliğin oluşumuna da etki etmiştir.[30]

2.4. Nasları Lafzi Anlama, Taassup ve Saplantı

Erken dönemden itibaren İslam düşüncesinde iki ana akım meydana gelmiştir. Bunlar lafızci ve akılcı yaklaşımlardır.[31] Hariciler Kur'ân-ı Kerim'i okuyup ilk aklına gelen anlam ile hüküm vermişlerdir. İslam düşüncesinde dini nasları literal okumaya tabi tutan ilk akım olduğunu söyleyebiliriz. Tarihi süreçte ortaya çıkan zahiri düşünceyi etkilediklerini söyleye biliriz. Nasları lafzi okumaya tabi tuttuklarına birkaç örnek vermek gerekirse şu ayetler zikredilebilir: "*…Kim Allah'ın hükümleri ile hükmetmezse işte onlar, kâfirlerin ta kendileridir.*"[32] Sadece ayetin bir kısmını alarak ilk akla gelen anlam ile amel ederek herhangi bir günah işleyen kişiyi Allah'ın indirdiği hükümlerle hükmetmemiş olarak kabul edip tekfir etmişlerdir. Hâlbuki ayete parçacı ve literal yaklaşmayıp diğer ayetler ışığında düşünüp karar verselerdi, Kur'an-ı Kerim'de günah ve suç olarak kabul edilen kişilerin suçlu ve Müslüman kabul edildiklerini ve bir kısmının da nasıl cezalandırılması gerektiğini bilirlerdi.[33] Başka bir ayette ise şöyle buyurmaktadır: "*O gün bazı yüzler parıldar, güleçtir ve sevinçlidir. Bazı yüzler de tozlanmış ve*

[28] Ebû Zehra, *İslam'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi*, 75.
[29] Ebû Zehra, *İslam'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi, 76.*
[30] Abdülhamid, *İslam'da İ'tikadi Mezhepler ve Akaid Esasları, 80-81.*
[31] Muhammed el-Behiy, *İslam Düşüncesinin İlahi Yönü,* çev. Sabri Hizmetli (İstanbul: Fecir Yayınları, 1992), 71-72.
[32] Mâide 5/44.
[33] Bakara 2/178.

karanlıktır. İşte bunlar, kâfirler ve facirlerdir."[34] Bu ayeti şöyle yorumladılar: "Günahkâr olan kişi, yüzü tozlanmıştır ve kâfir olmuştur."[35]

Hariciler çöllerde yetişip kabile kültürünü benimsemişlerdi. Müslüman olduktan sonra yeni bölgelerin Müslümanların hâkimiyetine geçmesine katkıları olmuştur. Ancak kültür itibariyle ve ekonomik olarak kendilerini geliştiremedikleri için yerleşik şehir hayatına uyumda sağlayamamışlardır. Bedevi kültüründe her fert kendi kabilesi içerisinde eşit haklara ve sınırsız özgürlüğe sahip olduğunu düşünürdü. Kendi kabileleri dışındaki diğer kabileleri dışlardı. Hariciler daha önceki bu kültürlerinden etkilenerek kendi cemaatlerini bir kabile gibi düşünerek kendileri dışındaki insanları tekfir etmişlerdir.[36] Haricilerin içerisinde fakih olan insanlar bulunmuyordu. İsyan eden bu grup, daha çok Bedevi kültürünün ışığında nasları yorumladı.[37] Kendi yorumunu Kur'ân'ın kastettiği anlam olduğunu iddia ettiler. Yanılabileceklerini asla düşünmediler. Nasların önünü ve arkasını dikkate almadılar. Kendi zihin dünyalarındaki düşünceyi destekleyen cümleleri cımbızlayıp aldılar ve mutlak doğru olduğunu kabul ettiler. Bunu yaparken diğer nasları ve Hz. Peygamberin uygulamalarını asla göz önünde bulundurmadılar. Hz. Ali ileri sürdükleri delillerini verdiği örneklerle çürütmesine rağmen içerisine düştükleri taassup ve saplantı nedeniyle hakikatten yüz çevirdiler. Hz. Ali'yi tahkim sebebiyle tekfir ettiklerinde, Hz. Ali, onlara Hz. Peygamber'in mecbur olmadığı halde Ben-i Kureyza savaşında tahkime başvurduğunu, tahkime başvurmanın İslam dini ile çelişmediğini söylemesine rağmen onlar, Hz. Ali'yi tekfir etmeye devam ettiler.[38] Hz. Ali beni tekfir ettiniz niçin köylerdeki suçsuz insanları tekfir edip öldürüyorsunuz dediğinde verecekleri doğru ve tutarlı bir cevap olmamasına rağmen suçsuz insanları öldürmeye devam etmişlerdir.[39] Örneğin Abdullah b. Habbab'ı suçsuz yere öldürmelerine rağmen Hıristiyan birinden aldıkları hurma ağacının parasını ödemeyi ihmal etmemişlerdir.[40] Saplandıkları taassup ve saplantı hastalığı yüzünden ne kadar kuvvetli olursa olsun karşı taraftan sunulan hiçbir delile inanmamışlardır. Aksine karşı tarafın delili kuvvetli olduğunda, daha da inançlarına kenetlenmişlerdir. Bu katı tutumları onları hadis uydurmaya da sevk etmiştir.[41] Sadece soru sorduğu için liderlerini dahi tekfir eden[42] bir grubun ne kadar cehalet, taassup ve saplantı içerisinde olduğunu tüm çıplaklığıyla ortaya koyar. Bu çerçevede düşündüğümüzde Haricilik nakli ve akli temeller üzerine kurulan siyasi ve ilmi bir mezhep değil, aksine hastalıklı bir zihniyettir. Bu zihniyet, varlığını tarihi süreç içerisinde de devam ettirdiği gibi günümüzde devam ettirmektedir.[43] Hariciler içine düştüğü saplantı ve taassup yüzünden birçok tutarsız düşünce ve eylemleri olmasına rağmen bunların hiçbirini görme imkânına sahip olamamışlardır.

---

[34] Abese 80/38-42.
[35] Ebû Zehra, *İslam'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi, 79.*
[36] Harun Yıldız, "Harici Düşüncenin Gelişimi", *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/11 (Mart 1999), 259.
[37] Ahmet Akbulut, "Haricilerin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmasi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/1-4 (Ağustos 1989), 343.
[38] Abdülkahir el-Bağdadî, *Mezhepler Arasındaki Farklar,* çev. Ethem Ruhi Fığlalı (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014), 58.
[39] Ebû Zehra, *İslam'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi, 80.*
[40] Ebû Zehra, *İslam'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi, 74.*
[41] Ebû Zehra, *İslam'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi, 85.*
[42] Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, *Makalâtü'l-İslâmiyyîn*, çev. Ömer Aydın-Mehmet Dalkılıç (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 146-148.
[43] Akbulut, "Haricilerin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmasi", 345.

2.5. Münafıkların Etkisi

Münafıklar, Müslüman olmadığı halde Müslümanların yararlandığı haklardan faydalanmak veya asıl kimliğini gizlemek suretiyle Müslümanlara zarar vermek için Müslüman olduğunu söylemişlerdir. Münafıklar erken dönemden itibaren Müslümanlar arasında fitne çıkarmak suretiyle amaçlarını gerçekleştirmek için her zaman faaliyetlerine devam etmişlerdir. Hz. Osman'ın öldürülmesiyle beraber münafıklar fitne çıkarmak için uygun bir zemini yakalamışlardır. Bedevi kültür ile yetişen ve zorunlu olarak askeri garnizon şehirlerine yerleştirilen ve şehir hayatına uyum sağlamayan Haricileri, kışkırtmak ve yönlendirmek suretiyle İslam toplumunda fitneler çıkarmışlardır. Hariciler ellerinde yalın kılıç ile çarşı ve pazarlarda Müslüman avına çıkıp Yahudi ve Hıristiyanlar hariç kendisi gibi düşünmeyen her Müslümanı öldürmüşlerdir. Bunların hâkim olduğu bölgelerde sadece kendileri, Yahudi ve Hıristiyanlar kalmışlardır.

Haricilerin çıkışını sağlayan birçok sebebin yanı sıra münafıkların çalışmaları da etkili olmuştur. Bedevi kültürü ile yetişen Haricileri kışkırtan ve yönlendiren birçok münafık vardır. Bu münafıkların en barizleri, Zü'l-Hüveysira et-Temîmî, Hurkus b. Züheyr ve Abdullah b. Sebe gibi şahıslardır.[44] Bunlardan **Zü'l-Hüveysira et-Temîmî**, Hz. Peygamber'i adil olmamakla suçlamıştır.[45] Anlatıldığına göre şu ayet onun hakkında inmiştir: "*Sadakalar hakkında sana dil uzatanlar vardır. Onlara verilirse hoşnut olurlar, verilmezse, hemen öfkeleniverirler*."[46] Ayrıca birçok hadiste bu şahsın münafık olduğu vurgulanmıştır.

Hz. Peygamber ganimet dağıtırken adil ol! Demek suretiyle Hz. Peygamberi adil olmamakla itham edenlerden birinin de **Hurkus b. Züheyr** olduğu bildirilmiştir.[47] Basra'dan gelerek Hz. Osman'ı öldürmeye gidenler arasında bulunmuş ve onlara liderlik etmiştir.[48] Cemel ve Sıffin savaşına Hz. Ali'nin taraftarı olarak katılmıştır. Tahkim kararına karşı çıkmıştır. Hakem konusu hakkında Hz. Ali ile tartışarak hakem tayin etmeyi kabul edenleri tekfir etmiştir. Tahkimden sonra Hz. Ali'ye karşı isyan edip ayrılan Haricilerin liderliğini üslenmiş ve Nahrevan savaşında öldürülmüştür.[49]

Haricileri yönlendiren münafıklardan birinin de **Abdullah b. Sebe** olduğu söylenmiştir. Bu düşünceden hareketle bazıları, Haricilerin Sebeiyye fırkasından doğduğunu söylemişlerdir. İbn Sebe Hz. Osman'ın öldürülmesine destek vermiştir. Daha sonra meydana gelen savaşlara katılmış ve Haricileri yönlendirdiği söylenmiştir.[50] Bazı araştırmacılarda böyle bir şahsın olmadığını, bunun bir efsane olduğu ve bütün olumsuzlukların sebebi olarak bu şahsın gösterildiğini iddia etmişlerdir.[51]

SONUÇ

Müslümanların bir kısmı Hz. Osman'ın bazı uygulamalardan rahatsız oldular. Bunlar rahatsızlıklarını halifeye iletmek üzere Medine'ye gittiler. Mervan b. Hakem'in bazı davranışları ve münafıkların telkinleri neticesinde Hz. Osman öldürüldü. Bu menfur olayı kullanmak isteyen bazı siyasi gruplar ortaya çıktı. Sıffin savaşında Hz. Ali'yi önce tahkime

---

[44] Kubat, *Hariciliğin Doğuşunda Münafıkların Rolü,136.*
[45] İbn Kesîr, *Büyük İslam Tarihi,* çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994), 7/472.
[46] Tövbe, 9/58.
[47] Abdülhamid, *İslam'da İ'tikadi Mezhepler ve Akaid Esasları, 82.*
[48] Kubat, *Hariciliğin Doğuşunda Münafıkların Rolü, 123.*
[49] İbn Kesîr, *Büyük İslam Tarihi,7/463-464.*
[50] Abdülhamid, *İslam'da İ'tikadi Mezhepler ve Akaid Esasları, 83.*
[51] Kubat, *Hariciliğin Doğuşunda Münafıkların Rolü,142.*

zorlayan sonra da tahkimden dolayı tekfir eden Hariciler ortaya çıktı. Haricilerin çıkışı bazı hukuki endişeler ve siyasi gerekçelerle olmuşsa da bu hareket daha sonra dini bir kimliğe bürünmüştür. Bazı münafıkların yönlendirmesi ile çöllerde bedevi kültürle büyüyen bu insanlar, şehirleşmeyi içine sindirememiş, çöldeki ferdi bağımsızlığın özlemi ile isyan etmişlerdir.

Bu insanların kalbine İslam sevgisi girmişti. Ancak bunlar aynı oranda cehaletten ve cahiliye dönemi bedevi kültürden kurtulamamışlardır. Hz. Osman'ın ölümünden sonra meydana gelen fitneleri bertaraf etmek ve Hz. Peygamber dönemindeki gibi bir yaşam tarzını düzenlemek için isyan etmişlerdi. Ancak onlar, Hz. Peygamberin terbiyesinden geçmeyen cahil bedevi mantığıyla hareket etmekteydiler. Cahil ve kabile asabiyetine sahip olmaları, fakir olmaları, bedevi kültürüne özlem, nasları literal okumaya tabi tutma ve parçacı yaklaşma, kendi yorumunu mutlak doğru kabul etme ve yanılabileceğini hiç aklına getirmeme gibi sebepler onları başarısız kılmıştır. Olayları ve nasları çok yönlü değil, yüzeysel yaklaşarak ilk akla gelen mana ile amel etmişledir. Kendi yorumunu din yerine koyarak elinde yalın kılıç dolaşarak kendisi gibi düşünmeyen her Müslümanı öldüren ve mallarını yağmalayan tekfirci bir grup olarak ortaya çıktılar. Naslara yüzeysel yaklaştıkları için kendi görüşlerini açıklayıp temellendirecek âlimlerde yetiştiremediler.

Hariciler dini nasları kendi düşüncelerini destekleyecek şekilde yorumladılar. Kimin Müslüman değil, kâfir olduğunu tespit etmeye çalıştılar. Hata eden her insanı ve kendisi gibi düşünmeyenleri tekfir edip öldürdüler. Bu tekfiri zihniyet Kur'ân'ın müşriklere karşı kullandığı dili Müslümanlara uyarlayarak kullanmaya başladı. Haricilerin ektiği bu tekfiri zihniyet Müslümanların birliğini parçaladı. İslam düşmanlarına da alan açtığını söyleye biliriz. Bu hastalıklı tekfiri zihniyet günümüzde isim olarak varlığını sürdürmese de temsil ettiği tekfiri zihniyet birçok İslam toplumunda varlığını canlı bir şekilde korumaktadır. Bu zihniyette olan insanlar, kendisi gibi düşünmeyen insanları hiçbir delile dayanma ihtiyacı duymadan sapkın veya kâfir olarak görmektedirler.

KAYNAKLAR

Abdülhamid, İrfan. *İslam'da İ'tikadi Mezhepler ve Akaid Esasları.* çev.Mustafa Saim Yeprem. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.

Akbulut, Ahmet. "Haricilerin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmasi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/1-4 (Ağustos 1989), ss.331-347.

Aycan, İrfan. "Mervân I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 29/225-227.

Bağdadî, Abdülkahir el-. *Mezhepler Arasındaki Farklar.* çev. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.

Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahya el-. *Ensâbü'l-Eşrâf.* çev. Musa K. Yılmaz. (İstanbul: TYEKB Yayınları, 2020.

Behiy, Muhammed el-. *İslam Düşüncesinin İlahi Yönü.* çev. Sabri Hizmetli. İstanbul: Fecir Yayınları, 1992.

Ebû Zehra, Muhammed. *İslam'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi.* çev. Hasan Karakaya-

Kerim Aytekin. İstanbul: Hisar Yayınları, 1983.
Emin, Ahmed. *Fecrü'l-İslam*. çev. Ahmed Serdaroğlu. Ankara: Kılıç Kitabevi, 1976.
Eş'arî, Ebû'l-Hasan el-. *Makalâtü'l-İslâmiyyîn*. çev. Ömer Aydın-Mehmet Dalkılıç. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
Ezrâk, Nâfi b. "Risâletü Nâfi İla Necde ve İbn Zübeyir". el-Kamil fî Luğeti ve'l-edeb. thk. Abdülhamid Hendâvî. Riyad: Vizâretü'l-evkaf es-Suudiyye, 1998.
Fığlalı, Ethem Ruhi. "Hariciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/1-4 (Temmuz 1975), 219-248.
İbn Kayyim el-Cevzi. *Telbisü'l-İblis. nşr. Ahmed Ekrem. Beyrut: Dârü'l-Kalem,1403.*
İbn Kesîr, *Büyük İslam Tarihi.* çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994.
Kubat, Mehmet. "Hariciliğin Doğuşunda Münafıkların Rolü". *Din Bilimleri Akademik Dergisi* 6/1 (2006), ss.115-151.
Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et-. *Tarih-i Taberî*. thk. Muhammed Ebû Fazl İbrahim. Kahire: Dârû'l-Me'ârif, 1967.
W. Montgomeri Watt, İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri, çev. Ethem Ruhi Fığlalı (2010), https://turuz.com/book/title/Islam+Dushuncesinin+Teshekgul+Devri-Montgomery+Watt-Ethem+Ruhi+Fighlali--410s
Yıldız, Harun. "Harici Düşüncenin Gelişimi". *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/11 (Mart 1999), ss. 257-270.

ERKEN DÖNEM TASAVVUFUNDA HALLER VE MAKAMLAR
STATES AND MAQAMS IN EARLY TİME SUFİSM

Yüksek Lisans Öğrencisi, Eda GÜNAY
Sakarya Üniversitesi, eda.gunay2@ogr.sakarya.edu.tr - ORCID ID 0000-0002-3644-0038

ÖZET

Haller ve makamlar ilk dönemlerden itibaren tasavvufun temel kavramları içinde yer almıştır. Sûfînin seyr-i sülûkunda yaşadığı haller ve bulunduğu makamlar onun derecesini gösteren birer işaret olarak da kabul edilmiştir. Bazı sûfîler birbirlerinden farklı hal ve makam tanımları yapmışlardır. Bazı sûfiler ise benzer hal ve makam tanımları yapmakla birlikte hallerin ve makamların tasniflerini farklı oluşturmuşlardır. Haller ve makamlar tasavvuf klasikleri olarak bilinen, ilk dönemde yazılan tasavvuf eserlerinin pek çoğunda ele alınmıştır. Biz bu bildirimizde erken dönem tasavvufunda hal ve makam kavramlarının ortaya çıkışları, ilk dönem sûfîlerinin bu kavramlara yönelik yaptıkları tanımlar, hallerin ve makamların tasnifi ile bu konuları ele alan eserlerin incelenmesine yer verdik.

Anahtar Kelimeler: Erken Dönem, Tasavvuf, Hal, Makam, Tasnif, Tasavvuf Klasikleri

ABSTRACT

The states and maqams have been included in the basic concepts of Sufism since the first periods. The states in which the Sufi lives in sayr u suluk and the positions he held were accepted as signs indicating the degree of his rank. Some Sufis made different states and maqams definitions. On the other hand, some Sufis have defined states and maqams similarly to each other, but have created different classifications of states and maqams. States and maqams are discussed in many of the Sufi works written in the early period, known as Sufi classics. In this paper, we have included the emergence of the concepts of state and maqam in early Sufism, the definitions made by the early Sufis for these concepts, the classification of states and maqams, and the examination of works dealing with these issues.

Keywords : Early Period, Sufism, State, Maqam, Classification, Sufi Classics

1. GİRİŞ

Hal ve makam kavramları tasavvufun temel konularından biridir. İlk dönemlerden itibaren üzerinde çokça konuşulan, çeşitli tanım ve tasnifler yapılan bu kavramlar farklı şekillerde incelemelere tabi tutulmuştur ve günümüzde de tasavvuf araştırmalarının konularından birini oluşturmaktadır.

Hal ve makam kavramlarını erken dönem olarak adlandırdığımız tasavvufun teşekkül sürecinde yaşamış ve eser yazmış pek çok sûfî konu edinmiştir ve bu kavramlara yönelik çeşitli tanımlamalar yapmışlardır. Ancak bu tanımların hepsi birbiri ile aynı olmayıp farklılıklar arz etmektedir. Sûfîlerin hal ve makam ile ilgili yaptıkları tanım ve tasniflerin farklı olmasının sebepleri arasında sûfîlerin içinde bulundukları manevi durum, ulaştıkları makamlar ve yetiştikleri kültür gibi çeşitli unsurlar bulunmaktadır (Göztepe, 2008, s. 408).

Hal sözlükte durum, değişim, dönüşüm gibi anlamlara gelmektedir (*HAL*, t.y., s. 216). Bir tasavvuf ıstılahı olarak ise hal kişinin çaba ve çalışması olmaksızın Allah tarafından kulun kalbine gelen neşe, hüzün, mutluluk, sıkıntı vb. gibi durumlardır. Kulun bir çabası olmaksızın gelmesi bakımından haller vehbîdir (Yılmaz, 2022, s. 154). Makam kavramının sözlük anlamı ise mevki, mertebe ve durulacak yerdir (*MAKAM*, t.y., s. 409). Tasavvufta ise salikin kendi çabası ve çalışması sonucu tekrar ederek kazandığı ahlaktır (Yılmaz, 2022, s. 154). Hal ve makamlar tasavvuf ilminin ilk dönemlerden itibaren başlıca konularından biri olmuştur ve sûfînin seyr-i sülûku bir makamdan diğerine yükselme şeklinde bir yolculukla meydana gelmektedir. Salik sürekli nefsiyle mücadele ederek hata ve günahlarından uzaklaşır, bu süreçte sevinç, hüzün vb. haller yaşar. Bu hallerin çaba ile sürekli hale getirilmesi sonucu da artık o hal salikin makamı olur. Bu bakımdan sûfînin hal ve makamları arasında bir dengeden söz edilebilir (Yaman, t.y., s. 81).

Haller ve makamlar konusu pek çok tasavvuf eserinde konu edilmiştir. Özellikle erken dönem dediğimiz tasavvufun teşekkül sürecinde yazılan eserlerde çeşitli tanımlamalar ve tasniflere yer verilmiştir. Bu konuya içeriğinde yer veren erken dönem eserlerine Ebû Nasr Serrâc'ın *el-Lüma'*, Kelâbâzî'nin *et-Taarruf*, Kuşeyrî'nin *er-Risâle*, Gazzâli'nin *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, Sühreverdî'nin *Avârifu'l-Maârif* ve Muhyiddin İbnü'l Arabî'nin *Fusûsü'l-Hikem* ile *Fütûhâtü'l-Mekkiyye* örnek verilebilir. Bunlar içinde konuyu en geniş biçimde işleyen eser Abdülkerîm Kuşeyrî'nin *er-Risâle* isimli eseridir. Ayrıca eser yazan sûfîlerin dışında da haller ve makamlar hakkında açıklamalar yapan başka önemli sûfîler de olmuştur (Singh & Haksever, t.y.). Ayrıca yakın dönemde Türkçe olarak bu konuda yazılmış tez ve makaleler de vardır.

Bu çalışmamızın amacı tasavvufun teşekkül sürecinde haller ve makamlar konusunun ortaya çıkışı, gelişim süreci, yapılan tanım ve tasniflerdeki benzerlik ve farklılıklar, sûfîlerin konu hakkındaki görüşleri ile haller ve makamları konu edinen eserleri toplu bir şekilde incelemektir.

2. ERKEN DÖNEMDE YAPILMIŞ HÂL VE MAKÂM TANIMLARI

Tasavvufta haller bir bilgi çeşidi olarak kabul edilmiş ve bu bakımdan ilm-i hâl ve ilm-i ahvâl isimleri ile açıklanmıştır.(Erginli, 2008, s. 158) İlm-i hâl kavramı da tasavvuf ile aynı manada kullanılmıştır. Bu nedenle sûfîler şer'î ilimlere ilm-i kâl isimlendirmesi yaparken dinin bâtını yönünü konu edinen tasavvuf ilmine de ilm-i hâl demişlerdir (*HAL*, t.y., s. 217).

Tasavvuf tarihi incelendiğinde tasavvufi hal ve makamlardan ilk bahseden isimlerin Serî es-Sakatî, Zünnûn el-Mısrî, Hâris el-Muhâsibî ve Ebû Süleyman ed-Dârânî olduğu görülmektedir.[1] Bu sûfîlerden Serî es-Sakatî'nin ilk defa halleri geniş bir biçimde ele alan ve makamların

[1] (Uludağ, 2003, s. 409)

tertibiyle uğraşan kişi olduğu rivayet edilmiştir (Uludağ, 2003, s. 409). Bu sûfîlerin yaşadığı söz konusu dönemde daha çok hal ve makam arasında bulunan ilişkilerden bahsedilmiş ve kulun kalbine gelen geçici duygulara hal, bu duyguların sürekli hale gelmesine de makam ismi verilmiştir (*HAL*, t.y., s. 217). Bu manada makam kavramı III. yüzyılda sülük ve mücâhede kavramları ile bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır (Uludağ, 2003, s. 409).

Sûfîlerin hal ve makam kavramlarına yönelik yaptığı tanımlamalar arasındaki farklılıklar genel itibariyle bunlardan hangisinin kalıcı hangisinin ise geçici ve anlık olduğu etrafında oluşmuştur. Bu bakımdan ilk dönemlerden itibaren tanımlamada bir ayrışmadan söz edilebilir. Bu ayrışmanın ilk ve en önemli temsilcileri ise Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857) ve Cüneyd-i Bağdâdî'dir (ö. 297/909). Haller ve makamlar konusunda iki zıt görüş ortaya atan bu isimlerin her biri kendisini kanıtlamış, tasavvuf tarihinde iz bırakmış ve kendilerinden sonra pek çok sûfîyi de derinden etkilemiştir. Hâris el-Muhâsibî bazı hallerin kalıcı olması gerektiğini söylemiştir. Ona göre örneğin şevk ve muhabbet de bir hal olup sâlikin sülûku için gerekli olması açısından kalıcıdır. Yani bu haller eğer kalıcı olmazsa müridin hedefine ulaşması mümkün olmaz. Bunun karşısında ise Cüneyd-i Bağdâdî'nin görüşü bulunmaktadır ki o, halin bir anlık kulun kalbine gelen duygular olduğunu ve kişinin içinde bulunduğu anda ortaya çıkıp ardından hemen kaybolduğunu söylemiştir. Cüneyd-i Bağdâdî'nin bu görüşü sûfîler arasında da genel olarak kabul görmüş olmakla birlikte Muhâsibî gibi düşünen bazı sûfîler de mevcuttur. Nitekim Ebû Osman el-Hîrî (ö. 298/910) de Muhâsibî'nin görüşünü destekleyen açıklamalarda bulunmuş ve örneğin rıza halinin devam ettiğini savunmuştur. Yine Irak ve Horasan'da yaşayan bazı sûfîlerin de rızanın hal mi makam mı olduğu hususundaki tartışmaları da bu konuda Muhâsibî'nin görüşünü destekleyen fikirlerin olduğuna birer kanıt olarak kabul edilebilir (Göztepe, 2008, s. 408).

Erken dönemde yaşayan ve eser telif eden bazı sûfîlerin, halleri ihlasla yapılan ibadet ve amellerin neticesi olarak görmesi de bu konuda farklı tanımlamaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kelâbâzî (ö. 380/990) Ta'arruf isimli eserinde Hâller, amellerin mirası ve neticesidir. Ameli sağlıklı olandan başkası bu hâllere vâris olamaz (Kelabazi, 2021, s. 143) şeklinde bir tanımlama ve tarif yaparak hallerin kulun gayretiyle ve ihlasıyla bağlantılı olduğunu ifade etmiştir. Ona göre hallerin temelinde ihlaslı amel olmalı, ihlaslı amel için de öncelikle şer'î ilimleri öğrenmek gereklidir. Yine o şer'î ilimlerden kastının da fıkıh ve usûl-i fıkıh olduğunu eserinde belirtmiştir (Kelabazi, 2021, s. 144). Kelâbâzî ile aynı dönemde yaşamış ve el-Lüma' isimli eserin müellifi olan Ebû Nasr Serrâc da eserinde "makamla hâli karşılaştırmış ve makamın 'amel', hâlin ise 'bahş' ile ilgili olduğunu belirtmiştir (Başer, 2009, s. 50). Ayrıca o halin, sâlikin zikri sonucunda kalbine gelen şeyler olduğunu söylemiştir (Göztepe, 1996, s. 48). İlk dönem sûfilerinden Abdülkerîm el-Kuşeyrî (ö. 465/1072) haller ve makamları tasavvuf tarihinin temel kaynaklarından olan eseri er-Risâle'de kapsamlı bir şekilde ele alması ve çeşitli analizlere de yer vermesi bakımından önemlidir. Ayrıca Kuşeyrî bu konuyu anlatırken sıklıkla menkıbelere de yer vermiştir (Oruç, 2021, s. 102). Kuşeyrî hallerin vehbî makamların ise kesbî olduğu görüşündedir. O, hallerin çakan şimşekler gibi olup bazen ortaya çıkıp bazen kaybolan ruhi durumlar olduğunu ifade etmiştir. Ancak o bazen de hallerin, sûfînin bir halden başka bir hale yükselinceye kadar vatanı olabileceğini belirterek bu düşüncesiyle Muhâsibî'nin fikirlerine yakın görünmesine karşın yine de o "hâllerin devamlı olması durumu, nefsin kendi kendine konuşması şeklindeki Cüneyd-i Bağdadî'nin görüşüne daha yakın bir mesafede durmaktadır. Çünkü Cüneyd-i Bağdadî'nin etkisinde kaldıkları kuvvetle muhtemel olan bazı sûfîlere göre hâller; isimlere benzer, kalbe girer girmez derhâl yok olur (Göztepe, 1996, s. 49). Kuşeyrî bu görüşüyle kendinden sonra da pek çok sûfîyi etkilemiştir. Bunlardan en önemlilerinden biri Şehâbeddîn es-Sühreverdî'dir (ö. 632/1234) (Göztepe, 1996, s. 50).

Sühreverdî eseri Avârrifü'l-Maârif isimli eserinde *Hal ve Makam Arasındaki Farklar* ismiyle konuya bir bölüm ayırmıştır. Ona göre hal ve makam arasında birçok benzerlik mevcuttur ve bu sebeple büyük sûfîler bu konuda çeşitli açıklamalarda bulunmuşlardır. Bu açıklamalardaki

çeşitliliğin sebebi ise bir durumun bir kişiye hal olarak görünmesine karşın diğer bir kişiye makam olarak görünmesidir ve Sühreverdî'ye göre bunların her birinde diğerine ait özelliklerin de bulunması sebebiyle her iki görüş de doğrudur (Sühreverdi, 2004, s. 635). Sühreverdî halin Vehbî makamın kesbî olması konusunda Kuşeyrî ile aynı fikri taşımakla birlikte o, hallerin zamanla makamlara dönüştüğü fikri ile Kuşeyri'nin makam ile ilgili düşüncesinden ayrlmaktadır (Göztepe, 2008, s. 413). Nitekim Kuşeyrî makamı kulun sürekli tekrarı ile ahlak haline getirdiği nitelik olarak tanımlamaktadır. Onun tanımında çaba ve devamlılık öne çıkmaktadır (Göztepe, 2008, s. 410)

Hal ve makam kavramları ile ilgili görüş ortaya koyan önemli sûfîlerden bir diğeri de Muhyiddin İbnü'l-Arabî'dir (ö. 638/1240). İbnü'l-Arabî hal ve makam tanımları konusunda Cüneyd-i Bağdâdî'nin görüşlerini kabul etmektedir. İbn Arabi de hali, 'kişinin çalışıp didinmeden kalbine gelen şey olarak' değerlendirir (Göztepe, 2008, s. 415). Ona göre tam olarak arınma gerçekleşene kadar benzer haller birbirini sürekli takip edecek, bir sonraki geldiğinde bir önceki yok olup gidecektir. Ancak her zaman benzer hallerin peş peşe gelmeyebileceğini söyleyen Arabî, hallerin devamlılığı hususunda sûfîler arasında olan ihtilafın sebebi olarak da bu durumu gösterir. Buna göre kendisinde benzer hallerin peş peşe zuhur ettiği sûfîler o hallerin aynı olduğunu düşünmüş ve halin sürekliliğini savunmuşlardır. Ancak peş peşe gelen hallerin benzer olduğunu düşünmeyenler halin bir anlık olup sonrasında hemen yok olduğunu ifade etmişlerdir. İbnü'l-Arabî bu ifadeleriyle kendisinden önceki sûfîlerin haller ve makamlar konusundaki ihtilaflarının sebebini de ortaya koymuş olmaktadır (Konur, t.y., s. 409).

3. SÛFÎLERİN HÂL VE MAKÂM TASNİFLERİ

Erken dönemlerden itibaren sûfîler haller ve makamlarla ilgili 10, 40, 100, 1000 gibi çeşitli sayılar vermiş ve çeşitli tasnifler yapmışlardır (Konur, t.y., s. 409). Bu tasniflerin bazıları birbirine uymakla birlikte bazılarında bir takım farklılıklar bulunmaktadır. Bazen bir sûfînin hal olarak nitelendirdiği bir durumu bir diğeri makam olarak kabul ettiği görülmektedir. Bu farklılığın temelinde ise daha önce de belirttiğimiz üzere pek çok farklı etken bulunabilmektedir.

Tasavvuf tarihinde ilk hal ve makam tasniflerinden biri Serrâc'a aittir. O, makamları yedi başlık altında tövbe, vera', zühd, fakr, sabır, tevekkül ve rızâ olarak zikretmiş, hallerin ise murâkabe, kurb, muhabbet, havf, recâ, şevk, üns, itminan, müşâhede ve yakîn olduğunu ifade etmiştir (Uludağ, 2003, s. 409). Serrâc ile aynı dönemde yaşamış olan Kelâbâzî de eseri et-Ta'arruf'ta sûfîlerin makamlarından söz etmiş ve tövbe, zühd, sabır, fakr, tevâzu, havf, takva, ihlâs, şükür, tevekkül, rızâ, yakîn, zikir, üns, kurb, ittisâl ve muhabbet olmak üzere on yedi makam zikretmiştir (Kelabazi, 2021, ss. 155-179). Kelâbâzî bazı kavramları da hem makâm hem de hâl olarak isimlendirmiştir. Onun bu şekilde isimlendirdiklerine kavramlara cem-fark, kabz-bast, fenâ-bekâ, setr-tecellî kavramları örnek verilebilir (Erginli, 2008, s. 181). Görüldüğü üzere iki sûfînin hal ve makam tasnifleri arasında farklılıklar bulunmaktadır. Buna göre Serrâc Kelâbâzî'den farklı olarak vera'ı da makamlar içinde zikretmiş, Kelâbâzî de Serrâc'ın hal olarak kabul ettiği bazı durumları makam olarak isimlendirmiştir.

Daha önce de belirttiğimiz üzere tasavvuf tarihinde hal ve makamları en kapsamlı şekilde ele alan sûfîlerden biri olan Kuşeyrî de haller makamları kapsamlı bir şekilde eserinde zikretmiş ve ikili tasnifler yaparak konuyu daha sistemli bir şekilde ele almıştır (Başer, 2009, s. 50). Ancak yine o Allah'ın kulun her seferinde ulaştığı hal ve makamdan daha da güzelini yaratıp kulunu ona yükselttiğini ifade ederek aslında hal ve makamların sayısı ile ilgili bir sınırlamada bulunulamayacağını ortaya koymaktadır (Konur, t.y., s. 324). Sühreverdî de eserinde haller ve makamlar ile ilgili bir sayı belirtmeksizin murâkabe, müşâhede, rızâ, fenâ, bekâ, ayne'l-yakîn

ve hakka'l-yakîn gibi bazı halleri zikretmiş, bunlardan bazılarının makam olduğunu bazısının ise makam haline gelmediğini ifade etmiştir (Sühreverdi, 2004, s. 611).
Tasavvuf tarihinin en önemli sûfîlerinden biri olarak kabul edilen Muhyiddîn İbnü'l-Arabî de eserlerinde bir makam tasnifinde bulunmuştur. Buna göre o, tevekkül, yakîn, şükür, sabır, murakabe, istikamet, ihlâs, sıdk, hayâ, hürriyet, zikir, tefekkür, fütüvvet, huluk, firâset, gayret, nübüvvet, risâlet, fakr, gınâ, tahakkuk, hikmet, edep, sefer, mârifet, muhabbet, şevk, semâ, kerâmet, mucize ve rüya kavramlarını birer makam olarak kabul etmiştir (Uludağ, 2003, s. 410).

4. ERKEN DÖNEMDE HÂLLER VE MÂKAMLAR KONUSUNUN İŞLENDİĞİ ESERLER

Haller ve makamlar erken dönem tasavvuf klasiklerinde konu edilmiştir. Söz konusu eserleri kaleme alan sufilerin her biri konuyu kendi eserinde farklı yöntemlerle ve farklı başlıklarla ele almış olmasına rağmen genellikle aynı veya benzer terimler kullanmışlardır.
Tasavvuf tarihinde haller ve makamlar konusunu işleyen eserlerin ilklerinden biri Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî'nin Makâmâtü'l-kulûb'udur. O, söz konusu eserinde kalb, fuâd, sadr ve lüb olmak üzere dört makamdan söz eder (Uludağ, 2003, s. 409). Daha sonra gelen sûfî müelliflerden Serrâc'ın eseri el-Lüma' da haller ve makamlara içeriğinde yer veren tasavvuf klasiklerindendir. Bu eserde haller ve makamlar ayrı başlıklar altında incelenmiş ve her birine ait kullanılacak terimler belirtilmiştir. Serrâc ile aynı dönemde yaşamış olan Kelâbâzî'nin eseri et-Ta'arruf da haller ve makamları konuları arasına almış ancak bu eserde el-Lüma'daki gibi ayrı başlıklar altında incelenmemiştir. Müellif sistematik bir tasniften ziyade daha çok konu içinde geçtikçe hangisinin hal hangisinin makam olduğunu zikretmeyi tercih etmiştir. Haller ve makamlar konusunun daha kapsamlı ve geniş bir tasnife tutulduğu eser ise Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin er-Risâle isimli eseridir. Bu eserde haller ve makamlar konusu önceki eserlere göre daha geniş bir şekilde ele alınmış, üns-heybet, kabz-bast, cem-fark, fenâ-bekâ vb. gibi ikili tasnifler yapılarak mevzu daha sistematik bir şekilde işlenmiştir (Başer, 2009, s. 50). Hâce Abdullah el-Herevî'nin Menâzilü's-sâ'irîn ve Şad Meydân isimli eserleri de haller ve makamları içeriğinde işleyen eserlerdendir. Müellif bu eserlerinde her birini üç dereceye ayırdığı yüz tane makam tespit etmiştir (Uludağ, 2003, s. 410).
Tasavvuf klasikleri arasında yer alan Sühreverdî'nin Avârifu'l Meârif isimli eseri de hal ve makam konusuna içeriğinde yer vermiştir. Bu eserde müellif hal ve makam arasındaki farkları ele almış ve bu bölüm içerisinde de bazı hal ve makamlardan söz etmiştir. O sistematik bir tasnif yapmaktan ziyade hallerin zamanla makamlara nasıl dönüştüğünü örnekler üzerinden anlatmayı tercih etmiştir (Sühreverdi, 2004, ss. 606-612). Muhyiddîn İbnü'l-Arabî ise el-Fütûhâtü'l- Mekkiyye isimli eserinde şükür, sabır, ihlas, hürriyet, zikir, tefekkür, nübüvvet, risalet vb. tasavvufun temel konularını birer makam olarak ele alıp incelemiştir (Uludağ, 2003, s. 410).

5. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Haller ve makamlar konusu tasavvufun temel mevzularından olması hasebiyle tasavvuf tarihinin ilk dönemlerinden itibaren üzerinde en çok konuşulan meselelerden olmuştur. Haller ve makamlar üzerine ilk söz söyleyen sûfîlerin Serî es-Sakatî, Zünnûn el-Mısrî, Hâris el-Muhâsibî ve Ebû Süleyman ed-Dârânî olduğu bilinmekle birlikte bu konuda iki önemli ve zıt düşüncenin temsilcisi olarak bilinen sûfîler Hâris el-Muhâsibî ile Cüneyd-i Bağdâdî'dir. Bu iki sûfînin hal ve makam tarifleri daha sonraki sûfîleri de etkilemiş ve onlar da genellikle bu iki düşünce ışığında tanım ve tasniflerde bulunmuşlardır. Ayrıca sufiler hal ve makamların sayıları hususunda da ittifak edememişlerdir. Sûfîlerin hal ve makam hususundaki bu farklı görüşlerinin temelinde farklı etkenlerin olduğu söylenebilir. Sûfînin içinde yaşamış olduğu toplum ve eğitim aldığı hocaları ve mürşidleri bu etkenlerden bir tanesi olarak değerlendirilebilir. Çünkü sûfînin

manevi terbiyesinden geçtiği mürşidinin düşüncelerinden etkilenmesi mümkün görünmektedir. Ayrıca aldığı manevi terbiye neticesinde yaşadığı seyr-i sülûkunda yaşadığı haller ve uğradığı makamlar da o kişinin hal ve makam tarif ve analizini şekillendirmiş olabilir.
Tasavvuf tarihinde haller ve makamlar mevzusunu konu edinen veya konuları içinde bunlara yer veren pek çok eser kaleme alınmıştır. Özellikle erken dönem klasiklerinin birçoğunda bu mevzuya yer verilmiştir. Sûfî müellifler eserlerinde kendi görüşleri doğrultusunda çeşitli hal ve makam tarifleri ile tasniflere yer vermişlerdir. Ayrıca bazıları da eserlerinde bu konu hakkında diğer sufilerin de görüşlerine değinmişlerdir.
Tüm bu incelemeler neticesinde haller ve makamlar konusunda erken dönem sûfîlerinin birçoğunun genel çerçeve itibariyle benzer görüşlere yer vermiş olduğu ancak farklı etkenler dolayısıyla sayı ve tasnifler noktasında düşüncelerinde farklılıklar bulunduğu değerlendirmesinde bulunulabilir.

KAYNAKÇA

Başer, H. B. (2009). *Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî'nin Tasavvuf Anlayışı* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Erginli, Z. (2008). Temel Tasavvuf Klasiklerinde Hâl Kavramına Toplu Bir Bakış. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, *VIII*(1), 153-198.

Göztepe, Y. (1996). *Abdulkerim Kuşeyri'de Haller ve Makamlar* [Doktora Tezi]. Erciyes Üniversitesi.

Göztepe, Y. (2008). Hâl ve Makâm Analizine Yönelik İlk Girişimler. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyatFakültesi Dergisi*, *2*(XII), 407-417.

HAL. (t.y.). TDV İslâm Ansiklopedisi. Geliş tarihi 05 Mart 2023, gönderen https://islamansiklopedisi.org.tr/hal--tasavvuf

Kelabazi. (2021). *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf* (S. Uludağ, Ed.). Dergah Yayınları.

Konur, H. (t.y.). Makamlar ve Haller. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *9*, 319-328.

MAKAM. (t.y.). TDV İslâm Ansiklopedisi. Geliş tarihi 05 Mart 2023, gönderen https://islamansiklopedisi.org.tr/makam--tasavvuf

Oruç, Ş. (2021). Er-Risâle'de Haller ve Makamların Anlatımında Geçen Menkıbelerin Motif Tasnifi ve Kullanımı. *Temel İslam Bilimleri Öğrenci Sempozyumu Bildiriler Kitabı*.

Singh, D., & Haksever, A. C. (t.y.). *Cüneyd ve Hallac'ıı Sünnet, Ahval ve Makamat'a Karşı Tutumları*.

Sühreverdi, Ş. (2004). *Gerçek Tasavvuf: Avarifü'l-Mearif* (D. Selvi, Çev.). Semerkand Yayıncılık.

Uludağ, S. (2003). Makam. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 27, ss. 409-410). Türkiye Diyanet Vakfı.

Yaman, H. (t.y.). Varoluşun Makâm ve Hâlleri: Tasavvufta İnsan-Tanrı İlişkisi. *Eski Yeni: Üç aylık Düşünce Dergisi*, *19*, 81-84.

Yılmaz, H. K. (2022). *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. Ensar Neşriyat.

MÜFESSİR TÂHİR B. ÂŞÛR'UN İSRÂ SÛRESİ'NİN 70. ÂYETİ HAKKINDAKİ YORUMLARI

Yakup Yüksel*

Öz

Kur'an'ın anlaşılması hususunda yapılan yorum ve açıklamaların ilk olarak Hz. Peygamber tarafından yapıldığı müsellem bir konudur. Ancak Hz. Peygamber bütün âyetleri tek tek tefsir etmemiştir. Hatta bu konuda eşi Hz. Âişe, Allah elçisinin çok az âyeti tefsir ettiğini söylemiştir. Hz. Peygamber'in ahirete irtihalinden sonra başta sahabeden ileri gelenler olmak üzere Kur'an âyetlerini birçok kişi tefsir etmiştir. Onlardan sonra tâbiûn dönemi bilginlerinin Kur'an'ı tefsir etme çabalarının devam ettiğini bilmekteyiz. Nihâyet Kur'an âyetlerinin ilk nüzûl tarihinden itibaren günümüze kadar tefsir edilegeldiği bir gerçektir. Bu konuda yüzlerce müfessir ve eser ismi saymak mümkündür. Fakat konumuz çağdaş müfessirlerden olan Tâhir b. Âşûr'un İsrâ sûresi özelinde *Gerçekten biz, Âdemoğullarını (diğer hayvanlar üzerine) üstün kıldık. Karada ve denizde taşıtlara yükledik ve onlara hoş rızıklar verdik. Kendilerini, yarattıklarımızdan çoğunun üzerine üstün kıldık* meâlindeki yetmişinci âyeti hakkındaki yorumunun önemli olduğu düşüncesinden hareketle bunu ortaya koymayı hedefledik. Bu konuda âyete yeni yaklaşımlarının olup olmadığını görmek, kendinden önceki ve sonraki müfessirlerden varsa ayrıldığı noktaları tespite yöneldik. Önemli bir müfessir olan Tâhir b. Âşur'un mezkûr âyet hakkındaki yorumlarını ilim dünyasıyla paylaşmanın tefsir açısından katkı sağlayacağı kanaatini taşımaktayız.

Anahtar Kelimeler: Tâhir b. Âşur, Tefsir, İsrâ Sûresi 70. Âyet.

İsrâ Sûresi 70. Âyeti ve Konu Hakkında Bazı klasik Müfessirlerin Düşünceleri

Konuyla ilgili bazı klasik müfessirlerin görüşlerine geçmeden önce ilgili âyetin metni ve meâlini vermenin faydalı olacaktır.

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي اٰدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلٰى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا

Gerçekten biz, Âdemoğullarını (diğer hayvanlar üzerine) üstün kıldık. Karada ve denizde taşıtlara yükledik ve onlara hoş rızıklar verdik. Kendilerini, yarattıklarımızdan çoğunun üzerine üstün kıldık.[1]

* Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Öğretim Üyesi. ORCID ID: 0000-0001-7043-6086

[1] Ali Fikri Yavuz, *Kur'ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâl-i Âlisi,* İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı, 2013.

Taberî bu âyetin tefsirinde şöyle demiştir: "Şüphesiz ki biz, Âdemoğlunu, diğer varlıklara hâkim kılarak, diğer varlıkları onun hizmetine vererek şerefli bir varlık kıldık. Biz onları karada ve denizde çeşitli binekler üzerine bindirerek taşıttık. Diğer canlılar için böyle bir imkân vermedik ve onları temiz ve helâl yiyecek ve içeceklerle rızıklandırdık. Biz onları yarattıklarımızın birçoğundan pek üstün kıldık. İnsanın diğer varlıklardan farklı ve üstün olan tarafları, akıl sahibi olması, konuşabilmesi, iyiyi kötüden seçebilme yeteneğine sahip olması, şeklinin güzel olması, boyca uzun olması, işlerini elleriyle görüp diğer ihtiyaçlarını onlarla gidermesi gibi meziyetlerdir. Hatta Taberî bu konuda şöyle bir rivâyete de yer vermiştir: Zeyd b. Eslem'den gelen bir haberde melekler Yüce Allah'a "Ey rabbimiz! Sen dünyayı Adem'e (insanlara verdin) orada yiyip içiyorlar ve nimetlerden istifade ediyorlar. Bunu bize vermedin" demişler. Bunun üzerine Yüce Allah: "İzzetime yemin olsun ki kendi elimle yarattığım nesli, ol dememle olan varlıklarla aynı tutmam" buyurmuştur.[2]

Zemahşerî de şöyle bir yorum yapmıştır: "Âdemoğlunun değer ve fazileti babında şöyle denilir: Allah Teâlâ onu akıl, nutk (konuşma), temyîz, yazma, güzel sûret, normal boy, dünya ve ahirete dair işleri sevk ve idare etmek gibi özelliklerle değerli kılmıştır. Allah'ın, Âdemoğullarını yeryüzünden olan her şeye hâkim kılarak ve her şeyi emirlerine amade kılarak değerli kıldığı da söylenmiştir. Yine Âdemoğlu dışında bütün canlıların yiyeceklerini direkt ağzıyla yediği de söylenmiştir. Anlatıldığına göre; bir defasında Hârûn er-Reşîd'e yemeği getirilmiş, o da kaşık getirilmesini istemiş. O sırada yanında bulunan Ebû Yûsuf ona, "Atan İbn Abbâs Yüce Allah'ın "*Biz Âdem oğlunu değerli kıldık*" âyetini 'Onlara yemek yiyecekleri parmaklar verdik' şeklinde tefsir etmiştir" demiş; o sırada kaşıklar getirilmiş, fakat Reşîd kaşıkları geri çevirip, yemeği elleriyleyemiştir. *"Yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık"* Yani melekler dışındakilere üstün kıldık. Allah katındaki yüce konumlarıyla sadece meleklerin, kendilerine üstün kılınmış olması üstünlük olarak insanlara yeter.[3]

Hemen hemen bütün klasik müfessirler birbirine yakın açıklamalar ile âyeti tefsir etmişlerdir. Dolayısıyla bu kadarıyla iktifa etmenin yeteri olduğunu düşünerek bazı çağdaş müfessirlerin yaklaşımlarını da sunmak istiyoruz.

"Göklerle yer ve bu ikisinde bulunan her şey insan için yaratılmıştır. Bu husus Kur'ân'ın genel anlamda üç yerinde, özel anlamda yirmi yerinde anılmıştır. Konumuzu oluşturan âyette ise,

[2] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî, et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-Ḳur'ân,* Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-'ılmiyye, 1992, VIII/115.

[3] Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an ḥaḳâiḳî't-tenzîl ve 'uyûni'l-aḳâvîl fi vücûhi't-te'vîl*, trc. Muhammed Coşkun ve Diğerleri, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı,2017, III/1153-1154.

insanın aziz, şerefli ve saygıdeğer yaratılmasının nedeni üç maddede özetlenmiştir. 1. Karada ve denizde Allah'ın verdiği yetenek ve koyduğu fizikî kanunlar sayesinde kendini taşıyacak araçlar imal etmesi. 2. Ruh ve beden sağlığını koruyacak, zekâ ve hafızasını geliştirecek, açlığını giderecek, protein ve vitamin ihtiyacını karşılayacak şekilde kendisine helâl, temiz, yararlı rızık verilmesi. 3. Varlık âleminde bildiğimiz, bilmediğimiz birçok yaratıklardan üstün kılınması. Çünkü Âdemoğlunun ruhu kudsî âlemden, bedeni aşağı âlemin toprağından yaratılmıştır. O bakımdan ruhu itibariyle melekî sıfatı, bedenî itibariyle hayvani sıfatı kendinde taşımakta ve bu özelliğiyle her iki yaratıktan ayrılmaktadır. Sonra onun ruhu, ilâhî nefhanın tezahürü; bedeni Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin surette tecelli eden eseridir. Bunun için o her yönüyle aziz ve şereflidir, üstün ve faziletlidir. Her şey onun için, o da Allah'ı dosdoğru bilip O'na kullukta bulunmak için yaratılmıştır. Kur'ân onun bu azizliğini, yukarıda belirttiğimiz gibi üç maddede özetleyerek araştırıcılara ipucu vermiş ve insanın kâinattaki yerini tayin etmiştir.

Sözü edilen üç madde oldukça önemlidir. Çünkü her yönüyle Cenâb-ı Hakk'ın insandan yana tecelli eden lütuf, ihsan, rahmet ve inayetini yansıtmaktadır. Onları kısaca şöyle açıklayabiliriz: Birinci madde, yerkürenin bütünüyle insanın buyruğuna verildiğini; ikinci madde, insan için yeterli miktarda yararlı temiz ve iyi gıdaların yaratıldığını; her maddede insanı sağlıklı ayakta tutmaya yönelik birtakım özelliklerin bulunduğunu ve bu bakımdan her nimetin belli bir programa göre yaratılıp vücuda getirildiğini; üçüncü madde, insanın varlık âleminde yer alan mahlûkatın pek çoğundan üstün kılındığını, yerde ve gökte bilinen, bilinmeyen sayısız varlıkların insanın hizmetine verildiğini, özellikle cansızlar âleminin bütünüyle insanın buyruğuna sevkedildiğini hatırlatır.

Önemli olan ise, insanın, Allah tarafından verilen azizliğini ve saygınlığını koruması; Allah'ın cömertçe hazırlayıp verdiği nimetlerine karşı O'na nankörlük etmemesi; aklının, zekâsının ve diğer yeteneklerinin hikmet ve değerini bilip her birini lâyık olduğu şekilde kullanmaya özen göstermesidir. Aksi halde kendini mükerremlik derecesinden düşürür ve Allah katında silik, değersiz hale gelir; aşağıların aşağısı olur. “Karada ve denizde taşıtların sağlanması yasaların hizmete verilmesi ve onların insan hayatının yapısına ve bünyesine yerleştirilen yeteneklere uygun düşecek biçimde ayarlanmasıdır. Eğer bu yasalar insanın yapısına uygun şekilde ayarlanmasaydı, insan hayatı söz konusu olamazdı. Çünkü insanın hayatı karada ve denizdeki doğal etkenlere oranla çok zayıf ve cılız kalmaktadır. Fakat insan orada yaşayacak güç ile

donatılmıştır. Burada onu rahat kullanmasını sağlayacak yetenekler kendisine verilmiştir. Bütün bunlar, Allah'ın nimetleridir."[4]

Bir başka çağdaş müfessir de bu âyeti iki kategoriye ayırarak şu şekilde izah etmiştir: "İnsanlar Allah'ın kendisine vermiş olduğu güzel rızıkları zamanla alışkanlık oluşturduğu için unutur. Bu güzelim nimetlerin değerini bilmez. Ancak bunlardan mahrum kaldığında onların değerini anlar. Bu sırada istifade ettiği nimetlerin değerini takdir eder. Fakat yine de tekrar eski haline döner ve unutur gider. İşte güneş, işte hava, işte su, işte sağlık, işte hareket edebilme gücü, işte duyu organları, işte akıl, işte yediğimiz-içtiğimiz ve gördüğümüz şu nimetler... İşte emrimize verilmiş olan şu uçsuz bucaksız kâinat ve içindeki sınırsız güzellikler...Böylece Allah insanoğluna temiz besin maddeleri bağışlamıştır. Onları yarattığımız diğer canlıların çoğundan üstün kıldık ifadesine gelince bunu da şöyle açıklamak mümkündür: Bu uçsuz, bucaksız yeryüzündeki hakimiyeti O'na vererek O'nu buraya halife kılarak, kendisini üstün kıldık. Ayrıca Allah'ın mülkünde şu yaratıklar arasında onu en üst düzeye çıkaran fıtratına yerleştirilmiş yeteneklerle donatmak suretiyle de insana lütufta bulunduk"[5]

Bir başka kaynakta verilen şu bilgiler de âyetin tefsiri bağlamında zikretmeye değer ifadelerdir: "Şan, şeref ve nimetler" diye çevirdiğimiz kerem kavramı, İslâmî literatürde hem Allah'ın insanlara şeref, soyluluk, üstünlük gibi manevî meziyetler bahşetmesini hem de mal-mülk vermesini ifade eder. Böylece âyet insanı dünyada Allah'ın lütfuna en çok mazhar olmuş, en seçkin, en değerli varlık olarak göstermektedir. Tefsirlerde insana seçkinlik kazandıran özellikler akıl, zekâ, temyiz, düşünme, yazma gibi melekelerden başlayarak çeşitli psikolojik ve fizyolojik özelliklere, estetik zevklere, ahlâkî yatkınlıklara, canlı ve cansız varlıklar üzerinde tasarruf yetkisine, ekonomik faaliyetlerde bulunma özelliğine, şehirler ve uygarlıklar kurma kabiliyetine kadar birçok meziyete sahip olmasıyla açıklanmaktadır. Fahreddin er-Râzî, dönemindeki felsefe ve psikoloji birikiminden de yararlanarak insanın asıl şerefini ve diğer yaratılmışlar karşısındaki üstünlüğünü, "eşyanın gerçeklerim aslına uygun olarak kavrama yeteneği olan akıl gücü"yle açıklar. Çünkü "Mârifetullahın aydınlığı akla doğar; akıl yeteneği, madde ve mâna (halk ve emir) âleminin sırlarına ulaşan, sahip olduğu bilgi sayesinde Allah'ın ruhlar ve cisimler âleminde yarattığı varlık türlerini kuşatan güçtür... Böyle olunca insan varlığı, bu âlemdeki bütün varlıkların en değerlisidir. Burada özellikle insanın taşıma araçları kullanmasına dikkat çekilmiştir. İnsanın hayvanları bu maksatla değerlendirmesi yanında, ayrıca bunun için gemi vb. araçlar yapması anlamlıdır. Çünkü başka hiçbir varlıkta böyle

[4] Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri,* İzmir: Anadolu Yayınları, 1989, VII/3546-3547.
[5] Seyyid Kutup, *Fî Zılâli'l-Kur'an,* trc., Mehmet Yolcu ve Diğerleri, İstanbul: Tayf Yayınları, 2020, VII/61.

özellikler yoktur. "Bütün bunlar, dünyamızda insanoğlunun, kendisine uyulup itaat edilen mutlak başkan ve yönetici, diğer varlıkların da onun buyruğu altındaki tabileri olduğunu gösterir. Kur'an genellikle insanların hemen her gün yaşadıkları ya da çevrelerinde sürüp gittiği için farkına varamadıkları, fakat aslında son derece anlamlı olayların ibret verici yönlerine dikkat çekerek burada tecelli eden ilâhî güç ve hikmetin açık seçik kanıtlarını görmelerini ister. İnsanların taşıma araçları kullanarak ticaret vb. konulardaki amaçlarını daha kolay ve verimli bir şekilde gerçekleştirmeleri Allah'ın bir lütfudur. Allah'ın "değerli kıldığı" insanoğlunun, bugün taşımacılıkta, uzayın derinliklerine kadar uzanan ulaşım ve iletişim araçları icat edip kullanmada geldiği nokta, Kur'ân-ı Kerîm'in neden özellikle bu konuyu anılmaya ve ibret alınmaya değer gördüğünü de açıklamaktadır. Ayette bunun hemen ardından "kendilerine güzel güzel nzıklar verdik" buyurulmaktadır. Rızık, insanın yararlandığı her türlü imkânı kuşatan geniş kapsamlı bir kavramdır. "Güzel güzel rızıklar"dan maksat hem helâl hem de hoşa giden rızıklardır. Burada insanın, ihtiyaç duyduğu şeylerin helâlini araması yanında sağlık yönünden daha kaliteli, daha temiz, estetik yönden daha güzel olmasına özen göstermesi gerektiğine de işaret vardır."[6]

İsrâ Sûresi 70. Âyeti Hakkında Tâhir b. Âşûr'un Yorumları

Tâhir b. Âşûr bu âyetin önceki âyetlerle bir irtibatını kurarak diğer müfessirlerden farklı bir metotla tefsir etmiştir. Onun bu âyet hakkındaki yorumları şöyledir: Bu âyet ara bir cümle ve müşriklere itiraz bağlamındadır. Zira onlar sıkıştıklarında Allah'a sığınmışlar ancak rahata kavuştuklarında yüz çevirmişlerdir. Dolayısıyla bu âyette ibret ve nimetin kadrini bilmeyen inançsızlara bir minnet vardır. Yüce Allah bütün insanlara vermiş olduğu nimeti zikrederek müşriklere itirazda bulunmuştur. Önceki âyetlerde temas edilen konuları kapsadığı için bir ek konumundadır. Âyette geçen Ademoğullarından murat tüm insanlıktır. Âyette zikredilen müspet sıfatlar, sınıfa (insan cinsine) ait hükümler olup toplumlara isnat edilen hükümler cinsindendir. Ayette minnet edilen beş nimet sayılmıştır. 1. Şeref. 2. Karada binitlerin insanların emrine verilmesi. 3. Denizdeki binitlerin (gemilerin ve benzeri) insanların emrine amade kılınması. 4. Temiz rızık. 5. Yaratılmışların çoğundan üstün kılma. **Şeref nimetine** gelince o da Allah'ın karada yaşayan mahlukat arasında insanoğluna vermiş olduğu meziyet, ayrıcalıktır. Yine insanoğlunu nefis/hoş bir surette yaratmış olması ve onu mebzul/yeteneksiz, yerlerde sürünen bir varlık yapmamış olmasıdır. Hareketleri dengeli, yürüyüşü mutedil ve cildi

[6] Hayrettin Karaman ve Diğerleri, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir,* Ankara: DİB Yayınları, 2007, III/503-504.

güzeldir. Zira diğer canlılar temizlik nedir bilmezler. Giyinmek nedir bilmezler. Konforlu bir şekilde sergi, yatacak yatak ve yemek yenilecek yer edinemezler. Hatta yeme ve içmelerinde insan kadar güzel bir davranışta bulunamazlar. Bunların güzel bir şekilde hazırlanması ve güzel bir şekilde yenilmesinden habersizdirler. Kendilerine fayda verecek şeyleri hazırlamak, zarar verecek şeyleri de uzaklaştırmaktan acizdirler. Akıl ve şuurları yoktur ki güzel şeyleri artırıp çirkin ve ayıp şeyleri de örtüp defetsinler. Hatta insanoğlu dışındaki varlıkların ilim, irfan, medeniyet ve sanat gibi meziyetleri yoktur ki gelişsinler, hayatlarında ve medeniyetlerinde bunu geliştirip kullansınlar. Nitekim İbn Abbas insanın mükerrem kılınmasını "eliyle yemek yemesi" şeklinde tefsir etmiştir. O bununla insanın, diğer canlıların çoğunun yaptığı gibi doğrudan ağzıyla yemeğe dalmadığı ya da suya dalmadığını, eliyle nimetleri ağzına götürdüğünü kastetmiştir. Yemeğin kaşıkla yenmesi, içeceklerin bardakla içilmesi gerçekten üstün bir saygınlıktır ki insan bunu eliyle yapmaktadır. **Karada taşınmak.** Karada taşınmak yani binmek ise binilecek bir şeyin üstüne konmaktır. Böylece binen kişi binitin üstüne çıkıp oturur/yerleşir. Bu da Allah'ın bu binitleri onların emrine amade kılması ve onları nasıl kullanacaklarını kendilerine ilham etmesiyle olmaktadır. **Denizde taşınmak.** Denizde taşınmak ise deniz üstündeki bir geminin içinde olmaktır. Bu da Allah'ın insanlara tekne, kayık ve gemi yapmalarını ilham etmesi ve onlara denizde binip gitmelerini sağlamasıyladır. **Temiz ve güzel rızka** gelince, o da Yüce Allah insanoğluna hoşuna giden yiyecekler yapmasını ilhamıyladır. Diğer canlılar genelde alışık oldukları yiyecekleri yemektedirler. İnsanoğlu ise yeni yiyecekler icat etmekte, dilediği şeyleri yemekte ve birçok yiyecek türü elde etmektedir. **Fazilet.** Diğer mahlukat arasında insanların onlara üstün kılınması da şöyledir: Bu durum âyette minnet edildiği gibi müşahede edilen bir durumdur. Zira insanoğlu karadaki hayvanları kullanma ve onlara hâkim olup emri altına alma kapasitesine ve becerisine sahiptir. Bunu da aklı ve görüşü ile yapmaktadır. İşte bu yüzden diğer canlılardan üstündür. Ayrıca mükerrem/şeref/saygınlık ile tafdîl/üstün kılmak arasında umum-husus vardır. Şeref ve saygınlık varlığın zatına dönük bir durumdur. Üstün kılmak ise diğerlerine derece bakımından üstün kılınmasıyladır. Bu da aklı ile diğerlerine üstün kılındığını göstermektedir. İnsanoğlunun ahvalini düzeltmesi, zararlı şeyleri bertaraf etmesi, ilim ve irfan değerlerini bilmesi işte kastedilen üstün kılınma budur. Ancak insanlar arasında ve de bazı gizli varlıklara (melekler ve cinler gibi) üstün kılınması ise bu âyette kastedilmiş değildir. Bu üstünlük ancak din tarafından tevkîfi deliller ile bilinebilir. Nitekim bizim konumuz burada insanın melekten üstün olup olmadığı konusu da değildir.[7]

[7] Muhammed Tâhir b. Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr,* Müessesetü't-Târıḫi'l-'Arabî, Beyrut 2000, XIV/130-132.

İbn Âşûr âyeti tefsir sadedinde kelamın da konusu olan insan-melek ve cin varlıkları arasında üstünlük konusu özelinde ele almamış umumi bir tefsir cihetine gitmiştir. Râzî ve Zemahşerî gibi bazı müfessirler bu âyetin tefsiri esnasında zikri geçen konuya da yer ayırmışlardır. Ancak İbn Âşûr bu hususta konuyu mecrasından çıkarıp Kur'an'ı kendi mezhebi görüşü doğrultusunda yorumladığı için Zemahşeri'yi edep dışı davranmakla suçlamıştır.

Sonuç

İbn Âşûr'un İsrâ sûresi yetmişinci âyetini detaylı bir şekilde tefsir etmiş olduğunu gördük. Kendinden önceki müfessirlerden farklım olarak konuyu ele aldığı bir gerçektir. Zira İbn Âşûr, konumuzla ilgili bağımsız olarak değil kendinden önceki âyetlerle irtibatını kurarak tefsir etmiştir. İlgili âyette geçen nitelikleri tek tek ele alıp incelemiştir. Âyette insanoğlunun şerefli bir varlık kılınmasının niteliklerini ayrıntılı olarak sayıp ortaya koyduğu anlaşılmıştır. Diğer müfessirlerle ortak açıklamalarının yanı sıra yeni izahlar da getirdiği saptanmıştır. Bazı müfessirlerin değinmediği özelliklere temas ettiği görülmüştür. Ayrıca insanoğlunun bu âyetle kainattaki bütün varlıklara üstün olduğunun anlaşılamayacağına da dikkatleri çekmiştir. Özellikle akıl, fikir, yaptığı işi hesaplı yapma, medeniyete ayak uydurma, gelişim ve dönüşümler sağlama, ilimm irfan ve sanat bakımından insanın mükemmel bir varlık olduğunu ortaya oyarak âyetin daha sağlıklı anlaşılmasına katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

KUR'AN'DA *LÂ YESTEVÎ* İLE BAŞLAYAN ÂYETLERİN KONUSU VE İÇERDİĞİ MESAJLAR

Yakup Yüksel*

Öz

Kur'an'da her bir âyet müstakil olarak ele alınıp incelense yeridir. Birbiriyle ilintisi olan ve âyetler öbeği oluşturanlar kastımızın dışındadır. Kur'an'da çokça geçmiş olmasa da *lâ yestevî* ile başlayan ve "bir/eşit değildir" anlamında olan bu pasaj dikkatimizi çektiğinden ilgili âyetlerin tespiti ve içerdikleri konuların neler olduğunu ilk iş olarak hedefledik. Sözünü ettiğimiz âyetlerin klasik ve yeni tefsir kaynaklarındaki yorumlarının yanı sıra okuyucuya vermek istedikleri mesajları ortaya koymak aynı zamanda çalışmamızın amaçlarındandır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Âyet, Lâ Yestevî, Tefsir, Muhteva.

I. Kur'an'da *Lâ Yestevî* İle Başlayan Âyetler

Başında olumsuzluk edatı olan *lâ* ve "eşit/bir/aynı" manasına gelen *yestevî* muzari fiilinin bir arada kullanıldığı âyetler, Kur'an'da dört yerde geçmektedir. İlki *lâ yestevi'l-kâ'idune* diye başlayan Nisâ sûresinin doksan beşinci âyetidir. İkincisi *kul lâ yestevî* şeklindeki Mâide sûresi yüzüncü âyeti. Üçüncüsü *lâ yestevî minkum* tarzında olan ve âyet ortasında yer alan Hadîd sûresinin onuncu âyeti. Dördüncüsü ve son olanı da *lâ yaestevî ashâbu* formatındaki Haşr sûresinin yirminci âyeti. Bu âyetlerin dışında kalan ve anlam bakımından mefhum-u muhaliflerinden hareketle aynı manaya gelebilecek olan *hel yestevî* formatında (En'am 6/50; Ra'd 13/16; Nahl 16/76; Zümer 39/29) dört âyet var ise de konumuz *lâ yestevî* başlığı ile ilgili olduğundan mezkûr âyetleri konumuz dışında bırakacağımızı ifade etmek isterim. Ayrıca *vemâ yestevî* şeklinde olan (Fâtır 35/19, 22; Mü'min 40/58) üç âyet daha vardır ki konumuzla benzerlik arz ettiğinden zorunlu olarak bu âyetlere de temas edeceğiz. Şimdi sırasıyla konumuzla ilgili âyetlerin metin ve meâllerine geçebiliriz.

1. لا يستوي القاعدون من المؤمنين غير اولي الضرر والمجاهدون في سبيل الله باموالهم وانفسهم فضل الله المجاهدين باموالهم وانفسهم على القاعدين درجة وكلا وعد الله الحسنى وفضل الله المجاهدين على القاعدين اجرا عظيما *"Mü'minlerden özür sahibi olmaksızın cihaddan geri kalanlarla, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla savaşanlar bir olmazlar. Allah, mallarıyla ve canlarıyla savaşanları, derece bakımından, oturanlardan çok üstün kıldı. Bununla beraber Allah, ikisine de cenneti vadetmiştir. Fakat Allah savaşanlara, oturanların üstünde pek büyük bir mükâfat vermiştir."*[1] Nisâ 4/95.

2. قل لا يستوي الخبيث والطيب ولو اعجبك كثرة الخبيث فاتقوا الله يا اولي الالباب لعلكم تفلحون *"De ki: "Murdarla temiz (haramla helâl) bir olmaz; murdarın çokluğu hoşunuza gitse bile". O halde ey gerçek akıl sahipleri, haram (murdar) hususunda Allah'dan korkun ki, kurtuluşa kavuşasınız."* Mâide 5/100.

*Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Öğretim Üyesi. Orcıd Id: 0000-0001-7043-6086

[1] Meâller için bk. Ali Fikri Yavuz, Kur'ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâl-i Âlisi, İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı, 2013.

3. وما لكم الا تنفقوا في سبيل الله ولله ميراث السموات والارض لا يستوي منكم من انفق من قبل الفتح وقاتل اولئك اعظم درجة من الذين انفقوا من بعد وقاتلوا وكلا وعد الله الحسنى والله بما تعملون خبير *"(Ey müminler!) Size ne oluyor ki, Allah yolunda (mallarınızı) harcamıyorsunuz? Halbuki göklerin ve yerin mirası Allah'ındır (her şey O'nundur ve O'na kalacaktır; çünkü bâki O'dur.) Fetihten (Mekke'nin fethinden) evvel, Allah yolunda harcayıb savaşanlarınız, diğerleri ile bir olmaz. Onlar, sonradan harcayıb savaşanlardan, fazilet ve derece yönünden daha büyüktür. Bununla beraber Allah hepsine Hüsna'yi= Cenneti vaad buyurdu. Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır."* Hadîd 57/10.

4. لا يستوي اصحاب النار واصحاب الجنة اصحاب الجنة هم الفائزون *"Cehennemlik olanlarla cennetlikler bir olmaz. Cennet ehli olanlar, kurtulanlardır."* Haşr 59/20.

II. Kur'an'da *Lâ Yestevî* İle Başlayan Âyetlerin Konusu ve İçerdiği Mesajlar

İlk âyetimiz olan Nisâ suresi 95. âyet hakkında müfessirlerin görüşleri. Taberî bu âyet hakkında şöyle demiştir: Gözleri görmeyen, ayakları sakat ve benzeri özürlerden dolayı savaşa katılamayan müminler hariç, cihattan geri kalıp oturanlarla, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihat edenler asla eşit değildirler. Allah, malları ve canları ile cihada çıkanları özürlerinden dolayı oturup kalanlardan bir derece daha üstün kılmıştır. Ancak bu âyette Yüce Allah, cihat edenlere ve de özürlerinden dolayı cihada gitmeyenlere de cennet va'dinde bulunmuştur. Bununla birlikte cihat edenleri, özürsüz olarak cihada gitmeyenlerden üstün kılmıştır. Rivâyete göre bu âyet ilk önce "*Müminlerden, oturanlarla, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenler bir değildir*" şeklinde nâzil olmuştur. Bunun üzerine, Ümmü Mektum ve Ebû Ahmed b. Ceyş gibi âmâ/görme özürlü olanların cihada katılmadıklarından dolayı üzüntülerinin Peygamber'e bildirilmesi üzerine âyetin, *"Özür sahibi olanlar hariç"* bölümü de inmiş ve âyet *"Müminlerden, özür sahibi olanlardan hariç, oturanlarla, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihat edenler bir değildir"* şeklini almıştır.

Başka bir rivayette ise şöyle bir bilgi vardır: Mervân b. Hakem, Zeyd b. Sâbit'in şunları söylediğini rivayet etmiştir: "Allah elçisi Zeyd'e *"Müminlerden geri kalanlarla Allah yolunda cihat edenler bir değildir"* âyetini yazdırırken, âmâ olan Ümmü Mektum çıkagelmiş ve "Ey Allah'ın Resulü, Allah'a yemin olsun ki, eğer cihada gücüm yetseydi elbette cihat ederdim" demiştir. Bunun üzerine Zeyd şöyle demiştir: "Allah, Ümmü Mektum'un özür beyanından sonra Peygamberine vahiy indirdi. Onun dizi benim dizimin üzerindeydi. Dizi çok ağırlaştı. Öyle ki ben, dizimin ezileceğinden korktum. Sonra vahiy bitince Peygamber bu ağır durumdan açıldı ve şöyle buyurdu: "Allah, *"Özür sahibi olanlar müstesnadır"* âyetini indirdi. İçeriği aynı olmakla birlikte bir farklı rivayet de şöyledir: Bera b. Âzib şöyle demiştir: *"Müminlerden oturup kalanlarla Allah yolunda cihad edenler bir değildir"* âyeti inince Allah elçisi "filan kişiyi çağırın" dedi. Yanında mürekkep hokkası ve bir levha yahut da kürek kemiği ile birlikte Zeyd b. Sâbit geldi. Allah elçisi ona dedi ki: *"Müminlerden oturup kalanlarla Allah yolunda cihad edenler bir değildir"* diye yaz. O sırada Peygamber'in arkasında Ümmü Mektum bulunuyordu ve şöyle dedi ki: "Ey Allah'ın Resulü! Ben gözü görmeyen birisiyim. Savaşa katılmayı çok isterim ama yapamam." İşte bunun üzerine âyet, *"müminlerden özür sahibi olanlardan başka, oturanlarla, Allah yolunda mallarıyla canlarıyla cihad edenler bir değildir"* şeklinde nâzil oldu."

Ayrıca âyette bahsi geçen cihadın, Abdullah b. Abbas'ın naklettiğine göre Bedir savaşı olduğu bilinmektedir. Böylece Bedir savaşına katılmayanların da savaşanların derecelerine ulaşmasalar bile, Allah'ın, müminlerin hepsine güzel va'd de bulunduğunu zikretmiştir.[2]

Müfessir Râzi de şöyle demiştir: "Allah Teâlâ cihad edenlerin özürsüz olarak cihada katılmayanlardan üstün olduğunu beyân buyurunca, özürlü olan bir kısım insanlar Hz. Peygamber'e gelerek, "Bizim halimizi görüyorsun. Biz de cihada katılmayı çok arzuluyoruz. Acaba bizim için bir çare var mı?" dediler. Bunun üzerine, "*özür sahibi olmaksızın*" âyeti nazil oldu. Alimler, Allah'ın "*özür sahibi olmaksızın*" ifadesinin, özürlü olarak oturup geride kalan mü'minlerin, cihad edenlerle eşit olduklarına delâlet edip etmediği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları âyetin buna delâlet etmediğini söylemiştir. Çünkü âyette geçen *gayr*/hariç kelimesini sıfat manasına hamleder ve sıfatla yapılan bu tahsisin de "hükmü kendisinin dışında kalanlardan nefyettiğine delâlet etmediğini" söylersek böyle bir şey gerekmez. Eğer *gayr* kelimesini istisna mânasına alır, nefiyden yapılan istisnanın olumlu anlam ifade etmediğini söylersek bu yine gerekmez. Yani yine âyet buna delalet etmez. Ancak *gayr* kelimesini istisna manasına alır, nefiyden yapılan istisnanın da müspetlik ifade ettiğini söylersek, o zaman eşitliğin bulunduğuna hükmetmek gerekir."[3]

Konuyla ilgili bir başka kaynakta ise şu bilgiler yer almaktadır: "*Özür sahibi olanlar*"dan maksat, özellikle âmâ olanlar, genel olarak da savaşa katılmayı engelleyecek bir vücut arızası bulunanlardır. Hz. Peygamber'in Kur'ân-ı Kerîm'i yazdırdığı vahiy kâtiplerinden biri olan Zeyd b. Sâbit, bu kayıtla ilgili olarak şu önemli açıklamayı yapmıştır: Resûlullah cihad edenlerle oturanların eşit olmadıklarını bildiren âyeti bana yazdırırken gözleri görmeyen Ümmü Mektûm çıkageldi ve "Ey Allah'ın resulü! Yemin ederim ki, eğer görseydim ben de cihada katılırdım" dedi. Bunun üzerine Resûlullah'ın dizi benim dizimin üzerinde iken vahiy gelmeye başladı, bacağıma öylesine bir ağırlık çöktü ki uyluk kemiğim kırılacak sandım. Sonra Resûlullah'ın üzerinden bu hal giderildi ve "özür sahibi olmaksızın" kaydı geldi. Buhârî'nin aynı bölümde kaydettiği bir rivayete göre bu olay Bedir Savaşı sırasında cereyan etmiştir; âyette geçen "*oturup kalanlar*"dan maksat da bu savaşa katılmayanlardır. Âyet İslâm'daki eşitlik kavramına da açıklık getirmektedir; temel insan haklarında bütün insanlar eşit olmakla beraber liyakat, ehliyet ve çaba ile elde edilen faziletlere bağlı haklarda hem müminlerle diğerleri hem de cihad edenle etmeyen müminler birbirine eşit değildirler. Bu bağlamda mücahid, değerleri korumak için yapılan savaşa bizzat katılan, canını tehlikeye atan kimsedir. Malı ve vergisiyle savaşa katkı yapan veya mazereti sebebiyle fiilen savaşa katılamayan kimseler, büyük ecir alsalar bile fiilen savaşa katılan mücahidlerin derecesine ulaşamazlar."[4]

Âyet hakkında müfessir Seyyid Kutup'un açıklamaları da şöyledir: "Âyet özel bir durumdan bahsetmektir. İster bunlar kastedilsin yani burada ister müşrikler, hicret ederken yanlarında mallarından herhangi bir şey taşımalarına müsaade etmedikleri için mallarını korumak amacıyla veya hicretin zorluğundan yahut yoldaki çeşitli tehlikelerden kurtulmak amacıyla geride kalanlar kastedilsin, ister hicret etmekten geri kalanlar kastedilsin -ki biz bunu tercih ediyoruz- ya da Dâru'l-İslâm'da malları ve canlarıyla cihada koşmayan şu kişiler

[2] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî, et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Ḳur'ân,* Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-'ılmiyye, 1992, IV/229-230.
[3] Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn, *Mefâtîḥu'l-ġayb,* Dâru'l-fikr, Beyrut 1985, XI/7; Kurtubi, V/220.
[4] Hayrettin Karaman ve Diğerleri, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir,* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, II/123.

kastedilsin durum değişmez. Her halükârda bu âyet özel bir durumu açıklamaktadır. Ancak Kur'an'ın ifade tarzı genel bir kural yerleştirip onu zaman bağından ve çevresel koşullardan bağımsız kılar. Bunu, Yüce Allah'ın her zaman ve mekandaki mü'minlere bahşettiği bir kural haline getiriyor. Can ile cihad etmeye engel bir acizlik ya da hem can hem de malla cihad etmeye engel acizlik ve fakirlik gibi özür sahipleri dışında mal ve canla cihad etmekten geri kalıp oturan mü'minlerle, mallarıyla ve canlarıyla cihad eden diğerlerinin eşit olmayacağı mutlak anlamdaki genel kuralını yerleştiriyor." *Müminlerden özürsüz olarak yerlerinde oturanlar ile malları ve canları ile Allah yolunda cihad edenler bir değildir* şeklinde buyuruluyor ancak bu şekilde belirsiz de bırakmıyor. Aksine konuyu açıklayıp iyice yerleştiriyor. İki grup arasındaki eşitsizliğin mahiyeti de bildiriliyor. Allah, "malları ve canları ile cihad edenleri derece bakımından oturanlardan üstün kıldı" deniliyor. Âyetlerin akışı, özürsüz olarak savaştan geri kalıp oturan mü'minlerle malları ve canları ile cihad edenlerin seviyeleri arasındaki farkı belirledikten sonra, yüce Allah'ın tümüne birden cenneti va'dettiğini bildiriyor. Bu sayede, âyette sözü edilen "oturanların" cihad görevini ağırdan alan münafıklar olmadığını anlıyoruz. Bunlar müslüman safta yer alan sâlih ve samimi bir gruptur. Ancak bu yönleri eksiktir. İşte Kur'an bu eksikliklerini gidermelerinin bundan beklenen iyilikler ve arzuların cihada koşmakla gerçekleşeceği konusunda onları teşvik etmektedir. Âyet-i kerime bu noktayı belirledikten sonra ilk kuralı iyice yerleştirmeye koyuluyor. Vurgulayıp kapsamını genişletiyor. Ötesindeki büyük mükâfata yönelmeyi teşvik ediyor. "Ama malları ve canlarıyla cihad edenleri, oturanlara karşı büyük bir mükafatla üstün tutmuştur." Cihad edenlere kendi katından dereceler, bağışlama ve rahmet sunmuştur. Hiç kuşkusuz Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir."[5]

Mâide sûresi 100. âyet hakkında müfessirlerin görüşleri. Kurtubî bu âyet hakkında şöyle demiştir: "el-Hasen der ki: "Murdar ile temiz" helal ile haram demektir. es-Süddî, Mü'min ile kâfir demektir, der. İtaatkâr ile isyankâr demek olduğu söylendiği gibi âdi ve bayağı ile iyi ve kaliteli demek olduğu da söylenmiştir. Bu, bir örneklemedir. Sahih olan ise bu lafzın bütün hususlar hakkında umumi olduğudur. Kazanılıp elde edilen her türlü işte, amellerde, insanlar hakkında elde edilen bilgilerde ve diğer şeylerde söz konusudur. Bütün bunların murdar olanı asla iflah olmaz ve bir sonuç vermez. Çok olsa dahi onun güzel bir âkibeti olamaz."[6]

İbn Kesîr de bu âyet hakkında şöyle demiştir: "Âyet şu anlama gelmektedir: "Ey İnsanlar! Az olan helal bir şey haram olan zararlı çok şeyden daha hayırlıdır. Nitekim Sa'lebe b. Hâtib el-Ensârî Allah elçisine şöyle demiştir: Ey Allah'ın elçisi! Allah'a dua etsen de beni mal ile rızıklandırsa. Bunun üzerine Allah elçisi: Az olup şükrünü eda ettiğin mal senin için çok olup da şükründe zorlandığın maldan daha hayırlıdır"[7] buyurmuştur.

Mevdûdî de şöyle demiştir: "Bu âyet, eşyanın yalnızca dış yüzüne bakanların ölçülerinden bütünüyle farklı yeni değer ölçüleri getirmektedir. Eşyayı zahiriyle değerlendirenler niceliğe bakarlar, niteliğe değil. Söz gelimi, paranın kazanılma biçimine değer vermeyenler için yüz rupi her zaman beş rupiden daha büyüktür. Fakat bu ayet, bu tür değerlendirmenin aksine, haklı yollarla kazanılan beş rupinin paklığı nedeniyle daha değerli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ölçüye göre bir şeyin değerini arttıran veya eksilten o şeyin nicel (kemmî) miktarı olmayıp, gerçekte o şeyin temiz mi, yoksa kirli yollarla mı kazanıldığıdır. Açıktır ki, bir damla gül kokusu bir yığın çerçöpten çok daha kıymetlidir. Aynı şekilde bir

[5] Seyyid Kutup, *Fî Zılâli'l-Kur'an,* trc., Mehmet Yolcu ve Diğerleri, İstanbul: Tayf Yayınları, 2020, III/45-46.
[6] Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1992, VI/211.
[7] Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesir el-Kaysî el-Kureşî, *Tefsîrü'l-Ḳur'âni'l-'azîm,* İstanbul: Mektebetü'l-İslâmî, 1984, III/198.

bardak temiz suyun, bir depo pis idrar karşısındaki değeri ne kadar fazladır. Bu yüzden akıllı olan, önemsiz ve değersiz de görülse her zaman helâl olanla yetinecek haram olan cazibeli ve büyük şeylere asla el atmayacaktır."[8]

Hadid suresi 10. âyet hakkında. Bu âyet hakkında Kurtubî şöyle demiştir: *"Aranızdan fetihten önce infak edip savaşanlar (diğerleriyle) bir olmaz"* âyeti hakkında müfessirlerin çoğunun kanaatine göre bu âyette geçen fetihten kasıt, Mekke'nin fethidir. Şa'bî ve Zührî ise bundan maksadın Hudeybiye fethi olduğunu söylemişlerdir. Katâde de şöyle demiştir: Biri diğerinden daha faziletli olmak üzere iki ayrı savaş ve biri diğerinden daha faziletli olmak üzere iki ayrı infak söz konusu olmuştur. Mekke'nin fethinden önceki savaş ve infak, bundan sonra yapılan infak ve savaştan daha faziletlidir. Dolayısıyla bu ifadede hazfedilmiş lafızlar vardır. "Aranızdan fetihten önce infak edip savaşanlar" ile "fetihten sonra infak edip savaşanlar" bir olmaz" demektir. Fetihten önce yapılan infakın daha büyük olmasının sebebi, Müslümanların o dönemde zayıflığı sebebiyle insanların bu infaka daha çok muhtaç oluşlarıdır. Bir de o dönemde infak edenlere bu infak daha ağır geliyordu.[9]

Mevdudi de şöyle demiştir: Yani her iki grup da mükafatı hak etmiştir. Fakat birinin mertebesi diğerinden üstündür. Çünkü onlar en nazik ve en zor durumlarda Allah yolunda canlarını tehlikeye attılar ve zafer ümidi olmadığı zamanlarda bile Allah rızası için mallarını çekinmeden sarf ettiler. İşte böylesine bir dönemde İslâm'ın küfür karşısında mücadeleyi kaybetme tehlikesi söz konusuydu, ama buna rağmen o kimseler, dünyada yaptıklarının karşılığını alma şansları olmadığı halde, mallarını harcadılar. Âyette kastedilen fetihten Hudeybiye fethi olduğunu şu rivâyetler desteklemektedir: Ebû Said el-Hudrî'den rivayet olunan bir hadis şöyledir: "Resulullah, Hudeybiye Antlaşması'nda şöyle buyurdu: "Çok yakında öyle bir grup gelecektir ki, sizler kendi amellerinizi, onların amelleri yanında küçük göreceksiniz. Ama onların dağ kadar altınları olsa ve Allah yolunda sarf etseler dahi yine de sizlerin bir veya iki rıtlınıza (yaklaşık 1,5 kg) eşit olmaz." Bu rivayeti destekleyen başka haberler de vardır: Onlardan birisi de şöyledir: "Bir defasında Abdurrahman b. Avf ile Hâlid b. Velid arasında bir münakaşa vuku bulmuştur: Halid b. Velid, Abdurrahman b. Avf'a "eski hizmetlerinizden ötürü, her zaman üstünlük taslıyorsunuz" demiştir. Bu söz Allah elçisinin kulağına gidince şöyle buyurmuştur: "Canımı elinde tutan Allah'a yemin ederim ki Uhud Dağı kadar altınınız olsa ve sarf etseniz yine de onların amelleriyle eşit olamazsınız" buyurdu. Bu hadisten anlaşılıyor ki fetih kelimesi ile Hudeybiye Antlaşması kastolunmuştur. Çünkü Halid b. Velid, Mekke'nin fethinden önce Müslüman olmuştur ve Mekke'yi fetheden ordu içindedir.[10]

Haşr sûresi 20. âyet hakkında. Bu âyet hakkında Celal Yıldırım şöyle demiştir: "Cehennemlik olanlarla Cennetlik olanlar bir değildir. Kurtulup başarıya ulaşanlar Cennetlik olanlardır. İnsanoğlu bu ortam ve şartlar içinde zıtların yarıştığı bir dünyada bulunuyor. Zira her şey zıddıyla anlaşılıp inkişaf ediyor. Bu manayla dünya âhiret kavramıyla; hayat da ölüm kavramıyla daha iyi anlaşılmaktadır. Onun için yüzünü bütünüyle dünya hayatına çeviren insanlar, hayatı tek yanlı ele alıp kendilerini dengesizliğe itmiş olurlar. Kur'ân böylesine yanlış bir değerlendirmeye gitmemizi önlemek ve iki hayata birden yönelmemizi sağlamak için 18,19. âyetlerle hayatı gerçek anlamda değerlendirmemizin formülünü vermektedir. Sonra da konu şöyle bağlanmakta ve her birimize en sağlam kıstas verilmektedir: "Cehennemlik olanlarla

[8] Ebu'l-A'la el-Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an,* İstanbul: İnsan Yayınları, 1987, I/423.
[9] Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut 1992, XVII/156.
[10] Mevdudi, VI/117.

cennetlik olanlar bir değildir. Kurtulup başarıya ulaşanlar cennetlik olanlardır." Zira ikinciler dengeli ve düzenli bir ömür yaşayıp dünya ile âhiret hayatının anlam ve hikmetini kavrayanlardır. Birinciler ise, dengeyi bozup düzensiz bir ömür tüketen; niçin dünyaya getirildiğini, ne olduğunu, nereye gittiğini bilmeyen şaşkınlardır. Böylelerine, sun'i teneffüsle yaşayanlar da diyebiliriz.[11]

Ayrıca öz kısmında da ifade ettiğimiz gibi *lâ yestevî* formatına benzer ancak *lâ* edatı yerine *mâ* edatıyla bir arada olan *mâ yestevî* şeklinde üç âyetin olduğunu belirtmiştik. Konu başlığımızla benzer olduğu için bu âyetlere ve içerdikleri mesajlara da temas etmek yerinde olacaktır. Bu âyetlerden birisi şu şekildedir: *Kör ile gören bir olmaz*.[12] Taberî bu âyetin tefsirinde maddi körlükten ziyade manevi körlük olduğuna dikkatleri çekmiştir. Yani dini kabul eden, dinin hakikatlerini gören ile dini kabul etmeyenin bir olamayacağını söylemiştir.[13]Bir diğeri de yine aynı sûrede yer alan *Diriler ile ölüler de bir olmaz. Allah, dilediğine işittirir. Sen, kabirde bulunanlara işittirecek değilsin* âyetidir.[14] Yine Taberî bu âyeti de soyut anlamda tefsir etmiş ve şöyle demiştir: Allah ve elçisine iman etmekle ve de indirdiğini kabul etmekle kalpleri hayat bulan/diri olan ile küfür galip geldiğinden kalpleri ölü hükmünde olanlar bir değildir. Bunların kalpleri öyle bir hale gelmiştir ki Allah'ın emir ve yasaklarını akletmez, dalâlet ile hidayeti ayırt etmez. Bütün bu kavramlar Allah'ın iman ve küfür hakkında vermiş olduğu bir misaldir. Nitekim Fâtır sûresi 19. âyetle başlayıp 22. âyete kadar devam eden cümlelerde eşit olmayan, bir olmaları imkânsız olan hasletlerden bahsedilmiştir ki tamamı şöyledir: *Kör ile gören, karanlıklar ile aydınlık, gölge ile sıcak ve diriler ile ölüler bir olamaz*. Nihayet Taberî, İbn Zeyd'in bu âyetler hakkında şöyle dediğine yer vermiştir: "Bunlar Allah'ın darb-ı mesel kabilinden örnek verdiği hususlardır. Yani mü'min Allah'ın dinini görendir/kabul edendir, kafir ise görmeyendir/kabul etmeyendir. Nitekim karanlıkla aydınlığın, sıcak ile gölgenin bir olmadığı gibi onlar da bir değildirler.[15]

Müfessir Zemahşerî de Taberî ile aynı doğrultuda bu âyetleri yorumlamış ve bu kavramların hak ile batıl, iman ile küfür ve de ceza ile sevap bağlamında bir örnekleme olduğunu söylemiştir.[16] Hemen hemen bütün müfessirlerin bu âyetlerdeki "gören ile görmeyen bir değildir" ve benzeri kavramları fiziki manadan ziyade soyut olarak manevi anlamda ele aldıkları görülmektedir ki Râzi de kendinden önceki müfessirler gibi konuya yaklaşmıştır.[17]

Son âyet ise Mü'min sûresinde yer alan *Kör ile gören, iman edip salih ameller işleyenler ile kötülük yapan bir değildir. Siz pek az düşünüyorsunuz* âyetidir.[18] Yine bu âyet hakkında da Taberî, mümin ile kafirin örnek verildiğini, Allah'ın birliğini tanıyan ve kabul eden, onun kudretinin her şeye gücünün yettiğini bilen, buna iman edip tasdik eden inançlı kişi ile inkar edenin bir olamayacağını söylemiştir.[19] Zemahşeri de bu âyeti, iyi insan ile kötü insanın örnek verildiği şeklinde tefsir etmiştir.

---

[11] Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri,* İzmir: Anadolu Yayınları, 1989, IX/604-65.
[12] Fâtır 35/19.
[13] Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* X/406-407.
[14] Fâtır 35/22.
[15] Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* X/407.
[16] Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an ḥaḳâiḳî't-tenzîl ve 'uyûni'l-aḳâvîl fi vücûhi't-te'vîl*, Beyrut 1997, III/306.
[17] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXVI/16-17.
[18] Mü'min 40/58.
[19] Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XI/72.

Bu âyetlerle ilgili ilk tefsir kaynaklarındaki yorumların birbirlerine yakın anlamlar olduğu görülmüştür. Yani ayette kör ile görenin bir olmadığı ve diri ile ölünün bir olmadığı tarzındaki kavramların fiziki kıyaslamadan ziyade manevi ve din kaynaklı bir kıyaslama düzleminde ele alındığı bir gerçektir. Sonuçta bedenen nice kusuru olan insanlar vardır ki fiziki bakımdan engeli olmayan insanlardan Allah katında daha değerli olabilir. Dolayısıyla Yüce Allah'ın bir kıyaslama yolu ile bir ve eşit olamayacaklarını haber verdiği hususların iman, amel ve güzel ahlak temelli kıyaslamalar olduğu sonucunu çıkarmak kolay bir şekilde anlaşılmaktadır. Nitekim son dönem çalışmalarında yer alan şu ifadeler konuyu özetleyecek mahiyettedir: "Müfessirlerin genel kanaatine göre bu karşılaştırmalı örneklerin olumlu olanları hakkı, imanı, iman sahiplerini ve kavuşacakları güzellikleri; olumsuz olanları da bâtılı, inkarcılığı, inkarcıları ve kötü akıbetlerini temsil etmektedir. Bu konudaki yorumlan şöyle özetlemek mümkündür: Müminin tuttuğu yol sağlam, ufku ve basireti açık, niyet ve iradesi zinde, yaptıkları kalıcı ve yarayışlıdır; kâfir ise ölüden farksızdır, basireti kapalı, kalbi kararmış, yaptıkları anlam kazanamamış ve boşa gitmiştir. Râzî bu örneklere şöyle bir izah getirir. "Gören" kelimesi mümini, "kör" kelimesi kâfiri, "aydınlık" imanı, "karanlıklar" küfrü, "gölge" rahatlığı ve huzuru, "sıcak" sıkıntıyı ve yakıcı ateşi, "diriler" müminleri, "ölüler" kâfirleri anlatmak için kullanılmıştır. Zira mümin önündeki açık yolu (dünya hayatından sonra yeni bir hayatın başlayacağını) görmekte, inkarcı ise bunu görmemektedir. Ama unutulmamalıdır ki kişinin görme duyusu ne kadar keskin olursa olsun ışık olmazsa bir şey göremez. İşte iman ışık demektir ki gören kişinin önünü aydınlatır, küfür ise karanlığı temsil ettiğinden kâfir için kambur üstüne kamburdur. Sonra her ikisinin akıbetine, müminin rahata ve huzura kavuşacağına, kâfirin ise sıkıntı ve yakıcı ateş ile karşılaşacağına işaret edilmiştir. Yüce Allah mümin ve kâfir hakkında bir başka örneğe daha yer vermekte, âdeta şöyle buyurmaktadır: Mümin ve kâfirin durumunu anlatmaya, gören ile körün mukayesesi bile az gelir. Çünkü âmâ bazı şeyleri idrak etmede gören ile ortak özelliğe sahiptir, kâfir ise hiçbir yararlı idrak gücüne haiz değildir, ölü gibidir. 19. âyette geçen "bir olmaz" fiilinin dirilerle ölülerden söz eden 22. âyette tekrar edilmesi de bu yorumu desteklemektedir. Öte yandan Râzî, gören ile kör mukayesesinde olumsuzluk kelimesinin tekrar edilmeyip diğerlerinde tekrar edilmesinde şöyle bir mâna inceliği bulunduğunu belirtir: Bu tekrar tekit anlamı taşır. Birinci örnekte birbirine eşit olmama zıtlık düzeyinde değildir, diğerleri ise aynı zamanda birbirine zıttır. Şöyle ki, bir şahıs görür olabildiği gibi aynı şahıs âmâ da olabilir. Oysa karanlık ve aydınlık, gölge ve sıcak, diriler ve ölüler mahiyetleri bakımından da farklıdır; kör olma ve görür olma da böyledir, fakat âyette âmâ ile gören karşılaştırılmıştır. Aynı vücudun hem hayata hem ölüme konu olabileceği dikkate alındığında bu örneği birinciye paralel görmek mümkünse de gerçekte diri ile ölü arasındaki farklılık kör ile gören arasındaki farklılıktan çok fazladır. Daha önce belirttiğimiz üzere âmâ bazı şeyleri idrak etmede gören ile ortak özelliğe sahiptir, diri ile ölü arasında ise böyle bir ortaklık da yoktur, yani ölü sadece vasıf açısından değil işin gerçeği ve mahiyeti bakımından da diriden farklıdır. Bazı müfessirlere göre ise diriler ve ölüler örneği, âlimlerle câhilleri, bazılarına göre de aldım kullananlarla aklını kullanmayanları anlatmaktadır."[20]

Sonuç

Eşit/bir/denk değildir anlamında olan *lâ yestevî* formatının Kur'an'da dört yerde geçtiği tespit edilmiştir. Bu âyetlerden ilki olan ve Nisâ sûresinde yer alan 95. âyette cihada katılanlarla yerlerinde oturup mazereti olmadığı halde cihada katılmayanların bir olmadığı mesajı

[20] Hayrettin Karaman ve Diğerleri, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir,* Ankara: DİB Yayınları, 2007, IV/460-461.

verilmiştir. Bu formattaki ikinci âyet ise Mâide suresinde yer alan *"murdar ile temiz bir değildir"* anlamındaki 100. âyettir. Bazı müfessirler bu âyeti hususileştirerek mü'min ile kafirin ya da isyan edenle itaat edenin bir olmadığı anlamında olduğunu söylemişlerdir. Birçok müfessir ise âyeti umumi anlamda ele alıp her türlü yapılan işlerde iyi ile kötünün, temiz ile pisin ve de helal ile haramın bir olmadığı tarzında yorumladıkları görülmüştür ki âyetin vermek istediği mesaj bakımından bu genellemenin daha doğru olacağı sonucu ortaya çıkmıştır. Bir diğer âyet ise Hadîd suresinde yer alan onuncu âyettir. Burada Mekke'nin fethine ya da Hudeybiye'nin fethine katılanlarla katılmayanların bir olamayacağı prensibinden bahsedilmiştir. Son olarak da Haşr suresi 20. âyette geçen *"cennetliklerle cehennemliklerin bir olmayacağı*" mesajının yer aldığı görülmüştür. Yine bu âyetlerdeki bir olmaz/aynı değildir kavramına benzer üç âyetin de *mâ yestevî* şeklinde yer aldığı tespit edilmiştir. Bu âyetlerde somut olaylardan ziyade soyut anlamdaki benzerliklerin eşit olmadığı vurgusunun yapıldığı görülmüş ve mesajların örnekleme şeklinde iletildiği anlaşılmıştır. Bu bağlamda Fâtır sûresindeki iki âyette gören ile görmeyenin bir olmadığı ve diri ile ölü olanın denk olmadığı tarzındaki ifadelerin ayrıca Mü'min suresindeki "Kör ile gören, iman edip salih ameller işleyenler ile kötülük yapan bir değildir" pasajın bir benzetme ve kıyaslama örnekleri olduğunun müfessirler tarafından ileri sürüldüğünü görmüş olduk.

GÖSTERİŞÇİ TOPLUM VE POPÜLER KÜLTÜR BAĞLAMINDA INSTAGRAM'DA KAHVE TÜKETİMİNİN PAYLAŞIMI

Dr. Öğr. Üyesi, Mehmet Sinan TAM

Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, - 0000-0001-9897-0803

ÖZET

Gösterişçi toplum kavramı Thorstein Veblen trafından ilk kez (1899) kullanılmıştır. Popüler kültür ise tüketilen, beğenilen, anlık ve hissi bir şekilde durum, yer ve zamana göre şekillenmektedir. Gündelik yaşam içerisinde bir tüketim alışkanlığı olan kahve içme ritüeli uluslararası firmaların devreye girmesiyle birlikte gerek tüketim alışkanlığı gerekse bu ritüele ilişkin durumlar popüler olma adına gösteriş eksenli bir hale bürünmüştür. İçerik analizi yönteminin kullanıldığı araştırmada Instagram'da kahve etiketiyle yapılan paylaşımlar örneklem olarak alınmıştır. Çalışmada bireylerin kahve tüketimini fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamaktan ziyade daha çok psikolojik unsurlar ve kendi sosyal mecralarında diğer bireylere yönelik çeşitli izlenimler oluşturmak adına bunu gerçekleştirdikleri belirlenmiştir. Burada ana rolü oynayan ana etmenin marka olduğu dahası burada kendini bir kültürel sınıfa ait olduğunu kanıtlamak adına bu paylaşımların sürdürüldüğü gözlemlenmiştir. Sonuç olarak sosyal medya mecralarının paylaşım kültürünün kahve tüketimi ve buna yönelik mekanlarını tüketmeye ittiği söylenebilir. Araştırma Instagram örneklemiyle sınırlı kalmıştır. Burada bu platforma ek diğer sosyal medya platformları da eklenerek yeni çalışmalar yapılabilir. Böylece konuya dair mecralar arasındaki farklılıklar keşfedilebilir.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, Kahve Tüketimi, Sosyal Medya.

ABSTRACT

The concept of pretentious society was first used by Thorstein Veblen (1899). In contrast, popular culture is shaped by the situation, place, and time in which it is consumed, admired, instantaneously, and emotionally. With the arrival of multinational corporations, the ritual of drinking coffee—which was once a common consumption behavior in daily life—became ostentatious in both its consumption patterns and the circumstances surrounding it. In the research for which the content analysis method was used, the posts on Instagram with the "coffee" tag were taken as a sample. The study found that rather than consuming coffee to satisfy physiological needs, people drink it to influence other people's perceptions and opinions of them on their own social media. It has been argued that the brand is the primary factor at play here, and it furthermore upholds this to demonstrate that it belongs to a cultural class. As a result, it can be said that the sharing culture of social media platforms encourages people to drink coffee and visit locations that are related to it. The research was limited to the Instagram sample. By adding additional social media platforms to this platform, new studies can be conducted. Thus, the differences between the media on the subject can be discovered.

Key Words: Digitalization, Coffee Consumption, Social Media.

1. GÖSTERİŞÇİ TOPLUM KAVRAMI VE TEORİSİ

Gösterişçi toplum kavramı Thorstein Veblen tarafından ilk kez 1899'da yayımladığı "The Theory of The Leisure Class" (Aylak Sınıfı Teorisi) adlı eserinde dile getirmiştir. Kitapta tüketimin gösteriş niyetiyle bireyler tarafından yapıldığını ileri süren Veblen bu tüketimi toplum – ekonomi arasındaki sınıfsal farklılaşmayla ilişkilendirmiştir. Diğer bir ifadeyle Veblen üst sınıfa benzemek adına alt sınıf grubundaki bireylerin sadece gösteriş amacıyla alışverişlerini gerçekleştirdiğini dile getirmiştir (Güleç, 2015). Veblen'in öne sürdüğü tez sadece yaşadığı dönemle sınırlı kalmadığı şu an için de bu tezin geçerli olduğu ileri sürülebilir. Nitekim günümüz modern sisteminde her şeyin çok hızlı bir şekilde tüketildiği bu tüketimi besleyen başta sosyal medya mecraları olmak üzere pek çok etkenin de burada önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Medyanın yanı sıra moda da tüketim alışkanlıklarında belirleyici olmaktadır.

Veblen'in aylak sınıf olarak tanımladığı grubun tüketim alışkanlığında tüketim tamamen onur adına yapılmaktadır. Bu tüketim olgusu kişinin tüm hayatına yansımıştır. Gösterişçi tüketimin en temel görünen yüzü giyim ve uğraşlarda deneyimlenmektedir. Burada en yaygın kullanımlardan biri de yiyecek ve içeceklerde israf edercesine tüketimin gerçekleşmesidir (Özcan, 2007). Nitekim günümüzde gerek lüks restoranlarda gerekse mahalle aralarındaki lokantalarda bile bu müsrifliği görmek mümkün. Tabi burada her bir bireyin ortaya koyduğu eylemde sadece gösteriş olduğu yanılgısına da düşülmemelidir. Burada kültürel değerlerde devreye girmektedir. Örneğin belli bir dönem hatta aile içinde verilen sofra eğitimlerinde bile yemek tabağının sonuna kadar yenilmemesi yemeğin biraz tabakta bırakılması tavsiye edilmiştir. Temel neden toplum içerisinde aç gözlü şeklinde algılanmamaktır. Burada da gizli bir gösterişçi tüketimin var olduğu ifade edilebilir. Buradaki örtük gösteriş ise varlıklı veya yokluktan gelmediğinin ispatıdır.

Bir şeyleri tüketmek bireyin daha anne karnındayken bile gerçekleştirdiği, yaşamın her alanına sirayet eden ve yaşam boyu devam eden bir durumdur. Bireyin hayatı boyunca bir şeyleri tüketmesi gayet olağan bir şeydir. Fakat olağanlığı bozan şey ihtiyacın dışında gerçekleşen tüketimdir. Bireyin hayati gereklilikler dışında hayat kalitesini artırma veya yaptığı veya bulunduğu konum gereği tüketim alışkanlıkları değişebilir. Bu durum da yine makul bir biçimde karşılanabilir. Ancak ihtiyaçtan fazla bir şeyleri tüketmek ve bunu da ihtiyaç olarak görmek aslında amacın gösterişçi bir zihne ait olduğunu göstermektedir.

Toplumun medyadaki içerikleri belirlemesinin yanı sıra medya da toplumdaki bireylerin tutum ve davranışlarında ciddi bir değişime yol açabilmektedir. Medyada yer alan dizilerdeki kahramanların üstündeki kıyafetten yedikleri şeye kadar hemen her şey tüketim toplumundaki objelere yön verebilmektedir. Hürrem'in yüzüğü, Sıla'nın tokası vb. ürünler bir dönem oldukça popüler olmuştur. Dahası buradaki isimlerin bile tüketim kültürü noktasında kullanıldığına da şahitlik ettik. Geleneksel medya gibi sosyal medya ve buradaki içerik üreticileri de gösterişçi toplumun oluşmasına aracılık etmektedir. Sosyal medya fenomenleri gösterişçi tüketimin gerçekleşmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Etkileyicilerin yaptıkları paylaşımlar kadar özel hayatlarına ait bilgiler de özellikle genç dimağları benzeri olma adına yönlendirebilmektedir. Fenomenlerin içeriklerinde pazarladığı ürünler kadar burada takipçi kitlesine sunduğu hayat tarzı da gösterişçi topluma hizmet etmektedir (Ünlü ve Filan, 2021).

Gösterişçi tüketim olgusunu ortaya koyan bir diğer etkense moda kavramıdır. Moda insanlara belirli kalıplara girmesine ve bu kalıplarla kendini tasarlamasına, yemesine, içmesine hatta uğrayacağı mekân ve yerlerin belirlemesine neden olabilmektedir. Örneğin yırtık pantolon modası insanların daha önce başka bir şekilde konumlandırdığı bir giysiyi bambaşka bir hale dönüştürerek sadece üst kesimin giyebileceği bir nesneye dönüştürmüştür. Kot pantolonun ilk çıktığı yıllar da yine burada örnek olarak verilebilir. Kot pantolon aslında dayanıklığı nedeniyle önceleri daha ağır işlerde çalışan işçiler tarafından kullanılan bir giysiyken zamanla bu giysiye yüklenen anlamla kotun bir moda ikonu haline gelmesine yol açmıştır. Tabi bu moda dönüşümü beraberinde gösterişçi tüketimi getirmiştir. Farklı moda akımlarıyla tasarlanan kotlar zaman içerisinde sadece gösterişli bireyler tasarlamak adına piyasaya sürülmüş ve popüler kültürün ana bir metası haline dönüşmüştür.

Hemen her şeyde olduğu gibi günümüzde kahve tüketimi de popüler kültürün bir unsuru haline dönüşerek gösterişçi kimlik imajına hizmet etmektedir. Araştırmada kahve tüketiminin Instagram üzerinden paylaşımı ve bu yönde yapılan paylaşımların nasıl gösterişçi bir hal aldığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırma özellikle kahve kültürünün geleneksel bir halden çıkarak popüler kültürün bir metası haline dönüştüğünü ortaya koymuştur. Çalışma Türk kültürüne ait temel değerlerin popülist yaklaşımlarla nasıl dejenere edildiğini ortaya koyması açısından önem taşımaktadır.

2. GÖSTERİŞÇİ TOPLUM VE BENLİK SUNUMU İLİŞKİSİ

Moda bireye gösterişli bireyler tasarlamak adına belli başlı ürünleri bilinçli bir biçimde piyasaya sürmektedir. Moda kavramının bireysel anlamda kabul görmesindeki temel dayanak kendilik sunumuna aracılık etmesidir. Bu nedenle burada öne çıkan bir diğer kuramsal bakış ise benlik sunumu kavramıdır. Benlik sunumu kavramını ortaya koyan Goffman, kişinin gündelik yaşamda çeşitli rollere kendini büründürerek sosyal bir izlenim oluşturduğuna vurgu yapmıştır (Goffman, 2009). Diğer bir ifadeyle kişinin benlik sunumundaki performansı tamamen imaj üstüne kurgulanmıştır. Goffman benlik sunumunu sahne önü ve sahne arkası diye ayırmıştır. Sahne arkasındayken kişi yani kimsenin kendini görmediği özel alanı içindeyken kişi gerçek benliğine dönmektedir. Fakat olay kamusal alana sirayet ettiğinde yani bir başkasıyla karşılaşıldığında kişi olmasını istediği şeye rol yaparak girmektedir. Bu ikilem sadece bir rolle de sınırlı değildir. Günlük yaşamda kişi bir günde pek çok kez farklı rollere girebilmektedir. Tüm bu roller tamamen planlı ve bilinçli bir biçimde gerçekleşmektedir. Burada belirleyici olan şey ise önem derecesidir (Akçalı, 2001; Bakacak, 2002). Önemi etkileyense toplum içindeki role atfedilen değerdir (Günler, 2011). Dolayısıyla sosyal yaşam içerisinde tüketimin gösterişçi bir hal almasındaki en büyük etkenin toplumun o tüketime atfettiği değer yargısı olduğu dile getirilebilir.

Goffman'ın tezleriyle gösterişçi toplum kavramına bakıldığında aslında bu durumun art alanında toplumsal anlamda bireyin sergilediği performansıyla bir nevi yeni roller kazanmak olduğu dile getirilebilir. Goffman'ın tabiriyle aktör aslında sergilediği tüm eylemleriyle dışarıya karşı kendi kimliğiyle ilgili bir izlenim yönetimi gerçekleştirmektedir. Sıradan bireyin sıradanlığını kaybettirmek adına sergilediği bu hali gerçekleştirmede tüketim davranışları son derece hayatidir. Bulunulan mekân, giyilen giysi ve yenilen yemeğe kadar her bir obje ve nesne buradaki izlenimi yönetmede dolayısıyla gösterişe hizmet etmektedir. Tabiki bu durumun

olmasında yukarıda da belirtildiği gibi medyanın ve modanın da önemli bir etkisi olduğu ifade edilebilir.

Gençlerin sadece benlik sunumlarıyla sınırlı kalamayarak üniversite öğrencilerinin kahve tüketim mekanlarını birer sosyal statü aracı olarak da deneyimledikleri söylenebilir. Burada aktörün herhangi bir rol yapmasına gerek kalmamakta, zaten bulunduğu mekân, elindeki bardak ve ödediği ücret bir nevi rolün kendisi olmaktadır. Tüm bu yapaylık gerçekliğin yitimine neden olmaktadır.

3. POPÜLER KÜLTÜRDE TÜKETİM ALIŞKANLIKLARI

Kültür kavramı pek çok kez farklı yazarlar tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Gökalp bakış açısıyla değerlendirildiğinde kültür; toplumdan topluma değişir ve bu kültürel öğenin değişmesi oldukça zordur. Gökalp bunu aynı zamanda gelenek olarakta isimlendirmiştir. Gelenekler kültürün en temel taşını oluşturmaktadır (Baltacıoğlu, 1964, s. 4). Kültür salt anlamı dışında birçok ayrı başlıklar altında da sınıflandırılmaktadır. Popüler kültürün ifade eden popüler kavramının iki tanımı bulunmaktadır. Bunlardan ilki "yaygın olarak beğenilen", "tüketilen" anlamına gelen ve sosyal bilimciler tarafından "ticari" olarak adlandırılan tanım ile "halkın beğendiği ve yaptığı her şeyi kapsayan" tanımlamadır (Özbek, 2002, s. 81-84). İki tanıma da bakıldığında aslında popüler kavramı dolayısıyla popüler kültür ifadesinin kültürel boyutunun çok eskilere dayanmadığı "anlık ve hissi" bir şekilde durum, yer ve zamana göre şekillendiği dile getirilebilir. Bu perspektifle değerlendirildiğinde popüler kültür genel folk - halk- kültürü ile taban tabana uyuşmadığı söylenebilir.

Popüler kültürün bireyleri tüketime geçirmedeki sihirli sözcüğü *"bir şeye ihtiyaç olunmadığı halde o şeyi ihtiyaç haline getirmek ve tükettirmektir"* (Yazıcı, t.y.). Popüler kültür ve tüketim sürecinde iki önemli aşama söz konusudur. Bunlardan ilki ülke içinde yaşanan gelişmeler, gündem, politika ve ekonomidir. İkinci aşamada da yine alt unsurlar popüler kültürün üretilmesi ve yaygınlaşmasına aracılık etmektedir. Bazen yurtdışında yaşanan gelişmeler yurtiçinde popüler hale gelerek kitlelerin bu yönde bir tüketim davranışında bulunmasına yol açarken bazen de ülke içindeki bir süreç burada belirleyici bir rol oynar (Özdemirci, 2004, s. 18). Bu süreci ortaya koyan model aşağıdaki görsel 1'de gösterilmiştir. Örneğin Kovid döneminde yaşanan Luppo olayı bir anda Luppo ürünlerinin bilinmesine ve dolayısıyla insanlarda merak duygusunun oluşmasına yol açmıştır. Öyleki bu sürecin sonunda birçok kişi Luppo'yu bu olayla bilir hale gelmiştir.

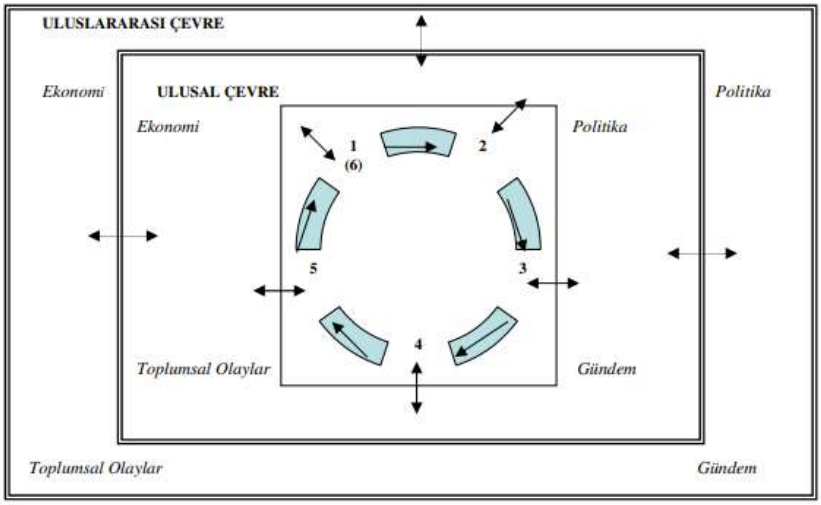

Görsel 1: Popüler Kültürde Tüketim Süreci (Özdemirci, 2004, s. 18).

Popüler kültür ve tüketim ilişkisinde ülke içi ve dışı etmenlerin yanı sıra tüketicinin tüketim tarzları da etkili olmaktadır. Burada öne çıkan tüketim tarzı gösteriş tüketimi olmaktadır. Bu tüketimde birey imaj, marka tercihi ve moda özelinde tüketim davranışını gerçekleştirir (Coşgun, 2012, s. 845). Nitekim Starbucks kahve tüketiminde de bu durumun bir yansımasının deneyimlendiği iddia edilebilir. Öte yandan tüketicilerin tüketim davranışlarında kitle iletişim araçları da etkili olmaktadır. Burada özellikle reklamlar başat rolü oynamaktadır. Diğer taraftan şehirlerin farklı yerlerinde konumlandırılan AVM'ler de bu tüketim tercihlerinde öne çıkmaktadır (Atça, 2019). Aslında günümüz kahve tüketimi bir postmodern tüketim alışkanlığına dönüşmüştür. Bu süreçte birey *homo economicus* olmaktan çıkıp *homo consumens*'e dönüşmüştür (Hatipler, 2017, s. 47). Dahası her şeyi tüketen birey sosyal medya araçlarıyla bu tüketim çılgınlığına yeni bir evre kazandırmıştır. Görünür olmak ve pozitif kendilik sunumu için bile bireyler burada paylaşımlar yapabilmektedir (Sözkesen ve Biçer, 2018, s. 324).

4. POPÜLER KÜLTÜR BAĞLAMINDA KAHVE TÜKETİMİ

Kahve tüketimi asırlardır doğu kültürüne ait bir ürün olarak bilinmektedir. 17. Yüzyılda yapılan savaşlar sonucunda Batı, Osmanlı İmparatorluğu aracılığıyla kahveyle tanışmıştır (Şahbaz, 2007, s. 10). Kahve tüketimi Türkiye'de 1980'lerdeki ülkedeki liberal yaklaşım teziyle yaşanan ekonomik ve kültürel değişimler sonucunda çarpıcı bir şekilde değişmiştir. Kahve tüketimin ilk ayağında hazır kahve tüketim ürünleri rol almıştır. Sonraki yıllarda Türk kahvesinin yanında filtre kahve, espresso, kapuçino, americano, moccha vb. pek çok kahve çeşidinin tüketimi hızla yaygınlaşmıştır. Bunda en önemli etmen hiç kuşkusuzuz genç nüfus tarafından benimsenmesi, kahveden beklentilerin değişmesi, kahve sunum ve seçeneklerin artması, gençliğin kendini batılı kahve tüketimiyle farklılaştırması gibi seçenekler etkili olmuştur. Kahve tüketimin evlerden dışarı çıkması hatta bu tüketiminin ayakta, metroda, araçta, durakta deyim yerindeyse her an ve her mekânda içilebilir algısının yaygınlaşması Türk gençlerinde kahve ve kahve ile ilgili algıların değişmesine yol açmıştır (Akarçay, 2012, s. 195).

Kuşaklar arası kahve tüketimi üzerinde yapılan bir araştırmaya göre Z kuşağı diğer kuşaklara göre daha fazla marka, popüler olana yönelim gösterme ve boş zaman ve eğlence mekânı olarak

kafe mekanlarını görmüş ve bu durumda kahve tüketiminin artmasına yol açmıştır (Kavlak ve Akova, 2022, s. 25). Geleneksel kahve tüketiminde de bireyler popüler kültürün sunduğu rahatlama ve batıl inançla hislerini olumlama noktasında kahve tüketiminde bulunmaktadır. Burada en çok öne çıkan şey sosyal çevre etkisi olmaktadır. Özellikle arkadaş tavsiyesiyle insanların geleneksel kahve tüketimlerinde popüler kültürün getirdiği fal baktırma ritüelini gerçekleştirdiği keşfedilmiştir (Canoğlu ve Özelturkay, 2018). Dolayısıyla gençlerin kahve tüketimindeki en büyük rolün popüler olanı takip etme ile gerçekleştiği ifade edilebilir. Dahası bu tüketim tamamen rasyonel veya bilişsel bir zihinsel süreçle değil, duygusal ve çevre etkisiyle şekillendiği ortaya çıkmaktadır. Gençlerin kahve tüketiminde belirleyici olan unsurlardan birinin de etkileyiciler olduğu iddia edilebilir. Çünkü bu tarz kişilikler gençlerin son dönemde birer rol model olarak algıladıkları kişilikler olmuştur. Dahası akademisyenden öğrencisine hemen her kesimin sosyal medya mecralarında benlik sunumu davranışında bulunmasının da (Biçer, 2014) kahve tüketiminde önemli bir etken olduğu ileri sürülebilir.

Kahve tüketiminde pek çok marka Türkiye'de hizmet vermektedir. Fakat son yıllarda öne çıkan markaların Starbucks ve Kahve Dünyası olduğu belirlenmiştir (Akşit Aşık, 2017, s. 317). Bu listede Türk şirketlerin yer alması yerel pazarın küresel piyasalarla olan etkileşimi sonucunu göstermektedir (Fendal, 2012, s. 177). Bu kahve firmalarının hemen her yerde şubelerinin olması ve aynı zamanda diğer rakiplerine kıyasla bilinirliği ve uluslararası piyasalarda da var olmasının tercih edilmede etkili olduğu söylenebilir.

Kahve tüketiminde belirleyici olan bir başka husussa fiyat değişkenidir. Nitekim bu noktada yapılan bir araştırmanın verilerine göre gelir durumuyla dışarda kahve tüketimi arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğu, gelir seviyesi azaldıkça dışarda kahve tüketiminde de azaldığı tespit edilmiştir (Arslan, 2019, s. 233). Tüm bunların yanı sıra Starbucks tüketicisi üzerinde yapılan bir araştırmada marka farkındalığı, marka çağrışımı, markada algılanan kalite ve marka sadakatinin tüketicinin Starbucks markasını tercih etmesinde etkili olduğu doğrulanmıştır (Biyan, 2019, s. 151). Bu dört etmen aynı zamanda Starbucks tüketicisinde marka aşkına dönüştüğü görülmüştür (Önen, 2018, s. 49).

5. GÖSTERİŞÇİ TOPLUM VE KAHVE TÜKETİMİ

Gösterişçi toplum ve Starbucks konusunu inceleyen bir çalışmada markanın tamamen sosyal statü çerçevesinde konumlandırıldığı ve bu markaya giden kesimin kendi sosyal statülerini belli etmek adına buraya uğradıklarını ortaya konulmuştur (Areiza-Padilla ve Manzi Puertas, 2021). Konuya dair cinsiyete dair yapılan bir araştırmada ise erkelerin kadınlara kıyasla bu tarz mekanları daha çok tercih ettiği ve burada yine sosyal statü kazanmak adına bu tarz markaların tercih edildiği ifade edilmiştir (Tifferet, Shani ve Cohen, 2013). Üniversite düzeyindeki öğrenciler üzerinde yapılan araştırmada ise daha genç ve rekabetçi kişilik özelliğine sahip olan öğrencilerin daha fazla gösterişçi tüketim noktasında kahve mekanlarına uğradığı, bunun tam tersi olarak kişilik ve öğrenme özelliği daha yüksek olan kesiminse daha az gösterişsel özelliklere dikkat ettiği ortaya çıkmıştır (Barrera ve Ponce, 2021). Sadece belirli mekanların tüketimi değil aynı zamanda üniversite düzeyindeki gençlerden özellikle erkek olanların daha fazla lüks ürünler kullandığı ve bu ürünleri de gösterişçi toplum noktasında deneyimledikleri bulgulanmıştır (Verdugo ve Ponce, 2020).

Günümüz insanı ihtiyaçtan çok marka, akımlar, trendler vb. etkenlerden yola çıkarak tüketim davranışlarını gerçekleştirmektedir. Şatafat, moda ve marka etiketi gibi durumlar tüketme mantığına doğrudan etkide bulunduğu gibi geleneksel medya ve sosyal medya da tüketim olgusuna hizmet etmektedir. Örneğin alışveriş mekanları son dönemlerde tüketimin odak noktası haline gelmiştir (Ürkek, 2019). AVM'lerde yer alan kahve markaları da bu tüketime ciddi anlamda katkı sağlamıştır. AVM'lerdeki kahve mekânları üniversite düzeyindeki öğrenciler için sadece temel içecek ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla değil aynı zamanda keyifli vakitler geçirmek adına da tercih edilmektedir. Dolayısıyla tüketilen şey sadece bir ürün veya hizmet değil aynı şekilde zaman mefhumu da olabileceği unutulmamalıdır.

Gösterişçi toplum noktasında yapılan bir çalışmada bireylerin kendi sosyal statülerini artırmak adına ilgili markayı kendi markasıymış gibi savundukları ve bu noktada tüketim eğiliminde bulundukları ortaya çıkmıştır (Li, Guo, Zhang ve Sun, 2019). Bu durum Veblen'in gösterişçi tüketim kavramıyla uyuştuğu gibi Goffman ve Baudrillard'ın temel tezlerini de desteklemektedir. Nitekim burada en temelde bireyin kişiliği ve kendini konumlandırdığı statü öne çıkmaktadır. Baudrillard'ın tüketim ve meta ilişkisi çerçevesinde duruma bakıldığında kişinin tüketim alışkanlıklarını bir meta aracına dönüştürdüğü ve aslında kişinin burada kendine yapay ve sahte olan fakat bunu gerçekmiş gibi algıladığı bir dünya oluşturduğu ortaya çıkmaktadır.

Gösterişçi tüketim eğilimlerini belirleyen temel noktalardan biri de hiç kuşkusuz gelir durumudur. Bu yönde yapılan bir çalışmada gelir durumu ile gösterişe yönelik tüketim durumunun birbiriyle ilişkili olduğu ortaya konulmuştur. Aynı çalışmada harcama alışkanlıklarının da bu tüketim eğiliminde belirleyici olduğu keşfedilmiştir. Dahası araştırmada Y kuşağının tüketim eğilimlerinde materyalist düşünce, rahatlık, tüketime yönelik aşırı eğilim ve fonksiyonel boyutların rol oynadığı bulgulanmıştır (Kim ve Jang, 2017). Söz konusu araştırmanın bulguları X kuşağı için de yorumlanabilir. Öte yandan gösterişçi toplum ve kahve tüketimi ilişkisinin konuya dair ortaya konulan kuramsal fikre de dayanak oluşturduğu ifade edilebilir.

Gösterişçi toplum ekseninde üniversite öğrencilerin tüketim alışkanlıklarının dışında sosyal medya içeriklerine konu olacak şekilde yapılan paylaşımlar da burada zikredilebilir. Damat kahvesi adı altında kültürel değerler çerçevesinde yapılan paylaşımlarda da kahve tüketiminin piyasa ayağı dışında bir gelenek içindeki şatafat ön planda olmaktadır (Akgül, 2020). Son dönemlerde özellikle Instagram paylaşımlarında kız isteme ritüeli çerçevesinde içilen kahve ve ona yüklenen anlamın şöhretvari bir form aldığı ve burada deyim yerindeyse gelin adaylarının kıyasıya bir mücadele yarışına girdikleri rahatlıkla ifade edilebilir.

Gösterişçi toplum kavramı çerçevesinde günümüzde çok sayıda mekânın sırf bu noktada hizmet verdiği söylenebilir. Bu mekanların başında markalaşmış ve dünya çapında şubeleri olan firmalarla bunun gerçekleştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Fakat araştırmacının yaptığı gözlemler ışığında bu tür mekanların özellikle sosyal statü aracı olarak kullanıldığı ve burada deyim yerindeyse her kesimden bireyin kendini kanıtlama noktasında tercih edildiği görülmüştür. Söz konusu gözlem konuya muhatap kesimle yapılacak bir mülakatla daha keskin bir biçimde ortaya konulabilir.

6. YÖNTEM VE BULGULAR

Sosyal medyanın kullanıcı sayısı her geçen gün artış göstermektedir. Sosyal medyanın tüketim olgusuna hangi ölçüde yön verdiği ve burada nelerin belirleyici olduğu önemli ve güncel bir problemdir. Araştırmada Instagram aracılığıyla kahve tüketiminin paylaşımı konusu incelenmiştir. Çalışmanın amacı, kahve tüketiminin sosyal medyayla birlikte değişen yüzünün gösterişçi toplum ve popüler kültür kavramlarıyla ortaya koymaktır. Bu amaç çerçevesinde Instagram'da paylaşılan gönderiler amaçlı örneklemce belirlenerek içerik analizi yöntemince değerlendirilmiştir. Instagram'da *"kahve"* etiketiyle paylaşılan içeriklerden yola çıkılmıştır. Araştırma Instagram platformuyla sınırlandırılmıştır. Ayrıca örneklem alınan gönderiler 2023 Ocak ayıyla kısıtlı kalmıştır. Söz konusu ay içerisinde paylaşılan video içerikleri çalışmaya dahil edilmemiştir.

Araştırmanın veri setine ait fotoğraflar çeşitli alt kodlara ayrıştırıldıktan sonra belirli temalar altında birleştirilmiştir (Schreier, 2012, ss. 59-65). Yapılan kodlamalar farklı bir kodlayıcıya daha kodlatılması gerekmektedir yaklaşımı (Graham, Milanowski ve Miller, 2012, s. 7) çerçevesinde araştırma verisi alandaki bir başka uzmana kodlatılmıştır. İlk ve son kodlayıcılar arasında yapılan kategorik değişkenler alanda önerilen yüksek güven (%87,6) aralığıyla kesişmiştir (Kassarjian, 1977, s. 14).

6.1. Bulgular

Kullanıcıların kahve fotoğraflarının yanında paylaştıkları ve bu noktada takip edicilerinde görünür kılmaya çalıştığı en temel aksesuarın kitaplar olduğu görülmüştür. Burada direkt kitabın kendisi kahve etiketiyle paylaşıldığı gibi kahve ve kitabın kendisi de aynı karede konumlandırılmaya çalışılmıştır. Temelde verilen mesajın iyi bir kitap okuyucusu olduğu ileri sürülebilir. Dolayısıyla kahve tüketimindeki gösterişçi benliği desteklemede kitapların birer aksesuar rolü oynadığı söylenebilir. Gösterişçi benliğin yanı sıra paylaşımlarda bireyler kendi kimliklerini de bu görseller üzerinden bina etmeye çalışmışlardır.

Görsel 2: Kahve ve Kitap İkilisi, Instagram, 2023.

Kullanıcılar sıklıkla paylaştıkları yolculuklarını veya gezip gördükleri yerleri de kahve ile birlikte sunmuşlardır. Burada ortaya konulan temel fikrin gösterişçi toplum tarafından ortaya konulan üst sınıfa aitim tezi (Güleç, 2015) ile uyuştuğu ifade edilebilir. Bireyin çevresine verdiği bu mesajla kendi sınıfını tayin ettiği, aynı zamanda diğer kullanıcılara da sürekli bir yerleri gezdiği deyim yerindeyse bir kâşif imajının verilmeye çalışıldığı söylenebilir.

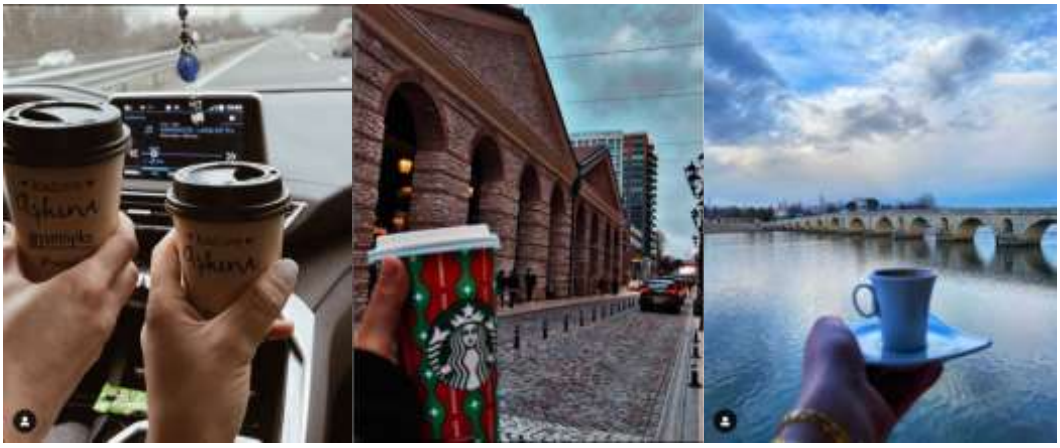

Görsel 3: Kahve ve Gezgin İmajı, Instagram, 2023.

Marka imajı üzerinden hareket eden kullanıcıların burada kahve bardaklarını sıklıkla kullandığı ve özellikle de bardak üzerinde yer alan marka logolarını çekerek sayfalarında paylaştıkları tespit edilmiştir. Burada marka kimliği ve imajının kendine entegre etmenin yanı sıra diğer

kullanılar tarafından popülist veya akıma dönüşen içerik paylaşımların da kullanıcıları yönlendirdiği belirlenmiştir.

Görsel 4: Kahve Markası, Instagram, 2023.

Gösterişçi kimliğin öne çıkartılmasında marka kimliği kadar mekanların da burada önemli bir rol oynadığı yapılan paylaşımlarda tespit edilmiştir. Nitekim kullanıcılar bulundukları ticari mekanlar veya ev ortamlarının manzaralarını bilinçli bir biçimde kurgulayarak takipçileriyle paylaşmıştır. Ortaya konulan bu yapay kurguda popüler paylaşımların yanı sıra belirli bir sınıfa ait olduğu görünümünün verilmesinin amaçlandığı düşünülmektedir.

Görsel 5: Mekân Kurgusu, Instagram, 2023.

Yukarıda verilen görseller dışında geleneksel Türk kahvesi ile mağazalarda içilen veya etiketli bayraklarda tüketilen kahve tüketimi arasında da ciddi farklılıklar bulunmuştur. Geleneksel Türk kahvesine ilişkin yüklenen anlamın daha yoğun olarak duygusal boyutta gerçekleştiği gözlemlenmiştir. Burada kahvenin duygusal olarak huzur, özlem, mutluluk ve aşkla konumlandıracak şekilde paylaşıldığı görülmüştür. Bu dört duygu gerek görsel çekim gerekse yazılı şekilde dile getirilmeye çalışılmıştır. Burada özellikle kız isteme ritüeli, kahve sunum teknikleri ve aksesuarlarının başlıca ön planda olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla kahve tüketiminde kahvenin bizatihi kendisi de gösterişçi birey mesajının kurgusunda belirleyici olduğu söylenebilir. Geleneksel kahveden çok ticari yönlü kahve bardak ve mekanlarında daha yoğun bir biçimde bir sınıfa ait olma, benlik sunumu ve imajının kurgulandığı görülmüştür.

7. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırmada gösterişçi toplum ve popüler kültür kavramlarından yola çıkılarak kahve tüketiminin Instagram üzerinden ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmada kahve tüketiminin Instagram platformu özelinde kullanıcılar tarafından bilinçli ve kurgusal bir yaklaşımla paylaşıldığı belirlenmiştir. Instagram kullanıcılarının burada geleneksel kahve

tüketimi ile ticari anlamda kendini konumlandıran kahve markalarıyla da ayrı birer izlenim oluşturdukları keşfedilmiştir.

Kahve tüketiminde öne çıkan temel tamamlayıcılardan ilkinin kitap olduğu, kullanıcılar okudukları veya okumayıp sadece fotoğraflarını çektikleri kitaplarla hem dünya görüşlerini hem de iyi bir kitap okuyucusu olduklarına dair bir algı oluşturmaya çalışmıştır. Gezilen yerlerin kahve bardağı veya fincanı ile birlikte çekiminde de kâşif izlenimi karşıya aktarılmaya çalışılmıştır. Öte yandan marka imajı ve mekanların da bir üst sınıfa ait olduğu fikriyle platformdaki diğer kullanıcılara aşılayacak şekilde kurgulandığı belirlenmiştir.

Popüler kültürün en temel ideası her yerde aynı giyinen, aynı şeyi yiyen ve içen bireyler oluşturmaktadır. Buradan hareketle aslında popüler kültür üreticilerinin dünyanın her yerinde nasıl İngilizcenin konuşuluyor olmasını insanlara aşılamışsa aynı şekilde de gittikleri her ülkede tüketebilecekleri kahveyi de belirlemeye ve tek tipleşen bir profil oluşturmaya gayret ettiği söylenebilir. Bu kulağa hoş gelsede aslında güç odakları tarafından geleneksel anlamdaki folk kültür öğelerinin yok edilmesi, bireyin kendine ve toplumuna yabancılaşması ve diğer taraftan kişinin bir metaya dönüşmesine yol açmaktadır.

Kendi kültürümüzün içinde içecek tüketiminde iki öğe öne çıkmaktadır. Çay ve geleneksel Türk kahvesi. Ancak son yıllarda gençlerin sıcak içecekler noktasındaki tercihi uluslararası firmaların getirdiği ve adının dahi telaffuz edilirken zorlanıldığı birçok kahve türlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Dolayısıyla popüler kültür, gençler üzerinden bireylere iki uçlu ve en fazla çeşidi şekerli veya şekersiz olanı değiştirerek kişiye pek çok seçenek sunmuştur. Aslında bu durum popüler kültürün bireyi iknadaki en temel stratejisidir. Bu stratejiyle insanlar iki seçenekle sınırlı kalmayıp diğer seçenekleri de tüketmesi gerektiği, yeri geldiğinde arkadaş çevresi veya sosyal baskıyla yeri geldiğinde ise hazırlanan reklam veya tanıtım faaliyetleriyle bu mesaj toplumun her alanına sirayet ettirilmeye çalışılmaktadır. Burada sosyal medya mecraları da hiç kuşkusuz önemli bir aracı rol üstlenmektedir.

Kahve kültürü aslında kendi içerisinde pek çok süreci yaşamıştır. Bu süreçlerin başında evde pişirilen kahve zamanla mahalle içindeki kahvehanelerin oluşmasına yol açmış ve zamanla bu durum sosyalleşmenin bir evresi olarak görülmüştür (Tutal, 2014). Zaman içinde kahve tüketimi tüketim toplumuyla birlikte paket haline dönüşmüş ve sonrasında paket haline dönüşen kahve popüler kültürün alternatif tercih olarak kitlelere sunduğu bir içeceğe dönüşmüştür. Hatta bu dönemde kahvenin adı en çok bilinen markayla ünlenmiş geleneksel Türk kahvesi dışındaki kahve Neskafe şeklinde toptancı bir yaklaşımla konumlanmıştır. Bu dönemden sonra ise kahvehaneler popüler kültürle evrimleşerek pek çok kahve türü bulunduğu şehrin en gözde yerleri, durakları ve AVM içlerinde kendine yer bulmuştur. İşte bu dönüşümün ana odağında X ve Y kuşağının rol belirleyici bir role sahip olduğu ifade edilebilir. Nitekim neredeyse her şehirde üniversite civarlarında kurulan kafelere bakıldığında Starbucks, Kahve Dünyası, Ottoman Kahve vb. kahve işletmelerine rastlanmaktadır. Üniversite öğrencileri bu mekanları hem bir sosyalleşme aracı hem de bir kendilik sunma yeri olarak kullandıkları tezi araştırmanın en temel sonucu olarak söylenebilir. Gençlerdeki kahve tüketimindeki artışta beraberinde bunu sosyal mecralarda paylaşma fikrine dönüştürerek gösterişçi bir benlik sunumunu bilinçli bir biçimde popüler hale getirmiştir. Nitekim yapılan çalışmalara bakıldığında üniversite öğrencilerinin yüzde 39'unun günlük yaşamlarında kahve tükettiği (Koç, 2016) kahve

tüketiminin erkek ve kız öğrencileri arasında farklılaşmadığı her iki cinsiyetin de kahve tüketiminde aynı oranlarda tükettikleri belirlenmiştir (Budak, Çicek ve Şahin, 2002, s. 35).

Üniversite öğrencilerinin Starbucks'ta kahve içmesinde markaya yönelik tutumun olumlu olması ve personel davranışlarından memnun kalınmasının bu kurumun tercih edilmesinde belirleyici olmuştur (Arslan, 2019, s. 226). Starbucks müşterileri üzerinde yapılan bir saha araştırmasına göre tüketicilerin duygusal, davranışsal ve ilişkisel deneyim noktalarında kuruma ilişkin algısı diğer kahve işletmelerine kıyasla daha fazla olduğu bulgulanmıştır (Deligöz ve Ünal, 2014, s. 153). Starbucks sadece bir işletme ile kalmayıp buradan sosyal medyada paylaşılan fotoğraflarda kullanıcıların markayı bilmesinde ve tercih etmesinde etkili olmaktadır. Burada özellikle lise öğrencilerinin üniversite öğrencilerine kıyasla daha fazla resim paylaştığı ve sosyal medya fenomenlerinden etkilenmenin yine lise öğrencilerinde daha yoğun olduğu bulgulanmıştır (Çağlak, Bağlama ve Mısırlıoğlu, 2021, s. 138). Yurtdışındaki Üniversite öğrencilerinin Starbucks tercihinde mekânın kendisi de etkili olmuştur. Bu mekânın kahve evi, bir içecek mağazası olmasının yanı sıra aynı zamanda bir müze olması da üniversite öğrencilerinin tercihinde etkili olduğu gözlemlenmiştir (Kaptan, 2013, s. 88). Söz konusu çıktılar bu araştırmanın bulgularıyla da örtüşmektedir.

Lise çağındaki kesimin başta Tiktok olmak üzere sosyal medya kullanımı ve buralarda kısa video içerikler üretmesi ve tüketmesinin ileriki yıllarda kahve ve kahve ürünlerine olan rağbete yönlendireceği düşünülmektedir. Yapılan araştırmadan elde edilen veriler doğrultusunda içtiğini bir başkasıyla paylaşma adetinin kültürel değerleri zedelediği, bireylerin kendine ve medeniyetine ait içeceklere yabancılaştıkları ve bu süreçte ciddi kafein bağımlılıklarıyla gelecek yaşantılarında riskli hastalıklar yaşayabileceği sonucu akademik tartışmaya açılmıştır.

KAYNAKÇA

Akarçay, E. (2012). Kâh kahvehane kâh cafe: Küreselleşen Eskişehir'de kahve tüketimi üzerine kurumsal bir giriş. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, Özel Sayı (2), 181-202.

Akçalı, Ö. (2001). Ceza evlerinde mahkumların sosyal uyum süreçlerinde sporun yeri. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Mersin: Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Entitüsü.

Akgül, D. (2020). Gösterişçi tüketim ile benlik genişleten# pembegelinler: Netnografi uygulaması. *Nitel Sosyal Bilimler, 2*(1), 40-59.

Akşit Aşık, N. (2017). Değişen kahve tüketim alışkanlıkları ve Türk kahvesi üzerine bir araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(4), 310-325.

Areiza-Padilla, J. A., & Manzi Puertas, M. A. (2021). Conspicuous consumption in emerging markets: The case of starbucks in colombia as a global and sustainable brand. *Frontiers in Psychology*, 3438.

Arslan, F. (2019). Tüketicilerin kahve tüketim alışkanlıkları ve kahve dükkânı tercihleri: Antalya ilinde bir araştırma. *International Journal of Contemporary Tourism Research, 3*(2), 224-234.

Atça, H. Ç. (2019). *Popüler kültür ile tüketim kültürü ilişkisi üzerine Bir araştırma* (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bakacak, A. G. (2002), Modern dönemde Becker ve Goffman'ın yaklaşımlarında etiketlenmiş suçlu anlayışı ve günümüzdeki yansımaları. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi SBE.

Baltacıoğlu, İ. (1964). Ziya Gökalp. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (5), 1-7.

Barrera, G. A., & Ponce, H. R. (2021). Personality traits influencing young adults' conspicuous consumption. *International Journal of Consumer Studies, 45*(3), 335-349.

Biçer, S. (2014). Goffman metodolojisinden hareketle Facebook üzerinde akademisyenlerin kendini sunma davranışı. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (16), 65-100.

Biyan, N. A. (2019). Tüketici temelli marka değerinin ölçümü: Starbucks örneği. *Alanya Akademik Bakış, 3*(2), 151-164.

Budak, N., Çiçek, B., & Şahin, H. (2002). Üniversite öğrencilerinin tükettikleri içecekler ve tercihlerini belirleyen etmenler. *Beslenme ve Diyet Dergisi, 31*(2), 31-40.

Canoğlu, M. ve Yaşa Özelturkay, E. (2018). Popüler kültür, batıl inançlar ve fal baktırmak: Fal odaklı kafelere giden müşteri profilinin belirlenmesi üzerine keşifsel bir çalışma, Ş. Kaypak (Ed.), *II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi Bildiri Tam Metin Kitabı* (ss. 1-20). Akademisyen Kitabevi.

Coşgun, M. (2012). Popüler kültür ve tüketim toplumu. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 1*(1), 837-850.

Çağlak, E., Bağlama, M. Ç., & Mısırlıoğlu, B. (2021). Marshall McLuhan'ın global köy'ünde Starbucks. *Ahi Evran Akademi, 2*(2), 132-140.

Deligöz, K., & Ünal, S. (2014). Deneyimsel pazarlama uygulamalarının marka tercihi üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma (Kahve Dünyası ve Starbucks örneği). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 31*(1).

Fendal, D. (2012). Türkiye'deki kahve ve mutfak kültürünün dönüşümü üzerinden küreselleşme sürecinde küresel ve yerel kültürün etkileşim ve eklemlenişi. *İleti-ş-im* Özel Sayı(2), 147-180.

Goffman, E. (2009). *Günlük yaşamda benliğin sunumu*. B. Cezar (çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Graham, M., Milanowski, A., and Miller, J. (2012). Measuring and promoting ınter-rater agreement of teacher and principal performance ratings. The Center for Educator Compensation and Reform (CECR), 1-33. Erişim adresi: https://eric.ed.gov/?id=ED532068

Güleç, C. (2015). Thorstein Veblen ve gösterişçi tüketim kavramı. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1*(38), 62-82.

Günler, O. E. (2011). Hemodiyaliz hastalarında hastalığa bağlı toplumsal rol değişimi beklenti ve sorunları: Bir sağlık sosyolojisi çalışması. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Konya: Selçuk Üniversitesi SBE.

Hatipler, M. (2017). Postmodernizm, tüketim, popüler kültür ve medya. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 32-50.

Kaptan, Y. (2013). Üçü bir arada: Melez bir mekânın kuruluşu ve Starbucks üzerine gözlemler. *Kültür ve İletişim, 16*(2), 73-96.

Kassarjian, H. H. (1977). Content analysis in consumer research. Skip Nav Destination, 4(1), 8-18. doi:10.1086/208674

Kavlak, E., & Akova, S. (2022). Y ve Z kuşağının kahve kültürünün popüler kültür bağlamında değerlendirilmesi. *Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi, 4*(2), 1-33.

Kim, D., & Jang, S. (2017). Symbolic consumption in upscale cafés: Examining Korean gen Y consumers' materialism, conformity, conspicuous tendencies, and functional qualities. *Journal of Hospitality & Tourism Research, 41*(2), 154-179.

Koç, B. (2016). Bingöl üniversitesi öğrencilerinin hazır kahve tüketimi ile ilgili tutum ve davranışları. *XII. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi*, Isparta, Kongre Kitabı, 519-524.

Önen, V. (2018). Marka değerinin marka aşkına etkisinin incelenmesi: Starbucks cafe örneği. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 5 (1), 49-63. Retrieved from https://dergipark.org.tr/en/pub/asead/issue/39151/459881

Li, J., Guo, S., Zhang, J. Z., & Sun, L. (2019). When others show off my brand: self-brand association and conspicuous consumption. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*.

Özbek, M. (2002). *Popüler kültür ve Orhan Gencebay arabeski*. İletişim Yayınları, İstanbul.

Özcan, B. (2007). "Sosyolojik olarak tüketim ve boş zaman: İstanbul Olivium Outlet Center ve Galleria alışveriş merkezi örnekleri", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özdemirci, A. (2004). Popüler kültür, tüketim psikolojisi ve imaj yönetimi: Türkiye (1950-1980). *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul*.

Schreier, M. (2012). Qualitative content analysis in practice. London: Sage publications.

Sözkesen, M. E., & Biçer, S. (2018). Instagram'da sosyal kıyaslama, benlik saygısı ve yaşam doyumu ilişkisi: Fırat Üniversitesi üzerinde bir inceleme. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (29. Özel Sayısı), 302-326.

Şahbaz, S. (2007). Geçmişten günümüze kahvehaneler, kahvehanelerin sosyal hayattaki yeri ve önemi: Aydın Merkez örneği, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tifferet, S., Shani, N., & Cohen, H. (2013). Gender differences in the status consumption of coffee. *Human Ethology Bulletin*, *28*(3), 5-9.

Tutal, O. (2014). Kırk yıllık hatırın iletişim mekânı olarak kahvehaneler. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(3), 151-166.

Ünlü, S. & Filan, M. (2021). Veblen'in gösterişçi tüketim kavramı çerçevesinde sosyal medya: Instagram influencer'ları üzerine bir analiz. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, *6*(12), 39-55.

Ürkek, R. (2019). *Jean Baudrillard ve tüketim toplumu* (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Verdugo, G. B., & Ponce, H. R. (2020). Gender differences in millennial consumers of Latin America associated with conspicuous consumption of new luxury goods. *Global business review*, 0972150920909002.

Yazıcı, M. A. (tarih yok). Popüler kültür ve tüketim. 17.11.2022 tarihinde www.jmo.org.tr: http://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/e36a2060ec07216_ek.pdf?dergi=D%DDSKORDA adresinden alındı

ANTROPOLOJİ, KÜLTÜREL ANTROPOLOJİ VE SOSYOLOJİ ÜZERİNE

Dr. Tolga KÖROĞLU

ÖZET

Kökenini Yunanca "Anthropos" (insan) ve "logos" (bilim) kelimelerinden alan ve Türkçeye "Antropoloji" olarak geçen bilim dalının karşılığı insan bilimidir. İnsanı tarihsel, sosyo-kültürel ve fiziksel yönden inceleyen antropolojinin çalışma alanı oldukça geniştir. Disiplinler arasında Fiziki Antropoloji ve paleoantropoloji, sosyokültürel antropoloji ve etnolojinin yanı sıra dilbilimsel antropoloji de yer almaktadır. Kültürel antropoloji, insanı kültür unsurlarını üreten ve bunları sürdüren bir varlık olarak ele almaktadır. Kültürel antropolojinin iki alt çalışması bulunur. Bunlardan biri etnografya, diğeri ise etnolojidir. Kültür, toplumların genellikle farkında olmadan yaşam tarzlarını düzenleyen herkes tarafından kabul görmüş kurallar bütünüdür.

Kültür ile yalnızca antropoloji değil, diğer birçok sosyal ve beşerî bilim dalları da ilgilenmektedir. Bu bilim dallarından birisi ise sosyolojidir. Türkçe anlamı toplum bilim olan sosyoloji, sosyal hayatın, sosyal değişmenin ve insanların sosyal davranışlarının nedenlerinin ve sonuçlarının bilimsel yollarla araştırılmasındır. Sosyoloji araştırmalarındaki amaç, gruplar, organizasyonlar ve toplumların yapısının araştırılması ve insanların bu yapılar içerisindeki etkileşimini ele almaktır. Bu çalışmalarda insana özgü davranışlar sosyal olarak tanımlanmaktadır. Sosyolojinin kapsamında aile yapısı ve aile ilişkileri, gasgsterlerden meydana gelen çeteleri örgütsel suçlar, futboldaki holiganizm, eğitimin sosyal hayat içerisindeki işlevi, toplum içerisinde yer alan cinsiyet rolleri ve iş bölümü ile insanların boş vakitlerinde ne gibi şeylerle uğraştıkları dahi girmektedir.

Sosyal bilimler içerisinde yer alan antropoloji ve sosyolojinin literatürdeki yerinin anlaşılması bu çalışmanın konusudur. Ayrıca her iki bilim dalının farklılıkları, benzerlikleri ile birlikte yararlandıkları konular ve alanların neler olduğu bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Antropoloji, Kültürel Antropoloji, Sosyoloji, Kültür, Sosyal Bilimler.

ANTROPOLOJİ, KÜLTÜREL ANTROPOLOJİ VE SOSYOLOJİ ÜZERİNE

Sosyal Bilimler Olarak Antropoloji ve Çalışma Alanları

Antropolojiyi keskin hatlarla tanımlayabilmek oldukça zordur. Sosyal bilimlerin içerisinde çok geniş bir kapsamı olan antropolojinin köken olarak Yunancada insan anlamına gelen "anthropos" ve bilgi anlamında kullanılan "logos" kelimelerinin birleşiminden devşirilip Türkçeye "Antropoloji" olarak geçmiştir. S. Veyis Örnek (1971), antropolojiyi insanın kökeni, biyolojik yapısı, somatik özellikleri, kültürel yapıları, toplumsal davranışları gibi çeşitli insan unsurlarını inceleyen bilim dalı olarak belirtir. Disiplinler arasında Fiziki Antropoloji ve paleoantropoloji, Kültürel antropoloji, sosyal antropoloji ve etnolojiyi sıralar. Felsefi,

psikolojik, tıbbi ve teolojik antropolojiden de söz edilebilmektedir. Antropoloji bilimlerinin yararlandığı diğer bilim dalları ise sırayla, dil, tarih, prehistorya, coğrafya, biyoloji, zooloji, karşılaştırmalı anatomi, embriyoloji, sosyoloji, psikoloji, ekonomi ve din bilimidir (Örnek, 1971). Özbudun ve Uysal (2015) tarafından yapılan bir tanımda antropoloji, insanı ve insan topluluklarını bütüncül ve karşılaştırmalı yaklaşımları kullanarak sosyal kültürel ve biyolojik tüm yönleriyle inceleyen bilim dalıdır. Tarih boyunca disiplin ve çalışma metodolojisinde çeşitli evrelerden geçip farklı ekoller tarafından geliştirilen antropoloji, halen yeni yöntemler kullanarak gelişmeye devam etmektedir. İnsanı genel olarak ele alan bu bilimin spesifik çalışmalara odaklandığı çeşitli alt dalları bulunmaktadır. Antropoloji ülkemizde sosyokültürel ve biyolojik olarak iki ana dala ayrılmaktadır. İnsanı biyolojik ve fiziksel yönleriyle ele alan biyolojik antropoloji, anatomi, biyoloji, tıp, jeoloji, paleontoloji, genetik gibi doğa bilimleri ile çalışarak evrimsel süreçleri, biyolojik yönden insan ile aynı biyolojik taksonomiye ait türlerin sosyal ve biyolojik yapılarını, insanların farklı doğal çevrelere olan adaptasyonlarını, biyolojik yönde büyüme ve gelişme süreçlerini ve insan genetiği gibi konuları ele almaktadır (Özbudun & Uysal, 2015). Biyolojik antropolojide çeşitli alt disiplinler yer alır. Bunlardan ilki, paleoantropoloji geçmiş dönemde yaşamış insan ve insansı fosiller üzerine odaklanan bilimdir. Ayrıca prehistorik çağlardan başlayıp son yüzyıla kadar bir arayı kapsayan dönemde yaşamış insan topluluklarına ait iskelet kalıntıları, biyoarkeolojinin konusuna girmektedir. Biyoarkeolojinin amacı, iskeletler üzerinde yaş, cinsiyet, boy uzunluğu, biyolojik uzaklıklar, sağlık yapıları ve beslenme örüntüleri gibi biyolojik ve kültürel profillerin çıkarılmasını sağlamaktır. Ayrıca yalnızca iskelet kalıntıları bulunan kriminal vakalarda bu uygulamaları kullanan adli antropoloji disiplini de yer almaktadır.

Kültürel Antropoloji Kültür Yaklaşımı

Kültürel antropoloji veya sosyokültürel antropoloji, insanların davranış, düşünce ve duygu algılarını inceleyen antropolojinin alt bilim dallarından birisidir. Sosyokültürel antropoloji, insanı kültür unsurlarını üreten ve bunları sürdüren bir varlık olarak ele almaktadır. Bundan dolayı, sosyokültürel antropologların yapmış oldukları çalışmaların anlaşılabilmesi için kültürün ne anlama geldiğini öğrenmekte fayda vardır (Haviland, Prins, Walrath, & McBride, 2008). Kültürün bazı araştırmacılar tarafından çeşitli tanımlamaları bulunmaktadır. Bu tanımlamalardan bazıları aşağıda verilmektedir. Bunlar arasında literatürde yaygın olarak kullanılan Tylor (1871) tarafından yapılan kültür tanımına göre;

"Kültür, ya da uygarlık, bir toplumun üyesi olarak, insanoğlunun öğrendiği (kazandığı) bilgi, sanat, gelenek-görenek ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütün'dür."

Bozkurt Güvenç (1970) tarafından yapılan kültür tanımına göre ise;

"Kültür, toplum, insanoğlu, eğitim süreci ve kültürel muhteva gibi değişkenlerin ve bunlar arasındaki karmaşık ilişkilerin bir işlevidir."

Kültür, toplumların genellikle farkında olmadan yaşam tarzlarını düzenleyen herkes tarafından kabul görmüş kurallar bütünüdür. Bu kurallar biyolojik kalıtımla kazanılmayan, sonradan öğrenilen yapıya sahiptiler. Toplum içerisinde yer alan bireylerin günlük davranış, düşünce ve duygu algıları bu kurallar tarafından belirlenir veya bunlar tarafından yönlendirilir. Bu sebepten dolayı, insan etkinliklerinde düşünce ve duygularında kültürün etkileri elzemdir. Kültürlerin dışavurumu bir bölgeden diğer bölgeye göre farklılık gösterebilmektedir. Kültürün değişme özelliği bulunmaktadır. Kültürün zaman içerisinde değişime uğradığı gibi bölgeden bölgeye de farklılıklar göstermektedir. Dünyanın çeşitli bölgesinde yaşayan her bir toplumun diğerlerinden farklı bir kültüre sahip olduğu söylenebilir (Beals & Hoijer, 1991). Ancak antropolojik bağlamda bir insanın diğer insanlara göre daha kültürlü olduğu kesinlikle kabul edilmemektedir (Haviland, Prins, Walrath, & McBride, 2008). Bu görüş antropolojide kültürel görecelik kavramı ile açıklanmaktadır. Antropolojik perspektifin olmazsa olmazı, iki önemli ilkesi bulunur. Bunlardan biri kültürel görecelik, diğeri ise bütünsel yaklaşım ilkesidir.

Kültürel görecelik (görelilik ya da relativite) diğer toplumların adet ve inançlarını bireyin kendi kültürünün değil, onların kültürünün bağlamı içinde görebilmesidir (Haviland ve ark., 2008). Kültürel görecelikte tüm toplumların eşit olduğu fakat belirli bir gelenek görenek ve inançlar üzerine olan bakış açılarının farklı oldukları söylenebilir. Bu ilkenin altında yatan temel olgu, tüm toplumların ahlaki yönden, hukuksal ve politik meselelerde eşit olmasıdır. Bütünsel yaklaşımcılık (holism) kısaca bütün olan bir olgunun kendisini meydana getiren parçalardan daha büyük olmasıdır (Schultz & Lavenda, 2008). Bütünsel yaklaşımı karmaşık olan bir varlığın hiçbirinin sadece parçaların toplamı sayılamayacağı görüşünü savunan felsefi bir açıklamadır. Bu ilkede insan yaşamının herhangi somut bir yönünün insan yaşamındaki diğer yönleriyle ilişkileri doğrultusunda incelenebileceği varsayılmaktadır. Bu suretle, antropolojik çalışmada ele alınan belli bir soru veya sorunlar daha geniş bir çerçeve içerisinde anlamlandırılmaya çalışılır (Bates, 2009).

Sosyokültürel antropolojinin iki alt çalışması bulunur. Bunlardan biri etnografya, diğeri ise etnolojidir. Etnografya, incelenen bir kültürün alan çalışması yöntemiyle açıklanmaya çalışması prensibiyle çalışır. Alan çalışmasının başarılı sayılabilmesi için, çalışılan topluluğun içine karışmak ve topluluğa kişisel gözlem yoluyla katılarak incelemek gerekmektedir. Ayrıca incelenen kültürel grubun üyeleri ile görüşmeler yapılabilir. Bundan dolayı, etnografik bir çalışma modeline katılımcı gözlem de denilebilir. Etnografya, dünya üzerinde bulunan farklı kültürlerin birbirleri arasındaki sistemli bir karşılaştırma yapmak için gerekli olan bilgilerin toplanmasını sağlamaktadır (Haviland, Prins, Walrath, & McBride, 2008).

Sözlükteki anlamı “halklarla ilgili olanı yazmak” olan etnografya aynı dönemlerde yaşayan kültürler ile ilgili alanda çalışmalar yapmak veya birinci elden inceleme aracılığında bilgi ve belge toplamak olarak adlandırılır. Etnografyada yapılan bir alan araştırmasında ekonomik süreçler, kullanılan teknolojiler, toplumsal yapı ve örgütlenmeler, siyasal davranışlar ve çalışılan toplumun yaşadıkları dünyayı açıklama ve kontrol sürecinde uyguladıkları dini, büyüsel ya da bilimsel yöntemleri ile ilgili veriler toplanmaktadır. Ayrıca etnografların alanları da oldukça çeşitlidir. Etnografya yapan bir araştırmacı genel toplumsal bir olgu üzerine ya da belirli bir sorun üzerine yoğunlaşabilir (Beals & Hoijer, 1991).

Etnoloji ile ilgilenen bir araştırmacı, soğuk arktik bölgelerden ıssız çöllere, Afrika ormanlarından Pasifik bölgesinin adalarına, eski ve yeni dünyanın yoğun biçimde iskân edilen şehirlerine kadar, geniş bir alanda yer alan kültürleri araştırıp farklılıklarını belirleyip üzerinde çalışır. Bu suretle, çalışmaların birçoğu farklı insan grupları arasında görülen kültür özelliklerinin betimlemesini gerçekleştirmektir. Sosyokültürel antropolojinin alt dallarından biri olan etnoloji çalışma alanlarını uzak kültürlere ve kültürel yönden daha az gelişmiş halkların anlaşılmasına dayandırır. Etnoloji salt ilkel kültürlerin araştırmasına bağlı bir bilim dalı değildir. Etnoloji bilimi sadece özel bir toplum veya toplum içerisinde yer alan özel bir gruba ait kültür ile değil, ayrıca dünya üzerinde herhangi bir yerde yaşayan insanın ayırıcı niteliğinin gözlenebilen bir olgu olarak da kültürle ilgilenmektedir (Beals & Hoijer, 1991).

Sosyokültürel Antropoloji ve Sosyoloji Ayrımı

Bahar'a (2009) göre sosyoloji; sosyal hayatın, sosyal değişmenin ve insanların sosyal davranışlarının nedenlerinin ve sonuçlarının bilimsel yollarla araştırılmasındır. Giddens (2012) ise sosyolojiyi "insanın toplum yaşamının, insan grupları ile toplumların bilimsel incelenmesi" olarak tanımlar. Sosyoloji araştırmalarındaki amaç, gruplar, organizasyonlar ve toplumların yapısının araştırılması ve insanların bu yapılar içerisindeki etkileşimini ele almaktır. Bu çalışmalarda insana özgü davranışlar sosyal olarak tanımlanmaktadır. Sosyolojinin kapsamına aile yapısı ve aile ilişkileri, gangsterlerden meydana gelen çeteleri örgütsel suçlar, futboldaki holiganlık, eğitimin sosyal hayat içerisindeki işlevi, toplum içerisinde yer alan cinsiyet rolleri ve iş bölümü ile insanların boş vakitlerinde ne gibi şeylerle uğraştıkları dahi girmektedir. Sosyoloji, sosyal hayatın tüm alanları ile ilgilenmektedir. Sosyolojide yöntemler, araştırma, teori ve bilgilerin harmanlanmasından meydana gelmektedir (Bahar, 2009). Sosyolojik incelemelerin kapsamında sokakta kişiler arasında gerçekleşen karşılaşmalar gibi bireysel olgulardan İslamiyet'te yer alan kökten dincilik gibi küresel toplumsal süreçlere kadar geniş bir çalışma alanı yer alır (Giddens, 2012).

Antropoloji ve sosyolojinin araştırma konuları genel manasıyla insan toplumları üzerinedir. Bu bilim dallarının farklı bir toplum biçimi üzerine odaklı ayrı çalışma sahaları bulunmaktadır. Sosyoloji, siyasi devrimler ile endüstri devriminin sonucu meydana gelen toplumsal sorunlar üzerinde durmaktadır. Sosyolojide çalışma yapılan alan modern ve endüstriyel toplumlar üzerineyken antropolojide çalışma alanı "Batılı" olmayan topluluklar üzerinedir (Coşkun, 2008). Ancak sosyokültürel antropolojinin çalışmış olduğu alan yalnızca "Batılı" olmayan toplumlar olmamakla birlikte, günümüz modern toplumların çeşitli varyasyonlarını da ele almaktadır. Güvenç (1992), antropolojinin her ne kadar "ilkel" toplumları inceleyerek gelişip ün kazandığını, ancak onun yalnızca bu "ilkel" toplumlarla ilgilenmediğini; hem çağdaş-modern toplumlarla hem de geleneksel ve ilkel toplumlarla da ilgilendiğini dile getirir.

Coşkun (2008), sosyolojiyi toplumdaki gerilim, çatışma alanları ve toplumsal sorunlara odaklanan bir bilim dalı olarak ele alır. Bu doğrultuda sosyoloji, toplumsal sorunun kavranması, açıklanması ve bu sorunlar üzerinde etkin olabilme çabası gayreti içerisinde olmalıdır. Sosyoloji, gelişmiş toplumlarda belirli bir konu ya da sorun üzerine yönelirken, antropolojinin konusu daha dar bir alanda sistemin bütününü incelemeye yöneliktir. Sosyolojide tarih ve

felsefenin devamı niteliğinde yazılı kaynakların ve verilerin niteliksel istatistiksel yöntem ve teknikleri kullanılmaktadır. Antropolojide ise yazılı kaynağı olmayan toplulukların geliştirmiş oldukları teknikler ile sözlü ve törensel kaynaklar incelenir. Geleneksel tarım topluluklarının ilkel ya da modern olarak herhangi bir sınıflandırması söz konusu olamaz. Kırsal toplumlar üzerinde yapılan sosyal çalışmalarda sosyoloji ile antropolojinin yöntem ve teknikleri birbirlerini bütünler doğrultuda, tamamlayıcı bir şekilde çalışılmaktadır ve bu yönde de kullanılmak zorundadır (Güvenç, 1992).

Sosyokültürel antropolojinin kültür olgusuna olan yaklaşımı, asıl konuyu oluştururken, sosyoloji; kültüre, toplum içerisinde yer alan bir bileşen olarak yaklaşır. Kültür kavramına sosyolojik açıdan bakıldığında, öneminin toplum ile alakalı olması açısından önemlilik arz etmesi göz önüne alınır. Sosyoloji bakımından kültür kavramı, toplum içerisinde yer alan eğitim, siyaset, tıp, sanat, teknoloji, ekonomi ve siyaset gibi birçok alanın maddi ve maddi olmayan birikimlerinin tümünü bir dizi sosyal proseslerin bileşeni olarak ele almaktır. Bu bağlamda bakılacak olduğunda birey, toplum içerisinde yer alan kültüre sahiptir. Yani kültür, bir insan ve toplum kuramını ifade eder. Sosyolojik düşünce tarihi boyunca kültür, çeşitli kuramsal bakış açılarına sahip ekoller tarafından, "bütünleştirici ögelerle çatışmacı ögelerin kaynağı olarak ele alınıp", toplum içerisinde yer alan yapısal olguları, değişimleri ve süreçlerin nasıl olduğunun anlaşılmasında aktif rolü olan, toplumsal dinamiklerin belirlenmesinde kullanılan bir terimdir. Bir toplum içerisinde yer alan bahsi geçen kültürel dinamiklerin, toplumun üyesi olan bireylerin etkileşimleri ve üretimleri konusunda gerek kültürün zihinsel yapıdaki temsili gerekse toplum içerisindeki işleviyle makro ve mikro-sosyoloji alanlarında yer alan ilişkiler ve yapının sürekliliği ve değişimi gibi toplumsal süreçlerin algılanması ve açıklık getirilmesinde kullanılan temel kavram, sosyolojiye göre kültürün ta kendisidir (Güven, 2018).

Sosyokültürel antropolojinin içerisinde yer alan etnoloji ise teorik yönleriyle çok geniş ölçüde insan kültürlerinde içerisindeki bazı benzerlikleri ve farklılıkları da açıklamaya yönelmektedir. Etnoloji yapan bir araştırmacı, bir topluluğun tarihinde yer alan bir kültürel özelliğin diğer topluluklar ile etkileşimin olup olmadığını, birtakım benzerlikleri ve farklılıkların ne kaynaklı olduğunu tarihsel bir yaklaşımla irdelemeye çalışır. Ayrıca kültürlerin yapılanmalarını ve nasıl işlediklerini anlayabilmek için kültürler arasında sistemli bir karşılaştırma yaparlar. Bu tarz çalışmalar, geniş bir coğrafyaya yayılan kültürlerin bazı benzerlikleri ve farklılıkların nasıl olduğunu anlamaya yardımcı olmaktadır. Günümüz insanlarının ve geçmiş dönemde yaşamış insanların kültürlerinin geniş çapta karşılaştırmalı olarak incelenmesi, uygarlıklardaki gelişimin nasıl değiştiğini ve bugün izlenilen kompleks farklılaşma süreçlerinin açıklanması konusunda yardımcı olan etnoloji, insan topluluklarının yapılarının ve işleyişlerinin çözümlenmesinde önemli bir konuma sahiptir (Beals ve Hoijer, 1991). Sosyolojinin ve sosyokültürel antropolojinin kültüre bakış açısı özetlenecek olursa, sosyokültürel antropoloji kültürün özüne inmeye çalışmakta, farklı toplumlar arasında karşılaştırma yapmakta ve kültürel boyutların nasıl geliştiğini gözlemlemektedir. Sosyoloji ise kültürü toplum içerisinde yer alan bir araç olarak kullanarak toplumsal süreçlerin işlenmesinde ve takip edilmesinde kullanmaktadır.

Ayrıca antropoloji ve sosyolojinin ortak problemleri dışında kalan diğer problemlerin de kuramın genel yapısından oluşan birtakım benzerlikleri bulunmaktadır. Bir kavram olarak ele

alınan kültür, sosyologlar tarafından geniş alanda kullanılan yararlı bir araç olarak kanıtlanmıştır. Hem sosyologlar hem de antropologlar kendi kuramlarında, gittikçe artan bir biçimde birbirlerinin verilerinden yararlanma çabası içindedirler (Beals ve Hooijer, 1991).

Beals ve Hoijer (1991), antropoloji ile sosyoloji arasındaki ilişkinin yeterli düzeyde gelişmediğinden bahseder. Ayrıca sosyokültürel antropoloji ile sosyolojinin ortak bir bilim dalı şeklinde algılandığı düşünülmektedir. Sosyoloji ile sosyokültürel antropolojinin hem kültüre olan bakış açısı hem de araştırma konularındaki farklılıklar dolayısıyla araştırma yöntemlerinde farklılıklar da bulunur. Sosyokültürel antropoloji çalışması yapan bir araştırmacının örneklem alanı daha dardır. Sosyal bilim dalları arasında nicel ve nitel yönelikte araştırma türleri kullanılmaktadır. Nicel araştırma daha ziyade pozitivist yaklaşımlar sergilemektedir. Yani nicel araştırmalarda toplumsal olguların kavranmasında genel geçer, küresel yaklaşımların olduğu, nedenselliği anlamaya çalışırken genelleyerek tahminlerde bulunarak tümdengelimci bir yaklaşım benimsenir. Gözlem, görüşme, anket ve deney usulleri veri toplama araçları olarak benimsenir. Nitel araştırma tekniğinde ise yorumsamacı yaklaşım söz konusudur. Olguların kavranış biçimi toplumsal ve kültürel bağlamda farklılıklar gösteren kompleks yapılardan oluşur. Bu teknikteki amaç, olaylara insanların gözünden bakmak ve bu yönde betimleyerek yorumlamaktır. Derinlemesine görüşme, gözlem ve katılımlı gözlem gibi teknikler veri toplama araçlarından bazılarıdır. Sosyokültürel antropolojide benimsenen araştırma yöntemi, nitel araştırma tekniklerine dayanmaktadır. Alana çıkan bir antropolog, bütünsel yaklaşımla katılımlı gözlem yapacağı topluluğun içerisine karışır. Sosyoloji ise nicel teknikleri benimseyerek çoğunlukla anket veya soru kâğıdı, görüşme veya deney yöntemlerini araç olarak kullanır. Güvenç (1992)'e göre antropolojideki doğru bilgi sorunu, doğa ve tarih bilimlerinin her ikisinden de farklılık gösterir. Anket ve soru kağıdının "ilkel" ve geleneksel toplumlarda kullanılması okur yazarlık seviyesinin değişiklik göstermesinden ötürü birtakım zorluklar meydana getirir. Bu yöntemler genellikle çağdaş sosyoloji ve sosyal psikolojide daha yoğun kullanılmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada antropoloji biliminin konusu, çalışma alanları ve alt disiplinleri üzerine bilgiler verilmiştir. Bu alt disiplinlerden birisi olan sosyokültürel antropolojinin tanımları ve çalışma alanlarıyla ilgili detaylı bilgiler derlenmiştir. Sosyoloji ile sosyokültürel antropoloji arasında belirli ortak yönler ve farklılıklar bulunmaktadır. Sosyokültürel antropoloji geleneksel ve modern toplumlar arasında daha spesifik konulara yönelmektedir. Sosyoloji bilimi ise modern toplumlar üzerine daha kapsamlı ve genel çalışmalara yoğunlaşmıştır. Her iki bilim dalı da kültür ile ilgilense de sosyokültürel antropoloji kültürün özüne odaklanmakta, sosyoloji ise kültürü toplumun bir aracı olarak kullanmaktadır. Alan çalışmalarında kullanılan yöntemlerde sosyokültürel antropoloji nitel araştırmalar bünyesinde yer alan katılımcı gözlemi benimserken sosyolojide en sık kullanılan yöntem olarak nicel araştırmalara dayalı anket ve görüşme usulü araç olarak kullanılmaktadır. Sosyal bilimler arasında yer alan bu iki disiplinin kesiştiği çalışma alanlarında farklı yöntemlere başvurdukları saptanmıştır.

KAYNAKÇA

Bahar, H. İ. (2009). *Sosyoloji.* Ankara: Uşak Yayınları.

Bates, D. G. (2009). *21. Yüzyılda Kültürel Antropoloji İnsanın Doğadaki Yeri.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınevi.

Beals, R. L., & Hoijer, H. (1991). Antropolojinin Konusu ve Alanı, (Çeviren H. Erginer). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt:35, Sayı:2*, 9-34.

Coşkun, İ. (2008). Sosyoloji, Antropoloji, Şarkiyatçılık ve Öteki. *Sosyoloji Dergisi 3. Dizi 16. Sayı*, 11-26.

Giddens, A. (2012). *Sosyoloji.* İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Güven, Z. U. (2018). Toplumbilimsel Bir Olgu Olarak Kültür. A. Ergur, & E. Gökalp içinde, *Kültür Sosyolojisi* (s. 52-67). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Güvenç, B. (1992). *İnsan ve Kültür.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Haviland, W. A., Prins, H. E., Walrath, D., & McBride, B. (2008). *Kültürel Antropoloji.* İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Örnek, S. V. (1971). *Etnoloji Sözlüğü.* Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Özbudun, S., & Uysal, G. (2015). *50 Soruda Antropoloji.* İstanbul: 7 Renk Basım Yayıncılık.

Schultz, E. A., & Lavenda, R. H. (2008). *Cultural Anthropology: A Perspective on the Human Condition.* Oxford: Oxford University Press.

ÇORÛMÎ'NİN "*REDDİ BÂTIL*" ESERİNDE ŞÎA'NIN SAHÂBE VE EHL-İ BEYT HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİNE TENKİTLERİ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Nurcihan ATA
Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
ORCİD: 0000-0003-0812-1248

ÖZET

Ahmed Feyzi Çorumi, Çorum'un Azap Ahmed mahallesinde doğan bir müderristir. İlmiye sınıfına mensup bir ailedendir. Nakşibendiyye tarikatının Halidiyye koluna mensuptur. Kendisi de tıpkı babası ve dedesi gibi Çorum' da müftülük görevinde bulunmuştur. Bunun yanısıra Kurtzade ve Aleybeyoğlu medreselerinde müderrislik yapıp birçok öğrenciye icazet vermiştir. Ahmed Feyzi iyi bir müderris olmakla beraber birçok eser telif etmiştir. Bunlardan biri de 1880 yılında Hüsniye isimli esere reddiye olarak kaleme aldığı "El-Feyzü'r Rabbani Fi Reddi Batıl-i İrani" dir. Eserini telif sebebini kendisi özetle şöyle ifade eder; İslam'ın nurunu söndürmeye yönelik olarak faaliyetler çoğalmış, bu minvalde eserler yazılmıştır. Bunlardan biri de şii görüşleri yaygınlaştırmak için telif edilen Hüsniye'dir. Bununla ilgili müslümanları korumak için bir reddiye yazılması icap eder. Daha önceleri Şia'nın batıl görüşlerini red için birçok eser yazılmıştır. Ahmed Feyzi bazı eserleri zikrettikten sonra bunların Şia'nın yanlış düşüncülerini ispat ettiklerini fakat Hüsniye isimli eserde bu batıllara pek çok ilaveler olması sebebiyle bunlara cevap verilmesi gerektiğini ifade eder. İsmini verdiği eserlerin arapça olması sebebiyle halkın anlayamaması ihtimaline karşı da eserini Türkçe telif ettiğini söyler. Biz de bu çalışmada eserin bir kısmını teşkil eden sahabe ve Hz. Ali ile ilgili görüşlerin olduğu bölümü ele alacağız. Ahmed Feyzi bu kısımda sahabeye karşı yapılan haksız ithamlara genel cevaplar verip, onların ümmetin en üstünleri olduklarını, aralarında ayrım yapılmaksızın tazime layık olduklarını ifade etmekte ve Hz. Ali'nin efdaliyetine dair Şia'nın delil olarak getirdiği rivayetlere cevap vermektedir. Çalışmamız mezkûr eser kaynak alınmak suretiyle derleme, analiz ve sentez yöntemiyle oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler : Çorûmî, Reddi Batıl, Şîa, Sahâbe, Ehl-i Beyt

ÇORÛMÎS CRİTİCİSM OF SHİAS VİEWS ON THE SAHABA AND AHL AL- BAYT İN HİS "REDDİ BATIL"

ABSTRACT

Ahmed Feyzi Çorumi was a scholar born in the Azap Ahmed neighborhood of Çorum, Turkey. He came from a family belonging to the religious class and was a member of the Halidiyye branch of the Naqshbandi Sufi order. Like his father and grandfather, he served as a mufti in Çorum and also taught at the Kurtzade and Aleybeyoğlu madrasas, where he granted many

students ijazahs (licenses). In addition to being an accomplished teacher, Ahmed Feyzi also authored many works, including a refutation titled "El-Feyzü'r Rabbani fi Reddi Batili'l İrani," which he wrote as a response to Husniye, a work written to spread Shi'ite views. Ahmed Feyzi states that many works have been written to extinguish the light of Islam, and that Husniye was one of these. He believed that a refutation was necessary to protect Muslims from the spread of these false beliefs. In this work, we will focus on the section that deals with the views on the Companions and Hz. Ali. Ahmed Feyzi provides general responses to unjust accusations against the Companions and affirms that they are the most honorable members of the ummah, deserving of equal respect. He also responds to Shi'ite evidence that suggests the superiority of Hz. Ali, refuting their claims. It is worth noting that Ahmed Feyzi also authored other works in Arabic, but he chose to write this particular work in Turkish for the sake of making it accessible to the general public.

Keywords: Çorûmî, Reddi Batıl, Shia, Sahaba, Ahl al-bayt

Giriş

Ahmet Feyzi Çorûmî, Mezhepler Tarihi ilminde önemli bir yere sahip olan el-Feyz'ür-Rabbani adlı eserini Şîa'ya ve *"Hüsniye"* isimli kitapta yer alan Şii fikirlere karşı cevap kastıyla kaleme almıştır. Müellif bu eseri, kendi ifadesiyle halkın anlayabilmesi için Türkçe olarak yazmıştır. Çorumi eserinde, Şia'nın tevhit, nübüvvet, kaza-kader, hilafet-imamet, sahabe, Ehl-i beyt ve sahabeye lanet gibi pek çok görüşlerini tenkit etmiştir. Çalışmamızda Şîa'nın sahabe ve Ehl-i beyt hakkındaki görüşlerine karşı müellifin verdiği cevaplar ele alınmaktadır. Konu sahabe ve Ehl-i beyt başlıklarıyla sınırlandırılmaktadır. Kaynak olarak Çorûmî'nin Çorum İl Halk Kütüphanesi'nde bulunan *Feyz-i Rabbani fi Reddi Batıl-i İrani* eserinin yazma nüshası kullanılmaktadır.

1.Sahâbe Hakkında Görüşler

1.1.Sahâbenin Efdaliyyeti

Çorumi yaptığı reddiye'de sahabenin fazileti hususu üzerinde de durmaktadır. Zira Hüsniye'de Hz. Ali ve bazı sahabiler hariç diğer sahabiler bazı sebeplerden dolayı ağır bir şekilde itham edilir. Mesela ilk üç halife gasıp, zalim hatta kafirdir. Bununla beraber onlara hilafet hususunda beyat eden sahabiler yine Hz. Ali'ye cemel ve sıffin'de muhalefet eden sahabiler kafirdir. Bu tarz ithamlardan dolayı Çorumi sahabenin fazileti konusunu eserinde ele almıştır.[1] Çorumi'ye göre sahabenin fazileti naklen sabittir. Kur'an'da onların faziletlerine dair birçok ayet vardır. Bazıları şöyledir;

[1] Ahmed Feyzi b Ali Arif el-Çorumi Leblebicizade Müftüzade, *Feyz-i Rabbani fi Reddi Batıl-i İrani.* (Çorum : Yazma, 1306), 2. c. (441 vr.)/40b.

"(Allah'ın verdiği bu ganimet malları) Yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan, Allah'tan bir lütuf ve riza dileyen, Allah'ın dinine ve peygamberine yardım eden fakir muhacirlerindir. Doğru olanlar bunlardır".[2]

"(İslam dinine girme hususunda) öne geçen ilk Muhacirler ve Ensâr ile onlara güzellikle tabi olanlardan Allah razı olmuştur. Onlar da Allah'tan razı olmuşlardır..."[3]

Çorumi bu ayetleri zikrettikten sonra ashabın doğruluğunu "Doğru olanlar bunlardır"[4], Allah'ın onlardan razı olduğunu ise "Allah onlardan razı olmuştur onlar da Allah'dan razı olmuştur"[5] ayetininin beyan ettiğini söyler. Allah rasülü zamanında buğz, şirk nifak gibi kötü vasıflardan beri olan sahabe onun vefatından sonra da aynı şekilde devam etmiştir. Zaten onların iman ve islamına bizzat Allah şahittir. Onların Allah rasülünün vefatından sonra da hidayet yıldızları olduklarına şu ayetler delildir[6]:

"Peygamberi ve onunla birlikte iman edenleri utandırmayacağı günde Allah sizi içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokar"

"...Eğer onlar (kâfirler) bunları inkâr ederse, şüphesiz yerlerine inkar etmeyecek bir toplum getiririz"
Çorumi'ye göre sahabelerin hayatlarında onların küfrünü gerektirecek bir durum meydana gelmemiştir. Yine ashabın tamamının cennetlik olduklarına dair müfessir ve müctedidlerin icma ettiklerini söyleyerek şu ayetleri zikreder.

"Şübhe yok ki kendileri için bizden en güzel (bir seâdet) sebk etmiş (takdîr edilmiş) olanlar, işte bunlar oradan (cehennemden) uzaklaşdırılmışlardır."[7]

"Dînde zorlama yokdur. Hakikat, îman ile küfr apaçık meydana çıkmışdır. Artık kim şeytanı tanımayıp da Allaha îman ederse o, muhakkak ki kopması (mümkin) olmayan en sağlam kulpa yapışmışdır. Allah hakkıyle işidici, (her şey'i) kemâliyle bilicidir."[8]

1.2. Sahabeye Ta'n Etmek

Çorumi'ye göre sahabeye dil uzatmaktan kaçınmak vaciptir. Çünkü onlar Allah katında yüksek dereceleri haizdirler. Ayet ve hadisler onların adaleti hakkında gayet sarihtir. Fitne olaylarına karışmaları sebebiyle adaletlerine bir halel gelmeyeceği hususu da icma ile sabittir. Çorumi'nin de dile getirdiği gibi bu olayların sebebi ictihat farklılıklarıdır.[9]

---

[2] Haşr (59), 8.
[3] Tevbe (9), 100; Müftüzade, *Feyz-i Rabbani fi Reddi Batıl-i İrani.*, 2. c. (441 vr.)/40b.
[4] Haşr (59), 8.
[5] Tevbe (9), 100.
[6] Müftüzade, *Feyz-i Rabbani fi Reddi Batıl-i İrani.*, 2. c. (441 vr.)/40b-41a.
[7] Enbiya (21), 101
[8] Bakara (2) 256
[9] Müftüzade, *Feyz-i Rabbani fi Reddi Batıl-i İrani.*, 2. c. (441 vr.)/251 b.

Çorumi, Hüsniye müellifinin Hz. Ebubekir, Hz. Osman ve Hz Ömer'e dil uzatması hatta ehli beyt'e muhalefetten dolayı kafirlerden daha aşağıdırlar gibi söylemlerine[10] karşılık bu sahabilerin cennetle müjdelendiklerini ifade eder. Çorum'ye göre ehli sünnet'ten hiçkimse ashabtan birisine ithamlarda bulunmaz, onlar arasında ayrımcılık yapmaz. Aralarında bu tarz bir ayırım küfürdür. Çorumi, hüsniye yazarının ve o zihniyette olan şia fırkalarının, ashabın tebliğlerini kabul etmediklerinden küfre nisbetlerinin gerekli olduğunu söyler. [11]

Yine onlar ashabı fısk ile suçlamaya kadar işi götürürler. Özellikle, cennetle müjdelenen on kişiden dokuzunu ve iffeti naslar ile sabit olan Hz. Aişe'yi fısk ile suçlamaktan ötürü dalalet ve küfürde olmaları gerekir. Zira Hz. Peygamber bu kişileri cennet ile müjdelemişse ve Hz. Aişe'nin iffetine dair ayet inmişse, bu zatlar muhteremdir dolayısıyla fısk ile suçlanmaları doğru olmaz. Eğer bu zatlar fısk ile suçlanır da naklettikleri haberlere itibar edilmezse pek çok meselenin kabul edilmemesi gerekir. Ancak hüsniye müellifine göre bu gibi zatlar fasık kabul edildiklerinden doğal olarak verdikleri haberler de reddedilecektir. Ahkama tealluk eden ciddi sayıda eser ve fetvaların bu sahabiler vasıtasıyla bize ulaşması ise malumdur. Bu zatların birçoğu fakih kimselerdir. Mesela Hz. Aişe muksirundandır. Şia'nın söylediği gibi Hz. Aişe adaletli kabul edilmez ise bin küsür hadis itibara alınamaz. Bu da Çorumi'ye göre sünnetin iptali demektir. [12]

Çorumi, ashabın adaleti hususunda çokça durur ve şu hadisi nakleder. "Ashabım hakkında Allah'tan korkunuz. Onları benden sonra hedef tahtası haline getirmeyin. Sahebeyi seven kimse beni sevdiği için onları sevmiştir. Onlara buğz eden de bana buğz ettiği için onlara buğz ediyordur." [13]

Çorumi son olarak önemli bir tespit yapar; Şianın dediği gibi ilk üç halife nifak sahibi olsa bu durum kendi ileri sürdükleri masumiyet inancına mübayin olur. Şöyle ki; Bu zatlar beş vakit namazı kıldırmak üzere ittifakla imam tayin eedilmişlerdir. Hz. Ali'de onlara uymuştur. Eğer Hz. Ali onların nifaklarını biliyorsa bu durum Şia'nın iddia ettiği masumiyet inancıyla bağdaşmaz. Eğer onlara uymamışsa vakit namazlarını uzun bir süre terk etmiş olur ki bu da büyük günaha girmektir. Hz. Ali'nin böylesi bir hatayı yapması ise müstehildir. Dolayısıyla Çorumi'ye göre müellifin ve de Şia'nın lazim'ül mezhebleri'nin bu üç zatın nifaktan beri olmaları gerektiğini söylemektir.[14]

Sonuç olarak Çorumi ehli sünnet olmaklık gereği Hz. Ali ve ehli beyt hakkında bu tarz ithamlarda bulunmadığı gibi Şia'dan da sair ashab hakkında aynı hassasiyeti beklemektedir.

2. Ehl-i Beyt İle Alâkalı Görüşler

---

[10] *Risale-i hüsniye.* (Kahire :, 1294), 122.
[11] Sayın *Dalkıran, *Ahmet Feyzi Çorumi'nin el-Feyzü'r-rabbani'si ışıgında Osmanlı Devleti'nde ehli sünnetin şii akidesine tenkitleri.* (İstanbul : Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2000), 204.
[12] Dalkıran, *Ahmet Feyzi Çorumi'nin el-Feyzü'r-rabbani'si ışıgında,204* .
[13] Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Dâru'l Risaleti'l Âlemiyye(Beyrut,1436/2015), 34/169(No.20549).
[14] Müftüzade, *Feyz-i Rabbani fi Reddi Batıl-i İrani.*, 2. c. (441 vr.)/281 a-b.

Şii'lere göre Ehli Beyt'e yalnız Hz. Ali, Hz. Fatıma ile bunların oğulları ve torunları girer. Bunu "Ey Ehl-i Beyt, Allah sizden ancak kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak diler."[15] ayetine dayanarak söylerler. Ancak Çorumi'ye göre Ehli Beyt'i bu kişilerle sınırla tutmak doğru olmaz. Ona göre peygamberin bütün zevceleri, kızları, torunları amcaları ehli beyt'e dahildir. Bu kişiler arasında Hz. Abbas, Cafer, Ukayl, ve Haris'in aileleri, Selman ve Ebubekir de dahildir. [16] Ayetin öncesi de çorumi'yi destekler. Zira "Ey peygamber hanımları " şeklinde başlamaktadır. Selman'ın Ehli Beyt'ten olduğuna ilişkin şu hadisi zikreder; "Muhammed ailesine sadaka helal olmaz. Selman da ehli beyt'tendir."[17]

Cumhurdan farklı olarak Çorumi Ehli beyt'e Hz. Ebubekir'i de dahil etmektedir. Muhtemelen Çorumi, Şia tarafından hz. Ebubekir'e gelen sert eleştiriler sebebiyle böyle bir tutumda bulunmuştur. Bir görüşe göre ehli beyt içine muhacirler ve ensarlar dahil olsa da Hz. Ebubekir'in bu sınıftan olduğunu söylemek çok da muteber olmayacaktır. Ayrıca onun Ehli Beyt'den olmaması da kadrini düşürecek bir durum değildir. Zira peygamberlerden sonra en faziletli insan olduğu hadisle sabittir.

2.1 Ehl-i Beyt Sevgisi

Çorumi'ye göre hristiyanların Hz. İsa sevgisinde aşırıya gittiği gibi şia'dan bir taife de Hz. Ali'nin sevgisinde aşırıya gitmiştir.[18] Öyle ki Hüsniye'de Ehli Beyt'e muhalefette bulunanların küfrü hususunda icma vardır denilir.[19] Ancak ona göre böyle bir icma yoktur. Ona göre sair ashabın yolu da doğrudur. Onların tuttuğu yol ile Ehli Beyt'in yolu arasında bir farklılık yoktur. [20]

Özet olarak Çorumi şöyle der; Ehl-i Beyt'in doğru yolda oldukları doğrudur ancak doğru yolun sadece onlara hasredilmesi doğru değildir.

2.2. Hz. Ali İle İlgili Görüşler

Şia, Hz. Ali'nin diğer sahabeden üstünlüğünü ispat için mübahele ayetini delil getirir.[21] Mübahele "yalancı ve zalim olana birlikte beddua etmek, lanetleşmek" manasında mastardır.[22] Ayet şu şekildedir ; Artık sana (bu) ilim geldikten sonra kim seninle onun hakkında çekişirse de ki: "Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimiz ve kendinizi

[15] Ahzab (33), 33
[16] Müftüzade, *Feyz-i Rabbani fi Reddi Batıl-i İrani.*, 2. c. (441 vr.)/204.
[17] Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, Sünen, "Zekat", 25.
[18] Müftüzade, *Feyz-i Rabbani fi Reddi Batıl-i İrani.*, 2. c. (441 vr.)/79.
[19] *Risale-i hüsniye.*, 125.
[20] Dalkıran, *Ahmet Feyzi Çorumi'nin el-Feyzü'r-rabbani'si ışığında,207.*
[21] *Risale-i hüsniye.*, 139.
[22] Mustafa Fayda, "Mübahale", *Tdv İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Tdv İslam Araştırmaları Merkezi, 2020), 31/423.

çağıralım, sonra (hepimiz bir arada olarak) dua ve niyaz edelim de Allahın lanetini yalancıların üstüne okuyalım".[23]

Çorumi bu ayetin nüzul sebebi ile ilgili şunları ifade eder; Peygamber aleyhissalatü vesselam Necran hristiyanlarına sürekli delil getirmesine rağmen onlar inanmaz hatta inatta ısrar edip anlaşmazlık çıkarırırlar . Bunun üzerine Hz. Peygamber onları haklı olanın ortaya çıkması için bedduaya davet eder. Onlar da kabul eder, zaman ve mekan kararlaştırılır. Belirlenen gün ve yerde Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hz. Fatıma, torunları, diğer akraba ve sair ashabı ile hazır olurlar. Hz. Peygamber yanındakilere ben dua edeyim siz de amin deyin şeklinde emreder. Bunun üzerine Necran hristiyanları endişe eder, pişman olurlar ve yıllık cizye vermek üzere sulh talep ederler. Anlaşma hazırlanır ve herkes yurduna döner.[24] Olaydan sonra Hz. Peygamber şöyle der; Eğer onlar mübahele etselerdi Allah onları memsuh ederdi. Evlerindeki kuşlarla birlikte helak olurlardı.”[25]

Şia’ya göre peygamber ile mübaheleye gidenler 4 kişiydi. Bunlar Hz. Ali , Fatıma, Hasan ve Hüseyin idi.[26] Çorumi ise bu dört kişiden başka kimsenin olmadığına dair bir delil bulunmadığını söyler. Zira ayette geçen nefs kelimesi bazen ihvan anlamında da kullanılabilir. Burada da böyle bir kullanım olabilir. Bu takdirde mübahele için bu 4 kişi ile beraber pek çok sahabe de gelmiştir. Sonuç olarak böyle bir iddia isabetli olmaz.[27] Nitekim ayet-i kerimelerin delaleti zannidir. Bunlar farklı gruplar tarafından farklı şekillerde tevil edilebilir. Dolayısıyla tevilin muraccah olabilmesi için daha kat’i deliller ile desteklenmesi gerekir. Mesela böyle bir örnekte bir taife Hz. Peygamber ile birlikte 5 kişi, diğer bir taife 10 kişi, başka bir taife de 50 kişi vardı diye yorum getirebilir. Bu görüşlerin hiçbiri net olarak katiyyete delalet etmez. Bunlardan birinin kabule şayan olabilmesi için tercih sebebi olabilecek bir delile daha ihtiyaç vardır.

2.2.1 Tevbe Suresinin Tebliğ Görevi

Şia’nın Hz. Ali’nin faziletine dair getirdiği delillerden biri de onun tevbe suresini okumaya memur edilmesidir. Şia’ya göre bu memuriyet evvela Hz. Ebubekir’e verilmiş daha sonra Allah’ın emri ile ondan alınıp Hz. Ali’ye verilmiştir.[28] Bu da onun üstün olduğunu gösterir.
Çorumi olayı şöyle anlatır; Mekke’nin fethinden sonra oraya Attab b. Esid vali olarak tayin edildi. Attab, Kabe’yi eski adet üzerine çıplak olarak tavaf etmişti. Bunun üzerine Hz. Ebubekir hac ibadetini öğretmek üzere hicri 9. yılın zilkade ayında hac emiri olarak görevlendirilir. Hz. Ebubekir 300 kadar kişiyle yola çıkar. Yola çıkıldıktan üç gün sonra tevbe suresinin ilk ayetleri iner. Ayetler şöyledir;

[23] Al-i İmran(3), 61
[24] Müftüzade, *Feyz-i Rabbani fi Reddi Batıl-i İrani.*, 2. c. (441 vr.)/49 a.
[25] Er-Razi, et-Tefsiru’l Kebir, 8/80
[26] *Risale-i hüsniye.*, 139.
[27] Dalkıran, *Ahmet Feyzi Çorumi’nin el-Feyzü’r-rabbani’si ışığında,209.*
[28] *Risale-i hüsniye.*, 106,202.

"*(Bu ültimatom)* Müşriklerden kendileriyle antlaşma imzaladıklarınıza, Allah'tan ve Resulü'nden kesin bir uyarıdır. Bundan böyle yeryüzünde *(size tanınmış bir süre olarak)* dört ay *(daha)* dolaşın. Ve bilin ki Allah'ı aciz bırakacak değilsiniz. Gerçekten Allah, inkâr edenleri hor ve aşağılık hale getirecektir.

"(Hacc-ı Ekber) En büyük Hacc gününde *(ve Kurban Bayramı sürecinde bu gerçek)* Allah ve Resulü'nden *(bütün)* insanlara ilan edilip duyurulacaktır ki: Allah ve Resulü kesinlikle müşriklerden ve *(bâtıl sistemlerinden)* uzaktır ve *(zulüm düzenleri yıkılacaktır)*. Eğer tevbe ederseniz *(ve İslam'a dönerseniz)* bu sizin için daha hayırlıdır; yok eğer yüz çevirirseniz, bilin ki Allah'ı elbette aciz bırakacak değilsiniz. İnkâr edenleri acı bir azapla müjdele."[29]

Hz. Peygamber inen bu ayetleri talim üzere Hz. Ali'yi vazifelendirir ve hacıların arkasından gönderir. Çorumi'nin de ifade ettiği gibi eski arap adetlerine göre ihtar tarzında olan böylesi emirleri yakın akrabadan birinin okuması gerekirdi. Onun için bu görev Hz. Ali'ye verilmişti.[30] Görüldüğü üzere olay bu şekilde anlatıldığında Hz. Ebubekir ve Hz. Ali'nin vazifelerinin ayrı ayrı olduğu anlaşılmaktadır.

Daha sonra Hz. Ebubekir mekke'ye vardığında hac menasikini anlatan hutbesini irad etmiş, Hz. Ali'de tevbe suresinin 40 ayetini okumuştur. Bir grup sahabe de çıplak olarak tavaf edilmemesini ilan etmiştir. Bu olaylar olurken yolda birleşen Hz. Ebubekir ve Hz. Ali arasında da herhangi bir münakaşa da olmamıştır. Zira görevleri farklı olduğundan aralarında bir paylaşımsızlık olup da münakaşa oluşacak bir ortam yoktur.

Çorumi olayı bu şekilde anlattıktan sonra şöyle devam eder; Şia olayı yanlış aktarmaktadır. Onlara göre tevbe suresini okumak için Hz. Ebubekir tayin edilmiş ancak daha sonra Hz. Allah bu bu görev için Hz. Ali'ye emretmiştir. Bunun üzerine de Hz. Ali yola çıkıp Hz. Ebubekir'den sureyi almıştır. Hatta Hz. Ebubekir'in görevi teslim ettikten sonra geri dönülmesi istenmiş fakat utanıp geri dönmemiş, haccı bahane edip Hz. Ali'den Hz. Peygambere bir adam gönderilmesini rica etmiştir. [31]

Çorumi olayın kendisinin anlattığı gibi olduğunu, böyle bir anlatımın ise gerçeği saptırmak olduğunu ifade etmektedir. Çünkü, Ebubekir hac emirliği ile memur edildikten üç gün sonra sure nazil olmuştur. Böyle olunca Ebubekir'in evvel-i emirde ayetleri okumak için değil hac emirliği için yola çıktığı anlaşılır. Bu hususta müfessirlerin ittifakı vardır. [32]

Nihâi olarak Ahmed Feyzi Çorumî, bu tarz meseleleri hem akli,hemde nakli deliller kullanarak ifade yoluna gitmiş ve sonuca varmıştır. Örnekleri çoğaltmamız mümkün olsada çalışmanın

[29] Tevbe (9), 1-3.
[30] Dalkıran, *Ahmet Feyzi Çorumi'nin el-Feyzü'r-rabbani'si ışığında, 212*.
[31] *Risale-i hüsniye.*, 202.
[32] Dalkıran, *Ahmet Feyzi Çorumi'nin el-Feyzü'r-rabbani'si ışığında,213*.

sınırlı olması icab ettiğinden bu kadarla yetinilmektedir. Çorumî bahsi geçen olayları bir birine mantık çerçevesinde irtibatlandırma gayretindedir. Bu hususta başarılı olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

Müftüzade, Ahmed Feyzi b Ali Arif el-Çorumi Leblebicizade. *Feyz-i Rabbani fi*

Reddi Batıl-i İrani. Çorum : Yazma, 1306.

Sayın Dalkıran. *Ahmet Feyzi Çorumi'nin el-Feyzü'r-rabbani'si ışıgında Osmanlı Devleti'nde ehli sünnetin şii akidesine tenkitleri.* İstanbul : Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2000.

Risale-i hüsniye. Kahire : 1294.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybân *Müsned,* I- LII, nşr. Dâru'l Risaleti'l Âlemiyye, Beyrut:1436/2015

Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, I-XXXII, Tahran

YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I- IX, İstanbul, Eser Neşriyat, 1979.

TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *Sünen*, I-II, Kahire 1292.

ÖĞRETME MOTİVASYONU ÖLÇEĞİNİN PSİKOMETRİK ÖZELLİKLERİNİN ÖĞRETMENLER İÇİN İNCELENMESİ

Doç. Dr. Öner USLU

Ege Üniversitesi, - 0000-0001-8891-3119

Öğretmen, Nil AYKOL

Menderes Şehit Mehmet Kıvık Anadolu Lisesi,- 0000-0002-0378-8898

ÖZET

Bu çalışmada, öğretmen adayları üzerinde Türkçeye uyarlanan Öğretme Motivasyonu Ölçeğinin psikometrik özelliklerinin ilkokul, ortaokul ve lisede görevli öğretmen örnekleminde incelenmesi amaçlanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi için ilkokul, ortaokul ve lisede görev yapan farklı branşlardan 300 öğretmenden veri toplanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre, elde edilen değerlerin kabul edilebilir sınırlar içerisinde ya da çok yakın olduğu görülmüştür (RMSEA=0.05, SRMR= 0. 05, TLI= 0. 93, CFI= 0. 95). Öğretme Motivasyonu Ölçeği ve Psikolojik İhtiyaçlara Duyarlı Öğretim Ölçeği arasındaki ilişki Pearson Çarpım Momentler Korelasyon Analizi ile incelenmiştir. Analiz sonucunda Psikolojik İhtiyaçlara Duyarlı Öğretim Stili Ölçeği ile Öğretme Motivasyonu arasında (r= .280, p<0.01) pozitif yönde düşük düzeyde ilişki bulunmuş ve ölçüt bağıntılı geçerlik sağlanmıştır. Beşli likert tipindeki 14 maddelik ve dört boyuttan (içsel motivasyon, içselleştirilmiş motivasyon, dışsal motivasyon ve amotivasyon) oluşan Öğretme Motivasyonu Ölçeğinin ilkokul, ortaokul ve lise öğretmenleri için geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Motivasyon, Öğretme Motivasyonu, Öğretme Motivasyonu Ölçeği

GİRİŞ

Türkiye'de eğitim sisteminin kalitesi ve öğrencilerin uluslararası arenadaki başarıları istenen düzeyde değildir (MEB, 2019, 2020). PISA 2018 sonuçlarında okuduğunu anlama, matematik ve fen alanlarında Türkiye hem OECD ülkeleri arasında son sıralardadır hem de öğrencilerin becerileri orta ve alt düzeylerde yoğunlaşarak üst düzey beceriye sahip öğrenci sayısı yüzde birin altındadır (MEB, 2019). Türkiye'de öğrenci başarısı üzerinde etkili olan değişkenlerin belirlenmesi ve bunlara ilişkin var olan durumun belirlenerek alınacak önlemlerin planlanması oldukça önemlidir.

Öğrenci başarısı üzerinde etkili olan birçok değişken bulunmaktadır. Bu değişkenlerden birisi de öğrenci ve öğretmen motivasyonlarıdır. Motivasyon bireyin önceden belirlediği hedeflere ulaşmak için harekete geçme ve sebat gösterme gücü olarak tanımlanabilir (Ryan & Deci, 2000). Bireylerin sahip olacakları motivasyonun düzeyleri ve türleri bir etkinliğe başlama ve sürdürme sırasında gösterecekleri davranışlar üzerinde de etkilidir (Ryan & Deci, 2000). Motivasyona ilişkin önemli kuramlardan birisi Öz Belirleme Kuramı'dır (ÖBK). ÖBK'ya göre

motivasyon içsel, dışsal ve amotivasyon olmak üzeri üç ana başlık altında açıklanmaktadır. İçsel motivasyon bireylerin eylemin kendisini gerçekleştirmekten keyif aldıklarında duydukları motivsayon türüdür. İçsel motivasyona sahip bireyler eyleme başlamak için istekli olup sürdürmek içinde yüksek sebat sahibidirler. Eylem sırasında zamanın nasıl geçtiğini anlamazlar. Dolayısıyla diğer motivasyon türlerine göre hem daha çok haz alırlar hem de daha başarılı olurlar (Deci & Ryan, 2008). Dışsal motivasyon ise içsel motivasyonun zıddıdır. Zorlama, yaptırım, ödül gibi dışsal nedenlerle bir eyleme başlama ve sürdürmeye neden olan motivasyon türüdür. Öğrenci sadece ödül veya not almak ya da ceza almamak için eyleme geçer. Ödül ya da ceza ortadan kalkınca eylemi bırakacaktır (Ryan & Deci, 2020). Dışsal motivasyon kaynaklarının çok sık kullanılması bazı durumlarda içsel motivasyonu da bozmaktadır (Deci & Ryan, 2008). Dışsal motivasyonun altı türlerinden birisi de içselleştirilmiş motivasyondur. İçselleştirme sosyal çevreden gelen norm ve davranış kalıplarının birey tarafından kabul edilmesidir. Eğer bu kabullenme bireyin özerk seçimlerinden kaynaklanmaz ve dondurularak kabul edilirse içsel motivasyon oluşamayacaktır (Deci & Ryan, 2017). Amotivasyon ise bireyin harekete geçmek için gerekçesinin olmamasıdır. Amotivasyonda içsel yada dışsal nedenler bireyin harekete geçmesi için yetersiz kalmaktadır. Amotivasyon kaynağı bireyin algıladığı yetersizlik, davranış sonucu elde edeceği değerin yeterli görülmemesi yada bir etkiye karşı verilen muhalif tepki olabilir (Ryan & Deci, 2000).

Türkiye'de eğitime ilişkin önemli sorunlardan birisi öğrencilerin motivasyonlarının düşüklüğüdür (TEDMEM, 2020). Öğrenci motivasyonuna ilişkin bir başka sorun da öğrenciler arasında dışsal motivasyonun daha baskın olmasıdır (TEDMEM, 2017). Bu nedenle öğrenci motivasyonunu desteklemeye yönelik girişimler oldukça önemlidir. Öğrenci motivasyonu üzerinde etkili olan önemli değişkenlerden birisi de öğretimin kalitesidir (Ryan & Deci, 2020). Öğretim kalitesi için öğretmenlerin öğrenciye yaklaşımı ve kendi öğretme motivasyonları da oldukça önemlidir. Bu nedenle öğretmenlerin öğretme motivasyonlarının da incelenmesi gerekir. Ancak Türkçe alanyazında öğretmenlere yönelik ÖBK'nın belirttiği bütün motivasyon boyutlarını kapsayan bir ölçme aracına rastlanmamıştır. Bu nedenle bu araştırmanın amacı Wilkesmann & Schmid, (2012) geliştirilmiş Uslu (2022) tarafından öğretim elemanları örnekleminde Türkçeye kültürel uyarlaması yapılmış Öğretme Motivasyonu Ölçeği'nin psikometrik özelliklerinin öğretmenler için incelenmesidir.

2.YÖNTEM

Bu bölümde ölçeğin psikometrik özelliklerinin incelenmesi amacıyla veri toplanan çalışma grubunun özellikleri ve verilerin analizi sürecinde takip edilen yol açıklanmıştır.

2.1. *Çalışma Grubu*

Öğretim elemanları örnekleminde Türkçeye kültürel uyarlaması yapılan ölçeğin psikometrik özelliklerinin öğretmenler için de geçerli olup olmadığının incelenmesi amacıyla ilkokul, ortaokul ve lisede çalışmakta olan 300 öğretmenden veri toplanmıştır. Bu öğretmenlerden 226'sı cinsiyetini kadın, 60'ı erkek olarak belirtmiş, 14'ü ise ilgili soruyu yanıtlamamıştır. Öğretmenlerin deneyimleri 1 yıl ila 20 yıl ve üstü olarak değişmektedir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin çalıştığı okul türü çizelge 1'de verilmiştir.

Çizelge 1. Katılımcıların Çalıştığı Okul Türü

Okul Türü	f	%
İlkokul	96	32
Ortaokul	75	25,0
Mesleki Teknik ve Anadolu Lisesi	55	18,3
Anadolu Lisesi	43	14,3
Spor Lisesi	1	,3
İmam Hatip Lisesi	4	1,3
Fen Lisesi	5	1,7
Sosyal Bilimler Lisesi	1	,3
Diğer	20	6,8
Toplam	**300**	**100**

2.2. *Verilerin Analizi*

Ölçeğe ilişkin Uslu (2022)'nin Türkçeye uyarladığı yapının öğretmenler için de geçerli olup olmadığını incelemek amacıyla Amos 26 programı kullanılarak doğrulayıcı faktör analizi kullanılmıştır. Ölçeğe ilişkin yakınsama ve ıraksama geçerliği değerleri hesaplanmış, güvenirlik ve ölçüte dayalı geçerlik hesaplamaları için ise SPSS 26 programı kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir.

SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

ÖMÖ'nün Wilkesmann & Schmid, (2012) tarafından geliştirilen 14 madde ve dört boyuttan oluşan orijinal yapısı öğretim elemanları örnekleminde de korunmuştur (Uslu, 2022). Bu yapının öğretmenler için de geçerli olup olmadığının incelenmesi amacıyla doğrulayıcı faktör analizi işe koşulmuştur. Ölçeğin faktör yapısı doğrulayıcı faktör analizi ile incelenmiş elde edilen sonuçlara ilişkin standardize değerler Görsel 1'de uyum iyilikleri de Çizelge 2'de sunulmuştur.

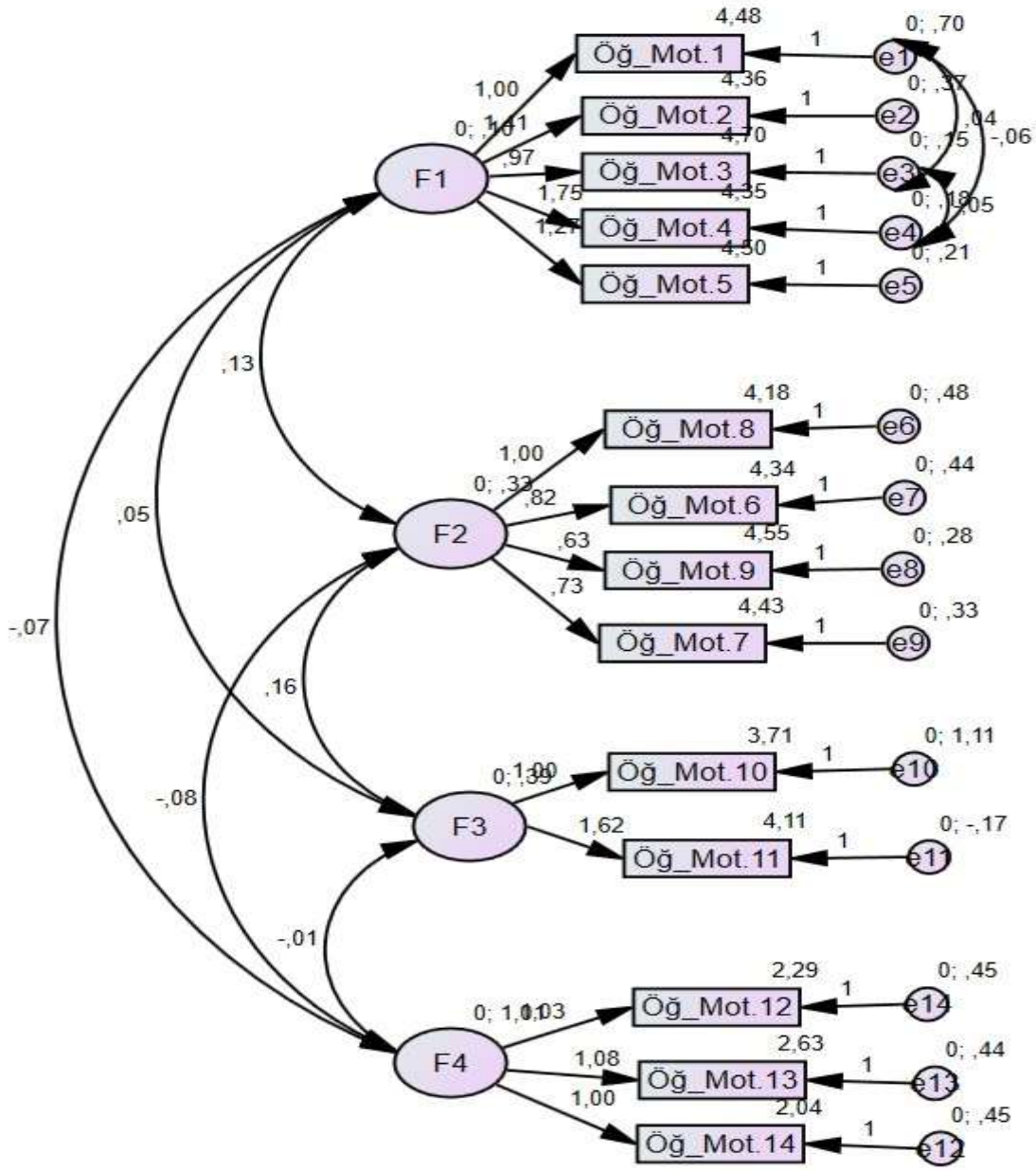

Görsel 1: Öğretme Motivasyonu Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları (Standardize Değerler)

Çizelge 2. Öğretme Motivasyonu Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları *(n=300)*

Uyum İyilikleri	İyi Uyum*	Yeterli Uyum*	Ölçekten Elde Edilen Değerler
RMSEA	0<RMSEA<0.05	0.05<RMSEA<0.08	.054
SRMR	0<SRMR<0.05	0.05<SRMR<0.1	.059
TLI	0.97<TLI<1	0.95<TLI<0.97	.938
CFI	0.97<CFI<1	0.95<CFI<0.97	.954
X^2			.128
sd			.68

*(Jöreskog & Sörbom, 2015; Şimşek, 2007) **p<.01

Çizelge 2'de sunulan DFA sonuçları incelendiğinde, Öğretme Motivasyonu Ölçeği'ne ilişkin elde edilen değerlerin kabul edilebilir ya da yakın sınırlar içinde olduğu görülmektedir (Jöreskog & Sörbom, 2015; Şimşek, 2007).

Öğretme motivasyonu ölçeğinin ölçüt bağıntılı geçerliğini incelemek üzere 310 öğretmene Öğretmen özerkliği ölçeği, 310 öğretmene Psikolojik İhtiyaçlara Duyarlı Öğretim Stili Ölçeği uygulanmış ve aralarındaki ilişki Pearson Çarpım Momentler Korelasyon Analizi ile incelenmiştir. Analiz sonucunda, Öğretme Motivasyonu ile Psikolojik İhtiyaçlara Duyarlı Öğretim Stili Ölçeği arasında ($r= .280$, $p<0.01$) pozitif yönde düşük düzeyde, Öğretme Motivasyonu ile Öğretmen Özerkliği arasında ($r= .207$, $p<0.01$) pozitif yönde düşük düzeyde ilişkili bulunmuştur.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu araştırmada orijinali Wilkesmann & Schmid, (2012) tarafından Almanca olarak geliştirilmiş olan Öğretme Motivasyonu Ölçeği'nin öğretim üyeleri örnekleminde Türkçe'ye kültürel uyarlaması yapılan formunun psikometrik özelliklerinin öğretmenler için geçerli olup olmadığı incelenmiştir. Farklı düzeydeki okullarda çalışmakta olan 300 öğretmenden toplanan verilerle yapılan doğrulaycı faktör analizi elde edilen uyum iyiliklerinin (RMSEA: .054, SRMR: .059, TLI: .938, CFI: .954, X2: .128, sd: .68) kabul edilebilir sınırlar içerisinde olduğu yada bu sınırlara çok yakın olduğu görülmektedir (Jöreskog & Sörbom, 2015; Şimşek, 2007).

Ölçüt bağıntılı geçerlik çalışmasında öğretme motivasyonu ölçeği ile Psikolojik İhtiyaçlara Duyarlı Öğretim Stili Ölçeği ve Öğretmen Özerkliği Ölçeği arasındaki korelasyonlar incelenmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda, Öğretme Motivasyonu Ölçeğinin ölçüt bağıntılı geçerliğe sahip olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak Öğretme Motivasyonu Ölçeği'nin Türkçe formunun psikometrik özelliklerinin öğretmenler için de geçerli ve güvenilir olduğu söylenebilir. Ölçeğin psikometrik özellikleri bu araştırmaya katılan 300 öğretmenden toplanan verilerle incelenmiştir. Daha geniş örneklemlerden veri toplanarak psikometrik özelliklerin yeniden incelenmesi önerilebilir. Bu ölçek kullanılarak yapılacak araştırmalarda öğretmenlerin öğretme motivasyonları belirlenebilir ve öğretme motivasyonu ile ilişkili olan değişkenler açığa çıkarılabilir.

KAYNAKÇA

Cronbach, L. J. (1951). Coefficient alpha and the internal structure of tests. *Psychometrika*, 16(3), 297–334.

Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2008). Self-determination theory: A macrotheory of human motivation, development, and health. *Canadian Psychology*, 49(3), 182–185.

Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2017). *Self Determination Theory*. New York: Guilford Press.

Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39.

Jöreskog, K. G., & Sörbom, D. (2015). *Lisrel 8: Structural equation modeling with the simplis command language* (5th baskı). Lincolnwood: Scientific Software International.

Leech, N. L., Barrett, K. C., & Morgan, G. A. (2014). *SPSS for intermediate statistics: Use and interpretation*. *Igarss* (2nd baskı). New Jersey, London: New Jersey: Igarss.

MEB. (2019). *PISA 2018 Türkiye Ön Raporu*. Tarihinde adresinden erişildi Ankara:

MEB. (2020). *TIMSS 2019 Türkiye ön raporu*. *Eğitim Analiz ve Değerlendirme Raporları Serisi*.

Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Intrinsic and Extrinsic Motivations: Classic Definitions and New Directions. *Contemporary Educational Psychology*, 25(1), 54–67.

Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2020). Intrinsic and extrinsic motivation from a self-determination theory perspective: Definitions, theory, practices, and future directions. *Contemporary Educational Psychology*, 61.

Şimşek, Ö. F. (2007). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş (Temel ilkeler ve LISREL uygulamaları)*. Ankara: Ekinoks.

TEDMEM. (2017). PISA 2015: Öğrencilerin iyi olma hali. Tarihinde adresinden erişildi

TEDMEM. (2020). COVID-19 sürecinde eğitim: Uzaktan öğrenme, sorunlar ve çözüm önerileri (TEDMEM Analiz Dizisi 7). Ankara: Türk Eğitim Derneği Yayınları.

Uslu, Ö. (2022). Öğretme Motivasyonu Ölçeğinin Türkçeye Kültürel Uyarlaması. Içinde *Ege 7th International Conference on Social Sciences* (ss. 24–25). İzmir.

Wilkesmann, U., & Schmid, C. J. (2012). The impacts of new governance on teaching at German universities. Findings from a national survey. *Higher Education*, 63(1), 33–52.

[1]SOSYAL BECERİLERİN İLKÖĞRETİM SOSYAL BİLGİLER DERS PROGRAMINDA YER ALMA DURUMUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ

Uğur Nadir DEMİRBİLEK

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

ORCID ID: 0000-0002-1891-9301

Prof. Dr., Mehmet Bahaddin ACAT

Kırıkkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi,

ORCID ID: 0000-0002-2930-2542

ÖZET

Günümüz toplumunda bireylerin edinmesi gereken farklı düzeylerde beceriler vardır. İnsan yaşamını kolaylaştıran bu becerilerin önemli boyutlarından birini ise sosyal beceriler oluşturmaktadır. Bu becerileri edinen bireyler sağlıklı ilişkiler kurabilir, kendini ifade edebilir, karşılaştığı problemleri uygun şekilde çözebilir, işbirliğine dayalı olarak birçok farklı insanla çalışabilir. Ülkemizde eğitimin mühim amaçlarından birisi yetiştirdiği bireyleri sosyal açıdan yeterli kişiler haline getirmektir. Amaca hizmet eden mühim derslerden birisi ise Sosyal Bilgiler dersidir. Bu çalışmanın amacı sosyal bilgiler eğitim programını sosyal beceri eğitimi açısından değerlendirmektir. Çalışmada nitel araştırma desenlerinden doküman analizinden faydalanılmıştır. Çalışmanın veri kaynağını yürürlükte olan "Sosyal Bilgiler Eğitim Programı" oluşturmaktadır. Doküman analizinde kullanılacak ilgili kaynaklar betimsel analiz yöntemi ile çözümlenmiş ve verilere ulaşılmıştır. Veriler incelendiğinde program içeriğinde sosyal becerilere yer verildiği fakat özellikle kazanımlar boyutunda olmak üzere yetersiz kaldığı, programda "Sosyal beceri, sosyal beceri eğitimi" gibi kategori olmadığı ve programın uygulanmasıyla ilgili önerilerde sosyal beceri eğitimiyle ilgili yeteri kadar öneri bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal bilgiler programı, sosyal beceri, program değerlendirme

GİRİŞ

Eğitim kurumlarının XIX.yy Avrupasında modern bir yapıya bürünmesiyle beraber eğitimin geleceğe yönelik amaçları da değişikliklere uğramış ve bu amaçların temelinin toplumların o dönemki ihtiyaçları oluşturmuştur. Eğitim uygulamalarında kişilere hangi konuların ve bilgilerin, hangi şekillerde ve hangi zamanlarda öğretilmesine yönelik sorulara eğitim içerisinde

[1] Bu çalışma Uğur Nadir Demirbilek'in "Sosyal Bilgiler 5. ve 7. Sınıf Eğitim Programının Sosyal Beceri Eğitimi Açısından CIPP Modeli ile Değerlendirilmesi" başlıklı tamamlanmamış yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

program geliştirme sürecini ortaya çıkarmıştır. Program geliştirme çalışmaları eğitimin parçası olan her branş alanını ayrı şekillerde ele almış ve bu derslerde verilmesi hedeflenen bilgi, beceri ve tutumların eğitim programlarında ayrıntılı şekilde yer almasını sağlamıştır. Modern dünyada yaşanan teknolojik gelişmeler, genişleyen toplum ve bu toplumun büyüyen ihtiyaçları, sosyo-ekonomik ve politik düzeyde gelişmeler eğitim programlarındaki becerilerin önemi artırmış ve beceri kavramı eğitim bilimcilerin gündemini daha sık meşgul etmeye başlamıştır (Mutluer, 2013). Bireyin yaşamı için gerekli olan bu becerilerin önemli bir kısmı da sosyal bilgiler eğitimi içerisinde verilmesi amaçlanan becerilerdendir.

Bireyin toplumun bir parçası olması, toplum içindeki kişi, gurup ve kurumlarla bir uyum içinde yaşayabilmesi zor bir süreçtir. Bireyin bunu başarabilmesi mühimdir aksi halde kişide davranış bozuklukları meydana gelir ve kişi üretken bir birey olamaz. Kişinin insan ilişkilerini, insanlar arasındaki farklılıkları, toplumda var olan resmi ve gayrı resmi topluluklar ile bu toplulukların ne işe yaradığını, aile gibi küçük gruplarla başlayıp devlet, hükümet gibi büyük kurumlara dönüşen toplumsal yapıları ve bunların işlevlerini öğrenmesi gerekir. Bireyin bu davranışların tümünü ailesinden ya da çevresinden öğrenmesi beklenemez. Bu nedenle okul ve eğitim çocuğun sosyalleşmesi için görev üstlenmektedir. Bireyin sosyalleşmesini, toplumun bir parçası olmasını sağlayacak bilgi ve becerilerin mühim bir kısmı da sosyal bilgiler dersi ile verilmeye çalışılır (Erden, 2006). Sosyal bilgiler eğitimi bireyin kendini, toplumu, kültürü tanıyan, sosyal rollerinin ve sorumluluklarının farkına varmasını sağlayan, etkin ve üretken bir vatandaş olabilmelerini amaçlayan ilköğretim düzeyinde öğrencilerine yönelik bir eğitimdir (Demircioğlu, 2007). Bu eğitim sayesinde birey sosyalleşebilir, toplumdaki rollerinin gerektirdiği davranışları uygulayabilir, toplumun bireye sağladığı olanakları ve bu olanaklardan faydalanma yollarının farkına varabilir (Erden, 2006). Bireyin etkin, üretken ve sağlıklı bir yaşam sürebilmesini sağlamak amacıyla verilmesi amaçlanan bu temel becerilerden önemli bir tanesi de sosyal becerilerdir.

Bireyin gelişim aşamalarında en önemli boyutlarından birisi sosyal becerileri edinmesidir. Çünkü sosyalleşme doğumla birlikte başlayan ve yaşam boyu devam eden bir süreçtir. Bunu başarıyla yerine getirebilen bireyler belli bir topluluğun parçası haline gelirler ve diğer parçalar ile bazı ortak davranışları, değer ve yargıları edinebilirler (Gander vd. , 1993). İnsanlar farklı ilgi, istek, zeka ve yetenek durumlarına sahiptir. Bu kadar farklılığa rağmen insanların bir arada çalışabilmeleri ve yaşayabilmeleri her şeyden önce iyi diyalog, iletişim geliştirme, sağlıklı arkadaşlık kurabilme, sağduyulu olma, hoşgörü gösterme, iş birliği ve yardımlaşmaya açık olma gibi bir takım becerileri gerektirmektedir. Bu gibi sosyal hayatı nitelikli hale getiren beceriler, sosyal beceriler olarak anılır. Sosyal beceriler sayesinde birey diğer insanlar ile iyi ilişkiler kurabilir, toplumun kurallara uyan, sağlıklı bir üyesi olabilir, sorumluluklarını üstlenebilir ve iş birliği kurarak diğer insanlar ile yardımlaşabilir. Bireyin toplum içerisinde sağlıklı ve istenilen davranışları sergileyebilmesi ancak sosyal becerileri edinmesi ile mümkün olabilir (Çubukçu, Gültekin, 2006, Yılar, 2015). Fakat bu becerilerin uygun şekilde edinilmemesi durumunda birey ilerleyen hayatında türlü zorluklarla karşılaşabilir. Sosyal beceriler açısından eksik kalan bireyin içinde bulunacağı bu durum sosyal yetersizlik olarak tanımlanabilir. Bu gibi durumlarda birey utangaçlık, kendini yeteri kadar ifade edememe, iletişimde zorlanma, üretken olamama ve yalnızlaşma gibi olumsuzluklarla

karşılaşabilir (Yüksel, 1997). Sosyal beceri gelişiminde yetersiz kalan bireyde şu üç problemle karşılaşılabilir;

Sosyal kazanı eksikliği; Karşılaşabileceği olaylara yönelik gerekli sosyal becerileri edinememe ve bir olay karşısında hangi sosyal beceriyi göstereceğini ayırt edememe durumudur.
Sosyal üretkenlik eksikliği; Bu durumda sosyal beceriler birey tarafından edinilmiştir fakat birey olaylar karşısında gerekli sosyal beceriyi sergileyemez.
Sosyal akıcılık eksikliği; Bu durumda sosyal beceriler bireyde mevcuttur fakat kişide bu becerileri uygulayacak davranış modeli yoktur (Gresham, 1998).
Sosyal beceri yetersizliği gibi durumlarla karşılaşmamak, bireyin sosyal çevresinde sağlıklı olabilmesini sağlamak için sosyal becerilerin üzerinde durulması ve özellikle sosyal bilgiler eğitim programı olmak üzere diğer eğitim programlarına entegre edilerek eğitiminin yapılması önem arz etmektedir. Bir eğitim programının, bir hususta yeterli olup olmadığını anlamanın en etkili yollarından biriyse program değerlendirme çalışmasıdır. Eğitim programının değerlendirilmesi uygulaması, bireyde meydana gelen davranış değişikliklerinin programda amaçlanan hedeflere ulaşıp ulaşmadığının ortaya çıkarılmasını sağlayan bir süreçtir. Değerlendirme sürecinde eğitim durumları, öğrenme yaşantıları ve davranış değişiklikleri arasındaki ilişki test edilerek sınanır ve programın hedefe ne kadar ulaştığına dair saptamalar yapılır. Eğitim programlarının değerlendirilmesi sayesinde programların eksikliklerini tamamlaması, değişime açık dinamik bir yapıya bürünmesi sağlanır (Bilen, 1999). Yani program değerlendirme eğitim sisteminde istendik ya da istenmedik durumların ortaya çıkmasını sağlayan ve bu durumların kaynaklarının ne olduğunu anlamamıza yarayan bir faaliyettir. Eğitim sürecinin devamlılık sağlayabilmesi için önemlidir (Uşun, 2016).

Alan yazın incelendiğinde sosyal bilgiler eğitim programının sosyal beceriler açısından değerlendirildiği bir çalışma bulunmamaktadır. Bu araştırmada sosyal becerileri kazandırmada öneme sahip sosyal bilgiler eğitim programında sosyal becerilerin yer alma durumunun değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Araştırmanın bu yönüyle karar vericilere programla ilgili rehberlik sağlayabilecek bulgular sunabilmesini sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırmada temel amaç sosyal becerilerin ilköğretim sosyal bilgiler eğitim programında yer alma durumunun değerlendirilmesidir. Belirlenen bu temel amaç doğrultusunda şu alt amaçlara cevap aranmıştır;

Programda sosyal becerilere yer verilmiş mi?
Sosyal becerilerin programda yer alma düzeyi nedir?
Programda sosyal becerilere nasıl yer verilmiş?
Programın uygulanmasıyla ilgili sosyal beceri eğitimine yönelik önerilere yer verilmiş mi?

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Yapılan çalışmada nitel araştırma desenlerinden doküman analizi modelinden faydalanılmıştır. Doküman analizi hakkında bilgi sahibi olunması hedeflenen olgu veya olgular hakkında veri içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Nitel araştırma boyutunda tek başına bir veri toplama yöntemi olabileceği gibi diğer veri toplama yöntemlerine de destek sağlayabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

Veri Kaynağı

Araştırmanın veri kaynağını 2018 yılında son halini alan ve halan yürürlükte olan "Sosyal Bilgiler Eğitim Programı" oluşturmaktadır.

Verilerin Analizi

Bu araştırma kapsamındaki veriler betimsel analiz yönteminden faydalanılarak çözümlenmiştir. Betimsel analizin kapsamı içerik analizine göre daha yüzeyseldir. Bu analiz yönteminde elde edilen veriler önceden sınıflandırılmış başlıklara göre özetlenir ve yorumu yapılır. Bu analiz yönteminde amaç, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış biçimde okuyucuya vermektir (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

BULGULAR

ve 2. Alt Probleme Yönelik Bulgular

Çizelge 1. Programda sosyal becerilere yönelik içeriklerin yer alma durumu

Konu	f
Özel Amaçlar	6
Temel Beceriler	9
Değerler Eğitimi	8
Öğrenme Alanları	4
Kazanımlar	28
Toplam	**55**

Çizelge 1. incelendiğinde programda yer alan toplam 18 maddelik özel amaç dizisinin yalnızca 6 tanesinin, toplam 27 tane belirtilmiş olan temel becerilerden yalnızca 9 tanesinin, değerler eğitimi kapsamında hedeflenen toplam 18 farklı başlıktan yalnızca 8 tanesinin sosyal becerilere yönelik olduğu gözlemlenmektedir. Öğrenme alanları boyutunda incelendiğinde tüm sınıf düzeylerinde yer alan 8 öğrenme alanının 4 tanesinin sosyal becerilere yönelik içeriklere uygun olduğu gözlemlenmektedir. Bu öğrenme alanlarından ise yalnızca bir tanesi "Birey ve Toplum" alanında sosyal beceriler doğrudan yer alırken diğer 3 tanesinde konu içeriğine yardımcı bir unsur olarak verilmektedir. Kazanımlar boyutunda ise farklı sınıf düzeylerinde yer alan toplam 131 kazanımın yalnızca 28 tanesinin sosyal becerilere yönelik olduğu gözlemlenmektedir.

Alt Probleme Yönelik Bulgular

Programda yer alan toplam 27 tane temel beceriden yalnızca 9 tanesi sosyal becerilere yöneliktir. Bu beceriler sırasıyla *"empati, girişimcilik, iletişim, iş birliği, kalıp yargı ve ön yargıyı fark etme, öz denetim, problem çözme, sosyal katılım, Türkçeyi doğru, güzel ve etkili kullanma"* şeklinde program içeriğinde yer almaktadır. Fakat programın temel beceriler boyutunda yer almayan sosyal beceriler olduğu da görülmektedir. Her ne kadar iletişim becerisinin bir parçası olsa da "*kendini tanıtma ve ifade becerisi*" ya da *"akran kabulü ve sosyal kabule yönelik beceriler, sosyal hakların uygun kullanımı, ikna etme becerileri, sosyal sorumluluk alma"* gibi becerilerin yer almadığı görülmektedir. Çizelge 2'de bu becerilerin

program kazanımlarında yer alma düzeyi, Çizelge 3'te ise bu becerilerin program kazanımlarında nasıl yer aldığına dair bilgiler verilmektedir.

Çizelge 2. Temel becerilerde yer alan sosyal becerilerin kazanımlarda yer alma düzeyleri

Konu	f
Empati	3
Girişimcilik	3
İletişim	2
İş birliği	3
Kalıp yargı ve ön yargıyı fark etme	1
Öz denetim	7
Problem çözme	2
Sosyal katılım	7
Türkçeyi doğru güzel ve etkili kullanma	
Toplam	**28**

Çizelge 2. incelendiğinde programda yer alan kazanımlardan 3 tanesinin empatiye, 3 tanesinin girişimciliğe, 2 tanesinin iletişim becerisine, 3 tanesinin iş birliği kurabilme becerisine, 1 tanesinin kalıp yargı ve ön yargıyı fark etme becerisine, 2 tanesinin ise problem çözme becerisine yönelik olduğu görülmektedir. Sosyal becerilere yönelik kazanımların çoğunun ise yedişer tane olmak üzere sosyal katılım ve öz denetim becerilerine yönelik olduğu görülmektedir. Türkçeyi doğru ve etkili kullanma becerisine yönelik her hangi bir kazanım olmadığı tespit edilmiştir. Aşağıda bulgulara ilişkin bazı alıntılara yer verilmiştir:

Empati becerisine yönelik kazanımlara dair bulgular:

"SB.4.1.4. Kendisini farklı özelliklere sahip diğer bireylerin yerine koyar (MEB, 2018)."

"SB.4.7.4. Farklı kültürlere saygı gösterir (MEB, 2018)."

Girişimcilik becerisine yönelik kazanımlara dair bulgular:

"SB.5.5.3. Çevresindeki ekonomik faaliyetlerin, insanların sosyal hayatlarına etkisini analiz eder (MEB, 2018)."

"SB.7.5.2. Üretim teknolojisindeki gelişmelerin sosyal ve ekonomik hayata etkilerini değerlendirir. (MEB, 2018)."

Sosyal katılım becerisine yönelik kazanımlara dair bulgular:

"SB.5.2.4. Kültürel ögelerin, insanların bir arada yaşamasındaki rolünü analiz eder (MEB, 2018)."

"SB.6.1.4. Toplumsal birlikteliğin oluşmasında sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı destekleyici faaliyetlere katılı r (MEB, 2018)."

Öz denetim becerisine yönelik kazanımlara dair bulgular:

"SB.4.5.1. İstek ve ihtiyaçlarını ayırt ederek ikisi arasında bilinçli seçimler yapar (MEB, 2018)."

"SB.4.6.2. Aile ve okul yaşamındaki söz ve eylemlerinin sorumluluğunu alır (MEB, 2018)."

Çizelge 3. Sosyal becerilerin ilgili kazanımlarda nasıl yer aldığına dair çıkarımlar

Konu	f
Doğrudan	11
Dolaylı olarak	17
Toplam	**28**

Çizelge 3. incelendiğinde kazanımlardan 11 tanesinin doğrudan temel becerilerden yer alan sosyal becerilere yönelik olduğu, diğer 17 kazanımda ise sosyal becerilerin dolaylı olarak yer aldığı görülmektedir. Sosyal becerilere yönelik kazanımların çoğunda sosyal beceriler yardımcı bir unsur olarak ele alınmış, kazanımlar doğrudan o becerilere yönelik olmadığı için beceriyi edinmek öğrencinin kazanımı pekiştirebilme başarısına kalmıştır. Aşağıda bulgulara ilişkin bazı alıntılara yer verilmiştir:

"Doğrudan" temasına yönelik kazanımlarla ilgili bulgular:

"SB.4.1.5. Diğer bireylerin farklı özelliklerini saygı ile karşılar (MEB, 2018)."

"SB.6.1.3. Toplumda uyum içerisinde yaşayabilmek için farklılıklara yönelik ön yargıları sorgular (MEB, 2018)."

"SB.7.1.2. Bireysel ve toplumsal ilişkilerde olumlu iletişim yollarını kullanır (MEB, 2018).

"Dolaylı olarak" temasına yönelik kazanımlarla ilgili bulgular:

"SB.4.5.2. Ailesi ve yakın çevresindeki başlıca ekonomik faaliyetleri tanır (MEB, 2018).

"SB.5.4.1. Teknoloji kullanımının sosyalleşme ve toplumsal ilişkiler üzerindeki etkisini tartışır (MEB, 2018).

"SB.6.1.1. Sosyal rollerin zaman içerisindeki değişimini inceler. (MEB, 2018)."

Alt Probleme Yönelik Bulgular

Program içeriğinde uygulama aşamasına yönelik olarak toplam 10 maddeden oluşan bir öneriler dizisi hazırlanmıştır. Programın yapısından yola çıkarak hazırlanan bu önerilerin amacı kazanımları daha başarılı şekilde vermek adına programın uygulanmasında bir rehber görevi üstlenmektir. Çizelge 4'te programın uygulanma aşamasında sosyal becerilerin eğitimine yönelik önerilerin düzeyi hakkında bilgi verilmektedir.

Çizelge 4. Programın uygulanmasıyla ilgili yapılan öneriler dizisinde sosyal becerilerin eğitimine yönelik öneriler

Konu	f
Uygulama aşamasında sosyal beceri eğitimine yönelik öneriler	3
Toplam	3

Çizelge 4. İncelendiğinde program içeriğinde yer alan, uygulanma aşamasına yönelik toplam 10 maddeden yalnızca 3 tanesi sosyal becerilerin eğitimine yönelik yahut bu durumla ilgili öneriler içermektedir. Öneriler incelendiğinde 3. Maddede yer alan "yansıtıcı düşünme olarak sosyal bilimler" ifadesi ve öğrencilerin gerçek hayat problemleriyle sık sık karşılaştırılması ve problemlerin çözümüne yönelik yansıtıcı düşünmelerinin sağlanması önerisi örnek verilebilir. Aynı zamanda 7. Maddede yer alan sosyal bilgiler eğitiminin okul dışına çıkartılması ve sosyal çevreninde bir öğrenme alanı olarak kullanılmasına yönelik öneri örnek verilebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sosyal becerilerin ilköğretim sosyal bilgiler ders programında yer alma durumunun değerlendirilmesini amaçlayan bu çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır; programda hem özel amaçlar, hem değerler eğitimi, hem de kazanımlar ve temel beceriler boyutunda sosyal beceriler yer almaktadır. Fakat düzeyine bakıldığı zaman özellikle kazanımlar ve temel beceriler boyutunda yetersiz kalmaktadır. Çünkü farklı sınıf düzeylerinde yer alan 131 kazanımdan yalnızca 28 tanesi sosyal becerilere doğrudan ya da dolaylı olarak yer vermiştir, programda yer alan 27 temel beceriden ise yalnızca 9 tanesi sosyal beceriler kategorisindedir. Sosyal bilgiler eğitiminin temel amaçlarından birisinin kişiyi toplum hayatına ve sosyal hayata hazırlamak olduğunu göz önüne alırsak bu oranların yetersiz kaldığı sonucuna varılabilir.

Diğer bir husus ise bu becerilerin programda nasıl yer aldığıyla ilgili çıkarımlardır. Programın genelinde doğrudan "Sosyal beceri" diye bir tanım kullanılmamaktadır. Yalnızca sosyal hayata yönelik beceriler, davranış ve tutumlar programın içeriğinde sosyal beceriler şeklinde kategorize edilmeden yer almaktadır. Kazanımlarda sosyal becerilerin nasıl yer verildiği incelendiğinde ilgili 28 kazanımdan 11 tanesinin sosyal becerilere doğrudan yer verdiği fakat 17 tanesinde kazanımda sosyal becerilerin dolaylı olarak yer aldığı gözlemlenmiştir. Öğrenme alanlarında ve kazanımlarda aynı şekilde sosyal becerilere yönelik kategorize yapılmamıştır. İlgili 28 kazanımın hangi sosyal becerilerle ilgili olduğu incelendiğinde, kazanımların çoğunun sosyal katılım ve öz denetim becerileriyle ilgili olduğu görülmüştür. Yedişer olmak üzere toplam 14 kazanım bu becerilere yöneliktir. Fakat empati, girişimcilik gibi mühim becerilere yönelik üçerli olmak üzere yalnızca 6 kazanım olduğu, temel becerilerde yer alan Türkçeyi etkili şekilde kullanabilme becerisine yönelik her hangi bir kazanımın olmadığı görülmektedir.

Programın uygulamasına yönelik öneriler bölümü incelendiğinde toplam 10 maddelik bir öneri dizisi oluşturulduğu bu önerilerden ise yalnızca 3 tanesinin sosyal beceri eğitimine etkili olabileceği görülmektedir. Sosyal bilgilere dersine "yansıtıcı düşünme olarak sosyal bilgiler" felsefesiyle bakılması gerektiği, öğrencilerin sosyal hayattan problemlerle sık sık karşılaştırılması gerektiği ve bunların çözülmesine yönelik yansıtıcı düşünme geliştirmesi

gerektiği gibi öneriler bu 3 maddede yer almaktadır. Programın uygulamasına yönelik yeteri kadar önerinin yer almaması, sosyal beceri eğitimi kavramına önerilerde yer verilmemesi, yalnızca bazı önerilerin sosyal beceri eğitimine faydalı olabilecek düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Genel olarak program içeriğine bakıldığı zaman sosyal becerilerin programda yer aldığı fakat doğrudan "Sosyal Beceri ve Sosyal Beceri Eğitimi" şeklinde kategorize edilmediği, kazanımlarda yeteri kadar yer almadığı ve sosyal becerilere yönelik kazanımların çoğunun bu beceriler dolaylı olarak yer verdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Alan yazındaki farklı çalışmalara da bakıldığında bu araştırmanın sonuçlarıyla benzerlikler gözlemlenmektedir. Aydemir ve Adamaz (2017)'ın araştırmasının sonuçları incelendiğinde kazanımlarda iletişim becerisinin %5.42, problem çözme becerisinin %3.10, girişimcilik becerisinin %5.42, empati becerisinin %0.77 gibi düşük oranlarda yer aldığı görülmektedir. Aydemir ve Adamaz (2017) bu sonuçlardan yola çıkarak sosyal bilgiler eğitim programının kazanım boyutunda becerileri eşit şekilde dağıtamamak, bazı becerilere sık yer verirken, bazılarına hiç yer vermemek ve doğrudan derse özgü olan becerilere yeteri kadar yer vermemek gibi sorunları olduğunu yazmışlardır. Programdaki becerilerin ders kitabındaki etkinlikler düzeyinde incelendiği başka bir araştırmada ise kitaplarda programdaki becerilerin bazılarına yönelik hiçbir etkinlik olmadığı, bazılarına ise etkinlik boyutunda çok az yer verildiği şeklinde sonuçlar dikkat çekicidir (Akyol ve Diğerleri, 2019). Farklı araştırmaların sonuçlarından elde edilen bilgiler de sosyal bilgiler eğitim programının beceriler boyutunda belli sorunları, bazı eksiklikleri olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Çalışmadan elde edilen veriler ışığında ortaya çıkan öneriler şu şekildedir; program içeriği daha detaylı ele alınabilir ve özellikle temel beceriler boyutunda sosyal beceriler ayrı şekilde kategorize edilebilir. Öğrenme alanlarında doğrudan sosyal becerilere yönelik kategorize edilmiş üniteler oluşturulabilir. Kazanımlar dikkatle ele alınıp doğrudan sosyal becerilerin gelişimine yönelik daha fazla kazanıma yer verilebilir ve bu kazanımlar farklı konu alanlarıyla da ilgili olarak öğrenme alanlarına paylaştırılabilir. Programın uygulama aşamasında öğretmenlere rehberlik olabilmesi için daha detaylı öneriler dizisi sunulabilir ve bu bölümde sosyal beceri eğitimi şeklinde bir öneriler kategorisi oluşturulabilir. Sosyal becerilerin günümüz toplumu için önemi göz önüne alındığında eğitim programı içerisinde daha detaylı ve dikkat gerektiren bir başlık olarak ele alınması önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Adamaz, K. , Aydemir, M. (2017). Ortaokul Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programındaki Kazanım ve Etkinliklerin Ortak ve Derse Özgü Beceriler Açısından İncelenmesi. Uluslararası Alan Eğitimi Dergisi, Sayı 3.

Akyol, C. , Avcı, G. , Dikicigil, Ö. , Gümüş, N. (2019). Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programındaki Becerilerin 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Yer Alan Etkinlikler Kapsamında İncelenmesi. The Journal of Academic Social Science Studies, Sayı 77.

Bilen, M. (1999). Plandan Uygulamaya Öğretim. Ankara: Anı Yayıncılık.

Çubukçu, Z. , Gültekin, M. (2006). İlköğretimde Öğrencilere Kazandırılması Gereken Sosyal Beceriler. Bahar Dergisi, Sayı 37, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı.

Demircioğlu, H. İ.(2007). Tarih Öğretiminde Öğrenci Merkezli Yaklaşımlar. Ankara: Anı Yayıncılık.

Erden, M. (2006). Öğrenme Stilleri. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.

Gander, M. J., Gardiner, H. W. (1993), Çocuk ve Ergen Gelişimi, Çeviri: Ali Dönmez, Nermin.

Gresham, F. M. (1997). Sociai Competence And Students With Belıavior Disorders: Where We've Been, Where We Are And Where We Should Go. Education And Treatment Of Children, 20(3), 233-250.

MEB, (2018). Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı. Ankara.

Mutluer, C. (2013) Sosyal Bilgiler Programlarında Yer Alan Beceriler Hakkında Sosyal Bilgiler Öğretmen Görüşleri(İzmir Menemen Örneği) Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature And History of Turkish Or Turkic,8(7), 355-362.

Şimşek, H. ve Yıldırım, A. (2011). "Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri". Ankara: Sözkesen Matbaacılık.

Uşun, S. (2016). Eğitimde Program Değerlendirme: Süreçler-Yaklaşımlar ve Modeller. Ankara: Anı Yayıncılık.

Yılar, M.B. (2015). Sosyal Bilgiler Dersinde İşbirlikli Öğrenme Yöntemlerinin Öğrencilerin Akademik Başarılarına, Demokratik Tutumlarına ve Sosyal Becerilerine Etkileri. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Yüksel, G. (1997). Sosyal Beceri Eğitiminin Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Beceri Düzeyine Etkisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversite Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

ORTAOKUL ÖĞRETMENLERİNİN LİSANSÜSTÜ EĞİTİME YÖNELİK GÖRÜŞLERİ

Öğretmen, Burcu SAĞSÖZ

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, burcusagsoz@gmail.com-0000-0001-9169-9547

Doç. Dr. Meltem YALIN UÇAR

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, myalinuc@gmail.com-0000-0002-0905

ÖZET

Bu çalışmada, ortaokul öğretmenlerinin lisansüstü eğitime yönelik görüşleri belirlenmiştir. Araştırma, tarama modelinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu, Türkiye'nin farklı bölgelerinde ve resmi okullarda görev yapmakta olan 183 ortaokul öğretmeni oluşturmaktadır. Çalışmaya katılım, gönüllük ilkesine göre kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi ile sağlanmıştır. Araştırmanın verileri, araştırmacı tarafından uzman görüşü alınarak geliştirilen ve 25 sorudan oluşan anket kullanılarak Google Form yolu ile elde edilmiştir. Elde edilen verilerin, puan ortalamaları, aritmetik ortalamaları, standart sapmaları ve sıklık çözümlemeleri SPSS paket programı kullanılarak hesaplanmıştır.

Çalışmada, ortaokul öğretmenlerinin lisansüstü eğitime yönelik görüşlerinin neler olduğu ve bu görüşlerin cinsiyet ve branş değişkenine göre fark gösterip göstermediği anlaşılmaya çalışılmıştır. Çalışma sonucunda, 130 kadın ve 53 erkek katılımcının, yüksek lisansa ilişkin görüşlerinde öğretmenler yüksek lisansı maddi gelir elde edilmesi adına yapmak için önemsemiyorlar. Araştırmaya katılım sağlayan öğretmenlerin büyük bir kısmı lisansüstü eğitim alarak eleştirel düşünme, profesyonel bilgi ve beceri, alanda uzmanlık ve iş doyumu gibi yönlerden gelişimlerini ve farkındalık duygularını arttırdığı yönünde olumlu görüş sergilemişlerdir. Özel yetenek isteyen branşlarda ki öğretmenlerinin yüksek lisans yapmanın öğretmenin, öğretme becerisini arttırmasına bir katkısının olmadığını düşünmekteler. Yetenek isteyen branşlarda kendi alanlarında yüksek lisans yapmanın daha iyi olacağını düşünmekteler. Cinsiyete göre anlamlı bir değişim görülmemiştir. Farklı branşlara ilişkin bulgularda ise sadece Görsel Sanatlar ve Müzik öğretmenlerinin görüşleri ortalama puana göre fark göstermiştir. Ayrıca, ortaokul öğretmenlerinin genel görüşlerinin cinsiyet, mezun olunan fakülte boyutlarına göre anlamlı olarak farklılaşmadığı saptanmıştır.

Bu durum ortaokulda görev yapan öğretmenlerin lisansüstü eğitime yönelik görüşlerinin yüksek düzeyde olumlu olduğunu sonucuna ulaşılmıştır. Lisansüstü eğitime yönelik öğretmen görüşlerinin demografik değişkenler açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar göstermediği anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lisansüstü Eğitim, Ortaokul Öğretmenleri, Öğretmen Görüşleri.

GİRİŞ VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Araştırmanın bu bölümünde; problem durumu, araştırmanın amacı, araştırmanın önemi, varsayımlar, sınırlılıklar ve tanımlar üzerinde durulmuştur.

Bireylerin artan bilgi, gelişen teknoloji ve değişen dünyaya paralel uyum sağlaması, değişim ve gelişimin öncüsü olması için bilgilerini sürekli güncellemesi ve öğrenmeye hazır olması gerekmektedir. Bu nedenle bireylerin sadece lisans eğitiminde edindikleri bilgileri yaşamları boyunca kullanmaları mümkün değildir (Karakütük, 2001; Varış, 1972).

Üniversiteler, temel eğitimi tamamladıktan sonra bireyin kendini geliştirmesi ve topluma katkısını artırmak için lisansüstü çalışmalar yürütür. Amacı bilimi ilerletmek, teknolojinin gelişmesini sağlamak ve ülkede yaşanan sorunlara bilimsel çözümler üretmek olan sürekli eğitim yoluyla nitelikli işgücünün oluşturulması esasına dayanmaktadır (Köksalan, 1999). Sürekli eğitim yoluyla toplumu ilerleten araştırmacıları ve öğretim görevlilerini yetiştiriyoruz. Çeşitli alanlarda yetişmiş araştırmacı ve öğretim elemanları gelecek nesillerin şekillenmesinde önemli rol oynadığından, lisansüstü eğitimin niteliği psikososyal ve bilimsel faydaları büyük olacak şekilde olmalıdır (Karayalçın, 1998)

Bireylerin isteklerini esas alan lisansüstü eğitim ile Türkiye'deki öğretmenlerin % 7'si eğitim alarak mezun olmuşlardır. Diğer ülkelere bakıldığında ise bu oranın; Avusturya'da %59, Belçika'da % 84, Polonya'da % 94, Slovakya'da % 96 olduğu görülmektedir (MEB, 2010). Aralarında oldukça fark var. Ülkemizde bu seviyeyi yükseltmek için Milli Eğitim Bakanlığı çeşitli uygulamalarla sürekli eğitim programlarına yönelik teşvikleri artırmaya çalışmaktadır. Buna rağmen sürekli eğitimin yeterli düzeyde verilememesi, var olanların yeterli uygulamaları hayata geçirememesi sorun olarak görülmektedir. Gelinen aşamada öğretmenlerin istek ve beklentilerinin eksik olduğu düşünülebilir.

Lisansüstü eğitimin ülkenin kalkınmasına katkısı, ulusal bilim politikasının oluşumundaki rolü gibi toplumsal rolleri yanında, bireysel açıdan öğretmenlerin gelişimi, bilimsel araştırma süreç ve becerilerini kazanmaları, farklı yerlerden öğretmenlerle iletişim içine girmeleri, yeni bilgiler öğrenmeleri için bir fırsat olduğu, lisansüstü eğitimle ilgili yapılan çalışmalarda ortaya konmuştur (Yalçınkaya, Koşar ve Altunay, 2014; Katılmış, Çelik ve Kop, 2013; Karaman ve Bakırcı, 2010; Alhas, 2006; Seferoğlu, 2004;Çıkrıkçı, Demirtaşlı, 2002; Gencel, 2001; Karakütük, 2000). Ancak lisansüstü eğitimin toplumsal ve bireysel anlamda bu kadar getirisi olmasına rağmen, öğretmenlerin lisansüstü eğitime katılmaları konusunda pek çok sorun, engel ve problem bulunmaktadır. Öğretmenler lisansüstü eğitime gereken önemi verse, istekli olsa bile bu sorunlar eğitime katılım sürecini zorlaştırmaktadır. Bilindiği üzere bu sorunlar okul idaresi, zaman problemi, maddi sıkıntılar, istenen programı bulamama, ders programını ayarlayamama gibi daha pek çok nedenle ilişkilidir. Öğretmenlik mesleğinin sorunları Cumhuriyet Dönemi boyunca yayınlanan süreli yayınlarda da çok sık tartışılan konulardan birisidir (Güçlü, 2014; Güçlü, 2016) Gömleksiz ve Yıldırım'ın (2013) çalışmalarına göre, lisansüstü öğrencilerinin aldıkları eğitimden beklentileri öncelikle kariyer sahibi olmak, alanlarında kendilerini geliştirmek ve akademik yeterliğe sahip olmaktır. Yapılan bu çalışmada öğretmenlerin beklentilerinin kısmen karşılandığı ileri sürülmüştür. Golde ve Dore (2001) ise doktora öğrencilerinin doktora eğitiminden beklentileri üzerine bir çalışma yapmışlardır. Buna göre öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun akademik bir yaşantıya sahip olmak yani akademik

kariyer yapmak için bu süreci yaşamak istediklerini belirlemişlerdir. Maddi beklentiler, statü kazanmak ve sosyal yaşantıyı hareketlendirmek gibi isteklerle ise karşılaşılmadığı vurgulanmıştır. Yapılan birçok çalışmada öğrencilerin akademik kariyer odaklı lisansüstü eğitimi aldıkları görülmekteyken Gemme ve Gingras'ın (2012) çalışmasında akademik kariyer yapma isteğinin altında yatan sebeplere inilmiş ve üniversite-endüstri-hükümet ilişkilerinde aktif rol oynama boyutu ortaya çıkmıştır. Bu çalışmaya göre ise öğrencilerin daha çok iş olanağına sahip olmak ve toplumsal statülerini yükseltmek için lisansüstü eğitim almak istediklerini, bu anlamda gerekli beceri ve donanımla mezun olmayı bekledikleri belirlenmiştir.

Yapılan araştırmalara bakıldığında, lisansüstü eğitim yapılma nedenleri bazı çalışmalarla ortaya konmuştur. Lisansüstü eğitimin amacına hizmet edebilmesi adına öncelikle öğrencilerin bu eğitimi almak isteme nedenleri ve beklentilerinin karşılanması önemlidir. Çünkü birçok kurumda olduğu gibi çalışanların ya da öğrencilerin beklentilerinin karşılanmaması, bu kişilerin ilgili eğitim kurumunun amaçlarını tam anlamıyla bilmemeleri gibi nedenler çeşitli sorunlara neden olmaktadır. Yukarıda ifade edilen betimlemeler ışığında, ortaokul öğretmenlerinin lisans üstü eğitime ilişkin görüşlerinin neler olduğu anlaşılmak istenmiştir. Bu nedenle, ortaokul öğretmenlerinin, lisansüstü eğitim hakkındaki görüşleri nelerdir? Bu görüşler, cinsiyet ve branş değişkenine göre fark göstermekte midir? sorularına bu çalışma ile yanıtlar aranmış ve bulgular ile araştırmanın sonuç bölümünde betimlenmiştir.

1.1.Araştırmanın Önemi

Eğitim sistemimizde öğretmenin rolü çok önemlidir. Öğretmenler, öğrencilerin hem akademik bilgi ve becerilerinde, hem de kişiliklerinin gelişiminde önemli bir yer teşkil etmektedir. Öğretmenlerin eğitim-öğretimde istenilen başarıyı elde edebilmeleri sadece yeterli alan bilgisine değil, aynı zamanda yeterli meslek bilgisine, demokratik görüş, tutum ve davranışlara sahip olmalarıyla mümkün olur. Bu niteliklerin de, sahip olunan eğitim düzeyi ile paralel bir gelişim gösterdiği alanyazında ifade edilmektedir. Dolayısıyla, öğretmenlerini birer rol model olarak gören öğrencilerin mesleki, akademik ve kişisel gelişimlerini de etkilemesi açısından öğretmenlerin lisansüstü eğitime nasıl baktıkları önemli görülmektedir. Ayrıca eğitim sisteminin önemli öğesi olan öğretmenlerin mesleki yaşantılarına katkı sağlaması, mesleki canlılığı korumaları, gelişimleri ve bilgiyi aktarandan öte üreten ve yayan hale gelmeleri açısından lisansüstü eğitimin önemi büyüktür. Lisansüstü eğitimin giderek yaygınlaştığı ve sürekli yeni eğitim programlarının açıldığı Türkiye'de, öğretmenlerin lisansüstü eğitime yönelik ilgi, tutum, görüş ya da her bir değişkeni bir arada değerlendirecek çalışmaların yapılması öneli görülmektedir. Ara bir kademede olan ortaokul öğrencilerinin, ergenliğe geçiş sürecinde, somuttan-soyuta geçişteki bilişsel yapılanma sürecindeki rol model olmanın yanında öğrencinin bütünsel gelişiminde önemli etkisi olan ortaokul öğretmenlerinin, lisansüstü eğitim hakkındaki görüşlerini belirlemenin, bu kuşak ve gelecek kuşakların eğitim niteliğini belirlemesi açısından önemli görülmektedir. Ayrıca bu çalışmanın sonuçlarının, yapılabilecek ilgili araştırmalara da alt yapı oluşturacağı bu nedenlerle araştırmanın, gerçekleştirilecek benzeri çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.2.Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada, Türkiye'nin çeşitli bölgelerindeki resmi okullarda çalışan ve Google form aracılığı ile çalışmaya katılmaya gönüllü olan ortaokul öğretmenlerin lisansüstü eğitime yönelik

görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorular yanıtlanmaya çalışılmıştır.

1.3.Alt amaçlar

1-Ortaokul öğretmenlerinin lisansüstü eğitime yönelik görüşleri, cinsiyet değişkenine göre fark göstermekte midir?

2-Ortaokul öğretmenlerinin lisansüstü eğitime yönelik görüşleri, branşlarına göre fark göstermekte midir?

2.YÖNTEM

Bu bölümde, araştırmanın modeli, evren ve örneklem, verilerin toplanması ve analiz edilmesi ile ilgili açıklamalar yapılmıştır.

2.1.Araştırma Modeli

Ortaokul öğretmenlerin lisansüstü eğitime yönelik görüşlerinin çeşitli değişkenler açısından incelemeyi hedefleyen bu çalışma, genel tarama modeline dayalı nicel-betimsel yöntem ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın bağımlı değişkeni "ortaokul öğretmenlerin lisansüstü eğitime yönelik görüşleri", bağımsız değişkenleri ise, "cinsiyet ve branş" değişkenleridir. Tarama modelleri; araştırmaya konu olan olay, birey veya nesneyi değiştirmeden, bulunduğu koşullar içinde tasvir etmeyi hedefler. Onları etkilemeyi ve değiştirmeyi amaçlamaz. Genel tarama modelleri çok sayıda elemanın bulunduğu bir evrende, genel bir yargıya varmak için evrenin tümü ya da ondan seçilecek bir grup, örnek ya da örneklem üzerinde uygulanan tarama çalışmalarıdır (Karasar, 2014).

2.2.Çalışma Grubu

Çalışmada, uygunluk örnekleme tekniği kullanılmıştır. Diğer bir deyişle, çalışmanın örneklemini, Türkiye'nin çeşitli bölgelerindeki resmi okullarda çalışan ve Google form aracılığı ile çalışmaya katılmaya gönüllü, kolay ulaşılabilir

olan 183 ortaokul öğretmenleri oluşturmaktadır.

Çizelge 1. Cinsiyete göre dağılım

Cinsiyet	f	%
Kız	130	71
Erkek	53	29
Toplam	183	100

Araştırmaya, 130 kadın öğretmen (%71), 53 erkek öğretmen (%29) katılmıştır**.**

Çizelge 2. Branşa göre dağılım

Branş	f	%
İngilizce Öğretmeni	31	16,9
Fen Bilimleri Öğretmeni	30	16,4
Türkçe Öğretmeni	25	13,7
Matematik Öğretmeni	25	13,7
Sosyal Bilgiler Öğretmeni	16	8,7
Rehberlik / Psikolojik Danışman	10	5,5
Beden Eğitimi Öğretmeni	9	4,9

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni	9	4,9
Görsel Sanatlar Öğretmeni	8	4,4
Teknoloji ve Tasarım Öğretmeni	8	4,4
Bilişim Teknolojileri Öğretmeni	8	4,4
Müzik Öğretmeni	4	2,2
Toplam	183	100,0

Araştırmaya 31 İngilizce Öğretmeni (%16,9), 30 Fen Bilimleri Öğretmeni (%16,4), 25 Türkçe Öğretmeni (%13,7), 25 Matematik Öğretmeni (%13,7), 16 Sosyal Bilgiler Öğretmeni (%8,7), 10 Rehberlik / Psikolojik Danışman (%5,5), 9 Beden Eğitimi Öğretmeni (%4,9), 9 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni (%4,9), 8 Görsel Sanatlar Öğretmeni (%4,4), 8 Teknoloji ve Tasarım Öğretmeni (%4,4), 8 Bilişim Teknolojileri Öğretmeni (%4,4), 4 Müzik Öğretmeni (%2,2) katılmıştır.

2.3.Verilerin Toplanması

Araştırmada, araştırmacı tarafından geliştirilen "Ortaokul Öğretmenlerin Lisansüstü Eğitime Yönelik Görüşleri Anketi" kullanılmıştır. Tek boyutlu ve 25 maddeden oluşan anket; Evet, Hayır, Kararsızım şeklinde üç seçenekli olarak yapılandırılmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Anketten elde edilen verilerin, aritmetik ortalaması, frekans, yüzde, mod ve medyan olmak üzere betimsel istatistikleri yapılmıştır.

2.5.Varsayımlar

1.Araştırmaya katılan ortaokul öğretmenleri soruları içtenlikle ve doğru bir şekilde yanıtlamışlardır.

2.Araştırmada uygulanan "Ortaokul Öğretmenlerinin Lisansüstü Eğitime Yönelik Görüşleri Anketi" verilerin doğru ve geçerli biçimde toplanmasına hizmet etmektedir.

2.6.Sınırlılıklar

1. Araştırma, Google Form aracılığı ile ulaşılan ortaokul öğretmenler ile sınırlıdır.

2.Araştırmadan elde edilen sonuçlar, veri toplama aracı olan anket soruları ile sınırlıdır.

2.7.Tanımlar

Lisansüstü Eğitim: Bireylerin bir alanda derinlemesine çalışmalar yapmasını sağlayan, aynı zamanda da araştırmaları ve çalışmalarıyla bilginin ilerlemesine katkı sağlayacak, toplumun değişme ve yenileşme ihtiyacını karşılayacak, nitelikli ihtisas gücünü yetiştirmeyi amaç edinen bir süreç ve bir eğitim faaliyetidir (Varış, 1972).

Lisansüstü Eğitimin İşlevleri: eğitim-öğretim, araştırma-geliştirme, psiko-sosyal ve sosyo-ekonomik boyutlar olmak üzere toplam dört boyutta ele alınmaktadır. Eğitim-öğretim boyutu ile belirli amaçlar doğrultusunda kişiye bilgi, beceri ve tutum kazandırmak amaçlanmaktadır. Kişinin alanla ilgili yeni bilgileri öğrenme isteği ve kendini geliştirme isteği gibi etmenler bu kapsamda yer almaktadır. Araştırma-geliştirme boyutu kişinin akademik becerilerini geliştirip araştırma yapma yeteneğini arttırmaya yönelik unsurlar yer almaktadır. Kişilerin tez sürecinin

rahat geçirebilmeleri için gerekli becerileri kazanma istekleri bu boyutta ele alınmaktadır. Psiko-sosyal boyutta kişinin çevreye uyumunun sağlanması, kendine güveninin artması gibi etmenler yer almaktadır. Sosyo-ekonomik boyutta ise kişinin yaşamını sürdürebilmesi için iş ve meslek kazanımına yönelik etmenler yer almaktadır (Erkılıç, 2007).

3.SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Bu bölümde, araştırmanın alt problemleri kapsamında yer alan anket sorularının kategorize edilmesine bağlı olarak öğretmenlere uygulanan Ortaokul Öğretmenlerin Lisansüstü Eğitime Yönelik Görüşleri Anketi aracılığıyla elde edilen bulgular sırasıyla betimlenmiştir.

3.1.Ortaokul Öğretmenlerin Cinsiyet Değişkenine Göre Lisansüstü Eğitime Yönelik Görüşleri

Çizelge 1. Cinsiyete Göre, Yüksek Lisansın Maddi Gelir Getirmesi Açısından Yararlı Olup Olmadığına İlişkin Görüşler

Cinsiyet		f	%	$\bar{x}$	Mod	Medyan
Kadın	Evet	56	43,1			
	Kararsızım	18	13,8			
	Hayır	56	43,1			
	Toplam	130	100,0	2,00	1-3	2
Erkek	Evet	17	32,1			
	Kararsızım	7	13,2			
	Hayır	29	54,7			
	Toplam	53	100,0	2,22	3	3

Çizelge 3.1'e göre araştırmaya katılan kadın ortaokul öğretmenlerinin %43,1'i Madde 12'ye "Evet", %13,8'i "Kararsızım", %43,1'i "Hayır" yanıtını verirken; erkek ortaokul öğretmenlerinin %32,1'i "Evet", %13,2'si "Kararsızım", %54,7'si "Hayır" yanıtını vermiştir. Ortalamalara, mod ve medyan değerlerine de bakıldığında erkeklerin görüşleri "hayır"a daha yakınken, kadınların bu maddede daha kararsız oldukları söylenebilir.

"Yüksek lisans, maddi gelir getirmesi açısından yararlıdır." 12.maddede evet ve hayır diyen kadın öğretmen sayısı eşit. Ancak erkek öğretmenler bu konuda daha tutarlı cevap vermiş ve çoğunluğu hayır demiş.

Çizelge 2. Cinsiyete Göre, Yüksek Lisansın Öneminin Uzman Öğretmenlik Sınavı Açısından Önemli Olduğuna İlişkin Görüşler

Cinsiyet		f	%	$\bar{x}$	Mod	Medyan
Kadın	Evet	63	48,5			
	Kararsızım	20	15,4			
	Hayır	47	36,2			
	Toplam	130	100,0	1,87	1	2
Erkek	Evet	19	35,8			
	Kararsızım	10	18,9			
	Hayır	24	45,3			
	Toplam	53	100,0	2,09	3	2

Çizelge 2'e göre, araştırmaya katılan kadın ortaokul öğretmenlerinin %48,5'i Madde 15'e "Evet", %15,4'ü "Kararsızım", %36,2'si "Hayır" yanıtını verirken; erkek ortaokul öğretmenlerinin %35,8'i "Evet", %18,9'u "Kararsızım", %45,3'ü "Hayır" yanıtını vermiştir.

Bu maddeye erkek öğretmenlerin kadın öğretmenlere oranla daha çok "Hayır" cevabı verdikleri görülmektedir.

"Yüksek lisans yapmak, uzman öğretmenlik sınavının çıkmasından sonra maddi açıdan yararlıdır." Şeklindeki 15.maddeye erkek öğretmenlerin en çok hayır cevabının verildiği ve bu görüşün cinsiyete göre değiştiği söylenebilir.

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25 Numaralı anket sorularında cinsiyete bağlı fark görülmemiştir. Bu yüzden de tablolarına yer verilmemiştir.

3.2.Ortaokul Öğretmenlerin Branş Değişkenine Göre Lisansüstü Eğitime Yönelik Görüşleri

Çizelge 3. Branşa Göre, Lisansüstü Eğitimin Öğretmenlik Mesleğini Akademik Açıdan Olumlu Yönde Etkilemesine İlişkin Görüşler

Branş		f	%	$\bar{x}$	Mod	Medyan
Türkçe	Evet	19	76,0			
	Kararsızım	6	24,0			
	Toplam	25	100,0	1,24	1	1
Sosyal Bilgiler	Evet	15	93,8			
	Kararsızım	1	6,3			
	Toplam	16	100,0	1,06	1	1
Matematik	Evet	16	64,0			
	Kararsızım	7	28,0			
	Hayır	2	8,0			
	Toplam	25	100,0	1,44	1	1
İngilizce	Evet	23	74,2			
	Kararsızım	4	12,9			
	Hayır	4	12,9			
	Toplam	31	100,0	1,38	1	1
Fen Bilimleri	Evet	25	83,3			
	Kararsızım	4	13,3			
	Hayır	1	3,3			
	Toplam	30	100,0	1,20	1	1
Görsel Sanatlar	Evet	4	50,0			
	Kararsızım	1	12,5			
	Hayır	3	37,5			
	Toplam	8	100,0	1,87	1	1,5
Teknoloji ve Tasarım	Evet	8	100,0	1,00		
Müzik	Evet	3	75,0			
	Hayır	1	25,0			
	Toplam	4	100,0	1,50	1	1
Beden Eğitimi	Evet	8	88,9			
	Kararsızım	1	11,1			
	Toplam	9	100,0	1,11	1	1
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	Evet	9	100,0	1,00		
Bilişim Teknolojileri	Evet	7	87,5			
	Kararsızım	1	12,5			
	Toplam	8	100,0	1,12	1	1
Rehberlik / Psikolojik Danışman	Evet	8	80,0			
	Kararsızım	2	20,0			
	Toplam	10	100,0	1,20	1	1

Çizelge 3'e göre, madde 1'in branşa göre dağılımına bakıldığında Türkçe, Sosyal Bilgiler, Matematik, İngilizce, Fen Bilimleri, Görsel Sanatlar, Teknoloji ve Tasarım, Müzik, Beden Eğitimi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Bilişim Teknolojileri, Rehberlik /Psikolojik Danışman branş öğretmenlerinin bu maddeye verdikleri cevapların aritmetik ortalamalarının ($\bar{x}$) sırasıyla 1,24;1,06; 1,44; 1,38; 1,20; 1,87; 1,00; 1,50; 1,11; 1,00; 1,12; 1,20 olduğu görülmüştür. Bu maddede Görsel Sanatlar öğretmenlerinin diğer branşlardan farklılaşarak kararsız bir görüşte olduğu söylenebilir.

"Lisansüstü eğitim, öğretmenliği akademik açıdan olumlu yönde etkilemektedir." Şeklindeki 1.maddeye en çok evet cevabı verildiği ve bu görüşün Görsel Sanatlar branşı hariç diğer branşların evet yanıtını verdiği söylenebilir.

Çizelge 4. Branşa göre, Yüksek Lisansın, Maddi Gelir Getirmesi Açısından Yararlı Olmasına İlişkin Görüşler

Branş		f	%	$\bar{x}$	Mod	Medyan
Türkçe	Evet	11	44,0			
	Kararsızım	7	28,0			
	Hayır	7	28,0			
	Toplam	25	100,0	2,84	1	2
Sosyal Bilgiler	Evet	2	12,5			
	Kararsızım	3	18,8			
	Hayır	11	68,8			
	Toplam	16	100,0	2,56	3	3
Matematik	Evet	9	36,0			
	Kararsızım	5	20,0			
	Hayır	11	44,0			
	Toplam	25	100,0	2,08	3	2
İngilizce	Evet	15	48,4			
	Kararsızım	3	9,7			
	Hayır	13	41,9			
	Toplam	31	100,0	2,93	1	2
Fen Bilimleri	Evet	11	36,7			
	Kararsızım	5	16,7			
	Hayır	14	46,7			
	Toplam	30	100,0	2,10	3	2
Görsel Sanatlar	Evet	5	62,5			
	Kararsızım	1	12,5			
	Hayır	2	25,0			
	Toplam	8	100,0	1,62	1	1
Teknoloji ve Tasarım	Evet	4	50,0			
	Hayır	4	50,0			
	Toplam	8	100,0	2,00		2
Müzik	Evet	1	25,0			
	Hayır	3	75,0			
	Toplam	4	100,0	2,50	3	3
Beden Eğitimi	Evet	2	22,2			
	Hayır	7	77,8			
	Toplam	9	100,0	2,55	3	3
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	Evet	4	44,4			
	Hayır	5	55,6			
	Toplam	9	100,0	2,11	3	3
Bilişim Teknolojileri	Evet	5	62,5			
	Hayır	3	37,5			
	Toplam	8	100,0	1,75	3	1
Rehberlik / Psikolojik Danışman	Evet	4	40,0			
	Kararsızım	1	10,0			
	Hayır	5	50,0			
	Toplam	10	100,0	2,10	3	2,5

Çizelge 4' e göre, madde 12'nin branşa göre dağılımına bakıldığında Türkçe, Sosyal Bilgiler, Matematik, İngilizce, Fen Bilimleri, Görsel Sanatlar, Teknoloji ve Tasarım, Müzik, Beden Eğitimi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Bilişim Teknolojileri, Rehberlik /Psikolojik Danışman branş öğretmenlerinin bu maddeye verdikleri cevapların aritmetik ortalamalarının ($\bar{x}$) sırasıyla 2,84; 2,56; 2,08; 2,93; 2,10; 1,62; 2,00; 2,50; 2,55; 2,11; 1,75; 2,10 olduğu görülmüştür.

"Yüksek lisans, maddi gelir getirmesi açısından yararlıdır." Şeklindeki 12. Maddeye, Görsel Sanatlar, Bilişim Teknolojileri öğretmenleri evet görüşünü belirtmişlerdir. Diğer branşlar ise kararsız kaldıkları görülmüştür. Bu madde de branşa göre görüşün farklılaştığı söylenebilir.

Çizelge 5. Branşa Göre, Yüksek Lisans Yapmanın Uzman Öğretmenlik Sınavının Çıkmasından Sonra Maddi Açıdan Yararlı Olmasına İlişkin Görüşler

Branş		f	%	$\bar{x}$	Mod	Medyan
Türkçe	Evet	12	48,0			
	Kararsızım	4	16,0			
	Hayır	9	36,0			
	Toplam	25	100,0	1,88	1	2
Sosyal Bilgiler	Evet	2	12,5			
	Kararsızım	5	31,3			
	Hayır	9	56,3			
	Toplam	16	100,0	2,43	3	3
Matematik	Evet	9	36,0			
	Kararsızım	3	12,0			
	Hayır	13	52,0			
	Toplam	25	100,0	2,16	3	3
İngilizce	Evet	13	41,9			
	Kararsızım	7	22,6			
	Hayır	11	35,5			
	Toplam	31	100,0	1,93	1	2
Fen Bilimleri	Evet	13	43,3			
	Kararsızım	8	26,7			
	Hayır	9	30,0			
	Toplam	30	100,0	1,86	1	2
Görsel Sanatlar	Evet	8	100,0	1,00		
Teknoloji ve Tasarım	Evet	5	62,5			
	Hayır	3	37,5			
	Toplam	8	100,0	1,75	1	1
Müzik	Evet	1	25,0			
	Hayır	3	75,0			
	Toplam	4	100,0	2,50	3	3
Beden Eğitimi	Evet	3	33,3			
	Kararsızım	1	11,1			
	Hayır	5	55,6			
	Toplam	9	100,0	2,22	3	3
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	Evet	5	55,6			
	Kararsızım	1	11,1			
	Hayır	3	33,3			
	Toplam	9	100,0	1,77	1	1
Bilişim Teknolojileri	Evet	6	75,0			
	Hayır	2	25,0			
	Toplam	8	100,0	1,50	1	1
Rehberlik / Psikolojik Danışman	Evet	5	50,0			
	Kararsızım	1	10,0			
	Hayır	4	40,0			
	Toplam	10	100,0	1,90	1	1,5

Çizelge 5'e göre, madde 15'in branşa göre dağılımına bakıldığında Türkçe, Sosyal Bilgiler, Matematik, İngilizce, Fen Bilimleri, Görsel Sanatlar, Teknoloji ve Tasarım, Müzik, Beden Eğitimi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Bilişim Teknolojileri, Rehberlik /Psikolojik Danışman branş öğretmenlerinin bu maddeye verdikleri cevapların aritmetik ortalamalarının ($\bar{x}$) sırasıyla 1,88; 2,43; 2,16; 1,93; 1,86; 1,00; 1,75; 2,50; 2,22; 1,77; 1,50; 1,90 olduğu görülmüştür. Bu maddede tüm branşlar kararsıza yakın görüşte olduklarını belirtirken, Görsel Sanatlar öğretmenlerinin tümü "evet" demiştir.

"Yüksek lisans yapmak, uzman öğretmenlik sınavının çıkmasından sonra maddi açıdan yararlıdır." Şeklindeki 15.madde de branşa göre görüşün değiştiği söylenebilir.

2, 4, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 17, 18, 22, 23, 24, 25 numaralı soruların yanıtlarında branş değişkenine göre marjinal bir sonuç elde edilmemiştir. Bu yüzden de çizelgelerine yer verilmemiştir.

4.GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu bölümde, ortaokulda görev yapan öğretmenlerin lisansüstü eğitime yönelik görüşleri bazı değişkenler açısından incelemek amacıyla gerçekleştirilen çalışmanın sonuçları yer almaktadır.

4.1.1Ortaokul Öğretmenlerin Lisansüstü Eğitime Yönelik Görüşlerine Yönelik Sonuç ve Tartışma

Bu araştırmadan elde edilen bulgular, ortaokul öğretmenlerinin lisansüstü eğitime ilişkin görüşlerinin olumlu yönde olduğunu göstermiştir. Araştırmaya katılım sağlayan öğretmenlerin büyük bir kısmı lisansüstü eğitim alarak eleştirel düşünme, profesyonel bilgi ve beceri, alanda uzmanlık, akademik özerklik, karar vermede özgüven ve iş doyumu gibi yönlerden gelişimlerini ve farkındalık duygularını arttırdığı yönünde görüş belirtmişlerdir. Alabaş, Kamer ve Polat (2012) araştırmalarında öğretmenlerin lisansüstü eğitimden beklentilerinin kişisel gelişim, mesleki kıdemde kolaylık, akademik personel olma, alanlarında ileri düzeyde bilgi edinme ve yeni öğretim yöntem ve tekniklerini anlama olarak görüş belirtmişlerdir.

"Yüksek lisans, maddi gelir getirmesi açısından yararlıdır." Şeklinde ki 12.maddede evet ve hayır diyen kadın öğretmen sayısı eşit. Ancak erkek öğretmenler bu konuda daha tutarlı cevap vermiş ve çoğunluğu hayır demiş. "Yüksek lisans yapmak, uzman öğretmenlik sınavının çıkmasından sonra maddi açıdan yararlıdır." Şeklindeki 15.maddeye erkek öğretmenlerin en çok hayır cevabı verildiği ve bu görüşün cinsiyete göre değiştiği söylenebilir. Bu farklılaşmaların nedeni yüksek lisans yapmanın maddi gelir getirisi açısından ne gibi faydalarının olduğunun tam olarak bilinmemesi gösterilebilir. Ayrıca maddi getiri tutarının da az olması verilen emeği karşılamaması gibi bireysel bakabileceğimiz bakış açıları sebebiyle görüş farklılıklarına sebep olmuş olabilir.

Ankette öğretmenler alanlarında uzman yeterliliğine sahip olmanın önemine dikkat çekerek, lisansüstü eğitimin bu yeterliliği sağlayacağı yönünde görüş belirtmişlerdir. Benzer şekilde, Kılınç, Karahalilöz ve Bektaş (2020) çalışmalarında öğretmenlerin lisansüstü öğrenim görmeyi belirli bir alanda uzmanlaşmak için istediklerini belirtilmişlerdir.

Ankette öğretmenler, branşlarına göre farklılık gösteren maddeler 1, 3, 5, 6, 10, 14, 15, 16, 17, 19,20 ve 21. Maddelerdir. Özellikle Görsel Sanatlar ve Müzik Öğretmenleri diğer öğretmenlerden ayrılarak bu maddelere farklı bakmışlardır. Bunun sebebi olarak yetenek gerektiren bölümler olan Görsel Sanatlar ve Müzik dersi öğretmenlerinin yüksek lisans eğitiminden beklentileri incelemeye değerdir. Yine beceri isteyen görsel sanatlar, müzik gibi alan öğretmenlerinin, belki de sadece kendi yetenek alanları ile ilgili bölümlerde yüksek lisans yapmak istiyor olmaları öğretmenlerin farklılaşan görüşlerine açıklık getirebilir. Aynı zamanda Koşar, Er ve Kılınç (2020) çalışmalarında, öğretmenlerin lisansüstü eğitim sürecinde görev yerinden izin alamama, ulaşım, devam ve mali sorunlar yaşadıklarını, ayrıca ailevi sorumlulukları ve yeniden öğrenci olmanın sorumluklarını yerine getirmekte zorlandıklarını belirtmişlerdir. Buna benzer engelleyici faktörler boyutunda ulaşılan verilere göre çalışma, iş ve sosyal yaşamdaki engeller öğretmenlerin lisansüstü eğitime başlamalarına veya devam etmelerine engel olduğu söylenebilir.

Katılımcı öğretmenlerinin lisansüstü eğitime yönelik görüşlerine ilişkin cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık göstermemektedir. Çalışmanın sonucundan farklı olarak İlter (2020) çalışmasında erkek öğretmenlerin tutum puanlarının kadın meslektaşlarına göre daha fazla olduğunu, kadın öğretmenlerin ev, iş ve lisansüstü eğitim sürecini dengelemekte zorlandıklarını, erkek öğretmenlerin bu süreci daha rahat tamamladıklarını belirtmiştir. Bu durum çalışmanın farklı zaman, yer, evren ve örneklemle çalışılmasından kaynaklı olabileceği düşünülmektedir.

Katılımcı öğretmenlerinin lisansüstü eğitime yönelik görüşleri branş değişkenine göre anlamlı farklılık göstermemektedir. Bu durum, tüm branşların "öğretmen" olma noktasında birleştiğini ve aynı potada eriyerek, konuya sadece öğretmen kimliği ile yaklaşıldığını gösteren bir sonuç olarak değerlendirilmektedir. Lisansüstü eğitime yönelik yapılan çalışmalarda çoğunlukla lisansüstü öğrenim gören öğrencilerle çalışılmış ve süreçte yaşanılan sorunlara, lisansüstü eğitim tercih nedenleri üzerine yapılmış, nadiren de öğretmenlere yönelik çalışmalara rastlanmıştır.

Öğretmenlerin çoğunluğu, lisansüstü eğitimin, alanında uzman yeterliliklerine sahip olmak ve profesyonel bilgi beceri edinmek için gerekli olduğu görüşünü yansıtmışlardır. Bu durum lisansüstü eğitimin, mesleki gelişime katkısına dikkat çekmektedir. Lisansüstü eğitimden beklentiler yönünde yapılan çalışmalarla karşılaştırıldığında; Koşar, Er ve Kılınç (2020) öğretmenlerin lisansüstü eğitim görme nedenlerine yönelik yaptıkları çalışmada, eğitim yönetimi alanında lisansüstü öğrenim gören öğretmenlerin yenilik ihtiyacı, kariyer yapma, mesleki bilgi edinme, sosyal statüsünü artırma, ekonomik gelir, akademik ilerleme ve idareci olma isteği şeklinde görüş belirtiklerini bulgulamışlardır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular incelenip benzer çalışmalarla karşılaştırıldığında lisansüstü eğitime yönelik görüş araştırmalarının, lisansüstü eğitimden beklentilerin çoğunluğunu karşıladığını göstermektedir. Bu ve buna benzer çalışmalar öğretmenlerin lisansüstü eğitime başlama isteğini arttıracağını düşündürmektedir. Böylece öğretmenlerin, mesleki ve kişisel gelişimlerini sürdürerek hem öğrencilerine hem de meslektaşlarına örnek olacaklardır.

Bu çalışma sadece resmi okullarda görev yapan 183 öğretmenlerin görüşleri ile sınırlıdır. Bu sınırlılıklar çerçevesinde aşağıdaki öneriler sunulmuştur.

4.2.Öneriler

Bu bölümde araştırma süreci ve sonuçları göz önünde bulundurularak, araştırmacılar ve karar vericiler için bazı tavsiyelerde bulunulmuştur.

Araştırma bulgularına dayanılarak aşağıdaki önerilerde bulunmak mümkündür.

1- Yapılan çalışma nicel bir çalışmadır. Dolayısı ile sonuç elde edilmiştir. Bu sonuçların nedenlerini anlamak amacıyla derinlemesine görüş elde etmeye yönelik nitel çalışmalar yapılabilir.

2- Bu araştırmada devlet okullarında görev yapan 183 ortaokul öğretmenle çalışılmıştır. Örneklem grubu genişletilerek farklı ortaokul öğretmenlerine ulaşılabilinir.

3- Milli Eğitim Bakanlığı lisansüstü eğitim gören öğretmenlere kariyer gelişimi ve maddi destek sağlayarak lisansüstü eğitime teşvik edici olabilir.

4- Uzaktan eğitim modelinde lisansüstü eğitim programlarının sayısı artırılabilir.

5- Lisansüstü eğitim programının saatleri ve içeriği öğretmenlerin çalışma koşulları dikkate alınarak düzenlenebilir.

KAYNAKÇA

Aktan O. (2020). Öğretmenlerin kariyer gelişimi açısından lisansüstü eğitimin değerlendirilmesi. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi/Journal of Higher Education and Science*, 10(3), 596-607.

Aktan, O., Eğdemir Y. (2022). Türkiye'de lisansüstü eğitim konulu çalışmaların

incelenmesi: Bir içerik analizi çalışması. *Üniversite Araştırmaları Dergisi,* 5(2), 182-195.

Aküzüm, *C. (2016).* Okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin eğitim yönetimi bağlamında lisansüstü eğitime bakış açılarının incelenmesi. *EKEV Akademi Dergisi, 67, 85*-108.

Avcı, F. & Akdeniz, E. C. (2021). Lisansüstü eğitimlerine devam eden okul öncesi ve sınıf öğretmenlerinin lisansüstü eğitime ilişkin görüşleri, yaşadıkları sorunlar ve çözüm önerileri. *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8 (1) , 122-141. DOI: 10.51725/etad.840267

Aydemir, S., Çam, Ş. S. (2015). Lisansüstü öğrencilerinin lisansüstü eğitimi almaya ilişkin görüşleri**.** *Turkish Journal of Education***,** *DOI: 10.19128/turje.00354*

Baş, G. (2013). Öğretmenlerin lisansüstü eğitimden beklentileri: Nitel bir araştırma (Niğde İli Örneği). *Yükseköğretim Dergisi*, 3 (2). 61-69.

Bozpolat, E. (2016). Öğretmen adaylarının lisansüstü eğitime ilişkin metaforik algıları**.** *Elementary Education Online,* 15(4), 1114-1130.

ÇAKIR, Özler, KAN, Adnan ve SÜNBÜL, Önder, öğretmenlik meslek bilgisi ve tezsiz yüksek lisans programlarının tutum ve özyeterlik açısından değerlendirilmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, (1), 2006 s.36-47.

Dağlı, A. (2007). İlköğretim öğretmenlerinin öğretmenlik kariyer basamaklarında yükselme sistemine ilişkin görüşleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,* 22, 184-197.

Duymuş, Y., Sulak, S. (2018). Öğretmen adaylarının yaşam boyu öğrenme eğilimleri

üzerinde lisans eğitimi, cinsiyet ve bölümün etkisi. Sınırsız Eğitim ve Araştırma Dergisi, 2, 58-74.

Erden, M., Seferoğlu, S.S. (2021). Lisansüstü düzeyde eğitime ilişkin öğrenci değerlendirmeleri: Bilgisayar ve öğretim teknolojileri eğitimi bölümü lisansüstü öğrencileri örneği. *Milli Eğitim Dergisi,* 230, (939-958).

Ekici, D., Ekici, M.& Can, İ. (2020). Fen bilimleri öğretmen adaylarının lisansüstü eğitim hakkındaki görüşlerinin, beklentilerinin ve farkındalıklarının incelenmesi. *SDU International Journal of Educational Studies,* 7(2), 7-10.

Gökçe, H., GÖKÇE, Z., Demir, N., & Bektaş, O. (2022) Lisansüstü eğitimin fen bilimleri öğretmenlerinin mesleki gelişimlerine katkısı. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 42(2), 1409-1442.

Günay, D., (2018). Türkiye'de lisansüstü eğitim ve lisansüstü eğitime felsefi bir Bakış.

Üniversite Araştırmaları Dergisi, 1(2), 71-88.

https://2023vizyonu.meb.gov.tr/ : (adresinden 15.11.2022 tarihinde erişilmiştir).

https://www.mevzuat.gov.tr/: (Lisansüstü Eğitim Öğretim Yönetmeliği) adresinden 15.11.2022 tarihinde erişilmiştir.

https://www.yok.gov.tr/: (adresinden 15.11.2022 tarihinde erişilmiştir).

https://sgb.meb.gov.tr/www/meb-2021-yili-idare-faaliyet-raporu-yayinlanmistir/icerik/440:

(adresinden 15.11.2022 tarihinde erişilmiştir).

İlter, İ. (2020). Lisansüstü öğrenim gören öğretmenlerin lisansüstü eğitime yönelik tutumlarının değerlendirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 49, 263-292. doi: 10.9779/pauefd.488580

Karakütük, K. (2019). Türkiye'de lisansüstü öğretim, sorunları ve çözüm önerileri. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)* , 22 (1) , 505-528.

Semerci, N. & Çerçi, A. (2005). Öğretmen yetiştirmede tezsiz yüksek lisans programı ve gelecekten beklentiler. XI. Eğitim Bilimleri Kongresi (23-26 Ekim 2002), Yakın Doğu Üniversitesi, 30(136), 52-60

Sünbül, A. (1996). Öğretmen niteliği ve öğretimdeki rolleri. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 8 (8) , 597- 608.

Toprak, E., Taşğın, Ö. (2017). Öğretmenlerin lisansüstü eğitim yapmama nedenlerinin incelenmesi**.** *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi***,** 7(13), 2528-9527**.** DOI: 10.26466/opus.370680

Tuncer, M., Fatih Kamçı, (2021). Lisans eğitimi almış öğretmenlerin lisansüstü eğitime yönelik algıları. *Uluslararası Pegem Eğitim Kongresi.* Ankara: Pegem Yayıncılık. DOI 10.14527/9786258044348

Türk, E., (2015). *Türk Eğitim Sistemi Ve Ortaöğretim.* Ortaöğretim Genel Müdürlüğü.

Umur, Z. ve Demirtaş, H. (2016). Eğitim yönetimi ve denetimi tezsiz yüksek lisans programına ilişkin öğrenci ve öğretim üyelerinin görüşleri. E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi, 7(3), 31-48.

Usta, İ., (2019). İhtiyaç ve eğilimler bağlamında öğretmenlerin lisansüstü eğitimi için çevrimiçi eğitim yüksek lisans modelinin tartışılması. *Çanakkale Araştırmaları Türk yıllığı,*17(26), 85-110.

YÖK. (1998). Eğitim fakültesi öğretmen yetiştirme lisans programları. Ankara: YÖK.

ÖĞRETMENLERİN E-TWINNING PROJELERİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ (DİDİM ÖRNEGİ)

TEACHERS' OPINIONS ON ETWINNING PROJECTS (DIDIM EXAMPLE)

Öğretmen Ömrüye DURMUŞ YEŞİL

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, - 0009-0006-8436-4697

Doç.Dr. Meltem YALIN UÇAR

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi,– 0000-0002-0905

ÖZET

e-Twinning projeleri öğretmenler, öğrenciler, okullar, ebeveynler ve yerel yetkililer arasındaki işbirliği çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Projelerin gerçekleştirilme süreçlerinde, tüm katılımcılar etkileşimde bulunmakta, araştırmakta, kararlar almakta, birbirlerine saygı duymakta ve 21. yüzyıl becerilerini geliştirmektedir. Bu bağlamada söz konusu çalışmada, eTwinning projesi gerçekleştirmiş olan öğretmenlerin deneyimlerine dayalı olarak kalite etiketleri ve öğrencilerini gözlemleri ile edindikleri deneyimlerinin araştırılması ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Araştırma nicel betimsel yöntem ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın örneklemini, Aydın ili Didim ilçesinden eTwinning projelerine katılım sağlamış olan 31 farklı branş öğretmenlerinden oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri, araştırmacı tarafından uzman görüşü alınarak geliştirilen 26 anket sorusu ile elde edilmiştir. Araştırmanın verilerine sıklık çözümlemesi yapılarak yüzdelik oranlar elde edilmiştir. Araştırmanın sonuçları, 31 öğretmenin çoğunluğunun, eTwinning projelerinin öğrencilerin farklı kültürleri tanımalarına, yabancı dil gelişimine, iletişim becerilerine, teknolojiyi etkili ve bilinçli kullanmalarına, derse ilgisini arttırıp öğrenmelerini kolaylaştırmaya, yaratıcı düşünme becerilerine, işbirliği becerilerine, özgüvenlerine ve akademik başarılarına katkı sağladığı görüşündedirler. Bu görüşlerin yüzdelik dağılımı genellikle yüksek olmuştur, ancak bazı sorular için düşük oranlarda olumsuz yanıtlar elde edilmiştir. Bu sorunların oranı genellikle yüzde 12,9 ve altındadır. Ancak, bu oranlar yüksek olmamakla birlikte, bu tür sorunların önlenmesine yönelik çözümlerin bulunması ve uygulanması önemlidir.

Bu araştırmada, eTwinning projelerini gerçekleştirmiş olan öğretmenlerin; eTwinning projelerine ilişkin görüşleri, projelere katılım nedenleri, öğrencilerine ilişkin kazanımları, karşılaştıkları problemler ve çözüm önerileri elde etmek amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: eTwinning, 21. Yüzyıl Becerileri, Mesleki Gelişim, Projeye Dayalı Öğrenme.

ABSTRACT

eTwinning projects are carried out within the framework of cooperation between teachers, students, schools, parents and local authorities. In the realization process of projects, all participants interact, research, make decisions, respect each other and develop 21st century skills. In this context, in this study, it is aimed to investigate and evaluate the experiences of teachers who have realized an eTwinning project, based on their experiences with quality labels and observations of their students. The research was carried out with the quantitative descriptive method. The sample of the study consists of 31 different branch teachers who have participated in eTwinning projects from the Didim district of Aydın province. The data of the study were obtained with 26 questionnaire questions developed by the researcher by taking expert opinion. Percentage rates were obtained by performing frequency analysis on the data of the study. The results of the research, the majority of 31 teachers think that eTwinning projects contribute to students' recognition of different cultures, foreign language development, communication skills, effective and conscious use of technology, increasing their interest in the lesson and facilitating their learning, creative thinking skills, cooperation skills, self-confidence and academic success. The percentage distribution of these opinions was generally high, but negative responses were obtained at low rates for some questions. The rate of these problems is usually 12.9 percent or less. However, although these rates are not high, it is important to find and implement solutions to prevent such problems.

In this research, teachers who have realized eTwinning projects; It is aimed to obtain opinions on eTwinning projects, reasons for participating in projects, achievements of students, problems they encounter and solution suggestions.

Keywords: eTwinning, 21st Century Skills, Professional Development, Project Based Learning.

GİRİŞ

eTwinning, Avrupa Birliği tarafından desteklenen bir projedir. Bu proje, Avrupa ülkeleri arasındaki okullar arasında iletişim kurma, öğrenme ortamlarını yeniden tasarlamayı ve öğrencilerin yerel ve uluslararası ölçekte etkileşim içinde olmalarını hedeflemektedir. eTwinning projesi, okullar arasında etkin bir şekilde öğrenme için bir platform oluşturur ve öğretmenlerin ve öğrencilerin Avrupa ülkeleri arasındaki iletişim kurmalarına yardımcı olmaktadır (Acar ve Peker, 2021).

eTwinning projelerini aynı zamanda öğrencilerin farklı kültürler hakkında bilgi edinmelerine yardımcı olan ve onların kültürel anlayışlarını genişleten bir fırsat olarak tanımlamaktadır (Ümit ve ark., 2022). eTwinning, okullar için destek, araçlar ve hizmetler sağlayarak Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin (BT) kullanımı yoluyla Avrupa'da okul işbirliğini teşvik etmektedir. eTwinning, eğitimciler için ücretsiz ve sürekli çevrimiçi mesleki gelişim fırsatları da sunmaktadır (Huertas-Abril ve Muszyńska, 2022).

Türkiye’de Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü bünyesinde kurulmuş olan “eTwinning” Ulusal Destek Servisi tarafından yönlendirilen projelere, yüz kırk binden fazla Türk öğretmenin katıldığı bildirilmektedir (Tsampatzidis,

2021). Bu araştırmada, eTwinning projelerini gerçekleştirmiş olan öğretmenlerin; eTwinning projelerine ilişkin görüşleri, projelere katılım nedenleri, öğrencilerine ilişkin kazanımları, karşılaştıkları problemler ve çözüm önerileri elde etmek amaçlanmıştır.

ARAŞTIRMANIN PROBLEM CÜMLESİ

Öğretmenlerin, eTwinning projelerine ilişkin görüşleri nelerdir ?

ARAŞTIRMANIN ALT PROBLEMLERİ

eTwinning projelerine katılan öğretmenlerin demografik özellikleri, cinsiyet, branş, kıdem bağlamında ne şekilde dağılım göstermektedir?

Öğretmenlerin, eTwinning projelerinin kendilerine olan yansımaları ile ilgili görüşleri nelerdir?

Öğretmenlerin, eTwinning projelerinin öğrencilerine yansıması ile ilgili görüşleri nelerdir?

eTwinning projesi uygulama aşamasında karşılaşılan zorluklar nelerdir?

Öğretmenlerin eTwinning projelerinde yer almayı isteme-istememe nedenleri nelerdir?

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

eTwinning'te öğretmenler de öğrenciler de etkileşimde bulunmakta, araştırmakta, kararlar almakta, birbirlerine saygı duymakta ve 21. yüzyıl becerilerini geliştirmektedir. Araştırma, öğretmenlerin, eTwinning projeleri sürecinde ve sonucunda elde ettikleri olumlu ve olumsuz sonuçları ortaya koyması bakımından önemlidir. Aynı zamanda, kazanımları ve öğrencilerin elde ettikleri kazanımları değerlendirmeleri, bu süreçte yaşadıkları problemler ve ortaya koydukları çözüm önerilerinin, yeni projelerin geliştirme ve yürütme sürecine katkı sağlaması ve yine geliştirilecek olan projelere katkı sağlaması açısından önemlidir.

YÖNTEM

Araştırma, nicel betimsel yöntem ile geçekleşirilmiştir. Nicel veriler, sayılarla ifade edilen verilerdir ve nicel araştırmalar, bu verileri toplayarak, analiz ederek ve sonuçlarını betimleyerek yapılmaktadır. Nicel betimsel yöntem, araştırma konusunu objektif bir şekilde incelemek ve genellemeler yapmak için kullanılmaktadır. Bu yöntem, özellikle, çok büyük örneklemler için uygun bir yöntemdir ve verilerin sayısal olarak ifade edilebilmesi gerekmektedir (Özcan ve ark., 2014).

EVREN VE ÖRNEKLEM

Bu araştırmanın evrenini, Türkiye'den eTwinning projelerine katılım sağlamış olan öğretmenler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemi ise, Aydın'ın Didim ilçesinde görev yapmakta olan ve eTwinning projelerine katılım sağlamış olan, farklı kademe ve branşlarda görev yapmakta olan 31 öğretmenden oluşmaktadır.

VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Araştırmanın veri toplama aracı, araştırmacı tarafından uzman görüşü alınarak yapılandırılan demografik bilgi formu ve öğretmenlerin yanıtlarına yönelik olarak araştırmanın alt problemlerini kapsayıcı 25 kapalı uçlu ve bir adet açık uçlu anket sorularından oluşmuştur. Demografik bilgi formu ise 11 sorudan oluşmaktadır.

VERİLERİN ANALİZİ

Otuz bir katılımcıdan anket yolu ile elde edilen verilere, sıklık çözümlemesi yapılmış ve frekans ve yüzdelik dilimler elde edilmişir.

BULGULAR

Araştırmanın bulguları, yapılan sıklık çözümlemesi ve alt problemlerin sıralamasına göre betimlenmiştir. Araştırmanın katılımcılarının demografik özelliklerine değişken olarak yer verilmemiştir. Demografik değişkenler, katılımcı özelliklerini tanımlamak amacıyla kullanılmıştır.

Çizelge 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

DEĞİŞKEN	KATEGORİ	N	%
Görev yapılan ilçe	Didim/AYDIN	31	100
Cinsiyet	Kadın Erkek	26 5	83,9 16,1
Branş	Sınıf Öğretmeni İngilizce Öğretmeni Edebiyat Öğretmeni Okul Öncesi Öğretmeni İlköğretim Matematik öğretmeni Görsel Sanatlar Öğretmeni Özel Eğitim Öğretmeni	17 5 3 3 1 1 1	54,9 16,1 9,7 9,7 3,2 3,2 3,2
Yaş	31-40 41-50 51-60	16 10 5	51,6 32,3 16,1
Hizmet yılı	6-10 11-15 16-20 20 ve üstü	2 6 16 7	6,5 19,4 51,6 22,6
Mezuniyet türü	Lisans Yükseklisans	25 6	80,6 19,4
Öğretmenlik yaptığınız kademe	Okul öncesi İlkokul Ortaokul Lise	3 18 4 6	9,7 58,1 12,9 19,4

Ulusal kalite etiketi sayısı	1-3 3-6 6-9 10 ve üzeri	17 5 5 4	54,8 16,1 16,1 12,9
Avrupa kalite etiketi sayısı	1-3 3-6 6-9	19 8 4	61,3 25,8 12,9
Tanışma şekli	Kendi araştırmalarımla Meslektaşlarınızn önerisiyle Okul idaresinin isteğiyle	17 11 3	54,8 35,5 9,7

Çizelge 1'de görüldüğü üzere araştırmanın katılımcılarının tamamı, Aydın'ın Didim ilçesinde görev yapmakta olan, eTwinning projesi gerçekleştirmiş olan tüm öğretmenlerdir. Araştırmaya katılım sağlamış olan öğretmenlerin %83,9'u kadın ve %16,1'i erkek öğretmenlerdir. Öğretmenlerin branşları arasında %58,1 oranı ile çoğunluğun sınıf öğretmenliği, yaş dağılımı bakımından en yoğun olarak, %51,6 oranı ile 31-40 yaş arasında oldukları görülmektedir. Öğretmenlerin hizmet yılları bakımından ise en yaygın olarak, %51,6 oranı ile 16-20 yıl arasında hizmet verdikleri anlaşılmaktadır. Öğretmenlerin çalıştıkları kademeler arasında çoğunluğun, %58,1 oranı ile ilkokul düzeyinde çalıştıkları görülmektedir. Öğretmenlerin aldıkları toplam ulusal ve Avrupa kalite etiketi sayısı bakımından en yaygın olarak 1-3 arasında etiket aldıkları görülmektedir. Öğretmenlerin eTwinning projelerine nasıl tanıştıkları bakımından en yüksen oran %54,8 ile kendi araştırmalarıyla tanıştıkları görülmektedir.

Çizelge 2. Öğretmenlerin, eTwinning Projelerinin Kendilerine Yansıması İle İlgili Görüşleri

Öğretmenlerin eTwinning projelerinin kendilerine yansıması ile ilgili görüşleri	**TAMAMEN KATILIYORUM %**	**KATILIYORUM %**	**KARARSIZIM %**	**KATILMIYORUM %**	**HİÇ KATILMIYORUM %**
eTwinning projesi hazırlama basamaklarını bilirim.	51,6	22,6	16,1	6,5	3,2
eTwinning projelerinde uyulması gereken kuralları bilirim.	58,1	25,8	6,5	6,5	3,2
eTwinning projelerinde kuruculuk yapabilirim.	45,2	12,9	22,6	16,1	3,2
eTwinning projeleri farklı okullarda gerçekleşen eğitim uygulamaları hakkında fikir sahibi olmamı sağlar.	67,7	22,6	3,2		6,5
eTwinning projeleri öğretmenlerin yabancı dil gelişimine katkı sağlar.	51,6	32,3	6,5	3,2	6,5
eTwinning projeleri öğretmenlerin motivasyonunu geliştirir.	64,5	25,8	3,2		6,5
eTwinning projeleri öğretmenlerin yaratıcılığını geliştirir.	67,7	29			3,2
eTwinning projelerinin öğretmenlerin teknolojiyi etkili kullanmalarına katkı sağlar.	87,1	12,9			
eTwinning projeleri öğretmenlerin dijital içerik oluşturmalarına katkı sağlar.	83,9	16,1			
eTwinning projeleri öğretmenlerin iletişim becerilerini geliştirir.	80,6	19,4			

eTwinning Projeleri öğretmenlerin mesleki gelişimine katkı sağlar.	74,2	19,4	3,2		3,2

Çizelge 2 de, araştırmanın katılımcıları %51,6 oranı ile, araştırma grubunun eTwinning projesi hazırlama basamaklarını bildikleri, %58,1 oranı ile eTwinning projelerinde uyulması gereken kuralları bildikleri görülmektedir. Araştırma grubunun %45,2 oranı ile eTwinning projelerinde kuruculuk yapabilecekleri, %67,7 oranı ile eTwinning projeleri ile farklı okullarda gerçekleşen eğitim uygulamaları hakkında fikir oldukları, %51,6 oranı ile eTwinning projelerinin öğretmenlerin yabancı dil gelişimine katkı sağladığı, %64,5 oranı ile eTwinning projelerinin öğretmenlerin motivasyonunu kesinlikle geliştirmektedir. %67,7oranı ile eTwinning projelerinin öğretmenlerin yaratıcılığını kesinlikle geliştirmektedir. %87,1 oranı ile eTwinning projeleri öğretmenlerin teknolojiyi etkili kullanmalarını sağlamakta, %83,9 oranı ile, eTwinning projeleri öğretmenlerin dijital içerik oluşturmalarına katkı sağlamaktadır. %80,6 oranı ile, eTwinning projeleri öğretmenlerin iletişim becerilerini geliştirmekte, %74,2 oranı ile eTwinning projeleri öğretmenlerin mesleki gelişimine katkı sağlamaktadır.

Şekil 1.Öğretmenlerin eTwinning Projesi Uygulama Sürecinde Kazandıkları Beceriler Grafiği

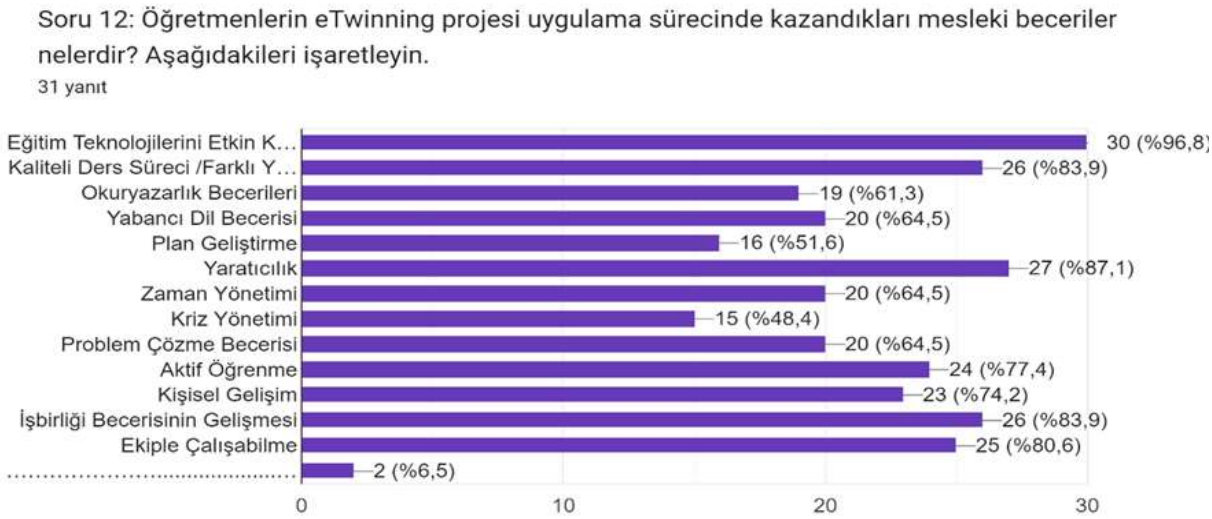

Ve son olarak araştırma grubuna eTwinning projeleri ile kazandıkları mesleki beceriler sorulduğunda elde edilen oranlar Şekil 1'de görüldüğü gibi, %96,8 oranı ile eTwinning projesi uygulama süreci, eğitim teknolojilerini etkin kullanma becerisi, %83,9 oranında plan geliştirme, %64,5 yabancı dil, % 51,6 yaratıcılık, %64,5 zaman yönetimi, %48,4 kriz yönetimi, %64,5 problem çözme, % 77,4 aktif öğrenme, %74,2 kişisel gelişim, %83,9 işbirliği becerisini geliştirmekte ve % 80,6 oranı ile ekiple çalışabilme becerisi kazandırdığı bulguları elde edilmiştir.

Çizelge 3. Öğretmenlerin, eTwinning Projelerinin Öğrencilerine Yansıması İle İlgili Görüşleri

Öğretmenlerin eTwinning projelerinin öğrencilerine yansıması ile ilgili görüşleri	**TAMAMEN KATILIYORUM %**	**KATILIYORUM %**	**KARARSIZIM %**	**KATILMIYORUM %**	**HİÇ KATILMIYORUM %**

Öğrencilerin başka okullardan veya ülkelerden akranları ile iletişim kurarak, farklı kültürleri tanımaları konusunda yardımcı olur	71	16,1	9,7		3,2
Öğrencilerin yabancı dil gelişimine katkı sağlar.	41,9	32,3	19,4	3,2	3,2
Öğrencilerin iletişim becerilerini geliştirir.	64,5	29	3,2		3,2
Öğrencilerin teknolojiyi etkili ve bilinçli kullanmalarına katkı sağlar.	61,3	32,3		3,2	3,2
Öğrencilerin derse ilgisini arttırır, öğrenmelerini kolaylaştırır.	83,9	12,9			3,2
Öğrencilerin yaratıcı düşünme becerilerini geliştirir.	80,6	16,1			3,2
Öğrencilerin işbirliği becerilerinin gelişmesine katkı sağlar.	80,6	16,1			3,2
Öğrencilerin özgüvenini geliştirir.	71	25,8			3,2
Öğrencilerin akademik başarılarını arttırır.	48,4	35,5	12,9		3,2

Araştırma formunun eTwinning projelerinin öğrencilere yansıması boyutundan elde edilen bulgular ise şunlardır: %71 oranı ile eTwinning faaliyetleri öğrencilerin farklı kültürleri tanımalarına yardım etmektedir. %41,9 oranı ile eTwinning projeleri öğrencilerin dil gelişimine katkı sağlamaktadır. %64,5 oranı ile öğrencilerin iletişim becerilerini geliştirmektedir. %61,3 oranı ile eTwinning projeleri öğrencilerin teknolojiyi etkili ve bilinçli kullanmalarına katkı sağlamakta, %83,9 oranı ile öğrencilerin derse ilgisini arttırmakta, öğrenmelerini kolaylaştırmaktadır. %80,6 oranı ile eTwinning projeleri öğrencilerin yaratıcı düşünme becerilerini, %80,6 oranı ile öğrencilerin işbirliği becerilerini geliştirmekte, %71 oranı ile öğrencilerin özgüvenini geliştirmekte, %48,4 oranı ile öğrencilerin akademik başarısını arttırmaktadır.

Çizelge 4. eTwinning Projelerinde Karşılaşılan Zorluklar

Öğretmenlerin eTwinning projelerinde karşılaştıkları zorluklar	**EVET %**	**HAYIR %**	**KARARSIZIM %**
eTwinning projelerinde teknoloji ile ilgili sorun yaşarım.	19,4	74,2	6,5
eTwinning projelerinde iletişim ile ilgili sorun yaşarım.	12,9	74,2	12,9
eTwinning projelerinde proje ortakları ile ilgili sorun yaşarım.	12,9	71	16,1
eTwinning projelerinde proje ortakları ile ilgili sorun yaşarım.	12,9	71	16,1

Çizelge 4'te, katılımcılar %74,2 oranı ile eTwinning projelerinde teknoloji ile ilgili, %74,2 oranı ile iletişim ile ilgili sorun yaşamamaktadır. Katılımcılar %71 oranı ile eTwinning projelerinde proje ortakları ile ilgili, % 80,6 oranı ile etkinlikler ile ilgili sorun yaşamamaktadır.

Şekil 2. Öğretmenlerin **eTwinning Deneyimlerini Değerlendirme Grafiği**

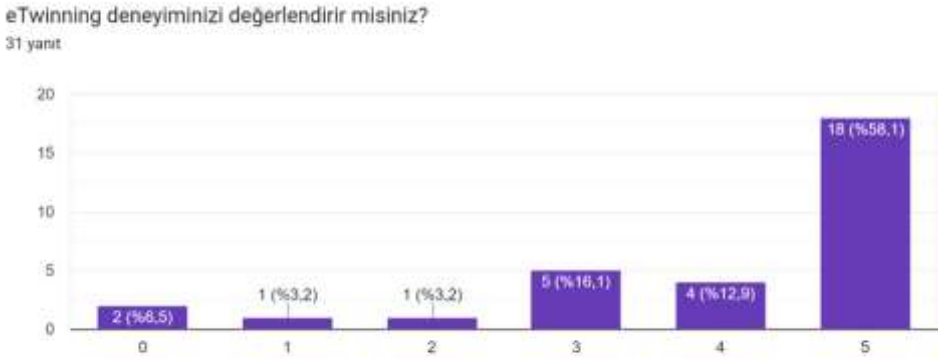

Araştırmanın katılımcılarının Şekil 2'de görüldüğü üzere, %58,1 oranı ile eTwinning proje deneyimlerini çok olumlu olarak değerlendirmişlerdir.

SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Araştırmaya katılan öğretmen görüşlerinden, eTwinning projelerinin hem öğretmene hem de öğrenciye olumlu katkıları olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle öğrencilerin bu projelerden elde ettikleri kazanımların başında, farklı kültürleri tanımaları, yabancı dil gelişimi sağlandığı, iletişim becerilerini geliştirdiğini, teknolojiyi etkili ve bilinçli kullanmaları ve öğrencilerin derslere ilgisini arttırdığı anlaşılmıştır. Aynı zamanda bu projelerin öğrencilerin akademik öğrenmelerini kolaylaştırdığı, yaratıcı düşünme becerileri, işbirliği ve özgüvenlerini geliştirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Sorulan sorulara düşük oranlarda olumsuz yanıtlar alınsa da elde edilen sonucu etkileyecek oranda olmadığına yönelik bir değerlendirilme yapılmıştır. Öğrencilerin eğlenerek öğrendikleri ve kavramları somutlaştırarak öğrenmelerinin hızlandığını ifade eden katılımcılar, literatür ile eşlenik bulguları ortaya koymuşlardır.

eTwinning deneyimlerinin değerlendirilmesine gelince, ankete katılan öğretmenlerin çoğunluğu deneyimlerini olumlu olarak değerlendirmiştir. Bazı öğretmenlerin deneyimlerini olumsuz olarak değerlendirdikleri dikkat çekmektedir. Bu durum, eTwinning projelerinde mevcut olabilecek zorlukların veya sorunların çözümüne yönelik çalışmaların önemini vurgulamaktadır.

Elde edilen bulgular doğrultusunda, çalışma akademik literatür ile karşılaştırıldığında, Öğretmenlerin dijital okuryazarlık düzeylerinin artış olduğunu belirtmesi, Erdem ve ark. (2021) araştırmalarında elde ettikleri bulgular ile örtüşmektedir.

Öğretmenler eTwinning projelerinde uygulama sürecinde Eğitim Teknolojilerini Etkin Kullanma, Kaliteli Ders Süreci /Farklı Yöntem ve Teknikler Kullanma, Okuryazarlık Becerileri, Yabancı Dil Becerisi, Plan Geliştirme, Yaratıcılık, Zaman Yönetimi, Kriz Yönetimi, Problem Çözme Becerisi, Aktif Öğrenme, Kişisel Gelişim, İşbirliği Becerisinin Gelişmesi ve Ekiple Çalışabilme becerileri kazanıyor. Bu sonuçlar, eTwinning projelerinin öğretmenlerin mesleki gelişimine önemli katkılar sağladığını göstermektedir.

Elde edilen tüm bu bulgular, akademik literatür ile karşılaştırıldığında, özellikle öğretmenlerin eTwining projeleri sonucunda mesleki gelişimlerinde olumlu sonuçlar elde edildiğini ifade etmeleri, Çavuş, Balçın ve Yılmaz'ın (2021) araştırmasındaki sonuçlar ile örtüşmektedir.

Çalışmada katılımcı olan 31 öğretmenin, proje süreçlerine katılım konusunda istekli olduklarını bildirmesi, Başaran ve ark. (2020) araştırmalarında elde ettikleri bulgular ile örtüşmektedir. teknolojinin eğitime entegre edilmesinin, hem öğrencilerin hem de öğretmenlerin 21. Yüzyıl becerilerini geliştiren bir yaklaşım olacağı ifade eden öğretmenler, eTwinning projelerine katılım sağlama noktasındaki hevesleri ile, akademik literatür ile örtüşen yanıtları ortaya koymuşlardır.

ÖNERİLER

Öğretmenlerin eTwinning projelerine katılımının artırılması için, okul yöneticilerinin ve meslektaşlarının desteğine ihtiyaç vardır. Öğretmenlerin projelere katılımını teşvik edecek farklı ödül ve takdir sistemlerinin kurulması da yararlı olabilir.

Öğretmenlerin eTwinning projelerine katılımını sağlamak için, projelere katılım sürecinin daha kolay ve anlaşılır hale getirilmesi gerekmektedir. Öğretmenlerin projelere katılımını teşvik edecek şekilde kılavuzlar hazırlanması önerilir.

Öğretmenlerin eTwinning projelerinin yararları konusunda daha açık ve detaylı bilgilendirilmeleri, böylece bu projelere katılım oranlarının artmasına yardımcı olunabilir.

Öğretmenlerin projelerde gösterdikleri başarıların kamuoyu tarafından daha fazla tanınması, öğretmenlerin projelere katılım motivasyonlarını artırabilir.

Öğretmenlerin projeler süresince edindikleri mesleki becerilerin kullanımının öğrencilerine yönelik çalışmaları kolaylaştıracağı vurgulanarak, projelere katılımın öğretmenlerin mesleki gelişimine de katkı sağlayacağı vurgulanabilir.

KAYNAKÇA

Acar, S., & Peker, B. (2021). What Are the Purposes of Teachers for Using the eTwinning Platform and the Effects of the Platform on Teachers?. Acta Didactica Napocensia, 14(1), 91-103.

Başaran, M., Kaya, Z., Akbaş, N., & Yalçın, N. (2020). Proje Tabanlı Öğretim Sürecinde Etwinning Faaliyetinin Öğretmenlerin Mesleki Gelişimlerine Yansıması. Eğitim Kuram Ve Uygulama Araştırmaları Dergisi, 6(3), 373-392.

Bozdağ, Ç. (2017). Almanya Ve Türkiye'de Okullarda Teknoloji Entegrasyonu. eTwinning Örneği Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme. Ege Eğitim Teknolojileri Dergisi, 1(1), 42-64.

Çavuş, R., Balçın, M. D., & Yılmaz, M. (2021). Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Etwinning Proje Süreçlerindeki Deneyimlerine Yönelik Görüşleri. Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi, 10(1), 246-272.

Çevik, M. (2021). The effect of digital activities on the technology awareness and computational thinking skills of gifted students (eTwinning project example). *International Journal of Modern Education Studies, 5*(1), 205-244.

Erdem, E. G., Başar, F. B., Toktay, G., Yayğaz, İ. H., & Küçüksüleymanoğlu, R. (2021). Etwinning Projelerinin Öğretmenlerin Dijital Okuryazarlık Becerilerine Katkısı. International Journal Of Social Sciences And Education Research, 7(3), 204-219.

Hernández Martínez, A. M. (2021). Telecollaboration in CLIL Contexts: eTwinning Projects.

Küçüktaşçı, M. (2022). Okul Yöneticileri Ve Öğretmenlerin Etwinning Projelerine İlişkin Görüşleri. Tezsiz Yüksek Lisans Projesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

Özcan, K. V., Aydoğan, Y., & Bulut, İ. (2014). Gaziosmanpaşa üniversitesi tıp fakültesi'nde uygulanan çoktan seçmeli sınavların betimsel analizi. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 6(4), 281-294.

Tsampatzidis, T. (2021). Innovative and prize-winning educational music activities in special education thought the eTwinning Project. *European Journal of Special Education Research, 7*(3).

Umit, I. O., Şeker, B. S., Claeys, H., Mancel, C., Gulbay, E., & Powers, R. (2022). Experıences Of Qualıfied Teachers Of The Future In The Scope Of An Internatıonal Etwınnıng Project. *International Online Journal of Primary Education, 11*(2), 293-311.

MESLEK LİSESİ ÖĞRENCİLERİNİN EDEBİYAT DERSİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Öğretmen, Feride EYRİ

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, -0009-0009-9471-3952

ÖZET

Meslek liseleri, bilindiği üzere pratiğe dayalı olan ve daha çok torik bilgilere mesafeli olan öğrencilerin tercih ettiği veya tercih etmek zorunda bırakıldığı lise türüdür. Bu lise türlerinin, teorik yani bilgi ve kavrama düzeyleri konusunun vurgulandığının altı özellikle çizilmektedir. Bu nedenle meslek lisesi öğrencilerinin, teorik bir ders türü olan edebiyat dersi hakkındaki görüşleri merak edilmiştir. Bu meraka yanıt aramak amacıyla, bu çalışmada meslek liselerinde öğrenim görmekte olan öğrencilerin edebiyat dersine ilişkin görüşleri tespit edilmiştir.

Araştırmanın, nicel betimsel yöntem kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın verileri, uzman görüşü alınması sonucunda araştırmacı tarafından geliştirilen 18 soru ile elde edilmiştir. Anket olarak tasarlanan veri toplama aracı, demografik bilgiler formu, cinsiyet, sınıf düzeyi ve edebiyat dersine ilişkin görüşleri elde etmeyi amaçlayan sorularını içermektedir. Elde edilen verilere sıklık çözümlemesi yapılarak verilerin sınıflandırılmasını, gruplandırılmasını ve frekanslarının hesaplanması gerçekleşmiştir. Araştırmanın örneklemi, Aydın'ın Didim ilçesi Devlet Meslek Lisesi'ndeki 9, 10 ve 11. Sınıflardan oluşan 113 öğrenciyi kapsamaktadır.

Araştırmada, meslek lisesi öğrencilerinin, edebiyat dersine yönelik olumlu ve olumsuz görüşleri ile cinsiyet, sınıf düzeyi ve edebiyat dersi başarılarına göre de sıklık ortalamaları elde edilmiştir.

Genel olarak, Türk Dili ve Edebiyatı dersinde öğrenilen konular hakkında öğrencilerin olumlu görüşleri olduğu görülmektedir. Öğrenciler, dil anlatımı gibi konuların öğrenilmesi sayesinde kendilerini sosyal bir insan olarak hissettiklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca, şiirlerin okunabilmesi ve şair bilinmesinin onur verici bir durum olduğunu belirtmişlerdir. Bununla birlikte, Türk Dili ve Edebiyatı dersinde öğrenilen konular sayesinde günlük hayat içerisinde sorulan soruları cevaplayabileceklerini ifade etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat Dersi, Meslek Lisesi Öğrencileri, Görüşler.

GİRİŞ VEYA BAŞLIK

Edebiyat çok geniş bir konudur. En temel anlamıyla edebiyat, roman ve şiirlerden deneme ve konuşmalara kadar herhangi bir yazılı veya sözlü eseri içeren bir sanat dalıdır. Edebiyat, hiç söylenmemiş olanı ortaya çıkarmak için ortaya çıkan konuların dilidir. Bir metin, okuru ile henüz duymadıkları bir hikayeyi anlatarak iletişim kurmaktadır. Edebiyat insanların en ilkel düzeyleri ile yüzleşmesini, bu sayede karakterlerinin eğitilmesini sağlayan bir sanattır. Nitekim

hayata anlam katan öyküler, masallar ve mitler yazarak toplumun damarlarının derinliklerine işlemektedir.

Eğitim sisteminde edebiyatın yeri çok önemlidir. Kitap okumak, dil becerilerini geliştirmenin, empati geliştirmenin, yaratıcılığı teşvik etmenin ve kendi hayatından farklı bir şey deneyimlemenin en faydalı yollarından biridir. Edebiyat, sadece pasif bir şekilde oturmakla ilgili olmamakla birlikte, bireylerin kendilerinden farklı olan insanlar ile arasındaki anlamlı diyaloğa aktif katılımın güdüleyicisidir. Edebiyatla ilgili en önemli şeylerden biri, insanlara evrensel bir yaşam görüşü sağlamasıdır. Bu bakış açısı ırk, din ve milliyet ile ilgili tüm duvarları aşabilmeye yardımcı olmaktadır. Edebiyat aynı zamanda bireylere farklı bakış açılarını ve ilk elden deneyimlemenin zor olduğu kültürleri veya toplumları tanıma fırsatı vermektedir.

Toplumda edebiyatın önemsiz olduğunu varsayan, buna inanan ve onun potansiyelini hafife alan çok sayıda insan bulunabilmektedir. Bu kişiler genel olarak, bilim ve matematikle daha fazla ilgilenen kişilerin yalnızca harika kariyerlere sahip olacağı ve dil, edebiyat ve diğer konular gibi beşeri bilimlere veya sanat konularına daha yatkın olan öğrencilerin düşük maaşla hayatta kalacakları izlenimine sahiptir. Bu nedenle de genellikle edebiyatın hiçbir önemi olmadığı izlenimi edinilmektedir. Öte yandan, birçok insan için edebiyat, tarihten öğrenme ufkuna açılan bir kapı görevi görmektedir ve dünya hakkındaki anlayışı ve bilgiyi genişleten bir sanat olarak değerlendirilir. Ancak tüm bunların ekseninde anlatıldığı üzere edebiyat, soyut işlem kabiliyeti gelişmiş olan bireylerin anlayabilecekleri düzeyde, etkili ve gerekli bir çalışma alanıdır.

Meslek liseleri, en basit tanımı ile, teorik bilgilerden ziyade, daha çok pratik bilgiye dayanan eğitimin verildiği lise eğitimi türüdür. Türk Eğitim Sisteminde, sanayinin ve imalatın kalkınabilmesi için kalifiye iş gücünün yetişmesi noktasında büyük bir önem arz etmekte olan meslek liseleri, çoğu zaman teorik bilgiden yana başarılı olamamış öğrencilerin tercih ettiği veya tercih etmek zorunda kaldığı liselerdir.

Türk Dili ve Edebiyatı dersi, öğrencilere Türkçenin dil yapısı, dilin kuralları, dil ve edebiyat tarihi, Türkçe yazının türleri, Türkçe yazının önemli yazarları ve eserleri, Türk kültürü ve Türk tarihi hakkında bilgi verir. Ayrıca, ders aynı zamanda öğrencilerin dil becerilerini geliştirmeyi, dil ve kültürler arasında ilişki kurmayı, dil ve kültürün insan yaşamına etkisini anlamaya yardımcı olur. Türk Dili Edebiyatı dersinin Türk Kültürü Unsurları bağlamında öğrenilen konular arasında dil, din, gelenek, görenek, sanat ve tarih gibi unsurlar yer almaktadır. Bu unsurlar, Türklerin kültürel mirasını oluşturan önemli parçalardır ve Türk Kültürünün oluşumunu ve gelişimini anlamaya yardımcı olurlar. Örneğin, dil Türklerin iletişim aracıdır ve kültürler arasında önemli bir rol oynar. Din ise Türklerin inanç sistemini ve inançlarını yansıtır. Gelenek ve görenek ise Türklerin kültürel değerlerine ve yaşam tarzına ilişkin önemli bilgiler verir. Sanat ise Türklerin estetik değerlerini ve sanatsal yeteneklerini yansıtır. Tarih ise Türklerin geçmişini ve bu geçmişten gelen kültürel mirasını anlamaya yardımcı olur. Bu

unsurların tümü birbirleriyle ilişkilidir ve Türk Kültürünün oluşumunu ve gelişimini anlamaya yardımcı olurlar.

Dersin öğrencilere kazandırdığı bu bilgiler, öğrencilerin dil ve edebiyat hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlar ve onların dil kullanımını düzgün bir şekilde geliştirir. Ayrıca, dersin verdiği bilgiler, öğrencilerin dil ve edebiyat hakkında düşünmeyi, dil ve edebiyatın insan yaşamına etkisini anlamaya yardımcı olur.

2. DENEYSEL ÇALIŞMALAR (veya UYGULAMALAR) VEYA VARSA DİĞER BAŞLIKLAR

2.1. Varsa Alt Başlık

Yapılan araştırmanın problem cümlesi; "Meslek lisesi öğrencilerinin edebiyat dersine yönelik görüşleri nedir?" Buna göre araştırmanın alt problemleri şunlardır:

1. Meslek lisesi öğrencilerinin edebiyat dersine yönelik olumlu görüşleri nelerdir?
2. Meslek lisesi öğrencilerinin edebiyat dersine yönelik olumsuz görüşleri nelerdir?
3. Meslek lisesi öğrencilerinin edebiyat dersine yönelik görüşleri cinsiyete göre değişiklik göstermekte midir?
4. Meslek lisesi öğrencilerinin edebiyat dersine yönelik görüşleri sınıf düzeyine göre değişiklik göstermekte midir?
5. Meslek lisesi öğrencilerinin edebiyat dersine yönelik görüşleri edebiyat dersindeki başarı düzeyine göre değişiklik göstermekte midir?

SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Türk Dili ve Edebiyatı dersi, öğrencilere Türkçenin dil yapısı, dilin kuralları, dil ve edebiyat tarihi, Türkçe yazının türleri, Türkçe yazının önemli yazarları ve eserleri, Türk kültürü ve Türk tarihi hakkında bilgi verir. Ayrıca, ders aynı zamanda öğrencilerin dil becerilerini geliştirmeyi, dil ve kültürler arasında ilişki kurmayı, dil ve kültürün insan yaşamına etkisini anlamaya yardımcı olur.

Dersin öğrencilere kazandırdığı bu bilgiler, öğrencilerin dil ve edebiyat hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlar ve onların dil kullanımını düzgün bir şekilde geliştirir. Ayrıca, dersin verdiği bilgiler, öğrencilerin dil ve edebiyat hakkında düşünmeyi, dil ve edebiyatın insan yaşamına etkisini anlamaya yardımcı olur.

Dil kavramı, insanı insan yapan en temel kavramdır. Dilin, sanatsal, etkili ve güçlü bir biçimde kullanılması ise edebiyat kavramını ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda edebiyat, her milletin,

kültürü ve milli benliğinin devamlılığını sağlayan bir sanat dilidir. Türk Edebiyatı dersi ise, ortaöğretim kurumlarında, her düzeyde okutulan bir ders olması bağlamında önemi ön plana çıkmaktadır. Edebiyatın, bir milli benlik açısından önemi doğrultusunda, ortaöğretim kurumlarındaki kredilerinin ve ağırlıklarının da yüksek olmasına dikkat edilerek öğretim programlarında yer alması sağlanmıştır. Zira Türk edebiyatı dersinin, ana dildeki edebiyatın anlaşılması doğrultusundaki gerekliliklerin ise farklı düzeylerde, öğrencilerin gelişimine uygun olarak düzenlenerek yerine getirilmiş olduğu görülmektedir. Ancak edebiyat dersi, sözel ve teorik bir derstir. Bu nedenle de öğrencilerin başarı görüşlerinde Türk Edebiyatı dersinin notu, büyük bir önem arz etmektedir. Meslek liselerinde öğrenim gören öğrencilerin de bu noktada başarılı olabilmeleri için Türk Edebiyatı dersinde başarılı olmaları gerekmektedir. Edebiyat dersinin anlatılan önemi çerçevesinde, meslek lisesinde öğrenim gören öğrencilerin, söz konusu ders hakkındaki algılarının da önemi, gelecekteki başarıları noktasında öne çıkmaktadır. Bu nedenle hazırlanan araştırmada, meslek lisesi öğrencilerinin edebiyat dersine yönelik görüşlerinin tespit edilmesi ve değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Hazırlanan araştırmanın modeli, nicel betimsel araştırma modeli olarak değerlendirilmiştir. Bu modelin seçilmesindeki temel sebep, çalışmanın başlığı ve amacı doğrultusunda, meslek liselerinde öğrenim gören öğrencilerin edebiyat dersine yönelik görüşlerinin nitel bir çalışma çerçevesinde değerlendirilmesidir. Araştırmanın veri toplama araçları, demografik bilgiler formu ve Anket formundan oluşmaktadır. Demografik bilgiler formu, cinsiyet, sınıf düzeyi ve edebiyat dersi başarısı sorularını içermektedir. Anket formu, örneklemdeki katılımcıların, deneyimlerini, anlatmak istediklerini derinlemesine olacak şekilde araştırma verisi olarak sunabildiği bir veri toplama aracı olduğundan, bu araştırma için gerekli veri toplama aracının Anket formu olacağı değerlendirilmiştir.

Genel olarak, Türk Dili ve Edebiyatı dersinin öğrenciler arasında karışık, güzel, eğlenceli, zor, bilgilendirici, gerekli ve yararlı bir ders olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, bazı öğrencilerin bu dersi sıkıcı ve anlamsız bulabileceği de belirtilmiştir. Öğrenciler arasında bu dersi en çok sevdiğini ve en sevdiği ders olduğunu ifade edenler de mevcuttur. Dersin anlatımına ilişkin olarak öğrencilerin görüşleri de farklıdır. Bazı öğrenciler tarafından öğretmenlerinin anlatımının güzel ve akıcı olduğu belirtilirken, diğer öğrenciler tarafından bu dersin daha eğlenceli anlatılabileceği ve öğrencinin daha az zorlandığı belirtilmiştir. Tarihimizin ders olarak anlatılmasının güzel bir şey olduğuna dair görüşler de paylaşılmıştır. Öğrencilerin çoğunluğu, Türk Dili ve Edebiyatı dersinin önemli ve gerekli bir ders olduğunu vurgulamaktadır.

Türk Dili ve Edebiyatı dersinin öğrencilere Türk kültürü, dil ve edebiyatı konularında bilgi verdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, dönemlerin eserleri ve etkileri, imla ve konuşma düzgünlüğü gibi konulara da değinildiği söylenmektedir. Bu dersin öğrencilerin kendi özgün düşüncelerini ortaya koyabilmelerine yardımcı olduğu belirtilmiştir. Öğrencilerin çoğunluğu, bu dersin çok şey öğrettiğini düşünmektedir. Ancak bazı öğrenciler, pek çok şey öğretilmediğini ve dersin kapasitesine göre değiştiğini belirtmişlerdir. Gelenekler ve örfler ile ilgili bilgiler de verildiği belirtilmiştir.

Anket sonucu doğrultusunda, Türk Dili ve Edebiyatı dersinin ders saatlerinin azaltılması ya da artırılması konusunda öğrenciler arasında farklı görüşler mevcuttur. Öğrencilerin bazıları ders saatlerinin azaltılmasını, bazıları ise artırılmasını önermektedir. Öğrencilerin bu görüşlerinin nedenleri kişisel tercihlere, beklentilere ve derslerin işleniş şekline göre değişebilmektedir. Öğrencilerin bazıları ders saatlerinin azaltılmasını ideal olarak değerlendirirken, bazıları ise derslerin yorucu ve sıkıcı olmadığını, hoca tarafından işleniş şeklinin güzel olduğunu belirterek ders saatlerinin artırılmasını önermektedir. Bu anket sonucu doğrultusunda, Türk Dili ve Edebiyatı dersinin ders saatlerinin azaltılması ya da artırılması konusunda öğrenciler arasında görüş ayrılıkları mevcuttur.

Genel olarak baktığımızda, öğrencilerin önerilen kitaplar hakkında olumlu düşünceleri daha fazla görülmektedir. Öğrencilerin bazıları, önerilen kitapların güzel ve faydalı olduğunu söylemişlerdir. Öte yandan, bazı öğrenciler, kitapların pahalı olduğunu ve para verip alamadıklarını belirtmişlerdir. Bu noktada, önerilebilecek bir çözüm olarak, okul veya öğretmenler tarafından önerilen kitapların okul kütüphanelerinde bulunması veya öğrencilerin bu kitapları ödünç alarak okuma fırsatına sahip olmaları sağlanabilir. Öğrencilerin derslerde konuları daha iyi anlamaları için okumaya yönlendirilmeleri de önemlidir.

Genel olarak, Türk Dili ve Edebiyatı dersinde öğrenilen konular hakkında öğrencilerin olumlu hisleri olduğu görülmektedir. Öğrenciler, dil anlatımı gibi konuların öğrenilmesi sayesinde kendilerini sosyal bir insan olarak hissettiklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca, şiirlerin okunabilmesi ve şair bilinmesinin onur verici bir durum olduğunu belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra, Türk Dili ve Edebiyatı dersinde öğrenilen konular sayesinde günlük hayat içerisinde sorulan soruları cevaplayabileceklerini ifade etmişlerdir. Öğrencilerin genel olarak olumlu hisleri olduğu anlaşılmaktadır.

Türk Dili ve Edebiyatı dersi, meslek lisesi öğrencilerinin okuduğu bir ders olmakla birlikte, öğrencilerin ders hakkındaki görüşleri bireysel farklılıklar göstermektedir. Anket sonucu doğrultusunda, öğrencilerin genel olarak olumlu görüşleri mevcuttur. Öğrenciler tarafından bilgilendirici, güzel, bilgi verici, eğlenceli, gerekli, mantıklı, akıcı, mantıklı ve önemli olarak değerlendirilen konular bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, bazı öğrencilerin derslerin yoğun olması nedeniyle yorucu ve sıkıcı bulabileceği de belirtilmiştir. Öğrenciler arasında derslerin işleniş şeklinin kolay olmamasına da dikkat çekilmiştir.

Ancak, cinsiyet faktörüne bakıldığında, erkek öğrencilerin ders hakkındaki görüşleri kız öğrencilerden daha olumlu olarak görülmektedir. Ayrıca, sınıf düzeyine bakıldığında, 9. Sınıf öğrencilerinin ders hakkındaki görüşleri diğer sınıflardakilere göre daha olumlu olarak görülmektedir. Başarı düzeyine bakıldığında, öğrencilerin genel olarak dersi başarıyla sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Çünkü öğrencilerin not ortalamaları genel olarak yüksek olmuştur. Öğrencilerin yüzde 65 ila 100 arasında not ortalamasına sahiptir. Ancak, bu başarının

nedenleri bireysel farklılıklar göstermektedir. Öğrencilerin öğretmenleri, ders içeriği ve öğrencilerin kendileri gibi faktörler etkileyebilmektedir.

Sonuç olarak, Türk Dili ve Edebiyatı dersi hakkındaki öğrencilerin görüşleri bireysel faktörlere bağlı olarak değişebilmektedir. Öğrencilerin cinsiyet, sınıf düzeyi ve edebiyat dersindeki başarı düzeyleri gibi faktörler dersin görüşlerini etkileyebilmektedir. Anket sonucu doğrultusunda, Türk Dili ve Edebiyatı dersinin konuları hakkında öğrencilerin genel olarak olumlu görüşleri mevcuttur. Öğrenciler tarafından bilgilendirici, güzel, bilgi verici, eğlenceli, gerekli, mantıklı, akıcı, mantıklı ve önemli olarak değerlendirilen konular bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, bazı öğrencilerin derslerin yoğun olması nedeniyle yorucu ve sıkıcı bulabileceği de belirtilmiştir.

Öğrenciler arasında derslerin işleniş şeklinin kolay olmamasına da dikkat çekilmiştir. Ancak, katılımcıların cinsiyetlerine bakıldığında, erkek öğrencilerin ders hakkındaki olumlu görüşlerinin kız öğrencilerine göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Aynı şekilde, sınıf düzeylerine bakıldığında 9. sınıf öğrencilerinin ders hakkındaki olumlu görüşlerinin diğer sınıf düzeylerine göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Başarı düzeyine bakıldığında ise, dersi başarıyla tamamlamış öğrencilerin ders hakkındaki olumlu görüşlerinin diğerlerine göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar, Türk Dili ve Edebiyatı dersi hakkındaki görüşlerin bireysel faktörlere göre değişebileceğini ve öğrencilerin cinsiyet, sınıf düzeyi ve başarı düzeyleri gibi faktörlerin dersin görüşlerini etkileyebileceğini göstermektedir. Bu nedenle, dersin içeriğinin ve işleniş şeklinin öğrencilerin beklentilerine, ilgi alanlarına ve ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi önerilebilir. Aynı zamanda, öğrencilerin özgün düşüncelerini ortaya çıkarabilmelerine olanak sağlayacak yöntemlerin kullanılması dersin daha etkili bir şekilde alınmasına ve öğrencilerin başarısına katkıda bulunabilir. Öğrencilerin not ortalamalarına bakıldığında, not ortalamalarının düşük olması durumunda dersin içeriğinin ve öğretim yöntemlerinin gözden geçirilmesi gerekebilir.

Sınıf düzeyine bakıldığında, öğrencilerin sınıf düzeylerine göre görüşlerinin farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Özellikle 9. sınıf öğrencilerinin dersin kolay anlaşılmasını beklediği, 11. sınıf öğrencilerinin ise dersin yoğun olmasından dolayı yorucu bulabilecekleri belirtilmiştir. Bu nedenle, sınıf düzeylerine göre ders içeriğinin ve öğretim yöntemlerinin uyarlanması önerilebilir. Son olarak, öğrencilerin cinsiyete göre görüşleri değişiyor. Öğrencilerin %20,39 i kız ve %79,9 u erkektir. Ancak, öğrencilerin cinsiyetlerine göre görüşlerinin farklılık göstermediği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, Türk Dili ve Edebiyatı dersi hakkındaki öğrencilerin görüşleri bireysel faktörlere bağlı olarak değişebilmektedir. Öğrencilerin cinsiyet, sınıf düzeyleri ve not ortalamalarına göre görüşlerinin farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Bu nedenle, ders içeriğinin ve öğretim yöntemlerinin öğrencilerin beklentilerine, ilgi alanlarına ve ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi, öğrencilerin özgün düşüncelerini ortaya çıkarabilmelerine olanak sağlayacak yöntemlerin

kullanılması ve not ortalamalarının düşük olması gibi faktörler, öğrencilerin ders hakkındaki görüşleri etkileyebilmektedir. Öğrencilerin edebiyat dersine yönelik görüşleri genel olarak olumlu olduğu ancak bazı öğrencilerin derslerin yoğun olması ve işleniş şeklinin kolay olmaması nedeniyle yorucu ve sıkıcı bulabilecekleri görülmektedir. Öğrencilerin cinsiyete göre görüşlerinin de farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Öğrencilerin sınıf düzeyine göre görüşlerinin de farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Öğrencilerin edebiyat dersindeki başarı düzeyine göre görüşlerinin de farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Sonuç olarak, Türk Dili ve Edebiyatı dersi hakkındaki öğrencilerin görüşleri bireysel faktörlere bağlı olarak değişebilmektedir. Öğrencilerin bu ders hakkındaki görüşlerinin daha iyi anlaşılması ve ders içeriğinin geliştirilmesi için, öğrencilerin görüşlerinin dikkate alınması ve öğrencilerin ihtiyaçlarına göre ders içeriğinin düzenlenmesi gerekmektedir.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Genel olarak, Türk Dili ve Edebiyatı dersinde öğrenilen konular hakkında öğrencilerin olumlu hisleri olduğu görülmektedir. Öğrenciler, dil anlatımı gibi konuların öğrenilmesi sayesinde kendilerini sosyal bir insan olarak hissettiklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca, şiirlerin okunabilmesi ve şair bilinmesinin onur verici bir durum olduğunu belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra, Türk Dili ve Edebiyatı dersinde öğrenilen konular sayesinde günlük hayat içerisinde sorulan soruları cevaplayabileceklerini ifade etmişlerdir. Öğrencilerin genel olarak olumlu hisleri olduğu anlaşılmaktadır.

Türk Dili ve Edebiyatı dersi, meslek lisesi öğrencilerinin okuduğu bir ders olmakla birlikte, öğrencilerin ders hakkındaki görüşleri bireysel farklılıklar göstermektedir. Anket sonucu doğrultusunda, öğrencilerin genel olarak olumlu görüşleri mevcuttur. Öğrenciler tarafından bilgilendirici, güzel, bilgi verici, eğlenceli, gerekli, mantıklı, akıcı, mantıklı ve önemli olarak değerlendirilen konular bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, bazı öğrencilerin derslerin yoğun olması nedeniyle yorucu ve sıkıcı bulabileceği de belirtilmiştir. Öğrenciler arasında derslerin işleniş şeklinin kolay olmamasına da dikkat çekilmiştir.

Başarı düzeyine bakıldığında, öğrencilerin genel olarak dersi başarıyla sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Çünkü öğrencilerin not ortalamaları genel olarak yüksek olmuştur. Öğrencilerin yüzde 60'ı 65 ila 100 arasında not ortalamasına sahiptir. Ancak, bu başarının nedenleri bireysel farklılıklar göstermektedir. Öğrencilerin öğretmenleri, ders içeriği ve öğrencilerin kendileri gibi faktörler etkileyebilmektedir.

Sınıf düzeyine bakıldığında, öğrencilerin sınıf düzeylerine göre görüşlerinin farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Özellikle 9. sınıf öğrencilerinin dersin kolay anlaşılmasını beklediği, 11. sınıf öğrencilerinin ise dersin yoğun olmasından dolayı yorucu bulabilecekleri belirtilmiştir. Bu nedenle, sınıf düzeylerine göre ders içeriğinin ve öğretim yöntemlerinin uyarlanması önerilebilir.

Sonuç olarak, Türk Dili ve Edebiyatı dersi hakkındaki öğrencilerin görüşleri bireysel faktörlere bağlı olarak değişebilmektedir. Öğrencilerin cinsiyet, sınıf düzeyleri ve not ortalamalarına göre görüşlerinin farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Bu nedenle, ders içeriğinin ve öğretim yöntemlerinin öğrencilerin beklentilerine, ilgi alanlarına ve ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi,

öğrencilerin özgün düşüncelerini ortaya çıkarabilmelerine olanak sağlayacak yöntemlerin kullanılması ve not ortalamalarının düşük olması gibi faktörler, öğrencilerin ders hakkındaki görüşleri etkileyebilmektedir. Öğrencilerin edebiyat dersine yönelik görüşleri genel olarak olumlu olduğu ancak bazı öğrencilerin derslerin yoğun olması ve işleniş şeklinin kolay olmaması nedeniyle yorucu ve sıkıcı bulabilecekleri görülmektedir. Öğrencilerin cinsiyete göre görüşlerinin de farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Öğrencilerin sınıf düzeyine göre görüşlerinin dae farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Öğrencilerin edebiyat dersindeki başarı düzeyine göre görüşlerinin de farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Sonuç olarak, Türk Dili ve Edebiyatı dersi hakkındaki öğrencilerin görüşleri bireysel faktörlere bağlı olarak değişebilmektedir. Öğrencilerin bu ders hakkındaki görüşlerinin daha iyi anlaşılması ve ders içeriğinin geliştirilmesi için, öğrencilerin görüşlerinin dikkate alınması ve öğrencilerin ihtiyaçlarına göre ders içeriğinin düzenlenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Aktan, N. E. (2013). Orta Öğretim 9.Sınıf Öğrencilerinin Yaratıcı Yazma Becerileri Üzerine Bir Araştırma (Kütahya İli Örneği). Adiyaman University Journal Of Social Sciences, (11), 701-701. https://doi.org/10.14520/adyusbd.474

Ateş, M. (2008). İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Okuduğunu Anlama Düzeyleri ile Türkçe Dersine Karşı Tutumları Ve Akademik Başarıları Arasındaki İlişki Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Aydın, E.& Karslı, F. (2019). Yedinci sınıf öğrencilerinin STEM etkinlikleri hakkındaki görüşleri: Karışımların ayrıştırılması örneği. Ondokuz Mayis University Journal of Education Faculty, 38(1), 35-52.

Aytaçlı, B. (2012). Durum çalışmasına ayrıntılı bir bakış. Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 3(1), 1-9.

Çınar, A. (2016). 11. Sınıf Öğrencilerinin Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatına Yönelik Tutumlarının. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Demir, S. (2016). Türkiye"deki Edebiyat Eğitimi Üzerine Bir Değerlendirme. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13(33).

6. SINIF SOSYAL BİLGİLER DERS KİTABINDA YER ALAN BEŞERİ COĞRAFYA İLE İLGİLİ BAZI KAVRAMLARA İLİŞKİN ÖĞRENCİLERİN YETERLİLİKLERİNİN BELİRLENMESİ

Kamile KILIÇKAYA
kilickayakamile@gmail.com

Prof. Dr. Ali MEYDAN
alimeydan01@gmail.com

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilgiler Eğitimi, Nevşehir

ÖZET

Bu çalışmada ortaokul 7. Sınıf öğrencilerinin beşeri coğrafya kavramına ilişkin yeterliliklerini saptamak amaçlanmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 2022-2023 öğretim yılında Kayseri ili Melikgazi ilçesinde bulunan Milli Eğitim Bakanlığına bağlı bir ortaokulda öğrenim gören 104 yedinci sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Çalışmada verileri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından hazırlanan Kelime İlişkilendirme Testi (KİT) kullanılmıştır. Teste yer alan beşeri coğrafya ile ilgili " nüfus, tarım, madencilik ve turizm" anahtar kavramları ile ilgili öğrencilerin var olan bilgilerini ortaya çıkarmaları sağlanmıştır. Alanyazında coğrafya disiplini ile ilgili birçok araştırmanın bulunmasına rağmen beşeri coğrafyada yer alan nüfus, tarım, madencilik ve turizm kavramları kullanılarak araştırmanın amacına benzer şekilde daha önce çalışmanın yapılmamış olmasından dolayı bu araştırmanın özgün olacağı düşünüldüğü için çalışmanın amacı ve kavramlar bu doğrultuda belirlenmiştir.

Bu çalışmanın asıl amacı öğrencilerin sosyal bilgiler dersinde öğrencilerin öğrendikleri coğrafi kavramlara ilişkin yeterliliklerini belirlemektir. Çünkü bu dört kavram farklı anlamlar içerse de sosyo-ekonomik olarak yaşamımızda eşdeğer öneme sahip olduğu için beşeri coğrafya ile ilgili bu kavramların küçük yaşlarda öğrencilere kavratılarak öğrencilerin çevrelerine karşı duyarlılıklarının artırılması sürdürülebilir kalkınma için bir gerekliliktir.

Verilerin analizi MAXQDA programı ile içerik analizi yapılmıştır. Verilerin kodları ve alt kodları oluşturulmuştur. Oluşturulan kodlar ve alt kodlar grafikle bulgular kısmında gösterilmiş ve yorumlanmıştır. Araştırma sonucunda teste katılan öğrencilerin tamamı dört kavramın hepsine ilişkin kelime üretmedikleri görülmüştür. 10 öğrenci testi tamamen boş bırakmıştır. Testte *"nüfus"* kavramı ile ilgili 89 öğrencinin kelime ürettiği; "*Tarım"* kavramı ile ilgili 88

öğrencinin kelime ürettiği; "*madencilik*" kavramı ile 83 öğrencinin kelime ürettiği; "*turizm"* kavramı ile 81 öğrencinin kelime ürettiği görülmüştür. Nüfus kavramı ile ilgili kelime üreten öğrenci sayısının fazla olmasına rağmen nüfus kavramı ile ilgili üretilen kelimeler birbiri ile benzerlik göstermektedir. Madencilik ve tarım kavramına ilişkin kelime üreten öğrenci sayısının nüfus kavramına ilişkin kelime üreten öğrenci sayısından az olmasına rağmen bu kavramlarla ile ilgili öğrencilerin daha fazla kelime ürettikleri görülmüştür. Araştırmanın sonucunda testi cevaplayan öğrencilerden çoğunluğunun beşeri coğrafya ile ilgili dört kavramın tamamına ilişkin bilgilerinin olduğu saptanmıştır. Fakat diğer iki kavrama karşın nüfus ve turizm kavramına ilişkin sınırlı sayıda kelime ürettikleri görülmüştür. Öğrencilerin coğrafi kavramlara ilişkin dikkatlerinin artırılması ve coğrafi kavramları doğru hatırlamalarını sağlayacak önerilere sonuç ve tartışma kısmında yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Bilgiler, Coğrafya, Beşeri Coğrafya, Yeterlilikler

GİRİŞ

Yaşadığımız Dünyanın nasıl oluştuğu, doğal olayların oluşum nedenleri, coğrafyanın insan karakterini nasıl etkilediği ilk çağlardan itibaren insanların merak konusu olmuş ve bu merak, coğrafya alanında muazzam çalışmaların yapılamasına öncülük etmiştir. *"Coğrafya ilminin adı, yine bir ilk çağ düşünürü ve matematik coğrafyacı olan Eratoshenes (İ. Ö. 275-195) tarafından verilmiştir"* (Özgen, 2010). İlk çağlardan itibaren neden ve nasıl soruları ile başlayan coğrafi araştırmalar ve gözlemler, bugün yaşadığımız dünyayı daha iyi anlamamıza neden olan ve birçok soruya cevaplar veren buluşlar ile günümüzde de devam etmektedir. Coğrafya incelediği alan açısından hem yaşadığımız dünyanın ne olduğunu kavramak hem de dünya ile ilgili yorumlar yapıp bilinmeyenlere açıklık getirerek dünyanın anlaşılmasını sağlamak için uğraşmaktadır. Coğrafya, kısaca yer küreyi anlamlandırmaya çalışan bir disiplindir (Öner, 2018).

Hayatımızda her vakit coğrafya mevzuları ile karşılaştığımızdan dolayı coğrafya modern dünyayı kavramamızı, anlamlandırmamızı sağlamakla birlikte dünyayı daha iyi açıklamamıza da kolaylık sağlar (Taçyıldız, 2020) buna ek olarak coğrafya, bireyin oluşturmuş olduğu yeri, yurdu ve evi insanların kullanış şeklinin nasıl olduğunu, insanların bu mekânları nasıl dizayn ettiğini ve insanların oluşturdukları mekânlarda geleceğe dair yapmış oldukları tasarılarını, düşüncelerini de kapsamaktadır (Kot, 2015).

İnsanların dünyayı tanımak için yaptığı araştırmalar ve çalışmalar sadece coğrafya biliminin gelişmesine etki etmemiş devletlerarası güç (sosyal, ekonomik, teknolojik) dengelerinin de değişmesine neden olmuştur. Çünkü insanlarda yeryüzünü tanıdıkça yaşadığı coğrafyadan nasıl faydalanılacağı, yaşadığı coğrafyanın olumlu etkilerini nasıl artıracağı, olumsuz etkilerinden nasıl korunacağı ve yeryüzüne nasıl hâkim olacağı düşüncesi de gelişmiştir. Bu yüzden coğrafya bilgisine sahip olmak ve coğrafyanın ne olduğunu kavramak insanlar ve toplumlar açısında oldukça mühim bir konu (Taçyıldız, 2020) olmuştur. Bu amaçla ülkeler, eğitim öğretim aracılığı ile yaşadığı coğrafyayı ve dünyayı tanıyarak hayatını sürdüren, çevresini gözlemleyen, yaşanılan olayları anlayan ve analiz eden, neyin ne anlama geldiğini bilen, dünyada yaşanılan olayları sebep ve sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirebilen, sürdürülebilir bir çevre anlayışına sahip, üretken, duyarlı, çevre–insan etkileşimi ile gerçekleşen bir döngü içinde yaşadığımızı bilen bireyler yetiştirmeyi hedeflemişlerdir. Bu da insanla çevre ilişkisini konu alan coğrafya disiplinin öğretiminin geçmişten günümüze teknolojik gelişmelere paralel olarak önemini daha da artırmıştır. Çünkü ülkelerin bulunduğu şartlar ekonomik, siyasal ve sosyal problemlerin temel nedeniyken, problemlerin çözümünde de olumlu sonuçlara ulaşmak için yine ülkelerin sahip olduğu coğrafi özellikleri göz önünde bulundurmak gereklidir (Ceylan ve Çoban 2021). Bu sebepten dolayı yaşadığımız coğrafyayı tanımak ve tanıtmak önemli ölçüde gereklidir. Özellikle "*öğrencileri küçük yaşlarda coğrafya ile tanışmaları onlara coğrafi bakış açısı kazandırmanın yanında yakın çevreye, yakın çevresindeki insan ilişkilerine, yaşanılan hava olaylarına ilgisinin artmasını sağlamakla birlikte; çevre bilincinin oluşmasında çok etkilidir.*" (Ceylan ve Çoban, 2020). Değirmenci de (2019) insanların aldığı kararların farkında olmasında coğrafya eğitimin önemli olduğunu ifade etmiş ve bu sebepten dolayı da coğrafya eğitiminin bireylere erken yaşlarda verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bundan dolayı da coğrafya, ilköğretim ve ortaöğretimden başlayarak öğrencilerin coğrafi konuda bilgi sahibi olmalarının sağlandığı ders (Stoltman, 2017; akt., Değirmenci, 2019) olarak okullarda verilmektedir. Ülkemizde ortaokullarda coğrafya öğretimi sosyal bilgiler dersi içerisinde verilmektedir (Şimşek ve Yıldırım, 2020). Çünkü sosyal bilgiler dersinin amacı; eğitim ile ülkeye kazandırmak istediği bireyden, yaşadığı toplumda etkin ve etkili olan, çevresine karşı duyarlı yaklaşan ve bilinçli hareket eden bir vatandaş meydana getirmektir. Çelik ve İncili (2019) coğrafyayı: bireylerin yaşamlarını sürdürdükleri vatanları ve çevreleri hakkında farkındalık kazandırıp bulundukları yerlerin değeri ve önemini kavratıp bireylere millet olma, yurt ve yurttaşlık şuuru, farkındalığı ve duyarlılığı kazandırmaya uğraşır, çaba gösterir şeklinde belirtmiştir. Sosyal bilgiler dersinde topluma kazandırılmak istenen

vatandaş özelliği ile coğrafya eğitiminin bireye kazandıracağı özellikler birbiri ile örtüşmektedir. Bundan dolayı da tarih, sosyoloji, arkeoloji gibi birçok disiplini kapsamında bulunduran sosyal bilgiler dersi, bireylere coğrafya bilgisini kazandırmada kayda değer bir öneme sahiptir (Kot, 2015). Bu da coğrafyanın sosyal bilgiler dersindeki sahip olduğu yerin önemli olduğunu (Sarıoğlu ve Çoban, 2021) göstermektedir.

Sosyal bilgiler dersinde önemli bir yeri olan coğrafya konuları anlatılırken bireylere yaşadığı coğrafyaya karşı duyarlılık kazandırmak için coğrafi kavramların ve unsurların doğru öğretimi öncelikli olmalıdır. Bireyler çevresindeki şeylerin adını ve ne anlama geldiğini bilmeden veya doğru anlamadan bilgi, beceri ve değer sahibi olamazlar. Örneğin; iklimin ne anlama geldiğini bilmeyen birey iklimi, hava durumu ile karıştırabilir bu yanlış öğrenmede yanlış yorum yapmaya sebep olur. Bunun dışında yanlış kavram öğrenme ile bireyler, yaşadığı ülkenin siyasal, sosyal, ekonomik özellikleri hakkında bilgi sahibi olmayan, çevresine karşı duyarlı olmayan ve etkin vatandaş becerisinden yoksun bireyler olurlar. Bireylerin yaşadığı ülkenin, bölgenin unsurlarını tanıması bireylerde ulus şuuru meydana getirir. Çünkü insanların, hayatlarını sürdürdükleri ülkenin, bölgenin; siyasal, sosyal ve ekonomik özellikleri kimlik ve kişiliklerini şekillendirir (Kot, 2015). Bu sebepten dolayı bireylere coğrafya öğretimi verilirken ilk önce kavramların doğru kazandırılmasına öncelik verilmelidir.

Yukarıda da belirtildiği gibi bireyler, kavramları doğru anlamadıkları zaman coğrafi konuları da doğru ifade edemezler. Çünkü *" coğrafya dersinin konularının büyük çoğunluğunun somut olması sebebi ile anlaşılması güçleşmektedir"* (Korkmaz ve Uygur, 2021). Bu da coğrafya dersinde bireyler tarafından kavramların doğru öğrenilmiş ve anlaşılmış olmasının önemini ortaya koyuyor. Ortaokul öğrencilerinin gelişimleri de düşünülecek olursa bu soyut bilgilerin, bireylere doğru öğretildiğinden emin olunmalıdır. Eksik ve yanlış öğrenilmiş coğrafi kavramlar bireylerin coğrafyaya olan ilgisini hem azaltabilir hem de bireylerin zihninde coğrafyayı kendilerine yabancı bir konuymuş gibi algı yaratabilir. Bundan dolayı kavramların doğru öğretilmesi bütün disiplinlerde olduğu gibi coğrafya disiplininde de önem arz etmektedir.

"*Kavramlar, bilgiyi tasarlama sürecinde ve fikirleri ifade aracı olarak kullanılan soyut yapılardır."* (Soylu ve Memişoğlu, 2019). Kavramları doğru öğrenen bireyler de sahip olduğu bilgileri ayırt etmekte ve düşüncelerini net bir şekilde açıklamakta zorlanmazlar. Özetleyecek olursak doğru kavram öğrenme, bireylerin tepkilerini neye nasıl vereceklerini kolaylaştırır.

Bu araştırmanın amacı 7. Sınıf öğrencilerinin 6. Sınıf. 3. Öğrenme alanında yer alan beşeri coğrafya ile ilgili kavramlara ilişkin yeterliliklerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada 7. Sınıf öğrencilerinin seçilmesinin sebebi bir önceki dönemde öğrendikleri konulara ilişkin kavramların ne kadarını doğru olarak hatırladıklarını saptamaktır.

Problem Cümlesi

Bu araştırmanın problem cümlesi "6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Yer Alan Beşeri Coğrafya Kavramlarına İlişkin Öğrencilerin Yeterliliklerinin Nasıldır?" şeklinde belirtilmiştir.

Alt problemler

1) Öğrencilerin nüfus kavramı ile ilgili yeterlilikleri nasıldır?
2) Öğrencilerin tarım kavramı ile ilgili yeterlilikleri nasıldır?
3) Öğrencilerin madencilik kavramı ile ilgili yeterlilikleri nasıldır?
4) Öğrencilerin turizm kavramı ile ilgili yeterlilikleri nasıldır?

1. YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan beşeri coğrafya kavramlarına ilişkin öğrencilerin yeterliliklerini belirlemek amacıyla nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek (2018) nitel araştırmayı *"gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortam da gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma"* şeklinde tanımlamışlardır. Bununla birlikte nitel araştırma ile araştırmacı veri toplarken derinlemesine araştırma yapma imkânı bulur. Araştırma sürecinde karşılaşılan durumlara göre bu yöntem araştırmacıya esneklik sağlar.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu nitel çalışma geleneğine uygun amaçlı örneklem yöntemlerinden kolay ulaşılabilir durum örneklemesi tekniğine göre oluşturulmuştur. Kolay ulaşılabilir durum

örneklemesi tekniği, araştırmayı hızlandırır ve kolaylaştırır. Kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi daha az maliyetlidir (Yıldırım ve Şimşek, 2018).

Bu çalışmanın örneklemi amaçlı örneklem yöntemlerinden kolay ulaşılabilir durum örneklemesi ile seçilmiştir.

Araştırmanın çalışma grubunu 2022-2023 öğretim yılında Kayseri ili Melikgazi ilçesinde bulunan Milli Eğitim Bakanlığına bağlı bir ortaokulda öğrenim gören 104 yedinci sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Çalışmada gönüllülük esasına dikkat edilmiştir.

Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada verileri toplamak için kelime ilişkilendirme testi kullanılmıştır. KİT, bireylerin zihinlerindeki bilgileri, yetileri incelemek amacıyla kullanımı popüler olan çok uzun zamandan beri kullanılan eğitim vasıtalarından biri olduğu formüle edilmiştir (Bahar, Johnstone ve Sutcliffe, 1999; aktaran, Özkaral ve Bozyiğit, 2021). Bu yöntemde birey, belirlenen konu ile ilgili kavramın zihninde çağrıştırdığı kelimeleri yanıt olarak yazmaktadır. (Özkaral ve Bozyiğit, 2021). Böylece öğrencinin zihnindeki kavrama ilişkin bilgileri çağrıştırması sağlanırken kavram yanılgıları da ortaya çıkarılmaktadır. KİT kavram yanılgılarını tespit etmede önemli araçtır.

Verilerin Toplanması

Araştırmacı tarafından hazırlanan kelime ilişkilendirme testinde Sosyal bilgiler dersinde 6. sınıf, 3. Öğrenme alanında yer alan beşeri coğrafya ile ilgili " tarım, madencilik, turizm ve nüfus" dört kavram yer almıştır. Araştırma örneklemini 7. Sınıfa başlayan 104 ortaokul öğrencisi oluşturmaktadır. KİT uygulamasından önce öğrencilere gerekli açıklama yapılmıştır. KİT uygulamasının doğru bir şekilde amacına ulaşması için KİT'in nasıl uygulanacağı öğrencilere açıklanmış ve tahtaya "okul" kavramı yazılarak öğrencilerle birlikte bu kavramla ilgili kelimeler üretilerek örnek bir uygulama yapılmıştır. Testi 94 öğrenci cevaplamıştır. 10 öğrenci test kâğıdını tamamen boş bırakmıştır.

Araştırmacı, KİT'i okullara götürerek, okul müdüründen de izin alarak 7. Sınıf öğrencilerine testi uygulamıştır. Öğrencilere KİT verilip, cevapları alınmıştır.

Verilerin Çözümlenmesi

Toplanan veriler önce bilgisayara aktarılmış daha sonra MAXQDA programı ile içerik analizi yapılmıştır. Veriler kodlanmış ve kodların alt kodları oluşturulmuştur. Oluşturulan kodlar Word'de tabloya aktarılmış ve Excel'de grafiğe dönüştürülmüştür. Daha sonrada bulgular kısmında kodlar ve alt kodlar şekille gösterilmiş ve yorumlanmıştır.

Geçerlik ve Güvenirlik

Araştırmanın geçerliliğini sağlamak için çalışmanın tüm aşamalarında uzman görüşü alınarak ilerlenmiştir. Veri toplamak için hazırlanan KİT uzman görüşü alındıktan sonra tekrar düzenlenmiştir. Veriler toplandıktan sonra uzman ile paylaşılmış, görüşü alınmış ve uzman görüşüne göre analizi yapılmış, analiz yapıldıktan sonra tekrar uzman görüşüne başvurularak veriler yorumlanmıştır.

Araştırmanın güvenirliğini sağlamak için katılımcıların gönüllü katılım sağlamalarına dikkat edilmiştir. Katılımcılara testin sınav amaçlı yapılmadığını, herhangi bir şekilde not vermek amaçlı değerlendirme yapılmayacağını ve testleri sadece araştırmacı tarafından okunacağı açıkça ifade edilmiştir. Test sonuçlarının araştırma amacı dışında kullanılmayacağı, isim soy isim gibi kişisel bilgilerin teste yazılmasının istenmediği belirtilmiştir. Çalışmanın amacına ulaşması için testin uygulama süresine riayet edilmiştir.

İstatistiksel Teknikler

Verilerin yorumlanmasında, nitel araştırma yöntemlerinden içerik analiz yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen verilere bulgular kısmında yer verilmiştir. Araştırmada öğrencilerin görüşleri belirtilirken gerçek isimleri değiştirilmiştir. Görüşmede öğrencilerin cinsiyet ayrımlarına göre değerlendirme yapılmamıştır. Verilerin kodlanmasında her bir katılımcı K1,K2,K3, …. Şeklinde kodlanmıştır.

Araştırmacının Rolü

Araştırmanın amacına uygun ve özgün olması için araştırma sürecinin tüm aşamaları uzman görüşü alınarak sürdürülmüştür. Araştırma öncesinde ve araştırma sürecinde konu ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Testin uygulanacağı okul yönetiminden ve ilgili öğretmenlerden izinler alınmıştır. Çalışmanın amacı açıkça belirtilmiş ve sınıflarda uygulanacak test uygulama

öncesinden öğretmenlere incelemeleri için verilmiştir. Testin uygulandığı sınıflarda katılımcılara gerekli bilgiler verilmiştir. Katılımcılara testin nasıl uygulanacağını göstermek için sınıf tahtasında örnek bir uygulama yapılmıştır. Elde edilen veriler bilgisayara aktarılmadan önce incelenmiş ve çalışmanın amacına uygun olmayan anlamsız cevaplar araştırma kapsamı dışında tutulmuştur. Verilerin analiz sürecinde ve yorumlanma sürecinde açıklık ilkesine riayet edilmiştir. Rapor yazımında yazım kurallarına dikkat edilmiştir

2. BULGULAR

Tablo 1 Anahtar Kavramlara Verilen Cevap Kelime Sayısı ve Cevap Veren Öğrenci Sayısı

Anahtar Kavramlar	***Kod Sayısı***	***F***	***Kavramı cevaplamayan öğrenci sayısı***
Nüfus	242	89	5
Tarım	306	88	6
Madencilik	298	83	11
Turizm	275	81	13

Tablo 1'de de görüldüğü gibi testi cevaplayan 94 öğrenci olmasına rağmen öğrencilerin tamamı dört kavrama ilişkin kelime üretmemiştir. Kavramlara ilişkin kelime üreten öğrenci sayısının ilk kavramdan son kavrama doğru azaldığını görüyoruz. Analizlerden elde ettiğimiz sonuçlara göre 5 öğrencinin "nüfus", 6 öğrencinin "tarım", 11 öğrencinin "madencilik", 13 öğrencinin "turizm" kavramı hakkında bilgi eksikliği olduğunu söyleyebilir. Toplamda 35 öğrencinin farklı kavramlarla ilgili bilgi sahibi olmadığı ya da kavramları hatırlamadıkları söylenebilir. Testin tamamını boş bırakan 10 öğrencinin arasında Suriyeli öğrencilerinde olması bu öğrencilerin Türkçeyi ve kavramları tam öğrenmediklerini ifade edebiliriz.

1. Alt probleme ilişkin bulgular ve yorumlar

Şekil 1 Nüfus ile ilgili kodlar ve alt kodları

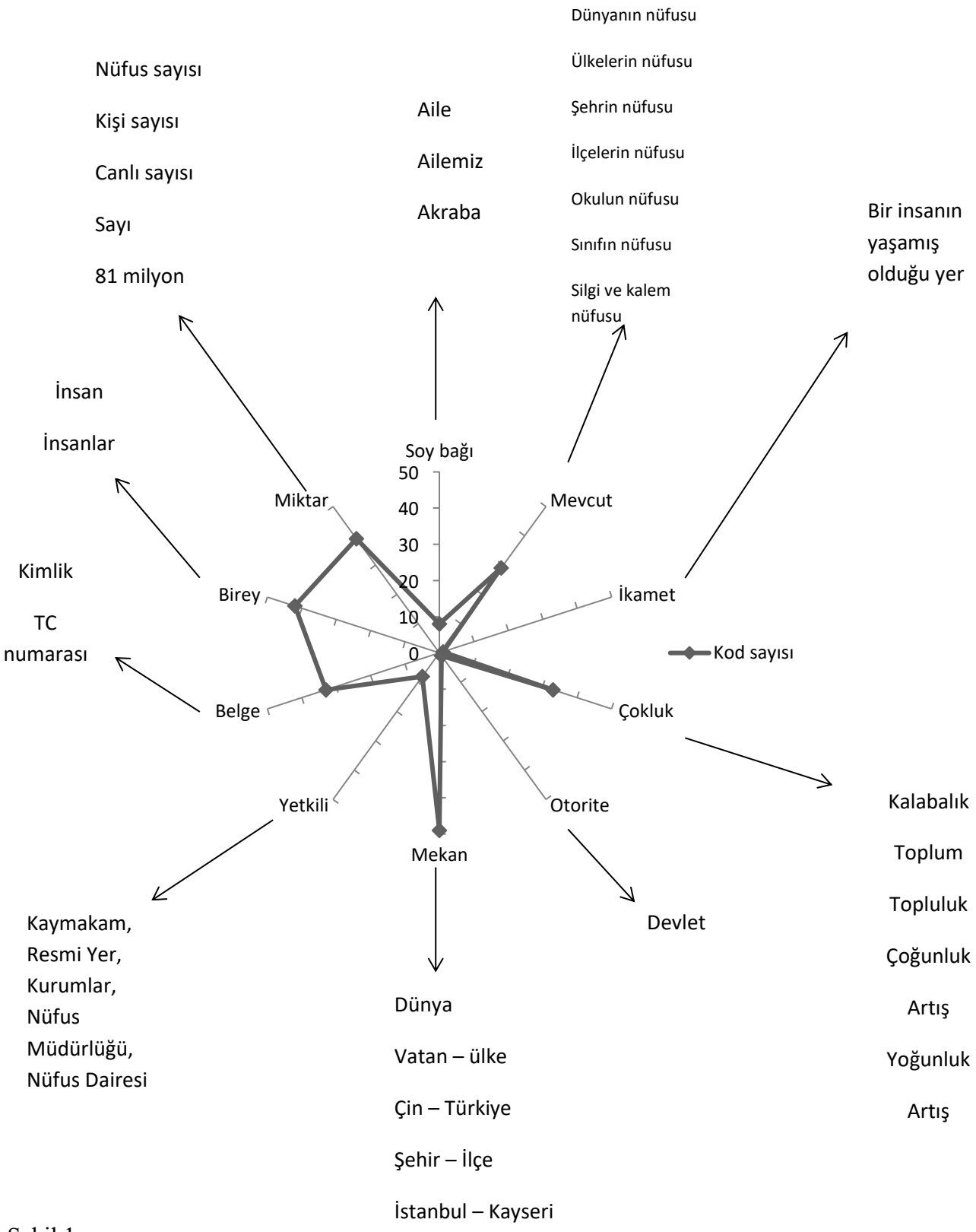

Şekil 1

Şekil 1'de de görüldüğü gibi nüfus kavramı ile ilgili 10 kod oluşturulmuştur. Nüfus kavramına ilişkin oluşturulan kodlar; "soy bağı", "miktar", "mevcut", "ikamet", "çokluk", "otorite", "mekân", "yetkili", "belge", "birey" ve "miktar" şeklindedir.

Kodlara ilişkin örnek ifadelere aşağıda yer verilmiştir.

"K1: Kişi sayısı."

"K2:Kalabalık bir ortam geliyor aklıma."

"K3: Kalabalık"

"K4:Bir ülkedeki insan sayısı."

"K5: Okulun nüfusu."

"K6: Nüfus dairesi."

"K7:Vatandaş,"

"K8: TC kimlik no."

"K9: İstanbul'un nüfusu."

"K10: Bir insanın yaşamış olduğu yer."

"K11: Çin"

Öğrencilerin çoğunluğunun nüfus kavramına ilişkin bilgilere sahip olmakla birlikte birbirine benzer ve sınırlı sayıda kelimeler ürettikleri saptanmıştır. Öğrenciler çoğunluğunun nüfus kavramını "insan", "kalabalık", "bir yerin nüfusu" ve "nüfus belgesi" olarak düşünmeleri benzer düşünceye sahip olduklarını göstermektedir. "Nüfus müdürlüğü ve nüfus dairesi" kavramından sadece üç öğrencinin bahsetmesi ise öğrencilerin sınırlı sayıda kelime ürettiklerinin göstergesidir. Öğrencilerin sınırlı sayıda kelime üretmelerine rağmen nüfus ile ilgili kavram yanılgılarının yok denecek kadar az olduğu söylenebilir.

2. Alt probleme ilişkin bulgular ve yorumlar

Şekil 2 Tarım kavramına ilişkin kodlar ve alt kodlar

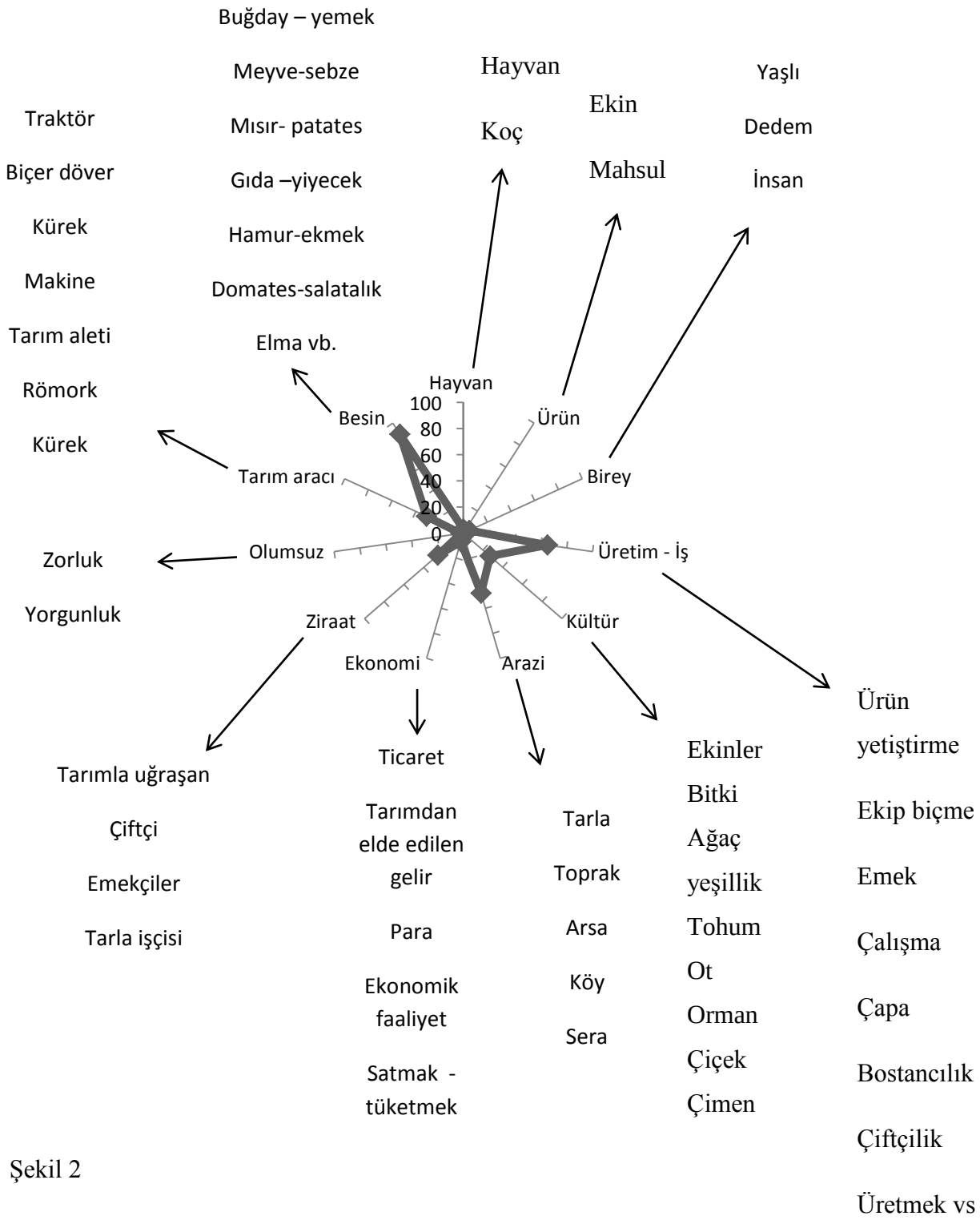

Şekil 2

Şekil 2'de de görüldüğü gibi tarım ile ilgili 11 kod oluşturulmuştur. Tarım ile ilgili kodlar; "hayvan", "ürün", "birey", "üretim-iş", "kültür", "arazi", "ekonomi", "ziraat", "olumsuz", "tarım aracı", "besin" şeklindedir. Tarım koduna ilişkin örnek ifadelere aşağıda yer verilmiştir:

"K1: buğday."

"K4:hayvancılık."

"K5: Meyve, sebze vb. ekip, biçmek."

"K14: Tarla, patates, ot, insan."

"K22: Meyve, üretmek, bitki sulamak."

"K34: Buğday, toprak, traktör, tarla."

"K50: Tarım aleti, tarım ilacı, traktör, bir şeyler ekmek."

"K52: Çiftçi, biçerdöver, sebze ekmek, meyve ağacı ekmek."

"K65: Elma, armut, sebze, portakal."

"K74: Emek, bitki, meyve ve sebze, toprak, verim."

Analiz sonuçlarına göre şekil'2 incelendiğinde tarım kavramına ilişkin öğrencilerin farklı kelimeler ürettikleri görülmüştür. Öğrencilerin çoğunluğunun tarım kavramını, "besin" ve "üretim-iş" kodlarına ilişkin kelimelerle ilişkilendirmiştir. Testi cevaplayan öğrencilerden bilimsel bir tanımı yapan öğrenci sayısının çok az olmasına rağmen öğrencilerin "tarım" kavramına ilişkin bilgi eksikliği olmadığı söylenebilir.

3. Alt probleme ilişkin bulgular ve yorumlar

Şekil 3 Madencilik ile ilgili kodlar ve alt kodlar

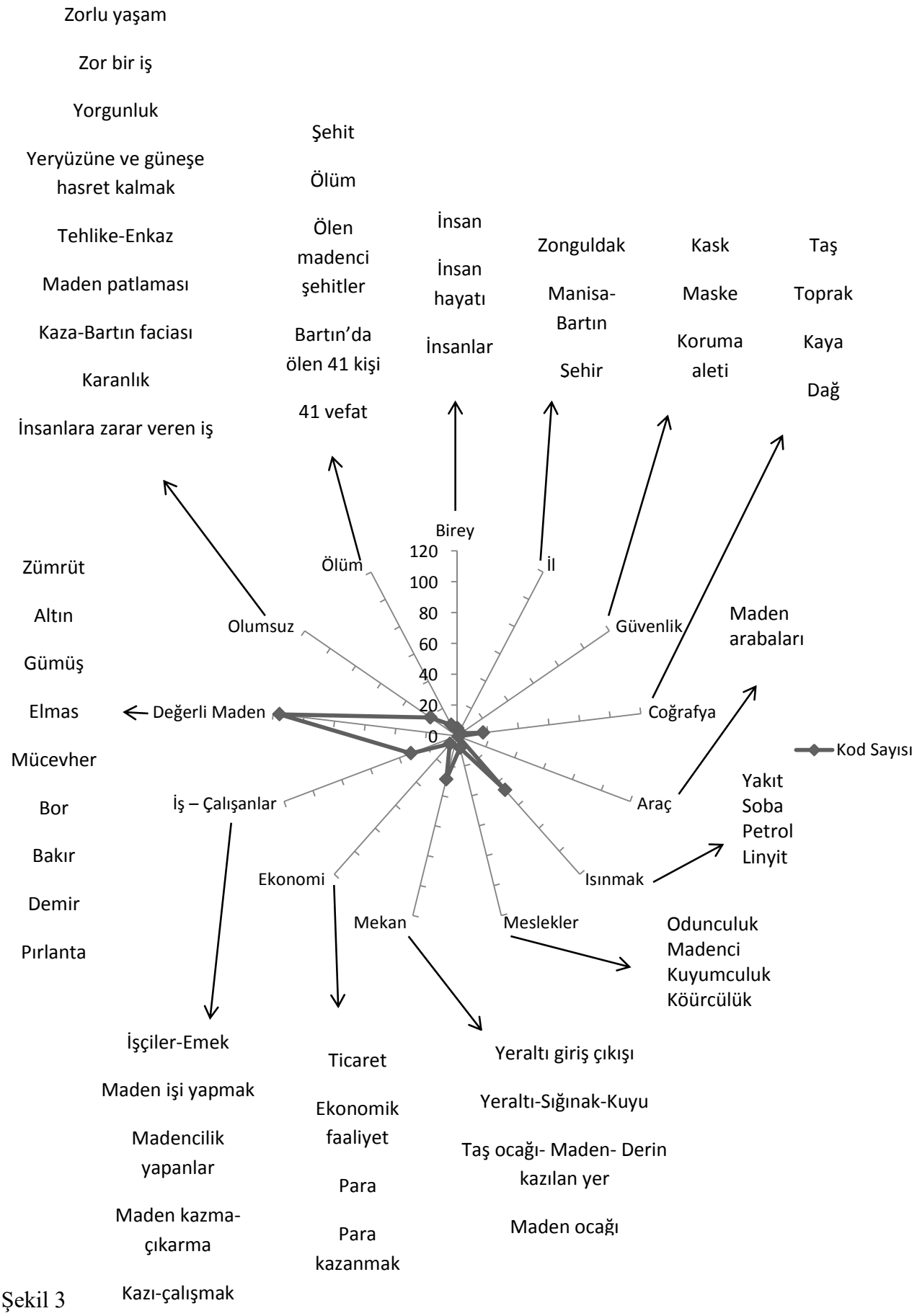

Şekil 3

Şekil 3'te de görüldüğü gibi madencilik ile ilgili 14 kod oluşturulmuştur. Madencilik ile ilgili kodlar; "birey", "ilgi", "güvenlik", "coğrafya", "araç", "çalışanlar", "meslekler", "mekan", "ekonomi", "iş", "ısınmak", "değerli maden", "olumsuz", "ölüm" şeklindedir. Madencilik koduna ilişkin örnek ifadeler aşağıdaki gibidir:

"K4: Ekonomik faaliyet, yeraltı, toprak, taş."

"K6: Bir şey kazmak, taş, toprak, emek verip bir şeyler elde etmek, yapmak."

"K19: Maden, elmas, zümrüt, madenci."

" K32: Kaza, patlama, karanlık, para."

"K47: çok zor bir iş, insanlara zarar verebilir."

"K59: Altın, kömür, elmas, zümrüt."

"K63: Kazı, altın, kömür, işçi."

"K70: Linyit, altın, kömür, bor."

"K73: Zorlu yaşam, yeryüzüne hasret kalmak, gökyüzünü görememek."

"K76: Kömür, altın, kuyu, taş, elmas."

"K89: Bartın'da ölen 41 kişi, demir ve kömür çıkarılması."

Şekil 3'te görüldüğü gibi en çok kod "madencilik" kavramı ile ilgili oluşturulmuştur. Bu da testi cevaplayan öğrencilerin bu kavrama ilişkin diğer kavramlara göre daha çok farklı kelimeler ürettiklerini gösterirken bununla birlikte madencilik kavramı hakkında bilgiye sahip olduklarını söylenebilir. Testi cevaplayan öğrenciler kavrama ilişkin tam bir bilimsel tanım yapmasalar da kavram hakkında bilgi eksiklikleri saptanmamıştır. Bununla birlikte öğrencilerin madencilik kavramına ilişkin olumsuz düşüncelere de sahip oldukları görülmüştür, özellikle bazı öğrencilerin madenciliği "facia ve ölüm" olarak ifade etmesi dikkat edilmesi gereken bir husustur. Yakın zamanda gerçekleşmiş olan Bartın faciasının öğrencileri etkilediğini ortaya koymaktadır.

4. Alt probleme ilişkin bulgular ve yorumlar

Şekil 4 Turizm ile ilgili kodlar ve alt kodlar

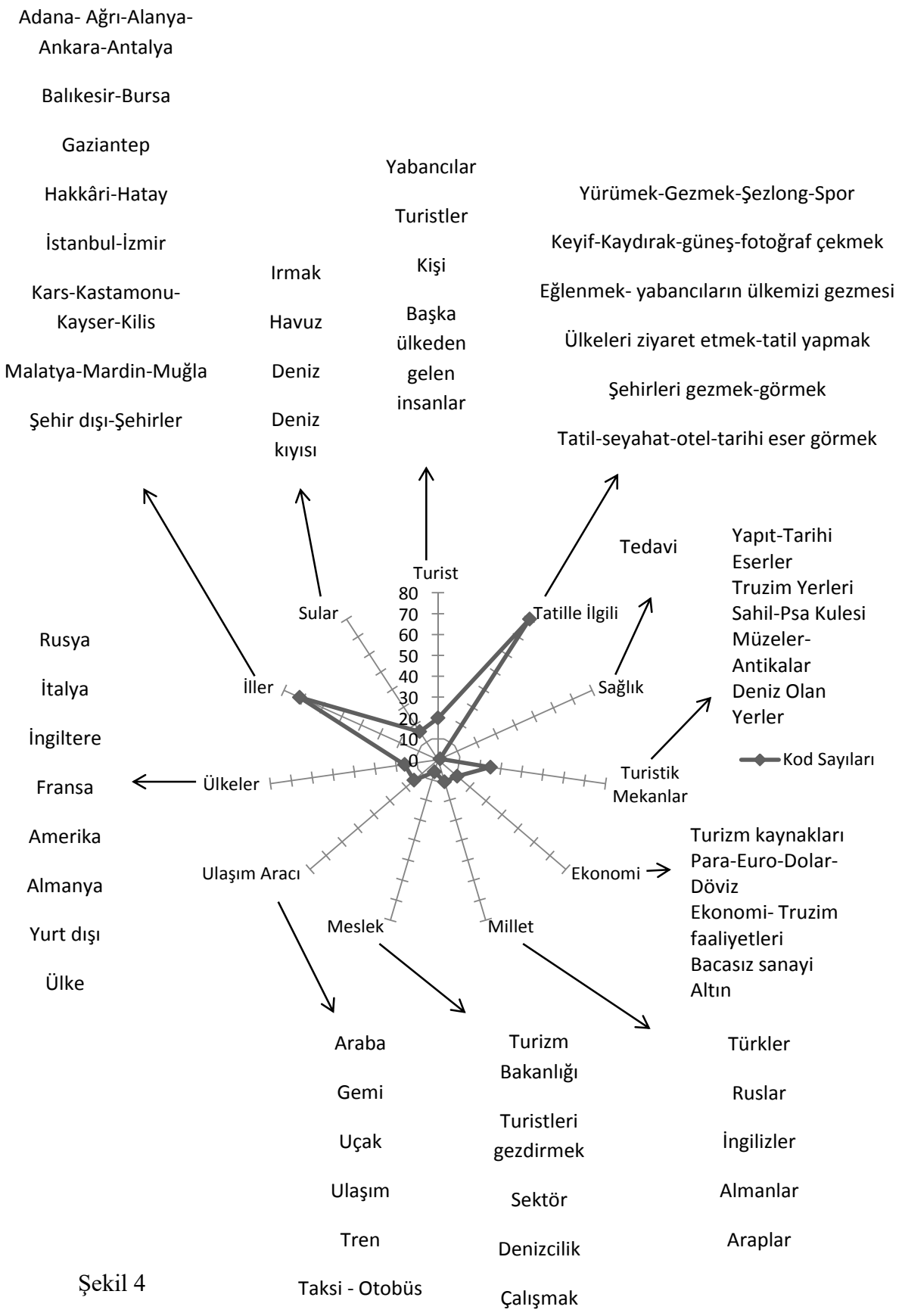

Şekil 4

Şekil 4'de de görüldüğü gibi turizm ile ilgili 11 kod oluşturulmuştur. Turizm ile ilgili kodlar; "turist", "tatille ilgili", "sağlık", "turistik mekanlar", "ekonomi", "millet", "meslek", "ulaşım", "ülkeler", "iller", "sular" şeklindedir. Turizm ile ilgili örnek ifadeler aşağıdaki gibidir.

"K5: Başka ülkeden gelenlerin gelip gezmesi, turizm yerleri, turist mekanları, deniz olan yerler."

"K6: Gezmek için başka ülkeye gitmek, tarihi eserleri görmek,, eğlenmek, hayatı yaşamk."

"K10: Antalya, İzmir, Muğla, deniz, havuz, eğlenmek, tatil, güzel yerleri gezmek."

"K12: Bacasız sanayi, deniz, yapıt, turistler."

"K22: Otel, yemek, kaydırak, havuz."

"K31: Şezlong, deniz, uçak, yengeç."

"K34: İtalya, turist, Pisa Kulesi, gezmek."

"K52: Turizm kaynakları, turistik yerler, turistler, Kapadokya."

"K55: Araplar, Ruslar, Türkler, tatil."

"K65: Yurt dışı, tatil, şehir dışı gezmek, insanların seyahat etmesi."

"K72: Antikalar, tarihi eserle, müzeler."

"K80: Antalya, turist, para, güneş."

Şekil 4'te görüldüğü gibi testi cevaplayan öğrencilerin "turizm" kavramına ilişkin bilgi eksikliklerinin olmadığı söylenebilir. Öğrencilerin "turizm" kavramına ilişkin farklı kelimeler ürettikleri görülmüştür. Fakat testi cevaplayan öğrenciler arasında "turizm" kavramına ilişkin kelime üreten öğrenci sayısı diğer kavramlara ilişkin kelime üreten öğrenci sayısından daha azdır. Öğrencilerin "turizm" kavramına yönelik bilgilerinin olmadığı veya geçmiş dönem konusu olduğu için kavramı unuttukları söylenebilir. Bununla birlikte öğrencilerin yaşadıkları çevre ve yaşantıları nedeni ile de bu kavrama yabancı olabilirler. Örneğin bu kavram derste işlendikten sonra öğrencinin hayatında turizm kavramını hatırlatacak bir yaşantının bir eylemin olmaması kavramı untmasına neden olmuş olabilir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada uygulanan KİT sonuçlarına göre öğrencilerin çoğunluğu testteki dört kavrama ilişkin bilgilere sahip olmakla birlikte kavramlarla ilişkili olduğunu düşündüğü bilgileri birebir yaşayarak, çevrelerinden, büyüklerinden veya haberlerden duyarak edindikleri saptanmış ve kavramlarla ilgili bilimsel ifadeler de kullandıkları görülmüştür. Yapılan analizler sonuçlarına göre 7. sınıf öğrencilerinin bir dönem önce gördükleri konulara ilişkin verilen dört kavramları birbirine karıştırmadığı ve kavramları doğru anladıkları söylenebilir. KİT'i boş bırakan ve kavramların karşısına anlamsız cevaplar veren öğrencilerden bazıları Suriyeli göçmen çocuklardır. Suriye'den gelen öğrencilerin bu kavramları tam olarak kavrayamadıkları söylenebilir. Testi cevaplamayan ya da anlamsız kelimeler üreten diğer öğrencilerin ise bu kavramları hatırlayamadıkları ya da bilmedikleri söylenebilir.

KİT sonuçlarına göre nüfus kavramına ilişkin kelime üreten öğrenci sayısı daha çok olmasına rağmen öğrencilerin ürettikleri kelime sayısı diğer üç kavramdan daha azdır. Bunun nedeni olarak öğrencilerin nüfus kavramına ilişkin birbirine benzer ve daha sınırlı düşündükleri söylenebilir. Öğrencilerin, tarım ve madencilik kavramına ilişkin diğer kavramlara göre daha fazla kelime ürettikleri görülmüştür. Bu üretilen kelimelerin çoğunluğu da anlamlıdır. Bu da öğrencilerin tarım ve madencilik kavramlarına ilişkin diğer iki kavrama göre daha fazla bilgiye sahip olduklarını göstermektedir. Bunun dışında madencilik kavramına ilişkin kelime üreten öğrencilerden bazılarının madencilik kavramı ile ilgili olumsuz ve ölüm kodlarına ilişkin kelime ürettikleri görülmüştür. Bu düşünceye sahip olmalarında Bartın'da yakın zamanda gerçekleşen maden faciasının etkisi olduğu söylenebilir. Ülkemizde ekonomiye önemli bir katkısı olan madenciliğin, sürdürülebilir olması için bu tür olumsuz durumlarda öğrencilerden sorunların önüne geçilebilecek öneriler sunmaları için etkinlikler düzenlenerek öğrencilerin yaşadıkları coğrafyaya duyarlılıkları artırılabilir ve problem çözme, yeni çözüm üretme becerileri geliştirilebilir. Çünkü öğrencilerin gelişimlerini de göz önüne aldığımızda bu tür facialar onları yetişkinlere nazaran daha çok etkiler ve öğrenciler üzerinde negatif etki oluşturur. Bu tür olumsuz düşüncelerin, ortadan kalkması veya minimuma inmesi için öğrencilerin sorunlar üzerinde tartışması, çözümler üretmesi ve değerlendirme yapması sağlanarak öğrenciler daha olumlu düşünmeye yönlendirilmelidirler.

Testi cevaplayan öğrencilerin kavramların tamamını cevaplamaması öğrencilerin kavramların tamamı hakkında bilgi sahibi olmadıklarını söylemekle birlikte öğrencilerin kavramları unutmuş olabilecekleri ya da testi uygulamaktan sıkılmış olabilecekleri de söylenebilir. Eğitim-

öğretim dönemi başında kısa bir tekrar ile bir önceki dönemde işlenen konuların hatırlanması sağlanabilir. Çünkü öğrenci nüfus, tarım, maden, kavramları ile ilgili anlamlı kelime üretirken turizm kavramını bilmiyor diyemeyiz. Bununla birlikte teste katılan öğrencilerden "turizm" kavramına ilişkin kelime üreten öğrencilerin sayının daha az olması çevresel şartları ile ilgili de olabilir. Sosyal bilgiler dersinde öğrencilerin kavramları doğru öğrenmelerinin yanı sıra öğrendikleri kavramları unutmamaları için etkinlikler gerçekleştirilmesi dersin amacına ulaşmasını sağlayacaktır.

Bu sonuçlar doğrultusunda beşeri coğrafya ile ilgili bu dört kavrama ilişkin öğrencilerin yarıdan fazlası kelime üretmiş olsa da kavramların tamamı ya da bazıları ile ilgili kelime üretmeyen, kavramlar ile ilgili yanlış kelime üreten öğrencilerin de olması sosyo-ekonomik açıdan önemli olan bu dört kavramın daha anlaşılır ve akılda kalıcı şekilde derslerde öğretilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Öneriler

- Beşeri coğrafya ile ilgili kavramların öğretiminde neyin ne anlama geldiğinden ziyade kavramlar gündelik hayatla ilişkilendirilerek öğretilmelidir.
- Öğrencilerin gezi, gözlem yapmalarına fırsat verilmelidir.
- Öğrencilere eğitim-öğretim dönemi başında bir önceki dönemin konu tekrarı ile başlanması kavram eksikliklerini tamamlamada etkili olabilir.
- Öğrencilerin bu kavramlara ilişkin eksikliklerini tamamlamak için derslerde çeşitli etkinlikler uygulanabilir.
- Öğrencilerde kavramlara ilişkin var olan olumsuz düşünceleri kendi fikirlerini açıklamalarına fırsat verilerek ortadan kaldırılabilir.
- Madencilik kavramı ile ilgili üretilen kelimelere baktığımızda güncel haberlerin de öğrencilerin kavrama ilişkin daha geniş bilgiye sahip olmasında etkili olduğunu göstermektedir. Öğrencilerin sosyal medyayı kullandıkları da varsayılarak bu platformların eğitime destek amaçlı kullanılması öğrencilerin kavramlara ilişkin yanılgıları ve eksiklikleri giderilebilir.

KAYNAKÇA

Ceylan, M., Çoban, A. (2021). 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Programı Öğrenme Alanlarında Yer Alan Coğrafya Konularının Öğretilmesinde Karşılaşılan Sorunlar Hakkında Öğretmen Görüşleri. *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi,* 6(1).

Çelik, T., İncili, Ö. F. (2019). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Nüfus Ve Harita Bilgisi Konusu: Bir Metafor Çalışması. *Muallim Rıfat Eğitim Fakültesi Dergisi,* 1(1), 22-41.

Değirmenci, Y. (2019). 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Coğrafya Konularının Öğretimine İlişkin Öğretmen Görüşlerinin İncelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 8 (4): 3286-3305.

Korkmaz, S. ve Uyğur, A. (2021). Cumhuriyetten Günümüze Sosyal Bilgiler Programlarındaki Coğrafya Konularının Öğretiminde Kullanılan Araç Ve Gereçler. *Journal of Innovative Research in Social Studies. 4*(1),34-47. https://doi.org/10.47503/jirss.932262

Kot, M. (2015). *Sosyal Bilgiler Dersinde Coğrafya Öğretiminin Akademisyenler Ve Öğretmenlerin Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.

Öner, G. (2019). Sosyal Bilgileri Yerel Coğrafyaya İndirgemek: Şehrimiz Ve Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programlarının Karşılaştırılması. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 38*(2), 121-136. DOI:10.7822/omuefd.553358.

Özgen, N. (2010). Bilim Olarak Coğrafya Ve Evrimsel Paradigmaları. *Ege Coğrafya Dergisi*, 19(2), 1-25.

Özkaral, T.C., Bozyiğit, R. (2021). Ortaokul 8. Sınıf Öğrencilerinin Yeryüzü Şekillerine Yönelik Algılarının Kelime İlişkilendirme Testi (Kit) Aracılığıyla İncelenmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD).* 8(2), 51-63.

Sarıoğlu, C. ve Çoban, A. (2021). Birleştirilmiş Sınıflarda Oyunla Coğrafya Öğretimi. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 10*(1), 147-168.

Soylu, T., Memişoğlu, H. (2019). Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Kavram Öğretimine İlişkin Görüşlerinin Belirlenmesi. International Journal of Social Sciences and Education Research, 5(4), 464-484.

Şimşek, Ü. & Yıldırım, T. (2020). Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Öğrencilere Çevre Okuryazarlığı Becerisi Kazandırmada Okul Dışı Coğrafya Öğretiminden Yararlanma Durumları. *Turkish Studies - Education*, *15*(6), 4525-4538. https://dx.doi.org/10.47423/TurkishStudies.45143

Taçyıldız, Y. (2020). *Sosyal Bilgiler Dersinde Coğrafya Öğretimi: Öğretmen Görüşlerinin Değerlendirilmesi.* Yüksek lisans Tezi. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sivas.

Yıldırım,A., Şimşek, H. (2018). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Akademi ve Mesleki Yayınları.

ARMAĞANDAN İKTİDARA: İRRASYONEL TÜKETİMİN SİYASAL OTORİTENİN MEŞRUİYETİ İLE İLİŞKİSİNE DAİR

FROM GIFT TO POWER: ON THE RELATIONSHIP BETWEEN THE IRRATIONAL CONSUMPTION AND THE LEGITIMACY OF POLITICAL AUTHORITY

Dr. Öğr. Üyesi Halil KANADIKIRIK
Tarsus Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi,
ORCID ID: 0000-0002-7215-1073

ÖZET

Kapitalizmin hâkimiyeti sonucu modern dönemde topluma yönelik düşünce, bireylerin maddî çıkarlarına uygun, rasyonel hareket ettikleri varsayımına ağırlıklı bir yer vererek kadim düşünce geleneğinden ayrılmıştır. Öyle ki rasyonel hesapların ve bireysel çıkarın siyasal yapı ile ilişkisinin bu modern analizi düşünce okullarını ya liberal kanatta siyasal olanı dışlayan bir tutuma ya da Marksist kanatta bunu bizatihi belirleyen bir yaklaşıma götürmüştür. Böylece ekonomik olanın belirleyiciliği ön plana geçerken siyasal olan da gözden düşürülmüştür. Bu kuru akılcılaştırmanın ve ekonomizmin tarih-dışı olarak varsaydığı rasyonel ekonomik (yahut sınıf) çıkarlarına uygun hareket eden insan anlayışı zaman içinde çeşitli sorgulamalara tabi tutulmuştur. Yirminci yüzyılın başında Marcel Mauss'un bağış (ikram) biçimindeki mübadele ilişkileri üzerine antropolojik analizleri, insanı "ekonomik bir hayvan" olarak değerlendiren söz konusu düşünceye karşı esaslı bir itirazı başlatmıştır. Mauss'un araştırmalarında, özellikle bazı arkaik topluluklarda gözlemlenen törensel ve hesapsız bir tüketim biçimi olarak potlaç ile ilgili kısımlar, tarihsel açıdan insanların üretim ve tüketim ilişkilerinin her daim rasyonel olmadığını ve bireysel çıkar kavramının modern kapitalist piyasalarla ortaya çıktığını göstermeye yöneliktir. Dahası söz konusu ilişkilerin daha ziyade şan, şeref, siyasal nüfuz kazanma vb. statü elde etme veya statüyü yeniden-üretme temelinde gerçekleştiğini de ortaya koymuştur ki bu da sosyal bilimler açısından yeni sorgulamalara kapı açmıştır. Bu bildiride Mauss'tan yola çıkılarak potlaç, armağan, ikram gibi kavramların antropolojiden siyaset bilimine aktarımının imkânları irdelenmektedir. Buradan hareketle söz konusu kavramlar, Weber başta olmak üzere siyasal otoritenin meşruiyetine ilişkin yazanların ürettiği kavram ve teorilerle ilişkilendirilmektedir. Daha sonra da gerek klasik dönem Osmanlı-Türk siyasal hayatı gerek Türk modernleşmesi bu ilişkilendirme çerçevesinde tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Armağan, Meşruiyet, Otorite, Potlaç, Rayonalite.

ABSTRACT

As a result of the dominance of capitalism, the thought towards society in the modern period has been separated from the ancient tradition of thought by giving weight to the assumption that individuals act rationally in accordance with their material interests. So much so that this modern analysis of rational calculations and the relationship of individual interest with the political structure has led schools of thought to attitudes that either excludes the political in the liberal wing or to an approach that determines this in the Marxist wing. Thus, while the decisiveness of the economic one came to the fore, the political one was also discredited. This understanding of human being, acting in accordance with rational economic (or class) interests, which this crude rationalization and economism assumes as ahistorical, has been subjected to various questions over time. At the beginning of the twentieth century, Marcel Mauss' anthropological analyzes of exchange relations in the form of donations initiated a fundamental objection to this idea of human being as an "economic animal". In Mauss's researches, parts about potlatch as a ritualistic and incalculable form of consumption, especially observed in some archaic communities, are intended to show that historically people's production and consumption relations were not always rational and the concept of individual interest emerged with modern capitalist markets. Moreover, the aforementioned relations are more likely to gain fame, honour, political influence, etc. It has also revealed that it takes place on the basis of obtaining status or reproducing this, which has opened the door to new inquiries in terms of social sciences. In this presentation, starting from Mauss, the possibilities of transferring concepts such as potlatch and gift from anthropology to political science are examined. From this point of view, such concepts are associated with the concepts and theories produced by those who write about the legitimacy of political authority, especially Weber. Later, both the classical period of Ottoman-Turkish political life and Turkish modernization are discussed within the framework of this binding.

Keywords: Authority, Gift, Legitimacy, Potlatch, Rationality.

1. GİRİŞ

Modern dönem, özellikle kapitalizmin toplumlar üzerindeki hâkimiyeti sonucu bireylerin maddî çıkarlarına uygun, rasyonel hareket ettikleri varsayımı ile kadim dünyadan ayrılmıştır.

Öyle ki rasyonel hesapların ve bireysel çıkarın siyasal yapı ile ilişkisi ya liberal kanatta siyasal olanı dışlayan bir tutuma ya da Marksist kanatta bunu bizatihi belirleyen bir yaklaşıma götürmektedir. Böylece ekonomik olanın belirleyiciliği ön plana geçerken siyasal olan da gözden düşürülmüştür. Ancak tarihin her döneminde, beşerîyetin her türünde bunun böyle olduğu şüphelidir. Bu kuru akılcılaştırmanın ve ekonomizmin tarih-dışı olarak varsaydığı rasyonel ekonomik (yahut sınıf) çıkarlarına uygun hareket eden insan anlayışına esaslı bir tepki, XX. yüzyılın başında Marcel Mauss'tan gelmiştir. Mauss'un bağış (ikram) biçimindeki mübadele ilişkileri üzerine yazdığı makale, insanı "ekonomik bir hayvan" olarak değerlendiren Batılı toplumsal düşünceye bir itirazdır (Mauss, 2006: 362). Söz konusu makalenin, özellikle bazı arkaik topluluklarda gözlemlenen törensel ve hesapsız bir tüketim biçimi olarak *potlaç* ile ilgili kısımları, insanların üretim ve tüketim ilişkilerinin rasyonel (ekonomik) olmayan bir boyutu olabildiğini göstermiştir. Mauss'un uyarısı Batılı ve modern bir motivasyon olarak bireysel çıkarın farklı toplumlarda ve tarihlerde de idrak edilebildiğini varsaymanın her zaman işe yaramayabileceğidir (Graeber, 2017: 332). Kaldı ki Mauss'a göre pek çok antik dile tam olarak tercüme edilemeyen saf kişisel çıkar kavramı günümüz piyasa koşulları olmadan hayal bile edilemezken, armağan yahut bağış gibi diğerkâmlık ifade eden ve ilkinin tamamen zıddı olan bir kavram ile çelişkili olarak aynı anda var olabilmektedir (Graeber, 2017: 233).

2. ARMAĞAN VE OTORİTE: İRRASYONEL EKONOMİ

Mauss, Büyük Okyanus'taki Polinezya ve Melanezya toplulukları üzerindeki antropolojik gözlemlere dayanarak potlaçı, basit mal mübadelesinden (trampa) ve ölçülebilir bir değer olarak paranın işin içine girdiği piyasa ekonomisinden apayrı bir mübadele biçimi olarak değerlendirmektedir (Mauss, 2006: 308). Weber'in Protestan Ahlâkı'nda kapitalizmin temel ilkesi olarak gösterdiği "biriktirme"nin tersine potlaçta "harcama", "tüketme" ve maddî değeri "yok etme" ana motiftir (Akay, 2016: 18). Potlaç, Mauss'un örneklendirdiği aramağan mübadelelerinin ileri bir aşamasıdır. Armağan mübadelesi, kapitalist olmayan topluluklarda bireylerden ziyade klan, akraba, aşiret vb. kollektiviteler ya da topluluk liderleri arasında gerçekleşen (Mauss, 2006: 209) armağan alıp vermenin ritüelleşmiş şeklidir. Burada yalnızca maddî değerler değil, saygı, itibar, prestij gibi manevî değerler de armağan olarak alınıp verilir (Mauss, 2006: 210). Söz konusu mübadelenin ritüelleşmesi ve bir kültür hâline gelmesi, armağanlaşmanın topluluklar ya da otoriteler arası rekabet doğurması, armağan verenin armağan alanı, eğer ikincisi itibarını sürdürmek istiyorsa bir diğer sefer kendisine misliyle ve fiziksel bir zorlama olmaksızın karşılık vermekle yükümlü kılmasıdır (Mauss, 2006: 210). Aksi

taktirde armağan alan taraf *mana*'sını (otorite, prestij kaynağı) hem kendi topluluğuna hem de armağan verene karşı kaybeder (Mauss, 2006: 215). Böylece oluşan armağan ekonomisinin nihaî durağı, en büyük otorite olduğunu kanıtlamak isteyen tarafın en çok maddî değeri törensel olarak ve bir anda harcadığı (yok ettiği) potlaçtır. Potlaçı sıradan mübadele türlerinden ayıran, Mauss'un (2006: 268) deyimiyle, "uyandırdığı şiddet, sahip olduğu abartılı karakter ve yarattığı karşıtlıklardır". Prestij elde etmek ve rakiplerinden daha büyük olduğunu göstermek isteyen seçkinlerin, Mauss'un (2006: 271) "mülkiyet savaşları" tabir ettiği hesapsızca harcamaya ve tüm mülkiyetini bir anda tüketmeye varan potlaç oyununa dâhil olması ile apayrı bir siyasal ekonomi ve hukuk sistemi kurulur (Mauss, 2006: 274). Burada mübadeleye sokulan en büyük değer saygınlıktır. Mauss'a göre bu, insan ilişkilerinin temelinde yer alan bir kavramdır: "İnsanlar imza atmasını öğrenmeden çok önce, saygınlıklarını ve isimlerini ortaya koymayı bilmişlerdir" (Mauss, 2006: 276). Dolayısıya potlaç, özü itibariyle harcayarak saygınlık kazanmayı ifade eder.

Huzinga (1995: 84, 102), sosyolog Georges Davy'nin çalışmalarından hareketle potlaçın oyun karakterine vurgu yaparak onun hukuk kurucu işlevini gösterir. Yani potlaç ile bir toplulukta sabit kuralları, yer ve zamanı olan, belirli biçimlerde gerçekleşen ve rekabet içeren bir tür anlaşma ve zorunluluk sistemi yerleşmektedir (Huzinga, 1995: 102). Böylece sonucunda kan dökülebilecek olan statü çatışmaları potlaç tarafından soğurularak kansız bir rekabete evrilebilmektedir. Buradan yola çıkılarak bir topluluğu siyasal-öncesinin kanlı çatışmalarından (kan davası vb.) çıkarıp kurallı ve hiyerarşik rekabete sokan böyle bir sistemin siyasal olanı kurduğu rahatlıkla söylenebilir.

Potlaç kavramı ile Mauss, insanın tarih boyunca rasyonel tükettiği varsayımını yıkmakla kalmamış, ayrıca bir topluluktaki potlaççı tüketim (harcama, yok etme) ile o topluluktaki meşru otorite arasında sıkı bir ilişki olduğunu da göstermiştir. Bataille da (2017: 87-90) konuyu tam olarak burada yakalamış ve potlaç kavramının, kapitalizm öncesi dönemde artık değerin irrasyonel harcanması ile gizlenen bir iktidar istencini içerdiğine vurgu yapmıştır. Kapitalizm öncesinde potlaç yapmak, bir toplum üzerinde sahip olunan meşru otoriteyi sürdürmenin en önemli aracıdır. Mauss da zaten potlaçın, bir topluluktaki hiyerarşiyi belirleyen ve otoriteyi "tanıma" anlamına gelen yönüne vurgu yapmıştır (Mauss, 2006: 284, 360). Bataille (2017: 27) buradan hareketle en ideal potlaçın, teorideki beklentinin tersine, karşılığı verilemeyen potlaç olduğunu ileri sürmüştür. Zira bağış, göründüğü şeyin tersidir; bağış alanı bağış verenin madunu hâline getirir ve meşru otoritenin sürekliliğini sağlar (Bataille, 2017: 87-88). Bataille'e (2017: 124) göre kapitalist ekonomiden önce ve bunun tersine artık değerin (Bataille buna

"lanetli pay" diyor) üretken olmayan yolla tüketildiği bir dünya vardır. İşte bu üretken olmayan tüketim, siyasal otoritenin sürekliliğine yöneliktir.

3. PATRİMONYALİZM: İRRASYONEL OTORİTE

Kapitalizm öncesi toplumda maddî değerlerin potlaççı tüketimi ile siyasal meşru otorite arasındaki ilişki, tam da bu noktada söz konusu dönemin siyasal otorite tipine ilişkin daha sistemli bir genellemeye bağlanabilir. Max Weber'in (1964) geliştirdiği geleneksel meşru otorite kavramı, özelde patrimonyalizm, kapitalizm öncesi toplumda siyasal otorite tarafından güdümlenen ekonomi içeriğiyle potlaçın üzerinde cereyan ettiği toplumun üst-yapısını teşkil eder.

Ekonomi ve Toplum (Wirtschaft und Gesellschaft) isimli eserinde siyasal sosyolojiye ilişkin tarihsel bir sistematik geliştiren Weber, siyasal otoritenin özellikle bir yönü, emir ve itaat arasındaki ilişkinin meşruiyeti üzerinde durmuştur (Freund, 1968: 228). Burada söz konusu edilen, emir verme konumunda bulunana yöneltilen itaatin zorlama ile sağlanması değildir; zira "her gerçek otorite ilişkisinin ölçütü, en azından açıkça bir gönüllü itaattir" (Weber, 1964: 324). Öyleyse meşruiyet, itaatin fiziksel zorlamaya dayanmadan gerçekleşmesi imkânıdır. Geleneksel meşru otorite de bu bağlamda, otorite konumunda bulunanın yetkisini hatırlanamayacak kadar eski zamanlardan beri taşıdığına ve emirlerine kutsallık gereği itaat edilmesi gerektiğine inanılan, modern-öncesi topluluklara ait otorite tipidir (Weber, 1964: 341). Geleneksel otoritede emir veren ile itaat eden arasındaki ilişki, yasal-ussal otoritenin geçerli olduğu modern zamanların örgütlerinde olduğu gibi gayrişahsî değildir; itaat doğrudan otorite mevkiindeki kişiye yöneliktir. Makam ve kişilik birbirinden ayrılmaz. Dolayısıyla otorite sahibi efendi, idarî ve askerî görevliler de efendinin kişisel hizmetkârlarıdır. Bu nedenle siyasal lider, bu görevlere genellikle kendi hanesinden kişileri, aile üyelerini, kişisel hizmetkârlarını, kölelerini ya da kendisine intisap eden savaş esirlerini atar (Weber, 1964: 342-343). Siyasal otoritenin meşruiyeti sorgulanacaksa da geleneklerden hareketle sorgulanır, muhalefet başkaldırma şeklinde olup doğrudan otorite konumunu işgâl eden kişiye yönelik olarak gerçekleşir (Weber, 1964: 342). Patrimonyal bir siyasal sistemde tebaayı "adalet" ile yönetmek, siyasal liderin "tebaasının babası" şeklindeki imajını, gerek idarecilere gerek piyasa koşullarına karşı düzenli müdahaleleriyle tazelemesiyle mümkündür (Weber, 1964: 357). Bu nedenle üretim ilişkilerinin siyasal müdahalenin dışında tutulması, piyasanın serbest bırakılması ve aşırı zenginleşme patrimonyal meşruiyetin hâkim olduğu bir düzen içinde düşünülemez (Weber, 1964: 354-358).

Weber'e göre ilk tutarlı patrimonyal idare Antik Mısır'da görülür ve devamında Çin, Roma, Bizans, Tokugava Şogunluğu, Babürler, Osmanlılar ve Safevîler de bu tarz siyasal yapılara örnek olarak verilir (Curtis, 2009: 273). Buralarda hükümdarlık, büyük bayındırlık projelerini gerçekleştirmek, savunma ve emniyeti sağlamak, hukukî sistemi yürütmek için büyük bir idarî mekanizmaya sahip olurken hem bu mekanizmanın denetimini sağlamak ve hem de bütün bunların maliyetini karşılamak adına maddî kaynaklar üzerinde bir tür tekel oluşturmaya yönelir (Curtis, 2009: 273). Marx'ın "Asya üretim tarzı" üzerine yazarken vurguladığı da hükümdarın bu tekel olma durumudur. Marx'a göre Asya toplumlarında, Batılı "devlet"in temeli olarak gördüğü Roma hukukundaki kamusal mülkiyet (*ager publicus*) ile patricilerin özel mülkiyetini (*privatus*) birbirinden ayıran bir rejim yoktur (Marx, 2014: 448-451). Asya'da carî olan sistem siyasal liderin mülkiyete sahipliği, cemaatlerin bunun üzerindeki zilyetliği olup siyasal liderin sınırsız müsadere hakkıdır (Marx, 2014: 446).

"Max Weber ve İslam" isimli çalışmasında Turner (1991), Weber'in patrimonyalizminin, özellikle Doğu toplumlarına ilişkin kısımlarının, Marx'ın Asya üretim tarzına ilişkin teorisinde ortaya koyduğu ekonomik ve sosyal altyapı analizinin bir devamı olduğunu ve Weber'in, bu altyapının oluşturduğu siyasal bir üstyapının teorisini kurduğunu belirtir. Gerek Marx gerek Weber, Batılı kapitalizmin gelişiminden keskin hatlarla ayırdıkları ve Asyalı veya Doğulu olarak betimledikleri bu yapıları teoride bir tür donmuşluk durumuna indirgedikleri için çağdaş yazarlarca çokça eleştirilmişledir. Gerek Said (2012) gerek Turner (1992; 1996), söz konusu İslâm toplumları ve tarihi olduğunda Weber'in tüm bilgi eksikliğine ve ısrarla yanlış sorular üzerinde durmasına rağmen hem şarkiyatçılar hem de İslâm toplumlarının içinden çıkan reformcular tarafından Batılı rasyonel kapitalizme intibak edememe argümanının ana dayanağı ve meşrulaştırıcısı olarak kullanıldığına dikkat çekmişlerdir. Dolayısıyla Weber'in İslâm toplumlarına ilişkin tasvirleri, bugüne kadarki bilgi birikimi ışığında eleştirel bir gözle ele alınmalıdır. Patrimonyalizm kavramı da elbette bundan azade değildir. Ancak Weber'in bu kavramı pre-kapitalist, pre-modern siyasal yapılar için ve Roma'dan Çin'e kadar birçok geleneksel tarım imparatorluğunun meşru otorite tipi olarak kullandığı ve örneklendirdiği unutulmamalıdır. Weber'in "Doğu" veya "İslâm" toplumları için müstakil olarak kullandığı kavram "sultanizmdir". Siyasal otoritenin geleneksel normların sınırları içinde eylediği biçim patrimonyalizm iken sultanizm, söz konusu sınırlamalara pek de tabi olmayan kişisel ve keyfî idareyi ifade etmiştir (Nişancı, 2001: 2). Tarihsel bilgi ve düşünce bağlamında eleştirilen de budur. Bununla birlikte söz konusu kavram, "Sultanistik Rejimler" tanımıyla Chehabi ve Linz (1998) tarafından modern döneme taşınarak liberal-demokratik olmayan, ancak otoriter ve

totaliter rejim tanımlamasına da uymayan patolojik bir politik rejim olarak yeniden üretilmiştir. İşbu bildiri metininde de tüm bu eleştiriler göz önünde tutularak patrimonyalizm kavramı, belirli bir siyasal kürenin kalıcı bir arazı olmaktan ziyade insan toplumlarının pre-kapitalist dönemden tevarüs edilen bir tür meşruiyet yorumu olarak değerlendirilmektedir. ABD dâhil olmak üzere modern kapitalist toplumlarda bile siyasal otoritenin bu "geleneksel haklarına" ilişkin kabuller ve davranışlar zaman zaman kendini açık edebilmektedir (Hall, 2015). Ancak şunu da not etmek gerekir ki yine Weber'in kavramsallaştırmasıyla modern ulus-devletlerin yasal-ussal meşruiyete dayanan otoriteleri ile geleneksel-patrimonyal meşruiyetin otoritesinin birlikte var olması sorunludur. Bu birlikteliğin patrimonyalizm lehine işlemesi hâlinde yasal-ussal nitelikteki kurumların temel işlevlerini kaybetmeleri ve yolsuzlaşmaları tehlikesi söz konusudur.

4. SENTEZ: MODERN ÇAĞDA İRRASYONEL EKONOMİ POLİTİK

Yukarıdaki uyarının ardından patrimonyal davranışın antropolojik armağan kavramı ile ilişkisine dönülecek olursa; tarihsel açıdan patrimonyal siyasal otorite, kişisel otoritesini, yani kendisine yönelen gönüllü itaati sürdürebilmek ve kendi otoritesine alternatif olabilecek kaynakları kurutabilmek için tebaasının gözündeki "baba" imajını beslemelidir. Bu ise maddî kaynakların denetimini ve dağıtımını tekeline almasına bağlıdır. Potlaçın, yani harcayarak saygınlık kazanmanın geçerli olduğu topluluklarda, siyasal otoritenin kendisini en büyük harcayan, en çok ikram eden olarak sunması ile bu sağlanır. Yukarıda da belirtildiği gibi potlaçın üstü örtülü amacı, karşı tarafı daha fazla maddî değer ile karşılık veremeyecek hâle sokarak bunun yerine onu madunu konumunda kalmaya zorlamaktır.

Klasik Osmanlı devrinde üretim ve tüketimin rasyonel ekonomik çıkardan ziyade siyasal otoritenin meşruiyetinin sürdürülmesine yönelik bir yapı meydana getirdiğini gerek Sabri Ülgener (2006) gerek Sencer Divitçioğlu (2015) eserlerinde ayrıntısı ile izah etmişlerdir. Batılı burjuva müteşebbisin aksine Türk servet sahibi, serveti sermayeyi artırmaya ve hatta yeniden-üretmeye yönelik davranışı aşağılık bir eylem olarak değerlendirmiş, onu yalnızca şan, şeref ve siyasal nüfuzunu sürdürmek için bir araç olarak kullanmıştır. Yani modern kapitalizmin aksine Osmanlı klasik anlayışı, servetin salt statü aracı olarak "tüketilmesinden" ibarettir. Siyasal hayatın daha üst basamaklarında bu tüketme eylemi kendisini adalet dairesinde göstererek siyasal otoriteyi, yani padişahı tebaasının babası olarak konumlandırmaktadır. Bunun yol ve yöntemleri muhteliftir. Mehmet Genç'in (2000a) "iaşecilik" olarak kavramsallaştırdığı biçimde şehirlerin ticarî çıkar elde etmelerinden ziyade doyurulmalarını öne almak bunlardan biridir.

Yine devletlûlerin servet biriktirmektense vakıflar yoluyla eldekileri dağıtmaları, bu motivasyonla tüketmeye örnektir. Daha yakın tarihte yazanlardan Oğuz Adanır (2013) da buna ilişkin sayısız örnek vermiş, Osmanlı siyasal davranışının ana motivasyonu olarak potlaç ve armağan kavramlarına atıf yapmıştır.

Tüketmenin, yani artık-değeri sermayeye dönüştürmeksizin yok ederek siyasal statü elde etme ve bunu yeniden-üretmenin (sürdürmenin) antropolojik izahı olarak potlaç ve armağanın, klasik dönem Türk siyasal hayatında yerleşik ve kronik karakterini bu gibi eserlerden çıkarmak mümkündür. Ancak konunun sadece klasik dönemin yapısal özellikleriyle sınırlandırılması, Türk modernleşmesinin iktisadî tarafında kapitalist yapılanmadan tamamen ayrı düşen bu tarz davranış biçimine ilişkin gözlemleri eksik bırakmak olur. Bir kere, yine Genç'e (2000b) göre siyasal düzeyde klasik iktisadî zihniyetin dönüşümü 1838 Baltalimanı Antlaşmasından başlayarak 1980'lerin Özal politikalarına kadar sürmüştür. Burada kastedilen gelenekçi tutumun çözülmesinin bir buçuk asırdan fazla zaman aldığıdır. Bu süre dâhilinde siyasal seçkinler ve ticaret sınıfı arasındaki ilişki, her zaman ilkinin karşı konulamaz otoritesi altında cereyan etmiştir. Cumhuriyet devrinin devletçi ekonomi anlayışının dâhi bir yerden sonra kendine yeterlilikle ilgili bir tür obsesyona dönüşmesinde benzer bir motivasyon karşımıza çıkar. Yani devlet, bir tarafta kapitalist iktisadî gelişmeyi hem *laissez faire* davranışına hem Anadolu köylüsünün "bir lokma bir hırka" anlayışına terk edemezken diğer taraftan kendi geleneksel üretme ve tüketme kalıplarının çekimine kapılır (Sayar, 2003: 200). Siyasal seçkinler ve bürokrasi için bireysel çıkarı merkeze alan ticaret ve sanayi burjuvazisi her zaman bir tehdit olarak görülmüştür (Boratav, 2006; Matthews, 1955). Dahası bu sınıfa yönelik klasik aşağılama (bezirgân vb. ifadeler) erken cumhuriyet devrinde de sürdürülmüştür (Avcıoğlu, 1974). Bunların siyasal hayattaki tezahürleri bir tür "sızma" olarak değerlendirilmiştir (Sunar & Sayarı, ty: 78). Bu kendisine karşı alternatif bir güç birikmesini hoş karşılamayan, halkının yegâne değilse bile en önemli ekonomik kaynağı olarak kendini sunan geleneksel-patrimonyal zihniyetin modern devlette tecessüm etmesidir.

5. SONUÇ YERİNE TARTIŞMA

Siyasal kültür analizleri değişimi görmezden gelmez, ancak değişim içindeki benzerlikleri, yerine göre de süreklilikleri anlamaya çalışır. Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalist dünya-sisteme bir yarı-çevre unsuru olarak yerleşmeye başlamasından itibaren Türk siyasal hayatı da bu bütünün bir parçası olarak büyük dönüşüm geçirmiştir. Bununla birlikte siyasal otoritenin

üretim ve tüketim davranışı ile veya piyasa ile olan ilişkisine dair zihniyet bağlamında belirgin süreklilikler gözlemlenmektedir.

Bu bildiride Türkiye'nin modern politik ekonomisinin rasyonel temelleri göz ardı edilmemektedir; örneğin, erken Cumhuriyet devrindeki devletçilik, hiç kuşkusuz ağır sanayiye yönelik rasyonel bir politik-ekonomik hamledir. Sadece konunun başka bir yönüyle, yani tüm bu modern kurumsallaşma dâhilinde tezahür edebilen geleneksel kültürel ögeye ilişkin bir tartışma yürütülmesi amaçlanmaktadır. Bu da gerek devletçilik gerek sonrası dönemde rasyonel kurumsallaşmaya eşlik eden, siyasal otoritenin armağan ekonomisine ve patrimonyal meşruiyetinin sürdürülmesine yönelik kararlarıdır.

Modern Türkiye'de siyasal otorite, kamusal yatırımlar vasıtasıyla kendisi için her zaman tüketimin ana aktörü imajını yerleştirmeye özen göstermiştir. Köprüler, demiryolları, otobanlar, hastaneler vb. kamusal hizmetler, "devlet babanın" biz evlâtları için gözünü kırpmadan kesesinin ağzını açtığı projeler olarak sunulmuştur. Mahallerde kömürden makarnaya temel tüketim ürünlerinin dağıtılması da sosyal devletten ziyade baba devletin bir fonksiyonudur. Türk burjuvazisi ise bu zihniyetten azade olmamış, siyasal otoriteye kişisel sadakatini göstermek suretiyle kamusal harcamalardan kendine pay kapmaya çalışmış, siyasal otoritenin madunu pozisyonunu sürdürmüştür. Siyasal otoriteler, özellikle kriz anlarında piyasaya, yatırımlara ve gelir dağılımına doğrudan ve yoğun olarak müdahale etmekte meşruiyet açısından bir beis görmemişlerdir. Veren el pozisyonuyla tüm sivil girişimin üstünde konumlanmışlardır.

Modern devletin yasal-rasyonel mevzuatı ve kurumsallaşması, kamusal kaynakların gayrişahsî mülkiyeti ilkesi üzerinde temellenmektedir. Zaten teoride Türk modernleşmesi de buna uygun bir yapılanmayı ifade etmiştir. Bununla birlikte siyasal otoritelerin söz konusu mülkiyet üzerindeki tasarrufları, en rasyonel kararlarda dâhi bunu patrimonyal bir liderliğin şahsî bir armağanı gibi sunmaya eğilimli olmuştur. Yöneten-yönetilen arasındaki bu ilişkinin meşruiyeti, yani ilgili toplumca olağan karşılanması, insan topluluklarının veren el-alan el arasındaki geleneksel hiyerarşik yapılanmasından ileri gelmektedir. Elbette bunun yadırganma derecesi de ilgili siyasal kültürle ilişkilidir.

KAYNAKÇA

Mauss, M., *Sosyoloji ve Antropoloji*, (çev. Ö. Doğan), Doğu Batı/Ankara, 2006.

Graeber, D., *Değer Teorisi: Antropolojik Bir Giriş*, (çev. B. Kıcır), Sel/İstanbul, 2017.

Akay, A., *Armağan*, Doğu Batı/Ankara, 2016.

Huzinga, J., *Homo Ludens: Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme*, (çev. M. A. Kılıçbay), Ayrıntı/İstanbul, 1995.

Bataille, G., *Lanetli Pay*, (çev. I. Ergüden),Sel/İstanbul, 2017.

Weber, M., *The Theory of Social and Economic Organization*, (trans. A. M. Henderson & T. Parsons), The Free/New York, 1964.

Freund, J., *The Sociology of Max Weber*, (trans. M. Ilford), Pantheon/Toronto, 1968.

Curtis, M., *Orientalism and Islam: European Thinkers on Oriental Despotism in the Middle East and India*, Cambridge University Press/New York, 2009.

Marx, K., *Grundrisse: Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, (haz. ve çev. S. Nişanyan), Birikim/İstanbul, 2014.

Turner, B. S., *For Weber: Essays on the Sociology of Fate*, Sage/London, 1996.

Turner, B. S., *Max Weber: From History to Modernity*, Routledge/London, 1992.

Turner, B., *Max Weber ve İslam*, (çev. Y. Aktay),Vadi/Ankara, 1991.

Divitçioğlu, S., *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu*,Alfa/İstanbul, 2015.

Adanır, O., *Osmanlı ve Ötekiler*, Doğu Batı/Ankara, 2013.

Genç, M., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken/İstanbul, 2000a.

Genç, M., State and the Economy in the Age of Reforms: Continuity and Change. In K. H. Karpat (Ed.), *Ottoman Past and Today's Turkey,* (pp. 180–187), Brill/Leiden, 2000b.

Sayar, A. G., *Osmanlıdan 21. Yüzyıla: Ekonomik, Kültürel ve Devlet Felsefesine Ait Değişmeler*, Ötüken/İstanbul, 2003.

Matthews, A. T. J., *Emergent Turkish Administrators: A Study of the Vocational and Social Attitudes of Junior and Potential Administrators*, TTK/Ankara, 1955.

Avcıoğlu, D., *Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın*, 2 Cilt, Cem/İstanbul, 1974.

Boratav, K., *Türkiye'de Devletçilik*, İmge/Ankara, 2006.

Sunar, İ., Sayarı, S., Democracy in Turkey: Problems and Prospects. In İ. Sunar (Ed.), *State, Society and Democracy in Turkey*, (pp. 65–95), Bahçeşehir University Publication/İstanbul, t.y.

Said, E. W., *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, (çev. B. Ülner), Metis/İstanbul, 2012.

Nişancı, E., *Geleneksel Patrimonyalizmin Sosyal ve Siyasal Yönden Analizi*, Haliç Üniversitesi Yayınları/İstanbul, 2001.

Chehabi, H. E., Linz, J. J., A Theory of Sultanism 1: A Type of Nondemocratic Rule. In (eds. H. E. Chehabi & J. J. Linz (Eds.), *Sultanistic Regimes*, (pp. 3-25), The Johns Hopkins University Press/Baltimore, 1998.

Hall, J. R. Patrimonialism in America: The Public Domain in the Making of Modemity - From Colonial Times to the Late Nineteenth Century, Political Power and Social Theory, 28, 7-41, 2015.

ÖĞRENME TEORİSİ ÇERÇEVESİNDE DEMOKRAT PARTİ VE NATO'YA GİRİŞ SÜRECİ

Dr.Emine ATEŞ TAN

– ORCID ID: 0000-0002-9420-4658

ÖZET

Bu çalışma, öğrenme teorisinden yola çıkarak Türkiye'nin Demokrat Parti döneminde müttefik seçiminde ve ittifak algısında uzak ve yakın tarihten edinilen deneyimler bağlamında NATO'ya giriş politikasını ele almayı amaçlamaktadır. Soğuk Savaş döneminde Batı blokunda yer alma şeklinde yürütülen dış politikanın bir tehdit karşısında güvenliği sağlama amacı mı yoksa bir dış politika geleneğini sürdürme niyeti mi taşıdığını, NATO'ya giriş süreci çerçevesinde mevcut literatür incelenerek analiz etmeye çalışacaktır.

Öğrenme teorisinin ana önermesi karar vericilerin dış politika oluştururken rehberlik için geçmiş deneyimlerini dikkate alıyor olmalarıdır. Öğrenme teorisi, özellikle ittifaklar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu noktada uluslararası ilişkilerde ana akım olan gerçekçiliğin konuya ilişkin sunduğu teze karşı çıkmaktadır. Gerçekçiliğe göre, ittifaklar uluslararası bir tehdide karşı oluşturulan bir yanıttır. Ancak öğrenme teorisi tehdit algısının tek başına ittifaka katılmayı ve merkezi dış politika kararının nasıl verildiğini açıklayamayacağının altını çizmektedir. Devletler tehdit algısından ziyade, tarihsel deneyimlerine bakarak karar vermektedir.

Demokrat Parti dönemi dış politika anlayışı özellikle ilk dönemde, geçmiş yıllarda izlenen dış politika çizgisini takip etme eğilimi göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası, Sovyetler Birliği'nin tarih boyunca boğazlar rejimi üzerinde ve bazı bölgelerdeki toprak taleplerini yeniden gündeme getirmesi, Türkiye'yi Batı blokuna yakınlaştırmıştır. Türkiye'nin NATO'ya girmesi Batı'nın güvenlik şemsiyesinin altına girmesinin en büyük göstergesi olarak kabul edilmiştir. Ancak Türkiye'nin Batı blokuna yakınlaşmasını sadece gelen tehdit karşısında güvenlik arayışı ile açıklamak mümkün değildir. Öğrenme teorisinin ileri sürdüğü gibi geçmiş deneyim ve tecrübelerinin başarı ve başarısızlıklarının bir değerlendirmesinin bir sonucudur. Türkiye kuruluşundan itibaren kendisini Batı uygarlığının bir parçası olarak görmüş ve ona ait hissetmiştir.

Anahtar Kelimeler: Öğrenme Teorisi, Dış Politika, Demokrat Parti, NATO

ÖĞRENME TEORİSİ ÜZERİNE

Öğrenme teorisi tarihin, uluslararası siyasetin hem eylem hem de retoriğine hükmettiğini savunarak tarihsel analojinin gücüne inanmaktadır. Bu açıdan liderlerin ve halkın mevcut politika sorunlarını geçmiş deneyimler açısından düşünme eğiliminde olduğunu belirtmektedir (Reiter, 1996).

Teorinin ana önermesi karar vericilerin dış politika oluştururken rehberlik için geçmiş deneyimlerine bakıyor olmalarıdır. Teori bu önermenin yeni olmadığını vurgularken, tarihin

siyasi liderlerin düşünceleri üzerinde her zaman etkileri olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte teori bu bakış açısına getirdiği yeniliğin, tarihin ulusların dış politikalarını nasıl etkilediğini anlamaya yönelik sorduğu sorulardan kaynaklandığını ileri sürmektedir. Bu sorular tarihten alınan derslerin ne tür olaylardan çıkarılacağı ve içeriğinin ne olacağını tahmin etme girişimine ilişkindir. Öğrenme teorisi bu sorular ışığında karar vericilere geniş gözlem ve ilerleme sağlamanın ötesinde, tarihten hangi derslerin alınacağı hakkında yol gösterme; politikaların nasıl belirlendiğinin anlaşılması ve hatta tahmin edilmesi konularında yardımcı olma iddiası taşımaktadır (Reiter, 1996).

Öğrenme teorisi, özellikle ittifaklar üzerinde durmaktadır. Bu noktada uluslararası ilişkilerde ana akım gerçekçiliğin konuya ilişkin sunduğu teze karşı çıkmaktadır. Gerçekçiliğe göre, ittifaklar uluslararası bir tehdide karşı oluşturulan bir yanıttır. Bu anlayış içinde bir devletin tehdit altında olduğunda müttefik olma olasılığı yüksek, daha az tehdit altında olduğunda ise müttefik olma olasılığı daha düşük olacaktır. Öğrenme teorisi bu varsayımı 20.yyda gerçekleşen bazı olayların yanlışladığından söz etmektedir. 20.yüzyılda bazı devletlerin görece tehdit altında olmadıkları halde ittifakı seçtiklerini, bazılarının ise uluslararası tehditlere maruz kaldıkları halde tarafsız kaldıklarını belirtmektedir. Bu duruma örnek olarak ise, Norveç, Danimarka ve Belçika'nın Sovyetler Birliği tehdidi karşısında NATO'ya katılırken; İsveç, İsviçre, İrlanda'nın tarafsız kalmayı seçtiklerini gösterir. Dolayısıyla öğrenme teorisi tehdit algısının tek başına bir ittifaka katılmayı ve merkezi dış politika kararının nasıl verildiğini açıklayamayacağının altını çizer. Devletler tehdit algısından ziyade, tarihsel deneyimlerin ışığında karar vermektedir. Geçmiş olaylara bakarak ulusal güvenliğin sağlanmasında tarafsızlığın mı yoksa ittifak oluşturmanın mı daha iyi yarar sağlayacağına odaklanmaktadır (Reiter, 1996). İttifak politikaları başarısız olan devletler bir sonraki fırsatta farklı politikalar benimseyecektir (Siverson, 1997). Bu bağlamda gerçekçiliğin savunduğu tezin aksine, Dan Reiter'ın geliştirdiği öğrenme teorisinde dış tehditin ittifak davranışı üzerinde etkisi marjinal düzeyde kalmaktadır (Reiter, 1994).

Reiter teorik ve ampirik olarak ortaya koyduğu modelini, 20.yydaki küçük devletlerin ittifak seçimlerine bakarak doğrulamaya çalışmıştır. Bu çalışmaya göre küçük bir güç, bir dünya savaşında ya müttefik ya taraf olacaktır. Bu söz konusu devletler dünya savaşlarındaki deneyimlerinden yola çıkarak ittifak ve tarafsızlıklarını belirlemiştir. Bir başka deyişle bu devletlerin ittifak seçimlerinde etkili olan unsurlar güç ve güvenlik kaygıları değil, savaşta edinilen deneyimlerdir (Reiter, 1996).

Öğrenme teorisinin öne çıkardığı bir diğer nokta, dünya siyasetinde devletlerin inançları varmış gibi düşünmesidir. Bu yolla uluslararası siyasette inançların oynadığı rolü anlamaya çalışmaktadır. Bu inançların nerden geldiğini ve nasıl değiştiğini sorgulamaktadır. Uluslararası siyaset hakkındaki inançların genellikle geçmiş olaylardan çıkarılan dersler olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Devletlerin barış zamanı tarafsızlık yerine ittifakı seçme sebebi, inançlarına güvenme eğiliminde olmalarından kaynaklanmaktadır. İttifaklar, devletlerin güvenliklerini korumak ve güçlerini arttırmak için kullanabilecekleri birincil dış politika aracıdır (Reiter, 1996).

Bununla birlikte istisnaların olması da söz konusu olabilecektir. Bu istisnaların ortaya çıkmasını etkiyen unsur siyasi yapılardır. Bir başka ifade ile bir devletin siyasi yapısı onun bu derslere

göre hareket etme eğilimini etkilemektedir. Öğrenme teorisi, ortaya koyduğu modelin tahmin edilen şekilde hareket etmesinin demokrasiler tarafından gerçekleştirilme olasılığının daha yüksek olduğunu belirtir (Reiter, 1996).

DEMOKRAT PARTİ VE NATO'YA GİRİŞ SÜRECİ

Türkiye'nin Demokrat Parti Dönemi'nde dış politikasında öğrenme teorisinin ileri sürdüğü tarihsel deneyimlerden çıkarmış olduğu derslerin etkisini tartışırken, ilk olarak geçmiş dönem güvenlik algısı ve politikasına eğilmek gerekecektir.

Osmanlı dönemine uzanılacak olursa, Osmanlı Devleti'nin izlemiş olduğu dış politikada Avrupa'daki güç dengesinin payı büyüktür. Osmanlı Devleti kendi güvenliğini bu güç dengesinin unsurlarını birbirine karşı kullanarak sağlamaya çalışmıştır. Örneğin Kuzeyden gelen Rus tehdidine karşı önce İngiltere sonrasında Almanya'nın desteğini aranmıştır. Bir başka ifade ile Osmanlı Devleti dış politikasında bir denge siyaseti izlemiştir (Dagi, 2018) ve bu denge siyasetinin Cumhuriyet Dönemi'nde de devam ettiğini söylemek mümkündür. İki dünya savaşı arası dönemde Türkiye benzer bir denge arayışını takip etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı öncesinde Türk dış politikası, Atatürk'ün 'Yurtta sulh, cihanda sulh' ilkesi çerçevesinde Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Balkan Antantı ve Sadabat Paktı gibi bölge ülkelerini bir araya getiren ittifaklar nezdinde barışı sağlamayı hedeflemiştir.

Uluslararası alanda yalnız kalmanın ne türden sıkıntılara kapı aralayabileceğini, Birinci Dünya Savaşı tecrübesiyle yaşamışlardır. Türkiye'nin, savaşın hemen ertesinde başlayan Batı ittifakı içinde kendine yer bulma ve sadık bir müttefik olarak kendini kabullendirme çabaları bu çerçevede anlam kazanmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı başlangıcında, Türkiye kendisini tarafsız ülke olarak ilan etse de, bölgesel stratejileri ve coğrafi konumu nedeniyle Sovyetler Birliği kendisi için bir endişe kaynağı yaratmıştır. Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı mesafeli tutumu sadece ideolojik sebeplere dayanmaz, tarihsel bir arka planı söz konusudur. Cumhuriyetin kurulmasından sonra 1925'te imzalanan Dostluk Antlaşması iki ülke arasındaki ilişkilerde iyileşme sağlamış olmakla birlikte, İkinci Dünya Savaşı sürecindeki boğazlar rejimi değişikliği ve toprak taleplerine ilişkin Sovyet politikaları Türkiye'nin eski refleksini tekrar harekete geçirmiştir. 1939'da İngiltere, Fransa ve Türkiye arasında yapılmış olan 'Karşılıklı Yardım Anlaşması', Türkiye'ye Sovyet tehditleri karşısında nispeten bir güvence vermiştir.(Millman, 1995, July).

1945 yılında İngiltere, Sovyetler Birliği ve ABD arasında yapılan Yalta ve Potsdam konferansları yeni bir sistemin başlangıcına işaret ederken, dünyada ve Avrupa 'da yepyeni bir güç dağılımı ve buna bağlı denge anlayışları ortaya çıkmıştır. II.Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle savaş sonrasında savaşın kazananlarından Sovyetler Birliği ve ABD iki rakip blok oluşturmuştur. Uluslararası sistemdeki bu değişim Türkiye'nin dış politikasına doğrudan yansımıştır. Çalışmanın ele alındığı dönemde Türkiye'nin dış politikasında en belirleyici unsur iki süper güçle olan ilişkileridir.

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiyi savaş sırası ve sonrası şeklinde ayırmak gereklidir. İki ülke arasında Kurtuluş Savaşı döneminde kurulan iyi ilişkiler, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar ve Kuzey Anadolu'daki bazı toprak taleplerine karşısında Türkiye, Osmanlı devletinin tehdit algısını tekrar hissetmeye başlamasıyla bozulmuştur (Diriöz, 2015).

Bu durumda Sovyetler Birliği'ne karşı koyabilecek tek güç ABD olarak görülmüştür. Bir başka ifade ile Sovyetler Birliği'ne karşı ABD'ye yakınlaşılarak uluslararası sistemdeki bir büyük gücün başka bir güç ile dengelenmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak Türkiye'nin bu dış politika çizgisini gerçekçiliğin ileri sürdüğü gibi salt tehdit algısı ve güvenlik arayışı ile açıklamak yeterli olmayacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren sosyal değerler açısından eğilimleri hep Batı yönünde olmuştur. Batı uygarlığına ulaşma adına, bu uygarlığa ait olan devletlerle ilişki içinde olmayı tercih etmiştir. Bu devletlerle zaman zaman sorun yaşanıldığında "Batı'ya rağmen Batılılaşma'' türünden deyişler ortaya atılmıştır (Sönmezoğlu, 2006).

Demokrat Parti dönemi dış politika anlayışı özellikle ilk döneminde halefi olduğu CHP'nin dış politika anlayışını devam ettirme eğilimi göstermektedir. Bir diğer ifade ile Demokrat Parti, CHP'den Batı yönlü bir dış politika devralmıştır. Daha önce belirtildiği üzere İkinci Dünya Savaşı sonrası, Sovyetler Birliği'nin talepleri Türkiye'yi endişeye düşürmüştür ve iktidar kendisini Batı yönlü bir politika izlemeye mecbur hissetmiştir. Son tahlilde Demokrat Parti dış politika anlayışının çerçevesini önceki dönemden devraldığı Sovyet tehlikesine karşı, Batı güvenlik şemsiyesinin altına girilmesi temel stratejisi oluşturmuştur (Sander, 1982, Eylül-Aralık).

Demokrat Parti ilk döneminde izlediği dış politika anlayışı ile öğrenme teorisinde belirtilen önceki dönemin tecrübelerinden dersler çıkardığını göstermektedir. Özellikle teorinin bir ittifaka dâhil olma ve tarafsız kalma arasında verilecek kararın, tarafsız kalmanın getireceği tehlike ve algılanan tehditin büyüklüğüne göre belirleneceği varsayımının DP dönemi dış politikasına yansıması, Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'nda edindiği tecrübe, savaş sonrası kendini Batı'ya kabullendirme ve Batı ittifakı içinde yer bulma uğraşısı şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Bilge-Criss, 2012, Yaz).

Demokrat Parti'nin kendini Batı'ya kabul ettirme çabaları içinde daha önce iki kez reddedilen NATO üyeliğine tekrar başvuru yapması gösterilebilir. Bununla birlikte söz konusu süreçte Türkiye, gerek Kore'ye asker göndererek gerekse komünizm karşısında karşı verilen her türlü mücadeleye destek olarak kendini Batı'ya da kabul ettirme çabasını devam ettirmeye çalışmıştır. Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ve Batı arasında köprü olma düşüncesi kendisini Batı'ya kabul ettirmesi hususunda elini güçlendiren temel argümanlardandır (Brown, 2008, January).

Türkiye'nin NATO'ya girmek isteme sebeplerini birçok açıdan değerlendirmek mümkündür. Türkiye uluslararası alanda siyasi ve askeri anlamda yalnız yalnız kalmak yerine, bir ittifaka bağlanmayı tercih etmiştir. Daha önceki tarihsel tecrübelerden tarafsız kalmanın maliyetinin bir ittifaka bağlanmaktan daha ağır olduğu kanaati taşımaktadır. Bununla birlikte seçilen ittifakın Batı olmasının sebebi sadece tehdidin başka bir yönden gelmesi değil, ülkenin büyük bölümü tarafından paylaşılan manevi ve siyasi değerlerin Batı ile uyumlu bulunmasıdır. Türk halkında komünizmin karşılığı yoktur (Uslu, 2000).

Bunun dışında NATO'ya girme isteğinin askeri ve iktisadi boyutunun bulunduğunu belirtmek gerekir. Demokrat Parti iktidarı sosyo-ekonomik bakış açısı anlamında kendisini kapitalist düzene yakın görmektedir. Kamuoyunun kalkınma isteği ve iktidarın bu yöndeki iradesinin

gerçekleşmesi adına dış yardımların sağlanması büyük bir önem taşımaktadır. ABD'nin Avrupa devletlerinin kalkınması adına Truman ve Marshall yardımlarından Türkiye'nin faydalanma isteğini bu bağlamda okumak gerekir (Bilge-Criss, 2012, Yaz).

Bununla birlikte NATO'nun güvenlik stratejisinin kitlesel karşılık doktrini olması şeklinde revize edilmesi, bir başka ifade ile Sovyetler Birliği'nden ve müttefiklerinden saldırı olması durumunda nükleer bir cevap verilmesinin düşünülmesi (Zıelonka, 2016), NATO ve Türkiye'nin güvenlik anlayışını ortak bir noktada buluşturmuştur.

Bununla birlikte NATO'nun kurucu üyelerinin önemli bir bölümü ilk başlarda Türkiye'nin örgüte katılmasını kabul etmemişlerdir. İskandinav ve Benelüx ülkeleri Türkiye gibi kendilerinden çeşitli açılardan uzak bir ülke nedeniyle bir savaşa sürüklenme ihtimalini göze almak istemiyordu. Ayrıca NATO'nun genişlemesi ABD yardımlarının bölünmesi anlamına geleceği için Avrupalı üyeler çok istekli değildi. Türkiye'nin NATO üyeliğine itiraz eden en önemli güçlerden birisi de İngiltere'ydi. Bunun sebebi ise, İngiltere'nin Ortadoğu'daki çıkarlarını koruyabilmek adına Türkiye ile birlikte Ortadoğu Kumandanlığı adı altında başka bir bağlamda hareket etme isteğiydi. NATO'ya giren bir Türkiye'nin Ortadoğu ile fazla ilgilenmemesinden korkuyordu (Sönmezoğlu, 2006).

Önceleri Türkiye'nin NATO'ya girmesi konusunu gündemine taşımayan ABD, Sovyetler Birliği'nin İran'a uyguladığı baskı ve Türkiye'ye yönelik tehditleri karşısında Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'da başka girişimlerde bulunabileceğini düşünerek hareket etmeye ve Türkiye'nin üyeliğini desteklemeye başlamıştır. ABD açısından Türkiye'nin NATO'ya girmesinin bir başka önemi, petrol kaynakları yönünden değer taşıyan İran ve Ortadoğu coğrafyası açısından Türkiye'nin jeopolitik açıdan kilit bir öneme sahip olmasıdır. Türkiye, ABD'nin Sovyetler Birliği'nin Avrupa saldırılarına karşı önemli bir üs niteliği de taşıyacaktır (Sander,1979). Ayrıca Batı'ya yakın Müslüman devlet olma avantajı da unutulmamalıdır.

SONUÇ

Öğrenme teorisi bir devletin dış politikasında tarihsel sürecinin büyük bir yeri olduğunu savunmaktadır. Tarihsel tecrübelerin dış politika yapımında siyasi liderlere ışık tuttuğunu belirtmektedir. Tarihten alınan dersler karar vericilere izlenecek politikalar konusunda yol göstermektedir.

Öğrenme teorisi özellikle devletlerin dış politikalarında önemli bir yer yer tutan ittifaklar konusuna eğilmiştir. Bu konuda uluslararası ilişkilerde hakim teori olan gerçekçiliğin tezine karşı çıkmıştır. Gerçekçilik ittifakların uluslararası bir tehdide karşı oluşturduğunu ileri sürerken; öğrenme teorisi tehdit algısının tek başına bir ittifaka katılmayı ve merkezi dış politika kararının nasıl verildiğini açıklayamayacağını ileri sürmüştür. Bu durumda dış tehdit ittifak davranışı üzerinde marjinal düzeyde etki edecektir.

Bu çerçeveden bakıldığında Türkiye dış politikasında Demokrat Parti döneminde tarihsel geçmişin büyük bir etkisinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Demokrat Parti, Osmanlı döneminden süregelen ve Cumhuriyet Dönemi'nde de devam eden dengeleme siyasetini miras almıştır. Türkiye iki dünya savaşı arası dönemde doğrudan bir ittifak kurmamış olsa da, denge siyasetini takip etmiştir. Tarihsel perspektiften bakıldığında Sovyetler Birliği, Türkiye dış politikasında boğazlar rejimi değişikliği ve bazı toprak taleplerinin bulunması sebebiyle her

daim tehdit unsuru olmuş, Türkiye'nin Batı blokunda yer almasında etkili olmuştur. Ancak Türkiye'nin Batı blokunda yer almasını sadece bu tehdit unsur ile açıklamak yeterli değildir. Türkiye kuruluşundan bu yana kabul ettiği değer ve anlayış açısından Batı blokuna yakındır. Dolayısıyla Türkiye'nin Batı blokuna kabul edilişinin sembolü olarak kabul edilen NATO'ya girişi, güvenlik ve ekonomik kazanımlar sağlamanın yanısıra, Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'nda edindiği tecrübe, savaş sonrası kendini Batı'ya kabullendirme ve Batı ittifakı içinde kendine yer bulma uğraşısı şeklinde vücud bulmuştur.

KAYNAKÇA

Bilge-Criss, Nur (2012, Yaz). Türkiye-NATO İttifakının Tarihsel Boyutu", Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 9, Sayı: 34, 1-28.

Brown, Cameron S. (2008, January). One Coalition, *Review of International Studies*, Vol. 34, No. 1, pp., 89-108.

Dagi, Dogachan(2018)."Balance of Power or Balance of Threat : Revisiting Ottoman Alliance Politics before the Great War'', **Open Political Science**,1(1), 143-152.

Diriöz, Ali Oğuz(2015). "Turkey and NATO'', Turkey Foreign Policy in the New Millennium, 653-668.

Millman, Brock (1995, July). "Turkish Foreign and Strategic Policy 1934-1942", Middle Eastern Studies, Volume 31, No:3, 483-508.

Reiter, Dan (1994). "Learning, Realism and Alliances: The Weight of the Shadow of the Past", World Politics, Cilt 46, No:4, 490-526.

Reiter, Dan (1996). Crucible of Beliefs:Learning, Alliances, and World Wars (Ithaca, NY:Cornell University Press,

Sander, Oral (1979). Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964), Ankara, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.

Sander, Oral (1982, Eylül-Aralık). "Türk Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri," Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt:37, No:3-4, 105-122.

Siverson, Randolph M.(1997). "Crucible of Beliefs: Learning, Alliances, and World Wars Dan Reiter", The International History Review. 19(2), 488-489.

Sönmezoğlu, Faruk (2006). Türk Dış Politikası, Der Yayınları, İstanbul.

Uslu, Nasuh (2000). Türk-Amerikan İlişkileri, , 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara.

Zıelonka, Zbigniew (2016). "Nuclear Weapons in the Strategies of the United States and Nato Strategies of Massive Retaliation and Flexible Response'', Journal of Science of the Military Academy of Land Forces, Volume 48 Number 3 (181), 71-99.

VERGİ UYUMU ÇERÇEVESİNDE EKONOMİK YAKLAŞIM

Doktora Öğrencisi, Gülşah ÇETİN
Süleyman Demirel Üniversitesi,
ORCİD ID: 0000-0001-9299-9998

ÖZET

Küreselleşme artışı beraberinde birçok olguyu meydana getirmiştir. Devletin aktif bir şekilde gerçekleştirdiği faaliyetlerde ve harcamalardaki artış beraberinde gelire olan ihtiyacı hissettirmiştir. Bu sayede vergiler daha çok önem kazanmıştır. Vergilerin tam ve düzgün bir şekilde toplanmasının önemi de giderek artmıştır. Bu noktada mükelleflerin vergiye gösterdiği tutum ve davranışların ön plana çıktığı ifade edilmiştir. Mükelleflerin vergiye uyum göstermelerini sağlamak kolay değildir. Literatürde vergiye gönüllü uyum gösterme ya da göstermeme konusunu açıklığa kavuşturan yaklaşımlardan birisi Ekonomik Yaklaşımdır. Ekonomik Yaklaşım; Klasik Model, Rasyonel Tercih Teorisi olarak da anılmaktadır. Ekonomik Yaklaşım vergilerin toplanması hususunda ceza tehdidi, caydırma, korkutma, ceza, suç ekonomisi gibi olguları öne sürerek vergi toplanma sürecinin sağlıklı yürütülebileceğini öne sürmüştür. Bu çalışmada mükelleflerin vergiye uyum gösterme süreciyle ilgili olarak Ekonomik Yaklaşımın teorileri ve bu yaklaşıma getirilen eleştiriler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Yaklaşım, Vergi Uyumu, Vergi.

ECONOMIC APPROACH WITHIN THE FRAMEWORK OF TAX COMPLIANCE

ABSTRACT

The increase in globalization has brought about many phenomena. The increase in the activities and expenditures actively carried out by the state made the need for income felt. In this way, taxes have gained more importance. The importance of the full and proper collection of taxes has also increased. At this point, it has been stated that taxpayers' attitudes and behaviors towards tax come to the fore. It is not easy to get taxpayers to comply with the tax. One of the approaches in the literature that clarifies the issue of voluntary compliance or non-compliance with taxation is the Economic Approach. Economic Approach; The Classical Model is also known as the Rational Choice Theory. The Economic Approach has argued that the tax collection process can be carried out in a healthy way by putting forward the facts such as the threat of punishment, deterrence, intimidation, punishment, and crime economy regarding the collection of taxes. In this study, the theories of the Economic Approach and the criticisms brought to this approach regarding the tax compliance process of the taxpayers are examined.

Keywords: Economic Approach, Tax Compliance, Tax.

1. GİRİŞ

Vergiye uyum davranışları esas itibariyle; vergiye itaat edilmesi, verginin içselleştirilmesi, vergi ile özdeşleşmenin sağlanması olarak karşımıza çıkmaktadır (Kitapcı, 2015: 12). İtaat kelimesi; uyumlu olmak, rızada bulunmak, sözü dinlemek ve anlamak şeklinde ifade edilmektedir (Cin, 1971: 423-424). Bu durumda vergiye itaat edilmesi aslında vergiye rıza gösterilmesi demektir. Bu vergiye olan itaat iki şekilde yapılmaktadır. Bunlardan birincisi

içten gelerek yapılan gönüllü itaat şeklidir. Diğeri ise gönülden yapılmayan itaat şeklidir (Çetin, 2009: 831). Sonuç itibariyle mükellefler, vergi yükümlülüklerini isteyerek ya da istemeyerek gerçekleştirmiş olmaktadırlar.

Mükelleflerin vergiye olan itaatini, devlet bizzat kendisi gerçekleştirebileceği gibi, toplum da gerçekleştirebilir. Devlet, vergiye dair görev ve sorumluluklarını yapmayan mükellefleri, ceza ve ödül yoluyla vergiye uyumlu hale getirebilir. Bu noktada toplum da mükelleflere karşı dışlama, korkutma, ayıplama gibi davranışlar sergileyerek onları vergiye uyumlu hale getirebilir (Kağıtçıbaşı, 2008: 101-179; Torgler, 2007: 65).

Mükellefler kendileri açısından doğru ve uygun gördükleri davranışları sergilemektedir. Bu noktada, mükellefin vergiye yönelik konularda kendi inandıklarını ve kendilerine göre seçim yapmaları beklenmektedir. Bireylerin; değerleri ve kültür kurallarını, kendileri nezdinde bir süzgeçten geçirip ona göre karar vermesi içselleştirme olarak ifade edilmektedir. (Kağıtçıbaşı, 2008: 179).

Mükellefler vergiye itaat etmedikleri zaman, vergiye dair yanlış çıkarımlar yapmakta ve vergiyi içselleştirememektedir. Bu yüzden vergi uyumsuzluğu doğmaktadır. Bu kapsamda mükellefin sergilediği davranışlar iki türlü olmaktadır. Bunlardan birincisi pasif ikincisi ise aktif davranıştır (Kitapcı, 2015: 12).

Vergiye yönelik gösterilen tavırlar; antipati, sempati ve nefret olarak üş şekilde kendini göstermektedir. Mükellefler vergiye yönelik sempati duygusu besledikleri takdirde vergiye de uyumlu tavır göstermektedir. Mükellefler vergiye karşı antipati duygusu geliştirdikleri takdirde vergiye yönelik pasif tepkide bulunmaktadır. Bunun neticesinde mükellefler tarafından vergiye yönelik negatif davranışlar doğmakta, kanuna aykırı bulunmayan ve vergi hasılatını azaltan seçimler gerçekleşmektedir. Mükelleflerin vergiye yönelik nefret duygusu beslemesi, vergi otoritesine itaatsizlik olarak ifade edilen aktif tepki ile sonuç bulmaktadır. Bunun sonucunda mükellefler olumsuz tavırlar sergilemekte, kanun dışı işler yapmakta, suça yönelik eylemler gerçekleştirmektedir (Aktan vd., 2012: 186-189).

2. VERGİ UYUMU ÇERÇEVESİNDE EKONOMİK YAKLAŞIM

Ekonomik yaklaşım teorisinin temelini "homo economicus" insan modeli meydana getirmektedir. Bu teoriye göre, faydasını en üst seviyede, maliyetini ise en düşük seviyede tutacak biçimde karar alır ve buna yönelik tercihler yapar. Bu kapsamda bireyler imkanları yettiğince az bir şekilde vergi ödemeyi ya da vergiyi hiç ödememeyi tercih ederek davranış gösterirler. Bu yaklaşıma"Allingham & Sandmo (1972) modeli" (Alm vd., 1992: 21- 48; Frey ve Held, 2002: 123; Graetz ve Wilde, 1985: 355-363) "caydırma modeli" ya da "beklenen fayda teorisi" (Dhami ve Nowaihi, 2005: 178) olarak da anılmaktadır. Zaman zaman klasik model olarak da ifade edilmektedir.

Ekonomik Yaklaşım Modeli; 1968'de ekonomik suçlara yönelik gerçekleştirdiği çalışmasında ortaya çıkmıştır. İlk olarak da 1972'de Allingham ve Sandmo tarafından vergi uyumu problemi için uygulanmıştır. Bu modele göre vergisel teşvikler, mükellef davranışarını etkilemektedir. Mükellefler kendi faydalarını en üst düzeye ulaştırmak için edecekleri gelir beyanına karar verirler. Bu model, vergi mükelleflerinin alacakları cezaya ve denetime tabi tutulmaya göre davranış göstereceklerini ifade etmektedir. Mükellefler bu noktada, hangi tutarda gelir beyan ederlerse, denetime tabi tutulmazlar. Bunu dikkate alarak davranış sergilemektedirler. Bu hususta ceza, risk gibi unsurları da göz ardı etmezler (Saygın, 2013: 33).

Ekonomik yaklaşım modeline göre vergiye olan gönüllüğü belirleyen temel etkenler caydırma, yakalanma korkusu ve cezalandırılma durumunun büyüklüğü, ceza tehdidi, suç ekonomisi, denetim gibi etkenlerdir. Model, vergi kaçakçılığı yapma ile bunun sonucunda yakalanma

riskinin olmasıyla yakın ilişki kurar (Aktan, 2012: 3). Model vergi kaçakçılığını oldukça riskli görmektedir. Vergi yükümlüsü karşısına çıkacak olan muhtemel görülen ceza tutarı, denetim oranı, yakalanma gibi risk faktörlerini göz önünde bulundurarak kendi faydasını ön planda tutup, sonuçlarını hesap edip ona göre karar vermektedir. Vergi denetimi oldukça fazlaysa, verilen cezalar da caydırıcıysa sonuç itibariyle vergi kaçakçılığı yaşanmayacaktır (Bayraklı vd., 2004: 89) .

Suç ekonomisine göre, mükellefler sadece denetlenme ve cezaya çarptırılma durumlarından endişe ettiği için vergiye daha uyumlu oldukları ifade edilmektedir. Ancak vergiye uyum yalnızca ekonomik sebeplere ve uygulama düzeylerine bağlanamaz. Aslında detaylı bir şekilde denetime tabi tutulan gelir vergisi beyannameleri, hemen hemen birçok ülkede yüzde 1 seviyesinin altında kalmaktadır. Bu hususta model, basit görülmekle birlikte, birçok bakımdan ekonomi dışı faktörler göz ardı edilmektedir (Marandu ve diğerleri, 2014: 9)

Vergi uyumu çerçevesinde Ekonomik Yaklaşım modeline göre Caydırıcılık Teorisi, kanuna uygun görülmeyen, istenilmeyen eylemlerin ceza sürecini araştırarak incelemektedir. Mükelleflerin vergiye uyum göstermemeleri halinde, beklenen cezanın suçu ne kadar ve ne derece etkilediği üzerinde durmaktadır (Saruç, 2015: 36). Caydırıcılık teorisi, genel caydırıcılık ve özel caydırıcılık olması bakımından iki sınıfta incelenmektedir. Genel caydırıcılığın kapsamına potansiyel yaptırımlar girmektedir. Özel caydırıcılığın kapsamına ise, ceza verilmesini gerekli kılan, suç olarak görülen yaptırımın sonuçları girmektedir (Jackson ve Milliron, 2002: 86).

Ekonomik caydırma teorisi vergisel açıdan yaşanan boşlukların sebeplerini araştırmak amacıyla vergi uyumu konusunu ve vergi kaçakçılığı konusunu teorik olarak incelemektedir. Buna ek olarak vergi sisteminde yaşanan karmaşıklıklar, gelir bilgisi hizmetlerinin seviyesi, stopaj ve bilgi bildirilmesi, vergiyi hazırlayanların sorumluluğu ve cezalar, mükelleflerin denetimin içerisine alınma ihtimali, artan oranlılık ve fiili vergi oranlarının seviyesi ve uyum sağlamayan mükelleflere yönelik cezalar da ekonomik caydırma modeli içinde incelenmektedir (Devos, 2014: 14).

Model, vergi beyanı hususunda bunları etkileyen faktörleri açıklasa da bazı noktalarda eksik kalmaktadır. Mükellefler denetim tutarlarının ve ceza oranlarının farkında olmalarına rağmen uygulama noktasında problemler olmaktadır. Güncel hayatta bu olguların tahmini oldukça zorlaşmaktadır. Modelin eksik kabul edilen başka yönlerinden biri ise; vergi kaçakçılığı ile işgücü arasındaki bağa vurgu yapmamasıdır. Vergi kaçıran mükellefler tespit edilip yakalanmadığı takdirde mükellefin kazancı artmış olmakla birlikte bu durum iş gücüne olan arzı da etkilemektedir. Modelin bir başka eksik görülen yönü ise; sosyal yapının kendi içerisindeki etkileşiminin göz önüne alınmamasıdır. Bireyler sosyal yapı içinde vergi kaçıran birilerini gördüklerinde, onlardan etkilenip kendileri de vergi kaçırabilir. (Güner, 2008: 12).

Vergi otoriteleri, mükellefin vergiye uyum sürecinde herhangi bir zorlamaya tabi tutması halinde, mükellefler otoriteye karşı bir güvensizlik hissedebilir (Serim, 2015: 142). Modele göre mükellefler gelir beyanı noktasında verecekleri kararlarda karşısına çıkacak bütün sonuçları önceden bildiği kabul edilir. Bu noktada mükellefler açısında gelirin beyan edilip edilemeyeceği maliyet unsuru olarak kabul edilir. Faydalarını en üst düzeyde tutmak için kendi maliyetlerini oldukça düşük tutmaktadırlar. Mükelleflerin yakalanmadıklarının bilincinde olmaları, vergi kaçırmalarına sebebiyet vermektedir. Ancak literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde, varılan sonuç şu ki mükellefin uyum sürecinde gerçekleştirecekleri davranışları yalnızca ekonomik endişelere bağlamak pek sağlıklı değildir (Kahriman, 2016: 230).

Modelin göz önünde bulundurmadığı bir başka nokta da; vergi kaçıran mükellefin yakalanması halinde karşısına çıkacak olan özsaygı, utanç, sosyal statü gibi maliyetlerin olmasıdır. Bu maliyetler mükelleften mükellefe farklı olmaktadır. Vergi kaçırmanın normal karşılandığı toplumlarda, sosyal maliyetler yüksek olmakla birlikte, vergi kaçırmanın hoş karşılandığı

durumlarda maliyetler düşük olabilmektedir (Güner, 2008: 12). Modelin vergi uyumu hususunda birey davranışlarını açıklamada eksik kalması sonucunda tutumsal model ortaya çıkmıştır (Şahin, 2017: 61).

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Vergi uyumu çerçevesinde yazılmış çalışmalar incelendiğinde, mükelleflerin bireysel faydalarını düşünerek hareket ettikleri varsayımı kabul görmüştür. Bu sebepten ötürü denetim gerçekleştirme sıklığının ve gerçekleştirilen yaptırımların arttırılması gerekliliği kabul görmüştür. Bu sayede vergi kaçırmayla bireyler düşük fayda elde etmiş olacaklar. Zararlı çıkacaklardır. Mükellefler denetimler neticesinde yakalanabilecekleri ihtimalini görmektedir. Vergi kaçırması yaptıkların ceplerinden çıkan ceza miktarı, vergisel uyumluluğa katılmaları sonucunda ödeyecekleri vergi miktarından kat kat fazla olacağı için daha akılcı davrandıkları ifade edilebilir. Bu anlayışa Ekonomik Yaklaşım denilmekle birlikte, teoride bu yaklaşım ceza, denetim, korkutma, caydırıcılık, suç ekonomisi gibi kavramsal çerçeve üzerinde durmuştur. Bu yaklaşıma göre denetimin fazlalaşması demek, mükelleflerin daha fazla yakalanma ihtimallerinin olması demektir. Bu modele göre cezalar, denetim gibi olgular mükellefi vergiye uyumlu hale getirmektedir.

Model elbetteki artıları olmakla birlikte eksileriyle de eleştirilmektedir. Model çoğunlukla vergi uyumu konusunu açıklama da eksik kalmıştır. Bazı mükelleflerin önünde vergi kaçırmak için kolay seçenekler bulunmasına rağmen, onlar vergiye uyumlu olma hayreti içerisindedir. Bu durum bazı mükelleflerin, kendi faydalarının peşinden koşmadıklarını göstermektedir. Bu noktada Ekonomik Yaklaşım modeli pek de geçerli olmamaktadır.

Vergi uyumunu sağlamaya yönelik yapılan eylemler sadece denetim ve cezalardan ibaret olmamaktadır. Vergi bilinci, vergi ahlakı, öbür mükelleflerin sergiledikleri davranışlar, mükelleflerin yaşı, medeni durumu, cinsiyeti, , hükümete duydukları güven gibi demografik, psikolojik, siyasi, kültürel faktörlerde bulunmaktadır. Mükellefler yalnız kendi çıkarını düşünmezler. Çıkarları ile uyuşmayacak durumlar olsa bile vergi uyumu konusunda olumlu davranışlar sergileyebilir. Bu yaklaşım tutumsal modelin temelini oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

Aktan, Coşkun Can vd. (2012), *"Vergilere Karşı Tepkiler ve Vergilerin Ahlaki ve Sosyo-Psikolojik Sınırları",* Aktan, Coşkun Can vd. (Ed.), *Yeni Maliye Değişim Çağında Kamu Maliyesi: Yeni Trendler, Yeni Paradigmalar, Yeni Öğretiler, Yeni Prensipler içinde* (183-198), T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, No: 2012/420.

Alm, J.; McClelland, G. H. ve Schulze, W. D. (1992). 'Why Do People Pay Taxes?', Journal of Public Economics, vol. 48, pp. 21-48.

Bayraklı, H.H., ; Saruç, N.T., ve Sağbaş, İ., *"Vergi Kaçırmayı Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Vergi Kaçaklarının Önlenmesi: Anket Çalışmasının Bulguları"*, 19. Maliye Sempozyumunda Sunulan Bildiri, Antalya, Mayıs 2004.

Cin, R., *Kavramlar Dizini*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1971.

Çetin, E. (2009), "Orhon Yazıtlarında 'İtaat' Kavramı", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 4(8), 825-837**.**

Devos, K., *Factors Influencing Individual Taxpayer Compliance Behaviour*, Springer Science+Business Media, London, 2014.

Dhami, S. ve Nowaihi, A. (2005). 'Why People Pay Taxes? Prospect Theory Versus Expected Utility Theory', University of Leicester, Working Paper No. 05/23.

Frey, B.S. ve Feld, L.P. (2002). 'Deterrence and Morale in Taxation: An Emprical Analysis', CESifo Working Paper No. 760.

Graetz, M. ve Wilde, L. (1985). 'The Economics of Tax Compliance: Facts and Fantasy', National Tax Journal, vol. 38(3), pp. 355-363.

Güner, Ü., *"Vergi Bilincinin ve Vergi Ahlakının Oluşmasında Gelir İdaresinin Rolü"* Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2008.

Jackson, B.R., ve Milliron, V.C., *"Tax Compliance Research: Fundings, Problems and Prospects"* James, S., (Ed.), *Taxation Critical Perspectives on The World Economy,* 3. Baskı içinde (56-100), Routledge Taylor & Francis Group, London, 2002.

Kağıtçıbaşı, Ç., *Günümüzde İnsan ve İnsanlar, Sosyal Psikolojiye Giriş*, Ayşe Üskül'ün Katkılarıyla, 11. Basım, Sistem Matbaacılık, İstanbul, 2008.

Kahriman H. (2016). "Vergiye Gönüllü Uyum Çerçevesinde Türkiye'de Gelir İdaresinin Organizasyon Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme" Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 12, Yıl 12, Sayı 1.

Kitapcı, İ., *Vergi Etiği Vergi Psikolojisi*, 3. Baskı, Seçkin Yayıncılık San. Ve Tic. A.Ş., Ankara, 2015.

Marandu Edward E., *Mbekomize Christian, Ifezue Alex, "Determinants of Tax Compliance: A Review of Factors and Conceptualizations*" Proceedings of the First Middle East Conference on Global Business, Economics, Finance and Banking (ME14 DUBAI Conference), 10-12, Dubai, October 2014.

Saruç, N.T., *Vergi Uyumu Teori ve Uygulama*, 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık San. Ve Tic. A.Ş., Ankara, 2015.

Saygın, Ö., *"Vergi Uyumu Ve Vergi İdaresinin Vergi Uyumuna Etkisi"* Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eylül, 2013.

Serim, Nilgün, "Gönüllü Vergi Uyumunu Arttırmada Kamu Otoritesinin Düzenleyici Rolünün Ve Mükellef Çevresinin Önemi: Sıralı Probit Model Yaklaşımı" AKÜ İİBF Dergisi- Cilt XVII Sayı:1 Yıl: Haziran 2015.Sayfalar: 141-156, s. 142,

Şahin, M., *"Gümrük Vergilerinde Vergi Uyumunun Artırılması"* Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2017.

Torgler, B., *Tax Compliance and Tax Morale: A Theoretical and Emprical Analysis,* Edward Elgar Publishing Ltd, Massachusetts, 2007.

THE INCREASING IMPORTANCE OF THE ECONOMY IN AZERBAIJAN-TURKEY RELATIONS

Fahmı BABAYEV

ORCID: 0000-0003-0956-055X

Ankara Hacı Bayram Veli University

International Relations PhD Student

SUMMARY

Economic relations are one of the relations that maintain their importance in today's world. Its importance is increasing compared to the past, and it can also be evaluated as a factor that is counted and selectable in today's world. Azerbaijan and Turkey can be cited as examples of economic relations. After Azerbaijan gained independence, Turkish companies from various sectors started working on the construction of the Azerbaijani system and played an important role in shaping the infrastructure. Projects such as Baku-Tbilisi-Ceyhan and Baku-Tbilisi-Erzurum are being implemented in the energy sector. The most important project following these studies is TANAP (Trans Anatolian Natural Gas Pipeline Project). The recent launch of the project has laid the groundwork for a strategic coalition. The problem of the study I aim to answer the question of what the economic relations of Azerbaijan and Turkey mean. The purpose of this research is to explain the importance of agreements signed between the two countries on bilateral trade, agriculture, industry, mutual investment in the fields of transport and transportation, research and other sectors, especially the energy sector, as well as Deciphering economic cooperation. The method used in the study is a qualitative research method. In this context, the increasing importance of the economy in the relations between Azerbaijan and Turkey was investigated. Subsequently, agreements and developments that are important for the relations between Azerbaijan and Turkey were discussed and evaluated

Keywords: Azerbaijan, Turkey, Azerbaijan and Turkey Economic Relations

AZERBAYCAN TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDE EKONOMİNİN ARTAN ÖNEMİ

ÖZET

Ekonomik ilişkiler günümüz dünyasında önemini koruyan ilişkilerinden biridir. Geçmişe nazaran önemi artmakta olup, günümüz dünyasında sayılan ve seçilebilen faktör olarak da değerlendirilebilmektedir. Ekonomik ilişkilere Azerbaycan ve Türkiye örnek olarak

gösterilebilmektedir. Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra çeşitli sektörlerden Türk şirketleri Azerbaycan sisteminin inşası için çalışmalara başlamış ve altyapının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Enerji sektöründe Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Tiflis-Erzurum gibi projeler hayata geçiriliyor. Bu çalışmaları takip eden en önemli proje TANAP'tır (Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi). Projenin yakın zamanda başlatılması, stratejik bir koalisyon için zemin hazırladı. Çalışma sorunsalı Azerbaycan ve Türkiye ekonomik ilişkileri neyi ifade ediyor sorusunu yanıtlamağı amaçlamaktayım. Bu araştırmanın amacını şu hususlar oluşturmaktadır: İki ülke arasında imzalanan ikili ticaret, tarım, sanayi, ulaştırma ve ulaştırma alanlarında karşılıklı yatırım, araştırma ve başta enerji sektörü olmak üzere diğer sektörler gibi anlaşmaların önemi ve ekonomik işbirliğinin açıklanması oluşturmaktadır. Çalışma kullanılan yöntem nitel araştırma yöntemidir. Bu kapsamda Azerbaycan ve Türkiye ilişkilerinde ekonominin artan önemi araştırılmıştır. Akabinde Azerbaycan ve Türkiye ilişkileri bakımından önemli olan anlaşmalar ve gelişmeler ele alınıp değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Türkiye, Azerbaycan ve Türkiye Ekonomik İlişkileri

GİRİŞ

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki güçlü tarihi ve siyasi bağların yanı sıra, iki ülke arasında enerji ve boru hattı projeleri alanlarında iş birliği yoluyla bağlar da gündemdedir (Yılmaz, 2021:1). Azerbaycan ve Türkiye arasında güçlü askeri ve siyasi bağlar olmasına rağmen, Başta enerji sektörü olmak üzere ekonomik işbirliği ilişkinin temelini oluşturuyor, Gelecekte önemli bir rol oynayacaktır. Azerbaycan ile Türkiye arasında uzun yıllara dayanan yakın ilişkilere rağmen ticari ilişkiler istenilen düzeye ulaşamamıştır. Ancak Türkiye ile Azerbaycan arasında BTC, BTE ve son olarak TANAP'ın tamamlanmasıyla yeni bir aşamaya geldi. Aslında ticaret istatistikleri, Türkiye'nin Azerbaycan'ın en önemli dış ticaret ortaklarından biri olduğunu gösteriyor. Türkiye İhracatçılar Enstitüsü (TİM) verilerine göre 2020'de Azerbaycan ve Türkiye İki ülke arasındaki ticaret hacmi 4,2 milyar dolara ulaştı. Bu ticaretin 2,6 milyar doları Azerbaycan'dan Türkiye'ye, 1,6 milyar doları ise Türkiye'den Azerbaycan'a yapılan ihracattır (TİM, Mayıs 2021 Ülke Notu)

AMAÇ

İki ülke arasında imzalanan anlaşmaların önemi, ikili ticaret, tarım, sanayi, ulaştırma ve ulaştırma, araştırma ve enerji sektörü başta olmak üzere diğer sektörlerde karşılıklı yatırım ve

ekonomik işbirliğinin tanımı gibi hususlarda işbirliği göstergesi neyi ifade ediyor? Açıklığa kavuşturmaktır.

Yöntem

Araştırma yöntemi nitel araştırma türüne dayanmaktadır. Tarihsel bilgi ve betimsel analizden yararlanılmıştır. Araştırmada veri toplamak amacıyla Azerbaycan, Türkiye, Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiye ilişkin tez, makale, sanal ortam (İnternet kaynakları) kullanılmıştır.

BULGULAR

Elde edilen bulgular sonucunda iki ülke arasındaki ilişkiler geçmişe nazaran daha da arttığı tarafımca tespit edilmiştir. Ayrıca ikili ilişkilerde ekonomik ilişkiler askeri ve enerji gibi ilişkilerin geliştirmesine katkıda bulunacağı aşikardır

AZERBAYCAN- TÜRKİYE ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİLER

Azerbaycan Türkiye arasında ekonomik ilişkiler günümüzde önemini korumaktadır. 1991'den sonra Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra, Türkiye ile ekonomik ve ticari bağlarını geliştirmiştir. Azerbaycan Türkiye ile ticari ilişkiler yüksek düzeyde olduğu bilinmektedir. Azerbaycan'da bulunan yer altı ve yerüstü servetleri Türkiye üzerinden dünyaya ulaştırdığı için, Türkiye adeta köprü konumda olduğu bir gerçektir. Azerbaycan ise doğalgaz ve petrol açısından en önemli enerji ülkelerinden biridir. İthalat ve ihracat sayesinde her iki ülkenin ticaret hacimleri yıllar içinde önemli ölçüde arttı (Baghırova, 2021: 79).

10 Ocak 1990 yılında yapılmış olan "Azerbaycan ile Türkiye Arasındaki Ekonomik ve Ticari İlişkilerin Geliştirilmesine Yönelik Protokol" Azerbaycan Türkiye arasında önem arz eden ekonomik alt yapının temel taşıdır. 1992 yılı itibari ile Azerbaycan ile Türkiye arasında ekonomik anlaşmanın ilki yapıldı. (Şanlı ve Hobikoğlu, 2015: 4).

Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirmek üzere şu anlaşmalar yapılmıştır:

1) 1992 yılında "Ekonomik ve Teknik Alanda işbirliğini Geliştirmesi Anlaşması

2) 1994 yılında "Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması

3) 1994 yılında "Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması"

4) 2004 yılında Gümrük Alanında İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma

5) 2008 yılında ""Uzun Vadeli Ekonomik ve Ticari İşbirliği Anlaşması"

6) 2010 yılında "Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması"

7) 2013 yılında "Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi Kuruluşuna Dair Ortak Açıklama" ile beraber aynı zamanda 40'ten fazla ekonomik ve ticari işbirliği Anlaşmaları imzalanmıştır (Latifli, 2016: 27; Eyvazov, 2019: 14).

Azerbaycan'ın Türkiye'ye yatırımları dönem bakımından önemini koruyan konulardandır. Türkiye'de yatırım yapan 2 bine yakın Azerbaycan ticaret şirketi var (Sarıalioğlu, 2017: 37). Bu şirketlerin toplam sermayesi 3 milyar doların üzerinde. Bu miktarda Azerbaycan sermayesinin payı %85'i aşıyor (Hüseynov, 2009: 123). Azerbaycan sermayeli şirketlerin Türkiye'deki başlıca faaliyet alanları şunlardır: Toptan ve perakende ticaret, inşaat, emlak, ulaşım, haberleşme ve depolama hizmetleri, imalat, otel ve restoranlar, diğer sosyal ve kişisel hizmetler, tarım, avcılık, ormancılık, madencilik ve taş ocakçılığı, gaz ve su, elektrik, eğitim hizmetleri finansal aracı örnek olarak gösterilebilmektedir. (TC Ekonomi Bakanlığı, 2017, aktaran Sarıalioğlu 2017:37)

Denizcilik ve enerji gibi sermaye yoğun sektörlerde yatırımların gerçekleştirilmesi, yeni rafinerilerin inşası, TANAP'ın ortak inşası ve iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler Aynı zamanda stratejik yapısının da bir göstergesidir. (Süleymanov, Bulut ve Rahmanov, 2017: 35). Azerbaycan'ın Türkiye'deki önemli yatırımları SOCAR Turkey Enerji A.Ş. ve TANAP Doğal Gaz İletim A.Ş. (TC Ekonomi Bakanlığı, 2017, aktaran Sarıalioğlu 2017: 38).

Türkiye ve Azerbaycan'ın ortak girişimiyle hayata geçirilen bir diğer önemli proje. Proje, Türkiye ve AB ülkelerinin enerji güvenliğini sağlamayı hedefliyor. TANAP projesi, ekipman çeşitlendirmesinde önemli bir rol oynuyor. TANAP projesi kapsamında Türkiye'ye ilk gaz sevkiyatı 2018 yılında gerçekleşti. İlk etapta 16 milyar metreküp olan boru hattının kapasitesi kademeli olarak artacak.24 metreküp ve 31 metreküpe çıkarılması planlanıyor (Azerbaycan Cumhuriyeti Büyükelçiliği, Ankara, 2022).

Türkiye'nin Azerbaycan'a yardımlarının başında şunlardan gelebilmektedirler: Türkiye, özellikle enerji dışı sektörde Azerbaycan'ın en büyük yatırımcısıdır. Bu, ekonomik olarak enerji sektörüne bağımlı olan Azerbaycan için stratejik öneme sahip olduğunu göstermektedir. Bağımsızlık sonrası Türkiye, Eximbank vasıtasıyla Azerbaycan kredi desteği sunmuştur (Dikkaya, 1999: 6). Azerbaycan'da 2500 yakın yabancı şirket faaliyet göstermektedir ki, bunların 800'nü Türk sermayesi oluşturmaktadır. Bunlarda da 380'inin tamamı Türk sermayesi üzerine düşerken, 370'i Azerbaycan-Türkiye ortaklığı, 60'sı ise temsilcilik oluşturmaktadır.

Azerbaycan'ın devlet bütçesi içerisinde Türk sermayesinin %6'lık bir orana sahip olduğunu göstermektedir (Ahmedov, 2006: 130).

Ekonomik ilişkileri geliştirmek adına Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında Enerji gibi önem arz eden anlaşmalar ve projeler yapılmıştır. Azerbaycan'da bulunan Türk firmalar genel olarak sanayi inşaatı, petrokimya, telekomünikasyon, ulaştırma, enerji, pazarlama gibi hususlarda öncülük teşkil etmiştir (Strateji ve Bütçe Başkanlığı,2000: 99). Azerbaycan'a yönelik Türkiye Şirketi TPOA (Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı) vasıtasıyla yardım gerçekleştirilmiştir. TAPO - Azerbaycan petrolünün çıkarılması ve işletilmesinde önemli görevi üstelenmiştir. "Azeri, Çırak ve Güneşli" ve "Araz-Alov-Şerq" gibi önem arz eden projelerde TAPO rol görevini üstlenmiştir (Ahmedov, 2006:130).

Türkiye Cumhuriyetinin Azerbaycan'a yatırımları başında Sanayi sektörü gelebilmektedir (Yakubov, 2006: 98). Azerbaycan'ın sanayi sektöründeki Türk yatırımlarının Azerbaycan'da bu sektördeki toplam şirket sayısına oranı %19'dur. Yatırım miktarına göre yaklaşık 600 milyon dolardır. Bu şirketler yaklaşık 20.000 kişiyi istihdam etmektedir (Aras ve Süleymanov, 2012;akt., Tutak, 2014: 110).

Ticari Sektörü de ikincil yatırımlardan birini oluşturmaktadır. Gıda, mobilya gibi alanlarda önemini korumaktadır. 15 bin kişinin istihdam ettiği bu alanda yatırım hacmi 500 milyon olup, Türk yatırımları toplam işletmedeki payı %30'dur (Aras ve Süleymanov, 2012; akt., Tutak,2014: 110).

Hizmet sektörü olan üçüncü alan ise (sağlık, eğitim, sigorta) gibi alanlarda kendini göstermektedir. 10 bin çalışan ile seçilen alandır. Azerbaycan'da hizmet sektöründeki Türk yatırımlarının bu sektördeki toplam şirket sayısına oranı %26'dır. Yatırım tutarı 400 milyon ABD dolarıdır. Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında bankacılık alanlarında ilerleme kaydedilmiştir. Bu bağlamda Türk bankaları Azerbaycan, Ziraat'ta faaliyet göstermektedir. Azerbaycan Bankaları ASC; TR Örnekler arasında Ziraat Bankası ortaklığıyla kurulan AzerTürk Bankası, Koç Holding ortaklığıyla Yapı Kredi Bankası ve Azersun Holding bünyesinde faaliyet gösteren Azerbaycan Sanayi Bankası sayılabilir. (TC Ekonomi Bakanlığı, 2015).

Tarım ve Hayvancılık gibi sektörler de önemini koruyan alanlardır. Türk yatırımların Azerbaycan'a yatırımı 100 milyon dolardır. Bu sektörde çalışan istihdam sayısı ise 3000 bin kişidir (Tutak, 2014: 111). Azerbaycan-Türkiye Cumhuriyeti arasında ilişkilerin önemli bir

bölümünü oluşturan Petrol sektörü oluşturmaktadır. Toplam sermaye transferinin %97,1'i Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) tarafından yapılmıştır. Türkiye Petrolleri Ortaklığı (TPAO), yabancı sermayeye açık Azerbaycan petrol ve doğal gaz sahalarının dört uluslararası konsorsiyumunda yer almaktadır. (Abdullayev, 2005; akt., Hüseynov, 2009: 119).)

2022 yılında yaşanmış olan önemli gelişmeler şunlardır: 2022 yılında Ocak ayı verilerine göre, 2021 ve 2020 yılında iki ülke arasında yaşanmış önemli gelişmeler şu hususlardan oluşmaktadır: Şubat 2020'de Bakü'de düzenlenen Üst (Yüksek) Düzey Stratejik İşbirliği Konferansı'nda iki ülke arasındaki ticaret hacminin 15 milyar dolara çıkarılması kararlaştırıldı. Bu amaçla taraflar arasında karşılıklı tarifelerden muaf tutulan 30 ürünü tanımlayan tercihli ticaret anlaşması imzalanmıştır. Tercih Edilen Anlaşma Listesinin daha da genişletilmesi düşünülüyor. Bu listenin işlem hacmini hedeflenen seviyeye getirmek için yeterli olmaması nedeniyle, tercihli işlem listesinin daha da genişletilmesi düşünülmektedir. Taraflar arasında serbest ticaret anlaşmasının imzalanması da gündemdedir. Şuşa Beyannamesi'nin ekonomik bölümü şöyle der: Azerbaycan ile Türkiye arasında malların serbest dolaşımına yönelik mekanizmaların kurulması için gerekli çalışmaları yapacaklardır. Azerbaycan Gümrük Cumhurbaşkanlığı'na göre, 2021'in ilk 11 ayında Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ticaret hacmi 4 milyar 181 milyon dolar oldu. Bu rakamlarla Türkiye, Azerbaycan'ın dış ticaretinde İtalya'nın ardından ikinci sırada yer alıyor.

İtalya ilk sırada yer alıyor çünkü Azerbaycan'ın en önemli dış ticaret ürünü olan petrol İtalya üzerinden satılıyor. Bu rakamlara göre Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ticaret hacmi, Rusya ile Azerbaycan arasındaki ticaret hacminin iki katı, Çin ile Azerbaycan arasındaki ticaret hacminin ise dört katıdır. Türkiye aynı zamanda Azerbaycan'ın en büyük ikinci ihracatçısı ve ithalatçısıdır (Veliyev,2022).

4 Kasım 2022 bakımından şu hususlar da önemini korumaktadır: Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı'ndan yapılan açıklamaya göre, İlham Aliyev, Türkiye-Azerbaycan Karma Ekonomik Komisyonu'nun (MSK) 10. toplantısına katılmak üzere Bakü'de bulunan Oktay'ı kabul etti. Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini ittifak düzeyine yükselten Şuşa Deklarasyonu'nun önemine dikkat çekilen toplantıda, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın geçtiğimiz günlerde Azerbaycan'a yaptığı ziyarete ve Cebrail'deki önemli tesislerin açılışına katılımına dikkat çekildi ve Zangilan'dan mutlu bir şekilde bahsedildi. Görüşmede Zangezur Koridoru'nun ulaşım ilişkilerinin gelişmesi açısından önemine dikkat çekilerek, Azerbaycan'ın Türkiye ekonomisine 20 milyar doları aşan yatırımının, karşılıklı ticaret hacminin artmasının ve enerji sektöründeki işbirliğinin başarılı bir şekilde uygulanmasının önemine özel vurgu

yapıldı. Görüşmelerde ulaşım ve ticaret alanında işbirliği konusunda görüş alışverişinde bulunulurken, Aliyev, Oktay'ın planlanan Şuşa ziyaretini memnuniyetle karşıladığını söyledi (Cumhuriyet, 2022).

SONUÇ

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki tarihi, dilsel, dini ve kültürel bağlar göz önüne alındığında, iki ülke arasındaki ilişkinin özel ve benzersiz olarak nitelendirilmesi kaçınılmazdır. Türkiye-Azerbaycan ilişkisi adeta "tek ülke, bir millet" şeklindedir. İki ülkeler bağlamında BTC, BTK, TANAP gibi projeler ikili ilişkilerde önemini koruyan projelerdir. Günümüzde de Azerbaycan ve Türkiye ekonomik ilişkilerin yanı sıra, siyasi, askeri ilişkileri de geliştirmeği başarmıştır. Ayrıca, Zengezur koridor meselesi de günümüzde ikili ilişkiler bağlamında önemini korumaktadır.

KAYNAKÇA

Abdullayev, C. (2001). Azerbaycan'da Anayasalaşma Süreci ve Benimsenen Sistemin Niteliği. Avrasya Dosyası, 7(1), 109-131.

Ahmedov, E. (2006). Azerbaycan Cumhuriyetinde Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye Değerlendirmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Azerbaycan Cumhuriyeti Türkiye Büyükelçiliği. (2022). Economic Relations. https://ankara.mfa.gov.az/en/content/99/economic-relations (03.03.2023)

Baghırova, A. (2021). Küresel Enerji Arzı Perspektifinden Türkiye-Azerbaycan İlişkileri. (Yayınlanmış Doktora Tezi). Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Cumhuriyet., (2022). Aliyev ve Oktay, ekonomik ilişkileri ve bölgesel gelişmeleri görüştü, https://www.cumhuriyet.com.tr/dunya/aliyev-ve-oktay-ekonomik-iliskileri-ve-bolgesel-gelismeleri-gorustu-1999608 (01.03.2023)

Dikkaya, M. (1999). Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler. Bilig. 9: 1-17

Eyvazov, R. (2019). Azerbaycan-Türkiye Dış Ticaret İlişkileri ve Güney Gaz Koridoru'nun Etkisi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: T.C. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Veliyev, C., 2022. "Türkiye-Azerbaycan Diplomatik İlişkilerinin 30 Yılının Özeti", Kriter Dergi, 6(64), https://kriterdergi.com/dis-politika/turkiye-azerbaycan-diplomatik-iliskilerinin-30-yilinin-ozeti (01.03.2023)

Koridoru'nun Etkisi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: T.C. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hüseynov, V. (2009). Uluslararası Ticaret ve Para Yönetimi Bilim Dalı Türkiye- Azerbaycan Ticari İlişkileri ve Geliştirilmesine Yönelik Öneriler.(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: T.C. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Latifli, H. (2016). Azerbaycan Türkiye Dış Ticaret İlişkilerinin İncelenmesi: Swot Analizi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli: T.C. Kocaeli Universitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2000). Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Ankara: Strateji ve Bütçe Başkanlığı.

Suleymanov E., Bulut C., ve Rahmanov F. (2017). Economic and Political Analysis of Azerbaijan Turkey Energy Relations. Journal of Management, Economics and Industrial Organization (JOMEINO). 1(2): 24-44.

Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı. (2015). Azerbaycan Genel Sektörleri Raporu. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı.

Tutak, E. (2014). Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'ın Yeniden Yapılanması ve Bu Süreçte Türkiye İle İlişkileri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sarıalioğlu, H. (2017). Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri İle Ticari İlişkilerinin Analizi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Giresun: T.C. Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şanlı, B., Hobikoğlu, E. (2015). Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler. Celalabat.

TİM Azerbaycan Ülke Bilgi Notu (2021). https://tim.org.tr/files/downloads/Ulke_Bilgi_Notlar %C4%B1/Azerbaycan%20%C3%9Clke%20Bilgi%20Notu.pdf.

Tutak, E. (2014). Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'ın Yeniden Yapılanması ve Bu Süreçte Türkiye İle İlişkileri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yakubov, R. (2006). Azerbaycan Kamu Yatırım Projelerinin ve Türk Müteahhit Firmalarının Azerbaycan'daki Durumunun Değerlendirilmesi. 82 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Teknik ÜniversitesiFen Bilimleri Enstitüsü.

YILMAZ, D. (2021). " TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNDE ENERJİNİN ROLÜ", "Yüksek Lisans Tezi, Bolu: BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ.

ASSESSMENT OF MİLİTARY RELATİONS BETWEEN AZERBAİJAN AND ISRAEL

Fahmı BABAYEV

ORCID: 0000-0003-0956-055X

Ankara Hacı Bayram Veli University

International Relations PhD Student

SUMMARY

Military issues are among the issues that have maintained their importance from the earliest Decency to the present. Military issues are coming to the fore in the globalizing world and also maintain their importance today. Azerbaijan and Israel can be considered as important actors in the globalizing world. Azerbaijan occupies an important geopolitical position in the Transcaucasus and is an attractive partner for non-regional countries that want to increase their influence in the region. Thus, Israel has become one of the most important partners of Azerbaijan over time. The purpose of this article is to Decipher the level of military-technical cooperation between Israel and Azerbaijan. The importance of state interests contributing to the strengthening of relations between Azerbaijan and Israel is Deciphered. This study that I have researched is based on the type of qualitative research. In this study, it was Deciphered how important military relations are between Azerbaijan and Israel. Information of importance between Azerbaijan and Israel from 1991 to 2022 was discussed and Deciphered.

Keywords: Azerbaijan, Israel, Azerbaijan and Israel Military Relations

AZERBAYCAN İLE İSRAİL ARASINDAKİ ASKERİ İLİŞKİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

ÖZET

Askeri konular en eski tarihten günümüze kadar önemini koruyan konular arasında yer almaktadır. Küreselleşen dünyada askeri meseleler öne çıkmakta olup, ayrıca günümüzde de önemini korumaktadır. Azerbaycan ve İsrail küreselleşen dünyada önemli aktör olarak sayılabilmektedir. Azerbaycan, Transkafkasya'da önemli bir jeopolitik konuma sahiptir ve bölgedeki nüfuzunu artırmak isteyen bölge dışı ülkeler için cazip bir ortaktır. Böylece İsrail, zamanla Azerbaycan'ın en önemli ortaklarından biri haline geldi. Bu makalenin amacı, İsrail ile Azerbaycan arasındaki askeri-teknik işbirliğinin seviyesini göstermektir. Azerbaycan ile İsrail arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesine katkıda bulunan devlet çıkarlarının önemi analiz

ediliyor. Araştırmış olduğum bu çalışmam nitel araştırma türüne dayanmaktadır. Bu çalışmamda Azerbaycan ve İsrail arasında askeri ilişkileri nasıl öneme sahip olduğu araştırılmıştır. Azerbaycan ve İsrail arasında 1991'den 2022'ye kadar önem arz eden bilgiler ele alınıp incelenmiştir.

Anahtar Kelime: Azerbaycan, İsrail, Azerbaycan ve İsrail Askeri İlişkileri

GİRİŞ

Gerçekçilik olarak adlandırılan realizmde devletler hayatta kalmak amacıyla kendi güvenliklerini sağlama ve geliştirme çabası içinde, kendi silahlı kuvvetlerini, özellikle askeri kapasitelerini inşa etmeye çalışmaktadırlar. Devletlerarası ilişkilerin amaçlarının bir anda değişebileceği düşüncesinden hareketle, bir ulusun hedefleri bugün ılımlı, yarın ise düşmanca olabilir. Realizm paradigmasına göre siyasetçiler devletin çıkarlarını savunmalı, ancak siyasetçi olmanın önceliğinin ulusal çıkarlar olduğunu belirtmeli ve kişisel ilişkilerinde korudukları ahlaki standartlara bağlı kalmamalıdır. Ne pahasına olursa olsun dış tehditlere karşı devlet. Bu yüzden, merkezi bir otoritenin bulunmadığı bir uluslararası sistemde devletlerin gücü her zaman sonucu belirlemektedir. Devlet adamını yönlendiren faktörlerin başında devletin çıkarını ön planda tutması gelebilmektedir (Forde, 1992: 374-376).)

AMAÇ

Bu makalenin bilimsel yeniliği, Azerbaycan ile İsrail arasındaki askeri-teknik işbirliğinin yanı sıra, Azerbaycan ile İsrail arasında yakın ilişkilerin gelişmesine yol açan faktörler analizinde yatmaktadır. Bu çalışmanın amacı, İsrail ile Azerbaycan arasındaki askeri-teknik işbirliğinin durumunu ortaya koymaktır.

YÖNTEM

Nitel Araştırma yöntemi bağlamında incelenmiştir. Araştırmamı önemli kılan etmenlerin başında tarihsel bilgi ve betimsel analiz türü gelebilmektedir. Bu amaçla da veri toplamak maksadıyla Askeri ve Güvenlik, Azerbaycan ve İsrail ilişkileri ve bu ilişkiler bağlamında iki ülkenin askeri teknik ilişkiler ile bağlantılı olarak tez, makale ve internet kaynaklarından faydalanılmıştır.

BULGULAR

Azerbaycan ve İsrail arasında ilişkiler önemi günden güne arttığı görülmektedir. Bu amaçla da iki devlet de ilişkilerin farkındadırlar. Bu ilişkilerin geliştirmesi sonucunda ikili ilişkilerde askeri ve diğer bağlamda gelişmeler kaydedildiği kanıtlanmıştır

1. Askeri ve Güvenlik Kavramı

Askeri ve güvenlik konularını önceleyen realizm için güç sorunu, uluslararası ilişkilerin temel bir kavramıdır. Uluslararası istikrarı tesis etmek ve dağıtmak güç kullanımına bağlıdır. Realistler için "yüksek ve düşük siyaset" kavramı da önemlidir. Güce, kâra ve ulusal güvenlik konularına değer verirler. Güvenlik gibi konuları yüksek siyaset olarak tanımlıyorsunuz. Kuvvet ilk önce gerçekçi teorinin temel kavramında ortaya çıkar. Güç, anarşik bir sistemde bir devletin varlığını sürdürmenin en önemli amaçlarından ve araçlarından biridir. Devletler ayrıca ulusal çıkarlarını korumak ve uygulamak için aldıkları yetkileri kullanırlar. Devletler, güçlerini diğer devletleri zorlamak veya engellemek için de kullanabilirler. Bir millet gücünü artırmak için çeşitli yöntemlere başvurabilir. Bunlardan biri askeri gelişmedir. Askeri gücün gelişmesi de güvenlik ikilemleri yaratacaktır (Babayev, 2019: 14).

2. Azerbaycan İsrail İlişkilerinde Askeri Gücün Önemi

Önemli doğal kaynak rezervleri ve Hazar Denizi'ne erişimi ile Azerbaycan, bölgede stratejik olarak önemli bir oyuncudur. Uluslararası sistem değiştikçe ve yeni güç merkezleri ortaya çıktıkça Azerbaycan'ın uluslararası ilişkilerde bir aktör olarak önemi artıyor (Avatkov, 2021). Bakü ile işbirliği giderek artıyor. Dış oyuncular Azerbaycan bu faktörü diğer devletlerle karşılıklı yarar sağlayan ikili ilişkiler kurmak için kullanıyor. Karabağ meselesi ışığında Bakü'nün modern silahlar elde etmesi için askeri-teknik işbirliği kurması gerekliydi. İsrail bu konuda kilit ortaklardan biri haline geldi. Askeri-teknik işbirliği konusu Azerbaycan ve İsrail'in dış politika araştırmacılarının eserlerinde kısmi yansımasını bulmuştur. İsrail'in yeni periferik stratejisinde Azerbaycan'ın rolü Yu I. Kostenko'nun çalışmasında incelenmişti (Kostenko, 2017).

Diplomatik ilişkiler: İsrail, 25 Aralık 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıdı. Ülkeler 7 Nisan 1992'de diplomatik ilişkiler kurdular. 1993 yılında İsrail elçiliğini Bakü'de açtı. (Murinson, 2014). Ülkeler arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasından bu yana, birkaç üst düzey ziyaret gerçekleşti. Ziyaretlerin ağırlıklı olarak İsrail tarafından gerçekleştirildiği vurgulanmalıdır (Lindenstrauss 2015).

Ülke delegasyonları başta BM Genel Kurulu olmak üzere uluslararası forumların oturum aralarında toplantılar yaptı (Sajin, 2021). Devlet başkanlarının ilk toplantısı 1997 yılında B. Netanyahu'nun Bakü'de mola verip G. Aliyev ile görüşmesi sırasında gerçekleşti. Başbakanın bir sonraki ziyareti ancak yaklaşık 20 yıl sonra gerçekleşti. 2016 yılında İsrail Başbakanı B. Netanyahu, I. Aliyev ile görüşmek üzere Bakü'ye geldi. Ziyaret, Sovyet sonrası alanda İsrail

politikasının yeni bir aşaması olarak işaretlenebilir, çünkü Azerbaycan dışında B. Netanyahu Kazakistan'ı ilk kez ziyaret etti. Görüşmeler, birkaç ikili görüşmeye rağmen, ülkeler arasında yüksek düzeyde bir siyasi diyalog olduğunu gösterdi.

B. Netanyahu ve I. Aliyev'in görüşmesinin ardından taraflar anlaşma imzaladı. Aşağıdaki hususlar anlaşmada önemli olmaya devam etti: "Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile İsrail Hükümeti Arasında Standardizasyon, Uygunluk Değerlendirmesi ve Metroloji Alanında İşbirliğine Dair", "Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile İsrail Hükümeti Arasında Tarım Alanında İşbirliğine Dair Anlaşma", Azerbaycan Cumhuriyeti, İsrail Devleti ile gelir vergisinin çifte vergilendirilmesini ve vergi kaçakçılığını önlemek" için antlaşmalar imzalandı.

Antlaşmalar konusunda, Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile İsrail Devleti Hükümeti arasında ortak bir komite kurulmasına ilişkin mutabakat zaptı gibi konular bu dönem için önemlidir (Report 2022). Ayrıca Sh.Peres 2009 yılında Azerbaycan'ı ziyaret etmiştir. İsrail Dışişleri Bakanı A. Dor Lieberman 2010, 2012, 2014 yıllarında Bakü'ye bir dizi ziyarette bulundu. Azerbaycan tarafından ise Dışişleri Bakanı E. Mammadyarov İsrail'i ziyaret etti. Çeşitli sektörlerden bakanlar düzeyinde toplantılar yapıldı. Azerbaycan-İsrail ilişkilerinin önemli bir unsuru, Azerbaycan liderlerinin Yahudi örgütlerinin temsilcileriyle yaptığı toplantılardır. Nitekim 2017 yılında New York'ta Yahudi örgütlerinin temsilcileriyle yaptığı görüşmede I. Aliyev, Azerbaycan ile İsrail arasındaki ilişkilerin gelişmesinden duyduğu memnuniyeti dile getirdi.

Azerbaycan'ın İsrail'e Yönelik Çıkarları

Bağımsızlığını kazandığından beri Azerbaycan'ın temel amacı toprak bütünlüğünün yeniden sağlanması olmuştur. Ortaya çıkan "bölgesel güvensizlik" (Khalifa-Zadeh, 2012) duygusu Bakü'yü yeni ortaklar aramaya zorladı. (İnterfairs, 2023). Azerbaycan tarafının Yahudi lobisinin nüfuzundan yararlanma isteği de önemliydi. Azerbaycan'da anavatanlarını Azerbaycan'a bağlayan birkaç bin Yahudi yaşıyor. Azerbaycan-İsrail ilişkilerinin gelişmesinde ülkede antisemitizmin olmaması ve Yahudilere karşı dostça tavır alınması olumlu rol oynamıştır. Azerbaycan-İsrail Derneği, Dağ Yahudileri Kamu Yardım Vakfı ve diğer kuruluşlar aktif olarak çalışıyor. Yahudi asıllı Azeri işadamları Azerbaycan'ın kalkınmasına özellikle büyük katkı sağlıyor (Abramov, 2021)

Azerbaycan, İsrail'den 1.6 milyar dolarlık İHA ve SİHA'nın satın alan ilk yabancı ülke oldu. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı Azerbaycan'dan İsrail'e petrol ve doğal gaz taşıyor. İsrail'in ana

hedefi, İsrail'in Aşkelon ve Eilat bölgelerinden Azerbaycan'a kadar İsrail üzerinden bir petrol boru hattı inşa etmektir. İsrail, Azerbaycan'dan ithal ettiği petrolün yüzde 40'ını sağlıyor. İsrail'in en güçlü telekomünikasyon şirketleri olan Bezek ve Bakcell, altyapı ve üstyapılarda, enerji şirketleri ise Azerbaycan bloğunda çok etkin ve aktif faaliyet gösteriyor.

Azerbaycan Ve İsrail Arasında İşbirliği

Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı üzerinden Azerbaycan petrolünün ana ithalatçılarından biri olan İsrail, petrol talebinin yarısından fazlasını Hazar ülkesinden karşılıyor (Gut,2019). Azerbaycan-İsrail işbirliğinin bir diğer başarılı sektörü de askeri ve savunma sanayidir. Ermenistan ile uzun süredir devam eden silahlı çatışma nedeniyle, birçok gelişmiş Batılı ülke Azerbaycan'a silah sağlamayı reddetti.

Azerbaycan Ve İsrail'in Savaştan Sonra Devam Eden İşbirliği

Azerbaycan-İsrail ilişkileri, 2020 İkinci Karabağ Savaşı'nın ardından yeni bir sayfa açtı. Azerbaycan, 2021 yazında ilk kez İsrail'de diplomatik statüye sahip temsilcilikler kurma kararı aldı. Ayrıca iki ülke arasında iki kilit stratejik alanda önemli anlaşmalar yapıldı. Anlaşmalardan biri, İsrail'in (Mammadov, 2022) Çöl Mucizesi adını verdiğini belirtiyor. Hüseynov'a göre, Azerbaycan'ın tarım sistemini yeniden inşa etmesine yardımcı olacak ve karşılığında Azerbaycan, gıda kaynaklarının güvenliğini garanti etmek için İsrail'e tarım ürünleri tedarik edecek. Müthiş bir potansiyele, elverişli iklime ve verimli koşullara sahip olan Azerbaycan tarımının, çağdaş teknolojilerin kullanılmasıyla kısa sürede inanılmaz sonuçlar vermesi beklenmektedir (Hüseynov, 2022)

20.11.2022 verilerine göre, şu hususlar dönem bakımından önemini korumaktadır: Eruygur'a göre, Azerbaycan ve İsrail savunma bakanları askeri-teknik işbirliği konusunda görüş alışverişinde bulundu. İsrail Başbakanı Benny Gantz, Azerbaycan-İsrail ilişkilerinin "dostluk ve karşılıklı güvene" dayandığını söylüyor. Telefon görüşmesinde taraflar ikili askeri-teknik iş birliği konusunda görüş alışverişinde bulundu. İsrail Savunma Bakanı, Azerbaycan Savunma Bakanlığı'ndan yaptığı açıklamada, Azerbaycan'a yaptığı ziyareti hatırlattı. Twitter'da İsrail Başbakanı Gantz, Savunma Bakanı Zakir Hasanov'a "İsrail ile Azerbaycan arasında uzun süredir devam eden savunma ilişkisini güçlendirme konusundaki ortaklığı ve kararlılığı" için teşekkür etti. Gantz, "Bu, iki ülke arasındaki derin dostluğu yansıtıyor ve bu dostluğun büyümeye devam edeceğinden ve bölge üzerinde olumlu bir etki yaratacağından eminim." dedi.

Ayrıca, Gantz, Azerbaycan parlamentosunun Cuma günü Tel Aviv'de bir büyükelçilik açma kararını da memnuniyetle karşıladı. İsrail Başbakanı Yair Lapid, Azerbaycan'ın kararını

Twitter'da memnuniyetle karşılayarak "iki ülke arasındaki bağların derinliğini yansıtıyor" dedi. İsrail-Azerbaycan ilişkisi 30 yıllık bir geçmişe sahiptir ve 1993 yılından bu yana İsrail Büyükelçiliği Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de bulunmaktadır (Eruygur, 2022).

SONUÇ

Çalışmış olduğum bu makalemin sonuç kısmını şu hususlar oluşturmaktadır: Askeri ve Güvenlik gibi konuların önemine değindim. Askeri ve güvenlik konuları realizm kavramının merkezinde Yer almaktadır. Akabinde Azerbaycan ve İsrail ile ilişkileri ve bu ilişkiler bağlamında askeri-teknik ilişkiler bakımından önem arz eden hususları ele alıp irdeledim. İkili ilişkiler bağlamında Askeri –teknik ilişkiler günümüzde önemini koruduğu aşikardır.

KAYNAKÇA

Avatkov V. A., 2021 Specifika geopolitiki Azerbajdzhanskoj Respubliki // Postsovetskie issledovaniya.. № 2 (4). s. 104-108

Abramov,Y. 2019. Jewish Lobby always supports Azerbaijan [Электронный ресурс] // APA. URL: https://apa.az/en/xeber/domestic-news/yevda-abramov-jewish-lobby-is-always-with-azerbaijan-interview- 288413 (01.03.2023)

Babayev, F., 2019. “Rusya Federasyonu’nun Uzak Doğu Politikası Çerçevesinde Japonya İle İlişkileri”, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş

Eruygur, B., 2022. “Azerbaijani, Israeli defense ministers exchange views on military-technical cooperation, Anadolu Ajans, https://www.aa.com.tr/en/world/azerbaijani-israeli-defense-ministers-exchange-views-on-military-technical-cooperation/2743497 (01.03.2023)

Forde, S., 1991. “Varienties of realizm: Thucydides and Machiavelli”, The Journal of Politics, 54(2), ss. 372-393.

Gut ,A., 2019, "What turned Azerbaijan into linchpin of energy diversity, security?" *The Jerusalem Post*, September 24,

Hasanova, F., 2023. “Azerbaijan, Israel eye prospects for military cooperation”, Azernews, https://www.azernews.az/nation/205778.html (01.03.2023).

Huseynov, R., 2022. “The Sky is the Limit: The Azerbaijan-Israel-Türkiye Trio and the Greater Middle East”, MDC, https://dayan.org/content/sky-limit-azerbaijan-israel-

turkiye-trio-and-greater-middle-east (01.03.2023)

Koste nko YU. I. (2017) «Novaya periferijnaya strategiya» Izrailya // Vestnik MGIMO. . №1 (52). ss. 101-118

Khalifa-Zadeh M. 2012. Israel and Azerbaijan to counterpart Iran // Central Asia and the Caucasus. № 3 (13). P. 68-79.

Lindenstrauss, G., 2015. Israel-Azerbaijan: despite the constraints, a special relationship Strategic Assessment. № 4 (17). P. 69–79.

Murinson A. The Ties between Israel and Azerbaijan // Mideast Security and Policy Studies. № 110. P. 14-15.

Mammadov,.M., 2022. "Azerbaijan and Israel aim to boost agricultural cooperation amid concerns about food security," Topchubashov Center, June 2,

REPORT AZ, 2016. “Sostoyalos' podpisaniye azerbaydzhano-izrail'skikh dokumentov”, https://report.az/ru/vneshnyaya-politika/sostoyalos-podpisanie-azerbajdzhano-izrail-skih-dokumentov/ (01.03.2023)

Sazhin V. I. 2021. “Iranskiy Azerbaydzhan – istoriya i sovremennost' “ Sayt zhurnala Mezhdunarodnaya zhizn'. https://interaffairs.ru/news/show/32232 (01.03.2023)

AFGANİSTAN'DA BELEDİYE PERSONEL SİSTEMİNİN SORUNU ÜZERİNE BİR ANALİZ

AN ANALYSIS ON THE PROBLEM OF THE MUNICIPAL PERSONNEL SYSTEM IN AFGHANISTAN

Kamu Yönetimi Bölümünde Doktora Öğrencisi, Hikmatullah WAHIDI
Ondokuz Mayıs Üniversitesi,
ORCID ID: 0000-0002-0025 8170

ÖZET

Personel bir organizasyonun gerçek varlığıdır. Personel bir organizasyonun verimli çalışmasını başarıyla desteklemektedir. Bu güçlerinin, bağlılıklarının, adanmışlıklarının ve kuruluşla olan duygusal bağlarının parasal değeri olan varlıklar olarak değerlendirilemeyeceği anlamına gelmektedir. Bu nedenle, belediyelerde kaliteli bir kamu hizmeti sunabilmek için belediye personel sistemi ile ilgili konuların dikkate alınması önemlidir. Bu sorunların sistematik olarak belirlenmesi, belediye personel sisteminin kurulumu boyunca yaşanan sorunların çözülmesinde en önemli ilk adımdır. Bu kapsamda çalışmanın amacı, Afganistan'da belediye personel sisteminin sorununu araştırmaktır. Veriler nitel araştırma yöntemiyle Kabil Belediyesi örneğinde elde edilmiştir. Çalışmanın sonunda şu sorun alanı tespit edilmiştir. Zayıf yönetim, kapasite geliştirme eksikliği, ücret sisteminin haksızlığı, personel transferleri, personel yetersizliği ve yolsuzluk. Bu araştırmada nitel bir metodoloji kullanılmıştır. Araştırmanın türü betimseldir. Nitel bir analiz yapmak için, bu çalışmanın araştırmasında çoğunlukla hem yerel hem de yabancı kaynaklar, dergi makaleleri, kitaplar, gazeteler, raporlar ve akademik yayınlar kullanılmıştır. Bu çalışmanın sonuçları Afganistan'da belediye yöneticilerine, akademisyenlere, politikacılara ve politika yapıcılara Afganistan'da belediye personel sisteminin sorunu çözmek için uygulanabilir stratejiler ve politikalar geliştirmede destekleyecektir.

Anahtar Kelimeler: Zayıf Yönetim, Kapasite Geliştirme, Ücret Sisteminin Haksızlığı, Personel Transferleri, Personel Yetersizliği

ABSTRACT

Humans are an organization's true assets and they effectively contribute to its effective functioning. So, their tenacity, loyalty, and emotional connection to the company cannot be seen as assets with a monetary worth. Due to provide continuous public service in municipalities, it is crucial to contemplate the problems involved with the municipal personnel

system. The most crucial initial step in resolving the problems that flourished since the composition of the municipal personnel system is methodically identifying these issues. In this case, the study's objective was to look at Afghanistan's municipal personnel system. In the case of the Kabul Municipality, the data were gathered using a qualitative research approach. At the study's completion, the following problem was identified: Poor staff management, lack of capacity building, unfair wage system, rapid staff turnover, understaffing and corruption. Using a qualitative technique, this study is presented. The approach of study is descriptive. The research for this study primarily employed academic publications both from home and other sources, including books, journals, newspapers, reports, and academic publications to perform a qualitative analysis. The present study will provide evidence and help the development of practical strategies and policies by Afghan municipal managers, academics, policy makers, and politicians to remove the challenges of the country's municipal personnel system.

Keywords: Poor Management, Capacity Building, Injustice Wage System, Personnel Transfer, Understaffing

1. GİRİŞ

Afganistan, Güney Asya'da Himalaya Dağları'nın batısında karayla çevrili bir ülkedir. Toplamda 652.860 km2 arazi vardır. Afganistan bu nedenle Asya'nın en büyük ülkelerinden biri ve dünyanın 41. büyük ülkesidir. Nüfusu yaklaşık 40,5 milyon kişidir ve nüfusun çoğu %74 kırsal bölgelerde yaşamaktadır. Afganistan'ın başkenti Kabil kentidir (World Data, 2023).

Afganistan'daki otuz yıllık iç savaş ve devrim sırasında, başkent Kabil bile neredeyse her şeyini kaybetmiş olup belediyenin personel sistemi dahil tüm altyapıları tamamen yok edilmiştir. 2001'den sonra yeni bir yönetim kurulmuştur. Amerika Birleşik Devletleri tarafından desteklenen yeni hükümet, uluslararası toplum ve diğer bağışçıların mali desteğiyle birlikte yeniden yapılanmaya başlamıştır. Ancak hızlı ekonomik büyüme, kentleşme ve nüfus artışı bazı sosyal sorunları da beraberinde getirmiştir. Belediyenin personel sistemi sorunları bu konuların en önemlisi sayılabilmektedir.

Afganistan'da kentler nüfusun yüzde 26'ini oluşturmaktadır; nüfusun diğer yüzde 74'u kırsal kesimde yaşmaktadır. Belediyeler hem kentsel hem de yerel bölgelerde çeşitli görevleri yerine getirmekle yükümlüdür. Afganistan'da belediyeler yerel yönetimin bir birimi olduğu için belediye personel sisteminin ve yönetiminin önemli etkilerinin olduğu söylenebilmektedir. Sonuç olarak, beldelerin yetkin bir kamu hizmeti geliştirebilmesi için belediye personeli ile ilgili idari ve örgütsel sorunlar dikkate alınmalı ve soruna yönelik çözümler araştırılmalıdır.

Bu çalışmanın amacı, belediye personel sisteminin uygulanmasında karşılaşılan sorunları tespit etmektir. Veriler nitel araştırma yöntemiyle Kabil Belediyesi örneğinde elde edilmiştir. Bu konuları tartışmak ve analiz etmek için araştırma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Afganistan'da belediye personel sistemine genel bir bakış, ikinci bölümde ise belediye personel sisteminin uygulanmasında karşılaşılan sorunlar incelenmiştir son üçüncü bölümde ise sonuç ve tartışma bölümü ele alınmıştır.

Araştırma çerçevesinde beş sorun alanı belirlenmiştir. (1). Zayıf Personel Yönetimi, (2). Kapasite Geliştirme Eksikliği, (3). Ücret Sisteminin Haksızlığı, (4). Personel Hızlı Transferleri, (5). Yeterli Personel Sayısı Eksikliği ve Yolsuzluk.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI,ÖNEMİ VE YÖNTEMİ

Afganistan'da belediye personel sisteminden kaynaklanan sorunları bulmak ve analiz etmek araştırmanın temel amacıdır. Literatürde Kabil belediye personel sistemi ve sorunlarına yönelik araştırmaların birbirinden bağımsız değerlendirildiğinde birçok sorun alanında boşluk doldurduğu söylenebilmektedir. Afganistan'da Belediye personel sistemi ile ilgili konuları kapsayan sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Öte yandan Afganistan belediyesinde personel yönetimindeki zorluğun temel nedenlerini ortaya koymanın bu araştırmada önemli olduğu düşünülmektedir.

Araştırma amacına ulaşmak için nitel bir metodoloji kullanılmıştır. Bu çalışmanın araştırmasında çoğunlukla hem yerel hem de yabancı kaynaklar, dergi makaleleri, kitaplar, gazeteler, raporlar ve akademik yayınlar kullanılmıştır. Ayrıca kullanılan ikincil bilgiler, dünya çapındaki bilimsel yayınların İngilizce ve Farsça dillerindeki baskılarından alınmıştır.

3. AFGANİSTAN'DA BELEDİYE PERSONEL SİSTEMİNE GENEL BİR BAKIŞ

Afganistan'ın belediye sisteminin tarihi bir geçmişe sahiptir. Özellikle Kabil Belediyesi bu belediyenin bir örneğidir. Kabil Belediyesi, 1919 yılında Amanullah Han döneminde kurulmuştur. Mohammad Nader Khan'ın yönetimi altında kentsel gelişim süreci gelişmiştir ve Mohammad Zaherşah'ın yönetimi altında ilk olarak bir kentsel "*Yönetmelik*" oluşturulmuştur. 1941 yılında belediye adı, *"Şarvali*" adıyla değiştirilmiştir. Mevcut Kabil belediyesi, bir belediye başkanı, üç belediye başkan yardımcısı, müdürlük düzeyinde adlandırılan on sekiz merkez ofisi ve 22 bölge ofisinden oluşan geniş bir idari yapıya sahiptir (Miraan, 2017).

Afganistan'da belediye başkanı ve yardımcıları genellikle merkezi hükümet tarafından atanmaktadır. Her bölge ve sokağın kendi temsilcisi (*Vakil*) vardır. Her sokak temsilcisinin

başında bir bölge temsilcisi (*County Councilor orVakil-e-Gozar*) vardır. Bölge temsilcileri belediye başkanına kayıtlıdır ve imzaları tanınmaktadır. Birkaç bölgenin temsilcileri, belediye bölge başkanının gözetimi altında çalışmaktadır. İlçe *(Nahia*) başkanları, belediye genel müdürlüğüne bağlı olarak çalışmaktadır. Nüfus artışı nedeniyle Kabil kenti 23 ilçeye sahiptir. Kabil'in her bölgesinde 8 ila 25 temsilciler vardır; Buna Halk Temsilcileri Konseyi (*People's Representatives Council*) denir. Afganistan Belediyesi, işlerin ve günlük faaliyetlerin detaylı bir şekilde yürütülmesi amacıyla görevlerini bölmüştür. Örneğin: Kent koruma ve bakım departmanları, Kent yeşillendirme departmanı, kentsel temizlik departmanı, emlak ve yerler departmanı, planlama ve mühendislik departmanı, koruyucu kontrol departman, teknik departman, asfaltlama departmanı ve mali yönetim (Popul, 2019).

4. AFGANİSTAN'DA BELEDİYE PERSONEL SİSTEMİNİN YAŞANAN SORUNU

Afganistan, otuz yıllık savaş ve yıkım sürecinde personel sistemi dahil tüm altyapılarının tamamen yıkıldığı bir ülkedir. 2001'den sonra yeni bir yönetim kurulmuştur. ABD'nin desteklediği yeni hükümet, uluslararası toplum ve diğer bağışçıların mali desteğiyle birlikte yeniden yapılanmaya başlamış, fakat hızlı ekonomik büyüme, kentleşme ve nüfus artışı bazı sosyal sorunları da beraberinde getirmiştir. Personel sistemi sorunu bu sorunların en önemlisi olarak kabul edilebilir. Afganistan'da belediyeler, yerel yönetimlerin en önemli alt birimleridir. Bir organizasyonda personel, yükümlülüklerini yerine getirmede önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle, yetkin bir kamu hizmetinin ortaya çıkabilmesi için belediye çalışanlarını etkileyen idari ve örgütsel sorunların ele alınması ve soruna yönelik çözümlerin araştırılması gerekmektedir. Belediye personel sisteminin kurulması sırasında karşılaşılan sorunların tespiti ve analizi bu bölümde ele alınmaktadır. Çalışmanın bulgularından elde edilen bilgiler kullanılarak, belediye personel sisteminin pratik sorunları 1. Zayıf Personel Yönetimi, 2. Kapasite Geliştirme Eksikliği, 3. Ücret Sisteminin Haksızlığı, 4. Personel Hızlı Değişim, 5. Yeterli Personel Sayısı Eksikliği ve Yolsuzluk kategorileri altında incelenmiştir.

4.1 ZAYIF YÖNETİM

Bir organizasyonda düzen, motivasyon, etik ve üretkenlik eksikliği olduğunda, bir organizasyonun personel yönetimi zayıf olarak kabul edilmektedir. Bir organizasyonun tüm hiyerarşisinde, zayıf personel sistemi uygulamalarından etkilenecektir. Bu tür olumsuz etkiler, diğer sorunların yanı sıra çalışan çatışmasını, tanınma eksikliğini, yetersiz eğitimi ve zayıf ekip oluşturmayı içerebilmektedir. Etkili bir personel yönetimi stratejisinin olmamasından dolayı çalışanlar bu tür olumsuz durumların düzelmeyeceğini düşünebilmektedir. Sonuç olarak işyerindeki moral ve motivasyonun azaldığı görülmektedir (Teigeler, 2019).

Personel yönetimi, kamu ihtiyaçlarını sağlamak için belediye kuruluşlarının temel aracıdır. Ancak Afganistan'ın belediye teşkilatlarında personel yönetimi, profesyonellik eksikliği, çalışan için eğitim eksikliği, çalışanların değerlendirilmesindeki sorunlar, motivasyon eksikliği, çalışanla uygun bir ilişki sürdürme, refahı ve sağlığı sürdürme ve ayrımcılık gibi büyük zorluklarla karşı karşıyadır. Bu nedenle zayıf personel yönetimi verimliliğin düşmesine, etkin olmayan işe alımlara, uyumsuzluğa ve personel hızlı değişmeye yol açılabilmektedir.

4.2. KAPASİTE GELİŞTİRME EKSİKLİĞİ

Kapasite geliştirme, doğrudan, bir organizasyonun hedeflerine etkili bir şekilde ulaşabilmesi ve misyonunu yerine getirebilmesi için yönetimini ve yönetişimin güçlendirme süreci olarak tanımlanabilmektedir (Lammert, vd., 2015). Uluslararası kuruluşların çoğu, bir ülkenin eğitim, beceri ve bilgi düzeyini, büyüme ve refahının birincil itici gücü olarak görür; nüfusun eğitim seviyesi ve uzman tabanının boyutu ve kalitesi, kalkınma için bağımsız faktörler olarak belirlenmektedir. Sonuç olarak, Kabil belediye yönetimindeki personel sistemi, stratejik hedeflere ulaşmak amacıyla belediye projelerini üstlenmek için mevcut kaynakları etkin bir şekilde kullanamamaktadır. Bunun nedeni, yetkin, deneyimli ve eğitimli bilgi kapasitesi eksikliği olmasıdır. İşe alma süreci liyakat odaklanmak yerine çoğunlukla ilişkilere ve adam kayırmaya bağlı olmuştur. Dolayısıyla bu prosedürler, siyasi liderlerle hiçbir bağlantısı olmayan yetenekli ve nitelikli kişilerin idari sisteme katılmasını engelleyecektir (Sultana, vd., 2017: 41-46).

Afganistan İslam Cumhuriyeti 2015 raporuna göre, belediye personelinin nitelik düzeylerine göre ortalama olarak %30'u 6. Sınıfa kadar, %11'i 9. Sınıfa kadar, %50'si ile 12. Sınıfa kadar %8'i Lisans, %1'i Yüksek Lisans Derecesine sahiptir. Sonuç olarak, Afgan belediyelerinin karşılaştığı zorlukların çoğu arasında, yetkin çalışanları bulmak ve elde tutmak ciddi sorunlardan biri olmuştur. Belediyeler, özellikle özel şirketlere veya uluslararası kuruluşlara kıyasla düşük ücret miktarı nedeniyle, yetkin çalışanları çekmek için teşvik edici ücret eksikliğiyle karşı karşıya gelmektedir (Government of the Islamic Republic of Afghanistan, 2015).

4.3. ÜCRET SİSTEMİNİN HAKSIZLIĞI

Kabil belediye çalışanlarının en önemli endişelerinden biri, devlet kurumlarından elde ettikleri gelirlerin adaletsizliğidir. Tüm örgütlerde çalışanlar arasında ücret adaletinin tesisi konusunda ülkenin karşı karşıya olduğu en temel sorunlardan biri de çalışanlar arasındaki ücret farkıdır.

Afganistan İş Kanunu'nun 35. maddesine göre ücret, işçiye iş yapması karşılığında ödenen nakit veya gayri nakdi fonlardır.

Afganistan hükümeti şu anda çalışanlarının maaşlarını ödemek için farklı politikalar ve yönergeler kullanmaktadır. Devlet Memurları ile Kademe ve Maaş Sistemi Kanunu'nun 6. Maddesi esaslarına göre, memurlar için en düşük maaş 8. kademe için 5.000 Afgan, en yüksek maaş ise 1. ve 5. kademe için 30.500 Afgani düşünülmektedir. Merkezi refah sistemi ilk kez 1970'da Muhammed Zahir Şah döneminde kurulmuştur. Ortalama olarak, bu sistem devlet çalışanlarına aylık 50 ABD doları maaş ve 16 ABD doları değerinde kupon sağlamıştır. 2001'de yeni hükümetin kurulmasının ardından, Afganistan hükümeti son yirmi yılda hükümet çalışanlarının maaşlarını düzenlemek için düzeltici önlemler almıştır. Bu örnekler arasında maaş düzeyi programları (Pay and Grading), reformlar ve organizasyon yapısının temelden yeniden yapılandırılması (Priority Reform and Restructuring), ulusal teknik destek (National Technical Assistance), sonuçlar için kapasite geliştirme programı (Capacity Building for Result) ve son zamanlarda değişim programı (Change) sayılabilir (Hasht-e Subh Daily, 2020). Ancak Taliban'ın tekrar iktidara gelmesinden sonra bu programların bazılarında değişiklikler yapılmıştır ve bu programların bazıların da uygulanmasına dair bir haber yoktur. Afganistan belediye çalışanlarının maaşlarında adaletin sağlanması sistematik ve sürdürülebilir bir şekilde ele alınması gereken temel konulardan biridir. Devlet ve belediye çalışanlarının salt çoğunluğunun imtiyazlarını aldığı rütbe ve maaş sistemi yıllardır güncellenmemiştir. Aşağıdaki çizelge Taliban'ın yönetiminden sonra bazı değişikliklere rütbe ve maaş sistemine göre devlet çalışanlarının maaşlarını göstermektedir (Hasht-e Subh Daily, 2021).

Çizelge1. Devlet Çalışanlarının Maaşları

Numara	Maaş Sınırları (Afgani)	Kademe	Pozisyonlar
1	25200-30500	Birinciden beşe	Birinci
2	16600-20600	Birinciden beşe	İkinci
3	1300-15800	Birinciden beşe	Üçüncü
4	9900-11900	Birinciden beşe	Dördüncü
5	8300-9200	Birinciden beşe	Beşinci
6	6500-7500	Birinciden beşe	Altıncı
7	5600-6200	Birinciden beşe	Yedinci
8	500-5400	Birinciden beşe	Sekince

Kaynak: https://8am.media/new-taliban-led-government-payroll-for-government-employees/ (20.02.2023).

Bu arada, Afganistan pazarlarında ticari malların fiyatı 2018'den bu yana yıllık yüzde 9,01 artırılmıştır. Bu, devlet çalışanlarının rütbe ve maaş sistemine göre maaşlarının onaylanmasından sonraki 5 yıl içinde ticari malların fiyatının yaklaşık %72,9 arttığı anlamına gelmektedir (GlobalData, 2022). Yukarıdaki açıklama, ülkedeki mal fiyatlarının yeterince arttığını açıkça göstermektedir. Ama ne yazık ki devlet çalışanlarının maaş miktarı enflasyona göre ayarlanmamıştır veya artırılmamıştır, aksine düşürülmüştür.

4.4 PERSONEL TRANSFERLERİ

Hasibuan'a göre çalışan transferi, bir kuruluş içinde çalışanların hem dikey hem de yatay olarak konumlarını hareket ettirerek veya değiştirerek gerçekleştirilen çalışan geliştirme görevlerinden biridir (Hasibuan, 2016). Çalışan transferinin çalışan performansı üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkileri vardır. Dewi'ye göre, Çalışan transferi, yeni deneyimler sağlamak, çalışanların bilgi ve becerilerini genişletmek, doygunluktan kaçınmak, mevcut boşlukları doldurmak ve çalışan motivasyonunu artırmaktır (Dewi, 2017). Diğer içeriklerde, personel transferlerinin uygulanması ile ilgili olarak çalışanların karşılaşması gereken psikolojik sorunlar vardır. Öte yandan, personel transferindeki sorunlar, işle ilgili sorunlar ve işle ilgili olmayan sorunlar olmak üzere iki türe ayrılmaktadır. Yeni ortama uyum ve sorumluluklar gibi işle ilgili konulardır. İşle ilgili olmayan problemler ise örneğin çıkış, yeni ikamet, sosyal ve duygusal stres vb. kararlardır (Budiman, 2018: 33-36). Personel hızlı transferleri hem işle ilgili hem de işle ilgili olmayan sorunlar, uygun şekilde ele alınmadığı takdirde kuruluşun genel performansını etkileyebilmektedir. Son olarak, Budiman'a göre, kurumlar tarafından istenmeyen personel transferler performansın, dirençler yaratmak ve iş kalitesinin düşmesine neden olabilmektedir. Kısacası çalışma yeteneğinde azalma hatta işi bırakma isteğinde azalma olabilmektedir.

Afganistan Kabil belediyesinde personel transferinin iki ana nedeni vardır; Birincisi, farklı birimlerdeki profesyonel kadro eksikliğinden dolayı iş ihtiyaçlarının değerlendirilmesi, bazen profesyonel kadroların dönüşümünü gerektirebilir. Bu dönüşüm sadece orijinal birimler üzerinde olumsuz bir etki yaratmayacaktır. İkincisi, siyasi nedenlerle, Afgan liderler ve yöneticiler farklı siyasi gruplara ve ulusal eğilimlere mensuptur. Farklı kademelerdeki liderler iktidara geldiklerinde bazı çalışanları kendilerine daha güvenilir bulmaya çalışırlar, böylece kendi pozisyonlarında personel transferinde bazı değişiklikler getirmişlerdir (Sultana, vd., 2017). Ancak belediye sektörlerindeki bu değişiklikler, iş ve idari gereklilikleri iyileştirmek için değil, aslında siyasi bir motivasyona sahiptir. Afganistan'da özellikle Kabil belediyesinde siyasi nedenlerle, personelin istenmeyen transferleri bu şekilde devam ederse ve

durdurulmazlarsa personel performansın, dirençlerin ortaya çıkması, iş kalitesinin düşülmesi ve hatta işi bırakılmasına neden olabilmektedir.

4.5. PERSONEL YETERSİZLİĞİ

Personel eksikliğinden kaynaklanan artan görev ve yükler nedeniyle, mevcut çalışanlar daha kötü performans sergiler ve bu da hatalara ve diğer verimsizliklere yol açar ve bireysel performansı, hizmet alıcıyı ve nihayetinde örgütsel performansı olumsuz etkilemektedir (Cheema, vd., 2017: 679). Personel yetersizliği, Afganistan Kabil belediye yönetiminde en zorlayıcı bir faktörler arasındadır. Kabil belediyesi hem kırsal hem de kentsel ofis bölümlerinde, özellikle teknik personel ve mühendisler olmak üzere kritik bir personel yetersizliği ile karşı karşıyadır. Bu sorun terfi eksikliği, motivasyon eksikliği, düşük maaş gibi birçok faktörden kaynaklanmaktadır.

2015 yılı Afganistan İslam Cumhuriyeti Raporuna göre belediye personelinin mesken sayısına oranında il bazında önemli farklılıklar görülmektedir. En düşük oran her 19 konutta 1 belediye personeli ile Laghman ilinde, en yüksek oran ise her 171 konutta bir belediye personeli Tahar ilinde görülmektedir. Tutarsızlık, kamu hizmeti reformunun kentsel büyümeye ve yeni belediye sınırlarına ayak uyduramaması gerçeğinin sonucu ortaya koymaktadır (Government of the Islamic Republic of Afghanistan, 2015: 38).

Uzun yıllardır Kabil kenti, kentsel özelliklerini yokluğunda yaşamaktadır; Standart olmayan bina ve yolların varlığı, kanalizasyon eksikliği, çöplerin varlığı ve büyük çöp depoları, atık üretim miktarına ilişkin güvenilir istatistiklerin olmaması, vatandaşların iş birliği yapmaması, şehircilik yasasına uyulmaması, medyanın iş birliği yapmaması, eski çalışanların olması, teknik ve mekanik kapasitenin düşük olması 21. yüzyılda Afganistan'ın başkentinin temel sorunlarıdır. Kabil Belediyesi'nin mevcut tesisleri 6 milyon Kabil sakininin ihtiyacını karşılamamaktadır. Başkente iş ve daha güvenli bir ortam için gelen diğer illerden gelen göçmenlerin dönüşü nedeniyle kentin nüfusu her geçen gün artırmaktadır. Resmi yetkililere göre şu anda Kabil'deki evlerin %80'ından fazlası gayri resmi olarak inşa edilmekte ve bu da mevcut sorunları artırmaktadır (Sarwari, 2023: 7-17).

Kabil Belediyesinde Temizlik İşleri Müdürlüğü (Directorate of Cleaning department), mevcut teşkilat yapısı, Kabil'deki altı milyona yakın nüfus artışı ve ekonomik, siyasi, sosyal gelişmeye uygun olup, atık üretim hacmi hesaplanmamış ve sınırlı düzeyde tutulmuştur. Bu müdürlüğün mevcut yapısında (122) çalışanı ve (3625) servis personeli bulunmaktadır (https://km.gov.af, 10 Şubat 2023). Bu yüzden Kabil belediyesinin sakinlerin ihtiyaçlarını etkili bir şekilde

karşılamak için gerekli personel eksikliği, kent sakinlerinin belediye tarafından sağlanan hizmetlerden memnun olmamalarının nedenlerinden biridir.

4.6. YOLSUZLUK

Yolsuzluk, dünyadaki tüm ülkelerin temel sorunlarından biridir. Yolsuzluk, ülkelerde yaygın olarak görülmekte ve ekonominin kültürel ve sosyal yapısı gibi birçok nedeni bulunmaktadır. Literatürde farklı tanımları bulunan yolsuzluk kavramının herkesin anlayabileceği net bir tanımı bulunmamaktadır. Çünkü aynı ülke içindeki bölgeler arasında bile her ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel yapıları farklıdır (Berksoy ve Yıldırım, 2017: 2-17). Dünya Bankası değerlendirmesine göre, kamu otoritesinin kişisel çıkar için kötüye kullanılması yolsuzluk teşkil etmektedir. Bu nedenle, bir kamu görevlisinin özel çıkar için rüşvet istemesi veya kabul etmesi kamu görevinin kötüye kullanılmasıdır. Yolsuzluk fikri ulustan ulusa ve hatta bölgeden bölgeye büyük farklılıklar gösterir ve sadece ırksal, etnik ve dini gruplara bağlı değildir (Wei, 1999).

Afganistan'da kalkınmayı ve iyi yönetişimi yavaşlatan en büyük zorluklardan biri yolsuzluktur (Bahman, 2013). Yolsuzluk, Afganistan'ın geri kalmışlığının ana nedenlerinden biridir. Bu olgu, devletin vatandaşların ihtiyaçlarını karşılamada büyük eşitsizlikler ve sorunlarla karşılaşmasına neden olmuştur. Uluslararası Şeffaflık Örgütü (Transparency International) 2022 yolsuzluk algıları Endeksi'ne göre, Afganistan İdari yolsuzluğa maruz kalan bir ülke olarak tanıtılmıştır ve dünyadaki ülkeler sıralamada 180 ülke arasında 150. sırada yer almıştır (Transparency International, 2022). Afganistan'daki idari yolsuzluğun farklı etkenleri ve kökenleri vardır ve Afganistan'daki yolsuzluğun etkenleri ve kökleri olarak şu etkenlerden söz edilebilmektedir: Afganistan'da geleneksel liderlik ile etnik düşünce, Afganistan'ın devlet dairelerinde idari yolsuzluğa neden olan konular arasındadır. Yolsuzluk, Afganistan'ın belediye yönetiminde yaygın bir sorundur ve birkaç şekilde görülmektedir: Birincisi, yolsuzluk Kabil Belediyesi'nin işe alım sisteminde mevcuttur. Kabil belediye yönetiminin çoğu insan kaynaklarının işe alınması süreci, meritokrasi (Liyakat dayalı) ilkelerine aykırıdır ve etnik, dilsel ve bölgesel ilişkilere dayanmaktadır. Zayıf yönetim ve yasaların uygulanmaması, Afganistan'ın belediyelerinde yolsuzluğun bir başka faktörüdür; İdari yolsuzluğun oluşmasında önemli rol oynayan diğer faktörlerden biri de meritokrasi kültürün olmamasıdır. Sonuç olarak, yolsuzluk belediyenin etkinliğini azaltmakta, eşitliği ve adaleti etkilemektedir. Afganistan devleti, Kabil belediyesinde reform yapmak ve idari yolsuzluğun azaltılması için girişimler yapmıştır. Afgan devletinin uluslararası toplum nezdinde bir dizi yolsuzlukla mücadele taahhüdü bulunmaktadır. Ayrıca 2008 yılında yolsuzlukla mücadele tedbirlerini uygulamak

üzere yolsuzlukla mücadele ve icra daireleri kurulmuştur ancak tüm bu çabalara rağmen şu ana kadar net bir olumlu sonuç alınamamıştır.

5. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

İnsan kaynakların yönetimin büyümesinde kritik bir rolü vardır ve kuruluşun yönetimine yardımcı olmak için çok önemli bir işlevi oynamaktadır. Kuruluşun insan kaynakları, incelenmesi ve dikkat edilmesi gereken her gelişmede zorluklarla karşı karşıyadır. Bu çalışmada, belediye personel sisteminin uygulanması sırasında ortaya çıkan sorunları Kabil Belediyesi örneğinde literatür taraması sonucunda yapılmıştır. Bu araştırmada nitel metodoloji kullanılmıştır. Çalışma sonunda aşağıdaki sorun alanları belirlenmiştir. (1). Zayıf Yönetim, (2). Kapasite Geliştirme Eksikliği, (3). Adaletsiz Ücret Sistemi, (4). Personel Transferleri, (5). Personel Yetersizliği ve Yolsuzluk.

Etkili ve motive olmuş insan kaynaklarının, herhangi bir kuruluşun etkinliğini artırmada önemli ve temel bir rol oynadığı düşünülmektedir. İnsan kaynakları yönetimini etkileyen mevcut zorlukları ve faktörleri anlamak, yöneticilerin ilerlemesine ve insan kaynaklarının verimliliğini artırmasına yardımcı olabilmektedir. Bu çalışmaya dayanarak, insan kaynakları zorluklarının yaratılmasında çeşitli faktörlerin etkili olduğu görülmektedir. Bu makale, Kabil belediyesinin insan kaynaklarındaki ana zorlukları sunmaktadır. Bu zorlukların temelinde siyasi yönetim ve insan kaynakları için kapsamlı bir planın olmaması sayılabilmektedir

Kabil belediye personel sisteminde bu sorunların çözümünün halkın ortak ihtiyaçlarının karşılanmasında hayati önem taşıdığı görülmektedir. Genel olarak istihdam yapısındaki değişim ve dönüşümün bu sorun alanlarının ortaya çıkmasında etkili olduğu söylenebilmektedir. Ayrıca Afganistan belediyelerdeki sorunları çözmek için etkililiği ve verimliliği artırmanın, meritokrasi kültürün geliştirilmesi, güven oluşturma ve çalışan güçlendirmesini, üretkenliği artırmak ve insan kaynaklarını optimize etmek için güçlü bir araç olarak teşvik etmekten başka bir yolu yoktur. Bu nedenle, herhangi bir dönüşümde, insan kaynakları zorlukları incelenmeli ve bu zorlukların önlenmesi için çözümler uygulanmalı ve insan kaynakları endişeleri ciddiye alınmalıdır. İnsan kaynakları yönetiminin zorluklarını çözmenin yanı sıra, çalışanların aktif katılımını ve inisiyatifini, yaratıcılığını sağlayan örgüte bağlılık ve aidiyet duygusunu arttırır ve sonuçta verimliliği artıracak araçlar oluşturmaktadır. Öte yandan, bir alternatif olarak, Afganistan belediyelerinin gerçek ihtiyaçlarını belirlemek için Afganistan Belediyesi'nin yapısı tanımlanmalı, belediyelerde araştırmalar yapılmalıdır ve

mevcut personel sisteminin uygulanmasıyla ilgili diğer sorunları ele almak için alternatif personel sistemleri ve yapılar uygulanmalıdır.

KAYNAKÇA

[1] Bahman, S.N. (2013) Good Governance in Afghanistan: Challenges and Solutions. http://www.nispa.org/files/conferences/2013/papers/201304161057480.Paper_Bachmann.pdf (Erişim tarihi: 20.02.2023)

[2] Hasht-e Subh Daily, (2021). The new salary scheme of the caretaker government of the Taliban for government employees. https://8am.media/new-taliban-led-government-payroll-for-government-employees/ (Erişim tarihi: 02.01.2023)

[3] Hasibuan, M. S. (2016). Human resource management (Revised). Jakarta: Sinar Grafika offset.

[4] Kabul Municipality, (2023). https://www.km.gov.af/296/ (Erişim tarihi: 10.02.2023)

[5] Lammert, J. D., Johnson, L., & Fiore, T. A. (2015). Conceptualizing capacity building. Rockville, MD: Westat.

[6] Minister of Labor & Social Affairs, (2008). Labor Law, https://www.molsa.gov.af/dr (Erişim tarihi: 22.01.2023)

[7] Miraan, H. (2017). Kabul Municipality and the difficulties of urban development. https://www.bbc.com/persian/blog-viewpoints-41913861. (Erişim tarihi: 15.01.2023)

[8] Popul, K. (2019). How is the municipality works in Afghanistan? http://www.mashal.org/blog/ (Erişim tarihi: 10.01.2023)

[9] Sarwari, F., & Ono, H. (2023). An Analysis of Urban Ethnic Inclusion of Master Plans—In the Case of Kabul City, Afghanistan. Urban Science, 7(1), 3.

[10] Sultana, A., Sarker, M. N. I., & Prodhan, A. S. (2017). Job satisfaction of public and private primary school teachers of Bogra District in Bangladesh. Journal of Sociology and Anthropology, 1(1), 41-46.

[11] Teigeler, L. (2019). Consequences of Poor Human Resource Management. https://www.tcgco.com/consequences-of-poor-human-resource-management. (Erişim tarihi: 26.01.2023)

[12] Berksoy, T., & Yıldırım, N. E. (2017). Yolsuzluk Kavramına Genel Bir Bakış: Problemler Ve Çözüm Önerileri. Journal of Awareness, 2(1), 1-18.

[13] Wei, S. J. (1999). Corruption in economic development: Beneficial grease, minor annoyance, or major obstacle? Minor Annoyance, or Major Obstacle.

[14] https://www.worlddata.info/asia/afghanistan/index.php (Erişim tarihi: 02.01.2023)

[15] Budiman, A. (2018). Employee Transfer: A Review of Recent Literature. JPAS (Journal of Public Administration Studies), 3(1), 33-36.

[16] Cheema, J. R., & Asrar-ul-Haq, M. (2017). Effects of staff participation, morale, and shortage on organizational performance: An international survey. Issues in Educational Research, 27(4), 677-696.

[17] Transparency International, (2022). Corruption Perceptions Index https://www.transparency.org/en/cpi/2022/index/afg (Erişim tarihi: 23.02.2023)

[18] Dewi, J.P. (2017). Effect of Transfer and Motivation on Employee Performance of PT. Buana Samudra Lestari. Bekasi: Pelita Bangsa College of Economics.

[19] GlobalData, (2022). Consumer price inflation in Afghanistan (2018 - 2026, %) https://www.globaldata.com/data-insights/macroeconomic/the-consumer-price-inflation-inafghanistan-490215. (Erişim tarihi: 27.01.2023)

[20] Government of the Islamic Republic of Afghanistan, (2015). State of Afghan Cities; Government of the Islamic Republic of Afghanistan: Kabul, Afghanistan, Volume 1.

[21] Hasht-e Subh Daily, (2020). sustainable justice for civil servants; Minimum wage and equalization of wages. https://8am.media/sustainable-justice-for-government-employees-minimum-wage-and-salary-equalization/ (Erişim tarihi: 02.02.2023)

BİR İNGİLİZ RAPORUNA GÖRE TÜRK-YUNAN MÜBADELE ALT KOMİSYONUNUN SAMSUN VE TRABZON'DAKİ FAALİYETLERİ

ACTIVITIES OF TURKISH-GREEK EXCHANGE SUB-COMMISSION IN SAMSUN AND TRABZON ACCORDING TO A BRITISH REPORT

Dr. Öğr. Üyesi Yüksel KÜÇÜKER

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, Trabzon.

ORCID ID: 0000-0002-0243-2961

ÖZET

Anadolu'da yaşayan gayrimüslim unsurlarla ülke dışındaki Müslümanların mübadele edilmesi fikri 20. yüzyılın başlarında gündeme gelmiştir. Osmanlı Devleti bu dönemde Balkan Savaşları sürecinde Bulgaristan ve Yunanistan ile nüfus mübadelesi anlaşmaları yapma yoluna gitmiştir. İlk olarak 1913 yılı sonlarında Bulgaristan'la bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmayı müteakip benzer bir anlaşma Yunanistan'la da yapılmak istenmiş ve görüşmelerde belli bir noktaya kadar getirilmişse de Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte görüşmeler sonuca ulaşmamıştır.

Yunanistan'la yapılamayan mübadele anlaşması Lozan görüşmeleri sürecinde yeniden masaya gelmiş ve Türkiye ile Yunanistan arasında "Türk-Yunan Ahali Mübadelesi Sözleşmesi" imzalanmıştır. Sözleşmede mübadele konularıyla ilgilenmek üzere bir komisyon kurulması ve gerek görülen yerlerde incelemelerde bulunmak üzere bu komisyona bağlı alt komisyonlar kurulması kararlaştırılmıştır.

Milli Mücadele dönemi öncesinde Rum nüfusun yaşadığı yerlerden Trabzon ve Samsun da bu nüfus değişimi anlaşmasının kontrolünü yapmak üzere oluşturulan Alt Komisyon'un inceleme yaptığı yerlerden olmuştur. 1927 yılı ortalarında Trabzon ve Samsun ziyarete gelen Mübadele Alt Komisyonu'nun bu iki bölge hakkında yapmış oldukları değerlendirmeler dönemin Trabzon Konsolosu olan W.L.C. Knight'ın hazırladığı rapora yansımıştır. Bu tebliğ İngiliz arşivlerinden edinilen ilgili rapor ışığında Mübadele Alt Komisyonu'nun Trabzon ve Samsun hakkında yapmış oldukları değerlendirmeleri ve mübadelenin Karadeniz bölgesinde uygulanmasını ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mübadele Sözleşmesi, Nüfus Değişimi, Yunanistan, Türkiye, Trabzon, Samsun

ABSTRACT

The idea of exchanging non-Muslim elements living in Anatolia with Muslims abroad came to the fore at the beginning of the 20th century. In this period, the Ottoman Empire preferred to make population exchange agreements with Bulgaria and Greece during the Balkan Wars. First, an agreement was made with Bulgaria at the end of 1913. Following this agreement, a similar agreement was tried to be made with Greece and although it was brought up to a certain point

in the negotiations, with the outbreak of the First World War, no results could be obtained from this attempt.

The exchange agreement, couldn't be made with Greece, came to the agenda again during the Lausanne negotiations and the "Turkish-Greek Population Exchange Agreement" was signed between Türkiye and Greece. In the contract, it was decided to establish a commission to deal with exchange issues and to establish sub-commissions affiliated to the main commission to conduct examinations deeming necessary.

Trabzon and Samsun, the places where the Greek population lived before the National Struggle period, were among the places where the subcommittee formed to control this population exchange agreement examined. The evaluations of the exchange subcommittee, came to visit Trabzon and Samsun in the middle of 1927, were reflected in the report prepared by W.L.C. Knight, the Trabzon Consul of the time. This paper deals with the evaluations of the Exchange Sub-Commission on Trabzon and Samsun in the light of the relevant report obtained from the British archives and the implementation of the exchange in the Black Sea region.

Keywords: Exchange Agreement, Population Exchange, Greece, Türkiye, Trabzon, Samsun

GİRİŞ

Osmanlı Devleti yaklaşık dört asır süren kuruluş ve yükseliş dönemlerinin ardından 18. yüzyıldan itibaren geri dönülemez bir şekilde ve bir bütün halinde gerileme sürecine girmiştir. Her geçen yıl başta devlet yönetimi ve toplum yapısı olmak üzere hemen her alanda emareleri görülen çürüme doğal olarak devleti daha kırılgan bir pozisyona sokmuştur. Kötü gidişatı engellemeye dönük müdahale girişimlerine rağmen önü alınamayan bu sürecin yol açtığı zafiyet, daha agresif ve yıpratıcı dış müdahaleleri beraberinde getirmiş ve devleti nihai kertede dramatik bir şekilde çöküşe sürüklemiştir. Bu dönemde savaş meydanlarından hezimetle dönülmesi ve Rusya ve Avrupalı devletlerle onların güdümündeki uydu devletler karşısında her seferinde daha fazla toprak kayıplarına uğranılması yıllarca devam eden fetih ve iskân siyasetinin sonuna gelindiğini ortaya koymuştur. Devlet artık genişleme stratejisi yerine daralma sürecini yönetmenin yollarını aramak mecburiyetinde kalmıştır. Bu duruma paralel olarak daha önce fethedilen yerlerde yaşamaya başlayan Müslümanlar, yaşadıkları topraklar Osmanlı Devleti'nin elinden çıktıkça peyderpey kendileri açısından en güvenli bölge olarak gördükleri Anadolu'ya gelmeye başlamışlardır.

93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Osmanlı tarihi içinde bu bağlamda en önemli göç hareketinin yaşandığı olay olarak kabul edilir. Zira bu savaşta Ruslar karşısında alınan büyük mağlubiyet geniş toprak parçalarının kaybıyla ve Anadolu'ya tahmini bir milyon civarında bir Müslüman göçünün yaşanmasıyla sonuçlanmıştır.[1] 19. yüzyıl şartlarında oldukça büyük bir kitlesel hareketlilik olan bu durum sonraki yıllarda da artarak devam etmiştir. Bu yüzyılın ortalarından Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılına kadar Balkanlar, Kafkasya ve Kırım coğrafyalarından Anadolu'ya gelen göçmen sayısının altı milyon civarında olduğu değerlendirmeleri yapılmaktadır.[2]

[1] 93 Harbi sonrası Anadolu'ya gelen mülteci oranları için bkz. Justin McCarthy, *Sürgün ve Göç*, çev. Fatma Sarıkaya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012, s. 105-110.

[2] Mustafa Özdemir, *I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Ülkesinde Yaşanan Göç Hareketleri*, Yayımlanmamış

20. yüzyıl Osmanlı Devleti için yıkılışın yüzyılı olmuştur. 1911-1914 yılları arasında kendini dört ayrı savaşın içinde bulan devlet, girdiği son büyük savaş olan Birinci Dünya Savaşı'nın ardından tarih sahnesinden çekilmek durumunda kalmıştır.

Balkan Savaşları'yla birlikte Balkanlarda yaşanan toprak kayıpları bu coğrafyada yaşayan Müslüman unsurların geleceğine yönelik çözümler üretilmesine yönelik adımları gündeme getirmiştir. Bu doğrultuda ilk olarak Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında 1913 yılında bir mübadele anlaşması yapılmıştır. Bulgaristan'la yapılan anlaşmanın başarıyla uygulanması Yunanistan'la da benzer bir yol izlenmesini gündeme getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin Atina sefiri ile Yunan Dışişleri Bakanı arasında yapılan görüşmeler neticesinde Anadolu'daki Rumlarla Trakya'daki Müslümanların mübadele edilmesi hususunda ortak bir anlayış oluşmuştur.[3] Ancak tam da bu dönemde başlayan Birinci Dünya Savaşı iki devlet arasındaki görüşmeleri akim bırakmıştır. Yunanistan'la rafa kaldırılan mübadele meselesinin yeniden masaya gelmesi için 10 yıl daha beklemek gerekmiştir.

1. LOZAN GÖRÜŞMELERİNDE MÜBADELE MESELESİ VE MÜBADELENİN UYGULANMASI

"Türk-Yunan Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" adıyla 1923 yılında Türkiye ile Yunanistan arasında imza edilen sözleşme, Mondros Mütarekesi'ne dayandırılarak Anadolu'da başlatılan işgal ve sindirme faaliyetlerinin Anadolu'da ortaya çıkan milli mücadele hareketi ile bertaraf edilmesi sonrasında İsviçre'nin Lozan kentinde kurulan barış masasında yer alan başlıklardan biridir. Mübadele sözleşmesi Lozan Konferansı'nda görüş birliğine varılan 18 belgeden biridir. Sözleşmenin imzalanmasında başta İngilizler olmak üzere anlaşmanın uygulanabilmesi noktasında mübadeleye tabi Türk ve Rumların bir an önce yeni hayatlarına uyum sağlamaları için mübadelenin uygulanmasını zaruri olarak gören müttefik güçler; Anadolu'da büyük bir yenilgi alan ve Anadolu'dan kaçan Rum mültecilerin yerleşmeleri için gerekli alanların tesis edilmesi işini çözmek isteyen Yunanistan; ve öteden beri yabancı devletlerin Türkiye'nin iç işlerine karışmasında birinci derecede sorumlu görülen yabancıların bu nedenle Türkiye dışına çıkarılması gerektiği ve gayrimüslim unsurları yeni bir ulus inşası politikası karşısında engel olarak gören Türkiye bu mübadele sözleşmesinin imzalanmasını istemişlerdir.[4]

Türkiye ve Yunanistan'ın imzaladığı mübadele sözleşmesi dönemin şartları göz önüne alındığında oldukça büyük bir nüfus değişimi niteliğine sahipti. Böylesine geniş çaplı bir değişimin uygulanabilmesi amacıyla Mübadele Karma Komisyonu adı altında bir komisyon kurulmuştur.[5] Mübadelenin uygulanmasından sorumlu olan komisyon aracılığıyla nakledilmeyi bekleyen mübadillerin kayıtlarının tutularak evlerinden tahliye edilmelerinin sağlanması amaçlanmıştır. Bu bağlamda mübadillerin her türlü taşınır-taşınmaz varlıklarının tasdiki ve

---

Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2007, s. 39.

[3] Galip Kemalî Söylemezoğlu, *Canlı Tarihler, Hatıralar, Atina Sefareti (1913-1916)*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1946, s. 123-125.

[4] Baskın Oran, "Kalanların Öyküsü (1923 Mübadele Sözleşmesinin Birinci ve Özellikle de İkinci Maddelerinin Uygulanmasından Alınacak Dersler)", *Uluslararası Konferans Atatürkçülük ve Modern Türkiye*, Ankara, 1999, s. 156-158.

[5] Kemal Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 71.

sözleşmenin uygulanması için gerekli olan önlemlerin alınması gibi yükümlülükleri vardı.[6] Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından üç tarafsız üye ve Türkiye ve Yunanistan'dan dörder üyeden oluşturulan komisyona işlemlerin yürütülmesi için gerekli görülen yerlerde alt komisyonlar oluşturma yetkisi de tanınmıştı.[7] Ayrıca sözleşmenin 13. ve 14. maddeleri Karma Komisyon'a tüm mübadillerin beyanlarına dayanarak ilgili taşınmazlara kıymet biçme yetkisi tanımıştır.[8]

2. MÜBADELE ALT KOMİSYONUNUN SAMSUN VE TRABZON'DAKİ FAALİYETLERİ

Birinci Dünya Savaşı sürecinde ve hemen sonrasında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sıkıntılı durum bağımsızlık düşüncesinde olan bir kısım gayrimüslim unsurun harekete geçmesine ve dönemin başat devletlerinin de desteğiyle ayrılıkçı birtakım faaliyetlere girişmelerine yol vermiştir. Osmanlı topraklarında Rum varlığının yoğun olduğu bölgeler arasında yer alan Trabzon Vilayeti de Pontusçu Rumların bu tür faaliyetler yürüttüğü bölgeler arasında olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında Trabzon'un Rus işgaline uğraması Pontusçuların daha da cesaretlenmesini sağlamışsa da Rusya'da yaşanan beklenmedik ihtilal bunların faaliyetlerini aksatmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nı kaybettiğini belgeleyen Mondros Mütarekesi'nin birtakım muğlak şartlarına dayanılarak Anadolu'da yer yer işgal girişimlerinde bulunulması Osmanlı Devleti'nin elini kolunu bağlarken yaşanan işgal girişimlerinde cesaret bulan Pontusçular yeniden harekete geçmişlerdir. Bu dönemde yaşanan işgallere karşı Anadolu'da örgütlenen millî mücadele taraftarları kısa sürede teşkilatlanma noktasında önemli mesafe alarak işgal ve isyan girişimlerine karşı etkili bir direniş ortaya koymayı başarmışlardır.

Ortaya konulan direniş karşısında daha fazla direnemeyen Pontusçuların bir kısmı etkisiz hale getirilmiş bir kısmı yakalanmış ve bir kısmı da kaçmıştır. Bölgede kalan Rumlar -İstanbul dışında- Anadolu'nun diğer bölgelerindeki Rumlarla birlikte Lozan'da Türkiye ve Yunanistan'ın imzaladığı mübadele sözleşmesine dayanılarak Yunanistan'a gönderilmiştir.

Bölgeden gönderilen Rum mübadillerin geride bıraktıkları mal varlıkları hakkında yukarıda belirtilen süreç devreye konulmuş ve Mübadele Karma Komisyonu tarafından oluşturulan Alt Komisyon aracılığıyla gerekli işlemler yürütülmüştür.

Trabzon ve Samsun'da Rumlara ait taşınmazların tespiti ve değerlemeleri süreciyle alakalı oluşturulan Alt Komisyon'un bölgede yürüttükleri çalışmalar hakkında İngiliz arşivlerinden elde edilen bir raporda bu çalışmalara dair birtakım bilgiler edinmek mümkün olmuştur.

Rapor İngiltere'nin Trabzon konsolosluğu görevini sürdüren William Lowry Craig Knight tarafından "Gizli" ibaresiyle 28 Ağustos 1927 tarihinde İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi

---

[6] Onur Yıldırım, *Diplomasi ve Göç Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin Öteki Yüzü*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 264, 265.

[7] Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, I/I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 85; Bülent Kara, *Taabiyetten Vatandaşlığa Geçiş Sürecinde Türkiye'de Azınlıklar (1923-1950)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2004, s. 206.

[8] Safiye Bilge Temel, *Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Mübadeleye Yol Açan İhtilafların Analizi*, Lozan Mübadilleri Vakfı, İstanbul, 2014, s. 88.

George R. Clerk'e gönderilmiştir. Clerk raporu 21 Eylül 1927 tarihinde üst yazı ile dönemin İngiliz dışişleri bakanı olan Sir Austen Chamberlain'e yönlendirmiştir. Üst yazıda yazının içeriğine ilişkin genel bir bilgi verildikten sonra "*Konsolos Knight'ın gözlemlerine göre, [mübadele] Alt Komisyonu'nun son derece zor olan Yunan mülklerini tespit etme görevinde beklenenden daha iyi ilerleme kaydettiği*" belirtilerek yazının bir kopyasının İngiltere'nin Atina'daki büyükelçisine de gönderildiği notunu düşülmüştür.[9]

Knight raporunda Mübadele Karma Komisyonu'n bağlı Alt Komisyon'un üç üyesinin Trabzon'a ulaştığı bilgisini verdikten sonra bu üç üyenin isimlerini paylaşmıştır. Raporun bu bölümünden komisyonun tarafsız üyesi ve başkanının Avusturyalı Baron V. de Speth-Schulzburg, Türk üyesinin Hasan Zekai Bey ve Yunan üyesinin de Mösyö J.N. Tattaraki olduğu anlaşılmaktadır.[10]

Raporda Alt Komisyon'un amacının Karadeniz bölgesinde terk edilmiş Rum gayrimenkullerinin değer tespitinin yapılması olduğu belirtilmiştir. Bu aşamada gayrimenkullerin değer tespiti çalışmalarının Helen tebaasına ait olanlar ve 1912 yılı öncesinde Karadeniz'i terk eden Osmanlı Rumlarına ait olanlar olmak üzere iki kategori altında yapıldığı belirtilmiştir.[11]

Knight kaleme aldığı raporun devamında Trabzon'a gelen komisyonun daha önce Samsun'da birkaç ay geçirmiş olduğunu, burada yaklaşık 170 mülkü araştırdığı ve bunların neredeyse tamamının zarar görmüş tapu belgeleri, mal sahiplerinin isim değişiklikleri, tanık eksikliği ve özellikle köylerde bulunan evlerin birçoğunun neredeyse tamamen yıkılıp kaybolmuş olması gibi çok büyük zorluklara rağmen tespit çalışmalarının başarıyla yapıldığını ifade etmiştir. Knight edindiği izlenime dayanarak; asgari yardımın yetkililer tarafından sağlandığı, bununla birlikte vakaların yaklaşık yüzde ikisi hariç hepsinde tahmini değer konusunda anlaşmaya varıldığı değerlendirmesinde bulunmuştur. Yunan üyenin tahmini ile Türk üyenin tahmini arasındaki farkın toplamın %20'sinden az olması durumunda karar hakkının tarafsız üyeye ait olduğu bilgisini paylaşan Knight, diğer durumlarda, anlaşma için İstanbul'daki II. Alt Komisyon'a başvuruda bulunulduğu şeklinde bir usul olduğunu belirtmiştir.[12]

Samsun'daki komisyonun incelemesini bekleyen 150 mülke kıyasla Trabzon'da en az 700 mülk bulunduğu bilgisini veren Knight, inceleme süreci en az altı ay süreceğinden, üyelerin kış gelmeden ve yollar kullanılamaz dönüşmeden gelmeden önce iç kesimlere ilerleyip oradaki işlerini bitirmeyi planladıklarını yazmıştır. Bu noktada yaşanan bir aksiliğe değinen konsolos, komisyon üyelerinin sayım işlemlerini ev sahipleri olmadan yaptıklarını ve Vali tarafından Ankara'dan derhal açık izin almadan yasak bölgeye giremeyecekleri şeklinde uyarıldıklarını ifade etmiştir. Komisyon başkanı İstanbul'dan kendisine Trabzon'da çalışmaya hemen başlaması talimatını veren bir telgraf aldığı için izin konusunun yakın zamanda ve hatta büyük olasılıkla o yıl için de mümkün olmayacağı değerlendirmesi yapan Knight, hükümetin,

[9] *Foreign Office, Activities of Turco-Greek Exchange Sub-Commission which is visiting Samsoun and Trebizond (21 September 1927)*, 286/1010, 1321/20/P5/1927. (Bundan sonra *FO*)
[10] *FO*, 286/1010, 1321/20/P5/1927, p.1.
[11] *FO*, 286/1010, 1321/20/P5/1927, p.1.
[12] *FO*, 286/1010, 1321/20/P5/1927, p.1, 2.

Komisyon'un er ya da geç daha uzak iç bölgeleri ziyaret etmesine izin vereceğinin varsayılabileceği yorumunda bulunmuştur.[13]

Raporda son olarak Alt Komisyon üyelerinin birbirleriyle olan münasebetleri hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. Buna göre; komisyonun Türk ve Yunan üyelerinin uyumlu bir şekilde çalışmadıkları, bu durumda tarafsız üyenin iki tarafın üyelerinin "birbirilerinin boğazlarına yapışmasını engellemek" için özel çaba sarf etmesi gerektiği yorumu yapılmıştır. Komisyonun Türk ve Yunan üyelerinin birbirlerine karşı pek de kardeşçe bir tutum sergilemedikleri, hatta zorunlu olarak ayrı mahallelerde mesken tutmaları gerektiği ifade edilerek Avusturyalı tarafsız üyenin Türk üyeyi Yunan üyeye nazaran çok daha açık sözlü ve makul bulduğu, bu durum karşısında Yunan üyenin Türk üyenin tespit çalışmalarındaki değerlendirmelerine daha yakın durmasından dolayı tarafsız üyeyi Türk yanlısı olarak gördüğü ve kendisinden rahatsız olduğu tespitinde bulunulmuştur.[14]

Knight raporunda son olarak konsolosluk bölgesinde yer alan farklı yerleşim yerlerinde Alt Komisyon tarafından değerlendirilecek tüm mülklerin ayrıntılı bir listesini kısa süre içinde sunabileceğini umduğunu belirtmiştir.[15]

SONUÇ

Üzerinden bir asır geçmiş olmasına rağmen Lozan Konferansı, akabinde imzalanan Lozan Antlaşması ve antlaşmanın uygulanması noktalarında hala üzerinde konuşulması gereken önemli konular bulunmaktadır. Antlaşma kapsamında imzalanan "Türk-Yunan Ahali Mübadelesi Sözleşmesi" ve bu sözleşmenin sahada uygulamaya konulması noktasında literatürde birçok çalışma vardır. Bu çalışmada Türkiye'de Lozan öncesinde önemli oranda Rum nüfusun bulunduğu Trabzon ve Samsun bölgelerinden ayrılmak durumunda kalan Rum mübadillerin geride bıraktıkları mal varlıklarının belirlenmesi sürecinde Mübadele Alt Komisyonu'nun çalışmalarına ilişkin raporda yer alan değerlendirmelere yer verilerek alana mütevazı bir katkı sunulmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

Arşivler

The National Archives

Tetkik Eserler

Arı, Kemal, Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 71.

Kara, B., *Taabiyetten Vatandaşlığa Geçiş Sürecinde Türkiye'de Azınlıklar (1923-1950)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2004.

[13] *FO*, 286/1010, 1321/20/P5/1927, p. 2.
[14] *FO*, 286/1010, 1321/20/P5/1927, p. 3.
[15] *FO*, 286/1010, 1321/20/P5/1927, p. 3.

McCarthy, J., *Sürgün ve Göç*, çev. Fatma Sarıkaya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2012, s. 105-110.

Meray, S.L., *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, I/I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Oran, B., "Kalanların Öyküsü (1923 Mübadele Sözleşmesinin Birinci ve Özellikle de İkinci Maddelerinin Uygulanmasından Alınacak Dersler)", *Uluslararası Konferans Atatürkçülük ve Modern Türkiye*, Ankara, 1999, s. 155-174.

Oran, Baskın, "Kalanların Öyküsü (1923 Mübadele Sözleşmesinin Birinci ve Özellikle de İkinci Maddelerinin Uygulanmasından Alınacak Dersler)", *Uluslararası Konferans Atatürkçülük ve Modern Türkiye*, Ankara, 1999, 156-158.

Özdemir, M., *I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Ülkesinde Yaşanan Göç Hareketleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2007.

Söylemezoğlu, G.K., *Canlı Tarihler, Hatıralar, Atina Sefareti (1913-1916)*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1946.

Temel, S.B., *Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Mübadeleye Yol Açan İhtilafların Analizi*, Lozan Mübadilleri Vakfı, İstanbul, 2014.

Yıldırım, O., *Diplomasi ve Göç Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin Öteki Yüzü*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

PLASTİK AMBALAJLARDA SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞE YÖNELİK BİR TASARIM ÖNERİSİ

Dr. Öğr.Üyesi Bora YILDIRIM

Kırıkkale Üniversitesi, borayildirim@kku.edu.tr – ORCID ID: 0000-0001-5507-9359

ÖZET

Yaşamın her alanında gün geçtikçe hız kazanan teknolojik gelişmeler, dünya nüfusunun artmasındaki en önemli etkenlerden biridir. Nüfustaki bu artış, sanayileşmeyle birlikte üretim ve tüketim faaliyetlerinin de artmasına neden olmuş ve çözülmesi gereken birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Seri üretimin bir sonucu olarak her geçen gün daha da fazlalaşan ve ürün kullanımından sonra atık hâline dönüşen ambalajlar, bu sorunların en önemlilerindendir. Özellikle plastik ambalaj atıklarından kaynaklanan kirlilik, giderek daha ciddi bir çevresel sorun hâline gelmektedir. Günümüzde geliştirilmesinin ve üretiminin kolaylaştığı plastik ambalajlar, ürünlerin korunması, taşınması, depolanması ve pazarlanmasını sağlayan özelliklerinin yanı sıra, maliyetlerinin düşük olması sebebiyle üreticiler tarafından tercih edilmektedir. Ancak fosil yakıtlardan üretilen plastik ambalajlar, güçlü fiziksel yapıları ve dayanıklılıkları nedeniyle doğada yok olmadan çok uzun süreler varlıklarını sürdürebilmektedir. Günümüzde plastik ambalaj atıkları, kara parçalarında büyük plastik yığınlar ve denizlerde geniş adalar oluşturan bir birikime ulaşmaktadır. İlerleyen zamanlarda daha küçük parçalara ayrılan bu atıklar, mikroplastik kirliliğe yol açmakta, toprağa ve suya karışarak besin zincirinin bozulmasına sebep olmaktadır. Bu çalışmada, hem tüketicinin hem de üreticinin dâhil olabileceği bir sürdürülebilirlik anlayışı hedeflenmiş ve plastik ambalajların sebep olduğu zararlı çevresel etkilerin ortadan kaldırılmasına çözüm olabilecek bir ambalaj tasarımı önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Plastik Ambalaj, Sürdürülebilirlik, Geri Dönüşüm, Yeniden Kullanım, Yukarı Dönüşüm, Aşağı Dönüşüm

A SUSTAINABLE DESIGN PROPOSAL FOR PLASTIC PACKAGING

ABSTRACT:

Technological developments, which are rapidly increasing in every aspect of life, are one of the most important factors of growing the world's population. This growth in population has led to an increase in industrialization, production and consumption activities, bringing with it numerous problems that require solutions. One of the most important of these problems is packaging waste that increases as a result of mass production and becomes waste after product use. The pollution caused by plastic packaging waste, in particular, is becoming an increasingly serious environmental problem. Currently, plastic packaging, which is easy to produce and develop, is preferred by manufacturers due to its low cost and its ability to protect, transport, store and market products. However, plastic packaging made from fossil fuels can persist in the environment for extended periods of time, because of their strong physical structure and

durability. Today, plastic packaging waste has reached an accumulation that creates large plastic piles on land masses and extensive islands on the oceans. In the future, these wastes that are broken down into smaller pieces will cause microplastic pollution and disrupt the food chain by mixing with soil and water. In this study, a sustainable approach that includes both consumers and manufacturers has been targeted and a packaging design that can eliminate the harmful environmental effects caused by plastic packaging has been proposed.

Keywords: Plastic Packaging, Sustainability, Recycle, Reuse, Upcycle, Downcycle

1.GİRİŞ

Doğada tüm canlı ve cansız varlıklar arasındaki karmaşık ilişkiler ve etkileşim ağı, yaşamsal düzeyde önemli olan duyarlı ve dinamik bir denge üzerine oturmuş bulunmaktadır. Canlıların kendileriyle ve fiziksel çevreleriyle ilişkileri, sağlıklı bir gelişmeye olanak sağlıyorsa, doğal denge sağlanmış demektir (Kaypak, 2012). Sürdürülebilirlik kavramı da genel anlamda, doğa ve toplum arasında oluşan her türlü ilişkide ve etkileşimde gelecek nesillerin haklarını da düşünerek ekosistemlerin devamlılığının sağlanması ve geleceğe aktarılması şeklinde tanımlanmaktadır (Url-1). Ekosistemlerin devamlılığının sağlanabilmesi insan ve doğa arasındaki doğal dengenin korunması ile mümkündür. Plastik atık miktarının hızla artışı sonucu hem deniz hem de karasal ekosistemlerinde ihmal edilemeyecek derecede kirlilik oluşmaktadır. Plastiklerin düşük bozunma hızının yanında, uygun plastik atık yönetiminin olmaması sonucu sorun her geçen gün büyümektedir. Küresel ekosistemde plastik birikimi, mevcut üretim, tüketim ve atık yönetimi uygulamalarının değişmeden kalması durumunda daha da artacaktır (Akça ve Ok, 2021). Grafik-1'de, plastiğin keşfinden günümüze kadar olan süreçte, plastik üretiminin her geçen yıl daha da arttığı görülmektedir.

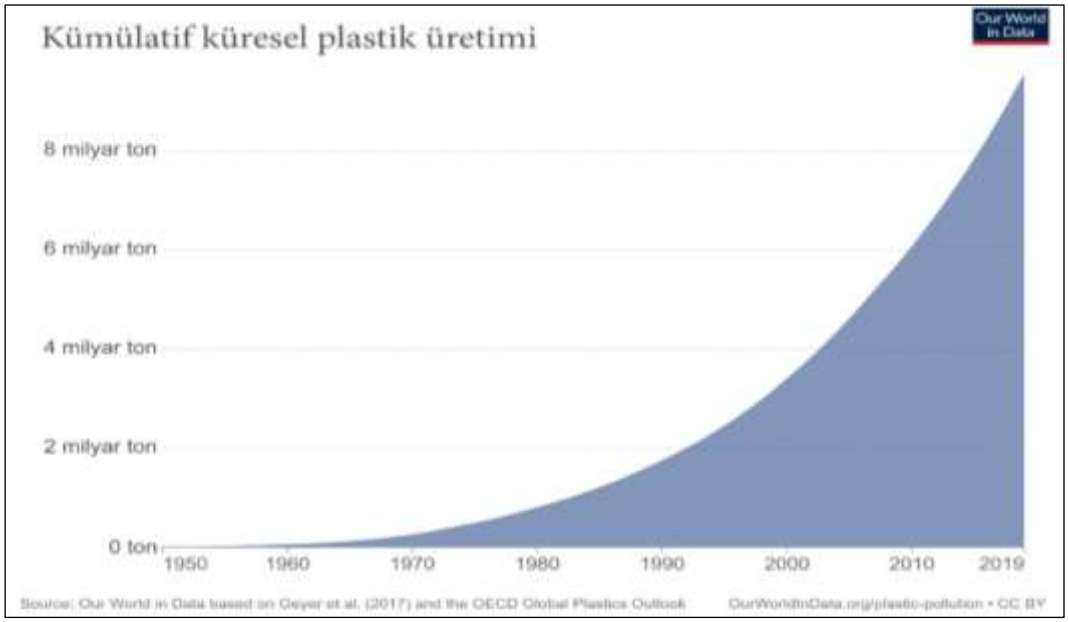

Grafik-1: Yıllara Göre Küresel Plastik Üretimi (**Kaynak:** Url-2)

İnsanların günlük hayatta kullandıkları araç-gereçler, insanların tüketim alışkanlıkları ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak sürekli gelişme ve değişme hâlindedir (Kayan ve Küçük, 2020). İnsanlık tarihinin ilerleyişi göz önünde bulundurulduğunda, başlarda doğada bulduğu malzemeleri kullanan insan, daha sonraları o malzemeleri işlemeyi öğrenmiş; kaynakların sınırlılığı ve bilimin ilerleyişi zamanla insanlığı yeni yollar aramaya itmiş ve bu durum, laboratuvarlarda üretilen pek çok yeni malzemenin keşfine ön ayak olmuştur. 19. yüzyılın sonlarında laboratuvar ortamında keşfedilen plastik, aradan geçen süre içerisinde sıklıkla tercih edilen bir ürün hâline gelmiştir (Sevim ve Tan, 2020). Günümüzde plastikler hafif olmaları, esnek/sert yapıda olabilmeleri ve kırılma gibi dış darbelere dayanıklı olma özelliklerinden dolayı gıda başta olmak üzere birçok ürünün ambalajlanmasında tercih edilmektedirler (Hayta ve Diğerleri, 2018). Ambalajlar, koruyacakları ürünlerin boyutlarına, fiziksel özelliklerine, yapı ve cinslerine göre cam, kağıt, ahşap, metal, plastik gibi birçok farklı malzemeden üretilebilmektedir. Ancak, sağladığı kolaylıklar ve daha önce de bahsedilen diğer özelliklerinden dolayı, plastiğin Türkiye ambalaj sektöründe de en fazla tercih edilen malzeme olduğu Grafik-2'de görülmektedir.

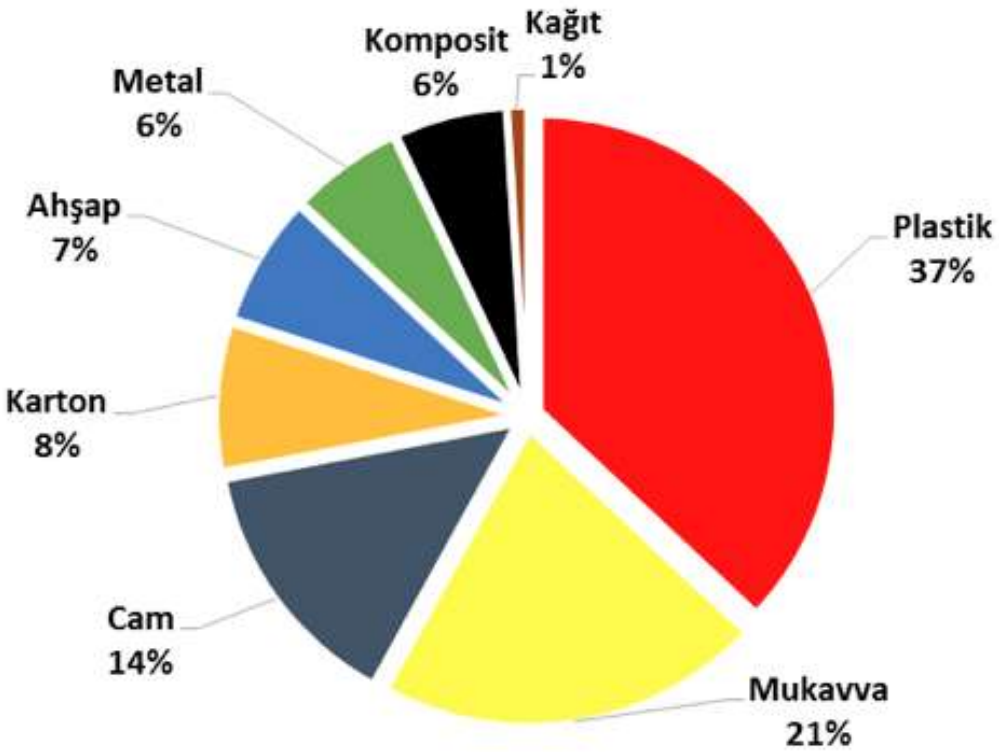

Grafik-2: Türkiye'de Malzemeler Bazında Ambalaj Üretim Dağılımı (**Kaynak:** Url-3)

Plastikler, temizlik malzemesi, kişisel bakım ürünleri ya da yiyecek, içecek ambalajları; naylon poşetler, damacanalar, pet şişe ve bardaklar, tek kullanımlık tabak, çatal, bıçak, kaşıklar, streç filmler; pvc borular, pencereler, kumaşlar, oyuncaklar, biberonlar ve benzeri pek çok üründe kullanılmaktadır (Sevim ve Tan, 2020). Dünya geneline bakıldığında, ambalaj sektöründeki plastik üretimi, diğer endüstriyel sektörlere göre çok daha fazladır. (Grafik 3).

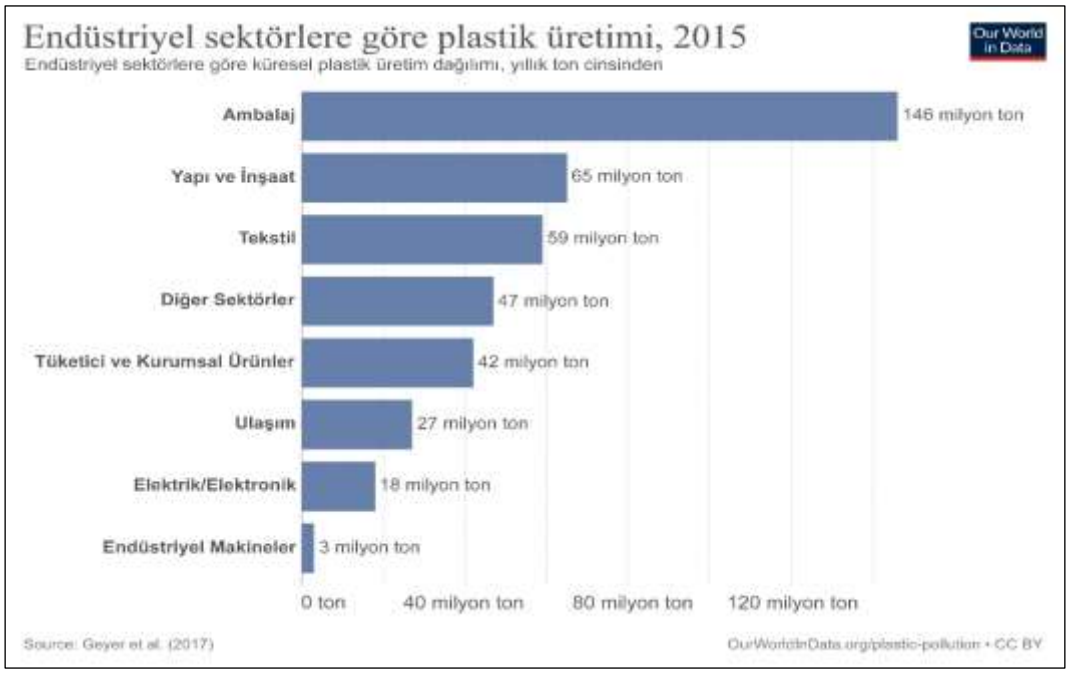

Grafik-3: Endüstriyel Sektörlere Göre Küresel Plastik Üretimi (**Kaynak:** Url-2)

Kullanım çeşitliliği göz önünde bulundurulduğunda, özellikle poşetler, ambalajlar ve tek kullanımlık ürünler kısa sürede atık hâline gelen plastik ürünlerdendir (Sevim ve Tan, 2020). Diğer sektörlere oranla ambalaj üretiminde kullanılan plastikler çok hızlı bir şekilde atığa dönüşmekte ve çevreye zarar verecek birikimlere ulaşmaktadır (Grafik-4).

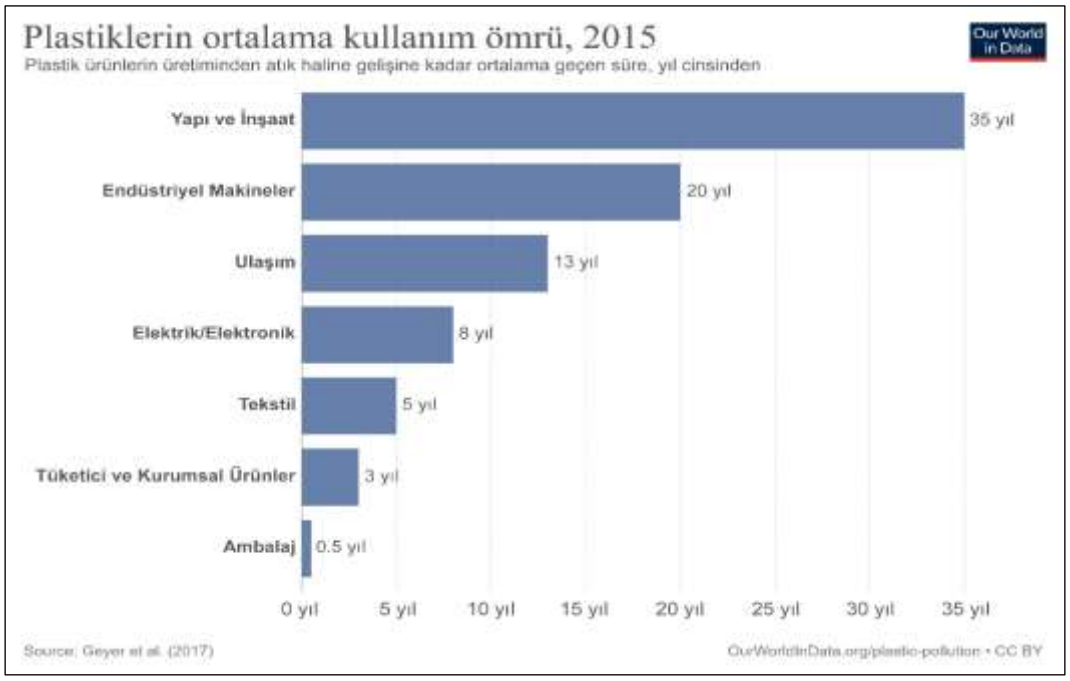

Grafik-4: Plastiklerin Sektörlerdeki Kullanımlarına Göre Atık Hâline Gelme Süreleri (**Kaynak:** Url-2)

2.KAVRAMLAR

Geri Dönüşüm: Kullanılmış materyallerin yeniden işlenerek tekrar kullanılabilir hâle getirilmesi sürecidir. Bir başka deyişle, atık hâline gelen ve çeşitli işlemlerle dönüştürülebilmesi mümkün olan malzemelerin imalat süreçlerine yeniden ham madde olarak kazandırılmasıdır. Böylelikle yeryüzündeki doğal kaynaklar korunarak, geniş alanlara yayılan atık miktarı azaltılabilir.

Tüketilen maddelerin yeniden geri dönüşüm halkası içine katılabilmesi ile öncelikle ham madde ihtiyacı azalır. Böylece insan nüfusunun artışı ile paralel olarak artan tüketimin doğal dengeyi bozması ve doğaya verilen zarar engellenmiş olur. Ayrıca yeniden dönüştürülebilen maddelerin tekrar ham madde olarak kullanılması büyük miktarda enerji tasarrufunu mümkün kılar (Url-4). Görsel-1'de plastik atıkların geri dönüşüm süreci görülmektedir.

Görsel-1: Plastik Atıkların Geri Dönüşüm Süreci (**Kaynak:** Url-5)

Yeniden Kullanım: Atıkların toplama ve temizleme dışında herhangi bir işleme tabi tutulmadan, üretim şekli korunarak ekonomik ömrü tamamlanana kadar tekrar ve tekrar kullanılma işlemidir (Url-6). Birçok Avrupa ülkesinde, geri alım ve doldurma düzenleri mevcuttur. Cam şişelerin yanı sıra PET şişeler de bu sistemlere dahil olmaktadır. Yerel işletmeler için büyük ölçekli ambalaj atıklarını azaltma stratejileri yerine daha uygun bir yöntem olmaktadır (Oran ve Taşdelen, 2016). Yeniden kullanım önceden kullanılmış ögeleri alarak; ancak yeniden işlemeyerek, zamandan, paradan, enerjiden ve kaynaklardan tasarruf edilmesine yardımcı olur. Üretilmesi gereken ürün sayısını azaltır. Atıkları yok etmek için harcanan para ve emekten tasarruf edilir. Tek kullanımlık ürünlere göre yeniden kullanılabilen ürünlerde maliyet avantajı vardır (Url-7). Yeniden kullanım için, depozitolu cam şişeler ve içme suyu amaçlı kullanılan su damacanaları örnek olarak gösterilebilir. Buradaki "yeniden kullanım" boş ambalajların firmaya ulaştıktan sonra gerekli işlemlerden (kontrol, temizlik vb.) geçirilerek tekrar dolumunun yapılıp tüketiciye ulaştırılması şeklindedir. Görsel-2'de damacana ambalajının yeniden kullanımına yönelik hazırlık işlemleri gösterilmektedir.

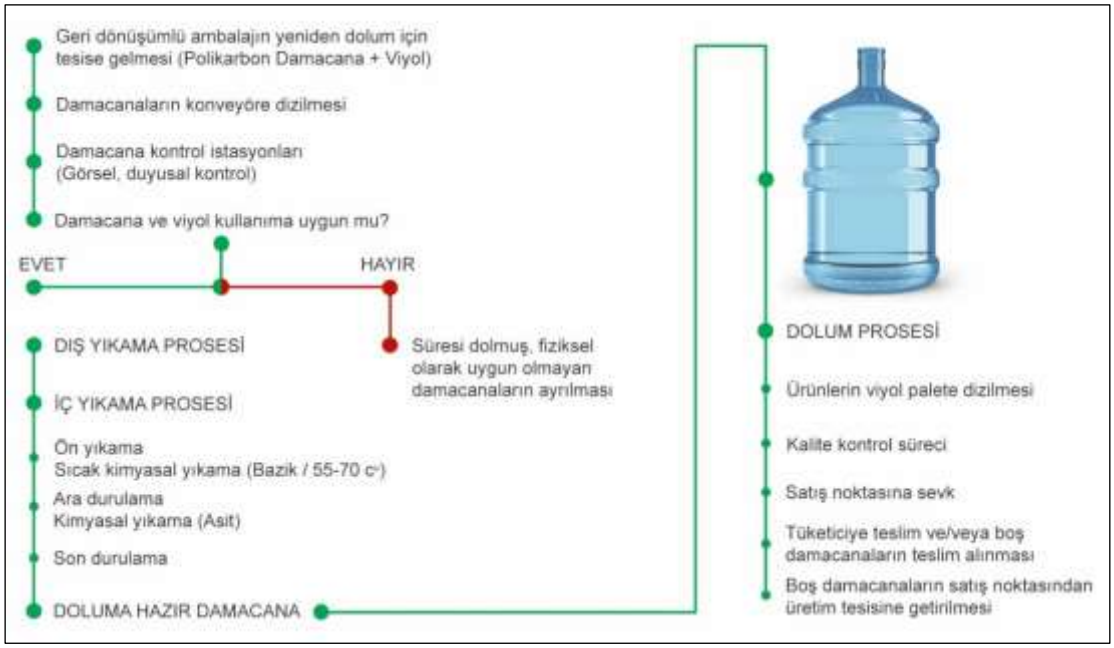

Görsel-2: Damacana Ambalajı Yeniden Kullanım Süreci (**Kaynak:** Url-8)

Yukarı Dönüşüm: Atık malzemelerin, orijinaline eşit veya daha iyi kalitede, faydalı ve daha yüksek değerde ürünlere dönüştürülmesidir. Yukarı dönüşümün amacı, atılmış ürünleri daha verimli kullanmak, atık miktarını azaltmak ve daha sürdürülebilir ürünler oluşturmaktır. Atıkların oluşturduğu çevresel kirliliği azaltarak, ürünlerin daha uzun ömürlü olmasını ve yeniden kullanılabilmesini sağlar. Eski kumaş parçalarının birleştirilerek giysiye dönüştürülmesi, eskiyen kot pantolondan çanta yapılması, eski bir kapının gerekli işlemlerden sonra masa olarak değerlendirilmesi ve eski koltukların kumaşlarının değiştirilerek yeniden kaplanması yukarı dönüşüm örneklerinden bazılarıdır. (Görsel-3).

Görsel-3: Yukarı Dönüşüm (**Kaynak:** Url-9)

Yukarı dönüşüm insan hayatının her zaman bir parçası olmuştur. İlk prehistorik insanların çakmaktaşı ve kemiklerden aletler yapmaları veya yerel bitki örtüsünü barınakları biçimlendirmek için kullanmaları bir tür yukarı dönüşümdür. Dünyanın birçok bölgesinde kısıtlı kaynaklara sahip milyonlarca insan, başkalarının atıklarını yaratıcı bir şekilde yeniden kullanarak hayatta kalma mücadelesi vermektedir (Bridgens ve Diğerleri, 2018) (Görsel-4).

Görsel-4: Filipinler'de Bir Gecekondu Evi (**Kaynak:** Url-10)

Aşağı Dönüşüm: Atılan ürünün daha düşük kalitede ve daha az performanslı bir malzemeye dönüştürülmesi sürecidir. Bu süreçte, atık malzemeler fiziksel ve kimyasal yapıları gereği, daha düşük değere sahip ürünlere dönüştürülebilmekte ve malzeme kaliteleri düşmektedir. Aşağı dönüşümün amacı her ne kadar atıkların azaltılması olsa da, bu süreç, kullanım ömrü tamamlanan ürünlerin tekrar atık hâline gelmeleri ile sonlanmaktadır. Örneğin, kağıtların geri dönüşümü ile, çoğunlukla daha düşük kalitede karton, koli ve ambalaj kağıdı gibi, sadece belirli bir amaca yönelik ürünler üretilebilmektedir (Görsel-5).

Görsel-5: Kağıt Malzemelerde Aşağı Dönüşüm (**Kaynak:** Url-11)

Bununla birlikte, aşağı dönüşümle elde edilen son ürünün faydalı kullanım ömrü sınırlıdır. Aşağı dönüşüm, atıkların azaltılmasında az da olsa yarar sağlasa da yukarı dönüşümdeki gibi kaynakların korunmasında etkili değildir. Ayrıca yukarı dönüşüm yeni iş kolları yaratıp yerel ekonomileri desteklerken, aşağı dönüşüm genellikle büyük ölçekli, merkezileşmiş geri dönüşüm tesislerine bağımlıdır.

Kapalı Döngü Dönüşüm: Atık üretiminin artan sorunlarına sürdürülebilir bir çözüm sunan atık yönetimi için yenilikçi bir yaklaşımdır. Bu sistemin amacı, atığın toplanması ve çevreye herhangi bir atık salınmadan işlenerek yeni ürünlerin üretilmesi için döngüsel bir süreç oluşturmaktır. Kapalı döngü dönüşüm, geri dönüşüm esnasında ürün veya malzemenin özelliklerini kaybetmeden, devamlı olarak yeni bir ürüne dönüştürülebilmesi veya ham madde olarak geri kazanılabilmesi sürecidir. Kapalı döngü dönüşüm, evlerden, işletmelerden ve sanayi tesislerinden atık malzemelerin toplanması, geri dönüştürülebilen ve geri dönüştürülemeyen malzemelerin birbirlerinden ayrılmasıyla başlar. Geri dönüşümlü malzemeler yeni ürünler üretmek için temizlenip işlenirken, geri dönüşümsüz atıklar yakıt olarak veya enerji üretmek için kullanılır. Böylelikle çöp toplama alanlarına giden atık miktarı azaltılmış olur. Çöp toplama alanları, sera gazı salınımlarının önemli kaynaklarından biridir. Kapalı döngü dönüşüm, atığın çöp alanlarından uzaklaştırılarak bu salınımların azaltılmasına yardımcı olur. Ayrıca, ham maddeye olan talep ve kaynak çıkarımının çevreye olan etkileri azaltılarak, doğal kaynakların korunması sağlanır. Çeşitli metal veya cam malzeme atıklarının ham maddeye dönüştürülmesi ve elde edilen bu ham maddeden kalite kaybı olmaksızın tekrar cam ya da metal ürünlerin üretilmesi kapalı döngü dönüşüme örnek olarak gösterilebilir (Görsel-6).

Görsel-6: Cam Atıklarının Kapalı Döngü Geri Dönüşümü (**Kaynak:** Url-12)

3.SÜRDÜRÜLEBİLİR PLASTİK AMBALAJ TASARIMI ÖNERİSİ

Atıkların sebep olduğu çevresel kirliliğin büyük bir bölümünü tek kullanımlık plastik ürünler ve plastik ambalajların oluşturduğu bilinmektedir. İnsanlar tarafından bilinçsizce ve düşüncesizce kullanılıp atık hâline gelen ve çevreye bırakılan plastik ürün ve ambalajlar, çevre kirliliğinin her geçen gün daha da artmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, çocukların küçük yaşlardan itibaren, çevre kirliliğinin önlenmesine yönelik alınacak tedbirler konusunda bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca geri dönüşüm ile ilgili belirli alışkanlıkların küçük yaşlardan itibaren kazandırılması, gelecekte çevreye daha duyarlı ve sürdürülebilir bir yaşam tarzının benimsenmesine yardımcı olabilir. Bu düşünce doğrultusunda, tasarımın öncelikli hedef kitlesi, çocuklar ve dolayısıyla ebeveynler olarak belirlenmiştir.

Söz konusu tasarımda ana fikir, ürün kullanımının ardından ambalajının atılması yerine farklı bir işlevle tekrar kullanılmasıdır. Bu doğrultuda çocuklara yönelik 250 ml. ve 500 ml. sıvı hacimli içecek ambalajları tasarlanmıştır (Görsel-7,8).

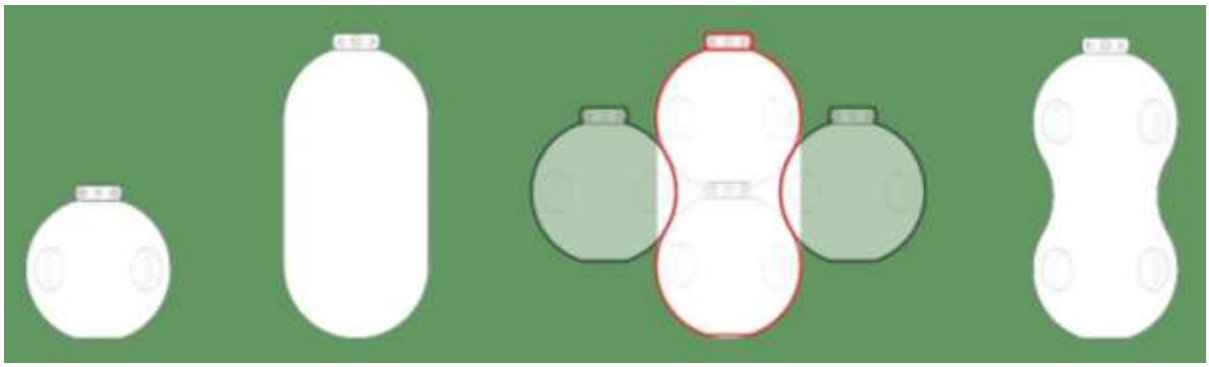

Görsel-7: Drink'n Play: Sürdürülebilir Plastik Ambalaj Tasarımı (**Kaynak:** Bora YILDIRIM)

Görsel-8'de, içerisindeki içecek bittikten sonra oyuncak olarak işlev kazanan ve birbirine takılarak farklı nesnelerin oluşturulabilmesine olanak sağlayan ambalaj tasarımları yer almaktadır.

Görsel-8: Drink'n Play: Sürdürülebilir Plastik Ambalaj Tasarımı (250 ml. ve 500 ml.) (**Kaynak:** Bora YILDIRIM)

Bu tasarımda öncelikli amaç, çocukların küçük yaşlardan itibaren geri dönüşüm ile ilgili konular hakkında farkındalıklarının oluşturulmasını sağlamaktır. Bir diğer amaç ise çocukları süt ve meyve suyu gibi yararlı içecekleri içmeye teşvik ederek fiziksel gelişimlerine katkıda bulunmaktır. Tüm bunlara ek olarak, ambalaj tasarımının oyuncak işleviyle de hayal güçlerinin ve yaratıcılıklarının artırılmasına yardımcı olmak hedeflenmektedir. (Görsel-9,10,11,12).

Görsel-9: Drink'n Play: Sürdürülebilir Plastik Ambalaj Tasarımı (250 ml.) (**Kaynak:** Bora YILDIRIM)

Görsel-10: Drink'n Play: Sürdürülebilir Plastik Ambalaj Tasarımı (500 ml.) (**Kaynak:** Bora YILDIRIM)

Görsel-11: Drink'n Play: Birbirlerine Geçirilen Ambalajlardan Oyuncak Robot Yapılması (**Kaynak:** Bora YILDIRIM)

Görsel-12: Drink'n Play: Birbirlerine Geçirilen Ambalajlarla Oyuncak Robot Yapılması (**Kaynak:** Bora YILDIRIM)

Tasarımda, farklı form ve renklerin kullanımı ile klasik süt ve meyve suyu ambalajlarından uzaklaşılmış, ürünün market raflarında daha kolay algılanabilmesi ve pazarlanabilmesi amaçlanmıştır. Tasarımın üreticiye sağlayacağı bu avantajın yanı sıra ambalajın çocuklar tarafından oyuncak olarak biriktirilmesi de, ürünün tercih edilmesinde önemli bir rol oynayacaktır (Görsel-13).

Görsel-13: Drink'n Play: Sürdürülebilir Plastik Ambalaj Tasarımı Serisi (**Kaynak:** Bora YILDIRIM)

Günümüzde PET ve benzeri plastik şişe ambalajlarının kapakları büyük oranda aynı şekilde plastik malzemeden üretilmektedir. Plastik şişe kapakları, boyutları sebebiyle kara ve deniz ekosistemlerine daha kolay karışmaktadır. Dolayısıyla mikroplastik kirliliğe yol açma riskleri çok daha fazladır. Bu doğrultuda, ambalaj kapağına da oyuncak işlevi yüklenerek biriktirilmesi amaçlanmıştır (Görsel-14,15).

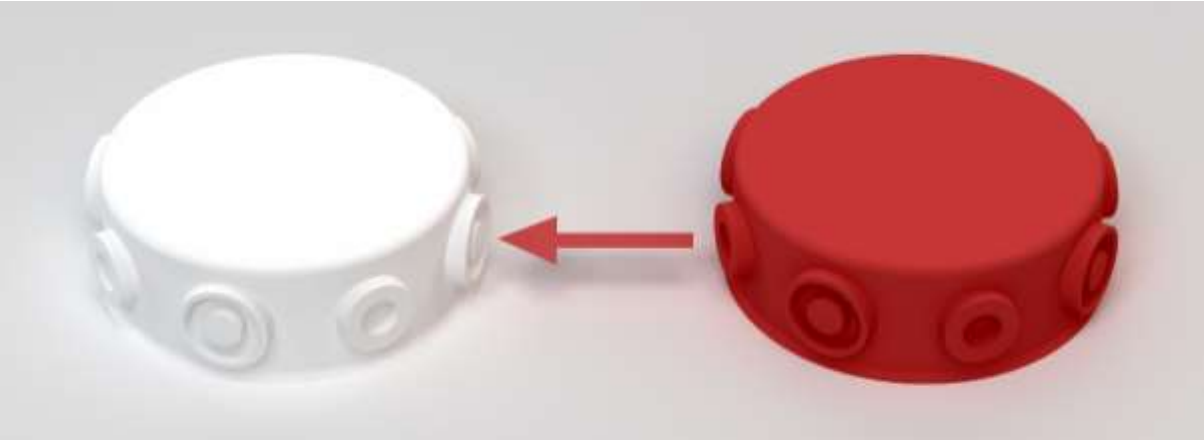

Görsel-14: Oyuncağa Dönüşen Plastik Ambalaj Kapağı (**Kaynak:** Bora YILDIRIM)

Görsel-15: Plastik Ambalaj Kapağı ile Farklı Nesnelerin Oluşturulması (**Kaynak:** Bora YILDIRIM)

Ambalaj her ne kadar çocuklar için oyuncak olması amacı ile tasarlanmış olsa da, yetişkinler için de kendi hayal güçleri doğrultusunda farklı birçok nesnenin (deniz yatağı, köpek kulübesi vb.) oluşturulmasına olanak tanımaktadır.

Ambalajların oyuncak amacıyla biriktirilmesi, belirli bir süre atık hâline gelmelerini önleyebilir. Ancak, çok fazla sayıda ambalaj biriktirilmesi ya da çocukların ambalaj oyuncaktan sıkılmaları durumunda, tekrar atık hâline gelmeleri muhtemeldir. Bu sorunun çözümünde üreticinin geliştireceği bir iade sistemi etkili olabilir. Bu sisteme göre, geri getirilen belirli sayıdaki ambalaj karşılığında tüketiciye farklı bir oyuncak verilebilir ya da tercihi doğrultusunda para iadesi yapılabilir (Görsel-16). Böylelikle, depozitolu cam şişeler ve içme suyu amaçlı kullanılan su damacanalarında olduğu gibi ambalajların yeniden kullanılmaları mümkün olur. Bu sayede hem plastik atık miktarı hem de üreticinin ambalaj üretim maliyeti azaltılmış olur.

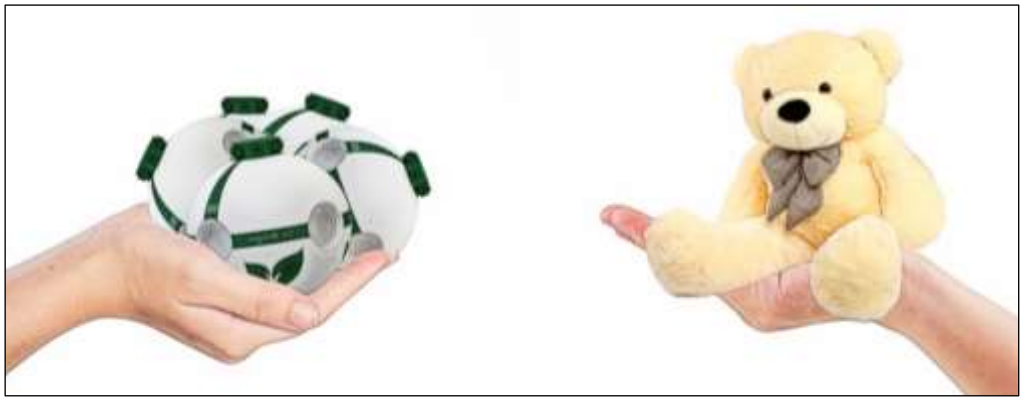

Görsel-16: Plastik Ambalajın Geri Alımı (**Kaynak:** Bora YILDIRIM)

4.SONUÇ

Yaşamın her alanında gerçekleşen teknolojik gelişmeler dünya nüfusunun artmasındaki en önemli etkenlerden biridir. Dünya nüfusun fazlalaşması, sanayileşme, üretim ve tüketimi de arttırmış ve beraberinde çözülmesi gereken birçok sorun ortaya çıkarmıştır. Seri üretimin sonucu olarak artan plastik ambalaj atıkları, bu sorunların başında gelmektedir. Plastik, üretim kolaylığının yanı sıra, maliyetinin düşük olması nedeniyle ambalaj sektöründe en fazla tercih edilen malzemedir. Güçlü fiziksel yapısı ve dayanıklılığı nedeniyle doğada yok olmadan çok uzun süre varlığını sürdürebilmektedir. Bundan dolayı plastik ambalaj atıkları, hem deniz hem de karasal ekosistemlerde ihmal edilemeyecek derecede kirlilik birikimine sebep olmakta ve gittikçe daha ciddi bir çevresel sorun oluşturmaktadır. Ancak tüm bu dezavantajlarına karşı plastik ambalajlar, ürünleri uzun süre bozulmadan korumaları ve hijyen sağlamalarının yanı sıra, ürünlerin taşınması, depolanması ve pazarlanması gibi konularda kolaylıklar getirmektedir. Belirtilen özelliklerinden dolayı plastik ambalajlar, hem tüketici hem de üreticiler açısından günlük hayatın vazgeçilmez bir parçası hâline gelmiştir. Dolayısıyla insanların yakın zamanda plastik ürünlerden tümüyle uzaklaşmaları mümkün gözükmemektedir. Bu durumda, plastik ambalajların çevresel zararlarına karşı bireylerin küçük yaşlardan itibaren bilinçlendirilmesi ve geri dönüşüm ile ilgili belirli alışkanlıkların kazandırılması büyük önem taşımaktadır. Böylelikle, çevreye daha duyarlı ve sürdürülebilir bir yaşam tarzının benimsenmesi sağlanabilir. Bu düşünceyle, çalışmada çocuklara yönelik sürdürülebilir bir plastik ambalaj tasarlanmış, ürün kullanımının ardından ambalajının atılması yerine çocuklar tarafından oyuncak olarak biriktirilerek oynanması amaçlanmıştır. Bu sayede çocukların çevre kirliliği ve geri dönüşüm ile ilgili konular hakkında farkındalıklarının oluşması sağlanacaktır.

Ambalaj tasarımında farklı form ve renklerin kullanımı, ürünün market raflarında daha kolay algılanabilmesi ve pazarlanabilmesi amacını taşımaktadır. Tasarımın üreticiye getireceği bu avantaja ek olarak ambalajın oyuncak olarak biriktirilmesi, ürünün tüketiciler tarafından tercih edilmesini sağlayacak ve satışını artıracaktır. Çalışmanın konusu olan sürdürülebilir plastik ambalaj tasarımı ile, yalnızca tüketicilerin sorumlu olduğu bir sürdürülebilirlik anlayışı değil aynı zamanda üreticilere de belirli sorumluluklar yükleyen ve devamlılığı olan bir süreç ortaya konulmaktadır. İhtiyaçtan fazla ambalaj biriktirilmesi veya çocukların ambalaj oyuncaktan sıkılması durumunda, üreticinin geliştireceği bir iade sistemi, bunların atık hâline dönüşmesini engelleyecektir. Sistem, belirlenen sayıda geri getirilen ambalajların karşılığı olarak bir oyuncak verilmesi ya da tercihe göre para iadesi yapılması şeklinde işleyebilir. Böylelikle, depozitolu cam şişeler ve içme suyu damacanalarında olduğu gibi ambalajların yeniden kullanımı mümkün olacaktır. Bu sayede hem plastik atık miktarı hem de üreticinin ambalaj üretim maliyeti azaltılacak ve daha sürdürülebilir bir üretim ve tüketim faaliyeti sağlanacaktır.

KAYNAKLAR

1- AKÇA, M. O., & OK, S. S. (2021). Toprak ekosistemi üzerine mikroplastiklerin etkileri. *Toprak Bilimi ve Bitki Besleme Dergisi*, *9*(2), 79-91.

2- BRIDGENS, B., POWELL, M., FARMER, G., WALSH, C., REED, E., ROYAPOOR, M., GOSLING, P., HALL, J., HEIDRICH, O., (2018). Creative Upcycling: Reconnecting people, materials and place through making, *Journal of Cleaner Production, 189,* 145-154.

3- HAYTA, P., YENİDOĞAN, S., AYDEMİR, C., & MUTLU, B., (2018). Plastik-Ambalaj Malzeme Bileşenlerinin Migrasyonu . 6. Uluslararası Matbaa Teknolojileri Sempozyumu (pp.309-317). İstanbul, Turkey

4- KAYAN, A., & KÜÇÜK, A. (2020). Plastik Kirliliğin Çevresel Zararları ve Çözüm Önerileri. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *22*(2), 403-427.

5- KAYPAK, Ş. (2012). Çevre Barışına Etiksel Bir Yaklaşım. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1-30.

6- SEVİM, S., & TAN, Ö. (2020). Plastik Atıkların Doğaya Verdiği Zararın Sanattaki Yansımaları ve Seramik Uygulamalar. *Journal of Arts*, *3*(3), 159-178.

7- ORAN, S., & TAŞDELEN M. A. (2016). Plastik Dönüşümünde Zorluklar ve Fırsatlar. Yalova Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Polimer Mühendisliği Bölümü

İnternet Kaynakları

Url-1:https://www.docunox.com/blog/surdurulebilirlik-kavrami-nedir/ (E.T.:28.01.2023)

Url-2:https://ourworldindata.org/plastic-pollution (E.T.: 31.01.2023)

Url-3:https://pagev.org/dunya-ve-turkiye-plastik-ambalaj-malzemleri-sektor-raporu-2016-58b81e5386bc9 (E.T.: 31.01.2013)

Url-4: https://tr.wikipedia.org/wiki/Geri_d%C3%B6n%C3%BC%C5%9F%C3%BCm#cite_note-1 (E.T.: 01.02.2023)

Url-5:https://www.shaktiplasticinds.com/plastic-recycle/ (E.T.: 05.02.2023)

Url-6:https://www.plastikciyiz.biz/haberler/bunlari-biliyor-muydunuz/3696/yeniden-kullanim-geri-kazanim-ve-donusum-nedir (E.T.: 01.02.2023)

Url-7:https://tr.wikipedia.org/wiki/Yeniden_kullan%C4%B1m#cite_note-5 (E.T: 01.02.2023)

Url-8:https://www.akdoruk.com.tr/secure/geridonusumcizelgesi.jpg (E.T.: 02.02.2023)

Url-9:https://www.looptworks.com/blogs/looptworks-blog/34391171-upcycling-downcycling-and-recycling-explained (E.T.: 04.02.2013)

Url-10:https://www.npr.org/2011/05/17/136370629/southeast-asian-slums-network-for-housing-rights (E.T.: 04.02.2023)

Url-11:https://blogs.rochester.edu/thegreendandelion/2016/11/definitely-downcycle/ (E.T.:05.02.2014)

Url-12: https://www.cycladis.com/recyclage-bois-et-verre.php (E.T.: 06.02.2013)

AÇIK BANKACILIK UYGULAMALARININ HUKUKİ BOYUTU

Dr. Öğr. Üyesi, Buket Çatakoğlu AYDIN

Nevşehir HBVÜ, buketcatakoglu@nevsehir.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-5035-6908

ÖZET

Teknolojinin gelişimiyle birlikte finansal sistem içerisinde önemli bir aktör olan bankaların bilgi iletişim teknolojilerini kullanmaları artık bir zorunluluğa dönüşmüştür. Bankalar bu gelişmelerin etkisiyle beraber hem müşterilerine sundukları finansal ürün ve hizmet çeşitliliğini artırmak hem de klasik bankacılık faaliyetlerini dahi yenilikçi iş modelleriyle sunmak durumundadırlar. Zira bankaların önemli bir aktörü olduğu finansal sistem içerisinde yer alan kuruluşlar, sürekli rekabetin olduğu bir piyasada konumlanmışlardır. İşte geleceğin bankacılığı olarak da adlandırılan açık bankacılık (open banking), teknolojik yenilik ve değişimlerin finansal sisteme adapte edilmesi olarak yorumlanan ve kısaca "fintek" (finansal teknoloji) olarak adlandırılan bir akımın bankacılık sektörüne olan doğrudan yansımasıdır. Bankacılık hizmetlerinin yeni bir konseptle sunulmasını sağlayan açık bankacılık uygulaması, bankalarda bulunan müşterilere ilişkin verilerin, onlardan alınan izin neticesinde fintek hizmeti sunan firma ya da şirketlerle paylaşımı prensibine dayanmaktadır. Böylece şubeler yoluyla sunduğu klasik bankacılık anlayışından, internet ve mobil bankacılık gibi kanallarla hizmet vererek dijital bir dönüşüme evrilen bankacılık sektörünün, bu yolda ulaştığı en ileri noktayı temsil eden bir kavramdır.

Açık bankacılık kavramını, banka müşterilerinin finansal verilerini, onlardan alınan izin doğrultusunda, uygulama programlama arayüzü (Application Programming Interface/API) denilen bir sistem aracılığıyla üçüncü taraf pozisyonundaki banka dışı finansal ya da ödeme hizmeti sağlayıcıları ile paylaşmayı ve böylece müşterilerin banka işlemlerini farklı dijital platformlar üzerinden gerçekleştirmelerini mümkün kılan bir yapı olarak tanımlamak mümkündür. Çalışmamız, kavramın hukuki boyutunu ele almayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler : Açık bankacılık, finansal veri güvenliği, ödeme sistemleri mevzuatı, tüketici ve veri koruma hukuku

1. GİRİŞ

Teknoloji ve bilgi iletişim sistemlerindeki yenilikler bankacılık ve finansal sistemi de doğrudan etkilemiştir. İnternet kullanımındaki artış, hem bankaları hem de finansal hizmet sunan diğer kuruluşları artık sadece şubelerden hizmet veren kuruluşlar olmaktan çıkarmış; dijital ve çoklu ortamlara yönlendirmiştir. Bunun sonucu olarak bankacılık gibi rekabetin yoğun olduğu bir sektör için, teknoloji ile finansal hizmetleri birlikte sunan ve kısaca fintek adı verilen kuruluşlarla işbirliği yapmak çok önemli hale gelmiştir. Açık bankacılık kavramı ve uygulamalarının ortaya çıkması, bu gelişmenin kaçınılmaz bir sonucu olmuştur. Banka ve diğer finansal kuruluşlarda toplanan kişilere ait verilerin, onlardan izin alınmak suretiyle üçüncü

taraf hizmet sağlayıcılar (third party provider-TPP) ile paylaşılması prensibine dayanan "açık bankacılık (open banking)", bankacılığın sözünü ettiğimiz dijital dönüşümündeki nihai aşamalardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bankalar, müşterileriyle iletişimlerini kaybetmemek adına, fintek şirketleriyle işbirliği içinde olarak geleceğin bankacılığı olarak da ifade edilen açık bankacılık uygulamalarını artan biçimde gerçekleştirmektedirler (Uşaklı, 2021: 1-3; Aksoy ve Bilgel, 2019: 1099; Doğruol, 2022: 38).

Dijital bankacılık anlayışının bir gerekliliği olarak açık bankacılık, İngiltere ve Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin öncülüğü ile gittikçe pek çok ülkede yasal ve zorunlu bir uygulama olma yönünde ilerlemektedir. AB'de "İkinci Ödeme Hizmetleri Direktifi (Payment Services Directive 2/PSD 2)" ile yasal zemine kavuşan açık bankacılık, Türkiye'de de 2020 yılında gerçekleştirilen yasal düzenlemeler ile hukuki bir çerçeveye kavuşturulmaya başlanmıştır (Uşaklı, 2021: 1-3). Ancak bu noktada AB hukuku düzenlemelerine uyum çabaları ile atılan adımların, hukukumuz bakımından henüz istenilen aşamada olmadığı bir gerçektir. Özellikle açık bankacılık uygulamalarının sadece bankacılık hukuku boyutunun olmadığı düşünüldüğünde, örneğin finansal hizmet kullanıcısı gerçek kişilerin aynı zamanda tüketici sayılması ve konunun tüketici hukuku gibi farklı hukuk dallarını ilgilendirmesi, yapılacak düzenlemelerin de çok yönlü ve kapsayıcı olmasını gerektirmektedir. Bu durum ise bugünden yarına yapılabilecek bir husus olmayıp uzun bir süreci kapsayacaktır. Çalışmamız bu bağlamda açık bankacılığın hukuki boyutunu mevcut yasal düzenlemeler yanında, veri koruma ve tüketici hukuku gibi yönleri bakımından da ele almayı, buna dair tespit ve önerilerde bulunmayı amaçlamaktadır.

2. AÇIK BANKACILIK KAVRAMI

Açık bankacılık kavramı, finansal teknoloji alanındaki yeniliklerin "uygulama programlama arayüzü (application programming interface/API)" adı verilen aracı bir yazılım kullanımı ile bankacılık sektörüne entegre edilmesi ile ortaya çıkmış bir kavramdır. "Uygulama programlama arayüzü (API); bir yazılımın yeteneklerini başka bir yazılımın kullanabilmesi için oluşturulmuş bir arayüzdür". API uygulamaları sayesinde bankacılıkta hız, entegrasyon ve üçüncü taraf hizmet sağlayıcılar ile paydaşlık gibi faktörler önem kazanmıştır. API'lerin bankacılık faaliyetlerindeki kullanımının yasal zemini AB tarafından yayımlanan PSD 2 ile oluşturulmuştur (Coste ve Miclea, 2019: 7-8).

Doktrinde yapılan bir tanıma göre açık bankacılık; "banka ve diğer ödeme hizmeti sağlayıcılarından hizmet alan müşteri verilerinin, rızaları ile API ve benzeri güvenli iletişim kanalları yoluyla diğer ödeme hizmeti sağlayıcılarla paylaşılması ile kendilerine sunulan yenilikçi bir yaklaşımı" ifade eder" (Taştan ve Saruhan, 2020: 4-5). Diğer bir ifadeyle açık bankacılık, "API'ler vasıtasıyla bankalar ve banka dışındaki diğer finansal kuruluşların finansal verilerine, üçüncü taraf hizmet sağlayıcılar tarafından açık erişimi mümkün kılan bir teknolojik ve dijital dönüşümü ifade eder. Böylece belirtilen kuruluşlar arasında hesap ve veri erişimini mümkün kılan, bankacılık sektöründe rekabeti ve yeniliği teşvik eden, bankaların finansal sistemdeki işlevini şekillendirecek yeni bir finansal hizmetler ekosistemini" başlatan bir kavram, olarak ifade edilebilir (Sezal, 2021: 1514).

Bilindiği üzere gerek bankalar gerekse diğer finansal kuruluşlar, müşterilerine ilişkin harcama ve kredi bilgileri, yatırım tercihleri, kimlik, meslek ve adres bilgileri, fatura ödemeleri gibi pek çok bilgiden oluşan büyük bir veri havuzuna sahiptir. Söz konusu bu verilerin hem banka içi birimlerle hem de diğer banka ya da finansal kuruluşlarla sınırlı oranda paylaşılması, finansal sistemin işleyişi bakımından yeterli verimliliği sağlayamamıştır. İşte açık bankacılık, etkin bir veri transferini mümkün kılmak amacıyla geliştirilmiş ve klasik "müşteri-banka temelli kapalı sistemden, birden çok paydaşın farklı ilişki türleriyle zenginleştirebileceği" yepyeni bir finansal hizmet yapılanmasına evrilmeyi anlatan bir kavramdır (Taştan ve Saruhan, 2020: 4).

15.03.2020'de yürürlüğe giren "Bankaların Bilgi Sistemleri ve Elektronik Bankacılık Hizmetleri Hakkında Yönetmelik'te ise açık bankacılık kavramı; müşterilerin ya da müşteriler adına hareket eden tarafların API, web servis, dosya transfer protokolü gibi yöntemlerle bankanın sunduğu finansal servislere uzaktan erişerek bankacılık işlemlerini gerçekleştirebildikleri veya gerçekleştirilmesi için bankaya talimat verebildikleri elektronik dağıtım kanalı" olarak tanımlanmıştır (m.3/a).

3. AÇIK BANKACILIK SİSTEMİNDE İŞLEYİŞ SÜRECİ

3.1. Genel Olarak

Açık bankacılık sisteminin işleyiş sürecini anlayabilmek için, öncelikle bu sistemin güvenliğinde önemli bir yeri olan API (uygulama programlama arayüzü) kavramına değinmemiz gereklidir. En sade anlatımıyla API; "iki uygulamanın birbiriyle iletişim kurmasını sağlayan aracı bir yazılım" olarak ifade edilebilir. Finansal hizmetler sektörü bakımından bu tanımı geliştirdiğimizde ise, "belirli bir finansal kuruluşun internet sitesinde geliştirilen bir uygulamanın, kodlar ve kullanıcı bilgileri gizli kalacak şekilde, üçüncü kişi hizmet sağlayıcılara ait farklı programlar tarafından kullanılabilmesini sağlayan bir teknolojidir" (PWC, 2019).

Bankalar API kullanımı ile müşterilerinin kişisel ve finansal verilerini üçüncü taraf hizmet sağlayıcılarının erişimine ve kontrolüne açmakta; bu üçüncü taraf sağlayıcıların API'leri müşterilerin paylaşılmış olan verilerini, işlem geçmişini baz alarak yeni sunulacak finansal hizmet seçenekleri oluşturmakta ve pazarlama stratejileri belirlemekte kullanmaktadır. Fakat bu durum, müşterinin internet ya da mobil bankacılığına giriş için kullandığı şifre ve kullanıcı bilgilerinin üçüncü şahıslarla paylaşılması nedeniyle veri güvenliği açıklarını da beraberinde getirecektir. Yine de bu güvenlik kaygıları açık bankacılık uygulamasının pek çok ülke tarafından kullanımını durdurmamaktadır (Sezal, 2021: 1516).

3.2. Sistemin İşleyişinde Yer Alan Taraflar

Açık bankacılık sisteminin işleyişinde üç taraf bulunmaktadır. Bunlardan birincisi bu hizmetten yararlanan müşteri ya da diğer ifadeyle "ödeme hizmetleri kullanıcısı", ikinci taraf bu kullanıcının hesabının yer aldığı "ödeme hizmeti sağlayıcısı", üçüncü taraf da kullanıcı verilerinin aktarıldığı "üçüncü taraf sağlayıcı"dır. "Ödeme hizmeti kullanıcısı", ödeme emri vererek bu hizmetten yararlanan gerçek veya tüzel kişiyi ifade eder. Böylece kullanıcının rızası veya onayı doğrultusunda, onun ödeme hizmeti sağlayıcılarındaki hesaplarına üçüncü taraf

sağlayıcılar tarafından erişilebilecek ve böylece tek bir kanaldan ödeme işlemi gerçekleştirilebilecektir (Taştan ve Saruhan, 2020: 6-7).

Burada ödeme hizmeti sağlayıcısı, kullanıcının ya da müşterinin hesabının bulunduğu banka ya da diğer finansal kuruluşlardır. Bunların açık bankacılık sistemi işleyişinde iki önemli yükümlülüğü vardır. İlk olarak, müşterilerinin kendileri nezdinde açılmış hesaplarından edindikleri finansal verileri üçüncü taraf sağlayıcılarla paylaşmak, ikinci olarak da bu veri transferini gerçekleştirecek arayüz uygulamalarını kendi sistemlerine entegre etmektir. Üçüncü taraf sağlayıcılar, "API'ler ya da farklı arayüz uygulamaları sayesinde ödeme hizmeti kullanıcılarının ödeme hizmeti sağlayıcılardaki finansal verilerine erişme izni verilen ödeme kuruluşu, banka, fintek şirketleri, perakende mağazacılık yapan firma ya da şirketler, sosyal medya kuruluşları yahut telekomünikasyon şirketleri" gibi yasal şartları sağlayabilen her türlü kuruluş olabilir (Taştan ve Saruhan, 2020: 7).

Üçüncü taraf sağlayıcıların sunduğu iki temel hizmet kategorisi bulunmaktadır. Bunlar; "hesap bilgi hizmeti sağlayıcısı" ve "ödeme başlatma hizmeti sağlayıcısı" fonksiyonları şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Hesap bilgi hizmeti sağlayıcıları, "müşterinin bir veya birden fazla ödeme hizmeti sağlayıcısında bulunan hesap bilgilerine API'ler veya diğer arayüzler aracılığıyla ve kendisinin izni doğrultusunda erişim sağlayarak ona bu bilgileri tek bir arayüzde sunan sağlayıcılardır". Ödeme başlatma hizmeti sağlayıcılarında ise, "talebi doğrultusunda müşterinin ödeme hizmeti sağlayıcısındaki hesabından üçüncü bir kişiye ödeme hizmeti başlatma söz konusudur. Bu işlem, para aktarma olabileceği gibi çevrimiçi bir satın alma da olabilir". Böylece ödeme başlatma hizmeti ile esasında kullanıcının banka hesabından satıcıya yönelen doğrudan bir para transferi işlemi söz konusu olup kart kullanım ücreti gibi ödeme masrafları da kaldırılmış olur (Mansfield-Devine, 2016: 10; Gün, 2019: 13).

4. AÇIK BANKACILIK UYGULAMALARININ FIRSATLARI VE RİSKLERİ

4.1. Açık Bankacılığın Sunduğu Fırsatlar

Açık bankacılık uygulamaları bankaların müşterileri için hem yeni finansal ürün ve hizmetler sunmasına ve bu noktada sağlanacak ürün ve hizmet yelpazesinin genişlemesine, hem de klasik anlamdaki faaliyetlerini dijital bankacılığın getirdiği yeni ve çoklu kanallar yoluyla sunmasına olanak vermektedir. Açık bankacılık uygulamalarının ne seviyede banka bünyesinde gerçekleşeceğine, ilgili banka kendi hedefleri doğrultusunda karar verecektir. Yine de söz konusu yeni nesil bankacılık uygulamaları ile bankaların bulunduğu ekosisteme dahil diğer banka veya ödeme kuruluşu gibi finansal kuruluşların uyguladığı yeni iş modellerine sırt çevirmesi artık mümkün görünmemektedir (Omarini, 2018: 28).

Açık bankacılık sayesinde bilgileri farklı platformlar ile paylaşılan gerçek veya tüzel kişi kullanıcılar, bankacılık ve ödeme işlemlerini tek bir uygulama üzerinden yapma fırsatına kavuşmaktadırlar. Ayrıca bu sistemin işleyişine hakim olan açıklık unsuru "mutlak bir açıklık" anlamına da gelmez. Üçüncü taraf sağlayıcıların verilere erişimi konusunda teknik veri güvenliğine ilişkin tedbirler ve ayrıca sözleşmesel sınırlamalar da söz konusu olmaktadır (Kim, Hwang ve diğerleri, 2016; Gozman ve diğerleri, 2018: 3). Kısacası genel ve büyük resme bakıldığında açık bankacılık uygulamaları, müşterilerin farklı finansal kuruluşlarındaki hesaplarına tek bir uygulama kanalıyla kolayca erişme ve özellikle ödemelerini işlem

maliyetini neredeyse sıfırlayarak gerçekleştirme gibi fırsatlar sunmasının yanında; bankacılık sektörü bakımından da piyasada şeffaflık ve rekabet avantajı sağlamakta, bu anlamda bankaların müşterilerine en iyi hizmeti sunabilmek adına fintek ve diğer teknoloji firmaları ile işbirliği yapmasını gerektirmekte ve bu da sektörün gelişimini hızlandırmaktadır (Şahin ve Cantürk, 2020: 166-167).

Açık bankacılık uygulamaları ile dijital bir dönüşüm yaşayan ve bu dijital ortamın sunduğu yenilikleri müşterilerinin hizmetine sunan bankalar, hizmet çeşitliliği yönünde edindikleri kazanım dışında güvenlik standardizasyonunu sağlama hususunda da bir avantaj elde ederler. Bu ise marka değerlerini korumada yardım eder. Ayrıca açık bankacılık uygulamaları, bankalar arası ve bankalar ile diğer finansal kuruluşlar arası veri paylaşımı sayesinde dolandırıcılık ve kara paranın aklanmasını önlemede bankalara önemli bir avantaj kazandırır. Nihayetinde şeffaflığı öne çıkaran bu uygulamalar, bankalara "müşterini tanı" (Know Your Client- KYC) ilkesini etkin bir şekilde gerçekleştirmeleri açısından" da bir fırsat sunar (Gozman ve diğerleri, 2018: 9).

4.2. Açık Bankacılıkta Oluşabilecek Riskler

Açık bankacılık faaliyetleri yukarıda ifade etmeye çalıştığımız fırsatlar sunmasının yanında, birtakım riskleri de beraberinde getirmektedir. Bu riskler özellikle üçüncü taraf sağlayıcıların veri erişimine sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Üçüncü taraf sağlayıcılar hem bankalara rakip olup onların müşterilerini elinde tutamamasına vesile olabilecekler, hem de bankalara duyulan güvenin azalması riskini oluşturabileceklerdir. Zira açık bankacılığın temel bileşeni olan API'ler sayesinde üçüncü taraf sağlayıcıların eline geçen müşteri verileri "yasadışı veri kullanımı, izinsiz girişler ve müşteri gizliliği konularında bankalara olan güveni zedeleyebilir". Bu riski bertaraf etmek için bankaların PSD2'nin veri güvenliğine ilişkin öngördüğü prosedürleri yerine getirmesi gereklidir. Bankaların açık bankacılık uygulamaları nedeniyle karşılaşabilecekleri bir diğer risk faktörü ise, buna dair gerekli dijital ve teknik altyapıyı oluşturamama ihtimalleridir (Gozman ve diğerleri, 2018: 9).

Bu noktada açık bankacılığın müşteriler bakımından finansal veri ve hizmetlere kolay erişim, banka ve ödeme kuruluşları gibi ödeme hizmeti sağlayıcılarına ise işlem maliyetleri hususunda önemli bir avantaj sağlamasına rağmen, "potansiyel olarak finansal mahremiyet ve tüketicilerin kişisel güvenliği" gibi önemli bir konuda barındırdığı pek çok risk unsuru olduğu da ortadadır. Şöyle ki açık bankacılık API'leri kötüniyetli bir üçüncü taraf sağlayıcı tarafından bir kullanıcının hesabını boşatmak gibi yasa dışı kullanım riskini her zaman için taşımaktadır. Bunun gibi güvenlik risklerine benzer biçimde "bilgisayar korsanlığı veya içeriden gelen tehditler nedeniyle veri ihlalleri" de daha geniş boyutta karşılaşılabilecek risk unsurları olarak belirmektedir (Sezal, 2021: 1519).

5.AÇIK BANKACILIK UYGULAMALARINA HUKUKİ BAKIŞ

5.1. Dünya Genelinde Açık Bankacılığa İlişkin Yasal Çerçeve

2007 yılında AB tarafından yayımlanan 2007/64 sayılı "Ödeme Hizmetleri Direktifi/PSD1" ile öncelikle ödeme işlemlerinde bankalara alternatif olarak "ödeme hizmeti sağlayıcısı" adı verilen kuruluşların oluşturulması yasal zemine kavuşturulmuştur. Bu direktifin tamamlayıcısı olarak 2016'da yayımlanan PSD2 Direktifi ile de açık bankacılık uygulamaları yasal dayanağa

kavuşturulmuştur. Burada açık bankacılık ile ilgili iki önemli düzenleme yer almaktadır (PWC, 2019):

"Ödeme Başlatma Hizmetleri (Payment Initiation Services-PISP): Kullanıcının talebi ile bir başka ödeme kuruluşunda bulunan hesabına ilişkin olarak ödeme emri başlatılması" ve

"Hesap Bilgisi Hizmetleri (Account Information Services- AISP): Kullanıcının diğer ödeme kuruluşlarında bulunan bir veya birden fazla hesabına ilişkin olarak konsolide bilgilerin çevrim içi olarak sağlanmasına ilişkin düzenlemelerdir".

"Avrupa Bankacılık Otoritesi (European Banking Auhority-EBA)", AB'deki tüm finansal hizmet sunan kuruluşlara dair düzenlemelerin uygulanmasını sağlamakla görevli temel bir yapıyı temsil etmektedir. PSD2 ile açık bankacılık faaliyetleri sunacak tüm hizmet sağlayıcı konumdaki kuruluşların, kendi ülkelerinde yetkilendirilmelerini takiben "EBA" tarafından tescil edilmeleri gereklidir. PSD2 düzenlemeleri ile açıklığa kavuşturulan en önemli husus ise, "açık bankacılık sistemi kapsamında veri paylaşımlarının bankaların inisiyatiflerinden çıkarılarak zorunluluk haline getirilmesidir". Bu sistemde faaliyette bulunacak hizmet sağlayıcı kuruluşlar bakımından EBA'nın belirlediği "asgari sermaye yeterliliği" koşulları aranmasa da, faaliyetlerini aksatmaksızın yerine getirmelerini temin bakımından "asgari tutarı gerçekleştirilen faaliyetin büyüklüğüne göre bir sorumluluk sigortası" yaptırmaları gereklidir. Ayrıca PSD2 ile AB'deki açık bankacılık faaliyetlerinin tüm süreçlerinde, bu hizmetlerden yararlanan müşterilerden önceden bir onay alınması zorunluluğu olmakla birlikte, müşterinin talebi halinde bu onayın da her zaman geri çekilebileceği düzenlenmiştir (Sezal, 2021: 1520). Kanaatimizce ülkemizde açık bankacılık uygulamalarının yasal alt yapısı oluşturulurken önem verilmesi gerekli hususlar da burada açıkladığımız noktalara yoğunlaşmalıdır. Zira ülkemizdeki açık bankacılık faaliyetlerine ilişkin hukuki düzenlemeler, çalışmamızın ilerleyen kısımlarında değineceğimiz üzere, özellikle bu sistemdeki üçüncü taraf sağlayıcı olarak hizmet veren kuruluşlara dair bankalarda olduğu gibi sıkı sermaye yeterliliği, bağımsız idari otoriteden alınan faaliyet izni ve AB hukukunda öngörüldüğü gibi bir "sorumluluk sigortası" koşulu içermemektedir. Bu yönleri bakımından yasal düzenlemelerdeki eksikliklerin giderilmesi, bankacılık sektörüne olan güvenin zaafiyete uğramaması bakımından da son derece elzemdir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde açık bankacılık uygulamalarının hukuki çerçevesine baktığımızda ise, bunun aynı zamanda tüketici hukuku çerçevesinde bir mesele olarak değerlendirildiğini de görmekteyiz. "Tüketici Finansal Koruma Bürosu (US Consumer Financial Protection Bureau- CFPB)", açık bankacılığın veri transfer yöntemi olan API adı verilen arayüz uygulamalarına atıf yaparak bunların güvenli bir veri paylaşımı sağladığını vurgulamaktadır. Bu anlamda "The Electronic Payments Association (Elektronik Ödemeler Kuruluşu)" adlı kuruluş, finansal hizmet sunan tüm kuruluşlar için standart bir API sistemi kullanımı sağlanması yönünde çalışmalar yürütmektedir. Ayrıca bu gelişmeler devam etmekle birlikte, Amerikan bankalarının müşterilerine kendi kurdukları API sistemi ile açık bankacılık hizmeti verdikleri görülmektedir. Kanada bakımından da açık bankacılık faaliyetleri yine tüketici hukuku eksenli bir yaklaşımla ele alınmakta ve tüketicilerin finansal verilerinin üçüncü taraf uygulamalar ile paylaşılması hususu henüz net bir düzenlemeye kavuşturulmamıştır. Asya ülkelerinde ise bu konuda daha cesur bir yaklaşım söz konusu olmuş, "Singapur Para Otoritesi (Monetary Authority of Singapore – MAS)" açık bankacılığa ilişkin basit ve anlaşılır

düzenlemeler getirmeye gayret etmiştir. Avustralya'da "Avustralya Federal Hükümeti"nce yürürlüğe konulan "Tüketici Veri Yasası" kapsamında ve yine tüketici hukuku perspektifinden açık bankacılık uygulamalarının yasal çerçevesi belirlenmeye çalışılmıştır. Bu düzenleme ile "tüketici verileri hakkı" bankalar için söz konusu olmakla birlikte, enerji ve telekomünikasyon gibi diğer sektörler bakımından da cari olması yönünde çaba sarfedildiği görülmektedir (Sezal, 2021: 1520-1521).

5.2. Türk Hukuku'nda Açık Bankacılığa İlişkin Düzenlemeler

5.2.1. Mevcut Yasal Çerçeve

Açık bankacılık kavramı ülkemizde esasında 2013 yılından beri bilinen ve tartışılan bir konu olarak dikkatleri çekmiştir. 2013'te yürürlüğe giren "6493 Sayılı Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemleri, Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanun" ile Türkiye'deki fintek kuruluşlarına ilişkin yasal zemin oluşturulmuştur. Sonrasında bu Kanun'da 7192 sayılı Kanun ile birtakım değişiklikler yapılarak gerek bankacılık gerekse ödeme sistemleri konusunda dijital bir yapının hukuki dayanağı tesis edilmiş; 2020 yılı itibarıyla açık bankacılık da dahil olmak üzere bu dijital bankacılığa ilişkin hükümler yürürlüğe girmiştir. Ne var ki bu Kanun'da açık bankacılık ve ödeme hizmeti sağlayıcısı kuruluşlara ilişkin düzenleme ve denetleme yapma yetkisi "Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) yerine Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'na" verilmiştir (Sezal, 2021: 1521). Kanaatimizce bankacılık alanındaki düzenleme ve denetleme yetkisi, 5411 sayılı Bankacılık Kanunu ile bağımsız bir idari otorite olarak BDDK'ya verilmiş olduğuna göre, açık bankacılık ve ödeme hizmetleri alanında neden böyle bir ikilik yaratılma gereğinin duyulduğunu anlamak güçtür. Zira söz konusu faaliyetlerin TCMB'nin yasal yetkileri kapsamında olmaktan çok BDDK'nın yetki alanına girdiği görülmektedir. Bu durum açık bankacılık faaliyetleri kapsamında en çok hukuki problem doğuracak alanlardan biri olan veri koruma hukuku bakımından da sorun yaratacaktır. Zira açık bankacılık uygulamaları nedeniyle söz konusu olabilecek bir kişisel veri ihlalinde, banka bakımından uygulanacak idari yaptırıma karar verecek yetkili otoritenin tespiti güçlük arzedecektir.

Açık bankacılığa ilişkin önemli bir diğer hukuki düzenleme ise 15 Mart 2020'de yayınlanan ve 1 Temmuz 2020'de yürürlüğe giren "Bankaların Bilgi Sistemleri ve Elektronik Bankacılık Hizmetleri Hakkında Yönetmelik"tir. Bu Yönetmelik "bankaları, denetim firmalarını, bankalara dış kaynak hizmeti sunan teknoloji firmalarını ve 'açık bankacılık' çözümleri sunan tüm şirketleri önemli ölçüde etkilemektedir". Öncelikle Yönetmelik ile bankaların hem personel hem de müşterilerinin yapacağı hesap erişimi işlemleri bakımından "iki faktörlü kimlik doğrulaması (2FA)" zorunlu kılınmıştır (Sezal, 2021: 1521-1522). Yönetmeliğin 34. maddesinde "*bankanın elektronik bankacılık hizmetlerinde kullanmak üzere müşterilerine sunduğu her türlü yazılım ya da mobil uygulamanın kaynağının, ilgili banka olduğunun doğrulanabiliyor olması sağlanır. Banka bu yazılım ya da mobil uygulamaların, müşteri güvenliğini tehlikeye sokacak herhangi bir kod içermemesini sağlamakla, güvenlik açıklarını giderecek gerekli yamaları ve güncellemeleri müşteri kullanımına sunmakla yükümlüdür*" denilmek suretiyle, yine mobil uygulama ya da yazılımlar açısından bankaya önemli teknik tedbirler alma yükümlülüğü getirildiği görülmektedir. Açık bankacılık da dijital bankacılık anlayışının bir ürünü olduğundan, anılan Yönetmelik'te veri güvenliği ve gizliliğine ilişkin son

derece detaylı hükümler olması isabetli ve olumlu olmuştur. Ancak elbette kötüniyetli yaklaşımlar bakımından da teknolojik ve dijital devrim tam tersi yönde, hem veri güvenliğini tehdit eden hamleler hem de dolandırıcılık girişimleri bakımından, uygun zemini hazırlamaktadır. Bu nedenle açık bankacılığın önemli bir aktörü olan bankaların buna karşı her zaman bir adım önde olması, güvenliği sağlayacak teknik ve donanımsal tedbirleri sürekli güncellemesi ve banka bünyesinde sadece bu işe mesai harcayacak yapay zeka destekli birimlerin oluşturulması gerekmektedir.

Bankaların güçlü sermaye ve sağlam finansal yapıları ile bunu sağlaması nispeten mümkündür. Ancak açık bankacılık sisteminde üçüncü taraf sağlayıcıların sürece dahil olmasını, bu tür uygulamaların zayıf halkası şeklinde nitelendirebiliriz. Zira yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, üçüncü taraf sağlayıcı hizmeti verecek kuruluşların sosyal medya veya teknoloji şirketi olması mümkün olup, mevzuatta bu hizmeti verebilmek adına bankalarda olduğu gibi faaliyet izni ve asgari sermaye yeterliliği gibi koşullar henüz söz konusu değildir. Yönetmelik, üçüncü taraf sağlayıcılara ilişkin yine bankaya düşen bir yükümlülüğü düzenlemiştir. 43. madde uyarınca, "*banka, 11/10/2006 tarihli ve 5549 sayılı Suç Gelirlerinin Aklanmasının Önlenmesi Hakkında Kanun ve alt düzenlemelerinde yer alan yükümlülükler saklı kalmak kaydıyla, müşterinin veya müşteri adına hareket eden kişinin kimliğini tespit etmek amacıyla, uzaktan kimlik tespiti yöntemleri kullanabilir ya da hâlihazırda müşteri veya müşteri adına hareket eden kişi için daha önce kimlik tespitinde bulunmuş başka bir bankadan açık bankacılık servisleri aracılığıyla hizmet alabilir*".

5.2.2. Ödeme Sistemi Mevzuatı ve Tüketici Hukuku Açısından Açık Bankacılık

6493 sayılı Kanun'da ödeme sistemi "*üç veya daha fazla katılımcı arasındaki transfer emirlerinden kaynaklanan fon aktarımlarının gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla yapılan takas ve mutabakat işlemleri için gerekli altyapıyı sunan ve ortak kuralları olan yapı*" şeklinde tanımlanmıştır (m. 3/1-v).

Anılan Kanun'da 7192 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik sonrasında m.12/1'de 9 bent olarak ödeme hizmeti türü sayılmıştır. 12. madde (f) bendinde "ödeme başlatma hizmeti", (g) bendinde de "hesap bilgi hizmeti" bir ödeme hizmeti türü olarak saptanmıştır. Tıpkı AB Hukuku bakımından PSD2'de düzenlendiği gibi 6493 sayılı Kanun'da da "açık bankacılık ile ilgili hükümlerde her iki hizmet türü için de erişim sağlanacak hesap olarak '*ödeme hizmeti sağlayıcıları nezdindeki ödeme hesabı'* belirtilmiştir". Anılan Kanun ödeme hesabını şu şekilde tanımlamıştır: "*ödeme hizmeti kullanıcısı adına açılan ve ödeme işleminin yürütülmesinde kullanılan hesabı ifade eder*" (m.3/r). Son olarak Kanun'un 13. maddesi kapsamında "ödeme hizmeti sağlayıcısı" olabilecek finansal kuruluşların belirlendiği hükmü ve yukarıda ele aldığımız hükümleri birlikte değerlendirdiğimizde, açık bankacılık konusu olabilecek hesaplar ile bu hesapların yer alabileceği finansal kuruluşları şu şekilde yorumlayabiliriz: "5411 sayılı Kanun kapsamında bankalar nezdindeki mevduat hesapları, Kanun'un m. 14/3 fıkrası kapsamında sadece ödeme işlemi için kullanılıyor olması şartıyla ödeme kuruluşu nezdinde bulunan ödeme hesapları, elektronik para kuruluşlarının bankalar nezdinde tuttukları hesaplar (m. 20/3) ve 6475 sayılı Posta Hizmeti Kanunu'nun 22. maddesi kapsamında ödeme kuruluşu niteliğini haiz Posta ve Telgraf Teşkilatı'nın nezdinde bulunan hesapların" açık bankacılık

işlemlerinde kullanılabilecek nitelikte hesaplar olduğu görüşüne biz de katılmaktayız (Taştan ve Saruhan, 2020: 15-16).

6493 sayılı Kanun açıkça "ödeme hizmeti sağlayıcısı" şeklinde bir terim kullanmamakla birlikte, Kanun'un ödeme hizmeti veren kurumlar olarak ve sınırlı sayı ile belirlediği; "(i) 5411 sayılı Kanun kapsamındaki bankalar, (ii) elektronik para kuruluşları, (iii) ödeme kuruluşları ve (iv) Posta ve Telgraf Teşkilatı Anonim Şirketi", ödeme hizmeti sağlayıcısı şeklinde yorumlanmak gerekir. Bunlara Kanun'un 13. maddesi ile TCMB de dahil edilmiştir. Bu hususta ödeme sistemleri mevzuatımızın AB mevzuatı ile uyumlu bir şekilde düzenlendiğini ve hem "hesap bilgi hizmeti sağlayıcılarının" hem de "ödeme başlatma hizmeti sağlayıcılarının" ödeme hizmeti sağlayıcısı statülerinin saptandığını görmekteyiz. Kanun'da ödeme kuruluşu ise, "*ödeme hizmeti sağlamak ve gerçekleştirmek için bu Kanun kapsamında yetkilendirilmiş tüzel kişi*" olarak tanımlanmıştır (m.3/ü).

Ödeme kuruluşları TCMB'den izin alarak faaliyette bulunabilirler ve bu kuruluşların kredi verme faaliyetinde bulunmaları yasaklanmıştır. Kanun'un 14. maddesinde ödeme kuruluşlarının kurulma ve faaliyette bulunma şartlarının, 5411 sayılı Kanun ile bankalar için öngörülenlere paralel biçimde detaylı olarak düzenlendiğini görüyoruz. Ancak açık bankacılık uygulamalarına özgü olarak 7192 sayılı Kanun ile eklenen 14/A maddesi ile, hesap bilgisi hizmeti sunan ödeme kuruluşları bakımından, normalde ödeme kuruluşlarının kurulma şartları arasında yer alan, "*pay senetlerinin nakit karşılığı çıkarılması, tamamının nama yazılı olması ve asgari sermaye yükümlülüğü*" şartlarının aranmayacağı düzenlenmiştir. Bu istisna hüküm sayesinde, hesap bilgi hizmeti sağlayıcısı olarak faaliyette bulunmak amacıyla ödeme kuruluşu kurulması ve bu piyasada açık bankacılık hizmeti verilmesi son derece kolaylaştırılmıştır (Taştan ve Saruhan, 2020: 19). Fakat bizim bu husustaki görüşümüz, açık bankacılık faaliyetlerindeki üçüncü taraf sağlayıcı kuruluş olarak kişilerin banka ve diğer ödeme kuruluşlarındaki verilerine erişim izni alabilecek bu kuruluşlar için böyle bir istisna getirilmesi isabetli değildir. Zira veri güvenliği bakımından aranılan teknik altyapı kapsamında gerekli olacak yazılım ve yapay zeka destekli güvenlik uygulamalarının, ancak kamu nezdinde finansal yapısı güçlü kuruluşlarca yerine getirileceği algısı yabana atılacak bir durum olmadığı gibi, olgusal açıdan da bir gerçeği gösterir.

6493 sayılı Kanun'da "ödeme hizmeti kullanıcısının", "*gönderen, alıcı veya her ikisi sıfatıyla belirli bir ödeme hizmetinden faydalanan gerçek veya tüzel kişi*" şeklinde tanımlandığı görülmektedir (m.3/1-ş). Ödeme hizmeti kullanıcısının 6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkındaki Kanun kapsamında tüketici niteliği bakımından da değerlendirilmesi icap eder. 6502 sayılı Kanun uyarınca tüketici, "*ticari veya mesleki olmayan amaçlarla hareket eden gerçek veya tüzel kişi*"dir (m.3/1-k). İlgili tanımdan hareketle tüketici ve ödeme hizmeti kullanıcısı kavramlarının kesiştiği noktayı tespit ettiğimizde, "belirli bir ödeme hizmetinden, ticari veya mesleki olmayan amaçlarla faydalanan gerçek veya tüzel kişi"nin de bu bağlamda tüketici sayılıp tüketici hukuku çerçevesinde tanınan hukuki enstrümanlara sahip olduğu, değerlendirmesini yapmamız gerekir. Buradan hareketle de diyebiliriz ki açık bankacılık faaliyetleri veya hizmetlerini kullanan bireysel müşteriler tüketici hukuku kapsamında düşünülmelidir. Bunun karşıt anlamını ve dolayısıyla tüketici hukuku kapsamında değerlendirilmeyecek olan grubu ise, "ticari veya mesleki amaçlarla hareket eden gerçek veya

tüzel kişi konumundaki ödeme hizmeti kullanıcıları" oluşturur. Bu bağlamda söz konusu grubun açık bankacılık işlemlerinden doğan uyuşmazlıklar bakımından tüketici hukuku çerçevesinde bir çözüme gidilmesi mümkün olmayacaktır (Taştan ve Saruhan, 2020: 16).

5.2.3. Veri Koruması Hukuku Açısından Açık Bankacılık

5.2.3.1. Açık Bankacılık Faaliyetlerinde Veri Sorumlusunun Tespiti

Açık bankacılık faaliyetleri ile bu faaliyetler çerçevesinde ele geçirilen kişisel verilerin korunması hususu, birinin diğerine tercih edilemeyeceği ve devamlı surette dengede tutulması gerekli bir konudur. Bu denge sağlanırken de taraf menfaatlerinin iyi ve tutarlı biçimde değerlendirilmesi gereklidir. Zira bir tarafta temel hak ve özgürlükler bağlamında kişisel verilerin korunması, diğer tarafta da bu verilerin serbestçe dolaşımı ile katma değeri olan finansal ürün ve hizmetlerin elde edilmesi gibi iki önemli husus söz konusu olmaktadır (Taştan ve Saruhan, 2020: 19).

Kuşkusuz ki açık bankacılık uygulamalarının kişisel verilerin korunması noktasında pek çok risk unsurunu taşıdığı inkar edilemez bir gerçektir. "Veriye erişim arayüzlerinde ve veri aktarım protokollerindeki hatalar nedeniyle kullanıcı hesaplarına yetkisiz erişim sağlanması, veri sızıntıları nedeniyle bankaların ve üçüncü taraf sağlayıcıların itibarlarının azalması" anılan risklerden bazılarını oluşturmaktadır. Dolayısıyla yukarıda bahsettiğimiz hem açık bankacılığın sağlayabileceği fırsatları kaçırmamak hem de bu tür faaliyetler nedeniyle kişisel verilerin yetkisiz kişilerce ele geçirilip kötüye kullanılmalarını engellemek gerekir. Bunu yapabilmek için sadece hukuki tedbirler de maalesef yeterli değildir. İdari ve teknik tedbirlerle mevzuatta belirlenen önlemlerin uygulamaya sağlam bir şekilde aktarılması hayati derecede önemlidir. Nitekim AB Hukuku çerçevesinde 2018'de yürürlüğe giren "Veri Koruma Direktifi (EU General Data Protection Regulation /GDPR)" ile daha önce bahsettiğimiz PSD2 düzenlemeleri, hukukumuz bakımından da örnek alınan detaylı tedbirlerin yer aldığı önemli iki yasal dayanağı oluşturmaktadır. Esasında her iki düzenleme ile güdülen ortak amaçların "kullanıcıya verisi üzerinde hakimiyet sağlamak, kullanıcının veri güvenliğini sağlamak ve kullanıcıya veri taşınabilirliği imkânı sunmak" olduğu söylenebilir (Taştan ve Saruhan, 2020: 19).

Bilindiği üzere açık bankacılık sisteminin işleyişinde, "müşteri, nezdinde hesap tutulan ödeme hizmeti sağlayıcısı ve üçüncü taraf sağlayıcı" olmak üzere üç taraf yer almaktadır. Bu durumda açık bankacılık faaliyetlerinde, veri koruma hukuku bağlamında öngörülen yükümlülükler kim tarafından yerine getirilecektir sorusu öncelikle çözümlenmesi gereken bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. "6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'nda (KVKK)" veri sorumlusu kavramının düzenlendiğini görüyoruz. İlgili hüküm uyarınca veri sorumlusu; "*kişisel verilerin işleme amaç ve vasıtalarını belirleyen, veri kayıt sisteminin kurulmasından ve yönetilmesinden sorumlu olan gerçek veya tüzel kişi*"yi ifade etmektedir (m.3/ı). Hukukumuz bakımından açık bankacılık tarafı olarak zikrettiğimiz "ödeme hizmeti sağlayıcısı" ve "üçüncü taraf sağlayıcı" kuruluşların anonim şirket olarak kurulma zorunluluğu bulunmaktadır. Bu bağlamda açık bankacılık sürecinde yer alan gerek banka gerekse üçüncü taraf sağlayıcı kuruluşların tüzel kişi sıfatıyla veri sorumlusu sayılmaları gerekecektir. Fakat

burada asıl mesele "hangi işleme faaliyetleri açısından kimin veri sorumlusu olacağı" noktasıdır (Taştan ve Saruhan, 2020: 23).

Şöyle ki açık bankacılık faaliyetlerinde hem verilerin birden fazla tarafça işlenmesi hem de sözleşmesel ilişkiler ağı gibi karmaşık bir veri işleme süreci söz konusu olmaktadır. Bu karmaşık durumun yarattığı ve kimin yetki alanında hangi verinin bulunduğu, kimin hangi veri işleme faaliyetinden sorumlu olacağının ayrımı konusunda yaşanan bulanıklık, açık bankacılık sürecini yürüten kuruluşlarca sorumluluktan kaçınmak için bir boşluk yaratmaktadır. Bu nedenle burada sürecin başlangıcı aşamasında akdedilecek sözleşmelerde yetki ve sorumluluk alanlarının net çizilmesi faydalı olacağı gibi, fiilen kişisel verileri işleme faaliyetinin kim ya da kimlerce yürütüldüğünün tespit edilmesi de önem arzedecektir (Taştan ve Saruhan, 2020: 23). Açık bankacılık faaliyetlerindeki veri işleme üç şekilde söz konusu olabilir. İlki, müşterinin verilerinin banka hizmetleri bakımından banka tarafından işlenmesi, ikincisi müşterinin belirli kategorik düzende işlenen verilerinin bankaca üçüncü taraf sağlayıcı kuruluşlara aktarılması neticesinde bu kuruluşların veri kayıt sistemine kaydedilmesi ve üçüncüsü de müşteri verilerinin açık bankacılık faaliyetleri sunumu amacıyla doğrudan üçüncü taraf sağlayıcı kuruluşlarca işlenmesidir. Birinci ve üçüncü işleme faaliyetleri bakımından veri sorumlusunun belirlenmesi problem yaratmaz. Birinci işleme faaliyetinde doğrudan banka veri işlemeyi gerçekleştirdiğinden veri sorumlusu sıfatını da taşımaktadır. Üçüncü işleme faaliyetinde işleme parametreleri üçüncü taraf sağlayıcı kuruluşça saptandığından veri sorumlusu da odur. Veri sorumlusu tespitinde zorluk yaratacak olan ikinci veri işleme faaliyetidir. Burada veri sorumlusunun tespiti, öncelikle hukuk kurallarının doğrudan veya dolaylı bir yetkilendirme yapıp yapmadığına göre, buradan sonuç alınamadığında ise sözleşme hükümlerine göre yapılmalıdır (Taştan ve Saruhan, 2020: 23-24).

Bilindiği üzere 6493 sayılı Kanun ile açık bankacılık uygulamalarına dair ikincil düzenleme yapma yetkisi TCMB'ye verilmiştir (m.14/A-2). Dolayısıyla TCMB tarafından ikinci tür veri işleme faaliyeti bakımından veri sorumlusunun nasıl tayin edileceği ile ilgili bir düzenleme getirilmesi halinde söz konusu problem de çözülmüş olacaktır. Fakat böyle bir düzenleme yapılmadığı durumda veri sorumlusunun tespiti bakımından veri aktarım usulünü belirleyen protokollere bakılması gerekecektir. Bu protokollere göre veri kayıt sisteminin oluşturulması ve yönetimi hususunda kimin yetkili olduğunun tespiti veri sorumlusunun da tespiti anlamına gelecektir. Söz konusu belirleme yapılırken hem taraflar arasındaki sözleşme hükümlerinin hem de fiilen yetkileri kimin kullandığı hususunun dikkate alınarak bir değerlendirme yapılması gereklidir. Taraflar arasında sözleşme hükümlerinin bulunmadığı halde ise AB Hukuku'nda GDPR'de düzenlendiği gibi "ortak veri sorumluluğu"nun işletilmesinin hukukumuz bakımından da en uygun çözüm yolu olduğu görüşüne katılmaktayız (Taştan ve Saruhan, 2020: 25).

Bu bağlamda ortak veri sorumluluğu konusu hukukumuzda yasal çerçeveye bağlanıncaya dek, sorumluluk rejiminin sözleşme hükümleri ile net biçimde tayin edilmesi, uygulamada ortaya çıkabilecek pek çok ihtilafı ve belirsizliği önleyecektir. Buna göre açık bankacılık sürecindeki taraflar KVKK ve diğer kanunlardaki emredici hükümlere aykırı olmamak kaydıyla, ikinci tür veri işleme faaliyeti için ortak veri sorumluluğu rejimini kararlaştırabilecekleri gibi, aralarından biri için veri işleyen sıfatı da tayin edebilirler. İlk yapılacak ortak veri

sorumluluğuna ilişkin sözleşmede ortak sorumlu tarafların haklarını ve yükümlülüklerini detaylı biçimde ortaya koyabilirler. İçlerinden birinin veri işleyen diğerinin veri sorumlusu olarak tespit edildiği sözleşmede ise sorumluluk rejimi bu çerçevede söz konusu olacaktır (Taştan ve Saruhan, 2020: 25).

5.2.3.2. Açık Bankacılık Faaliyetlerinde Kategorik Veri İşleme Yükümlülükleri

Açık bankacılık faaliyetleri ile işlenen veriler "kişisel veri, hassas ya da özel nitelikli kişisel veri ve müşteri sırrı niteliğinde veri" gibi farklı kategorilerde olmasına göre veri sorumluları bakımından farklı yükümlülüklerin de gündeme gelmesine yol açar.

Öncelikle bu faaliyetler kapsamında işlenen veriler "*kimliği belirli ya da belirlenebilir bir gerçek kişiye ilişkin olduğu sürece kişisel veri*" niteliğindedir (KVKK m.3/d). "*Kimlik doğrulama amacı başta olmak üzere müşteriye ait olan ve üçüncü kişilerce ele geçirilmesi halinde müşterinin ayırt edilebilme mekanizmalarının zarar göreceği veya dolandırıcılık yapılmasına imkân verebilecek nitelikteki veriler ise hassas veri ya da özel nitelikli kişisel veri*"dir (Bankaların Bilgi Sistemleri ve Elektronik Bankacılık Hizmetleri Hakkında Yönetmelik, m. 3/o). "*Bankacılık faaliyetlerine özgü olarak bankalarla müşteriler arasında hukuki bir ilişki kurulmasından itibaren işlenen gerçek ve tüzel kişilere ait veriler ise müşteri sırrı*" kapsamında düşünülmek gerekir (5411 sayılı Bankacılık Kanunu m.73/3).

Açık bankacılık faaliyetleri neticesinde gerek bankalar gerekse üçüncü taraf sağlayıcı kuruluşlar, "müşterilerin işlem bilgisi, kimlik bilgisi, hizmet kullanım bilgisi, satın alma alışkanlık bilgisi, finansal hedef bilgisi, risk sınırı bilgisi, hesap bakiye bilgisi, hesap hareketleri" gibi pek çok finansal nitelikli kişisel verilerini işlemekte ve kullanmaktadır Fakat söz konusu faaliyetler kapsamında edinilen veriler çoğunlukla genel nitelikli kişisel verilerden oluşmaktadır. Açık bankacılık işlemleri kapsamında, "iki bileşenli kimlik doğrulama sürecinde işlenen biyometrik veriler" dışında hassas nitelikli verilerin işlenmesi sık rastlanan bir durum değildir. Bu bağlamda veri sorumlusu sıfatı taşıdığını yukarıda tespit ettiğimiz banka ve üçüncü taraf sağlayıcı kuruluşların KVKK ile kendilerine yüklenen yükümlülükleri yerine getirmeleri gereklidir. "Örneğin kişisel veri niteliğini haiz veriler bakımından veri sorumlusunun, KVKK uyarınca ilgili kişiyi aydınlatma, ilgili kişiye haklarını kullandırma, veri güvenliğini sağlama gibi çeşitli yükümlülükleri" söz konusudur (Taştan ve Saruhan, 2020: 26-27).

Bankaların Bilgi Sistemleri ve Elektronik Bankacılık Hizmetleri Hakkında Yönetmelik hükmü çerçevesinde "hassas veri" olarak nitelenen bilgiler bakımından da açık bankacılık sürecinde rol alan tarafların yükümlülükleri bulunmaktadır. İlgili Yönetmelik uyarınca hassas veri; "*kimlik doğrulama amacı başta olmak üzere müşteriye ait olan ve üçüncü kişilerce ele geçirilmesi halinde müşterinin ayırt edilebilme mekanizmalarının zarar göreceği veya dolandırıcılık yapılmasına imkân verebilecek nitelikteki verileri ifade eder*" (m. 3/o).

Anılan Yönetmelik çerçevesinde açık bankacılık faaliyetleri bakımından da işlenmesi muhtemel bu hassas verilerin "*farklı güvenlik seviyesine sahip ortamlar arasında aktarımında uçtan uca güvenli iletişimin kullanılması ve şifreli şekilde saklanması esastır. Ayrıca bankanın personeline tahsis ettiği masaüstü, dizüstü ve mobil cihazların hassas veri içermesi halinde, bunların içeriğinin şifrelenmesi ve bu hususun teyidi için sunucu makinelerinin taranması gerekmektedir*"(m. 9/3). Örneğin biyometrik veri kategorisinde düşünülebilecek "parmak izi

verisi, göz ya da yüze ilişkin örüntü bilgisinin kimlik doğrulama amacıyla kullanılması" bu bağlamda değerlendirilmesi gerekli verilerdir ve bunlar aynı zamanda KVKK kapsamında da "özel nitelikli kişisel veri" statüsüne girmektedirler. Bu veriler bakımından da açık bankacılık süreci taraflarının öncelikle genel nitelikli verilerin işlenme şartlarına uymaları gerekeceği tabiidir (KVKK m.5). Bunun haricinde ise yukarıda belirttiğimiz Yönetmelik ile öngörülen "uçtan uca güvenli iletişimin kullanılması ve bu verilerin şifreli şekilde saklanması" yükümlülükleri söz konusu olacaktır. Fakat Yönetmelik hükmü gereği hassas verilerle ilgili yükümlülüklerin muhatabı bankalardır. Yönetmelik bu anlamda açık bankacılık sürecindeki üçüncü taraf sağlayıcı kuruluşları kapsamamaktadır. Dolayısıyla buna ilişkin yürürlükteki mevzuatta bir boşluğun bulunduğunu ve bu boşluğun TCMB tarafından açık bankacılıkla ilgili çıkarılması beklenilen ikincil düzenleme ile bir an önce giderilmesi gerektiğini belirtmek isteriz (Taştan ve Saruhan, 2020: 27-28).

Açık bankacılık kapsamında edinilen kişisel veriler bakımından 5411 sayılı Kanun çerçevesinde "müşteri sırrı" niteliğine ilişkin veri sorumlularının tabi olduğu yükümlülüklere de kısaca değinmemizde fayda vardır. 5411 sayılı Kanun uyarınca, "*bankalarla müşteri ilişkisi kurulduktan sonra oluşan gerçek ve tüzel kişilere ait veriler, bankacılık faaliyetlerine özgü olarak müşteri sırrı haline gelmektedir*" (m. 73/3). Bu hükümde 7222 sayılı Kanun ile 2020 yılında bir değişiklik yapılmış ve "*müşteri sırrı niteliğini haiz veriler, müşterinin açık rızası alınsa dahi, ondan gelen bir talep ya da talimat olmaksızın yurt içindeki ve yurt dışındaki üçüncü taraflara aktarılamaz*" şeklinde bir düzenlemeye gidilmiştir. Kanaatimizce de başta müşteriyi koruma amacı taşıdığı izlenimi verse de, KVKK ile kişisel veri işleme için öngörülen temel prensip olan "açık rıza" koşulunu yok sayması itibarıyla, veri koruma hukukunda kanunlar arasında bir çelişkiye neden olmaktadır (Alımcı, 2022: 67). Bu nedenle 5411 sayılı Kanun'daki "müşteri sırrı" hakkındaki düzenlemeler bir an önce gözden geçirilmeli ve KVKK ile benimsenen kişisel verilerin korunması hükümleri ile uyum gözetilmelidir. Fakat bu değişiklik yapılıncaya dek, "müşteri sırrı niteliğindeki bilgilerin aktarımında, özel ve sonraki kanun olması nedeniyle 7222 sayılı Kanun'la değiştirilmiş 5411 sayılı Kanun" cari olacaktır. Dolayısıyla bankalar, "müşterilerinden açık rıza almış olsalar dahi müşteri sırrı niteliğindeki verilerin üçüncü taraf sağlayıcılara aktarımında, müşterilerden talep veya talimat almakla yükümlü" olacaklardır (Taştan ve Saruhan, 2020: 29).

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bankacılık sektörü ekonomik gelişmelerden olduğu kadar teknolojik gelişmelerden de doğrudan etkilenen bir sektördür. İnternet kullanımının giderek artması ile şubeler vasıtasıyla hizmet vermeyi ifade eden klasik bankacılık anlayışı da değişmiş; mobil bankacılık ve internet bankacılığı uygulamaları bilgi iletişim teknolojileri ile birlikte ivme kazanmış ve bu durum elektronik ya da dijital bankacılık olarak ifade edilmeye başlanmıştır. Bilgi iletişim teknolojilerinin gelişmesi, finansal hizmetler ile teknolojik hizmetleri bünyesinde birleştiren ve kısaca fintek adı verilen finansal teknoloji firmaları ya da şirketlerinin önemini artırmış ve bankacılık sektörü bakımından da bu firma ya da şirketlerle işbirliği içinde çalışmayı kaçınılmaz bir zorunluluğa dönüştürmüştür. İşte çalışmamızın konusunu oluşturan açık bankacılık uygulamaları, bankacılık sektöründe yaşanan bu dijital dönüşümün son evrelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavram, finansal teknoloji alanındaki yeniliklerin

"uygulama programlama arayüzü (application programming interface/API)" adı verilen aracı bir yazılım kullanımı ile bankacılık sektörüne entegre edilmesi ile ortaya çıkmıştır. Banka ve diğer finansal kuruluşlarda toplanan kişilere ait verilerin, onlardan izin alınmak suretiyle üçüncü taraf hizmet sağlayıcılar (third party provider-TPP) ile paylaşılması prensibine dayanan "açık bankacılık (open banking)", geleceğin bankacılığı olarak anılmakta ve gerek dünyada gerekse ülkemizde açık bankacılık işlemlerine ilişkin hukuki ve teknik düzenlemeler yapılmaya çalışılmaktadır. Biz de çalışmamızda dijital bankacılık anlayışının yansımalarından biri olan açık bankacılık kavramının hukuki boyutunu, mevcut yasal düzenlemeler çerçevesinde incelemeye ve özellikle ödeme sistemleri mevzuatı, tüketici hukuku ile veri koruma hukuku kapsamında ulaştığımız tespit ve öneriler bağlamında değerlendirmek suretiyle literatüre katkıda bulunmaya gayret ettik.

AB'de "İkinci Ödeme Hizmetleri Direktifi (Payment Services Directive 2/PSD 2)" ile yasal zemine kavuşan açık bankacılık, Türkiye'de de 2020 yılında gerçekleştirilen yasal düzenlemeler ile hukuki bir çerçeveye kavuşturulmaya başlanmıştır. Ancak bu noktada AB hukuku düzenlemelerine uyum çabaları ile atılan adımların, hukukumuz bakımından henüz istenilen aşamada olmadığı bir gerçektir. Özellikle açık bankacılık uygulamalarının sadece bankacılık hukuku boyutunun olmadığı düşünüldüğünde, örneğin finansal hizmet kullanıcısı gerçek kişilerin aynı zamanda tüketici sayılması ve konunun tüketici hukuku gibi farklı hukuk dallarını ilgilendirmesi, yapılacak düzenlemelerin de çok yönlü ve kapsayıcı olmasını gerektirmektedir. Bu durum ise bugünden yarına yapılabilecek bir husus olmayıp uzun bir süreci kapsayacaktır. Ülkemizdeki açık bankacılık faaliyetlerine ilişkin hukuki düzenlemeler, özellikle bu sistemdeki üçüncü taraf sağlayıcı olarak hizmet veren kuruluşlara dair bankalarda olduğu gibi sıkı sermaye yeterliliği, bağımsız idari otoriteden alınan faaliyet izni ve AB hukukunda öngörüldüğü gibi bir "sorumluluk sigortası" koşulu içermemektedir. Bu yönleri bakımından yasal düzenlemelerdeki eksikliklerin giderilmesi, bankaların kamu nezdinde birer güven kuruluşu olduğu dikkate alındığında, son derece önemli noktalardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gerek bankacılık gerekse ödeme sistemleri konusunda dijital bir yapının hukuki dayanağını tesis eden ve 2020 yılı itibarıyla açık bankacılık da dahil olmak üzere bu dijital bankacılığa ilişkin hükümleri yürürlüğe giren 6493 sayılı Kanun'da açık bankacılık ve ödeme hizmeti sağlayıcısı kuruluşlara ilişkin düzenleme ve denetleme yapma yetkisi Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) yerine Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'na verilmiştir. Kanaatimizce bankacılık alanındaki düzenleme ve denetleme yetkisi, 5411 sayılı Bankacılık Kanunu ile bağımsız bir idari otorite olarak BDDK'ya verilmiş olduğuna göre, açık bankacılık ve ödeme hizmetleri alanında neden böyle bir ikilik yaratılma gereğinin duyulduğunu anlamak güçtür. Zira söz konusu faaliyetlerin TCMB'nin yasal yetkileri kapsamında olmaktan çok BDDK'nın yetki alanına girdiği görülmektedir. Bu durum açık bankacılık faaliyetleri kapsamında en çok hukuki problem doğuracak alanlardan biri olan veri koruma hukuku bakımından da sorun yaratacaktır. Zira açık bankacılık uygulamaları nedeniyle söz konusu olabilecek bir kişisel veri ihlalinde, banka bakımından uygulanacak idari yaptırıma karar verecek yetkili otoritenin tespiti güçlük arzedecektir.

Açık bankacılığa ilişkin önemli bir diğer hukuki düzenleme ise 15 Mart 2020'de yayınlanan ve 1 Temmuz 2020'de yürürlüğe giren "Bankaların Bilgi Sistemleri ve Elektronik Bankacılık Hizmetleri Hakkında Yönetmelik"tir. Anılan Yönetmelik'te veri güvenliği ve gizliliğine ilişkin son derece detaylı hükümler olması isabetli ve olumlu olmuştur. Ancak elbette kötüniyetli yaklaşımlar bakımından da teknolojik ve dijital devrim tam tersi yönde, hem veri güvenliğini tehdit eden hamleler hem de dolandırıcılık girişimleri bakımından, uygun zemini hazırlamaktadır. Bu nedenle açık bankacılığın önemli bir aktörü olan bankaların buna karşı her zaman bir adım önde olması, güvenliği sağlayacak teknik ve donanımsal tedbirleri sürekli güncellemesi ve banka bünyesinde sadece bu işe mesai harcayacak yapay zeka destekli birimlerin oluşturulması gerekmektedir. Bankaların güçlü sermaye ve sağlam finansal yapıları ile bunu sağlaması nispeten mümkündür. Ancak açık bankacılık sisteminde üçüncü taraf sağlayıcıların sürece dahil olmasını, bu tür uygulamaların zayıf halkası şeklinde nitelendirebiliriz. Zira üçüncü taraf sağlayıcı hizmeti verecek kuruluşların sosyal medya veya teknoloji şirketi olması mümkün olup, mevzuatta bu hizmeti verebilmek adına bankalarda olduğu gibi faaliyet izni ve asgari sermaye yeterliliği gibi koşullar henüz söz konusu değildir. Mevzuatta yapılacak düzenlemelerin bu eksiklikleri gidermesi gerektiği görüşündeyiz.

Ayrıca veri koruma hukuku ve tüketici hukuku boyutuyla açık bankacılık uygulamalarında karşılaşılabilecek hukuki problemlere dair, gerek TKHK gerekse TCMB'nin yetkisinde olduğu belirtilen ve henüz çıkarılmayan ikincil düzenlemeler ile çözümler getirilmelidir. Örneğin açık bankacılık işlemlerinde kimlik doğrulama yöntemi olarak kullanılabilecek ve hassas veri niteliği taşıyan biyometrik verilere karşı koruma yükümlülüklerinin muhatabı olarak, yukarıda zikrettiğimiz Yönetmelik sadece bankaları düzenlemekte, üçüncü taraf sağlayıcıların buna dair yükümlülükleri hususunda bir yasal boşluk oluşmaktadır. Bunun bir an önce ikincil düzenlemeler ile veya sürecin işleyişinde akdedilecek sözleşmesel hükümlerle düzenlenmesi gerekmektedir. Ayrıca son olarak 5411 sayılı Bankacılık Kanunu bakımından, "müşteri sırrı" niteliği taşıyan kişisel verilerin aktarımı hususunda Kanun'da yapılan son değişiklik, KVKK ile öngörülen ve veri işlemenin temel uygunluk prensibini oluşturan "açık rıza" koşulunu yok saymaktadır. Bu durum KVKK ile çelişki yaratmaktadır. Bu da tespit ettiğimiz bir diğer sorunlu alanı oluşturmaktadır. Hukukun bütünlüğü açısından bu çelişkinin de giderilmesi gerektiği, açık bankacılık uygulamalarının hukuki boyutu itibarıyla sunduğumuz bir diğer önerimizdir.

KAYNAKÇA

Aksoy, B. ve Bilgel, D., Finansal Teknoloji Şirketleri ve Geleceğin Bankacılığı: Açık Bankacılık, Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi, (17), 2019, 1097-1105.

Alımcı, E., Kişisel Verilerin Korunması Hukuku ve Bankaların Güven Kuruluşu Olarak Kabul Edilmesi Kapsamında Banka Bünyesinde Gerçekleşen Veri İhlalinin Değerlendirilmesi, Ankara Barosu Dergisi, 80 (1), 2022, 47-76.

Coste, R. ve Miclea, L., API Testing for Payment Service Directive2 and Open Banking, International Journal of Modeling and Optimization, 9(1), 2019, 7-11.

Doğruol, Y. A., *Elektronik Bankacılık ve Hukuki Boyutu İle Banka ve Müşteri Yükümlülükleri*, Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2022.

Gozman, D., Hedman, J. ve Olsen, K.S. (2018). Open Banking: Emergent Roles, Risks & Opportunities, https://odoko.cbs.dk/bitstream/handle/10398/9682/ (Erişim Tarihi: 27.02.2013).

Gün, U., Bankacılık Hukukunda Yeni Kavram: Açık Bankacılık, Finans Hukuku Gündemi, (2), 2019, 35-59.

Kim, K.H., Hwang, M.S., Jae, E.Y., Jun, S.H. ve Kwon, M.C., A Study on Message Queue Safe Proper Time for Open API Fast Identity Online Fintech Architecture, International Journal of Software Engineering and Its Applications, 10(5), 2016, 33-44.

Mansfield-Devine, S., Open Banking: Opportunity and Danger, Computer Fraud and Security, (10), 2016, 8-13.

Omarini, A.E., Banks and Fintechs: How to Develop a Digital Open Banking Approach for the Bank's Future, International Business Research, 11 (9), 2018, 23-36.

Price Water House Coopers (PWC) (2019). Strategy&, The Imminent Arrival of the Age of Open Banking, A shift to the platform model business in banking: https://www.strategyand.pwc.com/jp/ja/publications/periodical/strategyand-foresight-16/sf16-02e.pdf (Erişim Tarihi: 27.02.2023).

Sezal, L., Dünyada ve Türkiye'de Açık Bankacılık Uygulamaları ve Yasal Düzenlemeler, International Journal of Social Humanities Sciences Research, 8 (71), 2021, 1512-1525.

Şahin, B. Ş. ve Cantürk, B.C., Türkiye'deki Hukuki Altyapı ve Ödeme Hizmetleri Yönergesi 2 Bağlamında API Teknolojisi ve Açık Bankacılık, Maliye ve Finans Yazıları, 114, 2020, 149-180.

Taştan, F.G. ve Saruhan, U. (2020). Açık Bankacılık : Kişisel Verilerin Korunmasına Bir Tehdit Mi?, https://www.researchgate.net/publication/345514465 (Erişim Tarihi: 27.02.2023).

Uşaklı, B. S., *Finansal Hizmetler İnovasyonu: Açık Bankacılık*, Yüksek Lisans Tezi, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2021.

VEJETARYEN VE VEGAN RESTORAN ARAŞTIRMALARININ BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Araştırma Görevlisi, Bükre ASLAN SAVAŞAN
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, - 0000-0001-5679-299X
Prof. Dr., Atilla AKBABA
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, - 0000-0002-9434-2145

ÖZET

Bir yaşam biçimi ve felsefesi olarak görülen vegan ve vejetaryenliği benimseyen kişilerin artmasıyla beraber vegan ve vejetaryen restoranlara olan ilgi ve talep günümüzde artış göstermektedir. Bu restoranlar araştırmacılar tarafından çevreye saygılı ve etik değerlere önem veren işletmeler olarak görülmektedir. Bu araştırmada amaçlanan Vejetaryen ve vegan restoranları konu alan çalışmaların sistematik bir literatür çalışmasıyla incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda R yazılımından da faydalanılarak Scopus veri tabanında taranan sosyal bilimler alanında yazılmış vejetaryen ve vegan restoranlar ile ilgili İngilizce makaleler bibliyometrik yöntemlerle analiz edilmiştir. Yapılan bu çalışma sonucunda, vejetaryen ve vegan restoranlar ile ilgili sosyal bilimlerde yapılan çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir. Bununla birlikte özellikle çalışmaların sayısında bir ivmelenme olduğu da dikkat çekmektedir. Özellikle önümüzdeki yıllarda da konu ile ilgili araştırmaların sayısında bir artış olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Vejetaryen Restoran, Vegan Restoran, Bibliyometrik Analiz

1.GİRİŞ

Restoranlar sadece yiyecek ve içecek değil, aynı zamanda bir deneyim sunan çağdaş kentsel yaşamın sembolleridir (Bell ve Valentine,1997). Dışarıda yemek yeme eylemi, çeşitli sosyal ve kültürel pratikler, normlar ve kodlardan oluşmaktadır (Liu, Cai ve Zhu (2015). Vejetaryen restoranlar hayvansal ürünlerin kullanımını kısıtlayan (vegan restoranlarda ise tamamen kaldıran) normlara sasip olmalarının yanı sıra çeşitli dini inanışların ve kültürel aktivist grupların ortak buluşma noktalarından biri olabilmektedirler. Klein'in (2017) Budist vejetaryen restoranlar üzerine yaptığı çalışma, Hoskins'in (2022) Kaodaist bir vejetaryen restoran üzerine yaptığı çalışma ve McGrath'ın (2016) 1977 yılında radikal feminist etik değerleri benimseyen vejetaryen restoran Bloodroot ile ilgili yaptığı çalışma bu örnekler arasındadır. Bu çalışma vejetaryen ve vegan beslenme üzerine yapılmış çalışmaları değil turizm, gastronomi, sosyoloji ve etnografi gibi birçok farklı sosyal bilimin perspektifinden ele alınan vejetaryen ve vegan restoranlar üzerine yapılmış çalışmaları incelemektedir.

ALANYAZIN TARAMASI

Vejetaryenlik sebze, tahıl, baklagil ve meyve gibi besinlere yer veren hayvansal ürün tüketimini kısıtlayan bir beslenme biçimidir. Bir yaşam felsefesi ve yaşam biçimi olarak da görülmektedir. Etik değerler, çevre kirliliği, sağlık faktörleri ve hayvan hakları gibi birçok farklı sebep bireylerin bu beslenme şeklini tercih etmesini sağlamaktadır. Yapılan çalışmalar vejetaryen beslenmenin hayati önem taşıyan birçok besin ögesinin içeriğinde barındırdığını ve kardiyovasküler hastalıklar ve bazı kanserler dahil olmak üzere birçok kronik hastalığı etkili bir şekilde önleyebileceğini gösteren güçlü kanıtlar sunmaktadır (IARC, 2003; Robertson ve vd., 2004). Ayrıca hayvancılık ve besicilik sektörünün çevreye verdiği zarar araştırmacılar tarafından çalışmalarda yer verilen konular arasındadır.

Besi hayvanları ve yan ürünleri dünya çapındaki yıllık sera gazı emisyonlarının %51'inden sorumlu olan küresel ısınmada önemli bir oyuncudur. Dünyanın akciğerleri olan Amazon yağmur ormanlarının %80'den fazlası et üretebilmek için yok edilmiştir (Goodland ve Anhang, 2009). Buna ek olarak yanlış ve aşırı avlanma yapılan balıkçılık sektörü de hem okyanusların kirlenmesine sebep olmakta hem de deniz yaşamını ve biyoçeşitliliği tehdit etmektedir (U. N. Report, 2010).

Vejetaryenlik, kendi içerisinde çeşitli türlere ayrılmaktadır. Çizelge 1 vejetaryen beslenme türlerindeki temel ayrımları göstermektedir.

Çizelge 1. Vejetaryen Beslenme Türlerindeki temel ayrımlar

Vejetaryen Beslenme Türleri	Besin Türü				
	Kırmızı Et	Kümes Hayvanları (tavuk, hindi vb.)	Yumurta	Süt Ürünleri	Su Ürünleri
Vejetaryen	Tüketmez	Tüketmez	Tüketir	Tüketir	Tüketmez
Vegan	Tüketmez	Tüketmez	Tüketmez	Tüketmez	Tüketmez
Lakto-ova vejetaryen	Tüketmez	Tüketmez	Tüketir	Tüketir	Tüketmez
Lakto vejetaryen	Tüketmez	Tüketmez	Tüketmez	Tüketir	Tüketmez
Ova vejetaryen	Tüketmez	Tüketmez	Tüketir	Tüketmez	Tüketmez
Polo vejetaryen	Tüketmez	Tüketir	Tüketmez	Tüketmez	Tüketmez
Pesko vejetaryen	Tüketmez	Tüketmez	Tüketmez	Tüketmez	Tüketir
Semi-vejetaryen	Tüketmez	Sınırlı miktarda tüketir	Tüketir	Tüketir	Sınırlı miktarda tüketir

Kaynak: Yazarlar tarafından geliştirilmiştir

Çizelge 1'de görüldüğü üzere birçok türü olan vejateryen beslenmede bal dahil olmak üzere hiçbir hayvansal ürünü tüketmeyen veganlar arasında da çeşitli tercihlere özgü türler bulunmaktadır. Frutaryen (Früsitist, Fruvitaryan), ravist (çiğ vegan beslenme) ve zenmakrobiyotik beslenme bu türler arasındadır. Frutayen beslenmede meyve ve bilimsel olarak meyve kabul edilen salatalık, biber ve domates gibi sebzeler tüketilmektedir. Ravist beslenmede sadece çiğ ve işlenmemiş gıdalar tüketilmektedir. Ravist beslenme türünde gıdalar 45 dereceden fazla ısı uygulanmadan tüketilir. Zenmakrobiyotik beslenmede ise sebze, meyve, tahıl ve baklagiller tüketilir. Bu diyeti uygulayan kişilerin bir kısmının sadece tahıl tükettikleri bilinmektedir (Seçim, Akyol ve Kaya, 2022). Ayrıca veganlar kıyafet, ayakkabı ve ev eşyaları gibi kullandıkları tüm ürünlerde hayvansal ürün içermemesi konusunda hassasiyet sahibidirler.

Birçok ülkede bitki ağırlıklı ve vejetaryen beslenmeyi tercih eden bireylerin sayısı artış göstermektedir. Örneğin Camargo (2017), 2016 yılında İspanyolların %43'ünün kırmızı et tüketimini azalttığını İspanya'da sebze ağırlıklı beslenmenin açık bir eğilim olduğunu söylemektedir. Bu, Diaz'a (2014) göre, vejeteryan olmayan bireylerin %55'ini vejeteryanlara ve vejeteryan olmayanların %10'unu veganlara dönüştüren bir değişim sürecine doğru atılan ilk adım olarak görülmektedir. Niederle ve Schubert'in (2020), Ibope (2018) çalışmasından aktardığı ise Brezilya nüfusunun %55'inin daha fazla "vegan ürün" tüketmek istediği ve %49'unun vegan ürünlerin hayvansal ürünlerle aynı kalitede olduğuna inandığı yönündedir. Buna paralel olarak vejetaryen restoranların sayısı da artmaktadır. Türkiye'de de vejetaryen beslenmeyi tercih eden bireylerin sayısının arttığı ve vejetaryen turistlerin ziyaretlerinin araştırılma konusu olarak ele alındığı görülmektedir (Vatan ve Türkbaş, 2018; Kara ve Bilim, 2022; İkiz ve Solunoğlu, 2018).

2. YÖNTEM

Bibliyometrik analiz bilimsel bilgi birikiminin sistematik bir şekilde gelişimini sunmaktadır (Ruhanen vd., 2015). Bibliyometrik analizde amaçlanan ilgili alanda yapılan çalışmaların önce nicelik sonra nitelik açısından durum tespitini ortaya koymaktır (Berger ve Baker, 2014). Bibliyometrik analiz yöntemi yaygın olarak kullanılan araştırma yöntemlerinden biridir. Bu çalışmada bibliyometrik analiz için hazırlanmış olan R bibliyometrix (Aria ve Cuccurullo, 2017) kütüphanesinden faydalanılmıştır. Analizlerin bir kısmı shinny ara yüzü vasıtasıyla raporlaştırılmıştır. Ayrıca tüm makaleler tek tek okunarak analiz edilmiştir.

Bu çalışmanın evrenini Scopus veri tabanındaki vejetaryen ve vegan restoran temalı makaleler oluşturmaktadır. Scopus veri tabanının tercih edilmesinin nedeni ise en kapsamlı akademik çalışma içeren veri tabanlarından biri olmasıyla beraber Web of Science (WOS) veri tabanına göre daha ileride görülmesidir (Norris ve Oppenheim, 2007, Martin-Martin vd., 2018). Nitekim çalışma yürütülürken Scopus ve WOS veri tabanlarında yapılan aramalarda Scopus'ta ulaşılan çalışma sayısının daha fazla olduğu görülmüştür. Scopus veri tabanında "vegetarian restaurant", "vegan restaurant", "plant-based restaurant" ve "plant based restaurant" kavramları yayınların başlık, özet ve anahtar kelimelerinde taranmıştır. Daha sonra sosyal bilimler alanında yayınlanan İngilizce makaleleri kapsayacak şekilde filtreleme yapılmıştır. Ulaşılan 41 makale tek tek incelenmiş ve ana teması vejetaryen ve vegan restoran olmayan makaleler elenmiştir. Bu eleme sonucunca sosyal bilimler alanında vejetaryen ve vegan restoranlar ile ilgili

yayınlanan 13 makale bibliyometrik yöntemlerle analiz edilmiştir. Scopus veri tabanında arama yapılırken;

(TITLE-ABS-KEY ("vegetarian AND restaurant") OR TITLE-ABS-KEY ("vegan AND restaurant") OR TITLE-ABS-KEY ("plant-based AND restaurant") OR TITLE-ABS-KEY ("plant AND based AND restaurant")) AND (LIMIT-TO (SUBJAREA , "SOCI")) AND (LIMIT-TO (DOCTYPE , "ar")) AND (LIMIT-TO (LANGUAGE , "English")) AND (LIMIT-TO (SRCTYPE , "j"))

parametresi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında yıl sınırı konulmamıştır. Araştırma verileri 2023 yılı Ocak ve Şubat aylarında toplanmıştır.

Araştırma, "Vejetaryen ve vegan restoran alınyazını sosyal bilimler alanında nasıl bir gelişim göstermiştir?" sorusuna yanıt aramak için yapılmıştır. Vejetaryen ve vegan restoran alanında bilgi üretim sürecinin gelişimini belirlemek amacıyla belirlenen temel soru çerçevesinde oluşturulan alt sorular aşağıda yer almaktadır.

- Makaleler hakkında genel bulgular nedir?
- Makalelerin yıllara göre dağılımı nasıldır?
- Makalelerde en fazla tercih edilen anahtar kelimeler nelerdir?
- Makalelerin, kavramsal ve görgül olma durumu nedir?
- Makalelerin kullanılan yönteme göre dağılımı nedir?
- Makalelerin uygulama alanına göre dağılımı nasıldır?
- Makalelerin veri toplama tekniğine göre dağılımı nasıldır?

2.1. BULGULAR

Yayınlarla İlgili Genel Bulgular

Scopus'ta yapılan aramada yıl sınırlaması alınmamıştır ancak veriler vejetaryen ve vegan restoranlar ile ilgili sosyal bilimlerde yapılan İngilizce ilk çalışmanın 1990 yılında yayınlandığını göstermektedir.

Çizelge 2. Veriler ile İlgili Temel Bilgiler

Temel Bilgiler	Frekans (n)
Zaman aralığı	1990:2022
Kaynaklar (Dergiler)	11
Makaleler	13
Yayın başına düşen ortalama atıf	7
Referanslar	750
Anahtar kelimeler (ID)	46
Yazarlar	32
Tek yazarlı yayınların yazar sayısı	6
Çok yazarlı yayınların yazar sayısı	26
Tek yazarlı yayın sayısı	6
Çok yazarlı yayın sayısı	7
Doküman başına düşen yazar	2.46

Çizelge 2 elde edilen veriler ile ilgili temel bilgileri içermektedir. Çizelgede görüldüğü gibi 1990 – 2023 (Ocak) tarihleri arasında 32 yazar tarafından 11 farklı dergide 13 makale yayınlandığı tespit edilmiştir. Bu makalelerde kullanılan referans sayısı toplam 750'dir. Yayın başına düşen ortalama atıf sayısı 7 iken 46 anahtar kelime bulunmaktadır. Tek yazarlı yayınların yazar sayısı 6, Çok yazarlı yayınların yazar sayısı 26'dır. Tek yazarlı yayın sayısı 6, çok yazarlı yayınların sayısı ise 7'dir. Doküman başına düşen ortalama yazar sayısı 2,46 olarak hesaplanmıştır.

Çizelge 3. Yıllara Göre Yayımlanan Makale Sayısı

Yıllar	**Makale Sayısı**	**Yüzde**
1990	1	%8
1991-92-93-94-95-96-97-98-99-00-01-02-03-04-05-06-07-08-09-10-11-12-13-14	0	%0
2015-16-17	1*3	%23
2018-19	0	%0
2020	3	%23
2021	2	%15
2022	4	%31
Toplam	**13**	**%100**

Çizelge 3 yıllara göre yayımlanan makale sayılarını ve yüzdelerini göstermektedir. 1990 ve 2022 yılları arasında vejetaryen ve vegan restoranlar ile ilgili 13 makale yayımlanmıştır. 1990 yılında yayımlanan ilk makalenin ardından 2015 yılına kadar konuyla ilgili bir makale yapılmadığı gözlemlenmiştir. 2015, 2016 ve 2017 yıllarında yayımlanan 1'er makalenin ardından ise yapılan makale çalışmalarında iki yıl duraksama yaşanmış ancak ardından 2020 yılında konuyla ilgili 3 makale yayımlanmıştır. 2021 yılında yayınlanan 2 makalenin ardından 2022 yılı 4 makale ile konuyla ilgili en fazla makale yayımlanan yıl olmuştur.

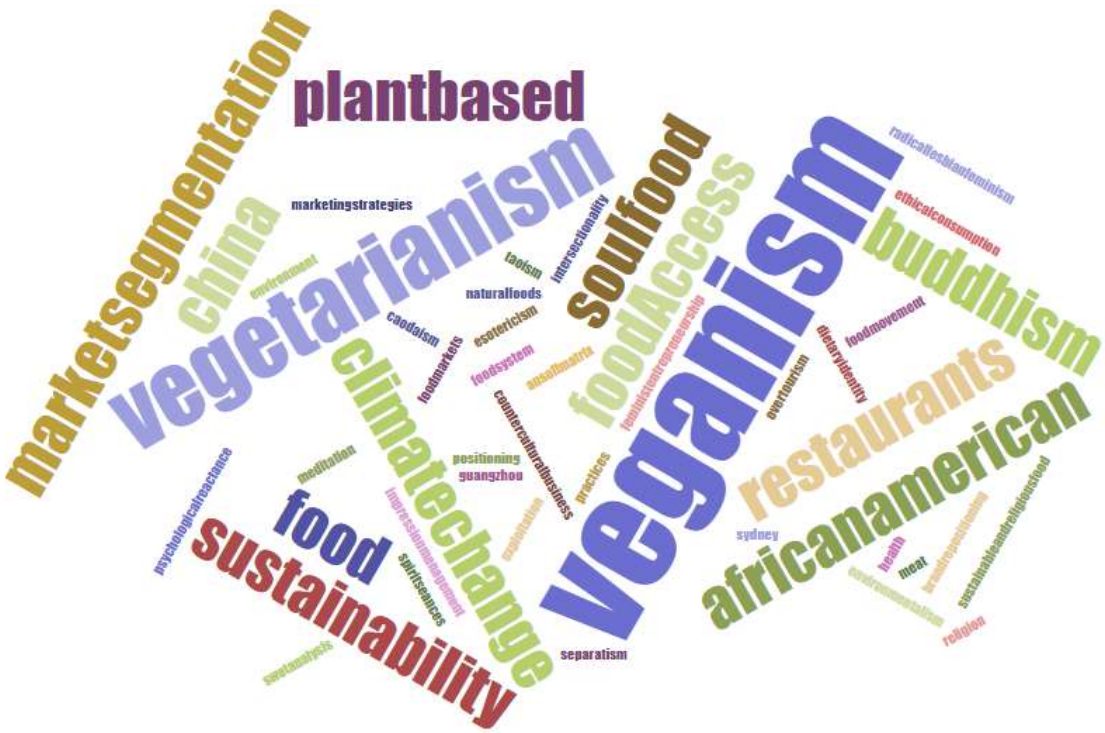

Görsel 1. Makalelerin Anahtar Kelimelerinde En Fazla Kullanılan Kelimelere İlişkin Kelime Bulut Görseli

Makalelerin anahtar kelimelerinde en fazla tekrar eden kelimelerin bulut görseli Görsel 1'de yer almaktadır. Görsel 1 incelendiğinde veganism ve vegetarianism kelimelerinin en çok tekrar eden anahtar kelimeler olduğu söylenebilir.

Çizelge 4. En Fazla Tercih Edilen Anahtar Kelimeler

Anahtar Kelime	**Tekrar Sayısı**
Veganism	6
Vegetarianism	3
African american	2
Buddhism	2
China	2
Climate change	2
Food	2
Food access	2
Restaurants	2
Soul food	2
Sustainability	2

Çizelge 4'de anahtar kelime tekrar sayılarını yansıtan bilgiler gösterilmektedir. En çok tekrar eden anahtar kelimeler 6 tekrarla 'veganism' ve 3 tekrarla 'vegetarianism' olarak görülmektedir.

Çizelge 5. Makalelerin Kavramsal ve Görgül Olma Durumları ve Makalelerde Kullanılan Yöntemler

Makale	Kavramsal/Görgül Olma Durumu	Yöntem
Gvıon-Rosenberg, 1990	Görgül	Nitel
Lıu, Caı ve Zhu 2015	Görgül	Nitel
Mcgrath, 2016	Görgül	Nitel
Klein, 2017	Görgül	Nitel
Niederle ve Schubert, 2020	Görgül	Nitel
Park, Bonn ve Cho, 2020	Görgül	Nicel
Crimarco, Turner-McGrievy, Botchway, Macauda, Adams, Blake ve Younginer, 2020	Görgül	Nitel
Gvion, 2021	Görgül	Nitel
Lochman, 2021	Görgül	Nicel/ Nitel
Crimarco, Turner-McGrievy, Adams, Macauda, Blake ve Younginer, 2022	Görgül	Nicel
Bogueva, Marinova ve Bryant, 2022	Görgül	Nitel
Sunil ve Shah, 2022	Görgül	Nitel
Hoskins, 2022	Görgül	Nitel

Çizelge 5 makalelerin kavramsal ve görgül olma durumlarını ve makalelerde kullanılan yöntemlerini göstermektedir. Buna göre, yapılan çalışmaların tümünün görgül olduğu görülmektedir. Uygulama çalışması yer almayan kavramsal bir makale bulunmamaktadır. Makalelerin yöntemlerine göre dağılımına bakıldığında 11 makalede nitel yöntemler 2 makalede nicel yöntemler ve 1 makalede ise hem nicel hem nitel yöntemlerden faydalanıldığı görülmektedir.

Çizelge 6. Makalelerin Uygulama Alanlarına Göre Dağılımı

Uygulama Alanı	Sayı
Restoran yöneticileri	6
Restoran menüleri	4
Restoran müşterileri	5
Restoran atmosferi	2
Restoran sahipleri	1
Restoran lokasyonları	1
Çeşitli web siteleri	1
Basılı kaynaklar	1
Restoran çalışanları	1
Toplam	**22**

Çizelge 6 makalelerin uygulama alanlarına göre dağılımını göstermektedir. Birden fazla uygulama alanında çalışma yapıldığı gözlemlenmektedir. Görgül makaleler en çok restoran yöneticileri, restoran menüleri ve restoran müşterilerinden veri toplamayı tercih etmiştir.

Çizelge 7. Makalelerin Veri Toplama Tekniğine Göre Dağılımı

Veri toplama tekniği	Sayı

Görüşme	3
Gözlem/ Görüşme	2
İkincil kaynak	2
İkincil kaynak/ Durum analizi	1
İkincil kaynak/ Görüşme	1
İkincil kaynak/ Durum analizi	1
Anket	1
Gözlem/ Durum analizi	1
Gözlem/ İkincil kaynak/ Görüşme	1
Toplam	**13**

Çizelge 7 makalelerin veri toplama tekniğine göre dağılımını göstermektedir. En sık rastlanan veri toplama tekniği görüşmedir. İkinci sırada gözlem ve görüşme üçüncü sırada ise ikincil kaynaklar olduğu görülmektedir.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Bu araştırmada, Scopus veri tabanında taranan sosyal bilimler alanında yazılmış vejetaryen ve vegan restoranlar ile ilgili İngilizce makaleler bibliyometrik yöntemlerle analiz edilmiştir. Scopus veri tabanında "vegetarian restaurant", "vegan restaurant", "plant-based restaurant" ve "plant based restaurant" kavramları yayınların başlık, özet ve anahtar kelimelerinde taranmış, sosyal bilimler alanında yayınlanan İngilizce makaleleri kapsayacak şekilde filtreleme yapılmıştır. Herhangi bir tarih sınırlaması koyulmadan yapılan taramada ulaşılan 41 makale tek tek incelenmiş ve ana teması vejetaryen ve vegan restoranı olmayan makaleler elenmiştir. Bu çalışma kapsamında ulaşılan akademik çalışmalar yayınlandıkları yıllara, uygulama alanlarına ve yayınlandıkları yerlere göre bibliyometrik olarak incelenmiştir. Araştırmada vejetaryen ve vegan restoranlar ile ilgili sosyal bilimlerde yapılan İngilizce ilk çalışmanın 1990 yılında yayımlandığı anlaşılmıştır. 1990 yılındaki ilk makale sonrasında, 1990 – 2023 (Ocak) tarihleri arasında 32 yazar tarafından 11 farklı dergide 13 makale yayımlandığı tespit edilmiştir. 1990 yılında yayımlanan ilk makalenin ardından 2015 yılına kadar konuyla ilgili bir makale yapılmadığı gözlemlenmiştir. 2015, 2016 ve 2017 yıllarında yayımlanan 1'er makalenin ardından ise yapılan makale çalışmalarında iki yıl duraksama yaşanmış ve sonrasında 2020 yılında konuyla ilgili 3 makale yayımlanmıştır. 2021 yılında yayınlanan 2 makalenin ardından 2022 yılı 4 makale ile konuyla ilgili en fazla makale yayımlanan yıl olmuştur. Yıllar itibari ile yayın sayılarına bakıldığında özellikle 2020 yılı ve sonrasında konuya yönelik ilginin hızla artmış olduğu gözlemlenmektedir. Söz konusu makalelerde benimsenen araştırma yöntemleri incelendiğinde; 11 makalede nitel yöntemler, 2 makalede nicel yöntemler ve 1 makalede ise hem nicel hem de nitel yöntemlerden birlikte faydalanıldığı görülmektedir. Nitel yöntemlerden ise Görüşme tekniğinin en sıklıkla kullanılan yöntem olduğu belirlenmiştir. Bu durum, söz konusu alanın yeni yeni araştırılmaya başlandığı, alanda yeterli bilgi birikiminin henüz oluşmadığı, bununla bağlantılı olarak nitel yöntem temelli keşifsel çalışmaların daha yoğun kullanıldığı şeklinde açıklanabilecektir. Söz konusu çalışmalarda araştırmacıların en çok restoran yöneticileri, restoran menüleri ve restoran müşterilerinden veri toplamayı tercih ettikleri de tespit edilmiştir.

Yapılan bu çalışma sonucunda, vejetaryen ve vegan restoranlar ile ilgili sosyal bilimlerde yapılan çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir. Bununla birlikte özellikle son yıllarda çalışmaların sayısında bir ivmelenme olduğu da dikkat çekmektedir. Özellikle önümüzdeki yıllarda da konu ile ilgili araştırmaların sayısında bir artış olacağı düşünülmektedir.

Çalışmada ele alınan akademik çalışmaların sadece belirli parametreler açısından incelenmiş olması bu çalışmanın bir sınırlılığıdır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda bu çalışmanın sınırlılıkları bağlamından yola çıkılarak konunun farklı boyutları, farklı veri tabanları, farklı yöntemler dikkate alınarak bilgi birikimine katkı sağlanabilir. Araştırmacılar bu çalışmadaki tespitlerden yola çıkarak, özellikle müşteriler odaklı, farklı veri kaynakları üzerinden veriler toplayabilirler. Yine yöntem açısından bakıldığında da, günümüze değin oluşan bilgi birikimi de dikkate alındığında, daha detaylı ve ileri veri üretmeye yardımcı olabilecek katılımlı gözlem benzeri veya çoklu araştırma yöntemleri de benimsenebilir.

KAYNAKÇA

Berger, J. M. ve Baker, C. M. (2014). Bibliometrics: An Overview. RGUHS Journal of Pharmaceutical Sciences, 14(4), 81-92.

Bogueva, D., Marinova, D., ve Bryant, C. (2022). Meat me halfway: Sydney meat-loving men's restaurant experience with alternative plant-based proteins. Sustainability, 14(3), 1290.

Crimarco, A., Turner-McGrievy, G. M., Botchway, M., Macauda, M., Adams, S. A., Blake, C. E., ve Younginer, N. (2020). "We're Not Meat Shamers. We're Plant Pushers.": How Owners of Local Vegan Soul Food Restaurants Promote Healthy Eating in the African American Community. Journal of Black Studies, 51(2), 168-193.

Crimarco, A., Turner-McGrievy, G. M., Adams, S., Macauda, M., Blake, C., ve Younginer, N. (2022). Examining demographic characteristics and food access indicators from the location of vegan soul food restaurants in the south. Ethnicity ve health, 27(2), 483-498.

Goodland, R. and Anhang, J. (2009). Livestock and Climate Change. What if the key actors in climate change were pigs, chickens and cows? Worldwatch November/December 2009, pp. 10–19, Worldwatch Institute, Washington DC.

Gvion, L. (2021). Vegan restaurants in Israel: health, environmentalism and mainstreaming. Food, Culture ve Society, 1-18.

Gvion-Rosenberg, L. (1990). Why do vegetarian restaurants serve hamburgers? Toward an understanding of a cuisine. 80 (1-2), 61-80.

Hoskins, J. A. (2022). On not eating onions and grains: conspicuous non-consumption in the new Vietnamese religion of Caodaism. Food, Culture ve Society, 25(4), 683-698.

IARC (2003). Fruit and Vegetables Protective Overall against Cancer. International Agency for Research on Cancer, Lyon. (http://www.iarc.fr/en/media-centre/pr/2003/pr144.html - (Erişim tarihi: 20.02.2023)

İkiz, A. N., ve Solunoğlu, A. (2018). Otel İşletmelerinde Vejeteryan Gıdalara Yönelik Tutum ve Uygulamalar. Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 6/Special issue 3, 14-25.

Kara, A., ve Bilim, Y. (2022). Erişilebilir Turizm Kapsamında Vegan ve Vejetaryen Tüketiciler. Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel, 5(2), 515-528.

Klein, J. A. (2017). Buddhist vegetarian restaurants and the changing meanings of meat in urban China. Ethnos, 82(2), 252-276.

Liu, C., Cai, X., ve Zhu, H. (2015). Eating out ethically: An analysis of the influence of ethical food consumption in a vegetarian restaurant in Guangzhou, China. Geographical Review, 105(4), 551-565.

Lochman, J. (2021). The spatial distribution of sustainable gastronomy: a case study of tourism in Prague. Tourism Recreation Research, 1-17.

Ruhanen, L., Weiler, B., Moyle, B. ve McLennan, C. (2015). Trends and Patterns in Sustainable Tourism Research: A 25 Year Bibliometric Analysis. Journal of Sustainable Tourism, 23(4), 517-535.

McGrath, M. (2016). Living feminist: the liberation and limits of countercultural business and radical lesbian ethics at Bloodroot Restaurant. The Sixties, 9(2), 189-217.

Martín-Martín, A., Orduna-Malea, E., Thelwall, M. ve López-Cózar, E. D. (2018). Google Scholar, Web of Science, and Scopus: A systematic comparison of citations in 252 subject categories. Journal of Informetrics, 12(4), 1160-1177.

Niederle, P., ve Schubert, M. N. (2020). HOW does veganism contribute to shape sustainable food systems? Practices, meanings and identities of vegan restaurants in Porto Alegre, Brazil. Journal of Rural studies, 78, 304-313.

Norris, M. ve Oppenheim, C. (2007). Comparing alternatives to the Web of Science for coverage of the social sciences' literature. Journal of Informetrics, 1, 161-169.

Park, J., Bonn, M. A., ve Cho, M. (2020). Sustainable and religion food Consumer segmentation: Focusing on Korean temple food restaurants. Sustainability, 12(7), 3035.

Robertson, A., Tirado, C., Lobstein, T., Jermini, M., Knai, C., Jensen, J. et al. (2004). Food and Health in Europe: A New Basis for Action. European Series, No. 96. Copenhagen: WHO Regional Publications.

Seçim, Y., Akyol, N., ve Kaya, M. (2022). Vejetaryen Beslenme Türleri. Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi, 5(1), 66-82.

Sunil, A., ve Shah, N. (2022). Repositioning and diversification in crisis times: a case of ShakahariS by Awadhpuri. Emerald Emerging Markets Case Studies, 12(4), 1-34.

U. N. Report (2010). UN Urges Global Move to Meat and Dairy-Free Diet. Lesser Consumption of Animal Products Is Necessary to Save the World from the Worst Impacts of Climate Change. (http://www.guardian.co.uk/environment/2010/jun/02/un-report-meat-free-diet) (Erişim Tarihi: 10.01.2023)

Vatan, A., ve Türkbaş, S. (2018). Vejetaryen Turist ve Vegan Turist Kimdir? (Who is Vegetarian Tourist and Vegan Tourist?). Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 24, 39.

ÜST YÖNETİM PAZARLAMA YETENEKLERİ VE MARKA DEĞERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ

Asst. Prof. Dr. Rafet BEYAZ

Atatürk Üniversitesi, Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

ORCID: 0000-0002-0026-5346

ÖZET

Üst yönetim olarak ifade edilen olgu, yönetim kurlu üyeleri ve bu kurulun seçtiği üst düzey yöneticilerden oluşmaktadır. Şirketlerin yönetim kurullarının ve üst yönetimlerinin büyüklüğü ve yapısı son dönemlerde özellikle de ABD'de ortaya çıkan şirket skandalları sonrasında gerek medyada gerekse akademik camiada sıkça tartışılan bir konu haline gelmiştir. Yönetim kurulu, genel kurulda pay sahiplerinin kendisine vermiş olduğu yetki doğrultusunda, mevzuat, esas sözleşme, şirket içi düzenlemeler ve politikalar çerçevesinde yetki ve sorumluluklarını kullanır ve şirketi temsil eder. Bununla birlikte işletme literatüründe örgütlerin üst düzey yönetimi içerisinde çok sayıda kişinin bulunduğu ifade edilmektedir. Bu kişiler CEO, genel müdür, bölüm müdürleri ve işletme temel fonksiyonlarını icra eden müdürlerden oluşmaktadır. Üst yönetim, genel olarak örgütün bütününü ilgilendiren kararları almada ve uygulamada büyük etkiye sahiptir. Bu bağlamda bu yöneticilerin sahip oldukları güç ve etkiden dolayı firma performansı ve marka değerinin oluşumunda da önemli bir etkiye sahip oldukları bilinmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, marka değeri ile üst yönetimin pazarlama yetenekleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amaç doğrultusunda 2022 yılının en değerli yirmi markası seçilmiştir. 2022 yılı itibariyle Türk Hava Yollar, Arçelik, Ford Otosan, Vestel, Türkcell, LC Waikiki, Garanti BBVA, BİM, İş Bankası, Türk Telekom, Ziraat Bankası, Akbank, Yapı Kredi, BSH, Vakıfbank, Migros, Opet, Petrol Ofisi, Ülker ve Aselsan ülkemizin en değerli markaları olarak sıralanmıştır. Ancak LC Waikiki, BİM, BSH ve Petrol Ofisi markalarına yönelik yeterli bilgiye ulaşılamadığı için bu markalar yerine alt sırlardan Enerjisa, Halkbank, Tofaş ve Efes markaları dahil edilmiştir. Marka sırlamaları, Brand Finance'nin 2018-2022 yılları arasında yayınladığı verilerden alınmıştır. Değerlendirme sürecinde markaların yönetim kurulu üyeleri ve üst yöneticilerinin sayıları, cinsiyetleri, eğitim seviyeleri, eğitim aldıkları alanlar, pazarlama eğitimleri ve pazarlama tecrübeleri incelenmiştir. İnceleme sonucunda marka değeri ile zaman, yönetim kurulunda bulunan kişilerin pazarlama tecrübesi, yönetim kurulu başkanının pazarlama tecrübesi ve genel müdür yardımcılarının pazarlama eğitimleri arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Veriler SPSS paket programı ile analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yönetim Kurulu, Üst Yönetici, Pazarlama Yetenekleri, Marka Değeri

ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN TOP MANAGEMENT MARKETING CAPABILITIES AND BRAND VALUE

ABSTRACT

The phenomenon expressed as top management consists of the members of the board of directors and top managers elected by this board. The size and structure of the boards of directors and top management of companies has become a frequently discussed subject both in the media and in the academic community, especially after the company scandals in the USA. The board of directors uses its authority and responsibilities within the framework of the legislation, main contract, in -house regulations and policies in accordance with the authority granted by the shareholders in the general assembly and represents the company. However, in the business literature, it is stated that there are many people in the top management of organizations. These people consist of the CEO, general manager, department managers and managers who perform the basic functions of the business. Top management has great influence in making and implementing decisions that affect the entire organization in general. In this context, it is known that these managers have a significant impact on the formation of firm performance and brand value due to the power and influence they have.

The main purpose of this study is to examine the relationship between brand equity and top management marketing capabilities. For this purpose, the twenty most valuable brands of 2022 were selected. By 2022, Turkish Airlines, Arçelik, Ford Otosan, Vestel, Türkcell, LC Waikiki, Garanti BBVA, BİM, İşbank, Türk Telekom, Ziraat Bank, Akbank, Yapı Kredi, BSH, Vakıfbank, Migros, Opet, Petrol Ofisi, Ülker and Aselsan are listed as the most valuable brands of our country. However, since sufficient information could not be reached on LC Waikiki, BİM, BSH and Petrol Ofisi brands, Enerjisa, Halkbank, Tofaş and Efes brands were included instead of these brands. Brand rankings are taken from the data published by Brand Finance between 2018-2022. During the evaluation process, the number, gender, education level, field of education, marketing training and marketing experience of the board members and top managers of the brands were examined. As a result of the examination, significant relationships were determined between brand value and time, the marketing experience of the members of the board of directors, the marketing experience of the chairman of the board and the marketing training of the assistant general managers. The data were analyzed with the SPSS 18 package program.

Keywords: Board of Directors, Top Managers, Marketing Capabilities, Brand Value

GİRİŞ

İnsanlık tarihi kadar eskilere dayanan ve yaşayan bir güç olarak tanımlanan yönetim kavramı, günümüz dünyasında önemini koruyan bir kavramdır. Günümüzde işletmeler makineleşmeyle birlikte mekanik ve dijital bir yapıya büyünse de insan faktöründen kaynaklanan duyusal örüntü geçerliliğini hala devam ettirmektedir. Bu nedenle bu olgunun davranışsal önemi büyüktür ve insanları yönetmenin gereği kaçınılmazdır (Budak ve Budak, 2016: 4). Yönetim, işlerin başkaları vasıtasıyla etkin ve verimli bir şekilde yapılma süreci olarak kabul edilmektedir (Robbins ve Decenzo, 2001: 5). Başka bir deyişle yönetim, örgütsel amaçları gerçekleştirmek üzere sahip olunan kaynakların (doğal kaynak, sermaye ve insan kaynağı) etkili ve verimli bir

şekilde kullanılması süreci olarak tanımlanmaktadır. Yönetici ise yönetim işlevini uygulayarak belirtilen amaçlara etkili ve verimli bir şekilde ulaşılmasını sağlamaya çalışan kişi olarak ifade edilmektedir (Ülgen ve Mirze, 2004: 21-24). Bir başka deyişle yönetici, belli bir zamanda belli amaçları gerçekleştirmek için insan para, makine ve malzeme gibi üretim araçlarını bir araya getiren ve onların arasında gerekli uyum ve koordinasyonu sağlayan kişi olarak tanımlanmaktadır (Eren, 2001: 7). Yöneticilik doktorluk, avukatlık ve tüccarlıktan farklı bir sanattır. Çünkü yöneticiler insanlarla birlikte çalışarak onları bir amaca yöneltmektedirler. Bununla birlikte onları eğitir, değerlendirir ve onların geleceği hakkında karar verebilir (Gökçe ve Şahin, 2003:136).

Yönetim, işletme kaynaklarını ortak amaçlar doğrultusunda kullanma süreci olarak değerlendirildiğine göre, çok küçük işletmelerde bile birden fazla yöneticiye ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla yönetsel işlerin tek bir yönetim kademesinde veya düzeyinde değil, çeşitli düzeylerde görülmesi gerekmektedir (Mucuk, 1997: 141). Bu bağlamda, genel olarak yönetim kademelerinin üç başlık altında değerlendirildiği görülmektedir. Bunlar:

- Üst kademe yönetimi,
- Orta kademe yönetimi ve
- Alt kademe yönetimidir.

Üst kademe yöneticileri, sayıları az olan, örgütün misyon, vizyon ve stratejilerini belirleyen, en fazla yetki ve sorumluluğa sahip, örgütün bütününe yön veren ve kavramsal yeteneğin ön planda olduğu bir yönetim kademesidir. Orta kademe yöneticileri üst kademe yöneticilerinin belirlemiş olduğu amaçları gerçekleştirmek için yine üst yönetim tarafından atanan yöneticilerdir. Beşeri yeteneğin ön planda olduğu bu kademede, bölüm müdürü, fabrika müdürü, daire başkanı ve idare amiri gibi kişiler bulunmaktadır. Alt kademe yöneticileri ise doğrudan üretim faaliyetini gerçekleştiren kişilerden sorumlu olan yöneticilerdir. Teknik yeteneğin önemli olduğu bu kademede, müdür yardımcısı, şef, amir, supervisor, ustabaşı ve usta gibi kişiler bulunmaktadır. (Mucuk, 1997; Ataman, 2002; Öztürk, 2003; Altın, 2006).

Yönetim kademeleri içerisinde en stratejik olanı üst kademe yönetimidir. Çünkü bu kademede bulunan yöneticiler firmanın bütün olarak başarısından sorumlu oldukları gibi, diğer yöneticilerin yetki ve sorumluluğunu da belirleme gücüne sahiptirler. Bu kademe içerisinde yönetim kurulu başkanı, yardımcıları ve üyeleri; başkan, genel koordinatör, genel müdür ve yardımcıları bu grupta yer almaktadır (Mucuk, 1997). Bir kurum ya da kuruluşun başarılı veya başarısız olması genellikle bu kademedeki yöneticilerle ilişkilendirilmektedir. Diğer bir deyişle başarı ve başarısızlıktan birinci derece sorumlu olan kişiler üst yöneticilerdir (Gökçe ve Şahin, 2003:136).

Üst kademe yönetimi içerisinde çok sayıda yönetici bulunmaktadır. Bu yöneticilerden her birinin sahip olduğu yetenek ve eğitim seviyesi birbirinden farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar işletmelere zenginlik katmakta ve örgütsel karar alma süreçlerinde fayda sağlamaktadır. Dolayısıyla işletmelerin başarı ve performansına katkı sağlamaktadırlar (Dursun ve Köseoğlu, 2016: 119). Literatürde üst kademe teorisi olarak adlandırılan model kapsamında firma performansı ile üst düzey yöneticilerin demografik ve bilişsel özellikleri arasında ilişkiden bahsedilmektedir (Dursun, 2015: 54). Üst kademe özelliklerinin psikolojik ve gözlenebilir olmak üzere ikiye ayrıldığı modelde, gözlemlenebilir özellikler yaş, eğitim, sosyo-

ekonomik köken, finansal durum, grup özellikleri ve diğer kariyer tecrübeleri incelenmektedir. Psikolojik özellikler ise bilişsel temel (yöneticilerin gelecekteki olaylar hakkındaki tahminleri, alternatif bilgileri) ve değerler olmak üzere iki önemli olgu üzerinde durulmaktadır. Bu iki özelliğin örgütsel performansın göstergeleri olan büyüme, karlılık ve devamlılık olgularına katkı sağladığı ifade edilmektedir. Bununla birlikte modele göre üst kademe özellikleri örgütsel performansı etkilemektedir (Dursun ve Köseoğlu, 2016: 118).

Benzer şekilde marka değeri ile firma performansı ve üst düzey yönetim arasında bir ilişkinin olduğu bilinmektedir. İşletmelerin varlık yapıları içerisinde maddi olmayan varlıkların payı her geçen gün artmaya devam etmektedir. Patent, lisans, Ar-Ge faaliyetleri, marka ve marka değeri gibi maddi olmayan varlıklar, işletmelerin toplam varlıklarının getirisini artıran ve nakit akışını olumlu yönde etkileyen varlıklar olarak değerlendirilmektedir (Alper ve Aydoğan, 2019: 142). Bu kapsamda Feng, Morgan ve Rego (2015) belirttiği gibi marka değeri, firmanın uzun dönemli performansına pozitif etkide bulunmaktadır. Benzer şekilde Tsai vd. (2010) yüksek marka değerinin iyi performansla ilişkili olduğu, Oyeniyi (2009) marka değerinin işletme gelirlerini artırdığı, Kim ve Kim (2005), marka değeri ile performans arasında pozitif bir ilişki olduğu, Wang vd. (2015) finansal bazlı marka değerinin performansı pozitif etkilediği, Alper ve Aydoğan (2019) marka değerindeki artışın firma performansını artırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

İşletmelerin en önemli varlıklarından biri olan marka değeri, pazarlama faaliyetlerinin karlılıkla sonlanması ve işletme değerinin artırılmasıyla ilişkili bir kavramdır. Ancak markalaşma kavramı ile kısa sürede gözle görünür sonuçlar elde etmek mümkün değildir. Çünkü markalaşma uzun süre gerektiren bir kavramdır. Bu nedenle başka alanlara yatırım yapmanın zorunlu olduğu durumlarda yöneticiler ciddi oranda zorlanmaktadır. Bu noktada özellikle pazarlama yöneticilerinin marka yatırımlarından yeterli getirinin elde edileceği ve beklenen yatırım karlılığının sağlanacağı konusunda üst yöneticileri ikna etmeleri gerekmektedir (Alper ve Aydoğan, 2019: 142-144). Çünkü durgunluk ve kriz dönemlerinde işletmelerin genellikle önce pazarlama yatırımlarını kestiği bilinmektedir. Bu kapsamda firmada bulunan üst yöneticilerin pazarlama eğitimi alması veya pazarlama konusunda tecrübe sahibi olması, markalaşma ile alakalı stratejik kararların alınmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Tüm bu olgular göz önünde bulundurularak bu çalışmada, işletmelerin üst yönetimi içinde bulunan yöneticilerin pazarlama eğitimi ve pazarlama tecrübesinin olup olmadığı ve bu durumun marka değeri ile ilişkisi incelenmiştir.

ÇALIŞMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Bu çalışmanın temel amacı, marka değeri ile üst yönetimin pazarlama yetenekleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amaç doğrultusunda Türkiye'nin 2022 yılı itibariyle en değerli 20 markası seçilmiştir. Markaların seçiminde Brand Finance'nin 2018-2022 yılları arasında yayınladığı verilerden faydalanılmıştır. Bu veriler ışığında 2022 yılının en değerli markaları sıralaması Türk Hava Yollar, Arçelik, Ford Otosan, Vestel, Türkcell, LC Waikiki, Garanti BBVA, BİM, İş Bankası, Türk Telekom, Ziraat Bankası, Akbank, Yapı Kredi, BSH, Vakıfbank, Migros, Opet, Petrol Ofisi, Ülker ve Aselsan olarak belirlenmiştir. Ancak LC Waikiki, BİM, BSH ve Petrol Ofisi markalarına yönelik yeterli bilgiye ulaşılamadığı için bu markalar yerine alt sırlardan Enerjisa, Halkbank, Tofaş ve Efes markaları dâhil edilmiştir. Değerlendirme

sürecinde markaların yönetim kurulu üyeleri ve üst yöneticilerinin (genel müdür ve yardımcıları) sayıları, cinsiyetleri, eğitim seviyeleri, eğitim aldıkları alanlar, pazarlama eğitimleri ve pazarlama tecrübeleri incelenmiştir. Yöneticilerle alakalı bilgilere markaların yıllık olarak yayınlamış oldukları faaliyet raporlarından ulaşılmıştır. Toplanan veriler tasnif işlemine tabi tutularak SPSS paket programında analiz edilecek formata dönüştürülmüş ve analiz edilmiştir.

BULGULAR

Bu başlık altında öncelikle 2022 yılı verilerine göre Türkiye'nin en değerli marka sıralaması sunulmaktadır.

Tablo 1. Marka Değeri Sıralaması

	2022 Yılı Marka Sıralaması	**İş Kolu**	**2022 M. D. $**	**2021 M. D. $**	**2020 M. D. $**	**2019 M. D. $**	**2018 M. D. $**
1	Türk Hava Yollar	Havayolu	1,604	1605	1975	1735	2042
2	Arçelik	Dayanıklı Tüketim	1,452	1585	1273	837	1258
3	Ford Otosan	Otomotiv	819	787	875	485	878
4	Vestel	Dayanıklı Tüketim	720	709	493	265	441
5	Türkcell	Telekom	705	1061	1361	1182	1841
6	LC Waikiki	Hazır Giyim	668				
7	Garanti BBVA	Banka	532	1190	1538	1344	1584
8	BİM	Perakende-Gıda	524				
9	İş Bankası	Banka	507	1193	951	1135	1334
10	Türk Telekom	Telekom	500	789	1087	1185	1907
11	Ziraat Bankası	Banka	458	952	1616	1637	1432
12	Akbank	Banka	451	917	998	934	1649
13	Yapı Kredi	Banka	428	836	876	647	937
14	BSH	Dayanıklı Tüketim	420				
15	Vakıfbank	Banka	270	509	458	396	622
16	Migros	Perakende-Gıda	261	337	375	235	638
17	Opet	Perakende-Akaryakıt	258	416	570	364	365
18	Ülker	Gıda	248	451	539	409	616
19	Petrol Ofisi	Perakende-Akaryakıt	247				
20	Aselsan	Teknoloji-Savunma	246	370	224	141	271
21	Enerjisa	Elektrik Dağıtım	222	181	175	149	120
22	Halkbank	Banka	222	421	408	428	757
23	Tofaş	Otomotiv	220	336	354	299	445
24	Efes	Alkollü İçecek	215	399	424	315	402

Kaynak: Brand Fınance (2022)

Tablo 1'de Brand Finance'nin 2022 yılında yayınladığı Türkiye'nin en değerli markalarının listesi sunulmaktadır. Bu tabloda LC Waikiki, BİM, BSH ve Petrol Ofisi markaları 2022 yılı verilerine göre ilk yirmi marka içinde gözüküyor olsa da bu markalara yönelik verilere ulaşılamadığı için analize dâhil edilmemişlerdir. Bu markalar yerine alt sırlarda yer alan Enerjisa, Halkbank, Tofaş ve Efes markaları dâhil edilmiştir. Bu veriler ışığında tüm yıllar itibariyle Türk Hava Yolları markası en değerli marka olarak görülmektedir.

Yukarıda değerlendirilen markaların yönetim kurulları kapsamındaki değerlendirmeler aşağıdaki tabloda değerlendirilmektedir.

Tablo 2. Markaların Üst Yönetim Mensuplarının Sayı ve Cinsiyet Verileri

Marka Sıralaması	**Y.K. Sayısı (2020-2018)**	**Cinsiyet (2020-2018)**	**Ü.Y. Sayısı (2020-2018)**	**Ü.Y. Cinsiyet (2020-2018)**
THY	9,9,9,9,9	1 K, 8 E	9,9,9,9,9	0 K, 9 E
Arçelik	12,12,12,12, 12	2 K, 10 E	11,8,7,7,7	2-9, 2-6,1-6,1-6,1-6
Ford Otosan	12,12,12,12, 12	3-9, 2-10, 2-10, …	13,14,12,13, 11	3-10, 3-11, 1-11, 3-10, 2-9
Vestel	7,7,7,7,7,	2-5, …..	9,9,9,9,9	1-8, …
Türkcell	9,9,6,7,6	1-8, 1-8, 1-5, 1-6, 1-5	12,12,10,10, 11	0-12,0-12,0-10,0-10,1-10
Garanti BBVA	11,11,11,11, 10	2-9,2-9,2-9,2-9,1-9	10,10,10,12, 11	4-6,4-6,3-7,2-10,2-9
İş Bankası	11,11,11,10, 11	1-10,1-10,1-2-9,2-8,2-9	13,13,13,12, 13	3-10,3-10,3-10,2-10,3-10
Türk Telekom	9,9,9,9,9	0-9, …	12,11,12,11, 9	Tümü erkek
Ziraat Bankası	9,9,9,9,11	Tümü erkek	6,6,6,7,8	Tümü erkek
Akbank	10,10,10,10, 10	1K 9E	13,13,13,13, 13	5-8,5-8,5-8,5-8,4-8
Yapı Kredi	11,10,10,14, 14	2-9,2-8,2-8,1-13,1-13	17,16,15,16, 16	1-16,1-15,1-14,1-15,1-15
Vakıfbank	9,9,9,9,9,	0-9,0-9,1-8,1-8,1-8	11,12,11,10, 13	0-11,0-12,0-11,0-10,0-13
Migros	12,12,12,12, 12	1-11,1-11,1-11,0-12,0-12	9,9,9,10,10	1-8,1-8,1-8,1-9,1-9
Opet	12,12,12,12, 12	2-10,2-10,2-10,2-10,2-10	7,6,7,7,7	1-6,1-6,1-6,1-6,1-6
Ülker	8,8,8,8,8	1-7,1-7,1-7,1-7,1-7	-	-
Aselsan	9,9,9,9,9	1-8,1-8,0-9,0-9,0-9	12,12,12,10, 9	Tümü erkek
Enerjisa	8,8,8,8,8,	2-6,2-6,2-6,2-6,2-6	7,7,7,7,7,	1-6,1-6,1-6,1-6,1-6
Halkbank	11,11,11,11, 11	1-10,1-10,1-10,1-10,1-10	11,11,11,9,10	Tümü erkek
Tofaş	10,10,10,10, 10	2-10,1-9,1-9,1-9,1-9	19,18,18,18, 20	1 K diğerleri erkek
Efes	11,12,13,13, 14	1-10,1-11,1-12,1-13,1-14	13,12,12,12, 11	4-9,2-10,2-10,2-10,1-10

Tablo 2'deki veriler üst yönetim mensuplarının cinsiyetleri ve sayıları değerlendirilmiştir. Bu kapsamda markaların yönetim kurulu üye sayıları ve bu üyelerin cinsiyetleri, üst yönetim (genel müdür ve genel müdür yardımcıları) mensuplarının sayısı ve cinsiyet özellikleri 2020-2018 yılları kapsamında değerlendirilmiştir. Sütunlardaki rakamlar 2020'den 2018 yılına doğru sıralanmıştır. Bu kapsamda, ortalama en fazla yönetim kurulu üyesi sayısı Efes markasında, en düşük sayının ise Vestel markasında bulunmaktadır. Yönetim kurulu üyelerinin cinsiyetine bakıldığında ise Ziraat Bankası ve Türk Telekom markaların hiç kadın yönetim kurulu üyesi çalıştırmadığı görülmüştür. En fazla kadın yönetim kurulu üyesine sahip marka ise Ford Otosan

markası olmuştur. Diğer marklar ise genellikle 1-2 kadın yönetim kurulu üyesi çalıştırdığı görülmüştür.

Üst yönetim istatistiklerine bakıldığında en fazla genel müdür yardımcısı çalıştıran markanın Tofaş markası olduğu görülmüştür. Bu markayı Yapı Kredi, Akbank ve İş Bankasının takip ettiği görülmektedir. Buna karşın en az genel müdür yardımcısı olan markaların Ziraat Bankası, Opet ve Enerjisa markaları olmuştur. Üst yönetimin mensuplarının cinsiyetlerine bakıldığında en fazla kadın çalışana sahip markaların sırasıyla Akbank, Garanti ve İş Bankası olduğu görülmüştür. Buna karşın THY, Türk Telekom, Ziraat Bankası, Aselsan ve Halk Bankasında ise üst yönetim kademesinde hiç kadın çalışanın olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 3. Üst Yönetim Özelliklerine Yönelik Tanımlayıcı İstatistikler Tablosu

İfadeler	N	Minimum	Maksimum	Ortalama	S. Sapma
Marka Değeri	100	120,00	2042,00	756,1300	505,10200
Yönetim Kurulu Üye Sayısı	100	6,00	14,00	10,0500	1,79435
Yönetim Kurulu Kadın Üye Sayısı	100	,00	3,00	1,1900	,72048
Yönetim Kurulu Erkek Üye Sayısı	100	5,00	14,00	8,8900	1,85807
Yönetim Kurulu Üyesi Pazarlama Eğitimi Alan	100	,00	2,00	,2800	,55195
Yönetim Kurulu Üyelerinin Pazarlama Tecrübesi	100	,00	6,00	2,6700	1,44289
Üst Yönetici Sayısı	95	6,00	20,00	10,8947	3,05438
Üst Yönetim Kadın Yönetici Sayısı	95	,00	5,00	1,2000	1,34955
Üst Yönetim Erkek Yönetici Sayısı	95	6,00	20,00	9,8737	3,13946
Genel Müdür Yardımcısı Pazarlama Eğitimi	100	,00	1,00	,3500	,47937
Genel Müdür Yardımcısı Pazarlama Tecrübesi	100	,00	12,00	4,6200	2,57721

Tanımlayıcı istatistikler tablosuna bakıldığında tüm markalar içerisinde yönetim kurulu üyesi sayılarının en az 6 en fazla 12 olduğu, kurul üyelerinde erkek ağırlıklı bir yapının olduğu, bazı markaların kurul üyeleri içerisinde hiç kadın bulunmadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte yönetim kurulu üyeleri içerisinde pazarlama eğitimi alan kişi sayısının oldukça az olduğu (en fazla 2 kişi), pazarlama tecrübesi olan kişilerin ise eğitim alanlara nazaran biraz daha fazla olduğu görülmektedir. Bu kapsamda bazı markalarda üyelerin hiçbiri pazarlama konusunda tecrübe sahibi olmazken, bazı markalarda bu sayının 6 kişiye kadar çıktığı görülmektedir.

Üst yönetici olarak değerlendirilen kişilerin sayısına bakıldığında markaların 6-20 arasında üst yönetici çalıştırdıkları, bu yöneticilerin erkek ağırlıklı olduğu, kadınların ise 0-5 kişi aralığında bir çoğunluğa sahip oldukları görülmüştür. Bununla birlikte bu yöneticilerin çok azının pazarlama eğitimi aldığı, önemli bir bölümünün ise pazarlama tecrübesine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Yönetim kurulu başkanı ve genel müdürün eğitim aldıkları alanlara bakıldığında aşağıdaki sonuçlara ulaşılmaktadır.

Tablo 4. Üst Yönetim Eğitim Alanları

YKB			Genel Müdür		
Ü. Mezunu değil	5	5	Ü. Mezunu değil	0	0
Mühendis	16	16	Mühendis	58	58
İşletme	30	30	İşletme	19	19
İktisat	22	22	İktisat	11	11
Finans	5	5	Finans	0	0
Diğer	22	22	Diğer	12	12

2018-2020 yılları arasında yönetim kurulu başkanlığı ve genel müdürlük yapan kişilerin eğitim alanları incelendiğinde işletme bölümü ve mühendislik bölümlerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Yönetim kurulu başkanlarının önemli bölümünün işletme ve iktisat bölümü mezunu, genel müdürlerin ise genellikle mühendis kökenli oldukları görülmüştür.

Üst yönetim mensuplarının pazarlama yetenekleri ile markaların marka değeri arasındaki ilişkinin analizinde korelasyon analizinden faydalanılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Marka Değeri ve Üst Yönetim Özellikleri Arasındaki İlişkiyi Gösteren Korelasyon Analizi Bulguları

İfadeler	**Zaman**	**Marka Değeri**
Zaman	1	-,246*
Marka Değeri	-,246**	1
Yönetim Kurulu Üyesi Sayısı	-,036	-,064
Yönetim Kurulu Üyesi Kadın Sayısı	,089	-,063
Yönetim Kurulu Üyesi Erkek Sayısı	-,065	-,060
Üst Yönetim Sayısı (Genel Müdür ve Yardımcıları)	,071	-,108
Üst yönetim Kadın Sayısı	,100	,047
Üst yönetim Erkek Sayısı	,041	-,220*
Yönetim Kurulunda Pazarlama Eğitimi alan Sayısı	,090	,070
Yönetim Kurulunda Pazarlama Tecrübesi Olan Sayısı	-,064	-,288**
Yönetim Kurulu Başkanı Pazarlama Tecrübesi	-,047	-,259**
Genel Müdür Pazarlama Tecrübesi	-,085	,175
Pazarlama Bölümünün Varlığı	,000	-,113
Genel Müdür Yardımcılarının Pazarlama Eğitimi	,000	,249*
Genel Müdür Yardımcılarının Pazarlama Tecrübesi	-,006	,032

Koralasyon analizi sonucuna göre zaman ile marka değeri arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Bununla birlikte marka değeri ile genel müdür yardımcılarının pazarlama eğitimi arasında pozitif, yönetim kurulu başkanının pazarlama tecrübesi, yönetim kurulu üyelerinin pazarlama tecrübesi ve üst yönetimde bulunan erkek çalışan sayısı arasında negatif yönlü ilişki tespit edilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Pek çok kişi tarafından da dillendirildiğine göre de marka, işletmelerin en önemli varlıklarından biridir. Bu kapsamda kabul gören görüşe göre markanın etkin bir şekilde yönetimi kurumsal başarıda önemli bir yere sahiptir. Marka gücünün uzun vadede geliştirilmesi ve iyileştirilmesi marka değerinin oluşumuna ve dolayısıyla firmanın ulusal ve uluslararası alanda değerine katkı sağlamaktadır. Son dönemlerde marka değerine yönelik ilgi artış gösterse de oldukça maliyetli bir kavramdır. Bir markanın tasarlanması, piyasaya çıkarılması ve yönetilmesi için hem nitelikli personellere hem de durumu özümseyen ve ardında duran yöneticilere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda yüksek değerli bir marka değerinin yaratılması ve sürdürülmesinde üst yönetimin önemli bir rolünün olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmada, marka değeri ile üst yönetim pazarlama yetenekleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu kapsamda öncelikle Brand Finance'nin 2022 yılında yayınladığı veriler çerçevesinde ülkemizin en değerli markaları belirlenmiştir. Daha sonra belirlenen markaların

üst yönetiminin sayı, cinsiyet ve pazarlama yeteneklerine yönelik veriler toplanmıştır. Bu veriler markaların yıllık olarak yayınladığı faaliyet raporlarından elde edilmiştir.

Yapılan analizler sonucunda üst yönetimde bulunan kişilerin önemli bir bölümünün erkeklerden oluştuğu, yönetim kurulu üyesi sayılarının 6-14 kişi, üst yönetim mensuplarının sayısı ise 6-20 kişi arasında olduğu görülmüştür. Bununla birlikte zaman ile marka değeri arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Bu sonuca göre, günümüze yaklaştıkça eski değerli markaların değerlerinde düşüş olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum ülkemiz markalarının sürdürülebilir bir marka stratejisi oluşturamadığını göstermektedir. Markaların yıllık değerlerine bakıldığında ortaya çıkan dalgalı eğilim bu sonucu desteklemektedir.

Çalışma kapsamında diğer bir sonuçta marka değeri ile genel müdür yardımcılarının pazarlama eğitimi arasında pozitif, yönetim kurulu başkanının pazarlama tecrübesi, yönetim kurulu üyelerinin pazarlama tecrübesi ve üst yönetimde bulunan erkek çalışan sayısı arasında negatif yönlü ilişki tespit edilmiştir. Bu sonuca göre pazarlama eğitimi alan genel müdür yardımcısı sayısı arttıkça marka değeri de artmaktadır. Buna karşın pazarlama tecrübesi olan yönetim kurulu başkanı ve üyelerinin sayısı arttıkça marka değeri azalmaktadır. Ayrıca marka üst yönetimde erkek sayısının artması durumunda da marka değerinin düşebileceği görülmektedir.

Sonraki çalışmalarda daha fazla sayıda markanın daha uzun zaman aralığında ve farklı değişkenler kapsamında analiz edilmesinde fayda görülmektedir.

KAYNAKÇA

Alper, D & Aydoğan, E. 2019. "Finansal Bazlı Marka Değerinin Firma Performansı Üzerine Etkisi," *Journal of Academic Value Studies, Journal of Academic Value Studies*, 3(16), 141-155,

Altın, E. (2006). *Duygusal Zekânın Yönetim Kademeleri ve İnsana-Göreve Yönelik Liderlik Davranışı Üzerine Etkisi* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi (Turkey)).

Ataman, G. (2002). *İşletme Yönetimi: Temek Kavramlar ve Yeni Yaklaşımlar*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Aygün, M., İç, S., & Sayın, C. (2010). Yönetim Kurulu Büyüklüğünü Belirleyen Faktörler ve Yönetim Kurulu Büyüklüğü ile Firma Performansı Arasındaki İlişki: Türk Sermaye Piyasası Üzerine Bir İnceleme. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, 10(1), 77-92.

Brand Fınance (2022). Global Rankıngs Brand Rankıngs By Sector And Country https://brandirectory.com/rankings.

Budak, G., & Budak, G. (2016). *İşletme Yönetimi*. Ankara: Nobel Yayınları.

Dursun, İ. T. (2015). *Türkiye'de Üst Yönetim Ekiplerinin Demografik ve Bilişsel Özelliklerinin Stratejik Tercihler ve Firma Performansına Etkileri: Otomotiv Yan Sanayi Sektörü Üzerine Bir Uygulama* (Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi (Turkey)).

Dursun, İ. T., & Köseoğlu, Y. (2016). Üst Kademe Teorisi'ni Yeniden Düşünmek: Üst Yönetim Ekiplerinin Bilişsel Özellikleri & Teorik Açıdan Kapsamı ve Önemi. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi,* 4(4), 117-133.

Eren, E. (2001). *Yönetim ve Organizasyon (Çağdaş ve Küresel Yaklaşımlar*). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

Feng, H.; Morgan, N. A., & Rego, L. L. (2015). Marketing Department Power and Firm Performance. *Journal of Marketing*, (79):1-20.

Gökçe, O., & Şahin, A. (2003). Yönetimde Rol Kavramı ve Yönetsel Roller. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(6) , 133-156.

Kim, H., & Kim, W. G. (2005). The Relationship Between Brand Equity and Firms' Performance in Luxury Hotels and Chain Restaurants. *Tourism Management*, (26):549-560

Mucuk, İ. (1997). *Modem İşletmecilik*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Oyeniyi, O. J. (2009). Brand Equity and Firm Performance: A Study of Fast-Food Restaurant Brand Equity in Nigeria. *Journal of Management Research,* 1(3):1-16.

Öztürk, M. (2003). *Fonksiyonları Açısından işletme ve Yönetim*. İstanbul: Papatya Yayıncılık,

Robbins, S. P., & Decenzo, D. A. (2001*). Fundamentals of Management*: Essential concepts and applications. NJ: Prentice-Hall.

Tsai, H.; Cheung, C., & Lo, A. (2010). An Exploratory Study of The Relationship Between CustomerBased Casino. *International Journal of Hospitality Management*, (29):754-757.

Şenol, Z. , Koç, S., & Ünlü, U. (2019). Marka Değeri İle Firma Değeri Arasındaki İlişki: Borsa İstanbul Örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12 (3), 338-35

Ülgen, H., & Mirze, K. (2004). *İşletmelerde Stratejik Yönetim*, Literatür Yay. İstanbul.

Wang, D. H.-M.; Chen, P.-H.; Yu, T. H.-K.; & Hsiao, C.-Y. (2015). The Effects of Corporate Social Responsibility on Brand Equity and Firm Performance. *Journal of Business Research*, 68(11):2232–2236.

KOVİD-19 DÖNEMİNDE TÜRKİYE EKONOMİSİNİN MAKRO EKONOMİK GENEL GÖRÜNÜMÜ

Öğrenci, Murat KARA

Süleyman Demirel Üniversitesi, - 0000-0002-4693-2028

Dr. Öğretim Üyesi, Esra KILIÇ

Süleyman Demirel Üniversitesi, 0000-0002-2560-3452

ÖZET

Dünya ekonomileri 2020 yılına iler ki süreçte Kovid-19 olarak adlandırılacak Çin kaynaklı solunum yolu enfeksiyonuyla girmiştir. Kovid-19 olarak adlandırılan bu solunum yolu enfeksiyonu kısa sürede dünya geneline yayılmış ve 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) Kovid-19 hastalığını pandemi ilan etmesiyle küresel bir salgın haline dönüşmüştür. Dünya genelinde Kovid-19 öncesi dönemde Jüstinyen Vebası, Kara Veba, İspanyol Gribi vb. küresel salgınlar yaşanmıştır. Kovid-19 salgını bulunan aşı ve sürü bağışıklığının kazanılmasıyla birlikte günümüzde etkileri azalarak da olsa devam eden bir küresel salgın durumunu korumaktadır.

Dünya genelindeki gelişmiş ekonomiler Kovid-19 ile ekonomik mücadele sürecinde parasal ve mali genişleme politikaları uygularken Türkiye ekonomisi de tıpkı gelişmiş ekonomiler gibi bütçe olanakları çerçevesinde parasal ve mali genişleme politikalarını uygulayarak Kovid-19 sürecinin yarattığı ekonomik tahribatı gidermeye çalışmaktadır. Kovid-19 sürecinde Türkiye ekonomisinde uygulanan parasal ve mali genişleme politikaları kuşkusuz bir biçimde diğer gelişmiş ekonomilerde olduğu gibi makro ekonomik görünümü de etkilemektedir. Türkiye ekonomisinde Kovid-19 sürecinde enflasyon hariç makro ekonomik dengelerde ciddi bir bozulma olmamakla birlikte yükselen enflasyonun Kovid-19 sürecinde bütün gelişmiş ekonomileri de etkisi altına aldığı gözden kaçırılmaması gereken bir durumdur.

Anahtar Kelimeler: Kovid-19, Türkiye Ekonomisi, Parasal ve Mali Genişleme.[1]

1. GİRİŞ

Çin hükümetinin 31 Aralık 2019 tarihinde Vuhan eyaletindeki solunum yolu hastalığını DSÖ'ye bildirmesiyle birlikte dünya ilk kez Kovid-19 salgınından haberdar oldu. Dünya genelinde Çin dışı ilk vaka Tayland'da görüldü. 23 Ocak 2020'de 11 milyon nüfuslu Çin'in Vuhan eyaleti karantina altına alındı. Kovid-19 ismi 11 Şubat 2020'de konuldu. 11 Mart 2020 tarihinde DSÖ Kovid-19 hastalığını pandemi olarak ilan ettiğini tüm dünyayla paylaştı.

[1] Bu Çalışma Murat Kara'nın Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tezli Yüksek Lisans programında devam eden Kovid-19' La Mücadele Kapsamında Türkiye Ekonomisinde Uygulanan Makro Ekonomik Politikaların Makro Ekonomik Dengeler Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi adlı yüksek lisans tez çalışmasından yapılmıştır.

Türkiye'de de ilk vaka bu tarihte görülmekle birlikte 21 Mart 2020'den itibaren kapsamlı karantina tedbirleri uygulanmaya başladı. [1]

Çizelge 1. de görüldüğü gibi dünya genelinde halen devam etmekte olan Kovid-19 salgınında 3 yıllık süreç zarfında toplam yaklaşık 673 milyon kişi Kovid-19 hastalığına yakalanmış olup yaklaşık 6,8 milyon kişi bu hastalıktan ölmüştür. Türkiye özelinde ise 3 yıllık süreç zarfında yaklaşık 17 milyon kişi Kovid-19 hastalığına yakalanmış olup vefat edenlerin sayısı ise yaklaşık 101 bin kişi civarındadır. Çizelge 2'de görüldüğü gibi dünya genelindeki aşılanma oranlarına bakıldığında ise dünya genelindeki insanların yaklaşık %65'i tüm aşılarını tamamlamış durumdadır. Çin, İsrail, Türkiye gibi ülkelerde nüfusun büyük çoğunluğu aşılanmışken Demokratik Kongo Cumhuriyeti gibi bazı ülkelerde aşılanma oranları %10'ların altında seyretmektedir.

Çizelge 1: Dünya Genelinde Seçilmiş Ülke Bazında Kovid-19 Vakaları

Ülkeler	Toplam Vaka Sayısı	1 Milyon Kişi Başına Vaka Sayısı	Vefat Sayısı
Tüm Dünya	673.765.471	86.649	6.862.013
Türkiye	17.042.722	204.951	101.492
ABD	102.847.649	312.079	1.123.577
Çin anakarası	2.023.904	1.444	87.468
Rusya	21.826.514	148.738	387.762
Demokratik Kongo Cumhuriyeti	95.646	1.068	1.464
İsrail	4.793.720	522.192	12.246

Kaynak: Google Haberler [2]

Çizelge 2: Dünya Genelinde Seçilmiş Ülke Bazında Kovid-19 Aşılama Oranları

Ülkeler	Verilen Toplam Doz Sayısı	Tüm Aşıları Tamamlanan Kişi Sayısı	Aşıları Tamamlanan Nüfusun Oranı
Tüm Dünya	13.293.838.534	5.094.238.627	%65,5
Türkiye	152.543.341	53.176.961	%63,9
ABD	670.987.625	229.914.797	%69,8
Çin anakarası	3.849.514.000	1.276.517.000	%91
Rusya	187.863.667	79.519.351	%54,2

Demokratik Kongo Cumhuriyeti	17.435.502	6.756.571	%7,5
İsrail	18.640.939	6.158.700	%67,1

Kaynak: Google Haberler [3]

Çin hükümeti 2022 Aralık ayında sıfır Kovid-19 politikasından vazgeçerek Kovid-19'la yaşama stratejisine geçtiğini kamuoyuyla paylaştı. Bu strateji değişikliği dünya genelinde Kovid-19 endişelerini artırmaya başlamıştır. [4] Türkiye'de uzun zamandır Kovid-19 salgını ile ilgili önlemler hafiflese de Çin gibi bazı ülkelerde salgın etkisi devam etmektedir. Bu durum salgının tamamıyla geçmediğini göstermesi bakımından önemlidir. DSÖ'de Kovid-19 pandemisinin Şubat 2023 itibariyle hâlen dünya genelinde devam ettiğini belirtmektedir.

Diğer finansal ve mali krizlerde olduğu gibi Kovid-19 sürecinde de uygulanan parasal ve mali genişleme politikaları, genel anlamda ekonomilerin beklenmedik bir ekonomik şok karşısında durgunluğa girmesinin önlenmesi, işsizliğin önlenmesi, gelir dağılımı bozukluğunun oluşmaması, salgına hazırlıksız yakalanan sektörler ve kişilerin salgının etkilerini minimum düzeyde atlatabilmesi ile genel makro ekonomik dengelerin bozulmaması için uygulanan politikalardır. 1929 Buhranı sonucu ortaya çıkan Keynesyen politikalarla birlikte ekonomi yönetimleri günümüzde beklenmedik ekonomik şoklarda piyasalara belirli bir zaman diliminde yön vererek piyasaların daha az hasarla makro ekonomik dengelerine kavuşmasını sağlamaktadırlar. Bu çalışmanın temel amacı Türkiye'nin makro ekonomik göstergeleri üzerinden Kovid-19'un ve Kovid-19 ile mücadelede uygulanan makro ekonomik etkilerin değerlendirilmesidir. Çalışmada literatür taraması ve genel makro ekonomik verilerin değerlendirilmesi yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışmada Türkiye'de Kovid-19 ile mücadele kapsamında uygulanan makro ekonomi politikaları ile bu makro ekonomik politikaların makro ekonomik göstergelere etkileri incelenmiştir.

2. TÜRKİYE'DE KOVİD-19 İLE MÜCADELEDE UYGULANAN MAKRO EKONOMİ POLİTİKALARI

Ekonomi politikası, makro ekonomik dengelerin hangi yön çerçevesinde ve nasıl değiştirilebileceklerine ilişkin yaklaşımları kapsamaktadır. Ekonominin temel konularını kıtlık ve tercihler oluşturmaktadır. [5] Ekonomi genel anlamda insan ve toplum psikolojisinin etkisi altında gelişmektedir. [6] Klasik ve Neo klasik iktisatçılar piyasalarda otomatik işleyen fiyat mekanizmalarının görünmeyen el şeklinde olağanüstü durumlar dışında piyasaları düzenleyerek ekonominin sürekli tam istihdam durumunda dengeye geleceklerine inandıklarından makro ekonomik analizlere fazla yönelmeyip daha çok mikro ekonomik analizler yapmışlardır. Makro ekonomik çalışmalar Keynes'in 1936'da yayınladığı ''İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi'' adlı kitabı ile yaygınlaştı. Makro ekonomik analizlerin bu dönemde yaygınlaşmasında 1929 Büyük Buhranının tüm ülkeleri derinden etkilemesi, klasiklerin iddia ettikleri gibi ekonomilerin kendiliğinden dengeye gelmemesi ile klasiklerce geçici kabul edilen krizlerin kolayca atlatılamaması etkili olmuştur. [7] Ekonomi politikası para, maliye ve dış ticaret politikası olarak alt dallara ayrılmaktadır. Bu alt dallar ortodoks ekonomi politikasının alt dallarıdır. Bunun yanında gelirler politikası diye de adlandırılan ücret,

fiyat, kira vb. dondurma biçimde uygulanan heterodoks ekonomi politikaları da bulunmaktadır. [8] İktisatın doğuşu ve gelişiminde relativist ve absolutist yaklaşımlar ön plana çıkmaktadır. Relativist görüşe göre; iktisat teorilerini ait olduğu dönemin koşullarında değerlendirmek gerekirken absolutist görüşe göre ise; en son öne sürülen ekonomi teorisi o konudaki en gerçeğe yakın teori olmaktadır. [9]

Türkiye ekonomisi Kovid-19 ile ekonomik mücadelesini 18 Mart 2020 tarihinde hükümet tarafından açıklanan yaklaşık 100 Milyar TL'lik ''Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi'' ile başlatmıştır. [10] ''Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi'' ortodoks temelli bir ekonomi politikasından oluşmaktaydı. Ekonomi yönetimi ''Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi'' ile; kısmi parasal ve mali genişleme politikaları ve kredi genişlemesiyle makro ekonomik görünümü Kovid-19 sürecinde denge içinde tutmaya çalışırken, ekonominin temel taşlarından olan ihracat, turizm, inşaat, hizmetler vb. sektörleri de kredi genişlemesi ve teşviklerle ayakta tutmayı amaçlamaktadır. Özellikle de dünya genelinde ekonomilerin durmasıyla birlikte oluşacak işsizlik sorununun ortaya çıkmasını önlemek için de; kısmi çalışma ödeneğinin devreye alınması, işten çıkarmaların yasaklanması vb. önlemleri devreye sokmuştur. Ekonomi yönetimi ''Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi'' çerçevesinde Kovid-19 sürecinde, salgının seyrine bağlı olarak aktif bir biçimde ''Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi'' çerçevesinde uygulanmaya konan ortodoks temelli ekonomi politikalarını salgının seyrine bağlı olarak, zaman zaman vergi indirimleri gibi yeni tedbirleri de devreye sokarak uygulamaya devam etmektedir.

2023-2025 dönemini kapsayan Orta Vadeli Programda, dünya genelinde tüm ülkeler için standart ekonomi politikalarının izlenemeyeceği ülkelerin farklılaşan ekonomi politikalarına bağlı olarak ihtiyaç ve önceliklerinin değişebileceği değerlendirilmektedir. [11]

Hükümet 30 Mart 2020 tarihinde Kovid-19 ile mücadele kapsamında heterodoks ekonomi temelli ''Biz Bize Yeteriz Türkiyem'' milli dayanışma kampanyasını da devreye sokmuştur. [12] Ülkemizde son yıllarda uzun süreli yürütülen bir sosyal sorumluluk kampanyasının olmayışı, kampanya ile ilgili bazı kesimlerin haksız eleştirileri ve ekonomi yönetiminin kampanyayı yeterince anlatamaması sonucu heterodoks temelli ''Biz Bize Yeteriz Türkiyem'' milli dayanışma kampanyası bağış kampanyasına dönüşerek kısa sürede sonlanmıştır. Ekonomi yönetimi günümüzde Kovid-19 ile ekonomik mücadelesini ''Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi'' ile başlayan ortodoks temelli ekonomi politikasıyla yürütmektedir. Ekonomi yönetimi zaman zaman konut kira artışlarını sınırlayan heterodoks temelli iktisat politikalarına başvursa da Kovid-19 ile ekonomik mücadelesini büyük ölçüde ortodoks temelli iktisat politikalarıyla sürdürmektedir.

Keynes; klasiklerin söylediği gibi ekonomilerin her zaman kendiliğinden dengeye gelemeyeceğini belirterek özellikle kriz dönemlerinde kamunun ekonomiye müdahale etmemesi durumunda ekonomilerin kendiliğinden dengeye gelemeyeceğini bu durumda da işsizliğin artmaya devam ederek ekonomik durgunluk veya daralmanın büyümeye döndürülemeyeceğini öne sürmüştü. 1929 Buhranından dünya Keynesyen politikalar sayesinde çıkabilmişti. [13] Keynes ekonomileri küçültmeye sokan istikrarsızlık durumlarında istikrarsızlıktan çıkış için genişletici maliye politikalarının uygulanmasını önermiştir. [14]

Kovid-19 döneminde gelişmiş ülkeler gibi Türkiye ekonomisi de salgınla ekonomik mücadelede an itibariyle daha yoğun bir biçimde Keynesyen ekonomi politikalarına öncelik vermiş durumdadır.

Kovid-19 salgını, salgının başlangıcında Meksika, Rusya, Brezilya, Afrika, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin makro ekonomik dengelerini bozmuştur. Salgın kaynaklı likidite sıkıntısı ve kur baskısı finansal piyasalarda makro ekonomik dengelerin bozulmasına neden olmuştur. [15] Hükümetlerin Kovid-19 salgınını durdurmak için uyguladıkları sosyal hayatı kısıtlayıcı tedbirler ekonomik hayatı olumsuz etkileyen temel unsurlardan biri olmuştur. [16] Kovid-19 krizine karşı dünya genelinde alınan ekonomik önlemlere bakıldığında borç finansmanı, istihdama yönelik önlemler ile vergi düzenlemeleri ön plana çıkmaktadır. [17] Türkiye ekonomisinin Kovid-19 ile mücadelede uygulamış olduğu makro ekonomi politikaları; üretimi destekleyen politikalar, vatandaşı direkt destekleyen politikalar, istihdamı destekleyen politikalar, finansal ve mali yükümlülük ertelemeleri ile sektörel teşvikler şeklinde bir ayrıma tabi tutulabilir. Üretimi destekleyen politikalar çerçevesinde kredi garanti fonunun limitlerinin artırılması ile piyasalara ek likidite sağlanması vb. uygulamalar yapılırken vatandaşı direkt destekleyen politikalarda yurttaşlara kamu bankaları aracılığıyla düşük faizli krediler verilmesi, ihtiyaç sahibi yurttaşlara direkt maddi yardımlar vb. uygulamalar yapılmıştır. İstihdamı destekleyen politikalar çerçevesinde ise kamuya yeni eleman alımları ile tüm sektörlerde işten çıkarmalar belirli süreyle yasaklanmıştır. Finansal ve mali yükümlülük ertelemeleri çerçevesinde esnaflar ile nakit akışı bozulan firmaların bankalara olan tüm kredi ana para ve faiz ödemeleri belli süreyle ertelenmiştir. Sektörel teşvik politikaları çerçevesinde ise; Kovid-19 salgınından en çok etkilenen perakende, otomotiv, ulaşım, tekstil vb. sektörlerin Katma Değer Vergisi ile Sosyal Güvenlik Kurumu ödemeleri belli süreyle ertelenmiştir. [18]

3. KOVİD-19 VE KOVİD-19 İLE MÜCADELE POLİTİKALARININ MAKRO EKONOMİK GÖSTERGELERE ETKİSİ

Türkiye ekonomisi 2020 yılına çizelge 3'te görüldüğü gibi güçlü bir makro ekonomik görünümle girmektedir. 2019 yıl sonu Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) enflasyonu %11,84 ile tek hanelere yaklaşmış bir vaziyettedir. Cari işlemler dengesi uzun yıllar aradan sonra %1,4 oranında fazla vermiş durumdadır. 2019 yılı Türkiye ekonomisi büyüme oranı geleneksel büyüme ortalaması olan %5'in çok altında bir oran olan %0,8 gerçekleşmesine rağmen cari fazla verilen bir yılda değerli bir büyüme olarak göze çarpmaktadır. Türkiye ekonomisi son yıllarda cari fazla verilen dönemlerde negatif büyüme gerçekleştiren bir ekonomik yapıya sahip bir görünüm arz etmektedir. Bütçe dengesi 2019 yılında %-2,9 açık vermiş ve borçlanma oranı 2019 yılında %30,8 gerçekleşmişti. Bütçe açığı ve borçlanma oranı Türkiye ekonomisinde yıllardır olduğu gibi Maastricht kriterlerinin altında seyrediyordu. Bankacılık sektörü 2019 yılı sonunda %18,4 sermaye yeterlilik oranıyla güçlü ekonomik konumunu korumaktaydı. 2001 krizi sonrası bankacılık sektöründe yapılan reformlar kuşkusuz bu güçlü yapıda en önemli etkendi. İşsizlik oranı 2019 yılı sonunda %13,7 oranına ulaşsa da sosyal bir sorun oluşturmuyordu. Portföy yatırımları ülkeye gelmeye devam ediyordu. M3 para arzı 2019 yılında enflasyon üstünde çok hızlı bir atış gösterse de 2018 ve 2019 toplamı birlikte düşünüldüğünde enflasyonla paralel bir görünüm arz ediyordu. Faiz oranları ve kurlar enflasyonla uyumlu seyrediyordu. Voyvoda ve Yeldan (2020) Türkiye ekonomisinin Kovid-19

krizine görece yüksek bütçe açığı (%2,9) ile girmesinin Kovid-19 salgınında uygulayacağı ekonomi politikası önlemlerini sınırlandırabileceğini belirtmiştir. [19]

Çizelge 3: 2017-2022 Dönemi Türkiye Ekonomisi Seçilmiş Temel Makro Ekonomik Göstergeler

	2017	2018	2019	2020	2021	2022
GSYH (Yıllık Reel % Değişim)	7,5	3,0	0,8	1,9	11,4	
GSYH (Milyon Dolar)	859.055	797.221	759.288	717.092	807.106	
İşsizlik Oranı %	10,9	11,0	13,7	13.1	12,0	
İşgücüne Katılım Oranı %	52,8	53,2	53,0	49,1	51,4	
Cari İşlemler Dengesi/GSYH %	-4,7	-2,5	1,4	-4,4	-0,9	
Doğrudan Yabancı Yatırım Net (Milyon dolar)	-8.487	-8.845	-6.577	-4.456	-6.784	-8.052
Portföy Yatırımları Net (Milyon Dolar)	-8.531	19.554	2.641	9.556	-751	13.425
Merkezi Yönetim Bütçesi/GSHY'ye Oranı %	-1,5	-1,9	-2,9	-3,5	-2,8	
Faiz Dışı Bütçe Dengesi Oranı %	0,3	0,0	-0,6	-0,8	-0,3	
Merkezi Yönetim Toplam Borç Stoku/GSYH Oranı %	28,0	28,4	30,8	35,9	37,9	
Bankacılık Sektörü Sermaye Yeterlilik Oranı %	16,8	17,3	18,4	18,7	18,4	19,5
M3 (Yıllık % Değişim)	15,5	18,6	29,5	32,8	51,1	63,5
TCMB Döviz Rezervi Altın Hariç (Dönem Sonu Milyon Dolar)	84.111	71.980	81.240	49.965	72.564	82.904
TÜFE (Dönem Sonu Yıllık % Değişim)	11,92	20,30	11,84	14,60	36,08	64,27

Yİ-ÜFE (Dönem Sonu Yıllık % Değişim)	15,47	33,64	7,36	25,15	79,89	97,72
Dönem Sonu ABD Doları Kuru (TL)	3.81	5.26	5.94	7,34	12,98	18,70
TCMB 1 Hafta Vadeli Repo Faiz Oranları	8,00	24,00	12,00	17,00	14,00	9,00

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı [20]

Türkiye ekonomisi Kovid-19 sürecine güçlü bir makro ekonomik görünümle girerken Türkiye ekonomisinde çizelge 4'te görüldüğü gibi değersiz Türk Lirası (TL) ekonomi üzerinde risk oluşturmakla birlikte bir kriz yaratacak görünüm arz etmemektedir. TÜFE bazlı reel efektif kur endeksi 2013 yılındaki 100 seviyelerinden Kovid-19 öncesi dönemde 76 seviyelerine kadar düşmüştü. Reel efektif kur endeksinin son yıllarda bu kadar düşmesinde özel sektörün yurt dışı rakipleriyle yeterince rekabet edemeyen yönetim anlayışı da önemli bir etkendi. Şahin ve Durmuş (2019) 2003-2018 haziran döneminde Türkiye ekonomisinde döviz kuru politikalarının ithalatı doğrudan ihracatı ise ithalat bağlantılı bir biçimde dolaylı olarak etkilediğini belirtmektedir. [21]

Çizelge 4: 2013-2023 Dönemi Türkiye Reel Efektif Kur Endeksi

	TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (2003=100)	Yİ-ÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (2003=100)
Aralık 2013	100,89	94,83
Aralık 2014	105,69	102,31
Aralık 2015	98,99	97,40
Aralık 2016	93,48	90,73
Aralık 2017	86,26	84,06
Aralık 2018	76,30	82,99
Aralık 2019	76,06	82,09
Aralık 2020	61,96	73,77
Aralık 2021	47,73	66,62
Aralık 2022	54,76	86,81
Ocak 2023	56,99	88,68

Kaynak: TCMB [22]

Çizelge 3'te görüldüğü gibi Kovid-19 döneminde Türkiye ekonomisinde ekonomi yönetimi tarafından uygulanan ortodoks temelli ekonomik politikalar sayesinde Türkiye'de enflasyon hariç olmak üzere makro ekonomik dengelerde Kovid-19 öncesi döneme nazaran herhangi bir bozulma gözlemlenmemekteydi. Örneğin Türkiye ekonomisi Kovid-19 döneminde dünya genelinde yıllık bazda sürekli büyüyen az sayıdaki ülkelerden biri olmuştur. Ünüvar ile Aktaş (2022)'a göre, dünya genelinde 2019 yılında ortalama %2,8 oranında bir ekonomik büyüme gerçekleşirken 2020 yılında Kovid-19 salgınının dünya genelinde hızla yaygınlaşmasıyla birlikte dünya genelinde ortalama % -3,1 oranında daralma yaşanmıştır. Ünüvar ve Aktaş (2022) 2021 yılında ise aşı uygulamalarının başlaması, ekonomilerde kontrollü serbestleşmeye geçişle birlikte dünya genelinin ortalama %5,9 oranında büyüdüğünü 2022 yılı büyümesinin ise dünya genelinde yaklaşık %4,9 olarak beklendiğini belirtmektedir. [23] İşsizlik oranları Kovid-19 döneminde Türkiye ekonomisinde düşmeye devam etmiştir. Kılınç (2021) Türkiye ekonomisinde Kovid-19 sürecinde Kovid-19 salgınının işgücü piyasalarındaki etkilerinin minimum düzeye çekilmesinde Kovid-19 salgınının başında Türkiye'de kısmi çalışma ödeneği ile işten çıkarmaların yasaklanması gibi uygulamaların etkili olduğunu belirtmektedir. [24] Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) Türkiye ekonomisinde 2020 yılında düşse de 2021 yılı ve sonrası süreçte GSYH Kovid-19 önceki dönemden daha fazla büyüklüğe ulaşmıştır. Türkiye ekonomisine yabancı portföy yatırımlarının girişi sürmekle birlikte Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) rezervleri Kovid-19'un ilk 2 yılında düşse de TCMB rezervleri 2023 başı itibariyle Kovid-19 öncesi seviyelerine gelmiş bulunmaktadır. Cari işlemler dengesi Kovid-19 döneminde sürdürülebilir seviyelerindeki konumunu korumaktadır. Bankacılık sektörü Kovid-19 döneminde de güçlü sermaye yapısını korumuştur. Kovid-19 dönemine %18'ler seviyesinde çok güçlü bankacılık sektörü sermaye yeterlilik oranları ile girilmesi Türkiye ekonomisinde bu dönemde reel sektör krizi çıkmasını önlemiştir. Kovid-19 döneminde Türkiye ekonomisinde uygulanan kısmi parasal ve mali genişleme politikalarına rağmen bütçe dengesi ile borçlanma oranları Maastricht kriterleri seviyesinde kalmaya devam etmektedir. Sonkur ve Kılıçaslan (2021) Kovid-19 salgınının en yoğun hissedildiği 2020 yılı ile 2021 yılının ilk altı aylık döneminde Türkiye ekonomisinde merkezi yönetim gelirlerinde önemli bir değişiklik olmadığını belirtmektedir. [25] Türkiye ekonomisinde M3 para arz artışı 2022 yılı itibariyle tekrar enflasyonla paralel hale gelmiştir. Döviz kurları son dönemlerde tekrar stabilite olmaya başlamıştır.

Şahinöz (2022) Kovid-19 salgın döneminde gelişmiş ülkelerin merkez bankalarının varlık alımı yoluyla piyasalara likidite verdiğini belirterek Ağustos 2021'de Uluslararası Para Fonunun da 650 milyar dolarlık rezerv para birimini üye ülkelere tahsil ederek Kovid-19 döneminde dünya genelinde genişletici para politikasına destek verdiğini belirtmektedir. [26]

Kovid-19 döneminde Türkiye ekonomisinin makro ekonomik genel görünümünü Kovid-19 döneminde parasal ve mali genişleme politikaları uygulayan Avro Bölgesi, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Japonya gibi gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında çizelge 5'te görüldüğü gibi Kovid-19 döneminin ilk yılı olan 2020 yılında ABD, Avro Bölgesi ekonomileri ve Japonya ekonomisinde sert bir biçimde ekonomide daralma gözlemlenirken Türkiye ekonomisi yıllık bazda her yıl pozitif büyümüştür. Kovid-19 döneminde ABD, Avro Bölgesi ekonomileri ile Japonya'da işsizlik oranları 2020 yılında kısmen artma yaşayıp tekrar günümüzde Kovid-19 öncesi döneme dönse de Türkiye ekonomisinde Kovid-19 döneminde işsizlik oranları sürekli

bir biçimde azalmıştır. Bu olumlu tabloda Türkiye ekonomisindeki işgücüne katılım oranının düşüklüğü ile Kovid-19 döneminde uygulanmakta olan istihdamı artırıcı makro ekonomik politikalarda etkili olmuştur. Kovid-19 döneminde Türkiye ekonomisinin cari denge bakımından ABD, Avro Bölgesi ekonomileri ile Japonya'dan daha zig zaglı bir ekonomik görünüm izlemesinde değersiz TL ile sıklıkla değişen ekonomi politikaları da bir etken oluşturmuştur. Kovid-19 döneminde 2020 yılında ABD ve Avro Bölgesi ekonomileri yüklü miktarlarda bütçe açıkları vermiş olup sonraki süreçte bütçe açıkları azalarak ta olsa devam etmektedir. Günümüzde ABD ve Avro Bölgesi ekonomilerindeki bütçe açıkları Kovid-19 öncesinin çok üstünde seyretmektedir. Türkiye ekonomisinde Kovid-19 döneminde bütçenin normal seyrinde seyretmesinde Türkiye ekonomisinin Kovid-19 döneminde uygulamış olduğu kredi genişlemesi de önemli bir etkendir. 2020 yılında ABD, Avro Bölgesi ekonomileri ile Japonya ekonomisinde TÜFE oranları bir önceki yıla oranla ciddi bir biçimde düşerken Türkiye ekonomisinde TÜFE oranı kontrol edilebilir ölçüde artmıştır. 2021 yılı ile birlikte ABD, Japonya ve Avro Bölgesi ekonomilerinde TÜFE oranları artış eğilimi gösterirken Türkiye ekonomisinde ise TÜFE artış oranları bu ülkelerden ve dünya genelinden çok daha hızlı bir artış ivmesine girmiştir. Kuşkusuz Türkiye ekonomisindeki enflasyon oranlarının dünya genelinden daha hızlı bir biçimde artışında TCMB'nin Eylül 2021'de başladığı negatif faiz politikası etkili olmuştur.

Enflasyonu düşürmek için riskleri azaltmak gerekmektedir. Enflasyon yükseliş eğilimindeyken faiz düşürüldüğünde riskler artmakta, bu durum kur artışına neden olup kur artışı da enflasyona neden olmaktadır. [27] 2021 yılında Türkiye ekonomisinde enflasyonun artışında artan enflasyon beklentileri de etkili olmuştur. [28]

TCMB Şubat 2023 piyasa katılımcıları anketine göre piyasalar Türkiye ekonomisinde 2 yıl sonra TÜFE enflasyonunun %18,11 ve 5 yıl sonra %8,84 seviyelerine düşeceğini öngörmektedir. [29]

Çizelge 5: 2019-2022 Dönemi ABD, Avro Bölgesi, Japonya, Türkiye Seçilmiş Temel Makro Ekonomik Göstergeler

	2019	2020	2021	2022
Reel GSYH Büyümesi (%)	ABD: 2,3 Avro Bölgesi: 1,6 Japonya: -0,4 Türkiye: 0,8	ABD: -2,8 Avro Bölgesi:-6,1 Japonya: -4,3 Türkiye: 1,9	ABD: 5,9 Avro Bölgesi:5,3 Japonya: -2,1 Türkiye: 11,4	ABD: - Avro Bölgesi: - Japonya: - Türkiye: -
Yıl Sonu TÜFE Enflasyon Oranı (%)	ABD: 2,1 Avro Bölgesi: 1,3 Japonya: 0,8 Türkiye: 11,8	ABD: 1,2 Avro Bölgesi:-0,3 Japonya: -1,2 Türkiye: 14,60	ABD: 6,8 Avro Bölgesi: 5,0 Japonya: 0,8 Türkiye: 36,08	ABD: 6,5 Avro Bölgesi: 9,2 Japonya: - Türkiye: 64,27

Yıl Sonu İşsizlik Oranı (%)	ABD: 3,6 Avro Bölgesi: 7,5 Japonya: 2,2 Türkiye: 13,7	ABD: 6,7 Avro Bölgesi: 8,2 Japonya: 3,0 Türkiye: 13,1	ABD: 4,7 Avro Bölgesi: 7,0 Japonya: 2,7 Türkiye: 12,0	ABD: 3,5 Avro Bölgesi: - Japonya: - Türkiye: -
Cari İşlemler Dengesi/ GSYH Oranı (%)	ABD: -2,1 Avro Bölgesi: 2,3 Japonya: 3,4 Türkiye: 1,4	ABD: -2,9 Avro Bölgesi: 1,6 Japonya: 2,9 Türkiye: -4,4	ABD:-3,6 Avro Bölgesi: 2,3 Japonya:2,9 Türkiye: -0,9	ABD: - Avro Bölgesi: - Japonya: - Türkiye: -
Bütçe Dengesi/ GSYH Oranı (%)	ABD: -4,8 Avro Bölgesi:-0,6 Japonya: - Türkiye: -2,9	ABD: -15,3 Avro Bölgesi:-7,0 Japonya: - Türkiye: -3,5	ABD: -11,6 Avro Bölgesi:-5,1 Japonya: - Türkiye: -2,8	ABD: - Avro Bölgesi: - Japonya: - Türkiye: -

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı [20]

Çizelge 6'da görüldüğü gibi 2019 yılı sonunda Tüketici güven endeksi 80,7 ve ekonomik güven endeksi 99,8 seviyelerinde bulunmaktaydı. Kovid-19 salgının başlamasıyla birlikte ekonomik kapanmalarla ekonomik güven endeksi hızla Nisan 2020 itibariyle 54,8 seviyelerine gerilemiş ve çok kısa bir süreçte Kovid-19 öncesi seviyelerine geri gelmiştir. Ocak 2023 itibariyle Kovid-19 öncesi seviyeleriyle aşağı yukarı aynı seviyede bulunmaktadır. Tüketici güven endeksi ise Kovid-19'un başlangıç döneminde uzunca bir müddet 80'li seviyelerdeki durumunu korumuş ancak TCMB'nin Eylül 2021'de negatif faiz politikasına dönmesi, kurlar ve enflasyondaki artışla birlikte hızla 70'ler seviyesine gerilemiş ve 2022 Şubat ayında başlayan Rusya Ukrayna savaşıyla birlikte 63'ler seviyesine gerilemiştir. 2022 yaz aylarından itibaren Kur Korumalı Mevduatında (KKM) etkisiyle döviz kurlarındaki stabiliteyle birlikte tüketici güven endeksi hızla yükselişe geçmiş ve Şubat 2023 itibariyle Kovid-19 öncesi seviyelerine ulaşmıştır. Tüketici güven endeksi Kovid-19 döneminde tüketicilerin Eylül 2021 tarihine kadar ekonomi yönetimi politikalarına güven düzeyinin yüksek olduğunu göstermekle birlikte bu tarihten itibaren TCMB'nin negatif faiz politikasına dönüşüyle birlikte kurlar ve enflasyondaki sıçrama neticesinde ekonomi yönetimine güvenlerinin azaldığı görülmektedir. Bununla birlikte 2022 yaz aylarından itibaren kurlar ve enflasyonun tekrar öngörülebilir seviyelere dönmesiyle birlikte tüketici güveninin de yükselişe geçtiği görülmektedir. Tüketiciler ve işletmeler Kovid-19 döneminde ekonomi politikalarına tepkilerini tüketici güven endeksi ve ekonomik güven endeksinde görüldüğü gibi anlık tepkilerle göstermişlerdir. Yıldırım (2022) Türkiye'de ekonomik güven endeksinin 2008 Küresel Finans Krizinde U şeklinde toparlanma eğilimi gösterirken Kovid-19 pandemisinde V şeklinde bir toparlanma eğilimi gösterdiğini belirtmektedir. [30]

Çizelge 6: 2019-2023 Dönemi Türkiye Ekonomisi Ekonomik Güven Endeksi ve Tüketici Güven Endeksi

Yıllar	Ekonomik Güven Endeksi	Tüketici Güven Endeksi (Mevsim etkilerinden arındırılmış)
2019 Aralık	99,8	80,7
2020 Ocak	100	81,4
2020 Şubat	99,1	79,6
2020 Mart	94,9	81,1
2020 Nisan	54,8	78,1
2020 Mayıs	66,1	82,7
2020 Haziran	79,7	82,7
2020 Temmuz	89,7	82,3
2020 Ağustos	92,4	79,4
2020 Eylül	94,5	82,0
2020 Ekim	97,7	81,9
2020 Kasım	96,3	80,1
2020 Aralık	95,1	80,1
2021 Ocak	96,7	83,3
2021 Şubat	96,1	84,5
2021 Mart	99,4	86,7
2021 Nisan	94,3	80,2
2021 Mayıs	93,1	77,3
2021 Haziran	98,5	81,7
2021 Temmuz	101,3	79,5
2021 Ağustos	102,1	78,2
2021 Eylül	103,7	79,7
2021 Ekim	102,7	76,8

2021 Kasım	100,9	71,1
2021 Aralık	99,1	68,9
2022 Ocak	101,6	73,2
2022 Şubat	99,0	71,2
2022 Mart	96,3	72,5
2022 Nisan	95,5	67,3
2022 Mayıs	97,6	67,6
2022 Haziran	94,4	63,4
2022 Temmuz	94,1	68,0
2022 Ağustos	94,8	72,2
2022 Eylül	94,8	72,4
2022 Ekim	97,6	76,2
2022 Kasım	97,3	76,6
2022 Aralık	98,1	75,6
2023 Ocak	99,3	79,1
2023 Şubat	-	82,5

Kaynak: TÜİK [31]

5. SONUÇ

Dünya ekonomileri 2020 yılına Çin kaynaklı Kovid-19 pandemisiyle girdi. Kovid-19 pandemisi Şubat 2023 itibariyle hâlâ devam etmektedir. Gelişmiş ülkeler tıpkı 2008 küresel finans krizinde olduğu gibi salgınla mücadelede parasal ve mali genişleme politikalarına başvurmuşlardır. Türkiye ekonomisi de küresel finans krizinin aksine Kovid-19 salgınıyla ekonomik mücadelesinde bütçe imkanları doğrultusunda kısmi parasal ve mali genişleme politikalarına başvurmuştur. Ekonomi yönetimi Kovid-19 salgınının hemen başında ortodoks temelli ‘’Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi’’ ile heterodoks temelli ‘’Biz Bize Yeteriz Türkiyem’’ milli dayanışma kampanyasını devreye sokmuştur. Heterodoks temelli ‘’Biz Bize Yeteriz Türkiyem’’ milli dayanışma kampanyası kamuoyunda yeterince anlaşılamadığından dolayı kısa sürede bağış kampanyasına çevrilerek sonlanmıştır. Günümüzde ekonomi yönetimi Kovid-19’la mücadelesini ortodoks ekonomi temelli ‘’Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi’ çerçevesinde günümüzde yürütmektedir.

Kovid-19'la ekonomik mücadelesini kısmi parasal ve mali genişleme politikasıyla yürüten Türkiye ekonomisi bu süreçte enflasyon hariç makro ekonomik görünümünde herhangi ciddi bir bozulma göstermemiştir. Kovid-19 sürecinde dünya genelinden farklı olarak Türkiye ekonomisindeki enflasyondaki kırılma süreci Eylül 2021'de TCMB'nin negatif faiz politikasına dönmesiyle oluşmuştur. Bu süreçte Türkiye ekonomisi kısa süreli ekonomik bir türbülansa girmiş ve bu türbülans Aralık 2021'de KKM'nin devreye sokulmasıyla atlatılmıştır.

Türkiye ekonomisi bugün enflasyon hariç güçlü makro ekonomik dengeleriyle ön plana çıkmaktadır. 2023 yılında uygulanmaya başlayacak EYT düzenlemesi ile 6 Şubat 2023'te meydana gelen Kahramanmaraş merkezli depremin ekonomik etkileri ise Türkiye'de enflasyonun kontrol edilebilir göreceli yüksek çift hanelerde kısa bir müddet daha devam edebileceğini göstermekle birlikte tüketici güven endeksi, ekonomik güven endeksi ile TCMB Şubat 2023 piyasa katılımcıları anketi, tüketicilerin ve piyasaların ekonomi yönetimine olan güvenini göstermektedirler. Son tüketici ve ekonomik güven endeksleri, tüketici ve piyasaların ekonomiye olan güvenlerinin Kovid-19 öncesi dönemlere geldiğini göstermektedir. Türkiye ekonomisi enflasyon hariç olumlu makro ekonomik görünümüyle Kovid-19 sürecinde dünya genelindeki birçok ekonomiden pozitif yönde ayrışmaktadır.

KAYNAKÇA

[1] https://tr.euronews.com/2020/05/04/dunyada-covid-19-salg-n-n-ilk-100-gununde-yasananlar-ilk-nerede-ortaya-c-kt-nas-l-yay-ld

(Erişim tarihi: 18.02.2023)

[2] https://news.google.com/covid19/map?hl=tr&gl=TR&ceid=TR%3Atr

(Erişim tarihi: 19.02.2023)

[3] https://news.google.com/covid19/map?hl=tr&gl=TR&ceid=TR%3Atr&state=4

(Erişim tarihi: 19.02.2023)

[4] https://www.bbc.com/turkce/articles/cj5mrg02pv0o

(Erişim tarihi: 19.02.2023)

[5] Eğilmez, M., Kumcu, E., Ekonomi Politikası, Om Yayınevi, İstanbul, 2002.

[6] Eğilmez, M., Kolay Ekonomi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2012.

[7] Pekin, T., Makro Ekonomi, Bilgehan Basımevi, İzmir, 1996.

[8] Eğilmez, M., Makro Ekonomi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2016.

[9] Savaş, V.F., İktisatın Tarihi, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1999.

[10]https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/09/Orta-Vadeli-Program-2023-2025.pdf

(Erişim tarihi: 03.03.2023)

[11] https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/118038/koronavirusle-mucadele-esgudum-toplantisi-sonrasi-yaptiklari-konusma

(Erişim tarihi: 20.02.2023)

[12] https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/118080/ulusa-seslenis-konusmasi

(Erişim tarihi: 20.02.2023)

[13] Eğilmez, M., Ekonomide Analiz Örnek Olaylar ve Çözümler, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2016.

[14] Eğilmez, M., Kamu Maliyesi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2016.

[15] Durmuş, S. ve Şahin, D. (2020). Covid-19 Küresel salgında Dünyada ve Türkiye'de Uygulanan Ekonomi Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme, 15 (4). https://turkishstudies.net/turkishstudies?mod=makale_tr_ozet&makale_id=44506

(Erişim tarihi: 23.02.2023)

[16] Çalıyurt, H.B., Bir sağlık Krizi Olan Covid-19 Pandemisinin Makroekonomik Performansa Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme, Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi, Kasım, 3,2, 2022.

[17] Çalışkan, A., Erul, R.D., Koronavirüs Krizinden Çıkışta Türkiye'de Alınan Ekonomik Önlemler ve Kamu Politikalarının Önemi, Vergi Raporu Dergisi, Ocak, 256, 2021.

[18] Pehlivan, M., Kaya, A., Keleş, S.S., Covid-19'un Makroekonomik Etkileri ve Seçilmiş Ülkelerde Covid-19 Döneminde Uygulanan Maliye ve Para Politikaları, Akademik Hassasiyetler Dergisi, Aralık, 8,17, 2021.

[19] Voyvoda, E. ve Yeldan, A.E. (Mayıs 2020) Covid-19 Salgınının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri ve Politika Alternatiflerinin Makroekonomik Genel Denge Analizi, https://yeldane.files.wordpress.com/2020/05/covid_voyvodayeldan_v2_31mayis.pdf

(Erişim tarihi: 03.03.2023)

[20] https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2023/02/aylikekonomikgosterge17022023.pdf

(Erişim tarihi: 19.02.2023)

[21] Şahin, D. ve Durmuş, S. (2019) Türkiye'de Reel Efektif Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Analizi, 9 (1). https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/775316

(Erişim tarihi: 02.03.2023)

[22] https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Doviz+Kurlari/Reel+Efektif+Doviz+Kuruu/Veri+%28Tablolar%29+-+Ocak+2023/

(Erişim tarihi: 20.02.2023)

[23] Ünüvar, İ. ve Aktaş, H. (2022) Dünya'da ve Türkiye'de Covid-19 Pandemisinin Ekonomik

Etkileri, 25 (1). https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2058207
(Erişim tarihi: 28.02.2023)

[24] Kılınç, E.C., Covid-19 Salgını ve İşsizlik Oranları İlişkisi: OECD Ülkeleri Örneği, Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Aralık, 12,24, 2021.

[25] Sonkur, G. ve Kılıçaslan, A. (2021). Covid-19 Pandemisinin Türk Vergi Gelirlerine Etkisi: Merkezi Yönetim Vergi Gelirlerinin 2017-2021 Dönemi Analizi, 1 (2). https://www.sossci.org/Makaleler/1425280304_ID22.pdf
(Erişim tarihi: 28.02.2023)

[26] Şahinöz, A., Covid-19'La Derinleşen Ekonomik ve Sosyal Kriz, 9. Anadolu Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Özet Kitabı, 26-27, Diyarbakır, 2022.

[27] https://www.mahfiegilmez.com/2022/02/faize-hic-dokunmasaydk-ne-olurdu.html
(Erişim tarihi: 23.02.2023)

[28] https://thedocs.worldbank.org/en/doc/05d5260898bd51b9401cad0ecc476393-0080012022/original/TEM-Executive-Summary-in-Turkish-February-2022.pdf
(Erişim tarihi: 23.02.2023)

[29] https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/portlet/WUEgZud8%2BK8%3D/tr
(Erişim tarihi: 20.02.2023)

[30] Görkem, Y. (2022) Türkiye'nin Ekonomik Güven Endeksi Tahmin Modellemesi ve Arıma Yöntemiyle İleri Tahmini, 3 (4) https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2611481
(Erişim tarihi: 02.03.2023)

[31] https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=ekonomik-guven-117&dil=1
(Erişim tarihi: 20.02.2023)

AVRUPA BİRLİĞİNE ADAY ÜLKELERDE BÜTÇE AÇIKLARININ FİNANSAL GELİŞMEYE VE BÜYÜMEYE ETKİLERİ

Dr. Burak BÜYÜKOĞLU

Gaziantep Üniversitesi, 0000-0002-1174-3112

ÖZET

Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler finansal olarak karşılaşabilecekleri risklere karşı dayanıklılıklarını arttırabilmek amacı ile finansal altyapılarını olabildiğince güçlendirmeye çalışmaktadırlar. Özellikle kriz dönemlerinde ülkelerde sürdürülebilir büyüme hedeflerinin gerisinde kalmamak ve hane halkı refahını dengede tutabilmek için gelirlerinden daha çok harcama yapabilmektedirler. Bu da ülkelerde bütçe açıklarına neden olmaktadır. Çalışmada Avrupa Birliği'ne aday ülkelerde meydana gelen bütçe açıklarının finansal gelişme ve büyüme üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bağımlı değişken olarak örneklem ülkelerin Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) artış oranı ve finansal gelişim endeksi kullanılmış ve bağımsız değişken olarak da örneklem ülkelerinin bütçe açıkları çalışmaya dahil edilmiştir. Ayrıca literatürde sıklıkla kullanılan kontrol değişkenlerinden enflasyon artış oranları ile nüfus artış oranları da oluşturulan veri setine dahil edilmiştir. Çalışmada 5 Avrupa Birliğine aday ülkenin 2010 ile 2020 dönemleri arasındaki yıllık verileri ile veri seti oluşturulmuş ve elde edilen veriler Artırılmış Ortalama Grup Tahmincisi Yöntemi ve Rassal Etkiler Modeli ile tahmin edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre bütçe açıklarının GSYİH'yı ve Finansal Gelişimi arttırdığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bütçe Açığı, Büyüme, Finansal Gelişim

THE EFFECTS OF BUDGET DEFICIENCIES ON FINANCIAL DEVELOPMENT AND GROWTH IN EUROPEAN UNION CANDIDATE COUNTRIES

ABSTRACT

Both developed and developing countries are trying to strengthen their financial infrastructures as much as possible in order to increase their resilience to financial risks they may encounter. Especially in times of crisis, countries may spend more than their income in order not to fall behind sustainable growth targets and to keep household welfare in balance. This causes budget deficits in countries. In the study, the effects of budget deficits in the candidate countries of the European Union on financial development and growth were examined. The Gross Domestic Product (GDP) increase rate and financial development index of the sample countries were used as the dependent variable, and the budget deficits of the sample countries were included in the study as the independent variable. In addition, inflation growth rates and population growth rates, which are frequently used in the literature, are also included in the data set. Estimated by Augmented Mean Group Estimator Method and Random Effects Model. According to the results obtained, it has been concluded that budget deficits increase GDP and Financial Development.

Keywords: Budget Deficit, Growth, Financial Development

GİRİŞ

Günümüzde özellikle gelişmekte olan ülkelerde elde edilen vergilerin kamu harcamalarının gerisinde kalması ile bütçe açıkları ortaya çıkmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda politik tercihlerin ve uygulanan vergi politikalarının sonucunda vergi gelirlerinde meydana gelen artış hızının kamu harcamalarında meydana gelen artış hızının gerisinde kaldığı gözlemlenmekte ve bu durumun bütçe açıklarına ve kamu borç stoklarına yansıdığı görülmektedir Egeli, 2000). Özellikle enflasyon oranlarının yüksek olduğu gelişmekte olan ülkelerde yüksek bütçe açıklarının var olduğunu söylenebilir. Gelişmiş ülkelerde ise enflasyon ile bütçe açıkları arasındaki ilişkiyle ilgili zayıf göstergeler mevcuttur (Sill, 2005). Bu veriler ışığında enflasyon, büyüme ve bütçe açıkları arasındaki ilişki ülke ve ülke gruplarının farklı dönemlerdeki analizleri ile sürekli güncellenmeye ihtiyaç duyan bir olgu haline gelmektedir.

Türkiye'nin de aday ülke konumunda bulunduğu Avrupa Birliği (AB) hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeleri bünyesinde barındırmaktadır. AB ülkelerinde var olan bütçe açıkları ile ilgili geçmişte yapılan birçok çalışma mevcuttur. AB ülkelerindeki bütçe açıklarının sebepleri incelendiğinde sadece ekonomik olmayıp aynı zamanda politik ve yapısal nedenlerinde önemli yerleri olduğu görülmektedir. AB ülkelerinin Euro bölgesi olarak tek para birimine geçmesi ile bütçe açıklarının fazlalığının olumsuz etkileri daha fazla hissedilmiştir (Castro, 2007). Bu durum AB'ye yük olmasındansa destek olması beklenen üye ülkeler için de geçerlidir. AB'ye aday ülkeler gelecekte birliğe katılma durumlarında birliğin finansal desteklerinden faydalanabilecek ve Euro bölgesine dahil olup tek para birimine geçeceklerdir. Bu durumda Ab tarafından aday ülkelerin büyüme, enflasyon, milli gelir ve bütçe açıkları vs. gibi AB'ye yük getirebilecek dezavantajlı durumları adaylık sürecinde olabildiğince minimize etmeleri beklenmektedir. AB'ye üye devletler için geliştirilmiş olan Maastricht kriterleri ile ortaya çıkan kurumsal sınırlandırmalar sonucunda özellikle küçük AB ülkelerinde bütçe açıklarının aşırı fazlalaşmasına neden olmuştur. Aşırı bütçe açıklarının meydana gelmediği diğer AB ülkeleri incelendiğinde ise Maastricht kriterlerine uyma zorunluluğu, kamu borçlarının azaltılması ve büyüme odaklı uygulanan politikalar, politik fırsatçılıktan ve partizanca uygulamalardan kaçınılması gibi durumlar aşırı bütçe açıklarının meydana gelmesinin engelleyici faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır (Odabaş ve Bahtiyar, 2010).

Bünyesinde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeleri barındıran AB, aday ülkelerinde finansal olarak gelişimlerini arttırmasını beklemektedir. Finansal gelişim finansal piyasalarda faaliyetlerine devam eden işletmelerin sayı ve çeşitliliklerinin ve finansal piyasaların derinliğinin artması ve fon aktarımının etkin bir şekilde yerine getirilebilmesi olarak tanımlanmaktadır (Koç vd., 2016: 300). 2010 yılında Dünya Ekonomik Forumu Finansal Gelişim Raporunda, 57 ülkenin Finansal Gelişim Endeksi (FDI) yayınlanmıştır (Arora, 2012:188). AB'ye aday ülkelerin finansal gelişimlerinde meydana gelecek artışların özellikle adaylık süreçlerinde oldukça önemlidir.

Çalışmada Avrupa'da enflasyon oranlarındaki değişkenlik ve bütçe açıklarının AB'ye üye diğer gelişmekte olan ülkelere göre nispeten daha yüksek olan gelişmekte olan AB'ye aday 5 ülkenin bütçe açıklarının büyümesi ve finansal gelişimleri üzerindeki etkileri incelenmektedir. Bu kapsamda örneklemi oluşturan AB'ye aday olan Arnavutluk, İzlanda, Kuzey Makedonya, Sırbistan ve Türkiye'nin yıllık verileri ile oluşturulan veri seti ile çalışma gerçekleştirilmiştir. AB'ye aday olan Karadağ veri eksikliğinden dolayı çalışma dışında bırakılmıştır. Elde edilen bulgular ile adaylık süreçlerinde ülkelerin ekonomik olarak daha fazla üzerinde durmaları gereken alanları tespit etmek amaçlanmaktadır.

Çalışmanın giriş bölümünden sonra bütçe açıkları ile ilgili ulusal ve uluslararası çalışmaların ayrıntılı literatür özetlerine yer verilecek olup sonraki bölümde de metodoloji ve uygulama

bölümlerine yer verilecektir. Son olarak uygulanan yöntemden elde edilen bulgular, sonuç bölümünde değerlendirilecektir.

LİTERATÜR

Ulaşılabilen literatürde genellik bütçe açıkları diğer ekonomik göstergelerle birlikte ele alınmış ve çalışmalar ya ülke bazlı ya da ülke grubu bazlı olarak ele alınmıştır. Avrupa Birliği'ne aday ülkelerin güncel ve ulaşılabilen literatürde bütçe açıkları, büyüme, finansal gelişim ve enflasyon arasındaki ilişkinin incelendiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışma aynı zamanda, zaman serisinin oldukça güncel verileri barındırmasından dolayı güncel literatüre katkı sağlayabilecek özgünlükte olduğu düşünülmektedir.

Guess ve Koford (1984), çalışmalarında bütçe açıkları, enflasyon ve GSYİH arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 17 OECD ülkesinin örnekleminde 1949 ile 1981 dönemleri arasındaki verileri ile gerçekleştirdikleri çalışmada enflasyonun bütçe açığına neden olduğunu dair güçlü olmayan bulgulara ulaşmışlardır. Vieira, 2000 yılında yapmış olduğu çalışmada altı AB üyesi ülkenin 1950 ile 1996 dönemleri arasındaki bütçe açıkları ile enflasyon verileri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmalarında elde ettikleri bulgulara göre enflasyonun bütçe açığına sebep olduğu sonucuna ulaşmıştır. Enflasyon ve bütçe açığı arasındaki ilişki ile ilgili geniş kapsamlı araştırmalardan birisini de Catao ve Terrones 2005 yılında yapmıştır. Çalışmada 1960 ile 2001 dönemleri arasında 107 ülkenin verileri ile veri seti oluşturulmuş ve dinamik panel veri seti ile bulgular tahmin edilmiştir. Elde ettikleri bulgulara göre sadece yüksek enflasyona sahip gelişmekte olan ülkelerin bulunduğu grupta bütçe açıkları ile enflasyon arasında anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir. Güncel çalışmalarda ise Durguti vd'nin 2020 yılında batı balkan ülkelerinde örnekleminde gerçekleştirdikleri çalışma mevcuttur. Çalışmada 2001 ile 2017 dönemleri arasında bütçe açığı ve enflasyon arasındaki ilişki incelenmiş olup elde edilen bulgulara göre bütçe açığı ve enflasyon arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Bütçe açıkları özel sektörü olumsuz şekilde etkileyebilmektedir. Bütçe açığının meydana gelmesi sonucunda kamu sektöründeki harcama artışı temel ve ekonomik kaynakların maliyetlerinde de artışa neden olacak, özel sektörün gelişimini zorlaştıracak ve ekonomik büyümeyi etkileyecektir (Van ve Sudhipongpracha, 2015). Benzer bir ifadeyi Navaratnam ve Mayandy 2016 yılındaki çalışmalarında da belirtmişlerdir. Çalışmalarında uzun süre devam eden bütçe açıklarının özel sermayeyi dışlamakta ve ekonomik büyüme üzerinde negatif etkileri gerçekleşmekte olduğunu ifade etmişlerdir. Arjomand vd'nin 2016 yılında yapmış olduğu çalışmada ise bütçe açığı için uygulanan politikaların oluşturduğu vergi indirimlerinin tüketim ve tasarruf üzerinde bir etki yaratmadığı ve dolayısıyla ekonomik büyüme üzerinde de bir değişiklik yaratmayacağını ifade etmektedir.

Finansal gelişme ve bütçe açıkları arasındaki ilişkiye yönelik ulaşılan güncel literatürde bir çalışmaya rastlanmamıştır. Finansal gelişme ile genellikle literatür incelemelerinde ekonomik büyüme ile olan ilişkileri incelenmiştir. Fakat finansal gelişme sadece ekonomik büyümeye değil finansal sistem içerisindeki birçok faktörle ilişkisi olan bir kavramdır. Bütçe açıklarının finansal gelişim üzerindeki etkilerinin incelenmesi bakımından çalışmanın oldukça özgün bir değere sahip olduğu söylenebilir. Finansal gelişme ile ekonomik büyüme ile ilgili çalışmaların genelinde finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği görülmektedir (Levine, 1997; Xu, 2000; Rioja ve Valev, 2004).

Ulaşılabilen güncel literatür incelemelerinde de görüldüğü üzere bütçe açıkları, finansal gelişim endeksi, enflasyon ve büyümenin aralarındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmanın mevcut

olmadığı görülmektedir. Bu durum çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Çalışmanın bu anlamda literatüre zenginlik katarak katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

UYGULAMA

Çalışmada Avrupa Birliğine aday ülkelerde meydana gelen bütçe açıklarının finansal gelişme ve büyümeye olan etkileri tahmin edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda eksiksiz verilerine ulaşılabilen 5 AB'ye aday ülkenin 2010 ile 2020 yılları arasındaki dönemde elde edilen verileri ile veri seti oluşturulmuştur. Çalışmanın zaman serisi 2008 küresel krizinin nispeten etkilerinin azaldığı 2010 yılından itibaren başlatılmıştır. IMF'nin yayınlamış olduğu finansal gelişim endeksinin ise en son 2020 yılında yayınlanmış olmasından dolayı da zaman serisi 2020 yılına kadar ele alınmıştır. Çalışmada örneklem olarak seçilen AB'ye aday ülkelerin listesi Tablo-1'de gösterilmiştir. AB'ye aday ülke konumunda olan Karadağ'ın finansal gelişim verilerine ulaşılamadığından örneklem dışında bırakılmıştır.

Tablo-1 Avrupa Birliğine Aday Ülkelerin Listesi

Arnavutluk	4- Sırbistan
İzlanda	5- Türkiye
Kuzey Makedonya	

Not: Karadağ örnekleme dahil edilmediğinden listeye eklenmemiştir.

Çalışmada kullanılan değişkenler ile ilgili açıklayıcı bilgiler Tablo-2'de gösterildiği gibidir;

Tablo-2 Değişkenler Listesi

Değişkenler	Kısaltma	Açıklama	Kaynak
Bağımlı Değişkenler			
Büyüme Göstergesi	GDP	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla Büyüme Oranı	World Bank
Finansal Gelişim Göstergesi	FDI	Finansal Gelişim Endeksi	IMF Dataset
Bağımsızı Değişkenler			
Bütçe Göstergesi	DFCT	Bütçe Açıklığının Gayri Safi Milli Hasılaya Oranı	Countryeconomy Dataset
Enflasyon Göstergesi	INF	Enflasyon Oranındaki Artış Oranı	World Bank
Kontrol Değişkeni			
Nüfus Göstergesi	POP	Nüfus Artış Oranı	World Bank

Panel veride uygulanacak olan model tespitinin yapılabilmesi için öncelikli olarak belirleme testlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu testler sonucunda elde edilen bilgilere göre panel veride uygulanacak olan yöntem tespit edilebilmektedir. Çalışmada uygulanan belirleme testleri sonucunda panel regresyonda hem rassal etkiler modeli hem de arttırılmış ortalama grup tahmincisi modeli kullanılmıştır.

Panel veri analizi modeli genellikle aşağıdaki gibi oluşturulmaktadır;

$$Y_{it} = \beta_{0it} + \sum \beta_{kit}\, x\, X_{kit} + u_{iti} = 1, \dots\dots\dots N; t = 1, \dots\dots\dots, T$$

Modelde kullanılan i: ülkeleri yani yatay kesiti, t: zaman boyutunu, β_{0it}: sabit terimi, β_{kit} parametreler vektörünü, X_{kit} ise k. sıradaki bağımsız değişkenin t zamanındaki i. ülkeye ait değerini, Y_{it} ise bağımlı değişkenin t zamanındaki i ülkesine ait değerini ifade etmektedir.

Araştırmada uygulanacak panel veri modeli aşağıdaki gibidir.

$$\text{Model-1: } GDP = \beta_0 + \beta_1 DFCT_{it} + \beta_2 INF_{i,t} + \beta_3 POP_{i,t} + \varepsilon_{it}$$

$$\text{Model-1: } FDI = \beta_0 + \beta_1 DFCT_{it} + \beta_2 INF_{i,t} + \beta_3 POP_{i,t} + \varepsilon_{it}$$

Bu modellere göre belirlenen değişkenlerin ilk aşamada tanımlayıcı istatistiklerini görmek gerekmektedir. Tablo-3'te oluşturulan veri setindeki değişkenlerin tanımlayıcı gösterilmektedir. Tanımlayıcı istatistiklerde GDP ve FDI modellerinde kullanılan değişkenlerin ortalama, standart sapma değerleri, minimum ve maksimum değerlerine yer verilmiştir.

Tablo-3 Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Hata	Minimum	Maksimum
GDP	55	2.607215	3.15362	-6.842296	11.20011
FDI	55	0.3421753	0.1457664	0.1853889	0.5800501
DFCT	55	-2.74	3.145067	-8.9	12.5
INF	55	4.156097	3.847859	-0.3673172	16.33246
POP	55	0.3874175	0.9141214	-0.789469	2.678143

Tablo-3'te de belirtildiği üzere Gayri Safi Yurt İçi Hasıla değişkeninin ortalama değeri AB'ye aday ülkeler için 2.61 olarak gerçekleşmişken minimum değeri -6.84 ve maksimum değeri de 11.2 olarak gerçekleşmiştir. Diğer bağımlı değişken olan Finansal Gelişim Endeksinin ortalama değeri 0.34 olarak gerçekleşmişken minimum değeri 0.19 ve maksimum değeri de 0.58 olarak gerçekleşmiştir. Bağımsız değişken olarak veri setine eklediğimiz Bütçe Açıkları değişkeninin ortalama değeri -2.74 olarak gerçekleşmişken minimum değeri -8.9 ve maksimum değeri de 12.5 olarak gerçekleşmiştir. Enflasyon Artış Oranı değişkeninin ortalama değeri 4.16 olarak gerçekleşirken minimum değeri -0.37 ve maksimum değeri de 16.33 olarak gerçekleşmiştir. Kontrol değişkeni olarak analize dahil ettiğimiz Nüfus Artış Oranı değişkeninin ortalama değeri 0.39 olarak gerçekleşmişken minimum değeri -0.79 ve maksimum değeri de 2.68 olarak gerçekleşmiştir.

Çalışmada kullanılan değişkenlerin korelasyon ilişkilerini görebilmek amacı ile oluşturulan korelasyon matrisleri her iki model için ayrı ayrı Tablo-4 ve 5'te gösterilmiştir.

Tablo-4 Büyüme Modeli İçin Korelasyon Matrisi

	GDP	DFCT	INF	POP
GDP	1.0000			
DFCT	0.6337	1.0000		
INF	0.1868	-0.1283	1.0000	
POP	0.3981	0.3524	0.3100	1.0000

Tablo-5 Finansal Gelişim Modeli İçin Korelasyon Matrisi

	FDI	DFCT	INF	POP
FDI	1.0000			
DFCT	0.2379	1.0000		
INF	0.5099	-0.1283	1.0000	
POP	0.8195	0.3524	0.3100	1.0000

GDP modelinde değişkenler arasında yüksek korelasyona rastlanmazken FDI modelinde Finansal Gelişim Endeksi ile Nüfus Artışı değişkeni arasında yüksek korelasyon ilişkisine rastlanmıştır. Bu sebeple FDI modelinden kontrol değişkeni olan POP değişkeni çıkarılarak analize devam edilmiştir.

Belirlenen panel veri modellerinde değişen varyans sorunu, otokorelasyon problemi ve yatay kesit bağımlılığının olup olmadığını görebilmek amacı ile Tablo-6'da belirtilen testler uygulanmış ve sonuçları gösterilmiştir.

Tablo-6 Değişen Varyans, Otokorelasyon ve Yatay Kesit Bağımlılığı Testleri

GDP						FDI					
Değişen Varyans		Otokorelasyon		Yatay Kesit Bağımlılığı		Değişen Varyans		Otokorelasyon		Yatay Kesit Bağımlılığı	
Breusch-Pagan / CookWeisberg test		Wooldridge test for autocorrelation		Pesaran's test of cross sectional independence		Breusch-Pagan / CookWeisberg test		Wooldridge test for autocorrelation		Pesaran's test of cross sectional independence	
Chi2(1)	Olasılık	F Value	Olasılık	Value	Olasılık	Chi2(1)	Olasılık	F Value	Olasılık	Value	Olasılık
3.27	0.0704	3.224	0.1470	2.066	0.0389	0.01	0.9266	12.793	0.0232	0.967	0.3334

Tablo-6'de de belirtildiği üzere GDP modelinde değişen varyans sorununun olduğu fakat FDI modelinde ise değişen varyans sorununa rastlanmadığı görülmektedir. GDP modelinde otokorelasyon probleminin olmadığı görülürken FDI modelinde ise otokorelasyon probleminin olduğu görülmektedir. Son olarak GDP modelinde yatay kesit bağımlılığının olduğu fakat FDI modelinde ise yatay kesit bağımlılığının olmadığı görülmektedir.

Yatay kesti bağımlılığına göre her iki model için ayrı ayrı birim kök testleri yapılması gerekmektedir. Literatürde sıklıkla kullanılan Levin, Lin ve Chu (2002) birim kök testi tercih edilmiştir. Tablo-7 ve Tablo-8'de uygulanan birim kök sonuçları verilmektedir.

Tablo-7 GDP Modeli İçin Birim Kök testi Sonuçları

Levin, Lin & Chu Birim Kök Testi (Trendli)		
Değişkenler	İstatistik	Prop
GDP	-4.3369	0.0000
DFCT	-2.2435	0.0124
INF	-6.5539	0.0000
POP	-1.9747	0.0242

Tablo-7'de görüldüğü üzere LLC birim kök testinin Sabitli ve Trend'li sonuçlarına göre GDP modelinde yer alan değişkenlerin tamamının düzeyde durağan olduğu tespit edilmiştir.

Tablo-8 FDI Modeli İçin Birim Kök testi Sonuçları

Levin, Lin & Chu Birim Kök Testi (Trendli) (Yatay Kesit Bağımlılığı Dahil Edilmiştir)		
Değişkenler	İstatistik	Prop
FDI	-5.5919	0.0000

DFCT	-0.5907	0.2774
DFCT(I)	-5.9036	0.0000
INF	-3.4842	0.0002

Tablo-8'de görüldüğü üzere LLC birim kök testinin yatay kesti bağımlılığının dahil edilmiş ve Sabitli ve Trendli sonuçlarına göre FDI modelinde DFCT değişkeni hariç tüm değişkenlerin düzeyde durağan olduğu tespit edilmiştir. DFCT değişkeninin ise 1. Dereceden farkı alınarak durağanlaşması sağlanmış ve analize bu şekilde devam edilmiştir.

Çalışmada oluşturulan modellerden GDP modelinde yatay kesit bağımlılığı tespit edildiğinden arttırılmış ortalama grup tahmincisi modeli ile analiz sonuçları tahmin edilecektir. FDI modelinde ise yatay kesit bağımlılığına rastlanmadığından panel regresyon modellerinden rassal etkiler mi yoksa sabit etkiler modelinin mi uygulanacağının tespiti için Hausman test sonuçlarına bakılması gerekmektedir. Yapılan Hausman test sonuçları Tablo-9'da gösterilmiştir.

Tablo-9 Hasuman Test Sonuçları

	FDI	
Hausman Test Sonuçları	Chi2	Prob
	0.66	0.7205

Tablo-9'da gösterilen Hausman testi sonuçlarına göre olasılık değeri %5'in üzerinde çıktığından panel regresyon modellerinden rassal etkiler modelinin uygulanması gerekmektedir.

Tablo-10'da her iki model içinde tahmin sonuçları verilmiştir. GDP modeli için arttırılmış ortalama grup tahmincisi sonuçları ve FDI modeli için de rassal etkiler modeli tahmin sonuçları birlikte verilmiştir.

Tablo-10 GDP Modeli İçin Arttırılmış Ortalama Grup Tahmincisi ve FDI Modeli İçin Rassal Etkiler Tahmin Sonuçları

	GDP			FDI		
Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	Olasılık	Katsayılar	Standart Hata	Olasılık
DFCT	1.067263	0.3586306	0.003***	0.0006547	0.0002498	0.009***
INF	-0.011698	0.2369037	0.961	0.0018904	0.0024392	0.438
POP	1.794474	3.221717	0.578			
Cons	7.515609	4.360279	0.085*	0.3361126	0.0642781	0.000***
Wald chi^2	24.68 (0.0000)***			12.33 (0.0021)***		

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo-10'da GDP modeli için Arttırılmış Ortalama Grup Tahmincisi ve FDI modeli için de Rassal Etkiler Modeli Tahmin sonuçları birlikte verilmiştir. GDP modeline göre bütçe açıkları istatistiki olarak %1 anlamlılık düzeyinde gayri safi yurt içi hasılayı pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Ayrıca Enflasyon ve nüfus artış oranının AB'ye aday ülkeler bazında gayri safi yurt içi hasılaya etkisi istatistiki olarak anlamsız çıkmıştır.

FDI modelinde ise bütçe açıkları finansal gelişim endeksini istatistiki olarak %1 anlamlılık düzeyinde pozitif yönde etkilediği görülmektedir. GDP modelinde olduğu gibi AB'ye aday ülkelerde enflasyon artış oranı ile finansal gelişim endeksi arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Çalışmada Avrupa Birliği'ne aday ülkeler olan Arnavutluk, İzlanda, Kuzey Makedonya, Sırbistan ve Türkiye'nin 2010 ile 2020 dönemleri arasındaki verileri ile oluşturulan panel veri seti ile bütçe açıklarının ve enflasyonun gayri safi yurt içi hasıla ve finansal gelişim endeksine etkileri incelenmiştir. Bu doğrultuda her iki modele nüfus artış oranı değişkeni de eklenerek analiz sonuçlarının zenginleştirilmesi hedeflenmiştir. Çalışmada ekonomik büyüme göstergesi olan gayri safi yurt içi hasıla modeli ile arttırılmış ortalama grup tahmincisi yöntemi kullanılmış olup finansal gelişim göstergesi olan finansal gelişim endeksi ile de rassal etkiler modeli kullanılmıştır.

Çalışmada uygulanan yöntemlerden elde edilen bulgulara göre bütçe açıklarının gayri safi yurt içi hasılayı pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Bütçe açıkları özellikle kamu sektöründeki harcamaların artışı ile meydana geldiğinden kamu yararına olan harcamaların gayri safi yurt içi hasılayı da arttırması beklenmektedir. Uzun dönemli bütçe açıklarının ise yönetim otoriteleri tarafından kontrol altına alınması gerekmektedir. Bütçe açıklıkları ile büyümeyi sağlayan gelişmekte olan ülkelerde bütçe açıklıklarının özel sektör gibi farklı alanlardaki negatif etkilerini de gözden geçirmeleri gerekmektedir. Bu doğrultuda bütçe açıklığının kamu yararına olan kamu harcamaları gibi durumlarda büyümeyi sağladığı fakat literatür özetlerinde de belirtildiği gibi uzun dönemli bütçe açıklarının özel sektörü negatif yönde etkileyerek ileriki zamanlarda büyümeye olan olumlu etkilerinin yitirildiği söylenebilir.

Finansal gelişim endeksi modelinden elde edilen bulgular incelendiğinde ise yine gayri safi yurt içi hasıla modelinde olduğu gibi bütçe açıklarının finansal gelişimide pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Finansal gelişim endeksini oluşturan faktörlerden birisi de finansal piyasalar endeksidir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kriz ve belirsizlik dönemlerinde finansal piyasaları desteklemek amacı ile bütçe açıkları meydana gelebilmektedir. Bu durum bütçe açıklarının hangi amaç için oluştuğu ile doğrudan ilgilidir. Krizlerin etkileri ve süreleri de bu durumu etkileyen faktörlerden birisidir. Uzun süreli etkileri olan ulusal ve uluslararası krizlerde finansal piyasaları desteklemek amacı ile oluşan bütçe açıklarının telafisi zor olabilmektedir. Bu sebeple Avrupa Birliği'ne aday ülkeler gibi gelişmekte olan ülkelerin finansal altyapılarını sağlamlaştırmaları gerekmektedir.

Çalışma bütçe açıkları ve enflasyonun iki farklı modelle büyümeye ve finansal gelişmeye etkilerinin incelenmesi bakımından oldukça özgün bir çalışmadır. Özellikle bütçe açıkları ile finansal gelişme ile ilgili ulaşılabilen güncel literatürde benzer bir çalışmaya rastlanmaması çalışmanın özgünlük değerini arttırmaktadır. Bütçe açıkları ve büyüme ile ilgili çalışmalar mevcut olsa da güncel zaman serileri ve farklı ülke ve ülke grupları ile yapılacak olan çalışmalar elde edilecek olan farklı sonuçlar bakımında literatür için oldukça önemlidir. Avrupa Birliğine aday olan ülkeler üzerine yapılmış çok fazla çalışma olmaması da yine çalışmanın özgünlüğünü ifade etmektedir. Sonraki çalışmaların daha uzun zaman serileri, farklı değişkenler ve farklı tahmin modelleri uygulanarak yapılması yine literatüre katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Arjomand, M., Emami, K., Salimi, F. (2016), "Growth and Productivity; The Role of Budget Deficit in the MENA Selected Countries", Procedia Economics and Finance, 36, 345352.

Arora, R. U. (2012). Financial inclusion and human capital in developing Asia: The Australian connection. Third World Quarterly, 33(1), 177-197.

Castro, Vítor. (2007), The Causes Of Excessıve Deficits In The European Union, http://ssrn.com/abstract=1002091 , erişim (15.05.2010).

Catao, L. A. ve Terrones, M. E. (2005). Fiscal deficits and inflation. Journal of Monetary Economics, 52(3), 529-554.

Durguti, E., Kryeziu, N. ve Gashi, E. (2020). How Does the Budget Deficit Affect Inflation Rate–Evidence from Western Balkans Countries. International Journal of Finance & Banking Studies, 9(1), 1-10.

Egeli, Ö. G. D. H. (1999). Gelişmekte olan ülkelerde bütçe açıkları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *4*(4).

Guess, G. ve Koford, K. (1984). Inflation, recession and the federal budget deficit (or, blaming economic problems on a statistical mirage). Policy Sciences, 17(4), 385-402.

Koç, S., Şenol, Z., & Karaca, S. S. (2016). Finansal gelişmişliği etkileyen makroekonomik faktörlerin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler örnekleminde analizi: 2000-2012. Journal of Economics, Finance and Accounting, 3(4), 299-319.

Levine R. (1997). "Financial Development and Economic Growth: Views and Agenda", Journal of Economic Literature, Vol: 35:2.

Navaratnam, R., Mayandy, K. (2016), “Causal Nexus between Fiscal Deficit and Economic Growth: Empirical Evidence from South Asia”, International Journal for Innovation Education and Research, 4(8), 1-19.

Odabaş, H., Bahtiyar, E. (2010). Küresel Kriz Bağlamında Ab Üye Ülkeleri Bütçe Açıkları: Genel Bir Değerlendirme. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, *2*(1), 161-167.

Rioja, Felix ve Valev, Neven (2004); “Finance and the Sources of Growth at Various Stages of Economic Development”, Economic Inquiry, Vol. 42, No. 1, s. 127-140.

Sill, K. (2005). Do budget deficits cause inflation?. Business Review, 2005(Q3)

Vieira, C. (2000). Are fiscal deficits inflationary? Evidence for the EU. Economic Research Paper, 7, 1-16.

Van, V. B., Sudhipongpracha, T. (2015), “Exploring Government Budget Deficit and Economic Growth: Evidence from Vietnam’s Economic Miracle”, Asian Affairs: An American Review, 42, 127-148.

Xu Z. (2000). "Financial Development, Investment, and Economic Growth." Economic Inquiry, Vol: 38:2

THE EFFECT OF EXCHANGE RATE FLUCTUATIONS AND THE AMERICAN CENTRAL BANK (FED) INTEREST DECISIONS ON THE CENTRAL BANK OF THE REPUBLIC OF TURKEY INTEREST DECISIONS[1]

Assoc. Prof. Dr. Fatma Nur YORGANCILAR ATATOPRAK
Selçuk University, E – mail: fnyorgancilar@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0016-9899

Tahsin AYATA

ABSTRACT

Foreign money and high-liquid assets, which are acceptable in international economic relationships as instrument of payment, are named as foreign currency. Exchange rate reflects the ratio between national money and foreign money. In the present economy, foreign currency has a vital importance in terms of investment decisions of countries in international trade relationships and capital transfers.

United States of America (USA) is in the position of being one of the most important market in global context. In addition, although USA has the biggest resource of foreign currency, with its feature of being the biggest important importer of the world, it is a market targeted by both the developing countries and the developed countries. Just as interest decisions made Federal Reserve System (FED) affected all the world, they also affect Turkey.

With this study, it was aimed to identify the durability of short term interest rate, which comes to our face as the most important item among instruments of monetary policies for Turkey, to exchange rate fluctuations and FED interest rates. It was identified that interest rates made by FED, which is monetary administration mechanism of USA that is the main actor in giving direction to economy policies in international area, affected the interest rates of Central Bank to what extent.

[1] This study was produced from the master's thesis "'Döviz Kuru Dalgalanmalarının ve Amerikan Merkez Bankası (FED) Faiz Kararlarının Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Faiz Kararları Üzerine Etkisi / The Effect of Exchange Rate Fluctuations and the US Federal Reserve's (FED) Interest Rate Decisions on the Interest Decisions of the Central Bank of the Republic of Turkey" presented at Selçuk University, Institute of Social Sciences, Department of Economics.

From this aspect, in the study, the effect of the fluctuation in exchange rate experienced in the process between 2005: 1 and 2017: 12 to interest rates of Central bank of Turkish Republic (TCMB) was measured by means of Johansen Co-Integration Test.

It is necessary to determine and monitor fiscal policies needed for well executing monetary policy, whose importance from economic point of view is indisputable. This will also strengthen the hand of TCMB, which will use the instruments of monetary policy for providing price stability. Hence, arranging the agricultural, industrial and constructional policies care of government, it must be provided to be acted together with TCMB.

Keywords: Exchange Rate Fluctuations, Interest Decisions, FED.

INTRODUCTION

Until about twenty years ago, monetary policy, setting out from monetary demand and monetary supply, formed its models in the framework of these. However, in contemporary central banking, monetary policy is executed by controlling short term interest rate, not monetary demand and monetary supply, From this aspect, in terms of monetary policy, interest rate becomes very important variable. (Özatay, 2013: 89). In addition, in order to be able to achieve price stability and financial stability, among the leading objectives of central banks, the most important instruments they can use are again short term interest rate.

In a setting, where the borders are taken away, it is very rapidly proceeded to globalization, and financial liberalization is seen at very high levels, instruments of payment of countries as well as the exchange value of these instruments have a great importance.

USA, with about $20 trillion of Gross Domestic Product (GDP) and over 300 million of population, is in the position of being the most important market in global context. Just as the interest decisions made by Federal Reserve Bank (FED), which keeps in its hand administration of US economy, affected all the world, including Turkey.

In the last 15 years, when economic process Turkey is in, fluctuations experienced in exchange rate immediately attracts attention. In return to this, the decisions made by Central Bank has a great importance. In addition to this, just as monetary policies applied by FED and interest

decisions made by it are closely examined by all countries of the world, they are also followed by the Central Bank of Turkish Republic.

THE DEVELOPMENT OF TCMB MONETARY AND EXCHANGE RATE POLICIES AS WELL AS INTEREST POLICIES EXPERIENCED IN THE PROCESS BETWEEN THE YEARS 2005-2017

2007 Monetary Policy Applications

TCMB formed its monetary and exchange rate policy in such a way that it was step by step proceeded to open economy inflation targeting, come into force after 2001 crisis In order to proceed to open economy targeting regime, until the necessary infrastructure is formed, implicit inflation targeting policy was executed. In this framework, short term interest rates were used as an instrument of main policy under floating exchange rate regime. In the process proceeding until 2005, thanks to the developments such as structural reforms, floating exchange rate, prudential monetary policies and independence of central bank, an important economic transformation was experienced and important developments were provided about price stability (TCMB Yıllık Faaliyet Raporu – 2005).

As of 2004, the data associated with interest rate, declared in December Announcement of TCMB, are given below:

Table 1. December 2004 Interest Rates according to PPK Decision

TCMB Interest Rates	Borrowing (%)	Lending (%)
Overnight	18	22
1 Weekly Borrowing Interest Rate	18	-
Late Liquidity Window	5	26
Weekly	18	-
In the scope of API, Overnight and Weekly Interest Rates Applied to Market-Maker Banks.	20	-

Resource: 20 Aralık 2014 Tarihli 2004-58 Nolı Merkez Bankası Faiz Oranlarına İlişkin Basın Duyurusu

TCMB, in its announcement dated December 20, 2004, it specified the year 2005 as transition period for open inflation targeting and the beginning of 2006, as a time to proceed to this regime. TCMB will also identify short term interest rates, observing inflation rate.

TCMB made a decision directed to lower interest rates step by step. This state, as a result of a lot of positive developments such as weak pressure of domestic demand and decrease in inflationary expectations, continued to July. In the data declared in the second half of the year, in the cause of formation of negative signals related to the next period inflation and domestic demand, TCMB, which exhibits a cautious stand, did not made any modification in interest rates until October. In the direction of the last data declared, TCMB, on the months of October, November and December, upon that the rise in oil prices does not create the expected negative effect on the prices and that it is seen that the case to remain limited in inflation pressure rises, adopting a cautious attitude, again reduced interest rates. As a result, overnight borrowing interest rate, which came in the year 2005, at the level of 18%, reached the level of 13.5% at the end of the year, depending on the reduction decisions made by TCMB over nine times (TCMB Yıllık Faaliyet Raporu – 2005).

Monetary Policy Applications in 2006

When reached 2006, TCMB put into force open inflation targeting system and took important steps in the areas of transparency, predictability and accountability. The decisions of monetary policy are made in the direction of inflation targeting and, in terms of application, the instrument of main monetary policy is again short term interest rates.

In the first quarter of the year 2006, in the case of standstill in inflation decrease, Monetary Policy Committee, kept interest rates constant, not making any modification in these rates. When reached April, due to prediction in the direction of decrease of inflation rate, interest rates were lowered by 25 basis point. Fluctuations experienced in financial markets caused TCMB to take a set of action in the months of May and June. Besides that daily biddings of foreign currency are interrupted, committee was met in July 7 out of program and it increased overnight interest rate by 175 basis point. As a result of these decisions, fluctuation experienced in fiscal markets was stopped at the least (TCMB Yıllık Faaliyet Raporu – 2006).

Monetary Policy Applications in 2007

The year 2007 had been a year, when the developments in inflation rate were complied with the predictions of TCMB, and this case enabled monetary policies of TCMB to actualize in the framework of planning. Due to the possible changes in global risk appetite, international liquidity conditions, relatively continuity of solidity in service inflation, lagged effects of increase in foreign currency and continuing supply shocks, Central Bank did not make any

modification in interest rates in the first eight months. However, the lagged effects of strong monetary tightening, applied since mid-2006, led to fall in the main indicators of inflation and slowdown of domestic demand. Central Bank, as a result of these developments, lowered interest rates beginning from September and, at the end of the year, overnight borrowing interest actualized at the level of 15.5 % (TCMB Yıllık Faaliyet Raporu – 2007).

Together with the periods we passed, also in 2007, relative stability in forming economy as a result of applying monetary and fiscal policies decisively and conformably led to inflation rates to decrease to one digit rates and growth numbers to increase TCMB Yıllık Faaliyet Raporu – 2007).

Monetary Policy Applications in 2008

The results of global crisis, which began in USA real estate markets in August 2007 and which became prevalent with bankrupt of some large financial agents, especially those, USA, in September 2008, began to be felt on the real economy beginning from the third quarter of 2008. The leading development directing the decisions of 2008 monetary policy is again global financial crisis (TCMB Yıllık Faaliyet Raporu – 2008).

TCMB followed an active policy in 2008, on the condition of not contradicting price stability, which is main target, in order for the problems experienced in global economy and international credit markets not to negatively affect the stability of financial system in Turkey and generally country economy (TCMB Yıllık Faaliyet Raporu – 2008). From this aspect, PPK also continued interest reductions it was continuing beginning from September 2007 in the first two months and realized totally reduction of 50 basis point the interests. Committee, which did not make any modification in ordinary meetings in March and April, made an increase of 0.5 basis point in May, June and July and overnight interest rate reached the level of 16.5%. Monetary Policy Committee, which began by increasing interest rate to the year 2008, decided to reduce interests in the rate of 175 basis point in the months of November and December. The course 2008 overnight borrowing rates of TCMB followed were shown in the following graph (TCMB Yıllık Faaliyet Raporu – 2008).

Monetary Policy Applications in 2009

With the bankrupt of some of the largest financial agents in USA, the effects of much more deepening global financial crisis also continued in 2009. Depending on this, especially

developed countries, growth rates fiercely fell down. As a result of mostly interventions made by government compared to private sector, the effects of crisis began to decrease after the second half of 2009 and global economy entered the tendency of recovery step by step(TCMB Yıllık Faaliyet Raporu – 2009).

In 2009, TCMB, on the one hand, while tried to protect price stability, on the other hand, went toward the policies reducing the negative effects of crisis on financial stability and economic activity. From this aspect, reduction process in policy interest rates, started in November 2008, was sustained with the prediction that probability that inflation rate remains under the target increased in the first months of 2009. Beginning from May 2009, in spite of partial recovery signs seen in economic activities, TCMB, due to the recovery in economic activity, uncertainty regarding durability of stimulation in demand and predictions regarding that improvement in employment will take time, continued policy interest reductions and, in the process between January and November, reduced short term interest rates by 850 basis point. In December, based on strengthening in the perception of the tendency of a moderate recovery in economic activities, policy interest were kept constant (TCMB Yıllık Faaliyet Raporu – 2009).

Monetary Policy Applications in 2010

Global economy, due to decrease in the effects of crisis deepening in September 2008 and showing its effects on developed countries in the first half 2009, entered recovery tendency in 2010. TCMB, whose main objective is to provide and maintain price stability, in addition to this objective, also undertook the duty of taking actions providing stability in financial system as of 2010. In this process, weekly repo interest was begun to be used as policy interest. Also, in addition to policy interest, Central Bank, in direction of realizing its objectives, also actively used policy instruments such as required reserves, liquidity management. Overlapping of TCMB the predictions with the developments experienced in the first quarter of 2010 supported the stand of monetary policy regarding that policy interest has to be kept at the existing level for a while and that it ranges at the lower level for a long time (TCMB Yıllık Faaliyet Raporu – 2010).

Monetary Policy Applications in 2011

Beginning from the year 2010, the recovery tendency of global economy also continued in 2011, slowing down a little. As a result of additional monetary expansion policies applied by the developed countries, financial risks that emerged due to the increase experienced in global

return and rapid capital flows arisen from liquidity search became the major issue, which the developing countries including Turkey tried to manage. From this aspect, TCMB, in addition to price stability, defined by a law in 2001, were charged with taking actions providing stability in financial system. In order to reduce the effects of financial crisis, monetary expansion policies carried out by Central Banks of developed countries had important reflections on Turkey. The abundance and low cost of short term foreign financing opportunities, which leads credits to rapidly expand and exchange rate to decrease, caused foreign unbalance and accumulation of financial risks beginning from the second half of 2010(TCMB Yıllık Faaliyet Raporu – 2011).

Monetary Policy Applications in 2012

In spite to positive course observed in global risk phenomena, the increasing risks in cost elements led TCMB to follow a cautious monetary policy in the first quarter of 2012, TCMB, considering the decisions regarding monetary expansion in global market, reduced overnight lending interest rate in February. From the other aspect, as a result of that the rises observed in oil prices and the other cost elements negatively affect inflationary expectations, TCMB went toward additional monetary tightening in March. In the following process, cautious stand was continued (TCMB Yıllık Faaliyet Raporu – 2012).

Monetary Policy Applications in 2013

The supportive decision made by ECB toward the end of the year 2012, depending on decrease of the risks regarding Eurozone, reduced the need for ROM to effectively come into operation and have a large interest corridor. Therefore, TCMB lowered overnight lending interest rate step by step in 2013. In addition, beginning from the last period of 2012, an increase in capital inflow, assessment pressure forming on TL and stimulation observed in credits led TCMB to focus on macro- financial risks. In such a setting, TCMB, on the one hand, evaluated to continue macro-cautious actions, on the other hand, to keep low interest rates (TC MB Yıllık Faaliyet Raporu – 2013).

Monetary Policy Applications in 2014

In many countries, as monetary policy applied after global financial crisis, price stability as well as financial stability were taken into consideration. TCMB also continued the strategy to provide financial stability with price stability it applied since 2010 in 2014. FED, as a result of

continuation of normalization process experienced in monetary policy, decrease in risk appetite and fluctuation of capital flows, negatively affected capital flows to developing countries and led to fluctuation in capital markets and increase in exchange rates. For limiting the negative effects of these developments, experienced in sub-PPK meeting held in January, on macroeconomic stability and inflation, it was decided to simplify operational framework and to be made front-end loading and strong monetary ightening (TCMB Yıllık Faaliyet Raporu – 2014).

Monetary Policy Applications in 2015

In 2015, slowdown tendency observed in global economic activities continued. In this period financial markets, due to uncertainties in, growth worries and global monetary markets, followed a fluctuating course. These fluctuations affected financial asset prices. Especially, on the economies of developing countries, the uncertainties experienced regarding interest increase of FED created negative expectations. Portfolio flows that is toward developing countries within a year exhibited a weak view and an increase was experienced in exchange rates. Also addition of geopolitical risks and domestic developments to these reflections of global tendencies created a serious effect on Turkey economy. As a result of this case, an increase actualized in exchange rate, long term interests and indicators of risk premium in Turkey, TCMB, in order to prevent the effects of fluctuations experienced in food prices on inflation and movements of accumulated exchange rate, maintained its stand about tight monetary policy over the year (TCMB Yıllık Faaliyet Raporu – 2015).

Monetary Policy Applications in 2016

In 2016, TCMB maintained the stand about policies, which are balancing in foreign liquidity, apply tight money against inflation and support financial stability, In the first quarter of the year, actively using policy instruments, macro - cautious policy framework, tight liquidity policy and a little amount of decrease in fluctuations of global markets reduced the need for a large interest corridor. In the process between March and September, positive course of global markets, decrease in inflationary pressures and tightness in financial conditions enabled central bank to go toward simplifying in interest corridor. In this framework, in the months of March and September, totally reduction of 250 basis points in both overnight lending interest rates and liquidity window lending rates, and overnight lending interest rate regressed to the level of 8.25% and, late liquidity lending interest rate, to the level of 9.75. Hence, while interest corridor

width was 350 basis point in March, it narrowed to 100 basis point in September. In the relevant period, any variation was not seen in weekly repo interest rate, and it was kept constant at the level of 7.5% TCMB Yıllık Faaliyet Raporu – 2016).

When reached November, after USA elections, an increase was experienced in the interests of developed countries. In addition, risk perception maintained its fluctuating course with effect of global uncertainties. With fluctuation in capital flows, global uncertainties also caused to fluctuations in exchange rates and financial markets in Turkey just as there is in the developing countries. In order to prevent the effects of these developments on pricing behaviors and inflation expectations, TCMB went toward monetary tightening in November. In this direction, overnight lending interest rate was risen to the level of 8.5% with the increase of 25 basis points and weekly repo interest rate was brought to the level of 8% with an increase of 50 basis points (TCMB Yıllık Faaliyet Raporu – 2016).

Monetary Policy Applications in 2017

Over the year of 2017, TCMB took steps balancing monetary policy and went toward to tightening in order to prevent the increase fluctuation in exchange rate experienced at the beginning of the year generated in pricing behavior. In this direction, in January, overnight lending interest rate was brought to the level of 9.25% with an increase of 75 basis points and, liquidity window lending interest rate, to 11% with an increase of 100 basis points. Additionally, in order to prevent the probability of fluctuations, experienced in foreign currency, to make negative effect in terms of price stability and financial stability, Central Bank made a decision not to make a tender of weekly repo as of January. Furthermore, in TCMB funding composition, it was enabled the weight of late liquidity window to be gradually increased. In March, the emerging cost pressures, depending on increase in exchange rate, caused a remarkable rise in inflation rate, despite to the moderate tendency observed in economic activities. It was foreseen that this case may continue in the short term. As a result of these developments, by increasing interest rates, late liquidity window lending interest was risen to the level of 11.75 with the increase of 75 basis points (TCMB Yıllık Faaliyet Raporu – 2017).

In the world economy, as a result of collapse of Breton Woods system, economy of many countries left their national money to fluctuating. This fluctuation affected financial markets. Liberalization tendencies of markets rapidly developed and the relationship between foreign currency and monetary markets became much more strong compared to the previous one.

The level globalization reached at the present time carries international economic integrations to very advanced phases. As a result of the developments experienced in communication systems, a large amount of funds in international systems are enabled to be transferred from a country to another country and from an account to another accounts in seconds. In such a setting, the policies FED follows affect all the world. In addition, the fact that the approach of financial liberalization and free foreign trade is acceptable in global sense made the developments experienced related to exchange rates an carefully followed area.

It is evident that interest rate is one of the most leading causes affecting exchange rates from the previous literature studies. However, in terms of Turkey, the remarkable fluctuation in exchange rates in the recent years and the effect of this fluctuation on Turkey also attracts attention. The most important policy TCMB can apply to fluctuation in exchange rate is interest decision it will make.

In addition, Just as FED began to go toward increasing interest rates affected all the world, it also affects Turkey. In terms of that both the importance of USA for world economy and the position of USD in international trade, FED policies can be extremely effective for international market participants to make investment decisions Hence, properly understanding monetary policies of FED and monetary policies FED will apply have a great importance.

In terms of Turkey, identifying the sensitivity of interest that is the most important policy instrument for TCMB to both fluctuation in exchange rate and interest decisions made by FED is very important. 2016, 2

The obtained Findings

In order to identify the stationarity belonging to the variables and long-term relationship between the variables, before co-integration test to be made, it will be convenient to express the definitive statistical data belonging to the variables in terms of analysis. In this direction, the definitive statistical data belonging to the variables are given in Table 2.

Table 2. The definitive statistical values belonging to data used in econometric analysis.

Series	LPFO	LDK	LEFFO
Sample	2005 M01 – 2017 M12	2005 M01 – 2017 M12	2005 M01 – 2017 M12
Observation Value	92	156	156
Mean	1,915356	0,612598	-0,835390
Median	2,01403	0,522564	-1,660731
Maximum	2,302585	1,357390	1,660131
Minimum	1,504077	0,162192	-2,659260
Standard Deviation	0,198457	0,331024	1,542971
Skew	-0,483164	0,740679	0,526312
Kurtosis	2,603914	2,399375	1,646802
Jargue Bera	4,180923	16,60861	19,10456
Probability	0,123630	0,000247	0,000071

Here, it is observed that observation value belonging to the variable LPFO is less compared to the variables LDK and LEFFO. The reason for this is that repo interest rate that is policy interest came into operation as of May. After mentioned about the definitive statistical data, we can pass to the step of stationarity that is the first test we will apply to the variables

For making a proper analysis in time series, it is necessary for the series to be stationary. As indicated in the part of methodology, stationary test of the series taking place in the study will be made by using ADF test. Of the hypotheses to be used in stationary test, H_0 hypothesis expresses that series is not stationary and H_1 hypothesis, stationary. The table of the results about stationary test is as follows:

Table 3. The results of stationary test

			Constant	**Linear Trend**
Variables	**Explanation**		**t-statistic**	**t-statistic**
LPFO	ADF Test Statistic Value		-2,593362 (0,0981) [1]	-3,337330 (0,0669) [1]
	Test Critical Value	%1	-3,504727	-4,063233
		%5	-2,893956	-3,460516
		%10	-2,584126	-3,156439
ΔLPFO	ADF Test Statistic Value		-6,265704 (0,0000) [1]	-6,250439 (0,0000) [1]
	Test Critical Value	%1	-3,505595	-4,064453

		%5	-2,894332	-3,461094
		%10	-2,584325	-3,156776
LDK	ADF Test Statistic Value		0.759475 (0.9931) [2]	-1.692709 (0.7500) [2]
	Test Critical Value	%1	-3.473382	-4.019151
		%5	-2.880336	-3.439461
		%10	-2.576871	-3.144113
ΔLDK	ADF Test Statistic Value		-9,103443 (0,0000) [1]	-9,270373 (0,0000) [1]
	Test Critical Value	%1	-3.473382	-4.019151
		%5	-2.880336	-3.439461
		%10	-2.576871	-3.144113
LEFFO	ADF Test Statistic Value		-1,275723 (0,6401) [1]	-0,390059 (0,9872) [1]
	Test Critical Value	%1	-3.473096	-4.018748
		%5	-2.880211	-3.439267
		%10	-2.576805	-3.143999
ΔLEFFO	ADF Test Statistic Value		-7.958676 (0,0000) [0]	-8.151506 (0,0000) [0]
	Test Critical Value	%1	-3.473096	-4.018748
		%5	-2.880211	-3.439267
		%10	-2.576805	-3.143999

Note: In ADF unit root test, suitable lagging length is identified according to Schwarz information criterion. In "( )" form, the value in parenthesis reflects probability value, while the value şn "[ ]" gives information about lagging length. Symbol "Δ"expresses first degree difference.

In the face of the critical values of 1%, 5% and 10% taking place in the table, that ADF test statistic value is bigger means that null hypothesis is accepted. Hence, from this cate, the result that series is not stationary arises. Contrarily, in the face of the critical values of 1%, 5% and 10%, that ADF test statistic value is smaller requires null hypothesis not to be rejected. Rejecting null hypothesis expresses the result that the series is stationary. When the information taking place in Table 6 is examined, after the first differences of the variables of LPFO, LDK and LEFFO taking place in the study are taken, it is observed that the series is stationary.

Following the results of unit root tests, in terms of observing the first states of series and their post-stationarity states, looking at their graphs is important in terms of analysis. In this direction, the graphs belonging to the variables are given in Table 4.

Table 4. The graphs belonging to the variables

	Level Value	First difference value
LPFO	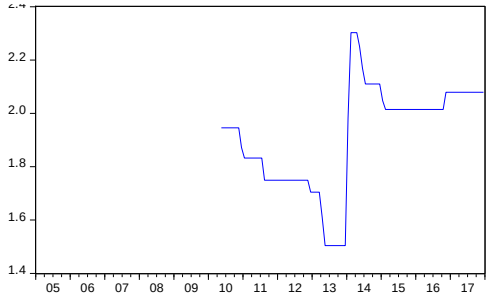	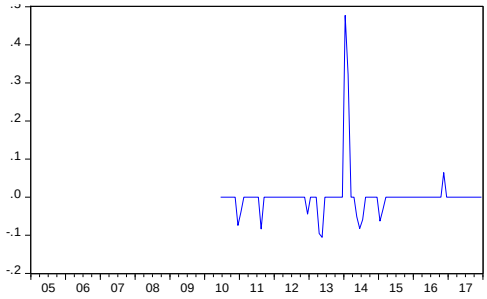
LDK	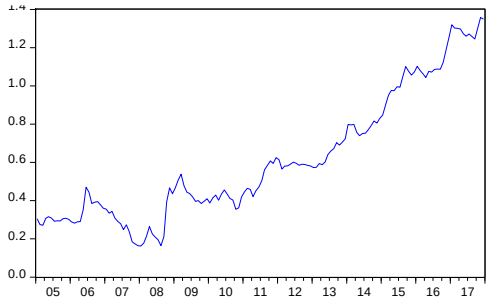	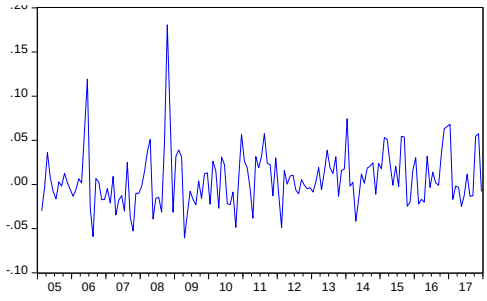
LEFFO		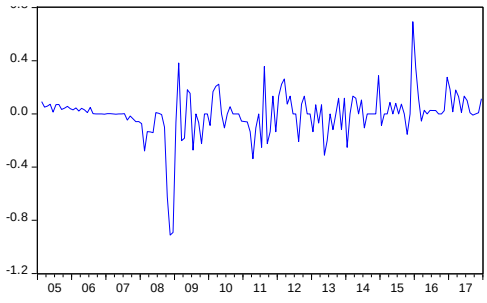

After it is looked at stationarity results belonging to the series related to the study and graphics are examined, for introducing the presence of long term relationship related to the variables, Johansen co-integration test was made. For Johansen co-integration test, it is obligatory that all variables taking place in the study are stationary at the same degree. As a result of testing stationarity, it was introduced that they were stationary after their first differences were taken not at their level values. Together with fulfilling these conditions, it was passed to co-integration test. In co-integration test, Akaike and Schwartz criteria were checked on. The option that is with constant and trend according to Akaike criterion was decided. Analysis table of co-integration was presented in Table 5.

Table 5. The results of Johansen co-integration test

	Trace Value			Maximum Eigenvalue		
r	Test Statistic	5 % Critical value	Probability Value	Test Statistic	5 % Critical value	Probability Value
r=0*	107,2880	42,91525	0,0000	47,38745	25,82321	0,0000
r≤1*	59,90056	25,87211	0,0000	37,31074	19,38704	0,0001
r≤2*	22,58982	12,51798	0,0008	22,58982	12,51798	0,0008

r: The number of co-integration vector
*. expresses that H_0 hypothesis is rejected at significance level of 5%.
.Optimum lagging length was taken as 1 according to Akaike criterion.

First of all, if necessary to explain our hypothesis, H_0 hypothesis is the hypothesis, in which there is no co-integration relationship. H_1 hypothesis, that is contrary hypothesis expresses the presence of co-integration. The presence of co-integration introduces the presence of long term relationship between the variables. In the light of information taking place in Table 6, when regarded to both trace value and maximum eigenvalue data, it is seen that test statistic value is higher than critical value of 5%. This case introduces that we have to reject H_0 hypothesis and that there is long term relationships of the variables.

CONCLUSION

In this study the development of, policy interest and short term interest rates, which are the most important policy instruments of TCMB, which takes place in the position of managing and executing monetary policy of Turkey, was examined. Within the process from 2005 to 2017, the decisions TCMB made about interest rates were tried to be explained with their reasons.

In the recent years, fluctuation occurring in exchange rate attracts attention and becomes object of interest what sort of policy TCMB will follow to this fluctuation. In addition, even before FED meetings are not held, they create an effect through expectations in global markets and just as the decisions made in the meeting affects the other countries, also affects Turkey. Therefore, the framework of the study was drawn around especially TCMB interest rate, following this, exchange rate and FED decisions.

It was seen in the framework of the study that TCMB policy interest that is at the level of 7% in May 2010 gradually decreased at the least until 2014; however, at the beginning of 2014, it fiercely rose from 4.5% to 10%. In the following process, even TCMB went toward reduction,

at the end of 2017, weekly repo interest was determined at the level of 8%. On the other hand, if we examine USD/TL parameter, this parameter showed an increasing tendency between 2015 and 2017. Selling rate of exchange, which began on 1.35 band, when reached to the end of 2017, was seen at the level of 3.85. FED interest rates showed a more different tendency. FED interest rate, seen at the level of 2.25%, gradually increasing, reached the level of 5%. FED, which passed to low interest policy later, kept federal fund rates at the level of near zero from 2009 to the early 2017. As of second quarter of 2017, FED interest decision, seen at the level of 1%, at the end of 2017, took place on the 1.5% band. With an empirical study, taking the first differences of weekly repo interest, exchange rate and effective federal fund rate, it was introduced that they were stationary and it was identified that there was a long term relationship between them.

TCMB uses short term interests as the most important monetary policy instrument in terms of the effect of short term interests on the market. Policy interest is the most important one of these. TCMB, with this way, cam make effect on many macroeconomic variables. This case, creating domino effect, reflects to the real economy. Just as this case can engender positive results as well as negative results. To fluctuation seen in exchange rates, for sake of not causing excessive fluctuation, [TCMB] can make effect via the decisions it makes in Monetary Policy Committee. In the sense of managing the negative effects FED decisions, whose global effect are undiscussable, will make on Turkey, the eyes are again the decisions TCMB made.

Even if this case creates a pressure on TCMB, [TCMB] should take the necessary actions without making concessions to its objective of price stability and financial stability determined by the law. In order to well execute monetary policy, whose importance is undiscussable in terms of economy, it is necessary to execute the necessary fiscal policies in the best way. This will also facilitate the work of TCMB, which will use monetary policy instruments for providing price stability. Therefore, arranging the technological, industrial, agricultural and constructional policies care of government, it is necessary for TCMB to act together with the government.

REFERENCE

Akdiş, Muhammet (2001). *Para Teorisi ve Politikası* (1. Edition). İstanbul: Beta Publishing.

Akyazı, Haydar (1999). *Para Kurulu ve Türkiye'de Uygulanabilirliği Üzerine Bir Araştırma*. Türkiye Bankalar Birliği. Publication No: 214.

Ay, Ahmet (2007). *Türkiye'de Dış Ticaret ve Kur Politikası Uygulamaları* (1. Edition). Konya: Çizgi Bookstore.

Bahar, Ozan (2007). Türkiye'deki Devalüasyon Uygulamalarının Turizm Sektörü Üzerindeki Etkisi. *Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences of Süleyman Demirel University*, Volume 12 (No 1) pp.255-272

Bilgin, Cevat (2018). Uluslararası Ticarette Satın alma Gücü Paritesinin Geçerliliği Sorunu: Türkiye İçin Zaman Serisi Analizi. *Academic Review Of Humanities And Social Sciences*, Volume 1 (No 1) pp. 17-30

Budak, Alparslan ve Fıkırkoca Ekin (2014). *Yatırım Yaparken Sorularla Türkiye Sermaye Piyasası* (4.Edition). Türkiye Sermaye Piyasası Birliği.

Çelebi, Esat (2011). Türkiye'de Devalüasyon Uygulamaları (1923-2000). *Journal of Doğuş University*. Volume 2 (No 1) pp. 55-66

Çepni, Elif (2014). *Ekonomik Göstergeler ve İstatistik Rehberi* (6. Edition). Ankara: Seçkin Publishing

TCMB (Central Bank of the Republic of Turkey). (2018) *Annual Activity Reports Between 2005-2017*.

Özatay, Fatih (2013). *Parasal İktisat: Kuram ve Politika* (3. Edition). Ankara: Efil Publishing.

Uludağ, İlhan ve Arıcan, Erişah (2001). *Finansal Hizmetler Ekonomisi* (2. Edition). İstanbul: Beta Publishing.

Uzunoğlu, Sadi (2003). *Para ve Döviz Piyasaları* (2. Edition). İstanbul: Literatür Publishing

Ünsan, Erdal M. (2011). *Makro İktisat* (9. Edition). Ankara: İmaj Publishing.

Yalçıner, Kürşat (2012). *Uluslararası Finansman* (2. Edition). Ankara: Detay Publishing.

Yılmaz, Güneş ve Alganer, Yalçın (2014). Amerikan Merkez Bankası (Fed)'nın Oluşumu, Tarihsel Seyri, İşleyişi ve Küresel Etkinliği. Journal of *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*: Volume 51 (No 595) pp. 59-71

TÜRKİYE'DE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR EKOLOJİK AYAK İZİ İLİŞKİSİNE FOURİER YAKLAŞIM

Dr. MERAL ÇABAŞ[1]

[1]dogacabas@hotmail.com, ORCID Code: 0000-0002-3335-3297

ÖZET

Bu çalışmada 1970-2018 dönemi için Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımların ekolojik ayak izi üzerindeki etkisi fourier yaklaşımıyla ekonometrik olarak analiz edilmiştir. Modele GSYİH da açıklayıcı değişken olarak dâhil edilmiştir. Analizlere değişkenlerin durağanlık sınamalarıyla başlanmış olup tüm değişkenlerin fark değerlerinin durağan olduğu tespit edilmiştir. Uzun dönemde dağrudan yabancı yatırımlar ile ekolojik ayak izinin birlikte hareket ettikleri Fourier eşbütünleşme testi ile belirlenmiştir. Uzun dönemde birbirleriyle entegre değişkenlere ait katsayılar FMOLS ve CCR katsayı tahmincileri ile bulunmuştur. Elde edilen bulgulara göre uzun vadede doğrudan yabancı yatırımlarda meydana gelecek 1 birimlik artış ekolojik ayak izinde 0.015 birimlik artışa neden olurken GSYİH'da meydana gelecek 1 birimlik artış 0.129 birimlik artışa neden olmaktadır. Elde edilen ekonometrik bulgulara göre gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye'de *"Kirlilik Cenneti Hipotezi"*nin geçerliliği ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekolojik Ayak İzi, Fourier Eşbütünleşme

FOURIER APPROACH TO THE RELATIONSHIP OF FOREIGN DIRECT INVESTMENTS AND ECOLOGICAL FOOTPRINT IN TURKEY

ABSTRACT

In this study, the effect of foreign direct investments on the ecological footprint in Turkey for the period 1970-2018 was analyzed econometrically with the fourier approach. GDP is also included in the model as an explanatory variable. The analyzes started with the stationarity tests of the variables and it was determined that the difference values of all variables were stationary. It has been determined by Fourier cointegration tests that foreign direct investments and ecological footprint act together in the long term. In the long run, the coefficients of the variables integrated with each other were found with the FMOLS coefficient estimator. According to the findings, 1 unit increase in foreign direct investments in the long term causes a causes of 0.015 in ecological footprint, while 1 unit increase in GDP causes an increase of 0.129 units. According to the econometric findings obtained, the validity of the Pollution Paradise Hypothesis in Turkey as a developing country is revealed.

Keywords: Foreign Direct Investments, Ecological Footprint, Fourier Cointegration

1. GİRİŞ

Ekonomiler için hızla artan küreselleşmeye ayak uydurabilmek için sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınma kaçınılmazdır. Gelişmiş ekonomilerin ellerinde bulundurdukları teknoloji ve donanım buna yeterli iken gelişmekte olan ülkeler için çoğu zaman yetersiz kalmaktadır. Gelişmekte olan ekonomiler bu donanım ve teknolojiye doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) kanalıyla erişmeye çalışmaktadır. Ev sahibi ülkeler DYY'nin sağladıkları katkıların yanında çeşitli sorunlarla da karşı karşıya kalabilmektedir. Bu sorunlardan biri de son zamanlarda yoğun bir şekilde araştırmalara konu olan çevre kirliliğidir. Literatürde DYY ile çevre kirliliği arasındaki ilişkiye yönelik iki hipotezle karşılaşılmaktadır. Bunlardan ilki DYY'nin, girdiği ülkede zayıf çevre düzenlemeleri ve politikalarına istinaden çevre kirliliğini artırdığını savunan *"Kirlilik Cenneti Hipotezi"* ya da *"Kirlilik Sığınağı Hipotezi"*dir. Diğer bir görüşe göre; DYY sahibi çokuluslu firmalar ev sahibi ülkeye nazaran yüksek teknolojik, modernize ve çevreye duyarlı üretim gerçekleştirebilmekte dolayısıyla çevre kirliliğini düşürmeye yardımcı olmaktadır (Zarsky, 1999; Shahbaz vd., 2015). Bu görüş *"Kirlilik Hale Hipotezi"* olarak ifade edilmektedir (Eskeland ve Harisson, 1997). Çevre kirliliğinin öneminin günden güne arttığı küresel dünyada DYY'nin ekonomiler için çevrelerini kirletici mi yoksa iyileştirici mi etki yarattığını ve bu etkinin büyüklüğünü bilmek oldukça önemli hale gelmektedir. Türkiye de önemli boyutlarda DYY için ev sahibi konumunda bir ülke olarak doğrudan yabancı yatırımlarının çevreye etkisinin bilinmesi, politika yapıcılara katkı sağlayacaktır. Bu doğrultuda çalışmada 1970-2018 dönemi için Türkiye'de DYY'nin çevre kirliliği göstergelerinden biri olan ekolojik ayak izine etkisi yeni ekonometrik yöntemlerden olan Fourier yaklaşımı ile analiz edilmektedir. Giriş kısmından sonra literatüre geniş bir şekilde yer verilmiş sonrasında veri seti tanıtılarak ampirik bulgular gösterilmiştir. Son olarak elde edilen sonuçlar yorumlanarak önerilerde bulunulmuştur.

1.1. Literatür

Literatür incelendiğinde doğrudan yabancı yatırımların çevre üzerindeki etkilerine yönelik yoğun bir şekilde araştırmayla karşılaşılmaktadır. Yapılan çalışmalar ülke bazında zaman serisi niteliğinde olmakla beraber ülke grupları şeklinde panel niteliğinde de olmaktadır. Aşağıda bu iki türden çalışmalara da yer verilmekte, sonuçlar dönem farkı, ülkelerin gelişmişlik düzeyi ve uygulanan ekonometrik yöntemler gibi etkenlerle farklılık göstermektedir.

Pao ve Tsai (2011), çalışmalarında 1980-2007 aralığı için BRIC ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), ekonomik büyüme ve enerji tüketiminin karbon emisyonu ile ilişkisini Panel Pedroni Eşbütünleşme ve VECM Granger Nedensellik testleri ile analiz etmişlerdir. Elde ettikleri sonuçlara göre; DYY ile CO_2 emisyonu arasında kısa dönemde çift taraflı güçlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ifade etmektedirler.

Mutafoğlu (2012), çalışmasında $1987Q_1$-$2009Q_4$ dönemi için **Türkiye'de** DYY ile CO_2 emisyonu ilişkisini Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik yöntemleriyle analiz etmişler ve CO_2 emisyonlarından DYY'ye doğru tek taraflı nedenselliğin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. *"Kirlilik Cenneti Hipotezi"*nin geçerliliğine dikkat çekmişlerdir.

Lau vd. (2014), Malezya'nın 1970-2008 dönemine ait veri setine uyguladıkları analizler neticesinde DYY'nin CO_2 salınımını artırarak çevreyi kirlettiği sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca değişkenlerin çift taraflı nedenselliğe sahip olduklarını belirtmişlerdir. Malezya'da *"Kirlilik Cenneti Hipotezi"*nin geçerli olduğu görülmektedir.

Şahinöz ve Fotourehchi (2014), 1974-2011 ve Kılıçarslan ve Dumrul (2017), 1974-2013 dönemleri için **Türkiye'de** DYY ile CO_2 salınımı ilişkisini eşbütünleşme ve ECM Hata Düzeltme Modeli yardımıyla analiz etmişler ancak Şahinöz ve Fotourehchi (2014) *"Kirlilik Hale Hipotezi"*nin geçerli olduğunu, Kılıçarslan ve Dumrul (2017) ise *"Kirlilik Cenneti Hipotezi"*nin geçerli olduğunu belirtmişlerdir.

Şeker vd. (2015), 1974-2010 dönemini kapsayan çalışmalarında **Türkiye'de** DYY'nin çevre kalitesine etkisini Sınır Testi ve Granger Nedensellik Testlariyle analiz etmişlerdir. Sonuç olarak hem kısa hem de uzun dönemde DYY ve GSYİH'nin CO_2 salınımını artırdığını dolayısıyla *"Kirlilik Cenneti Hipotezi"*nin geçerli olduğunu belirtmişlerdir.

Zakarya vd. (2015), 1990-2012 dönemi için BRICS ekonomilerinde DYY ile CO_2 salınımı ilişkisini Pedroni Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik testleriyle analiz ederek değişkenlerin eşbütünleşik oldukları ve uzun dönemde DYY, GSYİH ve enerji tüketiminin CO_2 emisyonunu artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Dolayısıyla *"Kirlilik Cenneti Hipotezi"*nin geçerliliğine işaret edilmektedir.

Zeren (2015), çalışmasında ABD, Fransa, İngiltere ve Kanada için 1970-2010 periyodu verilerle DYY'nin CO_2 salınımına etkisini analiz etmiştir. Uyguladığı nedensellik testleri neticesinde DYY'nin CO_2 salınımının nedeni olduğu sonucuna ulaşmıştır. Hatemi-J (2008) Eşbütünleşme test sonucuna göre değişkenler tüm ülkeler için uzun dönem eşbütünleşik çıkmıştır. FMOLS ve CCR katsayı tahmincilerinin sonucunda, ABD, Fransa ve İngiltere'de DYY arttığında CO_2 salınımının azaldığını Kanada'da ise tam tersi arttığını göstermektedir. Sonuçlar ABD, Fransa ve İngiltere'de *"Kirlilik Hale Hipotezi"* geçerli iken Kanada'da *"Kirlilik Cenneti Hipotezi"*nin geçerli olduğunu göstermektedir.

Gökmenoğlu ve Taşpınar (2016), çalışmalarında 1974-2010 dönemi kapsamında **Türkiye'de** CO_2 salınımı ile DYY ilişkisini ARDL Sınır Testi ve Toda-Yamamoto (TY) Nedensellik Testiyle analiz ederek *"Kirlilik Cenneti Hipotezi"*nin geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Zhu vd. (2016), 1980-2010 dönemini kapsayan çalışmalarında ASEAN ülkelerinde DYY, GSYİH, finansal gelişme, nüfus, enerji tüketimi ve ticaret açığı gibi değişkenlerin CO_2 salınımı üzerindeki etkilerini panel yöntemlerle analiz etmişlerdir. DYY'nin CO_2 emisyonları üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu bularak "*Kirlilik Hale Hipotezi*"nin geçerliliğini belirtmişlerdir.

Koçak ve Şarkgüneşi (2018), çalışmalarında 1974-2013 dönemi için **Türkiye'de** *"Kirlilik Cenneti Hipotezi"*ni Maki EşbütünleşmeTesti ve DOLS katsayı tahmincisi ile analiz ederek Hacker ve Hatemi-J (2012) Nedensellik Testiyle de değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini sınamışlardır. Sonuç olarak; Türkiye'de DYY ile CO_2 emisyonlarının uzun dönem ilişkili ve DYY katsayısının pozitif olduğunu ve değişkenler arasında çift taraflı nedensellik ilişkisinin varlığı ifade edilerek *"Kirlilik Cenneti Hipotezi"*nin geçerliliğini belirtmişlerdir.

Balsalobre-Lorente vd. (2019), MINT ülkeleri için 1990-2013 dönemine ait veri setiyle DYY'lerin ekolojik ayak izine etkisini FMOLS ve DOLS katsayı tahmincileri ile analiz etmişlerdir. Elde ettikleri bulgulara göre; DYY arttıkça ekolojik ayak izini azaltıcı etki ettiği sonucuna ulaşmışlardır. Dolayısıyla MINT ülkelerinde *"Kirlilik Hale Hipotezi"*nin geçerli olduğunu belirtmişlerdir.

Şahin vd. (2019), **Türkiye** için 1990-2015 dönemini kapsayan çalışmalarında kirlilik sığınağı ve kirlilik hale hipotezlerinin geçerliliğini Johansen Eşbütünleşme ve VECM Hata Düzeltme modelleri ile hem uzun hem de kısa dönem için sınamışlardır. Elde ettikleri bulgulara göre, uzun dönemde değişkenler birlikte hareket etmekte ve DYY'nin katsayısı pozitiftir. Yani uzun dönemde doğrudan yabancı yatırımlar artığında sera gazı salınımları artmakta dolayısıyla Türkiye'de *"Kirlilik Cenneti Hipotezi"nin* geçerliliğine işaret edilmektedir.

Üzar (2019), çalışmasında 1970-2014 aralığı veri seti ile **Türkiye'de** DYY ile CO_2 emisyonu ilişkisini ARDL yöntemiyle analiz etmiştir. Değişkenlerin uzun vadede entegre hareket ettikleri ve GSYİH'nın CO_2 emisyonlarını artırırken DYY'nin etkisinin anlamsız olduğunu belirtmiştir.

Mert ve Çağlar (2020), çalışmalarında 1974-2018 dönemi veri setiyle **Türkiye'de** DYY'nin CO_2 emisyonlarına etkisini asimetrik yöntemlerle hem kısa hem de uzıun dönem için analiz etmişlerdir. Sonuç olarak her iki dönemde de DYY arttığında CO_2 emisyonlarının azaldığını bulmuşler ve *"Kirlilik Hale Hipotezi"*nin geçerliliğine dikkat çekmişlerdir.

Terzi ve Pata (2020), **Türkiye** için 1974-2011 döneminde DYY ile CO_2 salınımı ilişkisini Toda-Yamamoto Nedensellik testiyle analiz etmişler ve *"Kirlilik Cenneti Hipotezi"*nin geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Yılancı vd. (2020), çalışmalarında 1982-2014 dönemine ait veri seti ile BRICS ülkelerinde DYY'nin kirliliği artırıcı mı azaltıcı mı etkisi olduğunu anlamak için FADL Eşbütünleşme testinden yararlanmaktadırlar. Sonuç olarak dört değişken arasında da eşbütünleşme olmadığını, DYY'nin BRICS ülkelerinde çevreyi kirletici etkisinin olduğunu yani *"Kirlilik Cenneti Hipotezi"*nin geçerliliğini belirtmişlerdir. Ayrıca Çin'de DYY'nin tarım arazilerine ve otlatma arazilerine yönelik çevresel kaliteyi artırdığı, Güney Afrika'da da ekin arazisi, otlatma arazisi ve balık tutma alanına yönelik çevresel kaliteyi artırdığına yönelik tespitler elde etmişlerdir.

Ahmad vd. (2021), çalışmalarında 1998-2016 dönemi veri setine panel yöntemler uygulayarak Çin'de 28 eyalette kirlilik hale hipotezini analiz etmişler ve sonuç olarak DYY arttığında çevrenin iyileştiğini dolayısıyla *"Kirlilik Hale Hipotezi"*nin geçerli olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca iktisadi gelişmenin de çevreyi iyileştirdiği sonucuna ulaşmışlardır.

Bulut vd. (2021), 1970-2016 periyoduna yönelik veri setiyle **Türkiye'de** DYY'nin çevre kirliliğine etkisini birim kök ve eşbütünleşme yöntemleriyle analiz etmişler ve *"Kirlilik Cenneti Hipotezi"*nin geçerli olduğunu belirtmişlerdir.

İslam vd. (2021), 1972-2016 periyoduna ait verilerle Bangladeş için DYY, büyüme ve küreselleşmenin CO_2 emisyonu üzerine etkisini Dinamik ARDL yaklaşımıyla analiz etmişlerdir. Elde ettikleri ampirik bulgulara göre, kısa ve uzun vadede küreselleşme ve

büyümenin CO_2 emisyonuna etkisini pozitif olarak bularak bu değişkenlerin çevre kirliliğini artırdığını, DYY'nin ise karbon salınımını düşürücü etkisi olduğunu belirtmişlerdir. Dolayısıyla Bangladeş'te *"Kirlilik Hale Hipotezi"*nin geçerliliği sonucuna ulaşmışlardır.

Muhammad vd. (2021), çalışmalarında dört gruptan oluşan toplam 176 ülkenin 1991-2018 dönemine ait verilerden yararlanarak DYY ve iktisadi gelişmenin çevreye etkilerini panel yöntemlerle analiz etmişlerdir. BRICS ve gelişmekte olan ülke gruplarında DYY'nin çevre kirliliğini artırdığını, gelişmiş ülkelerde ise çevre kirliliğini düşürdüğünü bulmuşlardır. Gelişmiş ülke grubunda *"Kirlilik Hale Hipotezi"*nin geçerliliğini belirtmişlerdir. Ayrıca iktisadi gelişmenin tüm ülke gruplarında kirliliği artırıcı etkisini tespit etmişlerdir.

Teng vd. (2021), çalışmalarında 1985-2018 dönemi için 10 ülkede DYY ile CO_2 emisyonu ilişkisini PMG yöntemiyle tahmin etmiş ve sonuç olarak DYY ve iktisadi gelişmenin CO_2 emisyonlarını artırdığını belirtmişlerdir. Dolayısıyla *"Kirlilik Cenneti Hipotezi"* geçerli olmaktadır.

Yurtkuran (2021), çalışmasında 1971-2018 periyoduna yönelik **Türkiye** için DYY ile CO_2 emisyonları ilişkisini Fourier ADL Eşbütünleşme ve Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik testleriyle analiz etmiş ve DYY'nin uzun dönemde CO_2 emisyonunu artırdığı ve aralarında çift taraflı nedensellik olduğu sonucuna ulaşmıştır. Türkiye'de *"Kirlilik Cenneti Hipotezi*"nin geçerliliğini belirtmiştir.

Karaduman (2022), çalışmasında 11 yeni sanayileşmiş ülkenin 1975-2017 periyoduna ait veri setine uyguladığı AMG testi ile katsayı tahmini yaparak iktisadi küreselleşme, kişi başı gelir, beşeri sermaye ve toplam faktör gelirlerinin ekolojik ayak iziyle ilişkisini analiz etmiştir. Sonuç olarak beşeri sermaye ve iktisadi küreselleşmedeki %1'lik artışın ekolojik ayak izini sırasıyla %0.39 ve %0.17 oranında düşürdüğünü ayrıca toplam faktör gelirlerindeki %1'lik artışın %0.13 bir artışa neden olduğunu bulmuşdur. Ayrıca kişi başı gelir ile ekolojik ayak izi arasında pozitif ve oldukça anlamlı bir ilişkinin olduğunu belirtmişlerdir. Dolasıyla 11 yeni sanayileşmiş ülkede *"Kirlilik Hale Hipotezi"*nin desteklendiğini ifade etmişlerdir.

Mishra ve Dash (2022), çalışmalarında 1971-2019 periyodu için 5 Güney Asya ekonomisine (Hindistan, Pakistan, Bangladeş, Sri Lanka ve Nepal) yönelik iktisadi büyüme ile karbon ayak izi ilişkisini ARDL yaklaşımı ile analiz etmişlerdir. Elde ettikleri bulgulara göre, hem büyüme hem küreselleşmeye ait uzun dönem katsayısı pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır.

Türkiye'ye yönelik çalışmalar incelendiğinde; Mutafoğlu (2012), Şeker vd. (2015), Gökmenoğlu ve Taşpınar (2016), Kılıçarslan ve Dumrul (2017), Koçak ve Şarkgüneşi (2018), Şahin vd. (2019), Terzi ve Pata (2020), Bulut vd. (2021), Yurtkuran (2021) *"Kirlilik Cenneti Hipotezi"*nin geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

2. Veri ve Ekonometrik Bulgular

Bu çalışmada Türkiye'de 1970-2018 dönemine ait veri seti ile doğrudan yabancı yatırımların ekolojik ayak izine etkisi ekonometrik olarak incelenmektedir. Bağımlı değişken kişi başı ekolojik ayak izi (EF) olarak seçilmiş ve verileri Global Footprint Network veri tabanından

alınmıştır. Bağımsız değişkenler; doğrudan yabancı yatırımlar (FDI) ve ekonomik büyüme (GDP) olarak belirlenip verileri World Bank veri tabanından alınmıştır. Tüm değişkenler logaritmik formda analize dâhil edilmiştir. Analizler Eviews 9 ve Gauss 23 ekonometri programları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. İlk olarak değişkenlerin durağanlığı Fourier yaklaşımıyla analiz edilmiştir. Bu yaklaşım; ekonomik olarak yavaş gerçekleşen yapısal değişimleri trigonometrik terimler yardımıyla kolaylıkla yakalayarak analizlerde avantaj sağlamaktadır. Analizlere yönelik model aşağıdaki gibidir:

Model: $LOGEF_t = \psi_0 + \psi_1 LOGFDI_t + \psi_2 LOGGDP_t + \mathcal{E}_t$

Çizelge 1. Fourier KPSS Birim Kök Testine Ait Sonuçlar

Seri	Frekans(k)	MinKKT	FKPSS	KPSS	F Test İst.
LOGEF	1	0.702324	0.403281 (5)		33.35591
LOGFDI	1	76.25431	0.352980 (5)		54.00243
LOGGDP	1	28.66724	0.394990 (5)		32.01276
ΔLOGEF	5	0.057842	0.50000(47)	0.152461 (12)	2.984393
ΔLOGFDI	3	22.02566	0.248812(30)	0.230011 (29)	0.602507
ΔLOGGDP	3	1.005454	0.100780(4)	0.165757 (2)	4.368388

Not: ( ) içleri bant genişliğini ifade edip Newey-West yöntemiyle otomatik bulunmuştur. F Test İstatistiğine ait kritik değerler %1, %5 ve %10 anlam düzeylerinde sırasıyla 6.730, 4.929 ve 4.133, FKPSS test istatistiğine ait kritik değerler (k=1 ve T=100 için) 0.2699, 0.1720 ve 0.1318, KPSS testine ait kritik değerler 0.7390, 0.4630 ve 0.3470 şeklindedir (Becker vd., 2006: 389).

Çizelge 1'in üst panelinde her üç değişkenin düzey değerlerine uygulanan Fourier KPSS (FKPSS) birim kök testine ait sonuçlar görülmektedir. Tüm değişkenlerin F test istatistiklerinin altta verilen kritik değerlerden büyük olması trigonometrik terimlerin anlamlı olduğunu göstermektedir. FKPSS test istatistiklerinin kiritik değerlerden büyük olması ise temel hipotezi reddederek serinin birim köklü olduğunu ifade eden alternatif hipotezi kabul eder. Serilerin ilk farkları alınarak tekrar FKPSS uygulanmış ve sonuçlar alt panelde verilmiştir. Serilerin fark değerlerine ait trigonometrik terimler anlamsız çıktığı için standart KPSS testi uygulanmıştır. Sonuçlar tüm değişkenlerin I(1) dereceden durağan olduğunu göstermektedir.

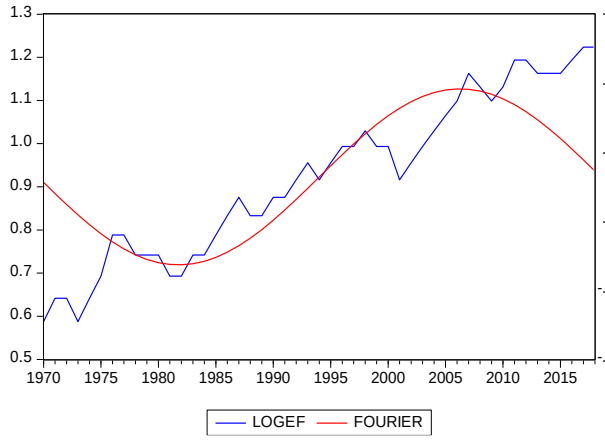

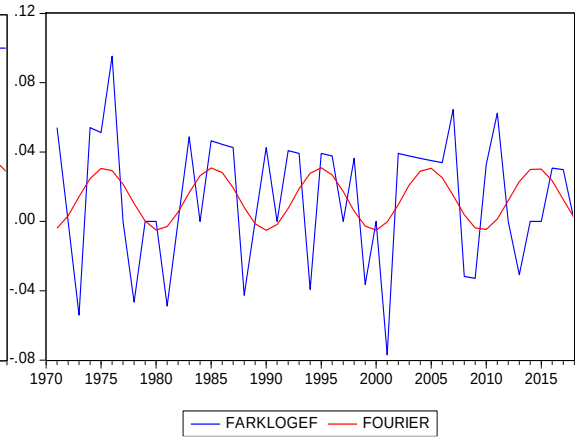

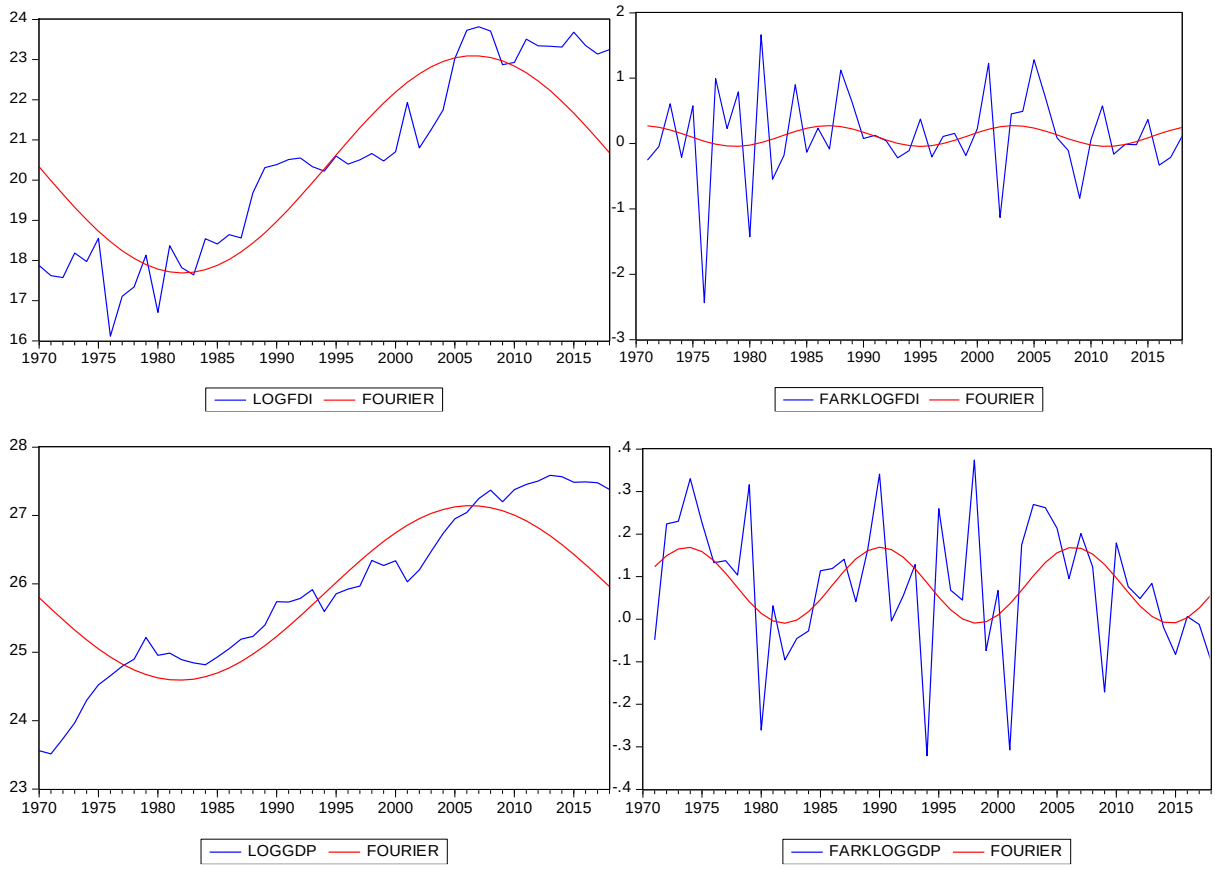

Görsel 1. Değişkenlerin Fourier Fonksiyonu ile Grafikleri

Görsel1'de FKPSS testi ile elde edilen serilere ait hem düzeyde hem de fark değerlerinde Fourier fonksiyonuyla birlikte zaman yolu grafikleri gösterilmektedir. Trigonometrik terimler yardımıyla oluşturulan Fourier fonksiyonlarının yapısal değişimleri nasıl yakaladığı grafiklerden açıkça görülmektedir.

Çizelge 2. Fourier ADL Eşbütünleşme Testine Ait Sonuçlar

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenler	Frekans (k)	Min_AIC	FADL Test İst.
LOGEF (1)	LOGFDI (1) LOGGDP(1)	5	-4.047115	-4.154591

Not: FADL test istatistiğinin kritik değerleri (n=2, k=5 için) %10, %5 ve %1 anlam seviyelerinde sırasıyla -3.79, -4.15 ve -4.86 şeklindedir (Banerjee vd., 2017:116).

I(1) dereceden durağan oldukları tespit edilen değişkenlerin uzun dönem hareketlerini anlayabilmek için Fourier ADL (FADL) Eşbütünleşme testi uygulanarak elde edilen kalıntılar Çizelge 2'de gösterilmiştir. FADL test istatistiğinin mutlak değerce kritik değerlerden büyük olması temel hipotezi reddederek alternatif hipotezi kabul etmektedir. Dolayısıyla uzun dönemde DYY, GSYİH ve ekolojik ayak izi değişkenleri ilişkili olarak birlikte hareket etmektedirler. Bu ilişkinin pozitif mi yoksa negatif mi olduğunu ve büyüklüğünü anlayabilmek için uzun dönem katsayıları FMOLS ve CCR katsayı tahmincileri hesaplanarak Çizelge 3'de gösterilmiştir.

Çizelge 3. FMOLS ve CCR Katsayı Tahminleri

Değişken	Katsayı	t-İstatistiği	Olasılık
FMOLS			
LOGFDI	**0.015770**	1.361106	**0.0003***
LOGGDP	**0.129931**	6.483890	**0.0000***
c	-2.757739	-7.94999	0.0000
CCR			
LOGFDI	**0.017819**	1.440682	**0.0005***
LOGGDP	**0.128345**	6.581048	**0.0000***
C	-2.758208	-8.843510	0.0000

Not: *, %1 anlamı ifade eder.

Uzun dönem katsayı tahmincilerinin sonuçları tutarlılık göstermektedir. Her iki değişkene ait katsayı da pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Uzun vadede doğrudan yabancı yatırımlarda meydane gelecek %1 birimlik artış ekolojik ayak izini %0.015 birim artırırken GSYİH da meydana gelecek artış ise %0.129 oranında artırmaktadır. Bu değerlere göre GSYİH artışının DYY'ye göre çevreye daha fazla zarar verdiği söylenebilmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye'de DYY'nin ekolojik ayak izine etkisinin ampirik olarak incelendiği bu çalışmada 1970-2018 dönemi için yıllık verilerden yararlanılmıştır. Kişi başı ekolojik ayak izi (EF) bağımlı değişken olarak alınırken reel net giriş şeklindeki doğrudan yabancı yatırımlar (FDI) ve GSYİH (GDP) değişkenleri açıklayıcı değişkenler olarak seçilmiştir. Analizlere ilk olarak serilerin durağanlık sınamalarıyla başlanmıştır. Fourier KPSS birim kök test bulguları tüm değişkenlerin fark değerlerinin durağan olduğunu ifade etmiştir. I(1) dereceden durağan oldukları belirlenen değişkenler arasındaki uzun dönem ilişki Fourier ADL eşbütünleşme testi ile sınanmış ve uzun vadede değişkenlerin birlikte hareket ettikleri tespit edilmiştir. Uzun dönemdeki ilişkinin işareti ve büyüklüğü FMOLS ve CCR katsayı tahmincileri ile belirlenmiştir. Elde edilen bulgulara göre uzun dönemde hem doğrudan yabancı yatırımlar hem de GSYİH ekolojik ayak izini pozitif etkilemektedir. DYY'deki %1'lik artış ekolojik ayak izini %0.015 oranında GSYİH'de meydana gelecek %1'lik artış da %0.129 oranında artırmaktadır. Türkiye'de gerçekleşen doğrudan yabancı yatırımlar çevreyi kirletici özellik sergilemektedir. Ayrıca ekonomik büyümedeki artış çevreyi doğrudan yabancı yatırımlardan daha fazla kirletici özelliktedir. Dolayısıyla *"Kirlilik Cenneti Hipotezi"*nin geçerliliğinden söz edilebilmektedir. Bu çalışmada elde edilen sonuçlar literatürde, Mutafoğlu (2012), Şeker vd. (2015), Gökmenoğlu ve Taşpınar (2016), Kılıçarslan ve Dumrul (2017), Koçak ve Şarkgüneşi (2018), Şahin vd. (2019), Terzi ve Pata (2020), Bulut vd. (2021), Yurtkuran (2021) ile tutarlı çıkmıştır. Sonuç olarak daha temiz bir çevre için, mevcut çevre düzenlemeleri ve politikaları gözden geçirilerek daha duyarlı hale getirilmelidir. Yeşil üretim desteklenmeli ve üreticiler teşvik edilmelidir.

KAYNAKÇA

Ahmad, M., Jabeen, G. and Wu, Y. (2021). Heterogeneity of Pollution Haven/Halo Hypothesis and Environmental Kuznets Curve Hypothesis Across Development Levels of Chinese Provinces. Journal of Cleaner Production, 285, 124898.

Balsalobre-Lorente, D., Gokmenoglu, K. K., Taspinar, N. and Cantos-Cantos, J. M. (2019). An Approach to the Pollution Haven and Pollution Halo Hypotheses in MINT Countries. Environ Science and Pollution Research, 26, 23010-23026.

Banerje, P., Arcabic, V. and Lee, H. (2017). Fourier ADL Cointegration Test to Approximate Smooth Breaks with New Evidence from Crude Oil Market, Economing Modelling, 67, 114-124.

Becker, R., Enders, W. and Lee, J. (2006). A Stationary Test in the Presence of an Unknown Number of Smooth Breaks. Journal of Time Series Analysis, 27 (3), 381-409.

Bulut, U., Ucler, G. ve Inglesi-Lotz, R. (2021). Does the Pollution Haven Hypothesis Prevail in Turkey? Empirical Evidence from Nonlinear Smooth Transition Models. Environmental Science and Pollution Research, 1-10.

Eskeland, G. S. ve Harrison, A. E. (1997). Moving to Greener Pastures? Multinationals and the Pollution-Haven Hypothesis, World Bank Working Paper Series, No.1744.

Global Footprint Network (2023). https://www.footprintnetwork.org/resources/data/, (Erişim Tarihi: 09.01.2023)

Gökmenoğlu, K. ve Taspinar, N. (2016). The Relationship between CO_2 Emissions, Energy Consumption, Economic Growth and FDI: The Case of Turkey. The Journal of International Trade & Economic Development, 25 (5), 706-723.

Hacker S. and Hatemi-J A, (2012). A Bootstrap Causality Test with Endogenous LagOrder: Theoryand Application in Finance. Journal of Economic Studies, 39 (2), 144-160.

Islam, M. M., Khan, M. K., Tareque, M., Noor, J. and Dagar, V. (2021). Impact of Globalization, Foreign Direct Investment, and Energy Consumption on CO_2 Emissions in Bangladesh: Does Institutional Quality Matter? Environmental Science and Pollution Research, 28, 48851- 48871.

Karaduman, C. (2022). The Effects of Economic Globalization and Productivity on Environmental Quality: Evidence From Newly Industrialized Countries. Environmental Science and Pollution Research, 29, 639-652.

Kılıçarslan, Z. ve Dumrul, Y. (2017). Foreign Direct Investments and CO_2 Emissions Relationship: The Case of Turkey. Business and Economics Research Journal, 8 (4), 647-660. https://doi.org/10.20409/berj.2017.73

Koçak, E., ve Şarkgüneşi, A. (2018). The Impact of Foreign Direct Investment on CO_2 Emissions in Turkey: New Evidence from Cointegration and Bootstrap Causality Analysis. Environmental Science and Pollution Research, 25 (1), 790-804.

Kwiatkowski, D., Phillips, P. C., Schmidt, P. and Shin, Y. (1992). Testing the Null Hypothesis of Stationarity Against the Alternative of a Unit Root: How Sure are We That Economic Time Series Have A Unit Root?. Journal of Econometrics, 54 (1-3), 159-178.

Lau, L. S., Choong, C.K. and Eng, Y. K. (2014). Investigation of the Environmental Kuznets Curve for Carbon Emissions in Malaysia: Do Foreign Direct Investment and Trade Matter?. Energy Policy 68, 490-497.

Mert, M. ve Caglar, A. E. (2020). Testing Pollution Haven and Pollution Halo Hypotheses for Turkey: A New Perspective. Environmental Science and Pollution Research, 27, 32933-32943.

Mishra, A. K. and Dash, A. K. (2022). Connecting the Carbon Ecological Footprint, Economic Globalization, Population Density, Financial Sector Development, and Economic Growth of Five South Asian Countries. Energy Research Letters, 3 (2).

Muhammad, B., Khan, M. K., Khan, M. I. and Khan, S. (2021). Impact of Foreign Direct Investment, Natural Resources, Renewable Energy Consumption, and Economic Growth on Environmental Degradation: Evidence from BRICS, Developing, Developed and Global Countries. Environmental Science and Pollution Research, 28, 21789-21798.

Mutafoglu, T. H. (2012). Foreign Direct Investment, Pollution, and Economic Growth: Evidence from Turkey. Journal of Developing Societies, 28 (3), 281-297.

Pao, H. T. and Tsai, C. M. (2011). Multivariate Granger Causality Between CO_2 Emissions, Energy Consumption, FDI (Foreign Direct Investment) and GDP (Gross Domestic Product): Evidence from a Panel of BRIC (Brazil, Russian Federation, India, and China) Countries, Energy, 36, 685-693.

Shahbaz M, Nasreen S, Abbas F. ve Anis, O. (2015). Does Foreign Direct Investment Impede Environmental Quality in High-, Middle and Low- Income Countries?. Energy Economics, 51, 275–287.

Solarin, S. A. and Al-Mulali, U. (2018). Influence of Foreign Direct Investment on Indicators of Environmental Degradation. Environ. Sci. and Pollut. Res. 25, 24845-24859.

Şahin, G., Gökdemir, L. ve Ayyıldız, F . (2019). Türkiye Örneğinde Kirlilik Sığınağı ve Kirlenme Hale Hipotezleri Üzerine Ampirik Bir Araştırma. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2 (33), 104-140.

Şahinöz, A. ve Fotourehchi, Z. (2014). Kirlilik Emisyonu ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Türkiye İçin Kirlilik Sığınağı Hipotezi Testi. Sosyoekonomi, 21(21), 187-710.

Seker, F., Ertugrul, H. M. ve Cetin, M. (2015). The Impact of Foreign Direct Investment on Environmental Quality: A Bounds Testing and Causality Analysis for Turkey. Renewable and Sustainable Energy Reviews, 52, 347-356.

Teng, J. Z., Khan, M. K., Khan, M. I., Chishti, M. Z. and Khan, M. O. (2021). Effect of Foreign Direct Investment on CO_2 Emission with the Role of Globalization, Institutional Quality with Pooled Mean Group Panel ARDL. Environmental Science and Pollution Research, 28, 5271-5282.

Terzi, H. ve Pata, U. (2020). Is the Pollution Haven Hypothesis (PHH) Valid for Turkey?. Panoeconomicus, 67 (1).

The World Bank (2023). https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators, (Erişim Tarihi: 09.01.2023)

Üzar, U. (2019). Doğrudan Yabancı Yatırım, Büyüme ve Çevresel Kalite İlişkisi: Türkiye "Dibe Yarışan" Bir Ülke Mi? Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6 (2), 439-451.

Yilanci, V., Bozoklu, S., and Gorus, M. S. (2020). Are BRICS Countries Pollution Havens? Evidence from a Bootstrap ARDL Bounds Testing Approach with a Fourier Function. Sustainable Cities and Society, 55, 102035.

Yurtkuran, S. (2021). Türkiye'de Kirlilik Sığınağı Hipotezi Geçerli mi? Fourier Eşbütünleşme ve Nedensellik Yöntemlerinden Kanıtlar. Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD), 13 (24), 61-77.

Zakarya, G. Y., Mostefa, B., Abbes, S. M. and Seghir, G. M. (2015). Factors affecting CO_2 emissions in the BRICS countries: A panel data analysis. Procedia Econ. and Finance 26, 114-125.

Zarsky, L. (1999). Havens, Halos and Spaghetti: Untangling the Evidence About Foreign Direct Investment and the Environment. Foreign Direct Investment and the Environment, 13 (8), 47-74.

Zeren, F. (2015). Doğrudan Yabancı Yatırımların CO2 Emisyonuna Etkisi: Kirlilik Hale Hipotezi mi Kirlilik Cenneti Hipotezi mi? Journal of Yasar University, 10 (37), 6442-6448.

Zhu, H., Duan, L., Guo, Y. ve Yu, K. (2016). The effects of FDI, economic growth and energy consumption on carbon emissions in ASEAN-5: evidence from panel quantile regression. Econ Model, 58, 237-248.

ESKİ SSCB ÜLKELERİNİN MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI: 1991-2021 DÖNEMİ

COMPARISON OF MACROECONOMIC INDICATORS OF THE FORMER USSR COUNTRIES: 1991-2021 PERIOD

Dr. Öğretim Üyesi Fuad SELAMZADE

Muş Alparslan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, f.salamov@alparslan.edu.tr,

ORCID: 0000-0002-2436-8948

ÖZET

Çalışmanın amacı Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin dağılmasından sonra özgürlüklerini elde etmiş 15 cumhuriyetin 1991-2021 yılları arasındaki mkroekonomik göstergelerinin karşılaştırılarak incelenmesidir. Dünya Bankası'nın istatistik sitesinden elde edilen veriler tablo ve grafikler aracılığı ile karşılaştırılmıştır. Çalışma kapsamında toplam nüfus, toplam işgücü, toplam işsizlik oranı (modellenmiş ILO tahmini), GSYİH büyümesi, tüketici fiyatları ile enflasyon oranı, Mal ve hizmet ithalatı ve ihracatı (cari ABD doları) yıllık değişim oranları kullanılmıştır.

Çalışma sonucunda, 1991 yılından 2021 yılına kadar olan süreçte nüfusun artış oranı karşılaştırıldığında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'da nüfusun arttığı, diğer Cumhuriyetlerde ise azaldığı görülmüştür. Nüfus artım oranında en fazla artış Tacikistan'da (%79,96)'da, azalmanın Letonya'da (%29,24) gerçekleşmiştir. Nüfus artım oranında en keskin azalma 1993-1995 yıllarında Gürcistan'da olmuştur. İşsizlik oranı 1991 yılında en fazla %5,41 (Rusya Federasyonu) iken, 2021 yılında en fazla %20,90 (Ermenistan), en az %0,6 (Belarus) iken, 2021 yılında % 3,96 (Moldova) olmuştur. SSCB'nin dağılmasından sonra tüm ekonomik ilişkilerin bozulması ile birlikte tüm cumhuriyetlerde büyüme oranları eksilere düşmüş, enflasyon oranları da en yüksek düzeylere çıkmıştır. 1992 yılında en yüksek oranda küçülme Gürcistan (44,90) ve Ermenistan'da (%41,80) gerçekleşmiştir. Bağımsızlıklarının ilk yıllarında en yüksek enflasyon oranları ile karşı karşıya kalan cumhuriyetler Ermenistan (%3373), Belarus (%2221) ve Azerbaycan (%1662) olmuştur. 1992-2021 yılları içinde en yüksek oranda büyüme Azerbaycan'da (%27,96; %34,50; %25,00) olmuştur. 2020 yılında COVID-19 pandemisinin etkisi ile olacak ki, tüm cumhuriyetlerin GSYİH'da küçülme yaşanmıştır. Cumhuriyetlerin ithalat ve ihracat verileri incelendiğinde doğal kaynaklar bakımından zengin olan Rusya Federasyonu, Azerbaycan ve Türkmenistan'da ihracat oranları zaman zaman diğer ülkelerden daha yüksek gerçekleşmiştir. Genel olarak bakıldığında ise tüm cumhuriyetlerin ithalat ve ihracatlarındaki yıllık değişim oranlarının yaklaşık aynı düzeyde olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler : SSCB, Makroekonomik Göstergeler, Büyüme, Enflasyon, İşsizlik

ABSTRACT

The aim of the study is to compare the macroeconomic indicators of the 15 republics that gained their freedom after the collapse of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) between the years 1991-2021. The data obtained from the statistics site of the World Bank were compared with tables and graphs. Within the scope of the study, annual rates of change in total population,

total labor force, total unemployment rate (modeled ILO estimate), GDP growth, inflation rate, imports and exports of goods and services (current US dollars) were used.

As a result of the study, when the population growth rate from 1991 to 2021 was compared, it was seen that the population increased in Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyz Republic, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan, and decreased in other republics. The highest increase in population growth rate was in Tajikistan (79.96%) and the decrease was in Latvia (29.24%). The sharpest decrease in the population growth rate was in Georgia in 1993-1995. While the unemployment rate was at most 5.41% (Russian Federation) in 1991, it was at most 20.90% (Armenia), at least 0.6% (Belarus) in 2021, and 3.96% (Moldova) in 2021. After the collapse of the USSR, with the deterioration of all economic relations, growth rates in all republics fell to negative and inflation rates reached the highest levels. In 1992, the highest rate of shrinkage occurred in Georgia (44.90%) and Armenia (41.80%). The republics that faced the highest inflation rates in the first years of their independence were Armenia (3373%), Belarus (2221%) and Azerbaijan (1662%). The highest growth rate in 1992-2021 was in Azerbaijan (27.96%; 34.50%; 25.00%). In 2020, with the effect of the COVID-19 pandemic, there has been a shrinkage in the GDP of all republics. When the import and export data of the republics are examined, the export rates in the Russian Federation, Azerbaijan and Turkmenistan, which are rich in natural resources, were sometimes higher than other countries. In general, it has been observed that the annual rate of change in imports and exports of all republics is at the same level.

Keywords: USSR, Macroeconomic Indicators, Growth, Inflation, Unemployment

1. GİRİŞ

26 Aralık 1991 tarihinde Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından, bağımsızlığına kavuşmuş Cumhuriyyetler arasında 70 yıla yakın süregelen ekonomik ilişkiler kopma noktasına geldi. Bağımsızlık sonrası Cumhuriyetler arasında gerek sınır konusunda, gerekse de etnik konularda çatışmalar başladı. Bu durum zatenkötü durumda olan ekonomilerin daha da küçülmesine ve ekonomik ilişkilerin kurulmasında zorluklara neden oldu. Baltık Denizi'ne kıyısı Estonya, Letonya ve Litvanya Cumhuriyetleri bağımsızlıklarının ardından Avrupa Birliğine entegre olmak sürecine girdiler ve 2004 yılında Avrupa Birliği'ne, 2005 yılında ise de NATO'ya üye olmuşlardır. Ermenistan'ın Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesini 1988 yılından başlayan işgali 1994 yılında ateşkes anlaşmasının sağlanması ile kısmen de olsa durdurulsa da çatışmalar sürekli devam etti. 27 Eylül – 10 Kasım 2020 tarihlerinde gerçekleşen 44 günlük 2. Karabağ Savaşında Azerbaycan topraklarını Ermenistan işgalinden kurtardı.

Literatürde Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra bağımsızlığını elde etmiş Cumhuriyetlerin siyasi, iktisadi, sosyal, sağlık, eğitim, savunma ve diğer konularda yapılmış çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar ayrı ayrı cumhuriyetler için yapıldığı gibi üyesi olduğu kurumlar için de yapılmıştır. Bu çalışmalara örnek olarak: Cottrell ve Cockshott (1993), Racioppi ve See (1995), Field (1995), Starovotova (1997), Tishkov (1997), Leinsalu, Vågerö ve Kunst (2004), Pypko (2009), Zaprudnova (2014), Abduvaliev ve Bustillo (2020), Yesilyurt ve Selamzade (2020), Shuvalova vd. (2021), Selamzade (2022) gösterebilinir.

Bu çalışmanın amacı, 1991-2021 yılları arasındaki mkroekonomik göstergelerinin karşılaştırılarak incelenmesidir. Dünya Bankası'nın istatistik sitesinden elde edilen veriler tablo ve grafikler aracılığı ile karşılaştırılmıştır. Çalışma kapsamında toplam nüfus, toplam işgücü, toplam işsizlik oranı (modellenmiş ILO tahmini), GSYİH büyümesi, tüketici fiyatları ile enflasyon oranı, Mal ve hizmet ithalatı ve ihracatı (cari ABD doları) yıllık değişim oranları kullanılmıştır.

2. METODOLOJİ

Çalışmada Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) üyesi olmuş 15 cumhuriyetin bağımsızlıklarını kazandıktan sonraki yıllarda elde ettkikleri makro ekonomik göstergeleri istatistiki olarak karşılaştırılmıştır. Bu amaca yönelik olarak 1991-2021 yılları arasındaki mkroekonomik veriler Dünya Bankası'nın (World Bank, (2022)) ve Cumhuriyetlerin istatistik kurumlarının istatistik sitelerinden elde edilen veriler tablo ve grafikler oluşturularak aracılığı ile karşılaştırılmıştır. Çalışma kapsamında toplam nüfus, toplam işgücü, toplam işsizlik oranı (modellenmiş ILO tahmini), GSYİH büyümesi, tüketici fiyatları ile enflasyon oranı, mal ve hizmet ithalatı ve ihracatı (cari ABD doları) yıllık değişim oranları kullanılmıştır. Çalışmada karşılaştırmalar göstergelerin yıllık değişim oranları olarak hesaplanmış ve yorumlanmıştır.

3. BULGULAR

Çalışmada kullanılan veriler Dünya Bankasının ve araştırmaya konu olan ülkelerin istatistik verilerinin bulunduğu internet sitelerinden elde edilmiştir. Çalışmada ülkelerin 1991-2021 yılları verileri ile etkinlik değişimi analizleri yapılmıştır. Eski SSECB ülkelerinden birçoğunun makroekonomik verilerine ulaşılamadığından yıllar 1996, 2011, 1995 ve sonrası dönem çalışmaya dâhil edilmiştir.

Tablo 1'de Cumhuriyetlerin 1991-2021 yılları arasındaki nüfus sayısı (milyon) ve değişim oranı sunulmuştur. Tablo 1'den görülüyor ki, 30 yıl içerisinde nüfusu en yüksek oranda artan Cumhuriyet Tacikistan (%79,6), en yüksek oranda azalan Cumhuriyet ise Litvanya (%24,26) ve Letonya (%29,24) olmuştur. Avrupa Birliği üyesi olmayan Eski SSCB ülkelerinden en fazla nüfusu azalan Cumhuriyet Ermenistan olmuştur. bu şartlar altında Eski Sovyetler birliğinin toplam nüfusunun %4 ,05 oranında arttığı söylenebilir.

Tablo 1. Cumhuriyetlerin 1991-2021 yılları arasındaki nüfus sayısı (mln.) ve değişim oranı

Cumhuriyetler	1991	2021	Fark	Oran	Cumhuriyetler	1991	2021	Fark	Oran
Ermenistan	3,62	2,79	-0,83	-22,85	Letonya	2,66	1,88	-0,78	-29,24
Azerbaycan	7,18	10,14	2,96	41,29	Moldova	2,97	2,62	-0,35	-11,83
Belarus	10,19	9,34	-0,85	-8,33	Rusya Fed.	147,97	143,45	-4,52	-3,05
Estonya	1,57	1,33	-0,24	-15,18	Tacikistan	5,42	9,75	4,33	79,96
Gürcistan	4,80	3,71	-1,09	-22,77	Türkmenistan	3,72	6,34	2,62	70,47
Kazakistan	16,35	19,00	2,65	16,23	Ukrayna	51,89	43,79	-8,10	-15,61
Kırgız Cumhuriyeti	4,39	6,69	2,30	52,39	Özbekistan	20,51	34,92	14,41	70,23
Litvanya	3,70	2,80	-0,90	-24,26	Toplam	286,93	298,55	11,62	4,05

Şekil 1'de Cumhuriyetlerin 1991-2021 yıllarındaki nüfus sayısındaki yıllık değişim oranları gösterilmektedir. Şekil 1'den görüldüğü gibi 1991-2021 yıllarında populyasyon değişimlerinde büyük dalgalanmalar gerçekleşmiştir. Bağımsızlığın ilk 10 yılında neredeyse tüm Cumhuriyetlerin nüfus değişim oranlarında azalmalar olmuştur. Bağımsızlığın ilk yıllarında en fazla nüfus kaybına uğrayan cumhuriyetler Gürcistan, Ermenistan, Estonya ve Letonya olmuştur.

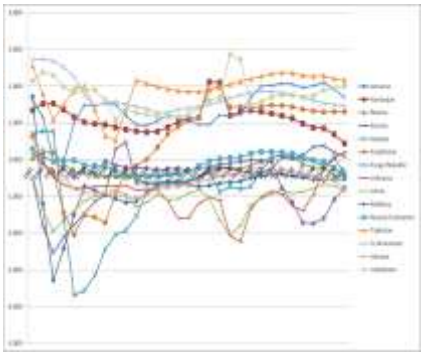

1991-2021

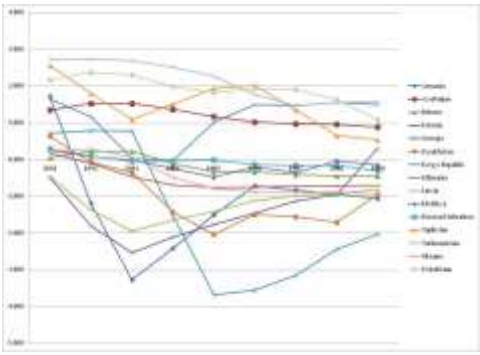

1991-1999

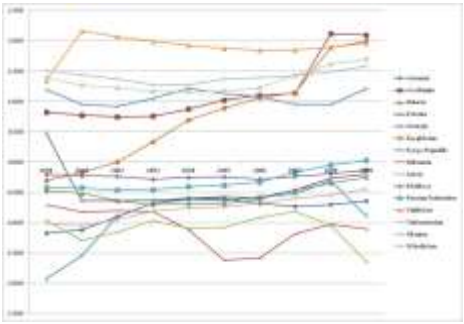

2000-2009

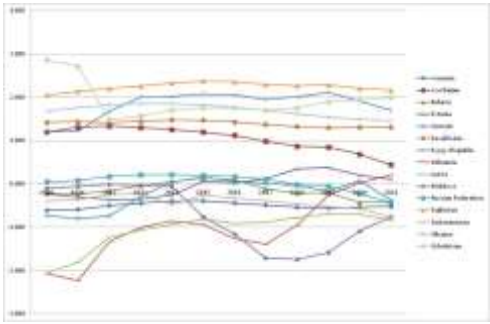

2010-2021

Şekil 1. Cumhuriyetlerin dönemlere göre Nüfus sayısındaki büyüme/küçülme oranları

Nüfus azalmasının nedeni genellikle diğer ülkelere göçün olduğu düşünülmektedir. Daha sonraki dönemlerde bu ve diğer ülkelerde (Tacikistan, Kazakistan) nüfus sayında atış olduğu görülmüştür. Azerbaycan, Kırgız Cumhuriyeti, Tacikistan, Türkmenistan ve Üzbekistan'da dönemsel olarak nüfus sayısının artım hizinda düşmeler olsa da bu oranlar diğer ülkelerden farklı olarak eksilere düşmemiştir. Nüfus sayısında 10 yıllık peryotlarla değişimler incelendiğinde görülüyor ki, Rusya, Ukrayna ve Belarus'ta 2005 yılına kadar nüfus artış oranlarında düşme olsa da, 2014 yılına kadar artım olmuş ve daha sonra düşüş gözlemlenmiştir. 2010-2021 yıllarında Cumhuriyetlerin ülke nüfus değişimleri Moldova, Litvanya ve Letonya dışındaki diğer ülkelerde yaklaşık aynı oranda değişim göstermiştir.

Şekil 2'de Cumhuriyetlerin 1991-2021 yıllarındaki işgücü sayısındaki yıllık değişim oranları gösterilmektedir. Şekil 2'den görüldüğü gibi 1991-2021 yıllarında işgücü değişimlerinde büyük dalgalanmalar olmuştur. 1991 yılından 2010 yılına kadar Cumhuriyetlerin işgücü sayısında dönem dönem artımlar olduğu gibi azalmalar da gözlemlenmiştir. 2010 yılından sonra ise dalgalanmalarda stabillik gözlemlenmiştir. Yalnız Moldovada 2015 yılından 2018 yılına kadar iş gücücünde azalma olsa da 2019 da tekrar yükselmiş ama 2020 de yeniden azalma gerçekleşmiştir.

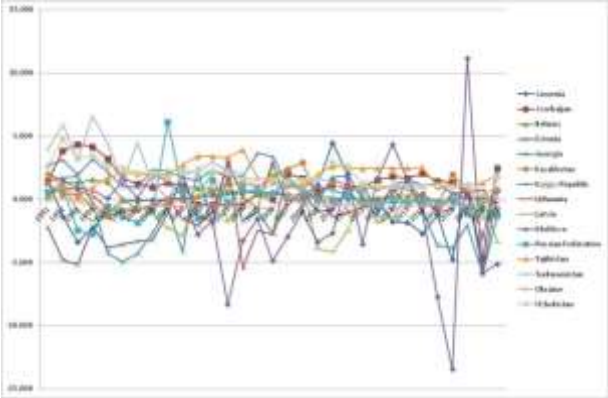

1991-2021

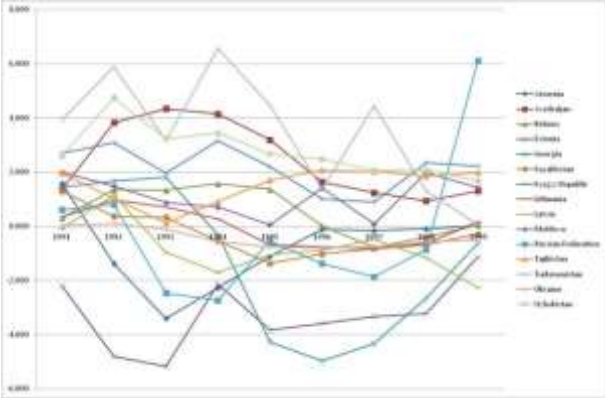

1991-1999

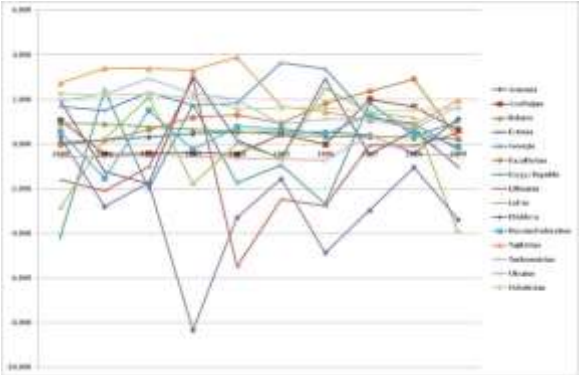

2000-2009

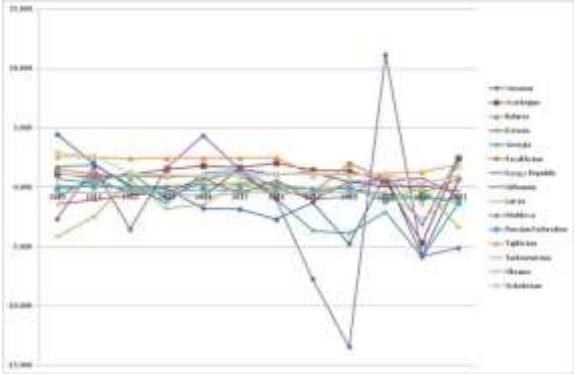

2010-2021

Şekil 2. Cumhuriyetlerin dönemlere göre İşgücü sayısındaki büyüme/küçülme oranları

Şekil 3'te Cumhuriyetlerin 1991-2021 yıllarındaki İşsizlik oranındaki değişim oranları göstermektedir. Şekillerden görülüyor ki Bağımsızlığın elde edildiği yıldan 2000 yılına kadar tüm cumhuriyetlerde işsizlik oranları artmıştır.

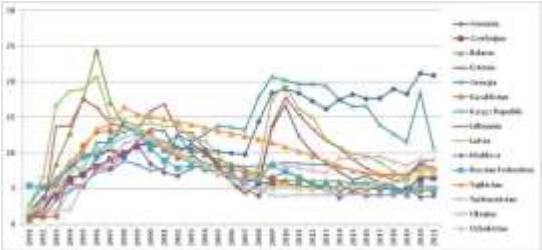

1991-2021

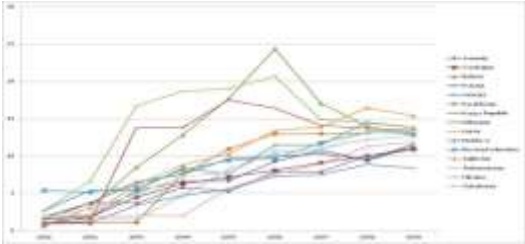

1991-1999

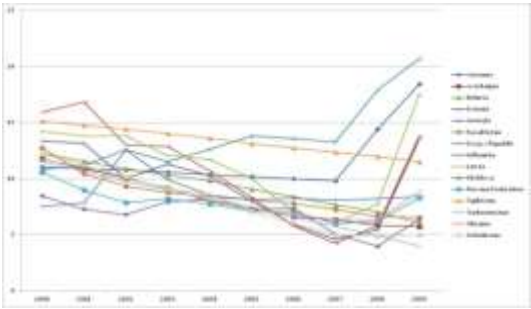

2000-2009

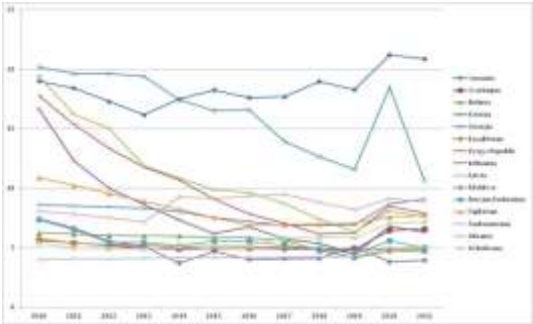

2010-2021

Şekil 3. Cumhuriyetlerin dönemlere göre İşsizlik oranları

Şekil 3'den görülüyor ki, 1996 yılında Belarus (%24,4) ve Letonya'da (%20,7) ile en yüksek seviyeye çıkmıştır. 2000 ve 2001 yılından sonra tüm cumhuriyetlerde işsizlik oranlarında azalma gerçekleşmiştir. 2010 yılında Gürcistan, Ermenistan, Letonya, Litvanya ve Estonya'da işsizlik oranları tekrar artmıştır. 1991 yılından günümüze kadar işsizlik oranları sürekli artan tek cumhuriyet Ermenistan olmuştur. 2010-2021 yıllarda diğer ülkelere göre en fazla işsizlik oranı Ermenistan ve Gürsitan'da olmuştur.

Şekil 4'te sunulmuş olan Cumhuriyetlerin 1991-2021 yıllarındaki Ekonomik büyüme oranları ince lendiğinde görülüyor ki, 3 dönemde tüm cumhuriyetlerin Ekonomik Büyüme oranlarında düşme olmuştur. Bunlardan ilki Bağımsızlıklarının kazanıldığı ilk yıllarda 1992-194 yıllarında gerçekleşmiştir. İkincisi dünyanın ekonomik krizinin gerçekleştiği 2008-2010 yıllarında olmuştur. Üçüncüsü 2020-2021 yıllarında dünyanı saran COVID-19 pandemisi dönemimde gerçekleşmiştir.

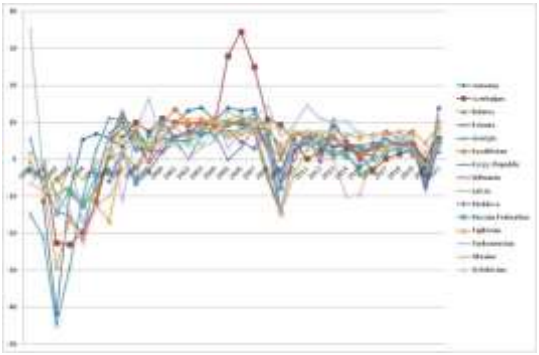

1991-2021

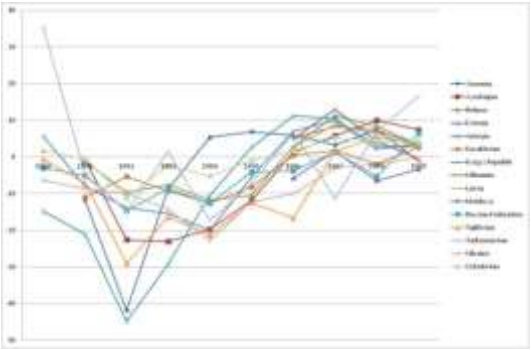

1991-1999

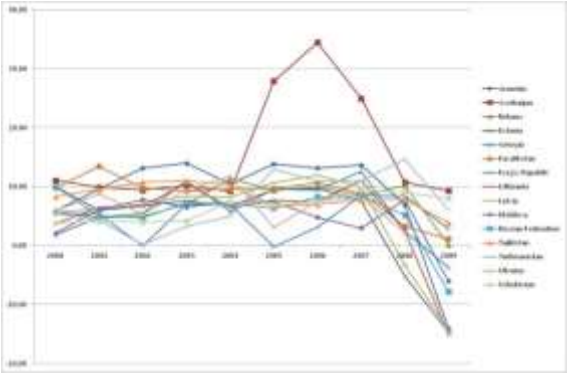

2000-2009

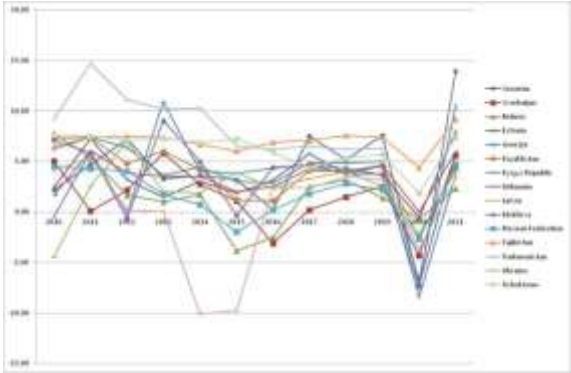

2010-2021

Şekil 4. Cumhuriyetlerin dönemlere göre Ekonomik Büyüme oranları

Şekil 4'ten görülüyor ki, doğal kaynaklara ve SSCB döneminde tarım ve sanayi yönden altyapıya sahip olan Rusya Federasyonu, Azerbaycan, Türkmenistan, Ukrayna ve Kazakistan gibi Cumhuriyetler ekonomisini toparlamayı başarmış ve her yıl yaklaşık aynı oranlarda büyüme gerçekleştirmişler. Başarılı doğalgaz ve petrol anlaşmaları yapmış ve bunları Avrupaya ulaştırmayı başarmış Azerbaycan 2005-2007 yıllarında %27,96; %34,5 ve %25,0 olmakla tüm dönemlerin en yüksek ekonomik büyüme oranlarına ulaşmıştır.

Şekil 5'te Cumhuriyetlerin 1991-2021 yıllarındaki Enflasyon oranları sunulmuştur. Şekillerden görülüyor ki, en yüksek enflasyon ornları 1993-1994 yıllarında olmuştur. En yüksek oranda enflasyon 1993 yılında Ukrayna'da %4734,9, 1994 yılında Ermenistan'da %3373,8 olarak

gerçekleşmiştir. 1996 yılından sonra tüm cumhuriyetlerde fiyat istikrarı sağlanmıştır. 1999-2000 yıllarında Belarus'ta %293,7 ve %168,6 oranında enflasyon yaşanmıştır.

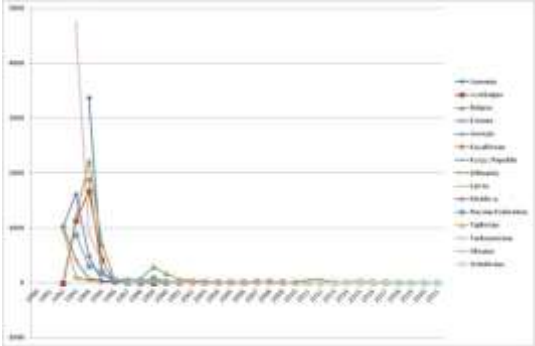

1991-2021

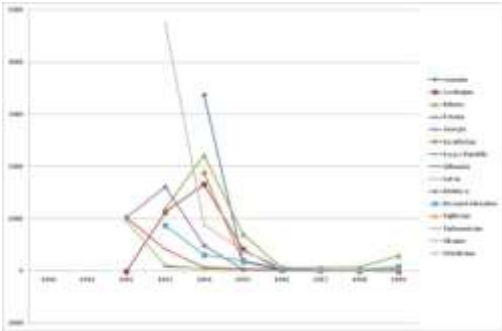

1991-1999

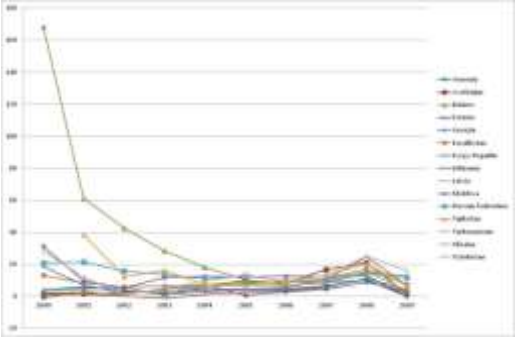

2000-2009

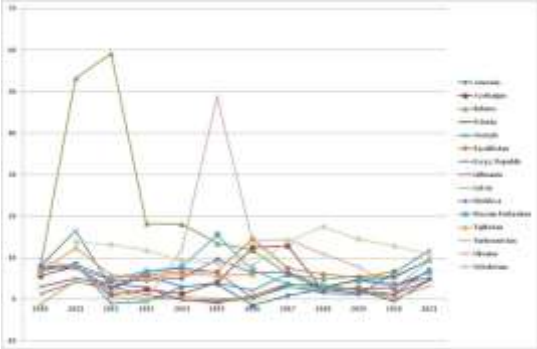

2010-2021

Şekil 5. Cumhuriyetlerin 1991-2021 yıllarındaki Enflasyon oranları

Şekil 5'ten görülüyor ki, 2010 yılından sonra Cumhuriyetlerin enflasyon oranlarında dalgalanmalar olmuştur. bu dönemde en yüksek enflasyon oranları Belarus (%53,2; %59,2) ve Ukrayna'da (48,7) gerçekleşmiştir. Son olarak 2021 yılında COVID-19 pandemisinin etkisi ile ülkelerde enflasyon oranı artmıştır.

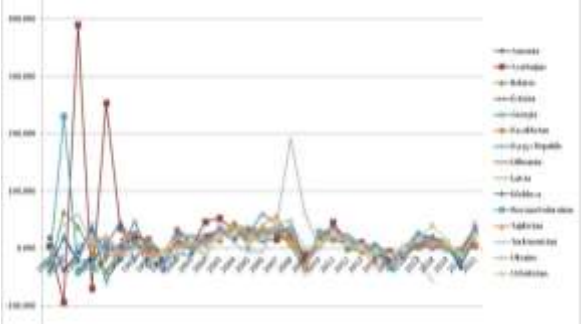

1991-2021

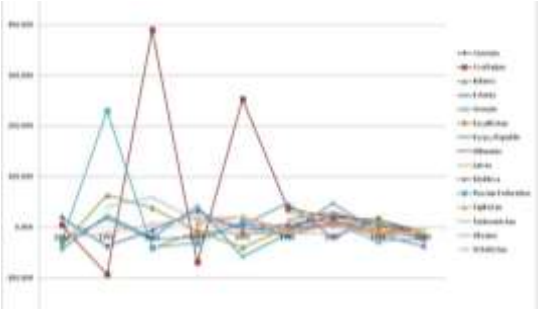

1991-1999

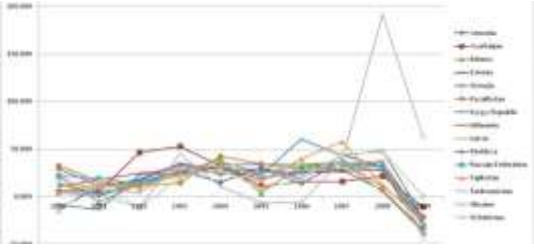

2000-2009

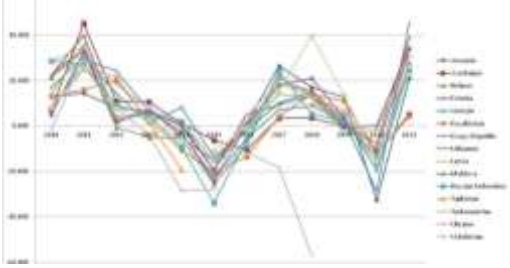

2010-2021

Şekil 6. Cumhuriyetlerin 1991-2021 yıllarındaki İthalat oranları

Şekil 6'da Cumhuriyetlerin 1991-2021 yıllarındaki İthalat oranları sunulmuştur. Şekillerden görüldüğü üzere En yüksek oranda ithalat oranları 1991-1995 yılları arasında Azerbaycan ve Rusya'da olmuştur. 1995-1999 yılına kadar tüm cumhuriyetlerin ithalat oranlarında düşme gözlemlese de, 2000 yılından sonra bu oran artma yönümlü olmuştur. 2008 yılında Türkmenistanın ithalatı %191 oranında artmıştır. 2010-2021 yıllarında tüm cumhuriyetlerin ithalat oranları aynı düzeyde gerçekleşmiştir. 2010-2021 yılları arasında 2011, 2017 ve 2021 yıllarında tüm cumhuriyetlerin ithalat oranları artmış, 2015 ve 2020 yıllarında ise azalmıştır.

Şekil 7'de Cumhuriyetlerin 1991-2021 yıllarındaki İhracat oranları sunulmuştur. Şekillerden görüldüğü üzere En yüksek oranda İhracat oranları 1991-1995 yılları arasında Rusya Federasyonu, Azerbaycan, Türkmenistan ve Belarus'ta olmuştur. 1995-1999 yılına kadar tüm cumhuriyetlerin ihracat oranlarında düşme gözlemlese de, 2000 -2008 yıllarında ihracat oranları Azerbaycan ve Türkmenistan dışında diğer ülkelerde stabil olmuştur. Azerbaycan'da ihracat oranı 2008 yılında %96,9, 2008 yılında Türkmenistan'da %137,4 olarak gerçekleşmiştir. ithalatı %191 oranında artmıştır. 2010-2021 yıllarında tüm cumhuriyetlerin ithalat oranları aynı düzeyde gerçekleşmiştir.

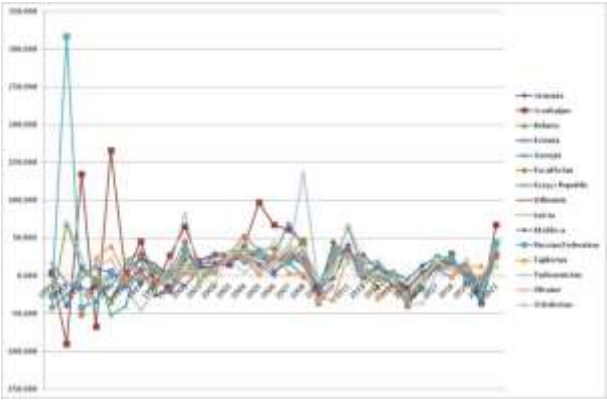

1991-2021

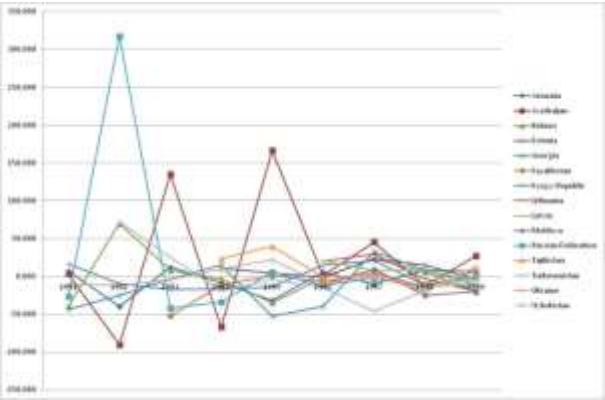

1991-1999

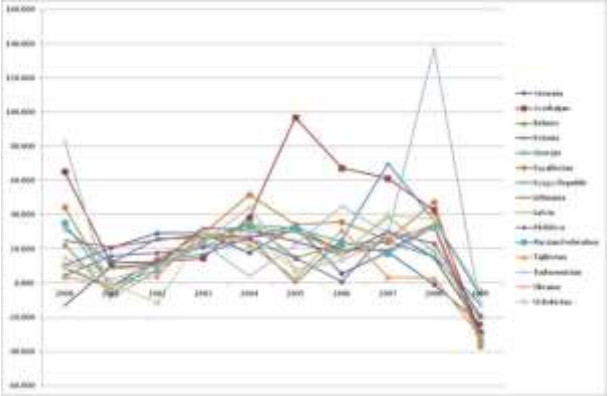

2000-2009

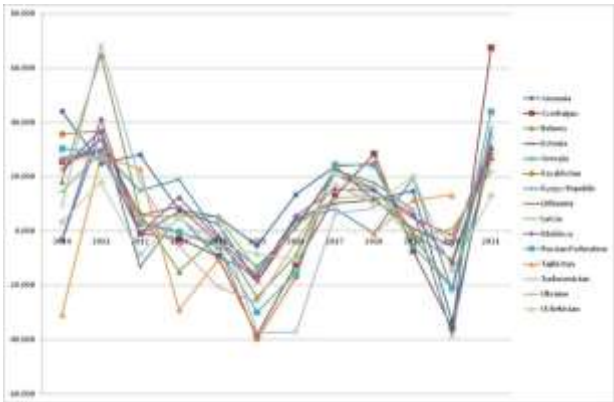

2010-2021

Şekil 7. Cumhuriyetlerin 1991-2021 yıllarındaki İhracat oranları

Şekil 7'den 2010-2021 yılları arasında cumhuriyetlerin ihracat oranları inişli çıkışlı gerçekleşmiştir. 2011, 2017 ve 2021 yıllarında tüm cumhuriyetlerin ihracat oranları artmış, 2015 ve 2020 yıllarında ise azalmıştır.

4. SONUÇ

Çalışmada Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanmış 15 cumhuriyetin 1991-2021 yılları arasındaki mkroekonomik

göstergelerinin karşılaştırılarak incelenmişti. Veriler Dünya Bankası'nın ve Cumhuriyetlerin İstatistik kurumlarının internet sitelerinden elde edilmiştir. Daha sonra veriler ile Excel programında tablolar oluşturulmuş ve grafikler düzenlenmekle yorumlanmıştır. Çalışma kapsamında toplam nüfusun yıllık değişim oranı, toplam işgücünün yıllık değişim oranı, toplam işsizlik oranı (modellenmiş ILO tahmini), GSYİH büyümesi, tüketici fiyatları ile enflasyon oranı, Mal ve hizmet ithalatı ve ihracatın (cari ABD doları) yıllık değişim oranları kullanılmıştır.

Çalışma sonucunda, 1991 yılından 2021 yılına kadar olan süreçte nüfusun artış oranı karşılaştırıldığında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'da nüfusun arttığı, diğer Cumhuriyetlerde ise azaldığı görülmüştür. Nüfus artım oranında en fazla artış Tacikistan'da (%79,96)'da, azalmanın Letonya'da (%29,24) gerçekleşmiştir. Nüfus artım oranında en keskin azalma 1993-1995 yıllarında Gürcistan'da olmuştur. İşsizlik oranı 1991 yılında en fazla %5,41 (Rusya Federasyonu) iken, 2021 yılında en fazla %20,90 (Ermenistan), en az %0,6 (Belarus) iken, 2021 yılında % 3,96 (Moldova) olmuştur. SSCB'nin dağılmasından sonra tüm ekonomik ilişkilerin bozulması ile birlikte tüm cumhuriyetlerde büyüme oranları eksilere düşmüş, enflasyon oranları da en yüksek düzeylere çıkmıştır. 1992 yılında en yüksek oranda küçülme Gürcistan (44,90) ve Ermenistan'da (%41,80) gerçekleşmiştir. Bağımsızlıklarının ilk yıllarında en yüksek enflasyon oranları ile karşı karşıya kalan cumhuriyetler Ermenistan (%3373), Belarus (%2221) ve Azerbaycan (%1662) olmuştur.1992-2021 yılları içinde en yüksek oranda büyüme Azerbaycan'da (%27,96; %34,50; %25,00) olmuştur. 2020 yılında COVID-19 pandemisinin etkisi ile olacak ki, tüm cumhuriyetlerin GSYİH'da küçülme yaşanmıştır. Cumhuriyetlerin ithalat ve ihracat verileri incelendiğinde doğal kaynaklar bakımından zengin olan Rusya Federasyonu, Azerbaycan ve Türkmenistan'da ihracat oranları zaman zaman diğer ülkelerden daha yüksek gerçekleşmiştir. Genel olarak bakıldığında ise tüm cumhuriyetlerin ithalat ve ihracatlarındaki yıllık değişim oranlarının yaklaşık aynı düzeyde olduğu görülmüştür.

KAYNAKÇA

Abduvaliev, M., & Bustillo, R. (2020). Impact of remittances on economic growth and poverty reduction amongst CIS countries. *Post-Communist Economies*, *32*(4), 525-546.

Cottrell, A., & Cockshott, W. P. (1993). Socialist planning after the collapse of the Soviet Union. *Revue européenne des sciences sociales*, 167-185.

Field, M. G. (1995). The health crisis in the former Soviet Union: a report from the 'post-war'zone. *Social Science & Medicine*, *41*(11), 1469-1478.

Leinsalu, M., Vågerö, D., & Kunst, A. E. (2004). Increasing ethnic differences in mortality in Estonia after the collapse of the Soviet Union. *Journal of Epidemiology & Community Health*, *58*(7), 583-589.

Pypko, S. (2009). Inflation and economic growth: The non-linear relationship. Evidence from CIS countries. *Kyiv School of Economics*, 1-42.

Racioppi, L., & See, K. O. S. (1995). Organizing women before and after the fall: Women's politics in the Soviet Union and post-Soviet Russia. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, *20*(4), 818-850.

Selamzade, F. (2022). *Türk Cumhuriyetleri Arasında Bir İktisadi İşbirliği*. Akademisyen Kitabevi.

Shuvalova, O. V., Vorontsov, D. A., & Rodionova, I. A. (2021). Innovative energy policy decisions of the countries of the Post-Soviet space at the modern stage (typology of the CIS and Baltic countries by the level of development of alternative energy). In *Industry Competitiveness: Digitalization, Management, and Integration: 2*, 881-892.

Starovotova, G. V. (1997). *Sovereignty after empire: self-determination movements in the former Soviet Union* (Vol. 31, No. 19). US Institute of Peace.

Tishkov, V. (1997). *Ethnicity, nationalism and conflict in and after the Soviet Union: The mind aflame* (Vol. 15). Sage.

World Bank, (2022). *Open Data*, https://data.worldbank.org/

Yesilyurt,O. & Selamzade, F. (2020). Measuring CIS health systems using the stochastic frontier analysis (SFA). *Экономика региона*, *16*(1), 59-68.

Zaprudnova, L. A. (2014). Political and economic aspects evaluation of the CIS countries relationship The Commonwealth of Independent States (CIS). *Прикладные экономические исследования*, (2), 12-19.

ESKİ SSCB ÜLKELERİNİN SAĞLIK STATÜSÜ PERFORMANS DEĞİŞİMİNİN ÖLÇÜLMESİ: 2005-2014

Dr. Öğretim Üyesi Fuad SELAMZADE

Muş Alparslan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi,

ORCID: 0000-0002-2436-8948

ÖZET

Çalışmanın amacı 26 Aralık 1991 tarihinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) dağıldıktan sonra bağımsızlığına kavuşmuş 15 cumhuriyetin sağlık sistemlerinin performans değişimlerinin incelenmesidir. Dünya bankası ve Cumhuriyetlerin istatistik kurumlarından elde edilebilen veriler ile 2005-2014 yılları için analizler Malmquist Endeksi Toplam Faktör Verimliliği (TFP) yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Analizin yapılması için bin kişi başına Doktor, Hemşire ve ebe ve hastane yatak sayısı girdi; Doğumda beklenen yaşam süresi, bin kişi başına kaba ölüm oranı ve bebek ölüm hızı çıktı değişkenleri olarak kullanılmıştır.

Çalışma sonucunda Ölçeğe göre Sabit Getiri (Constant Returns to Scale-CRS) ve Ölçeğe Göre Değişken Getiri (Variable Returns to Scale- VRS) varsayımı ile yapılmış analizlerde Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Tacikistan ve Türkmenistan'ın etkin olduğu tespit edilmiştir. 2005-2014 yıllarının ortalamasına bakıldığında Belarus, Estonya, Kazakistan, Litvanya, Tacikistan ve Ukrayna'nın TFP Değişiminde azalma olduğu gözlemlenmiştir. Azerbaycan ve Rusya Federasyonu'nun ortalama TFP değişimi diğer ülkelere göre daha yüksek oranda artığı görülmüştür. Yıllara göre ülkelerin tamamının TFP ortalaması incelendiğinde ise en yüksek değişim 2011/12 döneminde gerçekleştiği tespit edilmiştir. Ülkelerin TFP değişiminin artmasının esas nedeninin teknolojik değişimdeki iyileşmeden kaynaklandığı tahmin edilmiştir.

Anahtar Kelimeler : SSCB, Sağlık, Malmquist Endeksi, Toplam Faktör Verimliliği

1. GİRİŞ

26 Aralık 1991 tarihinde Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından, Semashko sisteminin verimsizlikleri kritik seviyelere ulaştı ve hükümetin ücretsiz sağlık hizmetleri taahhütleri ile bu taahhütleri yerine getirmek için mevcut kaynaklar arasında giderek artan bir boşluk oluştu [Kutzin, Cashin, and Jakab, 2010). Sovyet sonrası ilk on yıl, devlet inşası, yıkıcı mali sorunlar ve mali kısıtlamalarla karakterize edilebilirken, sonraki on yılda daha kapsamlı sağlık sistemi reformları ve ülkeler arasında büyük farklılıklar görüldü (Balabanova, et al., 2012). Bu ülkelerin sağlık sistemlerine yönelik çok sayıda reform gerçekleştirilmiştir (Kutzin, Jakab, and Shiskin, 2009; Rechel, et al., 2012), ancak bu reform süreçlerinin ülkelerin sağlık sistemlerinde etkinliğin nasıl değiştiği hakkında çok az şey bilinmektedir. Sağlık sistemi performansının ölçümlerindeki bir dizi yöntemlerin olmasına rağmen 15 cümhuriyetin sağlık sistemlerinin performanslarının ölçülmesine yönelik çalışmalar gerçekleştirilmemiştir. Parametrik olmayan Veri Zarflama Analizi ve Parametrik olan Stokastik Sınır Analizi yöntemleri kullanılarak Bağımsız Devletler Topluluğu, Türk Cumhuriyetleri, ve diğer ülke gruplandırmaları yapılarak performans ölçüm çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Footman et al., 2013; Stickley et al., 2013; Polese et al., 2014; Campos-Matos and Kawachi, 2015; Muth, 2017; Jakovljevic, et al., 2019; Yesilyurt ve Selamzade, 2020).

Ülkelerin sağlık sistemlerinin performans artışları belirli reformlara atfedilmesi nadiren mümkün olsa da, verimlilikteki bir değişiklik, reformun kabul edilebilirliğinin dolaylı bir

göstergesi görülebilir ve bunun ölçümü, reformların diğer eski SSCB ülkelerindeki reformlara kıyasla nasıl gerçekleştiğini anlamayı kolaylaştırabilir. Ayrıca, sağlık sistemleri kaliteli hizmet sunumunun ötesinde işlevlere sahip olduğundan, sağlık sisteminin etkili ve verimli işleyişi, kaynakların verimli kullanımına ve sağlık statüsündeki iyiye doğru değişimin görülmesine bağlıdır.

Bu çalışmanın genel amacı, Eski SSCB ülkelerinde sağlık sistemlerindeki etkinlik değişiminin Malmquist Toplam Faktör Verimliliği İndeksi (TFV) yöntemi ile analiz edilmesidir. Ayrıca TFV analizi yapılırken Ölçeğe Göre Sabit Getiri (Constant Returns to Scale-CRS) ve Ölçeğe Göre Değişken Getiri (Variable Returns to Scale-VRS) yöntemleri ile elde edilen etkinlik skorları da analiz edilmiştir.

2. METODOLOJİ

Veri Zarflama Analizi (VZA) literatüründe, karar verici birimlerin verimliliklerindeki değişimin ölçülmesi için en çok kullanılan yöntemlerden biri de Malmquist İndeksi Toplam Faktör Verimliliği (TFV) analizidir. Malmquist tarafından 1953 yılında bulunan, Caves ve diğerleri (1982) tarafından tanıtılan ve ardından Fare ve diğerleri (1992) tarafından geliştirilen TFP, her bir veri noktasının ortak bir teknolojiye olan uzaklığının oranını hesaplayarak iki veri noktası arasındaki üretkenlikteki değişimi ölçmek için girdi ve çıktı mesafesi fonksiyonlarını kullanır. Fare ve arkadaşlarına göre (1994), ölçeğe göre sabit getiri (Constant Returns to Scale-CRS) teknolojisi varsayımı altında, TFV, endeksindeki uzaklık fonksiyonları, teknik etkinlik değişimi indeksi ürününe ve teknik değişim endeksine eşdeğer olduğunu göstermek için yeniden düzenleneir (Coelli, vd, 1998).

$$m_0^t(y_s, x_s, y_t, x_t) = \frac{d_0^t(y_t,x_t)}{d_0^s(y_s,x_s)} x \left[\frac{d_0^s(y_t,x_t)}{d_0^t(y_t,x_t)} x \frac{d_0^s(y_s,x_s)}{d_0^t(y_s,x_s)}\right]^{1/2} \quad (1)$$

burada s ve t dönemlerindeki çıktı yönelimli teknik etkinlikteki değişim ve iki dönem arasında teknolojide meydana gelen değişmeleri ölçen "Etkinlik Değişimi" ve "Teknolojik Değişmin"in çarpımından oluşmaktadır. Etkinlikteki değişim, t dönemindeki teknik etkinliğinin, s dönemindeki teknik etkinliğe olan oranını ifade eder (Candemir & Deliktaş, 2006: 4).

$$M_{TFV}^{s,t} = ED\ x\ TED \quad (2)$$

Malmquist İndeksi TFV`deki değişme endeksinin artmasında $M_{TFV}>1$, azalmasında $M_{TFV}<1$, değişmediği durumda ise $M_{TFV}=1$ olur.

3. VERİ VE DEĞİŞKENLER

Çalışmada kullanılan veriler Dünya Bankasının ve araştırmaya konu olan ülkelerin istatistik verilerinin bulunduğu internet sitelerinden elde edilmiştir. Çalışmada ülkelerin 2005-2014 yılları verileri ile etkinlik değişimi analizleri yapılmıştır. Eski SSECB ülkelerinden bir çoğunun özellikle Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan'ın sağlık girdilerinin verilerine ulaşılamadığından 2015 yılı ve sonrası dönem çalışmaya dahil edilememiştir.

Analizlerin ypılması için girdi değişkenleri olarak; bin kişi başına Doktor, Hemşire ve ebe ve Hastane yatak sayıları, çıktı değişkenleri olarak; Doğumda beklenen yaşam süresi, bin kişi başına Kaba ölüm oranı, bin canlı doğumda Bebek ölüm hızı ve kullanılmıştır.

Tablo 1. Girdi ve Çıktı Değişkenlerinin İstatistikleri

Yıllar	Göstergeler	Doktor	Hemşire ve ebe	Hastane yatağı	Yaşam süresi	Kaba ölüm	Bebek ölüm
2005	Max	7,13	10,98	11,13	72,57	16,60	47,00
	Min	1,95	3,46	3,92	65,53	5,40	5,70
	Average	3,26	6,62	6,85	68,67	10,85	23,03
	Std Dev	1,16	2,00	2,20	2,28	3,72	14,47
2006	Max	7,27	10,79	11,18	72,69	16,20	44,10
	Min	1,92	3,51	3,74	66,15	5,30	5,20
	Average	3,28	6,66	6,81	68,94	10,80	21,67
	Std Dev	1,21	1,99	2,20	2,07	3,63	13,68
2007	Max	7,32	10,87	11,23	72,81	16,40	41,70
	Min	1,90	3,52	3,32	66,34	5,10	4,70
	Average	3,32	6,66	6,65	69,26	10,76	20,40
	Std Dev	1,23	2,02	2,30	1,99	3,65	12,99
2008	Max	7,29	11,13	11,12	73,77	16,30	39,70
	Min	1,93	3,56	3,21	67,11	5,10	4,30
	Average	3,31	6,66	6,52	69,73	10,60	19,23
	Std Dev	1,23	2,08	2,23	2,06	3,60	12,37
2009	Max	7,36	11,17	11,07	74,82	15,30	38,10
	Min	1,64	3,60	3,09	67,96	4,80	4,00
	Average	3,34	6,69	6,41	70,34	10,33	18,15
	Std Dev	1,27	2,15	2,27	2,11	3,54	11,83
2010	Max	7,20	11,38	11,45	75,43	15,20	37,20
	Min	1,70	3,95	2,99	67,74	4,80	3,60
	Average	3,35	6,69	6,13	70,59	10,44	17,18
	Std Dev	1,26	2,13	2,30	2,24	3,61	11,38
2011	Max	6,45	11,42	11,25	76,23	14,50	36,70
	Min	1,72	3,94	2,81	68,15	4,90	3,30
	Average	3,40	6,81	6,06	70,93	10,30	16,29
	Std Dev	1,17	2,20	2,29	2,27	3,49	11,01
2012	Max	4,84	11,40	11,27	76,33	14,50	36,30
	Min	1,73	3,72	2,53	68,48	4,90	3,00
	Average	3,27	6,50	6,03	71,26	10,31	15,51
	Std Dev	0,91	2,24	2,29	2,20	3,50	10,72
2013	Max	4,85	11,33	11,05	77,14	14,60	36,30
	Min	1,71	3,78	2,59	68,74	4,80	2,80
	Average	3,28	6,53	5,87	71,60	10,25	14,82
	Std Dev	0,92	2,19	2,24	2,26	3,60	10,50
2014	Max	5,01	11,28	10,83	77,03	14,70	36,30
	Min	1,72	3,82	2,89	68,61	4,90	2,60
	Average	3,29	6,36	5,71	71,84	10,23	14,17
	Std Dev	0,98	2,15	2,03	2,31	3,60	10,32

Tablo 1'de sunulmuş olan, Onbeş Cumhuriyetin girdi ve çıktı değişkenlerinin istatistikleri incelendiğinde Doktor sayısı en çok Rusya Federasyonu (2005-2011) ve Belarus (2012-2014)

en az ise Tacikistan'da olmuştur. Hemşire ve ebe sayısı en çok Özbekistan'da, en az Tacikistan (2005-2010) ve Gürcistan'da (2010-2014) olmuştur. Hastane yatağı sayısı en çok Belarus, en az Gürcistan'da olmuştur. Doğumda beklenen yaşam süresi en yüksek Estonya, en az Rusya Federasyonu (2005), Kazakistan (2006-2008), Türkmenistan (2009, 2013, 2014) ve Tacikistan'da (2010-2012) olmuştur. Kaba ölüm hızı en yüksek Ukrayna, en az Özbekistan'da olmuştur. Bebek ölüm hızı en yüksek Tacikistan (2005-2009) ve Türkmenistan (2010-2014), en az Estonya'da olmuştur.

4. BULGULAR

Eski SSCB cumhuriyetlerinin Toplam Faktör Verimliliği hesaplanmadan önce elde edilmiş Ölçeğe Göre Sabit Getiri (CRS) ve Ölçeğe Göre Değişken Getiri (VRS) varsayımları ile elde edilmiş etkinlik skorları Tablo 2'de sunulmuştur. Tablo 2'den görülüyor ki 2005-2014 yıllarının tümünde CRS ve VRS yöntemi ile yapılan analizlerde Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Tacikistan ve Türkmenistan etkin olmuştur. Letonya yalnız 2008 yılında CRS yöntemi ile yapılan analizde 0,991 etkinlik skoru almış, diğer yılların tümünde her iki yöntem ile yapılan analizlerde etkin olmuştur. Estonya 2005-2006, Ukrayna ise 2005-2008 yıllarında CRS ve VRS yöntemleri ile yapılan analizlerde, diğer yıllarda ise yalnız CRS yöntemi ile yapılan analizlerde etkin olmuştur.

Tablo 2. Ülkelerin CRS ve VRS analiz sonuçları

Cumhuriyetler	2005		2006		2007		2008		2009	
	CRS	VRS	CRS	VRS	CRS	VRS	CRS	VRS	CRS	VRS
Ermenistan	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Azerbaycan	0,632	1	0,637	1	0,596	1	0,599	1	0,587	1
Belarus	0,813	0,972	0,802	0,975	0,749	0,977	0,85	0,98	0,849	0,979
Estonya	1	1	1	1	0,987	1	0,924	1	0,945	1
Gürcistan	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Kazakistan	0,717	0,96	0,688	0,96	0,676	0,955	0,654	0,954	0,611	0,955
Kırgız Cumhuriyeti	0,933	0,985	0,94	0,98	0,932	0,978	0,936	0,981	0,914	0,983
Litvanya	0,819	0,988	0,856	0,99	0,857	0,989	0,829	0,99	0,818	0,991
Letonya	1	1	1	1	1	1	0,991	1	1	1
Moldova	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Rusya Federasyonu	0,741	0,97	0,67	0,965	0,625	0,964	0,619	0,964	0,604	0,966
Tacikistan	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Türkmenistan	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Ukrayna	1	1	1	1	1	1	1	1	0,895	1
Özbekistan	0,9	0,989	0,895	0,989	0,89	0,986	0,895	0,986	0,895	0,979
Ortalama	0,904	0,991	0,899	0,991	0,887	0,99	0,886	0,99	0,875	0,99
Cumhuriyetler	**2010**		**2011**		**2012**		**2013**		**2014**	
	CRS	**VRS**	**CRS**	**VRS**	**CRS**	**VRS**	**CRS**	**VRS**	**CRS**	**VRS**
Ermenistan	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Azerbaycan	0,771	1	0,821	1	0,795	0,998	0,794	0,997	0,807	0,996
Belarus	0,844	0,987	0,584	0,991	0,538	0,969	0,527	0,969	0,509	0,968
Estonya	0,92	1	0,895	1	0,901	1	0,929	1	0,936	1
Gürcistan	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Kazakistan	0,609	0,948	0,606	0,941	0,619	0,946	0,617	0,949	0,662	0,957
Kırgız Cumhuriyeti	0,928	0,983	0,94	0,982	0,941	0,988	0,939	0,986	0,972	0,992
Litvanya	0,767	0,991	0,762	0,996	0,741	0,994	0,731	0,995	0,718	0,997
Letonya	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Moldova	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Rusya Federasyonu	0,617	0,961	0,536	0,965	0,984	1	0,952	0,972	0,928	0,965

Tacikistan	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Türkmenistan	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Ukrayna	0,859	1	0,806	1	0,777	1	0,763	1	0,858	1
Özbekistan	0,922	0,977	0,943	0,977	0,955	0,985	0,983	0,997	1	1
Ortalama	0,882	0,99	0,86	0,99	0,883	0,992	0,882	0,991	0,893	0,992

Estonya, Letonya ve Ukrayna 2005-2014 yıllarında VRS analizinde etkin olmuştur. Azerbaycan 2005-2011 yıllarında VRS yöntemi ile yapılan analizlerde etkin olmuştur. Rusya Federasyonu 2012 yılında VRS, Ukrayna ise 2014 yılında CRS ve VRS analizlerinde etkin olmuş diğer yıllarda yapılan analizlerde etkin olmamışlardır. Belarus, Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti ve Litvanya tüm yıllarda etkin olmamıştır. 2004-2015 yıllarında Cumhuriyetlerin CRS skor ortalaması 0,86-0,90, VRS skor ortalaması 0,99-0,992 arasında olmuştur. CRS analizinde en az etkinlik skorunu 2005-2009 yıllarında Azerbaycan, 2010'da Kazakistan, 2011'de Rusya Federasyonu, 2012-2014 yıllarında Belarus almıştır. VRS analizinde en az etkinlik skorunu tüm yıllarda Kazakistan almıştır.

Tablo 3'te Cumhuriyetlerin TFV değişimi sonuçları sunulmuştur. Tablo 3 incelendiğinde görülüyor ki, dönemlere göre sırasıyla TFV değişimi en yüksek olan Cumhuriyetler Litvanya (1,04), Gürcistan (1,084), Belarus (1,129), Letonya (1,065), Azerbaycan(1,301; 1,076), Rusya Federasyonu (1,921), Estonya (1,043) ve Ukrayna (1,172) olmuştur.

Tablo 3. Cumhuriyetlerin TFV değişimi sonuçları

Ülkeler	2005/06	2006/07	2007/08	2008/09	2009/10	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14
Ermenistan	1,002	1,032	1,021	1,01	0,988	1	0,972	1,003	0,99
Azerbaycan	1,016	0,982	1,021	1,017	1,301	1,076	0,993	1,005	0,987
Belarus	0,963	0,927	1,129	0,978	1,039	0,704	0,939	1,005	0,989
Estonya	0,986	1,004	0,943	1,011	1,006	0,969	0,997	1,043	1,003
Gürcistan	1,032	1,084	1,03	1	1,009	1,028	1,085	0,979	0,933
Kazakistan	0,953	0,984	0,962	0,943	0,996	0,994	1,011	1,005	1,057
Kırgız Cumhuriyeti	1,013	1,022	1,01	1,023	1,011	1,022	1,017	1,011	1,025
Litvanya	1,04	1,015	0,971	0,973	1,011	0,969	0,992	1,015	0,993
Letonya	0,953	0,998	0,959	1,065	1,06	0,977	1,03	0,995	1,005
Moldova	0,999	0,991	1,002	0,993	1,03	1,017	1,02	1,015	1,038
Rusya Federasyonu	0,923	0,966	1,007	0,967	1,018	0,856	1,921	0,961	0,953
Tacikistan	0,967	1,001	0,974	1,058	0,94	0,98	0,961	0,964	1,004
Türkmenistan	0,999	1,028	0,995	0,995	0,979	0,997	1,008	1,015	0,992
Ukrayna	0,962	1,01	0,989	0,843	0,998	0,954	0,996	1,002	1,172
Özbekistan	1,011	1,031	1,026	1,017	1,027	1,028	1,032	1,042	1,008
Ortalama	0,987	1,004	1,002	0,992	1,025	0,967	1,048	1,004	1,009

Tablo 3 incelendiğinde görülüyor ki, dönemlere göre sırasıyla TFV değişimi en az olan Cumhuriyetler; Rusya Federasyonu (2005/06'da 0,923; 2012/13'de), Belarus (2006/07'da 0,927; 2010/11'de 0,704; 2011/12'de 0,939), Estonya (0,943), Ukrayna (0,843), Tacikistan (0,94) ve Gürcistan (0,933) olmuştur. Yıllara göre tüm Cumhuriyetlerin TFV değişim ortalaması incelendiğinde ise 2005/06 , 2008/09 ve 2010/11'de azalma, diğer dönemlerde ise artma olduğu tespit edilmiştir. TFV değişimi tüm dönemlerde 1'in üzerinde gerçekleşmiş Cumhuriyetler Kırgız Cumhuriyeti ve Özbekistan olmuştur.

Tablo 4'te sunulmuş olan Cumhuriyetlerin tüm yıllar için Malmquist Endeksi ve TFV değişimi sonuçları incelendiğinde görülüyor kı, TFV değişiminin hesaplandığı iki faktörden biri olan etkinlik değişimi değerleri Belarus, Estonya, Kazakistan, Litvanya ve Ukrayna'da 1'in altında, Ermenistan, Gürcistan, Letonya, Moldova, Tacikistan ve Türkmenistan'da 1'e eşit, Azerbaycan, Kırgız Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu ve Özbekistan'da ise 1'in üzerinde gerçekleşmiştir. Ortalama değeri 0,998 olan etkinlik değişimi ölçümünde en yüksek oranda artım 1,028 ile Azerbaycan'da, en yüksek oranda azalma 0,949 ile Belarusta olmuştur.

Tablo 4. Cumhuriyetlerin tüm yıllar için Malmquist Endeksi ve TFV değişimi sonuçları

Ülkeler	effch	techch	pech	sech	tfpch
Ermenistan	1	1,002	1	1	1,002
Azerbaycan	1,028	1,012	1	1,028	1,04
Belarus	0,949	1,008	1	0,95	0,957
Estonya	0,993	1,003	1	0,993	0,995
Gürcistan	1	1,019	1	1	1,019
Kazakistan	0,991	0,998	1	0,992	0,989
Kırgız Cumhuriyeti	1,005	1,012	1	1,004	1,017
Litvanya	0,985	1,012	1	0,985	0,997
Letonya	1	1,004	1	1	1,004
Moldova	1	1,012	1	1	1,012
Rusya Federasyonu	1,025	1,007	0,999	1,026	1,032
Tacikistan	1	0,983	1	1	0,983
Türkmenistan	1	1,001	1	1	1,001
Ukrayna	0,983	1,006	1	0,983	0,989
Özbekistan	1,012	1,013	1,001	1,011	1,025
Ortalama	0,998	1,006	1	0,998	1,004

TFV değişiminin hesaplandığı iki faktörden bir diğeri olan teknolojik değişimi değerleri Kazakistan ve Kırgız Cumhuriyeti'nde 1'in altında, Diğer tüm cumhuriyetlerde ise ise 1'in üzerinde gerçekleşmiştir. Bu durumda söylemek olur ki, teknolojik yönden Cumhuriyetler etkin olmuşlardır. Ortalama değeri 1,006 olan teknolojik değişimi ölçümünde en yüksek oranda artım 1,019 ile Gürcistan'da, en yüksek oranda azalma 0,983 ile Tacikistan'da olmuştur. Cumhuriyetlerin saf etkinlik değişimi tüm Cumhuriyetlerde 1'e eşit olurken, ölçek etkinliği değişiminde farklılıklar gözlemlenmiştir. Şöyle ki, ortalama değerinin 0,998 olduğu ölçek etkinlik değişiminde; Azerbaycan, Rusya Federasyonu, Özbekistan ve Kırgız Cumhuriyeti'nde ölçeğe göre artan, Ermenistan, Gürcistan, Letonya, Moldova, Tacikistan ve Türkmenistan'da ölçeğe göre sabit, Estonya, Kazakistan, Litvanya, Ukrayna ve Belarus'ta ise ölçeğe göre azalan getirinin sözkonusu olduğu tespit edilmiştir. Tablo 4'te son sütunda sunulmuş olan Cumhuriyetlerin tüm yıllara göre TFV değişimi incelendiğinde etkinlik değişimi ve /veya teknolojik değişimi en az olan Cumhutiyetlerin TFV değişimleriin de 1'in altında gerçekleştığı tespit edilmiştir.

Tablo 6. Malmquıst Endeksi yıllık ortalamaların özeti

Yıllar	effch	techch	pech	sech	tfpch
2005/06	0,993	0,994	1	0,994	0,987

2006/07	0,983	1,021	0,999	0,984	1,004
2007/08	0,999	1,003	1	0,999	1,002
2008/09	0,985	1,007	1	0,985	0,992
2009/10	1,013	1,012	1	1,014	1,025
2010/11	0,966	1,001	1	0,966	0,967
2011/12	1,032	1,015	1,002	1,03	1,048
2012/13	0,998	1,006	0,999	0,999	1,004
2013/14	1,012	0,996	1,001	1,012	1,009
Ortalama	0,998	1,006	1	0,998	1,004

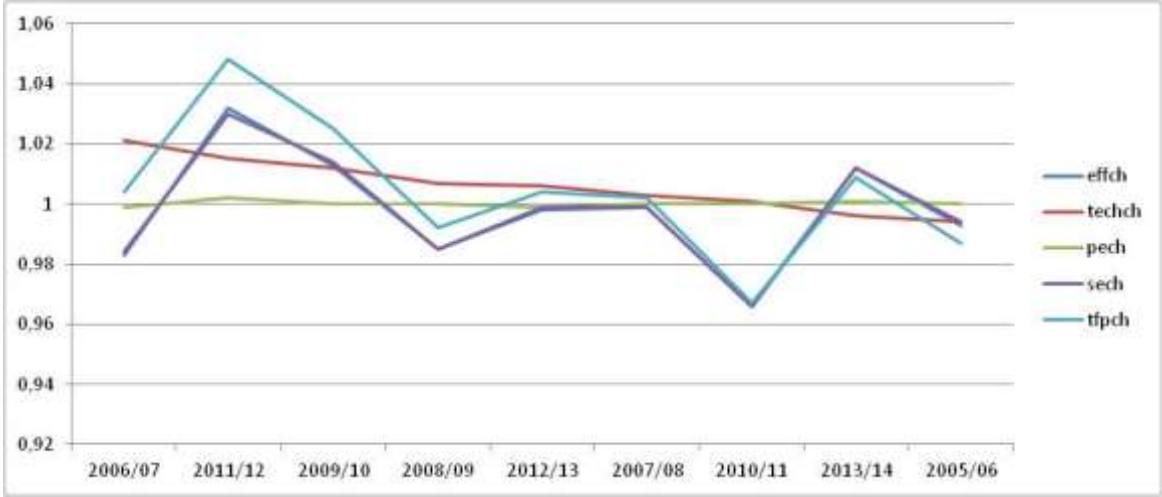

Şekil 1. Malmquıst Endeksi yıllık ortalamaların özeti

Tablo 6'da ve şekil 1'de sunulmuş olan Cumhuriyetlerin Malmquıst Endeksi yıllık ortalamaların özeti incelendiğinde görülüyor ki, TFV değişimi 2005/06 (0,987), 2008/09 (0,992) ve 2010/11 (0,967) yıllarında azalmış, diğer yıllarda ise artmıştır. TFV değişiminin en yüksek oranda arttığı dönem 2011/12 (1,048) ve 2009/10 (1,025) olmuştur. Etkinlik değişimi skor ortalamaları 2011/12 (1,032), 2009/10 (1,013) ve 2013/14 (1,012) yıllarında 1'in üzerinde diğer yıllarda ise 1'in altında gerçekleşmiştir. Teknolojik değişim skor ortalamaları ise 2013/14 (0,996) ve 2005/06 (0,994) da 1'in altında, diğer yıllarda ise 1'in üzerinde gerçekleşmiştir. Bu sonuçlara göre Cumhuriyetlerin teknolojik yönden etkin oldukları, sağlık sektöründe teknolojiyi etkin olarak kullandıkları söylenebilir.

4. SONUÇ

Bu çalışmada, 2005–2014 dönemi için Eski SSCB üyesi 15 Cumhuriyetin ulusal sağlık sistemlerinin verilerini kullanarak verimlilik ve teknolojik değişiklik analizi Malmquist Endeksi Toplam Faktör Verimliliği yöntemi ile yapılmıştır.

Çalışma bulgularına göre genel olarak, tüm dönemlerde cunhuriyetlerin sağlık üretiminde kullanılan teknolojik etkinlik düzeyinde ilerileme görülmüştür. Bu, ulusal sağlık sisteminin üretken verimliliğini artırmanın anahtarının, genelde sağlık üretiminde teknolojik bir atılımın olduğunu göstermektedir. Cumhuriyetlerin ölçek etkinliklerinin neredeyse değişmediği sonuçları incelendiğinde bu cumhuriyetlerin farklı bölgelerde yerleştiğinin ve farklı ekonomilere sahip olduğunun tezahürü olduğu söylenebilmektedir. Bu nedenle bulgular,

politika uygulamaları için ana verimsizlik kaynaklarını belirlemeyi amaçlayan sağlık sistemi üretkenliği üzerine ulusal düzeyde bir çalışma önermektedir. Çalışma aynı zamanda mevcut sağlık kurumlarının arz yönünden kronik hastalıklar için teşvik edici ve önleyici bakım talebinin sağlanmasına ayak uydurması ve bulaşıcı olmayan hastalıkların davranışsal risk faktörlerine karşı toplum yönelimini sürdürmesi için kapasitelerinin güçlendirilmesini önermektedir.

KAYNAKÇA

Kutzin, J., Cashin, C., and Jakab, M. (2010). *Implementing health financing reform: lessons from countries in transition, Europe*. Copenhagen: World Health Organisation

Balabanova, D., et al. (2012). Health care reform in the former Soviet Union: beyond the transition. *Health Services Research*, 47(2), 840–864.

Rechel, B., et al. (2012). Lessons from two decades of health reform in Central Asia. *Health Policy and Planning*; 27, 281–287

Kutzin, J., Jakab, M., and Shiskin, S. (2009). From scheme to system: social health insurance funds and the transformation of health financing in Kyrgyzstan and Moldova. *Advances in Health Economics and Health Services Research*, 21, 291–312.

Footman, K., et al. (2013). Public satisfaction as a measure of health system performance: a study of nine countries in the former Soviet Union. *Health Pol.*, 112, 62-69, DOI: 10.1016/j.healthpol.2013.03.004

Polese, A. et al. (2014). 'Welfare States' and social policies in Eastern Europe and the former USSR: Where ınformality fits ın?, *Journal of Contemporary European Studies*, 22(2), 184-198, DOI:10.1080/14782804.2014.902368

Muth, S. (2017). Russian as a commodity: medical tourism and the healthcare industry in post-Soviet Lithuania, *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 20(4), 404-416, DOI: 10.1080/13670050.2015.1115002

Yesilyurt, O., and Selamzade, F. (2020). Measuring CIS health systems using the stochastic frontier analysis (SFA). *Economy of Region*, 16(1), 59-68, DOI: 10.17059/2020-1-5

Jakovljevic, M., et al. (2019). Underlying differences in health spending within the World Health Organisation Europe Region-comparing EU15, EU post-2004, CIS, EU candidate, and CARINFONET countries. *International journal of environmental research and public health*, 16(17), 3043.

Stickley, A., et al. (2013). Loneliness: its correlates and association with health behaviours and outcomes in nine countries of the former Soviet Union. *PloS one*, 8(7), e67978.

Campos-Matos, I., and Kawachi, I. (2015). Social mobility and health in European countries: Does welfare regime type matter?. *Social Science & Medicine*, 142, 241-248.

Caves, D.W., Christensen, L.R., and Diewert, W.E., (1982). Multilateral comparisons of output, input, and productivity using superlative index numbers. *The economic journal* 92 (365), 73–86.

Candemir, M. ve Deliktaş, E. (2006). TİGEM işletmelerinde teknik etkinlik, ölçek etkinliği, teknik ilerleme, etkinlikteki değişme ve verimlilik analizi: 1999-2003, Ankara: TİGEM

Coelli, T. J. et. al. (1998). *An introduction to efficiency and productivity analysis*. Second Edition. New York: Springer Science

Fare, R., Grosskopf, S., Lindgren, B., and Roos, P., (1992). Productivity changes in Swedish pharamacies 1980–1989: A non-parametric Malmquist approach. *Journal of productivity Analysis* 3 (1), 85–101.

Fare, R., Grosskopf, S., Norris, M., and Zhang, Z., (1994). Productivity growth, technical progress, and efficiency change in industrialized countries. *The American economic review* 94(1), 66–83.

Malmquist, S. (1953). Index Numbers and Indifference Curves, *Trabajos de Estatistica* 4, 209-242.

ÇİN KÜLTÜR DEVRİMİ SÜRECİNDE HONG KONG PROPAGANDASI

Dr. Öğr. Üyesi, Abdülhakim Bahadır DARI
Yalova Üniversitesi, - 0000-0002-1523-4649

Dr. Öğr. Üyesi, Caner ÇAKI
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi - 0000-0003-3525-5823

ÖZET

19. yüzyılda Çin, Hong Kong'un yönetimi, İngiltere'ye devretmiş ve Hong Kong üzerinde İngiliz hâkimiyeti, 1 Temmuz 1997 tarihine kadar sürmüştür. Hong Kong üzerinde İngiltere'nin hâkimiyetinin devam ettiği 1960'lı yıllarda Çin Halk Cumhuriyeti'nde (ÇHC) kültür devrimi başlamış ve bu dönemde ÇHC'de İngiltere'ye karşı posterler üzerinden Hong Kong propagandası gerçekleştirilmiştir. Çalışmada Çin Kültür Devrimi'nde (ÇKD) ÇHC'de posterler üzerinden İngiltere'ye karşı gerçekleştirilen Hong Kong propagandasına yönelik söylemlerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu şekilde çalışmada ÇKD sürecinde hem ÇHC'nin Hong Kong propagandasına hem de ÇHC-İngiltere ilişkilerine ışık tutulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda çalışmada ÇHC'nin Hong Kong propaganda posterleri, ÇHC halkının İngiltere'ye karşı etkilenme süreci bağlamında Söz Eylem Kuramı'ndan yararlanılarak incelenmiştir. Çalışmada ele edilen bulgularda propaganda posterlerinde ÇHC'de pek çok kişinin İngiltere'ye karşı Hong Kong'un yanında olduğu mesajı verildiği ve ayrıca propaganda posterlerinde ÇHC'de İngiltere'ye karşı olumsuz bir kamuoyunun inşa edilmeye çalışıldığı tespit edilmiştir. Bu şekilde ÇHC'nin Hong Kong propagandasında ÇHC halkının İngiltere'ye karşı Hong Kong'a destek vermesinin teşvik edilmeye çalışıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kültür Devrimi, Propaganda, Hong Kong, Çin Halk Cumhuriyeti, İngiltere

HONG KONG PROPAGANDA IN THE PROCESS OF THE CHINESE CULTURAL REVOLUTION

ABSTRACT

In the 19th century, China transferred the administration of Hong Kong to England, and British domination over Hong Kong lasted until 1 July 1997. In the 1960s, when the British dominance over Hong Kong continued, the cultural revolution began in the People's Republic of China (PRC), and Hong Kong propaganda was made in China through posters against England in that period. In the study, it was aimed to determine the discourses against the Hong Kong propaganda made against England through posters in the Chinese Cultural Revolution (CCR). In this way, it was sought to shed light on both the Hong Kong propaganda of the PRC and the

PRC-England relations in the CCR process. In this context, in this study, Hong Kong propaganda posters of the PRC were examined in the context of the process of influencing the PRC people against the England, using the Speech Act Theory. In the findings discussed in the study, it was determined that the message that many people in the PRC were with Hong Kong against England was given, and that a negative public opinion was sought to be built in the PRC against England in the propaganda posters. In this way, it was concluded that it was sought to encourage the people of the PRC to support Hong Kong against the England in the Hong Kong propaganda of the PRC.

Keywords: Cultural Revolution, Propaganda, Hong Kong, People's Republic of China, England

1. GİRİŞ

Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) 1949 yılında kurulduğunda, Hong Kong'un hâkimiyeti İngiltere'nin egemenliği altındaydı. Bu hâkimiyet, 1 Temmuz 1997 tarihinde Hong Kong'un ÇHC'ye katılmasına kadar sürmüştür. Hong Kong'un İngiltere'nin egemenliği altında olduğu dönemde 1966-1976 tarihleri arasında gerçekleştirilen Çin Kültür Devrimi sırasında ÇHC'de İngiltere'ye karşı güçlü bir Hong Kong propagandası gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde hazırlanan posterlerde Hong Kong'u egemenliği altında bulunduran İngiltere sert bir şekilde eleştirilmiştir.

Hong Kong'un devredilmesiyle ilişkili çeşitli akademik çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda: Pan vd. (1999), kültürel Çin'de Hong Kong'un devrine ilişkin medya anlatılarını; Hyland (1997), Hong Kong'da iletişim ve kimliği; Scott (2000), Hong Kong'un devir teslim sonrası siyasi sisteminin çözülmesini; Chan ve Lee (2007), devir teslim sonrası Hong Kong'da medya ve siyaseti; Scott (2007), devir teslim sonrası Hong Kong'da meşruiyet, yönetişim ve kamu politikasını ve Veg (2017), devir teslim sonrası Hong Kong'da yerelcilik ve sivil kimliğin yükselişini incelemiştir.

Çalışmada ÇHC'nin İngiltere karşıtı Hong Kong propagandasında kullanılan propaganda posterlerinde kitleleri harekete geçirmek adına hangi mesajların verildiğinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla çalışmada konuya ilişkin propaganda posterlerindeki göstergeler, Söz Eylem Kuramı bağlamında analiz edilmiştir. Çalışmadaki bulgular üzerinden de aşağıdaki sorulara yanıt aranmaya çalışılmıştır:

- ÇHC'nin Hong Kong konulu posterlerinde Çin halkının hangi eylemde/eylemlerde bulunması teşvik edilmiştir?

- ÇHC'nin Hong Kong konulu posterlerinde hangi ideolojik söylem ön plana çıkarılmıştır?

Çalışma, posterler üzerinden ÇHC'nın Hong Kong propagandasına ışık tutması bakımından önem taşımaktadır. Bu açıdan çalışmanın, Çin propagandası, Çin tarihi ve ÇHC-İngiltere ilişkileri üzerine incelemede bulunan araştırmacıların yararlanabileceği bir kaynak olması hedeflenmiştir.

2. 20. YÜZYILDA HONG KONG'UN SİYASİ DURUMU

Hong Kong üzerindeki İngiliz hâkimiyeti 1842 yılından 1997 yılına kadar sürmüştür (Bolton, 2000: 268). İkinci Dünya Savaşı sırasında Hong Kong Japon işgali altında kalmış buna karşılık ilerleyen süreçte İngiltere, Hong Kong üzerinde tekrar hâkimiyet kurmuştur. 1 Temmuz 1997 tarihinde Çin kontrolüne geçmesiyle (Chu, 2005: 8), İngiltere'nin Hong Kong üzerindeki hâkimiyeti son bulmuştur. Hong Kong, ÇHC'ye devredilmekle birlikte "Tek ülke, iki sistem" kapsamında Hong Kong'un kendi yönetim ve ekonomik sistemi olmuştur.

Hong Kong'da İngiliz hâkimiyetinin sürdüğü dönemde 1967 yılında İngiliz yönetimine karşı Hong Kong'da isyanlar meydana gelmiştir. Bu isyanlar, ÇHC'de Kültür Devrimi'nin olduğu dönemde yaşanmıştır. Çalışmada incelenen propaganda posterleri üzerinden 1967 Hong Kong İsyanları'na ÇHC'de verilen tepkinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

3. YÖNTEM

Çalışmada Hong Kong devir teslimi konulu 31 postere ulaşılmıştır. Bu posterler içerisinde ÇHC'de doğrudan İngiltere karşıtı Hong Kong propagandasına yer verilen 4 propaganda posteri çalışma kapsamında incelenmiştir (CP, 2023). Çalışmada propaganda posterlerinin ÇHC halkını İngiltere'ye karşı harekete geçirme boyutunun ele alınmasının amaçlandığı için çalışmadaki propaganda posterlerindeki göstergeler, John Langshaw Austin'in Söz Eylem Kuramı üzerinden analiz edilmiştir. Austin'in Söz Eylem Kuramı, düzsöz, edimsöz ve etkisöz eylemlerinden meydana gelmektedir. Düzsöz, göstergenin anlamını, edimsöz, çıkarımı ve son olarak etki söz amaçlanan eylemi ifade etmektedir. Çalışmadaki propaganda posterleri sırasıyla bu üç boyut üzerinden ele alınmıştır.

4. BULGULAR

Çalışmanın bu kısmında ÇHC'de İngiltere karşıtı hazırlanan dört Hong Kong propaganda posteri incelenmiştir.

3. 1. Birinci Poster

Çalışmada incelenen Guangdong Halk Yayınevi tarafından yayınlanan Stefan R. Landsberger koleksiyonundaki poster, 1967 yılına tarihlenmektedir. Posterde "Yurtsever Hong Kong yurttaşlarının haklı mücadelesini kararlılıkla destekleyin!" yazısı yer almaktadır.

Görsel 1. Birinci Poster (Kaynak: CP, 1967a)

Düzsöz eylemde posterde ellerindeki tüfekleri havaya kaldıran bir gurup insan bulunmaktadır. Gurubun ön planında da bir kişi bir eliyle bir tüfek diğer eliyle de kırmızı bir kitap tutmaktadır. Edimsöz eylemde posterde yer alan yazılı göstergelerden posterdeki kişilerin Hong Kong ayaklanmasındaki kişiler olduğu anlaşılmaktadır. Posterdeki kırmızı kitap da muhtemelen, Başkan Mao'dan Seçme Sözler adlı kitaptır. Eylemcilerin ön planındaki kişinin bu kitabı tutmasıyla eylemcilerin Mao'nun düşüncelerini benimsediği mesajı verilmektedir. Etkisöz eylemde posterde yazılı ve görsel göstergelerden ÇHC halkının Hong Kong'daki ayaklanmacılara destek vermesi talep edilmektedir.

3. 2. İkinci Poster

Çalışmada incelenen Guangdong Halk Yayınevi tarafından yayınlanan Stefan R. Landsberger koleksiyonundaki poster, 1967 yılına tarihlenmektedir. Posterde "Kan borçları kanla ödenmeli!" yazısı yer almaktadır.

Görsel 2. İkinci Poster (Kaynak: CP, 1967b)

Düzsöz eylemde posterde dövizler taşıyan bir gurup insan yer almaktadır. Grubun ön planında kanlar içerisinde bir kişiyi taşıyan bir erkek, arkasında kırmızı bir kitap tutan bir kız ve döviz tutan bir erkek yer almaktadır. Edimsöz eylemde posterdeki yazılı göstergelerden posterdeki kişilerin Hong Kong'daki ayaklanmacılar, yine posterdeki kanlar içerisindeki kişinin de İngiliz güçleri tarafından öldürülen bir kişi olduğuna yönelik algı meydana gelmektedir. Posterdeki kızın tuttuğu kırmızı kitap da muhtemelen, Başkan Mao'dan Seçme Sözler adlı kitaptır. Eylemcilerin ön planındaki kişinin bu kitabı tutması, eylemcilerin Mao'nun düşüncelerini benimsediği düşüncesini oluşturmaktadır. Etkisöz eylemde İngiliz yönetimine karşı harekete geçilmesi mesajı verilmektedir.

3. 3. Üçüncü Poster

Çalışmada incelenen Şanghay Halk Güzel Sanatlar Yayınevi tarafından yayınlanan Stefan R. Landsberger koleksiyonundaki poster, 1967 yılına tarihlenmektedir. Posterde "Hongkong ve Kowloon'un yurtsever yurttaşları harekete geçiyor, İngiliz emperyalist provokasyonuna karşı kararlılıkla mücadele ediyor!" yazısı yer almaktadır.

Görsel 3. Üçüncü Poster (Kaynak: CP, 1967c)

Düzsöz eylemde posterde kızıl bayraklar taşıyan bir gurup insan bulunmaktadır. Ön planda bir eliyle döviz tutan diğer eliyle de İngiliz askeri izlenimi veren bir kişi resmedilmektedir. Yine posterin ön planında kırmızı bir kitap tutan bir kişi yer almaktadır. Edimsöz eylemde posterdeki yazılı göstergelerden posterdeki kişilerin Hong Kong'daki ayaklanmacılar olduğu ortaya çıkmaktadır. Posterdeki kızıl bayraklar hem ÇHC'yi hem de Komünizm'i temsil etmektedir. Posterde İngiliz askeri izlenimi veren kişinin hedef alınması, Hong Konglu eylemcilerin, İngiliz yönetimine karşı olduğu mesajını oluşturmaktadır. Posterdeki kırmızı kitap da muhtemelen, Başkan Mao'dan Seçme Sözler adlı kitaptır. Eylemcilerin ön planındaki kişinin bu kitabı tutması, eylemcilerin Mao'nun düşüncelerini benimsediği mesajını vermektedir. Etkisöz eylemde İngiliz yönetimine karşı harekete geçilmesi teşvik edilmektedir.

3. 4. Dördüncü Poster

Çalışmada incelenen Guangdong Halk Yayınevi tarafından yayınlanan Stefan R. Landsberger koleksiyonundaki poster, 1967 yılı civarına tarihlenmektedir. Posterde "Ulusumuzun milyonlarca Kızıl Muhafızı, şiddetli baskıya karşı İngiliz karşıtı mücadelelerinde Hong Kong ve Kowloon'un vatansever yurttaşlarını kararlılıkla destekliyor!" yazısı yer almaktadır.

Görsel 4. Dördüncü Poster (Kaynak: CP, 1967d)

Düzsöz eylemde posterde bir kızıl bayrak etrafında beş kişi yer almaktadır. Beş kişinin, önlerinde İngiliz askeri olduğu izlenimi veren bir kişiyi hedef almaktadır. Edimsöz eylemde posterdeki yazılı göstergelerden posterdeki kişilerin Hong Kong'daki eylemciler olduğu ortaya

çıkmaktadır. Posterde İngiliz askeri izlenimi veren kişinin hedef alınması, Hong Konglu eylemcilerin, İngiliz yönetimine karşı olduğu mesajını oluşturmaktadır. Posterdeki kitap da muhtemelen, Başkan Mao'dan Seçme Sözler adlı kitaptır. Eylemcilerin ön planındaki kişinin bu kitabı tutmasıyla eylemcilerin Mao'nun düşüncelerini benimsediği mesajı verilmektedir. Etkisöz eylemde posterde ÇHC halkının Hong Kong'daki eylemcilere destek vermesi teşvik edilmektedir.

SONUÇ

Çalışmada incelenen propaganda posterlerinde ÇHC'de doğrudan Hong Kong özelinde İngiltere karşıtı kamuoyunun oluşturulmasına çalışıldığı tespit edilmiştir. İngiltere'nin propaganda posterlerindeki temsilleri ele alındığında da İngiltere'nin sert bir şekilde eleştirildiği ortaya çıkmaktadır. Propaganda posterlerindeki yazılı ve görsel göstergelerde ise halk doğrudan İngiltere'ye karşı ayaklanmaya ya da ayaklanmaya destek vermeye teşvik edilmiştir. Diğer yandan propaganda posterlerinde Mao'nun Başkan Mao'dan Seçme Sözler adlı kitabı ön plana çıkarılarak (ya da en azından o kitap olduğu izlenimi oluşturularak), Hong Kong'daki eylemcilerin Mao'nun düşüncelerini benimsediğine yönelik düşünce meydana getirilmiştir. Bu şekilde ÇHC halkının, ideolojik olarak aynı görüşte olduğu eylemcilere destek olmaları teşvik edilmiştir. Çalışmada elde edilen bulgularda 1967 yılında Hong Kong'da gerçekleşen isyanlara, ÇHC tarafından destek verildiği ve eylemcilerin Çin halkı nezdinde yüceltildiği tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Bolton, K. (2000). The sociolinguistics of Hong Kong and the space for Hong Kong English. *World Englishes*, 19(3), 265-285.

Chan, J. M., & Lee, F. L. (2007). Media and politics in post-handover Hong Kong: An introduction. *Asian Journal of Communication*, 17(2), 127-133.

Chu, Y. K. (2005). Hong Kong triads after 1997. *Trends in Organized Crime*, 8(3), 5-12.

CP (1967a). "Birinci Poster" https://chineseposters.net/posters/e37-395, Erişim Tarihi: 22.02.2023.

CP (1967b). "İkinci Poster", https://chineseposters.net/posters/e15-851, Erişim Tarihi: 22.02.2023.

CP (1967c). "Üçüncü Poster". https://chineseposters.net/posters/pc-1967-037, Erişim Tarihi: 22.02.2023.

CP (1967d). "Dördüncü Poster", https://chineseposters.net/posters/pc-196b-013, Erişim Tarihi: 22.02.2023.

CP (2023). "Hong Kong Devir Teslimi", https://chineseposters.net/themes/hong-kong-handover, Erişim Tarihi: 22.02.2023.

Hyland, K. (1997). Language attitudes at the handover: Communication and identity in 1997 Hong Kong. *English World-Wide*, 18(2), 191-210.

Pan, Z., Lee, C. C., Chan, J. M., & So, C. Y. (1999). One event, three stories: Media narratives of the handover of Hong Kong in cultural China. *Gazette (Leiden, Netherlands)*, 61(2), 99-112.

Scott, I. (2000). The disarticulation of Hong Kong's post-handover political system. *The China Journal*, (43), 29-53.

Scott, I. (2007). Legitimacy, governance and public policy in post-handover Hong Kong. *Asia Pacific Journal of Public Administration*, 29(1), 29-49.

Veg, S. (2017). The rise of "localism" and civic identity in post-handover Hong Kong: Questioning the Chinese nation-state. *The China Quarterly*, 230, 323-347.

ÜRGÜP MÜZESİ'NDE BULUNAN PİŞMİŞ TOPRAK UNGUENTARİUMLAR

Öğr.Gör.Dr. Barış Emre SÖNMEZ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Avanos Güzel Sanatlar Meslek Yüksekokulu, besonmez@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9273-8920.

ÖZET

Ürgüp Müzesi'nde pişmiş topraktan yapılmış ve değerlendirmeye alınmış bir grup unguentarium bulunmaktadır. Ürgüp Müzesi'nde bulunan pişmiş toprak unguentariumlar iğ formlu (Fusiform) ve torba formlu (Bulbous) olarak sınıflandırılmıştır. Çalışma kapsamına toplam 20 tane tüm unguentarium dahil edilmiş olup, bunların 10 tanesi iğ formlu, 10 tanesi ise torba formludur. Pişmiş toprak unguentariumların kili kiremit renkli, açık kiremit renkli, açık kahverengi, devetüyü renkli ve krem renkten oluşmaktadır. Ürgüp Müzesi'nde bulunan pişmiş toprak unguentariumlar astarlı-astarsız ve cilalı-cilasız olmak üzere sınıflandırılmaktadır. En erken unguentarium M.Ö. 3. yüzyıl ortalarına ait olup en geç unguentarium ise M.S. 2. yüzyıl içlerine tarihlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Pişmiş Toprak, Unguentarium, İğ Form, Torba Form.

TERRA-COTTA UNGUENTARIUM LOCATED IN URGUP MUSEUM

SUMMARY

There is a group of evaluated terra-cotta unguentarium in Urgüp Museum. The terra-cotta unguentarium in Urgüp Museum is classified as Fusiform and Bulbous. A total of 20 unguentariums were included in the scope of the study, 10 of which were Fusiform and 10 were Bulbous. Colour of terra-cotta unguentarium is brick red, light brick red, light brown, fallow, and cream. The terra-cotta unguentarium in Urgüp Museum appears as lined-unlined and polished-unpolished. The earliest unguentarium belongs to the middle of the 3rd century BC and the latest unguentarium dates back to 2nd century AD.

Keywords: Terra-cotta, Unguentarium, Fusiform, Bulbous.

1. GİRİŞ

Neolitik Dönem ile birlikte pişmiş toprak malzemeler insanoğlunun yaşamına girmiş olup, insanoğlunun günlük yaşamında kullanacağı ve ona büyük bir kolaylık sağlayacağı kap-kacak ya da çanak-çömleğin üretmek için çok önemli bir aşamaydı[1]. Kilin belli işlemlerden geçirildikten sonra pişirilerek sertleştirilmesi ve elde edilen kap-kacağın Anadolu insanın yaşamına girmesi onun hayatında çok önemli değişiklikleri de peşinden getirmiştir. İnsanlar pişirme teknolojilerini geliştirmesiyle birlikte elde ettikleri bilgi birikimini birleştirerek kap-kacak yapımından daha fazla alanda çeşitlenmelere girmiştir. İnsanlar sosyal yaşamlarında, inanç yapılarında kullanılmak üzere çeşitli idoller ortaya koymuş ve ihtiyaçları doğrultusunda kili şekillendirmiş ve fırınlarda pişirmiştir[2].

[1] Sevin 1999, 26.
[2] Özdoğan 2011, 78-83.

Kalkolitik ve Tunç Çağları'nda çeşitli formlar ortaya çıkmıştır. Demir Çağı'nın başlarında itibaren geometrik bezemeli kapların ağırlık kazandığı görülmüştür[3]. Bu gelişmeler Yunan ve Anadolu seramiği üzerinde çeşitli gelişmeleri sağlamıştır. Yunanistan'da Korinth Seramiği'nin[4] etkinliği ve bunu izleyen süreçle birlikte Siyah Figür[5], Kırmızı Figür[6] tekniği ile seramiklerin gelişimi Hellenistik[7] ve Roma[8] Dönemlerinde de devam etmiştir. Genellikle mezar hediyesi olarak kullanılan unguentariumlar, M.Ö. 4.yüzyılın sonlarından başlayarak M.S. 7.yüzyıla kadar kullanılmıştır. Unguentariumlar Anadolu'da da geniş bir alana yayılmış durumdadır. Müzelerde de sıklıkla karşımıza çıkan unguentariumlar, Ürgüp Müzesi'nde de bulunmakta olup bir kısmı sergilenmekte bir kısmı ise depoda saklanmaktadır. Ürgüp Müzesi'nde bulunan pişmiş toprak unguentariumlar belli formlar içerisinde değerlendirilerek bir kronoloji oluşturulacaktır.

2. UNGUENTARİUM

2.1. Unguentarium Terminolojisi ve Kullanımı

Mezar armağanlarının dışında günlük kullanımda da ortaya çıkan unguentariumlar, antik dünyanın önemli bir seramik grubunu temsil etmektedir. Arkeolojik kazılarda sıkça karşımıza çıkan ve çalışılan alanın tarihlendirilmesinde de yardımcı olan bir seramik grubudur. Arkeolojik kazı alanlarında sıklıkla mezar buluntuları olarak ortaya çıktığından; unguentariumun tanımı yapılırken ağırlıklı olarak buluntu yeri de dikkate alınarak bir tanımlama yapılmaktadır. Unguentarium terimini 20. yüzyılın başlarında Kartaca'da kazı yapmış olan Fransızlar Arkeologlar[9] tarafında kullanılmaya başlanmıştır[10]. Unguentarium, kokulu yağ kapları olarak da adlandırıldığı gibi gözyaşı şişesi olarak da adlandırılmaktadır[11]. Unguentarium lacrimaria ya da lacrimatorium, balsamaria, olfactoriolum olarak da adlandırılabilmektedir[12].

Unguentariumunlar çeşitli parfüm[13] ve yağları[14] saklamak amaçlı kullanılmış;[15] ancak kullanım alanlarının farklılaşmasına rağmen[16], unguentariumlar sıklıkla nekropol alanlarında karşımıza çıkmaktadır[17]. Arkeolojik kazı alanlarında buluntu yerlerinin sıklıkla Hellenistik ve Roma Dönemine ait olan nekropol yerlerinin olması bizlere unguentariumlar hakkında bilgi vermektedir. Nekropol yerlerinde ölenlere saygı amaçlı olarak ölen kişinin ardından onun için ne kadar çok üzüntü duyulduğunu göstermek için gözyaşlarının toplanıp mezara bırakıldığı ve bu amaçla kullanıldığı düşünülmektedir[18].

---

[3] Coldstream 2008.
[4] Akurgal 1997.
[5] Boardman 2003.
[6] Boardman 2000.
[7] Pollitt 1986, 256.
[8] Hayes 1972.
[9] Gaucker 1915, 514.
[10] Baldıran 1998, 335.
[11] Stern 2008, 291; Thompson 1934, 473.
[12] Anderson-Stojanovic 1987, 106.
[13] Daremberg – Saglio 1963, 591.
[14] Thompson 1934, 335.
[15] Hayes 1997, 85.
[16] Türker 2005, 311-312.
[17] Saraçoğlu 2011, 3.
[18] Young 1951, 268-269.

2. 2. Unguentarium Formunun Ortaya Çıkışı ve Yayılımı

Genellikle mezar alanlarında az da olsa yerleşim alanlarında bulunan unguentariumlar arkeolojik kazı alanlarında ortaya çıkmaktadır[19]. Bu kadar sıklık karşımıza çıkan unguentariumların tam olarak çıkış yeri ve zamanı hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ege ve Akdeniz'de var olan birçok nekropol alanında sıklıkla karşılaşıldığı için bunların nerede ve nasıl ortaya çıktığını belirlemekte zorlaşmaktadır[20]. Unguentariumların hangi formdan geliştiği net bir şekilde bilinmese de bodur lekythosların[21] devamı olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir[22]. Unguentariumların M.Ö. 4. yüzyılda ortaya çıktığı ve M.S. 7. yüzyıla kadar değişik formlarda kullanılarak varlığını sürdürdüğü bilinmektedir[23]. Unguentariumların çıkış yeri olarak L. Forti, İspanya'da M.Ö. 5. yüzyılın yerleşim yeri olan Ampurias'ı ortaya koymaktadır[24]. Ampurias'taki mezar buluntularında unguentariumların erken ve klasik formu bulunmaktadır; ancak bu örneklerde bulunması ve bu yerleşim yerinin dışında görülmemesi durumu biraz güçleştirmektedir[25]. H. Thompson, unguentariumların doğu merkezli olabileceğini ileri sürmektedir[26]. Thompson, bu merkezin Mısır'da İskenderiye yerleşim yerinin unguentariumların çıkış yeri olabileceğini ileri sürmüştür; fakat Thompson'un önerisini destekleyecek herhangi bir kanıt yoktur[27]. Unguentariumların ortaya çıkış yerinin Mısır olduğunu ileri süren diğer bir kişi ise Westholm'dur. Westholm, Mısır'da pişmiş topraktan ve çeşitli malzemelerden yapılmış olan; unguentariuma form olarak benzeyen kapların olduğunu ileri sürmüştür[28]. Unguentariumların ortaya çıkış yerinin Ürdün coğrafyasında olabileceğini ileri süren kişi ise Hayes'tir. Hayes, gerek yağların korunması ve taşınması gerekse kutsal suların taşınmasından dolayı unguentariumların bu bölgede ortaya çıkabileceğini[29] öne sürmüş ise de daha sonraki çalışmalarında unguentariumların çıkış yerinin Batı Anadolu olduğunu ileri sürmüştür[30]. Guz-Zilberstein, unguentariumların çıkış yerinin Ege Bölgesi olduğunu[31]; Talcott ise unguentariumların çıkış yerinin Kıbrıs olduğunu ileri sürmüştür[32]. Åström ise unguentariumların çıkış yerinin Kıta Yunanistan olduğunu ileri sürmüştür[33]. Unguentariumların ortaya çıkış yerleri kesin olarak bilinmese de şunu çok iyi görmekteyiz ki unguentariumlar, Suriye'den İspanya'ya; Mısır'dan Yunanistan'a; Anadolu'dan Kıbrıs'a kadar çok geniş bir yayılım alanında bulunmaktadır[34]. Unguentariumlar Anadolu'nun birçok antik yerleşim yerinde

[19] Baldıran 1998, 335-336.
[20] Saraçoğlu 2011, 4; Hayes 1971, 246.
[21] Camilli 1999, 24 vd.
[22] Khairy 1980, 85.
[23] Özahanlı, Fırat 2011, 9.
[24] Forti 1962, 143 vd.
[25] Baldıran 1998, 336; Anderson-Stojanovic 1987, 105.
[26] Thompson 1934, 473.
[27] Baldıran 1998, 336.
[28] Vessberg 1956, 74 vd.
[29] Hayes 1971, 246.
[30] Hayes 1992, 209.
[31] Guz-Zilberstein 1995, 304.
[32] Talcott 1970, 191.
[33] Åström 1964, 187 vd.
[34] Saraçoğlu 2011, 4.

bulunmuştur. Anadolu'da Ephesos[35], Milas[36], Knidos[37], Stratonikeia[38], Tralleis[39], Labraunda[40], Kelenderis[41] gibi birçok yerde unguentariumlar bulunmuştur.

2. 3. Hellenistik ve Roma Dönemi Unguentariumlarının Form Gelişimi

Unguentariumların hangi formdan geliştiği net bir şekilde bilinmese de bodur lekythosların[42] devamı olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir[43]. Unguentariumların M.Ö. 4. yüzyılda ortaya çıktığı ve M.S. 7. yüzyıla kadar değişik formlarda kullanılarak varlığını sürdürdüğü bilinmektedir[44]. Erken dönemde ortaya çıktıklarında form olarak testi formuna benzemekle birlikte farklılığı da içinde taşımıştır. Yuvarlak karınlı, uzun boyunlu ve düz kaideliydi; ancak testilerde görülmekte olan kulplar unguentariumlar da görülmemekteydi; bu da unguentariumları form olarak ortaya çıktığında testiden ayıran en önemli özelliktir[45]. Erken dönem örneklerinde unguentariumlar kaidesiz, uzun ince gövdeli ve fazla uzun olmayan boyun ile birlikte geniş olamayan bir ağız yapısına sahiptir[46].

Unguentariumlar Hellenistik ve Roma Dönemlerinde farklı formlarda görülmüştür. Hellenistik Dönem içerisinde İğ formlu (Fusiform)[47]; Roma Dönemi'nde ise Torba formlu (Bulbous) olarak görülmüş ve sınıflandırılmıştır[48]. İğ formlu unguentariumlar, ağızları yayvan ve kenarları aşağıya doğru hafifçe genişleyen bazen de sarkan biçimli[49]; uzun silindirik boyunlu, geniş yumurta karınlı olup karın kısmı aşağıya doğru gittikçe daralmakta ve çoğu zaman da düz bir kaide ile bitmektedir[50]. Erken dönemde geç döneme doğru ilerledikçe unguentariumların ayak kısmı uzamaya; karın kısmı ise daralmaya başlamıştır. Böylece unguentariumlar M.Ö. 3. yüzyılın sonlarına doğru iğ formunu yakalamaya başlamıştır[51]. M.Ö. 2. yüzyılla birlikte unguentariumların boyun uzunlukları ile ayak uzunlukları neredeyse eşit duruma gelmiştir. Boyun ve ayak uzunlukları, unguentariumları Hellenistik Dönem içerisinde alt dönemlere[52] ya da zamanlara yerleştirmemizi sağlamıştır[53]. M.Ö. 3. yüzyılın sonlarına doğru boyun konik bir biçim kazanmış ve kabın iç hacmi küçülmüştür[54]. M.Ö. 3. yüzyılın sonlarından M.Ö. 2. yüzyılın içlerine kadar unguentariumların ağız kısmı dışa çekik ve aşağı sarkık biçimdedir. Unguentariumların omuz genişliği boyun yüksekliğine yakındır. Unguentariumlar bu dönem içerisinde uzun silindirik ayak ve yuvarlak bir kaideye sahiptir; böylece boyun ve

[35] Gassner 1997, 99.
[36] Kızıl 2009.
[37] Dottwerweich 1999, 89 vd.
[38] Baldıran 1998, 337-341.
[39] Ölmez 2000, 27 vd.
[40] Hellström 1965.
[41] Zoroğlu 1986.
[42] Camilli 1999, 24 vd; Anderson-Stojanovic 1987, 108.
[43] Khairy 1980, 85.
[44] Özahanlı, Fırat 2011, 9.
[45] Özahanlı, Fırat 2011, 9.
[46] Hayes 1971.
[47] Khairy 1980, 85.
[48] Baldıran 1998, 335; Dottwerweich 1999.
[49] Robinson 1959, 15.
[50] Baldıran 1998, 335-336.
[51] Pemberton 1985, 284-286
[52] Saraçoğlu 2011, 4-5.
[53] Anderson-Stojanovic 1987, 107-108.
[54] Baldıran 1998, 336-337.

ayak yüksekliği artmıştır[55]. M.Ö. 2. yüzyılın sonundan M.Ö. 1. yüzyılın içlerine kadar tarihleyebileceğimiz İğ formlu unguentariumların dışa çekik ağız yapısını, ince-uzun boyunları ile ovalliğini kaybetmiş; bunun yerine incelip uzamış karın yapısını kaybetmiştir[56]. Gövde incelip uzamış, karın artık yumurta formunu tamamen kaybetmiştir. İçi dolu olan ince uzun ve silindirik formlu unguentarium ayakta durmakta zorlanmaktadır[57].

M.Ö. 1. yüzyılın ortalarında itibaren İğ formlu unguentariumlar değişikliğe uğramış, görülen ince-uzun ayaklar ortandan kalkmış; onun yerine sarkık karınlı, torba formlu unguentariumlar ortaya çıkmıştır[58]. Bu formdaki unguentariumlar ağırlıklı olarak M.S. 2. yüzyılın içlerine kadar devam etmiştir[59]. Torba formlu unguentariumlar, dışa hafif taşkın dudaklar, silindirik formlu, uzun boyunlu, torba karınlı ve kaidesiz düztabanlıdır[60]. M.Ö. 1. yüzyılın sonlarından M.S. 2. yüzyıla içlerine kadar tarihleyebileceğimiz, İğ ve Torba biçimli unguentariumlardan farklı bir tip olarak karşımıza kaide tipinden dolayı "konik kaideli'' olarak adlandırılmış unguentariumlar çıkmaktadır. Boyun ve karın kısmından dolayı oldukça büyük bir hacme sahip olan bu kaplar, dışa çekik ağzı, dudağın hemen altından başlayan dışa doğru hafif boğumlu, ince-uzun silindirik boynu ile yumurta biçimini andıran gövdesi, ayakta kolayca durmasını sağlayan içi boş ve dolu olabilen yüksek konik kaidesiyle bir formdur[61]. M.S. 2. yüzyıla tarihleyebileceğimiz diğer bir unguentarium formu ise dışa dönük ağız kenarı, ince uzun ve silindirik boyun, koni şeklindeki üçgenimsi sarkık gövde, yere kolayca oturmasını sağlayan düz bir dip kısmına sahiptir. Diğer unguentariumlara göre daha kaba bir form göstermektedir[62].

3.ÜRGÜP MÜZESİ'NDEKİ UNGUENTARİUMLARININ TİPOLOJİK DEĞERLENDİRİLMESİ

Ürgüp Müzesi'nde 20 tane pişmiş toprak unguentarium bulunmaktadır. Pişmiş toprak unguentariumların 10 tanesi iğ formlu, 10 tanesi ise torba formludur. Pişmiş toprak unguentariumların kili kiremit renkli, açık kiremit renkli, açık kahverengi, devetüyü renkli ve krem renkten oluşmaktadır. Bir kısım pişmiş toprak unguentariumlar astarlı-astarsız ve cilalı-cilasız olmak üzere bulunmaktadır. Pişmiş toprak iğ formlu unguentariumların uzunlukları 18,5 cm. ile 27,9 cm. arası; torba formlu unguentariumların uzunlukları ise 9,3 cm. ile 19 cm. arası değişmektedir.

3. 1. İğ Formlu (Fusiform) Unguentariumlar

Ürgüp Müzesi'nde bulunan 10 adet iğ formlu unguentarium, Hellenistik Dönem içerisindeki tipoloji gelişime uygun olarak gözlenmiştir. Bu unguentariumlardan hareketle figür 1'de bulunan unguentarium erken bir örnek olarak M.Ö. 3. yüzyılın başları ya da ortalarına

[55] Anderson-Stojanovic 1987, 110.
[56] Saraçoğlu 2011, 6.
[57] Baldıran 1998, 337.
[58] Saraçoğlu 2011, 6-7.
[59] Bilde – Poulsen 2008, 280; Civelek 2001, 114-115.
[60] Baldıran 1998, 337; Anderson-Stojanovic 1987, 110-111.
[61] Yaşar 2010, 26-27.
[62] Isings 1957.

tarihlendirilmiştir[63]. Unguentariumun dışa çekik ve aşağıya doğru sarkan ağız yapısına sahiptir. Boyun kısmı aşağıya doğru daralarak geniş yumurta biçimli karın kısmına geçilmektedir. Karın kısmı kaideye doğru daralmakta ve düz bir şekilde sonlanmaktadır. Ayak ile boyun biraz belirgin bir şekil almıştır. Figür 2-5 arasında yer alan unguentariumu farklı buluntu grupları ile karşılaştırdığımız da M.Ö. 2. yüzyılın sonları ya da M.Ö. 1. yüzyılın başlarına tarihlendirilmiştir[64]. Dışa çekik ve aşağıya doğru sarkan ağız yapısı, silindirik bir boyun yapısı ve yuvarlatılmış karın yapısına sahiptir. Ayak kısmı boyun kısmına göre daha ince biraz da uzundur. Figür 6-10 arasında yer alan unguentariumları farklı buluntu grupları ile karşılaştırdığımız da M.Ö. 2. yüzyılın ortası ile M.Ö. 1. yüzyılın ortaları arasına tarihlendirilmiştir[65]. Dışa çekik ağız yapısı bulunmaktadır. Karın yapısı artık yumurta biçimini kaybetmiş ve hacmi küçülmüş; böylece incelerek uzamıştır. Uzun boyun ve ayak yapısına sahiptir.

3. 2. Torba Biçimli (Bulbous) Unguentariumlar

Ürgüp Müzesi'nde bulunan 10 adet torba formlu unguentarium, Geç Hellenistik ve Roma Dönemi içerisindeki tipoloji gelişime uygun olarak gözlenmiştir. Figür 11-12 arasında yer alan unguentariumları farklı buluntu grupları ile karşılaştırdığımız da M.Ö. 1. yüzyılın sonları ile M.S. 1. yüzyılın ortaları arasına tarihlendirilmiştir[66]. Dışa dönük ağız kenarlı, ince ve uzun silindirik boyunlu, torba biçimli gövde, düz dipli bir yapıya sahiptir. Figür 13-14 arasında yer alan unguentariumları farklı buluntu grupları ile karşılaştırdığımız da M.Ö. 1. yüzyılın sonları ile M.S. 1. yüzyılın sonları arasına tarihlendirilmiştir[67]. Dışa dönük ağız kenarlı, ince uzun silindirik boyunlu torba biçimli sarkık gövde, içi boş kısa konik kaideye sahiptir. Figür 15-20 arasında yer alan unguentariumları farklı buluntu grupları ile karşılaştırdığımız da M.S. 1. yüzyılın ortasından M.S. 2. yüzyılın başları arasına tarihlendirilmiştir[68]. Dışa çekik aşağı sarkık dudaklı, gövdeye doğru daralan uzun boyun biraz geniş çaplı gövde, düz dipli bir yapıya sahiptir.

4. SONUÇ

Ürgüp Müzesi'ne çeşitli yıllarda satın alma yolu ile kazandırılmış olan bir grup pişmiş toprak unguentarium, çalışma konusu olarak seçilmiştir. Çalışma kapsamına toplam 20 tane tüm unguentarium dahil edilmiştir. Bunların 10 tanesi İğ formlu, 10 tanesi ise Torba formludur. En erken unguentarium M.Ö. 3. yüzyıl başlarına ait olup en geç unguentarium M.S. 2. yüzyıl içlerine verilmiştir. Ürgüp Müzesi'nde bulunan unguentariumlar çeşitli yıllarda satın alma yolu

---

[63] Thompson 1934, Fig. 52, C 76; Knigge 1976, Taf. 69, No. 390; Rotroff 1997, Fig. 72, Pl. 85, 1171; Hellström 1965, Pl. 12, No. 165; Sams - Voigt 1990: 80, Fig. 8c.

[64] Yaşar 2010, 65, Lev.VIII, U 58.

[65] Kunisch 1972, 100–101, Abb.7, 1-2; Metzger 1994, Lev. 34–35, No. 37; Rudolf 1978: 223, No. 59, Pl. 30; Thompson 1934, 368, Res. 52; Bucovala 1967, 70-71, 84; Jones 1950, 230, No. 237, Pl.135; Baldıran 1998, Çiz. 11-35.

[66] Anderson-Stojanović 1987, 112, Fig. 7; Bruneau 1970, Fig. 117, 61.15; Lapp 1961, 199 A, D; Robinson 1959, Lev. 5, G 97–98, Lev. 18, M 6–7.

[67] Yaşar 2010, Lev. X,XI, U60-68.

[68] Hayes 1977, Pl.34.

ile kazandırılmış olduğundan belli bir bölge ve stilinden bahsetmek zordur. Yan buluntuları hakkında bilgi sahibi olmamamız nedeniyle eserleri, temel araştırma metotlarından biri olan yakın merkezlerdeki benzer buluntular ile karşılaştırma yoluna gidilmiştir. Bu sebeple çalışmada söz konusu eserleri genel dönemler içerisinde değerlendirdik. Sonuç olarak da eserler, göreceli genel kronolojik dönemler içerisinde ele alınmışlardır.

KAYNAKÇA

Akurgal, M., *Korinth Seramiği M.Ö. 750 – 550*, İstanbul Rotary Kulübü, İstanbul, 1997.

Anderson-Stojanović, V. R., *The Chronology and Function of Ceramic Unguentaria*, AJA 91, 105-122, 1987.

Arslan, M. - Lightfoot, C.S., *Anadolu Antik Camları: Yüksel Erimtan Koleksiyonu*, Ankara, 1992.

Åström, P., *Two Unguentaria and an Obol*, Opuscula Atheniensia 7, 187-190, 1964.

Baldıran, A., *Stratonikeia'dan Unguentariumlar*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi S. 4, 335-356, 1998.

Bilde, P. G. - Poulsen, B., *The Temple of Castor and Pollux II, 1. The finds*, 2008.

Boardman, J., *Kırmızı Figürlü Atina Vazoları*, Homer Yayınları, İstanbul, 2002.

Boardman, J., *Siyah Figürlü Atina Vazoları*, Homer Yayınları, İstanbul, 2003.

Bruneau, P., *Tombes d'Argos*, BCH 94, 437-531, 1970.

Bucovala, M., *Necropole Elenistice La Tomis*, 1967.

Camilli, A., *Ampullae. Balsamari Ceramici di etá Ellenistica e Romana,* Rom: Fratelli Palombi Editori, 1999.

Civelek, A., *Tralleis Nekropolisi Buluntuları Işığında Hellenistik ve Roma Dönemi Seramiği*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2001.

Coldstream, J. N., *Greek Geometric Pottery: A Survey of Ten Local Styles*, Liverpool University Press, 2008.

Daremberg, C. – Saglio, E., *Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines*, 1963.

Dottwerweich, U., *Unguentarien mit kuppelförmiger Mündung aus Knidos*, U. Mandel – R. Özgan v.d. (ed.) Knidos – Studien, Band 1, 89 – 102, 1999.

Forti, F., *Gli Unguentari del Primo Periodo Ellenistico*, RendNap 37, 143-157, 1962.

Gassner, V., , *Das Südtor der Tetragonos-Agora. Keramik und Kleinfunde*, FiE XIII 1, 1 1997.

Gaucker, P., *Nécropolés Puniques de Carthaga 1-2*, Paris, 1915.

Guz-Zilberstein, B., *The Typology of the Hellenistic Coarse Ware and Selected Loci of the Hellenistic and Roman Periods*, (in *Excavations at Dor, Final Report Volume* I B, *Areas A and C: The Finds*, Ed. A Belfer-Cohen, A. Ben –Tor, Y. Tsafrir), Jarusalem, 1995.

Hayes, J. W., *A New Type of Early Christian Ampulla*, BSA 66, 243-248, 1971.

Hayes, J. W., *Late Roman Pottery*, British School at Rome, 1972.

Hayes, J. W., *Excavations at Saraçhane in İstanbul 2, The Pottery*, Princeton, 1992.

Hayes, J. W., *Handbook of Mediterranean Roman Pottery*, London, 1997.

Hellström, P., *Pottery of Classical and Later Date Terracotta Lamps and Glass*, Labraunda Vol. II, Part 1, 1965.

Isings, C., *Roman Glass From Dated Finds*, Djakarta, 1957.

Jones, F. F., *Hellenistic and Roman Periods Pottery*, Excavations at Gözlü Kule, Tarsus, V. I, The Hellenistic and Roman Periods, Goldman H. (ed.), New Jersey, 1950.

Khairy, N. I., *Nabataean Piriform Unguentaria*, Bulletin of the American Schools of Oriental Research, No. 240, 85-91, 1980.

Kızıl, A., *1990–2005 Yılları arasında Mylasa'da Kurtarma Kazıları Yapılan Mezarlar ve Buluntuları Üzerine Genel Bir Değerlendirme*, Die Karer und die Anderen, Internationales Koolloquium an der Freien Universität Berlin 13. Bis 15. 397–461, 2005.

Knigge, U., *Der Südhügel, Kerameikos IX*, Berlin, 1976.

Kunisch, N., *Grabfunde aus dem Stadtgebiet von Bergama*, Pergamon Gesammelte Aufsätze, PF I, Berlin, 1972.

Laap, P. W., *Palestinian Ceramic Chronology*, New Haven, 1961.

Laflı, E., *Unguentari Romani D'argilla Dalla Psidia (Turchia Occidentale)*, Quaderni Friulani di Archeologia. Societά friulana di archeologia XIII, 235- 252, 2003.

Ölmez, F., *Tralleis Nekropolünden Bir Mezar ve Buluntuları*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın, 2000.

Özdoğan, M., *Neolitik Çağ Çanak Çömleksiz*, Tarih Öncesinden Demirçağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası, ArkeoAtlas, 78-97, 2011.

Özhanlı, M. - Fırat, M., *Side Unguentariumları Işığında Dinin Kapların Kullanım Alanları Üzerindeki Etkileri,* SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 23, 7-30, 2011.

Pemberton, E. G., *Ten Hellenistic Graves in Ancient Corinth*, Hesperia 54, 3, 271-307, 1985.

Pollitt, J. J., *Art in the Hellenistic Age*, Cambridge University Press, 1986.

Robinson, H. S., *Pottery of the Roman Period: Chronology*, The Athenian Agora, Vol. 5, Pottery of the Roman Period: Chronology, Princeton, 1959.

Rotroff, S. I., *Hellenistic Pottery: Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material*, The Athenian Agora XXIX, Part 1, 1997.

Rudolf, W., *Hellenistic Fine Ware Pottery and Lamps from above the house with Idols at Mycenae*, BSA 73, 213 – 234, 1978.

Sams, G. K. - Voigt, M. M., *Work At Gordion in 1988*, KST XI.II, Ankara: 77-106, 1990.

Saraçoğlu, A., Hellenistic and Roman *Unguentaria* from the *Necropolis* os Tralleis, *Anatolia 37, 1-42, 2011*.

Sevin,V., *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul, 1999.

Sparkers, B. - Talcott, L., *Black and Plain Ware of the Sixth, Fifth, and Fourth Centuries B.C.*, The Athenian Agora XII, Princeton, 1970.

Stern, K. B., *Inscribing Devotion and Death: Archaeological Evidence for Jewish Populations of North Africa,* 2008.

Thompson, H. A., *Two Centuries of Hellenistic Pottery*, Hesperia 3, 311-480, 1934.

Türker, A. Ç., *Myra'da Aziz Nikolaos'un Yağ Kültüyle İlişkili Seramik Kaplar*, Adalya VIII, 311-328, 2005.

Vessberg, O. - Westholm, A., *The Hellenistic and Roman Periods in Cyprus*, The Swedish Cyprus Expedition Vol. IV, Part 3, Stockholm, 1956.

Yaşar, A., *Milet Müzesi'nde bulunan Hellenistik ve Roma Dönemi Unguentariumlar,* Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın, 2010.

Young, R. S., *An Industrial District of Ancient Athens*, Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens, Vol. 20, No. 3, 135-288, 1951.

Zoroğlu, L., *Kelenderis Mezar Buluntuları*, AnadoluAraş X, 455-466, 1986.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

Fig. 14

Fig. 15

Fig. 16

Fig. 17 **Fig. 18** **Fig. 19** **Fig. 20**

SÂMÂNOĞULLARININ DEVLET TEŞKİLATINDA SÂSÂNÎ ETKİLERİ[1]

Dr. Öğrencisi Yasemin Turan

Dokuz Eylül Üniversitesi, - https://orcid.org/0000-0001-9075-6327

ÖZET

Horasan ve Mâverâünnehir bölgesinde 819-1005 yılları arasında hüküm sürmüş olan Sâmânoğulları, Ortaçağ Türk-İslâm devletlerinin idari teşkilatlarına birçok miras bıraktıkları için Türk-İslâm tarihi açısından son derece önemli bir yere sahiplerdi. Bunun yanında Sâmânoğulları, kendisinden önceki devletlerin de teşkilat mirasından etkilenmişlerdi. Bu miraslardan birisi 226-651 yılları arasında hüküm sürmüş bir İran hanedanı olan Sâsânîlerin devlet teşkilatıydı. Bilindiği üzere Sâsânî kültür ve medeniyeti, İslam dünyasına birçok katkılar sunmuştu. Sâsânîlerin sahip oldukları devlet teşkilatı ve organları, onların tarih sahnesinden silinmesinden sonra Türk-İslam devletlerini derinden etkilemişti. İşte bu çalışmada Sâmânoğullarının devlet teşkilatında Sâsânî etkileri incelenmektedir. İlk olarak giriş mahiyetinde Sâsânîlerin teşkilatından ve Abbâsîlere etkisinden kısaca bahsedilecektir. Daha sonra makalenin asıl konusu olan Sâmânoğullarının saray teşkilatında, bürokratik yapısında ve askeri teşkilatında Sâsânî etkileri ele alınacaktır. Böylece yabancı ülkelere kıyasla Türkiye'de yeterli seviyede bulunmayan Sâmânoğulları dönemine dair yapılacak çalışmalara katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Sâmânoğulları, Sâsânî, Abbâsî, Teşkilat, Etki, İran

SASANI EFFECTS OF THE SAMANIDS AT THE STATE ORGANIZATION

ABSTRACT

The Samanids, who ruled in the Khorasan and Transoxiana region between 819-1005, had an extremely important place in Turkish-Islamic history as they left many legacies to the administrative organizations of the medieval Turkish-Islamic states. In addition, the Samanids were also influenced by the organizational legacy of the previous states. One of these legacies was the state organization of the Sassanids, a Persian dynasty that ruled from 226-651. As it is known, Sasanian culture and civilization made many contributions to the Islamic world. The state organization and organs owned by the Sassanids had a profound effect on the Turkish-Islamic states after their disappearance from the stage of history. In this study, the Sassanid effects of the Samanids in the state organization are examined. First of all, in the introduction, the organization of the Sassanids and their influence on the Abbasids will be briefly mentioned. Later, the main subject of the article, the Sassanid influences on the palace organization, bureaucratic structure and military organization of the Samanids will be discussed. Thus, it is aimed to contribute to the studies to be made about the Samanid period, which is not at a sufficient level in Turkey compared to foreign countries.

Keywords: Samanids, Sasanian, Abbasid, Agency, Effect, İran

[1] Bu makale, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Ortaçağ) Anabilim Dalı'nda tarafımdan hazırlanan "Sâmânoğullarında Devlet Teşkilatı" başlıklı doktora tezinden üretilerek hazırlanmıştır.

1. GİRİŞ

Sâsânîler, Hüsrev Enûşirvân döneminde idari ve askeri teşkilat hususunda oldukça ileri bir seviyede bulunmaktaydılar. Bu yüzden İslam'ın ilk devirlerinde, Emevîler ve Abbâsîler döneminde Sâsânîlerin bu güçlü teşkilat yapısının etkisi baki kalmıştı[2]. Bilhassa Abbâsîlerin da'vet çalışmalarının merkezi konumunda olan Horasan bölgesinin, İslam'dan evvel Sâsânîlere ait olması ve bu bölgede bulunan insanların İran kültürüne sahip bulunmaları, daha ilk zamanlardan itibaren Abbâsîleri, Sâsânî etkisiyle karşı karşıya bırakmıştı[3]. Sâsânî kökenli tebaa, Emevîlerin yıkılmasından sonra Fârisî bir devlet kurma isteklerine ulaşamamışlarsa da Abbâsî Halifelerinin iltifatlarına çok fazla nâil olmuşlardı. Fakat Abbâsî Devleti'nin kuruluşunda Arap unsurun görev almadığı ve tüm başarıların acemlere ait olduğunu düşünmek doğru değildir. Zira Abbâsîler, devletlerini kurmada kendilerine destekte bulunan Horasanlılara iltifatlarını esirgememişlerdi. Bu hususta Halife Ebû Câfer el-Mansur: "*Ey Horasanlılar, sizler bizim gerçek dostlarımız, destekçilerimiz ve yardımcılarımızsınız"* derken Dâvûd b. Ali'de Küfelilere hitaben: *"... Bizler mazlum ve mağdur iken sizler sayesinde hakkımızı savunduk ve devletimizi kurduk..."* şeklinde hitap etmişti. Ayrıca Arap edebiyatının en büyük nesir yazarlarından birisi olan Câhiz, Abbâsî Devleti'ni: *"Horasan Acem Devleti",* Emevîleri ise; *"Asıl Arap Devleti"* şeklinde adlandırmıştır[4].

Sâsânîler, kurdukları siyasi ve idari teşkilat yapısı sayesinde kendi zamanlarında İran'ın nüfuzunu ve gücünü ihya etmenin yanı sıra kendilerinden sonra kurulmuş olan devletlere model olmuşlardı[5]. Sâsânîlerin siyasal sistemi, uzun bir tarih içerisinde sonraki siyasal oluşumları geniş ölçüde etkilemişti[6]. Bu etkileşim, daha Sâmânoğulları dönemine gelmeden evvel Abbâsîlerde açıkça görülmekteydi. Nitekim Abbâsî kurumları, Sâsânîlerin devlet gelenekleri temelinde inşa edilmişti[7]. Hilafet sarayındaki çeşitli hizmetlerde ve harem dairelerinde gayr-i Arap unsurların görevlendirilmesi, muhtelif saray adetlerinin Müslümanlara Sâsânîlerden geçmesi, vezirlik kurumunun ve bazı divanların tesisinde Sâsânî etkisinin görülmesi bu hususu kanıtlar nitelikte örneklerdir[8]. Bu hususa dair Barthold *"Abbasîler ise, halkı Arap olmıyan vilâyetler ile halkı Arap olan vilâyetleri eşit haklara sahip kılacak bir idare kurmayı hedef almışlardı. Araplar'ın nazarında akıllı bir siyâsetin en güzel bir misâli kabul edilen Sâsânîler'in dengeli idâre sistemini örnek aldılar[9]."* şeklinde bilgiler vermektedir. İsmail Hakkı

---

[2] Abdülhüseyin-Rûzbeh Zerrinkûb, *Sâsânîlerin Siyasî Tarihi,* Farsçadan çev. Ali Hüseyin Toğay, İstanbul, 2019, s. 133.
[3] Mehmet Aykaç, *Abbâsi Devleti'nin İlk Dönemi İdarî Teşkilâtında Dîvânlar (132-232/750-847),* Ankara, 1997, s. 14.
[4] Aykaç, s. 14.
[5] Zerrinkûb, s. 16.
[6] İlber Ortaylı, *Orta Asya'nın Bozkırlarından Avrupa'nın Kapılarına Türklerin Tarihi,* İstanbul, 2021, s. 102.
[7] S. Shamsiddin Kamoliddin ve Z. A. İlhamov, *Саманиды: Из истории государственности Узбекистана в IX - X вв,* Учебно-методическое пособие для студентов исторических факультетов вузов, Taşkent, 2018, s. 171; M. Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerininin Osmanlı Müesseselerine Tesiri,* Ötüken yay., İstanbul, 1986, s. 32; Saman Satarian ve Houshang Hasroubeigi ve Jamshid Norouzi ve Sayyed Hassan Qureshi, "Miras-ı İdare-i Sâsânîyan der İran Devre-i Sâmânî", *Mecelle-i Pijûhişha-i Tarih-i İran ve İslâm,* Sayı: 20 (1396), ss. 87-88. Sâsânîler ve devlet teşkilatları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali Mesudî, *Murûc ez-Zeheb (Altın Bozkılar),* Arapçadan çev., Ahsen Batur, İstanbul, 2004, ss. 137-155; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Yûsuf el-Kâtib Hârezmî, *Mefâtihu'l-Ulûm,* Tahkik ve Tercüme: Aygün Akyol-İclâl Arslan, Ankara, 2019, ss. 138-142; Ahmet Altungök, *İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi -Sâsânî Dönemi- (M.S. 226-652),* İstanbul, 2015, s. 161-228; Aykaç, s. 15; N. N. Chegini ve A. V. Nikitin, "Sasanian Iran-Economy, Society, Arts And Crafts", *History of Civilizations of Central Asia,* (edi. B. A. Litvinsky, Co-editors: Zhang Guang-da and R. Shabani Samghabadi), Cilt: III, Fransa, 1996, ss. 39-80.
[8] Aykaç, ss. 14-15.
[9] Barthold, V.V., *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan,* haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara, 1990, s. 231.

Uzunçarşılı da *"İslâm âleminin riyâselini, Arap milliyeti üzerine müesses olan Emevilerden alan ve merkezi Bağdad olmak üzere geniş bir imparatorluğa sahip olan Abbasîler, mevkileri itibariyle pek tabii olarak Sasânî Devletinin müessese, usul ve kanunlarından müteessir olmuşlar ve buna İslâmî kanunları da ilâve etmek suretiyle bir hilâfet teşkilâtı vücude getirmişlerdi*[10]*."* şeklinde bilgiler vererek, Abbâsî kurumlarının Sâsânîlerin devlet gelenekleri temelinde inşa edildiği dikkat çekmektedir. Abbâsîlerin hukuki müesseselerinde ve özellikle devlet teşkilatında ise İslam tesirleri haricinde, kısmen doğrudan doğruya alınmış, kısmen de Emevîlerden intikal eden Bizans ve bilhassa güçlü bir şekilde Sâsânî etkisi olduğu bilinmektedir[11]. Fakat şu hususa dikkat edilmelidir ki; Abbâsîlerin devlet yapısı, Sâsânî devlet sisteminin bir yeniden üretimi değil, daha da geliştirilmesiydi. Dolayısıyla Sâmânoğullarının devlet teşkilatı da menşei bakımından tıpkı Abbâsî Halifeliği'nde olduğu gibi, Sâsânî Devleti'nden miras kalan hükümet geleneklerine dayanmaktaydı[12]. Bu bakımdan Orta Asya'da İslam'a uyarlanmış yeni bir Türk yönetim kurulu modelinin kurucuları olan Sâmânoğulları[13], kendi idari ve siyasi yapılarını oluştururlarken, Sâsânîlerin idari düzeninden faydalanmışlardı[14]. Fakat S. Kamoliddin'in de belirttiği üzere, Sâmânoğulları hiçbir zaman Sâsânîlerin devlet sistemini yeniden canlandırmaya çalışmamışlar, aksine yeni bir düzen kurmak için amansız bir mücadele yürütmüşler ve İslam öncesi devlet geleneklerini restore etmeye çalışmışlardı[15].

Burada şu hususu belirtmek gerekir ki; günümüzde İran'da Sâmânoğullarına dair yapılmış çalışmalarda, Sâmânoğullarının idari düzenlerini bir taraftan Abbâsîlerden aldıkları, diğer taraftan ise Sâsânîlerin bürokrasisindeki bazı idari makam ve mevkileri ihya ederek, Sâsânî dönemi divanlarının uygulamalarının izinden giderek, kendi idari düzenlerini teşkil ettikleri, sonraki nesillere Sâsânîlerin bürokratik yapılarını aktardıkları belirtilmektedir[16]. Fakat İran'da yapılmış bu çalışmalarda, büyük bir çoğunlukla Sâsânîler oldukça yüceltilmiş, konulara Aryan bakış açısıyla bakılmış, meşruiyet açısından Sâmânoğulları daima Sâsânîlere dayandırılmıştır[17]. Aslında bu husus, Avrupa merkezli tarih anlayışının da bir ürünüdür. Fakat İran devletlerinin tarihi süreçleri incelendiğinde, özellikle Mâverâünnehir bölgesini kendi sistemleri doğrultusunda şekillendirebilecek etkili bir idari sistem kuramadıkları görülmektedir[18]. Bu bakımdan genellikle Sâsânî lehine verilen hükümler, bilimsel çalışmaların objektifliği açısından doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü Sâmânoğulları, Sâsânîlerin devlet

---

[10] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal***,** Ankara, 2014, s. 3.

[11] Köprülü, Tesir, s. 32; Erdoğan Merçil, "Gazneliler'de Teşkilât ve Kültür", *Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler (Siyaset, Teşkilât, Kültür) -Makaleler-*, İstanbul, 2019, s. 186; Erdoğan Merçil, "Sebüktegin'in Pendnâmesi (Tanıtma, farsça metin ve türkçeye tercümesi)", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi***,** Cilt: VI, Sayı: 1-2, 1975, s. 211; Erdoğan Merçil, *Selçuklular Zamanında Dîvân Teşkilâtı (Merkez ve Eyalet Dîvânları),* İstanbul, 2015, s. 23; Shamsiddin Kamoliddin, *The Samanids The First Islamic Local Dynasty in Central Asia,* Saarbrücken, 2011, s. 214.

[12] Kamoliddin ve İlhamov, s. 126; Kamoliddin, The Samanids, s. 207.

[13] Kamoliddin, The Samanids, s. 251; S. Shamsiddin Kamoliddin, "О Правовом Статусе Правителей Средней Азии В Іх – Начале Хіі Веках", *Исследования По Истории Средней Азии. Эпоха Арабских Завоеваний И Раннего Ислама,* Saarbrücken LAP, 2014, s. 140; Kamoliddin ve İlhamov, s. 172.

[14] Satarian ve Hasroubeigi ve Norouzi ve Qureshi, s. 89.

[15] Kamoliddin ve İlhamov, s. 129.

[16] Satarian ve Hasroubeigi ve Norouzi ve Qureshi, ss. 89-90.

[17] Bu çalışmalardan bir tanesi şudur: Satarian ve Hasroubeigi ve Norouzi ve Qureshi, ss. 81-108. (Sâmânoğulları döneminde İran'da Sâsânîlerin idari mirasının incelendiği bu makalede, Sâmânoğullarının kökeni ve devlet teşkilatının temeli her açıdan daima Sâsânîlere dayandırılmıştır.) Nahiyyeh Sanginabadi'ye ait makalede ise, Sâmânoğulları Devleti'nin ortaya çıkışının, İran kültür ve medeniyeti yeniden canlandırdığı ve genişlettiği, İran tarihinde siyasi, kültürel ve ekonomik yapılarda birçok dönüşüme vesile olduğu vurgulanmaktadır. (Nahiyyeh Sanginabadi, "Teşkilat-ı Nizami Sâmâniyan ve Nakş An der Gosteriş ve Devam İn Hükümet", *Mâhnâme Âfâk Ulum-i İnsani,* Sayı: 23 (1397), s. 14).

[18] Sinan Şahin, *Mâverâünnehir'in Sosyal ve İdarî Yapısı (VIII.-XII. Yüzyıllar),* İstanbul, 2020, s. 87.

teşkilatına dair unsurları direk olarak almamışlardır. Bu zaman diliminde en önemli köprü Abbâsîler olmuştur.

2. SARAY TEŞKİLATINDA SÂSÂNÎ ETKİLERİ

Sâmânoğullarının saray teşkilatı, Sâsânîler dönemi örnek alınarak ve bazı konularda Abbâsî Hilafet sarayı taklit edilerek oluşturulmuştu[19]. Sâmânoğulları, Sâsânîlerin idari nizamını İslami döneme taşımış ve Sâsânîlerin idari gelenekleri ile Mâverâünnehir 'in yerli geleneklerini birleştirmeyi başarmış[20], eski İran'ın saray, kültürel ve idari yapılarını yenilemek ve ihya etmek için birçok çabayı vermiş olan ilk devletlerdendi[21]. Bu hususta Amerikalı tarihçi Frye, Sâmânoğullarının kurumlarının bizzat Bağdat Sarayı'ndan esinlenmesine rağmen, Bağdat ve Buhara için öz ya da ilk örneğin Sâsânî şehri Ctesiphon'dan geldiğini, Sâmânoğullarının, saraylarında İslâm ve Sâsânî İran'ını uzlaştırdığını belirtmektedir[22].

Sâmânoğulları, Sâsânîlerin idari düzenini dihkanlar vasıtasıyla devam ettirmişlerdi[23]. Bu dönemde, Sâsânîlerin idari geleneklerinin intikalinde, Horasan ve Mâverâünnehir bölgesindeki grupların hepsinden daha fazla etkiye sahip olan, İran toplumunun siyasi ve içtimai yapısında önemli rol oynayan dihkanlar mühim bir yere sahiplerdi[24]. Çünkü Sâsânîlerin sükûtundan sonra bu hanedandan geriye kalanlar, dihkanlar, eşraf ve diğer İranlı seçkin gruplar, kendi makamlarını yeni toplumda ve idari teşkilat yapısında korumayı başarmışlardı[25]. Bunlar içerisinde özellikle dikhanlar, Sâsânî Devleti'nin tarih sahnesinden silinmesinden sonra İran'ın milli destansı değerlerini korumaya çalışmışlardı[26]. Bu anlamda İslamiyet'in himayesindeyken eski âdet ve dinlerini terk etmemişlerdi[27].

Dihkanlar, hizmetlerindeki kendilerine has özellikleri, büyüklerine karşı itaatleri ve güvenilir olmalarından dolayı Abbâsî Halifelerinin dostları olmuşlardı[28]. Tâhirîlerin yıkılışından sonra da o zamanın toplumsal vaziyetine karşı direnmişler, Sâmânoğullarının rehberliğinden faydalanmışlar ve Sâmânoğulları zamanında toplumun en etkili grupları haline gelmişlerdi. Kendi yasa ve törelerine bağlılıklarından dolayı, diğer tabakalardan daha fazla İranî düşünceleri ve adetleri korumuşlardı. Böylece İslami yaşam üzerinde etki bırakmışlardı[29]. Sâsânîlerin teşkilat yapısının İslami döneme kadar devamında ve değişiminde, İran tarihinde önemli bir yere sahip olmuşlardı[30].

Sâmânoğulları döneminde dihkanlar, Sâsânîler dönemindeki gibi köylerin sahipleri, toprak sahipleri ve vergi amilleri olarak iktisadi açıdan önemli bir konumdaydılar. Bu dönemde

---

[19] Satarian ve Hasroubeigi ve Norouzi ve Qureshi, s. 101.
[20] Satarian ve Hasroubeigi ve Norouzi ve Qureshi, s. 82.
[21] Satarian ve Hasroubeigi ve Norouzi ve Qureshi, s. 102.
[22] Richard Nelson Frye, *Orta Çağın Başarısı Buhârâ,* çev. Hasan Kurt, Ankara, trhsz, s. 80; Richard N. Frye, *Bukhara The Medieval Achievement*, California, 1996, ss. 44-45; Alparslan Kılınç, *Sâmâniler Döneminde Buhârâ Şehri,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2002, s. 52.
[23] Satarian ve Hasroubeigi ve Norouzi ve Qureshi, s. 89.
[24] Satarian ve Hasroubeigi ve Norouzi ve Qureshi, ss. 82, 84.
[25] Satarian ve Hasroubeigi ve Norouzi ve Qureshi, s. 82.
[26] Zerrinkûb, s. 132.
[27] Frye, Buhârâ, s. 71; Frye, Achievement, ss. 32-33.
[28] İstahri, *Ülkelerin Yolları Değerlendirme-Metin,* çev. Murat Ağarı, İstanbul, 2019, s. 248; İstahri, Ebû İshak İbrâhim b. Muhammed el-Farisi el-Kerhi, *Mesalikü'l-memalik,* edidit M. J. de Goeje, Leiden: E.J. Brill, 1967, s. 292.
[29] Satarian ve Hasroubeigi ve Norouzi ve Qureshi, s. 84.
[30] Satarian ve Hasroubeigi ve Norouzi ve Qureshi, s. 106.

çok fazla mülke sahip olan ve köylerde yaşayan dihkanlar, iktisadi ve siyasi görevleri de bünyelerinde bulundurmuşlardı. Dolasıyla siyasi, içtimai, iktisadi ve askeri çeşitli taraflardan dihkanların varlığı, Sâmânoğulları Devleti'nin temellerinin sağlamlaştırılmasında önemli bir etkiye sahip olmuştu[31].

İsmail b. Ahmed, dihkanlardan kendi hükümet yapısı için faydalanmasını bilen Sâmânoğulları hükümdarlarındandı. O, kendi ülkesinin vilayet idaresi için, bölgeleri iyi bilen ve insanlar arasında mühim bir nüfuza sahip olan dihkanlardan yardım almıştı. Dihkanlar, seçilmiş az bir askeri güçle ve çeşitli mıntıklardan topladıkları askerlerle, Sâmânoğulları Devleti'nin askeri gücüne destek olmuşlardı. Hatta onlar içerisinde ordu kumandanlığına nail olanlar da bulunmaktaydı[32]. Örneğin, Horasan Valiliği yapmış olan Ebû Mansur Muhammed b. Abdürrezzak, dihkanlardan ve Tus'un büyüklerindendi[33].

Sâmânoğulları döneminde oldukça fazla etkiye sahip olan dihkanlar, Sâmânoğullarının sarayına da nüfuz etmişler, mahalli işlerin idaresini miras yoluyla uhdelerine almışlar ve devletin temsilcisi olarak çiftçilerden vergileri toplayabilmişlerdi. Onlar, çiftçilerden alınan vergi yöntemlerinin, Sâsânîler döneminden İslam'dan sonraki hükümetlere, özellikle Abbâsîlere ve Sâmânoğullarına intikalinde büyük bir öneme sahip olmuşlardı[34].

Sâmânoğulları, Sâsânîlerin saray teşkilatı içerisindeki birçok makamı ihya ederek almışlardı. Böylece Sâsânîlerin sarayındaki makamlar, Sâmânoğulları döneminde de varlığını sürdürmüşlerdi. Örneğin, Sâsânîler dönemindeki "Harembaş" adlı görevlinin, Sâmânoğullarındaki karşılığının "Perdedâr" olduğu belirtilmektedir. Sâsânîler dönemindeki makamlardan bazıları, Sâmânoğulları vasıtasıyla Gazneliler ve Selçuklular gibi devletlerin saraylarında da görülmüştü. Fakat isimleri, zamanın şartlarına ve İslami geleneklere göre yeniden düzenlenmişti[35]. Buna dair M. Fuad Köprülü'nün verdiği bilgiler ışığında, Sâmânoğullarının bir köprü görevi gördüklerini, Gaznelilerde tavâşîlerin mevcudiyetinin, Sâmânoğulları vasıtasıyla geçen bir Sâsânî geleneği olduğunu görmekteyiz[36].

Sâsânî Devleti'nin idari kurumlarının merkezi, hanedan üyelerinin ve kendilerine yakın soyluların ikamet ettikleri, kasr adı verilen saraydı. Sâsânîlerde üst düzey bürokrasinin görev yaptığı bu saray, idari büroların yer aldığı, divanların tutulduğu ve önemli evrakların muhafaza edildiği ana idari mekanizma konumundaydı. Saray teşkilatına ait bürolarda maliye, askerlik, posta ve adliye işlerini yürüten muhtelif organlar bulunmaktaydı[37]. İşte bu düzenin benzeri Abbâsîlerde ve Sâmânoğullarında da görülmekteydi.

Devlet kurumlarının Sâsânîlerin devlet gelenekleri temelinde inşa edildiğini gösteren bir başka örnek ise, Sâmânoğulları Devleti'nde görülen hâcib adlı görevliydi. Bu görevlinin menşei Sâsânîler zamanına dayanmaktaydı[38]. Günümüzdeki devlet başkanlığı gibi olan hâcib[39], daha Emevîler döneminden başlayarak, şark ve garptaki çeşitli İslam devletlerinde asırlarca

[31] Satarian ve Hasroubeigi ve Norouzi ve Qureshi, s. 85.
[32] Satarian ve Hasroubeigi ve Norouzi ve Qureshi, s. 85.
[33] Satarian ve Hasroubeigi ve Norouzi ve Qureshi, s. 85.
[34] Satarian ve Hasroubeigi ve Norouzi ve Qureshi, s. 86.
[35] Satarian ve Hasroubeigi ve Norouzi ve Qureshi, s. 101.
[36] Köprülü, Tesir, ss. 77-78.
[37] Altungök, ss. 167-168.
[38] Aydın Taneri, "Hâcib", *DİA,* Cilt: 14, İstanbul, 1996, s. 508; Köprülü, "Hâcib", s. 30; Ayşe Dudu Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilâtı,* Ankara, 2013, s. 228.
[39] Hakkı Dursun Yıldız, "Samaniler", *DGBİT,* Cilt: 7, İstanbul, 1992, s. 57.

kullanılmış bir görevliydi. Emevîler döneminde bu görev ve unvan, Bizans ve Sâsânî etkileri altında, saray hayatı başladıktan sonra ortaya çıkmıştı[40]. Yine saray muhafızlarının geçmişi de Sâsânîler dönemine kadar uzanmaktaydı. Sâmânoğullarında olduğu gibi, Sâsânîler zamanında da Sâsânî merkez ordusundaki önemli seçkin birliklerden bir tanesini, Sâsânî saray muhafız ordusu meydana getirmekteydi[41]. Diğer yandan Köprülü'nün verdiği bilgiler ışığında, Sâmânoğullarında serhenglerin mevcut olduğunu ve onların ellerinde çok değerli taşlarla süslü bir değnek taşımaları âdetinin, Sâsânîlerden kalma bir saray geleneği olduğu tahmin edilmektedir[42].

3. BÜROKRATİK YAPIDA SÂSÂNÎ ETKİLERİ

Sâsânîlerde devlet işleri, bürokratik yapı bünyesinde bulunan divan olarak adlandırılan kurullarda yürütülmekteydi[43]. Sâsânîlerle alakalı olmak üzere, divana neden bu adın verildiğine dair, Mâverdî, 2 rivayetten bahsetmektedir. İlk rivayete göre, *"İran hükümdarı bir gün delilerin kayıtlarını tutan kâtiplerine uğrar. Oradaki kâtiplerin, kendilerini deli olarak düşündüklerini görür ve onlara «Dîvâne» (Deliler) der. Bundan sonra da onların bulunduğu yere, büroya Dîvâne ismi verilir. Verilen bu ismin çok kullanılması sebebiyle kelime sonundaki «e» harfini bırakırlar. Böylece «Dîvân» olarak kalır[44]."* İkinci rivayete göre ise, *"Dîvan kelimesi Farsçada şeytanlara verilen isimdir. Devlet kâtipleri de devlet işlerini iyi anlayıp mütehassıs olduklarından, gizli açık her türlü devlet işlerine vâkıf bulunduklarından, iyi ve kötüyü ayırt ettiklerinden onlara da «Dîvân» ismi verilmiştir. Sonra bu ismi çalıştıkları yer için de kullanmışlardır[45]."* İbn-i Haldûn ikinci rivayete dair şu şekilde bilgiler vermektedir; *"Aslında bu isim Farsça'da şeytanların ismidir. Bu işleri yapan ve hesapları tutan katipler de, meseleleri çok çabuk anlamaları, gizli açık hiçbir şeyin gözlerinden kaçmaması ve bütün ayrıntıları değerlendirmelerinden dolayı bu şekilde isimlendirilmişlerdir. Sonra görevlerini yapmak için bulundukları yere de bu isim verilmiştir. İşte böylece hükümdarın sarayında bu işleri yapan katiplere ve bu katiplerin bulundukları yere divan ismi verilmiştir[46]."* Bunlar dışında divan kelimesinin, Asurca "dap" kelimesinden alınmış olduğu da iddia edilmektedir[47].

Sâsânîler döneminde divan, ilk olarak mali işlerin yürütülmesi için kullanılmıştı. Fakat daha sonraki süreçte devletin diğer işlerini ilgilendiren alanlar için de divanlar kurulmuştu. Sâsânî Devleti'nin sahip olduğu saray, maliye, ordu, eğitim, posta gibi teşkilatların her birine ait kurumları mevcuttu. Sâsânîlerde, divanlarda alınan kararlar hükümdarın onayına gitmekteydi. Hükümdarın mali defterlerin tutulduğu defterdarlık divanlarını onaylamak için kullandığı mühür, divanlara başkanlık eden debir adı verilen yöneticilerinin yapmış oldukları işleri onaylamak için kullandığı mühür, mahkeme kayıtları ve yargı işleri ile ilgili kararları için kullandığı mühür, rütbe ve derecelerin dağıtımı için kullanılan mühür şeklinde muhtelif divan işlerine dair farklı mühürleri bulunmaktaydı. Hükümdarın bu mühürlerinden her biri saray teşkilatında çalışan ve adına mühürdar adı verilen müdürlerden birisinin elinde bulunmaktaydı[48].

---

[40] M. Fuad Köprülü, "Hâcib", *İA,* Cilt: 5/1. Kısım, İstanbul, 1987, s. 30.
[41] Altungök, s. 197.
[42] Köprülü, Tesir, s. 84.
[43] Altungök, ss. 166-167.
[44] Ebû'l-Hasan el-Mâverdî, *El-Ahkâmu's-Sultâniyye,* çev. Ali Şafak, İstanbul, 1976, s. 225.
[45] el-Mâverdî, s. 225.
[46] İbn-i Haldûn, *Mukaddime,* Cilt: 1, çev. Halil Kendir, Ankara, 2004, s. 332.
[47] Uzunçarşılı, s. 6.
[48] Altungök, ss. 166-167.

Sâsânîlerin yıkılmasından sonra Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân zamanında divanlar, Arap diline tercüme edilmişti. Bundan sonraki dönemlerde de Arapların adına "devavin" dedikleri bu divan, usulünü geliştirmiş ve kullanılmaya devam edilmişti. Nitekim Abbâsîler zamanında divan, usulü aynen Sâsânîler devrinde olduğu gibi kullanılmıştı. Hatta Abbâsîlerde paranın ayarı ve vergilerin miktarı Sâsânîlerde olduğu gibi hesap edilerek kullanılagelmişti[49]. Bu anlamda Sâsânîlerin sahip oldukları devlet teşkilatının ve organlarının, Sâsânîlerin yıkılmasından sonra Türk-İslam devletlerinin birçoğunu derinden etkilediğini ve devlet aygıtlarının yapısı üzerinde mühim ölçüde etkiler bıraktığını söylemek mümkündür[50]. Bu devletlerden birisi de Sâmânoğulları idi.

Dîvân-ı Vezâret, Sâsânîler örnek alınarak ve Abbâsî Hilafeti'nden de etkilenerek oluşturulmuştu. Bilindiği üzere İslam'dan sonra İran'da vezirlik makamı, en önemli makamlardan biri olarak sayılmaktaydı. Bu makam, İslami dönemde bir takım değişikliklerle ihya edilmişti. Sâsânîler dönemine baktığımızda, bu dönemde vezirlerin görevi siyasi görüşmeleri yürütmekti. Hatta askeri görevleri de bulunmaktaydı. Sâsânîler döneminde olduğu gibi, Sâmânoğullarının bürokratik yapısı içerisinde vezirler, ülkenin işleriyle ilgilenmekte ve askeri komutanlık görevini de bazı savaşlarda uhdelerine alabilmekteydiler[51]. Ayrıca Sâsânîler döneminde vezirler, padişahın nezareti altında ülkeyi idare etmekte, padişah savaşlarda olduğu zamanlarda onun yerine naibi saltanat makamında bulunabilmekteydiler. Buna benzer bir durum Sâmânoğullarında da görülmekteydi. II. Nasr b. Ahmed'in, askerlerle birlikte Harezm tarafına gittiği sırada vezir Abdullah Muhammed b. Ahmed Ceyhani'yi kendi naibi olarak Buhara'da bırakması bu durumu kanıtlar nitelikte bir örnektir[52].

Vezir kelimesinin de menşeine dikkat çekilerek, Farsça ve Arapça'dan geldiği yönünde iki farklı görüşün bulunduğu, vezir kelimesinin bu diller arasında sık sık vuku bulan karışıklığa çarpıcı bir örnek olduğu belirtilmektedir[53]. Kelimenin aslının Farsça'dan geldiğini iddia edenler, Hilâfetin Emevîlerden Abbâsîlere geçmesiyle birlikte devlet teşkilatında Sâsânî etkisinin ön plana çıktığını göz önünde bulundurarak, bu müessesesinin Sâsânî devlet teşkilatından alındığını, arşiv yeri anlamına gelen divan kelimesi gibi Sâsânî menşeili olduğunu, sonradan vezir kelimesinin Arapçalaştırıldığını ileri sürmüşlerdir[54]. Gerçekten de vezirlik kurumunun köken itibariyle İran (Sâsânî) menşeili olduğunu ve Sâsânîlerden miras alınarak Abbâsîler tarafından kabul edildiğini söylemek mümkündür[55].

Sâmânoğulları dönemindeki idari divanlar arasında yer alan Dîvân-ı Berîd'in kökeninin Sâsânîlere dayandığı ve yapısının Sâsânîler dönemindeki gibi olduğu iddia edilmektedir[56].

---

[49] Altungök, s. 233.
[50] Altungök, s. 167.
[51] Satarian ve Hasroubeigi ve Norouzi ve Qureshi, s. 99.
[52] Satarian ve Hasroubeigi ve Norouzi ve Qureshi, s. 100.
[53] Frye, Buhârâ, s. 80; Frye, Achievement, ss. 44-45.
[54] Frye, Buhârâ, s. 80; Frye, Achievement, ss. 44-45; Köprülü, Tesir, s. 45; Fatih Yahya Ayaz, "Vezir", *DİA,* Cilt: 43, İstanbul, 2013, s. 79. Aykaç, s. 19. Refik Turan, vezir kelimesinin aslen Farsça olduğunu, Pehlevi dilinde "viçir" şekliyle önce Arapça'ya sonra tekrar Farsçaya geçtiğini, Arapların ve Farsların İslamiyet'ten önce bu kelimeyi bildiklerini, kelimenin köken itibariyle İbranice sayılabileceğini belirtmektedir. (Refik Turan, "Selçuklular Döneminde Devlet ve Teşkilat", *Selçuklu Tarihi El Kitabı,* (Ed. Refik Turan), Ankara, 2016, s. 453.) Vezir kelimesinin ve vezirlik kurumunun menşei hakkında daha fazla bilgi için bk. Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi,* İstanbul, 2020, ss. 149-167; Ayaz, ss. 79-80; Kuşçu, s. 245.
[55] Merçil, Dîvân Teşkilâtı, s. 23; Ayaz, s. 80; Aykaç, s. 19; R. Turan "Teşkilat", s. 454; Nahide Bozkurt, "Abbâsiler (750-1258)", *İslâm Tarihi El Kitabı,* (Ed. Eyüp Baş), Ankara, 2018, s. 494.
[56] Aykaç, s. 50; Altungök, ss. 253-254; Satarian ve Hasroubeigi ve Norouzi ve Qureshi, ss. 93-94. Sâsânî posta teşkilatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Altungök, ss. 251-254.

Ayrıca berîd kavramının Pehlevice, berîd kurumunun ise Sâsâni kökenli olduğu[57], bir kısım İslam müelliflerine göre, İslam'daki devlet posta teşkilatının, İranlılardan alındığı vurgulanmaktadır[58]. Diğer yandan Sâsânîler döneminde Zerdüşti dini liderlerinden bazılarının berid olarak görev aldıkları, bu duruma benzer şekilde Sâmânoğullarında da hadisçilerden bazılarının berid işini yapabildikleri belirtilmektedir[59]. Sâsânîler döneminde posta teşkilatı, devletin adeta gözü ve kulağı kabul edilmekteydi. Bu teşkilat sayesinde, valilere ve eyaletlere, padişahın haberleri ve mektupları ulaştırılmakta, postanelerin, yolların ve postacılık gereçlerinin bakımı yapılmakta, ülkenin baştanbaşa haberleri toplanmaktaydı. Bu görevin reisliği için Sâsânîler, kendi yakınlarındakilerin bağlılıklarından istifade etmekteydiler[60]. Sâsânî posta teşkilatına, İslami dönemde berîd adı verilmişti. Sâsânîlerden sonraki süreçte İslam devletleri, Sâsânîlerden devraldıkları posta teşkilatını geliştirerek devam ettirmişlerdi[61]. Abbâsîler posta teşkilatını yeniden düzenlemişler ve divanlar bünyesinde, Dîvân-ı Berîd'i kurmuşlardı. Sâmânoğulları da bu divanı, ufak değişiklikler dışında olduğu gibi sürdürmüşlerdi[62].

Sâmânoğullarının önemli divanlarından olan Dîvân-ı Amid el-Mülk'de de (Dîvân-ı Resâil, Dîvân-ı İnşâ) Sâsânî etkisinin olduğu, Sâsânîler dönemindeki gibi Sâmânoğulları döneminde de bu divanda "katib-i resâil" ismine sahip kişilerin bulunduğu belirtilmektedir[63]. Ayrıca bu divan ile ilgili, Sâsânîlerden kalma eski geleneksel tesirin değişmeksizin aynı şekilde devamının sürdürüldüğü ifade edilmektedir[64]. Diğer yandan Sâmânoğullarında, Dîvân-ı Amid el-Mülk'de görevli olan kâtipler, özel bir eğitimden geçirilmekteydiler. Bu eğitim sırasında kâtiplik sanatını iyi bir şekilde öğrenmekteydiler. O dönemde Nîşâbur, adeta kâtiplerin eğitim merkeziydi. Kâtiplerden ve ediplerden birçoğu bu şehirden çıkmaktaydı. Bu dönemde kâtipler, Sâsânîler dönemindeki gibi eğitimlerinden sonra kendilerine has maharetlere yönelerek, divanın çeşitli bölümlerinde işe alınmaktaydılar[65]. İranlı araştırmacılar, Sâmânoğulları Devleti'nde bürokratik yapı içerisinde adliye işlerine bakan dairenin yani Dîvân-ı Kudât'ın başında bulunan Kâdılkudât unvanını taşıyan görevliyi de, Sâsânîler devrindeki "Mûbez-i mûbezân"ın (yani baş-râhibin) memuriyetine benzetmektedirler[66].

İranlı araştırmacılar tarafından, Sâmânoğulları dönemindeki önemli divanlardan olan Dîvânü'l-ma' (Su Dîvânı)'nın, Sâsânîler dönemindeki Dîvân-ı Âb'dan alındığı, Sâsânîler döneminde bu divana "Dîvân-ı Kestebzud" veya "Dîvân-ı Kestebrud" denildiği belirtilmektedir. Nitekim Sâsânîler döneminde son derece gerekli bir divan olan Dîvân-ı Âb', İran şehirlerinin bayındırlığı için önemli bir yere sahipti. O dönemde bu divanın vazifesi, nehirlerin üzerinde baraj inşasına nezaret etmek, düzenli su şebekelerinin varlığını teşhis etmek, suyu adil bir şekilde dağıtabilen barajlar ve setler oluşturmak şeklindeydi[67]. Ziraat ve bağcılık

[57] Aykaç, s. 50.
[58] Kuşçu, ss. 400-401.
[59] Satarian ve Hasroubeigi ve Norouzi ve Qureshi, s. 94.
[60] Satarian ve Hasroubeigi ve Norouzi ve Qureshi, s. 93.
[61] Altungök, s. 253,
[62] İbrahim Harekât, "Berîd", *DİA,* Cilt: 5, İstanbul, 1992, s. 499; Muharrem Kesik, *Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti,* İstanbul, 2021, ss. 123-124; Mehmet Dalkılıç, *Sâmânîler Devleti,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2002, s. 66.
[63] Satarian ve Hasroubeigi ve Norouzi ve Qureshi, ss. 94-95; Meysam Saheb, "Divan-ı Resâil der Devran-ı Sâmânî ve Gaznevi", *Tarih Pijûhiş,* Sayı: 26-27 (1387), s. 19.
[64] Meysam, s. 19.
[65] Satarian ve Hasroubeigi ve Norouzi ve Qureshi, s. 95.
[66] Barthold, s. 249.
[67] Satarian ve Hasroubeigi ve Norouzi ve Qureshi, s. 92.

işleriyle uğraşmış olan Sâmânoğullarında[68] da bu divanın vazifesi, nehirlerin üzerine köprülerin inşa edilmesine nezaret etmek, su sahiplerinden alınan her bir vergiyi ve su miktarının verimliliğini kayıt etmek şeklindeydi[69].

İslam öncesi zaman diliminde İran'da, Sâsâni bürokrasisinin mühim ölçüde Zerdüştî din adamlarının etkisinde kalmış olması muhtemeldir. Nitekim üzerlerinde din adamlarının isimlerinin yer aldığı Sâsânî mühürlerinin bolluğu bu hususu kanıtlar niteliktedir. Bununla birlikte, din adamlarının yanı sıra bu dönemde kâtipler bulunmaktaydı. İslamiyet'in kabul edilmesiyle beraber bu din adamları, hükümetteki önemli mevkilerden çekilmişlerdi. Onların çekilmesi sonucunda yeni Arap ve Müslüman efendilere kâtipler hizmet etmeye başlamışlardı. Ayrıca kâtipler, Bedevi fatihler için de son derece önemli bir yere sahiplerdi. Çünkü kâtipler, onların hesaplarını tutabilirler ve Arapların doğuda ele geçirdikleri bölgelerde hâkimiyet kurmalarına yardımcı olabilirlerdi. Neticede İran'da kâtiplerin rolü, Arapların yayılmalarından sonra Sâsânî dönemine kıyasla daha önemli hale gelmişti[70]. Bu anlamda Sâsânî dönemi idari geleneklerinin İslami döneme ve özellikle Sâmânoğulları Devleti'ne intikalinde kâtipler önemli bir yere sahiplerdi[71].

Kâtipler, Sâsânîler döneminde en önemli sınıflardandı. Bu dönemde padişahlar, kâtipleri diğer makamların üzerinde görmekte ve onları daima kendi yanlarına almaktaydılar. Kâtipler sınıfının geride kalanlarından olan İranlı mevali, Sâsânî geleneklerini korumuşlar ve sonraki süreçte devam etmesini sağlamışlardı[72]. Özellikle Abbâsîlerin Hilafeti'nde yer alan İranlı kâtipler, Sâsânîlerin idari geleneklerini Sâmânoğullarına intikal ettirmişlerdi. Kâtipler, Sâmânoğullarının idari düzenini kendi tesirleri altına almışlardı. Nitekim bu dönemde, özellikle Horasan ve Mâverâünnehir bölgesinde, İranlı kâtiplerin etkisi altında kararlar alınmıştı[73].

Sâsânîler zamanında kâtipler gerek din görevlisi olmayan yetkililer, gerekse hâkimler ve avukatlar gibi dini işlerle uğraşan görevlilerin muhasebe işlerini yürütmüşlerdi. Fakat Orta Asya'da, İslâm öncesi dönemde Sâsânîlerin katı sistemleri tutmamıştı. Nitekim o dönemde Orta Asya'da din adamları ile edebiyatçıların nüfuzu hemen hemen eşit durumdaydı. Çünkü bu toplumlarda İran'daki hiyerarşik bir kast toplumundan ziyade, ticarete dayalı bir toplum düzeni bulunmaktaydı. Bundan dolayı da hakkaniyete dayalı bir İslam toplum düzeninin İran'dan çok Mâverâünnehir bölgesinde gelişmesi gayet doğaldı. İşte Sâmânoğullarının idari yapısı da bu durumu yansıtmaktaydı. Çünkü Sâmânoğullarında İslam toplumunu etkileyen kâtipler, edebiyatçılar ve din âlimleri şeklinde iç zümre bulunmaktaydı. Başkent Buhara'da kâtipler ve ulema, toplumda belirleyici rol oynamışlardı. Fakat toplumda Türk askeri gücünün etkisinin artmasıyla bunların tesiri de geri planda kalmıştı[74].

Burada şu hususa da dikkat çekmek gerekir ki; Sâmânoğulları Devleti'nin bürokratik yapısı, Sâsânî devlet mekanizmasının doğrudan doğruya kabul edilmesi şeklinde oluşmuş bir yapı değildi. Bu yapı, Sâsânî, Orta Asya ve Arap-İslam devletlerinin ilginç bir sentezinden oluşan bir sistemdi. Çünkü Sâmânoğullarının yerleşmiş oldukları Mâverâünnehir bölgesi, Sâsânîlere ait değildi[75]. VIII. yüzyılın başından IX. yüzyılın ikinci yarısına kadarki zaman

[68] Satarian ve Hasroubeigi ve Norouzi ve Qureshi, s. 92.
[69] Satarian ve Hasroubeigi ve Norouzi ve Qureshi, s. 93.
[70] Yıldız, s. 60.
[71] Satarian ve Hasroubeigi ve Norouzi ve Qureshi, s. 87.
[72] Satarian ve Hasroubeigi ve Norouzi ve Qureshi, s. 87.
[73] Satarian ve Hasroubeigi ve Norouzi ve Qureshi, s. 88.
[74] Yıldız, s. 61.
[75] Frye, "The Sâmânids", ss. 145-146; Yıldız, ss. 59-60.

diliminde Mâverâünnehir, birçok hanedanın bulunduğu, devlet dili olarak Soğdiana ve Fars lehçelerinin kullanıldığı bir bölge olmaktan çıkmıştı. Burası Abbâsî Halifeliği'nin önemli bir bölgesi konumuna gelmişti. Dolayısıyla şehre Araplar hâkim olduğundan, resmi yazı dili Arapça idi. Bu bölgede, dini dil Müslümanlar için Arapça, Zerdüştiler için ise Avesta veya Pehlevî lehçeleri idi. Bir asır sonra ise resmi konuşma dili Soğdiana dili yerine Farsça olmuştu. Arapça ise yine resmi yazı dili olarak konumunu korumuştu[76]. Bu hususta İbn Havkal, *"Fars halkının üç dili vardır. Farsça konuşurlar, hepsi bu dili anlar, cahiller dahi anlamakta zorlanmaz. Kitaplarında, tarihlerinde kullandıkları, Mecusilerin yazıştıkları dil Pehlevice'dir. Bu dili anlamaları için izaha muhtaçtırlar. Sultanın yazışmalarında, divanlarda, halkın yazışmalarında kullanılan dil Arapça'dır[77]."* şeklinde bilgiler vermektedir. Fakat Arapça da bir müddet sonra (belki Nasr b. Ahmed veya İsmail b. Ahmed zamanında) yerini Farsça'ya bırakmıştı[78]. Nitekim İsmail b. Ahmed döneminden itibaren Sâmânoğulları bürokrasisinin hem Arapça'ya hem de yeni Farsça yazı biçimine dayanması bu hususu kanıtlar nitelikte bir örnektir[79]. Bağdat'tan örnek alınan bürokratik yapıda Farsça'ya dönüşü ilk başlatan devlet, Sâmânoğulları olmuştu[80].

4. ASKERİ TEŞKİLATTA SÂSÂNÎ ETKİLERİ

Sâsânîler, Roma-Bizans İmparatorluğu ve Orta Asya'daki muhtelif Türk devletleriyle sürekli bir rekabet ve çatışma içerisinde olmuşlardı. Onların, batıdan ve doğudan son derece güçlü düşmanlarla çevrilmiş olmaları askeri sahada sağlam bir yapılanmaya gitmeyi zorunlu hale getirmişti. Bu yapılanma sonucunda selefleri Parthlardan aldıkları askeri mirası devamlı surette geliştirmişler, Roma-Bizans ve İslam dünyasını etkileyen bir askerî sistem oluşturmuşlardı. Bilhassa İran'ı fetheden Araplar, Sâsânîlerin askeri mirasını büyük ölçüde almışlardı. Sâsânîlerin, özellikle son dönemlerinde ulaştıkları askeri yapılanma, Müslüman devletler tarafından benimsenmişti[81]. Aynı coğrafyaya hükmetmiş Sâmânoğulları da, bu Müslüman devletlerden biriydi[82].

Sâmânoğullarının askeri teşkilatında Sâsânî etkisini gösteren en iyi örneklerin başında, ordunun savaş düzeni gelmektedir. Sâmânoğulları Devleti'nde ordunun savaş düzeni, köken olarak bir *"Sâsânî sistemi[83]"* olan, Abbâsîlerde ve Ortaçağ Müslüman Türk devletlerinde görülen, klasik beşli düzendi. Bu düzen, merkez (kalp, leşker-i kalb), sağ kol (meymene), sol kol (meysere), öncü (mukaddeme, talia ve pişdar) ve artçı (sakâ) şeklindeydi. Yürüyüş sırasında öncüler ve artçılar çıkarılmaktaydı[84]. Sâsânîler döneminden alınmış, Sâmânoğulları döneminde

---

[76] Yıldız, s. 60.
[77] İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası,* Tercüme Ramazan Şeşen, İstanbul, 2017, s. 258.
[78] Yıldız, s. 60.
[79] Frye, "The Sâmânids", s. 146; Yıldız, s. 60.
[80] Yıldız, s. 60.
[81] Ulaş Töre Sivrioğlu, "Sâsânilerde Askeri Teşkilat, Silah Teknolojisi ve Savaş Stratejileri", *Turkish Studies,* Cilt: 8/5, 2013, s. 699.
[82] Sivrioğlu, s. 677. Sâsânîlerin askeri teşkilatlının incelenmesi, aynı coğrafyaya hükmetmiş olan Abbâsî, Büveyhî, Sâmânoğulları, Gazneli, Selçuklu gibi devletlerin askeri teşkilatlarının anlaşılması açısından önemlidir. Bu konu hakkında bilgi için bk. Sivrioğlu, ss. 675-703.
[83] Mehmet Altay Köymen, "Alp Arslan Zamanı Selçuklu Askerî Teşkilâtı", *AÜDTC. Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi,* Cilt: V, Sayı: 8 - 9 dan ayrıbasım, 1970, s. 37; Erkan Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu,* Ankara, 2018, s. 19; Satarian ve Hasroubeigi ve Norouzi ve Qureshi, s. 98.
[84] Ebû Nasr Muhammed b. Abdilcebbâr el-Utbî, *Tarih-i Yemini,* frs. trc. Ebû eş-Şeref Nasıh b. Zafer Curfâdakânî, (*Tercümey-i Tarih-i Yeminî)*, nşr. Ca'fer Şi'ar, Çaphane-i Mehmed Ali, Tahran, 1374, s. 56; Merçil, "Gazneliler'de Teşkilât", s. 195; Uzunçarşılı, s. 55; Kazıcı, s. 484;
İrfan Aycan ve İbrahim Sarıçam, *Emeviler,* Ankara, 2008, s. 109; Aydın Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmânîler,* İstanbul, 2013, s. 369; Sanginabadi, s. 21.

uygulanmış olan bu düzen, Firdevsi'nin Şehnâmesi'ne yansımıştı. Nitekim Şehnâme'de de rivayet edildiğine göre, Sâmânoğulları ordusunun düzeni bu 5 bölümden oluşmaktaydı[85].

İbn-i Haldûn, Müslüman Türk devletlerinde görülen bu savaş düzenini *"Hükümdarın önünde yer alıp, ayrı bir komutanı, bayrağı ve sembolleri olan kanat "öncü" (mukaddime), sağında yer alan kanat "sağ" (meymene), solunda yer alan kanat "sol" (meysere) ve arkasında yer alan kanat ise "ardçı" (saka) kanat olarak isimlendirilir. İşte hükümdar ve yakınları bu dört kanadın ortasında bulunur ve bulunduğu yer "kalp" olarak isimlendirilir. Ordu bu şekilde sağlam bir düzene girdiğinde, hepsi (bütün kanatları) ya görüş mesafesinin içinde kalır, ya da her kanat arasında bir veya iki günlük mesafe olacak şekilde çok geniş bir alanı kapsar[86]."* şeklinde anlatmaktadır.

Askeri teşkilatında Sâsânî etkisini gösteren bir diğer örnek, sipehsâlâr unvanıydı. Pehlevice'de ordu için kullanılan sözcükler içerisinde en yaygını olanı eski bir Aryan kelimesi olan spāh'dır. Spāh, Avesta'da spāδa/spāţ olarak geçmektedir. Sipehsâlâr, Spāh (ordu) ve sālār (komutan) sözcüklerinden türetilmiş olup, İslami dönemde ilk olarak Abbasîler zamanında kullanılmıştı[87]. Erdoğan Merçil, ispehsâlârın askeri bir lider olarak Sâsânîler dönemindeki Spehpet'in İslami bir kopyası olduğunu, bu terimin İslami dönemin başlangıç zamanlarından itibaren Hazar eyaletlerinde bazı İranlı aileler tarafından İspehbed yani mahallî prens şeklinde de kullanıldığını belirtmektedir[88]. Bu unvan, daha sonra Sâmânoğulları tarafından da sahiplenilmişti[89]. Bu dönemde askeri manada Horasan orduları başkumandanını, mülkî manada ise Horasan valisini ifade etmekteydi[90]. Ayrıca leşker, cund, sipahi, piyade, süvari gibi birçok Pehlevice askeri terimin Arapça'ya geçmiş olması, Sâsânî askerî örgütlenmesinin Müslümanlar üzerindeki tesirini doğrudan yansıtmaktadır[91].

Sâsânîler dönemindeki gibi Sâmânoğullarında da ordu, süvari ve yaya kuvvetler şeklinde 2 bölüme ayrılmaktaydı. Sâsânîler dönemine benzer şekilde Sâmânoğulları döneminde süvari birlikler, ileri gelenlerden ve toprak sahiplerinden oluşturulmaktaydı[92]. Sâsânîlerin çeşitli etnik gruplara dayalı olan ordu sitemi yapısı, Sâmânoğulları tarafından da benimsenmişti[93]. Diğer yandan Sâmânoğulları döneminde kullanılmış olan savaş araç gereçleri, Sâsânîler dönemindeki özellikleriyle kullanılmaya devam edilmişti. Örneğin; tirkeş/ otluk, miğfer, halka örgülü zırh gibi savaş aletleri Sâsânîler döneminde yapılmıştı. Sâmânoğulları dönemindeki savaş aletleri de kaynağını Sâsânî örneğinden almıştı[94]. Sâsânîler döneminin savaş araç gereçlerinden olan kalkan, gürz, kılıç, mızrak Sâmânoğulları döneminde de kullanılmaktaydı[95].

---

[85] Satarian ve Hasroubeigi ve Norouzi ve Qureshi, s. 98.
[86] İbn-i Haldûn, s. 361.
[87] Sivrioğlu, ss. 678-679.
[88] Erdoğan Merçil, "Sipehsâlâr", *DİA,* Cilt: 37, İstanbul, 2009, s. 259; Erdoğan Merçil, "Sipehsâlâr: I. Sâmânîler", *Tarih İncelemeleri Dergisi,* Cilt: XXVI, Sayı: 1, 2011, ss. 139-140.
[89] Sivrioğlu, ss. 678-679.
[90] Merçil, "Sipehsâlâr", *DİA,* s. 259; Merçil, "Sipehsâlâr: I", ss. 139-140.
[91] Sivrioğlu, s. 699.
[92] Satarian ve Hasroubeigi ve Norouzi ve Qureshi, s. 97; Sivrioğlu, s. 680.
[93] Sivrioğlu, s. 693.
[94] Satarian ve Hasroubeigi ve Norouzi ve Qureshi, s. 97.
[95] Satarian ve Hasroubeigi ve Norouzi ve Qureshi, s. 98.

5. **SONUÇ**

Günümüzde İran'da Sâmânoğullarına dair yapılmış çalışmalarda, genellikle Sâsânîler yüceltilmiş, meseleler adeta Aryan bakış açısıyla ele alınmış, meşruiyet ve teşkilat bakımından Sâmânoğulları daima Sâsânîlere dayandırılmıştır. Aslında bu husus, Avrupa merkezli tarih anlayışından da kaynaklanmaktadır. Ancak şurası bir gerçektir ki; Sâmânoğulları, Sâsânîlerin devlet teşkilatına dair unsurları direk olarak almamışlardır. Bu süreçte en önemli köprü Abbâsîler olmuştur. Nitekim Sâmânoğullarının devlet teşkilatında, Abbâsîlerde olduğu gibi, Sâsânî Devleti'nden miras kalan teşkilat yapısının etkileri görülmektedir. Bu etkide, Sâmânoğullarının Sâsânîlerin devlet sistemini canlandırması söz konusu değildir. Zira Orta Asya bölgesinde İslam'a uyarlanmış yeni bir Türk yönetim kurulu modelinin kurucuları olarak görülen Sâmânoğullarının yaptıkları, İslam öncesi devlet geleneklerini restore etmek, Sâsânîlerin idari gelenekleri ile Mâverâünnehir 'in yerli geleneklerini birleştirmek, eski İran'ın saray, kültürel ve idari yapılarını yenilemek olmuştur. Bu restorasyon sürecinde Sâmânoğulları, kendi idari ve siyasi yapılarını meydana getirirlerken Sâsânîlerin idari düzeninden gerekli ölçüde faydalanmışlardır. Sâsânîlerin idari düzenini İslami döneme taşımışlar ve uyarlamışlardır.

Sâmânoğullarının saray teşkilatı, Sâsânîler dönemi mirasından faydalanılarak ve bazı hususlarda Abbâsî Hilafet sarayı taklit edilerek meydana getirilmiştir. Sâsânîlerin idari düzenin Sâmânoğullarına aktarılmasında, Horasan'daki ve Mâverâünnehir'deki grupların hepsinden daha fazla etkiye sahip olan dihkanlar önemli bir rol oynamışlardır. Sâmânoğulları, Sâsânîlerin saray teşkilatındaki birçok makamı ihya ederek almışlardır. Sâsânîler dönemindeki "Harembaş" adlı görevli, Sâmânoğullarında "Perdedâr"a karşılık gelmektedir. Sâmânoğullarındaki hâcib adlı görevli ve saray muhafızlarının geçmişi Sâsânîler zamanına dayanmaktadır. Sâmânoğullarında serhenglerin ellerinde değerli taşlarla süslü bir değnek taşıma âdeti, Sâsânîlerden kalma bir saray geleneğidir.

Sâmânoğullarının bürokratik yapısında da Sâsânîlerin devlet teşkilatı etkileri açıkça görülmektedir. Fakat bu yapı, Sâsânî devlet mekanizmasının doğrudan doğruya kabul edilmesiyle oluşmamıştır. Sâsânî, Orta Asya ve Arap-İslam devletlerinin sentezinden meydana gelmiştir. Bu sentez içerisinde vezirlik kurumu köken itibariyle Sâsânî menşeiliydi. Sâsânîlerden miras alınarak Abbâsîler tarafından kabul edilmiştir. Daha sonrasında da Sâmânoğullarına aktarılmıştır. Sâsânîler dönemindeki gibi, Sâmânoğullarında da vezirler, ülkenin meseleleriyle ilgilenmişler ve askeri komutanlık vazifesini de bazı savaşlarda sorumluluklarına almışlardır. Dîvân-ı Vezâret, Sâsânî mirası örnek alınarak ve Abbâsî Hilafeti'nden etkilenerek kurulmuştur. Dîvân-ı Berîd'in kökeni Sâsânîlere dayanmaktaydı. Dîvân-ı Amid el-Mülk'de Sâsânîler dönemindeki gibi "katib-i resâil" ismine sahip kişiler bulunmaktaydı. Dîvânü'l-ma' (Su Dîvânı)'da da Sâsânîler dönemindeki Dîvân-ı Âb'ın etkileri hissedilmekteydi.

Sâmânoğullarının askeri teşkilatında da Sâsânî etkileri görülmektedir. Bu etkilerin başında Sâmânoğulları ordusunun, merkez, sağ kol, sol kol, öncü ve artçı şeklindeki klasik beşli düzen olarak adlandırılan savaş düzeni gelmektedir. Bu düzen köken olarak bir Sâsânî sistemiydi. Sâsânîler dönemindeki gibi Sâmânoğullarında da ordu, süvari ve yaya kuvvetler şeklinde iki kısma ayrılmaktaydı. Sâsânîler dönemindeki gibi Sâmânoğulları döneminde süvari birlikler, ileri gelenlerden ve toprak sahiplerinden meydana gelmekteydi. Sâsânîlerin muhtelif etnik gruplara dayalı olan ordu yapısı, Sâmânoğulları tarafından da benimsenmiştir. Sâmânoğullarının kullanmış oldukları ve kaynağını Sâsânî örneğinden almış olan savaş araç gereçleri, Sâsânîler dönemindeki özelliklerini yansıtmaktaydı. Sâmânoğullarında görülen

sipehsâlâr unvanı, askeri bir lider olarak Sâsânîler dönemindeki Spehpet'in İslami bir kopyasıydı. Leşker, cund, sipahi, piyade, süvari gibi birçok Pehlevice askeri terim de Arapça'ya geçmişti. Tüm bunlar, Sâsânî askeri teşkilatının Müslümanlar üzerindeki etkisini göstermektedir.

KAYNAKÇA

Altungök, Ahmet, *İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi -Sâsânî Dönemi- (M.S. 226-652),* Hikmetevi yay., İstanbul, 2015.

Ayaz, Fatih Yahya, "Vezir", *DİA,* Cilt: 43, İstanbul, 2013, ss. 79-82.

Aycan, İrfan ve İbrahim Sarıçam, *Emeviler,* Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara, 2008.

Aykaç, Mehmet, *Abbâsi Devleti'nin İlk Dönemi İdarî Teşkilâtında Dîvânlar (132-232/750-847),* TTK yay., Ankara, 1997.

Barthold, V.V., *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan,* haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK yay., Ankara, 1990.

Bozkurt, Nahide, "Abbâsiler (750-1258)", *İslâm Tarihi El Kitabı,* (Ed. Eyüp Baş), Ankara, 2018, ss. 459-524.

Chegini, N. N. ve A. V. Nikitin, "Sasanian Iran-Economy, Society, Arts And Crafts", *History of Civilizations of Central Asia,* (edi. B. A. Litvinsky, Co-editors: Zhang Guang-da and R. Shabani Samghabadi), Cilt: III, Unesco Publishing, Fransa 1996, ss. 39-80.

Dalkılıç, Mehmet, *Sâmânîler Devleti,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2002.

Frye, Richard N., *Bukhara The Medieval Achievement,* Unıversıty of Oklahoma Press Norman, California, 1996.

Frye, Richard Nelson, *Orta Çağın Başarısı Buhârâ,* çev. Hasan Kurt, Bilig yay., Ankara, trhsz.

Göksu, Erkan, *Türkiye Selçuklularında Ordu,* TTK yay., Ankara, 2018.

Harekât, İbrahim, "Berîd", *DİA,* Cilt: 5, İstanbul, 1992, ss. 498-501.

Hârezmî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Yûsuf el-Kâtib, *Mefâtihu'l-Ulûm,* Tahkik ve Tercüme: Aygün Akyol-İclâl Arslan, Elis yay., Ankara, 2019.

İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası,* Tercüme Ramazan Şeşen, Yeditepe yay., İstanbul, 2017.

İbn-i Haldûn, *Mukaddime,* Cilt: 1, çev. Halil Kendir, Yeni Şafak Kültür Armağanı, Ankara, 2004.

İstahri, *Ülkelerin Yolları Değerlendirme-Metin,* çev. Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2019.

İstahri, Ebû İshak İbrâhim b. Muhammed el-Farisi el-Kerhi, *Mesalikü'l-memalik,* edidit M. J. de Goeje, Leiden: E.J. Brill, 1967.

Kamoliddin, Shamsiddin, *The Samanids The First Islamic Local Dynasty in Central Asia,* Lambert Academic Publishing, Saarbrücken, 2011.

Kamoliddin, S. Shamsiddin, "О Правовом Статусе Правителей Средней Азии В Іх – Начале Хіі Веках", *Исследования По Истории Средней Азии. Эпоха Арабских Завоеваний И Раннего Ислама,* Saarbrücken LAP, 2014, ss. 121-149.

Kamoliddin, S. Shamsiddin ve Z. A. İlhamov, *Саманиды: Из истории государственности Узбекистана в IX - X вв,* Учебно-методическое пособие для студентов исторических факультетов вузов, Taşkent, 2018.

Kazıcı, Ziya, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi,* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı yay., İstanbul, 2020.

Kesik, Muharrem, *Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti,* Bilge Kültür Sanat yay., İstanbul 2021.

Kılınç, Alparslan, *Sâmâniler Döneminde Buhârâ Şehri,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2002.

Köprülü, M. Fuad, *Bizans Müesseselerininin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Ötüken yay., İstanbul, 1986.

Köprülü, M. Fuad, "Hâcib", *İA,* Cilt: 5/1. Kısım, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1987, ss. 30-36.

Köymen, Mehmet Altay, "Alp Arslan Zamanı Selçuklu Askerî Teşkilâtı", *AÜDTC. Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi,* Cilt: V, Sayı: 8 - 9 dan ayrıbasım, 1970, ss. 1-73.

Kuşçu, Ayşe Dudu, *Eyyûbî Devleti Teşkilâtı,* TTK yay., Ankara, 2013.

el-Mâverdî, Ebû'l-Hasan, *El-Ahkâmu's-Sultâniyye,* çev. Ali Şafak, Bedir yayınevi, İstanbul, 1976.

Merçil, Erdoğan, "Gazneliler'de Teşkilât ve Kültür", *Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler (Siyaset, Teşkilât, Kültür) -Makaleler-,* Bilge Kültür Sanat yay., İstanbul, 2019, ss. 185-215.

Merçil, Erdoğan, "Sebüktegin'in Pendnâmesi (Tanıtma, farsça metin ve türkçeye tercümesi)", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi,* Cilt: VI, Sayı: 1-2, 1975, ss. 203-233.

Merçil, Erdoğan, *Selçuklular Zamanında Dîvân Teşkilâtı (Merkez ve Eyalet Dîvânları),* Bilge Kültür Sanat yay., İstanbul, 2015.

Merçil, Erdoğan, "Sipehsâlâr", *DİA,* Cilt: 37, İstanbul, 2009, ss. 259-260.

Merçil, Erdoğan, "Sipehsâlâr: I. Sâmânîler", *Tarih İncelemeleri Dergisi,* Cilt: XXVI, Sayı: 1, 2011, ss. 139-150.

Mesudî, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, *Murûc ez-Zeheb (Altın Bozkılar),* Arapçadan çev., Ahsen Batur, Selenge yay., İstanbul, 2004.

Ortaylı, İlber, *Orta Asya'nın Bozkırlarından Avrupa'nın Kapılarına Türklerin Tarihi,* Timaş yay., İstanbul, 2021.

Saheb, Meysam, "Divan-ı Resâil der Devran-ı Sâmânî ve Gaznevi", *Tarih Pijûhiş,* Sayı: 26-27 (1387), ss. 19-32.

Sanginabadi, Nahiyyeh, "Teşkilat-ı Nizami Sâmâniyan ve Nakş An der Gosteriş ve Devam İn Hükümet", *Mâhnâme Âfâk Ulum-i İnsani,* Sayı: 23 (1397), ss. 13-23.

Satarian, Saman ve Houshang Hasroubeigi ve Jamshid Norouzi ve Sayyed Hassan Qureshi, "Miras-ı İdare-i Sâsânîyan der İran Devre-i Sâmânî", *Mecelle-i Pijûhişha-i Tarih-i İran ve İslâm,* Sayı: 20 (1396), ss. 81-108.

Sivrioğlu, Ulaş Töre, "Sâsânilerde Askeri Teşkilat, Silah Teknolojisi ve Savaş Stratejileri", *Turkish Studies,* Cilt: 8/5, 2013, ss. 675-703.

Şahin, Sinan, *Mâverâünnehir'in Sosyal ve İdarî Yapısı (VIII.-XII. Yüzyıllar),* Selenge yay., İstanbul, 2020.

Taneri, Aydın, "Hâcib", *DİA,* Cilt: 14, İstanbul, 1996, ss. 508-511.

Turan, Refik, "Selçuklular Döneminde Devlet ve Teşkilat", *Selçuklu Tarihi El Kitabı,* (Ed. Refik Turan), Ankara, 2016, ss. 441-478.

Usta, Aydın, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmânîler,* Yeditepe yay., İstanbul, 2013.

el-Utbî, Ebû Nasr Muhammed b. Abdilcebbâr, *Tarih-i Yemini,* frs. trc. Ebû eş-Şeref Nasıh b. Zafer Curfâdakânî, (*Tercümey-i Tarih-i Yeminî)*, nşr. Ca'fer Şi'ar, Çaphane-i Mehmed Ali, Tahran, 1374.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal,* TTK yay., Ankara, 2014.

Yıldız, Hakkı Dursun, "Samaniler", *DGBİT,* Cilt: 7, İstanbul, 1992, ss. 49-75.

Zerrinkûb, Abdülhüseyin-Rûzbeh, *Sâsânîlerin Siyasî Tarihi,* Farsçadan çev. Ali Hüseyin Toğay, Önsöz yay., İstanbul, 2019.

ERZURUM VİLAYET SALNAMELERİNE GÖRE BAYBURT'UN TARİHİ COĞRAFYASI VE BUNUN ÜRETİME ETKİSİ (1870-1901)

Dr. Öğr. Üyesi, Yıldıray YILDIRIM

Bayburt Üniversitesi, ORCID ID 0000-0002-7175-370X

ÖZET

Erzurum vilayet salnameleri 1870-1901 yılları arasında 15 adet olarak yayımlanmıştır. Bu araştırmada nitel araştırma yöntemi doküman inceleme tekniği kullanılarak, Bayburt'un tarihi coğrafyası ve bunun üretime etkisi ortaya konulmak istenmektedir. Bu kapsamda Bayburt, Erzurum'a 23-24 saat (125 km) uzaklıkta olup rakımı 1.390 metredir. Bu dönemde kaza merkezi olan Bayburt, konum itibariyle Çoruh Nehri kenarında ve Erzurum-Trabzon anayolu üzerindedir. Kop ve Vavuk Dağları arasında bulunan Bayburt'un batı yarısı Bayburt Ovası ve vadilerden, doğu yarısı dağlık bölgelerden oluşmaktadır. Bu yapısından dolayı bölge karasal iklime sahiptir. Kışlar sert ve uzun, yazlar ise serin geçmektedir. Bölgenin doğal bitki örtüsü bozkır olup ağaçlar bu iklime dayanıklı pelit, kavak ve bazı çam türlerinden oluşmaktadır. Bölgede bu ağaçlardan oluşan 100 bin dönümlük ormanlık alan bulunmaktadır. Bayburt Ovasında ise karasal iklim gereği kuru tarım yapılmaktadır. Ürün yelpazesi içinde yoğun olarak arpa ve buğday olmakla birlikte yumru bitkilerden patates, soğan, havuç ve yer elması da yetiştirilmektedir. Yine karasal iklimin ekonomik kolunu oluşturan hayvancılık bölgede yaygın olarak yapılmaktadır. Bunun büyük çoğunluğunu küçükbaş hayvan yetiştiriciliği oluşturmaktadır. Ayrıca Büyükbaş hayvancılık kısmi olarak yapılmaktadır. Dikkat çekici bir husus da bölgede 19 bin kovanın varlığıdır. Bu da arıcılığın bölgeye önemli ekonomik katkı sağladığını göstermektedir. Bölgedeki üretim faaliyetleri aynı zamanda bu üretime dayalı çeşitli işkollarının oluşmasını sağlamış ve üretilen mamuller kazada tüketildiği gibi çeşitli bölgelere de ihraç edilmiştir. Bölgenin kalkınmasına imkan tanıyan başka bir kol da yeraltı kaynaklarıdır. Bu dönemde kazada ikisi bakır biri kömür olmak üzere üç maden varlığı görülmektedir. Sonuç itibariyle anılan dönemde Bayburt'un coğrafyaya bağlı olarak emek yoğun üretim faaliyetleri gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bayburt, Salname, Tarihi Coğrafya, Üretim

GİRİŞ

Osmanlı Devleti 19. yüzyılda merkezi yapıyı güçlendirebilmek için birtakım çalışmalarda bulundu. Ülkede yaşanan siyasi olaylar neticesinde yönetim taşrada da merkezi yapılanmayı güçlendirmek amacıyla 1864 Vilayet Nizamnamesini çıkardı. Bu nizamname öncelikle Tuna bölgesinde uygulandı ve alınan başarılı sonuçlar neticesinde 1865 yılında kapsamı genişletildi. Bu tarihte, çıkarılan nizamname doğrultusunda Erzurum, Anadolu'da ayrı bir vilayet haline getirildi. Ardından 1871 yılında uygulama yaygınlaştırıldı.[96] Yeni oluşturulan

[96] İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK, Ankara, 2011, s.53-54;

vilayetlerde bir süre sonra bölgenin bir yıllık durumunu ifade eden salnameler çıkarılmaya başlandı. Vilayet salnameleri bazı vilayetlerde bir kez bazılarında ise yirmiden fazla çıkarıldı.[97]

İlk kez Salname-i Vilayet-i Bosna adıyla H.1283 (1866-1867) yılında Saraybosna'da çıkarılmış olan vilayet salnamesini diğer vilayetlerdekiler takip etmiştir.[98] Erzurum Vilayet Salnamesi de ilki H.1287 (1870-1871), sonuncusu H.1318 (1900-1901)[99] olmak üzere 15 kez çıkarılmıştır. Bunlardan ilk dördünün transkripsiyonu daha önce 2010 yılında gerçekleştirilerek basılmıştır.[100] Erzurum'da çıkarılan salnamelerinin tarihleri şöyledir:

Çizelge 1. Erzurum Vilayet Salnamelerinin Çıkarıldığı Tarihler

Sayısı	Hicri	Miladi		Sayısı	Hicri	Miladi		Sayısı	Hicri	Miladi
Defa 1	1287	1870-1871		Defa 6	1292	1875-1876		Defa 11	1310	1892-1893
Defa 2	1288	1871-1872		Defa 7	1293	1876-1877		Defa 12	1312	1894-1895
Defa 3	1289	1872-1873		Defa 8	1294	1877-1878		Defa 13	1314-5	1897-1898
Defa 4	1290	1873-1874		Defa 9	1299	1881-1882		Defa 14	1317	1899-1900
Defa 5	1291	1874-1875		Defa 10	1304	1887-1888		Defa 15	1318	1900-1901

Çizelgede görüleceği üzeri salnameler H.1294 yılına kadar düzenli olarak çıkarılmışken sonraki tarihlerde kopukluklar yaşanmıştır. Vilayete bağlı birimler hakkında verilen bilgiler, salnamelerin düzenli çıkarıldığı dönemlerde konu başlıkları altında ayrı kısımlarda yer alırken sonraki dönemlere ait olanlarda tek bir kısımda sancak veya kaza isimlerinin altında toplanmıştır.

Ülke genelinde çıkarılan salnameler, içerik bakımından farklılıklar olmakla birlikte, vilayet ve ona bağlı birimlerin idarî yapısı, bölgenin tarihi, coğrafyası ve üretim faaliyetleri hakkında bilgileri ihtiva etmektedir.[101] Erzurum Vilayet Salnameleri kapsamında yapılan bu çalışmanın ilk kısmında Bayburt Sancağı/Kazası (1878-1888 yılları arasında Bayburt sancak statüsündedir.[102]) hakkında verilen coğrafî bilgiler çerçevesinde bölgenin tarihi coğrafyası açıklanmaya çalışılacaktır. İkinci kısımda ise Bayburt'un sahip olduğu coğrafi şartların bölgede hangi üretim faaliyetlerine müsaade ettiği ve üretimin hangi alanlarda yoğunlaştığı üzerinde durulacaktır. Ayrıca çalışmanın sınırlarını salnamelerdeki bilgiler oluşturmakla beraber konunun daha iyi kavranması amacıyla bahsedilen dönemde bölge ile ilgili yapılan çalışmalardan da istifade edilmiştir.

İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2017, s.498.

[97] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü-III*, MEB, İstanbul, 2004, s.106.

[98] Bilgin Aydın, Salname, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.36, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s.53.

[99] Hicri takvim ile miladi takvim tam örtüşmediğinden çalışmanın devamında salnamelere ait tarihlerde Hicri tarih tercih edilmiştir. Bu tarihlerin aralıkları çizelgede verilmiştir.

[100] Naci Okçu ve Hasan Akdağ, *Salname-i Vilayet-i Erzurum (1287/1870 - 1288/1871 - 1289/1872 - 1290/1873) Erzurum İl Yıllığı*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2010.

[101] Aydın, Salname, s.53.

[102] Yunus Özger, *XIX. Yüzyılda Bayburt*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.154

1. BAYBURT'UN TARİHİ COĞRAFYASI

Bayburt, coğrafi konum olarak Çoruh Nehri kenarında kurulmuş olan bir Doğu Karadeniz şehridir. Şehrin doğusunda Erzurum, batısında Gümüşhane, kuzeyinde Trabzon ve Rize ile güneyinde Erzincan şehirleri bulunmaktadır. Salnamelerde Bayburt'un coğrafi konumu hakkında verilen ilk bilgiler H.1288 yılındaki ikinci baskıda bulunmakta ve sadece Erzurum'a bağlı kaza ve nahiyelerin merkeze olan uzaklıkları gösterilmektedir. Buna göre Bayburt Kazası vilayet merkezine 24 saat mesafede bulunmaktadır. Bayburt 24 saatlik mesafe ile yine Erzurum'a bağlı ve aynı mesafede olan Kiğı ile birlikte vilayetin en uç kaza merkezidir.[103]

H. 1303 yılında 10. defa basılan salnameden itibaren Bayburt'un coğrafi konumu hakkında biraz daha teferruatlı bilgiler mevcuttur. Buna göre: Bayburt Sancağı, Erzurum vilayetinin kuzey doğusunda ve Trabzon anayolu üzerinde bulunmaktadır ki bu aynı zamanda tarihi İpek Yolu'dur.[104] Bu sayıyla birlikte Bayburt'un merkez vilayete uzaklığı 23 saat olarak kaydedilmiştir.[105] Salnamelerde 23-24 saat olarak verilen Bayburt ile Erzurum arasındaki mesafe 125 kilometredir. Ancak saat olarak verilen uzaklık muhtemelen yolların açık olduğu zaman ve at üzerinde hiç durmadan kat edilen süreyi ifade etmektedir. Çünkü Osmanlı döneminde yaklaşık 120 kilometrelik mesafe bir gün yani 24 saat olarak hesaplanmaktadır. Örneğin Halep vilayet salnamelerinde de aralarındaki mesafe 120 kilometre olan Halep ile Gaziantep arası da 24 saat olarak verilmiştir.[106] Osmanlı Döneminde kervanlar günde yaklaşık 51-53 (32-33 mil, 1 mil=1.609 metre) kilometre yol gidebilmekteydi. Ancak aynı yol at ile gidildiğinde süre yarı yarıya kısalmaktaydı. Dolayısıyla bir günde kat edilen mesafe yaklaşık 102-106 kilometre civarında olmaktaydı.[107] Bayburt ile Erzurum arasındaki yol, yolun durumu ve iklim koşulları dikkate alındığında, özellikle kış mevsiminin uzunluğu ve Kop Dağı düşünüldüğünde, bu mesafenin çok daha uzun sürdüğü rahatlıkla anlaşılabilir. Hatta kışın sert geçtiği zamanlarda yolun kapandığı ve iki şehir arasındaki bağlantının bu mevsimde uzun süre kopuk kaldığı bilinmektedir. Aynı yolda yük taşındığı zaman ise günde ancak 20-30 kilometre gidilebilmekte ve Bayburt-Erzurum arasındaki seyahat yaklaşık 4-5 gün sürmekteydi.[108]

Bölgenin fiziki yapısı ve Bayburt'un coğrafi konumu dikkate alındığında Trabzon ile Erzurum'u birbirine bağlayan önemli bir güzergâhta bulunması ve ticaretin bu güzergâh üzerinden yapılması, kazanın ticaretini ve mekânsal yapılanmasını doğrudan etkilemiştir. Her ne kadar salnamelerde sadece han sayıları verilse de kaza merkezinde bölgeler ve uluslararası ticarete konu olan değerli ürünlerin satıldığı bir bedesten mevcuttur. Halk tarafından bedestene Taşhan denilmesinden kaynaklı salnamelerde de han olarak kaydedilmiş olmalıdır.[109] Bunun dışında ticaretin yoğunluğunu gösteren kriterlerden biri de yolcuların konakladığı hanlardır. H.1288 tarihli salnamede kazadaki han sayısı 15 iken bu sayı H. 1292'de 17'ye, H.1299'da

---

[103] *Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum*, Def'a 2, Erzurum Vilayet Matbaası, Erzurum, H.1288, s.135.
[104] *Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum*, Def'a 11, Erzurum Vilayet Matbaası, Erzurum, H.1310, s.157.
[105] *Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum*, Def'a 10, Erzurum Vilayet Matbaası, Erzurum, H.1303, s.283.
[106] *Salnâme-i Vilâyet-i Haleb*, Def'a 31, Haleb Vilayet Matbaası, Haleb, H.1324, s.242.
[107] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü-II*, MEB, İstanbul, 2004, s.244.
[108] Tuncay Öğün, *Kafkas Cephesi'nin I. Dünya Savaşı'ndaki Lojistik Desteği*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2015, s.286.
[109] Özger, *XIX. Yüzyılda Bayburt*, s.67.

34'de, H.1304'te 40'a, H.1310'da 43'e ve son olarak H.1318'de büyük bir artışla bu sayı 77'e yükselmiştir.[110]

Günümüzdeki ölçümler neticesinde Şehrin rakımı 1.550 metre olup yüzölçümü 3.739 km^2'dir. Salnamelerde şehrin rakımı 1390 metre olarak verilmektedir.[111] Bayburt Ovasının denizden yüksekliği ise 1400-1700 metre aralığında değişmektedir.[112] Dolayısıyla salnamelerde verilen rakamın Bayburt'un en alçak kısmına denk geldiği ve o günkü şartlarda günümüzdeki ölçümlere yakın bir tespit yapıldığı anlaşılmaktadır.

Yeryüzü şekilleri bakımından şehrin batı yarısı Bayburt Ovası ve vadilerden, doğu yarısı dağlık bölgelerden oluşmaktadır. Şehrin batı yarısını oluşturan Bayburt Ovası, yaklaşık 900 km² olup, güneydoğuda Keçevi Düzü, batıda Mormuş Düzlüğü, kuzeyde Aydıntepe Ovası ve kuzeydoğuda Düzeker Ovalarından meydana gelmektedir. Kuzeyden Soğanlı, güneyden Otlukbeli, doğudan Mescit ve batıdan da Giresun dağları ile çevrelenmiş olan Bayburt ovası dışında şehrin neredeyse yarısı tepelik ve dağlıktır. Bayburt, denize yakın olmasına rağmen etrafı dağlarla çevrelendiğinden Doğu Anadolu iklimine daha yakın olup karasal iklime sahiptir.[113]

H.1292 yılında 6. defa basılan salnamede "Erzurum Sancağında Olan Enhâr" başlığı altında Bayburt'ta bulunan Çoruh Nehri ve bunun şubeleri hakkında bilgilere yer verilmiştir. Son iki salnameye kadar nehrin ismi "Coruk" olarak kaydedilirken[114] son ikisinde "Coruh" olarak yazılmıştır.[115]

Bayburt Kazasının Erzurum sınırında bulunan Kop Dağı silsilesinden doğan Çoruh Nehri, Kop Dağının ilerisinde olan bazı ufak tefek akarsuları toplayıp Bayburt Kasabası önünden akmaktadır.[116] Çoruh Nehrinin asıl kaynağını Mescit Dağları'nın (Rakım 3.239 m.) güneybatısında bulunan Çivilikaya Tepesinin batı yamaçlarındaki sular oluşturmaktadır. Masat[117] Vadisinden gelen ana kaynak ile Kop dağlarının eteklerinden gelen kop suyu Maden Bucağında birleşmektedir. Daha sonra nehrin alt kısımlarındaki diğer küçük derelerin sularını da içine alan Çoruh Nehri, güney yönünden Bayburt merkeze ulaşmaktadır.[118]

---

[110] *Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum*, Def'a 2, s.147; *Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum*, Def'a 6, Erzurum Vilayet Matbaası, Erzurum, H.1292, s.146; *Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum*, Def'a 9, Erzurum Vilayet Matbaası, Erzurum, H.1299, s.159; *Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum*, Def'a 10, s.283; *Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum*, Def'a 11, s.157.

[111] *Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum*, Def'a 14, Erzurum Vilayet Matbaası, Erzurum, H.1317, s.189.

[112] Hakkı Yazıcı, Şehir Coğrafyası Açısından Bir Değerlendirme: Bayburt, *Türk Coğrafya Dergisi*, (30), 1995, s.191.

[113] http://www.bayburt.gov.tr/cografi-yapi (Erişim tarihi: 24.01.2023).; Yazıcı, Şehir Coğrafyası Açısından Bir Değerlendirme: Bayburt", s.190; Funda Songur, Geçmişten Günümüze Aydıntepe: Tarih, Kültür ve Ekonomi", *Mavi Atlas*, 5(1), 2017, s.239.

[114] *Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum*, Def'a 6, s.178; *Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum*, Def'a 13, Erzurum Vilayet Matbaası, Erzurum, H.1315, s.198.

[115] *Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum*, Def'a 14, s.194; *Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum*, Def'a 15, Erzurum Vilayet Matbaası, Erzurum, H.1318, s.298.

[116] *Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum*, Def'a 15, s.298.

[117] Aslında nehir, Bayburt'ta kadar Masat Çayı, Bayburt'tan itibaren Çoruh Nehri olarak adlandırılmaktadır. Bu nedenlerle bazı çalışmalarda Baybrut'un Masat Çayı vadisine kurulduğu ifade edilmektedir. Bakınız: Yazıcı, "Şehir Coğrafyası Açısından Bir Değerlendirme: Bayburt", s.190.

[118] Veli Ünsal, *Eskiçağda Çoruh Havzası*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2006, s.4; http://www.bayburt.gov.tr/cografi-yapi (Erişim tarihi: 25.01.2023).

Bayburt'un kuzey yönünden ve kale dibinden şehri terk eden Çoruh Nehri, sonrasında İspir, Tortum,[119] Kiskim (Yusufeli), Oltu, Tavusger, Ardanuç, Mirhev/İmerhev (Artvin Şavşat'a bağlı Meydancık), Livane (Artvin) ve Acara sularıyla birleşerek büyük bir nehre dönüştükten sonra Gönye (Batum-Gonio) denilen bölgeden Karadeniz'e dökülmektedir.[120]

Nehir hakkında H. 1292 yılında bilgilerin verildiği sırada Çoruh Nehrinin Karadeniz'e döküldüğü yere kadar olan bölge Osmanlı Devleti dahilindeydi. Ancak 93 Harbi olarak adlandırılan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşının ardından yapılan Ayastefanos ile Kars, Ardahan (Çıldır), Batum ve Bayezid sancakları Rusya Devletine bırakılmıştı.[121] Sınırlarda gerçekleşen bu değişiklik Çoruh Nehri hakkında salnamelerde yer alan bilgilere de yansımış ve sonraki tarihlerde Kiskim'den sonraki yerler için "Rusya Memâliki dâhilinde Oltu ve Tavusger Ardanuç Mirhev/İmerhev Livane ve Acara suları" ifadesi kullanılmıştır.[122]

Bu nehir üzerinde Karadeniz'den Kiskim suyunun birleştiği yere kadar ticari eşya yüklü kayıkların gelip gitmesi mümkün ise de nehir yatağının taş ve toprakla dolmuş olması nedeniyle nehir kayıkların hareket etmesine uygun değildir. Nehrin Bayburt kısmı üzerinde 9 adet yarım kârgir köprü ile 15 adet değirmen mevcuttur.[123]

Bayburt Kazasında mevcut ormanlar hakkında ilk kez 2. Defa H. 1288 yılında basılan salnamede kısa bir bilgi bulunmaktadır. Bu bilgiye göre Bayburt Kazasında bulunan ormanlardan elde edilen kereste, odun ve kömür kaza dâhilinde kullanılmakla birlikte çeşitli kazalara da nakledilip satılmakta ve oralarda tüketilmektedir.[124]

Oldukça kısa verilen ilk bilgilerin ardından H.1299 yılından itibaren son salnameye kadar ağaç türleri ve ormanlık alanlar hakkında daha teferruatlı bilgilere yer verilmiştir. Verilen bilgilere göre Bayburt Kazasının uzantıları ile çeşitli yerlerinde Kop, Masat, Lüsunk (Yaylapınar), Pörge (Koçbayır) ve Akkaya ile birlikte Vank Boğazı (Deresi) isimli bölge ve köylerin civarında aralıksız şekilde ve çoğunlukla sık olarak meşe ağacının bir alt türü olan pelit, kavak ve bazı yerlerde de çam olmak üzere 100 bin dönümlük orman bulunmaktadır. Bu yerlerden Kop, Masat ve Lüsunk, kaza merkezinin güney-doğu, Pörge kuzey-doğu, Akkaya kuzey-batı ve Vank Boğazı da kuzey taraflarında bulunmaktadır. Ormanlardan yoğun olarak elde edilen odun ve kömür gibi ürünler kazada tüketildiği gibi Erzurum ve buralara komşu olan yerlere de nakledilip satılmaktadır.[125]

Ormanlık alanlar Osmanlı Devleti zamanında Bayburt'a gelen seyyahların da dikkatini çekmiştir. Bayburt'u 16. yüzyılın sonlarında ziyaret eden Aşık Mehmed, "Bayburt halkının iki günlük mesafedeki ağaçla dolu dağdan ağaçları kesip suya attıklarını ve şehre geldiklerinde bunları alıp evlerine götürdüklerini" aktarmaktadır. Çoruh Nehrinin akış yönü dikkate alındığında, bu eylemlerin Kop taraflarında gerçekleştiğini göstermektedir. 19. yüzyılın

---

[119] Salnamelerin 6-8. baskılarında Tortum Tor (طور) şeklinde, sonrakilerde ise Tortum olarak yazılmıştır.
[120] *Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum*, Def'a 15, s.298.
[121] Muammer Demirel, Doğu Anadolu'da İdari Yapılanma (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Sonra), *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (37), 2008, s.249.
[122] *Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum*, Def'a 10, s.287.
[123] *Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum*, Def'a 15, s.299.
[124] *Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum*, Def'a 2, s.169.
[125] *Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum*, Def'a 9, s.173; *Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum*, Def'a 15, s.297.

sonlarına kadar yerli seyyahların çoğu Âşık Mehmed gibi Bayburt'un orman bakımından zengin olduğunu aktarmaktadırlar.[126]

Zamanla ormanların bilinçsiz şekilde kullanıldığı ve azaldığı anlaşılmaktadır. Özellikle 1995 yılından sonra başlatılan ağaçlandırma projeleri ile birlikte günümüzde Bayburt'ta ancak 47.770 dönüm normal orman alanı mevcuttur.[127] Dolayısıyla günümüzdeki normal orman alanı ile 19. yüzyılın sonlarındaki ormanlık alanlar karşılaştırıldığında yüz yıl içerisinde doğal ormanlık alanların yarı yarıya azaldığı anlaşılmaktadır.

Bayburt Kazasında bulunan madenler hakkında ise ilk kez H.1292 yılında 6. defa basılan salnamede üç maden hakkında bilgiler verilmiş ve aynı bilgiler 9. defa 1299 yılında basılan salnameye kadar aynı şekilde tekrarlanmıştır. Daha sonraki 10-13. baskılarda ise bu konuya yer verilmezken 14. ve 15. baskılarda sadece bakır madeni hakkında ve daha teferruatlı olarak bilgilere yer verilmiştir.

Salnamelerde yer alan bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Bayburt Kazasında mevcut olan madenlerden ilki ve en önemlisi Helva köyünde bulunan bakır madenidir. Ancak son salnamelerde madenin bulunduğu mevki Helva köyü olarak değil hemen yakınında bulunan Maden köyü olarak aktarılmıştır. H. 1317 tarihli salnamede verilen bilgiye göre bu madenin özünde yabancı maddelerin pek az olduğu, 30 sene öncesine yani yaklaşık 1870'lere kadar işletildiği fakat bir müddetten beri bazı sebeplerden ötürü terk edildiği aktarılmaktadır. Bunun sonucunda mağaraların bazıları çökerken bazılarının da içleri suyla dolmuştur. Madenin bir tarafından sıvı halde (suya karışmış) akıp çıkan bakırın içerisine demir parçaları atıldığında kısa bir zamanda demirin bakıra dönüştüğü yani bakırla kaplandığı tecrübe ile anlaşılmıştır.[128]

Terkedilmiş olan bu bakır madeni hakkında maden Mühendisi Abdullah Kâzım Efendi'nin vilayet makamına sunduğu rapora göre, madenin işletildiği zamanlardaki bakır çıkarma işleminin bir buçuk iki metreden yapılması gerekirken üretimin usul ve kurallara aykırı olarak açılan kuyu ve mağaralardan elde edilmiş olduğu, madenin kalıntılarından anlaşılmıştır. Fakat bu mağara içerisinde zorunlu olarak yapılması gereken bağlamaların olmaması nedeniyle çoğu yeri kapanmış ve yıkılmıştır. Mağaralar içerisinde toplanan suları gerektiği şekilde dışarı çıkarmak ve daha sonra çalışmalar gerçekleştirmek yerine sürekli madenin cevheri yönünde ilerlenmiş ve birikmiş olan sulardan dolayı oralar bırakılıp başka noktalardan çalışmalar yapılarak aranılan cevherin üretildiği tespit edilmiştir. Bu kuyu ve mağaraların maden tekniği kurallarına tamamen aykırı olması nedeniyle madenin toprak ve kayalarla kapanmış altı yedi mağarası bulunmaktadır. Bu mağaralar 2.000-2.500 lira civarında bir masrafla temizlendikten sonra teknik ve kurallar çerçevesinde çalışmalar yapılır ise madenin merkez kaynağına doğru bir yol açılarak ana damarlardan çıkarılacak cevherin büyüklüğünün anlaşılabileceği ifade edilmiştir.[129]

---

[126]Yunus Özger, Yerli ve Yabancı Seyyahların Bayburt İzlenimleri, *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED)*, II(4), 2017, s.51-55.

[127] https://trabzonobm.ogm.gov.tr/BayburtOIM/Lists/OrmanVarligi/AllItems.aspx (Erişim tarihi: 20.02.2023); http://bayburt. csb.gov.tr/cografi-yapisi-i-2616 (Erişim tarihi: 20.02.2023).

[128] *Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum*, Def'a 6, s.167-168; *Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum*, Def'a 14, s.193.

[129] *Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum*, Def'a 14, s.193-194

Maden bucağının 3 km güneybatısında Sırataşlar sırtının kuzey yamacında yer alan bu madenin Osmanlı döneminde vilayete sunulan rapor neticesinde gerekli çalışmaların yapılıp yapılmadığı bilgisine ulaşılamadıysa da Cumhuriyet döneminde özel teşebbüs tarafından maden işletilmiş ve hem yeni galerilerden hem de eski üretim artıklarından bakır çıkarılmıştır. Bu madenin yeraltı işletmesine 1980'li yılların ortalarında son verilmiştir.[130]

Salnamelerde Helva Madeni dışında Munut (Petekkaya) Köyü civarında başka bir bakır madeninden daha bahsedilmektedir. Ancak bu madenin rezervi ana kaynağında kalıp işletilmemektedir. Salnamelerde üçüncü bir maden olarak, Bayburt'a bir çeyrek mesafede çıkarılan kömür madeni bulunduğu ve bunun da oldukça yağlı bir cins olduğunun denenerek anlaşıldığı bilgisi mevcut ise de buranın neresi olduğu hakkında net bilgiler mevcut değildir.[131]

2. COĞRAFİ ŞARTLARIN EKONOMİK FAALİYETLERE ETKİSİ

İnsanoğlu tarihi boyunca hayatta kalabilmek ve bunu devam ettirebilmek için sürekli doğayla mücadele halinde olmuştur. Göçebeler hayatlarını devam ettirebilmek için bunu avcılık ve toplayıcılıkla, yerleşik hayata geçenler ise tarımla gerçekleştirmişlerdir.[132] Bu da ancak coğrafî koşulların sunduğu imkânlar çerçevesinde mümkün olmuştur. Dolayısıyla bir bölgeye yerleşen insanların üretim şekilleri ve bunların çeşitliliği sahip olunan coğrafyaya bağlıdır. Bu bağlamda Bayburt'un iklimi ve yeryüzü yapısı bölgede yapılan tarım ve hayvancılık ile bunlara bağlı iş kollarını doğrudan etkilemektedir. Bölgede yapılan tarım ve hayvancılık faaliyeti hakkında salnamelerde verilen bilgilerin en detaylısı, Bayburt'un sancak statüsünde olduğu ve dolayısıyla sancağa bağlı İspir, Kelkit ve Şiran kazalarındaki üretimi de kapsayan H.1299 tarihli salnamedir. Burada bölgede yetiştirilen ürünler üretim miktarıyla birlikte verilirken sonrakilerde sadece isimlerinden bahsedilmiştir. Bunları çizelge şeklinde sunacak olursak bölgede yetiştirilen ürünler ve miktarları şöyledir.

Çizelge 2. Bayburt Sancağında H. 1299 Yılında Yapılan Tarım ve Hayvancılık.[133]

Tarım Ürünleri ve Miktarları						
Ürün Türü	**Miktarı (Kile[134])**		**Ürün Türü**	**Miktarı (Kıyye)**	**Ürün Türü**	**Miktarı (Kıyye)**
Buğday	**425.000**		**Armut**	**26.620**	**Lahana**	42.000
Sarıbaş (Buğday türü)	**513.000**		**Erik**	**15200**	**Soğan**	22.500
Arpa	**492.000**		**Kiraz**	**8.490**	**Kavun Karpuz**	6.000
Çavdar	**61.000**		**Elma**	**7.210**	**Şalgam**	2200
Darı	**8.000**		**Vişne**	**3.520**	**Patates**	1.950

130 Ersin Yener Yazıcı, ve diğerleri, Yığın Liçi Çözeltisinden Sementasyon ile Bakır Kazanımı Uygulaması: Helva Madeni (Bayburt), *Doğu Karadeniz Bölgesi Maden Kaynaklarının Değerlendirilmesi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Trabzon: 2006, s.305-307.

131 *Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum*, Def'a 6, s.168.

132 Ezgi Ece Çelik, Doğa ve İnsan İlişkisi Bakımından Bilimde Geçmiş ve Gelecek, *Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar,* 10(2), 2017, s.100.

133 *Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum*, Def'a 9, s.159-163.

134 Osmanlı belgelerinde hacim miktarları bazen kile bazen şinik olarak verilmektedir. H.1299 tarihli salnamenin çıkarıldığı yıl ölçü birimlerinde bir standartlaşma gerçekleşmiş ve ülke çapında 4 şinik 1 kileye eşit kabul edilmiştir. Bu nedenle çalışmada standart oluşturmak amacıyla şinik olarak verilen miktarlar kileye dönüştürülmüştür. Cengiz Kallek, Kile, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.25, TDV Yayınları, Ankara, 2022, s.569.

Zeyrek (Keten)	**100**	Dut	304.370	Pamuk	1.220
Ceviz	4.750	Üzüm	24.770		
Mısır	4.300	Zerdali	11890		
Pirinç	3.000	Şeftali	1.960		
Küşne (Kara Burçak)	2.900	Ayva	560		
Hayvan Çeşitleri ve Miktarları					
Hayvan Türü	**Miktarı (Adet)**	**Hayvan Türü**	**Miktarı (Adet)**	**Hayvan Türü**	**Miktarı (Adet)**
Kısrak	1.548	Öküz	14.900	Dişi Koyun	98.800
Hımar (Eşek)	1.590	İnek	10.020	Dişi Keçi	79.120
Tay	800	Tana	6.600	Koç	52.015
Ester (Katır)	375	Manda	1.310	Oğlak	50.000
Aygır	231	Malak	675	Kuzu	7.250
İğdiş	169	Boğa	145	Teke	4.326
Deve	40			Arı Kovanı	19.891
Hayvanlardan Elde Edilen Ürün Çeşitleri ve Miktarları					
Ürün Türü	**Miktarı (Kıyye)**	**Ürün Türü**	**Miktarı (Adet)**		
Yapağı	40.000	Keçi (Koyun) Derisi	47.000		
Keçi Kılı (Tiftik)	29.300	Öküz Manda Derisi	8.700		

Çizelgeden anlaşılacağı üzere Bayburt'un iklimi dolayısıyla özellikle pamuk gibi merkez kazada yetişmesi mümkün olmayan bazı ürünler bulunmaktadır. Salnamede Bayburt Sancağı dışında pamuğun yetiştiği tek sancak Erzincan sancağı olduğundan bu ürünün Erzincan' yakın olan Kelkit Kazasında yetiştiği tahmin edilmektedir. Bayburt'un kaza statüsüne dönüştürülmesinden sonraki döneme ait salnamelerdeki verilerde miktar yazmadan sadece ürünlerin isimleri aktarılmıştır. Dolayısıyla o kısımlardaki ürünler karşılaştırıldığında bunlardan buğday, arpa, sarıbaş, çavdar, darı, zeyrek, fasulye, vişne, kiraz, erik, elma, armut, kavun, karpuz, şalgam, soğan, patates, lahana, pancar ile çizelgede yer almayan fiğ, mercimek, fasulye, pancar, havuç, çiriş, lazut ve yer elması gibi ürünlerin Bayburt'ta yetiştirildiği anlaşılmaktadır. Bu ürünler çizelgede koyu olarak işaretlenmiştir. Yapılan tarımın ne kadar bir alanda yapıldığına dair salnamelerde bilgi bulunmamakla birlikte kazada 981 bahçe (tarla) bulunduğu kaydedilmiştir.[135] Bayburt'un kaza statüsünde olduğu 1898 yılında Kaymakamı Mehmet Hüsnü Bey bir istatistik hazırlamıştır. Buna göre o tarihte Bayburt'ta 362.169 kile buğday, 450.379 kile arpa üretilmektedir.[136] Bu miktarlar Bayburt'un sancak olduğu dönemdeki üretimle karşılaştırıldığında buğday üretiminin %81,22, arpa üretiminin %91,54 gibi büyük bir kısmının Bayburt kazasında üretildiğini göstermektedir.

Yine çizelgeden anlaşılacağı üzere zirai faaliyetler o dönemlerde devletin hemen her yerinde olduğu gibi halkın ve hayvanların temel tüketim ürünleri olan hububatta yoğunlaşmıştır. Şüphesiz bu üretimin yoğunluğu Bayburt'un ovalık kısımları üzerinde gerçekleşmiştir. Bölgede çok fazla su kaynağı olmayışı ve bölgenin engebeli yapısı, kanallar açılarak arazinin sulanması için bu su kaynaklarından istifade edilmesini engellemiştir. İklimin de etkisi yapılan ziraatın kuru tarım metoduyla yapılmasını zorunlu kılmıştır. Yapılan sebze tarımı ise iklimin verdiği imkânlar çerçevesinde yapılmış, yoğunlukta soğuğa dayanıklı ve kışın

[135] *Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum*, Def'a 10, s.283; *Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum*, Def'a 12, Erzurum Vilayet Matbaası, Erzurum, H.1312, s.210; *Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum*, Def'a 15, s.296.
[136] Özger, XIX. Yüzyılda Bayburt, s.468.

halkın gıda ihtiyacını karşılayabilecek patates ve soğan gibi kök bitkilerin üretimi gerçekleşmiştir.

Hayvanlar hakkında ise sonraki salnamelerde bilgilere yer verilmemiştir. Fakat yine de sonraki salnamelerde Kazada 8.700 ambar ve samanlık ile 67 meranın bulunması hayvancılığın yoğun olarak yapıldığını gösteren önemli bir veridir. Ayrıca kışların sert ve uzun sürmesi dolayısıyla halk, kışın hayvanlarını beslemek için yoğun bir hazırlık yapmak zorunda kalmıştır. Bölgedeki arpa ve yem bitkilerinin yoğun olarak üretilmesi ve samanlıkların sayısı halkın büyük emek harcayarak bu hazırlığı gerçekleştirdiğini göstermektedir.[137]

Kazada başta küçükbaş olmak üzere ciddi bir hayvancılık faaliyeti yürütüldüğü verilerden anlaşılmaktadır. Hayvancılığın ise daha ziyade tarıma uygun olmayan dağlık yerlerde yoğunluk kazandığı tahmin edilmektedir. Arıcılık faaliyetin de ciddi şekilde yapılan bir ekonomik uğraştır. Bu faaliyet kazanın büyük kısmında yapılsa da yoğunluk Everek (Örence), Lüsunk ve Hart (Aydıntepe) gibi Kop ve Zigana dağlarının eteklerinde gerçekleşmiştir.[138] Arıcılığın buralarda yoğunluk kazanması bu bölgelerde arıların beslendiği çiçek çeşitliliğinin fazla olduğu sonucunu ortaya koymaktadır.

Coğrafî şartların izin verdiği ölçüde gerçekleşen üretim faaliyetleri kazada bu üretime bağlı işkollarının da oluşmasını ve gelişmesini sağlamıştır. Kazada özellikle buğdayın öğütülmesi ve ekmek yapımı için 187 değirmen ile 25 fırın bulunmaktadır. Yetiştirilen zeyrekten yağ üretimi yapmak amacıyla bir bezirhane mevcuttur. Ayrıca hayvanlardan elde edilen ürünler, Bayburt'ta bazı iş kollarının hammadde ihtiyacını karşılamaktadır. Yılda 50 binden fazla hayvan derisi kazada bulunan bir adet debbağhanenin (tabakhane) ihtiyacını karşıladığı gibi ciddi bir üretimin olduğunu da göstermektedir. Bu üretim, koşu ve eğer takımları imalatında saraçlar ile ayakkabı imalatı yapan haffafların ihtiyaçlarını karşılamıştır. Tiftik ve yapağı ürünlerden ise kazada birinci kalite kilim ve seccade dokunmakta, yine kaliteli çorap ve tozluklar imal edilmektedir.[139] Salnamelerde sadece yukarıda bahsedilen önemli iş kolları verilirmiştir. Fakat devamında kazadaki ihtiyacı karşılayacak diğer iş kollarının da bulunduğu ifade edildiğinden kazada deri ve dokuma ile bunlara bağlı tüm iş kollarının mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

3. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bayburt'un sahip olduğu coğrafya bazı konularda kendine avantaj bazı konularda ise dezavantaj sunmuştur. Konum itibariyle ticaret yolu üzerinde bulunması canlı bir ticareti getirmişse de iklim koşullarının sertliği ve dağlarla çevrelenmiş olması ulaşım imkânlarını zorlaştırmıştır. Kaza merkezinden geçen Çoruh Nehri ve şubeleri bölgenin engebeli yapısı yüzünden tarım arazilerinin sulanmasına ve nehir ulaşımına fazla olanak vermese de halkın ihtiyaç duyduğu odunların daha az emekle kaza merkezine taşınmasında kolaylık sağlamış ve nehirler üzerinde kurulan değirmenler hububatın öğütülmesine önemli katkı sunmuştur. Bölgedeki ekonomik faaliyetler doğal olarak coğrafî koşullar çerçevesinde gerçekleşmiştir.

[137] *Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum*, Def'a 14, s.192.
[138] Özger, XIX. Yüzyılda Bayburt, s.463-464.
[139] *Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum*, Def'a 15, s.296

Buna bağlı olarak da hayvancılık ön plana çıkmıştır. Bölgenin sert iklimi ve kışın toprağın uzun süre kar altında kalması tarımın, kışın halkın gıda ihtiyacını karşılayacak buğday ve kök bitkilerde yoğunlaşmasını gerektirmiştir. Bunun yanında hayvanların da kışın beslenme ihtiyacını karşılamak amacıyla ot ve arpa üretimi de buğday gibi yoğunluktadır. Bu koşullarda bölge halkı sahip olduğu coğrafyayla uyum içinde ve yoğun emekle hayatını idame etmiştir. Bayburt zamanla tarihi ticaret yollarının değişmesi ve sanayinin belli bölgelerde toplanmasıyla eski önemini kaybetmiştir. Ancak değişmeyen coğrafî koşullar ve iklimin sertliği dikkate alındığında eskiden olduğu gibi bölgede hayvancılığın geliştirilmesi ve buna bağlı işkollarının oluşturulması durumunda bunun hem ülke hem de bölge ekonomisine büyük fayda sağlayacağı kanısındayız.

KAYNAKÇA

Aydın, B., Salname, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.36, TDV Yayınları, İstanbul 2009.

Çelik, E.E., Doğa ve İnsan İlişkisi Bakımından Bilimde Geçmiş ve Gelecek, *Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar,* 10(2), 2017.

Demirel, M., Doğu Anadolu'da İdari Yapılanma (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Sonra), *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (37), 2008.

https://trabzonobm.ogm.gov.tr/BayburtOIM/Lists/OrmanVarligi/AllItems.aspx (Erişim tarihi: 20.02.2023).

http://www.bayburt.gov.tr/cografi-yapi (Erişim tarihi: 24.01.2023).

Kallek, C., Kile, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.25, TDV Yayınları, Ankara, 2022.

Okçu N. ve Akdağ, H., *Salname-i Vilayet-i Erzurum (1287/1870 - 1288/1871 - 1289/1872 - 1290/1873) Erzurum İl Yıllığı*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2010.

Ortaylı, İ., *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880),* TTK, Ankara, 2011.

Ortaylı, İ., *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2017.

Öğün, T., *Kafkas Cephesi'nin I. Dünya Savaşı'ndaki Lojistik Desteği*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2015.

Özger, Y., *XIX. Yüzyılda Bayburt*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Özger, Y., Yerli ve Yabancı Seyyahların Bayburt İzlenimleri, *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED)*, II(4), 2017.

Pakalın, M.Z., *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü-II*, MEB Yayınları, İstanbul, 2004.

Pakalın, M.Z., *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü-III*, MEB, İstanbul, 2004.

Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum, Def'a 1, Erzurum Vilayet Matbaası, Erzurum, H.1287.

Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum, Def'a 2, Erzurum Vilayet Matbaası, Erzurum, H.1288.

Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum, Def'a 3, Erzurum Vilayet Matbaası, Erzurum, H.1289.

Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum, Def'a 4, Erzurum Vilayet Matbaası, Erzurum, H.1290.

Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum, Def'a 5, Erzurum Vilayet Matbaası, Erzurum, H.1291.

Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum, Def'a 6, Erzurum Vilayet Matbaası, Erzurum, H.1292.

Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum, Def'a 7, Erzurum Vilayet Matbaası, Erzurum, H.1293.

Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum, Def'a 8, Erzurum Vilayet Matbaası, Erzurum, H.1294.

Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum, Def'a 9, Erzurum Vilayet Matbaası, Erzurum, H.1299.

Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum, Def'a 10, Erzurum Vilayet Matbaası, Erzurum, H.1303.

Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum, Def'a 11, Erzurum Vilayet Matbaası, Erzurum, H.1310.

Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum, Def'a 12, Erzurum Vilayet Matbaası, Erzurum, H.1312.

Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum, Def'a 13, Erzurum Vilayet Matbaası, Erzurum, H.1315.

Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum, Def'a 14, Erzurum Vilayet Matbaası, Erzurum, H.1317.

Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum, Def'a 15, Erzurum Vilayet Matbaası, Erzurum, H.1318.

Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, Def'a 31, Haleb Vilayet Matbaası, Haleb, H.1324.

Songur, F., Geçmişten Günümüze Aydıntepe: Tarih, Kültür ve Ekonomi", *Mavi Atlas*, 5(1), 2017.

Ünsal, V., *Eskiçağda Çoruh Havzası*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2006.

Yazıcı, E.Y., ve diğerleri, Yığın Liçi Çözeltisinden Sementasyon ile Bakır Kazanımı Uygulaması: Helva Madeni (Bayburt), *Doğu Karadeniz Bölgesi Maden Kaynaklarının Değerlendirilmesi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 305-307, Trabzon: 2006.

Yazıcı, H., Şehir Coğrafyası Açısından Bir Değerlendirme: Bayburt, *Türk Coğrafya Dergisi*, (30), 1995.

İNSAN KEMİKLERİNDEN ESER ELEMENT ANALİZİYLE PALEODİYETİN BELİRLENMESİ: VAN KALESİ HÖYÜĞÜ ÖRNEĞİ[1]

Uzman AntropologTuğbaTÜFEKÇİOĞLU
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, - 0000-0002-1697-0226
Dr. Öğr. Üyesi, Zehra ÖZBULUT
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,–0000-0002-3656-3732
Prof. Dr.Esvet AKBAŞ
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,–0000-0001-6260-5556

ÖZET

İnsan kemikleri üzerinde yapılan farklı element analizleri eski dönemde yaşamış olan insanların beslenmesi ve yaşadıkları çevre hakkında bilgiler edinilmesini sağlamaktadır. Bu kapsamda çalışmada Van Kalesi Höyüğü'nden elde edilen iskeletler içerisinden 30 erişkin bireye ait femur kemiği, 10 hayvan kemiği ve 18 toprak örneği element analizi için değerlendirilmiştir. Van Kalesi Höyüğü toplumunun beslenme alışkanlıklarını ortaya koymak ve beslenme alışkanlıklarında cinsiyetler arası bir farklılığın olup olmadığı tespit etmek amacıyla Baryum, Kalsiyum, Magnezyum, Bakır, Demir, Fosfor, Selenyum, Silisyum, Stronsiyum ve Çinko elementleri analiz edilmiştir. Elde edilen veriler üzerinde gerekli istatistiksel analizler yapılmıştır. Çalışma sonucunda, kadın bireylerin erkek bireylere oranla daha fazla bitkisel kaynaklı beslendiği ve bireylerde yaş artışıyla birlikte et ağırlıklı beslenmeye doğru bir yönelim olduğu gözlenmiştir. Ancak, incelenen alandan alınan toprak ve hayvan kemiklerinde bazı elementler yüksek değerler vermiştir. Bu durum diyagenezden kaynaklı olabileceği gibi kullanılan laboratuar aletlerinin ölçüm sapmalarından da kaynaklanabilmektedir. Ayrıca, çalışılan örnek sayısının az olması da verilerin net ulaşılamamasında bir etken oluşturmuştur. Yapılan çalışma Van İli için bir ilk olup bir ön çalışma niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Eser Element Analizi, Paleodiyet, Van Kalesi Höyüğü.

[1] [1]Bu çalışma Tuğba Tüfekçioğlu tarafından 2019 yılında hazırlanan " Van Kalesi Höyüğü Toplumunda Eser Element Analiziyle Paleodiyetin Belirlenmesi" isimli yüksek lisans tezinden hazırlanmıştır. Bu çalışma VAN Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyonu Birimi tarafından SYL2017-6778 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.

1. GİRİŞ

İnsan kemikleri üzerinde yapılan çalışmalar, eski dönemde yaşamış insan topluluklarının paleodemografileri, beslenme stratejileri, sağlık durumları ve yaşadıkları çevre ile ilişkileri hakkında bilgi edinmemize yardımcı olmaktadır (Güner, 2011: 1). İnsan kemikleri üzerinde yapılan çeşitli element analizleri, toplumların beslenme şekilleri ve yaşadıkları çevre hakkında bilgiler vererek paleoantropolojik çalışmalara yardımcı olmaktadır (Yılmaz Usta, Başoğlu, Erdem, Kural ve İzci, 2019: 7). Yapılan element çalışmalarında özellikle stronsiyum, çinko ve baryum gibi eser elementlerin tespiti beslenme konusunda bilgiler vermektedir (Güner, Türksoy, Atamtürk ve Duyar, 2012: 81). Eser element analizi çalışmalarının ön hazırlık işlemlerinde numunelerin uygun bir şekilde toplanması, korunması ve mümkün olduğunca laboratuar aşamasında diyageneze uğramaması önemlidir. Bu aşama, analiz sonuçlarının doğruluğunu ve güvenilirliliğini sağlamaktadır (Subramanians, Iyengar and Okamoto, 1990: 113). Kemik ve dişlerde bulunan element miktarları, gıdalarla birlikte vücuda alınan minerallerle ve birçok etkene bağlı olarak ağırlık yüzdesi milyonda bir parçacık miktarı (ppm) ve milyarda bir parçacık miktarı (ppb) şeklinde değişkenlik göstermektedir (Özdemir, Akyol, İren ve Erdal, 2018: 741). İnsan vücudunun temel eser elementleri arasında çinko (Zn), bakır (Cu), selenyum (Se), krom (Cr), kobalt (Co), iyot (I), manganez (Mn) ve molibden (Mo) gibi elementler bulunmaktadır. Bu elementler her ne kadar toplam vücut ağırlığının sadece % 0.02'sini oluştursa da, biyokimyasal ve fizyolojik olaylarda enzimatik fonksiyonlara katılarak büyümenin ve sağlığın devamını sağlarken, söz konusu elementlerden herhangi birinin eksikliği vücutta ciddi sağlık sorunlarına yol açmaktadır (Wada, 2004: 353).

Bu çalışmanın amacı; eser element analizi ile Ortaçağ'ın son evresi Yakın Çağ'ın ilk evresine (17.-19 yy) tarihlendirilen Van Kalesi Höyüğü'nden elde edilen insan kemikleri, hayvan kemikleri ve toprak örneklerinden yararlanılarak toplumun beslenme alışkanlıklarını belirlemektir. Çalışmada paleodiyet ile ilgili elementlerden Mg, Se, Sr, Ba, Cu, Si, Zn, P, Fe ve Ca elementlere bakılabilmiş olup diğer beslenme ile ilgili elementlere (İyot vb.) olanaklar izin vermediğinden analiz edilememiştir. Yapılan çalışmanın sonuçları diğer arkeolojik alanlardan bulunan Eski Anadolu toplumları ile ilgili yayınlanan veriler ile karşılaştırılmıştır.

2. MATERYAL VE METOT

Element analizleri için Van Kalesi Höyüğü Kazısı'ndan ele geçirilen antropolojik ve demografik verilerden yararlanılarak cinsiyet ile yaş grupları belirlenen 13 kadın ve 17 erkek

olmak üzere toplam 30 erişkin bireyin iskeletlerine ait femur kemiklerinden yararlanılmıştır. Yaş aralıkları belirlenirken 20-34.9 arasındaki bireyler genç erişkin, 35-49.9 yaş arasındaki bireyler orta erişkin, 50 yaş ve üzerindeki bireyler yaşlı (ileri erişkin) olarak kabul edilmiştir (Buikstra and Ubelaker, 1994: 16-46). Gömü sonrası element içeriklerindeki değişimin boyutlarının belirlenmesi amacıyla kazı alanının çeşitli bölgelerinden 18 toprak örneği alınarak analizlere dâhil edilmiştir. Aynı bölgeden çıkarılan, 4 capra (keçi), 4 bos (inek) ve 2 ovis (koyun) kemiği olmak üzere toplamda 10 tane otçul cinsten oluşan farklı kemik parçaları da eser elementi açısından incelenmiştir. İskelet ve toprak örneklerinin kimyasal işlemleri Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Kimya Bölümü ve Merkez Laboratuvarı'nda yapılmıştır. Van Kalesi Höyüğü'ne ait insan kemikleri İstanbul Üniversitesi Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi'nde muhafaza edilmektedir. Çalışmanın materyalini hazırlamak için; nitrik asit, distile su, agat tohmaklı havanlar, porselen tokmaklı havan, beherler (100 ve 250 ml), falcon tüpler (15 ve 50 ml), porselen krozeler (39 ml), cam bagetler, etüv, ultrasonik yıkama cihazı, kül fırını, analitik hassas terazi, mezür (100 ml), ısıtıcılı manyetik karıştırıcı, mikropipet ve kâğıt filtreler kullanılmıştır. Ayrıca element analizi için merkezi laboratuvarda alevli atomik absorbsiyon ile ICP-OES laboratuvar aletleri kullanılmıştır.

Örneklem grubunu periosteal ve endosteal yüzeyleri bozulmamış insana ait fenur kemiklerinin thoracanter minor kısmının 5-10 mm altındaki üçgen görünümlü bölgeden alınan parçalar oluşturmaktadır. Örneklerden plastik ile kaplanmış bir çekiç yardımıyla 3-4 cm boyutlarında parçalar kırılarak kortikal doku alınmıştır. Alınan bu parçaların ölçüm ve tartım işlemleri yapıldıktan sonra örnekler numaralandırılmıştır. Numaralandırılan kemik örnekler kontaminasyonların uzaklaştırılması amacıyla belirli peryotlar halinde ultrasonik yıkamaya tabi tutulmuştur. Örnekler yıkama sonrası 105°C'de 24 saat etüvde kurutulmuştur. Kurutma işleminden sonra, 600°C'de 3 saat fırınlanarak yakılmıştır. Yakılan örnekler havan yardımıyla toz haline getirilerek hassas terazi yardımıyla yaklaşık 1 gram tartılıp alınmış ve numaralandırılmıştır. Toz haline getirilmiş örnekler, beherlere konularak üzerlerine konsantre 20 ml nitrik asit eklenerek 150-200 derece arasındaki ısıtıcılarda buharlaştırılması sağlanmıştır. Beherde kalan tortunun üzerine 10 ml daha nitrik asit eklenerek yaklaşık 5 dakika ısıtıcı üzerinde bekletilmiştir. Elde edilen çözelti soğuduktan sonra filtre yardımıyla falcon tüplere alınmıştır. Benzer işlem hayvan kemik örnekleri için de uygulanmıştır.

Alandan elde edilen toprak örnekleri içerisinden 200mg toprak hassas terazide tartılarak alınmıştır. Toprak örnekleri daha önceden distile su ile yıkanmış ve kurutulmuş teflon tüpler

içerisine bırakılmıştır. Her örneğin içine 8 ml nitrik asit eklenmiştir. Teflon tüpler mikrodalga fırınına yerleştirilmiştir. Fırının sıcaklığı 5 dakika içerisinde 100°C'ye çıkarılarak 100°C'de 5 dakika bekletilmiştir. Daha sonra fırının sıcaklığı 5'er dakikalık aralıklarla önce 150°C'ye, sonra 170°C çıkartılmıştır. Yapılan her derece farklılığından sonra 10 dakika beklenilmiştir. Son olarak örnekler 5 dakika soğumaya bırakılmış, sonrasında örnekler teflon numune kaplardan falcon tüplere alınmıştır.

Van Kalesi Höyüğü toplumunun eser element analizleri ön hazırlığı, filtre yardımıyla süzülüp falcon tüplere alınan çözeltilerin her birinin element analizlerinin gerçekleştirilebilmesi için 10-100 ml'lik mikropipet kullanılarak yapılan 10 kat, 20 kat, 100 kat 200 kat ve 1000 kat seyreltilme işlemi ile son bulmuştur. Seyreltme işlemlerinde süzüntü haline getirilen insan hayvan ve toprak örneklerinden Ba, Cu, Si, Zn elementlerinin element analizleri için her bir örnekten 1 mililitre alınmıştır ve üzerine 9,5 mililitre distile su eklenerek örnekler 10 kat seyreltilmiştir. Yine insan, hayvan ve toprak örneklerinden Se ve Sr elementlerinin element analizleri için her bir örnekten 0,5 mililitre alınmıştır ve üzerine 9,5 mililitre distile su eklenerek örnekler 20 kat seyreltilmiştir. Sadece toprak örneğinden P elementinin analizi için her bir örnekten 0,5 mililitre alınmıştır ve üzerine 9,5 mililitre distile su eklenerek örnekler 20 kat seyreltilmiştir. İnsan, hayvan ve toprak örneklerinden Mg ve Fe elementleri element analizi için her bir örnekten 0,1 mililitre alınmıştır ve üzerine 10 mililitre distile su eklenerek örnekler 100 kat seyreltilmiştir. Tekrar insan ve hayvan örneklerinden P elementi element analizi için her bir örnekten 0,05 mililitre alınmıştır ve üzerine 10 mililitre distile su eklenerek örnekler 200 kat seyreltilmiştir. Son olarak insan, hayvan ve toprak örneklerinden Ca elementinin element analizleri için her bir örnekten 0,05 mililitre alınmıştır ve üzerine 50 mililitre distile su eklenerek örnekler 1000 kat seyreltilmiştir.

Van Kalesi Höyüğünden çıkarılan iskelet ve toprak örneklerinin hiçbirine çıplak elle temas edilmemiştir ve her bir örneğin Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Antropoloji laboratuvarına getirilmesinden itibaren örnekler titizlikle korunmuştur. Bu çalışmada kullanılan örneklerin her biri için, element analizleri ön hazırlığının her bir aşamasında, örnekler arası element taşınmasının engellenmesi amacıyla sürekli kullanılan aletlerin temizliğine dikkat edilmiş ve her bir işlem sonrasında kullanılan aletler aseton ve distile su yardımıyla tamamen temizlenerek etüvde kurutulmuştur. Yine örnekler arası element geçişinin önüne geçilmesi amacıyla sürekli eldiven değişikliği yapılarak örnekler arasında element taşınma olasılığı ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

50 ml'lik falcon tüplere alınmış olan kemik ve toprak örneklerinin Demir (Fe), magnezyum (Mg) ve kalsiyum (Ca) seviyelerinin belirlenmesinde Thermo Scientific marka Atomik Absorpsiyon Spektrometre (AAS) cihazı ve Alevli atomik absorpsiyon tekniği kullanılmıştır. Yine element analizi için hazırlanmış kemik ve toprak örneklerinin Baryum (Ba), Bakır (Cu), Fosfor (P), Selenyum (Se), Silisyum (Si), Stronsiyum (Sr) ve Çinko (Zn) seviyeleri Thermo Scientific marka İndüktif olarak eşleşmiş plazma optik emisyon spektrometresi (ICP-OES) cihazı ile belirlenmiştir. Van Kalesi Höyüğü kazılarından elde edilen örneklerin istatiksel analizleri IBM® SPSS Statistics® 19 yazılım paket programı kullanılarak yapılmıştır. Örneklerin ortalama, standart sapma, varyasyon katsayısı, minimum ve maksimum değerleri hesaplanmıştır. Söz konusu çalışmayı oluşturan örneklem grubunun anlamlılık seviyelerinin belirlenebilmesi amacı doğrultusunda yaş grupları, cinsiyet ile aralarında oluşan farklılıklara göre parametrik olmayan testler uygulanmıştır. Ayrıca tüm elementler için Spearman korelasyonu hesaplanmıştır.

3. BULGULAR

Yapılan çalışma, Van Kalesi Höyüğü kazılarından elde edilen insan, hayvan ve toprak olmak üzere 3 örneklem grubundan oluşmaktadır. Söz konusu gruplardan alınan örnek parçalar üzerinde eser element analizleri yapılarak Sr, Ba, Cu, Si, Zn, P, Fe, Mg, Ca ve Se elementlerine bakılmıştır. Van İli Tuşba İlçesi Van Kalesi Höyüğü Ortaçağ sonu ile Yakın Çağ'ın ilk evresi (17.-19. yy) toplumlarına ait insan örneklem grubu element analizlerinde toplam bireyleri ve kadın-erkek bireylere ait her bir element konsantrasyonunun minimum, maksimum, ortalama ve standart sapma verileri aşağıda verilmiştir (Tablo 1 ve 2)

Tablo 1: Van Kalesi Höyüğü İnsan İskeletlerinde Element Oranları (ppm).

Element	Min.	Max.	Ort.	SS
Se	0	2,14	0,10	0,43
Sr	0,5	2,52	1,44	0,51
Ba	0,11	87,43	36,19	24,80
Cu	1,57	11,17	5,08	2,44
Si	0,12	0,22	0,15	0,02
Zn	0,14	0,42	0,21	0,06
P	66097,53	359854,5	263179,6	56273,58
Fe	51,82	701,35	179,85	139,73
Mg	593,2	5761,06	3915,26	1444,04
Ca	366004,8	400462,5	382730,7	8237,51

P<0,05

Tablo 2. Van Kalesi Höyüğü İnsan İskeletlerinde Cinsiyete Göre Element Oranları.

	Erkek (n= 17)				Kadın (n=13)			
Element*	**Min.**	**Max.**	**Ort.**	**SS.**	**Min.**	**Max.**	**Ort.**	**SS**
Se	0,00	2,14	0,19	0,56	0,00	0,00	0,00	0,00
Sr	0,85	1,93	1,29	0,36	0,5	2,52	1,63	0,62
Ba	0,11	76,42	29,23	20,85	0,11	87,43	45,30	27,35
Cu	1,57	11,17	4,77	2,69	2,00	8,96	5,487	2,10
Si	0,12	0,17	0,14	0,01	0,13	0,22	0,16	0,02
Zn	0,14	0,42	0,21	0,06	0,15	0,39	0,22	0,05
P	66097,53	311441,8	241034,1	57705,55	239280,4	359854,5	292139,1	40120,88
Fe	51,82	701,35	174,57	157,07	63,31	481,04	186,76	119,16
Mg	593,2	5761,06	3804,03	1543,93	2066,94	5737,04	4060,72	1349,30
Ca	366004,8	389632,9	380279,8	6891,63	366917,9	400462,5	385935,6	9001,31

P <0,05
***Elementler ppm değerindedir.**

Van Kalesi Höyüğü toplumunda paleodiyetin belirlenmesi için yapılan eser element ve element analizleri sonucunda elde edilen veriler incelendiğinde Sr, Ba, Cu, Si, Zn, P, Fe, Mg ve Ca element düzeylerinin kadınlarda erkeklere oranla daha yüksek tespit edilmiştir. Se element düzeyinin ise erkeklerde kadınlara oranla daha yüksek olduğu gözlenmiştir.

Yaş gruplarına baktığımızda Van Kalesi Höyüğü örneklem grubunu oluşturan bireylerin yaş grupları yüzdeliği genç erişkin bireylerde (n=2) %6, orta erişkin bireylerde (n=23) %77 ve geç erişkin bireylerde (n=5) %17'dir.

Tablo 3. Van Kalesi Höyüğü Örneklerinin Yaş Gruplarına Göre Tanımlayıcı İstatistikleri.

	Genç Erişkin Birey (n= 2)				Orta Erişkin Birey (n= 23)				Geç Erişkin Birey (n=5)			
Elementler**	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
Se	0,00	0,00	0,00	0,00	0,04	0,22	0	1,1	0,42	0,95	0,00	2,14
Sr	2,15	0,32	1,93	2,38	1,45	0,44	0,89	2,52	1,10	0,63	0,50	2,19
Ba	54,23	19,20	40,65	67,81	36,58	25,03	0,11	87,43	27,20	25,62	0,18	67,76
Cu	5,02	2,28	3,41	6,64	5,02	2,25	1,57	8,96	5,37	3,74	2,00	11,17
Si	0,17	0,01	0,16	0,18	0,15	0,02	0,12	0,22	0,16	0,03	0,14	0,22
Zn	0,23	0,02	0,22	0,25	0,21	0,06	0,14	0,42	0,20	0,03	0,16	0,25
P	315431,68	61992,59	271596,3	359267,07	258213,44	57977,70	66097,53	359854,54	265123,23	44704,15	224131,04	340354,94
Fe	126,38	23,97	109,43	143,34	189,30	146,11	71,77	701,35	157,77	146,45	51,82	405,62
Mg	5222,85	41,26	5193,68	5252,04	3844,20	1517,94	593,2	5761,06	3719,12	1229,98	2615,27	5659,14
Ca	384715,30	6847,63	379873,3	389557,31	382261,03	8459,39	366004,77	400462,53	384097,15	9004,41	372704,45	395608,11

***P < 0,05**
****Elementler ppm değerindedir.**

Van Kalesi Höyüğü toplumunda belirlenen üç farklı yaş grubunda incelenen elementlerden sadece stronsiyum (Sr) elementinin istatiksel açıdan anlamlı olduğu görülmektedir (p<0,05). İnsan örneklem grubu içerisinde yaş grupları arasındaki element analiz sonuçlarına baktığımızda Sr, Ba, P, Fe ve Mg elementlerinin genç erişkin bireyler grubunda, Se elementinin de ileri erişkin bireyler grubunda daha yüksek sahip olduğu, Cu, Si, Zn ve Ca elementlerinin ise üç grupta da yakın değerlerde olduğu görülmektedir (Tablo 3).

Van Kalesi Höyüğü hayvan örneklem grubu 4 bos, 4 capra ve 2 ovis olmak üzere toplamda 10 otçul hayvandan oluşmaktadır. Bu örneklem grubunun element ve eser element analiz tanımlayıcı istatistikleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 4).

Tablo 4. Van Kalesi Höyüğü Hayvan Örneklerinin Tanımlayıcı İstatistikleri (ppm).

Element	Min.	Max.	Ort.	SS
Se	0,40	20,62	4,40	6,43
Sr	0,75	3,53	1,97	0,75
Ba	0,22	0,80	,45	0,17
Cu	0,21	43,50	21,46	12,60
Si	0,12	0,19	0,15	0,02
Zn	0,15	89,72	9,15	28,30
P	125678,31	303381,57	251045,14	49221,26
Fe	33,18	3045,63	424,08	929,43
Mg	3213,45	5320,28	4330,82	894,59
Ca	334591,87	399119,75	375209,39	18802,45

P<0,05

Van Kalesi Höyüğü toprak örneklem grubu 8 mezar dışı, 7 mezar içi ve 3 kör nokta olmak üzere toplamda 18 ayrı bölgeden alınan topraktan oluşmaktadır. Bu örneklem grubunun element ve eser element analiz tanımlayıcı istatistikleri Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Van Kalesi Höyüğü Toprak Örneklerinin Tanımlayıcı İstatistikleri (ppm).

Element	Min.	Max.	Ort.	SS.
Se	0,00	0,06	0,00	0,01
Sr	0,94	634,32	399,67	201,44
Ba	0,00	397,43	193,24	104,81
Cu	0,00	165,76	95,75	49,82
Si	0,10	459,39	76,13	174,01
Zn	0,88	283,79	158,91	83,22
P				
Fe	0,00	81181,66	56450,30	27227,91
Mg	41,11	29057,94	22988,48	10607,50
Ca	4518,51	941505,42	467880,65	274169,86

P<0,05

İnsan ve toprak örneklerinin element sonuçlarını karşılaştırdığımızda 10 elementten 8'inin (Sr, Ba, Cu, Si, Zn, Fe, Mg ve Ca) toprakta, 2'sinin ise (Se ve P) insan kemiği örneklerinde daha yüksek dereceye sahip olduğu gözlenmiştir (Tablo 1 ve Tablo 5). Hayvan örnekleri ile toprak örneklerini karşılaştırdığımızda hayvan örneklerinde Se ve P elementlerin daha yüksek, toprak örneklerinde ise Sr, Ba, Cu, Si, Zn, Mg ve Ca elementleri daha yüksek dereceye sahip olduğu görülmektedir (Tablo 4 ve Tablo 5).

Van Kalesi Höyüğü bireylerinde çok anlamlı ve pozitif korelasyon katsayıları sırasıyla P, Mg ile Sr arasında, (Pearson korelasyonu, r = 0,467 p<0,01; r = 0,506 p<0,01), Si ile Ba arasında (Pearson korelasyonu, r = 0,534 p<0,01), Zn ile Cu arasında (Pearson korelasyonu, r = 0,483 p<0,01), Zn, P ile Si arasında (Pearson korelasyonu, r = 0,476 p<0,01; r = 0,531 p<0,01) bulunmuştur. Ayrıca yine Van Kalesi Höyüğü bireylerinde sırasıyla Cu, Ca ile Se arasında (Pearson korelasyonu, r = 0,418 p<0,05; r = 0,416 p<0,05), Zn, Fe ile Sr arasında (Pearson korelasyonu, r = 0,391 p<0,05; r = 0,453 p<0,05), P ile Ba arasında (Pearson korelasyonu, r = 0,362 p<0,05), Mg ile Fe arasında (Pearson korelasyonu, r = 0,368 p<0,05) anlamlı ve pozitif korelasyonlar bulunmuştur (Tablo 6).

Tablo 6. Van Kalesi Höyüğü Bireylerinde Korelasyon Matriksi.

Elementler	Se	Sr	Ba	Cu	Si	Zn	P	Fe	Mg	Ca
Se	1									
Sr	-,203	1								
Ba	-,176	,218	1							
Cu	,418*	,265	,057	1						
Si	-,034	,281	,534**	,050	1					
Zn	,038	,391*	,246	,483**	,476**	1				
P	-,306	,467**	,362*	,111	,531**	,312	1			
Fe	,028	,453*	-,023	,290	-,104	-,156	,000	1		
Mg	-,290	,506**	,184	-,360	,293	,091	,265	,368*	1	
Ca	-,416*	,210	,386*	-,296	,280	-,014	,510**	-,164	,254	1

***p < 0,05**
****p < 0,01**

Van Kalesi Höyüğü hayvan örneklerinde Ba ile Sr arasında (Pearson korelasyonu, r = 0,636 p<0,05), anlamlı ve pozitif korelasyonlar gözlenmiştir (Tablo 7).

Tablo 7. Van Kalesi Höyüğü Hayvanlarında Korelasyon Matriksi.

Elementler	Se	Sr	Ba	Cu	Si	Zn	P	Fe	Mg	Ca
Se	1									
Sr	-,188	1								

Ba	-,200	,733*	1							
Cu	-,406	-,006	-,152	1						
Si	,006	,491	,600	,103	1					
Zn	-,018	-,127	,297	-,442	-,164	1				
P	-,236	,115	,127	-,236	-,091	-,212	1			
Fe	,079	-,248	-,006	,115	-,394	,527	-,576	1		
Mg	,418	,212	,442	-,418	,152	,273	,358	,127	1	
Ca	-,115	,552	,564	-,515	,612	,079	,358	-,612	,273	1

***p < 0,05**
****p < 0,01**

Van Kalesi Höyüğü toprak örneklerinde anlamlı ve pozitif korelasyon katsayıları Ba ile Sr arasında (Pearson korelasyonu, r = 0,653 p<0,01), Cu, Zn ile Ba arasında (Pearson korelasyonu, r = 0,713 p<0,01; r = 0,717 p<0,01), Si, Zn ile Cu arasında (Pearson korelasyonu, r = 0,593 p<0,01; r = 0,889 p<0,01), Mg, Ca ile Fe arasında (Pearson korelasyonu, r = 0,955 p<0,01; r = 0,675 p<0,01), Ca ile Mg arasında (Pearson korelasyonu, r = 0,699 p<0,01) bulunmuştur. Ayrıca yine Van Kalesi Höyüğü toprak örneklerinde sırasıyla Cu, Si ile Sr arasında (Pearson korelasyonu, r = 0,476 p<0,05; r = 0,525 p<0,05), Si ile Ba arasında (Pearson korelasyonu, r = 0,498 p<0,05), Ca ile Cu arasında (Pearson korelasyonu, r = 0,538 p<0,05), Zn ile Si arasında (Pearson korelasyonu, r = 0,560 p<0,05) anlamlı ve pozitif korelasyonlar bulunmuştur (Tablo 8).

Tablo 8. Van Kalesi Höyüğü Toprak Örneklerinde Korelasyon Matriksi.

Elementler	Se	Sr	Ba	Cu	Si	Zn	P	Fe	Mg	Ca
Se	1									
Sr	-,397	1								
Ba	-,374	,653**	1	**						
Cu	-,397	,476*	,713**	1						
Si	-,397	,525*	,498*	,593**	1					
Zn	-,397	,467	,717**	,889**	,560*	1				
P										
Fe	-,351	,185	,415	,340	,235	,206		1		
Mg	-,351	,249	,456	,366	,222	,220		,955**	1	
Ca	-,304	,307	,420	,538*	,282	,399		,675**	,699**	1

***p < 0,05**
****p < 0,01**

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Van Kalesi Höyüğü'nden elde edilen bulgular, Minnetpınarı-Ortaçağ (Çırak, 2010), Adramytteion Antik Kenti (Güner vd., 2011), Erken Bizans Iasos ve Helenistik-Roma

Camihöyük (Yılmaz Usta vd.; 2019) toplumlarında çalışılan veriler ile karşılaştırılmıştır (Tablo 9). Van Kalesi Höyüğü insan örneklem grubundan tespit edilen değerler karşılaştırılan toplulukların değerlerinden farklılık göstermektedir.

Tablo 9. Literatürde Bulunan Bazı Çalışmalara Ait Ortalama Metal Konsantrasyonlarının Van Kalesi Höyüğü Değerleri ile Karşılaştırılması.

Elementler	M. Tolga Çırak Minnetpınarı (Ortaçağ)	Cenk Güner Adramytteion Antik Kenti (n=17) Erken Bizans	Yılmaz Usta Vd. Iasos (n=36) Erken Bizans	Yılmaz Usta Vd. Camihöyük (n=22) Helenistik-Roma	Van Kalesi Höyüğü (n=30) Ortaçağ-Yakınçağ
Se	0,92 ppm				0,10 ppm
Sr	448,08 ppm				1,44 ppm
Ba	105,01 ppm				36,19 ppm
Cu	49,96 ppm	44,23 ppm	14,25 ppm	1,89 ppm	5,08 ppm
Si	12,28 %				0,15 ppm
Zn	162,12 ppm	192,90 ppm	111,24 ppm	96,38 ppm	0,21 ppm
P	18,17 %				263179,6 ppm
Fe	2,87 %		319,63 ppm	244,83 ppm	179,85 ppm
Mg	0,49 %		63,27 ppm	56,58 ppm	3915,26 ppm
Ca	40,98 %				382730,7 ppm

Van Kalesi Höyüğü insan örnekleri Sr elementinin ortalama değerleri diğer toplumların değerleri ile karşılaştırdığında görece olarak düşüktür. Cinsiyetler arası stronsiyum oranına bakıldığında, dünyanın birçok bölgesinde stronsiyum elementi kadınlarda erkeklere oranla daha yüksek bulunmuştur (Çırak, 2010: 176). Van Kalesi Höyüğü toplumunda da benzer sonuç görülmektedir. Van Kalesi Höyük toplumunun kadınlarında yüksek stronsiyum değerinin görülmesi, kadınların diyetinde bitkisel beslenmenin erkeklere oranla daha fazla olduğunu akla getirmektedir. Yaş gruplarına baktığımızda stronsiyum elementi genç erişkin bireylerde en yüksek değerdeyken ileri erişkin bireylerde en düşük değerde olduğu gözlenmektedir. Dolayısıyla genç erişkin bireylerde ileri erişkin bireylere oranla bitki ağırlıklı beslenmenin öne çıktığı, bireylerde artan yaşla birlikte et ağırlıklı beslenmeye doğru bir yönelme olduğu gözlenmiştir.

Cinsiyetler arası selenyum değeri kadınlara oranla erkeklerde daha yüksek değerde olduğu görülmüştür. Yaş grupları arasında ileri erişkin bireyler genç ve orta erişkin bireylere göre daha yüksek değerlere sahiptir. Selenyum en çok deniz ürünleri ve balıkta bulunmakla birlikte et, mantar, tahıl ürünlerin de ve sarımsakta da bulunmaktadır (Pektaş, 2017: 41). Van Kalesi

Höyüğü Toplumlarında selenyumun erkek bireyler arasında daha yüksek değerde olması neticesinde erkeklerin kadınlara oranla daha fazla et tükettiklerini söylemek mümkün olabilmektedir.

Van Kalesi Höyüğü insan örnekleri Ba, Si, Zn ve Fe elementlerinin ortalama değerlerini diğer Anadolu toplumları ile karşılaştırdığımızda bu element değerlerinin düşük değerlere sahip olduğu görülmektedir. İnsan örneklerinde Ba ortalama değeri 36,19 ppm, Si ortalama değeri 0,15 ppm, Zn ortalama değeri 0,21 ppm ve Fe ortalama değeri 179,85 ppm olarak tespit edilmiştir (Tablo 1). Cinsiyetler arası Baryum düzeyine baktığımızda erkeklere oranla kadınlarda daha yüksektir. Bu oran erkeklerin kadınlardan daha fazla et, daha az yoğunlukta bitkisel besin tüketmiş olabileceği düşünülmektedir. Yaş gruplarına baktığımızda Baryum oranının en yüksek genç yetişkin bireylerde ve en düşük ileri erişkin bireylerde olduğu gözlenmiştir. Dolayısıyla ileri erişkin bireylerin daha fazla et ürünlerine yöneldiği görülmüştür. Van Kalesi Höyüğü toplumlarında cinsiyet ile yaş gruplarında Silisyum, Çinko ve Kalsiyum element değerlerinin yakın sonuçlar verdiği tespit edilmiştir. Kalsiyumun fazla alınması çinko emilimini azalttığı bilinmektedir. Kalsiyum ve Çinko element analiz sonuçlarına bakıldığında, Çinko element değerlerinin karşılaştırma değerlerinden görece düşük olmasına sebebiyet vermiş olabileceği düşünülmektedir. Karaciğer, kırmızı et, yumurta sarısı, havuç, fasulye, kabuklu deniz ürünleri ve ceviz gibi besinler Demir ve Çinko bakımından zengin gıdalardır. Demir yetersizliğinin sebepleri arasında sigara ve alkol kullanımı, sağlık ve temizlik kurallarına uyulmaması durumunda kanla beslenen bağırsak parazitlerinin artmasıyla kandaki demir miktarının azalması ile kadınlarda sık doğum yapma emzirme ve gebelik gibi örnekler gösterilebilmektedir (Pektaş, 2017: 27-28). Van Kalesi Höyüğü insan örneklem grubunda bunun gibi çeşitli etmenler neticesinde demir elementinin görece düşük değerlere sahip olduğu düşünülmektedir.

Van Kalesi Höyüğü insan örnekleri Cu, P, Mg ve Ca elementlerinin ortalama değerlerinin diğer Anadolu topluluklarıyla karşılaştırdığımızda yakın değerlere sahip olduğu görülmektedir (Tablo 9). Van Kalesi Höyüğü insan örneklerinde Cu ortalama değeri 5,08 ppm, P ortalama değeri 263179,6 ppm, Mg ortalama değeri 3915,26 ppm ve Ca ortalama değeri 382730,7 ppm olarak tespit edilmiştir (Tablo 1). Van Kalesi Höyüğü toplumunda magnezyum, bakır ve fosfor erkeklere oranla kadınlarda daha yüksek değere sahipken, kalsiyum her iki cinsiyette de yakın değerlerde bulunmuştur. Yaş grupları arasında magnezyum oranı en yüksek genç erişkin bireylerde ve en düşük ileri erişkin bireylerde tespit edilmiştir. Bu durumda Van Kalesi Höyüğü toplumlarında ilerleyen yaşla birlikte magnezyum oranının düştüğü söylenebilmektedir. Fosfor

elementi ise en yüksek genç erişkin bireylerde ve en düşük orta erişkin bireyler arasında görülmüştür. Bakır elementine bakıldığında 3 yaş grubun da yakın değerlere sahiptir. Süt, yoğurt, peynir, yumurta, baklagiller, üzüm ve ıspanak fosfor ve kalsiyum bakımından, yeşil yapraklı sebzeler, incir, kurutulmuş meyveler ve bakliyatlar (nohut gibi) kalsiyum bakımından zengin gıdalardır (Pektaş, 2017: 17-19). Çalışma içerisinde elde edilen fosfor ve kalsiyum element analizi sonuçları doğrultusunda Van Kalesi Höyüğü toplumunda fosfor ve kalsiyum elementleri açısından zengin gıdalar tüketildiği söylenebilmektedir. Ayrıca bölgede yaygın olarak yapılan hayvancılık ile verimli araziler kullanılarak yapılan tarım ve meyvecilik faaliyetleri de fosfor ve kalsiyum element analiz sonuçlarını destekler niteliktedir. Eski insan toplulukları üzerinde yapılan eser element analizleri sırasında diyagenez büyük bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Kemik içerisindeki bazı elementler kimyasal değişime yatkın olmasına karşın bazıları ise bu değişimden çok fazla etkilenmemektedir (Kyle, 1986: 404; Taufer and Tauferova, 1994: 94-103; Yılmaz Usta vd. 2019: 10). Van Kalesi Höyüğü örneklem grupları insan ve toprak element analizi sonuçlarına baktığımızda, toprakta, Sr, Ba, Cu, Fe, Mg, Si, Zn, Fe, Mg ve Ca elementleri hayvan örnekleri element analizi sonuçlarına göre daha yüksek değerlere sahip olduğu görülmektedir. İnsan örnekleri grubunda ise Se elementi toprak örneklerine kıyasla daha yüksek değere sahiptir. Hayvan ve toprak örnekleri element analizi sonuçlarında da aynı durum söz konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sonuçlar göz önüne alındığında diyagenez söz konusu olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca 1800'lü yıllardan beri Van Gölü havzasında jeolojik-jeomorfolojik ve petrol amaçlı çalışmalar yapıldığı bilinmektedir. Havza'nın jeokimyasal ve ekolojik parametreleri bölgede çokça bulunan kayaç türlerinin kimyasal bileşimlerindeki elementlerin ayrışması ve biyolojik çevrenin zenginleşmesi sebebiyle yüksek eser element içeren asitli suyun farklı ortamlara taşınması sonucunda sürekli değişime uğramaktadır (Çiftçi vd., 2008: 74). Bölgenin farklı yerlerindeki su kaynaklarından su örneklerinin de analizlere dâhil edilmesi neticesinde daha sağlıklı sonuçlara ulaşılabilineceği düşünülmektedir.

TEŞEKKÜRLER

Materyali çalışmamıza izin veren Doç. Dr. Erkan KONYAR'a, materyallerin kimyasal açıdan hazırlık işlemlerini gerçekleştirebilmemiz için laboratuarlarını kullanmamıza izin veren ve bilgilerinden faydalandığımız Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Kimya Bölümü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Mehmet TUNÇ, Prof. Dr. Mehmet GÜLCAN, Dr. Öğr. Üyesi Hasan ERGE, Dr. Öğr. Üyesi Erdem ERGAN ve Dr. Öğr. Üyesi Yaşar KARATAŞ'a teşekkürlerimi sunarım. Desteklerini bizden esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Cenk GÜNER, Doç. Dr. Okan ARIHAN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilim Uygulama ve Araştırma Merkezi çalışanlarına ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimine teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

[1] Bekmez, M. S., Suata Alpaslan, F., Zeytinli Ada İnsan İskeletlerinde Diş Varyasyonları, Cumhuriyet Üniversitesi Fen Fakültesi Fen Bilimleri Dergisi, 37,1, 2016.

[2] Buikstra, J. E., Ubelaker, D. H., Standards for data collection from human skeletal remains, Fayetteville: Arkansas Archeological Survey Research**,** 44, 16-83, 1994.

[3] Çırak, M. T., *Minnetpınarı Ortaçağ Toplumunda Eser Element Analiziyle Paleodiyetinin Belirlenmesi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.

[4] Çiftçi, Y., Işık, M. A., Alkevli, T., Yeşilova, Ç., Van Gölü Havzasının Çevre Jeolojisi, Jeoloji Mühendisliği Dergisi, 32, 2, 2008.

[5] Güner, C. *Arkeolojik İnsan Kemiklerinde Toksik Metal Ve İz Elementlerinin Analizi: Adramyttion (Örentepe) Ve Resuloğlu Örnekleri,* Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2011.

[6] Güner, C., Türksoy V. A., Atamtürk D., ve Duyar İ., Adramytteion (Örentepe, Balıkesir) Erken Bizans dönemi insan iskeletlerinin kimyasal analizi, İnsanbilim Dergisi, 1. 2, 2012.

[7] Kyle, J. H., Effect of Post-Burial Contamination on the Concentration of Major and Minor Elements in Human Bones and Teeth - The Implications for Palaeodietary Research, Journal of Archaelogical Science, 13, 403-404, 1986.

[8] Özdemir, K., Akyol, A. A., İren, K., Erdal, Y. S., Koru Tümülüsü İskeletlerinin Osteobiyografilerinin Element Analizi ile İncelenmesi, Gaziantep University Journal of Social Sciences, 17, 3, 2018.

[9] Pektaş, İ., Vücudumuzdaki Metalurji. Ajans 007, 2, Ankara, 2017.

[10] Subramanians, K. S., Iyengar, G. V., Okamoto, K. (Eds.)., *Biological Trace Element Research Multidisciplinary Perspectives*, Honolulu, Hawaii, 1990.

[11] Wada, O., What are Trace Elements? Their deficiency and excess states, JMAJ, 47, 8, 2004.

[12] Yılmaz Usta, N. D., Başoğlu, O., Erdem, O., Kural, C., İzci, Y., Iasos (Erken Bizans) ve Camihöyük (Helenistik-Roma) Kazıları İskelet Toplulukları Üzerinde Karşılaştırmalı Element Analizi, Antropoloji, 37, 7-14, 2019.

ARTVİN- HOPA'DAKİ ETNOGRAFYA MÜZESİ İLE BATUM-ACARA'DAKİ BORCĞALO ETNOGRAFYA MÜZESİ'NİN ORTAK BİLEŞENLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Gülcan ÖZBEK

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi,

ORCID ID 0000-0002-1145-8290

Dr. Öğr.Üyesi, Osman AYTEKİN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi,
ORCID ID: 0000-0002-6864-9792

ÖZET

Taşınır kültür varlıklarının yer aldığı müzeler ve müzecilik anlayışı eserlerin toplandığı, korunduğu ve sergilendiği kuruluşlar olarak geçmişi çok eski köklü bir tarihe dayanmaktadır. Sanatsal, kültürel, bilimsel ve teknik koleksiyonların yer aldığı yapılar olarak müzelerin; sanat eserlerinin veya doğa nesnelerinin toplandığı, bunların toplumun gelişmesi ve eğitilmesi amacıyla incelenen, sergilenen ve korunan kurum şeklinde tanımı yapılabilir. Kültürel bağlamda değerlendirilen müzeler dünyada ve ülkemizde giderek önem kazanmaktadır. Ülkemiz de geçmişten günümüze kadar pek çok medeniyete ev sahipliği yaptığı için bu medeniyetlerin günümüze kadar ulaşmış zengin kültür varlığı koleksiyonuna sahip olup, bu eserlerin sergilendiği çok sayıda müze bulunmaktadır. Araştırma konumuz olan Doğu Karadeniz'de köklü geçmişin ve çok sayıda uygarlığın miraslarının korunduğu müzeler mevcuttur. Bu müzelerden biri Artvin Hopa Etnografya Müzesi'dir. Bu müze oldukça zengin etnografik eserlerden meydana gelen bir koleksiyona sahip olduğu görülmüştür. Artvin'in hem ticaret yolu üzerinde olması hem de Gürcistan ile komşu olması her iki bölgede yer alan müzelerde etnografik eserlerin benzer olmasına neden olmuştur. Müzede İslam öncesi ve İslam dönemi Türk kültür ve sanatının etkisinden ortaya çıkan çok sayıda etnografik eser yer almaktadır. Türkiye ile tarihî, dinî ve kültürel yakınlığa sahip olan Batum-Acara Bölgesinde yer alan Borcğalo Etnografya Müzesi genel olarak Acara'nın yaşamı ve kültürel özelliklerinin bir bütün olarak hissettirildiği önemli bir müzedir. Çalışma kapsamında ele aldığımız Artvin Hopa Etnografya Müzesi ve Borcğalo Etnografya Müzesi özellikle kültürel anlamda benzer eserlerin sergilendiği müzeler olması açısından çalışmamızı önemli kılmaktadır. Bu tanımlar ışığında çalışmamızda, Artvin Hopa Etnografya Müzesi ve Batum-Acara'da Borcğalo Etnografya Müzeleri aracılığı ile ait oldukları toplumların geçmiş çağlarına ait yaşam biçimleri,

kültürleri ve tarihleri hakkında bilgilere ulaşılabilmektedir. Böylece, devletlerin siyasi sınırları zaman zaman değişime uğramış olsa da kültürel birlikteliğin sürmekte olduğunu bir kez daha gözlemleme imkânı sunulmuş olunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Artvin, Hopa, Etnografya, Batum, Acara, Müze.

AN EVALUATION OF THE ETNOGRAPHIC MUSEUM IN ARTVIN-HOPA AND BORCĞALO ETNOGRAPHY MUSEUM IN BATUUM-ACARA IN TERMS OF THE COMMON COMPONENTS

Abstract

The history of museums and the understanding of museology, as institutions where movable cultural assets are collected, protected and exhibited, is based on a deep-rooted history. As museums, the buildings where art, culture and science collections are preserved and exhibited; It can be defined as an institution where works of art or the cultivation of nature are collected, which are studied, exhibited and protected for the purpose of developing and educating the society. The museums, which are evaluated in the cultural context, are gaining importance in the world and the ones they host. Since it has hosted many civilizations from the past to the present, these civilizations have a rich collection of cultural assets that have survived to the present day, and there are many museums where these contents are exhibited. In the Eastern Black Sea Region, which is our research subject, there are museums where the deep-rooted past and the heritage of many civilizations are preserved. One of these museums is Artvin Hopa Ethnography Museum. This museum has a very rich collection of ethnographic artifacts. Although Artvin is on the trade route and neighbors with Georgia, these creatures have similarities in terms of ethnographic artifacts, but they have a large amount of ethnographic artifacts that emerged from the influence of Turkish culture and art from the Islamic period and Islamic period. Borcğalo Ethnography Museum, located in the Batumi-Adjara region, which has historical, religious and cultural closeness with Turkey, is an important museum in which Adjara's life and cultural elements are felt as a whole. Artvin Hopa Ethnography Museum and Borcğalo Ethnography Museum make our study important in terms of being museums where similar cultural pieces are exhibited. In our study of these definitions, within the scope of Artvin Hopa Ethnography Museum and Borcğalo Ethnography Museums in Batumi-Acara, information about the living structures of the past ages, cultures and later ones of the societies

they belong to can be reached. Thus, it will be possible to observe once again that the cultural unity continues, even though the political borders of the states have changed from time to time.

Keywords: Artvin, Hopa, Ethnography, Batumi, Adjara, Museum.

1. GİRİŞ

Günümüzde anlam ve işlev açısından dünyada müzeciliğin ne zaman başladığı ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Dünyada müzelerin oluşması ve günümüze kadar gelmesini sağlayan en önemli neden insan ve insanın sahip olduğu bilişsel yapısıdır (Mülayim, 1999:19). İnsanlar bu yapıları nedeni ile en eski uygarlıklarda, ilkel yöntemlerle çeşitli amaçlarla nesneleri bir araya getirme, saklama, koruma ve sergileme gibi faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir; sonrasında bunlar üzerinde araştırma ve incelemeler başlatmışlardır, bu durum geniş bir sürece yayılan ve belirli basamaklarla yükselen müzeciliğin gelişimine işaret etmektedir. İnsanlar biriktirdikleri nesneleri sınıfladıkça tanımlamalar yapıp belli düzenlere göre sıraladıkça araştırma, inceleme, koruma ve sergileme yöntemleri de gelişmiştir. Bu çabalar zamanla daha kapsamlı bilimsel ve kurumsal çalışmaların gerçekleşmesine neden olmuştur (Küçükhasköylü, 2013: 23).

Müzelerin ve müzecilik anlayışının geçmişi taşınır kültür varlıklarının toplandığı, korunduğu ve sergilendiği kuruluşlar olarak oldukça eskiye dayanmaktadır. Sanat, kültür, bilim ya da teknik koleksiyonların korunduğu ve sergilendiği yapılar olarak müzeler; sanat eserlerinin veya doğa nesnelerinin toplandığı, bunların toplumun gelişmesi ve eğitilmesi amacıyla incelenen, sergilenen ve korunan kurum şeklinde tanımı yapılmaktadır. Müzelerin amacı, doğada bulunan varlıklarla, insan zekâsı ve beğenisinin ürünü olan eserleri, tarihi gelişim çizgisi içerisinde düzenleyerek göstermek ve gelecek kuşaklara en iyi biçimde aktarmak şeklinde açıklanabilmektedir. Bir başka ifade ile geçmiş çağların yaşam biçimini, bilim teknik ve sanat anlayışını geleceğin insanlarına örnekleri ile vermek, eski eserlerin özgün değerlerini olduğu gibi korumak ve gelecek kuşaklara sunmaktır" (Batur, 1983: 1472).

Müze sözcüğünün kökenine baktığımızda ise; Grekçe bir kelime olan mouseion kelimesinden türemiş bir sözcük olup, Yunan mitolojisinde Musalar (ilham perileri) (Zeusun dokuz kızı) adı verilen tanrıçalara adanan tapınak anlamına gelmektedir (Arık, 2015: 14). Tarihi süreç içerisinde, doğa nesnelerinin ve sanat yapıtlarının bir araya getirilmesi ilk kez Paleolitik çağ mezarlarında (M.Ö. 100.000-40.000) rastlanılmıştır. Eski Mısır ve Mezopotamya'da değerli eşyaların, kutsal alanlarda veya saraylarda sergilendikleri bilinmektedir (Yücel, 1999: 19). Orta Çağ'da ise genel olarak koleksiyonlardan söz etmek mümkündür. Müzecilik, bir

kavram olarak 17.yüzyılda ortaya çıkmış ve müzecilik konusuna bilimsel yaklaşım ise 20.yüzyılın ilk çeyreğinde, teknolojinin gelişmesi ile birlikte gerçekleşmeye başlamıştır (Gerçek,1999: 6-7). Müzeler teşhir edilen eserlere göre ve işlevlerine göre; Genel Müzeler, Arkeoloji Müzeleri, Sanat Müzeleri, Tarih Müzeleri, Etnografya Müzeleri, Jeoloji Müzeleri, Bilim Müzeleri, Askeri Müzeler olarak gruplandırılmıştır (Atagök, 1999:7). Sıralanan müze çeşitlerinden "etnografya müzeleri" halk sanatı ve gelenekleri, milli etnografya ile ilgili müzelerdir. İleri kültürlere ait etnografik değerdeki koleksiyonları, endüstriyel öncesi ürünleri içine alır (Buyurgan ve Mercin, 2005:36). 20. yüzyılda; halk yaşayış şekli, zanaatı ve folkloruyla ilgili eşyalar toplanarak, günümüzde etnografya müzeleri olarak bilinen ulusal müzeler açılmaya başlanmıştır (Karabıyık, 2007). 19. yüzyılın sonlarında Avrupa ve Amerika'da başlamış olan etnografya çalışmaları, öncelikle kültürel antropolojinin gelişmesi ile başlamıştır. Kültürel antropoloji de asıl amaç, batılı olmayan kültürleri incelemektir. Böylece, Etnografyanın kültüre yaklaşımı, ilk zamanlarda batının üstünlüğünü öne çıkarmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Dönemin etnografları, incelediği yerel halkı vahşi olarak nitelendirirken, kendi halklarını da yüceltmişlerdir. Ayrıca halka ait etnografik malzemeler de bu dönemde toplanılmaya başlanılmıştır (Koç- Karaoğlu, 217: 2261-62). Etnografya, insanların yaşayış şekillerinin ifade edilmesi ve onlar hakkında bilgi sahibi olma ilmidir. Milletlerin oluşturduğu maddi kültürlerini tasvir etmektedir. Ev aletleri, avcılık, yapı maddeleri, giyim, el sanatları ürünleri, farklı tür ve malzemeden yapılmış olan eserlerin yapılışı etnografya hususunun içerisine girmektedir.

Etnografya müzelerinin tanımı şu şekildedir; Bir milletin var olmasından bu yana meydana getirdiği maddi ve manevi kültürel dinamiklerini, yaşam biçimlerini, düşünce yapılarını, hayatı anlama ve algılama, kısaca insanlığın tüm varlığını ortaya koymaya çalışan kurumlar olarak nitelendirilmektedirler. Bu müzelerde yer alan kültürün maddi ürünlerine etnografik eser, bu eserlerden oluşan koleksiyonları koruma altına alan müzelere de Etnografya müzeleri denilmektedir. Ayrıca müzelerde bir bölümün bu eserlere ayrılan kısmına da Etnografya bölümü denilmektedir (Polat, 28).

Türkiye'de kapsamlı etnografya çalışmaları, Cumhuriyetin kurulması ile gerçekleşmiştir. 1923- 1938 yılları aralığında yayınların büyük bir çoğunluğu, ulusal kültürü konu edinmiş, bu tarihlerde; Türk kültürünü, folklorunun, dil ve etnoloji yönünden, araştırıldığı dönem olmuştur (Avcı,2017: 15-21). Etnografya çalışmaları hızla sürdürülürken, Ziya Gökalp'ın ulus devletinin kültürel alt yapısını oluşturmak istemesi, başkent Ankara'da bir müze kurma fikrini de geliştirmiş, Ankara Etnografya Müzesi kurulmuştur. Bu açıdan Cumhuriyet döneminde

kurulmuş olan ilk müzenin bir Etnografya müzesi olması oldukça önemlidir (Hisar, 2007: 2). Günümüze değin geçen zaman içinde Türk müze ve müzeciliği çerçevesinde Etnografya Müzeleri hak ettikleri konumda ilerleyememiştir. Çünkü birçok defa farklı bir binanın, etnografya müzesi olarak hizmete açılması, ya da arkeoloji müzesinin veya bir kent müzesinin zayıf etnografya seksiyonu ile kısıtlı kalan sergileme sistemleri, gerçek anlamda yerel kültürleri yansıtmaktan, yaşam biçimlerini, kavratmaktan ve çağdaş müzecilik yöntemlerini gerçekleştirmekten uzak kalmıştır. Türkiye'de Ankara Etnografya müzesinin devamı niteliğinde bir müze profili geliştirilememiştir (Karaduman, 2016: 25).

Türkiye'nin hemen hemen her ilinde yer alan ve içlerinde tarihi, arkeolojik ve etnografik, eserlerin yer aldığı kent müzelerinin yanında etnografya müzeleri 'nin çoğunlukta olması dikkat çekmektedir. Karadeniz bölgesinde bu tür müzelerin artışı diğer bölgelere göre daha hızlı arttığı gözlemlenmiştir. Etnografya müzelerindeki hızlı artış sebeplerinin başında geçmiş yaşam ve kültürle bağlantılı olan eserlerin kaybolmasını önlemek ve kuşaklar arasındaki bağları güçlü tutmaktır.

Kültürel öneme sahip, Kafkas coğrafyası içinde yer alan, Türkiye ile coğrafi yakınlığı olan Batum-Acara Bölgesi, geçmişi oldukça eskiye dayanan ve köklü medeniyetlere ev sahipliği yapmış ve dünyada kültürel öneme sahip bölgelerden biridir (Timor, 2010: 292). Batum-Acara, eski çağlardan şimdiye kadar sahip olduğu kültürel varlıklarının önemli olduğunun bilincinde olmuş ve bu varlıkları korumak için ilk olarak, 1801-1921 tarihleri arasında müze ağının da gelişim gösterdiği dönemde müzecilik, özel koleksiyoncuların faaliyetleri, Gürcistan'a ait eserlerin başka ülkelere götürülmesi hakkındaki görüşmeler ile ilgili çalışmalar başlatmıştır (Dvali, 2019: 225-227- 228). Gürcü ulusunun kültürel mirasının korunmasına katkıda bulunan farklı profillerde birçok yeni müze oluşturulmuştur (Mesxia, 2014: 283). Gürcistan'da yer alan müzelerin kökeni ve tarihsel gelişimi; Antik Çağlardan 19. yüzyıla kadar eski eserleri toplama ve koruma dönemi ile başlamış olsa da 1801-1921 (Çarlık Rus Dönemi), 1921-1991 (Bolşevik Rus Dönemi), 1991 tarihinden günümüze olan dönemler şeklinde ele alınmıştır. Ayrıca bölgedeki müzeler farklı başlıklar altında da değerlendirilmiştir. Bunlar; Gürcistan Müze-Rezervleri, Müzelerin Sistemleştirilmesi, müzelerin içinde yer alan eserlere göre isimlendirilmesi/ gruplandırılması, korunan mirasa göre müze grupları, müze gruplarının idari-bölgesel bağlantısına ve statüsüne göre ele alınması şeklindedir (Aytekin ve Özbek, 2022: 1-3; Özbek, 2022: 60). Bölgedeki müzelerin içinde yer alan eserlere göre isimlendirilmesi/gruplandırılması etnografya müzelerinin kurulmasına katkıda bulunmuştur.

Müzelerin sistemleştirilmesi, müzelerin gruplara ayrılması anlamına gelmektedir. Gürcistan ve Acara Özerk Cumhuriyeti'nde sistemleştirme ihtiyacı, müzelerin sayısının arttığı ve çeşitli müze kurumları biçimleri olduğundan müze dünyası gelişiminde belirli bir tarihsel aşamada ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılda bilimin farklılaşmasıyla çeşitli profillerde müzeler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlar: sanatsal, arkeolojik, etnografik, tarımsal eserlerin yer aldığı müze gruplarıdır. 20. yüzyılda müzeler; tür, tip ve kategorilere göre ayrılması kabul edilmiştir. Müzeyi kategorilere ayırmanın idari yönetim ilkesi 1990'lardan önce de benimsenmişti. Gürcistan müzelerinin statüleri, yetkililerin veya üst kuruluşların kararnamesiyle belirlenmektedir (Mesxia, 2014: 346-347).

Güneybatı Gürcistan'da yer alan Acara Bölgesindeki müzeler; karakteristik tarımsal, halk sanatları ve el sanatları ile her zaman ayırt edilmiştir. Bölgedeki etnografya müzelerinin tamamında ahşap eserler yoğun olarak yer almaktadır. Bu da bölge ikliminin eserler üzerindeki etkisinin göstergesidir. Ayrıca yine bütün müzelerde yörenin kültürünü ön plana çıkartan el sanatları, kıyafetler, takılar, tarım aletleri, hayvancılık ile ilgili eserler de sergilenmektedir. Çalışmamız kapsamında ele aldığımız Hopa İlçesi'nin Gürcistan Devleti'nin sınırında bulunması ve yakın ticari ve kültürel ilişkileri sahip olması sanat unsurları bakımından da karşılıklı etkileşimlere sahip olmasını etkilemiştir. Bu etkileşimi Hopa Etnografya Müzesi ve Acara'da yer alan Borcğalo Etnografya Müzelerinde görebilmekteyiz.

Gürcistan'ın en erken tarihinin Erken Taş Devrine kadar uzandığı ileri sürülmektedir. Karadeniz kıyıları ve Doğu Gürcistan'daki bölgelerde ilk yerleşim yerlerinin olduğu düşünülmektedir. Bu bölgede, M.Ö. 400'de Yunanlılar, M.Ö. 8. yüzyıllarda Urartu ve ayrıca Romalıların etkisi görülebilir. Bu süreçten sonra Bizans ve Perslerin etkisinin varlığı devam etmiştir. Araplar 8. yüzyıldan itibaren ve 11. yüzyılda da Türkler bu bölgede etkili olmuşlardır. Tüm bu bilgileri neticesinde Gürcülerin Orta Çağ'da birçok devlet ve inancın etkisinde olduğunu söylemek mümkündür. Fakat Gürcistan'daki sanat eserlerinin özelliklerine bakıldığında, Hristiyanlığın etkisinin var olduğu görülmektedir (Buğrul, 2020: 81).

2. ARTVİN- HOPA'DAKİ ETNOGRAFYA MÜZESİ

Artvin Hopa Etnografya Müzesi; Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yer alan Hopa ilçesi Artvin ili'ne bağlıdır. İl merkezine 69 km ve Gürcistan sınır kapısında bulunan İlçe, Sarp köyüne 19 km uzaklıktadır. Bu liman ilçesi Doğu Karadeniz'de yer alan, yaylalar, ormanlar, krater göller, akarsular, zengin flora ve faunasıyla, tarihi yapıları, festivaller ve buna benzer yönleriyle büyük dikkat çekmektedir.

Müze binası, 20. yüzyıl başlarına tarihlendirilmiş tescilli bir konaktır. Bina, restorasyon geçirdikten sonra kültür evi ve müzeye dönüştürülmüştür. Bina yığma yapım sistemi ile inşa edilmiş, zemin, normal ve çatı katı olmak üzere üç kattan oluşmaktadır. Müze binası ve arazisi Hopa belediyesine ait olup eselerin bütünü bu ilçede yaşayan üç kişiye aittir. Müzenin kuruluşu yöre halkı ve belediye işbirliğine dayanmaktadır. Müze üç ortak tarafından 2017 yılında ziyarete açılmıştır ve işletilmektedir. Bulunduğu arazi eğiminden dolayı yapının zemin ve birinci katında iki ayrı giriş kapısı yer almaktadır. Asıl giriş kapısı ön cephede, diğer giriş sol cephede bulunmaktadır. Yapı kırma çatı ile örtülü olup, üstü alaturka kiremit ile kaplıdır.

Görsel 1. Hopa Etnografya Müzesi

Erişim: https://lazca.org/hopa/879-hopa-muzesi.html,Erişim Tarihi: 20.01.2023.

Müzede bulunan eserlerin büyük bir çoğunluğu şahıslara ait iken geri kalan eserler Hopa İlçesi'ne bağlı köylerden ve Gürcistan devletinin Hopa İlçesi'ne yakın yörelerinden getirtilmiştir. Eserler müzenin farklı kısımlarında getirtildiği bölge ve kullanım amacına göre sergilenmektedir. Hopa Etnografya Müzesi'nde geçmişten günümüze yöre insanın inanç, sosyal yaşam biçimini, düşünüş, kültür ve yeteneklerini ortaya koyan 2000'den fazla eser sergilenmektedir. Müzede daha çok Gürcistan'ın batı kısmını da içine alan ve Artvin'in Hopa ilçesindeki mutfak eşyaları ile tarım, tartı, aydınlatma ve marangozluk aletleri, av tüfekleri ve kılıç gibi silahlar, hayvan postları, dişleri ve boynuzları ile vitrin eşyası sergilenmektedir. Hopa Etnografya Müzesinin çok zengin etnografik eserlerden oluşan koleksiyonlarının olduğu görülmüştür (Buğrul, 2018: 573; Özbek, 2022: 424).

Görsel 2. Şahıslara ait eserlerin yer aldığı galeri
Erişim: https://lazca.org/hopa/879-hopa-muzesi.html,
Erişim Tarihi: 01.01.2023

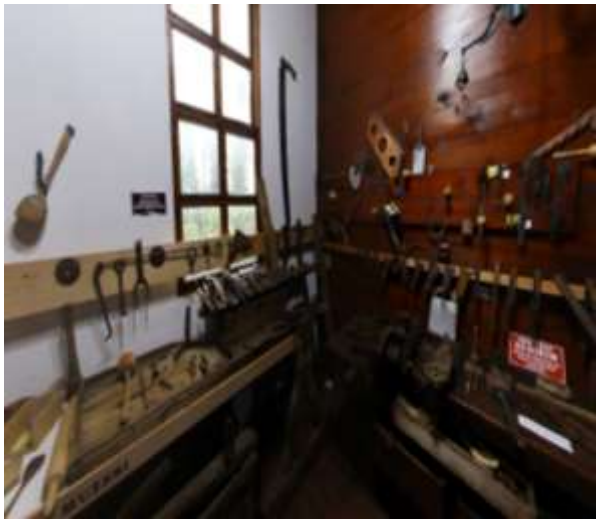

Görsel 3. 1900'lü yıllardan kalan Marangoz aletleri
Erişim: https://lazca.org/hopa/879-hopa-muzesi.html
Erişim Tarihi: 01.01.2023

Görsel 4. Bakır malzemeli kap kacakların yer aldığı galeri
Erişim: https://lazca.org/hopa/879-hopa-muzesi.html
Erişim Tarihi: 01.01.2023

Görsel 5. Mutfak kap kacaklarının yer aldığı galeri
Erişim: https://lazca.org/hopa/879-hopa-muzesi.html
Erişim Tarihi: 01.01.2023

Görsel 6. El sanatları ve çeyiz galerisi
Erişim: https://lazca.org/hopa/879-hopa-muzesi.html
Erişim Tarihi: 01.01.2023

Görsel 7. El sanatları ve çeyiz galerisi
Erişim: https://lazca.org/hopa/879-hopa-muzesi.html
Erişim Tarihi: 01.01.2023

Görsel 8. Tarım ve hayvancılıkta kullanılmış olan araç gereçler
Erişim: https://lazca.org/hopa/879-hopa-muzesi.html
Erişim Tarihi: 01.01.2023

Görsel 9. Günlük kullanım eşyaları
Erişim: https://lazca.org/hopa/879-hopa-muzesi.html
Erişim Tarihi: 01.01.2023

Görsel 10. Bakır malzemeli kap kacaklar
Erişim: https://lazca.org/hopa/879-hopa-muzesi.html
Erişim Tarihi: 01.01.2023

Artvin'in Gürcistan ile komşu olması ve ticaret yolu üzerinde yer alması nedeni ile ülkedeki etnografik eserler konusunda Acara Bölgesinde yer alan etnografik eserler ile benzerlik göstermektedir. Ayrıca İslam öncesi ve İslam dönemi Türk sanatı ve kültürünün etkisinden

ortaya çıkan çok sayıda etnografik esere sahip olduğu görülmektedir (Özbek, 2022: 424). Hopa Etnografya Müzesi'nin bahçesi peyzaj ve eserlerin sergilenişi bakımından oldukça güzel bir şekilde dizayn edilmiştir. Hopa Etnografya Müzesi bahçesindeki geleneksel tarım aletleri olan el değirmenleri ve dibek taşı, boyunduruk, kağnı ve düven yer almaktadır (Buğrul, 2018: 578).

Görsel 11. Müze bahçesinde yer alan tarım aletleri

Görsel 12. Müze Bahçesinde yer alan küpler ve farklı dönemlere ait tarıma aletleri (Buğrul: 2018)

Görsel 13. Müze bahçesinde çeşitli işlevlere sahip değirmen taşları (Buğrul: 2018)

3. BATUM-ACARA'DAKİ BORCĞALO ETNOGRAFYA MÜZESİ (ბორჯგალო ეთნოგრაფიული მუზეუმი)

Müze, Batum il merkezine yakın Kakhaberi Mikheil Şarashidze caddesinde yer almaktadır. Bu müze, müzecilik alanında çalışmalar gerçekleştirilmiş olan ressam ve mühendis Kemal

Turmanidze'nin kendi imkânları dahilinde ile kurmuş olduğu bir müzedir. 1984-1996 yılları arasında yoğun olarak kendisine ait şahsi eserler (ahşap eserler) biriktirmiştir. Müzenin kurucusu olan Kemal Turmanidze'nin, ilk zamanlarda eski Batum'da imalathanesi ve müzesi vardı. Şu an müzenin kurulu olduğu müze arazisi Gürcistan Devleti tarafından kendisine tahsis edilmiştir. 2012 yılında arazide sadece bir müze binası ve ağaçlar bulunuyordu. Daha sonra bu tek binaya müze girişinin sağında dinlenme ve oturma bölümü, bölgedeki mimari dokuyu anlatan ahşap malzemeden yapılmış olan maketler yapılmıştır. Müze şimdiki haline 2015 yılında kavuşmuştur. Kemal Turmanidze müze arazisinde yer alan bütün sergi mekânlarının inşaatını kendi imkânları ile yapmıştır. Kemal Bey'in kendisinin yaptığı ahşap eserler, Batum Merkez, Hulo ve Keda müzelerinde sergilenmektedir. Ahşap eserlere olan yatkınlığı, kendisine ait olan Borcğalo Etnografya Müzesi'ndeki (ბორჯგალო ეთნოგრაფიული მუზეუმი), ahşap eserler atölyesi ve yapmış olduğu ahşap eserlerin, Acara merkezde yer alan müzelerde ve birçok yerde kendisine ait olan ahşap eserlerin varlığından da hissedilmektedir.

Müze geniş bir arazi üstünde yer almakta olup; müze arazisi girişinin solunda bilet satış birimi, seramik yapımını vurgulayan galeri, demir atölyesi galerisi, taş işleme atölyesi galerisi, şeklinde üç küçük galeri yer almaktadır. Bu galerilerin de sol tarafında, Kemal Turmanidze'ye ait ahşap eserler atölyesi, bu atölyenin karşısında müze arazisi girişinin sağında, dinlenme birimleri ve ahşap maketlerin sergilendiği galeri yer almaktadır. Müze arazisinin ortasında el sanatları galerisi, bu galerinin arkasında ahşap konut mimarisi maket galerisi, solunda beşik galerisi hemen arkasında ise tarım galerisi bulunmaktadır. Tarım galerisinin solunda; süt ürünleri yapımı galerisi, sığır ahırı galerisi, keçi kulübesi galerisi, binicilik galerisi, ahır galerisi ve tahıl ambarı galerisi olmak üzere on beş galeri, bilet satış yeri, iki adet dinlenme mekânı yer almaktadır. Genel olarak müze, açık ve kapalı mekânlar olmak üzere farklı birimlerden oluşmaktadır.

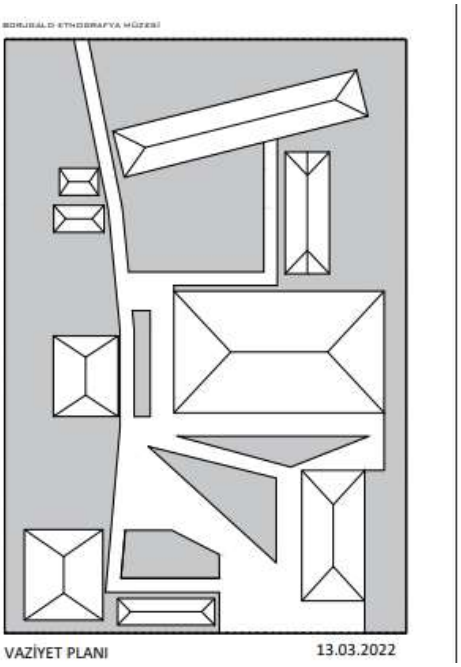

Plan 1. Borcğalo Etnografya Müzesi'nin Kurulu olduğu arazi ve mekânları (E.SÜER)

Görsel 14. Borcğalo Etnografya Müzesi'nin Kurulu olduğu arazi ve mekânları

Erişim: https://www.tripadvisor.com.tr/Attraction_Review-g297576-d10637391-Reviews-Ethnographic_Museum_Borcğalo-Batumi_Adjara_Region.html, Erişim Tarihi: 01.05.2023.

Borcğalo Etnografya Müzesi'nde (ბორჯგალო ეთნოგრაფიული მუზეუმი), eserler yapı grupları içerisinde farklı yöntemlerle sergilenmektedir. Müze, Acara bölgesi için tipik olan konut ve tarım yapılarının modellerini, el sanatlarını, tarım çiftçiliğini, günlük yaşamı ve daha fazlasını sunmaktadır. Müzede çeşitli etkinlikler gerçekleştirmiş olan balmumu insan figürleri sergilenmektedir. Müzede sergilenen balmumu heykeller ve ağaç oymacılığı eserleri Kemal Turmanidze tarafından yapılmıştır. Bölgedeki malzeme kullanımı, müzenin şekillenmesinde

de etkili olmuştur. Müzede, Kemal Turmanidze'nin yapmış olduğu farklı balmumu mankenler ve eserler aracılığı ile Acara'nın kültür, sanat ve eski yaşamına dair gelenek ve görenekler hissedilebilmektedir.

Müzede, geleneksel halk kültürüne ait, giyim, kap kacak, demir, taş ve ahşap işlemeciliği örnekleri görülmektedir. Borcğalo Etnografya Müzesi'nde (ბორჯგალო ეთნოგრაფიული მუზეუმი), geleneksel tarım, bağ, bahçecilik ve arıcılık ile ilgili birimler gezilirken geleneksel halk müziği ziyaretçilere eşlik etmektedir. Müzede hediyelik geleneksel ahşap sanatının en güzel örneklerini görülebilir ve satın alınabilinir. Müze arazisi girişinin sol kısmında Kemal Turmanidze'ye ait ahşap eserler atölyesi yer almaktadır.

Müze arazisi girişinin solundaki ilk galeride, seramik ustası balmumu atölyesi ve yaptığı işi sergilenmiştir. İkinci galeride demir ustası balmumu ve atölyesi sergilenmektedir. Üçüncü galeride ise taş ustası balmumu ve taş eserleri atölyesi sergilenmektedir. Bu galerilerde balmumu modeller atölyelerde çalışıyorlarmış hissi verilmiş bir şekilde teşhir edilmektedir.

Görsel 15. Seramik atölyesi, demir atölyesi ve taş eserler atölyesi galerileri

Müze girişinin solundaki galerilerin solunda yer alan ahşap eserler atölyesi; ahşap eserler atölyesi, müzenin kurucusu olan Kemal Turmanidze Bey tarafından günümüzde de kullanılmaktadır. Atölyede yapılmış ve yapılmakta olan ahşap eserler hem bölgedeki birçok müzede sergilenmekte hem de hediyelik eşya olarak satın alınabilmektedir.

Görsel 16. Ahşap eserler atölyesi dış cephesi

Görsel 17. Ahşap eserler atölyesi içinden görünümü

Ahşap eserler atölyesinin karşısında bölgenin önemli mimari yapılarının maketleri sergilenmektedir.

Görsel 18. Maketlerin sergilendiği mekân

Müze arazisi üstünde yer alan galerilerden biri de el sanatları galerisidir; bu galeride bölgenin yaşam tarzını, kültürünü yansıtan el sanatları eserleri ve balmumu mankenler teşhir edilmektedir.

Görsel 19. Borcğalo el sanatları galerisi ön cephe

Görsel 20. Borcğalo el sanatları galerisi içerden görünümü (1)

Görsel 21. Borcğalo el sanatları galerisi içerden görünümü (2)

Görsel 22. Borcğalo el sanatları galerisi içerden görünümü (3)

Geniş ormanlarla kaplı olan bölge bitki çeşitliliği açısından zengin olması ahşap eserlerin varlığını arttırmıştır. Bu galeride müze kurucusu tarafından yapılmış olan bölgenin mimari yapılarının ahşap malzemeli maketleri, ahşap konut mimarisi maket galerisinde teşhir edilmektedir.

Görsel 23. Ahşap konut mimarisi maket galerisi

El sanatları galerisinin solunda, beşik galerisi yer almaktadır. Acara bölgesinde yoğun olarak ahşap malzemeli eserler yapılmış ve yapılmaktadır. Bölgede ahşap beşik geleneği önemli olduğundan dolayı müze arazisinde beşik galerisi de eklenmiştir. Bu galeri'nin içerisinde balmumundan ahşap ustası ve ahşap beşikler sergilenmektedir.

Görsel 24. Beşik Galerisi

Müze arazisi üzerinde yer alan bir başka galeri de tarım galerisidir. Tarım galerisinde bölgenin tarımcılık işeyişinin nasıl olduğunu anlayabileceğimiz balmumu modeller ve bölgede kullanılmış olan tarım aletleri sergilenmektedir.

Görsel 25. Tarım Galerisi

Görsel 26. Tarım Galerisi büyük salonu

Görsel 27. Tarım Galerisi büyük salonu detay

Beşik galerisinden hemen sonra, tarım galerisinin de solunda bölgenin hayvancılık, süt üretimi, tahıl ambarına dair eserlerine ait galeriler yer almaktadır. Galeriler küçük kare planlı olup ahşap malzemeden yapılmışlardır.

Bu galerilerde bölgenin önemli geçim kaynağı olan ve kültürünü yansıtan hayvancılık ile ilgili balmumu heykeller ve hayvanlar yer almaktadır.

Görsel 28. Süt ürünleri yapımı galerisi, sığır keçi ahır galerisi

Görsel 29. Binicilik galerisi

Görsel 30. Ahır galerisi

Görsel 31. Tahıl ambarı galerisi

Borcğalo Etnografya Müzesi'nin (ბორჯგალო ეთნოგრაფიული მუზეუმი), uygun altyapı, çevre düzenlemesi, yürüyüş yolları, bilet satış birimi, dinlenme mekânları, aktif olarak müzenin kurucusu tarafından kullanılmakta olan ahşap eserler atölyesi' nin günümüz çağdaş müzeciliği özellikleri için oldukça önem arz etmektedir.

4. DEĞERLENDİRME VE KARŞILAŞTIRMA

Ait oldukları toplum ve medeniyetlerin geçmişini günümüze somut ve soyut nesnelerle taşıyan ve yaşatan, geçmişi aydınlatarak bugüne ışık tutan müzeler, oldukça önem arz etmektedirler. Müze kavramı ülkemizde ve Gürcistan'da da önemsenmektedir. Güney Kafkasya ülkelerinden biri olan Gürcistan ile Anadolu arasındaki bağlar eski çağlara kadar uzanmaktadır. Türkiye bulunduğu konum sebebiyle Avrupa ve Asya'yı birbirine bağlamaktadır. Türkiye, konumu ve dünya siyasetindeki aktif rolünden dolayı birçok ülke ile kültürel iş birliği yapmaktadır. Kültürel iş birliği yapmış olduğu ülkelerden biri de

Gürcistan'dır. *1992 yılında Eğitim, Kültür ve Spor Alanındaki İşbirliğine Dair Kanunun* imzalanmasından sonra, karşılıklı kültürel iş birlikleri yapılmıştır.

Türkiye'de müzecilik geleneği Anadolu'nun çok zengin tarihi geçmişi ve bu geçmişin bize bırakmış olduğu kültürel değerler ile 19. yüzyıldan itibaren ele alınmaya başlanmıştır. Cumhuriyet Dönemi ile birlikte yeni açılımlarla etnografik malzemelere önem verilerek müzecilik çalışmaları ve kültür çalışmaları başlatılmıştır (Gümüş, 2015: 22-25). Tanzimat süreci ve Batılılaşma etkisi ile müzecilik, kendine özgü bazı özelliklere sahip olmuştur. Osmanlı topraklarına Batılıların ilgi göstermesi ile birlikte kültür varlıkları açısından kazı, eski eser, müze ve arkeoloji gibi terimler kullanılmaya başlanmıştır.

Gürcistan'da Müze geleneği Antik Çağlardan 19. yüzyıla kadar eski eserleri toplama ve koruma dönemi ile başlamış olsa da 1801-1921 (Çarlık Rus Dönemi), 1921-1991 (Bolşevik Rus Dönemi), 1991 tarihinden günümüze olan dönemler şeklinde ele alınmıştır. Ayrıca bölgedeki müzeler farklı başlıklar altında da değerlendirilmiştir. Müzeler gruplandırılmaya başlandıktan sonra etnografya müzeleri oluşturulmuştur (Aytekin ve Özbek, 2022: 1-36).

Her iki ülkede de genel anlamda etnografya müzelerinin oluşumu aynı dönemlere denk gelmektedir.

19. yüzyılın ilk yıllarında Gürcü sanatı, içinde bulunulan sosyal ve politik durum tarafından şekillendirilmiştir. Bu yüzyılın başlangıcından sonuna kadar sonuna kadar geçen süre içinde şehir planlamacılığı ve mimari başta olmak üzere Gürcü sanatında belirgin değişiklikler göze çarpmaktadır. Yine bu dönemde, mimari dışında sanatın diğer alanları da daha önce karşılaşılmayan formlara bürünmüştür (Aytekin, 2017:447; Çelebi, 2019: 165-169). Bu sanat alanlarından biri de müzecilik alanıdır.

Çalışma kapsamında ele aldığımız Artvin Hopa Etnografya Müzesi Türk sanatı ve kültürü oldukça önem arzetmektedir. Bu müze, etnografik eserleri ile bölgenin kültür ve sanatının yansıtılmasında, tanıtılmasında ve kuşaklar arasında güçlü bağların kurulmasında çok önemli bir görevi üstlenmiştir. Bölge insanın bu konudaki çabaları ve duyarlılığı önemli bir husustur. Yerel yönetim ve yöre insanının iş birliği neticesinde bu müze güzel bir peyzaja sahip bahçesi ile ve müze içindeki eserlerin kullanım amacına göre tasnif edilerek sergilenmesi ile örnek olacak bir özelliğe sahiptir.

Ele aldığımız bir diğer müze Gürcistan'ın Acara Bölgesinde yer almaktadır. Bu bölgede yer alan müzeler ağırlıklı olarak etnografya müzeleri, özel müzeler ve arkeoloji müzelerdir. Acara Bölgesinde yer alan Borcğalo Etnografya Müzesi (ბორჯგალო ეთნოგრაფიული მუზეუმი), bölgede yer alan etnografya müzeleri arasında Gürcistan'da kurulmuş olan ilk ve

en erken tarihli (1984) müzedir. Müzenin kurucusu, kendi hayalini gerçekleştirmek için koleksiyonlaştırdığı eserleri teşhir etmektedir.

Müze'nin Kemal Turmanidze Bey tarafından çocukluk çağından itibaren ortaokul yıllarından sonra kendi imkânları ile önce eser toplayarak daha sonra büyük bir etnografya müzesi kurarak bölgenin kültürünü, yaşamını yansıtan eserlerin sergilendiği bir müze kurmuştur. Müze, genel olarak Acara'nın yaşamı ve kültürel özelliklerinin çok net bir şekilde hissettirildiği önemli bir müzedir. Bölgedeki malzeme kullanımı, müzenin şekillenmesinde de etkili olmuştur. Çoğunlukla burada sunulan tüm sergiler müze kurucusunun kendisi tarafından yapılmış olan el yapımı eserlerdir. Müzede ayrıca, müzenin kurucusu Kemal Turmanidze'nin uluslararası alanda pek çok ödül kazanmış ahşap oyma eserleri de sergilenmektedir.

Müze, yönetimi ve personel açısından değerlendirilmesine bakıldığına bir aile işletmesi olduğu görülmektedir. Aile işletmesi olmasına rağmen profesyonelce kurulmuş olup yönetilmektedir. Müze, eğitim ve sosyal ve kültürel faaliyetler ise; galeri ve sergileri hikâyeleştirilmiş bir hissiyat verilerek dizayn edilmiştir. Müze bütün bu özelliklerinden dolayı bölgedeki etnografya müzeleri arasında oldukça önemli bir durumdadır.

Araştırma konusunu teşkil eden Acara Bölgesinde yer alan müzeleri, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Artvin Hopa Etnografya Müzesi; çok zengin etnografik eserlerden oluşan bir koleksiyona sahip olduğu görülmüştür. Ticaret yolu üzerinde yer alması ve Gürcistan ile komşu olması ile bu ülkedeki etnografik eserler konusunda benzerliklerin olduğu görülmüştür. Genel olarak, Hopa Etnografya Müzesi Acara Bölgesinde yer alan Borcğalo Etnografya Müzesi (ბორჯგალო ეთნოგრაფიული მუზეუმი), ile etnografik eserler yönünden benzerlik göstermektedir. Bölge kültürlerinin birbirine yakın olması etnografya müzelerinde yer alan eserlerin de benzer olmasını etkilemiştir. Benzer olan eserler özellikle de her iki bölgede de kullanılmış olan ahşap eserler, günlük kullanım gereçleri kıyafetler, tarım aletleri ve el sanatı ürünleridir.

Ahşap eserlerden, Hopa Etnografya Müzesi'nde sergilenmekte olan beşik biçimsel olarak Borcğalo Etnografya Müzesi (ბორჯგალო ეთნოგრაფიული მუზეუმი)'nde yer alan beşik ile oldukça benzerlik göstermektedir. Acara Bölgesi'nde ahşap beşik geleneği önemli olduğundan dolayı müze arazisinde beşik galerisi de eklenmiş içerisinde balmumundan ahşap ustası ve ahşap beşikler sergilenmektedir. Ahşap eserlerin yoğunluğu Artvin Hopa Etnografya Müzesi'nde de görülmektedir.

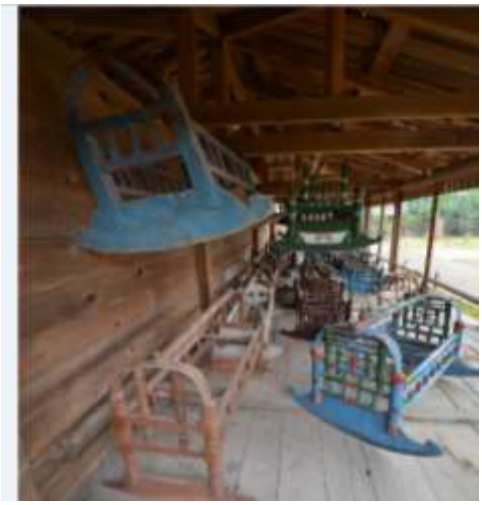

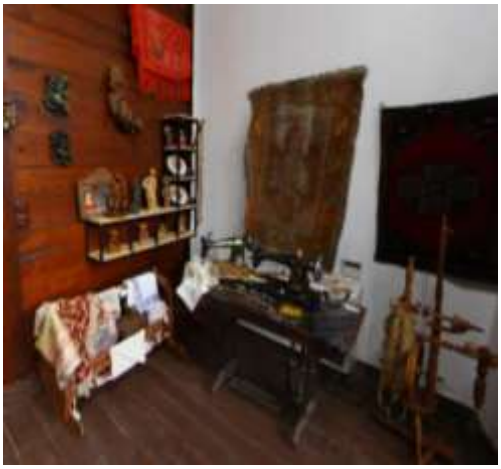

Görsel 32. Borcğalo Etnografya Müzesi'nde yer alan ahşap beşikler **Görsel 33.** Hopa Etnografya Müzesi ahşap beşik

Borcğalo Etnografya Müzesi (ბორჯგალო ეთნოგრაფიული მუზეუმი)'nde yer alan ahşap eserler atölyesi müzecilik alanında etnografya müzesinde çağdaş müzecilik faaliyetlerinin de gerçekleştirildiğinin göstergesidir.

Görsel 34. Borcğalo Etnografya Müzesi Ahşap Eserler Atölyesi

Benzer olan eserler grubunda özellikle de her iki bölgede de kullanılmış olan tarım aletleri ele aldığımız her iki müzede de sergilenmektedir.

Görsel 35. Artvin Hopa Etnografya Müzesi tarım aletleri **Görsel 36.** Borcğalo Etnografya Müzesi tarım aletleri

Benzer olan eserler grubunda el sanatları ürünleri her iki müzede de detaylı olarak teşhir edilmiştir.Borcğalo Etnografya Müzesi el sanatları galerisi balmumu heykeller ile biraz daha günümüz çağdaş müzelerinde kullanılmış olan sergileme tekniğini kullanmıştır.

Görsel 37. Artvin Hopa Etnografya Müzesi el sanatları galerisi **Görsel 38.** Borcğalo Etnografya Müzesi el sanatlarıgalerisi

Gürcistan'ın önemli bir kültürel bölgesi olan Acara'da ahşap Özellikle 19-20. yüzyıl aralığında Osmanlı Döneminde, inşa edilmiş ahşap konut mimarisi ve camilerine ait bazı mimari parçalar ve el sanatı ürünleri bu müzelerde sergilenmektedir. Bu açıdan müzeler ahşap eserler bakımından zenginlik göstermektedir. Bu ahşap eserler, marangozluk, aletleri ile ağacın makinelerce işlenmiş haliyle alınıp, kesme, biçme, zımparalama gibi işlemlerden geçirilerek şekillendirilmektedir. Çalışma kapsamında ele almış olduğumuz her iki müzede de marangozluğu vurgulayan eserler yoğun olarak teşhir edilmektedir.

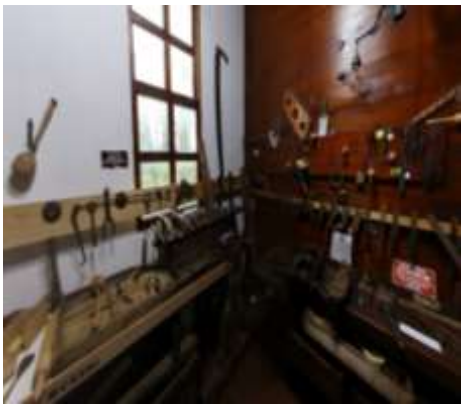

Görsel 39. Artvin Hopa Etnografya Müzesi marangoz aletleri **Görsel 40.** Borcğalo Etnografya Müzesi marangoz aletler

Artvinde yapılmış olan farklı kazı çalışmalarından tespit edildiğine göre geçmiş dönemlerde bu yörede seramik sanatındaki yaygın bir şekilde icra edilmiştir. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Böülümü öğretim üyelerinden Öğretim Üyesi Osman Aytekin başkanlığında Şavşat kalesinde yürütülmüş olan kazı çalışmasında ortaya çıkarılan çeşitli dönemlere ait küplerde bunlara birer örnektir.

Şavşat Satlel Kalesinde ortaya çıkarılan Gürcü dönemi içki stoğunda kullanılmış olan küpler ve biçim olarak Acara'da yer alan Borcğalo Müzesi'nde sergilenmekte olan küplerle benzerlik göstermektedir. Gürcistan'da küp yapımı, "kvevri" olarak adlandırılan ve içki mayalanması, depolanması yanında farklı gıdaların korunmasında kullanılmak üzere 8 bin litre hacme kadar ulaşan küplerin yapıldığı görülmektedir. (Buğrul, 2018: 584).

Görsel 41: Hopa Etnografya Müzesi'nde yer alan küpler **Görsel 42:** Hopa Etnografya Müzesi Bahçesi'nde yer alan küpler

Çok yakın komşusu bulunduğumuz Acara bölgesinde yer alan söz konusu Borcğalo etnografya müzesi ve Artvin Hopa Etnografya Müzesi'nde yer alan günlük kullanım eşyaları Gürcistan ve Türkiye arasında kültürel anlamda benzerliklerin var olduğunun vurgusu yapılabilecek eser grubudur.

Görsel 43: Hopa Etnografya Müzesi günlük kullanım araçları **Görsel 44:** Borcğalo Etnografya Müzesi günlük kullanım araçları

Genel olarak Hopa Etnografya Müzesi'nde yer alan eserler tek bir bina içerisinde farklı bölümlerde teşhir edilirken; Borcğalo Etnografya Müzesi büyük bir arazi üzerinde açık ve kapalı mekanlar olmak üzere birbirinden bağımsız galerilerde sergilenmektedir. Eserlerin sergilendiği mekanlar açısından her iki müzeyi değerlendirdiğimizde; her iki müzenin de

kurucuları tarafından kendi imkanları doğrultusunda kurulmuş olmasına rağmen oldukça özverili bir şekilde dizayn edildikleri gözlemlenmiştir.

Her iki ülkenin 1071'den beri kültürel etkileşimi açısından Anadolu toprakları Bizans'tan Selçuklu Türklerinin egemenliğine girerken Kafkasya'nın kadim kültürlerinden biri olan Gürcüler ile Türkler arasında dinsel farklılıklar olmasına rağmen, Gürcülerin Türkler ile yakın komşuluk ilişkiler kurdukları ve bu durumun sanat ve mimaride de çeşitli etkileşimlere yol açtığı düşüncesini desteklemiştir. Acara bölgesinin Müslümanlaştırılması Osmanlılar tarafından 16. yüzyıldan gerçekleşmiştir. Bu bize bölgenin İslam kültür ve medeniyetine yabancı olmadığını göstermektedir (Aytekin, 2015:55-56; Gümüş, 2020: 329-333).

5. SONUÇ

Bu çalışmada ele alınan Hopa Etnografya Müzesi'nde sergilenen eserler geçmişte Hopa'da yaşamış olan insanların kültür, gelenek, çevre ile ilişkileri sosyal yaşam ve yeteneklerini yansıtması bakımından önemli bir yere sahiptirler. Bu eserler aynı dönem farklı yerlerdeki benzer etnografik eserlerle karşılaştırıldığında, Acara'da yer alan Borcğalo Etnografya Müzesi'nde sergilenen bazı etnografik eserlerle benzerlik göstermeleri ile dikkat çekmektedir. Bu da yöre insanının önemli bir kısmının Acara'da yaşayan Gürcülerle akraba olmalarına ve geçmişteki ortak kültür ve sanatına bağlanabilir. Doğu Karadeniz Bölgesindeki müzeler ve müzecilik faaliyetlerinin komşu sanat çevresi ile etkileşim içerisinde olduğu değerlendirme ve karşılaştırma kısmında vurgulanmıştır. Özellikle kültürel faaliyetlerin Batı dünyasında, rönesans ve reform hareketlerinden sonra önemsenmeye başlanmış olduğu ve 18. yüzyılın ilk yarısında somutlaştığı; Osmanlı hâkimiyeti döneminde Tanzimat'tan sonra (19. yüzyılın ortalarında), Gürcistan'da; başlangıçta Rus yönetimleri çerçevesinde, günümüzde ise Batı kültürel hukuku temelinde şekillendiği görülmektedir.

Doğu Karadeniz ve Güneybatı Gürcistan; tarımsal, halk sanatları ve el sanatları ile her zaman ayırt edilmiştir. Bölgelerde yer alan etnografya müzelerinin tamamında ahşap eserler yoğun olarak yer almaktadır. Bu da bölge ikliminin eserler üzerindeki etkisinin göstergesidir. Ayrıca yine bütün müzelerde yörenin kültürünü ön plana çıkartacak el sanatları, kıyafetler, takılar, tarım aletleri, hayvancılık ile ilgili eserler de sergilenmektedir.

KAYNAKÇA

Aytekin, O., *Erzurum Müzesi'ndeki Gürcü Sikkelerinden Örnekler*, Türkiye Gürcüleri ve Lazları Kartveller -Tarih ve Perspektifler 5. Uluslararası Bilimsel Konferans, Tiflis, Gürcistan. 28- 29 Nisan, 55-56, 2015.

Aytekin, O., *Şota Rustaveli Dönemi (12-13 yüzyıllar) Mimari Açıdan Anadolu Gürcistan İlişkilerine Bakış*, Uluslararası Şota Rustaveli 850. Yılı Sempozyumu Bildirileri, 447-485, Düzce ,12- 14 Mayıs, 2017.

Aytekin, O., Özbek, G., Gürcistan'ın Müzecilik Geleneği ile Türkiye Müzecilik Olgusu'nun Karşılaştırmalı Bir Değerlendirmesi, *Farklı Yaklaşımlarla Sanat Tairihi Çalışmaları- Recai Karahan Armağanı,* Ankara: Berikan Yayınevi. *İçinde* (1-40). 2022.

Atagök, T., *Yeniden Müzeciliği Düşünmek,* İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Basım-Yayın Merkezi Matbaası. 1999.

Avcı, A., *Cumhuriyet Dönemi Etnografya Çalışmalarına Bir Örnek: Ankara Etnografya Müzesi,* Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara. 2017.

Batur, S. "Dünyada Müzeciliğin Gelişmesi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt.6,1472, 1983.

Buyurgan, S., Vedat Ö., and Levent M., *Görsel Sanatlar Eğitiminde Müze Eğitimi ve Uygulamaları*. Görsel Sanatlar Eğitimi Derneği, 2005.

Buğrul, H., Artvin, Hopa Etnografya Müzesi Bahçesinde Sergilenen Eserler Üzerine Bir Çalışma. Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 10(19), 573-591. 2018.

Buğrul, H., Hopa Etnografya Müzesi'ndeki Bakır Eserler ve Tartı Aletleri Üzerine Bir Çalışma. Internatıonal Journal Of Russıan Studıes, January, 9,1, 2020.

Çelebi, F., *Gürcü Sanatının Ana Hatları.* Ankara: Gece Kitaplığı/ Gece Publishing. 2019.

Dvali, N., *Gürcistan'da Rus İdaresinin Kuruluşu (1801-1918)***,** Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2019,

Hisar. A. Ş., *Türk Müzeciliği,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

Gerçek. F., *Türk Müzeciliği,* Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

Gümüş, E., *Etnografya Müzelerinde Sergileme ve Teşhirin Hikâyesi (Ankara, Çankırı, Eskişehir, Yozgat Etnografya Müzeleri Örneği ile),* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bozok Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat, 2013.

Gümüş N., XVI. *Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri*, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.

Karaduman. H., *Ankara Etnografya Müzesi'nin Kuruluşu ve Milli Müze,* Bilgin Kitapevi, Ankara, 2016.

Karabıyık, A., *Çağdaş Sanat Müzeciliği Kapsamında Türkiye'deki Müzecilik Hareketlerine Bir Bakış,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2007.

Küçükhasköylü, N. *Dünyada Müzeciliğin Tarihsel Gelişimi. Müzecilik ve sergileme,* 23-47, 2013.

Koç A. M., Karaoğlu, A., Sanatın Genişleyen Sahası ve Görsel Etnografya, İdil Dergisi, C. VI, S XXXVI, 2259-2272. Dergisi, S.I, Ankara, 293-297, 2017.

Mesxia, E. (2014). Müzecilik Dersleri, Maia Chichileishvili (Ed.), Gürcistan: Batum Devlet Üniversitesi Akademik Kurulu (Gürcüce).

Mülayim, S., Yüzyılın Kültür ve Sanat Kronolojisi (1900-1999). İstanbul: Kaknüs Yayınları. 1999.

M. Polat, Etnografya Müzelerine Yeni Bir Yaklaşım.

Özbek. G., *Gürcistan'ın Acara Bölgesinde Müzecilik Faaliyetleri ve Bunların Çağdaş Müzecilik Açısından Değerlendirilmesi,* Doktora Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2022.

Timor, A, N. Dünya Bölgeleri: Orta Asya, Rusya ve Kafkaslar, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, 2010.

DEPREME DİRENÇLİ KENT OLUŞTURMA AÇISINDAN TAVŞANCIL BELEDİYESİ ÖRNEĞİ: İSTİSNA MI? ÜTOPYA MI?

Dr. Fatih GÜLER
Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, - 0000-0002-5365-5700

ÖZET

2023 yılı Şubat ayında Gaziantep, Kahramanmaraş ve Hatay illeri merkezli gerçekleşen deprem afetlerinin sonuçları, depreme dirençli kentler oluşturulması konusundaki toplumsal farkındalık ve algıyı arttırmıştır. Depremlerin yıkıcı etkilerinin azaltılması konusundaki en etkin tedbirlerin başında imar politikaları gelmektedir. İmar politikalarında karar alma, uygulama ve denetleme konusundaki asli inisiyatif sahibinin yerel yönetim organları olduğu bir gerçektir. Deprem farkındalığıyla imar politikalarını bu eksende sürdüren yerel yönetim organları, deprem afetlerinin ardından sorumluluk alanlarındaki muhtemel can ve mal kayıplarını azaltma konusunda kilit rol oynamaktadır. Kocaeli ilinin Dilaovası ilçesi sınırları içerisinde kalan ve 1999 yılında gerçekleşen Gölcük depremine oldukça yakın bir bölgede olmasına rağmen herhangi bir can ve mal kaybının yaşanmadığı Tavşancıl, bu özelliği ile ilgi çekici olmuştur. Çalışmada Tavşancıl ve Tavşancıl Belediyesi ile ilgili genel bilgiler verildikten sonra Tavşancıl Belde Belediye Başkanı'nın deprem farkındalığıyla yürüttüğü imar politikası, etkileri ve sonuçları incelenecektir. Yerel yönetim organlarının sorumluluk alanı içerisindeki nüfus azaldıkça yerel etkilerin artacağı varsayımın aksine dört bin nüfuslu bir belediyede, sert imar politikaları uygulanan Tavşancıl Belediyesi, bu politikaları uygulayan Belediye Başkanı lehine artan oy oranları ile de dikkat çekicidir.

Anahtar Kelimeler: Deprem, Tavşancıl Belediyesi, İmar Politikaları.

THE EXAMPLE OF TAVŞANCIL MUNICIPALITY IN TERMS OF BUILDING EARTHQUAKE RESISTANT CITY: IS IT AN EXCEPTION? UTOPIA?

ABSTRACT

The results of the earthquake disasters that took place in Gaziantep, Kahramanmaraş and Hatay provinces in February 2023 increased the social awareness and perception about the creation of earthquake resistant cities. One of the most effective measures to reduce the destructive effects of earthquakes is zoning policies. It is a fact that local government bodies are the primary initiative in decision-making, implementation and supervision in zoning policies. Local government bodies, which maintain their zoning policies on this axis with earthquake awareness, play a key role in reducing possible loss of life and property in their areas of responsibility after earthquake disasters. Tavşancıl, which is located within the borders of Dilaovası district of Kocaeli province and where there was no loss of life and property despite being in a region very close to the Gölcük earthquake that took place in 1999, has been interesting with this feature. In the study, after giving general information about Tavşancıl and Tavşancıl Municipality, the zoning policy, effects and results of Tavşancıl Town Mayor carried out with earthquake awareness will be examined. Contrary to the assumption that the local

effects will increase as the population within the area of responsibility of the local government bodies decreases, Tavşancıl Municipality, which implements harsh zoning policies in a municipality with a population of four thousand, is also remarkable with the increasing vote rates in favor of the Mayor who implements these policies.

Keywords: Earthquake, Tavşancıl Municipality, Zoning Policies.

1. GİRİŞ

2023 yılı Şubat ayında Gaziantep, Kahramanmaraş ve Hatay illeri merkezli gerçekleşen deprem afetlerinin sonuçları, depreme dirençli kentler oluşturulması konusundaki toplumsal farkındalık ve algıyı arttırmıştır. Kocaeli ilinin Dilovası ilçesi sınırları içerisinde kalan ve 1999 yılında gerçekleşen Gölcük depremine oldukça yakın bir bölgede olmasına rağmen herhangi bir can ve mal kaybının yaşanmadığı Tavşancıl, bu özelliği ile ilgi çekici olmuştur. 1999 depreminden hemen sonra 31 Ağustos 1999 tarihli Milliyet Gazetesinde, depremin merkez üssüne çok yakın olmasına rağmen Tavşancıl Belediyesi sınırları içerisinde can ve mal kaybı olmadığına yer verilmiştir.

Milliyet

Çivi bile oynamadı

Yıkılan Körfez'de Tavşancıl mucizesi: Üç katlı imar planı uygulandı, mal ve can kaybı olmadı

DEPREM

İZMİT

Rüşvet teklifi

Görsel 1: 31 Ağustos 1999 tarihli Milliyet Gazetesi

Tavşancıl belediyesinin bu özelliği yakın zamanda kamuoyunun gündemine tekrar gelmiştir. BBC Türkçe'nin 1999 depreminin yıldönümünde 17 Ağustos 2022 tarihinde yayımladığı "Tavşancıl: 17 Ağustos 1999 depreminde yıkılmayan yer" başlıklı 12 dakikalık belgeselde Tavşancıl Belediyesi ile ilgili süreç bütüncül bir şekilde ele alınmıştır.

Görsel 2: 17 Ağustos 2022 tarihli BBC Belgeseli

Tavşancıl'a yönelik bu ilgi 2023 Şubat depremlerinden sonra daha da artmıştır. Aşağıda Çizelge'de görüldüğü üzere depremden kısa bir süre sonra Tavşancıl Belediyesi ile ilgili haberler ana akım medyada daha çok yer almıştır.

Gazete	Haber Başlığı	Tarih
Habertürk	17 Ağustos 1999 depreminde Tavşancıl'da imar planı sayesinde tek bir bina yıkılmadı!	14 Şubat 2023
Hürriyet	17 Ağustos 1999 depreminde tek bir tuğlanın bile düşmediği mahalle: Tavşancıl	11 Şubat 2023
Sabah	Tavşancıl'ın sırrı imar planında	12 Şubat 2023
Cumhuriyet	1999 depreminde tek bir binanın yıkılmadığı Tavşancıl nerededir? Tavşancıl'da neden yıkım olmadı?	11 Şubat 2023

Çizelge 1: Şubat 2023 Depremlerinden Sonra Tavşancıl Belediyesi İle İlgili Basında Yer Alan Bazı Haberler

Çalışmada Tavşancıl ve Tavşancıl Belediyesi ile ilgili genel bilgiler verildikten sonra Tavşancıl Belde Belediye Başkanı'nın deprem farkındalığıyla yürüttüğü imar politikası, etkileri ve sonuçları incelenecektir. Yerel yönetim organlarının sorumluluk alanı içerisindeki nüfus azaldıkça yerel etkilerin artacağı varsayımın aksine (Gözler, 2009: s.158) dört bin nüfuslu bir belediyede, sert imar politikaları uygulanan Tavşancıl Belediyesi, bu politikaları uygulayan Belediye Başkanı lehine artan oy oranları ile de dikkat çekicidir. Tavşancıl Belediyesi ile ilgili web kaynaklarında birçok haber, bilgi mevcuttur. Tavşancıl ile ilgili tarihi mimari koruma ile ilgili bir yüksek lisans tezi (Solakoğlu, 2022) ve veba salgınının Tavşancıl'a etkisi konulu bir makale (Sürün&Erbaş,2020) dışında Tavşancıl merkezli veya Tavşancıl Belediyesi'nin depreme dirençli kent oluşumu ile ilgili kitap, kitap bölümü, tez veya makaleye rastlanmamıştır.

2. TAVŞANCIL

Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre *"Çoğu tavşan avlamakla beslenen kartal, akbaba vb. yırtıcı kuş"* anlamlı Tavşancıl Batıda İstanbul Boğazı, doğuda ise Sapanca Gölü ile sınırlanan, Trakya ile Anadolu arasında doğal bir geçiş güzergâhı olması sebebiyle uzun zamandan beri önemli bir yerleşim yeri olmuştur (Solakoğlu, 2022:7). 1844-1845 nüfus sayımına göre 925 nüfuslu Tavşancıl, Gebze köyleri içinde Tuzla ve Darıca'dan sonra en yüksek nüfusu sahip olması bu hususu desteklemektedir (Solakoğlu, 2022:9-10). Tavşancıl 1960'lı yıllara kadar üzüm, meyve ve zeytin üretimine dayalı bir ekonomiye sahip olmasına rağmen bölgede sanayinin gelişmesi ve iş imkânlarının artması sebebiyle tarımsal yoğunluk azalmış olup nüfusun önemli bir kısmı emekli olarak, gençler ise sanayi de çalışarak geçimlerini sağlamaktadır (Sürün&Erbaş,2020:177). Hali hazırda Kocaeli ilinin Dilovası ilçesinin bir mahallesi olan Tavşancıl'ın güneyinden E-80 Anadolu Otoyolu, D-100 Otoyolu, Banliyö ve Yüksek Hızlı Tren Hattı geçmekte olup D-100 Otoyolu üzerinden alt geçit ile Tavşancıl'a gidilebilmektedir (Solakoğlu, 2022:6)

Tavşancıl Osmanlı döneminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Gebze'ye bağlı, sonrasında ise Hereke'ye bağlı bir köy statüsünde olmuştur. 26 Aralık 1987 tarih ve 19676 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 87/34062 sayılı üçlü Kararname ile Kocaeli ili Gebze ilçesine bağlı Tavşancıl köyünde "Tavşancıl" ismiyle belediye kurulması uygun görülmüştür. Bu çerçevede 1987 yılına kadar köy olan Tavşancıl, bu tarihten sonra 2009 yılı yerel seçimlerine kadar belde belediyesi (ilk kademe belediyesi) statüsünde olmuştur. 6.3.2008 tarih ve 5747 sayılı Büyükşehir Belediyesi Sınırları İçerisinde İlçe Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile Tavşancıl İlk Kademe Belediyesinin tüzel kişiliği kaldırılarak mahalleleri ile birlikte Dilovası İlk Kademe Belediyesine katılmıştır.

Yıl	Nüfus	Bağlı Olunan İ	Statü
1935	1333	Gebze	Köy
1965	1296	Hereke	Köy
1970	1497	Hereke	Köy
1975	1866	Hereke	Köy
1980	2075	Hereke	Köy
1985	2292	Hereke	Köy
1990	3593	Gebze	Belediye
2000	4845	Gebze	Belediye
2007	4345	Gebze	Belediye
2008	4473	Dilovası	Mahalle
2009	4521	Dilovası	Mahalle
2010	4646	Dilovası	Mahalle
2011	4805	Dilovası	Mahalle
2012	4921	Dilovası	Mahalle
2013	4943	Dilovası	Mahalle
2014	5016	Dilovası	Mahalle
2015	5138	Dilovası	Mahalle
2016	5192	Dilovası	Mahalle
2017	5356	Dilovası	Mahalle

2018	5385	Dilovası	Mahalle
2019	5508	Dilovası	Mahalle
2020	5540	Dilovası	Mahalle
2021	5674	Dilovası	Mahalle
2022	5800	Dilovası	Mahalle

Çizelge 2: Tavşancıl'ın İdari Statüsü

Tavşancıl'ın demografik yapısının "Manav" ağırlık olduğu ifade edilmesine rağmen (Çağdaş Kocaeli, 2014), bölgedeki sanayii imkânlarından kaynaklı yoğun olarak iç göç alan bir bölge olduğu bilinmektedir. Aşağıda Tavşancıl genel seçim sonuçlarında HDP/DTP/HADEP/DEHAP partileri oy sayı ve oranları Tavşancıl'ın Doğu ve Güneydoğu bölgesinden göç aldığını gösteren işaretlerden biri olarak ifade edilebilir.

3. TAVŞANCIL BELEDİYESİ

Depremlerin yıkıcı etkilerinin azaltılması konusundaki en etkin tedbirlerin başında imar politikaları gelmektedir. Mülkiyet hakkına önemli ölçüde etki eden ve imar politikalarının önemli bir hukuki aracı ise imar planlarıdır (Gençkaya & Öz, 2020:167) İmar planlarında karar alma, uygulama ve denetleme konusundaki asli inisiyatif sahibinin yerel yönetim organları olduğu bir gerçektir. Deprem farkındalığıyla imar planlarını bu eksende sürdüren yerel yönetim organları, deprem afetlerinin ardından sorumluluk alanlarındaki muhtemel can ve mal kayıplarını azaltma konusunda kilit rol oynamaktadır.

Depreme dirençli kentler oluşması açısından hayati olan bu imar planlarının sağlıklı bir şekilde oluşturulması, uygulanması ve denetlenmesinde yerel yönetim organlarının yaklaşımı oldukça önemlidir. Özellikle sınırlı kat sayısı öngören imar politikalarının maddi sonuçlarının seçmenlerin kısa ve orta vadede aleyhine olması, bu konunun göründüğünden daha zor bir uygulama alanına işaret ettiği ifade edilmelidir. Zira yüksek katlı binalar düşük katlılara göre daha değerlidir ve kat adedi arttıkça birim kira ve birim pazar değerleri de artmaktadır (Ertaş & Uşak, 2020:54).

1989 seçimleri ile kurulan Tavşancıl Belediyesi'nin ilk başkanı Salih GÜN seçilmiştir. 1946 yılında Tavşancıl'da doğan ve ilkokul mezunu olan Salih GÜN, Çimse-İş Sendikasında Yönetici, Marshall Boya Fabrikası Güvenlik Amir Yardımcısı, Tavşancılspor Kulübü Başkanı görevlerini yürütmüştür (TBMM, 2023). 1989-1999 yılları arasında Sosyal Demokrat Halkçı Parti'den, 1999-2002 yılları arasında Cumhuriyet Halk Partisi'nden Tavşancıl Belediye Başkanı seçilmiş, 2002-2007 yılları arasında 22. Dönem Cumhuriyet Halk Partisi Kocaeli Milletvekili olarak siyasi hayatına devam etmiştir. "İnsanları kaybetmektense oylarını kaybederim diyen" Salih GÜN 2022 yılında Covid-19 sebebiyle hayatın kaybetmiştir.

Belediye Başkanı seçildikten hemen sonra, Salih GÜN bilim insanlarından Tavşancıl Belediyesi imar planı ile ilgili rapor ve görüş talep etmiştir. Zemin etüdü raporunda, Tavşancıl'ın zeminin büyük ölçüde sağlam olmasına rağmen fay hattı üzerinde olması sebebiyle yüksek katlı yapılaşmanın deprem açısından risk oluşturacağı ifade edilmesi sebebiyle, Belediye Başkanı Salih GÜN sıkı bir imar politikası uygulamıştır.

Bu imar politikası iki veya en çok üç katlı ve birbirinden uzak konutlara inşaat ruhsatı verilmesini öngören ve Belediye Başkanı Salih GÜN tarafından tavizsiz ve kararlılıkla uygulanan bir yaklaşımı ihtiva etmekteydi. Bu imar politikasının sınırlılığı depreme dirençli kentler oluşturulması konusunda mesafe sağlamasına rağmen, doğal olarak bu az sayıda kat

uygulaması arsaların değerlerini azaltıcı bir rol oynuyordu. BBC Türkçe belgesi izlendiğinde bazı vatandaşların Belediye Başkanı Salih GÜN'ün bu tavrının beldenin ekonomik gelişimine zarar verdiğini, bazı vatandaşların bu imar politikası sebebiyle Tavşancıl'ı terk ettiklerini ifade ederek bu politikadan rahatsızlıklarını açıkça ortay koydukları görülmektedir. Bunun yanında Belediye Başkanı Salih GÜN tarafından imar politikası babasına karşı dahi aynı sertlikte uyguladığı, bu politikası sebebiyle birçok arkadaşı, akrabası ve yakınları ile ilişkileri zedelenmesine rağmen kararlılıkla uygulandığı kızı tarafından BBC Türkçe belgesindeki mülakattan anlaşılmaktadır (BBC, 2022).

Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü tarafından depreme dirençli kentler oluşturulması konusunda örnek gösterilen Tavşancıl Belediyesi seçmen davranışı bağlamında değerli mesajlar vermektedir.

4. TAVŞANCIL'IN SİYASİ DURUMU

Aşağıda Çizelge 3 ve Çizelge 4'te Tavşancıl'ın belde belediyesi statüsündeki belediye başkanlığı seçim sonuçları verilmiştir. Tavşancıl Belediye Başkanı Salih GÜN genel itibariyle mensubu bulunduğu partinin ülke genelindeki oy ortalamasının oldukça üstünde oy ortalaması ile (Belediye Başkanlığı için; 1999 CHP %13, 1994 SHP %16, 1989 SHP %32) seçilmiştir. Ayrıca Salih GÜN her seçimde oy oranını bir öncekine göre yaklaşık %15 oranında arttırarak Belediye Başkanı seçilmiştir.

	Sandık Sayısı	Seçmen Sayısı	Oy kullanan Seçmen	Katılım Oranı	Geçerli Oy Sayısı	Geçerli Oran
1989	6	1696	1556	91,74528302	1492	95,88688946
1994	6	2135	2053	96,15925059	1995	97,17486605
1999	14	2361	2121	89,83481576	2015	95,00235738
2004	10	2899	2490	85,89168679	2402	96,46586345

Çizelge 3: Tavşancıl Belediyesi Belediye Başkanlığı Seçimlerine İlişkin Katılım Bilgileri

	GEÇERLİ OY SAYISI	AKPARTİ	%	ANAP	%	SHP/ CHP	%	RP/FAZİLET SAADET	%	DSP	%	DİĞER	%
1989	1492	0	0	416	28	663	44,4	388	26,01	25	1,68	0	0
1994	1995	0	0	243	12	1003	50,3	737	36,94	0	0	12	0,6
1999	2015	0	0	567	28	1179	58,5	135	6,7	62	3,08	72	3,57
2004	2402	743	30,9	0	0	628	26,1	779	32,43	218	9,08	44	1,83

Çizelge 4: Tavşancıl Belediyesi Belediye Başkanlığı Seçim Sonuçları

Çizelge 5'te genel seçimlerde 1991- 1999 yılları arası Tavşancıl Belediyesi sınırları içerisinde siyasi partilerin aldıkları oy oranı gösterilmiştir. Çizelge 6'da ise 2002- 2019 yılları arası genel ve yerel seçimlerde Tavşancıl sınırları içerisinde siyasi partilerin aldıkları oy oranı gösterilmiştir Çizelge 6'da 2002 yılı için Tavşancıl Belediyesi milletvekili genel seçim sonuçları, 2007 yılı için Tavşancıl Belediyesi milletvekili genel seçim sonuçları, 2009 yılı için Tavşancıl Mahallesi Büyükşehir Belediye Başkanlığı seçim sonuçları, 2011 yılı için Tavşancıl Mahallesi milletvekili genel seçim sonuçları, 2014 yılı için Tavşancıl Mahallesi Büyükşehir Belediye Başkanlığı seçim sonuçları, 2015 (Haziran) yılı için Tavşancıl Mahallesi milletvekili genel seçim sonuçları, 2018 yılı için Tavşancıl Mahallesi milletvekili genel seçim sonuçları, 2019 yılı için Tavşancıl Mahallesi Büyükşehir Belediye Başkanlığı seçim sonuçları esas

alınmıştır. 2019 seçimlerinde Millet İttifakı Tavşancıl'da Cumhuriyet Halk Partisi olarak değil de İyi Parti olarak aday göstermesi sebebiyle 2019 yerel seçimleri açısından İyi Parti oy oranı Cumhuriyet Halk Partisi oy oranı olarak kabul edilmiştir.

	GEÇERLİ	DYP	%	ANAP	%	SHP/ CHP	%	RP/FAZİLET/ SAADET	%	DSP	%	DİĞER	%
1991	1525	250	16,4	396	25,97	422	27,7	262	13,16	182	11,93	79	5,18
1995	1846	280	15,2	297	16,09	413	22,4	341	17,09	232	12,57	310	16,8
1999	2022	134	6,63	243	12,02	507	25,1	202	10,11	381	18,84	555	27,4

Çizelge 5: 1991-1999 Dönemi Tavşancıl Belediyesi Genel Seçim Sonuçları

	GEÇERLİ	AKPARTİ	%	CHP	%	MHP	%	SAADET	%	DTP/HDP	%	DİĞER	%
2002	2148	660	30,73	547	25,47	80	3,996	59	2,75	330	15,36	467	21,74
2007	2352	1271	54,04	434	18,45	236	11,76	66	2,81	0	0	345	14,67
2009	1109	431	38,86	164	14,79	182	9,059	34	3,07	74	6,673	224	20,2
2011	1189	582	48,95	297	24,98	133	6,614	15	1,26	0	0	162	13,62
2014	1488	574	38,58	504	33,87	359	17,83	6	0,4	30	2,016	15	1,008
2015	1360	460	33,82	520	38,24	249	12,36	22	1,62	82	6,029	27	1,985
2018	1511	579	38,32	407	26,94	147	7,284	16	1,06	112	7,412	250	16,55
2019	1482	706	47,64	461	31,11	0	0	244	16,5	42	2,834	29	1,957

Çizelge 6: 2002-2019 Dönemi Tavşancıl Genel ve Yerel Seçim Sonuçları

Belediye Başkanı Salih GÜN kendini sosyal demokrat olarak tanımlayan siyasi partilerden aday olarak belediye başkanı seçilmiştir. Çizelge 5 ve 6 bütüncül bir şekilde incelendiğinde Tavşancıl'da sosyal demokrat eğilimli bir seçmen kümesinden söz edilemez. Hatta milliyetçi, muhafazakâr ve merkez sağ seçmen eğilimin genel itibariyle daha ağırlıklı olduğu söylenebilir. Bu sebeple Salih GÜN'ün seçim başarıları Tavşancıl'ın genel seçmen eğilimi ile açıklanamaz.

Salih GÜN'ün belediye başkanı seçildiği yerel seçimlerle yakın milletvekili genel seçim sonuçları karşılaştırıldığında (1989 yerel seçimleri ile 1991 milletvekili genel seçimleri, 1994 yerel seçimleri ile 1995 milletvekili genel seçimleri, 1999 yerel seçimleri ile 1999 milletvekili genel seçimleri) Salih GÜN'ün mensubu olduğu partilerin neredeyse iki kat oy oranına ulaştığı görülmektedir. Hatta Salih GÜN Belediye Başkanlığı görevinden istifa ederek milletvekili adayı olduğu 2002 genel seçim sonucu oldukça dikkat çekicidir. 1999 yerel seçimlerinde Salih GÜN yaklaşık %58 oy almışken, 2002 milletvekili seçiminde mensubu ve adayı olduğu Cumhuriyet Halk Partisi Tavşancıl Belediyesi sınırları içerisinde yaklaşık %25 oy almıştır.

Bu verilerden hareketle Salih GÜN'ün lehine oluşan seçmen davranışının, seçmenlerin genel siyasi eğilimleri ile doğrudan ilgili olmadığı ve Salih GÜN'ün belediye başkanlığı performansının seçmenler tarafından parti mensubiyetinden ve genel siyasi konjonktürden bağımsız olarak değerlendirildiği görülmektedir.

5. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Türkiye'nin jeolojik yapısı itibariyle depremselliğinin yüksek olduğu bilinmektedir. Deprem afetinin önlenebilir veya önceden öğrenilebilir bir yapısı olmaması sebebiyle tek çözüm depremlerde yıkımı engellemek amacıyla etkin imar politikaları uygulamaktır. Depreme dirençli kentler oluşması açısından hayati olan bu imar politikalarının sağlıklı bir şekilde oluşturulması, uygulanması ve denetlenmesinde yerel yönetim organları kilit rol oynamaktadır. Özellikle sınırlı kat sayısı öngören imar politikalarının maddi sonuçlarının seçmenlerin kısa ve orta vadede aleyhine olması, bu konunun göründüğünden daha zor bir uygulama alanına işaret ettiği ifade edilmelidir.

Yerel yönetim organlarının tek dereceli seçimlerle göreve gelmeleri seçmenle daha yakın bir ilişki kurulması sonucunu doğurmaktadır. Özellikle seçmen sayısının azaldığı az nüfuslu belediyelerde seçmen ile yerel yönetim organı arasındaki mevcut bu ilişkinin yerel etkilere daha açık olması sonucunu doğurduğu kabul edilmektedir. Bu durumun da etkin bir imar politikası uygulamaya engel olduğu varsayılabilir.

Salih GÜN ve Tavşancıl Belediyesi örneği her şeyden önce deprem eksenli ve hassasiyetli sert imar politikalarının, depreme dirençli kentler oluşturulması konusunda başarılı bir örnek olmakla ütopya olmadığını göstermektedir. Diğer yerel yönetim organları ile karşılaştırıldığında ise Salih GÜN ve Tavşancıl Belediyesi örneği açık bir istisna teşkil etmektedir. Reel politik ve seçmen davranışı bağlamında konu değerlendirildiğinde ise 2023 Şubat depremlerinin doğurduğu acı sonuçlar, imar politikaları ile ilgili süreçlerin sadece yerel yönetim organlarının inisiyatifine bırakılmaması gereken önemli bir sorun olduğunu göstermektedir.

Depremlerin sebep olacağı büyük yıkımların bir kamu düzeni ve ulusal güvenlik sorununa dönüşebileceğinin ayırdında olarak bilimsel bilgiler ışığında ve tüm siyasi partilerin üzerinde uzlaşacağı şekilde, ulusal düzeyde, uygulanabilir, denetlenebilir, şeffaf bir genel imar politikasının benimsenmesi zorunludur. Böyle bir anlayış uygulamaya hâkim olmadığı sürece Salih GÜN ve Tavşancıl Belediyesi gibi örnekler istisna veya ütopyanın bir tık altı olmaktan uzağa gidemeyecek düzeyde az sayıda olmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

BBC, (2022), https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-62570328, Tavşancıl: 17 Ağustos 1999 depreminde yıkılmayan yer, (Erişim Tarihi:10.02.2023).

CUMHURİYET, (2023, https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/1999-depreminde-tek-bir-binanin-yikilmadigi-tavsancil-nerededir-tavsancilda-neden-yikim-olmadi-2050706, 1999 depreminde tek bir binanın yıkılmadığı Tavşancıl nerededir? Tavşancıl'da neden yıkım olmadı? (Erişim Tarihi:20.02.2023).

ÇAĞDAŞ KOCAELİ, (2013), https://www.cagdaskocaeli.com.tr/haber/4612660/kokturk-kandira-icin-ithal-aday, Köktürk, Kandıra için 'ithal' aday…, (Erişim Tarihi:21.02.2023).

Ertaş, M. & Uşak, B., İmar Planlarında Farklı Yoğunlukların Taşınmaz Birim Değerine Etkisi, Türkiye Arazi Yönetimi Dergisi, 2(2), 2020, ss.48-55.

Gençkaya, Ö. & Öz, B., İmar Kısıtlamaları ve Mülkiyet Güvenliği . Yasama Dergisi ,(42), 2021, ss.159-182.

Gözler, K., *İdare Hukuku*, 2. Baskı, Ekin, Bursa, 2009.

HABERTÜRK, (2023), https://www.haberturk.com/17-agustos-1999-depreminde-tavsancil-da-tek-bir-bina-yikilmadi-3564557, 17 Ağustos 1999 depreminde Tavşancıl'da imar planı sayesinde tek bir bina yıkılmadı!, (Erişim Tarihi:01.03.2023).

HÜRRİYET, (2023), https://www.hurriyet.com.tr/gundem/17-agustos-1999-depreminde-tek-bir-tuglanin-bile-dusmedigi-mahalle-tavsancil-42218241, 17 Ağustos 1999 depreminde tek bir tuğlanın bile düşmediği mahalle: Tavşancıl, (Erişim Tarihi:21.02.2023).

SABAH, (2023), https://www.sabah.com.tr/yasam/tavsancilin-sirri-imar-planinda-6356092, Tavşancıl'ın sırrı imar planında, (Erişim Tarihi:21.02.2023).

Solakoğlu, S., *Kocaeli Tavşancıl Konut Mimarisi Bağlamında Rıfat Efendi Evi Koruma Projes*i, İstanbul Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı Restorasyon Programı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2022.

Sürün, M. & Erbaş, İ., Pandemik Hastalıklar Tarihine Kaynaklık Açısından Mezar Taşlarının Önemi Ve Veba Yönünden Tavşancıl Mezarlığı Örneği. Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, (10), 2020, ss.173-225.

TBMM,(2023)https://www.tbmm.gov.tr/milletvekili/milletvekilidetay?donemKod=22&sicil=ShBv1aWZHUQ=, (Erişim Tarihi:21.02.2023).

DOĞAL AFETLER NEDENİYLE SEÇİMLERİN GERİYE BIRAKILMASI

Dr. Fatih GÜLER

Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, - 0000-0002-5365-5700

ÖZET

2018 yılı Haziran ayında milletvekili genel seçimi ve Cumhurbaşkanı seçimi gerçekleştirmiştir. Hem yasama döneminin hem de Cumhurbaşkanı'nın görev süresinin beş yıl olması sebebiyle normal şartlarda 2023 yılı Haziran ayı içerisinde milletvekili genel seçimi ve Cumhurbaşkanı seçimi yapılması gerekmektedir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip ERDOĞAN 2023 yılı Ocak ayında yaptığı açıklamalarda 2023 yılı Haziran ayında gerçekleşecek seçimlerin 14 Mayıs tarihinde yapılması amacıyla 2023 yılı Mart ayı içerisinde karar alacağını kamuoyuna açıklamıştır. Zira Haziran ayında okulların yaz tatiline girmesi ve Hac dönemi seçime katılma oranını azaltıcı bir unsur olarak değerlendirilebilir. 2023 yılı Şubat ayında Gaziantep, Kahramanmaraş ve Hatay illeri merkezli gerçekleşen depremlerin sebep olduğu yıkım, deprem bölgelerinden ülkenin değişik bölgelerine zorunlu bir ikametgâh değişikliğine sebep olmuştur. Bu durum sebebiyle 2023 yılı Mayıs veya Haziran ayında yapılacak olan milletvekili genel seçimi ve Cumhurbaşkanı seçiminin ertelenmesi konusu ifade edilmeye başlanmıştır. Çalışmada seçimlerin geriye bırakılması konusunun genel çerçevesi ele alındıktan sonra doğal afetler nedeniyle seçimlerin geri bırakılmasının mümkün olup olmadığı konusu incelenecektir. Ayrıca Şubat 2023 depremleri sayısal verilerinden hareketle vaktinde yapılan veya geri bırakılan muhtemel bir seçim ile ilgili hususlar ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Deprem, Seçimlerin Ertelenmesi, Savaş.

DEFERMENT OF ELECTIONS DUE TO NATURAL DISASTERS

SUMMARY

In June 2018, parliamentary general elections and Presidential elections were held. Since both the legislative term and the term of office of the President are five years, under normal circumstances, general parliamentary elections and Presidential elections should be held in June 2023. In statements in January 2023, President Recep Tayyip ERDOĞAN announced to the public that he would take a decision in March 2023 with the aim of holding the elections to be held in June 2023 on 14 May. Because the summer vacation of schools in June and the Hajj period can be considered as a factor that reduces the turn out rate in the elections. The destruction caused by the earthquakes in Gaziantep, Kahramanmaraş and Hatay provinces in February 2023 caused a forced change of residence from earthquake zones to different parts of the country. Due to this situation, the issue deferment of the parliamentary general elections to be held in May or June 2023 and the Presidential elections began to be expressed. In the study,

after the general framework of deferment of the elections is discussed, the issue of whether it is possible to postpone the elections due to natural disasters will be examined. In addition, based on the numerical data of February 2023 earthquakes, the issues related to a possible election made on time or delayed will be discussed.

Keywords: Earthquake, Deferment of Elections, War .

1. GİRİŞ

Günümüz dünyasının vazgeçilmez değeri demokrasidir. Demokrasinin her üç uygulanma şeklinde de (doğrudan demokrasi, yarı doğrudan demokrasi ve temsili demokraside) demokratik değer ve kurumların uygulanmasını sağlayacak temel araç seçimlerdir. Seçimlerin meşruluğunu sağlayacak unsur ise seçimlerin adil ve dürüst bir şekilde yönetilmesi ve denetlenmesidir.

Arend Lijphart'ın ampirik demokrasi teorisine göre bir demokraside bulunması gereken asgari şartlardan biri seçimler düzenli aralıklarla tekrarlanmasıdır (Gözler, 2011: 635). Seçimlerin düzenli aralıklarla tekrarlanması anayasalarda öngörülen sürelerde seçimlerin yapılması gerekliliğine işaret eder. Seçimlerin öngörülen sürelerden önce yapılması konusunda anayasalarda sınırlayıcı hükümlere yer verilmezken, seçimlerin öngörülen süreden sonra yapılması yani geri bırakılması veya ertelenmesi sıkı şartlara bağlanmıştır. Özellikle temsili demokrasilerde seçimlerin geriye bırakılması ancak ertelemeye zorlayan haklı bir sebep varsa kabul edilebilir (Tanör & Yüzbaşıoğlu, 2002:200). Zira seçimlerin öne alınması halk iradesinin daha erken tecelli etmesini sağlarken, seçimlerin geriye bırakılması bu iradenin daha geç ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

2018 yılı Haziran ayında milletvekili genel seçimi ve Cumhurbaşkanı seçimi gerçekleştirmiştir. Hem yasama döneminin hem de Cumhurbaşkanı'nın görev süresinin beş yıl olması sebebiyle normal şartlarda 2023 yılı Haziran ayı içerisinde milletvekili genel seçimi ve Cumhurbaşkanı seçimi yapılması gerekmektedir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip ERDOĞAN 2023 yılı Ocak ayında yaptığı açıklamalarda 2023 yılı Haziran ayında gerçekleşecek seçimlerin 14 Mayıs tarihinde yapılması amacıyla 2023 yılı Mart ayı içerisinde karar alacağını kamuoyuna açıklamıştır. Zira Haziran ayında okulların yaz tatiline girmesi ve Hac dönemi seçime katılma oranını azaltıcı bir unsur olarak değerlendirilebilir. 2023 yılı Şubat ayında Gaziantep, Kahramanmaraş ve Hatay illeri merkezli gerçekleşen depremlerin sebep olduğu yıkım, deprem bölgelerinden ülkenin değişik bölgelerine zorunlu bir ikametgâh değişikliğine sebep olmuştur. Bu durum sebebiyle 2023 yılı Mayıs veya Haziran ayında yapılacak olan milletvekili genel seçimi ve Cumhurbaşkanı seçiminin ertelenmesi konusu ifade edilmeye başlanmıştır.

Seçimlerin deprem felaketi sebebiyle ertelenmesi gerekliliği veya zamanında yapılması, toplumsal ve siyasi bir takım farklı gerekçelerle lehte ve aleyhte argümanları ihtiva edebilir. Çalışma seçimin ertelenmesi hususunu bu pencereden ele almamakla birlikte, deprem afetinin etkilediği bölgelerde seçimin ertelenmesi hususunu, seçimlerin sağlıklı bir hukuki zeminde gerçekleştirmesine etkisi bağlamında ele alacaktır. Çalışmada seçimlerin geriye bırakılması konusunun genel çerçevesi ele alındıktan sonra doğal afetler nedeniyle seçimlerin geri bırakılmasının mümkün olup olmadığı konusu incelenecektir. Ayrıca Şubat 2023 depremleri sayısal verilerinden hareketle vaktinde yapılan veya geri bırakılan muhtemel bir seçim ile ilgili hususlar incelenecektir.

2. SEÇİMLERİN GERİYE BIRAKILMASI

Seçimlerin yapılması gereken zamanda sonra yapılması farklı kavramlarla ifade edilmektedir. 1921 ve 1924 Anayasalarında seçimlerin öngörülen zamandan sonra yapılmasını *"temdit"* (uzatma) olarak ifade edilmişken, 1961 ve 1982 Anayasalarında ise seçimlerin *"geri bırakılması"* olarak ifade edilmiştir. Her ne kadar günümüzde *"erteleme"* daha yaygın olarak kullanılsa da *"seçimlerin geri bırakılması"* anayasal ve hukuki bir mesnede işaret etmesi sebebiyle tercih edilmiştir.

1921 ve 1924 Anayasaları *"Yeni intihabatın icrasına imkân görülmediği takdirde içtima devresinin bir sene temdidi caizdir. (Yeni seçim yapılmasına imkân görülmezse, toplanma dönemi bir yıl daha uzatılabilir.)"* hükmüyle seçimlerin ertelenmesi konusunda yasama organına sebep unsuru anlamında bir sınır koymamışken, süre anlamında bir yıl ile sınırlandırmıştır.

1961 Anayasasına göre *"Savaş sebebiyle yeni seçimlerin yapılmasına imkân görülmezse, seçimler kanunla bir yıl geriye bırakılabilir."*. 1982 Anayasasına göre ise *"Savaş sebebiyle yeni seçimlerin yapılmasına imkân görülmezse, Türkiye Büyük Millet Meclisi, seçimlerin bir yıl geriye bırakılmasına karar verebilir. Geri bırakma sebebi ortadan kalkmamışsa, erteleme kararındaki usule göre bu işlem tekrarlanabilir."*

1961 ve 1982 Anayasalarının seçimlerin geri bırakılması bağlamında ortak yönleri şunlardır.

- Sadece savaş sebebiyle seçimler geri bırakılabilir.
- Seçimlerin geri bırakılma süresi bir yıl olarak belirlenmiştir.
- Savaş hali olsa da Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimleri geriye bırakmak zorunda değildir. Bu konuda Türkiye Büyük Millet Meclisi takdir yetkisine sahiptir. Savaş hali seçimlerin geri bırakılması konusundaki zorunlu bir sebep değil, seçimlerin geri bırakılmasına mesnet teşkil edebilecek bir gerekçe mahiyetindedir.

1961 ve 1982 Anayasalarının seçimlerin geri bırakılması bağlamında farklı yönleri şunlardır.

- 1961 Anayasası seçimlerin geri bırakılması kararının kanunla alınacağını belirtmesine rağmen, 1982 Anayasasında buna ilişkin bir hüküm yer almamaktadır. Bu çerçevede 1982 Anayasasına göre seçimlerin geri bırakılmasına ilişkin karar parlamento kararı şeklinde alınmalıdır.
- 1961 Anayasasında seçimlerin geri bırakılması konusunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yetkili olduğu zımnen belirtilse de, 1982 Anayasasında seçimlerin geri bırakılması yetkisinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne tanındığı sarahaten ifade edilmiştir
- 1961 Anayasası seçimlerin geri bırakılmasının bir yıl ile sınırlı tutmuşken 1982 Anayasasına göre geri bırakma sebebi ortadan kalkmamışsa, geri bırakma işleminin tekrarlanabileceğini düzenlemiştir.

Görüldüğü üzere gerek 1961 Anayasası gerekse de 1982 Anayasası seçimlerin geri bırakılmasını çok sıkı şartlara bağlamıştır (İzgi & Gören, 2002:773). Sebep anlamında çok sıkı şekil şartlarına tabi olmasına rağmen anayasada ayrıca bir karar yeter sayısı belirtilmediğinden,

seçimlerin geriye bırakılması kararı basit (adi) çoğunluk ile yani toplantıya katılanların salt çoğunluğu ile alınır (Gözler, 2019: 484).

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin seçimlerin öngörülen süreden öne alınması konusunda sebep ve süre anlamında bir sınırlamaya tabi olmamasına rağmen, seçimlerin geri bırakılması savaş gibi ağır bir durumun varlığına ve bu durumun seçim yapmayı engellemesine bağlı tutulmuştur (Sabuncu,2007:179). 1982 Anayasasının hazırlanması sürecinde Danışma Meclisi, savaşın dışında olağanüstü hal ve sıkıyönetim sebepleriyle de seçimlerin geri bırakılmasına cevaz vermişken Milli Güvenlik Konseyi tarafından olağanüstü hal ve sıkıyönetim gerekçeleri madde metninden çıkartılmıştır (Kuzu, 1990:59-60; Gürbüz, 1982:394:). Benzer şekilde 1982 Anayasasının hazırlanması sürecinde Danışma Meclisi, seçimlerin geri bırakılmasını isteme yetkisi Cumhurbaşkanına tanımasına rağmen Milli Güvenlik Konseyi tarafından madde metninden çıkartılarak tamamen Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin takdirine bırakılmıştır (Gözübüyük, 2003:187).

Seçimlerin geri bırakılmasına ilişkin düzenleme, münhasıran savaşa özgü olmak üzere mutlak dille yazılmıştır (Şirin, 2020: 72). Buna göre anayasa savaş dışında seçimlerin geri bırakılmasına cevaz vermemektedir. Özellikle anayasanın hazırlanma sürecinde olağanüstü hal ve sıkıyönetim halleri sebebiyle seçimlerin geri bırakılması önerilmesine rağmen bunların madde metninde çıkartılması asli kurucu iktidarın konuya ilişkin sınırlayıcı yaklaşımını ortaya koyması anlamında önemlidir.

3. DEPREM AFETİ FİİLİ İMKÂNSIZLIK OLUŞTURUR MU?

2023 yılı Şubat ayı içerisinde meydana gelen depremlerin sebep olduğu yıkımlar sebebiyle seçimlerin geriye bırakılması konusu gündeme getirmiştir. 12 Şubat 2023 tarihinde 22. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Bülent ARINÇ'ın seçimlerin ertelenmesi konusuyla ilgili Twitter üzerinde bir açıklama yapmasının ardından konu siyasi gündemin önemli maddelerinden biri haline gelmiştir. Her ne kadar Adalet ve Kalkınma Partisi yetkilileri tarafından açıklamanın partinin görüşü olmadığı ifade edilse de seçimlerin ertelenmesi konusu daha yoğun bir şekilde işlenmeye başlanmıştır (Yazıcı, 2023a; Yazıcı, 2023b; Türmen, 2023; Kanadoğlu & Şahin, 2023; Özbudun, 2023; Bakırcı, 2023).
Bu süreçte seçimlerin geri bırakılması konusunda Yüksek Seçim Kurulu'nun yetkili olduğuna dair görüşler ifade edilmiştir. Karşılaştırmalı hukukta bazı seçim otoritelerine seçimleri erteleme gibi yetkiler tanınmasına rağmen (Gönenç, 2008: 58), iç hukukumuzda Yüksek Seçim Kurulu'na anayasal ve yasal düzeyde tanınmış böyle bir yetki kesinlikle yoktur. Bununla birlikte Yüksek Seçim Kurulu'nun özellikle 1961 Anayasası döneminde vermiş olduğu bazı kararlar bu yorumlara sebep olmaktadır. Yüksek Seçim Kurulu "*aşırı kar yağışı ve ulaşımın kesilmesi gibi maddi imkânsızlıklar nedeniyle; diğer maddi imkânsızlık sebepleriyle; deprem, su baskını gibi tabii afetler, büyük yangımlar veya bunlara benzer olaylar yüzünden seçimlerin yapılmasına maddi imkân kalmayan durumlarda*" seçimlerin geriye bırakılabileceğini ve bu konuda da Yüksek Seçim Kurulu'nun yetkili olduğuna işaret etmiştir (Olgunsoy, 2020:619). Fakat ertelenen bu seçimlerin münferit ve dar kapsamlı seçimler olduğu ifade edilmelidir.

Seçimlerin savaş hali dışında da geri bırakılmasının mümkün olduğuna dair görüşlerden biri Anayasa Mahkemesi'nin 2012 yılında verdiği bir karara dayanmaktadır. 19.01.2012 tarih ve 6271 sayılı Cumhurbaşkanı Seçimi Kanununda Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin geriye bırakılmasına dair hükmün anayasaya aykırılığı iddiasıyla ilgili açılan iptal davası üzerine verilen Anayasa Mahkemesi kararında (Esas Sayısı: 2012/30, Karar Sayısı: 2012/96, Karar Günü: 15.6.2012, Resmi Gazete Tarih-Sayı: 01.01.2013-28515) çoğunluk görüşü ve karşı oylarda seçimlerin geriye bırakılmasına dair değerlendirmelere yer verildiği görülmektedir.

2012 yılında verilen bu kararda Anayasa Mahkemesi seçimlerin geriye bırakılmasına ilişkin *"mücbir sebep"* kavramına işaret etmekle birlikte, karşı oy bildiren Anayasa Mahkemesi Üyesi Osman Alifeyyaz PAKSÜT *"mücbir sebep"* kavramına daha esaslı bir vurgu yapmakla beraber, *"büyük illerimizi vurabilecek çok şiddetli bir deprem gibi nedenlerle milyonlarca seçmenin güven içinde ve düzenli olarak oy kullanmasının mümkün olamayacağı haller de seçimlerin ertelenmesi için mücbir sebeptir"* ifadesinin günümüzdeki tartışmalar açısından önemli olduğu görülmektedir. Gerek Anayasa Mahkemesi'nin çoğunluk görüşü gerekse de Anayasa Mahkemesi Üyesi Osman Alifeyyaz PAKSÜT'ün karşı oyu deprem afeti sebebiyle seçimlerin geri bırakılması konusuna mesnet teşkil edecek hukuki metinler olmasalar da mücbir sebep veya fiili (maddi) imkânsızlık kavramlarına dikkat çekmeleri bağlamında önemlidirler. Fiili (maddi, nesnel) imkânsızlık, nesnel anlamdaki engeller nedeniyle hukuki karar ve işlemleri uygulama kabiliyetinde yoksun olması durumudur (Gök, 2013:555; Yayla, 2015:246). Şüphesiz fiili imkânsızlık durumunda seçimlerin zamanında yapılması söz konusu olamaz. 2023 yılı Şubat ayında gerçekleşen depremler 2023 yılı içerisinde yapılması gereken seçimler konusunda fiili imkânsızlık teşkil edip etmediğine yönelik değerlendirme bir aşağıdaki bölümler sayısal verilerle birlikte değerlendirilecektir.

Bundan önce cevaplanması gereken üç soru karşımıza çıkmaktadır. 1) Fiili imkânsızlık durumunun tespitini kim yapmalıdır? 2) Fiili imkânsızlık varsa seçimlerin geriye bırakılmasına kim karar vermelidir? 3) Bu karar hangi norm düzeyinde ele alınmalıdır?

Birinci olarak fiili imkânsızlık olup olmadığı konusundaki ön tespit için Yüksek Seçim Kurulu'ndan bir değerlendirme alınmalıdır. Yasama organı teamüllerinde seçim kanunlarıyla ilgili yapılan düzenlemelerde Yüksek Seçim Kurulu temsilcileri Türkiye Büyük Millet Meclisi çalışmalarına katılmakta ve görüşlerini açıklamaktadır (Güler, 2021:107). Çalışmanın hazırlandığı günlerde Yüksek Seçim Kurulu heyetinin deprem bölgesinde inceleme yapacağına dair açıklamalar yer almaktadır. Yerinde gözleme dayanan bu değerlendirmeler fiili imkânsızlık konusunda kanaat oluşturmaya değer veriler içermelidir. Fiili imkânsızlık olduğuna dair kanaatin varlığı haline seçimlerin geri bırakılmasına kesinlikle Yüksek Seçim Kurulu karar vermemelidir. Zira yukarıda ifade edildiği gibi Yüksek Seçim Kurulu'nun böyle bir yetkisi olmamakla birlikte, anayasal ve yasal mesnedi olmayan böyle bir yetkinin Yüksek Seçim Kurulu'na tanınmasının ilave sorunlar doğurabilecek niteliği haizdir. Bu çerçevede fiili imkânsızlığın tespiti konusundaki iradenin yasama organı nezdinde gerçekleşmesi tercih edilmelidir.

Deprem afeti sebebiyle oluşan fiili imkânsızlıktan kaynaklı seçimlerin ertelenmesi yoluna başvurulmasına yönelik iradenin norm düzeyi ile ilgili olarak anayasal düzeyin tercih edilmesi tercih edilmelidir. Bunun iki temel sebebi olduğu ifade edilmelidir. Birincisi hukuki ve teknik zorunluluktur. Zira yukarıda ifade edildiği gibi asli kurucu iktidar seçimlerin geriye bırakılmasını savaş sebebiyle sınırlandırmıştır. Deprem afeti sebebiyle seçimlerin geriye bırakılması ise bundan bir sapma teşkil edeceğinden, ana normun istinasının da aynı norm düzeyinde belirlenmesi gerekir. Türk anayasa pratiğinde, anayasal buyurucu hükümlerin istisnası yine geçici anayasa maddeleriyle sağlanmıştır. Örneğin Anayasanın 67. maddesine göre seçim kanunlarında yapılan değişiklikler, yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir yıl içinde yapılacak seçimlerde uygulanmamaktadır. Bu uygulanamazlık ilkesi, 2001, 2002, 2007 ve 2017 yılında yapılan anayasa değişiklikleri ile Anayasanın 67. maddesinin son fıkrası hükmünün, kanunun yürürlüğe girdiği tarihten sonra yapılacak ilk seçimler bakımından uygulanmayacağına dair geçici maddeler eklenmek suretiyle uygulanmamıştır (Güler, 2021:285). Seçimlerin anayasa değişikliği marifetiyle ertelenmesi konusunda emsal bir uygulama olup olmadığı konusunda siyasi tarihimiz incelendiğinde 1973 Cumhuriyet Senatosu seçimleri ilgi çekicidir. Bilindiği üzere 1961 Anayasasına göre Türkiye Büyük Millet Meclisi, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosundan oluşuyordu ve Cumhuriyet Senatosu üyelerinin üçte biri her iki yılda bir yenileniyordu. Yukarıda ifade edildiği gibi 1961 Anayasası seçimlerin

ancak savaş haliyle geri bırakılmasına cevaz veriyordu. Buna rağmen 20 Eylül 1971 tarih ve 1488 sayılı Kanun ile anayasaya eklenen geçici maddeyle 10 Ekim 1971 tarihinde yapılması gereken Cumhuriyet Senatosu yenileme seçimleri iki yıl sonraki milletvekili genel seçimleriyle birlikte yapılmak üzere ertelenmiştir (Türk, 1981: 23; Armağan, 1974:162).
İkinci olarak seçimlerin fiili imkânsızlık sebebiyle dahi geriye bırakılmasının hukuki sonuçlarının yanında siyasi sonuçları da olabilir. Bu geriye bırakma kararının seçim sonuçları üzerinde herhangi bir tartışma oluşmasını önlemek amacıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi çatısı altında ve mümkün olan en geniş uzlaşı temelinde anayasal düzenlemeye ihtiyaç duyulduğu ifade edilebilir.

4. DEPREMİN SEÇİMLERE MUHTEMEL ETKİSİ

Cumhurbaşkanlığı seçiminde ülke genelinde seçim çevresi tek olduğu için depremden etkilenen vatandaşların, geçici olarak ikamet ettikleri illerde seçimlere katılmalarının seçim sonucuna etki edecek bir yönü bulunmamaktadır. Sadece seçmen kütüklerinin sağlıklı bir şekilde güncellenmesi için seçim takviminde gerekli düzenlemelerin Yüksek Seçim Kurulu tarafından ilgili diğer kamu kurum ve kuruluşlarıyla işbirliği içerisinde hassasiyetle yürütülmesi gerekmektedir.
Milletvekili seçimleri açısından her bir il bir seçim çevresi olması sebebiyle seçmen, deprem sebebiyle başka illere geçici olarak göç etmek zorunda kalan seçmen sayısının tespit edilmesi gerekir.
Bu çerçevede ilk önce depremden etkilenen illerde her bir konutta oturan ortalama birey sayısına ihtiyaç duyulmuştur. Çizelge 1'de yıllara göre depremden etkilenen illerdeki konut sayısı ve nüfus karşılaştırılarak, ilgili illerde bir bağımsız bölümde ikamet eden birey sayısı tespit edilmiştir. Nüfus sayısı ilgili yıla ait Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerden, konut sayısı ise Ulusal Adres Veri Tabanından temin edilmiştir. Ulusal adres veri tabanı güncel verilerinin kamuya açık versiyonu temin edilemediğinden bu veriler On Birinci Kalkınma Planından alınmıştır (Kalkınma Bakanlığı,2018).

Çizelge 1 Depremden Etkilenen İllerde Bir Bağımsız Bölümde İkamet Eden Ortalama Vatandaş Sayısı

		2010	2012	2014	2015	2016	2017	ORT.
KONUT SAYISI	ADANA	669127	695061	747860	761600	775558	791707	
NÜFUS		2085225	2125635	2165595	2183167	2201670	2216475	
ORTALAMA		3,116337	3,0582	2,89572	2,8665533	2,838821	2,79962	2,929208
KONUT SAYISI	ADIYAMAN	141306	149338	163500	168602	173900	179734	
NÜFUS		590935	595261	597835	602774	610484	615076	
ORTALAMA		4,181953	3,986	3,65648	3,5751296	3,510546	3,42215	3,722043
KONUT SAYISI	DİYARBAKIR	330919	353359	392212	399774	409056	420946	
NÜFUS		1528958	1592167	1635048	1654196	1673119	1699901	
ORTALAMA		4,620339	4,50581	4,16879	4,1378279	4,090195	4,03829	4,260207
KONUT SAYISI	ELAZIĞ	192672	205319	224171	225662	228854	231466	
NÜFUS		552646	562703	568753	574304	578789	583671	
ORTALAMA		2,868325	2,74063	2,53714	2,5449743	2,529075	2,52163	2,623628
KONUT SAYISI	GAZİANTEP	464795	532802	574064	587750	605692	627722	
NÜFUS		1700763	1799558	1889466	1931836	1974244	2005515	
ORTALAMA		3,659168	3,37754	3,29139	3,2868328	3,259485	3,19491	3,344886
KONUT SAYISI	HATAY	462405	500128	555933	570796	583470	608074	
NÜFUS		1480571	1483674	1519836	1533507	1555165	1575226	
ORTALAMA		3,201892	2,96659	2,73385	2,6866113	2,665373	2,59052	2,807472

KONUT SAYISI	MALATYA	254352	280292	299982	295411	298317	298223	
NÜFUS		740643	762366	769544	772904	781305	786676	
ORTALAMA		2,911882	2,7199	2,5653	2,6163684	2,619043	2,63788	2,678395
KONUT SAYISI	KAHRAMANMARAŞ	299317	316259	345241	350693	362315	379212	
NÜFUS		1044816	1063174	1089038	1096610	1112634	1127623	
ORTALAMA		3,490667	3,36172	3,15443	3,12698	3,070902	2,9736	3,196382
KONUT SAYISI	ŞANLIURFA	351690	386080	427506	445974	470538	488364	
NÜFUS		1663371	1762075	1845667	1892320	1940627	1985753	
ORTALAMA		4,729651	4,56402	4,31729	4,2431173	4,124273	4,06613	4,340746
KONUT SAYISI	KİLİS	36654	39181	46076	47894	50455	52399	
NÜFUS		123135	124320	128781	130655	130825	136319	
ORTALAMA		3,359388	3,17297	2,79497	2,7280035	2,592905	2,60156	2,874965
KONUT SAYISI	OSMANİYE	145594	155617	171775	176633	180390	188582	
NÜFUS		479221	492135	506807	512873	522175	527724	
ORTALAMA		3,291489	3,16248	2,95041	2,903608	2,8947	2,79838	3,000177

Bir bağımsız birimde ikamet eden ortalama birey sayısı tespit edildikten sonra depremden etkilenen ortalama vatandaş sayısı tespit edilmiştir. Depremin ardından hasar tespit çalışmaları başlamış olup çalışmanın hazırlandığı dönemde halen devam etmektedir.17 Şubat 2023 tarihinde Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı illere göre yıkık, ağır hasarlı, orta hasarlı, az hasarlı ve hasarsız bina sayılarını açıklamıştır (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2023). Ağır hasarlı binalar yıkım kararı verilen, orta hasarlı binalar güçlendirme yapılmadan kullanılamayacak binalar, az hasarlı binalar ise taşıyıcı sistemde hasar olmamasına rağmen diğer yapı unsurlarında hasar olan binalardır. Çizelge 2'de, Çizelge 1'de tespit edilen bir bağımsız birimde oturan ortalama vatandaş sayısı ile yıkık, ağır hasarlı, orta hasarlı ve az hasarlı binalarda yer alan bağımsız bölüm sayısı çarpılarak depremden etkilenen tahmini vatandaş sayısı tespit edilmiştir. Yukarıda ifade edildiği gibi hasar tespiti çalışmalarıyla birlikte bu sayıların artması ihtimal dâhilinde olmakla birlikte, depremden etkilenen vatandaşların önemli bir kısmı ise yaşamlarına deprem bölgelerinde kurulan geçici barınma alanlarında devam etmektedir. Bu doğrultuda çalışmada Çizelge 2'de ifade edilen depremden etkilenen vatandaş sayısının başka illerde geçici olarak ikamet değiştirdiği varsayılmıştır. 24 Şubat 2023 tarihinde devletin sağladığı imkânlarla misafir edilen depremzede sayısının 1.116.040 olduğu göz önünde bulundurulduğunda, kendi imkânlarıyla deprem bölgesinden ayrılan seçmenin varlığı ve hasarsız binalardaki bazı vatandaşların da geçici ikamet değişikliğine gittiği düşünüldüğünde verilerin çalışma açısından kullanılmasında bir sakınca görülmemiştir.

Çizelge 2 Depremden İkameti Zarar Gören Tahmini Vatandaş Sayısı

	HASARLI BAĞIMSIZ BÖLÜM SAYISI	HANE BAŞI ORTLAMA NÜFUS	DEPREMDEN ETKİLENEN TAHMİNİ VATANDAŞ
ADANA	191164	2,929208	559959,1011
ADIYAMAN	47854	3,722043	178114,6296
DİYARBAKIR	65621	4,260207	279559,0437
ELAZIĞ	12564	2,623628	32963,26537

GAZİANTEP	131233	3,344886	438959,4497
HATAY	68192	2,807472	191447,099
MALATYA	57828	2,678395	154886,2393
KAHRAMANMARAŞ	98781	3,196382	315741,8175
ŞANLIURFA	63274	4,340746	274656,3883
KİLİS	8171	2,874965	23491,3374
OSMANİYE	33637	3,000177	100916,9664
	778319		2550695,337

Depremin seçime etkisinin tespiti açısından depremden etkilenen vatandaşların ne kadarının seçmen olduğunun tespiti gerekmiştir. Çizelge 3'te 31 Mart 2019 mahalli idareler seçimlerinde seçmen kütüğüne kayıtlı seçmen ile 2018 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt verileri karşılaştırılmak suretiyle depremden etkilenen illerdeki vatandaş/seçmen oranı tespit edilmiştir. Seçmen sayıları için Yüksek Seçim Kurulu verileri, nüfus sayıları için Adrese Dayalı Nüfus Kayıt verileri kullanılmıştır.

Çizelge 3 Depremden Etkilenen İllerde Seçmen/Vatandaş Oranı

	NÜFUS	SEÇMEN	ORAN
ADANA	2220125	1.535.332	0,691552052
ADIYAMAN	624513	405.579	0,649432438
DİYARBAKIR	1732396	1.048.250	0,605086828
ELAZIĞ	595638	419.071	0,703566596
GAZİANTEP	2028563	1.227.454	0,605085472
HATAY	1609856	1.067.817	0,663299699
MALATYA	797036	561.708	0,704746084
KAHRAMANMARAŞ	1144851	754.604	0,659128568
ŞANLIURFA	2035809	1.093.515	0,537140272
KİLİS	142541	87.320	0,612595674
OSMANİYE	534415	362.759	0,678796441

Çizelge 4'te, Çizelge 3'te tespit edilen seçmen/vatandaş oranı ile Çizelge 2'de tespit edilen depremden etkilenen tahmini vatandaş sayısı çarpılması suretiyle deprem bölgesinde ikamet edip depremden ikameti zarar gören tahmini seçmen sayısı tespit edilmiştir.

Çizelge 4 Depremden İkameti Zarar Gören Tahmini Seçmen Sayısı

	DEPREMDEN ETKİLENEN TAHMİNİ VATANDAŞ	SEÇMEN/ VATANDAŞ ORAN	DEPREMDEN ETKİLENEN TAHMİNİ SEÇMEN
ADANA	559959,1	0,691552	387240,8655
ADIYAMAN	178114,6	0,649432	115673,4181
DİYARBAKIR	279559	0,605087	169157,4949
ELAZIĞ	32963,27	0,703567	23191,8524

GAZİANTEP	438959,4	0,605085	265607,9858
HATAY	191447,1	0,6633	126986,8031
MALATYA	154886,2	0,704746	109155,4706
KAHRAMANMARAŞ	315741,8	0,659129	208114,452
ŞANLIURFA	274656,4	0,53714	147529,0071
KİLİS	23491,34	0,612596	14390,69168
OSMANİYE	100917	0,678796	68502,07764
	2550695		1635550,119

Çizelge 5'te, depremden ikameti zarar gören tahmini seçmen sayısının depremden zarar gören ildeki genel seçmene oranı tespit edilmiştir.

Çizelge 5 Depremden Etkilen İllerde İkameti Zarar Gören Tahmini Seçmen Sayısı

	TAHMİNİ SEÇMEN	İKAMETİ ZARAR GÖREN TAHMİNİ SEÇMEN	ORAN
ADANA	1535332	387240,9	25,22196278
ADIYAMAN	405579	115673,4	28,52056395
DİYARBAKIR	1048250	169157,5	16,13713283
ELAZIĞ	419071	23191,85	5,534110545
GAZİANTEP	1227454	265608	21,63893602
HATAY	1067817	126986,8	11,89218781
MALATYA	561708	109155,5	19,43277835
KAHRAMANMARAŞ	754604	208114,5	27,57929351
ŞANLIURFA	1093515	147529	13,49126506
KİLİS	87320	14390,69	16,48040732
OSMANİYE	362759	68502,08	18,88363284
	8563409	1635550	19,09928766

Yukarıdaki çizelgelerde görüldüğü üzere deprem bölgesindeki seçmenlerin yaklaşık %20'sinin depremde ikametinin zarar gördüğü ve deprem bölgesi dışına geçici olarak ikamet değişikliğine gittiği görülmektedir. Seçmenlerin %20'sinin deprem bölgesi dışına geçici olarak ikamet değişikliğine gitmesinin seçim sonuçları üzerindeki etkili olacağı ifade edilebilir. Buna rağmen mevcut sayısal veriler seçimlerin gerçekleşmesi konusunda fiili imkânsızlıktan ziyade seçim sürecinin yönetilmesi ve denetlenmesine ilişkin zorluklara işaret edecek niteliktedir.

Fiili imkânsızlık seçeneğinim gerçekleşmediği kabulüne rağmen, seçimlerin yönetim ve denetimi sürecinde farklı bir takım uygulamalara gidilmesi zorunlu olduğu açıktır. Örneğin depremden etkilenen illerde görevli kamu görevlilerine ilave yer değiştirme hakkı tanınmıştır. Bu durum deprem bölgesindeki illerde seçimlerde görevlendirilecek personel sayısında zorluklara sebebiyet verebilir. 2019 yılında İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı seçimlerinin sandık kurulu başkanlığı atamalarındaki hukuka aykırılıklar sebebiyle iptal edildiği göz önünde bulundurulduğunda, deprem dönemine özel bir takım düzenlemelerin yapılması gerektiği açıktır. Benzer şekilde oyların anayasal ilkelere uygun olarak kullanılabilmesi, sayım ve döküm işlemlerinin de açık sayım ve döküm ilkeleri doğrultusunda

gerçekleştirilebilmesi için lojistik bir takım hazırlıklar yapılması gerektiği açıktır. Bu çerçevede deprem dönemine özel ihtiyaç duyulabilecek düzenlemelerin kanun düzeyinde ve siyasi partilerin üzerinde uzlaşacağı şekilde ele alınması seçim sonuçları üzerinde muhtemel ve müstakbel tartışmaların önüne geçecektir. Fakat bu düzenlemenin seçim tarihinde bir yıl önce yapılacak olması sebebiyle, Anayasanın 67. maddesine göre seçim kanunlarında yapılan değişiklikler, yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir yıl içinde yapılacak seçimlerde uygulanmayacağına dair uygulanamazlık ilkesi sebebiyle Anayasanın 67. maddesinin son fıkrası hükmünün, kanunun yürürlüğe girdiği tarihten sonra yapılacak ilk seçimler bakımından uygulanmayacağına dair Anayasaya geçici madde eklenmesi gerekecektir.

5. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

2023 yılında Şubat ayında gerçekleşen depremler ülkenin on bir ilini ciddi şekilde etkilemiş, can ve mal kayıplarına sebep olmuştur. Depremden kısa bir süre sonra 2023 yılında gerçekleşmesi gereken seçimlerin ertelenmesi üzerine tartışmalar başlamıştır. Açık anayasal hükümler deprem sebebiyle seçimlerin geri bırakılmasına imkân vermemektedir. Bununla birlikte eşyanın tabiatından gelen fiili imkânsızlık ve mücbir sebep kavramları deprem sebebiyle seçimlerin geri bırakılmasına mesnet teşkil edebilir. Böyle bir durumun var olup olmadığı ile ilgili çalışmada ele alınan mevcut sayısal veriler seçimlerin gerçekleşmesi konusunda fiili imkânsızlıktan ziyade seçim sürecinin yönetilmesi ve denetlenmesine ilişkin zorluklara işaret edecek niteliktedir. Bu zorlukların giderilmesi, adil ve dürüst bir seçim süreci sağlamak amacıyla deprem dönemine özel ihtiyaç duyulabilecek düzenlemelerin kanun düzeyinde ve siyasi partilerin üzerinde uzlaşacağı şekilde ele alınması seçim sonuçları üzerinde muhtemel ve müstakbel tartışmaların önüne geçecektir.

KAYNAKÇA

Anadolu Ajansı (2023), 24 Şubat 2023 tarihli "Depremzedeler yurdun dört bir yanında misafir ediliyor" başlıklı haber, https://www.aa.com.tr/tr/asrin-felaketi/depremzedeler-yurdun-dort-bir-yaninda-misafir-ediliyor/2830163, (Erişim Tarihi:01.03.2023)

Armağan, S., Memleketimizde Son Parlamento Seçimleri. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 40 (1-4), 1974, ss.155-179

Bakırcı, F., Prof. Dr. Fahri Bakırcı yanıtladı: Seçimler ertelenebilir mi?, https://kisadalga.net/haber/detay/prof-dr-fahri-bakirci-yanitladi-secimler-ertelenebilir-mi_56527, 2023, (Erişim Tarihi:27.02.2023).

Gök, H., Danıştay Kararlarından Hareketle İdari Yargı Kararlarının İmkânsızlık Nedeniyle Uygulanamadığı Haller, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 71 (1), 2013, ss. 547-558 .

Gönenç, L., *Türkiye'de Seçim Uyuşmazlıkları ve Çözüm Yolları,* 1. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2008.

Gözübüyük, Ş., *Anayasa Hukuku- Anayasa Metni 11. Ek Protokole göre Hazırlanmış Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi,* Güncelleştirilmiş 11. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2003.

Gözler, K., *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi Cilt I*, 1. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa, 2011.

Gözler, K., *Türk Anayasa Hukuku*, 3. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa, 2019.

Güler, F., *Seçim Kanunlarında Yapılan Değişikliklerin Bir Yıl İçinde Gerçekleşecek Seçimlerde Uygulanamayacağı Kuralı Üzerine*, Akdeniz 8. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, Girne, KKTC, 18 Kasım 2022.

Güler, F., *Seçimlerin Yönetim ve Denetiminde Görev Kurumların Yapısal ve İşlevsel Sorunları Giderici Çözümler, Ekin Yayınevi*, Bursa, 2021.

Gürbüz, Y., *Anayasa, Görüşler, Taslak- Anayasa Komisyonuna Sunulan görüşler ve Komisyonca Hazırlanan Taslak Metin*, Araştırma Eğitim Ekin Yayınları, Ankara, 1982.

İzgi, Ö. & Gören, Z., *Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Yorumu- Madde Gerekçeleri, Anayasa Mahkemesi Kararları, Bilimsel Görüşler 1. Cilt Madde 1-78,* Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi, Ankara, 2002.

Kalkınma Bakanlığı, *11. Kalkınma Raporu (2019-2023) Konut Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara, 2018.

Kanadoğlu, K. & Şahin, B. N., Seçimlerin Ertelenmesi ve Deprem Bölgelerindeki Seçimlerin Yürütülmesi, https://blog.lexpera.com.tr/secimlerin-ertelenmesi-ve-deprem-bolgelerindeki-secimlerin-yurutulmesi/, 2023, (Erişim Tarihi:27.02.2023).

Kuzu, B., *1982 Anayasasının Temel Nitelikleri ve Getirdiği Yenilikler- 1961 Anayasasında, Anayasa Komisyonunda, Danışma Meclisinde, Milli Güvenlik Konseyinde,* Filiz Kitabevi, İstanbul, 1990.

Olgunsoy, F., Tehlikeli Salgın Hastalıklar Nedeniyle Seçimlerin Ertelenmesi. Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, 10 (2), ss.584-637.

Özbudun, E., Seçimlerin Ertelenmesi Tartışmaları, https://www.perspektif.online/secimlerin-ertelenmesi-tartismalari/, 2023, (Erişim Tarihi:27.02.2023).

Sabuncu, Y., *Anayasaya Giriş, Ek: 1982 Anayasası,* 13. Bası, İmaj Yayınevi, Ankara, 2007.

Şirin, T., Seçimlerin ertelenmesi ve sine-i millete dönme olasılığı, https://t24.com.tr/yazarlar/tolga-sirin/secimlerin-ertelenmesi-ve-sine-i-millete-donme-olasiligi,38722, 2023, (Erişim Tarihi:27.02.2023).

Şirin, T., Tehlikeli Salgın Hastalıklarla Anayasal Mücadeleye giriş. Anayasa Hukuku Dergisi, 9(17), 2020, ss. 43 - 146.

Tanör, B. & Yüzbaşıoğlu, N., *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku,* 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Türk, H. S., Açık Parlamento Üyeliklerinin Ara Seçimleri Yoluyla yada Yedeklerle Doldurulması, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 38,1981, ss.3-52.

Türmen, R., Deprem seçimleri erteleme nedeni olabilir mi?, https://t24.com.tr/yazarlar/riza-turmen/deprem-secimleri-erteleme-nedeni-olabilir-mi,38786, 2023, (Erişim Tarihi:27.02.2023)

Yayla, A., Fiili veya Hukuki İmkânsızlığın İdari İşleme Etkisi Üzerine Bir Deneme, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 17 (2), 2015, 233-271.

Yazıcı, S., Deprem, olağanüstü hal ve seçimler, https://www.politikyol.com/deprem-olaganustu-hal-ve-secimler/, 2023, (Erişim Tarihi:27.02.2023)

Yazıcı, S., Yüksek Seçim Kurulu, seçimleri fiilen geciktirebilir mi?, https://www.politikyol.com/yuksek-secim-kurulu-secimleri-fiilen-geciktirebilir-mi/, 2023, (Erişim Tarihi:27.02.2023)

JOHNSON TSANG'IN SERAMİK PORTRELERLE OLUŞTURDUĞU SANATSAL DİL ÜZERİNE

Öğr.Gör.Dr. Rasim BAĞIRLI
Selçuk Üniversitesi, , ORCID ID 0000-0003-0881-1193

ÖZET

Portre kavramı, genel bir bakış açısı ile değerlendirildiğinde sanatın her alanında ve döneminde yaygın olarak kullanılmaktadır. Portreler için öncelikli olarak değerlendirilmesi gereken özellik, dönemlerin de ötesinde insana dair olguların yansıtılıp yansıtılmadığı durumudur. İnsana ve insan bedenine dair öznel bir gözlemi de içinde barındıran portre uygulamaları sanatçılar tarafından farklı teknik ve malzemelerle ifade edilebilmektedir. Antik dönemden günümüze kadar farklı alanlarda ve formlarda kullanılan seramik malzeme, günümüzde de kullanım olanakları bakımından sanatçıya sonsuz bir üretim alanı oluşturmaktadır. Bu geniş kullanım alanı, özellikle 1960 sonrası, sanatsal dinamikler düşünüldüğünde sanatçıya malzeme çeşitliliği sunmasının yanı sıra konu/kavram özelinde de bireysel farklılığı mümkün kılmaktadır. Çeşitlilik ve yenilik temelli bu uygulamalar özellikle sanatçıların bireysel üretimlerinde söz konusudur.

Bu çalışma genel kapsamda, Johnson Tsang'ın seramik/porselen portreleri ile oluşturduğu sanatsal dil üzerine odaklanmaktadır. Sanatçının an'a odaklanan seramik/porselen portreleri bir anlamda onları zamanın dışına taşımaktadır. Tsang'ın yaratıcılık sürecinde insana, insan özelinde portreye odaklanmış çalışmaları bir anlamda hem malzeme hem de konu bağlamında deneyselliği de içinde barındırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sanat, Çağdaş Sanat, Seramik, Portre, Johnson Tsang

JOHNSON TSANG CREATED WITH CERAMIC PORTRAITS ON ARTISTIC LANGUAGE

ABSTRACT

When the concept of portrait is evaluated from a general point of view, it is widely used in every field and period of art. The feature that needs to be evaluated primarily for portraits is whether or not the human facts are reflected beyond the periods. Portrait practices, which

include a subjective observation of the human and the human body, can be expressed by artists with different techniques and materials. Ceramic material, which has been used in different fields and forms from antiquity to the present day, creates an endless production area for the artist in terms of usage possibilities today. This wide area of use, especially after 1960, when considering artistic dynamics, provides the artist with a variety of materials, as well as making individual differences possible in terms of subject/concept. These practices based on diversity and innovation are especially relevant in the individual productions of artists.

In general, this study focuses on the artistic language created by Johnson Tsang's ceramic/porcelain portraits. The ceramic/porcelain portraits of the artist, which focus on the moment, in a sense, carry them out of time. Tsang's works, which focus on people in the creative process and on portraits in particular, include experimentation in terms of both material and subject matter.

Keywords: Art, Contemporary Art, Ceramics, Portrait, Johnson Tsang.

GİRİŞ

Sanat insana dair her konuyu kendi özeline taşımakta ve her bir sanatçı elinde farklı biçimlere anlamlara ulaşmaktadır. Bu biçim ve anlamlar çağlar boyu zamanın ruhunu yansıtan bir örüntü ile geleceğe taşınır. Seramik sanatı eski çağlardan günümüze uzanan bir malzeme olarak sanatın bir konusu ve deneysel bir alanıdır. Teknolojinin gelişmesi ile birlikte kullanım alanının artması ve uygulamadaki yeniliklere uyum sağlamadaki özelliği ile günümüzde birçok sanatçı tarafından tercih edilmektedir. Johnson Tsang ve eserleri, günümüz seramik sanatçılarından biri olarak bu araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Seramik malzeme ile gerçekleştirdiği portrelerinin inceleneceği çalışmaya portre kavramının araştırılması ile başlanmıştır.

Portre Kavramı Üzerine

"Portre; bir kimsenin yağlıboya, suluboya, karakalem vb. ile yapılmış resmi" ve "bir kimsenin, bir şeyin sözlü veya yazılı tasviri" biçiminde ifade edilmiştir (TDK, 2023). Usta'ya (2015) göre ise; portre, insanın kendisine bakışını ve kendisinden yola çıkarak onu çevreleyen hayata karşı duruşunu ve modern dünyanın olumlu/olumsuz yönlerini sanatsal bir bakış ile

belirlemeye çalışan sanatçılar için etkili bir kaynak oluşturmaktadır (Usta, 2015: 229). Bir başka değerlendirmeye göre ise, portre, sanatçı ve onun modeli ile arasında kurduğu bağ aracılığı ile içsel bir anlamı da ifade etmesinin yanı sıra öznel bir alanı da kapsamaktadır. Bu öznellik anlamında değerlendirildiğinde, portre yüzün girebileceği tüm fiziksel yaklaşımın ötesinde farklı anlamları tanımlamaktadır. Uygulayıcı konumunda olan sanatçının seçimini ortaya koyan tüm öğeler izleyicinin bakış açısını derinleştirmektedir (Akın, 2010: 5). Portrenin sanatçı tarafından temsil etme gücünü öznelleştirdiği yaklaşım yani sanatçının bakışını kendi yüzüne çevirmesi durumu otoportre kavramını da ortaya çıkarmıştır (Ağluç, 2016: 35). Başka bir ifade ile; "portreleri, sanatçının görüntüleri yüzeyde sabitleme isteğinin bir yansıması ve sonucu olarak da düşünülmektedir. Portreler, yapıldığı dönem ve koşullar bakımından değerlendirildiğinde zamana tanıklık eden yüzlerin günümüze ulaşmasını sağlamaktadır. Bu durum, sanatçının çalışmasının üzerinden yüzyıllar geçmesi halinde bile onun üretiminin nesiller boyu önem kazanmasını sağlamaktadır (Ayyıldız, 2015:5).

Portreler özellikle bireyin kişilik, karakter, ruh hali, dış görünüş ve yaşadığı toplumun değerlerini yansıtması açısından da "kimlik" kavramı ile yakın ilişki halindedir. Portreler, benliğin "giz"ini ortaya çıkartır. Bu açıdan değerlendirildiğinde portreler; fiziksel bedenin dışa vurulduğu toplumsal kodları ortaya çıkarmaktadır. Sanatçının yorumladığı bu yüzler aracılığı ile bireysel/toplumsal ifadenin biçimlenmesi ve görünen/görünmeyen kimliklerin okunması söz konusudur (Sönmez, 2018: 44). Portre bağlamında kişinin/bireyin görselliği aktarılırken değişmeyen özelliklerinin betimlenmesine de özellikle dikkat edilir. Günlük hayatta kişileri tanımak için onların yaşam tarzlarını gözlemleriz. Bu gözlemleme durumu sanatçının ifadesi bağlamında değerlendirildiğinde portrenin kişiyi tanımadaki ve tanıtmadaki sorumluluğu oldukça fazladır. Sanatçı ve onun üretimi bakımından incelendiğinde portre ile temsil edilecek olan kişinin özelliklerini tek bir "yüz" aracılığı ile özet olarak ifade etmelidir (Dönmez, 2009: 3). Bu açıdan değerlendirildiğinde, zamansal ve toplumsal nitelikleriyle, üretildikleri dönemlerin birer aynası niteliğini her zaman koruyan Portreler, o dönemin değerlerini, insana bakışını, sanat anlayışını, kültürünü ve keşfedilecek daha birçok bilgiyi, bireysel ve toplumsal nitelikleri birlikte barındırabilen eşsiz kaynaklar olarak kabul edilebilir. İnsana ve insan bedenine bakış açısının temsili olan bu tür, zamanın, kültürün ve düşünce tarihinin niteliklerini taşıyan ve aktaran biricik belgelerdir. Antik dönemlerden, ortaçağa, Rönesans'tan nihayet günümüz tüketim toplumlarına kadar gelişen ve değişen kimlik, bireysellik ve beden algısı da portreler de yön belirleyici olmuştur (Serbest, 2019: 92).

Johnson Tsang'ın Seramik/Porselen Portreleri

Sanat, bireyin yaşamını bir çok farklı taraftan ele alan bir alandır. Bilişsel, fiziksel ve ruhsal anlamda etkileyebilme özelliğine sahiptir. Bu durum sanatın sınırlarının genişlemesine sebep olmaktadır. Günümüz sanatı, kavramsal süreçte, herhangi bir konu, malzeme, teknik, mekân vb. unsurları sınırlandırmayarak her alandan üretime olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla, sanatçının bire bir iletişime gireceği sanat alanı ve malzeme onun üretim yapma şeklini ve tarzını da belirleyebilmektedir. Bu çeşitlilik durumu sanatçının kendi üslubunu oluşturarak kendi sanatsal alternatif evrenini yaratma sürecinde sonsuz bir kaynak oluşturmaktadır (Kayahan ve Çevik, 2020: 536). Özellikle 1940 ve sonrasında yaşanan sanatsal pratikler günümüz sanat anlayışında önemli değişikliklere sebep olmuştur (Döl, Bingöl ve Çevik, 2021: 1202). Tsang Cheung Shing ismiyle de bilinen Hong Kong'lu seramik sanatçısı ve heykeltraş Johnson Tsang, kullandığı metal ve porselen ile soyut ve mecazi sanat arasındaki çizgiyi yok ederken gerçek imajları düşsel gerçeklik-sürreal bir biçimde izleyiciye aktarmaktadır (Uludağ ve Yeşilmen. 2016: 209). Bu gerçek- sürreal çalışmaları incelemeden önce sanatçının eserlerinde kullandığı malzemeye odaklanmak doğru bir yaklaşım olacaktır. İnsanlığın başlangıcından itibaren sanat, insanların doğa ile mücadelesinde var olma çabasında birbirleri ile olan ilişkilerini ve yaşam ile kurulan her türlü bağı anlatmaktadır. Sanat, ilk çağlarda mağaralara çizilen basit karalamaların yanı sıra insanların hayvanlar ile olan mücadelelerini konu edinen detaylı çizimlere ve daha sonra yerleşik yaşama geçilmesi ile oluşan farklı kültürlerin kapsamlı izlerini de taşımaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde özellikle kil kullanımı antik dönemden günümüze kadar kesintisiz biçimde devam etmiştir.

Çevik 2010 ve 2018 tarihli makalelerinde seramik hammaddelerinin pişirme işlemleri sonucunda dayanıklılık kazanma özellikleri hakkında, seramiğin antik dönemden günümüze kadar insan yaşamın neredeyse her alanında vazgeçilmez bir malzeme olarak kullanmasının bir sebebi olarak belirtir. Seramik bünyeler, seramiğin zamana ve doğa koşullarına karşın yüksek direnç göstermesi nedeni ile hakkında yazılı belgelerin olmadığı antik uygarlıklar döneminde bile insanların yaşayış biçimleri, dinsel inanışları ve toplumsal süreçleri hakkında detaylı ve etkili bilgiler edinebilmemizi sağlayacak arkeolojik belge niteliği taşımaktadır (Çevik, 2010: 36; Çevik, 2018:112). Hammaddesi kil olan seramik, insan aklının bir ürünüdür. Bu durum seramiğin yaşam alanlarının çoğunda seramiğin kullanılması ile sonuçlanır. Günlük kullanım nesnelerinden teknolojik ürünlere, süs eşyalarından uzay araçlarına uzanan geniş bir kullanım yelpazesine sahip olan seramik, özgür bir ifade alanı olarak sanatçılara deneysel bir alan

sunmaktadır. Sönmez ise çalışmasında seramiği tarihsel bir bakış açısıyla inceler. Ona göre; endüstriyel olanakların hızla gelişmesi sonucu kullanıma yönelik, seri üretim seramikler sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Seramik üretimindeki bu çeşitlilik sayesinde hem sanatsal hem de bilimsel üretim alanlarında iki veya üç boyutlu uygulamalara olanak sağlamıştır. Seramiğin kendini "Sanat Seramiği" olarak 20. yüzyıl içerisinde kabul ettirmesi diğer plastik sanat dallarına göre yeni bir disiplin olarak nitelendirilmesinin nedenidir. "Sanat Seramiği" olarak adlandırılan bu çalışmalar heykel sanatının biçim ve içeriğinin yanında resim sanatının da renk öğesini bünyesinde barındırmaktadır (Sönmez, 2002: 178-179).

1940 sonrasında hızla gelişen sanat hareketleri ve sanat olayları sanatın sadece bir görme biçimi değil, aslında daha da çok bir düşünme biçimi olduğunu gözler önüne sermektedir. Özellikle kamusal alanlarda dikkat çeken sanat uygulamaları toplumsal bellek, sanatçının kişisel geçmişi ve mekânın kendine özgü yapısını da devreye sokarak bütünsel bir yapı oluşturur. Sanat eserleri bu bütünsel yapısı ile hem toplumların tarihine ışık tutarken hem de sanatçının söylemlerinin etkili birer göstergeleri haline gelmektedir. Bu projeler insanların sanata kolay ulaşabilmelerine olanak tanırken aynı zamanda zihinsel süreçleri aktif bir şekilde tetiklemektedir (Çevik ve Bingöl, 2021: 159).

Görsel 1: Johnson Tsang, Lucid Dream II, Here and There
Görsel 2: Johnson Tsang, Lucid Dream II, Remembrance
Görsel 3: Johnson Tsang, Lucid Dream II, Work in Progress
Görsel 4: Johnson Tsang, Lucid Dream Series, The Backup
Kaynak: https://johnsontsang.wordpress.com/ (Erişim Tarihi:20.02.2023).

Modernleşmenin 20. yüzyılda yayılması ile beraber modern tasarım anlayışı da bütün dünyada yaygın bir hale gelmiştir (Şenkal Demirci, 2019: 28). 21. yüzyıl önceki yılların sosyal, ekonomik ve kültürel olaylarının bir sonucu niteliğindedir. Sanatçı, bu bağlam ile içinde bulunduğu çağı yansıtan eserler ortaya koyan bir kültür yaratıcısı konumundadır. Bilimsel yenilikler ile sosyal yaşamdaki ivmelerin sonucu olarak oluşan eleştirel ortam sanatçının düşünsel boyutta özgür kılmıştır. Rönesans ile bireyselleşme hareketlerinin ilk yansımaları

ortaya çıkarken Sanayi Devrimi ile birlikte teknolojinin günlük hayata adaptasyonu sanatçının bireyselleşmesi yolunda önünü açmıştır. Günümüzde sanatçı fikrin ve malzemenin ön planda olduğu teknolojiye kucak açan bir anlayışta eserler üretmektedir. Bireysel üretimlerde bulunduğu gibi kolektif üretimlerinde yapıldığı günümüzde sanatçı kendisini var edebilme dürtüsü içerisindedir (Kayahan ve Çevik, 2020:192). Bu bağlamda; Johnson Tsang'in kendisini, hammaddesi toprak olan seramik üretimler ile yeni yüzler ortaya koyarak var ettiği söylenebilir.

Johnson Tsang, kısa sanat geçmişine rağmen günümüz popüler seramik sanatçıları arasında yer almaktadır. Eserleri dünyanın birçok yerinde önemli sanat galerileri ve müzelerinde sergilenmektedir. Çocukluğundan itibaren insanları ve doğayı resmetmeye başlayan ve kendini bu şekilde ifade etme yeteneğini insanları ve çevreyi detaylı gözlemlemiş olmasına borçlu olan sanatçı, insanların olaylar karşısındaki tepkilerini, yüzlerindeki her türlü ifadeyi ve mimikleri sanatında tüm inceliği ile kullanmıştır. Johnson Tsang insanı ve her türlü gerçekliği katı, sert ve kırılgan bir madde olan seramik malzemeyle tasvir ederek, özellikle insanoğlunun karmaşık duyguları, korkuları ve hassas kırılganlığını seramikle özdeşleştirerek aktarabilmeyi başarmıştır (Uludağ ve Yeşilmen. 2016: 211-212). Sanatçı bilindik biçimlere yeni anlamlar yükleyerek var olmayan özgün görüntüler şekillendirir. Sanatçının kurguladığı dünya, aslında ütopik bir alandır ve sıklıkla çözümlenmeyi beklemektedir. Bireyin yalnızlıkları, sessiz çığlıkları, karmaşık yaşamlar kimi zaman bir tuvalde bir kâğıt/bir yaprak olarak belirirken kimi zaman da kil malzeme ile yüzün yeni olasılıkları olarak varlığını sergiler (Bingöl ve Çevik, 2020: 322). Tsang portreleri çoğu zaman bir çığlık, bazen de sessiz bir iletişim biçimidir. İzleyici, her bir pürüzsüz yüzeyin ya da kapalı gözlerin ardındaki gizil anlamları açığa çıkartmaya uğraşır.

Görsel 5: Johnson Tsang, Lucid Dream Series, A Touch of Smile
Görsel 6: Johnson Tsang, Lucid Dream Series, Re-mind
Görsel 7: Johnson Tsang, Lucid Dream Series, Against The Wall
Kaynak : https://johnsontsang.wordpress.com/ (Erişim Tarihi:20.02.2023).

Renk anlayışı açısından minimal bir anlayışa sahip olduğu söyleyebileceğimiz sanatçının eserleri çoğunlukla beyaz renklidir. Bu tercih izleyicinin algısının yüzlerdeki ifadeye daha çok odaklanmasına sebep olmaktadır. Çok hareketli mimiklerin yer aldığı Lucid Dream Serisi bir yüzün farklı fiziksel müdahalelerle yaşadığı ifadelere odaklanmaktadır. Sanatçı, alışık olmadığımız bir hayal gücü kullanarak gerçeklik kavramını şaşırtıcı ve dikkat çekici bir formda izleyiciye sunmaktadır. Seramik heykelleri Sanatçının çalışmaları arasında sıçrayan sular, öpüşen kahveler, su içine işlenmiş suratlar, ejderhalar ve eriyen figürler görmek mümkündür. Sıvıların tahmin edilemez yapıları ve ani değişkenliklerini katı forma dönüştürerek izleyicinin ilgisini çekmeyi başarmaktadır (Uludağ ve Yeşilmen. 2016: 209). Bazı eserlerinde salt seramik üretimler yer alırken. Bazı portreleri farklı malzemelere odaklanan nesneler ile ilişki içerisindendir. Bazen bir metal bazen bir ip bazen se plastik bir kullanım nesnesi yüzün aldığı şekil ile bağlantı içerisindedir.

Palm Hand, 2018 yapımlı Candida Borges'in ses, etnik, köken ve hayal gücü üzerine bir deneyimidir. Bu çalışma DNA, aile mirası, kültürel, tarihi ve bölgesel arka planı metaforik olarak ifade ederek ele almaktadır. Video sanatı çalışmasında ses, görüntü ve hareket bir arada izleyiciyi düşündüren bir süreç oluşturmaktadır. İnsan olarak bizi birleştiren noktaları, kökenimizi sorgulatmaktadır. Ses, yüz, el gibi farklı unsurların insanın kökenine dair bilgiler içerip içermediğini düşündürmektedir. Bizi birbirimize bağlayan kök miraslara odaklanarak, geçmiş, şimdi ve gelecek arasında bağlar kurmamıza olanak taşıyan disiplinlerarası bir projedir (Pazarlıoğlu, Bingöl, 2022: 374). Tsang, kusursuz seramik yüzeylerde oluşturduğu insana dair farklı mimiklerle görsele dönüşen ifade biçimleri ile insanlığa dair sorular yöneltmekte, duygu, beden, yüz, düşünce, zaman, ilişki gibi çok farklı kavramlar/konuların birbiri içine geçerek yeni bağlantılar kurulmasına giden uzun bir süreci tanımlamaktadır.

Çağdaş sanat dinamikleri bakımından yorumlamalar düşünüldüğünde her türlü malzeme ve tekniğin kullanımının oldukça yaygın oluşu dikkat çekici bir özellik olarak karşımızda durur (Bilirdönmez ve Çevik, 2020: 76-95). Geleneksel sanattan çağdaş sanata, hemen hemen tüm dönemlerde resim, heykel, seramik, performans ve bunun gibi pek çok sanat alanı/biçimi/hareketinde sanatçıların aynı kavram veya konuları özgün ve birbirine hiç benzemeyen bir bakış açısıyla ortaya koydukları görülmektedir (Pazarlıoğlu Bingöl, Çevik ve Demirci Şenkal, 2020: 155). Sanat tarihinde portre konusu sayısız kez ele alınmasına rağmen sanatçı Johnson Tsang'ın gerçekçi seramik/porselen portre çalışmaları dikkat çekicidir. Sanatçının farklı teknik, malzeme ve konu çeşitliliği gösteren çalışmaları olmasının yanı sıra bu çalışma özellikle ve öncelikle Tsang'ın seramik/porselen portrelerine odaklanmaktadır.

Sanatçının çalıştığı anlık yüz ifadelerinde figürlerin gerçeğe olan benzerliği dikkat çekicidir. Gerçekçi figürsel bir anlatımı benimseyen bu portreleri zamandan bağımsız ancak an'a odaklanmış biçimde değerlendirmek mümkündür. Özkirişçi'ye (2020) göre; "zaman kavramı var oluş ve algı konuları kadar köklü olmakla beraber, algı sürecimizi, her yeni kavrayış ve veri ile tekrar mayalayarak kültürümüzün yapı taşlarını oluşturmaktadır" (Özkirişçi, 2020:271).

Tanrıverdi "İletişim Aracı Olan Yüzün İmge Olarak Seramik Yüzeylerde Kullanımı" isimli çalışmasında iletişime odaklanır. Ona göre; iletişime geçerken kullandığımız yüz ifadeleri duyguların aktarımında önemli bir yere sahiptir. Acıyı, mutluluğu, korkuyu, endişeyi içsel olarak yaşayıp farkına bile varamadığımız bazı duyguları yüz aracılığıyla net bir şekilde aktarabilmekteyiz. Tanrıverdi bu aktarımda seramiğin rolüne'de vurgu yaparak; seramiğin tarih boyunca kültürel aktarımın bir aracı olduğu farklı toplumlarda, farklı tekniklerle birlikte bellek oluşturmaya devam ettiğinden söz eder. Yüzün, ifadenin aktarımındaki gücü, seramik sanatçıları tarafından önemsenmiş, eserlerinde imgesel olarak kullanılmıştır (Tanrıverdi, 2020:158).

Görsel 8-9-10: Johnson Tsang, "Talking to Me", Porcelain Sculpture
Kaynak. https://johnsontsang.wordpress.com/2013/07/26/talking-to-me/ (Erişim Tarihi:20.02.2023).

Johnson Tsang "Talking to Me" (Görsel 8-9-10) isimli çalışmasında özellikle insanlığın korku, hassas duygular ve kırılgan yapısını seramik malzemeye aktarmayı amaçlamıştır. Beyaz rengin hakim olduğu çalışmada siyah rengin cinsiyetsiz olarak betimlenmiş yetişkin bireyde kullanılması ve bir çok eserinde de kullandığı beyaz renkli bebek figürünün seçilmiş olması, yaş, cinsiyet fark etmeksizin toplum içerisindeki iletişimsizliğin sorunsallığına metaforik bir yaklaşım taşımaktadır (Koçer ve Aşan Yüksel, 2020: 1509). Sanat, duygu ve düşüncenin bir biçime dönüşerek aktarıldığı yeni var oluşsal bir alandır. Sanatçı, sosyo-ekonomik yaşantısındaki ögelere, bireysel yaşantısındaki duygu durumlarını da ekleyerek yaratıcılık perspektifinden yeni bir yol tasarlar. Fikirlerini farklı malzemelerle, tekrarı olmayan özgünlükte yapısal çözümlemelerle sunan sanatçı, izleyicilerin zihinlerindeki alışılmış anlamları

sorgulamalarını sağlar (Bingöl, Çevik ve Kayahan, 2020: 379). Tsang, zihinlerdeki bebek imgesi ve iletişim kavramlarının yeni ve özgün biçimsel çözümünü sergilemektedir. Salt portre anlayışının dışına çıktığı bu yerleştirmesinde sanatçı, yüz ifadesinin oluştuğu sebebi de izleyiciyle paylaşmaktadır. Çalışma belirsiz bir yüz ifadesine bakan bir çocuğun aynı b

SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

Portreleri odağına alarak üretimlerde bulunan birçok çağdaş sanatçı, bireylerin kimlik ve duygularını izleyiciye aktarmaktadır. Bir bilgi aktarımı olarak düşünülebilecek olan portreler bu açıdan değerlendirildiğinde, tüm sanatsal süreçler kapsamında yerini ve önemini korumaktadır. Özellikle çağdaş sanat alanında farklı malzemenin de kullanımına olanak veren üretimler sayesinde portreler günümüzde de hem izleyici hem de sanatçılar tarafından popülerliğini korumaktadır. Sanatçıların ürettikleri portreler zaman içinde dönemsel tercihlere göre farklılıklar göstermesine rağmen temelde sahip olduğu öznellik durumu belki de bütün bu sanatsal üretimlerin ortak paydası olarak değerlendirilebilir.

Portre konusunda oldukça özgün çalışmaları olan seramik sanatçısı ve heykeltraş Johnson Tsang bu portrelerde özellikle ve öncelikle mimiklere odaklanmaktadır. Sanatçının bu çalışmaları portrelerde meydana gelen duygu geçişlerini de ortaya koymaktadır. Tsang'ın farklı malzeme ve tekniklerle yaptığı portre uygulamaları bu çalışmanın ana temasını oluşturmaktadır. Sanatçı portre temasını, deneysel ve sezgisel bir bakış açısı aracılığı ile tekrar tekrar yorumlamaktadır. Zamanın durması veya bilinçli bir biçimde durdurulması temasına odaklanan bu portre uygulamaları; detaylardaki ustalık, derin malzeme bilgisi, anlık durumların en iyi biçimde ifade edilmesi ve izleyiciyi her daim şaşırtabilmesi ile sanatçının, çağdaş seramik sanatına olan katkısı biçiminde de yorumlanabilmektedir.

KAYNAKÇA

Ağluç, Leyla. (2016). Fotoğrafın Nesnesine Dönüşen Özyaşam, Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Akın, Afet. (2010). İmgesel Portre Uygulamaları, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Ayyıldız, Hakan. (2015). Kriminal Portreler, Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Dönmez, Nilüfer. (2009). Türk Resminde Portre ve Otoportre, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Bilirdönmez, Köksal ve Çevik, Çağatay. (2020). Çağdaş Sanatta Mekânla İlişkili Tasarımlar ve Jean Dubuffet'in Grafiksel Heykelleri, Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, s. 73-100.

Bingöl, Mehtap, Çevik, Naile ve Kayahan, Zeliha. (2020). Çağdaş Sanatta Değişen Mekân Algısı ve Sanatçı-İzleyici Etkileşimleri. ASOS Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi. Yıl: 8, Sayı: 108, s. 379-393.

Bingöl, Mehtap ve Çevik, Naile. (2020). Çağdaş Sanatta Öznel Bir Deneyim; Ütopyaların Bireysel Yansımaları. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat ve Tasarım Dergisi, Sayı: 26. s. 309-329.

Çevik, Naile. (2010). Çağdaş Seramik Sanatında Resimsel Yönelimler, Sanat ve Tasarım Dergisi, Sayı: 6, s. 35-45.

Çevik, Naile. (2018). Disiplinler Arası Etkileşimler Kapsamında Alternatif Malzemeler ve Seramik-Baskı Resim Yakınlaşmaları Üzerine Bireysel Uygulamalar, Sanat ve Tasarım Dergisi, Sayı:22, e-ISSN 2149-6595, s.111-133.

Çevik, Naile ve Bingöl, Mehtap. (2021). Kamusal Alan Bağlamında Çağdaş Sanat Söylemleri. İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi. 7. Cilt, Sayı 1. s. 147-161.

Döl, Attila, Bingöl, Mehtap ve Çevik, Naile. (2021). Çağdaş Sanatta Bir Görme/Düşünme Biçimi Olarak Kolajın Görsel Sanatlar Eğitiminde Kullanılması ve Deneysel Süreç, ATLAS Journal, 7. Cilt, Sayı: 37. s. 1201-1214.

Kayahan, Zeliha ve Çevik, Naile. (2020). Çağdaş Sanatta Bir Yansıma/Yansıtma Sorunsalı Olarak Otoportre ve "Ben" Kavramı Üzerine Bireysel Söylemler, Sanat ve Tasarım Dergisi, Sayı:25, e-ISSN 2149-6595, s.191-213.

Kayahan, Zeliha ve Çevik, Naile. (2020). Disiplinlerarası Atölye Çalışmalarına Bir Örnek: Baskıresim-Seramik Yakınlaşmaları. Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 26(45), s. 535-545.

Koçer, Mustafa Bilge ve Aşan Yüksel, Oya. (2020). Seramik Sanatında Metaforik Yaklaşımlar, Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:55, doi: 10.7816/ulakbilge-08-55-04, s. 1501-1515.

Özkirişçi, İbrahim Halil. (2020). Algı ve Zaman Bağlamında Grafik İmge, Sanat ve Tasarım Dergisi, Sayı:25, e-ISSN 2149-6595, s. 251-273.

Pazarlıoğlu Bingöl, Mehtap. (2022). Sanatta Disiplinlerarasılık. Güncel Sanat Okumaları I, Editör:Mustafa Cevat Atalay. Hiper Yayın. Temmuz, İstanbul. s. 365-391.

Pazarlıoğlu Bingöl, Mehtap, Çevik, Naile ve Demirci Şenkal, Aybige. (2020). Çağdaş Sanatta Doğanın Manipüle Edilmesi Üzerine Sanatçı Söylemleri. Fine Arts (NWSA). 15 (3). s. 154-171.

Şenkal Demirci, Aybige. (2019). Uygarlık Tarihinde Sanat ve Tasarım. Editör: Adnan Tepecik, Detay Yayıncılık, Ankara.

Serbest, Rugül. (2019). Türk Resim Sanatında Sanatçının Özportresi ve Bedeni, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Sönmez, Nazan. (2002). Nesne, Sanatçı ve Seramik Sanatı İlişkisi, Anadolu Sanat Dergisi, Sayı: 13, s.175-183.

Sönmez, Emine. (2018). Resim Sanatında Melezleşmenin Portre Üzerine Yansımaları, Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Tanrıverdi, Yasemin. (2020). İletişim Aracı Olan Yüzün İmge Olarak Seramik Yüzeylerde Kullanımı, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, Cilt: 26, Sayı: 44, s. 150-160.

TDK (2023). Portre. https://sozluk.gov.tr/ (Erişim Tarihi:20.02.2023).

Uludağ, Kemal ve Yeşilmen, Nesrin. (2016). Gerçekliğin Düşsel Seramik Hali: Talking To Me, Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:4, Sayı:8, DOI: 10.7816/ulakbilge-04-08-02, s.209-219.

Usta, Nilüfer. (2015). 1914 Çallı Kuşağından Günümüze Portre Resminde Karakter Çözümlemelerinin İncelenmesi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.

GİRDİ TEDARİK STRATEJİSİ PLANI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Doç.Dr., Bülent Eşiyok

İstanbul Gelişim Üniversitesi, besiyok@gelisim.edu.tr -0000-0001-7469-5309

ÖZET

Dünya üretiminin parçalanması-çok uluslu şirketlerin ülkelere arasındaki girdi fiyat farklılıklarından istifade ederek üretim aşamalarını en ucuza mal edebileceği ülkelere kaydırması- birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'deki üretimi de daha çok ithal girdi kullanımına itmiştir. Üstelik 2000'li ve 2010'lu yıllarda Türk Lira'sının reel olarak aşırı değerlenmesi ithal girdileri TL cinsinden ucuzlatmış ve kullanımını daha cazip hale getirmiştir. Bu gelişmelerin sonucunda 2011 yılında cari işlemler açığı 74,4 milyar dolara çıkmıştır.

Son yıllarda OECD yayımladığı istatistiklerde brüt ihracatın yanında ihracat içindeki ulusal katma değer hesaplamalarına da yer vermeye başlamıştır. OECD istatistikilerine göre,2015 yılında Türkiye'nin ithal ettiği ara malların %29,1'i Türkiye'nin ihraç ettiği ürünlerin üretiminde kullanılmıştır. 2005 yılında bu oran %25,2 civarındaydı. Artan ara malı ithalatı ve cari açık karşısında hükümet Girdi Tedarik Stratejisi (GİTES) eylem planı oluşturmuştur. GİTES planlamasının amacı ithal edilen ara malların ülke içinde üretimini teşvik etmek ve bu sektörlere doğrudan yabancı yatırımcı çekmektir. Bu çalışmanın amacı geçen on bir yılda ithalatta ve doğrudan yabancı çekme alanında gerçekleşen değişimlerin GİTES ile amaçlanan hedeflere ulaşılmasına katkılarını araştırmaktır.

Anahtar Kelimeler : Çok uluslu şirketler, cari açık, GİTES.

1. GİRİŞ

Son kırk yılda artan doğrudan yabancı yatırımların (DYY) dünya üretiminin bölümlere ayrılmasına ve her bölümün maliyet açısından daha avantajlı oldu ülkelere giderek ülkeler arasında ara malı ticaretinin önemli ölçüde artmasına neden olmuştur. Bu kırk yılı on yıllık aralıklarda değerlendirdiğimizde, gelişmekte olan ülkelere giden DYY akımlarının payı artarken gelişmiş ülkelere giden pay azalmıştır. UNCTAD verilerine göre, ilk on yılda gelişmekte olan ülkeler toplam DYY akımlarından %25 pay alırken sonraki on yıllarda sırasıyla %30, %34 ve %46 pay almıştır.

Türkiye de Görsel 1'de görüldüğü üzere benzer bir şekilde 1980'lerden itibaren daha fazla DYY çekebilmiştir. 2008'de finansal kriz ve 2019-2020'de Covid 19 DYY akımlarını azaltmasına rağmen sonraki yıllarda DYY'de artış görülmüştür. Türkiye 2008 yılında aldığı yaklaşık 20 milyar dolarlık DYY akımına sonraki yıllarda ulaşamamıştır. Bunun sebepleri ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklardır.[1]

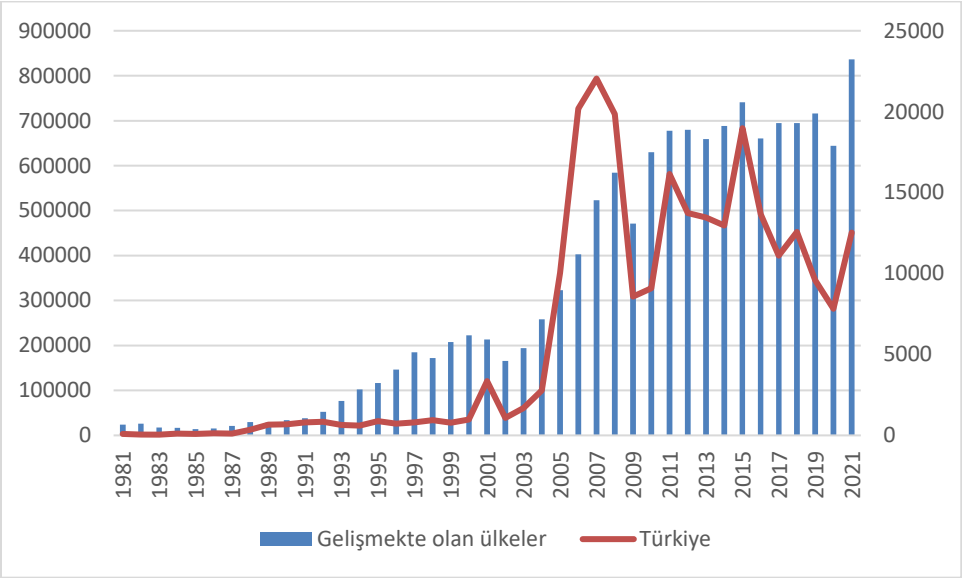

Görsel 1. DYY Gelişmekte olan ülkeler ve Türkiye, milyon A.B.D. dolar, sağ eksen Türkiye DYY, UNCTAD

Küresel DYY'nin artmasıyla birlikte, ara malı ihracatı 7.1 trilyon dolara ulaşarak dünya ara malları ihracatının 2015 yılında %46'sını oluştururken (Wigley vd, 2018), Covid-19 pandemi etkisiyle 2020 yılında bu rakamlar sırasıyla 7.7 milyar dolar ve %43.6 olmuştur.[2] Türkiye'de artan ara malı ticaretinden nasibini almıştır. DTÖ (2022) verilerine göre 2020 yılında Türkiye 135 milyar dolarlık bir ara malı ithalatı yapmış ve 2005 yılında dünya ara malı ithalatı içindeki payını 1.3'den 2020 yılında 1.6'ya çıkarmıştır.[3] DYY'ler sanayi, hizmetler ve tarım gibi farklı sektörlere gidebilmektedir. Şüphesiz bu DYY'lerden ara malı ithalatına neden olabilecek en önemli sektör imalat sanayidir.[4] Aşağıda Görsel 2'de görüleceği üzere imalat sanayi kümülatif

[1] Türkiye'de doğrudan yabancı yatırım belirleyicileri için Eşiyok (2021).
[2] UNCTAD ve Dünya Ticaret Örgütü (2022) kaynaklarından yararlanılarak hesaplanmıştır.
[3] Dünya Ticaret Örgütü (2022) ara malı ticaretini hesaplarken BEC alt başlıklarından 42,53,111,121,21 ve 22 yi almıştır.
[4] Esiyok (2015) OECD ülkelerinden Türkiye'ye gelen DYY'lerin Türkiye'nin ithalatını arttırdığını göstermiştir.

DYY akımları 2006 yılında 2.5 milyar dolarken 2022 yılında 42 milyar doları geçmiştir.[5] Artış hızı yavaşlasa da DYY akımları Türkiye imalat sanayini hala çekici bulmaktadır.

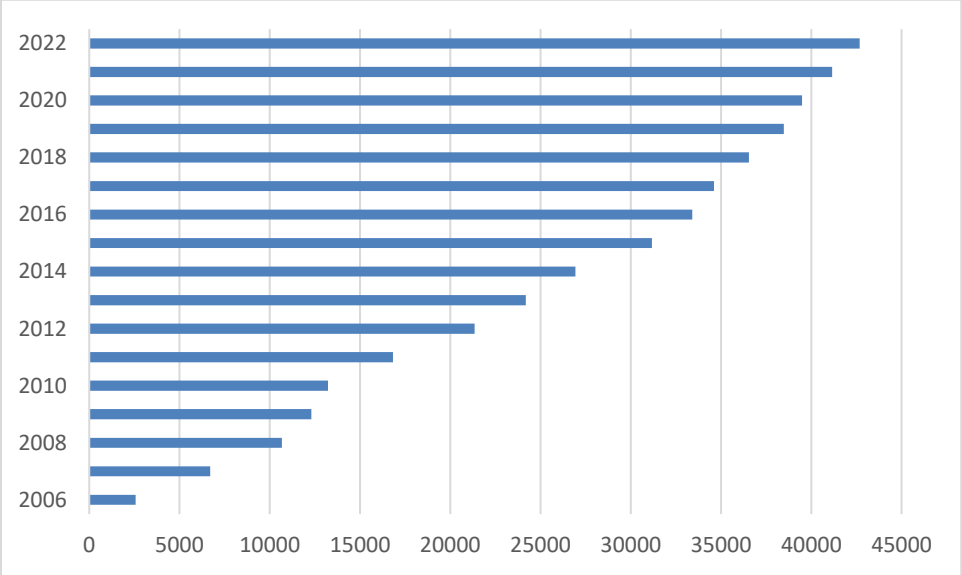

Görsel 2. İmalat Sanayi Kümülatif DYY akımları milyon A.B.D. dolar, TCMB,EVDS.

Türkiye'nin üretim yapısı önemli ölçüde ithal girdiye dayandığı için imalat sanayi üretimindeki bir artış ara malı ithalatını da arttırabilir. Aşağıda Görsel 3'de İmalat Sanayi İndeksinin 2005-2011 yılı arasında değişimi ara malı dış ticaret açığı ve reel efektif kur indeksiyle (TÜFE ve yurt içi ÜFE bazlı) beraber gösterilmiştir. Reel efektif kurunda bir artış TL'nin reel olarak değerleneceğini ve bunun sonucunda ithal ara malının ucuzlayabileceğini ve dolayısıyla ara malı ithalatının artabileceği varsayımıyla reel efektif kuru görselde yer verilmiştir. Görselde görüleceği üzere imalat sanayi indeksinin artışını karşılamak için Türkiye'de üretilen ara malı yetmemekte ve bu ürün grubunda dış ticaret açığı artmaktadır. İmalat sanayi üretim indeksi 2005-2008 arası yavaş bir azalma göstermesine karşın ara malı dış ticaret açığı neredeyse iki katına çıkmıştır. Ara malı dış ticaret açığı 2008 finansal krizine bağlı olarak azalmış ve imalat sanayi üretimi azalmıştır. 2011 yılında TL reel olarak değersizleşirken ara malı dış ticaret açığı yıllık 20 milyar artmıştır. Bununla beraber 2011 yılındaki cari açığın çok üzerinde gerçekleşen ve finansal akımlarla gelen dolarlar sayesinde bu açık finanse edilebilmiştir.

Küresel değer zincirlerine entegre olan Türkiye aynı zamanda ihraç ettiği ürünlerde artan oranda ithal ara malı kullanmaya başlamıştır. OECD yayımladığı istatistiklerde brüt ihracatın yanında ihracat içindeki ulusal katma değer hesaplamalarına da yer vermeye başlamıştır. OECD

[5] Kümülatif DYY akımları bu grafik için 2005 yılı verisini dahil edip hesaplanmıştır. 2005 DYY verisi 865 milyon dolardır.

istatistikilerine göre,2015 yılında Türkiye'nin ithal ettiği ara malların %29,1'i Türkiye'nin ihraç ettiği ürünlerin üretiminde kullanılmıştır. 2005 yılında bu oran %25,2 civarındaydı.(OECD TIVA,2018)

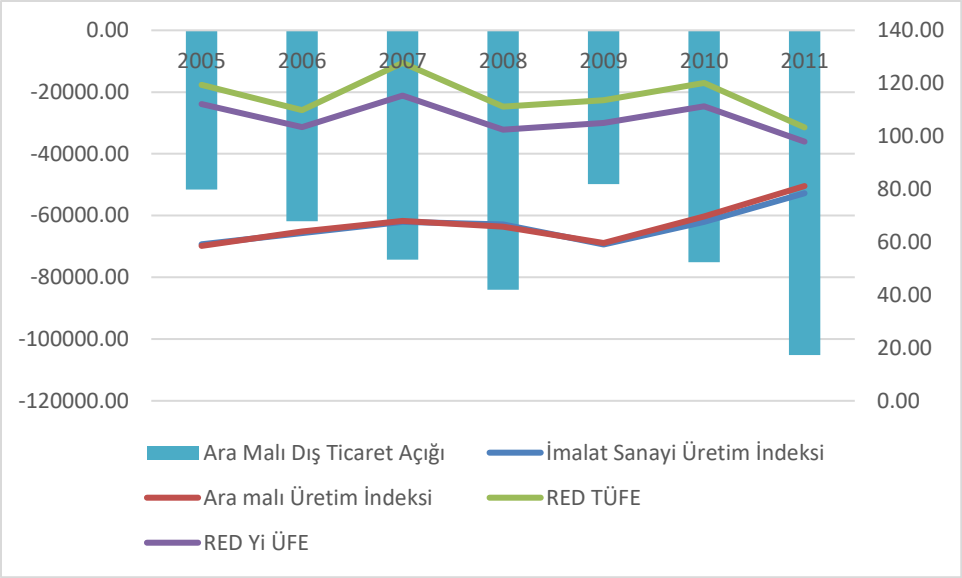

Görsel 3. Geniş Ekonomik Sınıflandırmaya Göre Ara Malı Dış Ticaret Açığı milyon dolar (Ara malı ithalat eksi ara malı ihracatı), İmalat Sanayi İndeksi Reel Efektif Kur Seyri (2005-2011), REEL Efektif kur indeksleri ve İmalata sanayi indeksi sağ eksende gösterilmiştir.[6]

2011 yılına gelindiğinde ara malı dış ticaret açığı 100 milyar dolara ve cari işlemler açığı bu yılda 74,4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Cari açığın zirveye çıkması ve bunun büyük ölçüde ara malı dış ticaret açığından kaynaklanması hükümeti Girdi Stratejik Eylem Planı (GİTES) oluşturmasına teşvik etmiştir. GİTES'in 6 Eylül 2011'de Resmi Gazete'de yayımlanan başbakanlık genelgesiyle uygulanılmasına karar verilmiştir. Bir sonraki bölümde GİTES'in hedefleri ve eylem planına yer verilecektir.

2. GİTES Hedefleri ve Eylem Planı

GİTES'te 6'sı ana hedef ve 31'i sektörel olarak toplamda 37 hedef belirlenmiştir (Resmi Gazete, 2012). Bu altı hedef:

a) ithalat bağımlılığı yüksek olan ara mallarında yatırımların özendirilmesi,

b) girdi tedarikinde yurtiçi kullanımın özendirilmesi,

c) kamu alımlarında stratejik yaklaşım, geri dönüşüm sektörünün geliştirilmesi,

[6] Bu grafiğin hazırlanmasında ara malı olarak TÜİK'in BEC 2 Hammade başlığı kullanılmıştır.

d) geri dönüşüm sektörünün geliştirilmesi

e) girdi tedarikinde planlama ile tedarikte güvenlik ve etkinliğin sağlanması,

f) ara malları üretimi ve ihracatında küresel tedarik ağlarına erişimin ve marka bilinirliğinin artırılması, ar-ge'nin yoğunlaştırılması.

Aynı belgede "GİTES'in stratejik hedefleri: a) Girdi kaynaklarındaki belirsizliklerin, girdi ithalinde ülke/bölge bazlı coğrafi dağılımdaki aşırı bağımlılık gibi dengesizliklerin, hammadde niteliğindeki doğal kaynakların geleceğine dair risklerin en aza indirilmesi, b) ihracata dönük üretimde daha etkin ve düşük maliyetli girdi tedarikinin sağlanması ile üretim ve ihracatın ara malı ithalatına bağımlılığının azaltılması ve bu suretle ihracatta sürdürülebilir rekabet gücüne katkı sağlanmasıdır" olarak belirtilmiştir." (Resmi Gazete, 2012).

Makine sektörüyle yapılan bir tespitte ise "Tespit Edilen Ürün/Ürün Gruplarında Doğrudan Yabancı Yatırımların Ülkemize Çekilmesi: Ölçek ve/veya teknoloji yetersizliği yahut küresel firmaların ölçek avantajı nedeniyle bazı ürün gruplarında, yurtiçi üretim kapasitesi yaratılamaması veya kapasitenin yetersiz olması nedeniyle yurtiçinde kayda değer yeni/ilave üretim kapasitesi yaratılması küresel firmaların ülkemize yatırım yapması ile mümkün olabilecektir." (Resmi Gazete,2012)

Diğer yanda GİTES 2017-2019 eylem planında demir-çelik ve maden ürünleri, otomotiv ve makine, kimyasal ürünler ve tarım ve tekstil sektörlerinde ara malı ithalatı toplamının toplam ara malı ithalatı içinde 2016 yılında %88,2'lik bir payı olduğu belirtilmiştir. Wigley vd (2018) de çalışmalarında bu sektörlere dikkat çekmiştir. Hesaplamalarında 2000 ve 2011 yılları arasında ihracatın yurtiçi katma değerinin motorlu kara taşıtı sektöründe %21.3 azaldığını göstermişlerdir.

Hem 2013-2015 hem de 2017-2019 GİTES eylem planlarında ilgili bakanlıkların bu eylemleri gerçekleştirmek için çalışacağı belirtilmiştir. Bir sonraki bölümde GİTES hedeflerinden sadece ilk hedef-ara malı üretiminde ve ithalatını azaltmada ve DYY çekmede Türkiye'nin başarısı tartışılacaktır.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

GİTES sonrası dönemi ara malı dış ticaret açığı bakımından 2013-2016 ve 2017-2022 olarak değerlendirebilir. Görsel 4'te görüldüğü üzere 2013-2016 yılları arasında TL'nin reel olarak hem TÜFE bazında (kırmızı) hem de Yİ-ÜFE (yeşil) bazında 2014 yılında değerlenmesine rağmen bu alt dönemde reel olarak değer kaybetmiştir. Bunun sonucunda ara malı dış ticaret açığı 100 milyar dolardan 60 milyar doların biraz üstüne gerilemiştir. Bu dört yıllık dönemde imalat sanayi ve ara malı üretimi artmıştır. 2017-2022 döneminde ise ara malı dış ticaret açığı kur şoku ve Covid-19 (2019-2020) döneminde azalmasına rağmen 2022 yılında neredeyse 160 milyar dolara çıkmıştır. Bu sıçramaya kurun baskılanması nedeniyle TL'nin reel olarak değerlenmesi ve ara malı talebinin ucuz hale gelen yurtdışı ara malına kaymasının neden olduğu söylenebilir. Diğer yandan 2022'ye kadar beraber birlikte hareket eden imalat sanayi üretim indeksi ve ara malı üretim endeksi arasında bir açıklık meydana gelmiştir. Bu açıklık da artan imalat sanayi üretimi için ara malı talebinin yurt dışı kaynaklardan sağlandığını göstermektedir.

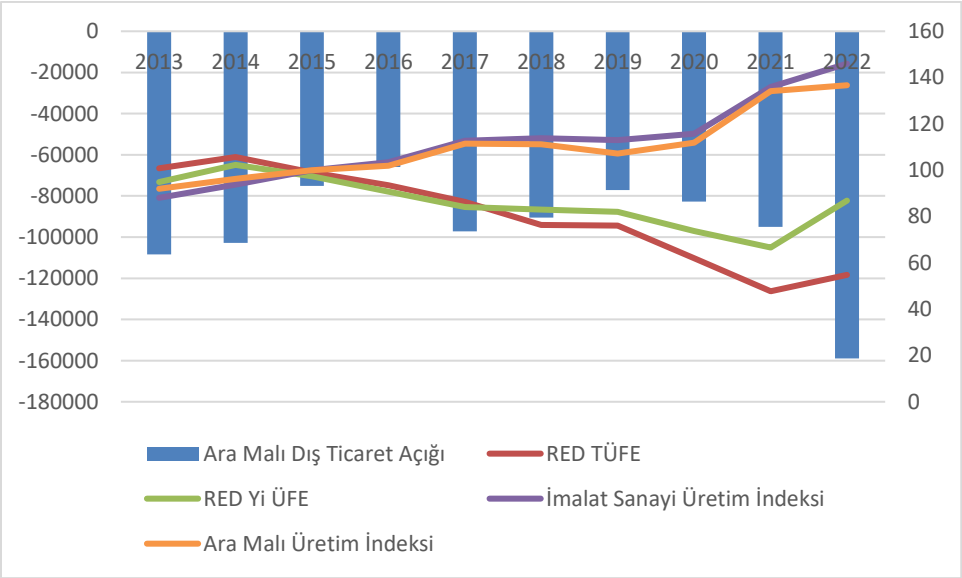

Görsel 4. Geniş Ekonomik Sınıflandırmaya Göre Ara Malı Dış Ticaret Açığı milyon dolar (Ara malı ithalat eksi ara malı ihracatı), İmalat Sanayi İndeksi, Ara Malı Üretim İndeksi Reel Efektif Kur Seyri (2013-2022), REEL Efektif kur indeksleri ve İmalat sanayi indeksi sağ eksende gösterilmiştir.

Görsel 3 ve 4 beraber değerlendirilirse GİTES eylem planının ara malı dış ticaret açığını azaltmada başarılı olduğu söylenemez. 2013-2022 yılları arasında ara malı dış ticaret açığı büyük ölçüde reel kurdaki değişmelere ve Covid-19 gibi küresel şoklara duyarlı olmuştur. Kaldı ki reel kurdaki oynaklık ara malı üretimini yurt içinde yapılmasını zorlaştırmaktadır. Hükümetin kuru baskılaması ve TL'nin nominal olarak değer kaybına müsaade etmemesi neticesinde 2022'deki ara malı dış ticaret açığı artmıştır. Görsel 3 ve 4'te TÜFE ve Yİ-ÜFE

bazlı reel kur endeksi beraber gösterilmiştir. 2021-2022 yılları arsında Yİ-ÜFE bazlı reel kur endeksindeki artış TÜFE bazlı endeksteki artıştan daha fazladır ve 2022 ara malı dış ticaret açığının neden arttığını gösterme konusunda daha açıklayıcıdır.

GİTES eylem planında ayrıca yurtiçi ara malı üretimini arttırmak için DYY çekmeye önem atfedilmiştir. Görsel 1 ve 2'de Türkiye'ye gelen DYY akımları gösterilmiştir. Bununla beraber 2011 sonrası Türkiye'nin DYY çekme konusunda başarısını değerlendirmek için bu dönemde DYY çekmede başarılı olan ülkelerle karşılaştırmak daha anlamlı olacaktır.

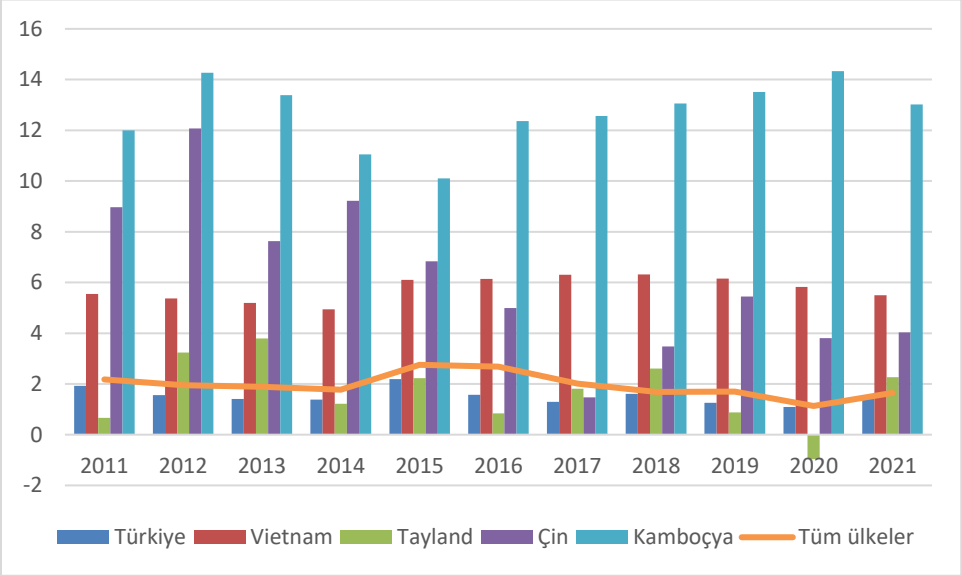

Görsel 5. Türkiye ve seçili ülkelerin DYY çekme performansı, DYY akımları/Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (2011-2021), UNCTAD

Görsel 5'de 2011-2021 yılları arasında Türkiye de dahil olmak üzere 5 ülkenin DYY çekme performansları gösterilmektedir. Yıllık DYY akımları ülkelerin gayri safi yurt içi hasılalarına bölünerek normalize edilmiştir. Türkiye 2018 ve 2021 haricinde tüm ülkeler olarak gösterilen dünya ortalaması altında DYY çekmiştir. Aynı dönemde Vietnam, Kamboçya ve Çin DYY çekmede daha başarılı görünmektedir.

Sonuç olarak GİTES eylem planı ne ara malları dış ticaret açığını kapatmada ne de DYY çekmede başarılı olmuştur. Literatürdeki birçok çalışma bu olgunun farklı nedenlerini ortaya koymaktadır. Mesela, Saygılı vd. (2010) Türkiye'de ara malları dış ticaret açığının yüksek olmasını sanayinin üretim yapısının ithal girdi kullanım oranı daha yüksek olan sektörler lehine değişmesine yormuştur. Saygılı vd. (2010) göre ithal ara malı kullanım oranını arttıran faktörlerden birisi motorlu kara taşıtları, diğer ulaşım araçları, elektrikli makine, ana metal gibi

hızlı büyüyen sektörlerde ithal girdi kullanım oranlarının geleneksel emek-yoğun sektörlerden daha yüksek olmasıdır. Dolayısıyla sektörel üretim yapısındaki değişim sanayi genelinde ithal ara malı kullanımı arttırmaktadır.

4. Genel Değerlendirme ve Sonuçlar

Bu çalışmada öncelikle GİTES eylem planı öncesinde ara malı dış ticaretindeki trendler incelenmiş ve GİTES eylem planını motive eden faktörler analiz edilmiştir. GİTES eylem planıyla yapılmak istenen alınan tedbirler ve aksiyonlarla sanayide kullanılan girdi kullanımı üretimini ülke içinde gerçekleştirmek veya bu girdileri üretecek DYY'leri ülkeye çekmektir. Fakat GİTES sonrası incelenen 2013-2022 döneminde bu hedeflere ulaşılamadığı görülmüştür. Ara malı dış ticaret açığı azalacağına artmış ve dönem sonu yılı olan 2022 yılında 160 milyar dolar civarına yükselmiştir. DYY çekme konusunda da başarısızlık yaşanmış ve DYY çekme alanında başarılı olan ülkelerin gerisinde kalındığı görülmüştür. Gelecekte yapılacak daha kapsamlı deneysel çalışmalar bu başarısızlıkların nedenselliğini zaman serileri veya panel veri yöntemlerini kullanarak inceleyebilirler.

KAYNAKÇA

[1] Akkoyunlu-Wigley A. Mıhcı S. ve Ataç K. Türkiye İmalat Sanayii Sektörlerinin Küresel Değer Zincirleri İçerisindeki Konumu ve Rekabet Gücü . Nazım Engin, Erhan Aslanoğlu, Oral Erdoğon, Burhan Can Karahasan ve Kenan Tata (Der.), Türkiye Ekonomsinde Kalkınma ve Dönüşüm içinde (217-249). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2018.

[2] DTÖ, 2022. https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/wtsr_2022_e.htm. (Erişim tarihi: 1.3.2023)

[3] Esiyok B. Does Inward Foreıgn Direct Investment Increase Imports To Turkey? An Instrumental Variables Approach, CEA Journal of Economics, 10,2, 2015.

[4] Eşiyok B. Yabancı Sermaye, Ticaret ve Yerli Üretim. Murad Tiryakioğlu (Der.) Türkiye'nin Yerli Üretimi ve Politik Ekonomisi. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınlar, 2021.

[5] OECD TIVA, 2018. https://www.oecd.org/industry/ind/TIVA-2018-Turkey.pdf. (Erişim tarihi: 1.3.2023)

[6] Resmi Gazete, 2012. https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121225-28-1.pdf, (Erişim tarihi: 1.3.2023)

[7] TCMB, EVDS, 2022. https://evds2.tcmb.gov.tr/. (Erişim tarihi: 1.3.2023)

[8] UNCTAD, 2022. https://unctadstat.unctad.org/ . (Erişim tarihi: 1.3.2023)

KUR'AN'IN HİYERARŞİYE YAKLAŞIMI

Dr. Öğretim Üyesi Abdulkerim BİNGÖL
Hakkari Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Arapça Anabilim Dalı, Hakkari
ORCİD: 0000-0002-2476-2742 ID: 256854

ÖZET
Kur'an, hayatın birçok alanıyla ilgili ilkeler belirlemiş; bireyin kendi iç dünyası ile olan ilişkisinden tutun toplum ile ilişkisine kadar geniş bir alanı dizayn etmiştir. Toplumsal düzeni şekillendirmek gayesiyle Kur'an, içtimai hayatın hukukunu oluşturmuş gerek fert ile toplum ilişkilerini gerek topluluklar arası ilişkileri kaidelere bağlamış ve bu konuda geniş bir yelpazede ilkeler ortaya koymuştur. Kur'an'ın düzenlemek istediği alanlardan birisi de hiyerarşik toplumsal yapı, bu yapının beslendiği kast sistemi ve kutuplaşma anlayışıdır. Bu bağlamda Kur'an, insanların kökende ve hukukta eşit olduğuna vurgu yapmak suretiyle kast sisteminin meşru temellere dayanmadığını ve buna binaen oluşturulan hiyerarşik ilişkinin muteber olmadığını ortaya koymuştur. Bununla birlikte Kur'an'ın yönetsel, inançsal, cinsiyetçi ve sınıfsal hiyerarşiye işaret eden ayetleri vardır. Kur'an'ın hiyerarşik ilişki biçimine karşı eşitlikçi anlayışı destekleyen genel tutumunun yanında kamu düzenini tesis etmek ve tevhit inancını kaim kılmak amacına matuf olarak spesifik bazı durumlarda toplumsal hiyerarşiye tolerans tanıdığı veya bu şekilde bir ilişkiyi desteklediği vakidir.
Anahtar kelimeler: Kur'an, Hiyerarşi, Eşitlik, Toplum.

SUMMARY
The Qur'an has revealed principles related to many areas of life; it has designed a wide area from the relationship of the individual with their inner world to their relationship with the society. In order to shape the social order, the Qur'an formed the law of social life, bound both individual and social relations and inter-communal relations to the rules and revealed a wide range of principles in this regard. One of the areas that the Qur'an wants to organize is the hierarchical social structure, the caste system on which this structure is fed, and the understanding of polarization. In this context, the Qur'an, by emphasizing that people are equal in origin and in law, has revealed that the caste system is not based on legitimate foundations and the hierarchical relationship created accordingly is not credible. However, the Qur'an has verses that point to administrative, religious, sexist and class hierarchy. In addition to the general attitude of the Qur'an that supports an egalitarian understanding against the hierarchical relationship form, it is also the case that in some specific cases it tolerates social hierarchy or supports a relationship in this way for the purpose of establishing public order and maintaining the belief of tawhid.
Keywords: The Qur'an, Hierarchy, Equality, Society.

1. GİRİŞ

İnsanın toplumsallığa eğilimli olması, karşısına çıkan tabiat engellerini bertaraf etmeye tek başına gücünün yetmemesi, iç ve dış tehlikelere karşı kendini koruma ve soyunu sürdürme

arzusu, ihtiyaçlarının çeşitlenerek artması vb. etkenler beşeriyeti bir arada yaşamaya mecbur kılmıştır. Toplum halinde yaşamaya mahkum olan veya bu şekilde yaşamayı tercih insanlık ailesi, çıkar çatışması vs. etkenler yüzünden oluşan kavgaların önüne geçmek gayesiyle bir arada yaşamın kurallarını oluşturmuştur. Bu kuralları tahkim etmek, her geçen gün ortaya çıkan yeni duruma göre kaideleri reforme etmek tarih boyunca beşeriyetin uğraş noktalarından birisi olagelmiştir. Aynı hedef doğrultusunda kutsal metinler içtimai hayatı düzenlemek noktasında çeşitli kurallar tespit etmiştir. Kutsal metinlerin sonuncusu olan Kur'an toplu olarak yaşamak durumunda olan insan türünün sosyal hayatını tanzim etmiştir. Bu bağlamda Kur'an, kişinin ait olduğu ailesiyle ilişkisinden tutun mensubu bulunduğu kavmi ile ilişkisine kadar, tercihen üyesi bulunduğu camiası ile hukukundan tutun inancı gereği intisap ettiği ümmeti ile bağına kadar, coğrafyayı paylaştığı diğer inanç grupları ile ortak yaşam hukukundan tutun yeryüzünü müşterek kullandığı canlı ve cansız varlıklılar ile ilişkisine kadar geniş bir alanda ilkeler ortaya koyarak insan yaşamını dizayn etmiştir. Bu gayeyle Kur'an, fert-toplum münasebetini ve toplumlar arası münasebeti düzenleyen kaideler belirlemiş; bireyin mana iklimini oluşturan kendi iç dünyası ile ilişkisinden madde alemini teşkil eden dış dünya ile ilişkisine kadar geniş bir sahayı zapturapt altına almıştır. Bu kapsamda Kur'an, insanın manevi ve psikolojik alemiyle ilgili prensipler ortaya koyduğu gibi içtimai ve sosyolojik dünyası ile ilgili de kurallar oluşturmuştur. Kendi ilkeleri doğrultusunda toplumsal bir düzen kurmak isteyen Kur'an, kamu düzenini tesis etmek sürecinde toplumsal hiyerarşi konusunu ele alarak bu yapıya ve bu yapının beslendiği kast sisteminin düşünsel arka planına yönelik bir tutum sergilemiştir.

Bu kısa çalışmada Kur'an'ın hiyerarşik toplumsal düzene ve ast-üst ilişkisine yaklaşımı ele alınmış; Kur'an'ın içtimai hayatı şekillendirmek sürecinde eşitlik, adalet ve hiyerarşi arasında kurduğu denge ve Kur'an'ın spesifik olarak makbul saydığı ya da reddettiği hiyerarşi türleri irdelenmiştir. İnsanı, yaratılmışların en değerlisi olarak gören ve bu şerefi insan nevine tevdi eden Kur'an'ın[1] insanlar arasında hiyerarşi oluşturmasının mücbir sebeplerinin olup olmadığı hususu değerlendirilmiştir.

1.1.Konunu Önemi

Tarih boyunca farklı formlarda tezahür eden, günümüzde hem İslam coğrafyasında hem de dünyanın çeşitli yerlerinde toplumlararası ilişkileri şekillendiren, farklı türlerinin bulunması nedeniyle kimi vakit sosyal hayatı bir şekilde zehirleyen kast sistemi ve bunun üzerine inşa edilmiş hiyerarşik toplumsal yapı idari ve içtimai yönden çeşitli kesimlerce tartışılagelen bir konudur. İslami devrin ilk yıllarından başlayarak İslami yönetimlerin farklı dönemlerinde yönetici-ahali ilişkisi üzerinde cereyan eden tartışmalar, bundan mütevellit yaşanan kavgalar, bahusus ilk dönemde üç halifenin şehit edilmesi ve binlerce sahabenin ölümüne neden olan iç savaşlar aslında hiyerarşi konusunun yakıcılığını ispat etmektedir.[2]

Bu denli büyük tartışmalara ve yıkıcı sonuçlara sebebiyet veren yönetim-ahali hiyerarşisi ve çelişkisi irdelenmeye muhtaç bir meseledir. İslami kesim için birincil kaynak olan Kur'an'ın bu konudaki tutumunun bilince çıkartılması Müslüman toplumu için mühim olsa gerektir. Zira

[1] İsrâ, 17/70.

[2] Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn el-Hadramî el-Mağribî, *Târîhu İbn Haldûn,* Beyrut: Muessesetu'l-A'lemî li'l-Matbûât, 1971, II-2, 124-167; Hasan İbrahim Hasan, *Târîhu'l-İslâm,* Kahire: Mektebetu'n-Nehdeti'l-Misriyye, 1964, I, 246-284.

İslam coğrafyasında iç savaşlara sebebiyet veren unsurlardan birisi kast sistemi, ötekileştirme anlayışı ve bu sistem üzerinde inşa edilmiş olan hiyerarşidir. Konu hakkında Kur'an'ın belirlediği alt ve üst sınırların tespit edilmesi Kur'an'ı referans alanlar için örneklik teşkil edecekken kendi mezhebî ve meşrebî arzularına Kur'an'ı kalkan yapanlar açısından ise tabloyu netleştirecektir.

2. KUR'AN'NIN HİYERARŞİYE KARŞI TUTUMU

Kur'an, insanların kökende ve hukukta eşit olduğunu vurgulamak suretiyle kast sisteminin meşru temellere dayanmadığını ve buna binaen oluşturulan hiyerarşik ilişkinin muteber olmadığını ortaya koymuştur. Bu bağlamda Kur'an; kan bağı, ten rengi ve cinsiyet gibi doğuştan sahip olunan nitelikler ile sermaye, sosyal statü ve mevki gibi sonradan elde edilen beşerî imkanlar üzerine tesis edilmiş olan aşağılayıcı, üstenci ve mütekebbir anlayışı reddeden, herkesi hukuk önünde eşit gören ve düşmanına dahi adalet vadeden bir tutuma sahiptir. *"Ey iman edenler! Bir topluluk bir diğerini alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da diğer kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Birbirinizi karalamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın. ... Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır"*[3] *"Onlar seni görünce ancak eğlenceye alırlar. "Allah'ın peygamber olarak gönderdiği adam bu mu?..."(derler.)"*[4] *"Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur."*[5] *"Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder."*[6] Kur'an, insanlara karşı aşağılayıcı, ötekileştirici yaklaşımı yasaklarken insanların kökende eşit olduğuna bahusus vurgu yapmış ve eşitliğin değerli bir şekilde tezahür edeceği adaleti kaim kılmayı ve hatta düşmana dahi adil davranılmasını emretmiştir.

Bu nedenledir ki Kur'an'ın nazil olmaya başladığı ilk dönemlerde hakim olan katı kast sisteminin dışladığı fakir, köle, kimsesizler, kadın vs. Kur'an'ı hüsnükabul ile telakki etmiş; gözlerini hırs bürümüş zengin tabaka, toplumun kalburüstü kesimi ve köle sahipleri ise Kur'an'a şiddetle karşı çıkmıştır. İslam dininin tebliğcisi olan Hz. Muhammed (s.a.s.), Kur'an'ın belirlediği kurallar doğrultusunda toplumsal yapıyı örerken eşitlikçi bir tutum aldığı için kast sisteminin sivri ucunda bulunanlar tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Hatta mevcut kast siteminin devam etmesi için söz konusu tabakayı işgal eden kesimin çeşitli arayışları olmuştur. Öyle ki egemen tabaka, yeni kurulacak sistemde kendilerine eski ayrıcalıklarının tanınması, öbür yakada bulunan veya kast sisteminin alt tabakalarını oluşturan yoksul ve kimsesizlerin eşraf meclislerinden uzaklaştırılması durumunda Kur'an'ın saffına geçeceklerini dahi teklif etmişlerdir.[7] İslam'ın genel prensiplerine aykırı olan bu teklifleri

[3] Hucurat, 49/11 ile 13.
[4] Furkan, 25/41.
[5] Mâide, 6/8.
[6] Nisâ, 4/58.
[7] Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr îi İlmi't-Tefsîr,* Beyrut: el-Mektebetu'l-İslamî, 1984, V, 133; Muhammed el-Hudrî, *Nûru'l-Yakîn fî Sîreti Seyyidi'l-Murselîn,* Midyat: Mehmet Nuri Nas, "b.t.y.", 42; Abdulkerim Bingöl, *Kur'an'da Eleştiri Mahiyeti ve Muhatapları,* Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2022, 186-187.

reddedilince ise Hz. Muhammed ve ashabına karşı kibirli ve üstenci[8] tutumlarını galiz bir tarzda ifade etmekten geri durmamışlardır.[9]

Öte yandan Kur'an, ilkesel olarak inanç merkezli bir içtimai hayat kurmayı tasavvur ettiği için inananlar arasında ayrımcılık yapılmasını bahusus ve şiddetle reddetmiştir. *"Müminler ancak kardeştirler"*[10] ayeti bu vaziyeti net bir şekilde tespit etmiştir. İnsanların kökende, milliyette ve hukukta eşit olduğuna vurgu yapan Hz. Muhammed, Kur'an'ın eşitlikçi yaklaşımının her sahada uygulanmasını emretmiştir.[11] Bu referanslar üzerinde inşa edilmiş olan eşitlikçi mantaliteyi birçok alanda görmek mümkündür. İslami medeniyetin tecessüm ettiği asr-ı saadette Kureyş'in güya soyluları ile zenci bir köle olan Bilal-i Habeşî'nin veya uzak diyarlardan kopup gelen Selman-i Farisî'nin eşit statüye sahip olmaları[12] bunun bariz göstergesidir.

2.1.Kur'an'da Hiyerarşi Türleri

İlkesel olarak insanları eşit gören bir yaklaşıma sahip olmasıyla birlikte Kur'an'ın dört ana eksende, bir nevi hiyerarşik ilişki olarak tasavvur edilebilen kimi ifadeleri haizdir. Söz konusu ifadeler üzerine İslami toplumda spesifik bazı alanlarda hiyerarşik nizam teşekkül ettiğini söylemek mümkündür. Bu hiyerarşinin bazı alanlarda esnek bazısında ise katı olduğu görülmektedir.

2.1.1. Yönetsel Hiyerarşi

Kur'an'ın, modern tanımıyla bir devlet paradigmasını tasavvur edip etmediği hususundaki tartışmalardan bağımsız olarak Kur'an'da kamu hukukuna[13] dair ifadelerin ve siyasal otoriteye matuf kavramların[14] bulunduğu bir realitedir.[15] Buna bağlı olarak Kur'an'da genel itibarıyla kamu otoritesinin tesis edilmesiyle alakalı olan idari hiyerarşinin bulunduğunu söylemek lazım gelir. Nitekim Kur'an, kamu düzeninin sürdürülebilir bir nizama sahip olabilmesi için belli bazı kıstaslar getirmiştir. Bu kıstaslar bir yönüyle ast-üst ilişkisi olarak telakki edilebilen unsurlar barındırmaktadır. Daha anlaşılır bir ifade ile yönetim sürecinde, Kur'anî temel ilkeleri bertaraf etmeyecek seviyede hiyerarşik düzene matuf olarak anlamlandırılmış olan ayetler vardır. Zira Kur'an, kamu hukuku olarak isimlendirilmesi mümkün olan ilkeler belirlemiş ve bu hukuku uygulamakla muvazzaf kılınan yöneticilere itaat edilmesini[16] şart koşmuştur. *"Ey*

---

[8] Bakara, 2/13.

[9] Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân,* Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, "b.t.y.", I, 293; Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib İbn Atiyye el-Endelusî, *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz,* Duha: Daru'l-Hayr, 2007, I, 122.

[10] Hucurât, 49/10.

[11] Muhammed b. İsmail el-Buharî, *Sahihu Buharî,* Ehadîsu'l-Enbiyâ, 54, Hadis No: 3475; Ebu Abdillah Ahmed b. Muhammed İbn Hanbel eş-Şeybanî el-Mervezî, *el-Musned,* Hadis No: VI/402; Hudrî, *Nûru'l-Yakîn fî Sîreti Seyyidi'l-Murselîn,* 272-274.

[12] Muhammed Ridâ, *Muhammed Resûlullâh,* Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1975, 52; Hâlid Muhammed Hâlid, *Ricâlun Havle'r-Resûl,* Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000, 64.

[13] Bakara, 2/178; Sâd, 38/26; Şûrâ, 42/38; Haşr, 59/7; Mümtehine, 60/12.

[14] Bakara, 2/30; Yûnus, 10/12.

[15] Abdullah Kahraman, "Din-Hukuk İlişkisi ve Kur'ân'da Hukukî Âyetler (Ahkâm Âyetleri)", *Kocaeli İlahiyat Dergisi,* 2021, V, 1, 72-74.

[16] İbn Atiyye el-Endelusî, *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz,* II, 585; Furat Akdemir, "Kuran'da İtaat Kavramı ve Peygambere İtaatin Mahiyeti", *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi,* 2013, XI, 1, 433-435.

iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü'l-emre de."[17] Bu ve benzeri birçok ayette aslında bir yönüyle hiyerarşik düzene işaret edilmektedir. Zira itaat kavramı başlı başına derecelendirmeyi havidir. Yönetim erkini temsil eden ülü'l-emr ile yönetileni ifade eden ümmet topluluğu arasında kurulan bağ, idari statüsü ve yönetim şekli ne olursa olsun hiyerarşiktir. İnsanların bir arada yaşamaya başladığı zamandan beri kamu otoritesini tesis eden düzen içerisinde hiyerarşinin varlığından söz etmek mümkündür.[18] Bu, anlaşılır ve makbul bir durumdur.

İster din esaslı olsun ister beşerî olsun kamu otoritesinin tesis edilmesi sürecinde ortaya çıkan en büyük sapma veya handikap zihnî veya tatbikî düzlemde gerçekleşen eşitsizlik ve hiyerarşide oluşan uçurumlardır. Bu noktadan meseleye bakılıp Kur'an'ın genel prensipleri ve yönetimsel hiyerarşiyle ilgili ayetlerin maksadı birlikte mülahaza edilince Kur'an'ın asıl amacının hiyerarşinin inşası değil toplumsal huzurun tesis edilmesi olduğu anlaşılacaktır. Zira Kur'an, yöneticilere itaat edilmesini şart koşmuş olsa da yöneticilik vasfının belli bir zümreye münhasır kılmaması ve bizzat Hz. Muhammed başta olmak üzere yöneticilerin dahi ilgili prensiplere tabi olmalarını emretmesi,[19] aslî amacın hiyerarşik bir düzeni kurmak yerine hukukun üstünlüğünü sağlamak olduğunu gösterir. Dolayısıyla bu ve benzeri ayetler toplumsal düzeni kurmaya matuf olup katı bir hiyerarşi inşa etmek amacını esas almamaktadır. Kur'an'ın yönetim konusuyla alakalı tasarladığı hiyerarşi yukarıda da belirtildiği gibi mücbir sebeplerden ileri geldiği ve doğru uygulandığı vakit müspet sonuçlar doğurduğu için faydalı ve gereklidir.

2.1.2. İnançsal Hiyerarşi

Tevhit inancını kaim kılmak Kur'an'ın temel hedeflerinden birisidir. Buna binaen Kur'an; inanç merkezli bir sistem inşa etmek, bunun etrafında toplumsal örgüyü kurmak, Kur'anî ilkeleri tasvip edenlerin sayısını artırmak ve müminlerin merkezde olduğu dinsel hiyerarşi tesis etmek suretiyle bu hedefe ulaşmaya hizmet etmek istemektedir. Kur'an, sisteminin merkezine inancı yerleştirdiği için kamusal ağın beynini ve işlevsel gövdesini müminlerden oluşturmuş, buna istinaden Müslüman ile Müslüman olmayan arasında katı bir hiyerarşi teşkil etmiştir. *"Ehl-i kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve resulünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın."*[20] Görüldüğü gibi Kur'an Müslüman olmayanların, Müslümanların otoritesini mutlak şekilde kabul etmelerini, canlarının bağışlanması karşılığında yönetim erkini elinde bulunduran Müslümanlara cizye ödemelerini ve bunu yaparken dahi siniklik göstermelerini ifade etmiştir.[21] Müslümanların hakimiyeti altında yaşayan gayrimüslimlere itaat esası üzerine kurulmuş bir hukuk belirleyen Kur'an buna mukabil Müslümanların, Müslüman olmayana itaat etmelerini yasaklamış,[22] hakimiyetlerini

---

[17] Nisâ, 4/59.
[18] Nihat Aytürk, *İslam'da Devlet Yönetimi,* Ankara: Astana Yayınları, 2018, 13-21.
[19] *"Ben (hak dine) teslim olanların ilkiyim."* En'âm, 6/163 ve *"Ve bana müslümanların ilki olmam emredildi."* Zümer, 39/12.
[20] Tevbe, 9/29.
[21] Ebû'l-Hasen Şemsulislâm İmâduddîn Alî b. Muhammed b. Alî el-Kiya el-Herrâsî, *Ahkâmu'l-Kur'ân* Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983, III-IV, 186-197; Muhammed Cemâluddîn el-Kâsimî, *Mehâsinu't-Te'vîl* Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1957, 3105-3108.
[22] Furkan, 25/52.

kabul etmek bir tarafa onlara karşı savaşmalarını[23] ve otoritelerinin altında bulunan bölgeleri terk edip hicret[24] etmelerini emretmiştir.[25]

Kur'an'da müşrik, ehlikitap vs. kitleleri takbih eden ve onlarla cihat etmeyi emreden ayetlerden de anlaşılacağı gibi İslam'da kamu otoritesinin başında Müslümanların olması lazım gelir.[26] Bu manada Kur'an'ın din esaslı katı bir hiyerarşi tanzim ettiğini söylemek mümkündür.

2.1.3. Cinsiyetçi Hiyerarşi

Kur'an, erkek ile kadın arasında hukuki eşitliğe vurgu yapmıştır. *"Kadınların, mâkul ve meşrû ölçülerde ödevlerine denk hakları vardır."*[27] Bu ve benzeri birçok ayette beyan edildiği gibi Kur'an, kadının hukukunu gözeten bir tutuma sahiptir. Böyle olmakla beraber, Kur'an'da, tesis edilmiş olan veya objektif koşullardan kaynaklı olarak oluşan cinsiyetçi hiyerarşinin bulunduğunu söylemek yanlış olmaz. Nitekim Kur'an'ın, toplumun değer yargılarını ve erkeğin aile içerisindeki konumunu dikkate almak suretiyle kadın-erkek hukukunda erkeğin hiyerarşik avantajına işaret olarak algılanabilen kimi ifadeleri vardır. *"Allah'ın, (iki cinse) birbirinden farklı özellik ve lütuflar bahşetmesi ve mallarından harcama yapmaları sebebiyle erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar. Sâliha kadınlar Allah'a itaatkârdır; Allah'ın korumasına uygun olarak, kimsenin görmediği durumlarda da kendilerini korurlar. (Evlilik hukukuna) baş kaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve onları dövün. Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın"*[28] *"... erkeklerin ise onların üzerinde bir dereceleri mevcuttur."*[29] Bu ayetlerde erkek ile kadının yaradılış farklılığına, toplumsal hayat içerisindeki farklı rollerine ve aile kurumu içerisindeki sorumluluk düzeylerine[30] atıfla erkek ile kadın arasında erkek lehine hiyerarşik ilişkiye vurgu yapılmıştır. Ayetlerin ilgili ifadeleri aile ve idari görevlerle ilgili hukukta erkeğin üstünlüğüne ya da avantajına dair kimi yorum ve tespitlerin yapılmasına neden olmuştur.[31] Buna göre erkek ile kadın arasında kurulan hiyerarşik ilişki, aile kurumuyla sınırlı olmayıp yönetim boyutuyla da bu hiyerarşi vardır.

Kadın ile erkek arasında oluşan veya oluşturulan hiyerarşik ilişki meselesi, Kur'an'ın cinsler arası eşitliğe vurgu yapan ayetlerinin ortaya koyduğu eşitlikçi mantalite, İslam'da aile geçimi ve kamu güvenliği gibi bazı ağır vazifelerin sorumluluğunun erkeğe yüklenmiş olması hususu

---

[23] Bakara, 2/190-194; Tevbe, 9/73.
[24] Nisâ, 4/96 ile 100.
[25] Muhammed b. Yûsuf Ebû Hayyân el-Endelusî, *el-Bahru'l-Muhît,* Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993, VI, 463-464.
[26] Muammer Arangül, "Gayrimüslimlerin Hâkimiyeti Altında Yaşamanın Fıkhî Açıdan İmkânı Üzerine", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2017/2, XVI, 32, 434-435; Hüseyin Çeliker, "İslâm Hukuku'nda Devlet Başkanlığı", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2008, XXVI, 26-27, 267-269.
[27] Bakara, 2/228.
[28] Nisâ, 4/34.
[29] Bakara, 2/228.
[30] Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâturidî es-Semerkandî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân* İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005, III, 199-208; Ebû Abdillâh Fahruddîn Muhammed b. Ömer b. Huseyn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr* Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1981, X, 90-93; Muhammed b. Muhammed Ebu's-Suûd el-İmâdî, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ila Mezâyâ'l-Kur'âni'l-Kerîm,* Riyâd: Mektebetu'r-Riyâdi'l-Hedîse, "b.t.y.", I, 691-693; Muhammed Abduh ve Muhammed Reşîd Ridâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm - Tefsîru'l-Menâr* Mısır: Dâru'l-Menâr, 1948, V, 68-70.
[31] Çeliker, "İslâm Hukuku'nda Devlet Başkanlığı", 274-280.

ile birlikte mülahaza edilince bu noktadaki hiyerarşinin objektif koşullardan ileri gelen, esnek ve aile hukukuyla sınırlı olduğunu söylemek mümkün olacaktır.

2.1.4. Sınıfsal Hiyerarşi

Kur'an, sahip oldukları maddi zenginlik ya da mevkiye göre insanlara sınıfsal ayrıcalık tanımamakta,[32] aksine bu avantajları kullanıp insanları ezen ya da hor gören kimseleri şiddetle kınamaktadır.[33] Kur'an'ın genel tutumu böyledir. Bununla beraber günümüzde pratik karşılığı kalmadığı halde Kur'an'ın nüzul döneminde var olan ve önemli bir sınıfsal çelişkiyi barındıran köle-efendi ilişkisinde Kur'an eşitliğe çokça vurgu yapmıştır. *"... kendilerine fazla verilenler, rızıklarını ellerinin altındakilerle paylaşıp da onları bu hususta kendileriyle eşit hale getirmeye yanaşmıyorlar."*[34] *"... ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın."*[35] *"... ya da bir köle âzat etmektir."*[36] Kur'an ve İslam dininin diğer kaynakları, nüzul döneminde toplumsal düzenin bir realitesi olan köle sınıfının yaşam standardını eşitlemek istemiş ve haklarını insani değerler ölçeğinde güvence altına almıştır.[37] Tarihi çok eskilere dayanan, çeşitli medeniyetlerde varlığını sürdüren, Kur'an'ın nüzul döneminde ekonomik ve toplumsal sistemin önemli bir unsuru olan kölelik müessesesi hakkında, yukarıda verilen ayetlerden de anlaşılacağı gibi Kur'an'ın tutumu ilgili müesseseyi ıslah ederek ortadan kaldırmak veya olumsuz sonuçlarını bertaraf etmektir.[38] Kur'an'ın bu tutumu idealist bir yaklaşım olmaktan ziyade realist bir yaklaşımdır.

Bunula birlikte köle-efendi ilişkisinin hiyerarşisine işaret eden ayetler vardır. *"Elinizin altında bulunan câriyeler müstesna, evli kadınlar da size haram kılındı .... İçinizden mümin ve hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizin altında bulunan mümin câriye kızlarınızdan alabilir."*[39] *"Sadece eşleriyle veya ellerinin altında olanlarla (câriyelerle) yetinirler"*[40]*" "Hüre hür, köleye köle,"*[41] Köle ve cariye meselesinden söz eden bu ve benzeri ayetlerde ilgili sınıflardan "elinizin altında olanlar" vb. ifadelerle söz edilmesi ve bunların evlilik ve ceza hukuku gibi kimi konularda farklı bir uygulamaya bağlı olduklarına işaret edilmesi[42] bir yönüyle köle-efendi arasında hiyerarşik ilişkiye matuf olsa gerektir.

Kur'an'ın nazil olduğu dönemde Müslümanlar ile savaş halinde olanların uyguladıkları köleleştirme faaliyeti, tek taraflı olarak kaldırılması uygulanabilir bulunulmadığından, iktisadi ve içtimai yönden oldukça geniş bir etki alanı bulunan söz konusu kurumu bir çırpıda kaldırmak gerçekçi olmadığından Kur'an, bu kurumu tamamıyla ortadan kaldırmak yerine köleler lehine ıslah etmek istemiştir.[43] Kur'an'ın oluşturduğu bir kurum olmayıp geçmişi çok

---

[32] Bingöl, *Kur'an'da Eleştiri Mahiyeti ve Muhatapları,* 325-327.
[33] Sebe', 34/32-37.
[34] Nahl, 16/71.
[35] Nisâ, 4/36.
[36] Mâide, 5/89.
[37] Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân* Beyrut: Muessesetu'r-Risale, 2006, VI, 314-315.
[38] M. Zeki Duman, "İslam'ın Köle ve Cariye Sorununa Yaklaşımı", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2011, IXXX, 1, 1-54.
[39] Nisâ, 4/24-25.
[40] Mü'minûn, 23/6.
[41] Bakara, 2/178.
[42] Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr,* X, 56-66.
[43] Seyyid Kutub, *fî Zilâli'l-Kur'ân,* Kahire: Dâru'ş-Şurûk, 2003, 230-231 ile 622.

eskilere dayanan ve insan onuruyla bağdaşmayan çok sayıda uygulamayı barındıran bu müessese, temeli itibarıyla Kur'anî olmayıp bertaraf edilmesi lazım gelen bir sistemdir. Buna binaen genel yaklaşımı dikkate alındığında Kur'an'ın sınıfsal hiyerarşiye onay vermediğini söylemek mümkündür.

3. KUR'AN'IN HİYERARŞİYE YAKLAŞIMININ ANALİZİ

Kur'an, insanlar arasında ırk, renk ve statü açısından ayrımcılık yapmamakta, herkesi hukuk karşısında eşit görmektedir. Bu yönüyle Kur'an, toplumlar arasında hiyerarşik ilişkiyi tasvip etmemektedir. Kur'an'ın belli bazı konularda hiyerarşik ilişki düzenlemiş olması ya zorunluluktan kaynaklıdır ya konjonktüreldir ya da Kur'an'ın genel ilkelerine hizmet etmek amacını taşımaktadır.

3.1.Hiyerarşinin Mücbir Sebepleri

Fert ve toplum hayatını tanzim etmek amacında olan bütün sistemlerin ortak noktası yönetsel boyutuyla bir hiyerarşi oluşturmasıdır. Hiyerarşi oluşturmadan kamu düzenini sağlamak mümkün olmadığına göre idari yönden hiyerarşik düzen oluşturmak zorunludur. Bu manada Kur'an'ın idarî yönden hiyerarşi oluşturması toplumsal düzeni tesis etmeye matuf olup gerekli ve faydalı bir durumdur. Zira bu noktada zararlı olan hiyerarşinin kendisi değil uygulama biçimidir. Buna göre özünde iyilik barındıran sistemlerin temel amacı toplumsal huzuru tesis etmek iken kötü olan veya kötü uygulanan sistemlerin amacı ise hiyerarşi oluşturmak ve bunun üzerinden ayrıcalıklar elde etmektir. Buna binaen denebilir ki herhangi bir hukuk nizamnamesinin asıl amacı kast sistemi tanzim etmek olmayıp hiyerarşi üzerine kamu düzeni sağlamak olduğu vakit bu vaziyet sorun teşkil etmeyecektir. Hatta bunu uygulamak vakıan zorunludur.[44]

3.2.Esnek ya da Katı Hiyerarşi

Kur'an, inancı esas unsur olarak telakki ettiği ve inanç merkezli bir toplum inşa etmeyi hedeflediği için Müslüman ile Müslüman olmayan arasında katı bir hiyerarşik ilişki oluşturmuştur. Buna mukabil erkek ile kadın arasında veya yönetici ile ahali arasında daha gevşek bir hiyerarşi teşkil ettirmiştir. Hatta Kur'an'ın cinsler arasında tesis ettiği hiyerarşiyi eşitler arası avantaj olarak telakki etmek[45] mümkündür. Sınıfsal hiyerarşiye prim vermeyen Kur'an'ın, köle ile efendi arasında oluşturduğu hiyerarşinin ise günümüzde anlamı kalmamıştır.

Kur'an'ın teşkil ettirdiği hiyerarşi türleri inançsal olanı hariç olmak üzere esnek ve objektif koşullara bağlıdır.

3.3.Hiyerarşinin Kapsamı

Kur'an, ilkesel olarak eşitliği ve adaleti esas aldığı için Kur'an'da hiyerarşinin kapsamı belli bazı durumlarla sınırlıdır. Öte yandan Kur'an'da temas edilen hiyerarşi türlerinin bir kısmı yönetsel ve cinsiyetçi hiyerarşide olduğu gibi toplumun tamamını ilgilendirirken buna mukabil

---

[44] Ömer Menekşe, "İslam Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı: Mâverdi ve Nizamülmülk Örneği", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi,* 2005, V, 3, 194-197.

[45] Abdulkerim Bingöl, "Kur'an'a Göre Ötekiler", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 2018, VI, 3, 328.

Müslüman ile gayrimüslim arasına veya köle ile efendi arasında oluşturulan hiyerarşi toplumun sadece bir kısmını ilgilendirir.
Bu çerçevede idari hiyerarşi en kapsamlı hiyerarşi türü iken sınıfsal hiyerarşi bu manada en dar kapsamlısı olup günümüzde uygulama alanının kalmadığı köle-efendi ilişkisiyle sınırlıdır.

4. SONUÇ

Kur'an, ilkesel olarak insanları eşit kabul ettiğinden toplumsal düzeni kurarken herkesi aynı düzlemde gören bir hukuk oluşturmuştur. İnsanları mensup olduğu ırka, içinde bulunduğu sınıfsal yapıya ve taşıdığı renge göre ayrıma tabi tutmayan Kur'an, birey ve toplum hukukunu adilane bir temel üzerine inşa etmiştir.
Kur'an, yönetim erkini belli bir kişi veya zümreye mahsus kılmadan yöneticilere itaat etmeyi farz kılmıştır. Bu yönüyle Kur'an, yöneten ile yönetilen arasında bir tür hiyerarşi oluşturmuş olsa da yöneticilerin dahi hukuka karşı eşit derecede sorumlu olduklarını ortaya koyarak bu noktada adaleti temin etmiştir. Kamu düzeninin sağlanması noktasında yönetimsel hiyerarşi sistemi dışında işlevsel bir modelin hala bulunamamış olması bu noktadaki hiyerarşiyi zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla yöneten ile yönetilen arasında hiyerarşinin inşa edilmesinin, sebepleri ve sonuçları itibarıyla olumlu yönleri vardır.
Kur'an'ın aslî hedeflerinden birisi kendi esaslarına göre inançlı birey ve toplum inşa etmektir. Bu nedenle Kur'an, içtimai hayatın merkezine ve zirvesine inananları yerleştirmiş ve Kur'an'ın belirlemiş olduğu esaslara inanmayanları itaat sınıfına koymuştur. Bu yönüyle Kur'an, Müslüman ile Müslüman olmayan arasında İslami düzenin hakimiyeti altında müminler lehine bir nevi inançsal hiyerarşi oluşturmuştur. Kur'an'ın oluşturduğu ast-üst ilişkileri arasında en katısı bu alandakidir.
Kadın ile erkek arasında temelde ayrım yapmayan Kur'an, aile kurumunun teşekkülünde erkeğe daha fazla yükümlülük bindirerek ve kamu güvenliğini ilgilendiren meselelerde erkeğe daha ağır sorumluluk vererek bu ölçüde erkek cinsine hem mirasta hem aile hukukunda avantajlı bir rol vermiştir. Bu yönden erkek ile kadın arasında erkek lehine hiyerarşik ilişkiden söz etmek mümkündür. Kur'an'ın cinsler arasında oluşturduğu hiyerarşi esnek olup aslında eşitler arası avantaj olarak değerlendirmek mümkündür.
Kur'an, sermaye gücünden veya sınıfsal statüsünden ötürü insanları alt tabaka üst tabaka şeklinde kategorilendirmemiştir. Savaş esirlerine karşı var olan ayrımcılığı bertaraf etmek üzere İslam dini, ıslah edici birçok kural getirmiştir. Bununla beraber köle sınıfı ile efendiler arasında mülkiyet ve medeni hukukta hiyerarşiye matuf olarak değerlendirilebilen Kur'an'ın kimi ifadeleri vardır. Kur'an'ın teşkil ettirmeyip hazırda bulduğu ve yaptığı reformlarla ıslah etmeye çalıştığı kölelik kurumunun, en azından eski formuna göre anlamını yitirmiş olması Kur'an'ın temel prensiplerine uygun bir sonuçtur. Bu kurumun çağımızda herhangi pratik bir anlamı kalmamıştır, dolayısıyla bu yönde hiyerarşik ilişkinin uygulanabilirliği yoktur.

KAYNAKÇA

Abduh, M. ve Reşîd Ridâ, M., *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm - Tefsîru'l-Menâr* Mısır: Dâru'l-Menâr, 1948.

Akdemir, F., "Kuran'da İtaat Kavramı ve Peygambere İtaatin Mahiyeti", *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi*, XI, , 1, 433-435, 2013.

Arangül, M., "Gayrimüslimlerin Hâkimiyeti Altında Yaşamanın Fıkhî Açıdan İmkânı Üzerine", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* XVI, 32, 433-461, 2017.

Aytürk, N., *İslam'da Devlet Yönetimi,* Ankara: Astana Yayınları, 2018.

Bingöl, A., *Kur'an'da Eleştiri Mahiyeti ve Muhatapları,* Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2022.

_____, "Kur'an'a Göre Ötekiler", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* VI, 3, 319-332, 2018.

Buharî M., *Sahihu Buharî*.

Çeliker, H., "İslâm Hukuku'nda Devlet Başkanlığı", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* XXVI, 26-27, 251-298, 2008.

Duman, M. Z., "İslam'ın Köle ve Cariye Sorununa Yaklaşımı", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* IXXX, 1, 1-54, 2011.

Ebû Hayyân, M., *el-Bahru'l-Muhît,* Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993.

Ebu's-Suûd, M., *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ila Mezâyâ'l-Kur'âni'l-Kerîm,* Riyâd: Mektebetu'r-Riyâdi'l-Hedîse, "b.t.y.".

Hâlid, Muhammed Hâlid, *Ricâlun Havle'r-Resûl,* Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000.

Hasan, İ., *Târîhu'l-İslâm,* Kahire: Mektebetu'n-Nehdeti'l-Misriyye, 1964.

Hudrî, M., *Nûru'l-Yakîn fî Sîreti Seyyidi'l-Murselîn,* Midyat: Mehmet Nuri Nas, "b.t.y.".

İbn Atiyye el-Endelusî, E., *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz,* Duha: Daru'l-Hayr, 2007.

İbn Haldûn, E., *Târîhu İbn Haldûn,* Beyrut: Muessesetu'l-A'lemî li'l-Matbûât, 1971.

İbn Hanbel, E., *el-Musned*.

İbnu'l-Cevzî, E., *Zâdu'l-Mesîr îi İlmi't-Tefsîr,* Beyrut: el-Mektebetu'l-İslamî, 1984.

Kahraman, A., "Din-Hukuk İlişkisi ve Kur'ân'da Hukukî Âyetler (Ahkâm Âyetleri)", *Kocaeli İlahiyat Dergisi,* V, 1, 65-78, 2021.

Kâsimî, M., *Mehâsinu't-Te'vîl* Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1957.

Kiya el-Herrâsî, E., *Ahkâmu'l-Kur'ân* Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983.

Kurtubî, E., *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân* Beyrut: Muessesetu'r-Risale, 2006.

Kutub, S., *fî Zilâli'l-Kur'ân*, Kahire: Dâru'ş-Şurûk, 2003.

Mâturidî, E., *Te'vîlâtu'l-Kur'ân* İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.

Menekşe, Ö, "İslam Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı: Mâverdi ve Nizamülmülk Örneği", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi,* V, 3, 193-211, 2005.

Râzî, E., *et-Tefsîru'l-Kebîr* Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1981.

Ridâ, M., *Muhammed Resûlullâh,* Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1975.

Taberî, E., *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân,* Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, "b.t.y.".